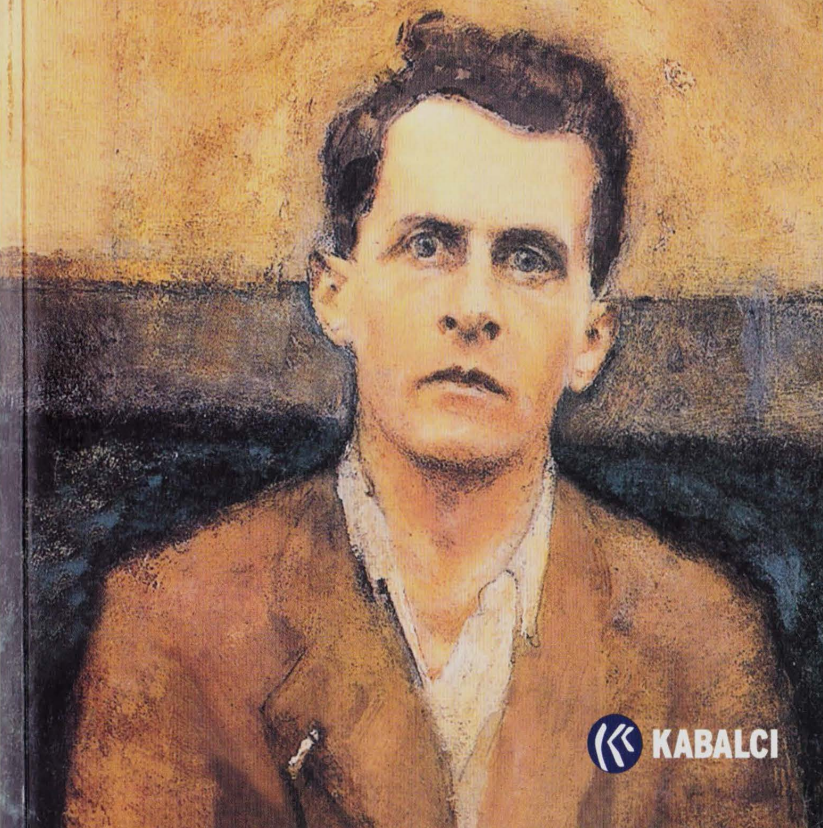
WITTGENSTEIN

Dâhinin Görevi

RAY MONK

KABALCI

Ray Monk
Ludwig Wittgenstein – The Duty of Genius
© Ray Monk, 1990

Ludwig Wittgenstein – Dâhinin Görevi
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003

Birinci Basım: 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioğlu
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Yayıma Hazırlayan: Mustafa Küpüşoğlu / Seçkin Erdi

KABALCI YAYINEVI
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İstanbul
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalci.com.tr

KÜTÜPHANE BILGI KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Monk, Ray
Ludwig Wittgenstein – Dâhinin Görevi

1. Tarih 2. Yaşamöyküsü 3. Felsefe

ISBN 975-997-026-0

Baskı: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 567-8003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No:12/197-203 Topkapı-İstanbul

RAY MONK

LUDWIG WITTGENSTEIN

Dâhinin Görevi

Çeviren
Berna Kılınçer – Tülin Er

KABALCI YAYINEVİ

Jenny'ye

İÇİNDEKİLER

RESİM LİSTESİ 7
AÇIKLAMA VE KISALTMALAR 9
TEŞEKKÜRLER 11
GİRİŞ 18

I

1889-1919

1. ÖZ-YIKIM LABORATUVARI 23
2. MANCHESTER 60
3. RUSSELL'IN ÇÖMEZİ 70
4. RUSSELL'IN USTASI 106
5. NORVEÇ 144
6. SAFLARIN GERİSİNDE 162
7. CEPHEDE 208

II

1919-28

8. YAYIMLANAMAYAN HAKİKAT 253
9. "HER AÇIDAN BİR TAŞRA GÖREVİ" 285
10. KIRSALDAN ÇIKIŞ 342

III

1929-41

11. BÜYÜK DÖNÜŞ 369
12. "DOĞRULAYICI AŞAMA" 407
13. SİS KALKIYOR 430
14. YENİ BİR BAŞLANGIÇ 445
15. FRANCIS 471

16. DİL OYUNLARI
Mavi ve Kahverengi Kitaplar 482
17. SAFLARA KATILMAK 496
18. İTİRAFLAR 516
19. FINIS AUSTRIAE 549
20. GÖNÜLSÜZ PROFESÖR 572

IV

1941-51

21. SAVAŞ İŞİ 613
22. SWANSEA 649
23. BU ZAMANIN KARANLIĞI 666
24. BİR GÖRÜNÜŞ DEĞİŞİMİ 689
25. İRLANDA 731
26. HİÇBİR TOPLULUĞA AİT OLMAYAN BİR YURTTAŞ 773
27. ÖYKÜNÜN VE ÖKENİN SONU 807

EK: BARTLEY'NİN WITTGENSTEIN'I VE ŞİFRELİ DEĞİNİLER 814
KAYNAKÇA 823
DİZİN 835

RESİM LİSTESİ

Yazar ve yayıncılar anılan fotoğrafların kullanılmasına izin verdikleri için Dr. Milo Keynes'e (13); Anne Keynes'e (15); Dr. Norman Malcolm'a (46); Michael Nedo'ya (1-7, 9-12, 19-34, 36, 39-43, 47, 50-54); Münih Neue Pinakothek'e (fotoğraf: Artothek: 7), Gilbert Pattison'a (37-8, 41-2, 44-5); Ferry Radax'a (16-18, 48); Berlin Technische Hochschule'ye (şimdi Berlin Teknik Üniversitesi: 8); Cambridge Trinity College'a (14, 35) teşekkürü bir borç bilir.

1 Ludwig Wittgenstein'ın bebekliği.

2 Hermann ve Fanny Wittgenstein'ın oğulları ve kızları.

3 Ludwig, y. 1891.

4 Alleegasse'deki görkemli merdivenler.

5 Karl ve Leopoldine'nin yirmibeşinci evlilik yıldönümlerinde çekilmiş bir aile fotoğrafı, 1898.

6 Ludwig dokuz yaşında.

7 Margarete Wittgenstein, Gustav Klimt tarafından yapılmış tablo, 1905.

8 Berlin Charlottenburg'daki Technische Hochschule.

9 Aile Hochreit'ta akşam yemeğinde.

10 Ludwig Wittgenstein, yaklaşık onsekiz yaşında.

11-12 Eccles'le Glossop'taki Uçurtma İstasyonu'nda.

13 Cambridge nehri üzerinde, John Maynard Keynes, Virginia Woolf ve Rupert Brooke'la birlikte.

14 Ahlaki Bilimler Kulübü'nün üyeleri, Cambridge y. 1913.

15 David Pinsent.

16-18 Norveç'ten yollanmış kartpostallar.

19-20 Eccles'e yollanmış kartpostallar.

21-23 Wittgenstein'ın Norveç'teki evi.

24-5 Hochreit'ta aileyle birlikte.

26-27 Wittgenstein'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri kimlik kartı.

28 Wittgenstein'ın Trattenbach'taki konukevindeki odası.

29 Wittgenstein, Schneeberg'in eteğindeki Puchberg'de öğrencileriyle.

30 Frank Ramsey.

31 Wittgenstein, 1925.

32-33 Wittgenstein'ın kız kardeşinin Kundmanngasse'deki evi için tasarladığı kapı-kolu ve pencere-kancası örnekleri.

34 Kundmanngasse'deki ev.

35-36 Wittgenstein'ın portreleri: yukarıda Trinity Kolej'den burs kazandığında, 1929; Araştırma Görevlisi olduğu sıradaki portresi, 1930.

37-38 Viyana'dan Gilbert Pattisson'a yollanmış kartpostal.

39 Wittgenstein ve Francis Skinner Cambridge'de.

40 Wittgenstein yeğeni Marie Stockert'le.

41 Wittgestein tarafından Fransa Tours'da tatildeyken Pattison'a yollanmış kartpostal,1949.

42 Wittgenstein'ın Gilbert Pattisson'a yolladığı tipik bir "saçmalık."

43 Wittgenstein Fransa'da Gilbert Pattisson'la tatildeyken, 1936.

44-45 Wittgenstein'ın Münih'teki Chamberlain diplomasisine yönelik huysuz tepkisi.

46 Wittgenstein Trinity'deki Fellows Garden'da , 1939.

47 Wittgenstein'ın fotoğraf albümünden: Francis Skinner ve Viyanadaki Yılbaşı'nda ailesi ve arkadaşları.

48 Kingstonların İrlanda, Wicklow'daki çiftlik evi.

49 Tommy Mulkerrins, Connemara'daki küçük, ama kalabalık kulübesinin önünde.

50 Wittgenstein Swansea'de.

51 Wittgenstein ve Ben Richards Londra'da.

52 Wittgenstein'ın von Wrightların evinin bahçesinde.

53 Wittgenstein'ın ölüm döşeği.

54 Wittgenstein'ın Cambridge, St. Giles'deki mezarı.

AÇIKLAMA VE KISALTMALAR

Wittgenstein'ın elyazmaları Cambridge Trinity Koleji'ndeki Wren Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu kitapta Profesör G. H. Von Wright'ın "The Wittgenstein Papers" makalesinde (bkz. *Wittgenstein*, Blackwell, 1982) verdiği numaralar uyarınca anılmışlardır [örneğin Elyazması 103 biçiminde –yn]. Metinde alıntılanan pasajlar İngilizce olarak verilmişlerdir. Daha önce basılmış bir çeviriyi izlediği durumlarda yalnızca yayımlandığı kaynağı belirttim. Eğer daha önce yalnızca Almancada yayımlanmış (ya da alıntılanmış) bir pasajı kendi çevirimle sunuyorsam, elyazmasının kaynağını özgün yayına bir göndermeyle birlikte verdim. Daha önce yayımlanmamış bir pasajı çevirdiğim durumlarda ise elyazması kaynağını özgün Almanca metinle birlikte verdim. Frege'nin Wittgenstein'a yazdığı önemli mektupların bazılarında da aynı prosedürü uyguladım.

Wittgenstein'ın Bertrand Russell, G. E. Moore, J. M. Keynes, W. Eccles, Paul Engelmann, Ludwig von Ficker, C. K. Ogden ve G. H. Von Wright'a yazdığı mektuplar, Kaynakça'da sıralanan, bu mektupları içeren farklı edisyonlarda yayımlanmıştır. Ludwig Hänsel'a yazdığı mektuplar Konrad Wünsche tarafından *Der Volksschullehrer Ludwig Wittgenstein*'da Ek olarak yayımlanmıştır. Kız kardeşleri Hermine ve Helene'ye ve dostları Roy Fouracre, Rowland Hutt, Gilbert Pattison, Rush Rhees, Moritz Schlick ve Friedrich Waismann'a yazdığı mektupların şimdiye kadar yayımlanmamış olanları aksi belirtilmediği müddetçe basılmamış durumdadır ve mülkiyetleri farklı şahısların elindedir.

Engelmann, Eccles, Gottlob Frege, von Ficker, Hänsel, Adele ve Stanislav Jolles, Ogden, David Pinsent ve Russell tarafından Wittgenstein'a yazılan mektuplar İnnsbruck'taki Brenner Arşivi'nde bulunmaktadır. Francis Skinner'den gelenler şanısların elindedir. Russell'ın Lady Ottoline Morrell'a yazdığı mektuplar Teksas Üniversitesi Humanities Research Center tarafından korunmaktadır. En az üç yayında bu mektuplardan geniş ölçüde alıntı yapılmıştır: *The Life of Bertrand Russell*, Ronald W. Clark; *Wittgenstein: A Life*,

Brian McGuiness ve (*Perspectives on the Philosopy of Wittgenstein*, haz. Irving Block içinde) "The Early Wittgenstein and the Middle Russell," Kenneth Blackwell.

21. Bölümde alıntılanan Dr. Grant, Bywater, Herrald ve Landsborough Thompson arasındaki yazışmalar Londra Medical Research Council Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 9. Bölüm'de alıntılanan Adolf Hübner'le yapılan görüşmelerin kayıtları Aşağı Avusturya, Kirchberg'deki Wittgenstein Documentation Centre'dadır.

Metin içinde *Wittgenstein'ın Hatıraları* (*Recollections of Wittgenstein*), haz. Rush Rhees, *Hatıralar*, Ludwig Wittgenstein LW ve yazıştığı kişilerin adları şöyle kısaltılmıştır:

PE	Paul Engelmann	OM	Lady Ottoline Morrell
WE	W. Eccles	CKO	C. K. Ogden
GF	Gottlob Frege	DP	David Pinsent
LF	Ludwig von Ficker	FP	Fanny Pinsent
RF	Roy Fouracre	GP	Gilbert Pattisson
LH	Ludwig Hänsel	BR	Bertrand Russell
RH	Rowland Hutt	FR	Frank Ramsey
AJ	Adele Jolles	RR	Rush Rhees
PEJ	P. E. Jourdain	FS	Francis Skinner
JMK	John Maynard Keynes	LS	Lytton Strachey
LL	Lydia Lopokova	MS	Moritz Schlick
GEM	G. E. Moore	FW	Friedrich Waismann
NM	Norman Malcolm	GHvW	G. H. von Wright

TEŞEKKÜRLER

İlk olarak Monica Furlong'a teşekkür etmeliyim, onun desteği olmasa bu kitaba asla başlayamazdım. David Godwin'i (o zamanlar Heinemann'ın yayın yönetmeniydi) bu projeyi finanse etme olasılığını düşünmeye ikna eden oydu. David Godwin'in sonsuz coşkusu ve yardımsever teşviki ve Amerikalı yayıncım Free Press'ten Erwin Glikes'in verdiği eşit derecede cömert destek de bir o kadar hayatiydi.

İlk başta Wittgenstein'ın edebi mirasçıları işbirliğine yanaşmayacağı için projenin suya düşeceğinden korkuluyordu. Bunun tam tersinin yaşandığını bildirmekten mutluyum. Wittgenstein'ın yazınsal vasiyetinin üç uygulayıcısı, Profesör Georg Henrik von Wright, Profesör G. E. M. Anscombe ve merhum Bay Rush Rhess olağanüstü derecede kibar, işbirlikçi ve yardımseverdi. Bana Wittgenstein'ın yayımlanmamış elyazmalarından alıntı yapma izni vermelerinin yanı sıra, çok sayıda soruma cevap vermekten usanmadılar ve başka şekilde bulamayacağım bilgileri sunarken çok cömert davrandılar.

Profesör von Wright'a, *Felsefi Soruşturmalar*'ın [*Philosophical Investigations*] yazılışına dair (ilk başta biraz ilkel olan) spekülasyonlarıma verdiği sabırlı ve ayrıntılı cevaplardan ötürü özellikle müteşekkirim. Wittgenstein'ın iki büyük eserinin kökenlerine dair makaleleri ve Wittgenstein'ın yazılarını kılı kırk yaran bir titizlikle kataloglayışı olmazsa olmaz nitelikteydi. Profesör Anscombe benimle Wittgenstein'a dair kendi anıları üzerine konuşmak ve sorularıma cevap vermek için defalarca görüşmeyi kabul etmişti. Bana Francis Skinner'in Wittgenstein'a yazdığı mektuplarını okuma izni verdiği için ona bilhassa müteşekkirim.

Bay Rhees'in bana gösterdiği nezaket üzerine düşenin çok ötesindeydi. İlerlemiş yaşına ve sağlığının bozuk olmasına rağmen benimle yaptığı tartışmalara çok zaman ayırdı; bu tartışmalarda da Wittgenstein'ın eserlerine dair eşsiz bilgisini ve Wittgenstein'ın hem kişiliği hem de felsefesine dair içgörülerini ortaya serdi. Dahası bana, aksi taktirde varlığından haberdar olmayacağım birçok belge gösterdi. Bana bildiklerinin bir seferde mümkün olduğunca çok kadarını aktarmayı kendine öylesine dert edinmişti ki, bana Swansea'de bir otelde kalmam için para ödemekte ısrar etmişti; böylece tartışmalarımız Londra'ya dönme zorunluluğum tarafından sekteye uğratılmayacaktı. Ölüm haberini kitap üzerine çalışmamı bitirdikten hemen sonra aldım. Kendisini fena halde özleyeceğim.

Ne yazık ki Wittgenstein'ın diğer arkadaşlarından bazıları ben bu kitap üzerine araştırma yaparken hayatını kaybetti. Roy Fouracre uzun zamandır hastaydı, ama eşi beni görme ve Wittgenstein'ın kocasına gönderdiği mektupların kopyalarını verme nezaketini gösterdi. Profesör George Thomson'ın eşi Katherine Thomson da aynı şekilde nazikti; merhum kocası ölümünden kısa süre önce, Wittgenstein'ın Sovyetler Birliği ziyareti üzerine konuşmak için benimle görüşme isteğini dile getirmişti. Bayan Thomson bana bazı mektuplar gösterdi ve benimle Wittgenstein'a dair kendi anılarını paylaştı. Dr. Edward Bevan'la ölümünden bir yıl kadar önce tanışmıştım. Onun ve eşi Joan Bevan'ın anıları 27. Bölüm'ün temelini oluşturuyor. Wittgenstein'a İrlanda'nın batı sahilinde kalışı sırasında olmazsa olmaz bir yardımda bulunan Tommy Mulkerrins 1986 baharında kır evinde görüştüğümüzde yatalak, ama olağanüstü derecede çevik bir seksenlikti. Ondan geri kalanlar 25. Bölüm'e dahil edildi. Heyhat, artık o da aramızda değil.

Ne mutlu ki diğer arkadaşları hayatta ve iyi durumda. 1929 ila

1940 arasında Wittgenstein'ın yakın arkadaşı olmuş Bay Gilbert Pattisson benimle defalarca görüştü ve bana 11. Bölüm'de alıntılanan mektupları sundu. Hem Wittgenstein'ın hem de Francis Skinner'in arkadaşı olan Bay Rowland Hutt eserime canlı ve faydalı bir ilgi gösterdi ve bana 23. Bölüm'de alıntılanan mektupları sundu. Ayrıca Bay William Barrington Pink, Sir Desmond Lee, Profesör Basil Reeve, Dr. Ben Richards, Dr. Casimir Lewy, Bay Keith Kirk, Bayan A. Clement, Bayan Polly Smythies, Profesör Wolfe Mays, Bayan Frances Partridge ve Madam Marguerite de Chambrier'e müteşekkirim, hepsi Wittgenstein'a dair anıları konusunda benimle -bazen birçok defa görüşerek- konuşma zahmetine katlandı. Sorularıma mektupla cevap verdikleri için Profesör Georg Kreisel, Profesör F. A. von Hayek, Bay John King, Profesör Wasif A. Hijab, Profesör John Wisdom, merhum Profesör Sir Alfred Ayer ve Peder Conrad Pepler'e müteşekkirim.

Wittgenstein'ın Guy's Hastanesi ve Newcastle'daki Kraliyet Hastanesi'nde çalışmasının hikâyesi çalışma arkadaşlarının yardımı olmaksızın yazılamazdı: Bay T. Lewis, Dr. W. Tillman, Bayan Nomi Wilkinson, Dr. R. L. Waterfeld, Dr. Erasmus Barlow ve Profesör Basil Reeve. Bu isimlerden çoğuyla temas kurmama yardımcı olduğu için Dr. John Henderson'a müteşekkirim. Dr. Anthony Ryle 21. Bölüm'de alıntılanan, babasından gelme mektubu bana nazikçe gösterdi ve çocukken tuttuğu günlükten alıntı yapmama izin verdi. Ona ve Profesör Reeve'e ayrıca 21. Bölüm'ün daha önceki bir taslağını okudukları ve yorumlarını sundukları için müteşekkirim.

Bay Oscar Wood, Sir Isaiah Berlin ve Dame Mary Warnock'a 24. Bölüm'de tarif edilen, Wittgenstein'ın Oxford'da katıldığı tek felsefe toplantısı olan Jowett Cemiyeti toplantısına dair anılarını paylaştıkları için müteşekkirim.

Wittgenstein'la şahsen tanışmamış olan birçok kişinin de bana değerli yardımları oldu ve bu bağlamda, mektuplarımı yardımsever bir şekilde yanıtlayan Profesör III. W. W. Bartley, Profesör Quentin Bell, Bayan Margaret Sloan, Bay Michael Straight, Bay Colin Wilson ve Profesör Konrad Wünsche'ye ve araştırmalarım esnasında ortaya çıkan meseleleri tartışmak için benimle görüşme nezaketi gösteren Bayan Anne Keynes, Dr. Andrew Hodges ve Profesör George Steiner'a olan minnettarlığımı dile getirmekten mutluluk duyuyorum. Bayan Keynes ayrıca amcası David Pinsent'in yazdığı bir felsefe tezini bana sunma nezaketini gösterdi.

Araştırmalarım beni çok uzaklara götürdü, ama özellikle iki yolculuktan söz etmek gerekiyor; İrlanda ve Avusturya yolculukları. İrlanda'da Dublin, Wicklow ve Galway'de beni arabayla arkadaşım Jonathan Culley gezdirdi; bitmez tükenmez bir sabır gösterdi ve çok ihtiyacım olan (ama aksi taktirde namevcut olan) bir aciliyet ve dakiklik hissi sağladı. Bana Dublin'de Bay Paul Drury, Wicklow'da Kingston ailesi ve Connemara'da Tommy Mulkerrins yardımcı oldu. Bay ve Bayan Hugh Price, Bayan R. Willoughby, Bay J. Mahon ve Bay Sean Kent yolculuğum boyunca çok değerli yardımlarda bulundular. Avusturya yolculuğum arkadaşım Wolfgang Grüber'in gösterdiği nezaket ve kardeşi Heimo'nun misafirperverliği sayesinde keyifli ve rahat bir hal aldı. Viyana'da Helene Wittgenstein'ın torunu Bayan Katrina Eisenburger ve diğer bir aile üyesi Dr. Elizabeth Wieser'le tanışma zevkini yaşadım. Ayrıca Profesör Hermann Hänsel de kibar yardımını esirgemedi. Wittgenstein'ın Trattenbach ve Otterthal okullarında öğretmenlik yaptığı Weschel dağlarına yaptığım ziyarette Dr. Adolf Hübner'in çok büyük yardımını gördüm; kendisi bana bölgede eşlik etmesinin ve Kirchberg'deki Belge Merkezi için topladığı şaşırtıcı ma-

teryalin kopyalarını sunmasının yanı sıra benim çektiğim bir dizi fotoğrafı, bunların mahvolduğu öğrenildikten sonra –son derece olağanüstü bir nezaketle– yeniden çekme zahmetine katlanmıştı.

Cambridge, Trinity Koleji, Wren Kütüphanesi'nde görevli Dr. T. Hobbs; Guy's Hastanesi Wills Kütüphanesi'nde görevli Dr. A. Baster ve Tıbbi Araştırma Kurulu Arşivleri'nde görevli Bayan M. Nicholson'a ve İngiliz Kütüphanesi, Bodleian Kütüphanesi, Oxford ve Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına sonsuz nezaketleri ve faydalı yardımlarından ötürü minnettarım. Arkadaşım Bay Wolf Salinger'e, benim adıma Berlin Teknik Üniversitesi'nde Wittgenstein'ın mühendislik okuduğu (üniversitenin Technische Hochschule olduğu) zamanlardan kalma kayıtları ortaya çıkarma zahmetine katlandığı için minnettarım. Ayrıca Bay Salinger'e yardımlarından ötürü üniversite kütüphanesi çalışanlarına da minnettarım.

Bu kitapta kullanılan en önemli mektup koleksiyonlardan biri İnnsbruck Üniversitesi'ndeki Brenner Arşivi'nde saklanıyor. Bu Wittgenstein'a gelen (**6**, **7**, **8** ve **9**. Bölümlerde kullanılan, Bertrand Russell ve Gottlob Frege'den gelenler de dahil) yüzlerce mektuptan oluşan ve ancak son zamanlarda kullanıma açılan bir koleksiyon. Bu koleksiyonun varlığına dikkatimi çektiği için Oxford, St. John's Yüksekokulu'nda görevli Dr. P. M. S. Hacker'a ve bu koleksiyona ulaşmama izni verdikleri ve benimle mektupların içeriği üzerine konuşmak için zaman ayırdıklarından ötürü Brenner Arşivi'nde görevli Dr. Walter Methlagl ve Profesör Allan Janik'e minnettarım. Bertand Russell'ın bu arşivdeki ve diğer mektuplarından alıntı yapmama izin verdiği için Ontario, Hamilton'daki McMaster Üniversitesi Russell Arşivi'nde görevli Kenneth Blackwell'e teşekkür ederim.

Wittgenstein'ın elyazmalarına dair eşsiz bir bilgiye sahip olan ve

yıllarca Wittgenstein'la ilgili fotoğraf, belge ve belge kopyalarını toplayıp, son derece faydalı bir arşiv oluşturan, Cambridge, Trinity Koleji'nde görevli Dr. Michael Nedo'ya özellikle teşekkür borçluyum. Kendisi sadece bu materyalleri özgürce kullanmama izin vermekle kalmayıp, araştırmamın çeşitli yönlerini tartışmak için çok zamanını ayırdı. Ayrıca Wittgenstein'ın elyazmalarındaki şifreli ifadelere dair dikkatli transkripsiyonlarının kopyalarını bana sunduğu için de kendisine çok minnettarım.

Benzer bir şekilde Dr. Paul Wijdeveld'in de çeşitli açılardan çok büyük yardımı dokundu. Wittgenstein'ın tasarladığı eve dair bu kitapla bağlantılı olarak titiz bir araştırma yaptı, aksi taktirde haberdar olmayacağım yazılı kaynakların varlığına dikkatimi çekti ve bana Wittgenstein'ın Paul Engelmann'la ilişkisine dair kendi çalışmasının taslaklarını ve keşfettiği birçok belgenin kopyasını sundu.

Bu kitabın bazı kısımlarını okudukları ve yaptıkları yorumlar için Oxford, St. John's Yüksekokulu'nda görevli Dr. G. P. Baker ve Oxford, Magdalen Yüksekokulu'nda görevli Profesör Sir Peter Strawson'a müteşekkirim. Ayrıca Dr. Baker ve meslektaşı P. M. S. Hacker şu anda üzerinde çalıştıkları bir çalışmayı bana açma nezaketini gösterdiler. Profesör Stephen Toulmin kibarca bütün müsveddeyi okudu ve bazı faydalı öneriler ve yapıcı eleştirilerde bulundu. Editörlerim David Godwin ve Erwin Glikes daha önceki birçok taslağı okudular ve ayrıca birçok faydalı öneride bulundular. Müsveddeyi yayına hazırlarken Alison Mansbridge aksi taktirde fark etmeyeceğim birçok hataya işaret etti, zor görevini sürdürürken gösterdiği heyecan ve titizlikten ötürü ona çok minnettarım. Dr. David McLintock, Frege'nin mektupları ve Wittgenstein'ın günlük notlarının tarafımdan yapılan çevirilerinin doğruluğunu kibarca kontrol etti. Birçok önemli düzelt-

me yaptı ve aksi taktirde ıskalayacağım bazı ilginç nüans ve anıştırmalara dikkatimi çekti. Varlığını sürdüren hatalar varsa, bunlardan elbette tamamıyla ben sorumluyum.

Temsilcim Bayan Gill Coleridge'nin yardımı olmasa son dört yılı atlatamazdım. En içten teşekkürlerimi, bu yılları benimle birlikte atlatan Jenny'ye borçluyum.

Londra, Aralık 1989 *Ray MONK*

GİRİŞ

Ludwig Wittgenstein figürü, bu yüzyılda felsefenin gelişimindeki müthiş etkisiyle tam olarak açıklanamayan çok özel bir büyüleyicilik yayıyor. Analitik felsefeyle hiç ilgilenmeyenler bile ona kayıtsız kalamıyor. Ona dair şiirler yazıldı, ondan esinlenen resimler yapıldı, eserleri bestelendi ve esasen kurmaca haline getirilmiş bir yaşamöyküsü olduğu söylenebilecek başarılı bir romanın (Bruce Duffy'nin *The World as I Found It*'i) ana karakteri yapıldı. Buna ek olarak, ona dair en az beş televizyon programı yapıldı, genellikle onu çok az tanıyan insanlarca sayısız hatırat yazıldı. (Örneğin onunla muhtemelen dört beş kez görüşen F. R. Leavis "Wittgenstein Hatıraları"nı onaltı sayfalık bir makaleye konu etti.) Wittgenstein'a dair anılar ona Rusça öğreten hanımefendi tarafından, İrlanda'daki kır evine yer kömürü taşıyan adam tarafından ve onu çok iyi tanımamasına karşın şans eseri onun son fotoğraflarını çeken adam tarafından yayımlandı.

Bütün bunlar bir bakıma süregiden "Wittgenstein'ın felsefesine dair yorumlar üretme" endüstrisinden çok ayrı bir yerde duruyor. Fakat bu endüstri de olanca hızıyla sürüyor. Son zamanlarda yayımlanan bir ikincil kaynaklar kaynakçasında Wittgenstein'ın eserlerine dair tam 5,868 makale ve kitap sıralanıyor. Bunlardan ancak çok azı akademik çevrenin dışındakiler için ilgi çekici (ya da hatta kavranabilir) olacaktır ve yine bir o kadar azı, Wittgenstein'ın yaşam ve kişiliğinin bir önceki paragrafta söz edilen esere esin kaynağı olan yönleriyle ilgilenecektir.

Yani görünüşe göre Wittgenstein'a gösterilen ilgi, büyük olmasına

karşın, eserlerini yaşamından soyutlayarak inceleyenler ve yaşamını büyüleyici, ama eserlerini kavranamaz bulanlar arasındaki talihsiz bir kutuplaşmadan mustarip. Sanırım, örneğin Norman Malcolm'un *Memoir*'ini[Φ] okuyanların kendilerini betimlenen figürün büyüsüne kapılmış bulmaları ve sonra da buradan feyiz alarak Wittgenstein'ı bizzat okumaya girişmeleri, fakat tek kelime bile anlayamadıklarını görmeleri yaygın bir deneyimdir. Belirtmek gerekir ki, Wittgenstein'ın eserleri üzerine, ana felsefi temalarının neler olduğunu ve bunları nasıl ele aldığını açıklayacak birçok harika tanıtıcı kitap var. Bunların açıklamadığı şey eserlerinin *onunla* ne gibi bir ilgisi olduğudur - yaşamına egemen olan manevi ve etik endişeler ile eserlerine egemen olan, görünüşte mesafeli felsefi sorular arasındaki bağlantıların neler olduğudur.

Bu kitabın amacı bu boşluğu kapatmaktır. Yaşamını ve eserlerini tek bir anlatıda betimleyerek bu eserlerin nasıl da bu insandan geldiğine açıklık kazandırmayı, Wittgenstein'ın eserlerini okuyanların birçoğunun içgüdüsel olarak hissettiği bir şeyi, yani felsefi kaygıları ile manevi yaşamı arasındaki bütünlüğü göstermeyi ümit ediyorum.

[Φ] Norman Malcolm, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir* [*Ludwig Wittgenstein: Bir Hatırat*; bundan sonra *Hatırat* olarak anılacaktır –yn].

I

1889-1919

I. ÖZ-YIKIM LABORATUVARI

"Eğer yalan söylemek çıkarına ise, insan neden doğruyu söylemeli ki?"[1]

Ludwig Wittgenstein'ın kayda geçirilmiş ilk felsefi düşünümünün konusu buydu. Sekiz dokuz yaşındayken, bir kapının eşiğinde durup bu soruyu düşünmüştü. Tatmin edici bir cevap bulamayınca, bu tip koşullar altında yalan söylemekte bir sakınca olmadığı sonucuna ulaşmıştı. Daha sonraları bu olayı şöyle tarif etti; "gelecekteki yaşam şeklim için belirleyici olmasa bile, yine de o zamanki doğam için ayırt edici nitelikte olan bir deneyim."

Bir bakıma bu olay bütün yaşamı için ayırt edici nitelikteydi. Örneğin daha öncesinde sadece şüphe duyarken kesinlik bulma ümidiyle felsefeye yönelen Bertand Russell'ın aksine Wittgenstein'ı felsefeye çeken şey zihninin böylesi sorular tarafından sarsılmaya yönelik zorlanımlı bir eğilimdi. Denilebilir ki, felsefe ona gelmişti, o felsefeye gitmemişti. Felsefenin açmazlarını kendini ona dayatan ve onu esir alıp, ta ki tatmin edici bir çözümle onlardan kurtulana dek kendisine gündelik yaşamını sürdüremez hale getiren davetsiz misafirler, muammalar olarak yaşantılıyordu.

Fakat genç Wittgenstein'ın yukarıdaki soru için bulduğu yanıt başka bir anlamda onun ayırt edici niteliğine derinlemesine ters düşer.

---

[1] Wittgenstein'ın bu olayı hatırlayışına ilişkin anlatı Wittgenstein'ın notları arasında bulunan bir belgede yer almaktadır; Brian McGuinness, *Wittgenstein: A Life* [*Wittgenstein: Bir Hayat*], s. 47-8'de alıntılanmıştır.

Dürüst olmayışı kolayca kabullenişi, yetişkin Wittgenstein'ın hem hayran olunan hem de korkulan o amansız doğruculuğuyla temel bir uyuşmazlık içersindedir. Bu ayrıca muhtemelen, onun filozof olmaktan anladığı şeyle de bağdaşmaz. (Yazdığı bir mektupta onu büyük bir filozof diye anan) kız kardeşine, "Bana yalnızca doğruyu-arayan biri de" diye yazmıştı, "bu bana yeter."[2]

Bu bir görüş değişikliğine değil bir karakter değişikliğine işaret eder – kriz anlarında geçirdiği ve krizin kaynağının kendisi olduğuna dair bir kanaatle peşine düştüğü bu tip bir dizi dönüşümle şekillenen yaşamındaki birçok değişikliğin ilkiydi bu. Yaşamı kendi doğasıyla giriştiği sürekli bir savaştı sanki. Bir şeyi başardığında, buna genellikle başarının kendi doğasına rağmen geldiği hissi eşlik ederdi. Nihai başarı, bu anlamda, kendisini tamamıyla alt etmesi –bizzat felsefenin kendisini gereksiz kılacak bir dönüşüm– olacaktı.

Hayatının ilerleyen aşamalarında biri ona G. E. Moore'da çocuksu bir masumiyet olduğunu belirttiğinde, Wittgenstein itiraz etmişti. "Eğer bu zaten bir *çocuğa* ait değilse," demişti "bunu anlayamıyorum. Çünkü insanın uğruna mücadele ettiği bir masumiyetten değil, günaha ayartılmanın doğal olarak var olmamasından kaynaklanan bir masumiyetten bahsediyorsun."[3]

Bu ifade bir öz-değerlendirmeye işaret ediyor. Wittgenstein'ın kendi karakteri –arkadaşları ve öğrencileri tarafından yazılmış birçok hatıratta yad edilen o zorlayıcı, ödün vermez, baskın kişilik– uğruna mücadele etmek *zorunda olduğu* bir şeydi. Çocukken sevimli ve uysal

---

[2] LW'den Helene Salzer'e (kızlık soyadı Wittgenstein); Michael Nedo ve Michele Ranchetti, *Wittgenstein: Sein Leben in Bildern und Texten*, s. 292'de alıntılanmıştır.

[3] Malcolm, *Hatırat*, s. 116.

bir mizaca sahipti – insanları memnun etmeye istekli, uyum sağlamaya hevesli ve gördüğümüz gibi doğruluktan ödün vermeye hazırdı. Hayatının ilk onsekiz yılının hikâyesi her şeyden çok bu mücadelenin, kendi içindeki ve dışındaki onu böyle bir dönüşüme zorlayan güçlerin hikâyesidir.

Ludwig Josef Johann Wittgenstein, Hadsburg Viyana'daki en zengin ailelerden birinin sekizinci ve en küçük çocuğu olarak 26 Nisan 1889'da doğdu. Ailenin adı ve zenginliği bazılarının Wittgenstein'ın bir Alman aristokrat aileleyle, Seyn-Wittgensteinlarla ilişkili olduğunu varsaymasına yol açmıştır. Ancak böyle bir ilişki yoktur. Ailesi sadece üç kuşaktır "Wittgensteinlar"dı. Bu ad Ludwig'in baba tarafından büyükbüyükbabası Moses Maier tarafından benimsenmişti. Kendisi prens ailesinin çiftlik kâhyası olarak çalışıyordu ve Napolyon'un 1808 tarihli, Yahudilerin soyadı almasına dair ilâmının ardından işverenlerinin adını almıştı.

Aile içinde Moses Maier'in oğlu Hermann Christian Wittgenstein'ın bir prensin (hikâyenin bir dizi versiyonunda prens Wittgenstein hanedanından, Waldeck hanedanından ya da Esterházy hanedanından gelebiliyor) gayri meşru çocuğu olduğu yönünde bir efsane ortaya çıkmıştı, ama buna inanmak için hiçbir somut gerekçe yok. Hikâyenin gerçekliği, ailenin kendisini Nuremberg Yasaları altında yeniden 'sınıf'landırmaya çalıştığı (daha sonra göreceğimiz gibi, bunda başarılı olmuştu) bir tarihten kalma gibi gözüktüğü için iyiden iyiye şüpheli bir hal alıyor.

Böylesi bir hikâyenin kahramanı olmak kuşkusuz Yahudi geçmişiyle ilişiğini kesme yönünde bilinçli bir çabayla "Christian" [hıristiyan] orta adını alan Hermann Wittgenstein'a yakışırdı. İçinde doğdu-

gu Yahudi toplumundan kendisini tamamen kopartmış, doğum yeri olan Korbach'tan ayrılarak Leipzig'e gitmiş ve orada Macaristan ve Polonya'dan mal alıp İngiltere ve Hollanda'ya satan bir yün-tüccarı olarak başarılı bir kariyer yapmıştı. Kendisine eş olarak seçkin bir Viyanalı Yahudi ailenin kızını, Fanny Fidgor'u seçmiş, ama 1838'deki evliliklerinden önce Fanny de Protestan olmuştu.

1850'lerde Viyana'ya taşındıklarında Wittgensteinlar muhtemelen kendilerini artık Yahudi olarak görmüyorlardı. Hatta Hermann Christian bir antisemit olarak küçük çaplı bir ün salmış ve çocuklarının Yahudilerle evlenmesini kesinkes yasaklamıştı. Aile büyüktü –sekiz kız ve üç oğlan– ve çocukların hepsi babalarının öğüdüne kulak vermiş ve Viyana'daki yüksek meslek sahibi Protestanlar sınıfına mensup insanlarla evlenmişti. Böylece Wittgensteinların geleneksel meslekler-den herhangi birinin hizmetine ihtiyaç duyarlarsa güvenebilecekleri bir yargıçlar, avukatlar, profesörler ve din adamları ağı oluşmuştu. Ailenin asimilasyonu öylesine mükemmeldi ki Hermann'ın kızlarından biri kardeşi Louis'e Yahudi kökenlerine dair kulağına gelen söylentilerin doğru olup olmadığını sormak zorunda kalmıştı. "*Pur sang*, Milly," ["tamamen safsata"] diye cevaplamıştı Louis, "*pur sang*."

Durumları diğer birçok seçkin Viyanalı aileninkinden farklı değildi: Viyana orta sınıfıyla ne kadar bütünleşmiş ve kökenlerinden ne kadar kopmuş olsalar da –esrarengiz bir biçimde– "tam anlamıyla" Yahudi kalmaya devam etmişlerdi.

Wittgensteinlar (örneğin Freudların aksine) –muğlak, ama dikkate değer bir bakış açısına göre, Viyana'nın tamamının bir Yahudi cemaatinin parçası olarak görülebilmesi bir yana bırakılırsa– hiçbir şekilde bir Yahudi cemaatinin parçası değildi; Yahudilik yetiştirilişlerinde de herhangi bir rol oynamamıştı. Kültürleri tamamıyla Cermen etkisin-

deydi. Fanny Wittgenstein Avusturya'nın kültürel yaşamıyla yakın bağlantıları olan tüccar bir aileden gelmekteydi. Aile üyeleri şair Franz Grillparzer'in dostuydu ve Avusturyalı sanatçılar tarafından heyecanlı ve seçici koleksiyonerler olarak tanınıyorlardı. Fanny'nin kuzenlerinden biri ünlü keman virtüözü Joseph Joachim'di ki onun gelişiminde Fanny ve Hermann tartışılmaz bir rol oynamıştı. Onu oniki yaşında himayelerine almış ve Felix Mendelssohn'la çalışmaya göndermişlerdi. Besteci çocuğa ne öğretmesi gerektiğini sorduğunda Hermann Wittgenstein şöyle cevap vermişti: "Sadece bırak senin soluduğun havayı solusun!"

Joachim aracılığıyla aile, her şeyden öte dostluğuna çok değer Johannes Brahms'la tanışmıştı. Brahms, Hermann ve Fanny'nin kızlarına piyano dersleri vermiş ve daha sonra Wittgensteinların düzenlediği müzik gecelerine düzenli olarak katılmıştı. Büyük eserlerinden en azından biri –Klarnet Beşlisi– ilk olarak Wittgensteinların evinde icra edilmişti.

Wittgensteinlar işte böyle bir havayı soluyordu – bu kültürel beceri ve zenginlikle gelen saygınlık atmosferini sadece antisemitizmin kötü kokusu bozuyordu, bu kokudan çekilen bir nefes bile onların "Ari-olmayan" kökenlerini sonsuza dek hatırlamaları için yeterliydi.

Dedesinin Mendelssohn'a söylediği bir şey yıllar sonra Ludwig Wittgenstein tarafından Cambridge'deki öğrencilerinden birine, Maurice Drury'ye üniversiteyi bırakmasını salık verdiğinde yinelenecekti. "Cambridge'de," demişti "senin için hiç oksijen yok." Drury'nin havanın daha sağlıklı olduğu işçi sınıfı arasında bir iş edinmesinin daha iyi olacağını düşünüyordu. Ancak kendisi –Cambridge'de kalma kararına– söz konusu olunca metafor ilginç bir değişim geçirmişti:

"Benim için sorun değil," demişti Drury'ye. "Kendi oksijenimi üretiyorum."[4]

Babası Karl Wittgenstein da içinde büyüdüğü atmosferden benzer bir biçimde bağımsızlaşmış ve kendi atmosferini üretmek için aynı kararlılığı sergilemişti. Karl, Hermann ve Fanny'nin çocukları arasında bir istisnaydı – yaşamı onların emelleriyle belirlenmeyen tek çocuktu. Küçük yaşlardan itibaren anne babasının resmiyetine ve otoriterliğine isyan etmiş ve onların kendisine Viyana burjuvazisinin bir mensubuna yaraşır türde klasik bir eğitim verme girişimlerine direnmişti.

Onbir yaşında evden kaçmaya çalıştı. Onyedi yaşında ruhun ölümsüzlüğünü inkâr eden bir deneme yazarak kendini okuldan kovdurtmuştu. Ama Hermann azmetmişti. Sınavlarını tamamlaması için özel öğretmenler tutarak Karl'ın eğitimini evde sürdürmeyi denedi. Ama Karl yine kaçtı ve bu kez başarılı oldu. Viyana'nın merkezinde birkaç ay saklandıktan sonra New York'a geçmişti, oraya vardığında beş parasızdı ve yanında kemanı dışında çok az şeyi vardı. Yine de garsonluk, bar müzisyenliği, barmenlik ve öğretmenlik (keman, korno, matematik, Almanca ve aklına gelen her şey) yaparak iki yıldan uzun bir süre kendini geçindirmeyi başardı. Bu macera onun kendi kendisinin efendisi olduğunun anlaşılmasını sağladı ve 1867'de Viyana'ya döndüğünde emlak idaresiyle uğraşan babası ve erkek kardeşlerinin izinden gitmek yerine pratik ve teknik eğiliminin peşine düşmesine ve mühendislik okumasına izin verilmiş, hatta bu yönde teşvik edilmişti.

Viyana'daki teknik lisede geçirdiği bir yıl ve çeşitli mühendislik

---

[4] Rush Rhees, *Wittgenstein'ın Hatıraları* [*Recollections of Wittgenstein*], Oxford, 1984, s. 121 [bundan sonra metinde *Hatıralar* olarak anılacaktır –yn].

şirketlerinde yaptığı bir dizi işten oluşan çıraklık döneminden sonra eniştesinin erkek kardeşi Paul Kupelwieser ona Bohemya'daki bir haddehane inşaatında teknik ressamlık görevi önermişti. Bu Karl için büyük bir fırsattı. Sonrasında şirkette o kadar hızlı yükseldi ki, beş sene içinde Kupelwiser'dan boşalan müdürlük koltuğuna oturdu. Takip eden on yıl içersinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki belki de en kurnaz sanayici olduğunu göstermişti. Şirketinin serveti –ve elbette kendi kişisel serveti– katlanarak artmıştı, öyle ki 19. yüzyılın son on yılında imparatorluktaki en zengin adamlardan biri ve demir çelik sanayiinin önde gelen ismi olmuştu. Aslında kapitalizmin aşırılıklarını eleştirenler için saldırgan, aç gözlü sanayici arketipiydi. Onun aracılığıyla Wittgensteinlar Krupplar, Carnegieler ya da Rothschildların Avusturyalı eşdeğeri olmuştu.

Karl Wittgenstein torunlarını bugün hâlâ rahat ettiren devasa bir kişisel servet biriktirdikten sonra 1898'de iş dünyasından çekildi, başkanlık ettiği bütün demir şirketlerinin yönetim kurullarından istifa etti ve yatırımlarını yabancı –çoğunlukla ABD– hisse senetlerine transfer etti. (Bu son eylemin gayet öngörülü olduğu kanıtlandı, çünkü ailenin serveti böylece Birinci Dünya Savaşından sonra Avusturya'yı felce uğratan enflasyondan korunmuştu.) Bu dönemde sekiz olağanüstü yetenekli çocuğun babasıydı.

Karl Wittgenstein'ın çocuklarının annesi Leopoldine Kalmus'tu, onunla Kupelwieser şirketindeki olağandışı yükselişinin başında, 1873'te evlenmişti. Onu seçerken Karl yine ailesinde bir istisna olduğunu kanıtlıyordu, çünkü Leopoldine Hermann Christian'ın çocuklarının eşleri arasında kısmen Yahudi olan tek kişiydi. Babası Jakob Kalmus seçkin bir Yahudi aileden gelme olsa da bir Katolik olarak yetiş-

tirilmişti; annesi Marie Stallner tamamıyla "Ari'ydi" – yerleşik bir toprak sahibi Avusturyalı (Katolik) bir ailenin kızıydı. Aslında o zaman hukuki olarak (en azından Nuremberg Yasaları Avusturya'da uygulanana kadar) Karl bir Yahudiyle değil, bir Katolikle evlenmiş ve böylece Wittgenstein ailesinin asimile olup Viyana ileri gelenleri arasına karışmasını bir adım daha ileri taşımıştı.

Karl ve Leopoldine Wittgenstein'ın sekiz çocuğu Katolik inancına göre vaftiz edilmiş ve Avusturya yüksek-burjuvazisinin kabul gören ve mağrur mensupları olarak yetiştirilmişti. Karl Wittgenstein'a soylular mertebesine yükselme şansı bile tanınmış, ama adına aristokratik "von" etiketini ekleme davetini, böyle bir davranışın sonradan görmelik işareti olarak düşünüleceğini hissederek geri çevirmişti.

Yine de devasa serveti ailenin aristokratik bir yaşam sürmesine olanak tanıyordu. Viyana "Alleegasse"deki (şimdiki adıyla Argentinergasse) evleri aile dışında *Palais Wittgenstein* [Wittgenstein Sarayı] olarak biliniyordu ve gerçekten de saray gibiydi, aynı yüzyılda daha önce bir kont için inşa edilmişti. Buna ek olarak ailenin Viyana'nın dış mahallelerinden birinde Neuwaldeggergassse'de başka bir evi daha ve kırsal bölgede, Hochreit'ta yazın çekildikleri büyük bir malikânesi vardı.

Leopoldine (ya da ailedeki adıyla "Poldy") müziğe, en yüksek standartlarla ölçülse bile olağanüstü olarak görülecek bir ilgi duyuyordu. Onun için müzik kocasının mutluluğundan sonra hayatındaki en önemli şeydi. Alleegasse'deki evin seçkin bir müzikal buluşma noktasına dönüşmesi onun sayesinde olmuştu. Müzik gecelerine diğerlerinin yanı sıra Brahms, Mahler ve orada hüküm süren "her şeye nüfuz eden insanilik ve kültür atmosferi"ni betimleyen Bruno Walter da katılıyordu. Kör orgçu ve besteci Josef Labor kariyerini büyük ölçüde

ona ziyadesiyle hürmet gösteren Wittgenstein ailesinin himayesine borçluydu. Ludwig Wittgenstein hayatının ilerleyen aşamalarında, sadece altı *büyük* besteci olduğunu söyleyip durmuştu: Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms – ve Labor.

Sanayiciliği bırakmasından sonra Karl Wittgenstein ayrıca büyük bir görsel sanatlar hamisi olarak da ünlendi. Kendisi de yetenekli bir ressam olan en büyük kızı Hermine'in yardımıyla Klimt, Moser ve Rodin'in de eserlerini içeren dikkate değer bir tablo ve heykel koleksiyonu toplamıştı. Klimt, hem Secession Binası'nı (Klimt, Schiele ve Kokoschka'nın eserleri burada sergilenmişti) hem de Viyana Üniversitesi tarafından reddedilen kendi duvar resmi *Philosophie*'yi finanse ettiği için duyduğu minnettarlıktan ötürü onu kendi "Güzel Sanatlar Bakanı" diye tanımlamıştı. Ludwig'in ablası Margarete Wittgenstein 1905'te evlendiğinde Klimt onun düğün portresini yapmakla görevlendirilmişti.

Wittgensteinlar böylece en şaşalı olmasa bile en azından en hareketli dönemi boyunca Viyana'nın kültürel yaşamının merkezinde yer aldı. Viyana'nın kültür tarihinin 19. yüzyıl sonlarından Birinci Dünya Savaşının patlak vermesine kadarki dönemi son yıllarda gayet haklı bir şekilde büyük ilgi odağı olmuş ve "gergin ihtişam" devri olarak tanımlanmıştır; bu ifade Karl ve Poddy'nin çocuklarının içinde büyüdüğü çevreyi tanımlamak için de kullanılabilir. Çünkü genel anlamda şehirde olduğu gibi aile içinde de "her şeye nüfuz eden insanilik ve kültür atmosferi"nin altında kuşku, gerilim ve çatışma yatıyordu.

Fin de siècle [yüzyıl sonu] Viyana'sının günümüz için sahip olduğu çekicilik, sahip olduğu gerilimlerin Avrupa tarihine yirminci yüzyıl boyunca damgasını vuran gerilimlerin işareti olması olgusunda yatıyor. Avrupa tarihini şekillendiren entelektüel ve kültürel hareketlerin

çoğu bu gerilimlerin içinden doğmuştur. Viyana, Karl Kraus'un sık sık alıntılanan ifadesiyle, "dünya yıkımı araştırma laboratuvarı"ydı – hem Siyonizmin hem de Nazizmin beşiği, Freud'un psikanalizi geliştirdiği, Klimt, Schiele ve Kokoschka'nın sanatta *Jugendstill* hareketini başlattığı, Schönberg'in atonal müziği geliştirdiği ve Adolf Loos'un modern çağın binalarının ayırt edici niteliği olan tamamıyla işlevsel, süslemesiz mimari üslubunu kullanmaya başladığı yerdi. İnsanlığın düşünce ve eylemlerinin hemen hemen her alanında olduğu gibi yeni eskinin, 20. yüzyıl 19. yüzyılın içinden boy veriyordu.

Bunun neden Viyana'da gerçekleşmiş olması gerektiği özelikle dikkat çekicidir, çünkü Viyana birçok açıdan henüz 18. yüzyıldan çıkmamış bir imparatorluğun merkeziydi. Bu imparatorluğun anakronitik doğası yaşlı hükümdarında simgeleşmişti. 1848'den beri Avusturya İmparatoru ve 1867'den beri Macaristan Kralı olan Franz Josef 1916'ya kadar hem *kaiserlich* [imparatorlukla ilgili] hem de *königlich* [krallıkla ilgili] olarak kalmaya devam edecekti; bu tarihten sonra, Habsburg İmparatorluğu'nu oluşturan köhne krallıklar ve prenslikler yığını çok geçmeden çökecek ve sahip olduğu topraklar Avusturya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve İtalya ulus devletleri arasında paylaştırılacaktı. 19. yüzyıldaki ulusçuluk ve demokrasi hareketleri imparatorluğun çöküşünü bundan çok uzun zaman önce kaçınılmaz hale getirmişti ve varlığının yaklaşık son elli yılında bir krizden diğerine sendeleyerek ayakta kalmıştı; ayakta kalışının sürekli olduğuna yalnızca yaklaşan gelgitleri görmezden gelenler inanıyordu. Varlığını sürdürmesini isteyenler için siyasi durum daima "ümitsiz, ama ciddi değil"di.

Böylesi bir ülkede radikal bir yeniliğin ortaya çıkması bir paradoks değildi ya da belki de tam olarak böylesi bir paradokstu: eski-

nin böylesine aleni bir çürüme içersinde olduğu yerde yeni ortaya çıkmak *zorundaydı*. Eninde sonunda imparatorluk bir deha *yuvasıydı* ve Robert Musil'in o ünlü gözleminde belirttiği gibi "ve bu büyük bir olasılıkla onun felaketiydi."

Jung Wien [genç Viyanalı] entelektüelleri atalarından ayıran şey etraflarındaki çürümenin farkında olmaları, şeyler her zamanki gibi devam edebilirmiş gibi yapmayı reddetmeleriydi. Schönberg'in atonal sistemi eski beste sisteminin miladını doldurmuş olduğu inancına; Adolf Loos'un süslemeyi reddetmesi binalardaki barok süslemelerin içinin boşaldığını, hiçbir şey ifade etmediğini fark etmesine; Freud'un bilinçdışı güçler önvarsayımı ise toplumun uylaşım ve teamüllerinin altında çok gerçek ve çok önemli bir şeyin bastırıldığı ve inkâr edildiğini algılamasına dayanıyordu.

Wittgenstein ailesinde bu kuşak farkı, daha geniş kapsamlı uyuşmazlığı ancak kısmen yansıtacak bir şekilde dışa vurulmuştu. Ne de olsa Karl Wittgenstein eski Hadsburg düzeninin bir temsilcisi değildi. Gerçekte Avusturya-Macaristan'daki hayat üzerinde tuhaf bir şekilde az bir etkisi olan bir gücü –metafiziksel açıdan materyalist, siyasi açıdan liberal ve saldırgan bir şekilde kapitalist olan girişimcinin gücünü– temsil ediyordu. İngiltere, Almanya ya da –büyük bir olasılıkla– Amerika'da çağının adamı olarak görülürdü. Avusturya'da ise anaakımın dışında kalıyordu. İş dünyasından çekilmesinden sonra *Neue Freie Presse*'de Amerikan serbest piyasa girişimciliğinin faziletlerini öven bir dizi makale yayımlamıştı, ama bunu yaparken Avusturya siyasetinde yalnızca marjinal bir yeri olan bir konuyu ele almış oluyordu.

Avusturya'da etkin bir liberal geleneğin olmayışı, siyasi tarihini diğer Avrupa uluslarınınkinden ayıran ana etkenlerden biriydi.

Avusturya siyasetine Hıristiyan Sosyalistlerin Katolikliği ve Sosyal Demokratların sosyalizmi arasındaki mücadele egemendi – ve Hitler'in yükselişine kadar da bu böyle devam etti. Nazilerin daha sonra kendilerine mâl ettikleri aynı antisemit, *Völkisch* [Nasyonel sosyalist jargona ait bir sözcük – ırkçı] milliyetçiliği destekleyen, Georg von Schönerer önderliğindeki pan-Cermen hareketin –her biri imparatorluğun ulus-üstü karakterini kendince muhafaza etmek isteyen– iki partiye gösterdiği muhalefet aracılığıyla bu temel çatışmanın yanı sıra bir çaba tesis edilmişti.

Ne muhafazakârlara, ne sosyalistlere –ve kesinlikle de ne de pan-Cermen milliyetçilerine– mensup oldukları için Wittgensteinların ülkelerinin siyasetine katacağı fazla bir şeyleri yoktu. Fakat Karl Wittgenstein'ı başarılı bir sanayici yapan değerler başka bir açıdan çağın daha geniş kapsamlı gerilimleriyle uyumlu olan kuşak çatışmasının odağıydı. Başarılı bir sanayici olarak Karl kültürü *elde etmekle* yetiniyordu; çocukları, özellikle de oğulları ise kültüre katkı yapma niyetindeydi.

Karl'ın en büyük çocuğu Hermine ile en küçük çocuğu Ludwig arasında onbeş yaş vardı ve sekiz çocuğu iki farklı kuşağa ayrılabilirdi: daha yaşlı kuşak Hermine, Hans, Kurt ve Rudolf; ve daha genç kuşak Margarete, Helene, Paul ve Ludwig. En küçük iki oğlan ergenliğe ulaştığında, Karl ile ilk çocuk kuşağı arasındaki çatışma Paul ve Ludwig'in çok farklı bir *régime* [yönetim biçimi] altında büyümesini zorunlu kılmıştı.

Karl'ın en büyük oğullarının büyüdüğü *régime* Karl'ın onların kendi yarattığı aile işini sürdürmesini sağlama kararlılığı tarafından şekillendirilmişti. Avusturya'nın ileri gelenlerinin zihniyetinin kötü

alışkanlıklarını edinebilecekleri okullara gönderilmeyip evde, zihinlerini ticaretin zekâlarını kullanmalarını gerektiren güç koşullarına hazırlayacak şekilde özel bir öğrenim göreceklerdi. Daha sonra Wittgenstein iş imparatorluğunun bir parçasına yerleştirilecekler ve burada sanayide başarı için gerekli olan teknik ve ticari uzmanlığı edineceklerdi.

Bu eğitim yalnızca oğullarından birinde, beklenen etkiye benzer bir şey ortaya çıkarmıştı. Çocukların en az yeteneklisi olduğu herkesçe kabul edilen Kurt babasının isteklerine rıza göstermiş ve zamanla bir şirket yöneticisi olmuştu. İntiharı, diğer kardeşlerinkinden farklı olarak babasının uyguladığı ailevi baskıyla açıkça bağlantılı değildi. İntiharı çok sonra gerçekleşti; Birinci Dünya Savaşının sonunda emrindeki askerlerin emirlerine itaat etmeyi reddetmelerinin ardından kendini vurmuştu.

Karl'ın baskısının Hans ve Rudolf üzerindeki etkisi yıkıcıydı. İkisinin de sanayinin kaptanları olmaya yönelik en ufak bir eğilimi yoktu. Hans teşvik ve destekle büyük bir besteci ya da en azından başarılı bir konser müzisyeni olabilirdi. Çoğu kayda değer bir müzik yetisine sahip olan Wittgenstein ailesi tarafından bile olağanüstü yetenekli olarak görülüyordu. Mozartvari yetilere sahip bir harika çocuktu - bir dâhiydi. Daha bebekken keman ve piyano öğrenmiş ve dört yaşında kendi eserini bestelemeye başlamıştı. Müzik onun için bir ilgi değil, her şeyi yakıp kül eden bir tutkuydu; hayatının kıyısında köşesinde değil, merkezinde yer almalıydı. Babasının sanayide kariyer yapması yönündeki ısrarıyla yüzleştiğinde, babasının ondan önce yaptığı şeyi yaptı ve Amerika'ya kaçtı. Niyeti hayatını müzisyen olarak sürdürmekti. Ona tam olarak ne olduğunu kimse bilmiyor. 1903'te ailesine, bir yıl önce Chesapeake Körfezi'nde bir gemideyken ortadan kaybol-

duğu ve o zamandan beri de onu gören olmadığı bildirildi. Buradan çıkarılacak aşikâr sonuç, intihar ettiğiydi.

Hans eğer kendini müzikal bir kariyere adama özgürlüğüne sahip olsaydı mutlu bir hayat sürer miydi? Eğer okula gitseydi Wittgensteinların evinin soylu atmosferinin dışındaki hayatla yüzleşmeye daha hazırlıklı olur muydu? Kesinlikle bunu kimse bilemez. Fakat gelen haberle Karl oldukça sarsılmıştı, öyle ki en küçük iki oğlu için uygulayacağı yöntemleri değiştirdi; Paul ve Ludwig okula gönderilmiş ve kendi eğilimlerinin peşine düşmelerine izin verilmişti.

Ancak bu değişim yaşandığında Rudolf için artık çok geçti. Hans ortadan kaybolduğunda yirmili yaşlarındaydı ve bizzat benzer bir istikamete girmişti. O da babasının isteklerine baş kaldırmıştı ve 1903'e gelindiğinde, tiyatrocu olmak için gittiği Berlin'de yaşıyordu. İntiharı 1904'te yerel bir gazetede duyurulmuştu. Habere göre Rudolf bir Mayıs akşamı Berlin'de bir bara girmiş ve iki içki söylemiş. Bir süre tek başına oturduktan sonra piyaniste de bir içki söylemiş ve en sevdiği şarkıyı, "*I am lost*"u [kayboldum] çalmasını istemiş. Müzik çalarken Rudi siyanür almış ve yığılıp kalmış. Ailesine yazdığı veda mektubunda kendini bir arkadaşı öldüğü için öldürdüğünü söylemişti. Bir diğer veda mektubunda ise intiharının nedeninin "sapkın tabiatına dair kuşkular"a sahip olması olduğunu söylüyordu. Ölümünden kısa bir süre önce yardımcı olmaları için (eşcinsellerin özgürleşmesi için kampanya yürüten) "Bilimsel-İnsancıl Komite"ye başvurmuştu, ama örgütün yıllığında şöyle deniyor: "bizim etkimiz onu öz-yıkım yazgısından geri çevirmeye yetecek kadar büyük olmadı."[5]

---

[5] *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, VI, s. 724; W. W. Bartley, *Wittgenstein*, s. 36'da alıntılanmıştır.

İki ağabeyinin intiharına kadar Ludwig kendi kuşağındaki Wittgensteinlar arasında salgın hastalık gibi yaygın olan öz-yıkım eğilimini hiç sergilememişti. Çocukluluğunun büyük bir kısmında bu olağanüstü kuşağın en sönük üyelerinden biri olarak görülmüştü. Erken yaşta ortaya çıkan müzikal, edebi ya da sanatsal bir yetisi yoktu ve hatta dört yaşına kadar konuşmaya bile başlamamıştı. Ailesinin diğer erkek üyelerinin alameti olan isyankârlık ve dik başlılıktan yoksun olduğu için kendini küçük yaşlardan itibaren, babasının ağabeylerine aşılamayı çalıştığı, ama başaramadığı pratik yeti ve teknik ilgilere adamıştı. Ludwig'in günümüze kadar ulaşabilen en eski fotoğraflarından birinde belirgin bir hazla kendi torna tezgâhında çalışan ağırbaşlı genç bir çocuk görüyoruz. Özel bir deha açığa vurmadıysa bile, en azından uygulama becerisi ve kayda değer bir el ustalığı sergilemişti. Örneğin on yaşındayken tahta ve kablo parçalarından, çalışan bir dikiş makinesi modeli yapmıştı.

Ondört yaşına kadar, dehaya bizzat sahip olmaktansa etrafının dehayla sarmalandığını hissetmekle yetinmişti. Daha sonraları anlattığı bir hikâyeye göre bir keresinde sabahın üçünde piyano sesine uyanmış. Aşağı inmiş, Hans bestelerinden birini çalıyormuş. Konsantrasyonu çılgınlık boyutundaymış. Terliyormuş, kendini bütünüyle kaptırmış ve Ludwig'in varlığından tamamen bihaber haldeymiş. Bu görüntü Ludwig için dehaya sahip olmanın nasıl bir şey olduğunun paradigması olarak kalmış.[6]

Wittgensteinların müziğe duyduğu saygının büyüklüğünü bugün anlayıp takdir etmemiz bizim için büyük bir olasılıkla çok zor. Viya-

[6] Bu anı Wittgenstein tarafından Rush Rhees'e anlatılmış ve o da bunu sohbetleri sırasında yazara [Ray Monk] aktarmıştır.

na klasik geleneğiyle öylesine yakından bağlantılı bir saygıydı ki bu, onun büründüğü biçimin modern bir eşdeğeri yok. Ludwig'in –değerlendirebileceğimiz kadarıyla ailesininkiyle aynı olan– müzikal beğenileri daha sonraları Cambridge'deki çağdaşlarına derinlemesine tutucu gelmişti. Brahms'tan sonraki hiçbir şeye tahammülü yoktu ve hatta Brahms'ta bile, demişti bir keresinde, "makinenin sesini duymaya başlayabiliyorum."[7] Tanrının gerçek "oğulları" Mozart ve Beethoven'dı.

Ailede hüküm süren müzikalite standartları gerçekten olağanüstüydü. Ludwig'in yaşça ona en yakın olan ağabeyi Paul çok başarılı ve ünlü bir konser piyanisti olacaktı. Birinci Dünya Savaşında sağ kolunu kaybetmiş, ama müthiş bir azimle sadece sol elini kullanarak çalmayı öğrenmiş ve konser kariyerine devam edebilecek kadar yetkinleşmişti. Ravel, 1931'de ünlü "*Sol El İçin Konçerto*"sunu onun için yazmıştı. Ama yine de bütün dünyada hayranlık uyandırmasına karşın Paul'ün çalış tarzı kendi ailesi içinde hayranlık uyandırmıyordu. Bu tarzın zevksiz olduğunu düşünüyorlardı; fazlasıyla abartılı hareketlerle doluydu. Ludwig'in ablası Helene'nin incelikli, klasik, gösterişsiz tarzı onların zevkine daha uygundu. Anneleri Poldy özellikle acımasız bir eleştirmendi. Ailenin muhtemelen müziğe en az yatkın üyesi Gretl bir keresinde onunla öylesine bir düet yapmaya kalkışmıştı, ama çok geçmeden Poldy aniden kesmiş ve "*Du hast aber keinen Rhythmus!*" ("Hiç ritim duygun yok!")[8] diye öfkeyle bağırmıştı.

İkinci sınıf çalışa gösterilen bu tahammülsüzlük büyük bir olasılıkla çekingen Ludwig'i, öğretmenlik eğitiminin parçası olarak klar-

---

[7] *Hatıralar*, s. 112.

[8] Yazarla yaptıkları sohbet sırasında Rush Rhees tarafından aktarılmıştır.

net çalmayı öğrendiği otuzlu yaşlarına gelene kadar bir müzik aletinde ustalaşmaya girişmekten bile alıkoymuştu. Çocukken kendini başka yollarla –şaşmaz kibarlığı, diğerlerine karşı duyarlılığı ve iyilik yapmaya hazır oluşuyla– takdir ettirmiş ve sevdirmişti. Her ne olursa olsun, mühendisliğe ilgi gösterdiği sürece babasının teşvik ve onayına itimat edebileceğini kesinkes biliyordu.

Daha sonraları çocukluğunun mutsuzluğunu vurgulamış olsa da ailenin geri kalanına halinden memnun, neşeli bir çocuk izlenimi veriyordu. Bu çelişki kesinlikle dürüstlüğe dair çocukken geliştirdiği, daha önce alıntılanan düşünümlerinin düğüm noktasıydı. Aklından geçen dürüst olmayış, örneğin insanın bir şey çalmasına, sonra da bunu inkâr etmesine olanak tanıyan ufak tefek türden bir aldatış değil, bir şeyi doğru olduğu için değil, öyle beklendiği için söylemekten ibaret olan daha ustalıklı bir aldatıştı. Onu kardeşlerinden ayıran şey kısmen kendini bu biçimde bir dürüst olmayışa teslim etmeye istekliliğiydi. En azından daha sonraları böyle düşünmüştü. Buna dair belleğinde kalan örneklerden biri, ağabeyi Paul'ün hasta yatağındaki haliydi. Kalkmak mı yoksa yatakta daha uzun süre kalmak mı istediği sorulduğunda Paul sakin bir tavırla yatakta kalmayı tercih ettiğini söylemişti. "Oysa aynı koşullarda ben," diye hatırlıyordu Ludwig, "doğru olmayan şeyi (kalkmak istediğimi) söylerdim, çünkü etrafımdakilerin benim hakkımda kötü düşünmesinden korkardım."[9]

Diğerlerinin hakkında kötü düşünmesine dair duyarlılığı belleğinde yer eden bir diğer anının da merkezinde yer alıyor. O ve Paul Viyana'daki bir jimnastik kulübüne üye olmak istemişler, ama (o zamanki çoğu kulüp gibi) sadece "Ari" kökenlilere açık olduğunu öğ-

[9] 1. dipnotta anılan eserden.

renmişlerdi. Ludwig kabul edilmek için Yahudi geçmişleri konusunda yalan söylemeye hazırdı; Paul ise değildi.

Temelde soru insanın her durumda doğruyu söylemesinin gerekip gerekmediği değil, daha ziyade insanın her şeyden önce gelen bir doğru *olma* zorunluluğuna sahip olup olmadığı, başka türlü davranması yönündeki baskılara rağmen kendisi olmakta ısrar etmesinin gerekip gerekmediğiydi. Paul'ün durumunda, bu sorun Hans'ın ölümünden sonra Karl'ın duygularının değişmesini takiben daha kolay bir hal almıştı. Gramer okuluna gönderilmiş ve hayatının geri kalanını doğal eğilimi olan müzik kariyerini sürdürerek geçirmişti. Ludwig'in durumunda ise mevzu daha karmaşıktı. Başkalarının arzularına uyması yönündeki baskılar dışsal olduğu kadar içsel bir hal almıştı. Bu baskıların ağırlığı altında insanların onun doğal eğiliminin, kendisini babasının tercih ettiği meslekte eğitecek teknik konulara yönelik olduğunu düşünmesine izin vermişti. Oysaki içten içe kendisinin mühendislik için "ne beğeni ne de yeteneğe" sahip olduğunu düşünüyordu; ailesi ise bu koşullar altında gayet haklı olarak her ikisine de sahip olduğunu düşünüyordu.

Dolayısıyla Ludwig Paul'ün devam ettiği Viyana'daki gramer okuluna değil, Linz'deki daha teknik ve daha az akademik olan Realschule'ye gönderilmişti. Doğru, gramer okullarının yaptığı zorlu giriş sınavlarını geçemeyeceğinden korkuluyordu, ama bu kararın alınmasının başlıca nedeni daha teknik bir eğitimin onun ilgilerine daha uygun olacağı yönündeki hisli.

Ancak Linz'deki Realschule geleceğin mühendis ve sanayicileri için ümit vaat eden bir eğitim alanı olarak tarihe geçmemişti. Eğer ünlü olduğu bir şey varsa, o da Adolf Hitler'in *Weltanschauung*'unun [dünya görüşü] geliştiği rahim olmasıydı. Aslında Hitler Realschule'de

Wittgenstein'la aynı dönemde eğitim görmüştü ve (eğer *Kavgam*'a [*Mein Kampf*] inanabilirsek) Habsburg İmparatorluğu'nu "yozlaşmış bir hanedanlık" olarak görmeyi ve Habsburglara sadık olanların ümitsiz hanedancı yurtseverliğini, pan-Cermen hareketin (Hitler için) daha cazip olan *Völkisch* milliyetçiliğinden ayırmayı ona ilk öğreten kişi okuldaki tarih öğretmeni Leopold Pötsch'tü. Hitler, Wittgenstein'la neredeyse aynı yaşta olmasına karşın okulda ondan iki yıl geriydeydi. Okuldaki eğitimleri yalnızca 1904-5 yılında ortaklaşmıştı, bu yıldan sonra da Hitler zayıf notları nedeniyle okulu bırakmak zorunda kalmıştı. Birbirleriyle herhangi bir temaslarının olduğuna dair hiçbir kanıt yok.

Wittgenstein okulda 1903'ten 1906'ya kadar üç yıl geçirmişti. Karneleri hâlâ duruyor ve onun genel olarak gayet zayıf bir öğrenci olduğunu gösteriyor. Eğer okulda kullanılan beşli not sistemini A-E sistemine çevirirsek, okul hayatında sadece iki defa A almıştı – her ikisi de dinsel derslerdeydi. Çoğu derste C ya da D almış, İngilizce ve doğa tarihinde arada sırada B'ye yükselmiş ve bir kere kimyada E'ye düşmüştü. Eğer notlarının bir örüntüsü varsa, bu, bilimsel ve teknik derslerde sosyal bilimlerde olduğundan daha zayıf olduğunu göstermekteydi.

Zayıf notları kısmen okulda mutsuz olmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Ömründe ilk kez aile evinin imtiyazlı çevresinden uzakta yaşıyordu ve büyük çoğunlukla işçi sınıfından gelen diğer öğrenciler arasında kendine arkadaş bulmakta zorluk çekiyordu. Onları ilk kez yakından gözlemlemiş ve kaba davranışları karşısında dehşete kapılmıştı. İlk izlenimi "*Mist!*" ("Pislik!") olmuştu. Onlar için Ludwig (aralarından birinin daha sonra Ludwig'in ablası Hermine'ye söylediği gibi) başka bir dünyadan gelmiş bir varlık gibiydi. Onlara hitap eder-

ken kibar "*Sie*" [siz] ifadesini kullanmakta ısrar etmiş, bu da onun daha çok yabancı gibi görülmesine yol açmıştı. Onun mutsuzluğuyla ve okulun geri kalanıyla arasındaki mesafeyle dalga geçen aliterasyonlu bir tekerleme söyleyerek onu küçük düşürüyorlardı: "*Wittgenstein wandelt wehmütig widriger Winde wegen Wienwärts*" ("Wittgenstein Viyana'ya varan kederli rüzgârlı yolunu kat ediyor").[10] Arkadaş edinme çabalarında kendini, daha sonra söylediği üzere, okul arkadaşları tarafından "ihanete uğramış ve satılmış" hissetmişti.

Linz'deki tek yakın arkadaşı Strigl ailesinin oğlu olan ve beraber kaldığı Pepi adında bir çocuktu. Okuldaki üç yılı boyunca Pepi'yle, ergenlik çağındaki arkadaşlıklarda hep olduğu gibi sevgi ve acıyı yaşadı, defalarca araları açıldı, defalarca barıştılar.

Görünüşe göre bu ilişkinin ve sınıf arkadaşlarıyla yaşadığı zorlukların etkisi, daha önceki düşünümlerinde sezilen sorgulayıcı ve kuşkucu doğasını daha da yoğunlaştırmıştı. Dinsel bilgilerdeki yüksek başarıları sadece rahiplerin okul öğretmenlerine kıyasla daha hoşgörülü olmasının değil, ayrıca temel soruların zihnini gitgide daha fazla meşgul etmesinin yansımasıydı. Linz'de geçirdiği süredeki entelektüel gelişimini, okulda öğrenmiş olabileceği herhangi bir şeyden çok daha fazla bu şüphelerin itici gücüne borçluydu.

Bu dönemde onun üzerindeki en büyük entelektüel etki öğretmenlerinin herhangi birinden değil, ablası Margarete'den ("Gretl") gelmişti. Gretl ailenin entelektüeli olarak kabul ediliyordu, sanat ve bilimdeki gelişmeleri yakından takip ediyordu ve yeni fikirleri kucaklamaya ve kendinden büyük olanların görüşlerine meydan okumaya ai-

[10] Wittgenstein'ın Linz'deki bir öğrenci arkadaşının, J. H. Stiegler'in Adolf Hübner'e yazdığı bir mektupta (12.4.76) anılmıştır. Çeviri için Paul Wijdeveld'e minnettarım.

ledeki herkesten daha hazırdı. Freud'un ilk savunucularından biriydi ve Freud ona bizzat psikanaliz uygulamıştı. Daha sonra Gretl, Freud'un yakın arkadaşı olmuş ve *Anschluss*'dan[Φ] sonra Nazilerden (çok tehlikeli bir şekilde gecikmiş) kaçışına yardım etmişti.

Wittgenstein'ın Karl Kraus'un çalışmalardan ilk kez Gretl aracılığıyla haberdar olduğuna hiç şüphe yok. Kraus'un hiciv dergisi *Die Fackel* ("Meşale") ilk kez 1899'da yayımlanmış ve Viyana'daki entelektüel bakımdan memnuniyetsiz olanlar arasında en başından itibaren büyük başarı elde etmişti. Zamanın siyasi ve kültürel eğilimlerini anlama iddiasında olan herkes tarafından okunuyordu ve Adolf Loos'tan Oskar Kokoschka'ya kadar daha önce bahsettiğimiz hemen hemen bütün önemli figürler üzerinde çok büyük etkisi olmuştu. Gretl ilk sayısından itibaren Kraus'un dergisinin coşkulu bir okuru ve temsil ettiği hemen hemen her şeyin güçlü bir sempatizanıydı. (Kraus'un görüşlerinin değişken doğası göz önüne alındığında, söylediği her şeyin sempatizanı olmak neredeyse imkânsızdı.)

Die Fackel'i kurmadan önce Kraus esasen *Eine Krone für Zion* ("Siyon İçin Bir Taç") başlığını taşıyan, tutucu ve bölücü olduğu gerekçesiyle Theodor Herzl'in görüşleriyle alay eden anti-Siyonist bir makalenin yazarı olarak tanınıyordu. Yahudilere özgürlüğü ancak mutlak asimilasyonun getirebileceğini savunuyordu.

Kraus, Sosyal Demokrat Parti'ye üyeydi ve yayımlanışının ilk birkaç yılında (yaklaşık 1904'e kadar) dergisi sosyalist fikirlerin sözcüsü olarak görülüyordu. Hicvinin hedefleri büyük ölçüde, bir sosyalistin vurulduğunu görmek isteyebileceği hedeflerdi. Avusturya hükümeti-

---

[Φ] Sözcüğün anlamı "birleşme"dir. Avusturya'nın Alman Reich'ıyla [Nazi Almanyası] birleşmesini anlatmak amacıyla kullanılır –yn.

nin Balkan halklarına yaklaşımındaki ikiyüzlülüğüne, pan-Cermen hareketin milliyetçiliğine, *Neue Freie Presse*'nin (örneğin Karl Wittgenstein'ın yazdığı makalelerde) savunduğu *laissez-faire*'ci [bırakınız yapsınlar] ekonomi politikalarına ve Viyana basınının hükümet ve büyük şirketlerin çıkarlarına hizmet etmeye istekli oluşundaki çürümüşlüğüne saldırıyordu. Avusturya'nın ileri gelenlerinin fahişeler üzerinde uygulanan yasal eziyette ve eşcinselliğin toplumsal olarak lanetlenmesinde kendini belli eden cinsel ikiyüzlülüğüne karşı özellikle tutkulu bir kampanya yürütmüştü. "Cinsel ahlakı tartışmaya dair bir girişim içeren bir duruşma" demişti "bireysel ahlaksızlıktan genel ahlaksızlığa doğru uzandığı görülecek bilinçli bir adımdır."[11]

1904'ten sonra saldırılarının doğası siyasiden çok ahlaksal bir hal aldı. Hicvinin arkasında yatan, manevi değerlere dair Avusturya Marksistlerinin ideolojisine yabancı olan bir kaygıydı. İkiyüzlülük ve adaletsizliği açığa çıkarmakla ilgileniyordu, ama bunu asıl olarak proletaryanın çıkarlarını koruma arzusuyla değil, daha ziyade esasen aristokratik bir ideal olan doğrulun asaletinin bütünlüğünü korumak isteyen birinin bakış açısıyla yapıyordu. Solcu arkadaşları onu bu konuda eleştiriyordu, bunlardan biri olan Robert Scheu ona dobra dobra önündeki seçimin ya çürüyen eski düzeni ya da Sol'u desteklemek olduğunu söylemişti. "Eğer ehveni şerri seçmek zorundaysam" diye cevap vermişti Kraus mağrur bir tavırla, "hiçbir şeyi seçmeyeceğim."[12] "Siyaset" demişti, "insanın olduğu şeyi ve bizzat bilmediği şeyi örtbas etmek için yaptığı şeydir."[13]

---

[11] Frank Field, *Karl Kraus and his Vienna* [*Karl Kraus ve Onun Viyana'sı*], s. 56'da alıntılanmıştır.

[12] *A.g.e.*, s. 51.

[13] *A.g.e.*, s. 75.

Bu ifade yetişkin Wittgenstein'ın bakış açısının Kraus'unkiyle örtüştüğü birçok hususun birini özetliyor. "Yalnızca kendini düzelt" diyecekti Wittgenstein daha sonra birçok arkadaşına, "dünyayı düzeltmek için yapabileceğin tek şey bu." Onun için siyasi sorular her zaman için kişisel bütünlüğe dair soruların yanında ikincil önemde olacaktı. Sekiz yaşındayken kendine sorduğu soru bir çeşit Kantçı koşulsuz buyrukla cevaplanmıştı: insan doğrucu olmak *zorundadır*, hepsi bu; "Niye?" sorusu yersizdir ve cevaplanamaz. Dahası bütün diğer sorular da bu sabit noktadan başlayarak sorulmalı ve cevaplanmalıdır – insanın ihlâl edemeyeceği, kendine karşı dürüst olma görevi.

"Olduğu şeyi" ört bas etmeme kararlılığı Wittgenstein'ın bütün bakış açısı için merkezi önem kazanmıştı. Bu hayatının ilerleyen safhalarında, dürüst olamadığı zamanlara dair yaptığı itiraflar dizisini tetikleyen harekete geçirici güçtü. Linz'deki okulda geçirdiği süre zarfında en büyük ablası Hermine'ye ("Mining") bazı itiraflarda bulunduğunda kendine dair gerçekleri söyleme yönündeki bu girişimlerinden ilkini yapmıştı. İtirafların içeriğinin ne olduğunu bilmiyoruz; sadece daha sonrasında bunları kötülediğini biliyoruz. Bunları "mükemmel bir insan olarak görünmeyi başardığım" itiraflar diye tarif etmişti.

Wittgenstein'ın dinsel inancını kaybetmesi –daha sonra bunun Linz'de öğrenciyken gerçekleştiğini söylemişti– bu katıksız doğruculuk tutumunun bir sonucu olarak görülebilir. Başka bir deyişle durum, inancını kaybetmesinden çok artık inancı olmadığını kabul etmeye, bir Hıristiyanın inanması gereken şeylere inanamadığını itiraf etmeye zorunlu hissetmesinden ibaretti. Bu Mining'e itiraf ettiği şeylerden biri olabilirdi. Bunu kesinlikle Gretl'le tartışmış, Gretl de inanç kaybının sonucu olan felsefi düşünümde yardımcı olmak için onu Schopenhauer'ın eserlerine yönlendirmişti.

Klasik eseri *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'da [*Die Welt als Wille und Vorstellung – The World as Will and Representation*] ifade edildiği haliyle Schopenhauer'ın aşkın idealizmi Wittgenstein'ın en erken dönem felsefesinin temelini oluşturmuştu. Bu, dinsel inancını kaybetmiş ve bunun yerine koyacak bir şey arayan bir ergene birçok açıdan muhakkak hitap edecek bir kitaptı. Çünkü Schopenhauer "insanın metafiziğe duyduğu ihtiyacı" kabul ederken, bir yandan da zeki, dürüst bir insanın dinsel öğretilerin sarsılmaz hakikatine inanmasının ne gerekli ne de mümkün olduğu konusunda ısrar etmişti. "Buna inanmasını beklemek" demişti Schopenhauer, "bir devden bir cücenin ayakkabılarını giymesini istemek gibidir."

Schopenhauer'ın kendi metafiziği Kant'ın metafiziğinin tuhaf bir uyarlamasıdır. Tıpkı Kant gibi gündelik dünyanın, duyular dünyasının sadece görünüm olduğunu düşünüyordu, ama (numensel [Kant'a göre duyularımızla idrak edemeyeceğimiz şeylere dair] gerçekliğin bilinemez olduğunda ısrar eden) Kant'tan farklı olarak, etik istenç dünyasını tek hakiki gerçeklik olarak saptamıştı. Bu Karl Kraus'un daha önce bahsedilen tutumunun metafiziksel eşdeğerini sunan bir teoridir – "dış" dünyada olup bitenlerin "insanın olduğu şeye" dair varoluşsal, "içsel" sorudan daha az önemli olduğu görüşünün felsefi bir meşrulaştırılmasıdır. Wittgenstein, Schopenhauer'ın idealizminden ancak mantık üzerine çalışmaya başladığında ve Frege'nin kavramsal realizmini benimsemeye ikna edildiğinde vazgeçmişti. Fakat bundan sonra bile, *Tractatus*'un yazılışının kritik bir aşamasında, idealizm ve realizmin çakıştığı bir noktaya ulaştığına inandığında Schopenhauer'a geri dönmüştü.[†]

[†] *Bkz.* s. 217-8.

"İçsel"in "dışsal" karşısında önceliğe sahip olduğu görüşü, uçlaştırıldığında, tek-benciliğe, insanın kendisinin *dışında* herhangi bir gerçeklik olduğunu inkârına dönüşür. Wittgenstein'ın benliğe dair daha sonraki felsefi düşüncesinin büyük bir kısmı bu görüşün hayaletini temelli defetmeye yönelik bir girişimdi. Linz'de öğrenciyken okuduğu, daha sonraki gelişimini etkileyen kitaplar arasında bu öğreti en şaşırtıcı ifadesini Otto Weininger'in *Cinsiyet ve Karakter*'inde [*Geschlecht und Charakter – Sex and Character*] bulur.

Weininger'in Viyana'da bir kült figüre dönüşmesi Wittgenstein'ın Linz'deki ilk dönemine denk gelmişti. 4 Ekim 1903'te ölmek üzere olan bedeni, Beethoven'ın öldüğü Schwarzspanierstrasse'deki evin zemininde bulunmuştu. 23 yaşındayken bilinçli olarak simgesel öneme sahip bir eylemde bulunarak, dâhilerin en büyüğü olduğunu düşündüğü adamın evinde kendini vurmuştu. *Cinsiyet ve Karakter* bir önceki bahar yayımlanmış ve genelde oldukça kötü eleştiriler almıştı. Yazarının sansasyonel ölümü olmasa muhtemelen büyük bir etki bırakmayacaktı. Ancak 17 Ekimde August Strindberg'den gelen bir mektup *Die Fackel*'de yayımlandı; eseri şöyle nitelendiriyordu: "muhtemelen bütün sorunların en zorlusunu çözen huşu uyandırıcı bir kitap." Weininger kültü böylece doğdu.

Weininger'in intiharı birçok kişiye kitabının savının mantıksal sonucu gibi gelmişti ve onu savaş öncesi Viyana'sında böylesi bir *cause célèbre* [ünlü dava] yapan şey öncelikle buydu. Hayatına son verişi ıstıraptan korkakça bir kaçış olarak değil, etik bir eylem, trajik bir sonucun cesurca kabullenilişi olarak görülmüştü. Bu Oswald Spengler'e göre "yeni dinselliğin şimdiye kadar sunduğu en haysiyetli temsillerden biri"nin ortaya çıkmasına neden olan "manevi bir mücadele"ydi.

Doğrusu bir dizi benzer intihara esin kaynağı bile olmuştu. Aslında Wittgenstein da kendini öldürme cüreti göstermediği, bu dünyada *de trop* [gereksiz] olduğu yönündeki bir sezgiyi görmezden geldiği için utanç duymaya başlamıştı. Bu utanç dokuz yıl sürmüş ve ancak Bertand Russell'ı felsefi dehaya sahip olduğuna ikna ettiğinde alt edilmişti. Ağabeyi Rudolf'un intiharı Weininger'inkinden sadece altı ay sonra gerçekleşmiş ve gördüğümüz gibi eşit derecede teatral bir tavırla icra edilmişti.

Wittgenstein'ın Weininger'in üzerindeki etkisinin diğerlerinkinden daha fazla olduğunu kabul edişi, onun yaşamının ve eserlerinin kendisinin de içinde büyüdüğü çevreye bağlı olmasıyla da ilişkilidir. Weininger mükemmel bir Viyanalı figürdü. Kitabındaki konular ile ölüm şekli, Wittgenstein'ın büyüdüğü *fin de siècle* [yüzyıl sonu] Viyana'sının toplumsal, entelektüel ve ahlaksal gerilimlerinin güçlü bir simgesini oluşturur.

Viyanalıların modern zamanların çürümüşlüğüne dair baskın endişeleri kitaba boydan boya hâkimdir. Tıpkı Kraus gibi Weininger de bu çürümeyi bilim ve iş dünyasının yükselişine ve sanat ve müziğin çöküşüne bağlar ve esas itibariyle aristokratik bir tavırla bunu, önemsizin önemli karşısındaki zaferi olarak tarif eder. Wittgenstein'ın 1930'larda kendi felsefi eserleri için yazacağı önsözleri anımsatan bir pasajda Weininger modern çağı şöyle kınar:

... sanatın acemice resimlerle yetindiği ve esinini hilkat garibesi hayvanlarda aradığı bir devir; Adalet ve Devlet'e duyarlılığı olmayan yüzeysel bir anarşi devri; komünist etiğin, en aptalca tarihsel görüşlerin, tarihin materyalistçe yorumlanışının devri; bir kapitalizm ve Marksizm devri; tarih, hayat ve bilimin ekonomi politik ve teknik öğrenimden daha fazlası olmadığı bir devir; dâhiliğin bir delilik türü sayıldığı bir devir; büyük sanatçı ve

büyük filozofların olmadığı bir devir; orijinalliğin olmadığı ve yine de orijinallik için en ahmakça şiddetli arzunun duyulduğu bir devir. [Weininger, *Cinsiyet ve Karakter*, s. 329-30]

Kraus gibi Weininger de modern uygarlığın en haz etmediği yönlerini Yahudilikle özdeşleştirme ve çağın toplumsal ve kültürel eğilimlerini eril ve dişil arasındaki cinsel kutuplaşma bağlamında tanımlama eğilimindeydi. Fakat Kraus'tan farklı olarak Weininger bu iki temayı saplantı, neredeyse cinnet düzeyinde vurgular.

Cinsiyet ve Karakter'e, Weininger'in kadın düşmanlığı ve antisemitizmini meşrulaştırma amacı taşıyan incelikle tasarlanmış bir teori hâkimdir. "Kitabın merkezi amacı" der önsözde, "tek bir ilkeyi, erkekler ile kadınlar arasındaki tüm o zıtlığı ele almaktır."

Kitap "biyolojik-psikolojik" ve "mantıksal-felsefi" olarak iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda Weininger bütün insanların biyolojik olarak biseksüel, erkek ve kadının bir karışımı olduğunu ortaya koymaya çalışır. Sadece oranlar değişmektedir ve Weininger, eşcinsellerin varlığını da bu şekilde açıklar: eşcinseller ya kadınsı erkekler ya da erkeksi kadınlardır. Kitabın "bilimsel" kısmı "Özgürleşmiş Kadınlar" üzerine bir bölümle biter, bu bölümde söz konusu biseksüellik teorisini kadın hareketine karşı çıkmak için kullanır. "Bir kadının özgürlük talebi ve buna uygunluğu" diye iddia eder, "içindeki erkeklikle doğru orantılıdır." Dolayısıyla böyle kadınlar genellikle lezbiyendir ve aslında çoğu kadından daha yüksek bir düzeydedir. Bu erkeksi kadınlara özgürlükleri verilmeli, ama kadınların çoğunluğunun onları taklit etmesine izin vermek çok ciddi bir hata olurdu.

Kitabın ikinci ve çok daha büyük olan kısmı Erkek ve Kadın'ı biyolojik kategoriler olarak değil, Platoncu idealar gibi bir şey olarak tahayyül edilen "psikolojik tipler" olarak tartışır. Fiili erkek ve ka-

dınların hepsi erillik ve dişiliğin karışımları olduğu için, Platoncu biçimler olmanın *dışında* Erkek ve Kadın mevcut olmaz. Bununla birlikte psikolojik olarak hepimiz ya erkek ya da kadınızdır. Weininger, tuhaf bir şekilde, birinin biyolojik olarak erkek, ama psikolojik olarak dişi olması mümkünken, tersinin mümkün olmadığını düşünür. Bu nedenle özgürleşmiş, lezbiyen olsalar bile kadınlar psikolojik olarak dişidir. Bunu "Kadın"a dair söylediği her şeyin bütün kadınlar ve ayrıca bazı erkekler için geçerli olduğu iddiası izler.

Kadın'ın özü, der, tamamıyla cinsiyete gömülü olmasıdır. O cinsellikten başka bir şey değildir; cinselliğin ta kendisidir. Erkek cinsel organa sahipken, "kadının cinsel organı kadına sahiptir."[14] Dişi tamamıyla cinsel meselelerle meşguldür, oysaki erkek savaş, spor, toplumsal meseleler, felsefe ve bilim, iş ve siyaset, din ve sanat gibi birçok şeyle ilgilenir. Weininger'in bunu izah etmek için, kendi *henid* mefhumuna dayanan tuhaf bir epistemolojik teorisi vardır. Bir henid bir psişik verinin bir fikre dönüşmeden önceki halidir. Kadın henidlerle düşünür, onun için düşünmek ve hissetmenin aynı şey olmasının nedeni de budur. Kadın verisini netleştirmek, henidlerini yorumlamak için, açık ve dile getirilmiş fikirlerle düşünen erkeğe bel bağlar. Kadınların sadece kendilerinden daha zeki erkeklere âşık olmalarının nedeni budur. Sonuç olarak erkek ve kadın arasındaki temel fark "erkek bilinçli bir şekilde yaşarken, dişinin bilinçsizce yaşamasıdır."[15]

Weininger bu çözümlemeden endişe verici derecede abartılı etik içerimler çıkarır. Kendi henidlerini netleştirme yetisine sahip olmadı-

[14] Weininger, *Cinsiyet ve Karakter*, s. 92.

[15] *A.g.e.*, s. 102.

ğı için kadın net yargılar oluşturmaya muktedir değildir, dolayısıyla doğru ve yanlış arasındaki ayrım onun için hiçbir şey ifade etmez. Bu nedenle kadınlar doğal olarak, ister istemez doğruluktan uzaktır. Bu hesaba göre, onlar ahlaksız değildir; ahlaka dair bir değerlendirmenin nesnesi olamazlar. Kadının herhangi bir doğru ya da yanlış standardı yoktur. Ve hiçbir ahlaksal ya da mantıksal zorunluluktan haberdar olmadıkları için ruha sahip olduğu da söylenemez ve bu da özgür istençten yoksun olduğu anlamına gelir. Buradan kadınların egoya, bireyselliğe ve kişiliğe sahip olmadığı sonucu çıkar. Ahlaksal açıdan kadınlar tam bir ümitsiz vakadır.

Weininger epistemoloji ve ahlak biliminden psikolojiye geçerek kadınları iki Platoncu tip bağlamında daha çözümler: anne ve fahişe. Her bir kadın ikisinin birleşimidir, ama biri ya da diğeri daha baskındır. İkisi arasında hiçbir ahlaksal fark yoktur: annenin çocuğuna olan sevgisi, fahişenin gördüğü her erkekle sevişme arzusu kadar düşüncesiz ve rastgeledir. (Weininger fahişeliğin toplumsal ve ekonomik koşullar temelinde izah edilişiyle hiç ilgilenmez. "Kadınlar" der, "kadınların doğasının derinleri"nde bulunan "fahişelik mizacı ve eğilimi" nedeniyle fahişedir.)[16] İki tip arasındaki başlıca fark cinsellik saplantılarının büründüğü biçimdir: anne cinsellik nesnesini saplantı haline getirirken, fahişe eylemin kendisini saplantı haline getirir.

İster anne ister fahişe olsun bütün kadınlar tek bir ayırt edici niteliği –"gerçekten ve sadece kadınsı olan bir ayırt edici nitelik"[17]– paylaşır ve bu eşleştirme içgüdüsüdür. Erkek ve kadını birleşmiş görmek bütün kadınların daimi arzusudur. Evet, kesinlikle kadın her

[16] *A.g.e.*, s. 217.

[17] *A.g.e.*, s. 255.

şeyden önce ve her şeyden çok kendi cinsel yaşamıyla ilgilenir, ama bu "onun tek vazgeçilmez ilgisi"nin gerçekten özel bir durumudur – bu tek vazgeçilmez ilgi, "cinsel birleşmelerin gerçekleşmesine yönelik ilgi; bütün durum, yer ve zamanlarda mümkün olduğunca çok cinsel birleşme yaşanması arzusudur."[18]

Weininger kadına dair psikolojik soruşturmasına ek olarak Musevilik üzerine yazılmış bir bölüm de sunar. Yine, Yahudi bütün insanlık için bir ihtimal (ya da bir tehlike) olan "ama en aşikâr biçimde sadece Yahudiler arasında fiili hale gelen"[19] bir Platoncu idea, psikolojik bir tiptir. Yahudi "kadınsılıkla dolup taşar" – "en erkeksi Yahudi en az erkeksi Ari'den daha kadınsıdır."[20] Kadın gibi Yahudi de güçlü bir çiftleşme içgüdüsüne sahiptir. Zayıf bir bireysellik anlayışına, dolayısıyla da ırkı korumak için güçlü bir içgüdüye sahiptir. Yahudinin iyi ve kötü anlayışı yoktur ve ruhu da yoktur. Felsefi değildir ve derinlemesine dinsizdir (çünkü Yahudilik dini "yalnızca tarihsel bir gelenektir"). Musevilik ve Hıristiyanlık birbirinin zıttıdır: ikincisi "en yüce imanın en yüce ifadesidir"; birincisi ise "korkaklığın had safhasıdır."[21] Mesih bütün insanların en yücesiydi çünkü "kendi içinde, en büyük yadsıma olan Museviliği fethetmiş ve en güçlü olumlama ve Museviliğin en doğrudan zıttı olan Hıristiyanlığı yaratmıştı."[22]

Weininger hem Yahudi hem de eşcinseldi (ve dolayısıyla muhtemelen psikolojik olarak dişi tipteydi) ve intiharının bir bakıma bir "çözüm" olduğu fikri, bu nedenle, en vahşi antisemit ya da kadın düş-

---

[18] *A.g.e.*, s. 258.

[19] *A.g.e.*, s. 303.

[20] *A.g.e.*, s. 306.

[21] *A.g.e.*, s. 325.

[22] *A.g.e.*, s. 327-8.

manı görüşün içine yedirilebilirdi. Örneğin Hitler'in bir keresinde şöyle dediği rivayet edilir: "Dietrich Eckhart bana bütün hayatı boyunca sadece tek bir iyi Yahudi tanıdığını söylemişti: Yahudilerin yaşamlarını halkların çürüyüşü üzerine kurduğunu fark ettiği gün kendini öldüren Otto Weininger." Ve kadınların ve özellikle de Yahudilerin özgürleşmesinden duyulan korkunun yüzyıl başında Viyana'da yaygın bir endişe kaynağı olduğu olgusu kitabın muazzam popülerliğini kuşkusuz bir dereceye kadar açıklar. Daha sonra bu kitap Nazi propaganda yayınları için kullanışlı malzemeler sağlayacaktır.

Ama Wittgenstein kitaba neden bu kadar hayranlık duymuştu? Kitaptan ne öğrenmişti? Gerçekten de bilimsel biyoloji adına söz alma iddialarının alenen asılsız, epistemolojisinin açıkça saçmalık, psikolojisinin ilkel ve ahlaksal reçetelerinin mide bulandırıcı olduğu düşünüldüğünde, bu kitaptan ne öğrenmiş *olabilirdi* ki?

Sanırım bunu anlamak için Weininger'in –tamamıyla olumsuz olan– Kadın psikolojisini bir kenara bırakıp, Erkek psikolosine bakmalıyız. Yalnızca kitabın bu kısımlarında bağnazlık ve kendinden tiksinme dışında bir şeyler buluruz, bunlar Wittgenstein'ın bir yeniyetmeyken (ve aslında hayatının geri kalanında) sahip olduğu düşünceler için merkezi önemde olduğunu bildiğimiz temalarla uyuşan ve Wittgenstein'ın kitapta hayran olunacak ne bulmuş olabileceğine dair en azından bir ipucu veren şeylerdir.

Weininger'e göre Kadın'dan farklı olarak Erkek'in seçim şansı vardır: eril ve dişil, bilinçlilik ve bilinçsizlik, istenç ve dürtü, aşk ve cinsellik arasında bir seçim yapabilir ve yapmalıdır da. Bu çiftlerin her birinde ilk unsuru seçmek her erkeğin etik görevidir ve bunu ne ölçüde yapabilirse, en yüce erkek tipine –dâhi– o ölçüde yaklaşır.

Dâhinin bilinci henid aşamasından en uzak konumdadır: "en muh-

teşem, en berrak netliğe ve açıklığa sahiptir."[23] Dâhi en gelişkin hafızaya, en büyük net yargılar oluşturma becerisine ve dolayısıyla hakiki ve asılsız, doğru ve yanlış arasındaki ayrımlara dair en incelikli kavrayışa sahiptir. Mantık ve ahlak temelde aynıdır; "bunlar insanın kendine karşı olan görevinden daha fazlası değildir."[24] Deha "en yüce ahlaktır ve dolayısıyla herkesin görevidir."[25]

Erkek ruhla değil, ama bir ruh potansiyeliyle doğar. Bu potansiyeli gerçeğe dönüştürmek için gerçek yüce benliğini bulmalı, (gerçek dışı olan) ampirik benliğinin sınırlamalarından kurtulmalıdır. Bu benlik-keşfine giden bir güzergâh da aşktır, aşk aracılığıyla "birçok erkek kendi gerçek doğasını ilk kez öğrenmiş ve bir ruha sahip olduğuna ikna olmuştur":[26]

> Aşkta, erkek sadece kendine âşık olur. Dışarıya sergilediği kendi ampirik benliğine, zayıflık ve kabalıklara, başarısızlık ve küçüklüğe değil; olmak istediği her şeye, olması gereken her şeye, zaruretin bütün zincirlerinden, dünyanın bütün lekelerinden muaf olan en hakiki, en deruni, idrakı mümkün doğasına âşık olur. [*a.g.e.*, s. 243]

Doğal olarak Weininger burada Platoncu aşktan söz ediyor. Doğrusu onun için sadece Platoncu aşk *vardır*, çünkü: "aşk denilen diğer şeyler duyular krallığına aittir." Aşk ve cinsel arzu yalnızca birbirlerinden farklı şeyler değildir, aynı zamanda birbirinin zıttıdır. Evlilikten sonra aşk fikrinin hayal olmasının nedeni budur. Cinsel çekimin fiziksel yakınlıkla birlikte artması gibi, aşk da âşık olunan kişi-

---

[23] *A.g.e.*, s. 111.
[24] *A.g.e.*, s. 159.
[25] *A.g.e.*, s. 183.
[26] *A.g.e.*, s. 244.

nin yokluğunda en güçlü hale gelir. Doğrusu aşk ayrılığa, belli bir uzaklığa *ihtiyaç duyar*, muhafaza edilmesi için: "dünyadaki bütün yolculukların ulaşamadığı, zamanın üstesinden gelemediği şeye, âşık olunan kişiyle kazara, niyet edilmeden fiziksel temasa girilmesi sonucu ulaşılabilir, bu durumda cinsel dürtü uyanır ve bu da aşkı oracıkta öldürmeye yeter."[27]

Bir kadına duyulan aşk, erkeğin içinde kendi yüce doğasına dair bir işaret uyandırabilecek olsa da, sonuçta ya mutsuzluğa (eğer kadının değersiz olduğu gerçeği keşfedilecek olursa) ya da ahlaksızlığa (eğer kusursuz olduğu yalanı sürdürülecek olursa) mahkûmdur. Kalıcı değere sahip olan tek aşk "mutlağa, Tanrı fikrine yöneltilen"[28] aşktır.

Erkek kadına değil, kendi ruhuna, kendi içindeki ilahiye, "yüreğimde yaşayan Tanrı"ya âşık olmalıdır. Bu nedenle kadının çiftleşme içgüdüsüne direnmelidir ve kadınlardan gelen baskıya rağmen kendini cinsellikten arındırmalıdır. Bu önerinin eğer evrensel olarak kabul edilse insan ırkının ölümü olacağı itirazına Weininger bunun sadece *fiziksel* yaşamın ölümü olacağı ve "ruhsal yaşamın eksiksiz gelişimini" hak ettiği yere koyacağı yanıtını verir. Bunun yanı sıra, der, "kendine karşı dürüst olan hiç kimse insan ırkının devamlılığını sağlamak zorunluluğunda olduğunu hissetmez":[29]

İnsan ırkının varlığını sürdürmesi hiç akıl kârı değil: insanlığı daimileştirecek kişi sorun ve suçluluğu, yegâne sorun ve yegâne suçluluğu daimileştirecektir.

---

[27] *A.g.e.*, s. 239.

[28] *A.g.e.*, s. 247.

[29] *A.g.e.*, s. 346.

Weininger'in teorisinin sunduğu seçim gerçekten de kasvetli ve berbat bir seçimdir: deha ya da ölüm. Eğer insan yalnızca bir "Kadın" ya da bir "Yahudi" olarak yaşayabiliyorsa –yani kendini şehvet ve dünyevi arzulardan arındıramıyorsa– o halde yaşamaya hakkı yoktur. Yaşanmaya değer *tek* yaşam ruhsal yaşamdır.

Weininger'in çalışmasındaki aşkı cinsel arzudan kesin bir çizgiyle ayırışı, dehanın ürünleri hariç her şeyin değersizliğine dair ödün vermez görüşü ve cinselliğin dehanın gerektirdiği dürüstlükle örtüşmediği yönündeki inancı gibi birçok şey Wittgenstein'ın hayatı boyunca zaman zaman dile getirdiği tutumlarla uyum içersindedir. Yani ergenlik döneminde okuduğu bütün kitaplar arasında onun bakış açısı üzerinde en büyük ve en kalıcı etkiyi bırakan kitabın Weininger'inki olduğuna inanmak için elimizde nedenler var.

Weininger'in Kant'ın Ahlak Yasası'nı uğrattığı tuhaf değişim belki de özellikle önemlidir; buradaki anlatıma göre bu yasa sadece ihlâl edilemez bir dürüst olma görevi dayatmakla kalmayıp, ayrıca böylece bütün erkeklere içlerindeki dehayı keşfetmeleri için güzergâhı sunar. Bu görüşe göre, dehaya sahip olmak sadece asil bir tutku değildir, Kategorik Buyruk'tur. Wittgenstein'ın 1903 ve 1912 yılları arasında tekerrür eden intihar düşüncesi ve bu düşüncenin ancak Russell'ın onun dehasını kabul etmesinden sonra ortadan kalktığı gerçeği bu buyruğu bütün dehşete düşürücü acımasızlığıyla kabullendiğine işaret ediyor.

Wittgenstein'ın Linz'de öğrenciyken, gördüğümüz gibi esasen felsefi düşünceden feyiz alan ve (Gretl'ın rehberliğinde) filozofların ve kültür eleştirmenlerinin okunmasıyla beslenen entelektüel gelişimi anlatımız için bu kadarı yeterli. Peki ya teknik konulardaki gelişimi – seçtiği meslekte başarılı olması için gerekli olan yetenek ve bilgiler konusundaki ilerleyişi?

Bu konuda şaşırtıcı derecede az şey biliyoruz. Yeniyetmeyken okuduğu bilim adamlarının eserleri –Heinrich Hertz'in *Mekaniğin İlkeleri* [*The Principles of Mechanics*] ve Ludwig Boltzmann'ın *Popüler Makaleler*'i [*Populäre Schriften*]– mekanik mühendisliğe, hatta teorik fiziğe bile değil, daha çok bilim felsefesine ilgi duyduğuna işaret ediyor.

Her iki eser de (daha önce tartıştığımız eserler gibi) temelde Kantçı bir doğa görüşü ve felsefe yöntemini destekliyor. *Mekaniğin İlkeleri*'nde Hertz, Newton fiziğinde kullanıldığı haliyle o esrarengiz "kuvvet" kavramını nasıl anlamak gerektiği sorusunu ele alıyor. "Kuvvet nedir?" sorusuna doğrudan bir cevap vermek yerine, "kuvvet" temel bir kavram olarak kullanılmaksızın Newton fiziğinin yeniden ifade edilerek sorunun ele alınmasını öneriyor. "Bu acı verici çelişkiler ortadan kaldırıldığında" diye yazıyor, "kuvvetin doğasına dair soru hâlâ cevaplanmış olmayacak; ama artık rahatsız edilmeyen zihinlerimiz gayri meşru sorular sormaya son verecek."[30]

Wittgenstein, Hertz'in bu pasajını neredeyse kelimesi kelimesine biliyordu ve felsefi sorunlara ve bunları çözmenin doğru yoluna dair kendi anlayışını tarif etmek için sık sık bu pasaja başvuruyordu. Gördüğümüz gibi felsefi düşünce onun için (*kesin* bilgiye duyulan Russellvari arzuyla değil) "acı verici çelişkilerle" *başlamıştı*; amacı her zaman için bu çelişkileri çözmek ve kafa karışıklığının yerine açıklığı koymaktı.

Hertz'e onu yönlendiren şey, Boltzmann'ın daha popüler seminerlerinin 1905'te yayımlanan bir derlemesi olan *Popüler Makaleler*'i okuması olabilirdi. Bu seminerler benzer şekilde Kantçı bir bilim görüşü sunuyordu; buna göre, gerçeklik modellerimiz (ampirist geleneğin

[30] Hertz, *Mekaniğin İlkeleri*, s. 9.

söylediği gibi) dış dünyaya dair deneyimimizden kaynaklanmaz, bu deneyime *uygulanır*. Bu görüş Wittgenstein'ın felsefi düşüncesine öylesine kök salmıştı ki, ampirist görüşü tasavvur etmekte bile güçlük çekiyordu.

Boltzmann Viyana Üniversitesi'nde Fizik Profesörüydü ve Wittgenstein okulu bıraktıktan sonra onunla çalışacağından söz ediyordu. Ancak Wittgenstein'ın Linz'i bıraktığı 1906 yılında Boltzmann bilim dünyası tarafından ciddiye alınacağına dair bütün ümidini kaybederek intihar etmişti.

Görünüşe göre, Wittgenstein'ın daha sonraki eğitiminin felsefe ve teorik bilime olan ilgisini geliştirmektense teknik bilgisini ilerletmesi gerektiğine, Boltzmann'ın intiharından bağımsız olarak, zaten karar verilmişti. Dolayısıyla Linz'i bıraktıktan sonra –hiç şüphesiz babasının teşvikiyle– makine mühendisliği okumak üzere Charlottenburg, Berlin'deki Technische Hochschule'e (şimdiki adıyla Teknik Üniversite) gönderilmişti.

Wittgenstein'ın Berlin'de geçirdiği iki yıla dair çok az şey biliniyor. Üniversite kayıtlarına göre 23 Ekim 1906'da kayıt olmuş, derslere üç sömestr devam etmiş ve diploma derslerini başarıyla tamamladıktan sonra 5 Mayıs 1908'de sertifikasını almıştı. O zamandan kalma fotoğraflarda yakışıklı –bir sene sonra Manchester'da olduğunun söylendiği gibi– "kızların gözdesi" olabilecek, tertemiz kıyafetli bir genç olarak çıkar karşımıza.

Profesörlerinden birinin, onu "küçük Wittgenstein"ı olarak bağrına basan Dr. Jolles'un ailesiyle birlikte kalıyordu. Çok daha sonra, Birinci Dünya Savaşı onda 1903-4'te geçirdiği dönüşümle karşılaştırılabilecek ve hatta bundan daha derinlikli olan bir dönüşüme neden ol-

duktan sonra Wittgenstein, Jolles ailesiyle paylaştığı mahremiyetten utanmış ve Bayan Jolles'ten aldığı dostça ve sevgi dolu mektuplara soğuk bir nezaketle yanıt vermişti. Ama Berlin'deyken ve oradan ayrıldıktan sonraki birkaç yılda ona gösterdikleri sıcak ilgiye son derece müteşekkirdi.

İlgi ve zorunlulukların çekiştiği bir dönemdi. Wittgenstein'ın babasına karşı olan görev bilinci onu mühendislik çalışmalarını sürdürmeye zorlamış ve o zamanlar çok yeni olan havacılık bilimiyle ilgilenmeye başlamıştı. Ama kendini, neredeyse iradesi dışında, felsefi soruların gitgide daha fazla pençesinde bulmuştu. Gottfried Keller'in günlüklerinden esinlenerek, felsefi düşünümlerini tarihlendirilmiş defter notları olarak yazmaya başlamıştı.

Kısa vadede babasının istekleri baskın çıkmış ve Berlin'den ayrıldıktan sonra havacılık çalışmalarını ilerletmek için Manchester'a gitmişti. Ama uzun vadede, yaşamaya değer bulabileceği tek yaşamın kendine –kendi dehasına– karşı olan daha büyük görevin yerine getirilmesi için harcanan bir yaşam olacağı Wittgenstein için muhtemelen zaten belliydi.

2. MANCHESTER

Wittgenstein felsefi sorulara dair gitgide artan ilgisini bastırarak 1908 baharında, 19 yaşındayken havabilimi konusunda araştırmalar yapmak üzere Manchester'a gitti. Niyeti kendi tasarladığı bir uçak yapmak ve nihayetinde bunu uçurmaktı.

Havabiliminin öncü günleriydi ve havacılık Amerika ve çeşitli Avrupa uluslarından amatörler, heveslıler ve tuhaf karakterlerin oluşturduğu rakip grupların elindeydi. Henüz Orville ve Wilbur Wright havada tam iki buçuk saat kalarak dünyayı şaşkına çevirmemişti. Esaslı başarılar elde edilememiş ve basın ve kamuoyu konuya biraz eğlenerek ve alay ederek yaklaşmış olsa da, hem bilim adamları hem de hükümetler araştırmanın potansiyel öneminin farkındaydı. Başarılı yeniliklerin cömertçe ödüllendirilebileceği bir alandır ve Wittgenstein'ın projesi hiç şüphesiz babasından tanı destek alıyordu.

Araştırmasına uçurtmaların tasarım ve yapımı üzerinde deneyler yaparak başlamıştı. Bu amaçla Atmosferin Üzerinde Uçan Uçurtmalar Istasyonu'nda çalışmaya gitti, Glossop yakınlarındaki bu meteorolojik gözlemevinde gözlemler çeşitli aletler taşıyan kutu-uçurtmalarla yapılıyordu. Gözlemevi, Fizik Profesörü Arthur Schuster tarafından kurulmuştu, kendisi yeni emekli olmuştu ve gözlemevindeki çalışmalarla aktif olarak ilgilenmeye devam ediyordu. Gözlemevinin başkanı Manchester'da meteoroloji dersi veren, havacılıkla yakından ilgilenmeye başlayan ve daha sonra bu konuda önde gelen otoritelerden biri olan J. E. Petavel'di.

Wittgenstein gözlemevinde çalışırken Derbyshire Kırlarındaki ya-

lıtılmış bir han olan Grouse Inn'de kalmıştı. 17 Mayısta oradan Hermine'ye, çalışma koşullarını anlattığı, Grouse Inn'in şahane yalıtılmışlığını methettiği, ama hiç durmadan yağan yağmurdan ve taşraya özgü yiyecek ve tuvalet standartlarından yakındığı bir mektup yazmıştı: "Her şeye alışmakta bazı sorunlar yaşıyorum; ama daha şimdiden keyif almaya başladım."

İşi için "isteyebileceğim en keyifli" iş demişti:

Gözlemevine -daha önce hep dışarıdan sipariş edilen- uçurtmaları sağlamak ve deneme-yanılmayla en iyi tasarımları ortaya çıkarmakla yükümlüyüm; bunun için malzemeler benim için gözlemevi tarafından sipariş ediliyor. En başta elbette, böyle bir uçurtma için talep edilecek şeyleri öğrenmek için gözlemlere yardım etmek zorunda kaldım. Ancak dün değil ondan önceki gün artık bağımsız deneyler yapmaya başlayabileceğim söylendi... Dün ilk uçurtmamı yapmaya başladım ve önümüzdeki hafta içi bitirmeyi ümit ediyorum. [LW'den Hermine Wittgenstein'a, 17.5.08]

Fiziksel ve duygusal yalıtılmışlığını ve yakın bir arkadaşa duyduğu derin ihtiyacı anlatmaya devam ediyor. "Meteorolojik gözlemler yapan Bay Rimmer diye biri" dışında handaki tek müşteri oydu ve gözlemevinde de yanında sadece Petavel'in öğrencilerinden bazılarıyla birlikte geldiği cumartesileri birileri oluyordu.

Çok yalıtılmış olduğum için doğal olarak *olağanüstü güçlü* bir arkadaş arzusu duyuyorum ve öğrenciler cumartesileri geldiğinde bu kişinin hep onlardan biri olacağını düşünüyorum. [anılan mektup]

Öğrencilere yaklaşamayacak kadar suskundu, ama bu mektuptan kısa süre sonra bir arkadaş gelip onu bulmuştu. Ondan dört yaş büyük bir mühendis olan William Eccles Grouse Inn'e geldikten sonra ortak oturma odasına gitmiş ve Wittgenstein'ı masanın üzerine ve

yerlere saçılmış kitaplar ve kâğıtlar tarafından sarmalanmış bir halde bulmuştu. Kitap ve kâğıtlara dokunmadan hareket etmek imkânsız olduğu için hemen işe koyulmuş ve ortalığı toparlamıştı – Wittgenstein da bunu sevinç ve takdirle karşılaşmıştı. İkisi çabucak yakın arkadaş olmuş ve bu arkadaşlık, bazen kesintiye uğrasa da, İkinci Dünya Savaşına kadar sürmüştü.

Wittgenstein 1908 güzünde araştırma görevlisi olarak Manchester Üniversitesi Mühendislik Bölümüne kaydoldu. O günlerde Manchester'da çok az araştırma görevlisi vardı ve onlar için yapılan düzenleme biraz baştan savmaydı. Resmi bir ders programı hazırlanmamıştı, araştırmanın başında bir denetçi de yoktu. Wittgenstein'dan bilimsel derece için çalışması beklenmiyordu. Bunun yerine kendi araştırma çizgisini takip edeceği anlaşılmıştı, üniversitenin laboratuvar imkânları ve eğer isterse profesörlerin yakın ilgisi hizmetinde olacaktı.

Bu profesörler arasında, araştırma görevlileri için sorunlarını dile getirebilecekleri bir seminer düzenleyen matematikçi Horace Lamb de vardı. Görünüşe göre Wittgenstein bu hizmetten faydalanmıştı. Hermine'ye Kasım ayında yazdığı bir mektupta Lamb'le yaptığı bir konuşmayı anlatıyor, "o" diyor:

... yanımda götürüp ona gösterdiğim denklemleri çözmeye çalışacak. Bugünkü yöntemlerle çözülebilir olup olmadıklarını kesin olarak bilmediğini söyledi, bu yüzden çabalarının sonucunu heyecanla bekliyorum. [LW'den Hermine Wittgenstein'a, Ekim 1908]

Bu sorunun çözümüne gösterdiği ilginin havacılıktaki uygulamalarıyla sınırlı olmadığı belliydi. Teorik matematikle ilgilenmeye ve J. E. Littlewood'un matematiksel analiz seminerlerine katılmaya başlamıştı ve haftada bir akşam matematiksel soruları tartışmak için iki araştırma görevlisiyle bir araya geliyordu. Bu tartışmalar matematiğe

mantıksal temeller sağlamaya dair sorunların ele alınmasına yol açmış ve bir araştırma görevlisi Wittgenstein'ı Bertand Russell'ın bu konu üzerine beş yıl önce yayımlanmış kitabı *Matematiğin İlkeleri*'yle [*The Principles of Mathematics*] tanıştırmıştı.

Russell'ın kitabını okuması Wittgenstein'ın hayatında belirleyici bir olay olacaktı. Havacılıktaki araştırmasına iki yıl daha devam etmesine karşın Russell'ın tartıştığı sorunlar onda gitgide daha fazla saplantı haline gelmiş ve mühendislik çalışmasını sürekli artan bir bağlılık yitimiyle sürdürmüştü. Kendine ağabeyi Hans'ın piyano çalarken yaptığı gibi kendini tamamen kaptırabileceği, sadece değerli değil, *muazzam* bir katkı yapmayı ümit edebileceği bir konu bulmuştu.

Matematiğin İlkeleri'nin merkezi teması, teorik matematiğin tamamının, Kant ve diğer bir çok filozofun görüşünün aksine az sayıda temel, *mantıksal* ilkeden türetilebileceğiydi. Başka bir deyişle matematik ve mantık aynı şeydi. Russell'ın niyeti, bunu, matematiksel çözümlemenin her bir teoremini kanıtlamak için gerekli olan bütün türetmeleri birkaç küçük, doğruluğu apaçık ortada olan ilksavdan yaparak, tamamıyla matematiksel olarak kanıtlamaktı. Bu, kitabın ikinci cildi olacaktı. Aslında bu genişleyerek üç ciltlik anıtsal eseri *Principia Mathematica*'ya dönüştü. Bu eserin "ilk cildi"nde, mesele esasen Kant'ın o zamanlar çok etkili olan, matematiğin mantıktan bir hayli ayrı olduğu ve "görünüm yapısı," uzay ve zamana dair temel "sezgilerimiz" üzerine kurulu olduğu yönündeki görüşüyle birlikte ele alınarak bu cesur girişimin felsefi temelleri ortaya konur. Russell için meselenin önemi matematiği kesin, *nesnel* bir bilgi toplamı olarak görmek ile insan zihninin temelde *öznel* bir kurgusu olarak görmek arasındaki farkta yatıyordu.

Russell *Matematiğin İlkeleri* yayımlanana dek, girişiminin ana hatlarıyla Alman matematikçi Gottlob Frege tarafından öncelendiğini fark etmemişti; Frege, *Aritmetiğin Temel Kaideleri [Grundgesetze der Arithmetik]* adlı eserinde (ilk cildi **1893**'te yayımlanmıştı) tam da Russell'ın kendini adadığı görevi yerine getirmeye girişmişti. Frege'nin eserini çabucak incelemiş ve kitabına *Kaideler*'i öven "Frege'nin Mantıksal ve Aritmetik Öğretileri" başlıklı bir makale eklemişti.

O zamana kadar *Kaideler* fazlasıyla göz ardı edilmiş bir eserdi. Eseri okuma zahmetine katlananların sayısı az, anlayanlarınki ise daha da azdı. Russell belki de eserin önemini takdir eden ilk kişiydi. Fakat Frege'nin eserine dair yaptığı acele incelemede Frege'nin gözden kaçırdığı bir pürüz fark etmişti. Bunun ortaya çıkardığı sorun ilk başta küçük bir sorun gibi görünüyordu, ama çözümü çok geçmeden matematiğin temellerine dair en önemli sorun olacaktı.

Sayının mantıksal tanımını yapmak için Frege, bir kavramın genişletilmiş hali olarak tanımladığı sınıf anlayışından faydalanmıştı. Yani "insan" kavramına insanlar sınıfı, "masa" kavramına masalar sınıfı karşılık geliyordu. Her anlamlı kavrama bir nesnenin, genişletilmiş hali olan bir sınıfın karşılık gelmesi onun dizgesinin bir ilksavıydı. Russell belli bir uslamlama zinciriyle bunun çelişkiye yol açtığını keşfetti. Çünkü bu hipoteze göre kendilerine dahil olan bazı sınıflar ve dahil olmayan bazı sınıflar olacaktı: bütün sınıfların sınıfının kendisi bir sınıftır ve dolayısıyla kendisine dahildir; insanlar sınıfının kendisi bir insan değildir ve dolayısıyla kendisine dahil değildir. Bu temel üzerine "kendilerine dahil olmayan bütün sınıfların sınıfı"nı oluştururuz. Şimdi soru şu: *bu* sınıf kendisine dahil midir, değil midir? Dahildir cevabı da dahil değildir cevabı da çelişkiye yol açar. Ve şurası açık ki, eğer Frege'nin ilksavlarından bir çelişki türe-

tilebiliyorsa, onun mantık dizgesi matematiğin tamamını üzerine inşa etmek için yetersiz bir temeldir.

Russell keşfini yayımlamadan önce kendisini bilgilendirmek için Jena Üniversitesi'ndeki Frege'ye yazmıştı. Frege o zamanlar *Kaideler*'in ikinci cildini hazırlıyordu ve bu cilde söz konusu paradoksa alelacele ve tatmin edici olmayan bir cevap dahil eklemesine karşın bu paradoksun bütün dizgesinin temelde hatalı olduğunu gösterdiğini fark etmişti. Russell bu çelişkiden "Tipler Teorisi" dediği ve *İlkeler*'deki ikinci ekte ana hatlarıyla sunulan bir stratejiyle kaçınmayı önermişti. Bu teori bir nesne *tipleri* hiyerarşisi varsayar, bu nesnelerin toplamları kümeler oluşturmak üzere meşru bir şekilde gruplandırılabilir niteliktedir; böylece birinci tip bireyler, ikinci tip bireyler sınıflarıdır, üçüncü tip bireyler sınıfları sınıflarıdır ve bu böylece devam eder. Kümeler aynı tipte nesnelerin toplamları olmalıdır; dolayısıyla kendisinin bir üyesi olan bir küme diye bir şey yoktur.

Tipler Teorisi hakikaten de çelişkiden kaçınılmasını sağlar, ama bunu dizgeye az çok *ad hoc* [özel amaçlı] bir ölçü sokma pahasına yapar. Farklı şey tipleri olduğu doğru olabilir; ayrıca kendisinin bir üyesi olan bir küme diye bir şeyin olmadığı da doğru olabilir – ama bunlar pek de Russell'ın aslen çıkış noktası olarak kullanma niyetinde olduğu türden küçük, doğruluğu apaçık ortada olan mantıksal doğrular değil. Bu Russell'ın da içine sinmez ve kitabı bir meydan okumayla sona erdirir:

> Bu sorunun tam çözümünün ne olabileceğini keşfetmekte başarılı olamadım; ama bu uslamlamanın temellerini etkilediği için, bunun üzerine çalışmayı bütün mantık öğrencilerinin ilgisine ciddiyetle bırakıyorum. [Russell, *Matematiğin İlkeleri*, s. 528]

Bu tam da Wittgenstein'ı oltaya çekmek için gereken yemdi ve Rus-

sell'ın salık verdiği gibi, kendini ciddiyetle bu paradoksun çözümüne adadı. Manchester'daki ilk iki döneminin çoğunu Russell'ın *İlkeler*'i ve Frege'nin *Kaideler*'ini incelemeye ayırmış, Nisan 1909'dan bir süre önce ilk çözüm girişimini formüle etmiş ve bunu Russell'ın arkadaşı matematikçi ve matematik tarihçisi Philip E. B. Jourdain'e göndermişti.

Wittgenstein'ın çözümünü Russell ya da Frege yerine Jourdain'e göndermesi belki de bazı tereddütleri olduğuna işaret eder. Jourdain'in ismine *Philosophical Magazine*'nin 1905'te yayımlanan ve Jourdain'in matematiğin temellerine dair bir makalesini ve ayrıca Manchester'daki profesörü Horace Lamb'in de bir makalesini içeren bir sayısında rastlamıştı. Jourdain'in yazışma defterindeki 20 Nisan tarihli bir not Wittgenstein'ın çözüm girişimine, bunu Russell'la tartıştıktan sonra yanıt verdiğini gösteriyor. Görünüşe göre ikisi de bu çözümü kabul etme eğiliminde değildi:

> Russell (Russell'ın çelişkisini "çözen") Wittgenstein'a cevaben sunduğum görüşlerin kendisininkilerle örtüştüğünü söyledi. [Jourdain'in yazışma defteri, 20.4.09]

Ablası Hermine'ye göre Wittgenstein'ın bu dönemde matematik felsefesini saplantı haline getirmiş olması, birbiriyle bağdaşmayan uğraşlar arasında bocalama hissinden fena halde mustarip olmasına yol açmıştı. Onu havacılığı, geçici olarak, sürdürmeye ikna eden şey Jourdain'in "çözümünü" reddetmesi olabilirdi. Tartışmaya, daha iyi düşünülmüş bir felsefi duruş sunmak için hem Frege hem de Russell'la doğrudan temasa geçtiği iki yıl sonrasına dek geri dönmemişti. Felsefi sorunlara dair yeterince beğeniye sahip olsa da, onların gözünde yetenekli olduğuna henüz ikna edilmemişti.

Hâlâ havacılık mühendisliğine dair ne beğeni ne de yeteneğe sahip

olduğu konusunda ikna olmuş olsa da Wittgenstein bir uçak motoru tasarlama ve yapma girişimlerini azimle sürdürdü. Önerdiği motorun planları hâlâ durmaktadır ve pervaneyi bir yanma hücresinden salınan yüksek süratli gaz akışıyla (hortumdan gelen suyun basıncının bir bahçe fıskıyesini döndürmek için kullanılışına benzer şekilde) döndürmeyi düşündüğünü gösterir. Bu düşünce temelde hatalıydı ve bir uçağın pervanesini döndürmek için gayet uygunsuzdu. Buna rağmen İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı helikopterlerin tasarımında başarıyla kullanıldı.

Yerel bir şirket Wittgenstein için özel olarak bir yanma hücresi yapmıştı ve araştırmasının çoğu bunun üzerinde çeşitli püskürtme memeleriyle deneyler yapmaktan ibaretti. Ona Jim Bamber adında bir laboratuvar asistanı yardım ediyordu, Wittgenstein onu daha sonra şöyle tarif etmişti: "Manchester döneminde iyi anlaştığım çok az insandan biri."[1] İşin incelikli doğası, kendini mühendislik çalışmasına adamak zorunda kalmasından kaynaklanan genel sinirliliğini daha da arttırıyordu ve, diye anımsıyor Bamber, "sinirli mizacı onu böylesi bir araştırmayla uğraşacak son kişi yapıyordu";

> ... çünkü işler ters gittiğinde, ki bu sık sık olurdu, kollarını sağa sola savurur, etrafta tepinir ve Almanca bir sürü küfür ederdi.[2]

Bamber'a göre Wittgenstein öğlen yemeği molasına çıkmaz ve akşama kadar çalışmaya devam edermiş, sonra da ya çok sıcak bir küvette otururak ("Suyun sıcaklığıyla övünürdü")[3] ya da Hallé Orkestrası'nın

---

[1] LW'den WE'ye, **30.10.31**.

[2] J. Bamber'dan C. M. Mason'a, **8.3.54**; Wolfe Mays'in "Wittgenstein in Manchester"ında ek olarak basılmıştır.

[3] Anılan mektup.

verdiği bir konsere giderek rahatlarmış. Bu konserlerde ona arada sırada eşlik eden Bamber "konser boyunca tek kelime etmeden, kendini tamamen kaptırmış bir halde otururdu" diye anlatmıştı.[4]

Kafasını dağıtmak için yaptığı bir diğer şey de, artık Manchester'daki bir mühendislik işi için üniversiteden ayrılmış olan Eccles'le yaptığı gezilerdi. Bir pazar akşamı Eccles'in hafızasında özel bir yer etmiş. Wittgenstein deniz kenarına, Blackpool'a gitmek istediğine karar verir. Uygun bir tren olmadığını öğrenince başka bir alternatif aramayıp, sadece ikisi için özel bir tren kiralamayı önerir. Eccles onu en sonunda bundan vazgeçirir ve daha az pahalı (ama yine de Eccles'e göre müsrif) olan seçeneği, Liverpool'a taksiyle gitme seçeneğini kabul etmeye ikna eder ve orada Mersey feribotuyla geziye çıkarlar.

Manchester'daki ikinci yılında Wittgenstein jet motoru tasarlama ve yapma girişimini bırakmış ve bunun yerine pervane tasarımına yoğunlaşmıştı. Bu konudaki çalışması üniversite tarafından orada son yılı olacak 1910-11 öğretim yılı için araştırma görevlisi olarak seçilmesine yetecek kadar ciddiye alınıyordu. Kendisi de çalışmasının önemi ve özgünlüğüne tasarımının patentini alacak kadar güveniyordu. Başvurusunu "Havada Uçan Makinelerde Kullanılabilecek Pervanelerin Geliştirilmesi"ne dair tasarımı için geçici bir planla birlikte 22 Ekim 1910'da yapmıştı. 21 Haziran 1911'de eksiksiz bir ayrıntılı plan sunmuş ve patent aynı yıl 17 Ağustosta kabul edilmişti.

Ancak bu dönemde Wittgenstein'ın felsefi sorunlara dair saplantısı, mühendislik alanında bir meslek sürdürme kararlılığına baskın çıkmıştı. Araştırma görevliliği bir sonraki sene için yenilenmiş ve Ekim 1911'de halen Manchester Üniversitesine kayıtlı olmasına karşın

---

[4] Anılan mektup.

havabilimcilik günleri, o yılın "daimi, tarifi mümkün olmayan, neredeyse hastalıklı bir huzursuzluk hali içersinde"[5] felsefe üzerine bir kitap yazma planı yaptığı yaz tatilinde sona ermişti.

[5] *Hatıralar*, s. 2.

3. RUSSELL'IN ÇÖMEZİ

1911'in yaz tatilinin sonunda Wittgenstein, tasarladığı felsefe kitabının bir taslağını hazırladıktan sonra Jena'ya gitti. Muhtemelen kitaba devam etmesine değip değmeyeceğini ya da bunun yerine havacılık araştırmasındaki çalışmasına mı devam etmesi gerektiğini öğrenmek isteğiyle Frege'yle konuşmaya gitti. Frege'nin yaşlı bir adam olduğunu bilen Hermine Wittgenstein ziyaret konusunda endişeliydi. Onun gereken sabrı göstermeyeceğinden ya da bu buluşmanın kardeşi için taşıdığı önemi fark etmeyeceğinden korkuyordu. Wittgenstein'ın daha sonra arkadaşlarına anlattığına göre Frege onu yerden yere vurmuştu. Belki de bu yüzden tasarlanan bu kitaptan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Bununla birlikte Frege, Wittgenstein'a Cambridge'e gidip Russell'ın gözetimi altında çalışmasını tavsiye edecek kadar cesaret de vermişti.[1]

---

[1] Wittgenstein'ın önce Frege'yle mi yoksa Russell'la mı tanıştığına ilişkin bir anlaşmazlık vardır. Burada verdiğim anlatı Brian McGuiness'in *Wittgenstein: A Life*'da sunduğu uyarıncadır ve Hermine Wittgenstein'ın "Kardeşim Ludwig," *Hatıralar*'da (s. 1-11) verdiğini izler. Aynı zamanda G. H. von Wright'ın "Yaşamöyküsel Anlatı"da sunduğu Wittgenstein tarafından ona anlatılmış hikâyeyle de desteklenir. Buna göre Wittgenstein önce Jena'da Frege'yi görmeye gittiğini, sonra da (Frege'nin tavsiyesiyle) Cambridge'de Russell'ı gördüğünü anlatmıştır. Ancak Russell, Wittgenstein'ın Cambridge'e gelmeden önce Frege'yle tanışmadığı düşüncesindedir. Elizabeth Anscombe ve Rush Rhees'in de (Hermine'nin *Hatıralar*'ına yazdığı editör notlarında bunu ifade etmiştir) aralarında olduğu Wittgenstein'ın bazı dostları da aynı fikirdedir. Profesör Anscombe, Hermine Wittgenstein'ın anılarını yazdığı sırada yaşlı bir

Bu tavsiye Frege'nin tahmin edebileceğinden daha hayırlı oldu. Yalnızca Wittgenstein'ı yaşamında kesin bir dönüm noktasına götürmekle kalmadı, Russell üzerinde de çok büyük bir etkisi oldu. Bu tavsiye tam da Wittgenstein'ın bir yol göstericiye, Russell'ınsa bir çömeze ihtiyacı olduğu sırada gelmişti.

1911 yılı, Russell'ın yaşamında bir tür dönüm noktasıydı. On yıllık zahmetli bir çalışmanın ürünü olan *Principia Mathematica*'yı önceki yıl bitirmişti. Özyaşamöyküsünde, "Zihnim bu zorlamadan asla tam olarak toparlanamadı," diye yazar. "O zamandan beri zor soyutlamaların üstesinden gelmede eskisi kadar yetenekli değilim."[2] *Principia*'nın tamamlanmasıyla Russell hem özel hayatında hem de felsefesinde yeni bir aşamaya girmişti. 1911'in baharında, Liberal Meclis Üyesi Phillip Morrell'ın aristokrat karısı Ottoline Morrell'a âşık oldu ve onunla 1916'ya kadar süren bir ilişkiye girdi. İhtirasının doruklarındayken Ottoline'a günde üç mektup yazıyordu. Bu mektuplar Russell'ın Wittgenstein hakkındaki düşüncelerinin neredeyse günlük kayıtlarını içeriyordu. Bunlar Russell'ın iyi bir öyküye duyduğu sevginin isabetli olma kaygısına üstün geldiği yıllarda Wittgenstein hakkında anlattığı anekdotları düzeltilmekte yararlı olacak kayıtlardı.

Kısmen Ottoline'ın etkisi ve kısmen de *Principia*'nın bitmesinin verdiği rahatlamayla Russell'ın felsefi çalışmaları değişmeye başladı. *Principia*'dan sonraki ilk çalışması *Felsefe Sorunları*[Φ] [*The Problems of*

---

kadın olduğunu ve belleğinin yanılmış olabileceği önerisini getirmişti. Ancak böyle düşünmek için kesin bir neden olmadığı için ben Hermine'in anlatısına güvendim.

[2] Russell, *Özyaşamaöyküsü*, s. 155.

[Φ] *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, Kasım 2000 – yn.

Philosophy], sayısız popüler yapıtının ilki ve zor fikirleri açıkça ifade etme konusundaki olağanüstü yeteneğinin ilk kez ortaya çıktığı kitaptı. Bu sırada Trinity Koleji'nde öğretim görevlisi olarak matematiksel mantık dersi vermeye başladı. Verdiği seminerler ve düşüncelerini popülerleştiren kitabı üzerine yaptığı çalışma –*Principia*'nın verdiği yorgunlukla birleşince– onu şuna inandırdı: *Principia*'daki fikirlerini geliştirmedeki ana görevi, bıraktığı yerden devam etmeleri için başkalarını cesaretlendirmekti. 1911'in sonunda Ottoline'a şöyle yazıyordu: "Yapmam için kalan teknik felsefenin gerçekten de önemli olduğunu düşünüyordum." Ama şimdi:

Felsefenin bütünüyle ilgili bir huzursuzluğum var; felsefede (demek istediğim *teknik* felsefe) *benim için* yapılacak, birinci dereceden önemli bir şey kalmamış gibi görünüyor. Ucuz bir çok satan kitap yazmak gerçekten de yapmaya daha çok değermiş gibi geliyor bana... Bence asıl önemli olan şey, fikirlerimi anlaşılır kılabilmek. [BR'den OM'ye, 13.12.11]

Bu zaman boyunca Ottoline'ın etkisi, Russell'ın din üzerine tasarladığı *Hapishaneler* [*Prisons*] adlı bir kitap için yaptığı planlarda en açık biçimiyle görülmektedir. Bu kitaba *Felsefe Sorunları*'nı bitirmek üzereyken başlamış ve 1912 yılı içinde bir zamanda da vazgeçmişti. Çalışmanın adı *Hamlet*'in bir dizesinden geliyordu: "Dünya bir hapishane ve Danimarka da onun en kötü yerlerinden biri." Kitabın merkezindeki fikir "temaşa dini"nin insan yaşamını çevrelediğimiz hapishanelerden kaçmanın yolunu sağlayabileceğiydi. "Temaşa dini"yle Russell, Tanrı'ya ya da ölümsüzlüğe dair bir inancı kastetmiyordu – koyu dindar Ottoline'a olan çılgınca aşkı bile onu bunlara inanmaya ikna edememişti. Daha çok evrenle, sonlu benliklerimizin geriplanda kaldığı ve sonsuzlukla bir olduğumuz mistik bir birleşmeyi kastediyordu. Çünkü Ottoline'a (kararsız bir kesinlikle) şöyle söy-

lüyordu: "Senin Tanrı dediğin şeye ben sonsuzluk diyorum."[3]

Bu tasarı, Ottoline'ın katı inancı ile kendi kuşkucu bilinemezciliğini bağdaştırmak için Russell tarafından yapılan bir girişim olarak görülebilir. Kitabın ana benzetmesi Ottoline'a yazdığı bir mektupta, Russell, kadının ona beslediği aşkın özgürleştirici etkisinden söz ederken tekrar ortaya çıkar:

... artık benim için hiçbir hapishane yok. Yıldızlara uzanıyorum ve çağlar boyunca ve her yerde aşkının parlaklığı benim için dünyayı aydınlatıyor. [BR'den OM'ye, Temmuz 1911]

Russell, Wittgenstein'la 1911'de tanıştığında, daha sonraki katı bir rasyonalist ve din karşıtı tutumundan uzaktı. Aşkın kontrolündeki bir adamdı. İnsan karakterinin akıldışı ve duygusal tarafını eskisinden (ve ileriki yıllarda olmadığı kadar) çok takdir ediyordu, hatta bu durum bir tür aşkın mistisizmi benimseme noktasına kadar gelmişti. Belki daha da önemlisi, teknik felsefeye yapabileceği katkının sona erdiğine karar vermiş bir adamdı; genç, enerjik ve kendisinin başladığı işi temel alıp ilerletebilecek yetenekte birisini arıyordu.

Wittgenstein'ın, başlangıçta Frege'nin tavsiyelerini görmezden gelmeye ve Manchester'daki çalışmasına devam etmeye eğilimli olduğuna dair bazı işaretler vardır. Bu yüzden Güz döneminin başında onu hâlâ bir araştırma öğrencisi olarak görürüz, öğrenciliğini gelecek yıl için uzatmıştır. Belki de tartışmada Frege tarafından alt edilmesi sonucunda, matematik felsefesi konusundaki saplantısını bir yana bırakıp mühendislik mesleğinde ısrar etmeye karar vermişti.

---

[3] BR'den OM'ye, 29.12.11.

18 Ekimde – Güz döneminin yaklaşık ikinci haftasında – birdenbire, göründüğü kadarıyla Russell'dan önceden bir randevu almaksızın Russell'ın Trinity Koleji'ndeki odasında kendisini tanıtmak üzere belirdi.

Russell'ın, C. K. Ogden'le (daha sonra *Tractatus Logico-Philosophicus*'un ilk çevirmeni olacaktı) çay içtiği sırada:

> ... tanımadığım bir Alman ortaya çıktı, çok az İngilizce konuşuyor, ama Almanca konuşmayı reddediyordu. Charlottenburg'da mühendislik öğrenimi gören, ama dersleri sırasında kendi başına matematik felsefesine merak salmış bir adam olduğu anlaşıldı. Bu yüzden Cambridge'e beni dinleme amacıyla gelmişti. [BR'den OM'ye, 18.10.11]

Wittgenstein'ın kendini tanıtmasındaki iki eksiklik hemen dikkati çeker. Birincisi Russell'a gitmesini Frege'nin tavsiye ettiğinden söz etmez. İkinci olarak da, Russell'a Manchester'da mühendislik eğitimi aldığını (gerçekten de resmi olarak o eğitimi alıyordu) söylemeyi atlamıştı. Bu eksiklikler tuhaf olmasına karşın belki de sadece Wittgenstein'ın aşırı tedirginliğinin bir göstergesiydi. Eğer Russell onun çok az İngilizce konuştuğu izlenimini edinmişse, Wittgenstein son derece heyecanlı olmalıydı.

Bunu izleyen haftalardan bildiklerimiz, Wittgenstein'ın niyetinin sadece Russell'ın seminerini dinlemek değil, aynı zamanda onu etkilemek olduğunu gösteriyor. Son olarak en yetkili ağızdan felsefe için gerçek bir yeteneği olup olmadığını ve bu yüzden havacılık araştırmasından vazgeçmekle doğru yapıp yapmadığını öğrenme amacını taşır gibidir.

Russell'ın matematiksel mantık üzerine olan seminerleri çok az öğrenciyi cezbediyor ve genellikle sadece üç kişiye ders veriyordu: C. D. Broad, E. H. Neville ve H. T. J. Norton. Bu yüzden Wittgen-

stein'la tanıştığı ilk gün onun seminerinde "tam zamanında hazır ve nazır olduğunu" görünce memnun olmuştu. "Almanımla hayli ilgiliyim," diye yazmıştı Ottoline'a, "onu çok daha sık görmeyi umuyorum."[4] Sonunda onu düşündüğünden de çok gördü. Wittgenstein, dört hafta boyunca Russell'ı rahatsız etti. Ders boyunca tartışmalara hâkim oldu, dersten sonra hâlâ görüşünü savunarak onu odasına kadar izledi. Russell buna, takdir eden bir ilgiyle karışık sabırsız bir kızgınlıkla tepki gösterdi:

Alman arkadaşım bir işkence olacağa benziyor, dersten sonra benimle geldi ve akşam yemeği saatine kadar tartıştı – dik kafalı ve huysuz, ama sanırım aptal değil. [BR'den OM'ye, 19.10.11]

Alman mühendisim çok tartışmacı ve bezdirici. Odanın içinde bir gergedanın olmadığını kesin bir bilgi olarak kabul etmiyor. ... Geri gçldi ve üstümü giyinirken hep benimle tartıştı. [BR'den OM'ye, 1.11.11]

Sanırım Alman mühendisim bir budala. Deneysel olmayan hiçbir şeyin bilinebilir olmayacağını düşünüyor – odada bir gergedanın olmadığını kabul etmesini istedim, ama etmedi. [BR'den OM'ye, 2.11.11]

(Wittgenstein) kesin önermelerden başka herhangi bir şeyin varlığını kabul etmeyi reddediyor. [BR'den OM'ye, 7.11.11]

Dersimin niteliği iyice bozuldu. Benim eski mühendisim Almanım her zamanki gibi, dünyada kesin önermeler dışında hiçbir şeyin olmadığı tezini savundu, ama sonunda bunun fazlasıyla geniş bir konu olduğunu söyledim. [BR'den OM'ye, 13.11.11]

İnsafsız Almanım geldi ve dersten sonra benimle tartıştı. Her türlü mantık yürütmeye karşı tepeden tırnağa zırhlanmış. Onunla konuşmak gerçekten de zaman kaybı. [BR'den OM'ye, 16.11.11]

---

[4] BR'den OM'ye, 18.10.11.

Daha sonraları Russell bu tartışmaları epey büyük bir oyun haline getirmiş ve Wittgenstein'ı orada hiçbir gergedanın olmadığına ikna etme çabasıyla, sınıftaki tüm masalarının ve sandalyelerinin altına baktığını iddia etmiştir. Ancak Wittgenstein için meselenin deneysel olmaktan çok metafiziksel olduğu açıktır, bir gergedanın mevcut olması ya da olmamasından çok, ne tür şeylerin dünyayı oluşturduğuyla ilgilidir. Aslında burada inatla savunduğu fikir, *Tractatus*'un ünlü ilk önermesinin öncüsüdür: "Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil."

Yukarıdaki özetten Russell'ın henüz Wittgenstein'ın felsefi yeteneğine karşı büyük bir inancı olmadığı görülebilir. Yine de Wittgenstein'ın geleceğinin sorumluluğu yakında ona dayanacaktı. 27 Kasımda, Güz döneminin sonunda, Wittgenstein, onun için her şeyin ötesinde önem taşıyan bir soruya dair görüşünü almak için Russell'a geldi. Bu yanıt, kariyer tercihini belirleyecek ve sonunda, iki yıldan uzun bir zamandır mücadele ettiği ilgi alanları çatışmasını çözecekti:

Almanım, felsefe ile havacılık arasında tereddüt ediyor. Bugün bana felsefede tamamıyla umutsuz durumda olup olmadığını sordu ve ona bilmediğimi, ama böyle olduğunu sanmadığımı söyledim. Karar vermeme yardım edecek yazılı bir şey getirmesini istedim. Parası var ve felsefeyle epey tutkulu bir şekilde ilgili. Ama eğer bu konuda iyi değilse, yaşamını vermemesi gerektiğini hissediyor. Yeteneği konusunda gerçekten ne düşüneceğimi bilmediğim için sorumluluk hissediyorum. [BR'den OM'ye, 27.11.11]

Cambridge'den ayrılmadan önce Wittgenstein, Russell'la sosyal bir ortamda buluştu ve bir kez olsun Russell'ın yanında, felsefi sorunlara beslediği ve başka her şeyi dışlayan ilgisi dışında kendisi hakkında başka bir şeyler açığa vurabilecek kadar rahatladı. Sonuçta Russell onun Alman değil de Avusturyalı olduğunu keşfetti. Üstelik

o, "edebiyata yatkın, müzikle çok ilgili, hoş tavırlı ... ve *sanırım* çok zeki"ydi. Bunun sonucunda da şöyle yazmıştı: "Ondan hoşlanmaya başlıyorum."[5]

Bununla birlikte asıl dönüm noktası, Wittgenstein'ın Ocak 1912'de tatil boyunca yazdığı bir kitap taslağıyla Cambridge'e dönmesi oldu. Taslağı okuduğunda Russell'ın ona karşı tutumu hemen değişti. Ottoline'a bunun, "İngiliz öğrencilerimin yaptığından çok daha iyi" olduğunu söyleyerek şöyle ekliyordu: "Kesinlikle onu teşvik edeceğim. Belki çok büyük işler yapacak."[6] Wittgenstein, David Pinsent'e daha sonra, Russell'ın teşvikinin kurtuluşunu sağladığını ve sürekli intihar düşündüğü dokuz yıllık bir yalnızlık ve keder dönemini sona erdirdiğini anlattı. Bu en sonunda mühendislikten vazgeçmesini ve "bu dünyada *de trop* [gereksiz] olduğu sezgisini" –daha önce kendini *öldürmediği* için onu utandıran sezgiyi– bir kenara bırakmasını sağlamıştı. Felsefeye devam etmeye cesaretlendirmek ve mühendisliği bırakma eğilimini doğrulamakla, Russell gerçekten de Wittgenstein'ın hayatını kurtarmış gibi görünmektedir.

Bir sonraki dönem boyunca Wittgenstein büyük bir gayretle matematiksel mantık üzerine yaptığı çalışmalarını sürdürdü. Öyle ki dönem sonunda Russell, onun öğrettiği her şeyi öğrendiğini, hatta daha da ileri gittiğini söyleyecekti. "Evet," diye yazmıştı Ottoline'a, "Wittgenstein yaşamımda harika bir olay oldu – sonuç her ne olursa olsun":

Onu seviyorum ve çözmek için çok yaşlı olduğum sorunları çözebileceğini

[5] BR'den OM'ye, 29.11.11.

[6] BR'den OM'ye, 23.1.12.

hissediyorum. Bunlar çalışmalarımın ortaya çıkardığı her türden sorunlar, ancak taze bir zihne ve gençliğin gayretine gerek var. O insanlığın gelmesini umduğu türden bir genç. [BR'den OM'ye, 22.3.12]

Onu yalnızca bir dönem boyunca izledikten sonra, Russell aradığı çömezin Wittgenstein olduğunu görmüştü.

Bu dönemin üç ayı boyunca, Wittgenstein'ın tam olarak ne tür bir felsefi çalışma yaptığını bilmiyoruz. Russell'ın Ottoline'a gönderdiği mektuplar yalnızca merak uyandırıcıdır, ama anlaşılmaz ipuçları içerir. 26 Ocakta Wittgenstein "mantıksal *formun* mantıksal *olana* zıt bir tanımı"nı ortaya sürmüştü.[7] Bir ay sonra, "mantığın önemli bir noktası için doğru olduğunu düşündüğüm, çok iyi ve özgün bir öneri getirdi."[8] Yine de bu ipuçları, Wittgenstein'ın çalışmasının başlangıcından itibaren "Matematik nedir?" sorununa değil de, hâlâ en temel soru olan "Mantık nedir?" sorusuna yönelik olduğunu söylemeye yeterlidir. Russell şahsen bunun, *Principia*'nın cevapsız bıraktığı en önemli soru olduğunu hissediyordu.

1 Şubat 1912'de Wittgenstein, Russell'ın danışmanlığında Trinity Koleji'ne üye olarak kabul edildi. Russell resmen hiçbir mantık eğitimi alınadığını bildiğinden yararlanabileceğini düşünerek, Wittgenstein'ın King's Koleji üyesi ve tanınmış mantıkçı W. E. Johnson'dan "ders almasını" ayarladı. Bu eğitim yalnızca birkaç hafta sürdü. Wittgenstein daha sonra F. R. Leavis'e: "Daha ilk saatte, bana öğretecek hiçbir şeyi olmadığını keşfettim" diyecekti.[9] Johnson'sa yine Leavis'e şöyle demişti: "Daha ilk buluşmamızda, bana ders vermeye başla-

---

[7] BR'den OM'ye, 26.1.12.

[8] BR'den OM'ye, 27.2.12.

[9] *Hatıralar*, s. 61.

dı."[10] Aradaki tek fark Johnson'un sözlerinin alaycı, Wittgenstein'ınkilerinse tamamıyla ciddi olmasıydı. Aslında bu ayarlamayı bitiren Johnson olmuştu. Bu, gücendirmeden Wittgenstein'a hatalarını göstermek için Russell'ın tüm nezaketini ve duyarlılığını kullanmasını gerektiren birçok olaydan ilkiydi:

Konuşmamı hazırladığım sırada Wittgenstein, büyük bir heyecan içinde belirdi. Çünkü Johnson (onu yetiştirmesi için tavsiye ettiğim kişi) bir mektup yazmış ve onunla artık çalışamayacağını söylemişti. Resmen, iyi bir çocuk gibi dersini öğrenmek yerine çok fazla tartıştığını söylüyordu. Johnson'un gerçek duygularını öğrenmek için bana geldi. Artık fena halde ısrarcı, karşısındakini nadiren konuşturuyor ve genel olarak can sıkıcı biri olarak görülüyor. Ondan gerçekten çok hoşlandığım için onu kırmadan bunları yalnızca ima edebildim. [BR'den OM'ye, 2.3.12]

Wittgenstein'ın, bu dönem boyunca derslerine girdiği G. E. Moore üzerinde bıraktığı izlenimse son derece farklıydı. "Moore, Wittgenstein'ın zekâsını çok beğeniyor," demişti Russell, Ottoline'a; "– ne zaman karşıt düşüncelerde olsalar, daima W.'nin haklı *olması gerektiğini* hissettiğini söylüyor. Derslerde W.'nin daima korkutucu bir şekilde kafası karışık görünürken başka hiç kimsenin böyle davranmadığını anlatıyor. W. hakkındaki olumlu düşüncelerimin doğrulanışı yüzünden memnunum – genç insanlar onun hakkında fazla iyi düşünmüyor ya da bunu yalnızca ben ve Moore onu övdüğümüz için yapıyorlar." Wittgenstein içinse şöyle diyordu: "Moore'u ne kadar çok sevdiğini, insanlardan nasıl düşündüklerine göre hoşlandığını ya da hoşlanmadığını anlattı – Moore bildiğim en güzel gülüşe sahip ve bu da onu çok etkilemişti."[11]

---

[10] *A.g.e.*

[11] BR'den OM'ye, 5.3.12.

Sonradan Wittgenstein'ın Moore'la olan dostluğu ilerleyecekti. Ama Russell'la arasındaki sevgi bağı çabucak gelişti. Russell'ın takdiri sınır tanımıyordu. Wittgenstein'ı "tutkulu beğenisini heyecanla, uyuşmazlığınıysa çok zekice gösteren" "ideal öğrenci"[12] olarak görüyordu. En *güvenilir* öğrencisi olan –"çok yararlı, ama parlak olmayan işler yapacağı neredeyse kesin olan"[13]– Broad'ın aksine, Wittgenstein "kendisini her yöne götürebilecek, kaynayıp duran tutkuyla dolu"ydu.[14]

Russell, Wittgenstein'da kendisini giderek daha fazla görmeye başlıyordu. Onun tüm gücünü ve tutkusunu *teorik* sorulara harcıyordu. "Bu az rastlanır bir tutkudur ve insan bulunca memnun oluyor."[15] Gerçekten de: "felsefe konusunda, benim sahip olduğumdan daha yoğun bir tutkuya sahip; onun çığları yanında benimkiler kartopları gibi kalıyor."[16] Russell'ın tariflerinde "tutku" sözcüğüyle sıkça karşılaşırız: "saf bir entelektüel tutku," ki Wittgenstein buna (Russell gibi) "en üst düzeyde" sahipti; "bu onu sevmemi sağlıyor." Neredeyse Wittgenstein'ı aynadaki yansıması –ya da belki daha fazlası, sanki evladı– gibi görüyordu:

Mizacında, bir sanatçının sezgisel ve fırtınalı ruh hali var. Her sabah çalışmasına umutla başladığını ve her akşam umutsuzlukla bitirdiğini söylüyor – yalnızca benim anladığım şeyleri anlayamadığında bir tür hırs gösteriyor. [BR'den OM'ye, 16.3.12]

---

[12] BR'den OM'ye, 17.3.12.

[13] BR'den OM'ye, 15.3.12.

[14] Anılan mektup.

[15] BR'den OM'ye, 8.3.12.

[16] BR'den OM'ye, 16.3.12.

Ona karşı tam anlamıyla entelektüel bir sempati duyuyorum – benzer tutku ve heyecan, anlamak ya da ölmek zorunda olduğunuza ilişkin aynı duygu, bu düşüncenin müthiş gerilimini bozan ani şakalar. [BR'den OM'ye, 17.3.12]

... hatta benim yaptığım benzetmelerin aynılarını kullanıyor – gerçekle arasında bir şekilde yıkmak zorunda olduğu bir duvar var. Son tartışmamızdan sonra, "Eh, duvarın bir parçası yıkıldı" dedi.

Tavrı, çalışmam hakkında umduğum her şeyi doğruluyor. [BR'den OM'ye, 22.3.12]

Russell, Wittgenstein'ın görgü kurallarına mükemmel derecede hâkim oluşunu onaylayarak anlatıyordu, ama bundan bile çok onayladığı şey "tartışmada görgü kurallarını unutarak sadece düşündüğünü söylemesi"ydi:

Hiç kimse Wittgenstein'dan daha içten ya da gerçeği engelleyecek sahte kibarlıktan daha yoksun olamaz; ancak duygularını ve sevgisini de gösteriyor ve bu da karşısındakinin kalbini ısıtıyor. [BR'den OM'ye, 10.3.12]

Örneğin Wittgenstein aynı zamanda keşiş olan bir öğrenciyle karşılaştığında olanları, Russell Ottoline'a neşeyle yazmıştı, "Hıristiyanlarla arası benden bile kötü":

Üniversite öğrencisi olan F.'den hoşlanmıştı, ama sonra onun keşiş olduğunu öğrenince dehşete düştü. F. onunla çaya geldi ve W. hemen ona saldırdı – düşündüğüm gibi, tam bir öfkeyle. Dün saldırısına geri döndü, tartışarak değil, sadece dürüstlük vaaz ederek. Ahlak kurallarından ve etikten genel olarak tiksiniyor. O, isteyerek dürtülerine göre hareket eden biri ve insanın böyle olması gerektiğini düşünüyor. [BR'den OM'ye, 17.3.12]

"Onun teknik ahlakına karşılık veremem," diye karar vermiştir Russell.

Bu yorum uyumsuz bir ses gibi kulak tırmalar. Wittgenstein'ın

savının özünü anlamadığını gösterir. Çünkü eğer Wittgenstein dürüstlük vaaz ediyorsa, ahlaksızlık özgürlüğünü savunma anlamında etikten nefret etmediği açıktır. Dürüstlüğe, kişinin kendisine, kendi dürtülerine uygun hareket etmesine dayanan bir ahlakı savunuyordu. Bu dışarıdan dayatılan kurallar, ilkeler ve görevlerden çok, insanın kendi içinden gelen bir ahlaktı.

Bu, Wittgenstein için pek çok şeyin bağlı olduğu bir soru olmalıydı. Felsefe uğruna mühendislikten vazgeçmekle, *içinde* yanan bir şeyi izlemek uğruna görevi olarak görülebilecek başka bir şeyden vazgeçmiş olmuyordu? Yine de gördüğümüz gibi –ve Russell'a başlangıçta söylendiği gibi– böyle bir karar, yalnızca gelip geçici bir hevesi izlemediği, ciddi bir katkıda bulunduğu bir yola girdiği konusunda ikna olmayı gerektiriyordu.

Russell'ın anlatılmak istenen noktayı yanlış anlaması gelecekte olacakların bir habercisiydi. Bu kendi "teorik tutku"su ile Wittgenstein'ın tutkusunun pek de düşündüğü kadar benzemediğini akla getiriyordu. Dönemin sonunda Wittgenstein, Russell'ın yapıtlarında hoşlandığı *ve hoşlanmadığı* noktaları söyleyebilecek durumda olduğunu hissediyordu. *Principia*'nın güzelliğinden coşkuyla söz ediyordu ve onun –ki muhtemelen bu yapabileceği en büyük övgüydü– müziğe benzediğini söylemişti. Ama popüler çalışmalarını kesinlikle sevmiyordu – özellikle "Özgür İnsanın Tapınması"ndan ve *Felsefe Sorunları*'nın "Felsefenin Değeri" üzerine olan son bölümünden. Felsefenin *değer* taşıdığını söyleme fikrinden bile hoşlanmıyordu:

> ... felsefeden hoşlanan insanların onun peşinden gideceğini, diğerlerininse gitmeyeceğini ve bunun da bir sonu olduğunu söylüyor. *Onun* en güçlü dürtüsü felsefe. [BR'den OM'ye, 17.3.12]

Wittgenstein'ın tutumunun Russell'ın ileri sürdüğü kadar basit ol-

duğuna inanmak güçtür. Russell'ın öğrencisi olmadan önce yıllar boyunca, felsefenin en güçlü dürtüsü olmasının getirdiği derin bir görev-dürtü çatışması yaşamıştı. Gerçekten de insanın –tıpkı babasının, kardeşi Hans'ın ve tüm dâhilerin olduğu gibi– dürtüsel bir varlık olması gerektiğine inanıyordu. Ancak neredeyse ezici bir görev bilincine sahipti ve dönem dönem iş görmesini engelleyecek kadar kendinden şüphe etmeye eğilimliydi. Russell'ın cesaretlendirmesi tam da bu kuşkuların üstesinden gelebilmesini ve en güçlü dürtüsünü *mutlulukla* izlemesini sağladığı için gerekliydi. Russell felsefe üzerine çalışmasını teşvik ettikten sonra, Wittgenstein'ın ani değişimi ailesinin de dikkatini çekmişti. Dönemin sonunda Russell'a, yaşamının en mutlu saatlerini onun odasında geçirdiğini söyledi. Ama bu mutluluk sadece dürtülerini izlemeye izin verilmesinden değil; aynı zamanda –felsefeye olağandışı bir yeteneği olduğundan dolayı– bunu yapmaya *hakkı* olduğu inancından da kaynaklanmıştı.

Russell'ın bu noktayı anlaması Wittgenstein için önemliydi ve bir sonraki dönem için Cambridge'e döndüğü gün konu tekrar gündeme geldi. Russell onun için "iyi gidiyor ... düşündüğüm kadar iyi. Onu tuhaf bir şekilde heyecan verici buluyorum" diyordu, ama hâlâ mizaçlarındaki çok önemli farkı görmekten uzaktı: "Benim gibi yoğun bir heyecan içinde yaşıyor, neredeyse hareketsiz oturamıyor ya da bir kitap okuyamıyor." Wittgenstein, Beethoven hakkında şöyle konuşuyordu:

... bir dostu kapısına gittiğinde onun yeni füğü üzerine "küfrettiğini, uluduğunu ve şarkı söylediğini" duyar. Beli bir saatin sonunda nihayet kapıdan çıkan Beethoven, sanki az önce şeytanla boğuşmuş gibidir ve aşçısıyla hizmetçisi gazabından kaçtığı için yaklaşık 36 saattir hiçbir şey yememiştir. Yani işte böyle bir insan olunmalıdır. [BR'den OM'ye, 23.4.12]

Fakat bir kez daha "küfreden, uluyan ve şarkı söyleyen" *herhangi* biri değildir. Eğer bütün bu yoğun bir şekilde işine dalmanın getirdiği sonuç vasat yapıtlar olsa, Wittgenstein "böyle bir insan olmak" gerektiğini hisseder miydi? Burada söylenmek istenen şudur: İnsanın en güçlü dürtüsü beste yapmaksa ve bu dürtüye tamamen teslim olmakla kişi olağanüstü besteler yapabiliyorsa, o zaman, kişinin dürtülerine uyması yalnızca hakkı değil, aynı zamanda görevidir.

Benzer olarak Russell da Wittgenstein'ın aynı biçimde davranmasına izni verdi. Çünkü onda bir dâhi niteliği görüyordu. Daha sonraları Wittgenstein'ı şöyle tarif etmiştir:

... geleneksel dâhi kavramına uyan tanıdığım en kusursuz örnek belki de; heyecanlı, derin, duygulu ve baskın. [Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 329]

Russell o yaz döneminin başlangıcında, Wittgenstein'daki bu nitelikleri çoktan fark etmişti. 23 Nisanda Ottoline'a yazdığı mektupta, şöyle diyordu: "O devam ettiği sürece, konunun benim vazgeçişimle ihmal edildiğini düşünmüyorum" ve bu iş için gerekli nitelikleri açıklarcasına ekliyordu: "Bugün öyle heyecanlandı ki, odamdaki bütün eşyaları dağıtacağını sandım."[17]

Wittgenstein, Whitehead'le ikisinin *Principia*'yı nasıl sona erdireceklerini sormuştu. Russell bir sonuçları olmayacağını söyledi; kitap sadece "en son gelen formül ne olursa" onunla bitecekti.

İlk başta şaşırmış göründü, sonra haklı olduğumu kabul etti. Bana göre kitabın güzelliği, eğer vazgeçilebilir tek bir sözcük bile içerirse bozulabilirdi. [BR'den OM'ye, 23.4.12]

Yapıtın güzelliğine ilişkin bu kararın Wittgenstein tarafından da

[17] BR'den OM'ye, 23.4.12.

olumlu karşılandığına şüphe yoktur. Wittgenstein, burada Russell'ın geliştirdiği sade estetiği *Tractatus*'un özlü diliyle daha da ileriye götürecekti.

Yaz döneminin başlangıcında bile ikisi arasındaki ilişki değişmeye başlamıştı. Resmi olarak hâlâ Wittgenstein'ın danışmanı olmasına rağmen Russell, onun onayını almak için çırpınır olmuştu. Paskalya tatilinde, Cardiff Üniversitesi'ndeki Felsefe Cemiyeti'ne teslim etmek için "Madde"yle ilgili bir makale üzerinde çalışmaya başlamıştı. Bunun yenilenmiş bir titizliği gösteren bir yapıt olmasını umuyordu: "İnsani duyguları kesinlikle göz önüne almadan en acı verici sonuçları ortaya koyan, soğukkanlı ve tutkulu bir çözümleme modeli." Soğukkanlı ve tutkulu? Russell şöyle açıklıyordu:

Şimdiye dek madde konusunda yeterli cesaretim yoktu. Yeterince şüpheci değildim. Düşmanlarımın "realizmin iflası" olarak adlandıracağı bir makale yazmak istiyorum. Soğukkanlı bir sezgi kazanmak için tutkuyla karşılaştırılacak hiçbir şey yok. En iyi eserlerimin çoğu pişmanlığın ilhamıyla tamamlandı, ama herhangi bir tutku, eğer güçlüyse bunu yapacaktır. Felsefe gönülsüz bir metrestir – insan yalnızca tutkunun elindeki soğuk çelikle onun kalbine ulaşabilir. [BR'den OM'ye, 24.4.12]

"Tutkunun elindeki soğuk çelik" – Wittgenstein'ın titiz bir şekilde mantığa dayanan zihni ile atılgan ve takıntılı doğasının birleşimini mükemmel bir biçimde anlatan bir ibaredir. O tam da Russell'ın felsefi ideallerinin vücut bulmuş haliydi.

Ancak Wittgenstein'ın projeye gösterdiği tepki Russell'ı düş kırıklığına uğratacaktı. Bütün konuyu "sıradan bir sorun" diye geçiştirmişti.

Eğer Madde yoksa, o zaman kendisinden başka hiç kimsenin varolmadığını kabul ediyor. Ancak fizik, astronomi ve diğer tüm bilimler hâlâ doğru ola-

rak yorumlanabiliyorlarsa, bunun zarar vermeyeceğini söylüyor. [BR'den OM'ye, 23.4.12]

Birkaç gün sonra, Wittgenstein makalenin parçalarını okuduktan sonra Russell onun fikrini değiştirdiğini fark ederek rahatlamıştı: Wittgenstein onun radikalizminden hoşlanmıştı. Russell makalesinin en başında açık açık, felsefecilerin maddenin varlığını kanıtlama amacıyla şimdiye dek ileri sürdüğü bütün savların tek kelimeyle yanlış olduğunu ifade ediyordu. Wittgenstein bunun Russell'ın yaptığı en iyi şey olduğunu söyledi. Makalenin geri kalanını gördüğünde tekrar fikrini değiştirdi ve Russell'a makaleden hoşlanmadığını söyledi, "ama sadece" diyordu Russell Ottoline'a, ümitsizlik içinde her çareye başvurarak, "aynı fikirde olmadığı için, kötü yapıldığından değil."[18] Russell'ın başlangıçta büyük umutlar taşıdığı makale yayımlanmadı.

Russell'ın Wittgenstein hakkındaki olağanüstü olumlu düşüncelerinin Cambridge'deki arkadaşlarının merakını uyandırması kaçınılmazdı. Özellikle de utangaç, seçkin bir sohbet topluluğu olan, o zamanlar Lytton Strachey ve John Maynard Keynes'in önderliğindeki Havariler arasında (Russell da topluluğa üyeydi). Wittgenstein, Havarilerin deyimiyle "embriyon" –üyelik için düşünülen bir kişi– olarak tanınmaya başlamıştı. Strachey (Londra'da yaşıyordu) bu potansiyel Havari'yi bizzat değerlendirmek için Wittgenstein'la beraber Russell'ın odasına çaya geldi. Wittgenstein yakın zamanda Strachey'nin *Fransız Edebiyatı'nda Dönüm Noktaları*'nı [*Landmarks in French Literature*] okumuş, ama beğenmemişti. Russell'a bir astımlının soluğu gibi insana bir zorlanma hissi verdiğini söylemişti. Yine de çay sırasında

[18] BR'den OM'ye, 26.5.12.

Strachey'i etkilemeye yetecek kadar dikkatliydi. "Onu yeni yeni keşfetmeye başladılar," diyordu Russell, sonradan Ottoline'a; "Artık hepsi onun deha sahibi olduğunu fark ediyor."[19]

Wittgenstein'ın Havarilere katılmayı isteyip istemediğine gelince, Russell'ın bu konuda şüpheleri vardı:

Birisi onlara Wittgenstein'dan söz etmiş ve onun hakkında ne düşündüğümü öğrenmek istediler. Onu Cemiyete seçmeyi düşünüyorlardı. Onlara, Cemiyetten hoşlanacağını sanmadığımı söyledim. Hoşlanmayacağından kesinlikle eminim. Bu ona fazla boğucu gelecektir, benim zamanımda olmayan, birbirlerine âşık olma âdetleri yüzünden –kaçınılmazdır bu– ve sanırım bunun başlıca nedeni de Lytton. [BR'den OM'ye, 2.5.12]

Wittgenstein'ın, Cemiyete o dönemde egemen olan eşcinsel ilişkilerin "boğucu" ortamını reddedeceğini düşünmekte haklı mıydı bilinmez, ama haklı olsun ya da olmasın, sonunda ortaya çıktığı gibi, Wittgenstein'ın Havarilerden hoşlanmayacağını düşünmekte haklıydı.

Bu arada Strachey'nin Wittgenstein hakkındaki izlenimleri biraz karışmıştı. 5 Mayısta onu öğle yemeğine davet etmiş, ama bu ikinci buluşmada etkilenmemişti. "Herr Titiz mi Titiz benimle öğle yemeği yedi," diye yazdı Keynes'e; "sessiz, küçük bir adam."[20] İki hafta sonra Strachey'nin erkek kardeşi James'in odasında ikisi tekrar buluştular. Bu kez yorucu bir zekâya sahip olduğu izlenimine kapılmıştı.

Herr Titiz mi Titiz geneller ve ayrıntılar üzerinde çok çalışıyor. İkinci olarak da, ah! Çok parlak – ama *quelle souffrance* [ne büyük acı]! Ah Tanrım! Tanrım! "A, B'yi seviyorsa" –"Ortak bir özellik olabilir"– "Asla bu bakımdan çözümlenemez, ama komplekslerin belirli nitelikleri vardır." Yataktan

[19] BR'den OM'ye, 2.5.12.

[20] LS'den JMK'ya, 5.5.12.

sıvışmayı nasıl başaracağım? [LS'den JMK'ya, 17.5.12]

Keynes'le buluşmadan sonra "Herr Titiz mi Titiz"in, felaketle sonuçlanacak kısa bir süre için "Wittgenstein Kardeş" olmasını izleyen Ekime kadar, Wittgenstein'ın Havarilerle ilişkisi askıya alınmıştı.

Wittgenstein artık Cambridge'deki gençler tarafından "genellikle can sıkıcı biri sayılmak" yerine "sert bir espri anlayışı olmasına rağmen ilginç ve hoş"[21] bulunmaya başlamıştı. En azından, yaz döneminin başlarında Russell'ın "kalabalık toplantı"larının (sosyal akşamlar) birinde onunla tanışan David Pinsent'in yargısı böyleydi. Pinsent o sırada ikinci sınıfta okuyan bir matematik öğrencisiydi. Bir önceki yıl, kendisi de bir Havari "embriyo"suydu, ama seçilmemişti. Belki bu, Pinsent'in Cambridge'de revaçtaki entelektüel seçkinler tarafından nasıl görüldüğüne işaret eder – ilginç, ama büyüleyici değil; parlak, ama dehaya sahip değil.

Öte yandan Wittgenstein için Pinsent'in müzikal duyarlılığı ve sakin mizacı, onu mükemmel bir arkadaş yapıyordu. Bunu çok çabuk fark etmiş olmalıydı. Tanışalı henüz bir ay bile olmadan, bütün masraflar Wittgenstein'ın babası tarafından karşılanmak üzere, onu İzlanda'ya tatile davet ederek şaşırtmıştı."Ne düşüneceğimi gerçekten bilmiyorum," diye yazıyordu Pinsent günlüğüne:

... kesinlikle eğlenceli olacak ve bunu kendi başıma da karşılayamam, Wittgenstein (aynen alınmıştır) gelmemi çok istermiş gibi. Kararımı erteledim ve tavsiyelerini almak için evdekilere mektup yazdım: İzlanda çok çekici görünüyor: Ülkenin iç kısımlarına yapılan bütün yolculuklar sanırım at sırtında yapılacak, ki bu çok eğlenceli olacaktır! Fikri bile beni çekiyor ve şa-

[21] Pinsent'in günlüğü, 13.5.12.

şırtıyor: Vittgenstein beni yalnızca üç hafta ya da biraz daha uzun bir zamandır tanıyor – ama birbirimizle iyi geçiniyoruz gibi görünüyor: Müzikle çok ilgili, benimle aynı zevklere sahip. Avusturyalı, ama İngilizceyi akıcı bir biçimde konuşuyor. Neredeyse benimle aynı yaşta. [Pinsent'in günlüğü, 31.5.12]

O zamana dek tanışıklıkları, Wittgenstein'ın psikoloji laboratuvarında yürüttüğü birtakım deneylerde Pinsent'in denek olarak yer almasından ibaretti. Görünüşe göre deneylerin amacı müzikal beğenide ritmin rolünü bilimsel olarak araştırmaktı. Bunun için muhtemelen müzikten biraz olsun anlayan bir deneğe ihtiyaç vardı. Pinsent günlüğünde deneyleri anlatır ve onlara katılmanın "eğlenceli olduğu"nu da kaydeder. Bu çalışmada Wittgenstein'a, Britanya Psikoloji Derneği'ne sunacak kadar deneyleri ciddiye alan psikolog C. S. Myers yardım etmişti. Elde edilen ana sonuç, bazı durumlarda deneklerin aslında olmayan bazı notaların vurgularını duyduklarıydı.

Pinsent'in tatile davet edilmeden önce Wittgenstein'la tek bağlantısı, haftada iki üç kez bu deneylere katılıyor olmaktan başka, Russell'ın perşembe akşamı yapılan "kalabalık toplantıları"nda bulunuyor olmasıydı. Bunlardan birinden sonra, 30 Mayısta Wittgenstein'ı "çok eğlenceli" bulduğunu anlatır:

... burada felsefe eğitimi görüyor, ama düzenli okumaya daha yeni başladı: bir zamanlar bilmeden taparcasına sevdiği felsefecilerin, aslında nasıl aptal ve sahtekâr olmaları ve iğrenç hatalar yapmaları karşısında duyduğu saf şaşkınlığı ifade etti! [Pinsent'in günlüğü, 30.5.12]

Ancak aralarında yakın bir arkadaşlığın gelişmesi Wittgenstein'ın beklenmedik davetinin sonrasına rastlar. Sonraki gün ikisi beraber bir konser izlediler. Ardından da Wittgenstein'ın odasına giderek 11:30'a kadar konuştular. Wittgenstein "çok konuşkandı ve kendisi hakkında çok şey anlattı." Pinsent'e, Russell'ın felsefeyi izleme konu-

sundaki cesaretlendirmesinin, intihara doğru giden dokuz yıllık yalnızlık ve ıstırabın ardında.ı kurtuluşu olduğunu da o zaman söylemişti. Pinsent söyle ekliyordu:

Russell'ın onu çok beğendiğini biliyorum: (Russell'ı) felsefenin bir iki noktasında düzeltti ve hatalı olduğuna ikna etti: Russell burada yalnızca, Wittgenstein'ın hatasını kabul ettirdiği tek felsefe hocası değil. Wittgenstein'ın pek az hobisi var, bu da onun yalnızlığını açıklıyor. İnsan yalnızca bitirme sınavları gibi önemli ve büyük uğraşlarla gelişemez. Ama ilginç ve hoş biri: Ölüm takıntısını artık epeyce atlatmış sayılır. [Pinsent'in günlüğü, 1.6.12]

Bundan sonra, Wittgenstein ve Pinsent birbirlerini sık sık gördüler. Cambridge Üniversitesi Müzik Kulübü'nde konserlere gittiler, birlikte Union'da akşam yemeği yediler ve çay için birbirlerinin odalarında buluştular. Wittgenstein, Pinsent'i Kutsal Kitap'tan kısa bir parçayı okurken duymak için üniversite şapelindeki bir ayine bile katıldı.

Russell'ın, ilk zamanlarında onun Hıristiyanlarla ilişkisinin "kötü" olduğunu söylemesine rağmen bu, göründüğü kadarıyla kişiliğine aykırı değildi. Hatta yaklaşık aynı zamanda birdenbire metne olan hayranlığını ifade ederek Russell'ı şaşırttı: "Eğer bütün dünyaya sahip oluyor, ama kendi ruhunu kaybediyorsa, bunun insana ne yararı olur":

(O) sonra, ruhlarını kaybetmeyenlerin ne kadar az olduğunu söyleyerek konuşmasına devam etti. Bunun, insanın sadık kaldığı büyük bir amaç edinmesine bağlı olduğunu söyledim. O, bunun daha çok acı çekmeye ve buna dayanma gücüne bağlı olduğunu söyledi. Şaşırmıştım – ondan bu tür bir şeyi beklemezdim. [BR'den OM'ye, 30.5.12]

Burada ifade edilen stoacılık, Wittgenstein'ın daha sonra Norman Malcolm'a ifade ettiği bir şeyle ilişkili görünür. Önceden dini küçümseyen tutumu Viyana'da, evde geçirdiği tatillerden birinde, Avusturyalı romancı ve oyun yazarı Ludwig Anzengruber'in yazdığı *Die Kreuzelscheiber* adlı oyunu izleyince değişmişti. Vasat bir dramdı, ama karakterlerinden biri dünyada ne olursa olsun başına kötü hiçbir şey gelemeyeceği düşüncesini ifade ediyordu. Kaderden ve koşullardan bağımsızdı. Bu stoacı düşünce Wittgenstein'ı güçlü bir biçimde etkiledi ve bu yüzden Malcolm'a dinin olabilirliğini anlattı.†

Yaşamının geri kalan kısmında, "mutlak bir güvenlikte" olma duygusunu, dinsel deneyimin paradigması olarak değerlendirmeye devam etti. Russell'la yaptığı yukarıda alıntılanan konuşmasından birkaç ay sonra onu William James'in *Dinsel Deneyim Çeşitleri*'ni [*Varieties of Religious Experience*] okurken buluruz. Russell'a bu kez şöyle der:

> Bu kitap bana çok yararlı oluyor. Yakında bir aziz olacağımı söylemeye çalışmıyorum, ama gelişmeyi *çok* sonra istediğim bir yönde beni biraz olsun geliştirmediğini de söyleyemem: Şöyle ki, sanırım *Sorge*'den [Goethe'nin *Faust*'un ikinci bölümünde kullandığı anlamıyla kaygı, endişe] kurtulmama yardımcı oluyor. [LW'den BR'ye, 22.6.12]

İnsanın ruhunu kaybetmesi ve koruması üzerine olan tartışmadan iki gün sonra, Russell ve Wittgenstein'ın bir başka sohbeti, etik görüşleri arasındaki derin farklılıkların bir kısmını ortaya çıkardı. Dickens'ın *David Copperfield*'ını tartışıyorlardı. Wittgenstein, Copperfi-

† Malcolm'a bu olay gerçekleştiğinde, yirmibir yaşlarında olduğunu söylemiştir, bu da 1910 ya da 1911'in başlarına denk gelir. Ancak Russell, Wittgenstein'ın din konusundaki tutum değişikliğini 1912'nin yazında fark ettiği için olayın o yılın Paskalya tatilinde gerçekleşmiş olması akla yatkındır.

eld'ın Küçük Emily'yle kaçtığı için Steerforth'la kavga etmesinin yanlış olduğuna inanıyordu. Russell, aynı koşullar altında kendisinin de aynı şeyi yapacağı karşılığını verdi. Wittgenstein, "buna çok üzüldü ve inanmayı reddetti; insanın dostlarına daima sadık olabileceğini, olması gerektiğini ve onları sevmeye devam edeceğini düşünüyordu."[22]

Russell ona, eğer bir kadınla evli olsaydı ve kadın başka bir erkekle kaçsaydı neler hissedeceğini sordu:

(Wittgenstein) öfke veya nefret değil, yalnızca mutlak bir ıstırap hissedeceğini söyledi (ve ona inanıyorum). Baştan aşağı iyi bir doğaya sahip ve ahlak kurallarının gerekliliğini bu nedenle anlayamıyor. İlk başta tamamen yanılmışım. Tutku içinde her türlü şeyi yapabilir, ama soğukkanlı bir ahlaksızlık yapamaz. Bakış açısı çok özgür; ilkeler ve bu tür şeyler ona anlamsız geliyor, çünkü dürtüleri güçlü ve asla utandırıcı değil.

"Sanırım bana içtenlikle bağlı," diye ekliyordu Russell. "Duygularımızın herhangi bir konuda farklı olması ona büyük üzüntü veriyor. Ona karşı elbette içten ve yoğun duygular besliyorum, ama bütün dikkatimin sende toplanması, benim için bunu, onun duygularının kendisine göründüğünden daha az önemli yapıyor."[23]

Russell, duygularının farklılığının Wittgenstein için önemli olduğunu anlamakta ağır kalmış görünür. Çünkü ona göre temel önemi olan sorunlara temas ediyorlardı. Wittgenstein'ın kişisel güvenilirlik (ve yukarıdaki durumda, sadakat) üzerinde durmasının ahlaka *karşı* değilse de farklı bir ahlak oluşturan bir şey olduğunu anlamakta da yavaştı. Bu onların temelde zıt tutumlarının tipik bir özelliğiydi, örneğin Russell bunda bile, belki en içedönük döneminde, insanın ru-

[22] BR'den OM'ye, 1.6.12.

[23] Anılan mektup.

hunu korumasının "sadık kalınan büyük bir amaç"a bağlı olduğunu düşünüyordu. Kendisini besleyecek şeyi kendi dışında aramaya eğilimliydi. Wittgenstein içinse bozulmadan kalma olasılığının insanın tamamen kendine, içinde bulduğu niteliklere bağlı olduğu konusunda ısrar etmesi de tipikti. Eğer kişinin ruhu safsa (ve bir arkadaşa karşı sadakatsizlik onu kirletecek şeylerden biriydi), o zaman kişiye "dışarıdan" ne olursa olsun – karısı başka bir erkekle kaçsa bile – *benliğine* hiçbir şey olamazdı. Yani insanın en büyük sorunu dış meseleler değil, kendisi olmalıydı. Kişinin dünyayla sükunet içinde yüzleşmesini önleyen *Sorge*, işte bu nedenle başkalarının davranışları yüzünden insanın başına gelebilecek herhangi bir talihsizlikten daha acil bir sorundu.

En temel anlayışlar çatıştığında, anlaşma ya da anlaşmazlık söz konusu olamaz, çünkü insanın yaptığı ya da söylediği her şey bu anlayış çerçevesinde yorumlanır. O nedenle, her iki tarafta görülen hüsran ve kavrayamama şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan Russell'ın epey saf hipoteziydi: kendisinden farklı idealleri olan bir insanla değil de, basitçe biraz tuhaf biriyle, "dürtüleri güçlü ve asla utandırıcı olmayan" biriyle karşı karşıya olduğunu düşünmesiydi. Sanki Wittgenstein'ın düşüncelerini yalnızca, bu tür düşünceleri taşımasını anlaşılabilir kılan Wittgenstein hakkında şu ya da bu *gerçeğe* başvurarak anlayabiliyordu. Wittgenstein'ın görüş açısının yabancı ve anlaşılmaz bulduğundan *anlamaya* değil, yalnızca *açıklamaya* çalışabilirdi. Bu konuda adeta aciz kalıyordu, içine giremiyordu.

Russell'ın Ottoline'a yazdığı mektuplardan, tekrar tekrar, Wittgenstein'ın "teorik tutkusu"nun doğasını kavrayışından kaçtığı izlenimini ediniriz. Wittgenstein'ın görüş açısındaki kişisel doğruluk fikrinin merkezi konumu, Russell tarafından farklı zamanlarda, geleneksel ah-

lakın reddi, bir saflık, yozlaşmamış bir doğanın işareti, hatta en azından bir kez de bir espri olarak yorumlanmıştı. Russell'ın bu "bozmalarından" birinde, Wittgenstein "matematik eğitiminin" kişinin beğenisini geliştireceğini savunmuştu: "çünkü insanın zevkli olması gerçek bir zevkti ve bu nedenle de insanların dürüst düşünmesini sağlayan şey tarafından besleniyordu."[24] Russell'ın Ottoline'a anlattıklarından, bu tartışmayı ciddiye alınır bulmadığı anlamını çıkarırız. Wittgenstein'ın düşüncesini bir "paradoks" olarak tanımlar ve "hepimiz ona karşıydık" der. Ama yine de Wittgenstein'ın tam bir ciddiyetle konuştuğunu düşündürecek her neden vardır: dürüstlük ve iyi değerlendirme yeteneği, onun için birbirine sımsıkı bağlı kavramlardı.

Wittgenstein en temel inançlarını tartışacak biri değildi. Onunla diyalog yalnızca eğer karşısındaki de bu inançları paylaşıyorsa mümkündü. (Bu yüzden Russell'la etik sorunlar üzerine konuşması kısa sürede imkânsızlaştı.) Temel görüş açısını paylaşmayan biri için söyledikleri –etik ya da mantık üzerine olsun– büyük olasılıkla anlaşılmaz olarak kalacaktı. Bu, Russell'ı kaygılandırmaya başlayan bir eğilimdi. "Ciddi biçimde korkuyorum," dedi Ottoline'a, "düşüncelerini farklı bakış açılarına seslenen savlarla çekici kılmayacağı için hiç kimse onun yazdıklarının ne anlama geldiğini anlamayacak."[25] Russell ona, ne düşündüğünü basitçe ifade etmemesini, aynı zamanda savlar da bulmasını söylediğinde, bu savların yazının güzelliğini bozacağı cevabını verdi. Bir çiçeği çamurlu ellerle kirletiyormuş gibi hissedecekti:

Buna karşı herhangi bir şey söyleyemeyeceğimi ve savları ifade edecek bir

[24] BR'den OM'ye, 17.5.12.

[25] BR'den OM'ye, 27.5.12.

köle edinmesinin daha iyi olacağını söyledim. [BR'den OM'ye, 27.5.12]

Wittgenstein'ın anlaşılıp anlaşılmayacağı konusunda kaygılanmak için Russell'ın iyi bir nedeni vardı. Mantık üzerine olan çalışmalarının geleceğinin Wittgenstein'ın ellerinde olacağından giderek daha da emin oluyordu. Hatta Trinity'deki beş yıllık okutmanlık süresi dolduğunda bırakmayı ve yerine Wittgenstein'ın geçmesine izin vermesi gerektiğini hissediyordu. "Bilim dünyası benim için nasıl da gerçekdışı bir yer haline geldi, gerçekten şaşırtıcı," diye yazdı. "Kanıtlamaların bir sarsıntıyla geri getirmesini saymazsak, matematik düşüncelerimden neredeyse silindi. Felsefe çoğu zaman aklıma gelmiyor ve üzerinde çalışmak için de hiçbir *isteğim* yok."[26] *Felsefe Sorunları*'nın son bölümünde yazdıklarına rağmen felsefenin değerine olan inancını yitirmişti:

Ciddi bir biçimde felsefeye dönmeye niyetliydim, ama gerçekte onu yeterince değerli bulmadığımı fark ettim. Bu kısmen beni daha şüpheci biri yapan Wittgenstein yüzünden; kısmen de seni bulduğumdan beri devam eden bir sürecin sonucu. [BR'den OM'ye, 21.5.12]

Sözünü ettiği "süreç" Ottoline'ın esin verdiği ve felsefi olmayan yapıtlara karşı büyüyen ilgisiydi. Önce din üzerine olan kitabı *Hapishaneler*, ardından bir özyaşamöyküsü (yazmayı bıraktığı ve görünüşe göre yok ettiği) ve son olarak da şüphesiz özyaşamöyküsü için yazdığı bazı malzemeleri de kullandığı ve Ottoline'a yazdığı mektuplardan geniş çapta alıntılar yaptığı *John Forstice'ın Zihin Karışıklıkları* [*The Perplexities of John Forstice*] adlı özyaşamöyküsel roman vardı; ki bu kitabında yalıtılmışlıktan yola çıkıp ahlaksal ve politik kafa karışıklıkları geçirerek açıklık ve zarafete ulaşan kendi entelektüel yolculuğunu ha-

[26] BR'den OM'ye, 24.7.12.

yal gücüne dayanan bir şekilde anlatmaya çalışmıştı. Russell bu tür yazılarda çok iyi değildi ve sözü edilen çalışmaların hiçbiri yaşamı boyunca gün ışığına çıkamadı. "Keşke daha yaratıcı olsaydım," diye üzüntüsünü ifade ediyordu Ottoline'a; "Mozart gibi bir adam insana kendini solucan gibi hissettiriyor."[27] Daha sonraları *Forstice*'ın, ölümünden sonra basımını kabul etmişti, ama ciddi bir tereddütle:

... ikinci bölüm yalnızca çok kısa bir dönem için geçerli olan görüşlerimi temsil ediyordu. İkinci bölümdeki düşüncelerim oldukça duygusal, çok fazla ılımlı ve çok fazla din taraftarıydı. Bunların tümünde Lady Ottoline Morrell tarafından aşırı derecede etkilenmiştim. [BR'den Anton Feldon'a, 6.4.68]

İyi de olsa kötü de olsa, Wittgenstein'ın mantığın çözümlemesindeki olağanüstü ilerlemesi bu "çok kısa döneme" denk gelir. Ve belki de felsefi bir dâhi olarak kabul edilmesini, bir parça Ottoline'ın Russell üzerindeki etkisine de borçluydu. Eğer Russell böylesine duygusal bir dönemden geçiyor olmasaydı, Wittgenstein'ı bu şekilde benimsemeyebilirdi: "Wittgenstein bugün bana çok güzel güller getirdi. O bir hazine";[28] "Onu oğlum gibi seviyorum".[29] Ve belki de matematiksel mantığa yaptığı kişisel katkılarına olan güvenini ve ilgisini yitirmemiş olsaydı, konuyu Wittgenstein'a devretmeye böylesine hazır olmayabilirdi.

Böylece Cambridge'deki ilk yılının sonunda, Wittgenstein Russell'ın varisi olmaya hazırlanıyordu. Yaz döneminin sonunda Hermine, Cambridge'i ziyaret edip Russell'la tanıştırıldığında, onun şu söz-

[27] BR'den OM'ye, 7.9.12.

[28] BR'den OM'ye, 23.4.12.

[29] BR'den OM'ye, 22.8.12.

leriyle çok şaşırmıştı: "Felsefedeki gelecek büyük adımın kardeşiniz tarafından atılacağını umuyoruz."[30]

Yaz tatilinin başlangıcında Wittgenstein'a G. E. Moore'un eski okul odası önerildi. O zamana dek Wittgenstein, Rose Crescent'deki pansiyonda kalıyordu ve Moore'un teklifini minnetle kabul etti. Odalar onun için mükemmel bir yerdeydi: Whewell's avlusundaki K merdiveninin en üstünde, Trinity Koleji'nin harika bir manzarasına bakıyordu. Kulenin tepesinde olmaktan hoşlanmıştı. Bu yüzden daha sonra Cambridge'e öğretim üyesi ve ardından profesör olarak döndüğünde, daha geniş ve güzel odalara sahip olabilecekken, aynı odalarda kalmaya devam etti.

Wittgenstein odası için mobilyaları büyük bir dikkatle seçti. Bu konuda Pinsent de ona yardım etmişti:

Dışarı çıktım ve çeşitli dükkânlarda birçok mobilyaya bakmasında ona yardım ettim: gelecek dönem koleje taşınıyor. Epey eğlenceliydi: fena halde titizdi ve satıcıları çok uğraştırırdı, bize gösterdiklerinin % 90'ı karşısında Wittgenstein birdenbire yüksek sesle "Hayır – Berbat!" diye bağırdı durdu. [Pinsent'in günlüğü, 12.7.12]

Russell da, Wittgenstein'ın bu konu üzerinde enine boyuna düşünme sürecine sürüklenmiş ve bunu epey yorucu bulmuştu: "Çok titiz," diyordu Ottoline'a, "dün hiçbir şey almadı. Bana mobilyanın nasıl yapılması gerektiği üzerine bir de ders verdi – yapının parçası olmayan bütün süslemelerden nefret ediyor ve bu yüzden istediği kadar basit hiçbir şey bulamıyor."[31] En sonunda Wittgenstein mobilyalarını özel olarak yaptırdı. Mobilyalar geldiğinde Pinsent onlar için

[30] *Hatıralar*, s. 2.

[31] BR'den OM'ye, 5.9.12.

"biraz acayip, ama fena değil"[32] demişti.

Ne Pinsent ne de Russell, Wittgenstein'ın bu konudaki titizliğini anlayacak konumda değillerdi. Ustalık ve tasarım konusundaki titizliğini anlamak için insanın biraz olsun yapı tecrübesine sahip olması gerekliydi. Birkaç yıl sonra, Manchester'dan mühendis arkadaşı Eccles, fikirlerini almak üzere mobilya tasarımlarını Wittgenstein'a gönderir ve karşılığında aldığı dikkatle düşünülmüş yorumları da minnetle kabul eder.

Bu yüzden Wittgenstein'ın gereksiz süslemeye karşı hissettiklerinin gücünü anlamak –onun için taşıdığı *etik* önemi takdir etmek– için Viyanalı olmak gerekliydi; Karl Kraus ve Adolf Loos gibi hissedebilmek gerekliydi. Bir zamanlar Haydn'dan Schubert'e kadar dünyadaki her şeyin önünde olan Viyana'nın soylu kültürünün, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren körelerek, Paul Engelmann'ın sözleriyle "benimsenmiş adi bir kültüre – tersine dönmüş, süs ve maske olarak kötüye kullanılan bir kültür"e dönüştüğünü hissetmesi gerekirdi.[33]

Wittgenstein, Pinsent'le (ailesi Izlanda'daki tatili onaylamıştı) Eylülün ilk haftasında Londra'da buluşmak üzere anlaşarak 15 Temmuzda Viyana'ya döndü. Viyana'daki ev yaşamı kolay değildi. Babası kanserdi ve birkaç kez ameliyat geçirmişti; Gretl'ın çocuğu olmuştu ve zor bir doğum yaşamıştı. Kendisiyse askerlik için geçirdiği bir muayene sırasında keşfedilen bir fıtık yüzünden ameliyat olmuş; üstelik

---

[32] Pinsent'in günlüğü, 14.10.12.

[33] Engelmann, *Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir by Paul Engelmann* [*Ludwig Wittgenstein'dan Mektuplar ve Paul Engelmann'dan Bir Hatırat*], s. 130.

bunu yatalak babasına baktığı için bir hayli endişeli olan annesinden gizlemişti.

Viyana'dan Russell'a şöyle yazmıştı: "Tekrar iyiyim, yeniden ve elimden geldiği kadar felsefeyle uğraşıyorum."[34] Mantıksal sabitlerin (Russellcı imler, "v," "~," "⊃" vb) anlamı üzerine kafa yorarak düşünceleri "sorunlarımız *atomik* önermelere dek izlenebilir"e karar vereceği şekilde ilerlemişti. Ama Russell'a gönderdiği mektuplarda, bu ilerlemenin sonucunda çıkacak mantıksal sembolizm teorisinin ne olacağı konusunda yalnızca ipuçları veriyordu.

"Mozart'ın ve Beethoven'ın hayatlarını okumana sevindim," demişti Russell'a. "Onlar tanrının gerçek oğullarıdır." Russell'a, Tolstoy'un *Hacı Murat*'ını okumaktan aldığı zevki anlatıyordu: "Hiç okudun mu? Eğer okumadıysan okumalısın, çünkü harika."[35]

4 Eylülde Londra'ya vardığında, Russell'ın Bury Street'deki yeni dairesinde misafir olarak kaldı. Russell onda, Bloomsbury'den canlandırıcı bir değişim buldu: "Stephenler, Stracheyler ve sözüm ona dâhilerle arasında dağlar kadar fark var":

> Kısa bir süre sonra mantığa daldık ve harika bir şekilde tartıştık. Gerçekten önemli problemlerin ne olduğunu görme konusunda çok güçlü.
>
> ... Bana öyle tatlı bir tembellik duygusu veriyor ki, eskiden yalnızca bana bağlı olan zor düşünceler bölümünü bütünüyle ona bırakabilirim. Bu, teknik çalışmadan vazgeçmemi kolaylaştırıyor. Yalnızca sağlığı rizikolu görünüyor – insana, yaşamı sağlam olmayan biri duygusu veriyor. Sanırım giderek daha fazla ağır işitiyor. [BR'den OM'ye, 4.9.12]

Belki de Wittgenstein'ın duyma sorununa gönderme yapması alay-

---

[34] LW'den BR'ye, 1912 yazı.

[35] LW'den BR'ye, 16.8.12.

cıydı; her halü kârda duyamadığı doğru değildi, sadece dinlemiyordu: Özellikle de Russell, felsefenin *bütün* problemlerini çözene kadar yazmayı ertelememesi konusunda bazı "bilgece tavsiyeler" verdiğinde. O günün asla gelmeyeceğini söylemişti Russell:

Bu vahşi bir patlamaya yol açtı – duyguları sanatçı duyguları; ya mükemmeli üretecek ya da hiçbir şey üretmeyecek. Kusurlu şeyler yazmayı öğrenmediği takdirde bir unvanı olmayacağını ya da hocalık yapamayacağını açıkladım. Bu onu daha da kızdırdı – en sonunda, beni düş kırıklığına uğratsa bile kendisinden vazgeçmememi rica etti. [BR'den OM'ye, 5.9.12]

Ertesi gün Pinsent, Wittgenstein tarafından karşılandığı Londra'ya vardı. Wittgenstein onu taksiyle Trafalgar Meydanındaki. Grand Hotel'e götürmekte ısrar ediyordu. Pinsent daha ucuz bir otele gitmek için boşa gayret sarf etti, ama Wittgenstein onu dinlemedi bile. Pinsent'in günlüğüne kaydettiği gibi, bu seyahatte hiçbir masraftan kaçınılmayacaktı. Otele vardıklarında Pinsent'e mali düzenlemeler şöyle anlatıldı:

Wittgenstein ya da daha doğrusu babası, ikimizin masraflarını karşılamakta ısrar ediyor: Epey açık görüşlü biri olduğunu tahmin ediyordum, ama bu bütün beklentilerimi aştı: Wittgenstein bana banknotlar halinde *145* sterlin verdi ve aynı miktarda parayı da kendisi aldı. Ayrıca yaklaşık *200* sterlinlik da akreditifi var! [Pinsent'in günlüğü, 5.9.12]

Londra'dan Cambridge'e trenle gittiler ("Birinci sınıfta seyahat ettiğimizi söylememe gerek yok!"). Wittgenstein'ın okuldaki yeni odalarıyla ilgili bazı işlerini halletmesi gerekiyordu ve ardından gemi yolculuğundan önce geceyi geçirecekleri Edinburgh'a doğru yola çıktılar. Edinburgh'ta, Wittgenstein Pinsent'i alışverişe çıkardı; onun yanına yeterli giysi almadığında ısrar ediyordu:

... yeterince giysi alma konusunda çok titizleniyor: onun üç bavulu var ve benim tek sandığım onu epey şaşırttı. Cambridge'de bana ikinci bir battaniye aldırdı ve birkaç ıvır zıvır da bu sabah Edinborough'da:† Çok direndim – özellikle de böyle harcadığım şey benim param olmadığı için. Yine de onu yağmurluk almaya kandırarak intikamımı alacağım. Çünkü onun yok. [Pinsent'in günlüğü, 7.9.12]

7 Eylülde Leith'ten, *Sterling*'le yola çıktılar. Wittgenstein sıkıntıyla, geminin sıradan bir kanal buharlısı olduğunu gördü – oysa daha büyük bir şey bekliyordu. Gemide bir piyano olduğunu keşfettikten ve yanında Schubert koleksiyonunu getiren Pinsent'in diğer yolcuların da teşvikiyle oturup çalmasından sonra sakinleşti. Epeyce dalgalı bir denizde yapılan beş günlük bir gemi yolculuğuydu ve hem Pinsent hem de Wittgenstein bu durumdan kötü etkilendiler. Yine de Pinsent notlarında Wittgenstein'ın zamanının büyük bir kısmını kamarasında uzanarak geçirdiği halde hiç kusmadığını hayretle belirtir.

Reykjavik'e 12 Eylülde ulaştılar ve otelde yerlerini ayırtır ayırtmaz, ertesi gün başlayacak, ülkenin iç kısımlarına yapacakları yolculuk için ücretli bir rehber tuttular. Otelde ilk tartışmalarını devlet okulları üzerine yaptılar. Tartışma oldukça ateşliydi. Ta ki Pinsent'in belirttiğine göre, birbirlerini yanlış anladıklarını fark edene dek: "Zulüm ve ıstıraba karşı 'Nâdan' olarak adlandırdığı tavırdan –herhangi bir duyarsız tavırdan– muazzam bir şekilde nefret ediyor ve Kipling'i böyle suçluyor: benim de ona katıldığım fikrine kapıldı."[36]

Bir hafta sonra "Nâdan" tavırlar konusu tekrar gündeme geldi:

---

† [Aynen alınmıştır] – Bu, Pinsent'in mektuplarındaki diğer tuhaf imlalar gibi gerçektir.

[36] Pinsent'in günlüğü, 12.9.12.

Wittgenstein, farklı zamanlarda "Nâdan insanlar" konusunda çok fazla konuşuyor – bu nefret ettiği tüm insanlara verdiği bir isimdi! (*vide supra* [yukarıdakilere bakınız] – *12* Eylül, Perşembe) Sanırım ifade ettiğim bazı düşünceler onda bir parça nâdan izlenimi bıraktı (düşünceler –yani– uygulanabilir şeylerle ilgili düşünceler (felsefe değil) – örneğin bu çağın geçmiş çağlara olan avantajı hakkında ve benzer şeyler). Epey hayrete düştü, çünkü beni gerçek bir Nâdan olarak görmüyor – benden hoşlanmadığını da sanmıyorum! Biraz büyüdüğümde daha farklı düşüneceğimi söyleyerek kendini ikna ediyor. [Pinsent'in günlüğü, 19.9.12]

Bu tartışmalar insana, Viyanalı *Angst* [kaygılı] kötümserliği ile İngiliz tepkisizliğinin iyimserliği (en azından Birinci Dünya Savaşından önce var olduğu biçimiyle, savaş "bu çağın geçmiş çağlar üzerindeki üstünlüğü"ne olan İngiliz inancını bile yaralamıştı) arasındaki karşıtlığı görme isteğini verir. Öyle bile olsa, Pinsent'in Wittgenstein'ın kültürel kötümserliğini paylaşmasını olanaksız kılan bu nitelikler, aynı zamanda onu ideal bir dost haline getiriyordu.

Ancak Pinsent'in neşeli ağırbaşlılığı bile bazen Wittgenstein'ın tedirginliğiyle –Pinsent'in deyişiyle "titizliği"yle– zorlanabiliyordu. Reykjavik'teki ikinci günlerinde, eve dönüş için kalacak yerlerini kesinleştirmek için buharlı gemi şirketinin bürosuna gittiler. Dertlerini anlatmaları biraz zor oldu, ama sonunda sorun çözümlenmişti, en azından Pinsent'i memnun edecek kadar:

Yine de Wittgenstein korkunç bir biçimde titizlendi ve eve hiç dönemeyeceğimizden söz etmeye başladı, bu yüzden de epeyi sinirimi bozdu: sonunda tek başına gitti ve bankadan, buharlı gemi bürosunda çevirmenlik yapacak ve işimizi eksiksiz halledecek bir adam buldu. [Pinsent'in günlüğü, 13.9.12]

Ancak Pinsent'in ruh hali pek sık bozulmasa da, keyfi kaçtığında bu durum Wittgenstein'ı fazlasıyla rahatsız ediyordu:

Wittgenstein bütün akşam biraz asık suratlıydı: bir anlığına küçücük bir şeye bile sinirlensem (tıpkı bu gece olduğu gibi, ne hakkında olduğunu unuttum) çok duyarlı davranıyor: sonuç olarak akşamın geri kalanında keyifsiz ve sessiz kaldı. Sinirli olmamam için daima yalvarıyor bana: bu yüzden elimden geleni yapıyorum ve gerçekten de sanırım bu gezide çok sık sinirlenmedim! [Pinsent'in günlüğü, 21.9.12]

Tatilin on günü midilliler üzerinde ülkenin iç kısımlarına yaptıkları yolculukla geçti. Yine hiçbir masraftan kaçınılmamıştı. Kortej Wittgenstein, Pinsent ve rehberlerinden oluşuyordu. Her biri bir midilli üzerindeydi; önde iki yük midillisi ve üç de yedek midilli vardı. Gündüzleri şehir dışındaki bölgeleri keşfediyor; akşamlarıysa Wittgenstein Pinsent'e, Pinsent'in "fazlasıyla ilginç" bulduğu matematiksel mantığı öğretiyordu: "Wittgenstein çok iyi bir öğretmen."

Zaman zaman yürüyerek dolaşıyorlardı, hatta bir defasında biraz dağ tırmanışına giriştiler, ama bu konuda hiçbiri fazla yetenekli değildi. Bu Wittgenstein'ı "korkunç bir şekilde tedirgin" yaptı:

Titizliği burada tekrar ortaya çıktı – sürekli hayatımı tehlikeye atmamam için yalvarıyor! Böyle olması çok tuhaf, çünkü diğer açılardan gayet iyi bir yol arkadaşı. [Pinsent'in günlüğü, 15.9.12]

Bu yürüyüşlerde genellikle mantıktan konuşuyorlardı, Wittgenstein Pinsent'i bu konuda eğitmeyi sürdürüyordu: "Ondan çok şey öğreniyorum. Gerçekten de olağanüstü zeki":

Mantığında en ufak bir hata bile bulamadım; oysa o, bazı konular üzerindeki fikirlerimi tamamen yeniden oluşturmamı sağladı. [Pinsent'in günlüğü, 15.9.12]

Izlanda'nın kırsal kesiminde geçen geziden sonra Reykjavik'teki otele geri döndüklerinde, Pinsent henüz gelmiş "şahane bir görgüsüz-

le" daha hafif bir sohbet etme olanağı buldu. Bu durum "böyle insanlar" hakkında uzun bir tartışmayı başlattı: "Uzun lafın kısası onlarla konuşmuyor, ama aslında hayli eğlenceliler."[37] Ertesi gün: "Wittgenstein korkunç bir yaygara kopardı." Pinsent'in "şahane görgüsüzü"ne karşı öyle şiddetli bir nefret duydu ki, aynı masada yemek yeme fikrini bile reddetti. Bunun olmamasını garantiye almak için yemeklerinin her koşulda *table d'hôte*'dan bir saat daha erken servis yapılmasını istedi. Öğle yemeği zamanı geldiğinde unuttular ve işi şansa bırakmaktansa Wittgenstein, Reykjavik'te herhangi bir şey bulup bulamayacaklarını görmek için Pinsent'ı dolaşmaya çıkardı. Bulamadılar. Sonra Wittgenstein odasında birkaç bisküvi yerken Pinsent de *table d'hôte*'a gitti. Akşam olduğunda Wittgenstein'ı "öğle yemeğinde olanlar yüzünden hâlâ epeyce somurtkan" buldu. Akşam yemeklerini ayarlandığı gibi bir saat erken yediler ve yanında şampanya içtiler, "bu onu biraz neşelendirdi, en sonunda normalleşti."[38]

Pinsent, gezinin sonuna dek yeni düşüncelere açık ve neşeli kaldı. Dönüş yolunda, Wittgenstein onu geminin makine dairesine götürdü ve motorların nasıl çalıştığını açıkladı. Ayrıca mantık konusunda yaptığı araştırmayı da anlattı. "Gerçekten iyi bir şey keşfettiğine inanıyorum," diye yorumlar bunu Pinsent, ama ne yazık ki ne olduğundan söz etmez.[39]

Dönüş yolculuğunda Pinsent, Wittgenstein'ı bir geceyi Birmingham'da ailesiyle geçirmeye ikna etti: Onu anne babasına göstermeye

---

[37] Pinsent'in günlüğü, 24.9.12.

[38] Pinsent'in günlüğü, 25.9.12.

[39] Pinsent'in günlüğü, 29.9.12.

çok hevesliydi. Belediye binasındaki bir konser buna teşvik edici oldu. Programda Brahms'dan *Requiem*, Strauss'tan *Salome*, Beethoven'dan *Yedinci Senfoni* ve bir Bach *motet*'i vardı: "*Korkma.*" Wittgenstein Brahms'dan zevk aldı, Strauss için salona girmeyi reddetti ve Beethoven biter bitmez salonu terk etti. Akşam yemeğinde Pinsent, Wittgenstein'a tatil boyunca kendisine öğrettiği mantığı anlattırınca babası hayli etkilendi. "Sanırım babam ilgilendi," diye yazıyor ve – daha az tereddütlü bir biçimde– ekliyor, "sonradan kesinlikle Wittgenstein'ın gerçekten çok akıllı ve derin olduğunda benimle aynı fikirdeydi."[40]

Pinsent'in sözleriyle bu: "şimdiye kadar geçirdiği en harikulade tatil" olmuştu.

Ülkenin yeniliği –tasarruf kaygısından bağımsız hareket etmek– heyecan ve her şey – hepsi birlikte, şimdiye kadar sahip olduğum en harika deneyim yaptı bunu. Üzerimde neredeyse mistik-romantik bir etki bırakıyor: çünkü en büyük romans yeni duyumlardan ibarettir – yeni bir çevre vs'den; her ne sağlarlarsa onlar da yeni olacaktır. **[Pinsent'in günlüğü, 5.10.12]**

Wittgenstein için böyle değildi. Onun aklında kalan, aralarındaki farklılıklar ve fikir ayrılıklarıydı. Pinsent'in tam da günlüğünde sözünü ettiği olaylardı: Pinsent'in zaman zaman sinirliliği, "Nâdanlık" belirtileri ve şu "görgüsüz" adam olayı. Daha sonra Pinsent'e bu yolculuktan zevk aldığını söyledi, "aralarında hiçbir şey olmayan iki kişinin hoşlanabileceği kadar."

---

[40] Pinsent'in günlüğü, 4.10.12.

4. RUSSELL'IN USTASI

> Yetenekli insanlara gelince, onların durumunda aşk çoğu kez kendine eziyet çektirme, kendini aşağılama ve dizginlemeyle ortaya çıkar. Bir ahlak değişimi başlar ve sevilen nesneden bir arınma süreci doğar.
>
> Weininger, *Cinsiyet ve Karakter*

Wittgenstein, Pinsent'le yaptığı tatilinden Cambridge'e geri döndüğünde heyecanlı ve tedirgindi. Kısa sürede Russell'la ilk büyük fikir ayrılığını da yaşadı. Wittgenstein'ın yokluğunda Russell, *Hibbert Journal*'da "Dinin Özü" üzerine bir makale yayımlamıştı. Yarım bıraktığı kitabı *Hapishaneler*'den alınmıştı. Ottoline-ilhamıyla girişilmiş "dünyayı tek bir bakış açısından görmeyen: bulutlu bir denizin üzerine dağılmış ışık gibi, tarafsızca ışıldayan," "yaşamımızın sonsuz bölümü" düşüncesi üzerine odaklanmış bir "Temaşa Dini" sunma çabasıydı:

> Sonlu yaşamdan farklı olarak, tarafsız; tarafsızlığı düşüncede doğruluğa, eylemde adalete ve duygularda evrensel aşka götürüyordu. [Russell, "Dinin Özü," *Hibbert Journal*, XI (Ekim 1912), s. 42-62]

Birçok açıdan makale, Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta öne süreceği mistik öğretileri önceliyordu, özellikle de Spinozistik bir "sonlu benlikten bağımsızlık"ı savunması (*Tractatus*'ta bu, dünyayı *sub specie aeternitatis* [ezeli-ebedi bir bakışla] temaşa etme olarak anılır) ve Russell'ın "ideallerimizin dünyada çoktan gerçekleşmiş olabileceği yolundaki ısrarcı talep"i (bkz. *TLP* 6.41) reddi. Yine de *Tractatus*'tan farklı

olarak, Russell'ın makalesi bu mistisizmi ifade etmekte ve örneğin "sonluluk," "sonsuzluk" gibi, kesin konuşmak gerekirse anlamsız sözcükler kullanmakta tereddüt etmez. Her halükârda Wittgenstein makaleden hiç hoşlanmamış ve Cambridge'e döndükten kısa bir süre sonra neler hissettiğini göstermek için ölkeyle Russell'ın odasına dalmıştı. Bu arada Ottoline'a yazılan mektubun da yarıda kesilmesine yol açmıştı:

Wittgenstein şimdi buraya geldi, açıkça *iğrendiği* Hibbert makalem korkutucu bir şekilde canını yakmış. Onun yüzünden kesmek zorundayım. [BR'den OM'ye, Ekim başı 1912]

Birkaç gün sonra Russell, Wittgenstein'ın patlamasının nedenlerini ayrıntılarıyla açıkladı: "Kesinlik ilkesine ihanet ediyormuşum gibi gelmiş ona; ayrıca böyle şeyler yayımlamak için aşırı mahremmiş." "Etkilendim," diye de ekliyordu, "çünkü yarı yarıya onunla aynı fikirdeyim."[1] Birkaç gün daha Wittgenstein'ın eleştirisi üzerine düşünmeye devam etti:

Wittgenstein'ın eleştirileri beni çok rahatsız etti. Benimle ilgili iyi düşünme isteği yüzünden çok mutsuz, çok hassas ve çok yaralı. [BR'den OM'ye, 13.10.1912]

Wittgenstein'ı doğal varisi olarak görme eğiliminin giderek artması yüzünden bu konuyu daha da önemsiyordu. Mantık çözümlemesindeki çabaları giderek daha isteksiz olmaya başlıyordu. "Mantık Nedir?" başlıklı yazısının ilk taslağını hazırladığında devam edemeyeceğini anladı ve "onu Wittgenstein'a bırakma yönünde bir istek"[2] hissetti.

---

[1] BR'den OM'ye, 11.10.12.

[2] BR'den OM'ye, 14.10.12.

Moore da, Ekimin bu ilk birkaç haftasında Wittgenstein'ın doğrudan eleştirisinin gücünü hissetti. Wittgenstein döneme, Moore'un psikoloji derslerine katılarak başlamıştı. "Derslerden hiç hoşnut değildi," diye yazıyordu Moore, "çünkü zamanın büyük kısmında Ward'ın, psikolojinin özne-madde bağlamında değil de yalnızca bakış açısı bakımından Doğal Bilimlerden farklı olduğu görüşünü tartışıyordum":

> Bu derslerin çok kötü olduğunu söyledi bana – yapmam gereken diğer insanların düşüncelerini tartışmak değil, *kendi* düşüncemi söylemekti; ve derslerime bir daha da gelmedi. [Moore'un Hayek'e yazdığı tarihsiz bir mektup; Nedo, *a.e.*, s. 79'da alıntılanmıştır]

Moore şunları da ekler: "O yıl ikimiz de Russell'ın "Matematiğin Temelleri" üzerine olan derslerine katılıyorduk, ama W. akşamları bir de Russell'ın odasına giderek onunla saatlerce Mantık tartışıyordu."

Gerçekten de görünüşe bakılırsa, Weininger tarafından tarif edilen kendine eziyet çektirme ve ahlaksal değişim sürecini geçiren Wittgenstein, bu saatlerde mantık kadar kendisini de tartışıyordu. Russell'ın ifadesine göre, "üç saat odamda, huzursuz bir sessizlik içinde vahşi bir hayvan gibi bir aşağı bir bir yukarı gezinirdi." Bir defasında Russell, "Mantık üzerine mi düşünüyorsun yoksa günahlarını mı?" diye sorduğunda Wittgenstein "Her ikisini de," diye yanıtladı ve gezinmesine devam etti.[3]

Russell onun ruhsal bir buhranın eşiğinde olduğunu düşünüyordu: "İntihara çok uzak değil, kendini günahkâr ve sefil bir yaratık gibi hissediyor"[4] – ve bu sinirsel yorgunluğu şuna bağlıyordu: "zihni-

---

[3] Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 330.

[4] BR'den OM'ye, 5.11.12.

nin tüm gücünü zorluklarıyla cesaret kıran şeylere harcıyor." Bu görüşünü baş dönmesi ve çalışamama nöbetlerinden kaygılanan Wittgenstein'ın çağırdığı doktor da destekliyordu: "Hepsi sinirden," diyordu doktor. Bu nedenle Wittgenstein'ın *ahlaksal* açıdan iyileştirilme konusundaki samimi arzusuna rağmen Russell onu fiziksel açıdan iyileştirme konusunda ısrar ederek daha iyi yemesini ve ata binmesini öneriyordu. Ottoline biraz kakao göndererek üzerine düşeni yaptı. "Talimatları unutmayacağım," diye söz verdi Russell, "Wittgenstein'ın kullanmasını sağlamaya çalışacağım, ama eminim yapmayacak."[5]

Ancak Wittgenstein, Russell'ın ata binme önerisini dikkate aldı. Dönemin geri kalanında haftada bir ya da iki kez, Pinsent'le birlikte at kiraladılar ve Pinsent'in "uysal" dediği (yani atla sıçramayı içermeyen) geziler yaptılar. Nehir boyunca patikadan Clay-hithe'ye ya da Trumpington yolundan Grantchester'e kadar gidiyorlardı. Bu durum, Wittgenstein'ın mizacı üzerinde herhangi olumlu bir etki sağladıysa bile kendisinin ve diğerlerinin ahlaksal zaaflarına karşı ani öfke patlamalarına olan eğilimini önleyemedi.

9 Kasımda Russell, Wittgenstein'la bir yürüyüş ayarladı. Ancak aynı gün kendisini Whitehead'in oğlu North'u nehirdeki bir kürek yarışında izlemekle de yükümlü hissediyordu. Bu nedenle Wittgenstein'ı da nehre götürdü ve North'un yarışta yenilişini izlediler. Bu, Russell'ın ifadesiyle, "heyecanlı bir öğleden sonra"ya neden oldu. Kendisi yarışın "heyecanını ve geleneksel önemi"ni acı verici bulmuştu, çünkü North "korkunç bir şekilde yenilmekten rahatsız olmuştu." Ama Wittgenstein için bütün bu olanlar *iğrençti*:

---

[5] BR'den OM'ye, 4.11.12.

... bir boğa güreşini de izleyebilirmişiz (ben de böyle hissediyordum) ve bunların *hepsi* şeytan işiymiş, vesaire. North yenildiği için kızgındım, bu yüzden yarışmanın gerekliliğini sabırlı bir berraklıkla açıkladım. Sonunda başka konulara daldık, her şeyin yolunda olduğunu düşünüyordum ki, birden öylece durdu ve bu öğleden sonrayı yaşamamamız, en azından onun yaşamaması gerekecek kadar rezilce geçirdiğimizi açıkladı. Büyük yapıtlar üretmek ya da başkalarının büyük yapıtlarının tadını çıkarmaktan başka hiçbir şey mazur görülemezdi. O hiçbir şey başarmamıştı ve asla başaramayacaktı vb – bunların hepsini de insanı yıkacak bir güçle söyledi. Kendimi sızlanan bir kuzucuk gibi hissetmeme neden oluyor. [BR'den OM'ye, 9.11.12]

Birkaç gün sonra Russell'ın sabrı taşmıştı: "Dün Wittgenstein'a kendisi hakkında çok fazla düşündüğünü, eğer yeniden başlarsa, çok umutsuz olduğunu düşünmedikçe dinlemeyi reddedeceğimi söyledim. Artık kendisine faydası dokunacak kadar içini dökecek."[6]

Yine de Kasım sonunda onu bir kez daha Wittgenstein'la Wittgenstein'ı tartışırken buluruz:

Hataları hakkında konuşmaya başladım – sevilmeyişine üzülüyordu ve bana nedenini sordu. Uzun, zor ve (onun açısından) heyecanlı bir görüşmeydi. *1*:30'a kadar sürdü, bu yüzden biraz uykusuzum. O büyük bir külfet, ama buna fazlasıyla değer. Biraz fazla basit, ancak basitliğini azaltmak adına çok konuşursam, ince bir niteliğini bozmaktan korkuyorum. [BR'den OM'ye, 30.11.12]

Russell'ın Wittgenstein'ın "biraz fazla basit" oluşundan (sözüm ona sevilmeyişinin kaynağı belki de buydu) ne kastettiğini, Pinsent'in günlüğündeki bir bölümden biraz olsun anlayabiliriz. Wittgenstein'ın nehirdeki "heyecanlı öğleden sonrası"nı izleyen akşam, o ve Pinsent

[6] BR'den OM'ye, 12.11.12.

Cambridge Üniversitesi Müzik Kulübü'nde bir konser izlediler, ardından da Wittgenstein'ın odasına gittiler. Russell'ın daha önce sözünü ettiği üniversite öğrencisi keşiş Farmer da geldi. Pinsent'in dediğine göre Farmer, "Wittgenstein'ın hoşlanmadığı ve fikirlerinin sahtekârca olduğuna inandığı biriydi":

... (Wittgenstein) onu, pozitif bilim üzerine bazı iyi kitapları okumaya ve dürüst düşüncenin ne olduğunu anlamaya ikna etmeye çalışırken çok heyecanlandı. Aslında bu herkes gibi Farmer için de iyi olacaktı: ama Wittgenstein çok buyurgandı ve Farmer'a hakkındaki düşüncelerini hiçbir şey saklamadan söyledi. Tam anlamıyla, onun Eğitim Danışmanı'ymış gibi konuştu! Farmer iyi tahammül etti – besbelli Wittgenstein'ın deli olduğuna inanıyor. [Pinsent'in günlüğü, 9.11.12]

Wittgenstein'ın sevilmediğine dair inancının bazı nitelemelere ihtiyacı vardır. Bu dönem boyunca, yani huzursuzluğu doruklara ulaşmışken bazı yeni ve önemli arkadaşlıklar kurmayı başarmış; özellikle de yaşamının büyük bir bölümünde değerli ve destekleyici bir arkadaş olarak kalan John Maynard Keynes'in saygısını ve sevgisini kazanmıştı. Russell ikisini ilk olarak 31 Ekimde bir araya getirdi – "ama bu bir hataydı," der, "Wittgenstein doğru dürüst tartışamayacak kadar hastaydı."[7] Ancak 12 Kasımda Keynes'i, Duncan Grant'a şunları yazarken buluruz: "Wittgenstein harika biri –seni son gördüğümde onun hakkında söylediklerim yanlışmış– ve olağanüstü hoş. Onunla vakit geçirmek çok hoşuma gidiyor."[8]

Keynes'in desteği; Lytton Strachey'nin, Wittgenstein'ın Havariler'e üyeliği konusunda hâlâ süren şüphelerin ortadan kalkması için fazla-

[7] BR'den OM'ye, 31.10.12.

[8] JMK'dan Duncan Grant'a, 12.11.12.

sıyla yeterli olmuştu ve Wittgenstein'ın dehasını ilan ettikten sonra karar verildi. Artık yalnızca Wittgenstein'ın üye olmayı isteyip istemeyeceğine dair bir şüphe vardı – diğer üyelerle düzenli olarak buluşup tartışmayı zaman harcamaya değer bulacak mıydı? Bu, Havarilerin bakış açısından hayli alışılmadık bir durumdu. "Duydun mu," diye yazıyordu Keynes, Strachey'e şaşkınlık içinde, "yeni kardeşimizin yaptığı tek itiraz Cemiyetin havarisel olmadığıymış?"[9]

Russell, bazı endişelerle de olsa bu yolda elinden geleni yaptı. "Açıkça," diye yazdı Keynes'e:

(Wittgenstein'ın) bakış açısından Cemiyet yalnızca bir zaman kaybı. Ama belki de daha insansever bir bakış açısıyla, katılmaya değer olduğu ona hissettirilebilir. [BR'den JMK'ya, 11.11.12]

Böylece Russell "insansever" bir şekilde Cemiyeti hoş bir ışıkta sunmaya çalıştı. Wittgenstein'a, şimdiki durumunda Cemiyetten alınacak bir şey olmasa da eski günlerde iyi olduğunu ve eğer dayanmaya hazırsa yine iyi olabileceğini söyledi. Russell'ın Cemiyete olan itirazlarının, üyelerinin eşcinsel "entrikalar"a olan eğilimlerine odaklandığını görmüştük. Wittgenstein'ın şüpheleri Cemiyetteki "melekler"i (mezunlar) (özellikle Moore, Russell ve Keynes) sevse de "kardeşler"inden –yani kendisi gibi öğrenci üyelerden– şiddetle nefret etmesinden kaynaklanıyordu. Onlarla düzenli olarak tartışma fikrine katlanıp katlanamayacağından emin değildi. Onların çocuksuluklarına itiraz ediyor, Keynes'e, onları Havari toplantılarında izlemenin henüz tuvaletlerini yapmamış insanları izlemek gibi olduğunu söylüyordu – yani bu işlem gerekli olsa da görmek çirkindi.

Söz konusu "kardeşler" Rugby'den King's'e klasik eğitimi almaya

[9] JMK'dan LS'ye, 13.11.12.

gelen Frank Bliss ve King's'den önce Bedales'de olan aristokrat Macar Ferenc Békássy'ydi. İkisi de Russell'ın itiraz ettiği entrikalara karışmışlardı, özellikle de Békássy. James Strachey'e göre Békássy, katıldığı ilk Havari toplantısında Keynes ve Gerald Shove'u öyle bir şehvetle doldurmuştu ki, hemen oracıkta, geleneksel şömine önü halısının üzerinde "onu almak" istemişlerdi.[10] Aslında Wittgenstein'ın onlara karşı çıkmasının nedeni bu tür olaylara karışmış olmaları değildi: Öyle olsa Keynes'i ayırması açıklanamaz bir davranış olurdu. Békássy'den nefret etmesi bir parça Avusturya-Macaristan çekişmesinden kaynaklanıyor olabilirdi belki. Ama asıl karşı çıktığı Bliss'di: "Ona katlanamıyor," diyordu Russell, Ottoline'a.[11]

Bu nedenle büyük bir tereddüt ve şüpheyle Wittgenstein üyeliği kabul etti ve ilk cumartesi buluşmasına 16 Kasımda katıldı. Toplantıda Moore din değiştirme üzerine bir makale okudu. Wittgenstein, bildiği kadarıyla dinsel deneyimin kaygıdan (Russell'a bahsettiği *Sorge*) kurtulmaktan ibaret olduğu ve kişiye umursamama cesareti verdiği (inanan kişiye hiçbir şey *olamazdı*) yolundaki bir görüşle tartışmaya katkıda bulundu. Toplantıdan sonra Lytton Strachey, Cemiyetin geleceği konusunda iyimserdi, yeni üyelerin getirdiği çatışma ve kötü niyetlilik "özellikle heyecan vericiydi":

> Kardeşlerimiz B[liss] ve Wittgenstein öyle sivri dilliler ve kardeşimiz Békássy öyle hoş ki, Cemiyet en ilerlemeci sulara doğru tam yol ilerlemeli. Pazar gecesi B[liss]'e kısa bir ziyarette bulundum ve bana Rupert [Brooke] kadar sivri dilli geldi. [LS'den JMK'ya, 20.11.12]

---

[10] James Strachey'den Rubert Brooke'a, 29.1.12; bkz. Paul Delany, *The Neopagans*, s. 192.

[11] BR'den OM'ye, 10.11.12.

Aynı gün Sydney Saxon Turner'a, Russell'ın Wittgenstein'ın üyeliğine yaptığı itirazlardan uzun uzun söz eden bir mektup yazdı:

Zavallı adam üzücü bir durumda. Uzun kar beyazı saçları ve son derece bitkin yüz ifadesiyle neredeyse 96 yaşında gösteriyor. Wittgenstein'ın seçimi ona büyük bir darbe oldu. Onu tamamıyla kendine saklamayı umuyordu ve gerçekten de bunu harika bir biçimde başarıyordu, Keynes onunla tanışmakta ısrar edinceye ve hemen dehasını, bu yüzden de seçilmesinin gerekliliğini görünceye dek. Diğerleri de (Békássy'nin ufak bir yan çizmesinden sonra) seçilmesini şiddetle destekledi. Karar Bertie'ye aniden bildirilince az kalsın bayılıyordu. Tabii ki, seçime karşı hiçbir mantık üretemedi – Cemiyetin Avusturyalısının katılmayı kesinlikle reddedeceği kadar düştüğü gibi şaşırtıcı bir neden dışında. Bu konuyu öyle hararetle savundu ki, hiç kuşkusuz kendisi de inandı, ama bir yararı olmadı. Wittgenstein'da Cemiyete itiraz ettiğini gösterir hiçbir işaret yoktu, aslında Bliss'den nefret ediyor, ki o da buna karşılık Wittgenstein'ı hiç sevmiyor. Sanırım genelde olasılıklar gayet parlak. Békássy öylesine hoş biri ki, Bliss'e âşıkken bile, Wittgenstein'ı da sevmeyi başarabiliyor. Üçü iyi idare edecek sanırım. Bertie gerçekten trajik bir kişilik, bu yüzden onun için çok üzgünüm, ama çok yanılıyor. [LS'den Sydney Saxon Turner'a, 20.11.12]

Strachey birkaç konuda yanılıyordu. Russell'ın "Wittgenstein'ı tamamen kendisine saklamak" gibi bir niyeti yoktu. tam tersine dönem boyunca maruz kaldığı Wittgenstein'ın bütün bir akşamı kaplayan "günah" incelemelerinden kurtulacağına çok memnun olabilirdi ancak. Wittgenstein'ın Havarilere seçilmesinin akıllıca olup olmadığı konusundaki şüpheleri –kişisel olarak eşcinselliklerini onaylamaması dışında– bunun "bir felakete yol açacağı"nı hissetmesiyle ilgiliydi. Ve bu konuda da Strachey'nin düşündüğü gibi yanılmıyordu.

Aralık başında kardeşi James, Strachey'e şöyle söyledi: "Şöyle-Böyle adam istifanın eşiğinde bocalıyor."[12] Strachey, Moore'un teşvikiyle Wittgenstein'ı kalmaya ikna etmek için Cambridge'e geldi, ama hem Wittgenstein hem de Moore'la birkaç kez buluşmasına rağmen bunu başaramadı. Dönemin sonunda Russell, Ottoline şunları anlatıyordu:

Wittgenstein, Cemiyetten ayrıldı. Bence haklı, ama Cemiyete duyduğum bağlılık, bunu önceden söylememe engel oldu. [BR'den OM'ye, tarihsiz, ama 6 ya da 13 Aralık 1912]

Wittgenstein'ı kendisine saklamayı istemekten ne kadar uzak olduğunu ima eden bir ifadeyle şöyle ekliyordu:

Onunla epey uğraşmak zorunda kaldım. Böyle hissetmem korkunç, ama onu bir süre görmeyeceğimi düşünmek rahatlatıcı. [Anılan mektup]

Russell, "Goldie" Lowes Dickenson'a Wittgenstein'ın ayrılmadaki haklılığını tekrarlıyor ve Wittgenstein'ı vazgeçirmeye çalıştığını ekliyordu: "En fazla havari olan o ve Moore'dan bu yana karşılaştığım en yetenekli insan."[13]

Bu Güz dönemi boyunca, Wittgenstein'ın nasıl bir çalışma yaptığına dair fazla kanıt yoktur. Pinsent 25 Ekimde Wittgenstein'ın bir ziyaretini kaydeder. Ziyaret sırasında Wittgenstein, İzlanda'da kafasını çok karıştıran ve o zaman geçici bir çözüm bulmakla yetindiği "En temel sembolik mantık"ta bir soruna yeni bir çözüm bulduğunu bildirir.

---

[12] JS'den LS'ye, Aralık başı 1912.

[13] BR'den "Goldie" Lowes Dickinson'a, 13.2.13.

Son bulduğu epey farklı ve daha geniş bir alanı kapsıyor. Sağlam çıkarsa Sembolik Mantığın çoğunu kökten değiştirecektir: Russell güvenilir olduğunu düşünüyormuş, ama hiç kimsenin bunu anlamayacağını da ekliyormuş: Ama kendi adıma ben anladım sanırım(!). Eğer Wittgenstein'ın çözümü işe yararsa, Russell ve Frege'yi uzun yıllardır meşgul eden bir problemi çözen ilk kişi olacak: üstelik bu en usta işi ve en inandırıcı çözüm. [Pinsent'in günlüğü, 25.10.12]

Bu cümlelerden ne sorunu ne de çözümü çıkarabiliyoruz, ancak büyük olasılıkla Wittgenstein'ın Russell'a yazın ifade ettiği: "sorunlarımız *atomik* önermelere dek izlenebilir" düşüncesiyle bir ilgisi var görünüyor. Dönem sonuna doğru Wittgenstein, Cambridge'deki felsefe topluluğu Ahlaki Bilimler Kulübü'ne, belki de bu düşüncenin bir genişletilmesi gibi görülebilecek bir makale verdi. Wittgenstein bu dönem boyunca, kulübün tartışmalarında büyük bir rol oynamış ve Moore'un yardımıyla onları bir dizi yeni kural benimsemeye ikna etmişti. Buna göre tartışmanın sonuçsuz bir döngüye girmemesi için bir Başkan atanacak ve hiçbir makalenin okunuşu yedi dakikadan uzun sürmeyecekti. Wittgenstein'ın makalesi bu yeni kurallar altında verilen ilk çalışmalardandı. 29 Kasımda toplantı tutanakları şöyle kaydedildi:

Bay Wittgenstein 'Felsefe Nedir?' başlıklı bir yazı okudu. Yazı sadece yaklaşık 4 dakika sürerek Bay Tye tarafından kırılan bir önceki rekoru iki dakika farkla geçti. Felsefe, çeşitli bilimler tarafından sağlanan kanıtlar olmadan gerçek sayılan ilkel önermeler olarak tanımlandı. Bu tanım çok tartışıldı, ama benimsemek için genel bir eğilim oluşmadı. Tartışma konuya çok iyi bağlı kaldı, bu yüzden de Başkan araya girmeyi fazla gerekli bulmadı. [Ahlaki Bilimler Kulübü toplantı tutanakları, 29.11.12]

Dönem bittikten sonra Viyana'ya dönüşte, Wittgenstein, Frege'yi Jena'da ziyaret etti ve onunla uzun bir tartışma yaptı. Russell'a anlattı-

ğına göre bu, "Sanırım genel taslağını anladığı, bizim Sembolizm Teorisi hakkındaydı."[14] Ocak boyunca Russell'a gönderdiği mektuplar, "Kompleks Sorunu"yla –eğer doğruysa, bir atomik önermeye neyin karşılık geldiği sorusuyla– ilgilendiğini göstermektedir. Diyelim ki, örneğin "Sokrates ölümlüdür" bu tür bir önerme olsun: buna karşılık gelen olgu, iki "şey"den, Sokrates ve ölümlülükten yapılma bir "kompleks" midir? Bu düşünce, formların nesnel varoluşlarının Platoncu varsayımını gerektirir – yalnızca bireylerin değil, ölümlülük gibi soyut kendiliklerin de varolduğu varsayımını. Böyle bir varsayım, elbette ki, Wittgenstein'ın hoşnutsuzluğunun giderek daha da arttığı Tipler Teorisi'nde Russell tarafından yapılmıştır.

Tatil boyunca süren bu hoşnutsuzluk, onun yeni mantığındaki ana kavramlardan birini ilan etmesine yol açtı. 'Sanırım, farklı Tipten şeyler olamaz!' diye yazdı Russell'a:

... tiplere ilişkin her teori, uygun bir sembolizm teorisiyle gereksiz hale getirilmek zorundadır: Örneğin Sokrates ölümlüdür önermesini Sokrates, Ölümlülük ve (Ex, y)el(x, y) olarak çözümlersem, bir tipler teorisinin "Ölümlülük Sokrates'tir"in anlamsız olduğunu söylemesini istiyorum demektir, çünkü eğer "Ölümlülük"ü özel bir isim olarak ele alırsam (yaptığım gibi), beni yanlış yönde değiştirim yapmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur. *Ama* eğer (onu) Sokrates'e (şimdi yaptığım gibi) ve (Ex) x ölümlüdüre veya genel olarak x ve (Ex) (x) olarak çözümlersem, yanlış yönde değiştirim imkânsız olur, çünkü iki sembolün şimdi kendileri farklı bir *çeşittirler*. [LW'den BR'ye, Ocak 1913]

Russell'a "Sokrates ölümlüdür"ün varolan çözümleme biçiminin doğruluğundan tam emin olmadığını söyledi. Ama bir noktadan ke-

[14] LW'den BR'ye, 26.12.12.

sinlikle emindi: "Bütün tipler teorilerine, *farklı türden şeyler* gibi görünenlerin, bir diğerinin yerine kullanılması imkânsız farklı türde sembollerle simgelendiğini gösteren bir sembolizm teorisiyle son verilmelidir."

Teorisinin böylesine ezici bir şekilde reddedilmesi karşısında Russell'ın bir savunma ya da hiç olmazsa bir tipler teorisi *olmaksızın* matematiğin mantıkçı temellerinin tutarsızlıktan nasıl kaçınacağı konusunda bazı zorlu sorular sorması beklenebilirdi. Ama Russell o sıralarda mantığı neredeyse tamamen bırakmıştı. Tatilini oldukça farklı bir konu üzerine çalışarak geçirmişti: maddenin varlığı. Kasımda, Ahlaki Bilimler Kulübü'ne yılın başlarında Cardiff'te ifade ettiği görüşü tekrarlayan bir makale verdi: "Maddenin varlığını savunan ya da karşı çıkan iyi bir sav henüz öne sürülmemiştir." Ve şu soruyu soruyordu: "Bu nedenle kişisel duyu-verilerimizle fiziğin hipotezlerini doğrulayan bir nesneyi tanıyabilir miyiz?"[15] Tatil boyunca sorunu ele almak için önerdiği yolun bir taslağını çizdi:

Fizik, duyuları, fiziksel nesnelerin işlevleri olarak gösterir.
Ama epistemoloji fiziksel nesnelerin duyuların işlevleri olarak gösterilmesi gerektiğini iddia eder.
Bu nedenle duyuları veren denklemleri fiziksel nesneler açısından, duyular açısından fiziksel nesneleri verecekleri biçimde çözmemiz gerekir.
Hepsi bu. [Russell'ın yayımlanmamış, "Madde" isimli elyazmasından; Kenneth Blackwell, "The Early Wittgenstein and the Middle Russell," *Perspectives on the Philosopy of Wittgenstein* ("Wittgenstein'ın Erken ve Russell'ın Orta Dönemi," *Wittgenstein Felsefesi Üzerine Perspektifler*), ed. Irving Block'ta alıntılanmıştır]

[15] Bkz. Ronald W. Clark, *The Life of Bertrand Russell* [*Bertrand Russell'ın Hayatı*], s. 241.

"Gelecek yıllarda da beni büyük olasılıkla meşgul edecek sağlam bir fikir ürettim," diyordu Ottoline'a.[16] "Fizik, psikoloji ve matematiksel mantığın bir birleşimini," hatta "tümden yeni bir bilim"in yaratılmasını gerektiren bir şeydi bu. Ocak 1913'teki mektupta, Wittgenstein proje konusunda birazcık hafife alan bir tavır sergiliyordu: "Duyu-veriden yola çıkıp ilerleyecek bir çalışma biçimini düşünemiyorum."

1913'ün başlangıcında, Russell ve Wittgenstein'ı çok farklı projeler üzerinde çalışırken görürüz: Russell "yeni bilim"ini yaratma üzerine, Wittgenstein da mantık çözümlemesi üzerine çalışıyordu. Russell artık mantığı kendisinden çok Wittgenstein'a ait bir alan olarak kabul etmeye hazırdı.

İlişkilerinin yeni temeli, Pinsent tarafından da dönemin başlamasına kısa bir süre kala Wittgenstein'la beraber odasında bulundukları bir sırada fark edilmişti:

Sonra ders saatlerinde yaptığı bazı değişikliklerden beni haberdar etmek için Russell geldi ve ardından Wittgenstein'la konuşmaya başladılar. Wittgenstein, Mantığın Temellerindeki son keşiflerinden birini açıkladı – anladığım kadarıyla henüz bu sabah aklına gelmiş bir keşifti. Epey önemli ve ilginç görünüyordu. Russell söylediklerini tek kelime etmeden kabul etti. **[Pinsent'in günlüğü, 4.2.13]**

Birkaç hafta sonra, Wittgenstein tarafından *Principia*'daki ilk kanıtlamaların çok hatalı olduğu yönünde ikna edilen Russell, Ottoline'a şöyle diyordu: "Neyse ki, onları doğru hale getirmek onun işi, benim değil."[17]

---

[16] BR'den OM'ye, 9.11.12.

[17] BR'den OM'ye, 23.2.13.

İkisi arasındaki işbirliği sona ermek üzereydi. Mantık alanında Wittgenstein, Russell'ın öğrencisi olmak bir yana öğretmeni haline gelmişti.

Wittgenstein iki yıldan uzun bir süredir kanser olan babasının, beklenen ölümü nedeniyle dönem başı için geç dönmüştü. Bu son gerçekleştiğinde rahatlamaya benzer bir şey hissetmişti. 21 Ocakta Russell'a şöyle yazdı:

Sevgili babam dün öğleden sonra öldü. Düşünebileceğim en güzel biçimde öldü; en ufak bir acı çekmeksizin ve bir çocuk gibi uykuya dalarak! Bu son saatler boyunca tek bir an bile kederli değil, tam tersine sevinçli hissettim. Bence bu ölüm bütün bir yaşama değerdi. [LW'den BR'ye, 21.1.13]

Sonunda 27 Ocakta Cambridge'e vardı ve doğrudan Pinsent'in odasına gitti. Yaklaşık bir hafta sonra Pinsent, Russell'la Wittgenstein arasındaki farklılıkların başka bir boyutunu daha gösteren bir tartışma kaydeder. 1907'de Russell, Kadınların Oy Hakkı Partisi için parlamento adayı olmuştu. Belki de bu akıllarına gelerek (Russell'ın derslerinin birinden henüz dönmüşlerdi), Wittgenstein ve Pinsent kadınların oy hakkı konusunda sıkı bir tartışmaya giriştiler. Wittgenstein "buna kesinlikle karşıydı":

... "tanıdığı bütün kadınların hayli aptal olmaları"ndan başka özel bir nedenden dolayı değildi karşı oluşu. Manchester Üniversitesi'ndeki kız öğrencilerin zamanlarının tümünü profesörlerle oynaşarak geçirdiklerini söyledi. Bu onu çok iğrendiriyordu – tıpkı bütün sıradan, yarım kalmış işlerden nefret ettiği ve kesinlikle içten olmayan herhangi bir şeyi onaylamadığı gibi. [Pinsent'in günlüğü, 7.2.13]

Wittgenstein'ın mantık üzerine çalışması, politik sorunlar üzerine

olan düşüncelerinin katılığında hiçbir değişiklik yapmamıştı.

Belki de Russell'ın, Wittgenstein'ı "dar görüşlü ve uygar olmama tehlikesi içinde" diye eleştirmeye yönelten, analitik güçlerini kamuyu ilgilendiren sorunları çözmek için kullanmadaki yeteneksizliğiydi – veya daha büyük bir olasılıkla isteksizliğiydi. Russell bunu düzeltmesi için bazı Fransızca metinleri önerdi, ama bu öneri onu "müthiş bir çekişme"ye sürükledi:

Köpürdü, kıyameti kopardı ve yalnızca gülümsemekle yetinmem onu daha da kızdırdı. Sonunda konuyu bir şekilde bağladık, ama ikna olmamıştı. Söylediğim şeyler tam olarak, yol açacakları gürültüden korkmasan, aslında bana söyleyebileceğin şeyler – onun çıkardığı gürültüyü ben de çıkarırdım! Uygarlaşmaya ihtiyacı olduğunu ve bunun sıkıntısını çektiğini hissediyorum – müziğin insanları nasıl uygarlaştırmakta bu kadar az işe yaraması ne kadar tuhaf. Sözcüklerden çok ayrı, çok tutkulu ve çok uzak. Dünyayı genel olarak incelemek için yeterince geniş bir merakı ya da yeterli isteği yok. Bu, onun mantık üzerine çalışmasını bozmayacaktır, ama daima dar bir alanın uzmanı ve biraz daha fazlasıyla, tek bir taraf için mücadele eden biri haline getirecektir – yani en yüksek standartlarda değerlendirildiği zaman. [BR'den OM'ye, 6.3.13]

Ottoline'la olan durumuyla karşılaştırmaların işaret ettiği gibi, kendini analizi değil de sentezi savunur bir konumda bulmaktan dolayı Russell'ın aklı karışmıştı. Ama bu sıralardaki felsefi meşguliyetlerinin bile bu yöne – mantıksal analizin "darlığından" uzağa, fizik, psikoloji ve matematiğin daha geniş bir sentezine doğru gittiği unutulmamalıdır. Sonuçta Wittgenstein'la tartışmaları onun için sinir bozucu şekilde tek taraflı olmaya başladı:

Artık *benim* değil de yalnızca onun çalışmalarından konuştuğumuzu fark ettim. Net savlar değil de yalnızca dengelenmesi gereken sonuçsuz mülaha-

zalar ya da çarpıştırılması gereken tatmin edici olmayan bakış açıları olduğunda çok iyi değil. Üstelik olgunlaşmamış teorilere, yalnızca geliştiklerinde kaldırabilecekleri bir zalimlikle saldırıyor. Sonuç olarak çalışma konusunda ağzımı kapatır oldum. [BR'den OM'ye, 23.4.13]

Russell'ın mantıktaki hamisi olarak (henüz yirmidört yaşında ve resmi olarak lisans derecesi için çalışan bir üniversite öğrencisi olduğunu unutmak çok kolaydır) Wittgenstein'dan *Cambridge Review* için mantık üzerine yazılmış bir ders kitabını –P. Coffey'in yazdığı *The Science of Logic* [*Mantık Bilimi*]– eleştirmesi istendi. Bu, yayımladığı tek kitap eleştirisi ve felsefi görüşlerinin ilk kaydı oldu. Eleştirisinde Coffey'in geliştirdiği Aristoteles mantığını Russellcı bir reddedişle geçiştiriyor, ama kendini Russell'ınkini bile aşan bir sivri dillilikle, neredeyse iğneleyici bir şekilde ifade ediyordu:

Dürüst araştırmaların sonuçlarını dikkate almayan bir yazar, hiçbir bilim dalında Felsefe ve Mantıkta olduğu kadar fazla ceza çekmez. Bay Coffey'in 'Mantık Bilimi' gibi bir kitabın basımını bu koşula borçluyuz. Bu kitap bugünün birçok mantıkçısının çalışmalarının tipik bir örneği olarak dikkate değer. Yazarın Mantık'ı skolastik felsefecilerin mantığı, bu nedenle onların düştüğü hataların hepsine düşmüş – elbette Aristoteles'e bildik göndermelerle birlikte. (Aristoteles adı çoğu mantıkçımız tarafından saygısızca anılıyor. Günümüz Mantıkçıların çoğunun Mantık hakkında, onun 2000 yıl önce bildiğinden daha fazla şey bilmediğinden haberi olsaydı mezarında ters dönerdi.) Yazar modern matematiksel mantıkçıların önemli çalışmalarını, Mantık'ta Astrolojiden Astronominin ve Simyadan Kimyanın çıkmasına benzer bir ilerlemeye yol açan çalışmaları bir parça bile dikkate almamış.

Bay Coffey birçok mantıkçı gibi, kendisini net bir biçimde ifade etmeyerek büyük bir yarar sağlamaktadır. Eğer söylediklerinden 'Evet' ya da 'Hayır' demek istediğini anlayamıyorsanız, ona karşı bir sav üretmek de zordur. Bununla birlikte muğlak ifadelerinden bile, birçok ciddi hata yeterince

açık olarak fark edilebiliyor. En dikkat çekici hataların bir listesini vererek, Mantık öğrencilerine bu hataları ve sonuçlarını diğer Mantık kitaplarında da takip etmelerini öneriyorum.

Ardından böyle hataların bir listesi gelir. Bunların çoğu geleneksel Aristoteles mantığın Russellcı matematiksel mantığın taraftarlarınca gösterilen zayıflıklardır. Örneğin bütün önermelerin özne-yüklem biçiminde olduğunu varsayar. Koşaç olan "*dir*"i ("Sokrates ölümlüdür"deki gibi), özdeşlik kuran "*dir*"le karıştırır ("İki kere iki dörttür") vb. "Böyle kitapların en kötü yanı," diye sona erer eleştiri, "sağduyulu insanların Mantık eğitimine karşı bir önyargı geliştirmelerine yol açmasıdır."

"Mantıklı insanlar" ifadesiyle Wittgenstein muhtemelen Bay Coffey'in (geleneksel mantıkçıların çoğu gibi) almış olduğunu varsayabileceğimiz klasik eğitimin tersine, matematik ve bilim eğitimi almış insanları kastediyordu. Bunu yaparken de Russell'ın inandığı ve geçen Aralık ayında Ottoline'a açıkladığı bir düşünceyi tekrarlıyordu:

İnanıyorum ki, matematikçilerin bazıları, felsefeyle ilgilenen insanların çoğundan daha fazla felsefi kapasiteye sahip. Şimdiye kadar felsefeye çekilmiş insanların çoğu büyük genellemeleri, ki bunlar tamamen yanlıştı, seven insanlardı. Hatasız düşünebilen pek az kişi bu konuyla ilgilendi. Zihni matematiğe eğilimli felsefecilerden oluşan büyük bir okul kurmayı uzun zamandır hayal ediyordum, ama bunu bir gün başarıp başaramayacağımı bilmiyorum. Norton'dan umutluydum, ama gereken bünyeye sahip değil. Broad iyi, ama temelde özgünlüğü yok. Elbette Wittgenstein tam olarak hayal ettiğim şeydi. [BR'den OM'ye, 29.12.12]

Gördüğümüz gibi, Büyük Perhiz dönemi boyunca Russell bu görüşünü bir şekilde değiştirmişti: Wittgenstein hatasız düşünebiliyordu, ama dar görüşlüydü. *Biraz* olsun "dünyayı genel bir incelemeden

geçirme isteği" taşımıyor, olgunlaşmamış teorilerden fazlasıyla yüksek derecede bir kesinlik talep ediyor, "sonuçsuz mülahazalar" ve "tatmin edici olmayan bakış açıları"na çok az sabır gösteriyordu. Belki de, Wittgenstein'ın tek-amaçlılığı karşısında Russell büyük genellemeleri sevmenin o kadar da kötü olmadığı düşüncesine ulaştı.

Wittgenstein'a gelince, o zihninin tamamı mantık sorunlarına odaklamıştı. Onlar yaşamının bir parçası değil, bütünüydüler. Bu yüzden Paskalya tatili boyunca kendini geçici olarak esinden yoksun kalmış bulduğunda umutsuzluğa kapıldı. 25 Martta, Russell'a kendisini "tamamen verimsiz" olarak tanımlayan ve bir daha yeni fikirlere sahip olup olamayacağından kuşkulandığını anlatan bir mektup yazdı:

> Mantık üzerine ne zaman düşünmeyi denesem, düşüncelerim öylesine bulanıklaşıyor ki, hiçbir şey asla kristalize olamıyor. Hissettiğim, yalnızca yarım bir yeteneğe sahip olanların laneti; karanlık bir koridor boyunca bir ışıkla insana kılavuzluk eden bir adam gibi ve tam yolun ortasındayken ışık sönüyor ve yalnız kalıyorsun. [LW'den BR'ye, 25.3.13]

"Zavallı biçare!" diye belirtti Russell fikrini Ottoline'a. "Duygularını çok iyi anlıyorum. Shakespeare ya da Mozart'ınki gibi, daima güvenebileceğin bir yeteneğin olmadıktan sonra yaratma dürtüsüne sahip olmak berbat bir lanettir."[18]

Russell tarafından Wittgenstein'a verilen sorumluluk –"felsefedeki gelecek büyük ilerleme"– ikisi için de bir gurur ve çile kaynağıydı. Wittgenstein bunu katıksız ve tam bir ciddiyetle üstlenmiş; ayrıca Russellcı matematiksel mantık alanında bir tür muhafız rolünü de üstlenmişti. Böylece Frege, Jourdain'e irrasyonel sayılar teorisi üzerine çalışma planlarını anlattığı bir mektup yazdığında Jourdain'in,

---

[18] BR'den OM'ye, 29.3.13.

Wittgenstein adına onu azarladığını görürüz:

Grundgesetze der Arithmetik'in [*Aritmetiğin Temel Kaideleri*] üçüncü cildini yazacağını mı söylemek istiyorsun? Wittgenstein ve ben, böyle bir şeyi yapabileceğini düşününce biraz rahatsız olduk, çünkü irrasyonel sayılar teorisi – çok yeni bir teoriye sahip olmadığın sürece– daha önceleri sakınılan çelişkiyi yineleyecekmiş gibi görünüyor ve yeni temel üzerinde irrasyonel sayılarla ilgilenen kısmı *Principia Mathematica*'da Russell ve Whitehead tarafından zaten mükemmel bir biçimde çözüldü. [PEJ'den GF'ye, 29.3.13]

Wittgenstein Paskalya tatilinden, Russell'a göre, "insanı çok şaşırtan" bir durumda döndü. "Daima karamsar, sürekli bir aşağı bir yukarı yürüyor, birisi onunla konuştuğunda rüyadan uyanır gibi oluyor"du. Russell'a, mantığın onu çıldırttığını söyledi. Russell hemfikir olmaya eğilimliydi: "Sanırım bir tehlike var, o nedenle bunu bir süre bırakması ve başka bir çalışma yapması konusunda ısrar ettim."[19]

Wittgenstein'ın bu dönem boyunca başka bir çalışma yaptığına dair hiçbir kayıt yoktur – yalnızca kısa bir süre için de olsa ilgisini beklenmedik bir uğraşa yönlendirir. 29 Nisanda Pinsent şöyle kaydeder: "Wittgenstein'la tenis oynadım: Daha önce hiç oynamamış ve ona öğretmeye çalıştığım için epey yavaş bir oyun oldu!"[20] Ama bir hafta sonra: "Wittgenstein'la saat 5'te 'Yeni Saha'ya gittik ve tenis oynadık. Bugün formunda değildi, nihayet sıkıldı ve oyunun ortasında bıraktı."[21] Bu da tenis hakkında duyduğumuz son şey olacaktır.

Wittgenstein, ihtiyacı olanın bir yön değiştirme değil, tam tersine daha büyük bir odaklanma gücü olduğunu düşünmeye başladı. Bu

---

[19] BR'den OM'ye, 2.5.13.

[20] Pinsent'in günlüğü, 29.4.13.

[21] Pinsent'in günlüğü, 5.5.13.

uğurda her şeyi, hipnozu bile denemeye hazırdı ve D. Rogers adlı bir doktor tarafından uyutuldu. "Fikir şuydu," diye yazar Pinsent günlüğüne: "insanların hipnotik trans halindeyken özel bir kas gücü gerektiren işleri yapabildiği doğru sanırım. O halde neden özel bir zihinsel çaba gerektiren işleri yapamasınlardı."

Böylece transta olduğunda Rogers ona mantığın henüz netleştiremediği bazı noktaları –henüz kimsenin netleştirmeyi başaramadığı bazı belirsizlikler– hakkında belirli sorular soracak: O zaman her şeyi açıkça görebileceğini umuyor. Kulağa çılgınca geliyor! Witt iki kez hipnoz edildi – ama Rogers ancak ikinci görüşmenin sonunda onu uyutabildi; başardığındaysa bunu öyle iyi yaptı ki, tekrar uyandırmak yarım saat sürdü. Witt bütün bu süre boyunca tamamen bilinçli olduğunu söylüyor –Rogers'ın konuşmalarını duyabilmiş– ama tamamen istenç ve kuvvetinin dışında: ne söylendiğini kavrayamamış –hiçbir kas gücü uygulayamamış– kendini sanki anestezi altında gibi hissetmiş. Rogers'tan ayrıldıktan sonra bir saat için çok tuhaf hissetti. Gerçekten harika bir iş. [Pinsent'in günlüğü, 15.5.13]

Harika olabilirdi, ama yararlı olmadı.

Görünüşe göre Russell bu plandan habersizdi – eğer bilseydi, iyi bir hikâye olduğu için Wittgenstein'la ilgili kaydettiği birçok anıya dahil olurdu. Bu sıralarda Pinsent, daha güvenilir bir sırdaş olmuştu. Russell'ın "kalabalık toplantıları"nın birinde "birbirleriyle konuşup dünyanın geri kalanına boş veriyorlar" diye tanımlanmışlardı.[22] Pinsent belki de Wittgenstein'ın yanında rahatlayabildiği ve geçici olarak da olsa mantık düşünmeyi bir kenara bıraktığı *tek* kişiydi. Wittgenstein, Pinsent'le birlikte Cambridge öğrencilerinin gelenekselleşmiş eğlencelerinin bazılarının tadını çıkarabiliyordu: ata binme, tenis oynama, zaman zaman da "nehirde aylak aylak dolaşma":

[22] BR'den OM'ye, 16.5.13.

... Wittgenstein'la nehirde bir kano gezintisi yaptık. Grantchester'de Orchard'a giderek yemek yedik. Başlangıçta Wittgenstein somurtkan hallerinden birindeydi, ama öğle yemeğinden sonra (her zaman olduğu gibi) birdenbire uyandı. Ardından yukarıdaki Byron'ın havuzuna gittik ve orada yüzdük. Havlularımız ya da mayolarımız yoktu, ama çok eğlenceliydi. **[Pinsent'in günlüğü, 4.6.13]**

Ancak en güçlü ortak bağları müzikti. Pinsent günlüğünde Cambridge Üniversitesi Müzik Kulübü'nde gittikleri sayısız konseri ve birlikte müzik yaptıkları zamanlardan söz eder. Wittgenstein ıslığıyla Schubert'in parçalarının vokal bölümlerini çalarken Pinsent de piyanoyla ona eşlik etmektedir. Müzikte zevkleri aynıydı – Beethoven, Brahms, Mozart ve en çok da Schubert. Görünüşe göre Wittgenstein Labor'a da ilgi uyandırmaya çalışmıştır. Pinsent, Wittgenstein'ın bir Labor beşlisini Cambridge'de çalması için uğraştığından söz eder. Ayrıca Pinsent'in "modern müzik" diye tanımladıklarına karşı ortak bir antipatileri de vardır. Böylece:

... C. U. M. C.'ye [Cambridge Üniversitesi Müzik Kulübü] gittik ve Lindley'i bulduk... Wittgenstein'la modern müzik hakkında tartışmaya başladılar, çok eğlenceliydi. Lindley eskiden modern eserlerden hoşlanmıyordu, ama yozlaşmış! Bu müzisyenler daima sonunda bunu yapıyorlar. **[Pinsent'in günlüğü, 30.11.12]**

Wittgenstein ve Lindley çaya geldiler: modern müzik hakkında pek çok tartışma yapıldı – Lindley ikimize karşı modern müziği savundu. **[Pinsent'in günlüğü, 28.2.13]**

Onunla beraber odasına geldim. Kısa bir süre sonra Mac'Clure denen biri geldi –bir müzik öğrencisi– ve modern müzik üzerine çılgınca bir tartışma oldu – Mac'Clure Witt ve bana karşı. **[Pinsent'in günlüğü, 24.5.13]**

Ve böyle sürüp gider. Wittgenstein'ın müziği şiddetle eleştirmesi için *çok* da modern olması gerekmiyordu ve bu günlüklerde söz edi-

len konuşmalar pekálá örneğin Mahler ve Schönberg hakkında da olabilirdi. Labor bir yana, günlüklere göre ne Wittgenstein ne de Pinsent Brahms'dan sonrasını takdir ediyordu.

Wittgenstein Pinsent'i bir başka tatilde kendisine eşlik etmesi için davet etti. Bu kez İspanya'ya gidilecek ve yine bütün masraflar Wittgenstein tarafından karşılanacaktı. Bu, Pinsent'in annesinin "reddedilemeyecek kadar iyi" dediği bir teklifti. Hiç kuşkusuz, oğullarının arkadaşının cömertliği merak uyandırıcıydı. Pinsent'in anne ve babası Wittgenstein'ın odasında çaya çağırıldılar. Olağanüstü terbiyeli tavırlarının olumlu etkiye yol açabileceği bir fırsattı. Çay beherlerde servis edildi ("çünkü normal takımlar ona çok çirkin geliyordu!") ve "ev sahibi görevleri yüzünden zihni epey meşgul olmasına rağmen [Wittgenstein] formundaydı."

Pinsent'in annesi ve babası ayrıldığında, Wittgenstein arkadaşına, karakteri hakkında nutuk çekmeye başladı. Pinsent'e "bütün bakımlardan ideal" olduğunu söyledi.

> ... yalnızca cömertlik konusunda eksiğim olduğunu söyledi. Kendisine karşı değil, ama diğer arkadaşlarıma aynı cömertlikle davranmadığımdan korkuyordu. "Cömert" derken sözcüğün sıradan, incelikten yoksun anlamını değil, anlayış ve benzeri duyguları kastediyordu. [Pinsent'in günlüğü, 16.6.13]

Pinsent bunları anlayışla karşıladı. "Gayet kibardı ve kesinlikle gücendirici olmayan bir tarzla konuştu." Buna rağmen, Wittgenstein'ın yargılarına karşı çıkma eğilimindeydi. Ne de olsa Wittgenstein diğer arkadaşları ve onlarla ilişkisi hakkında çok az şey biliyordu. Ama Wittgenstein'a farklı davrandığı doğru olabilirdi – ama Wittgenstein da diğerlerinden o kadar farklıydı ki ("ille de bir şey denecekse biraz çılgın"), insan ona farklı davranmak *zorundaydı*.

Wittgenstein'ın Pinsent'le daha fazla yakınlaştığı sırada, Russell'la olan ilişkisi de giderek gerginleşiyordu. Russell, Wittgenstein'da kendi hatalarını görme eğilimindeydi – Wittgenstein'la karşı karşıya kaldığında başkalarının kendisiyle karşı karşıya kaldıklarında nasıl hissettiklerini bildiğini hissediyordu. "Ben seni nasıl etkiliyorsam, o da beni öyle etkiliyor," diyordu Ottoline'a:

[Onun] beni nasıl kızdırdığına ve üzdüğüne bakarak, seni kızdırdığım ve üzdüğüm durumları anlıyorum. Aynı zamanda ona hayranım ve onu seviyorum. Bana soğuk davrandığın zamanlarda ben nasıl etkileniyorsam, onu da öyle etkiliyorum. Durumlarımız tuhaf bir şekilde yakın bir paralellik taşıyor. Tam olarak, ben senden nasıl farklıysam, o da benden öyle farklı. Daha açık, daha yaratıcı, daha tutkulu. Ben daha geniş, daha anlayışlı ve daha aklı başındayım. Simetri adına paralelliği abarttım, ama içinde doğruluk payı var. [BR'den OM'ye, 1.6.13]

Bu paralelliğin üzerinde durmak Russell'ı yanıltmış olabilir. Wittgenstein'ın hatalarını "mantıkçıların kişilik özelliği" olarak görmeye eğilimliydi: "Hataları tamamen benim hatalarım – daima çözümleyici, olayların köküne iniyor, karşısındakinin kendisi için hissettiklerinin kesin gerçeğine ulaşmaya çalışıyor. Duygular için bunun çok yorucu ve öldürücü olduğunu görüyorum." Ancak bunu örneklendirmek için anlattığı öykü, farklı bir kıssadan hisseyi işaret ediyordu: Wittgenstein aşırı çözümleyici değildi, ama kendisi fazlasıyla mesafeliydi:

Dün Wittgenstein'la çay ve akşam yemeği arasında berbat bir zaman geçirdim. Aramızda kötü giden her şeyi çözümlüyordu. Bunun yalnızca iki tarafın da hassaslığından kaynaklandığını, temelde bir sorun olmadığını söyledim. Ardından doğruyu mu söylediğimi yoksa kibarlıktan mı öyle konuştuğumu asla bilemediğini söyledi, bu yüzden tedirgin oldum ve sustum. Hiç durmadan konuştu. Masama oturdum, kalemimi aldım ve bir kitabı gözden

geçirmeye başladım, ama hâlâ konuşuyordu. Sonunda sertçe "Kendine hâkim olmaya ihtiyacın var" dedim. Sonra büyük bir facia havası içinde gitti. Akşam için beni bir konsere davet etmişti, ama gelmedi, bu nedenle intihar etmiş olmasından korkmaya başladım. Ancak geç bir saatte onu odasında buldum (konserden ayrılmıştım, ama ilk başta onu aramadım) ve tersliğim için özür dileyerek nasıl düzelebileceği hakkında sakince konuştum. [BR'den OM'ye, 5.6.13]

Belki de suyun dibine batmasına engel olmak için kendini uzak tutması gerekmişti. Russell her ne kadar Wittgenstein'ın kişisel nutuklarına kulak tıkayabiliyorduysa da felsefe konusundaki saldırılarının gücüne dayanamıyordu. Bu yaz boyunca Wittgenstein'ın, Russell'ın felsefeci olarak gelişimi üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştu – en çok da kendi yargılarına olan inancını sarsıyordu. Üç yıl sonra anımsadığında Russell bunu: "yaşamımda birinci derecede önemi olan bir olay" olarak tanımlayacaktı ve "sonrasında yaptığım her şeyi etkiledi," diyecekti:

Vittoz'u (Ottoline'ın doktoru) gördüğün sıralarda Wittgenstein'ın acımasızca eleştirdiği Bilgi Teorisi hakkında birçok şey yazdığımı hatırlıyor musun?.. Onun haklı olduğunu ve felsefede bir daha temel bir çalışma yapmayı umamayacağımı anladım. İsteğim bir dalgakırana çarpıp parçalanan bir dalga gibi tuz buz oldu. Tam bir umutsuzlukla doldum... Amerika için konferanslar hazırlamak *zorundaydım*, felsefedeki bütün temel çalışmaların mantıksal olduğuna inandığım ve hâlâ da inanıyor olduğum halde metafiziksel bir konu seçtim. Bunun nedeni Wittgenstein'ın beni mantıkta yapılması gereken şeyin çok zor olduğuna ikna etmesiydi. Bu nedenle o çalışmada felsefi dürtümün gerçek anlamda doyumu yoktu ve felsefe üzerimdeki etkisini kaybetti. Bu savaştan çok Wittgenstein'ın etkisiyle olan bir şeydi. [BR'den OM'ye, 1916; bu mektup Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 281-2'de yeniden yer almıştır]

Russell "Bilgi Teorisi hakkında yazdıkları"nın büyük bir eserin başlangıcı olacağını ummuştu. Madde üzerine yaptığı çalışmasından çıkmıştı bu ve kısmen Amerika'da konferans verme davetiyle de kamçılanmıştı. Wittgenstein'a sözünü edene kadar ilk bölümünü yazıp bitirmişti bile. "Akıp gidiyor," diye coşkuyla yazmıştı Ottoline'a **8** Mayısta. "Hepsi kafamın içinde, kalemimin gideceği kadar hızlı bir biçimde yazılmak üzere hazır. Kendimi krallar kadar mutlu hissediyorum."[23] Yazısını Wittgenstein'dan bir sır olarak sakladığı sürece coşkusu devam etti. Sır olarak saklaması, aslında yazdıklarının değerinden Ottoline'a yazdığı kadar emin olamadığını gösterir. Wittgenstein'ın mantıksaldan çok metafiziksel karakter taşıyan bir çalışmaya nasıl tepki vereceğini içgüdüsel olarak biliyor gibiydi. Gerçekten de Wittgenstein düşüncesinden bile hoşlanmamıştı. "Nefret ettiği ucuz kitaplar gibi olacağını düşünüyor. Aslına bakarsan o bir zorba."[24]

Russell yine de devam etti ve Mayısın sonundan önce, kalın bir cilde dönüşeceğe benzeyen yapıtın altı bölümünü yazmıştı bile. Sonra dürtüsünü paramparça edecek ve onu, felsefede temel bir çalışma yapma becerisine artık sahip olmadığına inandıracak asıl darbe geldi: Yapıtı tartışırken Wittgenstein, Russell'ın Yargı Teorisi'ne ilk başta görece önemsiz görünen bir itirazda bulundu. Başlangıçta Russell bunu çözebileceğine emindi. "Haklıydı, ama gereken düzeltmenin ciddi olmadığını sanıyorum," diyordu Ottoline'a.[25] Ama yalnızca bir hafta sonra, eserinin en temel ilkesi sarsılmış görünüyordu:

İkimiz de sıcaktan dolayı terstik. Ona yazdığım en önemli bölümü göster-

[23] BR'den OM'ye, **8.5.13**.

[24] BR'den OM'ye, **13.5.13**.

[25] BR'den OM'ye, **21.5.13**.

dim. Tamamen yanlış olduğunu, güçlüklerin farkında olmadığımı söyledi – düşüncemi denemişti ve işe yaramadığını biliyordu. İtirazını anlayamadım –gerçekten de hayli anlaşılmazdı– ama haklı olduğunu hissediyordum, benim kaçırdığım bir şeyi görüyordu. Eğer onu ben de görebilseydim, itirazım olmazdı, ama göremediğim için rahatsız ediciydi ve yazma şevkimi fazlasıyla kırıyordu – yalnızca görebildiğim şeyle devam edebilirim, ama öte yandan hepsinin yanlış olduğunu hissediyorum. Bu yüzden Wittgenstein, buna devam edersem, beni sahtekâr bir alçak olarak düşünecek. Tamam, tamam – daha genç nesil kapıyı çalıyor– yapabildiğim de odayı onun için hazırlamak zorunda oluşum, yoksa bir sorun olmaya başlayabilirim. Ama o anda oldukça kızgındım. [BR'den OM'ye, 27.5.13]

Wittgenstein'ın itirazlarını anlamadığı halde bunların mutlak haklı olduklarını *hissetmesi*, Russell'ın özgüvenden yoksunluğunun bir göstergesiydi. "Öyle olsa bile," diye yazdı inandırıcı olmayan bir sakinlikle, "bu, kitabın değerini yok etmeyecek. Eleştirileri, ona bırakmak istediğim sorunlarla ilgili."[26] Başka bir deyişle Wittgenstein'ın eleştirileri metafiziksel olmaktan çok mantıksaldı. Ama Russell'ın inandığı gibi, felsefenin sorunları *temelde* mantıksalsa, böyle bir şey kitabın değerini nasıl etkilemezdi? Eğer temelleri güvenilir değilse, kitap nasıl güvenilir olabilecekti? Wittgenstein sonunda itirazlarını yazılı hale getirebildiğinde, Russell da yenilgiyi tamamen kabul etti. "Yargı teorine yaptığım itirazlarımın seni felce uğrattığını duyduğum için çok üzgünüm," diye yazdı Wittgenstein, "sanırım bu, doğru bir önermeler teorisiyle ortadan kaldırılabilir."[27] Böyle bir teori Russell'ın Wittgenstein'a bırakmak istediklerinden biriydi. Bunun, derhal gerekli ve kendi yeteneklerinin ötesinde olduğuna inanmıştı. En temel türde daha fazla katkıda bulunamayacağını düşünmeye başlamıştı.

---

[26] BR'den OM'ye, tarihsiz.

[27] LW'den BR'ye, 22.7.13.

Bu inanç, neredeyse intihara doğru giden bir depresyona girmesine yol açtı. Büyük bir coşku ve iyimserlikle başladığı, Bilgi Teorisi üzerine olan kalın çalışmadan vazgeçmişti. Ama Amerika'daki konferanslar dizisini vermeye sözleşme gereği zorunlu olduğundan, bu konferanslar için yazdığı malzemenin temelde hatalı olduğuna ikna olmuş olmasına rağmen hazırlıklarına devam etmek zorundaydı. "Daha fazla alçalamazdım," diyordu Ottoline'a, "hayatımda ilk kez, işimdeki dürüstlükte başarısızlığa uğradım. Dün, intihara hazır olduğumu hissettim."[28] Dört ay önce şöyle yazmıştı: "On yıl önce, çoktan sahip olduğum fikir haznesiyle bir kitap yazabilirdim, ama artık daha yüksek bir kesinlik standardına sahibim."[29] Bu standart Wittgenstein tarafından belirlenmişti ve artık yakalayamayacağını hissettiği bir standarttı. Wittgenstein yoldan çekilene dek, çalışmalarında güvene yeniden kavuşamadı – o zaman bile, onun yokluğunda kendini şöyle inandırmayı gerekli buldu: "Wittgenstein son çalışmalarımdan hoşlanırdı."[30]

Wittgenstein'ın kendi çalışmalarına yönelttiği eleştirilerle yıkılmasına rağmen yine de onun çalışmalarının iyi gittiği haberini aldığında –1913 yazının sonlarına doğru– sevinmesi Russell'ın cömertliği adına çok şey söylemektir. Ottoline'a şöyle yazmıştı: "Üzerimden kalkan yüke inanamazsın – neredeyse kendimi genç ve neşeli hissetmeme neden oldu."[31]

---

[28] BR'den OM'ye, **20.6.13**.

[29] BR'den OM'ye, **23.2.13**.

[30] BR'den OM'ye, **18.1.14**.

[31] BR'den OM'ye, **29.8.13**.

Wittgenstein ise önemli bir buluş yaptığını hissediyordu. Ağustosun sonunda Pinsent'le Londra'da buluştuğunda "en son keşiflerini" neredeyse kendinden geçmiş bir halde anlattı. Pinsent'e göre bunlar, "gerçekten hayret vericiydi ve son yıllarda bir sonuç alamadan üzerinde çalıştığı tüm sorunlarını çözüyor"du. "Harika bir şekilde basit, yaratıcı ve her şeyi açıklığa kavuşturacak gibi görünen" bir dizge oluşturuyorlardı:

Russell'ın çalışmasının büyük bölümünü altüst etti elbette. (Yani Russell'ın Mantığın temel kavramları üzerine olan çalışmasını: tamamen Matematiksel olan çalışması –örneğin *Principia*'nın çoğu– üzerinde bir etkisi yok. Wittgenstein asıl olarak, konunun en temel bölümüyle ilgileniyor) – ama Russell buna kızacak son kişi ve gerçekten de eserinin büyüklüğü bu nedenle biraz zedeleniyor; çünkü Wittgenstein'ın Russell'ın öğrencilerinden biri olduğu ve ona çok şey borçlu olduğunun ortada. Ama Wittgenstein'ın çalışması gerçekten hayret verici – ve gerçekten inanıyorum ki, Felsefenin çamurlu bataklıkları sonunda katı bir Mantık teorisi hakkında açık seçik hale gelecek –Mantık, felsefenin insanın herhangi bir şey bilmesinin olanaklı olduğu tek kısmı– Metafizik vb: tümden bir veri yokluğuyla güçleşir. (Gerçekte Mantığın tümü Felsefedir. Belirsiz bir şekilde böyle adlandırılan diğer her şey Metafizik –ki veri olmadığı için umutsuzdur– ya da Doğal Bilimdir, örneğin Psikoloji. **[Pinsent'in günlüğü, 25.8.13]**

Yine de moral bozucu bir biçimde –görünüşe göre, şimdiden felsefeyi tamamen değiştirecek bir mantık dizgesi geliştirmiş olmasına rağmen– hâlâ Wittgenstein'ın çalışmasının hiçbir kaydı yoktur. Bu dizgenin her şeyi açıklığa kavuşturup kavuşturmadığı ve bütün sorunları çözüp çözmediği abartmalarının Wittgenstein ya da Pinsent'den dolayı mı olduğunu söylemek imkânsızdır. Ama birkaç hafta sonra, Wittgenstein'ın Russell'a yazdığı bir mektuptan şunları öğreni-

riz: "Hâlâ çözülmesi gereken bazı *çok* zor (ve çok da temel) sorunlar var, onlar için bir tür çözüm bulana dek yazmaya başlamayacağım."[32]

Pinsent İspanya'ya bir tatile götürüleceği düşüncesiyle Wittgenstein'la buluşmak için hazırlanmıştı. Bununla birlikte buluştuklarında ona planda bir değişiklik olduğu söylendi. İspanya (açıkça belirtilmeyen bazı nedenlerden dolayı) yerini üç alternatife bırakmıştı: Andorra, Azorlar veya Norveç'te Bergen. Nereye gideceklerini Pinsent seçecekti: "Önyargısız bir seçim yapmam için belirli bir planı tercih ettiğini göstermemeye çok dikkat etti;" ama Wittgenstein'ın seçiminin Norveç olduğu çok açık olduğundan bu yüzden Pinsent de bunu seçti. (Aslında Azorları tercih ederdi, ama Wittgenstein gemide Amerikalı turist kalabalıklarıyla karşılaşmaktan korkuyordu. "Buna dayanamıyor!")

İspanya'ya değil, Norveç'e gidiyoruz! Wittgenstein'ın son dakikada fikrini neden birdenbire değiştirdiğini anlayamıyorum! Yine de Norveç'in de aynı derecede eğlenceli olacağını umuyorum. [Pinsent'in günlüğü, 25.8.13]

Ayrılmalarından önce Wittgenstein, yeni çalışmasını Russell ve Whitehead'e anlatmak üzere Cambridge gitti. Pinsent'e göre ikisi de coşkuluydular ve *Principia*'nın ilk cildinin şimdi, bunun ışığında tekrar yazılması gerektiğinde hemfikirdiler (bu doğruysa, Whitehead daha sonra fikrini değiştirmiş olmalıdır). Belki de ilk onbir bölümü Wittgenstein'ın kendisi yazabilirdi: "Bu onun için çok büyük bir zafer!"[33]

Russellcı matematiksel mantığın geleceği için giderek daha fazla sorumluluk yüklenen (ya da yükleniyor görünen) Wittgenstein'ın

[32] LW'den BR'ye, 5.9.13.

[33] Pinsent'in günlüğü, 29.8.13.

sinirleri her zamankinden daha hassastı artık. Hull'dan Christiania'ya (şimdiki Oslo) yaptıkları deniz yolculuğunda olağanüstü kaygılı bir ruh halinde olduğu ortaya çıktı:

Denize açıldığımızdan kısa bir süre sonra Wittgenstein birdenbire korkunç bir panik içinde göründü –içinde kitap müsveddelerinin bulunduğu valizinin Hull'da unutulduğunu söylüyordu... Berbat bir durumdaydı. Tam bir telsiz mesajı göndermeyi düşünüyordum ki, valiz başka birisinin kamarasının dışında, koridorda bulundu! [Pinsent'in günlüğü, 30.8.13]

1 Eylülde, Bergen'e gitmek için trene binmeden önce geceyi geçirecekleri Christiania'ya vardılar. Görünüşe göre Wittgenstein otelde, geçen yıl İzlanda'da ara sıra yaşadıkları görüş ayrılıklarını düşünerek Pinsent'e şöyle dedi: "Şimdiye kadar geçindik, öyle değil mi?" Pinsent tipik İngiliz ihtiyatlılığıyla karşılık verdi. "Ateşli patlamalarına karşılık vermek bana her zaman son derece zor geldi. Sanırım bu defa gayrı ihtiyari işi şakaya vurarak kapamaya çalıştım. Böyle şeyler karşısında heyecan göstermekten çok çekiniyorum."[34] Az konuşması Wittgenstein'ı fena halde gücendirdi ve akşamın geri kalanında ona tek kelime bile etmedi.

Ertesi sabah hâlâ "tamamen somurtkan ve aksi"ydi. Trende son anda koltuklarını değiştirmeleri gerekmişti, çünkü Wittgenstein diğer turistlerden uzak olmakta ısrar ediyordu:

Sonra çok cana yakın bir İngiliz beyefendi geldi ve benimle konuştu. Sigaradan dolayı onun vagonuna gitmemiz için ısrar etti – bizimkisi sigara içilmeyen vagondu. Witt gitmeyi reddetti, ama elbette benim en azından kısa bir süre için gitmem gerekiyordu – reddetmek çok büyük kabalık olacaktı. Elimden geldiğince çabuk döndüm ve onu berbat bir halde buldum. İngiliz

[34] Pinsent'in günlüğü, 2.9.13.

beyefendinin garip biri olduğu konusunda bazı şeyler söyledim – bunun üzerine bana dönerek "eğer istiyorsam bütün yol boyunca onunla seyahat edebileceğimi" söyledi. Sonra içini dökmesini sağladım, sonunda normal ve sakin bir hale geldi.

"Bu somurtkanlık nöbetlerine girdiğinde son derece dikkatli ve hoşgörülü olmam gerekiyor," diye ekler Pinsent. "O, duyarlılığının en şiddetli anlarında tıpkı Anna Karanina'daki Levin gibi oluyor ve yüzünü astığında en berbat şeyleri düşünüyor – ama sonradan çok pişman oluyor":

Korkarım şu anda her zamankinden daha hassas ve nevrotik bir durumda, sürtüşmeden kaçınmak çok zor olacak. Cambridge'deyken birbirimizi çok fazla görmediğimiz de bundan daima kaçınabiliriz. Yine de şimdiki gibi çok fazla beraber olduğumuzda bunun çok daha zorlaştığını asla anlamayacak: bu da onu çok şaşırtıyor. [Pinsent'in günlüğü, 2.9.13]

Trendeki tartışma, görünüşe göre ilişkilerindeki bir tür dönüm noktası olmuştur: Pinsent günlüğünün geri kalanında Wittgenstein'dan artık "Ludwig" diye söz eder.

Bergen'e ulaştıklarında, Wittgenstein'ın istediği türden bir yeri nerede bulabileceklerini sormak için bir turist bürosuna gittiler: bir fiyort üzerinde bir yerdeki hoş bir sayfiyede kurulu, turistlerden bütünüyle uzak, küçük bir otel. Diğer bir deyişle Wittgenstein'ın rahatsız edilmeden mantık üzerine çalışabileceği mükemmel bir yer. (Artık plandaki son dakika değişikliğinin nedeni açıklığa kavuşmuş oluyordu.) Bergen'deki otelde çalışmasına çoktan başlamıştı. "Çalışırken," diyordu Pinsent, "kendi kendine mırıldanıyor (Almanca ve İngilizce karışımı) ve bütün bu süre boyunca odanın içinde uzun adımlarla bir aşağı bir yukarı yürüyor."[35]

[35] Pinsent'in günlüğü, 3.9.13.

Turist bürosu onlara tüm taleplerini karşılayan bir yer buldu – Hardanger fiyortu üzerinde Öistesjo adlı ufak bir köyde tek yabancı turistin kendileri olacağı –diğer on konuk Norveçliydi– küçük bir otel. Bir seferinde kısa bir yürüyüşe çıktıklarında, hevesli bir fotoğrafçı olan Pinsent'in fotoğraf makinesini yanına alması "Ludwig'le yeni bir tartışmaya yol açtı":

Mükemmel bir biçimde dostça geçiniyorduk – bir fotoğraf çekmek için bir dakikalığına ondan ayrıldım. Sonra ona yetiştiğimde sessiz ve somurtkandı. Yarım saat boyunca yanında sessizce yürüdüm, ardından ne olduğunu sordum. Fotoğraf çekmeye duyduğum istek onu tiksindirmişti. "Yürürken kırların ne hoş bir golf sahası olacağından başka bir şey düşünemeyen bir adam gibi"ymişim. Onunla uzun uzun konuştum ve sonunda yine barıştık. Gerçekten berbat bir nevroz içinde: bu akşam kendisini sertçe suçladı ve acınası bir şekilde kendisine olan tiksintisini ifade etti. [Pinsent'in günlüğü, 4.9.13]

Ironik bir şekilde yerinde olan bir karşılaştırmaya Pinsent şöyle der: "Şu anda durumunun –(bu sinirsel hassasiyette)– Beethoven gibileri kadar kötü olduğunu söylersem abartmış olmam." Belki de ona Wittgenstein'ın Beethoven'a *tam olarak* "olunması gereken insan" gözüyle baktığı söylenmemişti.

Bundan sonra Pinsent, Wittgenstein'ı gücendirmemeye ya da kızdırmamaya çok dikkat etti ve tatilin kalan kısmı olaysız geçti. Çabucak Wittgenstein'a kusursuzca uyan bir rutine girdiler: sabahları çalışıyor, öğlenleri yürüyüşe çıkıyor ya da yelkenliyle geziyor, akşam üzerleri çalışıyor ve akşamları da domino oynuyorlardı. Pinsent için bunlar hayli sıkıcıydı – "ancak sıkılmayacak kadar yapacak şey var."[36] Izlanda kırlarında midilli kortejiyle yapılan gezintilerin güzel-

[36] Pinsent'in günlüğü, 23.9.13.

liği ya da yeniliği yoktu ve günlüğünde, Norveç'in yalıtılmış bir köşesindeki boş bir otelde (diğer konuklar Pinsent ve Wittgenstein'ın varışından kısa bir süre sonra ayrılmışlardı) bulunabilecek azıcık hareket üzerinde durur. Örneğin tekrar tekrar, çatıda bulduklan bir yabanarısı yuvasından oteli kurtarma çabalarına dönüyordu.

Yine de Wittgenstein için ortam mükemmeldi. Büyük bir memnuniyet hali içinde Russell'a yazabiliyordu:

Burada, çok güzel bir fiyortun içindeki küçük bir otelde oturup zorlu tipler teorisi üzerine düşünüyorum... Pinsent bana çok büyük bir güç veriyor. Küçük bir yelkenli kiraladık ve sık sık fiyortta dolaşıyoruz, daha doğrusu bütün denize açılma işini Pinsent yapıyor ve ben de teknede oturup çalışıyorum.

Bir soru aklını kurcalıyordu:

Herhangi bir şey yayımlayayım mı??! Eğer yapmazsam ve bütün çalışmam kaybolursa, korkunç olur. Yine de cesaretimi kaybetmiyorum ve düşünmeye devam ediyorum... Sık sık tanımlanamaz duygular içine giriyorum, sanki çalışmamın öyle ya da böyle bütünüyle kaybolacağı kesinmiş gibi. Ama bunun gerçekleşmeyeceğinden hâlâ umutluyum. [LW'den BR'ye, 5.9.13]

Wittgenstein'ın ruh hali –her zamanki gibi– çalışabilme yeteneğine bağlı olarak değişiyordu. Ne zaman ilerlemesi konusunda keyifsiz olsa neşelendirme işi Pinsent'e düşüyordu. Örneğin 17 Eylülde şunları okuruz:

Ludwig bütün sabah boyunca ve öğleden sonranın çoğunda neşesiz ve yanına yaklaşılmazdı – sürekli Mantık çalışıyordu... Her nasılsa onu neşelendirmeyi başardım –normal ruhsal durumuna döndü– çaydan sonra birlikte yürüyüşe çıktık (güneşli ve güzel bir gündü). Konuşmaya başladık ve onu bütün gün keyifsiz yapan şeyin "Tipler Teorisi"ndeki çok ciddi bazı zorluklar olduğu ortaya çıktı. Tipler Teorisi'ni düzene sokmadan ve diğer

bütün çalışmalarını, dünyanın anlayabileceği ve Mantık bilimine yararlı olacak biçimde yazmadan ölebileceğinden çok korkuyor. Şimdiden pek çok şey yazdı –eğer ölürse Russell çalışmalarını yayımlamaya söz verdi– ama şimdiye dek yazdıklarının gerçek düşünce yöntemini açık seçik kılmaya yetecek kadar iyi olmadığından emin. Elbette bunlar kesin sonuçlardan daha büyük değer taşıyor. Hep dört yıl içinde öleceğinden emin olduğunu söylüyordu – ama bugün bu süre iki ay oldu. [Pinsent'in günlüğü, 17.9.13]

Wittgenstein'ın çalışmasını yayımlayamadan önce ölebileceği duygusu, Norveç'teki son haftası boyunca iyice güçlenmişti. Bu nedenle Russell'a onu "*mümkün olan en kısa zamanda*" görüp göremeyeceğini soran bir mektup yazdı. "Şimdiye kadar çalıştığım bütün alanın bir incelemesini vermeme ve mümkünse *yanında* senin için notlar almama yetecek kadar zaman ver."[37] Wittgenstein'ın düşüncelerinin geride kalan ilk açıklaması olan *Mantık Üzerine Notlar*'ın [*Notes on Logic*] varlığını buna borçluyuz.

Yakın zamanda ölebileceği duygusu, ölmesinin kesinliğine dair değiştirilemez bir inanca dönüştü. Yaptığı ya da söylediği her şey bu varsayıma dayanır olmuştu. Pinsent'e ölümden *korkmadığını* söylüyordu, "ama hayatının kalan anlarını ziyan etmemek için endişeleniyordu":

Her şey, kesinlikle bir şekilde yakında öleceğine dair hastalıklı ve çılgın inancı yüzünden – oysa daha uzun bir süre yaşamaması için hiçbir neden görmüyorum. Ama bu inancı sarsmanın ya da bu konudaki kaygılarını mantıklı bir şekilde konuşarak yatıştırmanın yararı yok. Bu inanç ve kaygıya kapılmamak elinde – çünkü o deli! [Pinsent'in günlüğü, 20.9.13]

Bununla bağlantılı bir diğer kaygı da, her şeye rağmen mantık

[37] LW'den BR'ye, 20.9.13.

üzerine olan çalışmalarının bir işe yarayamayacağıydı: "O zaman kaygılı mizacı yüzünden sefil bir yaşam sürdürmüş ve başkalarına rahatsızlık vermiş olacaktı, bir hiç uğruna – her şey boşuna."

Bu engelleyici kaygı krizleri boyunca Pinsent, Wittgenstein'ın moralini düzeltmek konusunda harika bir iş çıkarmıştı. Cesaretlendirerek, güven vererek, domino oynayarak, denize açılarak, belki de hepsinden önemlisi onunla müzik yaparak. Tatil boyunca yaklaşık kırk Schubert parçasından oluşan bir repertuar yaratmışlardı. Wittgenstein ıslık çalıyor, Pinsent de ona eşlik ediyordu.

Belki de, bu tatili algılayışlarının birbirinden çok net bir biçimde farklı olduğunu öğrenmek sürpriz olmayacaktır. Wittgenstein hiçbir tatilde bu kadar çok eğlenmediğini söylüyordu. Pinsent ise daha az coşkuluydu: "Fena eğlenmiyorum ... ama şimdiki nevrotik durumunda Ludwig'le yalnız kalmak bazen yorucu oluyor."[38] 2 Ekimdeki dönüşünde Wittgenstein'la bir daha asla tatile gitmeyeceğine yemin etti.

Tatilin sonunda Wittgenstein "birdenbire dehşet verici bir plandan bahsetti":

Wit'e göre kendisini sürgüne göndermeli ve tanıdığı herkesten birkaç yıl uzakta yaşamalıydı – örneğin Norveç'te. Öyle ki, bütünüyle yalnız ve tek başına bir münzevi hayatı yaşamak ve Mantık çalışmaktan başka hiçbir şey yapmamalıydı. Bunun için öne sürdüğü nedenleri bana çok tuhaf geldi – ama onun için somut oldukları kuşkusuz: bir kere bu şartlar altında Cambridge olduğundan çok daha fazla ve iyi çalışacağını düşünüyor. Orada çalışmalarını bölen ve dikkati dağıtan (konserler gibi) şeylere karşı olan sabit yükümlülükleri işi için berbat engellemelerdi. İkincisi, antipati uyandıran bir dünyada yaşamaya hakkı olmadığını hissediyordu (ve elbette ona

[38] Pinsent'in günlüğü, **23.9.13**.

göre pek az insan sempatikti). Bu dünyada kimilerine karşı daima bir küçümseme hissederken, kimilerini de sinirli mizacıyla huzursuz ediyordu: Üstelik bu küçümseme vb için bir gerekçesi de (büyük bir insan olması ve büyük işler başarmış olması gibi) yoktu. [Pinsent'in günlüğü, 24.9.13]

Bu tartışmanın bir bölümü tanıdıktır: Beethoven gibi davranıyorsa, Beethoven gibi gerçekten büyük yapıtlar üretmeliydi. Yeni olan, Cambridge'de bunun imkânsız olduğu inancıydı.

Öte yandan Wittgenstein bu plan konusunda kesin kararını vermemişti, bu yüzden Londra'daki Working Man's Koleji'nde vermek için anlaştığı bir dizi felsefe seminerinin hazırlıklarına devam etti. Eve dönüş yolunda Newcastle'a ulaştıklarında nihayet karar vermişti. Wittgenstein Gretl'dan bir mektup aldı. Amerikalı kocası Jerome Stonborough'la birlikte Londra'da yaşamaya geliyorlardı. Bu haber kararını vermesini sağlamış gibidir. Pinsent'e, sürekli olarak Stonboroughların ziyaretlerine maruz kalacaksa, İngiltere'de yaşamaya dayanamayacağını söylemişti.

İlk başta bu düşünceyi saçma bulmaya yatkın Pinsent'i bile ikna etmişti. Her şeye rağmen mantık üzerine çalışmak için Norveç'e *gitmeliydi*. Çünkü "birçok zorluğun üstesinden gelmişti, ama henüz hepsi çözüme kavuşmuş değil"di. Ve "özellikle onun yaptığı türden çalışmaların en büyük zorluğu şuydu: Mantığın bütün temellerini sağlam bir şekilde oturtmadığı takdirde çalışması dünya için pek az değer taşıyacak." Bu nedenle: "yani ya büyük bir eser ortaya koyacak ya da hiçbir şey yapmayacak, ikisinin ortası yoktu."[39]

Pinsent bu savların gücünü kabul etmiş görünmektedir. Oysa bunun Stonboroughların İngiltere'de oluşlarıyla hiçbir ilgisi yoktu,

[39] Pinsent'in günlüğü, 1.10.13.

Wittgenstein'ın neden yalnız kalması gerektiğini açıklamaz ve yalnızca bir hafta önce kabul ettiği düşünceyle (önemli olan Wittgenstein'ın *yöntemiydi*, *sonuçları* değil) keskin bir tezat içindedir. Aslında bu sav, Weininger tarafından ileri sürülen korkunç ikiye bölünüşün bir yeniden ifadesiydi – büyüklük ya da hiçlik. Ancak bu, Cambridge'den uzakta yaşaması için anlamlı bir neden kılınacaksa, belki de buna iki Weiningerci tema daha eklenmelidir: aşk büyüklüğü ortaya çıkarır, cinsel istek ise tam tersini ve "cinsel istek fiziksel yakınlıkla artar; aşk, âşık olunan kişinin yokluğunda en güçlüdür; aşkın korunmak için ayrılığa, belirli bir mesafeye ihtiyacı vardır."[40]

Bu yüzden de büyüklüğün gerçekleşmesi, sevilen kişiden ayrı olmayı gerektirir.

[40] Weininger, *Cinsiyet ve Karakter*, s. 239.

5. NORVEÇ

Tahmin edilebileceği gibi Russell, Wittgenstein'ın Norveç'te iki yıl boyunca tek başına yaşama planlarının çılgınca ve gerçekdışı bir şey olduğunu düşündü. Çeşitli itirazlar öne sürerek vazgeçirmeye çalıştı, ama bunların hiçbiri önemsenmedi:

Karanlık olacağını söyledim, gün ışığından nefret ettiğini söyledi. Yalnız olacağını söyledim, zeki insanlarla konuşarak aklını kötüye kullandığını söyledi. Çılgın olduğunu söyledim, Tanrı beni aklı başında olmaktan korusun dedi. (Koruyacağı kesin.) [BR'den Lucy Donnelly'e, 19.10.13]

Wittgenstein, Bergen'e gitmek üzere bir kez daha gemiye binmeden önce çalışmasının yazılı bir kaydının yapılması hem onun hem de Russell için önemliydi: Wittgenstein için önemliydi, çünkü yaşamak için yalnızca birkaç yılının (hatta ayının) kaldığına inanıyordu. Russell için önemliydi, çünkü Wittgenstein'ın fikirlerini Amerika'da vereceği bir dizi konferans için kullanmayı umuyordu ve o da artık bunun ya şimdi olacağını veya asla olmayacağını düşünüyordu (Wittgenstein'ın Norveç'te yaşarken tamamen delireceğine ve/ya intihar edeceğine dair ciddi şüpheler besliyordu).

Zorluk, Wittgenstein'ın "sanatsal tarafı olan vicdanı"nın (böyle adlandırıyordu Russell) düşüncelerini bitmemiş haliyle yazmak konusunda onu aşırı isteksiz kılmasından kaynaklanıyordu. Henüz onları eksiksiz bir biçimde ifade edemediğinden ötürü de herhangi bir şey yazmak istemiyordu. Düşüncelerini Russell'a sözlü olarak açıklamak istiyordu yalnızca. Wittgenstein'ın çalışmasını "mantık üzerine şimdi-

ye kadar yapılanlarla eşdeğerde" gören Russell, Wittgenstein'ın açıklamalarını anlamak için elinden geleni yaptı, ama sonunda, anlaşılmaz bularak unutmaya başlayınca Wittgenstein'dan onları yazmasını rica etti:

Hayli kem küm ettikten sonra yapamayacağını söyledi. Adamakıllı kaba şeyler söyledim, sert bir kavga ettik. Ardından konuşabileceğini ve yazmaya değer bulduğum ifadeleri yazabileceğini söyledi. Böyle de yaptık, oldukça iyi sonuç verdi. Ama ikimiz de çok yorulduk ve çok yavaş oldu. [BR'den OM'ye, 9.10.13]

"Aslında acıdan bağırsa da W'nin düşüncelerini kerpetenle çekip çıkarma" konusunda kesin kararlı oluşu Russell'ı vazgeçmekten alıkoymuştu.

Sonunda Philip Jourdain'in (Russell'ın odasına bir kitap ödünç almak için gelmişti) sekreterinden, Russell sorarken ve Wittgenstein konuşurken steno yazısıyla notlar almasını istediler ve Wittgenstein'ın düşüncelerini yazıya geçirmeyi başardılar. Birkaç gün sonra bu notlara, Pinsent'le vedalaşmak için Birmingham'da bulunduğu sırada Wittgenstein'ın dikte ettiği, daktiloda yazılmış bir yazı eklendi. Dikte edilen ve daktiloda yazılanlarla birlikte *Mantık Üzerine Notlar*'ı –Wittgenstein'ın ilk felsefi eserini– oluşturdular.

Yapıt yazın başlarında Russell'la yaptığı Tipler Teorisi "sembolizm teorisiyle gereksiz hale getirilmiştir" yorumunun genişletilmiş bir biçimi ve böyle bir teori üretme yolundaki bir ön girişim olarak görülebilir. Ayrıntıları ve Russell'a yönelttiği eleştirilerde gerçekten çok anlaşılmazdır. Ama temel düşüncesi, şaşırtıcı bir şekilde basittir: "A," "A"yla aynı harftir (stenograf bu ifadeye karşılık "bu zaten doğru" demiştir). İlk bakışta önemsiz ve sıradan görünen bu doğruluk *Tractatus*'un kalbinde yatan, göstermek ile söylemek arasındaki ayrı-

ma gidecekti. Burada cenin halinde görülen düşünce, Tipler Teorisi'nin *söylediği* şeyin söylenemeyeceği, sembolizmle *gösterilmesi* ("A"nın "A"yla aynı harf, "B" ile aynı *tipte* bir harf, "x," "y" ve "z"den farklı bir tip olduğunu görmemiz) gerektiğiydi.

Mantık Üzerine Notlar cenin halindeki bu Sembolizm Teorisine ek olarak, felsefe üzerine bir dizi değiniyi de içerir. Bu notlarda Wittgenstein felsefe anlayışını şüpheye yer bırakmayacak bir açıklıkla ortaya koyar. Bu anlayış ömrü boyunca, en azından aşağıdaki noktaların çoğunda değişmeden aynı kalmıştır:

Felsefede tümdengelim yoktur: *o* salt betimseldir.

Felsefe gerçekliğin resmini vermez.

Felsefe bilimsel soruşturmaları ne doğrulayabilir ne de yalanlayabilir.

Felsefe mantık ve metafizikten oluşur: mantık onun temelidir.

Epistemoloji, psikoloji felsefesidir.

Gramere güvenmeyiş felsefe yapmanın ilk koşuludur. [*Mantık Üzerine Notlar*; *Defterler 1914-16*'da Ek 1 olarak yayımlanmıştır]

Wittgenstein, Pinsent'e veda ettikten sonra 8 Ekimde Birmingham'dan ayrıldı. "Ondan ayrılmak üzücüydü," diye yazdı Pinsent:

... ama gelecek yaz İngiltere'ye kısa bir ziyarette bulunabilir (o zamana dek Norveç'te kalacak ve sonra tekrar geri dönecek) ve onu tekrar görebilirim. Karmakarışık bir dostluğumuz oldu, ama dostluğu için ona minnettarım: eminim o da öyledir. [Pinsent'in günlüğü, 8.10.13]

Ertesi yaz savaşın patlaması bunun birbirlerini son görüşleri olduğu anlamına geliyordu.

1913'te Wittgenstein'ın ihtiyacı olan (ya da ihtiyacı olduğunu hissettiği) şey yalnızlıktı. Mükemmel bir yer bulmuştu: Sogne fiyortunun yanında, Bergen'in kuzeyinde Skjolden adında bir köy. Orada,

bölgenin postane müdürü Hans Klingenberg'e konuk oldu. "Burada hiç kimseyle karşılaşmadığım için," diye yazıyordu Russell'a, "Norveççem çok yavaş ilerliyor."[1] Ama bu ifade tamamen doğru değildi. Aslında köylülerden birçok arkadaş edinmişti. Klingenberglere ek olarak bölgedeki sandık fabrikasının sahibi Halvard Draegni, Arına Rebni adında bir çiftçi ve o zamanlar onüç yaşında bir öğrenci olan Arne Bolstad vardı. Bir yıl içinde Norveççesi öyle hızlı ilerlemişti ki, bu arkadaşlarıyla ana dillerinde mektuplaşmaya bile başlamıştı. Mektuplardaki dilin aşırı karmaşık ya da rafine olmaması Norveççesinin yetersizliğinden çok arkadaşlıklarının doğası nedeniyleydi. Aslında bunlar en sevdiği türden basit, dolaysız ve kısa mektuplardı: "Sevgili Ludwig, nasılsın? Sık sık seni düşünüyoruz," buna tipik bir örnek olabilir.

O zamanlar insan ilişkilerinden bütünüyle kopmamıştı. Ama –belki bu çok önemliydi– *toplumdan* uzaktı, Cambridge ya da Viyana'da olsun, burjuva yaşamının dayattığı her türlü beklenti ya da yükümlülükten bağımsızdı. Burjuva yaşamına karşı duyduğu büyük nefret kısmen insanlara dayatılan ilişkilerin yapaylığından kaynaklanıyordu, ama kısmen de onunla yüzleştiğinde kendi doğasının *kendisine* katlanılmaz bir çatışma –bu hayata karşı koyma ile ona uyma arasındaki çatışma– dayatmasından dolayıydı.

Skjolden'de böylesi çatışmalardan bağımsız; insanları kızdırma ya da gücendirme gerginliği olmaksızın kendisi olabiliyordu. Bu, muazzam bir özgürlüktü. Kendisini bütünüyle kendisine –ya da daha doğrusu aynı şey olduğunu hissettiği mantığına– adayabiliyordu. Yörenin güzelliği de eklendiğinde –hem meditasyon hem de rahatlama için ih-

[1] LW'den BR'ye, **29.10.13**.

tiyacı olan uzun, yalnız yürüyüşler için çok uygundu– onda bir tür mutluluk duygusu doğuruyordu. Hepsi beraber düşünmek için mükemmel bir ortam hazırlıyorlardı. Belki de hayatında doğru yerde olduğu ve doğru şeyi yaptığı konusunda şüphe duymadığı tek zamandı ve muhtemelen hayatının en üretken dönemini Skjolden'de geçirdi. Yıllar sonra, bu dönemi tamamen kendisine ait bazı düşünceler ürettiği, hatta "düşünmede yeni akımlar hayata geçirdiği" tek dönem olarak anımsayacaktı. "*O zamanlar* zihnim alev alev yanıyordu!" derdi.[2]

Yalnızca birkaç hafta içinde, Russell'a yeni fikirler bulduğunu yazabilmişti. Bunun görünüşe göre ürkütücü sonucu "Bütün mantık tek bir lÖ'den [ilkel önerme] gelir," cümlesiydi.[3]

Bu arada Russell, Harvard'daki konferanslarına hazırlanmak üzere *Mantık Üzerine Notlar*'ı sindirmek için elinden geleni yapmaktaydı. Bu konferansların yayımlanmış versiyonundaki önsöze şöyle başlar:

> Bu konferanslarda çok kısaca tartışılacak saf mantıkta, arkadaşım Bay Ludwig Wittgenstein tarafından yapılan ve henüz yayımlanmamış son derece önemli keşiflerden yararlandım. [Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz (Our Knowledge of the External World)*, önsöz, s. 8-9]

Ancak hâlâ tam olarak anlayamadığı noktalar vardı, bu yüzden Wittgenstein'a, açıklığa kavuşturulmalarını umduğu bir dizi soru gönderdi. Wittgenstein'ın yanıtları kısaydı ve çoğunlukla yardımcı olmuştu. Eski konuların üzerinden geçmeyi aklından bile geçirmeyecek kadar yeni fikirlerle doluydu: "Genel tanımlanamazların bir dökümü mü? Aman Tanrım! *Çok* sıkıcı!!! Başka zaman!"

---

[2] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Basil Reeve tarafından aktarılmıştır.

[3] LW'den BR'ye, 29.10.13.

Sahiden – bir ara o konu üzerine yazacağım sana, eğer bu arada her şeyi anlamış olmazsan. (Çünkü elyazmasında her şey çok açık, sanırım.) Ama şu anda özdeşlik konusunda ÖYLE sıkıntı çekiyorum ki, gerçekten uzun bir şeyler yazamam. Her çeşit yeni mantıksal malzeme içimde büyüyormuş gibi görünüyor, ama henüz yazamıyorum. [LW'den BR'ye, Kasım 1913]

Entelektüel yaratıcılığın bu doruğunun heyecanı içinde, zaten iyi temellendirilmiş ve açık olduğunu hissettiği noktaların açıklamalarını vermeyi özellikle usandırıcı buluyordu. Kasım ayındaki bir mektupta, neden mantığın tümünün tek bir ilkel önermeden yola çıkması gerektiğini düşündüğünü açıklamayı denedi. Ama Russell bunu hâlâ anlamadığında sabrı tükendi:

Rica ediyorum bu konular üzerine kendin düşün, ilk seferinde bile *sabrımı zorlayarak* verdiğim yazılı bir açıklamayı tekrarlamak benim için DAYANILMAZ. [LW'den BR'ye, Kasım ya da Aralık 1913]

Buna rağmen konuyu açıklığa kavuşturmak için çaba sarf etti. Bu, bir önermenin doğruluk olasılıklarını göstermenin doğru yöntemi verildiğinde, *mantıksal* bir önermenin, kendisini oluşturan unsurlarının doğruluğu ya da yanlışlığı bilinmeden de doğru veya yanlış olduğunun gösterilebileceği inancına dayanıyordu. Böylece: "Yağmur yağıyor" ister doğru ister yanlış olsun "Yağmur ya yağıyor ya da yağmıyor" doğru olacaktır. Benzer olarak, hava hakkında hiçbir şey bilmemize gerek olmadan da "yağmur hem yağıyor hem de yağmıyor"un kesinlikle yanlış olduğunu biliriz. Böyle ifadeler *mantıksal* önermelerdir: birincisi bir totolojidir (ki her zaman doğrudur) ve ikincisi de çelişkidir (ki her zaman yanlıştır). Verilen herhangi bir önermenin totoloji mi yoksa çelişki mi olduğunu ya da her ikisi de olmadığını belirleyecek bir yöntemimiz olsa, o zaman elimizde bütün mantık önermelerini belirlemek için tek bir kural olacaktır. Bu kuralı bir

önermede ifade edersek bütün mantığın tek bir (ilkel) önermeden yola çıktığını göstermiş oluruz.

Bu sav yalnızca, eğer bütün doğru mantıksal önermeleri totoloji olarak kabul edersek işe yarar. Bu nedenle Wittgenstein, Russell'a yazdığı mektubuna aşağıdaki kehanete benzer açıklamayla başlar:

Bütün mantık önermeleri, totolojilerin genellemeleridir ve totolojilerin bütün genellemeleri mantık önermeleridir. Başka hiçbir mantıksal önerme yoktur. (Buna kesin gözüyle bakıyorum.) [Anılan mektup]

"Asıl büyük soru," dedi Russell'a: "her totolojiyi böyle TEK VE AYNI BIÇIMDE tanınabilir yapmak için nasıl bir imler dizgesi oluşturulacağı? İşte mantığın temel sorunu bu!"

Daha sonra bu sorunu Doğruluk-Çizelgesi Yöntemi olarak bilinen bir yöntemle (mantık öğrencilerine tanıdık gelecektir) çözmeye çalıştı. Ama o an için doruk noktası gelip geçmişti. Noel yaklaşırken, neşe yerini hüzne bırakmış ve Wittgenstein yaşamak için fazla zamanının kalmadığı, bu yüzden de yaşamında bir daha hiçbir şey yayımlayamayacağı yolundaki hastalıklı inancına geri dönmüştü. "Ölümümden sonra," diye ısrar ediyordu Russell'a, "günlüğümün bütün hikâyesiyle beraber basılması işini üzerine almalısın.'

Mektup şöyle bitiyordu: "Sık sık çıldırdığımı düşünüyorum." Delilik iki anlamdaydı, geçen birkaç ayın manik ruh hali Noel yaklaştıkça depresyona dönüşüyordu. Çünkü Noelde: "NE YAZIK KI Viyana'ya gitmek zorundayım." Bundan kurtuluş yoktu:

Annem gelmemi çok istiyor ve eğer gitmezsem kalbi kırılır ve geçen yıl tam bu zamanlardan kalma öyle kötü anıları var ki gitmemeye yüreğim el vermiyor. [Anılan mektup]

Ancak yine de: "eve gitme düşüncesi beni dehşete düşürüyor." Tek

tesellisi ziyaretinin kısa olacağı ve çok geçmeden Skjolden'e döneceğiydi: "Burada yalnız olmak bana çok iyi geliyor ve şimdi insanlar arasında yaşamaya katlanabileceğimi sanmıyorum."[4]

Ayrılmadan bir hafta önceyse şöyle yazıyordu: "Günlerim mantık, ıslık çalma, yürüyüş yapma ve keyifsizlik arasında geçiyor":

Tanrı'dan, daha akıllı olmayı ve her şeyin sonunda kafamda netleşmesini diliyorum – yok, öyle olmayacaksa daha uzun yaşamaya ihtiyacım yok! [LW'den BR'ye, 15.12.13]

Tam bir netlik ya da ölüm – bir orta yolu yok. "Mantığın bütünü için temel olan sorun"u çözemezse yaşamaya hakkı –ya da en azından isteği– yoktu.

Noel için ailesine katılmaya rıza göstermekle Wittgenstein uzlaşıyordu: Annesine karşı hissettiği görevi yerine getirmek için kendi dürtülerine karşı hareket ediyordu. Bir kez oraya gittiğindeyse daha fazla taviz vermesi kaçınılmaz olacaktı. Başarılı bir biçimde mantığına yönelttiği enerji, bir kez daha kişisel akrabalıkların gerilimi içinde dağılacaktı. Zihnini meşgul eden asıl şeyler geri plana itilirken, annesinin ve ailenin geri kalan kısmının hatırına saygılı oğul kişiliğini benimseyecekti. Ve en kötüsü de farklı bir şey yapacak kararlılıkta ya da açıklıkta değildi: Annesini ağır bir biçimde gücendirecek herhangi bir şey yapma riskini göze alamıyordu. Bu deneyim onu felce uğratan bir kafa karışıklığına soktu. Mantık alanındaki eksiksiz ve tavizsiz bir açıklığa ne kadar yaklaşmış olursa olsun, özel hayatında böyle bir şeye hiç olmadığı kadar uzaktı. Direnmek ile boyun eğmek arasında, kayıtsızlık ile heyecan arasında gidip geliyordu. "Ama," diyordu Russell'a:

[4] Anılan mektup.

... içimde, çok derinlerde hiç dinmeyen bir kaynama var. Tıpkı bir gayzerin dibi gibi. Hiç durmadan, her şeyin bir anda ve nihai bir patlamayla biteceğini ve bu sayede farklı bir insan olabileceğimi umuyorum. [LW'den BR'ye, Aralık 1913 ya da Ocak 1914; *Russell, Keynes ve Moore'a Mektuplar*'da bu mektup Haziran/Temmuz 1914'e tarihlenmiştir, Ancak *Wittgenstein: A Life*, s. 192'de Brian McGuinnes bunun 1913'ün Yılbaşı döneminde yazıldığını düşünmenin daha akla yatkın olduğunu iddia eder]

Bu durumda elbette mantık üzerine herhangi bir çalışma yapamıyordu. Ama bu ıstırap içinde, mantıkla eşit derecede önemli, hatta bununla ilişkili bir dizi soruna göğüs germiyor muydu? "Mantık ve Etik" diye yazmıştı Weininger, "temelde aynıdır, kişinin kendisine olan görevinden fazlası değildir." Bu, Wittgenstein'ın mektubunda Russell'a tekrarladığı bir görüştü. Ama Cambridge'deki tartışmalarından onun meseleye aynı biçimde bakmasının zayıf bir olasılık olduğunu biliyordu:

Belki de, kendim hakkındaki bu düşünceyi bir zaman kaybı olarak görüyorsun – ama insan olmadan önce nasıl bir mantıkçı olabilirim ki! Şu ana kadar en önemli şey, kendimle olan hesabımı kapatmaya çalışmak!

Mantık gibi, kendisi üzerine olan bu çalışma da en iyi yalnızlıkta yapılabilirdi, bu yüzden Norveç'e mümkün olduğunca çabuk geri döndü. "ÇOK üzücü," diye yazdı Russell'a, "ama bir kez daha sana verecek mantık haberlerim yok":

Nedeni, geçen haftalarda işlerin benim için kötü gitmiş olması. (Viyana'daki "tatilimin" bir sonucu.) Her gün sırasıyla, korkunç bir *Angst* [kaygı] ve üzüntünün acısını çekiyordum. İkisinin arasında bile, bir parça iş yapmayı düşünemeyecek kadar bitkin oluyordum. İnsanın çekebileceği zihinsel eziyetler tarif edilemeyecek kadar korkunç! İki gün öncesine kadar, lanetlilerin ulumaları arasından aklın sesini duyamıyordum. Belki şimdi daha

iyi olacağım ve doğru dürüst bir şeyler üretebileceğim. Ancak delilikten sadece bir adım ötede olmanın ne anlama geldiğini hiç bilmiyordum. En iyisini umalım! [LW'den BR'ye, Ocak 1914]

Yaşamındaki iğrenç tavizlerden nihai olarak kurtulma kararıyla geri dönmüştü. Bu nedenle –aslında bu birazcık hırsını başkasından çıkarmaktı– Russell'la olan arkadaşlığından başladı. İlk patlama yeterince ılımlıydı – yumuşak ve üstü kapalı bir şekilde Russell'ın ödün vermeye olan eğilimini eleştiriyordu:

Amerika'daki konferans dizisi için başarılar! Belki bu en azından onlara sadece basmakalıp sonuçları değil *de, düşüncelerini* söylemek için iyi bir fırsat olur. İzleyicilerin için düşünülebilecek en değerli şey BU: basmakalıp sonuçlarla değil de *düşüncenin* değeriyle tanışmak.

Bu kadarı Russell'ı ardından geleceklere hazırlayamazdı elbette. Ottoline'a da söylediği gibi "aşırı sert" bir tavırla yanıtlamıştı. Tam olarak ne söylediğini bilmiyoruz, ancak Wittgenstein'ın yaklaşan konferansları hakkındaki sivri dilli yorumlarına yönelik bir tahammülsüzlük gösterdiği, Wittgenstein'ın mükemmelciliğini eleştirdiği (geçmişte olduğu gibi) ve böylece kusurlu çalışmaları yayımlama konusundaki istekliliğini haklı çıkardığını söylemek mantıklı bir tahmin olacaktır.

Her ne olursa olsun bu Wittgenstein'ı –halihazırdaki ruh halinde– Russell'la bütün ilişkilerini koparma zamanının geldiğine inandırmaya yeterli olmuştu. Russell'a son olması niyetiyle yazdığı mektupta, dostlukları hakkında çok fazla düşündüğünü ve "gerçekten birbirimize uygun olmadığımız sonucuna varmış olduğunu" açıklıyordu:

BU BİR SİTEM ANLAMINA GELMİYOR! ne senin ne de benim için. Ama bu bir gerçek. Belirli konular söz konusu olduğunda rahatsız edici sohbet-

lerimiz oldu. Rahatsızlık, birimizin diğerine karşı aksi tutumunun bir sonucu değil, ama doğamızdaki çok büyük farklılıklardan kaynaklanıyor. Çok rica ederim, herhangi bir biçimde sitem ettiğimi ya da vaaz verdiğimi düşünme. Yalnızca bir sonuca varmak, ilişkimizi açıklığa kavuşturmak istiyorum. Son kavgamız da, kesinlikle alınganlığının ya da benim düşüncesizliğimin basit bir sonucu değildi. Daha derinden kaynaklanıyordu – mektubumun, fikirlerimizin bütünüyle birbirinden ne kadar farklı olduğunu, ÖRNEĞİN bilimsel bir çalışma değeri göstermesinden. Elbette bu konu üzerine sana böylesi uzun uzadıya yazmakla aptallık ettim: Böyle temel farklılıkların bir mektupla çözülemeyeceğini bilmem gerekirdi. Bu da *birçok* örnekten sadece BİRİ. [LW'den BR'ye, Ocak ya da Şubat 1914]

Russell'ın değer yargılarının kendisininkiler kadar köklü ve iyi olduğunu kabul ediyordu, ama –tam da bu nedenden dolayı– aralarında gerçek bir dostluk ilişkisi olamazdı:

Hayatım boyunca sana minnettar olacağım ve BÜTÜN KALBİMLE *kendimi sana adayacağım, ama sana tekrar yazmayacağım; sen de beni tekrar görmeyeceksin.* Şimdi tekrar barıştığımıza göre *huzur içinde* ayrılmak istiyorum, böylece tekrar tekrar birbirimize kızarak belki de düşman olarak ayrılmayacağız. Senin için her şeyin en iyisini diliyorum, beni unutmamanı ve sık sık *dostça duygularla* beni düşünmeni rica ediyorum. *Elveda!*

Daima dostun

LUDWIG WITTGENSTEIN

"Ruh hali bir süre sonra değişir sanırım," dedi Russell, Ottoline'a mektubu gösterdikten sonra. "Anlattıklarını umursamadığımı fark ediyorum, ama sadece mantığın hatırı için." Öte yandan da: "Üzerinde düşünemeyecek kadar çok umurumda aslında. Benim hatam – ona karşı çok serttim," diyordu.[5]

[5] BR'den OM'ye, 19.2.14.

Wittgenstein'ın bir daha asla yazmama konusundaki kararlılığını yumuşatacak bir cevap yazdı. 3 Martta Wittgenstein, Russell'ın mektubu: "öylesine sevecenlik ve dostluk dolu ki, onu karşılıksız bırakmaya *hakkım* olduğunu sanmıyorum," diye yazıyordu. Ancak Wittgenstein asıl konuda eskisi kadar kararlıydı: "Tartışmalarımız *sadece* sinirlilik ya da aşırı yorgunluk gibi yüzeysel nedenlerden kaynaklanmıyor, en azından *benim* açımdan kökleri *daha* derinde yatıyor":

Birbirimizden *çok fazla* farklı olmadığımızı söylemekte haklı olabilirsin, ama *ideallerimiz* daha farklı olamazdı. Bu nedenle de ikiyüzlü olmadan ya da bozuşmadan değer yargılarımızı konuşmayı başaramıyoruz ve asla da başaramayacağız. *Bence bu inkâr edilemez.* Bunu çok uzun bir zaman önce fark etmiştim ve benim için korkunçtu, çünkü arkadaşlığımızı lekeliyordu. Bir bataklıkta yan yana gibiydik. [LW'den BR'ye, 3.3.14]

Eğer herhangi türden bir dostluğa devam edeceklerse bu, "her birinin diğerini incitmeden tamamen açık sözlü olabileceği" farklı bir temele dayanmak zorundaydı. Ve idealleri de temelde uzlaşmaz olduğu için dışarıda bırakılmalıydı. İkiyüzlülükten ve çatışmadan *sadece*, "arkadaşlığımızı, nesnel bir biçimde saptanabilecek olguları konuşmakla sınırlayarak, belki birbirimize karşı beslediğimiz duygularımızdan söz ederek" sakınabilirlerdi:

Belki de şimdi şöyle diyeceksin, "Şimdiye kadar iyi kötü yürütebildik. Neden aynı biçimde devam etmiyoruz?" Ama bu sürgit, rezil uzlaşmadan *çok* yorgunum. Şimdiye dek yaşamım berbat bir karmaşadan ibaretti – yine de sonsuza dek böyle sürmesi mi gerekir? [Anılan mektup]

Bu nedenle dostluklarının "daha içten bir temel" üzerinde sürmesini sağlayacağını düşündüğü bir öneri sundu:

Birbirimize çalışmalarımız, sağlığımız ve bunun gibi şeyler hakkında yaza-

lım ve haberleşmelerimizde herhangi türde bir değer yargısında bulunmaktan kaçınalım. [Anılan mektup]

Bu, Russell'la olan mektuplaşmalarının geri kalan kısmında sadık kaldığı bir plandı. Mektuplarını "sadık dostun" biçiminde imzalamayı sürdürdü; çalışmaları hakkında yazdı ve sağlığını anlattı. Ama daha önce "müzik, değer ölçüleri ve mantığın yanı sıra pek çok şeyden" konuşmalarına imkân veren yakınlık kaybolmuştu. *Bu* ayrılıktan sonra geriye kalan entelektüel anlayış da Birinci Dünya Savaşının ikisinde meydana getireceği değişimlerin –doğalarındaki farklılıkları belirginleştiren ve arttıran değişimler– bir sonucu olarak tümden yok olacaktı.

Wittgenstein'ın mektuplarında tekrar tekrar vurguladığı gibi, Russell'la olan dostlukları bir yıldan uzun süredir farklılıkları yüzünden gergindi – Russell'ın yanılgıyla, bu sıkıntının *benzerliklerinden* kaynaklandığını düşünmesine rağmen. Felsefi tartışmaları bile, Wittgenstein Norveç'e gitmek için ayrılmadan çok önce, işbirlikçi niteliklerini yitirmişti. Aslında Wittgenstein Cambridge'deki son yılı boyunca fikirlerini Russell'la gerçek anlamda hiç tartışmamış, yalnızca mantıkla ilgili bir tür haber bülteni gibi aktarmıştı. Moore'a, çalışmasını tartışmak için Norveç'e gelmesi konusunda ısrar ederek mektup yazdığı bir önceki Kasım kadar erken bir tarihte, Cambridge'de bunun kimseyle –olanların da fikirleri bayattı ve konuyla *gerçekten* ilgilenmiyorlardı– mümkün olmadığını açıklıyordu:

Russell bile –yaşına göre elbette fikirleri olağanüstü taze– *bu* amaç için esnek değil. [LW'den GEM'ye, 19.11.14]

Russell'la olan ilişkisi zedelendiğinde ve daha az yakın oldukları

bir temele oturduğunda, Wittgenstein'ın Moore'la görüşme önerileri daha da ısrarcı bir hal aldı. Moore teklifi epeyi ağırdan alıyordu ve olasılıkla bunun için söz verdiğine de pişmandı. Ama Wittgenstein'ın talepleri itiraz kabul etmiyordu: "*Dönem biter bitmez gelmelisin*," diye yazıyordu 18 Şubatta:

Gelişini ne kadar sabırsızca beklediğimi anlatamam! Logik'ten ve diğer şeylerden ölesiye sıkıldım. Ama umarım sen gelmeden ölmem, yoksa *fazla* bir şey tartışamayız. [LW'den GEM'ye, 18.2.14]

"Logik" büyük olasılıkla, Wittgenstein'ın o sıralarda yazma sürecinde olduğu ve üniversite diploması için verme amacıyla Moore'a göstermeyi planladığı çalışmaya göndermeydi. Martta şöyle yazıyordu: "*Sanırım* şimdi, Mantık tamamlanmadıysa bile tamamlanmak üzere." Bu arada Moore yeni bir mazeret bulmuştu: Bir makale üzerinde çalışmak için Cambridge'de kalması gerekiyordu, ama Wittgenstein bunu hiçbir şekilde kabul etmiyordu:

Tanrı aşkına, makaleni *burada* hazırlayamaz mısın? TAMAMEN KENDİNE AİT, nefis manzarası olan bir odan olacak ve seni istediğin kadar yalnız bırakacağım (*aslında eğer gerekiyorsa bütün gün*). Öte yandan birbirimizi istediğimiz zaman görebileceğiz. Hatta çalışmanı bile konuşabiliriz (ki bu eğlenceli olabilir). Yoksa çok fazla kitap mı istiyorsun? Görüyorsun ya, benim de yapacak ÇOK ŞEYİM var, bu nedenle seni bir parça olsun rahatsız etmeyeceğim. Newcastle'dan *17*'sinde ayrılıp *19*'unda Bergen'e varan gemiye binersin ve çalışmanı burada yaparsın (çok fazla yinelemenin önüne geçmekle üzerinde iyi bir etkim bile olabilir). [LW'den GEM'ye, Mart 1914]

Sonunda Moore, yolculuğun güçlükleriyle yüzleşmekteki isteksizliğinin –daha da yıldırıcı olan Wittgenstein'la yalnız kalma düşüncesinin– üstesinden gelerek teklifi kabul etti. Bergen'e gitmek üzere 24 Martta ayrıldı ve iki gün sonra orada Wittgenstein'la buluştu. Ziyare-

ti iki hafta sürdü. Her akşamı da Wittgenstein'ın konuştuğu ve Moore'un dinlediği (Moore günlüğünde "tartışıyor" diye şikâyet eder) tartışmalarla geçti.

1 Nisanda Wittgenstein, Moore'a mantık üzerine olan notların bir kısmını yazdırmaya başladı. Bunların yukarıda "*Logik*" olarak anılan çalışmanın bütünü mü ya da yalnızca içinden bir seçme olduğunu bilmesek de en önemli bölümlerini içerdiğini varsayabiliriz. Asıl olarak, geçen yıl Russell'a dikte edilen notlarda yalnızca örtük olarak yer alan *söylemek* ile *göstermek* arasındaki ayrım üzerindeki vurguda odaklanıyorlardı. Notlar şöyle başlıyordu:

Mantıksal diye bilinen önermeler dilin mantıksal özelliklerini, dolayısıyla da Evreni *gösterir*, ama hiçbir şey *söylemezler*. ["Norveç'te G. E. Moore'a Yazdırılan Notlar;" *Defterler 1914-16*'da Ek 2 olarak yayımlanmıştır]

Notlar bu ayrımın daha önce Russell'a başarılmasının zorunlu olduğunu söylediği şeye, Tipler Teorisi'ni gereksiz kılan bir Sembolizm Teorisine ulaşmamıza nasıl izin verdiğini genel hatlarıyla çizer: Farklı tiplerde şeylerin olduğu (nesneler, gerçekler, ilişkiler vb) söylenemez, ama farklı tiplerde semboller olduğundan *gösterilebilirler*, fark hemen *görülebilen* bir farktır.

Wittgenstein bu çalışmayı daha önce Russell'a yazdırdığı notlar üzerinde dikkate değer bir ilerleme sayıyordu ve bunlar en azından o an için konu üzerine son sözleriydi. Russell'a, Moore'un notlarını okuması için ısrar eden bir mektup yazdı. "Şimdi, bir tükenmişlik içine girdim yine bu yüzden ne herhangi bir çalışma yapabiliyorum ne de daha önce yaptıklarımı açıklayabiliyorum":

Bu nedenle birlikte olduğumuz sırada çalışmamı Moore'a *ayrıntılarıyla* açıkladım, o da çeşitli notlar aldı. Dolayısıyla hepsini ondan öğrenmen en iyisi.

İçindeki birçok şey yeni. Hepsini anlamak için en iyi yol Moore'un notlarını okuman. Muhtemelen daha fazla bir şeyler üretmem zaman alacaktır. [LW'den BR'ye, yaz başı 1914]

Cambridge dönüşünde Moore –Wittgenstein'ın talimatlarına uyarak– "*Logik*"in diploma tezi olarak sunulup sunulmayacağını soruşturdu. Bu konuda W. M. Fletcher'in (Wittgenstein'ın Trinity'deki özel öğretmeni) tavsiyesine başvurdu. Moore'a böyle tezlere ilişkin kurallara göre, Wittgenstein'ın çalışmasının şu haliyle uygun olmadığı söylendi. Tezin bir giriş yazısı ve hangi bilginin kaynaklardan alındığını gösteren, tezin hangi bölümlerinin özgün ve hangi bölümlerinin başkalarının çalışmalarına dayandığını belirten notlar içermesi gerekiyordu.

Buna dayanarak Moore, Wittgenstein'a durumu açıklayan bir mektup yazdı. Wittgenstein çok öfkelenmişti. Çalışması –"felsefedeki bir sonraki büyük ilerleme"– bir üniversite diploması almaya layık değildi demek?! Hem de salt üniversite öğrencisini kuşatan ıvır zıvırla çevrelenmediği için! Bu kadarı fazlaydı. Aptalların önünde eğilmek yeterince kötüydü, ama onlar tarafından reddedilmek dayanılmazdı. 7 Mayısta, şimdilik hem Moore'la arkadaşlığına hem de Cambridge diploması almaya dair umutlarına son veren son derece iğneleyici bir mektupla duygularını belirtti:

Sevgili Moore,

Mektubun beni kızdırdı. *Logik'i yazdığımda Yönetmeliğe danışmadım* ve bu yüzden sadece senin de diplomamı onlara danışmadan vermen adil olacaktır! Giriş ve Notlar konusuna gelince; sanırım beni imtihan edenler, Bosanquet'ten ne kadar kopya çektiğimi kolaylıkla göreceklerdir. *Eğer bazı* SAÇMA *ayrıntılarda* bile benim için bir istisna yapmana değmiyorsam, o zaman doğrudan CEHENNEME de gidebilirim; ama eğer buna *değiyorsam* ve sen de bunu yapmıyorsan, o zaman –Tanrı aşkına– *sen* gitsen daha iyi.

Bütün bu mesele hakkında daha fazla bir şey yazılamayacak kadar aptalca ve çirkin, bu nedenle – L. W. [LW'den GEM'ye, 7.5.14]

Moore'a saldırmak haksızcaydı: kuralları koyan ya da uygulayan o değildi. Tek yaptığı Wittgenstein'a kurallar açısından bulunduğu konumu bildirmekti. Üstelik bu şekilde hitap edilmeye alışkın değildi ve mektubun ifadesinden çok fazla rahatsız olmuştu. Bu haksızlık onu derinden sarstı ve sertliği fiziksel olarak hastalanmasına neden oldu. 11-15 Mayıs arasında günlüğüne yazdıkları onun bu darbeyi günler sonra bile hâlâ atlatamadığını gösterir. Moore mektuba yanıt vermemiştir.

Yanıtlamasa da, yaklaşık iki ay sonra, 3 Temmuzda daha dostane, neredeyse pişmanlık ifade eden bir mektup aldı. Wittgenstein mektubu yazı Viyana'da geçirmek üzere Norveç'ten ayrılışından sonra yazmıştı:

Sevgili Moore,

Skjolden'den ayrılmadan önce bazı kâğıtları toparlarken beni çılgına çeviren mektubuna rastladım. Tekrar okuduğumda, sana öyle bir mektup yazmak için yeterli bir nedenim olmadığını keşfettim. (Bu, *şimdi* mektubunun hoşuma gittiği anlamına gelmiyor elbette.) Ama en azından büyük öfkem soğudu ve başka türlüsündense seninle tekrar arkadaş olmayı tercih ederim. Böyle bir şeyi çok fazla insana yazmayacağım için kendimi yeterince zorladığımı düşünüyorum. Eğer mektubumu yanıtlamazsan, sana tekrar yazmayacağım. [LW'den GEM'ye, 3.7.14]

"Sanırım cevap vermeyeceğim," diye yazdı Moore günlüğüne, "çünkü onu bir daha görmeyi gerçekten istemiyorum."[6] Sonraki bir-

[6] Moore'un günlüğü, 13.7.14; Paul Levy, *G. E. Moore and the Cambridge Apostles* [*G. E. Moore ve Cambridge Havarileri*], s. 273'te alıntılanmıştır.

kaç yıl boyunca bu kararlılığı hayli yumuşadı. Wittgenstein'ın adı Russell veya Desmond MacCarthy'le yaptığı bir sohbette geçiyor ve ne zaman böyle olsa mektubu yanıtlamamakla doğru bir iş yapıp yapmadığını düşünüyordu. Wittgenstein'ın (dolaylı olarak Pinsent aracılığıyla) görüşmelerini rica etmesine rağmen bunu yine de yapmadı ve arkadaşlıklarındaki kopukluk, 1929'da Wittgenstein Cambridge'e dönerken trende tesadüfen karşılaşmalarına dek iyileşmedi. Ama bu yıllar boyunca, Wittgenstein aklından hiç çıkmadı, öyle ki yalnızca ona adanmış bir günlük tutmayı bile düşündü: "Wittgenstein hakkında hissettiklerim."

Gördüğümüz gibi, Moore'un ziyaretinden sonra Wittgenstein bir tükenmişlik içine düşmüştü. O an için, mantık üzerine başka bir çalışma yapmak için güçsüzdü, bunun yerine kendini Sogne fiyortunun yanında, köyden yaklaşık bir mil uzaklıkta, küçük bir ev inşa etmeye verdi. Az çok sürekli bir ikametgâh olmasını tasarlamıştı – ya da en azından mantıktaki bütün temel sorunları çözene dek yaşayacağı bir yer. Ama ev, Temmuzda Norveç'teki turist sezonundan kaçmak için Viyana'ya dönüşüne kadar bitmedi. Yalnızca yazı uzakta geçirmeyi planlıyordu, kısmen Avusturya'da ailesiyle ve kısmen de Pinsent'le tatile giderek. Ama 1921 yazına dek Norveç'e geri dönmeyecekti, mantığın temel sorunlarının –en azından geçici bir süre için– çözüldüğü zamana kadar.

6. SAFLARIN GERİSİNDE

Wittgenstein, 1914 Haziranının sonlarına doğru Hochreit'a geri döndü. Niyeti, Ağustosun sonunda Pinsent'le çıkacağı iki haftalık tatil öncesinde, yazın başını orada geçirmek ve sonunda yeni evinde yaşamak ve kitabını bitirmek üzere sonbaharda Norveç'e dönmeden önce, İngiltere'deki eski dostlarını ziyaret etmekti (örneğin Eccles'i).

Temmuz boyunca, Arşidük Franz Ferdinand suikastını izleyen krizin gittikçe kötüleşir ve Avrupalı güçler savaşa hazırlığına girişirken Wittgenstein ve Pinsent niyetlendikleri tatil için mektuplaşıyorlardı. Tasarladıkları gibi İspanya'ya mı yoksa daha uzak bir yere mi gitmeliydiler? Sonunda, 24 Ağustosta Trafalgar Meydanı'ndaki Grand Hotel'de buluşmak üzere anlaştılar. Nereye gitmeleri gerektiğine o zaman karar vereceklerdi. Eccles'ten gelen 28 Haziran tarihli bir mektupta (tam suikast gününde) Wittgenstein'a yeni evlerinden ve yeni bebeklerinden bahsediyordu – "küçük yabancı"yı karısı Ağustos içinde doğuracaktı. Wittgenstein ise cevap olarak tam bir güvenle, Pinsent'le beraber gidecekleri yerden döndüklerinde, 10 Eylül civarında, Eccles'i Manchester'da ziyaret edeceğine söz verir. "Umarım küçük yabancı iyidir," diye yanıtlar, "ve umarım erkek olur."[1]

Eccles, Wittgenstein'a bir yatak odası mobilya takımı üzerine tavsiyelerini soran bir mektup yazmıştı –gardırop, ilaç dolabı ve tuvalet masası– bunları Eccles tasarlamıştı ve imal etmeyi düşünüyordu.

---

[1] LW'den WE'ye, Temmuz 1914.

Böyle konularda, Wittgenstein'ın kararına öyle bir güven duyuyordu ki, yeni oturma odası Wittgenstein'ın Cambridge'deki odasının bir kopyasıydı: mavi halı, siyah boya, sarı duvarlar. "Herkes bu etkiyi çok beğeniyor," demişti Wittgenstein'a.[2]

Eccles'in iyi tasarım ölçütü mektupta ana hatlarıyla yer alıyordu: yalnızca en çok işe yararlık, en kolay imalat ve mutlak sadeliği göz önünde bulunduruyordu. Bunlar, Wittgenstein'ın kolaylıkla onaylayacağı ölçütlerdi. Eccles'in tasarımları üzerine yargısı "Şahane" olmuştu, yalnızca gardırop üzerinde, tamamen işlevsel nedenlere dayanan bazı değişiklikler öneriyor ve "bir yatak eskizi göremiyorum," diye ekliyordu:

> ... yoksa imalatçılarının teslim ettiği mobilyalardan birini mi almak istiyorsun? Öyle yapacaksan, bütün ucuz ve süslü uzantıları kesip atmalarında ısrar et. Ve neden yatak tekerleklerin üzerinde durmalı ki? Evin içinde onunla yolculuk yapmayacaksın herhalde?! Elbette diğer şeyler senin tasarımına göre yapılmalı.

Wittgenstein ve Eccles'in tercihi işlevsel tasarımdan, her tür süslemenin çıkarılmasından yana olsa da Wittgenstein için sorunun kültürel, hatta etik bir önemi olduğunu, ama Eccles için böyle olmadığını varsayabiliriz. *Jung Wien* entelektüelleri için gereksiz süslemeye duyulan nefret, Habsburg İmparatorluğu'nun çürüyen kültürünün kof pozlarına karşı daha genel bir isyanın merkeziydi. Karl Kraus'un *feuilleton*'a [tefrika – varolan sığ ve çürümüş kültür ve siyaset ortamı anlamında kullanılmıştır] karşı başlattığı kampanya ve Adolf Loos'un süssüzlüğüyle adı çıkmış Mischlerplatz'daki binası, aynı mücadelenin iki farklı veçhesiydi. Wittgenstein'ın en azından bir açıdan bu mü-

[2] WE'den LW'ye, **28.6.14**.

cadeleyle özdeşleştirilmesi, bu iki büyük öncünün eserlerine duyduğu hayranlıktandı.

Norveç'te olduğu sırada Wittgenstein'a Kraus'un *Die Fackel*'i gönderiliyordu. Dergide Kraus'un hayranı ve Innsbruck'ta yayımlanan *Der Brenner* ("Ateş Yakan") adlı Krausçu bir derginin editörü olan Ludwig von Ficker'in Kraus hakkında yazdığı bir makaleyle karşılaşmıştı. 14 Temmuzda Wittgenstein, Ficker'e, "parası olmayan Avusturyalı sanatçılar arasında" dağıtması isteğiyle toplam 100.000 kron göndermeyi öneren bir mektup gönderdi. "Bu konuda yardımınızı istiyorum," diye açıkladı, "çünkü en büyük yeteneklerimizin çoğunu tanıdığınızı ve en çok desteğe ihtiyacı olanları bildiğinizi varsayıyorum."[3]

Ficker doğal olarak bu mektup karşısında afallamıştı. Ne Wittgenstein'la tanışmış ne de adını duymuştu ve böylesi büyük bir paranın emrinde olması önerisinin (100.000 kron 1914'te 4000 sterline ve bugünün parasıyla da muhtemelen 40.000-50.000 sterline eşitti) kontrol edilmesi gerektiğini düşündü. Teklifin şaka olup olmadığını, bunu ciddiye alıp almaması gerektiğini soran bir mektup yazdı. "Sizi samimi olduğuma ikna etmek için," diye yanıtladı Wittgenstein, "yapabileceğim en iyi şey parayı adınıza havale etmek, Viyana'ya ilk gelişimde bunu yapacağım." Babasının ölümünden sonra kendisine büyük bir servetin kaldığını açıkladı. Bu nedenle "böylesi durumlarda bir miktarını yardımsever amaçlarla bağışlamak âdettir. Bu seçimi Kraus'un sizin ve derginiz hakkında *Fackel*'de yazdıkları ve sizin de Kraus hakkında yazdıklarınız nedeniyle yapıyorum."[†4]

---

[3] LW'den LF'ye, 14.7.14.

[†] Kraus, Ficker'in dergisi hakkında şöyle yazmıştı: "Avusturya'nın tek dürüst dergisinin Innsbruck'ta yayımlandığı bilinmelidir, Avusturya'da değilse bile en azından Almanya'da bilinmelidir, oranın da tek dürüst dergisi Inns-

Bu mektubu aldıktan ve Wittgenstein'la 26-27 Temmuzda Neuwaldeggergasse'de buluşmak üzere bir randevu ayarladıktan sonra, Ficker Viyanalı arkadaşlarından onun hakkında bir şeyler öğrenmeye çalıştı. Ressam Max von Esterle'den, Wittgenstein'ın babasının imparatorluktaki en zengin *Kohlen-Juden*'lerden [büyük kömür madenleri sahibi Yahudi] biri ve görsel sanatların cömert bir hamisi olduğunu öğrendi.[5] Wittgenstein'ın teklifinin içtenliği konusunda emin olduktan sonra Ficker onunla şahsen tanışmak ve paranın paylaştırılmasını tartışmak için Viyana'ya gitti. Wittgensteinların Neuwaldeggergasse'deki evinde iki gün kaldı. Wittgenstein ona (1954'te yayımlanan bir anı kitabında söylediğine göre) *Karamazov Kardeşler*'deki Alyoşa ve *Budala*'daki Mişkin gibilerini anımsatmıştı: "ilk bakışta insanı etkileyen bir yalnızlık portresi."[6]

---

bruck'ta yayımlanmaktadır." [*Briefe an Ludwig von Ficker*'in notlarında alıntılanmış ve Allan Janik, "Wittgenstein, Ficker and '*Der Brenner*'," C. G. Luckhardt, *Wittgenstein: Sources and the Perspectives*, s. 161-89'da çevirisi yayımlanmıştır] *Der Brenner* 1910'da yayımlanmaya başlamıştı. Adı Kraus'un dergisinin adını ("Meşale") anımsatıyordu ve Kraus'un çalışmalarını genişletme amacını taşıdığını ilan ediyordu. Kraus Avusturya'da hâkim olan niteliksiz yazı ve fikirleri hicvederken; Ficker niteliksizlik barındırmayan eserler yayımlama girişiminde bulunmuştu. En büyük başarısı ve belki de ününün en büyük nedeni şair Georg Trakl'ın dehasını fark eden ilk kişi olmasıydı. Ekim 1912'den Temmuz 1914'e kadar *Der Brenner*'in hiçbir sayısı Trakl'ın bir eseri olmadan çıkmadı. Ayrıca Hermann Broch, Else Lasker-Schüler, Carl Dallago ve Theodor Haecker'in eserlerini de yayımladı. *Der Brenner*, Wittgenstein Ficker'e yazdığı sırada, Alman avangardının öncü edebiyat dergilerinden biri olarak ün kazanmıştı.

[4] LW'den LF'ye, 19.7.14.

[5] Bkz. Walter Methlagl "Erläuerungen zur Beziehung zwischen Ludwig Wittgenstein und Ludwig von Ficker," *Briefe an Ludwig von Ficker*, s. 45-69.

[6] Janik, *a.e.*, s. 166'da alıntılanmıştır. Alıntı Ficker, "Rilke und der Unbekantte Freund," ilk basım *Der Brenner*, 1954 ve yeniden basım *Denkzettel und*

Ficker'in şaşkınlığına rağmen beraber geçirdikleri hafta sonunun çok küçük bir bölümü meselenin tartışılmasına ayrıldı. Gerçekten de paylaştırma konusu ancak ziyaretinin ikinci günü açıldı. Başlangıçta Wittgenstein, Ficker'e kendisinden söz etmekle daha çok ilgileniyor gibiydi. Mantık üzerine olan çalışmasını, Frege ve Russell'ın çalışmalarıyla ilişkisini anlattı. Ayrıca Norveç'teki kulübesini, Norveçli köylüler arasında nasıl yaşadığını ve Norveç'e dönüp çalışmalarına devam etme niyetini anlattı. Wittgenstein'ın Ficker'e yaptığı teklifin nedeninin yalnızca yardımseverliğinden değil, aynı zamanda Avusturya'nın entelektüel yaşamıyla bağlantı kurma isteğinden de kaynaklandığı sonucuna varmamak güçtür. Ne de olsa, ideallerini ve duygularını anlamalarından umudu kestiği Cambridge'deki dostları Russell ve Moore'la ilişkisini kesmişti. Belki Avusturyalılar arasında daha iyi anlaşılabilecekti.

Viyana'da olduğu sırada Ficker, Wittgenstein'ı Adolfo Loos'la tanıştırdı. Ficker'in tanıştırması, Wittgenstein için ziyaretinin en önemli bölümüydü. "Onunla tanışabilmiş olmak beni *çok* mutlu ediyor,"[7] diye yazdı Ficker'e 1 Ağustosta. Gerçekten de o sıralarda tutumları ve ilgi alanları birbirlerine çok yakındı, öyle ki Loos'un Wittgenstein'la buluşmasında "Sen, bensin!" diye haykırdığı söyleniyordu.[8]

Sonunda paranın ödenmesi konusunu tartışmaya zaman ayırdıklarında Wittgenstein'ın tek koşulu 10.000 kronun bizzat *Brenner*'e ayrılmasıydı; kalan kısmının dağıtılmasını Ficker'e bırakıyordu.

Ficker bundan yararlanacak belli başlı üç kişiye çoktan karar ver-

---

Dansagungen, 1967'den yapılmıştır.

[7] LW'den LF'ye, 1.8.14.

[8] Aktaran Engelmann, *a.e.*, s. 127.

mişti: Rainer Maria Rilke, Georg Trakl ve Carl Dallago. Her biri 20.000 kron alacaklardı. Rilke, Wittgenstein'ın hayran olduğu bilinen birkaç modern şairden biriydi ve Ficker'in önerisini memnuniyetle karşıladı. Trakl'ın adını da seve seve kabul etti. Dallago'yla ilgili hiçbir yorumda bulunmadı. Dallago bohem bir kişilikti, o dönemde yazar ve felsefeci olarak ün yapmıştı. *Brenner*'e düzenli olarak katkıda bulunuyordu, Doğu mistisizmini benimseyen, insanın duygusal, 'dişil' yanını öne çıkaran anti-materyalist, bilim karşıtı bir görüş besliyordu.

Geriye kalan 30.000 kron, her birine 5000 kron olmak üzere yazar Karl Hauer (Trakl'ın bir arkadaşı ve *Die Fackel*'e eskiden katkıda bulunan biri) ve ressam Oskar Kokoschka'ya; 4000 kron Else Lasker-Schüler'e (*Der Brenner*'e düzenli katkıda bulunan bir şair); her birine 2000 kron olmak üzere Adolfo Loos ile Theodor Haecker, Theodor Däubler, Ludwig Erik Tesar, Richard Weiss ve Franz Kranewitter adlı yazarlara; her birine 1000 kron olmak üzere Hermann Wagner, Josef Oberkofler, Karl Heinrich ve Hugo Neugebauer'e dağıtıldı.

Der Brenner'e katkıda bulunan bir diğer isim, dışavurumcu yazar Albert Ehrenstein de Ficker'in paylaştırdığı paradan yararlanmıştır. En azından Wittgenstein böyle düşünüyordu. "Bir keresinde ona istemeden maddi yardımda bulundum," dedi Paul Engelmann'a daha sonra.[9] Ehrenstein minnettarlıkla ona kitaplarından ikisini, Wittgenstein'ın "eğer yanılmıyorsam sadece paçavra" dediği *Tubutsch* ve *Man Screams*'i göndermişti.

Yardım ettiği sanatçıların çoğunun eserlerini bilip bilmediği oldukça şüphelidir ve eğer bilse hoşuna gidip gitmeyeceği daha da şüp-

[9] LW'den PE'ye, 31.3.17.

helidir. Ficker tarafından iletilen minnet mektuplarına verdiği yanıtlarda, bu sanatçıların çoğuna karşı herhangi bir hayranlık belirtisi yoktur, hatta verdiği karşılıklarda meselenin tümü için belki bir küçümseme bile görülebilir. Bu türden aldığı ilk mektup Dallago'dandı. Wittgenstein mektubu doğrudan Ficker'e geri gönderdi: "Bunun işine yarayıp yaramayacağını bilmiyorum, ama yine de geri gönderiyorum."[10] Daha sonra da bu tür mektuplardan oluşan bir toplama gönderildiğinde, onlara belge olarak ihtiyacı olmadığını söyleyerek, hepsini geri gönderdi: "Teşekkür olaraksa –dürüst olayım– çoğu kısmı benim için son derece tatsızdı. Kesinlikle alçaltıcı, *neredeyse* dolandırıcı bir tonda – vb."[11]

Himaye ettiği "ihtiyaç sahibi" sanatçılara olan uzaklığı en azından bunlardan biri tarafından hissedilmişti. Theodor Haecker, *Der Brenner*'de yayımlanan Kierkegaard'ın Almanca çevirilerini yapmış ve Birinci Dünya Savaşından önce Avusturyalı entelektüellerin bu Danimarkalı filozofla ilgilenmelerini sağlamıştı. Haecker ilk başta parayı reddetme eğilimindeydi. Wittgenstein'ın Ficker'e verdiği talimatlarda koşulu, paranın *ihtiyacı olan* sanatçılara gitmesiydi. Haecker ise bu koşulun kendisi için geçerli olmadığını öne sürüyordu. Eğer zengin biri, Kierkegaard çevirilerini çok sevip onlar için ödeme yapmak istemiş olsa o zaman farklı olacaktı: "Ama sponsorun özellikle alıcının ihtiyacı olması durumuna bağladığı bir hediye bu, kabul edemem ve etmeyeceğim."[12] Ficker yanıtında, bunun yerinde olduğunu ve bağışçının istekleriyle çelişmediğini söyledi, Haecker bağışın payına düşen

[10] LW'den LF'ye, 1.8.14.

[11] LW'den LF'ye, 13.2.15.

[12] Methlagl, *a.e.*, s. 57.

kısmını kabul etmeliydi. Haecker ikna olmuştu ve parayı kabul etti, ama Wittgenstein'ın Haecker'e yardım etmekle, Ehrenstein'a yardım etmekten daha fazla gurur duyduğuna dair hiçbir işaret yoktur.

Wittgenstein'ın, yardım alanlardan sadece üçünün çalışmalarını hem bildiği hem de biraz olsun beğendiği söylenebilir: Loos, Rilke ve Trakl. Ama burada bile şu koşulu eklemeliyiz: Trakl'ın eserlerini genel olarak beğenmiş olmasına rağmen anlayamadığını itiraf etmiştir; Rilke'nin sonraki şiirlerinden hoşlanmamaya başlamıştır ve savaştan sonra Loos'u bir şarlatan olarak kınamıştır.

Yine de Rilke'nin teşekkür mektubunu "nazik" ve "asil" olarak anlatmıştır:

(Mektup) beni hem etkiledi hem de derin bir memnuniyet verdi. Asil bir kişinin sevgisi, yaşamımın değişken dengesinde bir dayanak oluyor. Bu sevginin işareti ve anısı olarak kalbimde taşıdığım muhteşem hediyeye layık değilim. En derin teşekkürlerimi ve içten *bağlılığımı* Rilke'ye iletmeniz dileğiyle. [LW'den LF'ye, 13.2.15]

Trakl'ın şiirleri hakkındaysa Ficker bir derleme gönderene dek muhtemelen hiçbir şey bilmiyordu. Şöyle yanıtladı: "Onları anlamıyorum, ama genel havası beni mutlu ediyor. Bu, gerçek bir dehanın tarzı."

Wittgenstein ve Ficker'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğundaki sanatçılara paranın paylaştırılmasını tartıştıkları hafta sonu, bu imparatorluğun kaderinin belirlendiği hafta sonu olmuştu. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a verdiği ültimatom 23 Temmuz tarihliydi ve şartların kabul edilmesi için son tarih 25 Temmuz saat 18:00'dı. Kabul edilmeyince Avusturya 28 Temmuzda Sırbistan'a savaş açtı.

Bu ileri aşamada bile –bir hafta içinde Avrupa'nın tümü savaşa girmiş olacaktı– genel kanı bunun, Avusturya-Macaristan ve Britanya arasındaki ilişkileri etkilemeyeceği yönündeydi. Britanya kamuoyu – böyle şeylerle ilgilendikleri kadarıyla– Habsburglara dost, Sırplara düşmanca bakıyordu. İngiliz gazeteleri, neredeyse Avusturyalı meslektaşları kadar tutkulu bir şekilde Arşidük cinayetini kınıyordu.

Dolayısıyla Pinsent'in Wittgenstein'a yazdığı 29 Temmuz tarihli mektubunda 24 Ağustosta Grand Hotel'deki buluşmayı emin bir şekilde teyit ettiğini okumak şaşırtıcı değildir. Onu kaygılandıran tek şey gidecekleri yerdir. Andora mı yoksa Faeroe Adaları'na mı gitmeliydiler? Veya belki de başka bir yere? "Madeira sana uygun olmaz sanırım," diyordu üslubunda belirgin bir coşku olmaksızın. "Elbette, Britanya Adalarında da ücra köşeler var. Yine de İrlanda'ya gitmesek iyi olur; orada yakında ayaklanmalar ve iç savaş olacağı kesin!" İskoçya olabilirdi (bu besbelli Wittgenstein'ın önerisiydi) – örneğin Orkney, Shetland ya da Hebridler. Bu gerçekten de bir açıdan kıtadaki bir tatile tercih edilebilirdi. Çünkü:

Belki de bu Avrupa Savaşı meselesinden dolayı Andorra'ya gitmesek iyi ederiz – geri dönmek zor olabilir. [DP'den LW'ye, 29.7.14]

A. J. P. Taylor'un "program gereği savaş" olarak adlandırdığı şeyin gülünç mantığıyla "bu Avrupa savaşı meselesi" Wittgenstein'ın bu mektubu alışından sonraki birkaç gün içinde kendisinin ve Pinsent'in ülkesinin Birinci Dünya Savaşında farklı saflarda olmasına yol açmıştı.

Wittgenstein'ın ilk tepkisi Avusturya'yı terk edip İngiltere veya Norveç'e gitmeye çalışmak olmuş gibidir. Başaramadığında ve ona ayrılamayacağı söylendiğinde gönüllü olarak Avusturya ordusuna

katıldı, geçen yılki fıtık ameliyatı yüzünden zorunlu hizmetten muaftı. "Askere yazılması büyük fedakârlık," diye yazıyordu Pinsent günlüğüne, "ama çok üzücü ve trajik."

Vatansever olmakla birlikte Wittgenstein'ın orduya katılma nedenleri ülkesini savunma isteğinden daha karmaşıktı. Kız kardeşi Hermine bunun "zor bir iş üstlenmek ve saf zihinsel çalışmadan başka bir şey yapmak için duyduğu güçlü istekten" kaynaklandığını düşünüyordu. Ocak ayından beri yoğun olarak hissettiği, "farklı bir kişiye dönüşme" isteğiyle de bağlantılıydı.[13]

O zamanlardaki duygusal durumunu betimlemek için kullandığı metafor, 1914 yazındaki Avrupa'nın durumunu da tanımlar: Dinmeyen bir kaynama ve "her şeyin bir anda ve nihai patlaması" umudu. Bu nedenle savaşın ilan edilmesi, katılan uluslar tarafından sevinç ve kutlama gösterileriyle karşılanmıştı. Görünüşe göre, bütün dünya Wittgenstein'ın 1914'teki deliliğini paylaşıyordu. Özyaşamöyküsünde Russell, Trafalgar Meydanı'nda tezahürat yapan kalabalığın arasında yürürken "sıradan kadın ve erkeklerin savaş olasılığından ne kadar mutlu oldukları" karşısında duyduğu şaşkınlığı anlatıyordu.[14] George Trevelyan ve Alfred North Whitehead gibi en iyi dostlarından bazıları bile bu coşkuya kapılmış ve "vahşi bir savaşçı" olmaya başlamışlardı.

Wittgenstein'ın Rusya'ya savaş açıldığı haberini sınırsız bir keyifle karşıladığı ya da o sıralarda Avrupa uluslarını pençesine almış histerik yabancı düşmanlığına yenik düştüğü düşünülmemelidir. Yine de milliyetçi nedenlerden çok kişisel nedenlerle olsa da bir anlamda savaşı memnuniyetle karşıladığı şüphe götürmezdi. Kendi kuşağından

---

[13] *Hatıralar*, s. 3.

[14] Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 239.

birçokları gibi (örneğin Cambridge'deki Rupert Brooke, Frank Bliss ve Ferenc Békássy gibi bazı çağdaşlarıyla aynı şekilde) Wittgenstein da ölümle yüz yüze gelme deneyiminin öyle ya da böyle kendisini *geliştireceğini* hissediyordu. Şöyle de denebilir: Savaşa ülkesi uğruna değil, kendisi için gitmişti.

William James, *Dinsel Deneyim Çeşitleri* adlı kitabında, ölümle kahramanca yüzleşmenin manevi değerine değiniyordu. Bu Wittgenstein'ın Russell'a 1912'de söylediği gibi gelişmek istediği birçok yönde kendisini geliştirebileceğini düşündüğü bir kitaptı. "Bir insanın zayıflığı ne olursa olsun," diye yazmıştı James:

> Eğer ölümü göze almaya razıysa, hatta dahası, seçtiği hizmette buna kahramanca katlanıyorsa, bu gerçek sonsuza dek kutsanmasını sağlayacaktır. [James, *Dinsel Deneyim Çeşitleri*, s. 364]

Savaş boyunca tuttuğu günlüklerde Wittgenstein'ın (kişisel bölümleri çok basit bir kodla yazılmıştır) tam da böyle bir kutsanma isteği içinde olduğuna dair belirtiler buluruz. Düşmanı ilk kez gördüğünde, "Şimdi temiz bir insan olma fırsatım var," diye yazmıştır, "çünkü ölümle yüz yüzeyim." Tam anlamıyla ateş hattına savaş çıktıktan iki yıl sonra gelmiş ve ilk düşündüğü, bunun getireceği manevi değeri olmuştu. "Belki de," diye yazıyordu, "ölümün yakınlığı yaşamı aydınlatacaktır. Tanrı bana yol göstersin."[15] O halde Wittgenstein'ın savaştan istediği, düşmanı ilk görüşünde yaşayacağı, bütün kişiliğinin dönüşümü, yaşamını geri alınmaz bir şekilde değiştirecek bir tür "dinsel deneyim"di. Bu anlamda savaş onun için tam zamanında çık-

[15] Bu iki ifade Wittgenstein günlüklerinden, Rush Rhees'in *Hatıralar*, s. 172-209'da yaptığı "Ekler"de alıntılanmıştır.

mıştı, o sıralar "farklı bir insana dönüşme" isteği, mantığın temel sorunlarını çözme isteğinden bile daha güçlüydü.

Avusturya'nın Rusya'ya savaş açmasından bir gün sonra, 7 Ağustosta askere yazıldı ve Doğu Cephesindeki Kraków'da görev yapan bir topçu alayına atandı. Viyana'daki askeri yetkililerin nazikliği onu hemen cesaretlendirdi. "Her gün tavsiye almaya gelen binlerce insanı nazikçe ve ayrıntılı bir biçimde yanıtlıyorlardı," diye yorumlamıştı.[16] Bu iyiye işaretti; İngilizlerin iş görme biçimini hatırlatıyordu. Kraków'a 9 Ağustosta ve heyecanlı bir bekleyiş içinde vardı. "Artık çalışabilecek miyim??! İleride neler olacağını öğrenmek için sabırsızlanıyorum."[17]

Wittgenstein'ın alayı Avusturya Birinci Ordusuna bağlıydı, bu nedenle savaşın ilk aylarında, neredeyse en saçma biçimde beceriksiz askeri harekatlardan birine katıldı. Hem Rusya hem Avusturya komutanları yanılsamaya dayanan bir strateji izlediler: Ruslar, Avusturya birliklerinin ana kısmının Lemberg'de (şimdiki Lwow) toplanacağını düşünürken, Avusturyalılar, Rus güçlerinin büyük bölümünün daha kuzeyde, Lublin civarında yığıldığını varsayıyorlardı. Böylece Avusturya ordusu Rus Polonya'sında kolayca ilerlerken, Ruslar da Avusturya Galiçyasındaki en büyük şehir olan Lemberg'e ilerlemeye devam ediyor, her iki taraf ne kadar da az bir direnişle karşılaştığını görerek şaşıyorlardı. Avusturya kumandanı Conrad neler olduğunu fark edene kadar Lemberg düşmüştü ve Birinci Ordu erzak destek yollarının güneydeki Rus birliklerince kesilmesi gibi ciddi bir tehlike

---

[16] "*Leute, die von Tausenden täglich um Rat gefragt werden, gaben freundliche und ausführliche Antworten*": Elyazması 101, 9.8.14.

[17] "*Werde ich jetzt arbeite können??! Bin gespannt auf mein kommendes Leben!*": Anılan elyazması.

içindeydi. Bu nedenle Conrad geri çekilmeye zorlandı. Rus topraklarına cesur bir hücum olarak başlayan sefer; Avusturya-Macaristan'ın 140 mil *içinde* bir çizgiye yüz kızartıcı bir geri çekilişle son buldu. Ancak Avusturya ordusu geri çekilmese sayıca üstün Rus güçleri tarafından yok edilecekti. Ama en nihayetinde Conrad'ın komutası altındaki 900.000 kişiden 350.000'i sonuçsuz ve karmaşık Galiçya seferinde ölmüşü.

Wittgenstein bu seferin büyük bölümünü Vistula nehrinde, ilk ilerleme sırasında ele geçirilen Rus gemisi *Goplana*'da geçirmişti. Bu ilk birkaç ay içinde herhangi bir aktif savaş gördüyse de günlüğünde bununla ilgili hiçbir kayıt yoktur. Bunun yerine görülemeyen, ama duyulan büyük muharebeler ve "Ruslar hemen arkamızda" gibi söylentiler okuruz. Belki de bu Wittgenstein'ın tipik karamsarlığı (ki, bu durumda haklıydı), Rusların Lemberg'i aldıklarına ilişkin gelen söylentilere inanmaya hazırken Almanların Paris'i aldıkları söylentisine hemencecik inanamıyordu. Her iki hikâyeden de aynı sonucu çıkarmıştı: "Şimdi mahvolduğumuzu biliyorum!" Özellikle Paris hakkındaki söylenti, 25 Ekimde, Merkezi Güçler'in [İttifak Devletleri] durumlarını karamsar bir bakışla düşünmesine yol açtı:

> Böyle inanılmaz haberler daima kötüye işarettir. Eğer bir şey bizim için gerçekten iyi gitmişse, o zaman *bu* bildirilecektir ve insanlar böylesi saçmalıklara aldanmayacaktır. Bu nedenle bugün bizim –Alman ırkının– korkunç acısını her zamankinden çok hissediyorum. İngilizlerin –dünya üzerindeki en üstün ırk– kaybetmesi *imkânsız*. Oysa biz kaybedebiliriz ve kaybedeceğiz. Bu yıl olmazsa gelecek yıl. Irkımızın yenileceği düşüncesi beni son derece üzüyor, çünkü ben katıksız bir Almanım.[18]

---

[18] "*Solche unmögliche Nachrichten sind immer einsehr schlechtes Zeichen. Wenn*

Savaşı ırksal açıdan görmeye eğilimli olması belki de mürettebatın çoğuyla neden bu kadar zor geçindiğini de açıklayabilir. Avusturya-Macaristan ordusu bütün Avrupa orduları içinde ırk açısından en karışık orduydu. Subaylarının çoğunun Alman ya da Macar olmasına karşın, askerlerinin çoğu imparatorluğa tabi çeşitli Slav uluslarından gelmişti. Wittgenstein subayları "nazik ve bazen de çok iyi" buluyordu, ama takım arkadaşlarıyla buluşur buluşmaz onlardan "bir grup suçlu" diye bahsetmeye başladı: "Hiçbir şeye karşı hiçbir heyecanları yok, inanılmaz derecede kaba, aptal ve kötü niyetliler."[19] Onları insan olarak görmekte bile zorluk çekiyordu:

Çince bir konuşma duyduğumuzda, bu konuşma tarzını anlaşılmaz sesler olarak algılamaya eğilimindeyiz. Çinceyi anlayan bir kişi, duyduklarını *dil* olarak tanımlayacaktır. Aynı şekilde ben de bir kişide *insanlık görmekte* zorlanıyorum. [Elyazması 101, 21.8.14; bu çeviri *Kültür ve Değer*, s. 1'den alınmıştır]

Yaratıklarla çevrelenmiş gibiydi –onlara göre de o bir yaratıktı– Wittgenstein bu durumu, Linz'deki okulda karşılaştığıyla benzer buluyordu. 10 Ağustosta, üniformasını aldıktan bir gün sonra bu benzerlik, bastırılmış bir endişeyi aniden yüzeye çıkarmış bir şekilde kafasına dank etti: "Bugün uyandığımda; beklenmedik ve saçma bir

---

wirklich etwas für uns Günstiges vorfällt, dann wird das *berichtet und niemand verfällt auf solche Absurditäten. Fühle darum heute mehr als je die furchtbare Traurigkeit unserer – der deutschen Rasse– Lage. Denn dass wir gegen England nicht aufkommen können, scheint mir so gut wie gewiss. Die Engländer – die beste Rasse der Welt –* können *nicht verlieren. Wir aber können verlieren und werden verlieren, wenn nicht in diesem Jahr so im nächsten. Der Gedanke, dass undere Rasse geschlagen werden soll, deprimiert mich furchtbar, denn ich bin ganz und gar deutsch*": Elyazması 101, 25.10.14.

[19] Rhees, *a.e.*, s. 196'da alıntılanmıştır.

şekilde kendimi insanın okula geri döndüğünü gördüğü o rüyalardan birindeymiş gibi hissettim."[20] *Goplana*'da mürettebat tarafından alaya alındıktan sonra şöyle yazar: "Berbattı. Eğer öğrendiğim tek bir şey varsa o da şu: mürettebat içinde tek bir düzgün insan yok":[21]

Beni zor günler bekliyor. Çünkü tıpkı Linz'deki okulda olduğu gibi satıldım ve ihanete uğradım. [Elyazması 101, 25.8.14; Rhees, *a.e.*, s. 196.]

Yalıtılmışlık duygusu, Linz'deki öğrenciliğinden beri sahip olduğu yalnızlık duygusunun üstesinden gelmesine yardım eden insanların – Russell, Keynes, Pinsent– "diğer tarafta" olduğu düşüncesiyle had safhaya ulaşıyordu. "Son birkaç gündür sık sık Russell'ı düşünüyorum," diye yazıyordu 5 Ekimde. "Acaba o beni hâlâ düşünüyor mudur?" Keynes'den bir mektup almıştı, ama bu tamamen işle ilgiliydi. Savaştan sonra, Johnson'a verilmesi için ayarladığı paranın ne olacağını soruyordu.† "Özellikle şu günlerde insanın bir zamanlar sırdaş olduğu birinden bir iş mektubu alması yaralayıcı oluyor." Ama hepsinden çok Pinsent'i düşünüyordu: "David'den hiç haber yok. Tamamen terk edildim. İntiharı düşünüyorum."[22]

Birkaç Alman ve Avusturyalı arkadaşınaysa ordu kartpostalları biçiminde haberler gönderiyor, destek ve teşvik dolu cevaplar alıyordu. Özellikle Berlin'deki Jolles ailesi düzenli ve hevesli mektup arkadaşla-

---

[20] Elyazması 101, 10.8.14; Nedo, *a.e.*, s. 161'de alıntılanmıştır.

[21] Elyazması 101; *a.g.e.*, s. 70'de alıntılanmıştır.

† Savaştan önce Wittgenstein, Keynes'le birlikte, Johnson'un mantık üzerine yaptığı çalışmasını sürdürmesine yardımcı olmak için yılda 200 pound'un King's College tarafından yönetilen bir araştırma fonuna bağışlanmasını ayarlamıştı.

[22] "*Keine Nachricht von David. Bin ganz verlassen. Denke an Selbstmord*": Elyazması 102, 26.2.15.

rıydı. Yaşlı ve vatansever olduklarından "küçük Wittgensteinlarının" cephesinden haberler okumaktan keyif alıyorlardı ve savaş boyunca, maceralarını daha ayrıntılı anlatması için başının etini yiyip durdular. "Seni hiç bu kadar sık ve şu an duyduğum kadar büyük bir sevinçle düşünmemiştim," diye yazıyordu Stanislaus Jolles 25 Ekimde. "Bize daha sık yaz."[23] Düzenli olarak sigara, ekmek ve çikolata paketleri göndererek "üzerlerine düşeni" yapıyorlardı.

Frege'den de vatansever temenniler aldı. "Bir gönüllü olarak askere gitmişsin," diye yazmıştı Frege 11 Ekimde:

Özel bir memnuniyetle okudum ve kendini hâlâ bilimsel çalışmaya adayabilmenden ötürü de hayrete düştüm. Dilerim savaştan sağ salim döndüğünü ve tartışmalarımıza devam edeceğimiz günü görürüm. Hiç şüphesiz, o zaman sonunda yakınlaşacak ve birbirimizi daha iyi anlayacağız. [GF'den LW'ye, 11.10.14]

Bununla birlikte onu intihardan kurtaran Jolleslerden ve Frege'den aldığı mektuplar değil; tam da bulmak için savaşa geldiği dinsel değişim ve kişisel dönüşümü bulmasıydı. Deyiş uygunsa onu söz kurtarmıştı. Galiçya'daki ilk ayında bir kitapçıya girmiş ve orada tek bir kitap bulabilmişti: Tolstoy'un *Kısa İncil*'i [*Gospel in Brief*]. Kitap onu büyülemişti. Bir tür tılsım gibi: nereye gitse yanında taşıyor ve o kadar sık okuyordu ki, artık bütün pasajlarını ezbere biliyordu. Arkadaşlarının arasında "İncilli adam" diye tanınmaya başlamıştı. Bir süre için –savaştan önce Russell'da, kendisinden bile daha fazla "Hıristiyanlarla ilişkisi berbat" biri izlenimi bırakan Wittgenstein– artık yalnızca bir inanan değil; sıkıntı içinde olan herkese Tolstoy'un *İncil*'ini tavsiye eden bir evanjelist olmuştu. Daha sonra Ficker'e "eğer kitabı

[23] SJ'den LW'ye, 25.10.14.

bilmiyorsan, o zaman onun bir insan üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini tahmin bile edemezsin" diyecekti.[24]

Mantığı ve kendi varoluşu hakkındaki düşüncesi sadece "kendine karşı tek bir ödevi"nin iki yanı olduğu için, ateşli bir şekilde benimsenen bu inancın çalışmaları üzerinde bir etkisi olacağı kesindi. Sonunda oldu da – çalışmasını, Frege ve Russell'ın tinindeki bir mantıksal sembolizm çözümlemesinden; mantık teorisini dinsel mistizmle birleştiren, bugün bildiğimiz tuhaf şekilde melez bir esere dönüştürecekti.

Ama böyle bir etki birkaç yıl sonrasına dek ortaya çıkmadı. Wittgenstein savaşın ilk birkaç ayı boyunca, Tolstoy'un *İncil*'inden edindiği manevi güçle "hayatta kaldı." Yani kendi deyimiyle kitap bu anlamda "içsel varoluşumun bozulmaması için" dış görünüşünü aydınlatmıştı.

Yani diğer bir deyişle iki (ya da üç) yıl önce *Die Kreuzelscheiber*'i izlediği sırada birdenbire aklına gelen düşünceyi uygulamaya koymasına izin verdi – bu, "dışarıda" ne olursa olsun *kendisine*, öz varlığına bir şey olamayacağı düşüncesiydi. Bu nedenle günlüğünde, "kendini kaybetmemek" için Tanrı'dan tekrar tekrar yardım istediğini görürüz. Bu onun için hayatta kalmaktan çok daha önemliydi. Vücuduna ne olduğu –ya da ne olması gerektiğini hissettiği– ilgilenmeye değmeyen bir sorundu. "Eğer sonum geldiyse," diye yazmıştı 13 Eylülde (Rusların onlara doğru ilerlediklerinin bildirildiği günlerden biriydi), "kendime bakarak iyi bir şekilde öleyim. Kendimi hiçbir şekilde kaybetmeden."[25]

---

[24] LW'den LF'ye, **24.7.15**.

[25] Elyazması **101**, **13.9.14**; Rhees, *a.e.*, s. **194**'de (birazcık farklı çevrilerek)

Wittgenstein için vücut sadece "dış dünyaya" aitti – dünya da, şu an aralarında yaşadığı "kaba, aptal ve kötü niyetli"lere aitti. Ancak *ruhu* bütünüyle farklı bir diyarda bulunmalıydı. Kasımda kendi kendisine şöyle dedi:

Dış dünyaya bağımlı olmazsan orada olanlardan da korkmazsın... Olgulardan bağımsız olmak, insanlardan bağımsız olmaktan x kere daha kolay. Ama kişinin bunu yapabilmesi de gerekli. [Elyazması 102, Kasım 1914; Rhees, *a.e.*, s. 196'da alıntılanmıştır]

Gemideki işi geceleyin projektörü kumanda etmekti. Görevin yalnızlığı; gemideki koşullara katlanmak için gerekli gördüğü üzere, insanlardan bağımsız olmayı daha da kolaylaştırmıştı. "Bu sayede silah arkadaşlarımın kötülüğünden kaçmayı başardım," diye yazmıştı. Belki dış çevreden uzak durmak için duyduğu şiddetli istek de mantık çalışmalarına yeniden başlamasını kolaylaştırmıştı. 21 Ağustosta, tekrar çalışıp çalışamayacağını merak ediyordu:

Çalışmamın bütün kavramları artık bana "yabancı" geliyor. Hiçbir şey GÖRMÜYORUM!!![26]

Ama bunu izleyen iki hafta boyunca – geceleri projektörün ışığında ve gündüzleri Tolstoy'un *İncil*'ini okuyarak huzur bulduğu zamanlarda çok şey yazdı. Bu iki haftanın sonunda şunu fark etti: "Çok büyük bir keşfin izindeyim, Ama ona ulaşabilecek miyim?"[27]

Yine de beden ile ruh arasındaki ayrılma tam değildi. Nasıl olabilirdi ki? Kendisini çevresinden, hatta diğer insanlardan uzaklaştırabi-

---

alıntılanmıştır.

[26] "*Ich bin mit allen den Begriffen meiner Arbeit ganz und gar 'unfamiliar.' Ich SEHE gar nichts!!!*": Elyazması 101, 21.8.14.

[27] Elyazması 101, 5.9.14; Nedo, *a.e.*, s. 168'de alıntılanmıştır.

lirdi, ama kendini kendi bedeninden ayıramazdı. Aslında mantık üzerine çalışma yeteneğinin tazelenmesi bedensel bir uyanışa da karşılık gelmişti. Yukarıda, neredeyse zafer sarhoşluğu içinde söylenenleri şunlar izliyordu: "Her zamankinden daha şehvetli hissediyorum. Bugün yine mastürbasyon yaptım."[28] İki gün önce, hiçbir cinsel istek duymadığı üç haftadan sonra ilk kez mastürbasyon yaptığını kaydetmiştir. Mastürbasyon yaptığı durumları –bir gurur kaynağı olmasa da– herhangi bir öz-ihtar olmadan kaydetmiştir. Basitçe insanın sağlık durumunu kaydetmesi gibi sıradan bir şekilde yazılmışlardır. Günlüğünden, mastürbasyon yapma isteği ile çalışabilmesi, tanı anlamıyla hayatta olduğunu gösteren, birbirini tamamlayan işaretler olarak ortaya çıkar. Neredeyse şöyle de denebilir: onun için cinsel istek ve felsefi düşünce ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıydı – tutkulu bir şekilde uyarılmanın fiziksel ve zihinsel göstergeleri.

Wittgenstein'ın defterlerinde, Avusturyalıların geri çekildiği Eylülün ikinci yarısı için hiçbir şifreli ifade yoktur. Bununla birlikte bu zaman boyunca yakın olduğunu hissettiği büyük keşfi yapar. Bu, bugün "Dilin Resim Teorisi" adıyla bilinen önermelerin, tanımladıkları gerçekliğin bir resmi olduğu düşüncesiydi. Wittgenstein bu düşüncenin aklına nasıl geldiğinin hikâyesini daha sonraları, arkadaşı G. H. von Wright'a anlattı, o zamandan beri de pek çok kez tekrarlanmıştır.[29] Hikâye şöyledir: Doğu Cephesinde görev yaptığı sıralarda, bir dergide, Paris'te bir araba kazasıyla ilgili olarak açılmış bir dava haberi okur. Kazanın bir modeli mahkemeye sunulmuştur. Modelin par-

---

[28] *"Bin sinnlicher als früher. Heute wieder o..."*: Elyazması 101, 5.9.14.

[29] Bkz. "Yaşamöyküsel Anlatı," s. 8.

çaları (minyatür evler, arabalar, insanlar) ve gerçek şeyler (evler, arabalar, insanlar) arasındaki benzerlikten ötürü bu modelin kazayı temsil edebileceği aklına gelir. Dahası bu benzetmeye dayanarak, bir *önermenin* de parçaları ile dünya arasındaki benzer paralellik nedeniyle, bir olayın modeli ya da *resmi* olarak iş görebileceği söylenebilirdi. Önermenin parçalarının birleştirilme tarzı –önermenin *yapısı*– gerçeklikteki unsurların olası bir birleşimini, olayların olası bir durumunu betimler.

Wittgenstein'ın defterlerinden Resim Teorisi'nin başlangıcını 29 Eylül civarına tarihlendirebiliriz. O gün şöyle yazmıştı:

Önermelerde dünya sanki deneysel olarak bir araya getirilir. (Paris'teki mahkeme salonunda bir motorlu-araba kazasının kuklalar vb aracılığıyla temsil edilmesi gibi.) [*Defterler*, s. 17]

Ekim boyunca Wittgenstein bu düşüncesinin sonuçlarını geliştirdi ve "Mantıksal Resmetme Teorisi" adını verdi. Tıpkı bir çizim ya da tablonun görsel olarak resmetmesi gibi, bir önermenin de *mantıksal* olarak resmettiğini düşünmeye başlamıştı. Yani şöyle de denebilirdi: bir önerme ("Çimenler yeşildir") ile bir olaylar durumu (çimenler yeşil olur) arasında ortak bir mantıksal yapı vardır – olmalıdır. Dilin gerçeği temsil etmesini sağlayan da yapıdaki bu ortaklıktır:

Bu önerme şu şu anlama sahiptir yerine: düpedüz şunu söyleyebiliriz: bu önerme şu şu şey-durumunu temsil eder. Onu mantıksal olarak resmeder.

Yalnızca bu yolla *önerme* doğru ya da yanlış olabilir: o yalnızca bir şey-durumunun bir *resmi* olarak gerçeklikle uyuşabilir ya da uyuşamaz. [*Defterler*, s. 8 (bkz. *TLP* 4.031, 4.06 –yn)]

Wittgenstein bu fikre önemli bir buluş gözüyle bakıyordu. Deyim yerindeyse mantık fethedilecekse, bu da alınması gereken değerli bir

kaleydi. "Bütün gün çalıştım," diye yazıyordu 31 Ekimde:

Soruna boşu boşuna saldırıp durdum! Ama elim boş dönmektense bu büyük kalenin önünde kanımı dökmeyi tercih ederim. En büyük zorluk daha önce fethedilmiş kaleleri korumak. Bütün *şehir* düşmediği sürece; insan mevzilerin birinde tam olarak güvende olduğunu hissedemez.[30]

Ama kendisi saldırıya geçtiği sırada Avusturya ordusu karmaşık ve düzensiz bir biçimde geri çekiliyordu. *Goplana* ordunun kışı geçireceği Avusturya topraklarının çok içindeki Kraków'a doğru yol alıyordu. Kraków'a ulaşmalarından önce Wittgenstein, askeri hastanede psikiyatrik hasta olarak bulunan şair Georg Trakl'dan bir not aldı. Kraków'da Trakl'ı ziyaret eden Ficker, Wittgenstein'a daha önce Trakl'ın durumunu anlatmıştı. Oradan şairin ziyaretine gelip gelemeyeceğini soran bir mektup yazmıştı. Trakl'ın kendisini son derece yalnız hissettiğini ve Kraków'da onu ziyaret edecek hiç kimseyi tanımadığını söylüyordu Ficker. Trakl ise "beni ziyaretinizle onurlandırırsanız çok memnun olacağım. Büyük olasılıkla birkaç gün içinde savaş alanına dönmek için hastaneden ayrılabileceğim. Bir karar verilmeden önce sizinle konuşmayı çok istiyorum."[31] Özellikle içinde bulunduğu ortam düşünülünce bu davet Wittgenstein'ı çok sevindirdi: "Onu tanıyacağım için çok mutluyum! Kraków'a vardığımda onunla buluşmayı umuyorum! Benim için büyük bir uyarıcı olabilir."[32] *Gop-*

---

[30] "*Den ganzen Tag gearbeitet. Habe das Problem* verzeifelt *gestürmt! Aber ich will eher mein Blut von dieser Festung lassen, ehe ich unverrichteter Dinge abziehe. Die grösste Schwierigkeit ist, die einmal eroberten Forts zu halten bis man ruhig in ihnen sitzen kann. Und bis nicht die* Stadt *gefallen ist, kann man* nicht *für immer ruhig in einem der Forts sitzen*": Elyazması 102, 31.10.14.

[31] Trakl'dan LW'ye, Kasım 1914.

[32] "*Wie gerne möchte ich ihn kennen lernen! Hoffenlich treffe ich ihn, wenn ich nach*

lana'nın nihayet Kraków'a vardığı 5 Kasımda şöyle yazıyordu: "Trakl'la görüşme umudu ve beklentisiyle heyecanlıyım:

Birazcık olsun iletişim kurabildiğim insanları görmeyi çok özlüyorum ... bu bana büyük güç verirdi ... Krakau'dayım. Ama Trakl'ı ziyaret etmek için hayli geç oldu.[33]

Bu son cümle çok korkunç, kasıtsız ve acı bir tesadüfe denk geliyordu. Ertesi sabah telaşla hastaneye gittiğinde gerçekten de çok geç olduğunu öğrendi: Trakl, Wittgenstein'ın gelmesinden sadece iki gün önce 3 Kasım 1914'te aşırı dozda kokain alarak kendini öldürmüştü. Wittgenstein perişan olmuştu: Tek söyleyebildiği, "*Wie traurig, wie traurig*!!!" ("Ne talihsizlik, ne talihsizlik!!!") olmuştu.

Sonraki birkaç gün boyunca Wittgenstein'ın günlüğü hayatının sefilliği, çevresindekilerin vahşiliği ve hayatta kalmasına yardım edecek iyi bir insan bulmaya girişimlerinin başarısızlığıyla doluydu. Böyle bir insan olabilecek Trakl'dan yoksun kalınca düşüncelerini Pinsent'e yöneltti: "Onu ne çok düşünüyorum! Acaba beni bunun yarısı kadar düşünüyor mu?"[34] İsviçre üzerinden İngiltere'ye mektup gönderebileceğini keşfetmişti ve hemen "*sevgili* David"e bir mektup gönderdi. Bunu izleyen haftalar boyunca sabırsızca bir yanıt bekledi. Sonunda, 1 Aralıkta Pinsent'den bir mektup aldığında derin bir rahatlamayla gelen mektubu öptü.

Krakau komme! Vielleicht wäre es mir eine grosse Stärkung": Elyazması 102, 1.11.14.

[33] "*Ich vermisse sehr einen Menschen, mit dem ich mich ein wenig ausreden kann ... es würde mich sehr stärken ... In Krakau. Es ist schon zu spät, Trakl heute noch zu besuchen*": Elyazması 102, 5.11.14.

[34] Elyazması 102, 11.11.14.

Pinsent mektupta İngiliz ordusuna katılmayı denediğini, ancak er olabilmek için gerekli sağlık muayenesini geçemediğini anlatıyordu ("çok zayıfım") ve subay olarak da bir görev alamamıştı. Bu yüzden hâlâ gönülsüzce hukuk sınavlarına çalışıyordu. "Bu savaş bittiğinde," diye yazmıştı, "tekrar buluşacağız. Yakında olacağını umalım!" Ve şöyle eklemişti: "Orduya gönüllü yazılmış olman *müthiş* bir şey, ama bunun gerekli olması korkunç bir şekilde trajik."[35]

Wittgenstein hemen bir cevap gönderdi ve giderek büyüyen bir sabırsızlıkla karşılık bekledi. Yazışmaları böylece devam etti. "*Keine Nachricht von David*" ("David'den hiçbir haber yok") ve "*Lieben Brief von David*" ("David'den gelen güzel mektup") ifadeleri kış boyunca günlüğünde tekrar tekrar karşımıza çıkar.

Wittgenstein'ın kışı Kraków'da geçirme konusundaki en büyük endişesi (bundan sık sık şikâyet etmesine rağmen) soğuk değil, başkalarıyla aynı odayı paylaşması gerektiği düşüncesiydi. "Tanrı beni bundan kurtarsın," diye dua ediyordu. Her nasılsa, dualarına karşılık verildi: Kendisine ait bir oda sözü verilince hayli rahatlamadı. Dahası Aralıkta tamamen yeni bir görev yerine atandı; bu, dört uzun aydır arkadaşlıklarına katlandığı "aşağılık adamlar güruhu"ndan kurtulma şansıydı. Balon bölümüne katılmak istemişti, ama matematik eğitimi aldığı öğrenildiği zaman bunun yerine ağır silahlar atölyesinde bir iş önerildi.

Aslında Wittgenstein'a atölyede verilen görev hiçbir matematiksel uzmanlık gerektirmeyen sıradan bir sekreterlik işiydi ve kışlalardaki bütün araçların bir listesini yapmaktan ibaretti. Bir süre için günlüğüne kaydettiği tek şey "*Ganzer Tag Kanzlei*" ("Bütün gün ofistey-

[35] DP'den LW'ye, 1.12.14.

dim") oldu. Bu da çok sık tekrarlandığı için "*G. T. K.*" biçiminde kısaltmaya başladı. Bununla birlikte işinin iyi tarafı, en azından kendisine ait iyi bir odanın olmasıydı: "Dört aydır ilk kez doğru dürüst bir odada yalnızım!! *Zevk aldığım* bir lüks."[36] Daha da önemlisi iletişim kurabildiği, hoşlanıp saygı duyabildiği insanlar arasındaydı. Özellikle üstü *Oberleutnant* [üsteğmen] Gürth'le orduya katıldığından beri ilk kez dostluk denebilecek bir ilişki kurmuştu.

Belki de şimdi sohbet edebildiği insanlarla beraber olduğundan günlüğündeki kayıtlar bu sırada daha kısa ve basmakalıp olmaya başlamıştı. "*G. T. K.*"den başka diğer yineleme şuydu: "*Nicht gearbeitet*" ("Hiç çalışmadım"). Çelişir bir biçimde (ama iyice düşünüldüğünde, belki de şaşırtıcı değil), ofiste dost canlısı iş arkadaşları arasında geçirdiği uzun bir günün sonunda mantık üzerine yoğunlaşması; ölümle yüz yüze bir savaşın ortasında projektör kumanda ettiği ve nefret ettiği insanlar arasında yaşadığı zamanlardan daha zor oluyordu. Atölyede, felsefi sorunlara yoğunlaşmak için ihtiyacı olan mutlak yalnızlığa ne fırsatı ne de isteği vardı.

Bununla birlikte biraz okuma yapmayı başarıyordu. Kasımda Emerson'un *Essays*'ini [*Denemeler*] okumaya başlamıştı. "Belki de üzerimde iyi bir etkisi olur," diye düşünüyordu.[37] Olup olmadığını söylemez ve günlüğünde Emerson'dan bir kez daha bahsetmez. O sırada (veya gerçekten başka bir zamanda) yazdıklarında Emerson etkisinden kesinlikle hiçbir iz yoktur.

Düşünceleri, Wittgenstein'ın benimsediği Tolstoycu Hıristiyanlığa neredeyse taban tabana zıt bir yazar olan Friedrich Nietzsche onu daha

[36] Elyazması 102, 10.12.14.

[37] Elyazması 102, 15.11.14.

çok etkilemişti. Wittgenstein Kraków'dan, Nietzsche'nin toplu eserlerinin içinde, Hıristiyanlığa kızgın bir biçimde saldırdığı *Deccal*'in [*The Anti-Christ*] de bulunduğu sekizinci cildini satın almıştı. Nietzsche yoz, ahlaksız bir din, "gerçekliğe karşı şimdiye kadar eşi görülmemiş, ölümcül bir düşmanlık biçimi" olarak Hıristiyanlığı eleştiriyordu. Ona göre Hıristiyanlığın kökeni, insan psikolojisinin en zayıf ve en temel taraflarına dayanıyordu ve temelde düşmanca bir dünyadan korkakça bir geri çekilişti:

Dokunma duyusunun bir hastalıklı duyarlılık durumunu biliyoruz, kişiyi her türlü temastan, katı bir nesneyi tutmaktan kaçındıran bir durum. Böyle bir psikolojik habitus'u en son mantığına götürürsek – her gerçekliğe karşı içgüdüsel nefret, "ele gelmeyen"in, "kavranamayan"ın içine kaçış, her biçimlenmeye, her zaman ve uzam kavramına, sağlam, töre, kurum, kilise olan her şeye karşıtlık, hiç bir gerçeklik türünün dokunamadığı bir dünyada rahat etmek, yalnızca "içsel" olan bir dünyada, "hakiki" bir dünya, "bengi" bir dünya... "Tanrının melekûtu sizin içinizdedir" ... [Nietzsche, *Deccal*, s. 44]

Gerçeğe duyulan nefret ve onun getirdiği Tanrı sevgisi aracılığıyla kurtuluş fikri Nietzsche'ye göre "Aşırı bir acı ve uyarılma duyarlılığının, her dokunuşu derinden duyumsadığı için artık "dokunulmak" istemeyen bir duyarlılığın ..." sonucuydu, "Acıdan korkmak, sonsuz derecede küçük acıdan bile – bu bir *sevgi dininden* başka bir şeyle *sonuçlanamazdı*."[38]

Nietzsche'nin Hıristiyanlığa karşı olan düşmanlığından "güçlü bir şekilde etkilenmiş" olmasına ve çözümlemesinde bir doğruluk payı olduğunu kabul etmesine rağmen Wittgenstein'ın inancı sarsılmamıştı: "Hıristiyanlık mutluluğa giden tek *kesin* yol"du:

---

[38] *A.g.e.*, s. 44-5.

... ama ya eğer birisi bu mutluluğu reddederse? Dış dünyaya karşı umutsuzca verilen mücadelede mutsuzca yok olmak daha iyi olamaz mı? Ama böyle bir yaşam anlamsız. Fakat anlamsız bir yaşam sürmemek neden? Değmez mi?[39]

Bu birkaç cümleden bile, Wittgenstein'ın *inancına* rağmen Nietzsche'nin düşüncesine ne kadar yakın olduğu görülebilir. Nietzsche'nin psikolojik terimlerindeki meseleleri tartışmaktan memnundur; bunu, Hıristiyanlığın *doğru* olup olmadığına dair bir soru olarak değil, ama başka türlü katlanılamaz ve anlamsız olacak bir varoluşla başa çıkmakta bir yardımı olup olmadığı açısından bakıyordu. Sorun William James'in terimleriyle, onun "hasta ruhu" iyileştirmeye yardım edip etmeyeceğiydi. Buradaki "o" da bir *inanç* değil, bir pratik, bir yaşam biçimiydi. Bu, Nietzsche'nin iyi ifade ettiği bir noktaydı:

Hıristiyanlığın işaretini bir "inanç"ta, diyelim İsa tarafından kurtarılma inancında görmek saçmalık kertesinde yanlıştır: yalnızca Hıristiyanca bir *pratik*, çarmıhta ölenin *yaşadığı gibi* yaşanmış bir yaşam Hıristiyancadır... Bugünde olanaklıdır *böylesi* bir yaşam, hatta bazı insanlar için zorunludur: sahici, kaynaktan Hıristiyanlık bütün zamanlarda olanaklı olacaktır... Hiç de bir inanç *değil*, bir yapma, özellikle de birçok şeyi *yapmama*, başka türden bir *varolma*... Bilinç durumları, herhangi bir inanç , bir şeyi doğru saymak, örneğin –her psikolog bilir bunu– içgüdüler karşısında tamamıyla önemsizdir ve onların değeri açısından beşinci derecede kalır: tam olarak söylersek, tinsel nedensellik kavramı tümüyle yanlıştır. Hıristiyan olmanın, Hıristiyanlığın bir doğru-saymaya, salt bir bilinç görüngüselliğine indirgenmesi, Hıristiyanlığı olumsuzlama anlamına gelir. [Nietzsche, *a.e.*, s. 56]

---

[39] "*Gewiss, das Christentum ist der einzige* sichere *Weg zum Glük; aber wie wenn einer dies Glück verschmähte?! Könnte es nicht besser sien, unglücklich im hoffnungslosen Kampf gegen die äussere Welt zu Grunde zu gehen? Aber ein solches Leben ist sinnlos. Aber warum nicht ein sinnloses Leben Führen? Ist es unwürdig?*": Elyazması 102, 8.12.14.

Bunun *Deccal*'deki, Wittgenstein'ı Nietzsche'nin yapıtında doğruluk payı olduğuna ikna eden pasajlardan biri olduğu kesindir. Dinin özünün duygular (ya da Nietzsche'nin dediği gibi *içgüdülerde*) ve inançlardan çok pratiklerde yattığı düşüncesi, Wittgenstein'ın hayatı boyunca bu konu üzerine olan görüşlerinde sabit bir tema olarak kalacaktı. Hıristiyanlık onun için (o sıralarda) "mutluluğa giden tek *kesin* yol"du: bunun nedeni ölümden sonra hayat vaat etmesi değil, İsa figüründe acıyı katlanabilir kılacak bir örnek, bir tavır sağlamasıydı.

1914-15'in kış aylarında Wittgenstein'ın günlüklerinde inancıyla ilgili biraz daha bilgi ediniriz. Artık Tanrı'dan güç ihsan etmesini istemez ya da yazdıkları "Tanrının istediği olur" biçiminde sona ermez. Görünüşe göre atölyedeki yaşama katlanmak tanrısal yardımı gerektirmemiştir. Felsefe çalışmak için kendisine ait çok az zamanı kalması sayılmazsa yaşam neredeyse güzeldi, en azından önceki dört ayla karşılaştırıldığında.

Her ne olursa olsun Viyana'da yaşamaktan daha iyiydi. Noelde ailesini ziyaret etme izninin olmaması onu hiç rahatsız etmemişti. Noel arifesinde *Militärbeamter'lige* ("Askeri Memur") terfi ettirildi. Noel günü de subay yemekhanesinde yemeğe davet edildi. Tatil olan Noelin ertesi günü Lemberg'deki kolejden tanıdığı ve sevdiği genç bir adamla küçük bir lokantaya gitti. Böylece Noeli sakin ve görünüşe göre evde ailesiyle birlikte olmaya karşı hiçbir özlem duymadan geçirdi. Askeri posta aracılığıyla Jolles'ten (elbette yanında bir çikolata paketiyle birlikte), Norveç'teki Klingenberg ailesinden ve Frege'den Noel kartları aldı. ("Savaşçılarımızın zaferi ve gelecek yıl kalıcı bir barış umuduyla," diye yazmıştı Frege.)[40]

[40] GF'den LW'ye, 23.12.14.

Bununla birlikte yeni yıl arifesinde Wittgenstein'a aniden üstü olan subay *Oberleutnant* [üsteğmen] Gürth'ün, Viyana gezisinde kendisine eşlik etmesi söylendi; Gürth orada bazı resmi işlere bakacaktı. Doğal olarak, Wittgenstein'ın annesi bu sürpriz ziyarete çok sevinmişti. Günlüğünden, Wittgenstein'ın soğuk bir mesafeyi koruduğu anlamı çıkarılabilir. Ailesiyle tekrar bir araya gelmek konusunda yalnızca, yılbaşını (1 Ocak) tümüyle onlarla geçirdiği için hiç çalışma fırsatı bulamadığını söyler. Soğukkanlılıkla (ve açıkça konu dışı olarak) şöyle ekler: "Moralimin, örneğin Paskalyada olduğundan daha düşük olduğunu belirtmeliyim."[41] Viyana'da geçirdiği on günün ikisini, artık hayli yaşlanmış olan besteci Labor'la, geri kalan zamanının çoğunuysa Gürth'le geçirdi. Kraków'a döndüğünde, bu ziyarete dair tek yorumu "Gürth'le hoş saatler geçirmiş" olduğuydu.[42]

Ailesine karşı sergilediği bu soğukluk; onları iç dünyasına sokmama kararlılığını ve belki de böyle bir şeye izin verirse, savaş boyunca kendini keşfetme ve kendine hâkim olma yolunda yaptığı ilerlemenin bozulmasından duyduğu korkuyu akla getirir. Ancak bu, daha genel bir uyuşukluğun parçası gibi de görünür. Bu dönem boyunca sık sık, özellikle de çalışmalarıyla ilgili olarak yorgunluğundan söz eder. Örneğin 13 Ocakta, enerjisiz çalıştığı yorumunda bulunur:

> Düşüncelerim yorgun. Olayları taze bir biçimde görmek yerine sıkıcı ve cansız bir biçimde görüyorum. Bir alevin sönmesi gibi ve tekrar kendiliğinden yanmaya başlayana dek beklemek zorundayım.[43]

---

[41] "*Notieren will ich mir, dass mein moralischer Stand jetzt viel tiefer ist als etwa zu Ostern*": Elyazması 102, 2.1.15.

[42] Elyazması 102, 10.1.15.

[43] "*Meine Gedanken sind müde. Ich sehe die Sachen nicht frisch, sondern alltäglich, ohne Leben. Es ist als ob eine Flamme erloschen wäre und ich muss warten, bis sie*

İlham için bir dış kaynağa bağımlı olduğunu düşünüyordu: "Çalışmam *sadece* bir mucize sayesinde başarıya ulaşabilir. Yalnızca eğer gözlerimin önündeki perde dışardan kaldırıldığı takdirde. Kendimi tamamen kaderin eline teslim etmeliyim. Kaderin ellerindeyim."[44]

Bir kez daha İngiliz arkadaşlarını düşünüyordu. Pinsent'e tekrar yazdı ve sabırsızca bir yanıt bekledi. 19 Ocakta "David'den ne zaman haber alacağım?!" diye yalvarır.[45] Keynes'den bir mektup almıştı, ama "pek iyi değil" diye tarif ediyordu. Aslında dostça bir nottu, ama belki de gerçek bir rahatlama sağlayamayacak kadar ciddiyetsiz bir havası vardı. "Umarım şu sıralar emniyetli bir biçimde esir alınmışsındır," diye yazıyordu Keynes:

Russell ve ben şimdilik felsefeyi bıraktık. Ben mali işler için hükümet adına çalışıyorum. Russell barış kampanyaları yürütüyor. Ama Moore ve Johnson her zamanki gibi devam ediyorlar. Bu arada Russell, savaşın başlangıcı üzerine hoş bir kitap yayımladı.

Pinsent, Ekimin ortasında henüz orduya katılmamıştı, ama o zamandan beri de ondan haber almadım.

Sevgili arkadaşın Békássy sizin orduda ve çok sevgili arkadaşın Bliss ise bizimkinde bir *er*.

Savaşta olmak, Norveç'te oturup önermeler üzerine kafa yormaktan iyidir herhalde. Ama umarım yakında bu tembelliğe bir son verirsin. [JMK'dan LW'ye, 10.1.15]

---

von selbst wieder zu brennen anfängt": Elyazması 102, 13.1.15.

[44] "Nur *durch Wunder kann sie gelingen. Nur dadurch, indem von ausserhalb mir der Schleier von meinen Augen weggenommen wird. Ich muss mich ganz in mein Schicksal ergeben. Wie es über mich verhängt ist, so wird es werden. Ich lebe in der Hand des Schicksals*": Elyazması 102, 25.1.15.

[45] Elyazması 102, 19.1.15.

Nihayet 6 Şubatta Wittgenstein "David'den güzel bir mektup" olduğunu bildirir.[46] Mektup 14 Ocakta yazılmıştır. Pinsent söyleyecek fazla bir şeyinin olmadığını ifade eder. "Tanrı'dan, savaştan sonra birbirimizi yeniden göreceğimizi dilemekten başka."[47] Keynes'in mektubunun sevecen, ama yine de araya mesafe koyan "zekiliğinin" tersine bu dolambaçsız dostluk ifadesi, Wittgenstein'ın tam olarak özlediği ve ihtiyaç duyduğu şeydi.

Wittgenstein'a daha çok hitap eden bir başka şeyse, Skjolden'deki köylülerden gelen kısa notlardı: Halvard Draegni, Arne Bolstad ve Klingenberg ailesi. "Kartın için teşekkürler. Hepimiz iyiyiz. Sık sık senden söz ediyoruz," Draegni'den gelen tipik bir kart örneğiydi. Wittgenstein'ın cevaplarının da bu kadar kısa ve samimi olduğuna kuşku yoktur. Norveç'ten gelen haberler, kulübesinin yapımının tamamlandığı yolundaydı. "Hepimiz," diye yazmıştı Klingenberg, "inşası biten yeni evine yakında dönebileceğini umuyoruz."[48] Wittgenstein işçilere paralarını Draegni aracılığıyla ödemişti. Draegni paranın kendisine gönderilmesine şaşırmış, Wittgenstein'ın dönene kadar ödemeyeceğini düşündüğünü yazmıştı. Maliyet konusunda özür diliyordu: 'Eğer birisi senin gibi, sağlam bir inşaat istiyorsa, bu her zaman başlangıçta hesaplanandan daha pahalıya çıkar," diye açıklamıştı.[49]

Şubat ayının başlangıcında Wittgenstein, atölyedeki demirhanenin sorumluluğuna getirilince, bu ek sorumluluk, felsefeye yoğunlaşmasını daha da güçleştirdi. Demirhanede daha fazla zaman harcama

---

[46] Elyazması 102, 6.2.15.

[47] DP'den LW'ye, 14.1.15.

[48] Klingenberg'den LW'ye, 26.2.15.

[49] Halvard Draegni'den LW'ye, 4.2.15.

zorunluluğunun yanı sıra verilen şeflik görevi iş arkadaşlarıyla arasında daha da çok sıkıntı yarattı. Büyük bir olasılıkla bu göreve diğerlerinden üstün olan mühendislik becerilerinden dolayı seçilmişti, ama öyle olsa bile ustabaşı rolünü üstlenmek onun için zordu. Altında çalışan adamlarla karşılaştığı pek çok güçlüğü kaydeder; bazı durumlar epey tatsızlıkla sonuçlanmıştır. Bir keresinde, daha düşük rütbeli birisinden emir almaktan hoşlanmayan genç bir subayla az kalsın düelloya giriyordu. Ne rütbesine saygı gösteren ne de üstün bilgisinin otoritesini kabul etmeye razı olan uzlaşmaz bir iş gücüne kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışmak bütün enerjisini tüketmiş ve sinirlerini kopma noktasına getirmişti. İşte sadece bir ay geçirdikten sonra –felsefe üzerine neredeyse hiçbir şey yazmadığı bir ay– Wittgenstein intihar eğilimine ve tekrar çalışamayacağı umutsuzluğuna kapılmıştı.

"Kimse böyle devam edemez," diye yazdı 17 Şubatta. Bir şeylerin değişmesi gerektiği açıktı: terfi ettirilmesi ya da başka bir ordugâha gönderilmesi gerekiyordu. Gürth'e, görevinin değiştirilmesi için ricada bulunmaya başladı, ama yetersizlik ya da ihmalden ötürü uzun bir süre hiçbir şey yapılmadı. Hiç değişmeyen "*Nicht gearbeitet*" nakaratına ek olarak, bu noktada günlüğe yeni bir deyim girer: "*Lage unverändert*" ("Durum değişmedi"). Hermine, Wittgenstein'ın savaş deneyimleriyle ilgili olarak, sürekli yinelediği Cepheye gönderilme çabalarından ve "o her zaman daha tehlikeli bir görev isterken, karşısındaki askeri yetkililerin daha kolay bir görev istediğini düşünmesinden dolayı ortaya çıkan gülünç yanlış anlamalar"dan söz ederken bu dönemi kastetmiş olmalıdır.[50]

---

[50] *Hatıralar*, s. 3.

Wittgenstein'ın piyadeye katılma ricalarının, yanlış anlaşılmaktan çok görmezden gelindiği söylenebilir. Sıradan bir asker olmaktansa, bir onarım deposunu yöneten vasıflı bir mühendis olarak, orduya daha çok yararlı olacağı düşünülüyordu. Mart boyunca, Gürth'e defalarca yalvarmasına rağmen durumu aynı kaldı.

1915'in ilk üç ayı felsefi açıdan neredeyse tamamıyla verimsizdi. Wittgenstein başka yönlerden de kendini cansız ve tepkisiz hissediyordu. (Ancak böylesi bir zamanda, içinde hiçbir şey kımıldamazken, cinsel istek hissedebilmesi ve mastürbasyon yapma arzusu duyması onu şaşırtıyordu.) Şubatta Ficker, Trakl'ın eserlerinin ölümünden sonra yayımlanmış bir basımını gönderdiğinde tek yorumu çarpıcı bir biçimde duygusuzca olmuştu: "herhalde çok iyidir."[51] Ficker'e kitap için teşekkür ederek, şu sıralar verimsiz bir dönemde olduğunu ve "yabancı düşünceleri kavramak isteği duymadığı"nı açıklıyordu. Bununla birlikte tepkisizliğinde bile umut verici bir şey vardı:

> Bunu sadece üretkenliğimde bir düşüş olduğunda hissediyorum, *tamamen* sona erdiğinde değil. Ama – NE YAZIK Kİ şimdi kendimi bütünüyle tükenmiş hissediyorum. Tek yapmam gereken sabretmek. [LW'den LF'ye, 9.2.15]

Tanrı'nın ve kutsal ruhun kendisine yardım edip ilham vermesini bekleyecekti.

Bu arada, söyleyecek hiçbir şeyi olmadığı için sessizliğe büründü. Adele Jolles'ten, cepheden gönderdiği haberlerin kısalığından ötürü onu kibarca azarlayan bir mektup aldı. Bir şey kesin, diyordu, ondan doyurucu bir savaş muhabiri veya telgrafçısı olmazdı. Bir kez olsun, insanın, nerede olduğunu, nasıl olduğunu ve ne yaptığını öğrenebileceği doğru düzgün bir mektup gönderemez miydi? İtalyanlar hakkın-

[51] Elyazması 102, 8.2.15.

da ne düşünüyordu? Müttefikliği terk ettikleri için bencil değiller miydi? "Onlar hakkında düşündüklerimi yazsaydım," diyordu Adele, "mektubum herhalde sansürcülerden geçemezdi."[52] Adele Jolles ekmek, çikolata ve meyveli kek göndermeyi sürdürdü, "küçük Wittgenstein"ının mücadelede rol almasından açıkça gurur duyuyordu. "Kendi isteğinle gönüllü olman, her düşündüğümde beni bir kez daha sevindiriyor," diyordu.

Kocasının Wittgenstein'dan gurur duymasının nedeniyse, nihayet teknik bilgisini kullanacağı bir konumda olmasındandı. "En azından," diye yazmıştı, "bilginle doğru yerdesin ve Galiçya yolları bu kadar berbatken tamir edilecek bir sürü otomobil çıkıyordur!"[53] Wittgenstein'dan piyadeyle birlikte Cephede olmayı, sağların arkasında araba tamir etmeye tercih edeceği yanıtını almış olmalı. Jolles bu yanıta şaşırarak, "teknik becerilerini atölyede daha fazla kullanacağını düşünmüyor musun?" diye sorar. Eşi de ateşli vatanseverliğine rağmen kaygılıdır: "Umarım Cepheye gitme isteğin yerine gelmez," diye yazar anaç bir endişeyle, "orada, kalabalık arasında sıradan biri olacaksın, ama burada, üzerine düşeni daha emniyetli bir şekilde yapabilirsin."

Şüphesiz bu ilgi hoş karşılanan, hatta belki de ihtiyaç duyulan bir şeydi, ama yeterli değildi. Ancak Pinsent'den bir mektup almasından sonra uyuşukluğundan kurtuldu. 16 Martta tekrar günlüğüne "David'den hoş bir mektup" diye yazabiliyordu ve, "David'e cevap yazdım. *Çok* duygusal." Cevap mektubunun bir müsveddesi saklanmıştır ve şöyle yazar:[54]

---

[52] AJ'den LW'ye, 12.2.15.

[53] SJ'den LW'ye, 20.2.15.

[54] (İngilizce yazılmış) bu müsvedde şu an Brenner Arşivi, Innsbruck'ta bulunmaktadır.

Benim *Sevgili* Davy'm,

Bugün, 27 Ocak tarihli mektubunu aldım. Artık sınırdaydım. Şimdiyse daha verimli olmaya başlıyorum.

Wittgenstein, Pinsent'den Moore'a bir mesaj iletmesini istemişti ve ona bir mektubu nasıl ulaştıracağını açıklaması gerekmişti. Pinsent bunu yaptı ve "umarım sana yazar" dedi.[55] Bu, hüzünlü bir umuttu. "Eğer Moore bir Hıristiyan gibi davranmazsa, bunun için çok üzgünüm," diye yazdı Pinsent Nisanda. "Aslında mektubumu aldığını hiç bildirmedi."[56]

Moore da Wittgenstein'ı düşüncelerinin tamamıyla dışında tutamamıştı. 12 Ekim 1915'te günlüğüne şunları kaydediyordu: "Rüyamda Wittgenstein'ı gördüm":

... sanki her şeyin yolunda olup olmadığını sorarmışçasına bana bakıyor ve ben de öyle olmadığını bildiğim halde gülümsüyordum. Sonra denizde yüzüyor ve en sonunda da düşman bir yabancı olarak tutuklanmaktan kaçmaya çalışıyordu. [Levy, *a.e.*, s. 274'te alıntılanmıştır]

22 Nisanda Wittgenstein, bütün atölyenin başına getirilir, ama bunun yalnızca daha fazla tatsızlıkla uğraşması anlamına geldiğini kaydeder. Durumu kolaylaştırmak için, Gürth tarafından mühendis üniforması giymesine izin verilir ve geçici bir süre için bu unvanı alır.†

30 Nisanda Wittgenstein, David'den belki de şaşırtıcı bir haber içeren başka bir "güzel mektup" alır. "Felsefe üzerine bir yazı yazı-

---

[55] DP'den LW'ye, 27.1.15.

[56] DP'den LW'ye, 6.4.15.

† Wittgenstein'ın durumu, 1915 yazının sonlarında Doğu Cephesindeki Merkezi Güçler'in cepheyi bir sonraki yarıp geçmelerinde hâlâ resmiyet kazanmamıştı; bütün depo kuzeye, Lemberg'in kuzeyindeki Sokal'a taşınmıştı.

yordum," diye anlatır Pinsent, "muhtemelen tam bir zırvalık!" Dediğine göre bu "bütün olarak Mantığın ve 'Doğru' & 'Bilgi'nin ne olduğunu" açıklama çabasıydı.[57] Konusu Wittgenstein'ınkiyle özdeş olmasına rağmen, ortaya çıkan yapıt (günümüze kadar gelmiştir) *Tractatus* ya da *Mantık Üzerine Notlar*'la çok az benzerlik taşır. Pinsent, mantığı "totoloji" kavramının yerine "tutarlılık" kavramını kullanarak tanımlamayı tercih etmiştir. Genel akışını da Wittgenstein'dan çok İngiliz ampirik geleneğine (özellikle de Moore ve Russell'a) borçludur. Bununla birlikte Pinsent belli ki, bunu Wittgenstein'ı ilgilendiren konulara bir katkı olarak düşünüyordu. "Keşke burada olsaydın ve bu konuda konuşabilseydik," diye yazmıştı. Mektubu şöyle bitiyordu:

Tanrı'dan bu korkunç trajedinin son bulmasını diliyor ve seni yeniden görmeyi istiyorum.

Pinsent'in mektubundan ilham alıp almadığı bilinmez, ama Kraków'daki son birkaç ayı boyunca –umutsuzca mutsuz ve başka bir göreve verilmediği için şiddetli bir hayal kırıklığı içindeyken– yenilenmiş bir enerjiyle tekrar çalışabildiğini fark etmesi dikkate değerdir. Mayıs ve Haziran ayları boyunca üretken olmuştu. *Defterler 1914-16* [*Notebooks 1914-16*] olarak yayımlanan değinilerin büyük bir bölümü (yaklaşık üçte biri) bu dönemde yazılmıştır.

Bu dönem boyunca genellikle dilin dünyayı *nasıl* resimlediği, hem dilin hem de dünyanın hangi özelliklerinin bu resimlemenin meydana gelmesini mümkün kıldığı üzerinde durdu:

Yazdığım her şeyin çevresinde dönüp durduğu büyük sorun şudur: Dünyada *a priori* bir düzen var mıdır ve eğer öyleyse bu neye dayanır? [1.6.15; ***Defterler***, s. 69]

---

[57] DP'den LW'ye, 2.3.15.

Neredeyse istemeyerek böylesi bir düzenin olduğu sonucuna varmaya zorlandı: Russell'a dayattığı gibi, dünya şeylerden değil *olgulardan* oluşur, yani birbirleriyle belirli bağıntıları olan şeylerden (nesnelerden) oluşur. Bu olgular –nesneler arasında var olan bağıntılar– bir önermenin simgeleri arasındaki bağıntılarca yansıtılır, betimlenir. Ama eğer dil (daha önce de ısrar ettiği gibi) *atomik* önermeler olarak çözümlenebilirse, o zaman bu atomik önermelere karşılık gelen atomik *olgular* olmalı gibi görünür. Atomik önermelerin daha fazla çözümlenemeyen önermeler olması gibi, atomik olgular da karmaşık nesnelerden çok *basit* nesneler arasındaki ilişkilerdir. Wittgenstein atomik önerme ya atomik olgu için örnek üretemiyor, ne de "basit nesne"nin ne olduğunu söyleyebiliyordu, ama tam da çözümlenme olasılığının kendisinin, hem dünyanın hem de dilin yapısını sağlayan ve ikisinin birbirini yansıtmasına izin veren şeylerin var olmasını gerektireceğini hissediyordu.

Öğeler isimlerle isimlendirilinceye kadar ÖNERMELERİ çözümleyemeyeceğimiz duyumsamamıza aykırı değildir; hayır, dünyanın öğelerden oluşması gerektiğini duyumsarız. Ve bu, dünyanın ne ise o olması gerektiği, belirli olması gerektiği önermesiyle sanki özdeşmiş gibi görünüyor. [17.6.15; *a.g.e.*, s. 79]

Biz belirsiz ve kararsız olabiliriz, ama dünya kesinlikle olamaz: "Dünyanın sabit bir yapısı vardır." Ve bu da dilin belirli bir anlamı olması olasılığına izin verir: "Basit şeyler *talebi*, anlamın belirliliği talebidir."[58]

Bu felsefi açıdan verimli dönemin ortasında, Wittgenstein Russell'dan, 10 Mayıs tarihli, Almanca yazılmış bir mektup aldı. Russell,

[58] *Defterler*, s. 81 [Bkz. *TLP* 3.23 –yn].

Moore'a Norveç'te dikte ettirdiği notları gördüğünü, ama onları anlamakta güçlük çektiğini anlatıyordu. "Bütün kalbimle umuyorum ki," diye yazıyordu, "savaştan sonra bana her şeyi sözlü olarak açıklarsın." Sonra da "savaş başladığından beri, felsefe düşünmek benim için imkânsız," diye ekliyordu.[59]

"Moore'un notlarını anlayamadığına üzüldüm," diye cevapladı Wittgenstein:

Ek bir açıklama olmaksızın anlaşılmalarının çok güç olduğunu hissediyorum, ama aslında onlara değiştirilemez gözüyle de bakıyorum. Şimdiyse, son zamanlarda yazdıklarımın daha da anlaşılmaz olacağından korkuyorum ve bu savaşın sonunu göremezsem bütün çalışmalarımın boşa gitmesi ihtimaline hazırlıklı olmalıyım. Bu durumda, başkaları anlasın ya da anlamasın, müsveddelerimi bastırmalısın. [LW'den BR'ye, 22.5.15]

"Sorunlar giderek daha özlü ve genel olmaya başladı," diyordu Russell'a, "ve yöntem de esaslı bir biçimde değişti." Sonraki iki yıl süresince kitap çok daha esaslı bir değişim geçirecekti. Bu şaşılacak biçimde Pinsent'in incelemesinin gelişiminin işaret ettiği bir değişimdi. 6 Nisan tarihli bir mektupta (Wittgenstein muhtemelen Mayısta almıştı) Pinsent, felsefe üzerine olan makalesinin mantıktan "genel olarak etik ve felsefe"ye uzandığını yazıyordu. Bir sonraki yıl Wittgenstein'ın kendi çalışması da benzer bir yöne doğru hareket etmişti.

Wittgenstein'ın mantık çalışmalarının yeniden canlanması, Merkezi Güçler'in [İttifak Devletleri] Doğu Cephesindeki durumlarındaki dramatik bir gelişmeyle aynı zamana denk gelmişti. Martta, Avusturya-Macaristan'ın kötü durumu artık ümitsiz görünüyordu. Ruslar on-

[59] BR'den LW'ye, 10.5.15.

ları Karpat dağlarına çekilmeye zorluyor ve Macaristan'a bir saldırıda bulunmakla tehdit ediyorlardı. 22 Martta Przemyśl'in savunma için güçlendirilmiş kasabası da düştü ve Avusturyalıların Alman müttefiklerinin üstün gücüne ve etkinliğine ihtiyaçlarının olacağı belli oldu. Böylece Nisan boyunca Galiçya'ya yapılacak ortak bir Alman-Avusturya saldırısı için hazırlıklar devam etti. 1 Mayısta Alman General von Mackensen liderliğinde başlatılan saldırının başlangıç yeri olarak Gorlice ve Tarnów arasındaki bölgeler seçilmişti. Saldırının başarısı planlayanları bile şaşırtmış ve düşman kuvvetleri kesin bir şekilde yarılmıştı. 1915'in yaz ayları boyunca, Alman ve Avusturya güçleri Rus savunmasını şaşırtıcı bir kolaylıkla geçmişti, sonunda konumlarını üçyüz mil kadar ilerlettiler. Przemyśl ve Lemberg geri alınmış; Lublin, Varşova ve Brest Litovsk işgal edilmişti.

Wittgenstein, Gorlice-Tarnów başarısından herhangi bir memnuniyet duyduysa bile günlüğünde bununla ilgili hiçbir işaret yoktur. Ilerleme boyunca, durumu karşısında giderek artan bir öfkeyle Kraków'daki atölyede kalmıştı. Bununla birlikte askeri bir başarıyı daima göklere çıkaran Jolles'le mektuplaşmayı sürdürüyordu. 25 Martta Jolles ("cesur bir direnişin ardından") Przemyśl'in düşüşüne matem tutan ve zavallı Galiçya'nın baharda Ruslardan kurtarılacağını umduklarını söyleyen bir mektup yazmıştı. Seferberlik boyunca Jolles'in mektupları, Doğu Cephesi hakkındaki haberlerin vatansever bir yorumu olarak okunabilir. "Sanki, Rus hücumu Karpatlarda durmuş gibi görünüyor," diye yazıyordu 16 Nisanda. "Belki de Galiçya'nın işgal altındaki bölümü artık kurtarılabilir!"[60] 4 Mayısta, Mackensen'in başarısının bir sonucu olarak büyük bir zafer haberi beklendiğini duydu-

[60] SJ'den LW'ye, 16.4.15.

günu yazmıştı: "Zavallı Galiçyam yakında Ruslardan kurtulacak!"[61]

17 Mayısta, Mackensen'in büyük başarısının ışığında, Wittgenstein'ın Cepheye gitmek için neden acele ettiğini şimdi çok iyi anlayabildiğini yazıyordu. Karısıysa daha çok Wittgenstein'ın güvenliğiyle ve onun yeterince yiyip yemediğiyle ilgiliydi. "Seyrek yazıyorum," diye açıklıyordu Jolles'in karısı 8 Nisanda, "çünkü sen de çok seyrek ve basmakalıp bir biçimde yazıyorsun, hep aynı bir iki kelimeyi kullanıyorsun – öyle ki insan, senin ne yazdığınla hiç ilgilenmediğini düşünüyor. ... Ama," diye ekliyordu, "Cepheye gitmek yerine orada kalmandan dolayı memnunum."[62] Bayan Jolles her mektubunda, yiyeceğin az olup olmadığını ve Wittgenstein'ın herhangi bir şeye ihtiyacının olup olmadığını soruyordu. Yanıtlarında Wittgenstein yaşadığı "tatsızlık"tan üstü kapalı bir şekilde söz ediyordu. "Nasıl bir tatsızlık?" diye sordu Adele Jolles. "Başında çok dert olduğunu duyunca üzülüyoruz, ama buna cesaretle katlanıyor olman çok güzel ve beni gerçekten memnun ediyor."[63]

Temmuzda, bu sıralarda kendisi de Avusturya ordusunda, Brixen'de konuşlandırılmış bir Alp birliğinde görev yapan Ficker'den bir mektup aldı. İçinde bulunduğu korkunç koşullardan şikâyet ediyordu: bir odada otuzaltı kişi olmalarından, gece veya gündüz herhangi bir zamanda yalnız kalma olanağının olmayışından, muhtemelen Eylüle kadar orada kalacak oluşundan söz ediyordu. Uykusuzluktan ve ruhsal bir yorgunluktan yakınıyordu. O kadar yorgundu ki, neredeyse hiç okuyamıyor ve yazamıyordu. "Bazen sevgili dostum, sanki bütün

---

[61] SJ'den LW'ye, 4.5.15.

[62] AJ'den LW'ye, 8.4.15.

[63] Anılan mektup.

varlığım tükenmiş gibi... Bu koşullar direncime o kadar zarar verdi."[64]

Durum tanıdıktı. Wittgenstein kendisinin yaşadığı benzer umutsuzluğa dayanan bir tavsiyeyle yanıtladı. "Üzücü haberlerini çok iyi anlıyorum," diye yazıyordu:

Karanlığın içinde yaşıyorsun adeta ve seni kurtaracak sözcüğü bulamıyorsun. Temelde senden çok farklı biri olarak bir tavsiye versem aptalca gelebilir. Ama yine de yapacağım. Tolstoy'un *Kısa İncil*'ini biliyor musun? Zamanında, bu kitap neredeyse hayatta tuttu beni. Bu kitabı alıp okur musun? Eğer bilmiyorsan, bir insanı nasıl etkileyeceğini hayal bile edemezsin. [LW'den LF'ye, 24.7.15]

Belki de şaşırtıcı bir biçimde bu tavsiye, heyecanla karşılandı. "Tanrı seni korusun!" diye yanıtladı Ficker. Evet, Wittgenstein haklıydı, *gerçekten de* karanlıkta yaşıyordu: "çünkü hiç kimse bana bunu söylememişti."[65] Ve Wittgenstein onu yalnızca haberdar etmekle kalmamış, aynı zamanda bunu onun asla unutmayacağı bir biçimde yapmıştı: "Tanrı seni korusun!"

Wittgenstein mektubunu Ficker'e hastanede yazmıştı. Atölyedeki bir patlamanın sonucunda sinir şokuna uğramış ve hafifçe yaralanmıştı. Hastanede yaklaşık bir hafta geçirdikten sonra, Viyana'ya gitmek üzere çok ihtiyacı olan üç haftalık bir izin aldı. "Üç haftalık tatil, bir yıldan uzun süren bir hizmetin sonrasında gelen bir yaralanma ve hastalığın ardından gerçekten pek az," diye ifade etti Adele Jolles.[66] Ama Wittgenstein'a göre bu muhtemelen yeterliden daha fazlaydı.

---

[64] LF'den LW'ye, 11.7.15.

[65] LF'den LW'ye, 14.11.15.

[66] AJ'den LW'ye, 12.8.15.

Bu arada Kraków'dan taşınan tamir birliğine geri dönmüştü. Büyük Gorlice-Tarnów zaferinin ardından atölye Lemberg'in kuzeyindeki Sokal'a konuşlanmıştı ve oradaki demiryolu istasyonunda bulunan bir ağır silahlar trenine kurulmuştu.

Wittgenstein'ın Sokal'da geçirdiği zamandan günümüze kalan hiçbir defter yoktur, ama görece mutlu bir dönem geçirdiğini düşünmek için neden vardır. En azından oldukça yakın bir arkadaşı vardı: atölye treninin yanındaki bir Kızıl Haç hastane treninden sorumlu Dr. Max Bieler. Bieler, Wittgenstein'la ilk olarak atölyedeki subaylarla yemek yemek üzere davet edildiğinde tanıştı. Bieler o zamanı şöyle anımsar:

Henüz ilk yemekte, katılanlar arasındaki yirmibeş yaşlarında, askeri rütbesi olmayan, zayıf ve hızlı hareket eden bir adam gözüme çarptı. Masadaki arkadaşları tıka basa yiyip gürültü çıkarırken; o çok az yedi, çok az içti ve sigara kullanmadı. Yanımda oturan komşuma sorduğumda adının Ludwig Wittgenstein olduğunu söyledi. Bir sürü boş kafalı genç subayın arasında, üniversite kültürüne sahip ve anlayışlı birini bulmaktan memnundum. Bu ortama ait olmadığı izlenimini edindim; orada olmak zorunda olduğu için oradaydı. Sanırım duygularımız karşılıklıydı, çünkü yemekten sonra beni trendeki yerine davet etti. Böylece başlayan arkadaşlığımız, viski veya sigara olmadan geçirdiğimiz günlük bir saat süren sohbetlerle birkaç ay (neredeyse bir yıl) sürdü.[67]

1915'in sonbaharında ve ardından gelen kış boyunca her şeyin neredeyse yetersiz ve Cephedeki koşulların aşırı derecede sert olduğu sırada, Bieler ve Wittgenstein arasındaki dostluk ikisi için de büyük

[67] Dr. Max Bieler'in G. Pitcher'a yazdığı mektup, Rahibe Mary Elwyn McHale tarafından yüksek lisans tezi olan "Ludwig Wittgenstein: A Survey of Source Material for a Philosophical Biography," s. 48'de alıntılanmıştır. Ben burada Dr. Bieler'in kendi İngilizcesiyle yazılmış halini kullandım.

teselliydi. Metafizik ve felsefi konular üzerine uzun ve canlı sohbetler ediyorlardı, aslında bu sohbetlerin tam anlamıyla eşit olmayan koşullarda yürütülmesi belki de şaşırtıcı değildi. Wittgenstein Bieler'e bir defasında kendisinden iyi bir mürit olabileceğini, ama asla peygamber olamayacağını söylemişti. "Onunla ilgili şunu söyleyebilirim ki," diye yazmıştı Bieler, "bir peygamberin tüm özelliklerine sahipti, ama bir müridin hiçbir şeyine."

Rusların, geçen yazın felaketinden sonra toparlandıkları ve Merkezi Güçler'in, Batı Cephesi üzerinde yoğunlaştıkları ve durumlarını korumakla yetindikleri, askeri açıdan sakin bir dönemdi. Görünüşe göre bu, tamir birliği için de sakin bir dönem olmuştu. Wittgenstein mantık üzerine yaptığı son çalışmasının sonuçlarından memnundu, onu bir kitap haline getirme girişiminde bulunabilmişti. *Tractatus*'un bu ilk uyarlaması, ne yazık ki günümüze kalamamıştır. Varlığını yalnızca çalışmasının sonuçlarını bir tez biçiminde yazma aşamasında olduğunu söylediği, Russell'a yazılmış 22 Ekim 1915 tarihli bir mektuptan öğreniyoruz: "Her ne olursa olsun," diyordu Russell'a, "sen görene kadar hiçbir şey yayımlamayacağım." Bu da elbette savaşın sonuna kadar gerçekleşemeyecekti:

> Ama o zamana kadar yaşayıp yaşamayacağımı kim bilir? Eğer yaşamazsam, bizimkilerin bütün elyazmalarımı sana göndermelerini sağla: aralarında, dağınık sayfalara kurşun kalemle yazılmış son özetini bulacaksın. Tümünü anlamakta zorluk çekebilirsin, ama bu seni yıldırmasın. [LW'den BR'ye, 22.10.15]

Russell'ın yanıtı 25 Kasım tarihliydi. "Yayımlamak istediğin bir tez yazıyor olmana çok memnun oldum," diye yazmıştı.[68] Onu görmek için sabırsızlanıyordu ve Wittgenstein'a, savaşın sonuna dek bek-

[68] BR'den LW'ye, 25.11.15.

lemeye pek de gerek olmadığını söylemişti. Wittgenstein yazdıklarını Amerika'ya, Russell'dan Wittgenstein'ın ilk mantık teorilerini çoktan öğrenmiş olan Harvard'daki Ralph Perry'ye gönderebilirdi. Perry de onu yayımlaması için Russell'a gönderebilirdi. "Birbirimizi sonunda tekrar görecek olmamız ne hoş!" diye bitirmişti Russell.

Frege'ye de Wittgenstein'ın tezinden bahsedilmişti. 28 Kasımda o da Russell'a benzer bir üslupta şöyle yazmıştı: "Bilimsel çalışma için hâlâ zaman ve enerjinin kalmış olmasına memnunum."[69] Eğer Wittgenstein Russell'ın önerisine uymuş olsaydı, eser 1916'da yayımlanmış olacaktı ve bu eser de birçok bakımdan bizim şimdi *Tractatus* olarak bildiğimiz esere benzeyecekti. Yani anlamın Resim Teorisi'ni, "mantıksal atomizm"in metafiziğini, ikiz totoloji ve çelişki mefhumları açısından mantığın çözümlenmesini, (Tipler Teorisi'ni gereksiz kılmak için yaratılan) söylemek ve göstermek arasındaki ayrımı, (mantıksal önermelerin bir totoloji veya bir çelişki olduğunu göstermekte kullanılan) Doğruluk-Çizelgesi yöntemini içeriyor olacaktı. Başka bir deyişle neredeyse *Tractatus*'un içerdiği her şeyi içerecekti. Kitabın sonundaki etik, estetik, ruh ve hayatın anlamı üzerine olan değiniler *dışında*.

Bu nedenle de bir bakıma tamamen farklı bir eser olacaktı.

Kitabın son –ve en önemli– değişimi, Wittgenstein'la Russell'ın görüşmediği yıllar içinde gerçekleşti. 22 Ekim 1915 tarihli mektuptan sonra, Wittgenstein'ın İtalyanlar tarafından esir alındığı Şubat 1919'a kadar Russell ondan hiçbir haber alamadı. (İngiltere'nin Birleşik Devletler'le ilişkilerini tehlikeye atmak suçundan hapiste olduğu) savaşın son yılında yazdığı *Matematik Felsefesine Giriş*'inde [*Introduction to*

[69] GF'den LW'ye, 28.11.15.

Mathematical Philosophy], "totoloji"nin nasıl tanımlanması gerektiği sorusunu ortaya atarak aşağıdaki dipnotu ekliyordu:

Matematiğin tanımı için "totoloji"nin önemine, bu sorun üzerine çalışan eski öğrencim Ludwig Wittgenstein tarafından işaret edilmiştir. Onu çözüp çözmediğini, hatta hayatta mı yoksa ölü mü olduğunu bile bilmiyorum. [Russell, *Matematik Felsefesine Giriş*, s. 205]

Savaşın son iki yılında Pinsent'le bağlantısı da kesilmişti. 2 Eylül 1915'te Pinsent, "Allahın cezası hukuk okumaktan vazgeçtiği"ni ve artık hükümet için çalıştığını yazdı. 1916 yılı boyunca Pinsent –hepsi de Almanca yazılmış– üç mektup almasını sağladı. Illki şunu vurguluyordu: "Savaş kişisel ilişkilerimizi değiştiremez, onlarla hiçbir ilgisi yok." Bu mektuplarda Pinsent, Wittgenstein'a şimdi biraz mekanik eğitimi aldığını ve mühendis olarak istihdam edildiğini söylüyordu. Wittgenstein'ın aldığı son mektup 14 Eylül 1916 tarihliydi.

O halde kitabın fikirlerindeki değişim ve ona eşlik eden Wittgenstein'ın kendi dönüşümü, İngiliz dostlarıyla bağlantısının koptuğu bir döneme rastlamıştı. Bu yüzden savaştan sonra İngiliz dostlarının onu anlayıp anlayamayacağına dair kuşkuları şaşırtıcı değildi. İçindeki bu değişime yol açan koşullar hakkında ne biliyorlardı, ne bilebilirlerdi?

Bu değişimin doğasının tahmini, Sokal'da Bieler'le yaptığı – Bieler'in "bazen yer ve zaman kavramımızı kaybedecek kadar kapıldığımız" dediği– tartışmalardan da yapılabilir belki:

Komik bir olay hatırlıyorum. *1915*'in yeni yıl arifesiydi. Yerel komutan subayların tümünü yeni yıl kutlamaları için davet etmişti. Akşam yemeği bitip saat neredeyse *10*'a geldiğinde, dünün konusuna kaldığımız yerden devam etmek üzere ikimiz Wittgenstein'ın odasına çekildik. Saat *11* civarında subaylar, eğlencenin iyi zamanında oraya varmak için yola çıkmak gerektiğini bize bildirmek üzere trene geldiler. Wittgenstein, onların hemen gitme-

lerini ve bizim de peşlerinden geleceğimizi söyledi. Daveti ve zamanı unutmamız uzun sürmedi ve dışarıdan gürültülü sesler duyana kadar tartışmaya devam ettik. Bu, sabah saat dörtte neşeyle dönen arkadaşlarımızın gürültüsüydü – ve bizse henüz gece yarısı olmadığını düşünüyorduk. Ertesi gün, yerel komutana özürlerimizi ve yeni yıl dileklerimizi gecikmiş bir biçimde bildirmemiz gerekti.[70]

Böylesi bir samimiyet Wittgenstein tarafından içten bir bağlılığı akla getirir. Buna rağmen, bu tartışmaların konusu mantık değildi: Wittgenstein, daha önce Pinsent'e yaptığı gibi, çalışmasının sonuçlarını Bieler'e öğretmeye çalışmadı. Bunun yerine Tolstoy'un *İncil*'i ve Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'i hakkında konuşuyorlardı. Wittgenstein *Karamazov Kardeşler*'i öyle çok okumuştu ki, bütün pasajlarını ezbere biliyordu. Özellikle, onun için güçlü bir Hıristiyan idealini temsil eden ve "diğer insanların ruhunu doğrudan görebilen" kutsal bir adam olan yaşlı Zosima'nın konuşmalarını.

Wittgenstein ve Bieler'in birlikte oldukları dönem, Doğu Cephesinin en sakin zamanlarından biriydi. Bu, Wittgenstein için görece rahat bir dönemdi. Bir subay olmamasına rağmen birçok bakımdan öyleymiş gibi muamele görüyordu. Yanına bir hizmetkâr bile verilmişti – yakındaki esir kampından Constantin adındaki genç bir Rus çocuk. Bieler şöyle anımsar: "Constantin iyi bir çocuktu ve Wittgenstein'a büyük bir gayretle bakıyordu. Wittgenstein da ona çok iyi davranıyordu ve kısa bir zaman içinde bu sıska, kırılgan ve pis savaş esiri, bütün garnizondaki en sağlıklı ve en temiz asker haline dönüştü."[71]

---

[70] Dr. Max Bieler'in G. Pitcher'a mektubu, 30.9.61; McGuinness, *a.e.*, s. 234-5'te alıntılanmıştır. Çeviri ya McGuinness'e ya da Pitcher'a aittir – ancak kesinlikle bu Dr. Bieler'in İngilizcesi değildir (bir önceki alıntıyla karşılaştırın).

[71] Bieler, *a.e.*

Nispeten sakin geçen bu dönem, Fransa üzerindeki baskıyı rahatlatmak isteyen Rusların Baltık tarafına doğru bir saldırı başlattığı 1916 Martında sona erdi. Aynı zamanda, bir yıldan uzun bir süre sonra, Avusturya yetkilileri Wittgenstein'ın durumuyla ilgili olarak bir karara vardı. Bir *Ingenieur* [mühendis] unvanına ya da üniformasına sahip olamazdı, ama uzun süredir istediği gibi Cepheye sıradan bir asker olarak gönderilebilirdi. Bieler'in söylediğine göre, bu karar "her ikimiz için de ağır bir darbe" gibiydi. Wittgenstein ondan sağ dönmesi beklenmeyen biri gibi ayrılıyordu:

Yanına yalnızca kesinlikle gerekli olanları aldı ve geri kalan her şeyi bırakarak birliktekiler arasında dağıtmamı istedi. Bu vesileyle bana, bazen çalışması için sessizliğe ihtiyacı olduğunda gittiği, bir Norveç fiyortunun yanında inşa ettirdiği evinin olduğunu söyledi. Bu evi bana hediye etmek istiyordu. Bunu reddettim ve onun yerine bir Waterman's dolmakalemi aldım. [*a.g.e.*]

Wittgenstein'ın yanına aldığı birkaç kişisel eşyadan biri de *Karamazov Kardeşler*'di.

Eğer Cepheden sağ dönemeyeceğini düşündüyse, kesinlikle değişmemiş olarak da dönemeyeceğini biliyordu. Bu anlamda savaş onun için gerçekte Mart 1916'da başladı.

7. CEPHEDE

> Hiç şüphesiz, ölümden haberdar olmak ve bunun birlikte yaşamın ıstırabını ve sefaletini göz önünde bulundurmak, dünyanın felsefi düşünümüne ve metafiziksel açıklanmasına yönelik en güçlü dürtüyü verir.
>
> Schopenhauer,
> *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*

Eğer Wittgenstein bütün savaşı safların gerisinde geçirmiş olsaydı, *Tractatus*, neredeyse 1915'teki ilk başlangıcında nasılsa öyle kalmış olurdu: mantığın doğası üzerine bir tez. İçindeki etik, estetik, ruh ve hayatın anlamı hakkındaki değinilerin kökeni tam da Schopenhauer'ın tanımladığı ölümden haberdar olma, ıstırap ve sefalet olan "felsefi düşünüm dürtüsü"ndedir.

Mart 1916'nın sonuna doğru Wittgenstein uzun zamandır istediği gibi, Rus Cephesindeki bir savaş birliğine gönderildi. Romanya sınırı yakınında, Doğu Cephesinin en güneyine konuşlanmış Yedinci Avusturya Ordusuna bağlı bir topçu alayına atandı. Alayının cephe hattına hareket etmesinden önceki birkaç hafta kendisini psikolojik ve manevi açıdan ölümle yüzleşmeye hazırlamak için uğraştı. "Tanrı beni aydınlatsın. Tanrı beni aydınlatsın. Tanrı ruhumu aydınlatsın," diye yazmıştı 29 Martta.[1] Ertesi gün: "Yapabileceğinin en iyisini yap. Daha fazlasını yapamazsın: ve neşeli ol":

---

[1] Elyazması 103, 29.3.16.

Kendine ve diğerlerine bütün gücünle yardım et. Aynı zamanda da neşeli ol! Ama insanın kendisi için ne kadar başkaları için ne kadar güce ihtiyacı vardır? İyi yaşamak zor!! Ama iyi yaşamak güzeldir. Ancak benim değil, Tanrının istediği olacak.[2]

Bununla birlikte uzun süredir beklenen an geldiğinde o hastaydı ve yetkili subayı tarafından geride bırakılabileceği söylendi. "Eğer bu olursa," diye yazmıştı, "kendimi öldüreceğim."[3] 15 Nisanda alayına katılabileceği söylendiğinde şöyle dua etti: "Keşke zor bir görevde hayatımı riske atmama izin verilse."[4] Ateş hattında olana dek gün saydı ve o zaman geldiğinde, Tanrı'ya cesaret vermesi için dua etti. Cephede bulunduğundan beri, tamamıyla aseksüel olduğunu not etmişti.

Cephe hattında bir defasında, en tehlikeli görevlerden biri olan gözetleme yerine gönderilmesini istedi. Bu düşman ateşinin hedefi olacağını garanti ediyordu. "Üzerime ateş edildi," diye kaydetmişti 29 Nisanda, "Tanrıyı düşündüm. Tanrı beni korusun. Tanrı benimle olsun."[5] Bu deneyimin kendisini aydınlanmaya yaklaştırdığını düşünüyordu. 4 Mayısta gözetleme yerinde gece görevine çıkacağı söylendi. Top ateşi geceleyin daha da yoğun olduğu için bu, verilebilecek en tehlikeli görevdi. "Sadece o zaman," diye yazmıştı, "savaş benim için gerçekten başlamış olacak":

---

[2] *"Tu du dein bestes. Mehr kannst du nicht tun: und sei heiter. Lass dir an dir selbst genügen. Denn andere werden dich nicht stützen oder doch nur für kurze Zeit. (Dann wirst du diesen lästig werden.) Hilf dir selbst und hilf andern mit deiner ganzen Kraft. Und dabei sei heiter! Aber wieviel Kraft soll man für sich und wieviel für die anderen brauchen? Schwer ist es gut zu leben!! Aber das gute Leben ist schön. Aber nicht mein, sondern dein Wille geschehe"*: Elyazması **103, 30.3.16**.

[3] Elyazması **103, 2.4.16**.

[4] Elyazması **103, 15.4.16**.

[5] Elyazması **103, 29.4.16**.

Ve belki de hayat. Belki de ölümün yakınlığı bana yaşamın ışığını getirecek. Tanrı beni aydınlatmalı. Ben bir solucanım, ama Tanrı vasıtasıyla bir insan olacağım. Tanrı benimle olsun. Amin[6]

Ertesi gün gözetleme yerinde, gecenin top saldırısını dört gözle bekledi. "Büyülü kaledeki prens gibi," hissediyordu.

Şimdi, gün boyunca her şey sakin, ama geceleyin *korkunç* olmalı. Buna dayanabilecek miyim?? Bu gece göreceğiz. Tanrı benimle olsun!![7]

Ertesi gün, hayatının sürekli tehlikede olduğunu, ama Tanrı'nın inayetiyle hayatta kaldığını anlatıyordu. "Zaman zaman korktum. Yani yanlış bir hayat görüşünün kusuru."[8] Neredeyse her gece görevinin başında ölmeyi bekledi ve Tanrı'ya onu terk etmemesi için, korkusuzca ölümün gözlerinin içine dimdik bakabilme cesareti vermesi için dua etti. Yalnızca o zaman insan gibi yaşadığından emin olabilecekti: "Hayata anlamını yalnızca ölüm verir."[9]

Goplana'da olduğunda Wittgenstein, yalnızlığı ve tehlikeli mevzileri silah arkadaşlarıyla birlikte olmaya tercih ediyordu. Onlara dayanmak için, düşmana dayanmak için istediği kadar, hatta daha fazla güce ihtiyacı vardı. "Bir ayyaşlar topluluğu, aşağılık ve aptal insanlar topluluğuydular":

---

[6] "*Dann wird für mich erst der Krieg anfangen. Und –kann sein– auch das Leben. Vielleich bringt mir die Nähe des todes das Licht des Lebens. Möchte Gott mich erleuchten. Ich bin ein Wurm, aber durch Gott werde ich zum Menschen. Gott stehe mir bei. Amen*": Elyazması **103**, **4.5.16**.

[7] "*Bin wie der Prinz im verwünschten Schloss auf dem Aufklärerstand Jetzt bei Tag ist alles ruhig aber in der Nacht da muss es fürchterlich zugehen! Ob ich es aushalten werde?? Die heutige Nacht wird es zeigen. Gott stehe mir bei!!*": Elyazması **103**, **5.5.16**.

[8] Elyazması **103**, **6.5.16**.

[9] Elyazması **103**, **9.5.16**.

Birkaç istisna dışında, gönüllü olduğum için benden nefret ediyorlar. Yani neredeyse her zaman benden nefret eden insanlarla çevriliyim. Hâlâ katlanamadığım tek şey bu. Buradaki insanlar kötü niyetli ve kalpsiz. İçlerinde ufacık bir insanlık bulmak neredeyse imkânsız. [Elyazması 103, 27.4.16; Rhees, *a.e.*, s. 197'de alıntılanmıştır]

Bu insanlardan nefret etmemek için verdiği mücadele, ölüm karşısında korkuya karşı verdiği mücadele gibiydi, inancının sınanmasıydı: "Gerçek bir inananın kalbi her şeyi anlar."[10] Bu yüzden kendini şöyle teşvik ediyordu: "Ne zaman onlardan nefret edecek gibi olursan, onları anlamayı dene."[11] Denedi, ama bu belli ki büyük bir çabaydı:

Çevremdekiler kötü olmaktan çok *dehşet verici* biçimde sınırlılar. Bu onlarla çalışmayı neredeyse imkânsız kılıyor, çünkü hep yanlış anlıyorlar. Bu insanlar aptal değil, sadece sınırlılar. Kendi çevrelerinde yeterince akıllılar. Ama kişilikleri yok ve bu nedenle düşünceleri de sınırlı. [Elyazması 103, 8.5.16; Rhees, *a.e.*, s. 198'de alıntılanmıştır]

Sonunda onlardan *nefret* etmediğine karar verdi – ama yine de onu tiksindiriyorlardı.

Marttan Mayısa kadar cephedeki bu ilk birkaç ay boyunca, Wittgenstein mantık üzerine az da olsa bir şeyler yazabilmişti. Önermelerin ve fonksiyonların doğasına ve basit nesnelerin var olduğunun varsayılmasına duyulan ihtiyaç temalarına devam etmişti. Ama "çağdaş dünya görüşü" hakkında, *Tractatus*'a değişmeden giren (6.371 ve 6.372) şu ilginç değiniyi eklemişti:

---

[10] Elyazması 103, 8.5.16.

[11] Elyazması 103, 6.5.16; Rhees, *a.e.*, s. 198'de alıntılanmıştır.

Modern dünya görüşünün tamamı, sözde doğa yasalarının, doğal görüngülerin açıklamaları olduğu yanılsaması üzerine kuruludur.

Böylece insanlar doğa yasalarının karşısında sorgu-sual edilemez bir şeymişçesine kalakalırlar, tıpkı eskilerin Tanrı ve Kader karşısında kaldıkları gibi.

Ve her ikisi de haklı ve haksızdırlar: ama gene de eskiler şu açıdan daha açıktırlar ki, onlar bir açık son-nokta tanıyorlardı, oysa yeni dizgeye bakılırsa, *her şey* açıklanmış olsa gerek.[12]

Frege'den, mantık çalışmalarına devam etmesi yolunda cesaretlendiren bir kart almıştı. "Entelektüel çalışmalarını bırakmama arzunu çok anlaşılır buluyorum," diye yazmıştı Frege.[13] Çalışmasını tartışmak üzere Viyana'ya gelme davetinden dolayı Wittgenstein'a teşekkür ediyordu, ama bunu yapabileceğinden emin olmadığını söylüyordu. Yine de bilimsel tartışmalarını sürdürebileceklerini umuyordu. Ancak Wittgenstein savaşın geri kalanında mantık üzerine çok az şey yazabilecekti. Frege en sonunda *Tractatus*'u okuma şansına sahip olduğunda, Wittgenstein'ın gözünde tek bir sözcüğünü bile anlayamayacak haldeydi.

Nisan ve Mayıs ayları Doğu Cephesinde hafif çarpışmalarla geçti. Haziranda Rusya, planlayan ve komuta eden generalin adıyla bilinen "Brusilov Hücumu"nu, uzun zamandır beklenen büyük saldırısını başlattı. Böylece tüm savaşın en ağır çatışmalarından biri başlamış oldu. Wittgenstein'ın alayının bağlı olduğu Onbirinci Avusturya Ordusu ağır saldırıya ve çok sayıda kayıp verdi. Wittgenstein'ın yapıtının doğası da tam olarak bu sırada değişti.

---

[12] Bkz. *Defterler*, s. 90. Ben burada *Tractatus*'un Pear/McGuinness baskısında kullanılan çeviriyi kabul ettim.

[13] GF'den LW'ye, 21.4.16.

11 Haziranda mantığın temelleri üzerine olan düşünümleri, bir soruyla kesildi: "Tanrı ve yaşamın amacı hakkında ne biliyorum?" Bunu bir listeyle yanıtlar:

Biliyorum bu dünyanın var olduğunu.

Kendi görsel alanındaki gözüm gibi içine yerleştirildiğimi,

Onda sorunsal bir şey olduğunu ve buna onun anlamı dediğimizi,

Bu anlamın onun içinde değil, dışında yattığını,

Yaşamın dünya olduğunu,

İstencimin bu dünyaya nüfuz ettiğini,

İstencimin iyi ya da kötü olduğunu.

Bu nedenle iyi ve kötünün bir şekilde dünyanın anlamıyla bağlantılı olduğunu.

Yaşamın anlamı, yani dünyanın anlamı, buna Tanrı diyebiliriz.

Ve Tanrı'nın bir babaya benzetilmesini de buna bağlayın

Dua etmek yaşamın anlamı hakkında düşünmektir.

Dünya olaylarını istencime göre eğip bükemem: Tamamen acizim.

Yalnızca olayların üstündeki herhangi bir etkiden vazgeçerek kendimi dünyadan bağımsız –ve böylece belirli bir anlamda ona hâkim– kılabilirim. [*Defterler*, s. 91]

Bu değiniler şifreli bir biçimde yazılmamışlardı, ama her nasılsa, onlardan önce gelen mantıksal çalışmaya aitmiş gibi sunulmuşlardı. Bu noktadan sonra da bu tür düşünceler deftere hâkim oldu. Sanki kişisel olanla felsefi olan karışmış; etik ve mantık –"kişinin kendisine karşı olan görevi"nin iki boyutu– yalnızca aynı kişisel görevin iki boyutu olarak değil, aynı felsefi çalışmanın iki parçası olarak sonunda bir araya gelmiştir.

Örneğin 8 Temmuz tarihli bir defter kaydında –bu sefer kişisel bir iman ikrarı olarak değil, ama felsefi düşünceye bir katkı olarak–

şunları buluyoruz: "Ölüm karşısında korku, yanlış, yani kötü bir yaşamın en iyi göstergesidir,"[14]

Savaşın başlangıcında, kardeşi Paul'ün ciddi bir biçimde yaralandığı haberini alarak bir konser piyanisti olarak mesleğini sürdüremeyeceğini düşündüğünde şöyle yazmıştı: "Ne korkunç! Hangi felsefe, bu tür bir gerçeğin üstesinden gelmekte insana yardım edebilir?"[15] Şimdi savaşın dehşetini tam anlamıyla yaşıyordu. Yalnızca dinsel bir inanca değil, aynı zamanda bir felsefeye de ihtiyacı vardı.

Yani yalnızca Tanrı'ya *inanmaya* – güç ve aydınlanma için ona dua etmeye değil; inandığı şeyin ne olduğunu *anlamaya* ihtiyacı vardı. Tanrı'ya dua ederken ne yapmış oluyordu? Dualarıyla kime sesleniyordu? Kendisine mi? Dünyaya mı? Kadere mi? Yanıtları her üçü de gibi görünmekteydi:

Tanrı'ya inanmak, yaşamın anlamını anlamak anlamına gelir.

Tanrı'ya inanmak, dünyanın olgularının işin sonu olmadığını görmek demektir.

Tanrı'ya inanmak, yaşamın bir anlamı olduğunu görmek demektir.

Dünya benim için *verilidir*, demek ki istencim, dünyanın içine, zaten orada olan bir şeymişcesine tamamen dışarıdan girdi.

(İstencimin ne olduğu konusuna gelince, henüz bilmiyorum.)

Bu nasıl olursa olsun, her koşulda, en azından belli açılardan bağımlıyız ve bağımlı olduğumuz şeye de Tanrı diyebiliriz.

Bu anlamda Tanrı basitçe kaderdir ya da aynı şeydir: Dünya – bizim istencimizden bağımsız.

Kendimi kaderden bağımsız kılabilirim.

---

[14] *Defterler*, s. 93.

[15] Elyazması 101, 28.10.14.

İki ilah vardır: dünya ve benim bağımsız Ben'im.

... Vicdanım dengemi bozduğunda, o zaman Bir Şey'le ters düşmüşüm demektir. Peki bu nedir? *Dünya* mıdır?

Şunu söylemek kesinlikle doğrudur: Vicdan Tanrı'nın sesidir. [*Defterler*, s. 93]

Biraz ileride şunları okuruz: "Şeylerin ne olduğu Tanrı'dır. Tanrı, şeylerin ne olduğudur."[16] Burada "şeylerin ne olduğu"yla; hem onların *dünyada* ne olduğunu hem de *insanda* ne olduğunu kasteder. Çünkü ben, Weininger ve Schopenhauer'ın da dediği gibi, dünyanın bir mikrokozmosudur.

Bu düşünceler kendilerini neredeyse zorla kabul ettirmiş görünürler – adeta onu gafil avlamışlardır. 7 Temmuzda şöyle kaydediyordu: "Geçen ay muazzam çaba harcadım. Her olası konu üzerine çok düşündüm. Ama tuhaf bir biçimde, matematiksel düşünme tarzıyla bir bağlantı kuramadım."[17] 2 Ağustosta çalışması için adeta canlı bir şeymiş gibi şöyle diyordu: "Mantığın temellerinden dünyanın özüne kadar genişledi."[18]

Wittgenstein'ın mantık üzerine düşünceleri ile hayatın anlamı üzerine düşünümleri arasındaki bağlantı, daha önceleri *söyleme* ve *gösterme* arasında yaptığı ayrımda da bulunabilirdi. Mantıksal formun dilin *içinde* ifade edilemeyeceğini söylemişti. Çünkü o dilin kendi formuydu. Kendini dilin içinde gösteriyordu – *gösterilmek* zorundaydı. Benzer olarak, etik ve dinsel hakikatler, ifade edilemez oldukları halde, kendilerini hayatın içinde gösteriyorlardı:

---

[16] *Defterler*, s. 97.

[17] Elyazması 103, 6.7.16.

[18] Elyazması 103, 2.8.16.

Yaşam sorununun çözümü, bu sorunun ortadan kalkmasında görülür. Uzun süren kuşkulanmadan sonra, yaşamın anlamının kendileri için açık hale geldiği insanların, bu anlamın neden ibaret olduğunu söyleyememelerinin nedeni bu değil midir? [6 ve 7.7.16; *Defterler*, s. 92; bkz. *Tractatus*, 6.521]

Böylece: "Etik dünyayı konu edinmez. Etik, dünyanın bir koşulu olmalıdır, mantık gibi."[19] Tıpkı kişinin mantıksal formu anlaması için dili bir bütün olarak görmek zorunda olması gibi, etiği anlamak için de dünya bir bütün olarak görülmelidir. İnsan böyle bir bakış açısından gördüklerini tarif etmeyi denediğinde kaçınılmaz olarak anlamsızlaşır (Wittgenstein'ın bu konuda kendi çabalarıyla ilgili olarak yazdığı gibi: "Tüm bu tümcelerin tamamen muğlaklığının bilincindeyim"[20]), ama böyle bir bakış açısına ulaşılabileceği de inkâr edilemezdi: "Dile getirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini *gösterir*, gizemli olandır o."[21]

Bu dünya görüşünü tartışırken (onu sınırlı bir bütün olarak gören görüşü), Wittgenstein Spinoza tarafından kullanılan Latince bir deyimi benimser: *sub specie aeternitatis* ("ezeli-ebedi bir bakışla"). Bu, yalnızca etiğe değil, aynı zamanda estetiğe yönelik bir görüştü.

Sanat eseri *sub specie aeternitatis* olarak görülen nesnedir ve güzel yaşam *sub specie aeternitatis* görülen dünyadır. Bu sanat ile etik arasındaki bağlantıdır.

Şeylere olağan bakış tarzı nesneleri sanki ortalarından görür, dışarıdan *sub specie aeternitatis* görüş.

Arkaplan olarak tüm dünyaya sahip oldukları bir biçimde. [7.10.16; *Defterler*, s. 102]

---

[19] 24.7.16; *Defterler*, s. 96.

[20] *A.g.e.*, s. 98.

[21] *Tractatus*, 6.522.

Bu sözler açıkça Schopenhauer'ın etkisini taşır. *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'da Schopenhauer'ın konuyu benzer biçimde ele almış olması dikkat çekicidir. "Şeyleri düşünmenin sıradan tarzı"nı bırakarak "artık nerede, ne zaman, neden ve nereye'yi göz önünde bulundurmadan yalnızca *ne*'yi düşüneceğimiz" bir temaşa [derin düşünme] formunu şöyle tartışır:

Dahası soyut düşüncenin, aklın kavramlarının bilincimizi ele geçirmesine izin vermeliyiz; ama tüm bunların yerine zihnimizin tüm gücünü algılamaya vermeli, kendimizi tamamen ona adamalıyız. Ve bütün bilincimizin, aslında var olan doğal nesnelere ilişkin, bu ister bir ağaç, bir taş, bir kayalık, bir bina veya başka bir şey olsun, sakin bir temaşayla dolmasına izin vermeliyiz. Anlamlı bir ifade kullanırsak, kendimizi bu nesne içinde bütünüyle *kaybederiz*...

Bunları yazarken Spinoza'nın düşündüğü şuydu: *Mens aeterna est quatenus res sub specie aeternitatis* [Zihin, olayları ezeli-ebedi bir bakışla anladığı ölçüde ezeli-ebedidir]. [Schopenhauer, *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*, I, s. 179]

İster Wittgenstein 1916'da Schopenhauer'ı yeniden okuyor, ister onu gençliğinde etkileyen pasajları anımsıyor olsun, o yıl yazdıklarında Schopenhauercı bir duygunun var olduğuna şüphe yoktur. Schopenhauer'ın *Wille* ("istenç") ve *Vorstellung* ("tasarım" ya da bazen "düşünce") gibi özel sözcüklerini bile benimsemiştir.

Düşüncemin [tasarımımın] dünya olması gibi, aynı şekilde istencim de dünya-istencidir. [17.10.16; *Defterler*, s. 105]

Wittgenstein'ın istenç ve benlik üzerine söyledikleri pek çok açıdan, Schopenhauer'ın, uzay ve zaman dünyası olan "düşünce olarak dünya" ile *noumenal*, zamansız, benlik dünyası olan "istenç olarak dünya" arasındaki bölünmeyle "Aşkınsal Idealizm"inin yeniden ifade edilmesiydi. Bu öğreti, Nietzsche tarafından alaya alınan dinsel zihin

durumunun, gerçeklikten kaçarak "salt 'içsel,' 'gerçek' ve 'ebedi' bir dünyaya"[22] sığınan acıya karşı hastalıklı duyarlılığın felsefi karşılığı olarak görülebilir. Bu zihinsel durum bir felsefenin temelini oluşturduğunda tek-benciliğe; *dünya* ve *benim dünyam*'ın tek ve aynı şey olduğu düşüncesine dönüşür. Bu yüzden Wittgenstein'ı şöyle söylerken buluruz:

Şu doğrudur: İnsan mikrokozmostur:
Ben kendi dünyamım. [12.10.16; *Defterler*, s. 103]

Wittgenstein'ın öğretiye ilişkin anlatımını Schopenhauer'inkinden ayıran şey, Wittgenstein'ın durumunda ifadesine, sözcüklere döküldüğünde öğretinin aslında anlamsız olduğu koşulunun eşlik etmesidir: "Tek-benciliğin *kastettiği*, işte tamamıyla doğrudur, ancak bu *söylenemez*, kendini gösterir."[23]

Schopenhauercı tek-benciliğin ve Fregeci realizmin aynı bakış açısında birleştiği bir noktaya ulaştığını düşünüyordu:

Gittiğim yol şudur: İdealizm tek tek insanları biricik olan dünyadan ayırır, tek-bencilik yalnızca beni ayırır ve sonuçta benim de dünyanın geri kalanına ait olduğumu görürüm ve böylece bir yanda geriye *hiçbir* şey kalmazken, diğer yandaysa biricik olarak *dünya* kalır. Bu yolla, eğer iyice düşünülürse, idealizm realizme götürür. [15.10.16; *Defterler*, s. 104]

Wittgenstein'ın, erken Schopenhauercı idealizminden kendisini kurtaran kişi olarak sözünü ettiği düşünür Frege, görünüşe göre bu geri dönüşten haberdar edilmemişti. Frege, 24 Haziran tarihli bir kartta, Wittgenstein bilimsel çalışmalar yapabildiği için ne kadar

---

[22] Nietzsche, *Deccal*, s. 141.

[23] *Tractatus*, 5.62.

memnun olduğunu tekrar yazıyordu. "Aynı şeyi kendim için söyleyemem," der.[24] Zihni savaşla ve savaşın içinde tanıdıklarının acılarıyla meşguldü. Onlardan biri geçenlerde ikinci kez yaralanmış, bir diğeri Polonya'da öldürülmüştü. Brusilov Saldırısı hakkında hiçbir şey söylemez, ama Lemberg'in yeniden alınmasına ne kadar sevindiğini anlatır. 2 Temmuz tarihli bir sonraki kartta, Wittgenstein'ın çalışamamasını anladığını belirtir. Kendisi de bilimsel çalışma yapamayacak durumdadır, ama savaştan sonra ikisinin mantıksal sorular üzerine yaptıkları çalışmaya tekrar başlayabileceklerini ummaktadır. 29 Temmuzda yine Wittgenstein'ın son mektuplarında hissettiği moral bozukluğuna dair kanıtlar olduğunu söyler ve yakında, daha iyi moralle yazılmış bir mektup almayı diler, yine de "hayatta olduğuna dair bir işaret almaktan daima mutlu oluyorum," diye ekler.[25]

Bu kartlarda o sıralarda Wittgenstein'ın düşüncelerindeki köklü değişimlerden haberdar olduğunu gösteren bir işaret yoktur. Wittgenstein'ın ilgisinin mantığın temellerinden dünyanın özüne genişlediğini, tek-benciliğin ve realizmin çakıştığı bir noktayı bulduğuna inandığını da bilmemektedir.

Kitabını yazdığı sırada Pinsent, Wittgenstein'ın zihninden asla uzakta olmadı. 26 Temmuzda ondan gelen başka bir mektubu kaydetmişti. Mektup Almanca yazılmıştı ve erkek kardeşinin Fransa'da öldüğünü haber veriyordu Wittgenstein'a. "Savaş özel ilişkilerimizi değiştiremez," diye yineliyordu Pinsent; "bunun onlarla hiçbir ilgisi yok."[26]

---

[24] GF'den LW'ye, 24.6.16.
[25] GF'den LW'ye, 29.7.16.
[26] DP'den LW'ye, 31.5.16.

"Bu sevecen, güzel mektup," diye yazmıştı Wittgenstein, "burada sürgünde yaşadığımı görmemi sağladı. Yararlı bir sürgün olabilir, ama artık kendimi bir *sürgün* gibi hissediyorum."[27]

Bu sırada Avusturya güçleri Karpat dağlarına püskürtülmüşlerdi, zafer kazanan Ruslar peşlerindeydi. Koşullar zorluydu – "dondurucu soğuk, yağmur ve sis," diye kaydetmişti Wittgenstein. "Işkence dolu bir yaşam"dı.

İnsanın kendini kaybetmemesi çok zor. Üstelik ben zayıf biriyim. Ama kutsal ruh bana yardım edecek. Eğer hastalanmış olsaydım bu en iyisi olurdu, o zaman birazcık huzura sahip olabilirdim hiç olmazsa.[28]

Ama ölümden veya esir düşmekten kaçmak için hareket halinde olmalıydı. Arkasında ilerleyen Rusların ateşi vardı. "Ateş ediliyordu," diye yazdı 24 Temmuzda, "her atışta tüm varlığımla irkildim. Yaşamayı çok istiyorum."[29]

Bu koşullar altında, ahlaksal değerlerin taşıyıcı özü olan, "felsefi Ben"in kimliği sorusu özel bir güç kazanıyordu. Karpat dağlarındaki geri çekilme sırasında Wittgenstein, muhtemelen ilk kez, kendini kaybetmenin, ahlaksal değerlerin söz konusu olmadığı bir durumda kalmanın, içgüdüsel ve hayvani bir hayatta kalma isteği tarafından ele geçirilmenin nasıl bir şey olduğunu keşfetti:

Dün bulunduğum yere ateş edildi. Korktum! Ölmekten korktum. Öyle çok

---

[27] Elyazması 103, 26.7.16.

[28] "*eisige Kälte, Regen und Nebel. Qualvolles Leben. Furchtbar schwierig sich nicht zu verlieren. Denn ich bin ja ein schwacher Mensch. Aber der Geist hilft mir. Am besten wärs ich wäre schon krank, dann hätte ich wenigstens ein bisschen Ruhe*": Elyazması 103, 16.7.16.

[29] Elyazması 103, 24.7.16.

yaşama arzum var ki. Ve insan yaşamayı seviyorken ondan vazgeçmek zor. İşte "günah" tam olarak bu, akılsızca bir hayat, sahte bir hayat görüşü. Zaman zaman bir *hayvan* oluyorum. O zaman yemekten, içmekten ve uyumaktan başka hiçbir şey düşünemiyorum. Berbat! Ve o zaman da, içsel bir kurtuluş olasılığı olmadan, tıpkı bir hayvan gibi acı çekiyorum. Arzularımın ve tiksindiklerimin elindeyim o zaman ve o anda gerçek bir hayat düşünülemez.[30]

Sonraki üç haftada günlüğünde, günah dolu bir hayata gömülme eğiliminden ötürü kendisine sitem eder. "Mutlu bir biçimde yaşamak için ne yapman gerektiğini biliyorsun," der 12 Ağustosta. "Neden yapmıyorsun peki? Çünkü akılsızsın. Kötü hayat akıldan yoksun hayattır."[31] Kendi zayıf doğasına karşı olan mücadelesinde güç vermesi için Tanrıya dua eder.

Bu kendi kendini uyarmalarına karşın, aslında harekât boyunca dikkate değer bir cesaret göstermişti. Brusilov Saldırısının ilk birkaç günü sırasında, birkaç kez gizlenmesi söylendiği halde görev yerini terk etmemekteki cesareti sayesinde bir madalya aldı. "Bu dikkate değer tavırla," diye ifade eder rapor, "arkadaşları üzerinde yatıştırıcı bir etki yaratmıştır."[32] Hemen ilk önce *Vormeister*'e (İngiliz Topçu

---

[30] "*Wurde gestern beschossen. War verzagt! Ich hatte Angst vor dem Tode. Solch einen Wunsch habe ich jetzt zu leben. Und es ist schwer, auf das Leben zu verzichten, wenn man es einmal gern hat. Das ist eben "Sünde," unvernünftiges Leben, falsche Lebensauffassung. Ich werde von Zeit zu Zeit zum* Tier. *Dann kann ich an nichts denken als an essen, trinken, schlafen. Furchtbar! Und dann leide ich auch wie ein Tier, ohne die Möglichkeit innerer Rettung. Ich bin dann meinen Gelüsten und Abneigungen preisgegeben. Dann ist an ein wahres Leben nicht zu denken*": Elyazması **103**, **29.7.16**.

[31] Elyazması **103**, **12.8.16**.

[32] McGuinness, *a.e.*, s. **242**'de alıntılanmıştır.

Onbaşı'sına benzer, bir muvazzaf subayın altında görev yapan, ama kendinden küçük rütbelilere emir verebilen bir topçu rütbesi) ardından da *Korporal*'a [mangabaşı] terfi ettirilmişti. Nihayetinde Ağustosun bitimine doğru, Rus ilerlemesi durduğunda, Olmütz (Olomouc), Moravya'daki alay karargahına subay olarak eğitilmek üzere gönderildi.

Olmütz'e gitmeden önce Wittgenstein iznini Viyana'da geçirmişti. Orada üzgün ve yalnız hissettiğini yazdı günlüğüne. Tek sevinçli haber Loos'un hâlâ hayatta olduğuydu. Loos'tan Olmütz'de bağlantı kurulabileceği bir isim ve adres almıştı: O sırada Loos'un eski bir öğrencisi, tüberküloza yakalandığından ordudan çıkarılmış, ailesinin evinde nekahet dönemini geçiriyordu.

28 Ağustosta Wittgenstein Frege'den mantık üzerine karşılıklı mektuplaşmayı öneren bir mektup aldı: Wittgenstein'ın yeterince zamanı olduğunda, düşüncelerini bir kâğıda yazıp ona gönderemez miydi? Kendisi de Wittgenstein'ın düşüncelerine mektupla karşılık verecekti. "Bu şekilde," diye yazmıştı Frege, "aramızda bilimsel bağlantı kurulabilir ve böylece en azından yüz yüze konuşmanın yerini doldurabiliriz."[33] Wittgenstein kitabını tamamladıktan sonrasına kadar bu öneriye karşılık vermemiş görünür. Belki de öneri çok geç gelmiştir; çünkü **1916**'nın sonbaharında, düşüncelerinin gideceği yeni yönü çözmek için bir tartışma arkadaşı bulmuştu.

Bu, Loos'un söz ettiği Paul Engelmann adlı öğrenciydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kültürel açıdan kısır bir ileri ucunda, bilinçli bir kültür vahası oluşturabilecek bir grup gençten biriydi. Bu grup daha sonraları Berlin Devlet Operası'ndaki ilk orkestra şefi olan

[33] GF'den LW'ye, **28.8.16**.

yetenekli piyanist Fritz Zweig; hukuk öğrencisi ve oyun yazarı kuzeni Max Zweig ve yine o sıralarda bir hukuk öğrencisi, daha sonralarıysa başarılı bir avukat olan Heinrich ("Heini") Groag'dan oluşuyordu. Engelmann'a göre Groag, "tanıdığı en esprili insanlardandı."[34] Engelmann'ın erkek kardeşi de nüktedan bir insandı – ilerde Viyana'da "Peter Eng" adıyla bir karikatürist olarak ünlenecekti; ancak o sıralarda, Wittgenstein'la birbirlerine karşılıklı bir antipati besliyorlardı. Engelmann ise hem Adolf Loos'un hem de Karl Kraus'un öğrencisiydi. Ordudan terhis edilmesinin ardından kendini, savaş karşıtı kampanyasında Kraus'a yardım etmeye adamıştı. Kraus'un hicve dayalı savaş karşıtı propagandasına malzeme sağlayacak gazete kupürlerinin toplanmasına yardım ediyordu.

Wittgenstein Olmütz'e Ekim 1916'da vardı ve Noelden kısa bir zaman öncesine dek orada kaldı. İlk önce Olmütz Belediye Binası'nın kulesine yerleşmek istedi, ama bekçinin orasının kiralık olmadığını söylemesinden sonra, kasabanın eteklerinde eski bir apartmandaki bir odaya yerleşti. Taşındıktan kısa bir süre sonra, bağırsak iltihabı geçirdi. Engelmann, annesinin pişirdiği hafif yemekleri ona taşıyarak Wittgenstein'ı sağlığına kavuşturdu. Bu yardımsever davranışı ilk kez yaptığında Engelmann, Wittgenstein'ın odasına çıkarken yolda çorbayı biraz dökmüştü. Odaya girdiğinde Wittgenstein şöyle bağırdı: "Sevgili dostum, beni şefkate boğuyorsun." Engelmann paltosuna sıçramış çorbayla yanıtladı: "Korkarım, kendimi çorbaya boğuyorum."[35] Bu kesinlikle Wittgenstein'ın takdir ettiği türde sade bir iyilik ve mizahtı. Bu sahne aklından hiç çıkmadı. Cepheye döndüğünde Engel-

[34] Engelmann, *a.e.*, s. 65.

[35] *A.g.e.*, s. 68.

mann'a şöyle yazdı: "Sık sık seni düşünüyorum ... ve bana çorba getirdiğin zamanı. Ama o senin olduğu kadar annenin de hatasıydı! Ve onu da asla unutmayacağım."[36]

Engelmann'ın arkadaş grubu sayesinde Wittgenstein'ın Olmütz'deki zamanı mutlu geçti. Molière'in *Malade imaginaire*'sinin [*Hastalık Hastası*] gösterilerine katılmış, Fritz Zweig'ın piyano resitallerini beğeniyle dinlemiş, hepsinden önemlisi de edebiyat, müzik ve din hakkındaki sohbetlerine katılmıştı. Özellikle anlayışlı ve kendisiyle aynı fikirleri paylaşan bir dinleyici olan Engelmann'la, Cephedeki son altı ayda aklına gelen bütün fikirleri tartışabilmişti. Bazen bu sohbetler Engelmann evlerinden kasabanın eteklerindeki odasına dek ona eşlik ederken gerçekleşiyordu. Eğer apartmanın bulunduğu sokağa geldiklerinde hâlâ tartışıyorlarsa geri dönüyorlar ve bu kez de Wittgenstein, Engelmann'a evine kadar eşlik ediyordu.

Engelmann İngiltere'den ayrıldığından beri Wittgenstein'ın edindiği en yakın dosttu. Dostluklarını, ikisinin de bir dinsel uyanışı yaşadıkları ve bunu benzer biçimde yorumlayıp çözümledikleri bir dönemde tanışmalarına borçluydular. Bunun kendi manevi açmazı olduğunu söyleyen Engelmann çok iyi ifade eder:

> ... diğer herkesin kafasını karıştıran ifadelerini adeta içeriden bir bakışla anlamamı sağladı. O sıralarda onun için beni vazgeçilmez kılan şey bu anlayışımdı. [Engelmann, *a.e.*, s.72]

Wittgenstein ise şöyle söylüyordu: "Eğer bir önermeyi ortaya atmayı başaramazsam, Engelmann maşasıyla gelir ve onu benden çekip çıkarır."[37]

---

[36] LW'den PE'ye, 31.3.17.

[37] Engelmann, *a.e.*, s. 94.

Bu imge akla Russell'ın, Wittgenstein'ın düşüncelerini kerpetenle alma hakkında söylediklerini getirir. Bu yüzden *Tractatus*'un gelişimi sırasında Engelmann ve Russell'ın Wittgenstein'ın yaşamında oynadıkları rolleri karşılaştırmamak gerçekten güçtür. Şunları yazarken Engelmann'ın zihninde de bir karşılaştırma varmış gibi görünür:

Wittgenstein bende beklenmedik bir biçimde, var olan dünya ile kendi gözünde var olması gereken dünya arasındaki uyuşmazlık yüzünden acı çeken, ama bunun kaynağını kendinin dışında değil de içinde arama eğiliminde, daha genç kuşağın üyelerinden birini buldu. Bu başka bir yerde karşılaşmadığı ve aynı zamanda manevi durumunun anlamlı bir biçimde tartışılması ya da doğru biçimde anlaşılması için büyük önem taşıyan bir tutumdu. [*a.g.e.*, s. 74]

Russell'ın kitaba yazdığı giriş yazısı içinse şöyle der:

Belki de [bu] kitabın bugün mantık alanında tartışılmaz bir önem taşıyan bir vaka olmasına rağmen, geniş anlamda felsefi bir yapıt olarak kendini anlaşılır kılamamasının ana nedenlerinden biridir. Böylesine önemli ve aynı zamanda yardımsever dostları olan insanların, *Tractatus*'u yazmaktaki amacını anlayamadıklarını görmek Wittgenstein'ı derinden yaralamış olmalıdır. [*a.g.e.*, s. 117]

Bir ölçüde bu bir tarih çelişkisidir. Engelmann'ın 1916 yılında tanıştığı Wittgenstein'ın, Russell'ın 1911 yılında tanıdığı Wittgenstein'dan farklı olduğu gerçeğini göz ardı eder görünür. *Tractatus*'u yazma amacı da aynı değildir. Çalışması "mantığın temellerinden dünyanın özünü kapsayacak biçimde genişlerken" Russell Wittgenstein'la temasta değildir; Russell'ın bildiği kadarıyla kitabı yazmadaki amacı mantığın doğasına ışık tutmaktı. Şöyle de denebilir: Engelmann'ın 1911'de, Russell Paradoksunun ortaya attığı konulara odaklanmış olan Wittgenstein'ın bir filozof olarak gelişmesine çok az yararı olabilirdi.

Yine de Wittgenstein, 1916'da –tıpkı 1911'deki gibi– kendisine bütün ilgisini veren ve ortak yanları olan biriyle günlük sohbetler yapabildiği için talihliydi.

Bu süre içinde Wittgenstein'ın defterlerinde şifreli hiçbir ifadenin yer almaması dikkate değerdir; Engelmann'ın varlığı bunu gereksiz kılmıştı. Bununla birlikte birçok felsefi ifade vardı ve bunlar da çoğunlukla cephede başlayan Schopenhauercı düşünce çizgisinin devamıydı. Sanırım Engelmann'la yaptığı bu uzun soluklu sohbetlerin, kitabın mistik ve mantıksal bölümleri arasındaki bağlantıları bulmasına yardımı olmuştu. Kitabı Engelmann'la derinlemesine tartıştığı kesindir. Anılarında yer alan "*Tractatus* Üzerine Düşünceler"de aklında sağlam yer edinen bir noktayı ifade etmiştir: "Mantık ve mistizm burada aynı kökten gelir." Mantık ile mistizmi birbirine bağlayan ana yol –kendini gösteren söylenemez gerçek– Engelmann'ın aklına doğal olarak gelmiş bir düşünceydi. Gerçekten de daha sonra Wittgenstein'a, her ikisinin de mükemmel bir örnek gözüyle baktıkları bir şeyi verecekti: Uhland tarafından yazılmış bir şiir, "Kont Eberhard'ın Alıçı."

Noeli Viyana'da geçirdikten sonra, Wittgenstein Ocak 1917'de Rus Cephesine geri döndü. Artık Avusturya Üçüncü Ordusunun Karpat dağlarının tam kuzeyinde konuşlanmış birliğine bağlı bir topçu subayıydı. Bu sırada Ruslar kargaşa içindeydi ve cephe kısmen sakindi. Engelmann'a bir kez daha bilimsel çalışma yapabileceğini yazmıştı. (Ne yazık ki, bu dönemin müsveddeleri günümüze kalamamıştır). Bu dönemde yazdıkları büyük olasılıkla etik ve estetik doğruların ifade edilemezliği üzerineydi. Engelmann 4 Nisan 1917 tarihli bir mektuba "Kont Eberhard'ın Alıçı"nı eklemişti. Uhland'ın şiiri bir askeri anlatıyordu. Haçlı seferleri sırasında asker, bir alıç çalısından bir dal ke-

ser; evine döndüğünde filizi diker ve yaşlandığında da gençliğini dokunaklı bir biçimde hatırlatan erişkin ağacın gölgesinde oturur. Öykü hiçbir süsleme veya hiçbir duygu sömürüsü olmaksızın son derece sade bir şekilde anlatılmıştı. Bu yüzden Engelmann şöyle söylüyordu: "şiirin tamamı 28 dizede bir hayat portresi çiziyor." Bunun "harika bir nesnellik" olduğunu anlatıyordu:

Neredeyse diğer bütün şiirler (iyileri de dahil) ifade edilemeyeni anlatmaya çalışırlar. Burada böyle bir çaba yok ve tam da bu yüzden bunu yapmayı başarmış. [PE'den LW'ye, 4.4.17]

Wittgenstein da aynı fikirdeydi. Engelmann'a şiirin "gerçekten fevkalade" olduğunu yazdı:

Nedeni de şu: eğer ifade edilemeyen bir şeyi ifade etmeye çalışmazsan *hiçbir şey* kaybedilmez. Ama ifade edilemeyen – ifade edilemez bir şekilde – ifade edilenin *içinde olacaktır*! [LW'den PE'ye, 9.4.17]

Bu sırada savaşın yakında Merkezi Güçler lehine sona ereceğini düşünmek için bazı nedenler vardı. Rusya'daki Çarlık yönetimi yıkılmıştı; Batı Cephesinde Almanların Fransızlara karşı büyük bir zaferi vardı ve İngilizlere karşı Alman denizaltıları başarıya ulaşmış görünüyordu. En azından, Frege böyle düşünüyordu. Bu nedenleri sıralayarak "En iyisini umalım!" diyordu Wittgenstein'a 26 Nisanda.[38]

Rus Devrimini izleyen sakin dönem boyunca, Wittgenstein'a Viyana'da kalması için biraz izin verildi. Sonra Frege, çalışmasını tartışmak üzere Viyana'ya gelmesi için yaptığı daveti geri çevirmek zorunda kaldığı için özür dileyen bir mektup yazdı: "Viyana'ya gelip tekrar

[38] GF'den LW'ye, 26.4.17.

geri dönmek, şu an içinde bulunduğum koşullar altında çok güç."[39] Çalışmasını Frege'yle tartışmak istiyorsa Wittgenstein'ın Jena'ya gitmesi gerektiği açıktı.

Çar yönetiminin yıkılması ilk olarak Doğu Cephesinde yeni bir hareketlenmeye yol açtı. Yeni Savaş Bakanı (ve Temmuzdan itibaren de yeni Başbakan), Alexander Kerensky mücadeleye devam etme kararı aldı ve Temmuzda Ruslar, daha sonraları onun adıyla anılan talihsiz bir saldırıyı başlattılar. Öte yandan sıradan askerler savaşı uzatma arzusunda değildi ve Rus ilerlemesi de kısa sürede sona erdi. Wittgenstein, Ldziany'deki konumlarını savunan Avusturya-Macaristan güçlerinin direnişinde gösterdiği cesaretten ötürü Gümüş Madalyayla ödüllendirildi. Ağustosta, Ukrayna'daki Çernoviç (Çernovtsi) şehrinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan karşı saldırıda Prut nehri boyunca ilerleyişte yer almıştı.

Bu arada, Rusların savaş gayretleri ve onunla birlikte Kerensky hükümeti de tamamen çökmüştü. Doğu'daki savaş Merkezi Güçler tarafından kazanılmıştı. "Ekmek ve Barış" sloganıyla iktidara geldikten sonra yeni Bolşevik hükümeti için yapılacak tek şey kaçınılmaz teslimiyetlerinden neyi kurtarabilirlerse kurtarmak oldu.

Bunu izleyen uzun pazarlıklar boyunca Wittgenstein, Lenin ve Troçki'nin en sonunda, Brest Litovsk Antlaşması'nın sert şartlarına imza attıkları 3 Mart 1918'e kadar Ukrayna'da kaldı. Sonra Avusturya-Macaristan güçleriyle beraber İtalyan Cephesine gönderildi.

Çoğunlukla geri hizmetlerde görevli olduğu bu altı ay boyunca felsefi düşüncelerini sonunda *Tractatus*'taki biçimini alacak şekilde düzenlemeye başlamış görünmektedir. Kitabın ilk biçiminin elyazma-

[39] GF'den LW'ye, 30.6.17.

sı (*Prototractatus* olarak yayımlanmıştır) bu zamana ait görünür ve Wittgenstein İtalya'dan ayrılmadan *önce* kitabın daktilo edilmiş bir kopyasının var olduğunu Engelmann'dan öğreniriz. Bu kitabın son biçimi olamazdı, ama 1917-18 kışı boyunca çalışmanın son biçimini almaya başladığı açıktır.

Bu sırada Wittgenstein hem Frege hem de Engelmann'la haberleşiyordu. Frege yazdığı kartlarda artık bir âdet haline gelen, Wittgenstein'la savaştan sonra buluşup mantık üzerine tartışma arzusunu ifade ediyordu. O günlerde Neuwaldeggergasse'deki evlerinde değişiklikler yapmak üzere Wittgenstein ailesi için çalışan Engelmann daha çok kişisel konular üzerinde yazıyordu. 8 Ocak 1918'de Wittgenstein'ın ruhsal durumu üzerine bir gözlem yapacak kadar cesurdu. Noel tatilinde Viyana'da buluştuklarında söylemek istediği bir şeydi bu, ama ihmal etmişti. "Eğer söylemekle sana haksızlık ediyorsam beni affet":

Bana göre –Olmütz'deyken böyle olmadığını düşünüyorum– hiçbir inancın yok gibi görünüyordun. Bu mektubu seni etkilemeye çalışmak için yazmıyorum. Ama söylediklerimi düşünmeni istiyor ve *asıl* ilgilendiğin şeyleri yapmanı diliyorum. [PE'den LW'ye, 4.4.17]

Wittgenstein'ın karşılığı şaşırtıcı bir şekilde anlayışlıydı. "Şimdiki benle," diye yazmıştı, "Olmütz'de tanıştığın insan arasında bir fark olduğu doğru. Bildiğim kadarıyla bu fark da şimdi *birazcık* daha iyi bir adam olmam. Bununla yalnızca bendeki bu eksiklik konusunda zihnimin artık biraz daha net olduğunu söylemek istiyorum":

Şimdi bana hiçbir inancım olmadığını söylemekte *tamamen haklısın*, ancak buna önceden de sahip değildim. Çok açık değil mi? İnsan eğer böyle bir şey mümkün olsaydı, terbiyeli olmak için bir makine icat ederse, böyle birinin hiç inancı yoktur. Ama ne yapabilirim? *Bir şey konusunda çok netim*:

Kendim hakkında teori üretme konusunda çok kötüyüm; aslında ya bir domuz olarak kalacağım ya da düzeleceğim ve mesele kapanmış olacak! Sadece her şey gün gibi açıkken artık şu aşkınlık zırvalarını keselim. [LW'den PE'ye, 16.1.18]

"Eminim söylediğin her şeyde haklısın," diye bitiyordu mektup. Engelmann aynı anda hem zırvayı hem de gerçeği söylemiş gibi görünüyordu. Bu, Wittgenstein'ın da *Tractatus*'taki kendi sözlerine atfettiği bir birleşimdi, ama Russell, bir mantıkçı olarak, bunu hiç tatmin edici bulmayacaktı.

1 Şubat 1918'de Wittgenstein *Leutnant*'lığa [ikinci teğmen] terfi ettirildi ve 10 Martta, İtalyan Cephesinde savaşan bir dağ topçu alayına gönderildi. Artık kitabı neredeyse tamamlanmıştı. 25 Martta Frege'ye yazdığı mektubunda eserinin, yaşlı ve hâlâ fazlasıyla ihmal edilen mantıkçıya çok şey borçlu olduğunu bildiriyordu. Frege böylesi coşkun bir teşekkürü okumaktan hayrete düştüğünü söyleyerek yanıtlamıştı mektubu:

Sanırım her birimiz entelektüel çalışmalarımızda diğerinden bir şeyler aldık. Eğer çabalarında düşündüğümden fazla bir yardımım olmuşsa buna çok memnun oldum. [GF'den LW'ye, 9.4.18]

Kitabın son biçiminin önsözünde, Wittgenstein "düşüncelerimi harekete geçirdikleri için Frege'nin büyük eserlerine ve dostum Bertrand Russell'ın yazılarına" teşekkür borçlu olduğunu yineler.

İtalya'ya vardıktan sonraki bir ay içinde Wittgenstein, Olmütz'de sıkıntısını çektiği bağırsak iltihabından hastalanarak o zaman verilen ilaç için Engelmann'a mektup yazdı: "bana yararı olan *tek* ilaç." Engelmann cevaplamakta yavaştı ve sonunda 28 Mayısta eline kâğıt kalem aldığında Wittgenstein'a istenç zayıflığı için herhangi bir ilaç bi-

lip bilmediğini sordu! Mektubu Wittgenstein'ın gönderdiği bir kitap paketiyle yanıtlanmıştı: "Acil bir soruyu yanıtlamak için bile çok tembel olduğundan aslında bunları hak etmiyorsun."[40]

Bu arada Wittgenstein, Bolzano'daki askeri hastanede bir süre kaldı ve büyük bir olasılıkla burada kitabı üzerine yaptığı çalışmasına devam edebildi. 1 Haziranda Frege'den gelen bir mektup, Wittgenstein'ın çalışmasının bir sonuca yaklaşmasından ne kadar memnuniyet duyduğunu belirtiyor ve tümünün yakın zamanda kâğıda dökülmesini umduğunu, "böylece kaybolmayacağını" söylüyordu.[41]

Aynı gün Adele Jolles belli belirsiz kırgın bir tonla, mektupları böylesine küçümser ve yüzeysel bir yazışmaya böylesine gönülsüz olduğu halde, başka bir mektupla onu rahatsız ettiği için özür dileyen bir mektup yazmıştı. Jolles ailesi Wittgenstein'ın savaş deneyimiyle geçirdiği değişimlere kurban olan ilk dostlarıydı, ama son olmayacaklardı.

Bu arada Wittgenstein, 15 Hazirandaki Avusturya saldırısında görev alabilecek kadar sağlığına kavuşmuştu. Trentino dağlarındaki Fransız, İngiliz ve İtalyan hücum birliklerine saldıran topçu birliğinde gözlemci olarak görevlendirildi. Bir kez daha cesaretinden dolayı övgüyle anılıyordu. "Olağanüstü cesur davranışları, sakinliği, soğukkanlılığı ve kahramanlığı, bütün birliğin hayranlığını kazandı," diyordu raporda.[42] Victoria Haçı'nın Avusturya'daki karşılığı olan Altın Cesaret Madalyası için önerildi, ama bunun yerine Kılıçlı Askeri Hizmet Madalya Şeriti'yle ödüllendirildi; hareketinin cesurca olmasına

---

[40] LW'den PE'ye, 1.6.18.

[41] GF'den LW'ye, 1.6.18.

[42] McGuinness, *a.e.*, s. 263'te alıntılanmıştır.

rağmen en üst onurla ödüllendirilecek kadar önemli olmadığına karar verilmişti. Wittgenstein'ın katıldığı ve aslında Avusturya ordusunun da son saldırısı olacak bu saldırı hızla geri püskürtüldü. Geri çekilmeden sonra Temmuzda Wittgenstein'a Eylülün sonuna dek süren uzun bir izin verildi.

Tractatus Logico-Philosophicus olarak bildiğimiz eserin son halini aldığı yer Viyana değil, amcası Paul'ün Salzburg'a yakın Hallein'deki eviydi. 1918'in yazında bir gün Paul Wittgenstein bir garda tesadüfen yeğeniyle karşılaştı. Onu son derece mutsuz ve intihar etmeye kararlı bir halde buldu, ama Hallein'e gelmeye ikna etmeyi başardı. Wittgenstein kitabını orada bitirdi.

Bu intihar etme arzusunun kaynağı büyük olasılıkla Bayan Ellen Pinsent'den aldığı 6 Temmuz tarihli bir mektuptu. Wittgenstein'a, oğlu David'in 8 Mayısta bir uçak kazasında öldüğünü haber veriyordu. David, aerodinamik üzerine katıldığı araştırmalar sırasında, bir önceki kazanın nedenini araştırırken ölmüştü. "Seni ne çok sevdiğini ve sonuna dek dostluğuna ne kadar önem verdiğini söylemek istiyorum," diye yazıyordu annesi.[43] Wittgenstein biten kitabını David'in anısına adadı. David, "ilk ve tek dostumdu" diye yazmıştı Bayan Pinsent'e:

> Yaşıtım birçok genç insan tanıdım ve bazılarıyla aram iyiydi, ama yalnızca onda gerçek bir dost buldum. Birlikte geçirdiğimiz saatler hayatımın en iyi zamanlarıydı, benim için bir kardeş ve bir arkadaştı. Her gün onu düşündüm ve onu tekrar görmeyi istedim. Tanrı onu koruyacaktır. Eğer savaşın sonunu görecek kadar yaşarsam, gelip sizi görürüm ve David'den konuşuruz.

[43] FP'den LW'ye, 6.7.18.

"Bir şey daha," diye ekledi, "Cambridge'de üzerinde çalıştığım felsefi eserimi yeni bitirdim":

Her zaman bunu David'e gösterebilmeyi umuyordum ve aklımda da hep onunla bağlantılı olarak kalacak. Bunu David'in anısına adayacağım. Onunla her zaman ilgilendi ve çalışmamı sağlayan mutlu anlarımın çoğunu ona borçluyum. [LW'den FP'ye; Nedo, *a.e.*'de alıntılanmıştır]

Bu sonuncusuyla, daha önce de gördüğümüz gibi, yalnızca Cambridge, Izlanda ve Norveç'te birlikte geçirdikleri zamanı değil, Pinsent'in savaş sırasında yazdığı mektupları da kastediyordu. Bu mektuplar Wittgenstein'ın moralini felsefe üzerine yoğunlaşabileceği kadar düzeltebilen tek şeydi.

Artık kitap bitmiş – çözmek için yola çıktığı sorunlar çözülmüştü; onu en çok şaşırtan şey, başardığı işin göreceli önemsizliğiydi. "Burada aktarılan düşünceler," diye yazıyordu önsözde, "bana göre şüphe edilemez ve kesin bir şekilde doğrudur." Bütün temel noktalarda felsefe sorunlarının çözümünü bulduğuna inanıyordu. Ancak:

... eğer bu inancımda yanılmıyorsam, o zaman bu çalışmanın değerindeki ikinci unsur, bu sorunlar çözüldüğünde ne kadar az şeyin başarıldığını göstermesidir.

Kitap için motto olarak Kürnberger'den bir alıntı seçmişti: "... ve kişinin bütün bildiği, gürültü-patırtı içinde kulağına çalınanlar değil, üç sözcükle söylenebilir." Bu alıntı daha önce Karl Kraus tarafından da kullanılmıştı. Büyük olasılıkla Wittgenstein bunu Kraus'tan almıştı. Ama aynı şekilde doğrudan Kürnberger'den almış olması da mümkündü (Engelmann'a gönderdiği kitaplar arasında Kürnberger'in yapıtları da vardı). Her durumda son derece yerindeydi. Önsözünde söylediğine göre "kitabın bütün anlamı şuna benzer bir sözde toplana-

bilir: Söylenebilir ne varsa, açık söylenebilir; üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı."

Kitabın son biçimi, Wittgenstein'ın Cambridge'e ilk geldiği 1911'den itibaren yazdıklarının iyice kısaltılmış bir özüydü. İçindeki değiniler belki de yedi cilt oluşturabilecek bir dizi müsveddeden seçilmişti. Bu değiniler bir derecelendirme kurmak üzere numaralandırılmışlardı; örneğin 2.151 2.15'te yapılan değininin ayrıntısına giriyor, 2.15 ise 2.1'deki değiniyi açıklıyordu. Değinilerden çok azı bir savla doğrulanıyordu; her bir önerme, Russell'ın bir defasında söylediği gibi "sanki Çarlık fermanı"[44] gibi ortaya konuyordu. Savaştan önce Norveç'te geliştirilen Mantık Teorisi, savaşın ilk yıllarında geliştirilen Önermelerin Resim Teorisi ve savaşın ikinci yarısında benimsenen yarı Schopenhauercı mistizm, hepsi de berrak bir yapı içinde yerini bulmuş ve aynı yadsınamaz gerçeğin bir parçası olduklarını söyleyen türden bir kesinlikle ifade edilmişlerdi.

Bütün boyutlarıyla kitabın esası, göstermek ile söylemek arasındaki farktı: aynı zamanda hem mantıkta Tipler Teorisi'nin gereksizliğini anlamak hem de etik doğruların ifade edilemezliğinin farkına varmak için bir anahtardı. Tipler Teorisi'nin söylemeye çalıştığı şey, yalnızca doğru bir sembolizmle gösterilebilirdi ve insanın etik hakkında söylemek istediği, yalnızca dünya *sub specie aeternitatis* temaşa edilerek gösterilebilirdi. Böylece: "Dile getirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini *gösterir*, gizemli olandır o."[45]

Kitabın ünlü son cümlesi –"Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı"– hem mantıksal-felsefi bir gerçeği hem de etik bir kuralı ifade eder.

---

[44] Russell, *Felsefi Gelişimim*, s.88.

[45] *TLP* 6.522.

Buraya kadar kitabın ana mesajı, Engelmann'ın da işaret ettiği gibi, Karl Kraus'un, dilin yanlış kullanımından doğan karışık düşünceleri alay edilmeye maruz bırakarak saflığını koruma amaçlı kampanyasına destekti. Yalnızca gösterilebilecek bir şeyi dile getirmeye çalışmaktan doğan saçmalık, yalnızca mantıksal açıdan savunulamaz değil, aynı zamanda etik olarak da arzulanmayan bir şeydi.

Belli ki Wittgenstein kitabının tamamlanmasının ardından, bu etik içerimlerinin en az mantık teorisine dair içerimleri kadar, belki daha da fazla önemli olduğunu düşünmüştü. Kitabı Kraus'un eserinin yanında yayımlamak istiyordu. Biter bitmez de Kraus'un yayıncısı Jahoda'ya gönderdi. Görünüşe göre Kraus'un yapıtıyla olan ilişkisinin hemen anlaşılacağını bekliyordu. Aynı zamanda Frege'ye de bir mektup yazarak bir kopyasını göndermeyi önerdi. 12 Eylül tarihli mektubunda Frege eseri görmekten memnun olacağını söylüyordu. Wittgenstein eğer eserinin sonuçsuz kalacağını düşünüyorsa bunu anlayabildiğini yazmıştı: İnsan daha önce hiç kimsenin tırmanmadığı dik bir dağa yol açtığında, başka birisinin kendisinin peşinden gelmeyi isteyip istemeyeceği konusunda bir kuşku duyardı. Bunu kendinden biliyordu. Yine de Wittgenstein'ın eserinin tamamen boş yere olmadığına emindi. Sonraki bir mektupta (15 Ekim) şöyle yazmıştı: "Umarım sana eserini basılmış görmek, bana da onu okumak nasip olur."[46]

Engelmann'a da bir kopya söz verilmişti. Wittgenstein Eylülün sonuna doğru İtalya'ya geri dönmeden hemen önce Olmütz'e gitti. Engelmann da kitabı ilk kez o zaman okudu. 7 Eylülde Wittgenstein'a yazdığı bir mektupta, onu sık sık okuduğundan bahseder: "ve anladıkça bana daha çok sevinç veriyor."[47]

---

[46] GF'den LW'ye, 15.10.18.

[47] PE'den LW'ye, 7.11.18.

Wittgenstein, Eylül ayının sonunda İtalyan Cephesine döndü ve sonraki ay sabırsızlıkla Jahoda'dan haber almayı bekledi. "Yayıncıdan hâlâ haber yok!" diye yazmıştı Engelmann'a 22 Ekimde:

Ona bir mektup yazarak sorma konusunda başa çıkamayacağım bir tiksinti hissediyorum. Kim bilir benim elyazmamla ne yapıyordur. Viyana'da olduğun bir gün lütfen bir *iyilik* yapıp şu lanet herifi ziyaret et, sonra da bana sonucu bildir! [LW'den PE'ye, 22.10.18]

Birkaç gün sonra, Jahoda'nın kitabını "teknik nedenlerden dolayı" basamayacağı haberini aldı. "Kraus'un ne söylediğini bilmeyi çok isterim," dedi Engelmann'a. "Eğer bunu öğrenme fırsatın olursa, çok memnun olurum. Belki de Loos bununla ilgili bir şey biliyordur."[48]

Wittgenstein İtalya'ya döndüğü sırada, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmaya başlamıştı. Ordunun çoğunluğunu oluşturan Çeklerin, Polonyalıların, Hırvatların ve Macarların artık Habsburg İmparatorluğu'na (böyle bir şey varsa bile) bağlılıkları kalmamıştı. Artık yalnızca İttifak Devletleri değil, Habsburg İmparatorunun da kurulacağını vaat ettiği ulus devletlerinin yanındaydılar. 30 Ekimdeki son yarma çabasından sonra, herhangi bir ateşkes imzalanmadan önce, çok sayıda asker kendi yurttaş gruplarını oluşturarak savaşa sırtlarını döndü ve yeni uluslarının kurulmasına yardımcı olmak için evlerine gitmişti. Avusturyalı subaylar, kâğıt üzerinde hâlâ kendi komutalarında olan birlikler üzerinde herhangi bir kontrolleri olmadığını fark ettiler. Bu duruma ilişkin bir savaş kaybı, Wittgenstein'ın ağabeyi Kurt oldu. Ekim veya Kasımda komutasındaki askerler emirlerine itaat etmeyi reddettiklerinde kendini vurdu.

[48] LW'den PE'ye, 25.10.18.

Avusturyalıların barışı talep etmekten başka çaresi yoktu. İtalyanların ganimet toplamak ve topraklarını geri kazanmak için altın bir fırsat olarak gördükleri bu süreci hızlandırmak için aceleleri yoktu. 29 Ekimde ateşkes bayrağı taşıyan bir Avusturya delegasyonu İtalyanlara yaklaştı, ama belgeleri eksik olduğundan geri gönderildi. Sonunda bir ateşkes imzalanana dek beş gün geçti. Bu süre içinde İtalyanlar 7000 silah ve yaklaşık 500.000 esir almışlardı, Wittgenstein da onlar arasındaydı.

Yakalandıktan sonra Como'daki bir esir kampına götürüldü. Orada gelecek yıllarda değerli dostlar olarak kalacak iki subayla karşılaşmıştı: heykeltıraş Michael Drobil ve öğretmen Ludwig Hänsel. Hermine Wittgenstein'ın anlattığı hikâye şöyledir: Drobil, hırpani ve mütevazı görünüşüne bakarak Wittgenstein'ın yoksul bir çevreden geldiğini varsayar. Bir gün sohbetleri Klimt'in yaptığı Bayan Wittgenstein portresine gelir. Wittgenstein resimden "kız kardeşimin portresi" diye söz edince Drobil şaşırır. İnanmayarak bakar: "O zaman sen bir Wittgenstein'sın öyle mi?"[49]

Wittgenstein, Hänsel'i, serbest kaldıklarında öğretmen olarak eğitim görecek esirlere ders verdiği mantık sınıfına katıldıktan sonra tanımış olmalıdır. Bu, Wittgenstein'ın Hänsel'e sembolik mantığın unsurlarını anlattığı ve *Tractatus*'un fikirlerini açıkladığı düzenli tartışmalarla sonuçlandı. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ni [*Critique of Pure Reason*] de beraber okudular.

Ocak 1919'da Wittgenstein (Hänsel ve Drobil'le birlikte) Cassino'daki başka bir kampa gönderildiler. Ağustosa kadar orada İtalyanlar için pazarlık malzemesi olarak kalacaklardı.

---

[49] Bkz. *Hatıralar*, s.9.

Wittgenstein'ın Viyana'ya döndüğünde bir ilkokul öğretmeni olmaya karar vermesi Cassino'da geçirdiği döneme rastlar. Wittgenstein'ın esir kampında kısa bir süre için iyi dost olduğu yazar Frank Parak'a göreyse, Wittgenstein en çok papaz olmak "ve İncil'i çocuklarla okumak" istiyordu.[†50]

Wittgenstein Şubat ayında Russell'a bir kart yazabilmişti. "Kasımdan beri İtalya'da mahkûmum" diyordu, "ve üç yıllık bir aradan sonra seninle iletişim kurabilmeyi umuyorum. Yayımlanmasından önce bilmeni çok istediğim pek çok mantıksal çalışma yaptım."[51]

Kart her nasılsa Garsington Manor'daki Russell'a ulaştı. Russell orada Ottoline Morrell'ın misafiri olarak kalıyor ve geçen yıl Brixton Hapishanesi'nde başladığı *Zihin Çözümlemesi*'ni [*The Analysis of Mind*] bitirmeye çabalıyordu.

Russell kendi açısından neredeyse Wittgenstein kadar zor bir zaman geçiriyordu. Kırk iki yaşındaydı ve savaşmak için fazla yaşlıydı, ama zaten yılmaz bir savaş karşıtı olduğu için gönüllü de olmazdı. Savaş karşıtlığı Trinity Koleji'ndeki öğretim üyeliğinden de atılmasına ve D. H. Lawrence'la huzursuz ve duygusal açıdan gergin bir işbirliğine girmesine neden olmuştu. Bu işbirliği sona erdiğinde, insan doğasının akıldışı ve güdüsel taraflarına karşı tiksintisi her zaman-

---

† Parak'ın bakış açısından dostlukları çok kısa sürmüştü. Wittgenstein'dan yedi yaş küçük olan Parak, Wittgenstein'a karşı neredeyse tapınma denebilecek bir saygı gösteriyordu. Wittgenstein'ın her sözünü dinliyor ve anılarında da söylediği gibi, Wittgenstein'ın üstün bilgisinden ve bilgeliğinden mümkün olduğunca çok içmek istiyordu. Bir süre sonra Wittgenstein bundan sıkıldı ve ona annesini hatırlattığını söylediği Parak'ın yakınlığından "bir mimoza gibi" uzaklaşmaya başladı.

[50] Parak, *Am anderen Ufer*.

[51] LW'den BR'ye, **9.2.19**.

kinden çok daha fazla artmıştı.

Zorunlu askerliğe karşı bıkmadan mücadele etti ve birçok politik makale yayımladı. Bunların biri yüzünden İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilere zarar vermekle suçlandı. Bunun için altı ay boyunca hapsedildi. Artık halk tarafından filozof/matematikçi olmaktan çok siyasi bir eylemci olarak tanınıyordu. *Toplumsal Yeniden Yapılanmanın İlkeleri* [*Principles of Social Reconstruction*] ve *Özgürlüğe Giden Yollar* [*Roads to Freedom*], *Matematiğin İlkeleri* ve *Principia Mathematica*'dan çok daha fazla okurla buluştu. Ancak hapisteyken felsefeye geri dönerek *Matematik Felsefesine Giriş*'i yazdı ve *Zihin Çözümlemesi*'ne başladı. Artık kamusal tartışmalardan geçici olarak çekilerek Garsington'un huzurlu ortamından faydalanarak kendini tekrar felsefi düşünceye vermişti. Wittgenstein'la yeniden iletişim kurmaktan da çok memnundu. Her gün iki kart gönderiyordu:

En çok hayatta olduğun haberini aldığıma müteşekkirim. Mümkün olduğunda, lütfen Mantık üzerine yaz. Umarım yakında görüşebiliriz. Felsefe vesaire hakkında söylenecek çok şeyim var. [BR'den LW'ye, 2.3.19]

Senden haber aldığıma çok sevindim – uzun süredir endişeleniyordum. Mantık üzerine ne yaptığını merak ediyorum. Umarım çok geçmeden çalışmanla ilgili her şeyi öğrenebilirim. Sağlığın vesaireyle ilgili haberlerini almaktan memnun olacağım. [BR'den LW'ye, 3.3.19]

"Kartlarını almaktan ne kadar memnun olduğumu tahmin edemezsin!" diye yanıtladı Wittgenstein.[52] Russell, Cassino'ya gelmediği sürece "çok geçmeden" görüşme umutları olmadığını da ekledi. Haftada yalnızca iki kart göndermeye izni olduğundan mantık üzerine de yazamazdı, ama temel noktayı şöyle açıklıyordu: "Eve varır varmaz ya-

[52] LW'den BR'ye, 10.3.19.

yımlanacak bir kitap yazdım. Sanırım en sonunda sorunlarımızı çözdüm."[53] Yine de birkaç gün sonra Avusturya'ya dönen bir öğrenci sayesinde uzun bir mektup yazarak konuyu postalama fırsatını yakalayabilmişti. " 'Logisch-Philosophische Abhandlung' adında, son altı yıldaki bütün çalışmalarımı içeren bir kitap yazdım," diye açıklıyordu:

Sonunda sorunlarımızı çözdüğüme inanıyorum. Kulağa küstahça gelebilir, ama buna inanmaktan kendimi alamıyorum. Kitabı, Ağustos *1918*'de, esir düştükten iki ay sonra bitirdim. Elyazması burada, yanımda. Keşke onu senin için kopyalayabilseydim; ama oldukça uzun ve onu sana göndermemin güvenli bir yol da yok. Aslında çok kısa değiniler halinde yazıldığı için önceden bir açıklama olmaksızın kitabı anlayamazsın. (Elbette bunun anlamı, bir kristal kadar berrak olmakla beraber *kimsenin* onu anlayamayacağı. Ama gerçek, sınıf, sayı ve diğerlerine ait tüm teorilerimizi alt üst ediyor.) Eve gider gitmez yayımlayacağım.

Bir süre daha kampta kalacağını tahmin ettiğini tekrarlıyordu. Ama spekülatif olarak da soruyordu: "Her halde, buraya gelip beni görmen imkânsızdır, değil mi?'

... veya belki de böylesi bir şey düşünmenin bile çok büyük bir yüzsüzlük olduğunu düşünüyorsundur. Fakat eğer sen dünyanın diğer ucunda olsaydın ve ben sana *gelebilseydim*, bunu yapardım.

Aslında Russell'ın onu Cassino'da ziyaret etmesi gerçekten de imkânsızdı, ama sonuçta Wittgenstein'a kamptan çıkma fırsatı verildi. Vatikan'daki nüfuzlu bir akrabayla kurulan bağlantılar aracılığıyla İtalyanlar tarafından serbest bırakılması sağlandı. Bir doktor tarafından muayene edilerek sağlığının uzun süreli bir esareti kaldıramaya-

[53] LW'den BR'ye, 13.3.19.

cağı raporu verilmişti. Ama Wittgenstein böyle ayrıcalıklı bir muameleyi reddetti ve muayenede sağlığının mükemmel olduğu konusunda ısrar etti.

Russell da nüfuzunu kullanmıştı; Keynes aracılığıyla (o sıralarda, İngiliz delegasyonuyla birlikte Versailles Barış Konferansı'ndaydı) Wittgenstein'ın gönderilen kitapları alabilmesi ve haftada yalnızca iki kartpostal kuralından muaf tutulması için izin alındı; böylece daha çok bilgi verebilecekti. Wittgenstein bu ayrıcalıkları reddetmedi. Bu durum, Russell'a kitabının elyazmasını gönderebilmesini ve Russell'ın yeni yayımlanan kitabı *Matematik Felsefesine Giriş*'i –ki Russell bu kitabın Wittgenstein'ın *Mantık Üzerine Notlar*'ının etkisiyle yazıldığını kabul ediyordu– alabilmesini mümkün kılmıştı.*

Ancak Wittgenstein'a göre kitap, Russell'ın kendisinin en son çalışmasını anlayamayacağı yolundaki kuşkusunu doğruluyordu. Kitabı okuduktan sonra şöyle yazmıştı: "Altı yıl önce Norveç'te Moore'a yazdırdığım şeylerin sende hiçbir iz bırakmadan geçip gideceğine asla inanmazdım":

> Kısacası beni anlayacağına inanmam korkarım artık çok zor. Elyazmasının senin için bir şey ifade edebileceğine dair kalan azıcık umudum da tamamen söndü... *Artık* onu basılı görmek için her zamankinden daha çok istek duyuyorum. Esaret ortamında bitmiş bir yapıtı oradan oraya taşımak ve saçmalığın dışarıda nasıl bir serbestliğe sahip olduğunu görmek sıkıntı veriyor! Basılsa bile hiç kimsenin onu anlamayacağını düşünmek de aynı derecede sıkıyor! [LW'den BR'ye, 12.6.19]

Russell'ın yanıtı şaşırtıcı bir şekilde yatıştırıcıydı. "Doğru," diye yazmıştı, "Moore'a yazdırdıkların benim için anlaşılır değildi ve o da

---

* Wittgenstein'a borçlu olduğunu kabul ettiği alıntı için bkz. s. **205**.

bana yardım etmedi." Kitabı hakkındaysa şu açıklamayı yapıyordu:

Savaş boyunca felsefe düşünmedim, kendimi hapiste bulduğum geçen yaza kadar ve boş zamanlarımı, o koşullar altında yapabileceğim tek şey bu olduğu için popüler bir ders kitabı yazarak doldurdum. Şimdi felsefeye geri döndüm ve daha fazla anlamayı istiyorum. [BR'den LW'ye, 21.6.19]

"Cesaretini kırma, en sonunda anlaşılacaksın," diye vurgulamıştı.

1919 yazında Wittgenstein'ın yapıtını anlamalarını en çok beklediği ve umduğu üç kişi –Engelmann, Russell ve Frege– birer kopya almıştı. Hatta kendisine hiç kopya kalmadığını varsaysak bile (ki sonradan Russell'a yazdığı bir mektupta bunu doğrular) kitabın üç kopyasını çıkarabilmeyi nasıl başardığı bir sırdır.

6 Nisan tarihli bir mektupta Engelmann, kitabın numaralama sistemini dostane bir biçimde taklit ederek kendi armağanını vermiştir:

Satırlar arasına yazmak yok!

1. Sevgili Bay Wittgenstein ailenizden
2. iyi olduğunuzu öğrendiğime çok sevindim. Umuyorum
3. ki, uzun süredir yazmamış olmamı
4. yanlış anlamazsınız, ama yazacak çok
5. şeyim vardı. Dolayısıyla bunları anlatmayı, umarım yakında
6. olacak bir görüşmeye bırakmayı tercih ettim. Ama şimdi
7. bir süre önce kız kardeşinizden aldığım
8. kitap taslağı için bütün kalbimle
9. teşekkür ediyorum. Sanırım, şimdi
10. bütünüyle anladım, en azından benim için
11. kitap aracılığıyla keyif verme amacınızı
12. bütünüyle gerçekleştirdiniz; düşüncelerinizin
13. doğruluğundan şüphem yok ve anlamlarını da

14. sezebiliyorum. İyi dilekler,

15. içtenlikle, Paul Engelmann [PE'den LW'ye, 6.4.19]

Engelmann bundan çok hoşlanmış olacak ki, aynı biçimi 15 Ağustos tarihli bir sonraki mektubunda da kullandı. Mektupta, Wittgenstein'ın ondan göndermesini istediği Frege'nin *Aritmetiğin Temel Kaideleri*'nin bir kopyasını neden edinemediğini açıklıyordu.

Wittgenstein'ın en çok Frege'nin kitaba göndereceği yanıtı hevesle beklediğini gösteren işaretler vardır. Eğer böyleyse, Frege'nin tepkilerini aldığında yaşadığı düş kırıklığı hepsinden daha büyük olmuştur.

Frege'nin ilk izlenimlerini içeren mektup 28 Haziranda yazılmıştı. Geç yanıtladığı için özür dileyerek başlıyor ve aslında yapacak çok işi olduğundan, Wittgenstein'ın kitap taslağını okumak için çok az zaman bulabildiğini ve o nedenle de hakkında sağlam bir yargıda bulunamayacağını söylüyordu. Neredeyse mektubunun tümü, Wittgenstein'ın dilinin açıklığına ilişkin kuşkuları dile getiriyordu.

Daha başlangıçta "durum" ve "olgu" ifadeleriyle karşılaştım; sanıyorum *olgudur* ve *durumdur* aynı şeyler. Dünya durum olan her şey ve dünya olguların toplamıdır. Her olgu bir durum değil midir, durum olan da olgu değil midir? A bir olgudur dememle örneğin A bir durumdur demem aynı şey değil midir? Öyleyse bu çifte ifade neden?.. Bir üçüncü ifade daha: "Durum, olgu, *Sachverhalte*'nin [olgu bağlamı] var olmasıdır." Bunu her olgu bir *Sachverhalt*'ın var olmasıdır anlamında alıyorum. Yani başka bir olgu başka bir *Sachverhalt*'ın var olmasıdır. "Var olması" sözcükleri atılarak "Her olgu bir *Sachverhalt*'tır, başka her olgu başka bir *Sachverhalt*'tır" denemez mi? Belki "Her *Sachverhalt* bir olgunun var olmasıdır" denilebilir mi?[54]

[54] *"Gleich zu Anfang treffe ich die Ausdrücke "der Fall sein" und "Tatsache" und ich*

"Gördüğün gibi, daha en başında, ne demek istediğin konusunda şüphelere gömüldüm ve bu yüzden de doğru dürüst bir ilerleme sağlayamadım," diye yazmıştı Frege. Wittgenstein'ın *Tatsache* [olgu], *Sachverhalt* [olgu bağlamı] ve *Sachlage* [olgu durumu] terimleriyle ne demek istediğinden emin değildi ve bu terminolojiyi anlayabilmek için belki de örneklere ihtiyacı olacağını söylüyordu. *Sachverhalte*'ler var mıydı? Nesnelerin toplamı bir *Sachverhalt* mıydı?† Frege'nin mektubu Wittgenstein için acı bir düş kırıklığı olmuş olmalı. Frege'nin kitabın ilk sayfasını geçtiğine dair hiçbir işaret yoktu; bütün soruları yaklaşık ilk on önermeyle ilgiliydi ve hepsi de asıl anlamdan

---

vermute, dass der Fall sein *und* eine Tatsache sein *dasselbe ist. Die Welt ist alles, was der Fall ist und die Welt ist die Gesamtheit der Tatsachen. Ist nicht jede Tatsache der Fall und ist nicht, was der Fall ist, eine Tatsache? Ist nicht dasselbe, wenn ich sage, A sei eine Tatsache wie wenn ich sage, A sei der Fall? Wozu dieser doppelte Ausdruck? ... Nun kommt aber noch ein dritter Ausdruck: "Was der Fall ist, die Tatsache, ist das Bestehen von Sachverhalten." Ich verstehe das so, dass jede Tatsache das Bestehen eines Sachverhaltes ist, so dass eine andre tatsache das Bestehen eines andern Sachverhaltes ist. Könnte man nun nicht die Worte "das Bestehen" streichen und sagen: "Jede Tatsache ist ein Sachverhalt, jede andre Tatsache ist ein anderer Sachverhalt. Könnte man vielleicht auch sagen "Jeder Sachverhalt ist das Bestehen einer Tatsache?" Sie sehen: ich verfange mich gleich anfangs in Zweifel über das, was Sie sagen wollen, und komme so nicht recht vorwärts"*: GF'den LW'ye, **28.6.19**.

† Burada Almanca sözcükleri korudum, çünkü İngilizce okuyan kişi için Frege'nin kafa karışıklığı, çevirideki farklılıkla iyice artmıştır. Ogden *Sachverhalt*'ı "atomik olgu" olarak ve *Sachlage*'yiyse "olayların durumu" olarak çevirmiştir; Pears ve McGuinness ise *Sachverhalt* için "olayların durumu" ve *Sachlage* içinse "durum" demiştir. Ogden'in çevirisi en azından bu farkı belirtmesi açısından değerlidir –Wittgenstein'ın Frege ve Russell'a açıkladığı gibi– *Sachverhalte* (doğru) atomik önermelere karşılık gelmektedir ve bu yüzden de *Tatsachen*'in (olgular) bütününü oluşturan parçalardır.

çok terminolojiye ilişkindi. Açıkça Frege, Wittgenstein'ın Sembolizm Teorisi'ni ve mantığı kavrama açısından içerimlerini kesinlikle kavrayamamıştı. Kitabın etik anlamını anlayabilmesiyse daha da küçük bir umuttu.

Wittgenstein umudunu çaresiz bir şekilde Russell'a bağladı. 19 Ağustos tarihli bir mektupta ona Frege'nin kitaba verdiği tepkiden söz etti: "Kitabın tek bir kelimesini bile anlamadığı sonucunu çıkarıyorum":

Bu yüzden tek umudum *seni* yakında görmek ve açıklamak; çünkü hiç kimse tarafından anlaşılmamak ÇOK zor! [LW'den BR'ye, 19.8.19]

Aslında Russell'ın kitabı anlamasını sağlayabileceğini ummaması için yine de nedenleri vardı. İlk tepkileri Frege'ninkilerden daha kapsamlı ve daha olumluydu. En azından bütün kitabı okuyabilmişti – "dikkatle iki kez" demişti Wittgenstein'a. Dahası kitabın ne hakkında olduğuna dair (hatalı da olsa) kafasında bir fikir oluşmuştu. "İnanıyorum ki," diye yazmıştı 13 Ağustosta, "asıl savında haklısın: mantıksal önermeler tözsel önermelerin doğru olduğu anlamda doğru olmayan totolojiler."[55]

Aslında bu, kitabın asıl iddiası değildi – en azından Wittgenstein'ın anladığı biçimde. Ama yine de Russell'ın Wittgenstein'ın mantık hakkında ne söylemeye çalıştığını anlamış olduğunu gösteriyordu. Ancak bu, Wittgenstein'ın 19 Ağustos tarihli mektubunda açıkladığı gibi, yalnızca asıl savının "doğal bir sonucu"ydu:

Asıl nokta, önermeler –yani dil– aracılığıyla ifade edilebilen (gesagt) –bu da *düşünülebilenle* aynı kapıya çıkar– ve önermeler aracılığıyla ifade edile-

[55] BR'den LW'ye, 13.8.19.

meyen, ama yalnızca gösterilebilenin (gezeight) teorisidir. Bunun felsefenin belli başlı sorunu olduğuna inanıyorum. [LW'den BR'ye, 19.8.19]

Bu Wittgenstein'ın, Russell'ın *Matematik Felsefesine Giriş* kitabının, kendisinin Moore'a yazdırdığı notların Russell'da hiçbir iz bırakmadığını gösterdiğini söylerken kastettiği şeyle bağlantılıdır. Çünkü Russell'ın, Wittgenstein'ın totoloji fikrini ödünç almış olmakla birlikte Moore'a yazdırılan notlarda ortaya konan söyleme ile gösterme arasındaki ayrımdan yararlanmamıştı. Russell bunu anlamamış değildi, sadece bunun belirsiz ve gereksiz olduğunu düşünmüştü. Daha sonra bunu "mantıksal mistizmin tuhaf bir türü"[56] olarak adlandırdı ve en azından mantıkta özgün "amaç-dil" kullanılarak söylenemeyen şeyleri söylemek için daha üst düzeyde bir dil (bir "üst-dil") getirilerek vazgeçilebileceğini düşündü.

Russell mektubuna kitap hakkında sorularından ve şüphelerinden oluşan bir liste eklemişti. Frege gibi o da *Tatsache* ve *Sachverhalt* arasındaki farkın ne olduğunu bilmek istiyordu. Wittgenstein ona Frege'ye verdiği cevabın aynını verdi:

Sachverhalt, eğer doğruysa, bir Elementarsatz'ın (temel önerme) doğru olmasına karşılık gelen şeydir. Tatsache, temel önermelerin mantıksal sonucuna, bu sonuç doğru olduğunda karşılık gelen şeydir. [LW'den BR'ye, 19.8.19]

Russell'ın ortaya attığı soruların çoğu, öyle ya da böyle, bazı şeylerin –örneğin mantıksal formun– dille ifade edilemeyeceği ve gösterilmesi gerektiği düşüncesini kabul etmeye gönülsüz oluşundan kaynaklanıyordu. Russell örneğin **3.331** no'lu önermede Wittgenstein'ın Tipler Teorisi'ni özetleyip geçiştirmesine itiraz ediyordu: "Benim

[56] Russell, *Felsefi Gelişimim*, s. **84-5**.

açımdan tipler teorisi doğru sembolizmin bir teorisidir: (a) basit bir sembol karmaşık herhangi bir şeyi ifade etmek için kullanılmamalıdır; (b) daha genel olarak, bir sembol anlamıyla aynı yapıda olmak zorundadır."[57] "Işte tam da bu, kesinlikle söyleyemeyeceğimiz bir şeydir," diye yanıtlamıştı Wittgenstein:

Bir sembole neyi ifade etmek için *kullanılabileceğini* emredemezsin. Bir sembol ifade EDEBİLECEĞİ her şeyi ifade EDEBİLİR. Bu kısa bir yanıt, ama doğru! [LW'den BR'ye, 19.8.19]

Russell'ın ileri sürdüğü konulara verdiği diğer iki yanıtta da aynı mesajı gönderdi:

... Yalnızca düşün, "iki farklı şey vardır," açık önermesiyle *söylemek* istediğin şey farklı anlamlara sahip iki isim olmasıyla *gösterilir*.

... "Bütün temel önermelerin verildiği önermenin verilmesi zorunludur." Zorunlu değildir, çünkü imkânsızdır. Böyle bir önerme yoktur! Bütün temel önermelerin verilmesi, hiçbirinin verilmeyen temel bir anlamı olmamasıyla GÖSTERİLİR. [Anılan mektup]

Bu soruların ve cevapların mantıksal teorinin belirli noktalarıyla ilgisi olmasına karşın hemen arkalarında daha genel ve daha önemli bir fark yatar. Russell'ın üst-dillerin uygulanabilirliği konusundaki ısrarı mistik alanı kaldırırken, Wittgenstein'ın yalnızca gösterilebilecek olanı söylemenin imkânsızlığında diretmesinin bu alanı koruması tesadüf değildir.

Ancak Russell'ın en ciddi şüphesi yanıtsız kaldı. Bu, Wittgenstein'ın kısa matematik tartışması ve özellikle de Küme Teorisi'ni keyfi bir biçimde dikkate almamasıyla ilgiliydi. "Sınıflar teorisi, ma-

[57] BR'den LW'ye, 13.8.19.

tematikte tamamen gereksizdir," diye yazmıştı 6.031 numaralı önermede. Matematikte başardığı her şeyin kökünden kesilip atılmasını, Russell doğal olarak rahatsız edici bulmuştu:

Eğer, sınıfların hayal ettiğim *mantıkta* gereksiz olduğunu söyleseydin, mantık ve matematik arasında bir ayrım olduğunu varsayarak seni anlardım, ama *matematikte* gereksiz olduklarını söylemen beni şaşırttı. [BR'den LW'ye, 13.8.19]

Buna karşılık Wittgenstein sadece uzun bir açıklama gerektiğini söyleyerek "benim için mantık üzerine yazmak ne zordur bilirsin," dedi.[58]

Kitabın son bölümleri üzerine Russell'ın söyleyecek fazla bir şeyi yoktu: "Tümevarım, nedensellik, vesaire hakkında söylediklerine katılıyorum; en azından reddetmek için hiçbir gerekçe bulamıyorum." Etik, estetik, ruh ve hayatın anlamı üzerine yapılan değiniler hakkındaysa hiçbir şey söylememişti.

"*Kitabın birinci dereceden önemli olduğunu düşünmekte haklı olduğuna eminim*," diye bağlıyordu. "Ama bu, kısalığından dolayı belirsiz":

Seni görmeyi ve kitabın üzerine konuşmayı çok istiyorum, çünkü seni görmek de istiyorum. Ama henüz yurtdışına çıkamam. Olasılıkla yurtdışına serbestçe çıkabilmemden önce, sen İngiltere'ye gelmek için özgür olacaksın – Nereye göndermem gerektiğini öğrendiğimde elyazmanı geri göndereceğim, ama yakında özgürlüğüne kavuşacağını umuyorum. [BR'den LW'ye, 13.8.19]

Mektup Wittgenstein'ı en yakın zamanda bir buluşma çaresi aramaya yöneltecek kadar cesaretlendirmişti. "İngiltere'ye gelmekten

[58] LW'den BR'ye, 19.8.19.

mutluluk duyacağım, ama şu günlerde bir Alman'ın İngiltere'ye yolculuk yapmasının çok zor olduğunu tahmin edebilirsin." En iyisi, tarafsız bir ülkede buluşmaktı – örneğin Hollanda veya İsviçre. *Yakında*. "Yarından sonraki gün, muhtemelen *Campo Concentramento*'dan ayrılıp eve gideceğiz. Tanrıya şükür!"[59]

İki gün sonra 21 Ağustos 1919'da serbest bırakıldı.

[59] LW'den BR'ye, 19.8.19.

II

1919-28

8. YAYIMLANAMAYAN HAKİKAT

Birçok savaş gazisi gibi Wittgenstein da barış zamanı koşullarına uymanın son derece güç olduğunu gördü. Geçen beş yıl boyunca askerlik yapmıştı ve bu deneyim kişiliğinde kalıcı bir iz bırakmıştı. Savaştan sonra, uzun yıllar boyunca üniformasını giymeye devam etti. Sanki bu, kimliğinin gerekli bir parçasıydı ve olmazsa kaybolabilirdi. Belki –hayatının geri kalanında devam eden– geçmiş bir çağa ait olduğu duygusunun da bir sembolüydü. Çünkü bu artık var olmayan bir gücün üniformasıydı. Avusturya-Macaristan artık yoktu ve 1919'un yazında döndüğü ülkesinde sıkıntılı bir uyum dönemi geçiriyordu. Bir zamanlar farklı halklardan oluşan bir hanedanlığın merkezi olarak elli milyon kişiyi yöneten Viyana, artık çoğunu Almanların oluşturduğu, altı milyondan biraz daha fazla nüfusa sahip yoksul ve önemsiz, küçük bir Alp cumhuriyetinin başkentiydi.

Wittgenstein'ın anayurdu olan ve kendisinin de savunmak için çarpıştığı imparatorluğun parçaları artık yabancı devletlerin bir parçasıydı. Lemberg ve Kraków artık Polonya devletinin sınırları içindeydi. Trentino dağlarının çevresindeki bölge İtalyanlar tarafından alınmıştı. Avusturya-Macaristan kültürünün son merkezi olan Olmütz, artık Paul Engelmann'ın da gönülsüz bir vatandaşı olduğu –"kendi kaderini belirleme hakkının" melez bir yaratısı olan– Çekoslovakya sınırları içindeydi. (Engelmann Çekoslovak pasaportu almak isterken karşılaştığı sorunlar yüzünden aylarca Wittgenstein'ı Viyana'da ziyaret edememişti.) Pek çok Avusturyalı için ayrı kimliklerinin bütün

raison d'être'i [varoluş nedeni] yıkılmıştı ve 1919'da çoğunluk Almanya'yla *Anschluss* için oy verdi. Eğer bir Alman devletinden daha fazla bir şey olmayacaklarsa, o zaman anavatanın bir parçası olmak kesinlikle daha iyiydi. Bu seçenek Versailles ve St. Germain Antlaşmaları'yla talep ettikleri tazminatlar sonucunda iki savaş arasındaki dönem boyunca, her iki Alman devletinin Alman halkının yoksul, küskün ve kindar olmasına neden olan ittifak güçleri tarafından reddedilmişti.

Wittgenstein savaşa kendisini değiştireceği umuduyla girmişti ve değiştirmişti de. Aktif görevde dört yıl, hapiste de bir yıl geçirmişti; ölümle yüz yüze gelmiş, dinsel bir uyanış yaşamış, başkalarının yaşamının sorumluluğunu almış ve daha önce bir tren vagonunu paylaşmayacağı türden insanlarla uzun süre birlikte yaşamıştı. Bütün bunlar onu farklı bir insan yapmış, ona yeni bir kimlik kazandırmıştı. Bir anlamda 1919'da herhangi bir şeye dönmüyordu: her şey değişmişti ve artık nasıl Jolleslerin Berlin'de tanıdıkları "küçük Wittgenstein" olamazsa, 1914'te bıraktığı hayata kaldığı yerden devam edemezdi. Kendini yeniden yaratma göreviyle – geçen beş yılın deneyimlerinin oluşturduğu kişi için yeni bir rol bulma işiyle karşı karşıyaydı.

Ailesi ondaki değişimler karşısında dehşete düşmüştü. Bir ilkokul öğretmeni olmak için eğitim almak istemesini anlayamıyorlardı. Bertrand Russell bile felsefi dehasını kabul edip felsefede bir sonraki büyük adımın ondan geleceğini söylememiş miydi? Şimdi neden bu dehayı eğitimsiz yoksullar üzerinde harcamak istiyordu? Kız kardeşi Hermine bu durumu hassas bir aleti sandık açmak için kullanmaya benzetmişti. Wittgenstein bunu şöyle yanıtladı:

Kapalı bir pencereden dışarı bakan ve yoldan geçen bir kimsenin tuhaf hareketlerini kendisine açıklayamayan birini anımsatıyorsun bana. Orada nasıl bir fırtınanın sürdüğünü veya bu insanın yalnızca güçlükle ayakta ka-

lıyor olabileceğini göremeyen birini. [*Hatıralar*, s. 4]

Elbette Wittgenstein'ın benzetmesindeki kişinin atacağı en doğal adımın fırtınadan kurtulmak olduğu düşünülebilir. Ama Wittgenstein bunu yapamıyordu. Savaş boyunca çektiği sıkıntıları, kaçınmaya çalışılacak bir şey olarak değil, yaşamına anlam veren şey olarak yaşamıştı. Fırtınadan korunmak için ailesinin zenginliği ve eğitiminin sunabileceği güvenliğe ve rahatlığa sığınmak, sıkıntılarla boğuşmasından kazandığı her şeyin feda edilmesi anlamına gelecekti. Bu, yaylada yaşamak için dağlara tırmanmaktan vazgeçmek olacaktı.

Wittgenstein için esas olan yalnızca miras kalan ayrıcalıklarını kullanmaması gerektiği değil, bunu yapamayacak bir durumda olmaktı. Savaştan eve döndüğünde Avrupa'nın en zenginlerinden biriydi. Bunu da babasının savaştan önce aile servetini Amerikan tahvillerine yatırmış olmasına borçluydu. Ama döndükten sonraki bir ay içinde bütün mallarını elden çıkarmıştı. Ailesini kaygılandıran ve aile muhasebecisini hayrete düşüren şey, kendisine kalan bütün mirasın iki kız kardeşi Helene, Hermine ve erkek kardeşi Paul (Gretl'ın buna dahil olmak için fazlasıyla zengin olduğuna karar verilmişti) üzerine geçirilmesini istemesiydi. Ailenin diğer üyeleri, amcası Paul Wittgenstein da dahil olmak üzere, onların parayı nasıl kabul edebileceklerini anlayamıyorlardı. En azından, kararından daha sonra pişman olması olasılığına karşı gizlice paranın bir kısmını kenara koyamazlar mıydı? Bu insanların, tam da Wittgenstein'ın böyle bir olasılıktan tedirgin olduğunu bilemeyeceklerini yazmıştı Hermine:

Herhangi bir biçimde kendisine ait bir para kalması ihtimalini tamamen ortadan kaldırdığından yüzlerce kez emin olmak istedi. Transfer işlemlerini yapan noterin umutsuzluğuna rağmen bu noktaya tekrar tekrar geri döndü. [*a.g.e.*]

Sonunda noter Wittgenstein'ın isteklerini harfiyen uygulamaya ikna edildi. "Yani maddi açıdan intihar etmek istiyorsun!" diye içini çekti.[1]

Eylül 1919'da bütün varlığından kurtulup Kundmanngasse'deki *Lehrerbildungsanhalt*'a [öğretmen okulu] kaydolduktan sonra, Wittgenstein kendisini ayrıcalıklı geçmişinden kurtarmak için bir adım daha attı. Neuwaldeggergasse'deki aile evinden taşındı ve üniversiteye kolayca yürüyebileceği bir mesafede, Viyana'nın Üçüncü Bölgesindeki bir cadde olan Untere Viaduktgasse'de bir oda kiraladı.†

Bu dönem Wittgenstein'ın büyük sıkıntılar çektiği bir dönem oldu. Bu aylar boyunca birçok kez canına kıymayı düşündü. Bitkindi ve aklı karışıktı. Dönüşünden kısa bir süre sonra "Henüz normale dönemedim," diye yazmıştı Russell'a.[2] Engelmann'aysa "Pek iyi değilim (yani ruhsal açıdan)."[3] Hem Russell'dan hem de Engelmann'dan en kısa zamanda gelip kendisini ziyaret etmelerini istedi, hiçbiri gelemedi. Engelmann Çekoslovak pasaportu almak konusunda sorunlar yaşıyordu; Russell ise London School of Economics'de *Zihin Çözümlemesi*'nin temelini oluşturan malzemeyle bir dizi seminere başlamıştı ve bu onu Noel tatiline kadar İngiltere'de tutacaktı. Üstelik Russell'ın ülkeden ayrılmasına izin verilmemesi gibi bir olasılık da vardı. "Bildiğin gibi, hükümetle aram iyi değil," diye yazmıştı Wittgenstein'a. Yine de Noel zamanı Lahey'de buluşmayı denemelerini öneriyordu: "Eğer hü-

---

[1] Rush Rhees, *Hatıralar*, s. 215'te alıntılanmıştır.

† Bir aydan biraz daha uzun süren bir ikametti, ancak burada geçirdiği zamanın içeriği, yazar William Warren Bartley III'ün iddiaları nedeniyle ateşli bir tartışma konusu olmuştur.

[2] LW'den BR'ye, 30.8.19.

[3] LW'den PE'ye, 25.8.19.

kümettekiler izin verirlerse bir hafta kalabilirim."[4]

Hem Engelmann hem de Russell'la tekrar bir araya gelemeyişinin yarattığı sıkıntı Wittgenstein'ın çektiği duygusal zorlanmayı şüphesiz arttırmıştı. Bütün eski arkadaşlarını kaybettiğini ve yeni arkadaşlar edinemeyeceğini hissediyordu. Son beş yıldır en çok beklediği buluşmadan "sevgili David"in ölümüyle mahrum kalmıştı (Bayan Pinsent'e böyle yazmıştı). İstekle beklediği buluşmalar ya engellenmiş ya da acı bir düş kırıklığına dönüşmüştü. Adolf Loos'u ziyaret etti, ama bu ziyaret Engelmann'a anlattığına göre "korkutucu ve mide bulandırıcı"ydı:

En kötücül türden sahte entelektüalizm bulaşmış ona! Kutsal Ruh'a karşı günah işlemekten söz ettiği bir "güzel sanatlar bürosu"nun broşürünü verdi bana. Kesinlikle bu kadarı fazla! Loos'u görmeye gittiğimde zaten moralim bozuktu, ama bu bardağı taşıran son damla oldu! [LW'den PE'ye, 2.9.19]

Öğretmen yetiştiren yüksekokulda katıldığı derslerdeki gençler arasından –otuz yaşında bir savaş gazisinin– kendisine bir arkadaş edinmesi pek olası değildi. "Artık bir liseli gibi davranamıyorum," diye yazmıştı Engelmann'a, "ve gülünç, ama bu aşağılanma *öyle* ağır ki, sık sık katlanamayacağımı düşünüyorum!"[5] Russell'a da aynı hislerle yakınıyordu:

Sıralar *17-18* yaşlarındaki çocuklarla dolu ve ben otuzuma geldim. Bu da bazı gülünç durumlara yol açıyor – ve pek çok tatsız olaya. Kendimi çoğu zaman berbat hissediyorum! [LW'den BR'ye, 6.10.19]

Yeni bir kariyere ve yeni bir hayata başlamasına ve pek çok açıdan

---

[4] BR'den LW'ye, **8.9.19**.

[5] LW'den PE'ye, **25.9.19**.

onu aile geçmişine bağlayan ipleri bilerek koparmasına rağmen savaştan önce olduğu kişi ile dönüştüğü kişi arasında bir şekilde süreklilik kurmaya ihtiyacı vardı. Lehrerbildungsanhalt'taki kursuna başlamadan önce, Engelmann'a söylediği gibi, "yapabilirsem, yeniden kendime ait bir şeyler bulmak için,"[6] Hochreit'ta yaklaşık on gün geçirdi.

Aile bağlantıları ve bunlara karşı ikircikli tavrı, Russell'a kolejde sözünü ettiği tatsız olaylardan birine yol açtı. Öğretmeni ona şu Wittgensteinlarla, zengin Wittgensteinlarla bir akrabalığı olup olmadığını sordu. Olduğunu söyledi. Akrabalığı *yakın mıydı*? diye ısrar etti öğretmen. Bunun üzerine Wittgenstein kendini yalan söylemek zorunda hissetti: "Fazla değil."[7]

Vatanının yenik düşmesi ve yoksullaştırılması, en sevgili dostunun ölümü, eski dostluklarını yeniden kuramamasının yarattığı sıkıntı ve bütün hayatını yeni bir temele oturtmanın verdiği gerginlik bile 1919'un sonbaharında Wittgenstein'ın intihara eğilimli ruh halini açıklamak için yeterli olabilirdi. Ama belki de bunalımının en önemli nedeni *Tractatus*'a bir yayıncı, hatta onu anlayacak bir tek insan bile bulamamış olmasıydı.

Felsefenin sorunlarına kesin ve tartışmasız doğrulukta çözümler getiren bir kitap tamamlamış olduğunu düşünüyordu. Öyleyse onu basmak isteyecek birini bulmakta böyle bir güçlük çekeceğini önceden nasıl tahmin edebilirdi? Jahoda tarafından reddedildikten sonra bile Cassino'daki hapishaneden güvenle şöyle yazabiliyordu: "Kitabım ben eve varır varmaz yayımlanacak."[8]

---

[6] LW'den PE'ye, 2.9.19.

[7] LW'den LH'ye, Eylül 1919.

[8] LW'den FP'ye, 24.3.19.

Dönüşünden sonraki birkaç gün içinde kitabı, Otto Weininger'in *Cinsiyet ve Karakter*'inin yayıncısı Wilhelm Braumüller'in Viyana bürosuna götürdü. Braumüller "doğal olarak ne adımı biliyor ne de felsefeden anlıyor (ve) kitabın gerçekten basılmaya değer olduğundan emin olmak için bir uzmanın görüşünü istiyor" diyordu Russell'a:

Bu amaçla, burada güvendiği insanlardan birine başvurmak istedi (muhtemelen bir felsefe profesörüne). Ancak ona buradaki hiç kimsenin kitap üzerine bir yargı oluşturamayacağını söyledim, ama belki *sen* kitabın değeri hakkında kısa bir değerlendirme yazısı yazabilirsin. Olumlu olursa bu, onu kitabı yayımlamaya ikna edecektir. Yayıncının adresi şöyle: Wilhelm Braumüller, XI Servitengasse 5, Viyana. Şimdi vicdanının elverdiği kadarıyla bir iki şey yaz. [LW'den BR'ye, 30.8.19]

Braumüller Russell'ın referansını aldıktan sonra, kâğıt ve baskı parasını Wittgenstein'ın ödemesi koşuluyla kitabı yayımlamayı önerdi. Bu öneri geldiği sıralarda Wittgenstein'ın böyle bir masrafı karşılayabilecek parası yoktu, ama olsaydı bile bunu reddederdi. "Bir çalışmayı –yayıncısının da ait olduğu– dünyaya bu şekilde zorla kabul ettirmeyi yakışıksız buluyorum," diyordu, "Yazmak *benim* sorunumdu, ama dünyanın da bunu normal yolla kabul etmesi gerekiyordu."[9]

Braumüller'in kararını beklediği sırada, Frege'den bir mektup aldı – Wittgenstein'ın Cassino'dan yazdığı son mektuba ve Viyana'ya döndükten sonra yazdığı bir mektuba gelen geç bir yanıttı. Frege hâlâ Wittgenstein'ın *Sachverhalt* sözcüğünü kullanışındaki açıklıktan tatmin olmamıştı:

Şimdi de "Doğru olan temel bir önermeye karşılık gelen şey, bir *Sachverhalt*'ın varlığıdır" diye yazıyorsun. Burada "Sachverhalt" ifadesini değil, bü-

[9] LW'den LF'ye, tarihsiz, büyük bir olasılıkla Kasım 1919.

tün "bir *Sachverhalt*'ın varlığı" ifadesini açıklıyorsun.[10]

Ayrıca Wittgenstein'ın kitabın amacı hakkında yazdıklarıyla da kafası karışmıştı. "Belki de bu kitap sadece ifade ettiği düşünceleri daha önce düşünmüş olanlar tarafından anlaşılacak" diye yazmıştı Wittgenstein önsözde (ancak Frege'ye de benzer bir şeyler yazmış olmalıdır). "Bu nedenle bir ders kitabı değildir. Anlayarak okuyan kişiye keyif verebilirse amacına ulaşmış olacaktır." Frege bunu tuhaf bulmuştu:

> Bu nedenle kitabını okumanın keyfi artık zaten bilinen içerikten değil, yalnızca yazar tarafından ona verilen özel biçimden kaynaklanabilir. Böylelikle kitap bilimsel bir başarıdan çok sanatsal bir başarı kazanır; içinde söylenen şeyin ne olduğu, nasıl söylendiğinin yanında ikinci planda kalır.[11]

Ama Wittgenstein'ın mektubundaki bir cümleyle cesaretlenmişti. "Dünya olduğu gibi olan her şeydir" ve "Dünya olguların toplamıdır" önermelerinin özdeş anlamları üzerine Frege'nin yaptığı değinileri yanıtlayarak şöyle yazmıştı Wittgenstein: "Her iki önermenin de anlamı tek ve aynıdır, ama *benim* yazarken onlarla ilişkilendirdiğim fikirler tek ve aynı değil."[12] Frege burada bildik bir alandaydı (ya da öyle olduğunu sanıyordu) ve tüm kalbiyle Wittgenstein'ın anlatmak istediği

---

[10] Bkz 11. dipnot'ta tam metin.

[11] "*Sie schreiben nun: 'Was einem Elementarsatze entspricht, wenn er wahr ist, ist das Bestehen eines Sachverhaltes.' Hiermit erklären Sie nicht den Ausdruck 'Sachverhalt,' sondern den ganzen Ausdruck, 'das Bestehen eines Sachverhaltes' ... Die Freude beim Lesen Ihres Buches kann also nicht mehr durch den schon bekannten Inhalt, sondern nur durch die Form erregt werden, in der sich etwa die Eigenart des Verfassers ausprägt. Dadurch wird das Buch eher eine künstlerische als eine wissenschaftliche Leistung; das, was darin gesagt wird, tritt zurück hinter das, wie es gesagt wird*": GF'den LW'ye, **16.9.19**.

[12] Frege alıntılamıştır; anılan mektup.

şeye katılıyordu. Çünkü o sıralarda kendisi için değerli olan bir fikre temas ediyordu. Wittgenstein'ın anlatmak istediği, ona göre, şeyden bir anlam çıkarmak için bir önermeyi anlamından ayırmak gerektiğiydi. Böylece iki önermenin aynı anlama sahip olabileceği, öte yandan da kendileriyle ilişkilendirilen fikirler açısından ayrılabilecekleri olasılığına yol açılmış oluyordu. "Bir önermenin gerçek anlamı, herkes için aynıdır; ama kişinin önermelerle ilişkilendirdiği fikirler yalnızca ona aittir... Hiç kimse bir başkasının fikirlerine sahip olamaz" diye yazmıştı Wittgenstein'a.[13]

Bu, Frege'nin kısa zaman önce yayımladığı bir makalenin konusuydu ve bir kopyasını da Wittgenstein'a gönderdiği mektuba eklemişti. Makalenin adı *Der Gedanke*'ydi ("Düşünce") ve *Beiträgen zur Philosophie des Deutschen Idealismus* dergisinde yayımlanmıştı. Frege'nin kitabının anlamını açıklığa kavuşturmak için yaptığı girişimler sabrını taşırmış olsa da ("Çalışmamın tek kelimesini bile anlamıyor," diye yazmıştı Russell'a, Frege'nin mektubunu aldıktan sonra, "tamamen basit ve sade açıklamalar yapmaktan yoruldum.")[14] Wittgenstein kitabını olumlu bakma olasılığı olan bir başka yayıncıya sunma fırsatını kaçırmadı. Braumüller'in kitabı yayımlamak için getirdiği baskı masraflarını ödeme önerisini reddettikten sonra, Frege'den kitabın makalesinin yayımlandığı dergide yayımlanması olasılığının olup olmadığını araştırmasını istedi.

Frege'nin yanıtı fazla cesaretlendirici değildi. Derginin editörüne yazarak şöyle diyebilirdi: "Seni oldukça ciddiye alınması gereken bir

---

[13] "*Der eigentliche Sinn des Satzes ist für alle derselbe; die Vorstellungen aber, die jemand mit dem Satze verbindet, gehören ihm allein an; er ist ihr Träger. Niemand kann die Vorstellungen eines Andern haben*": anılan mektup.

[14] LW'den BR'ye, 6.10.19.

düşünür olarak bildiğimi söyleyebilirim. Ama incelemenin kendisine dair hiçbir yargıda bulunamam, bunun nedeni içeriğine katılmamam değil, içeriğinin benim için hiç açık olmaması." Editöre, Wittgenstein'ın kitabını görmek isteyip istemeyeceğini sorabilirdi, ama: "Bunun bir yararı olacağını sanmıyorum." Kitap basıldığında yaklaşık elli sayfa yapıyordu, ki bu da derginin neredeyse tamamıydı ve: "Editörün hiç tanınmayan tek bir yazara bütün bir sayıyı ayırmasının imkânı yok gibi geliyor bana."

Ancak Wittgenstein kitabı bölümlere ayırabilirse, düzenli olarak yayımlanan bir yerde çıkması daha gerçekleştirilebilir olacaktı (bu noktada, Frege'den de daha fazla destek göreceğini anlıyoruz):

Önsözünde, anlatılan düşüncelerin doğruluğunun tartışılmaz ve kesin göründüğünü yazmışsın. Şimdi, felsefi bir soruna çözüm içeren bu düşüncelerden biri bir makale konusu olamaz mı ve böylece de bütün kitap ele aldığı felsefi sorunların sayısı kadar bölüme ayrılamaz mı?

Frege bunun, uzunluğu yüzünden okurları korkutmamak gibi bir faydası olacağını da öne sürüyordu. Dahası "Eğer temelleri atacak ilk makale olumlu karşılanırsa, incelemenin kalan kısmının dergide yer bulması daha kolay olacaktır."

Bu durumun ayrıca Wittgenstein'ın çalışmasını daha anlaşılır kılacağını düşünüyordu. Önsözü okuduktan sonra Wittgenstein'a, insanın ilk önermeyi neye yoracağını bilmediğini söylemişti. Bir soru sorulduğunu, ana hatlarıyla bir sorunun verildiğini görmeyi beklerken; bunun yerine temelleri verilmeyen bir önesürümle karşılaşılıyordu. Kitabın kesin bir çözüm getirdiği söylenen soruları anlaşılır kılmak daha iyi olmaz mıydı?

"Bu yorumları yanlış anlama," diye bitiriyordu Frege, "çünkü iyi niyetle yapıldılar."[15]

Wittgenstein, Frege'nin önerileriyle hiç ilgilenmedi. Kitabı önerilen şekilde bölümlere ayırmak ona göre "baştan aşağı sakatlamak, tek kelimeyle çok farklı başka bir eser üretmek" olacaktı.[16] Frege'nin daha önce söylediği gibi, Wittgenstein'ın düşüncelerini ifade etme biçimi eserin doğasının temel bir parçasıydı. Frege'nin mektubunu aldıktan sonra kitabını *Beiträgen zur Philosophie des Deutschen Idealismus*'da yayımlamaktan vazgeçti.

Belki de kitap felsefi bir dergi için fazla edebiydi, bunun yerine edebi bir dergi deneyecekti. Bu nedenle de von Ficker'i ve *Der Brenner*'i düşündü. Tesadüfen, Ficker'in adresini almak için Loos'u görmeye gitmekteyken Ficker'den bir mektup aldı. Mektupta *Der Brenner*'in yayımlanmaya devam edeceğini ve kendisine bir kopya gönderilmesini isteyip istemediğini soruyordu. Wittgenstein hemen Ficker'e uzun bir mektup yazarak, kitabının geçmişinden söz etti. "Yaklaşık bir yıl önce, geçen yedi yıl boyunca üzerinde çalıştığım felsefi bir eseri bitirdim" diye yazmıştı:

> Doğrusunu söylemek gerekirse bir dizgenin sunumu. Bu sunum da, içinde yalnızca gerçekten aklıma gelenleri ve nasıl aklıma geldiklerini tuttuğumdan *aşırı* kısa.

Çalışmasını bitirdikten hemen sonra bir yayıncı bulmak istediğini söyleyerek devam etti: "İşte en büyük zorluk da burada":

> Çalışma çok kısa, yaklaşık altmış sayfa. Felsefi konular üzerine altmış sayfalık broşürleri kim yazar?... [sadece] ne büyük kişilerin zihnine ne de profe-

[15] GF'den LW'ye, 30.9.19.
[16] LW'den LF'ye, *a.e.*

sörlerin bilgeliğine sahip olan, ama yine de her ne pahasına olursa olsun bir şey bastırmak isteyen umutsuz ve niteliksiz yazarlar. Bu nedenle böylesi ürünler genellikle özel olarak bastırılır. Ancak ben hayatımın eserini –çünkü gerçekten de öyle– bu metinlerin arasına sokamam.

Ardından Ficker'e sırasıyla Kraus, Weininger ve Frege'nin yayıncılarından aldığı tatmin etmeyen yanıtları anlattı. Sonunda sadede geldi: "Bu zavallı şeyi, koruman altına almayı isteyip istemeyeceğin aklıma geldi." Eğer Ficker kitabın *Der Brenner*'de yayımlanmasını makul bulursa Wittgenstein ona bir kopya gönderecekti. "O zamana dek kitapla ilgili söylemek istediğim tek şey şu":

Eser tamamen felsefi ve aynı zamanda edebi, ama içinde hiçbir geveleme yok. [LW'den LF'ye, *a.e.*]

Ficker teşvik ve tedbir karışımı bir yanıt verdi. "Neden hemen beni düşünmedin? Benim eserinle tamamen farklı bir şekilde, yani kafasında sadece ticari çıkarlar bulunan bir yayıncıdan daha fazla ve daha derin bir şekilde ilgileneceğimi tahmin edebilirsin."[17] Sonra da tuhaf bir şekilde, uzun uzadıya *kendi* ticari çıkarlarını göz önünde bulundurması gerektiğinden söz ediyordu. Daha önce *Der Brenner*'i para için değil, sevdiği için yayımlamıştı. Ama bu böyle devam edemezdi; zor zamanlardı, bakması gereken bir karısı ve çocukları vardı, üstelik baskı fiyatları da fazlasıyla fahişti. Savaştan sonra Avusturya'da hüküm süren zorlu ekonomik koşullarda yayıncılık riskli bir işti ve olması gerekenden daha fazla risk almayacağını garanti etmeliydi. Yine de "hiçbir biçimde bilimsel çalışmalar aslında alanımıza girmiyor" koşuluyla (ve hâlâ 1914'teki bağışlarından ötürü Wittgenstein'a borçlu olduğunun bilincinde olarak) kitabın bir kopyasını görmek istedi:

[17] LF'den LW'ye, 19.10.19.

"İsteklerinizi yerine getirmek için elimden geleni yapacağımdan emin olabilirsiniz."

Bu Ficker'e bir kopya göndermesi için yeterince cesaret vericiydi. "Umudumu sana bağlıyorum," diye yazmıştı eklediği mektupta. Ayrıca bu mektup, kitabının nasıl anlaşılmasını istediğine dair en doğrudan ifadeleri de içeriyordu. Onunla ilgili *bir şey* söyleme ihtiyacı olduğunu anlatmıştı Ficker'e: "Çünkü okuyarak fazla bir fikir edinemeyeceğine gerçekten inanıyorum. Çünkü onu anlamayacaksın; içerik sana yabancı kalacak":

Aslında yabancı değil, çünkü ana fikri etik üzerine. Bir ara önsözünde şimdi içinde olmayan birkaç söze yer vermek istemiştim, ama şimdi onları sana yazıyorum, çünkü senin için bir anahtar olabilirler: Kitabımın iki bölümden oluştuğunu yazmak istemiştim: biri burada olan ve diğeri de *yazmadığım* her şey. Ve kesinlikle bu ikincisi önemli. Çünkü etik kısmı adeta içeriden kitabım tarafından sınırlandırıldı; ve *doğrusunu* söylemek gerekirse SADECE bu yolla sınırlandırılabileceğine inandım. Kısacası şöyle düşünüyorum: *Pek çok kişinin* bugünlerde boşboğazlık yaptığı şeyleri kitabımda sessiz kalarak tanımladım. Bu nedenle de kitapta, hepten yanılmıyorsam, senin de söylemek istediğin çok şey olacak, ama belki de içinde bunların söylendiğini fark etmeyeceksin. Şimdilik sana, amacın en doğrudan ifade edildiği *önsözü* ve *sonucu* okumanı öneriyorum. [LW'den LF'ye, tarihsiz, ama neredeyse kesinlikle Kasım 1919]

Eğer bu, *Tractatus*'un mesajının *Der Brenner*'in amaçlarına uygun olduğuna Ficker'i ikna etme amacı taşıyorsa açıkça yanlış bir karardı. Wittgenstein, Ficker'den etik hakkında söylemek istediği şeyi en iyi söyleme biçiminin bu konuda sessiz kalmak olduğunu kabul etmesini istiyor ve Ficker'in *Der Brenner*'de yayımladıklarının çoğunun boşboğazlık olduğunu ima ediyordu. Mektubu ayrıca Ficker'in maddi endi-

şelerini gidermek üzere de yazılmamıştı. En önemli bölümün dışarıda bırakıldığı bir kitabın, kendi ödeme gücünü göz önünde bulunduran bir yayıncı için çekici bir öneri olması beklenemezdi.

Ficker'in yanıtı soğuktu. Kesin bir yanıt veremediğini yazmıştı 18 Kasımda. Ama Wittgenstein'ın çalışmasını basamama olasılığı vardı. Bu, o sırada, bir önceki mektubunda açıkladığı gibi, yayınevinin mali işlerinden sorumlu dostu ve meslektaşının elindeydi. Bu meslektaşı çalışmanın *Der Brenner*'de basılmak için fazlasıyla özel olduğunu düşünüyordu, ama konu henüz kapanmamıştı. Yine de Ficker, başka bir yayıncının nerede bulunabileceği konusunda tavsiye almak için Rilke'ye başvurmuştu. Son olarak da, kitabı bir felsefe profesörüne gösterebilir miydi? Innsbruck Üniversitesi'nde, Russell'ın çalışmalarına aşina olan ve Wittgenstein'ın yazdıklarını okumakla ilgilenen birini tanıyordu. Kim bilir, belki kitap için bir yayıncı bulmaya yardım bile edebilirdi.

Mektup Wittgenstein'ı umutsuzluğa soktu. "Hatırlıyor musun, bir şeyler yayımlamam için nasıl da baskı yapıyordun bana? Şimdiyse yayımlatmak istediğim halde yapamıyorum. Lanet olsun!" diye yazdı Russell'a.[18] Ficker'in mektubunu da şöyle yanıtladı: "Mektubun doğal olarak benim için hoş değildi, ama cevabına gerçekten şaşırmadım. Çalışmamı nereye kabul ettirebilirim, bilmiyorum. Keşke bu berbat dünyadan başka bir yerde olsaydım!" Evet, eğer istiyorsa Ficker kitabı bir profesöre gösterebilirdi, ama felsefi bir çalışmayı bir felsefe profesörüne göstermek, eşeğin önüne hoşaf koymak olacaktı: "Ne olursa olsun, tek kelimesini bile anlamayacak":

Ve şimdi *bir* rica daha: İşi uzatmadan bitir. Ağırdan almaktansa bana hemen

[18] LW'den BR'ye, 27.11.19.

'hayır' de. Sinirlerim Avusturyalı inceliğine dayanamayacak kadar zayıf. [LW'den LF'ye, 22.11.19]

Bu umutsuzluk notuyla telaşa kapılan Ficker bir telgraf çekti: "Endişelenme. Koşullar ne olursa olsun incelemen yayımlanacak. Mektup yolda."[19] Epey rahatlayan Wittgenstein yanıtında Ficker'in kitabı iyilik yapma isteğiyle değil de yayımlanmaya değer bulduğu için kabul etmesini tercih edeceğini söyledi. Yine de öneriyi kabul etmeye eğilimliydi: "Sanırım, eğer Dallago, Haecker ve benzerlerini basabiliyorsan, *o zaman benim* kitabımı da basabilirsin."[20] Ancak bir sonraki mektup içinde kalmış olabilecek şüpheleri pekiştirdi. Ficker, Rilke'nin yayıncı bulma girişiminden bir şeyler çıkabileceğini umuyorum diye yazdı.[21] Ancak Wittgenstein'ın bir önceki mektubunda gördüğü açık üzüntü ve acıdan öyle etkilenmişti ki, eğer bu arayıştan bir şey çıkmazsa bile –sahip olduğu her şeyi riske atma pahasına bile olsa– Wittgenstein'ın eserini yayımlatma işini bizzat üstlenmeye karar vermişti. Wittgenstein'ın içindeki güveni hayal kırıklığına uğratmaktansa bunu yeğlerdi. (Bu arada, diyerek de ekliyordu, ondalık sayıları eklemek kesinlikle gerekli miydi?)

Wittgenstein için böyle bir şey kesinlikle yapılamazdı. "Kimsenin kitabımı yayımlayarak geçimini tehlikeye atması sorumluluğunu alamam," diye yazmıştı Wittgenstein. Ficker güvenine ihanet etmemişti:

... çünkü güvenim, daha doğrusu sadece umudum –eğer kendimi aldatmıyorsam– incelememin değersiz olmadığını anlamana yönelikti. Hakkında hiçbir şey düşünmeden, *salt bana karşı iyi niyetten, çıkarlarına karşı gelerek* ka-

[19] LF'den LW'ye, 28.11.19.

[20] LW'den LF'ye, 4.12.19.

[21] LF'den LW'ye, 29.11.19.

bul etmene değil. [LW'den LF'ye, 5.12.19]

Ve evet ondalık sayılar kesinlikle gerekliydi: "çünkü tek başlarına kitaba sağduyu ve açıklık kazandırıyorlar, onlarsız anlaşılmaz bir karışıklık olacaktır." Kitap olduğu gibi ve basılmaya değer olduğundan dolayı basılmalıydı. Başka bir şey kabul edilemezdi. Eğer Rilke bunu bir şekilde başarabilirse çok memnun olacaktı, ama "eğer olanaksızsa unutabiliriz."

Rilke'nin Wittgenstein adına ne zorluklara katlandığını bilmek güç. Berne'den gelen 12 Kasım 1919 tarihli bir mektupta Ficker'e kendi yayıncısı İnsel-Verlag'ın uygun olup olmadığını sorar.[22] Bir de Kont Keyserling'in yayıncısı Otto Reichl'ı önerir. Her iki öneriden de bir şey çıkmaz ve bu konu üzerine başka bir yazışma da günümüze kalmamıştır.

Bu arada Wittgenstein bütün bu işten ölesiye sıkılmıştır. "Kötü yayıncıları bir araya toplayan bir *Krampus* [kasılma] mı var?" diye sorar Ficker'e[23] ve 16 Kasımda Engelmann'a şöyle yazar:

Hayatımın ne kadar yokuş aşağı gittiğini, birkaç kez intiharı düşünmüş olmamdan anlayabilirsin. Kendi kifayetsizliğimden duyduğum umutsuzluktan değil, tamamen dış nedenlerden ötürü. [LW'den PE'ye, 16.11.19]

Wittgenstein'ın umutsuzluğu, Kasımda Untere Viaduktgasse'deki odasından ayrılıp Sjögren ailesinin Viyana'nın Onüçüncü Bölgesinde St. Veitgasse'deki evlerine taşınmasıyla bir ölçüde hafiflemişti. Sjögrenler, Wittgenstein ailesinin çok eski dostlarıydı. Baba Arvid Sjögren, Wittgenstein grubuna ait çelik fabrikasında müdürlük yapmıştı.

---

[22] Rilke'nin Ficker'e mektubu Ficker, *a.e.*, s. 212-14'te yer almaktadır.

[23] LW'den LF'ye, 5.12.19.

Artık dul olan anne Mima ise Wittgenstein'ın kardeşi Hermine'nin çok yakın dostuydu. Üç oğlunu yalnız başına yetiştirmeye çalışan Mima zorluk çekiyordu ve Wittgenstein ailesi de Wittgenstein'ın evin erkeği gibi davranarak ona yardımcı olabileceğini düşünmüşlerdi. Eğer kendi ailesiyle yaşamanın getirdiği faydaları reddettiyse, belki de başka bir ailenin bakımı konusundaki sorumlulukları paylaşmaya ikna edilebilirdi. Bunun, üzerinde sakinleştirici bir etkisi olacağı düşünülmüştü.

Bir yere kadar işe yaradı da. Wittgenstein'ın Sjögrenlerle geçirdiği zaman, yaşamının en umutsuz bir biçimde mutsuz yılı bağlamında ele alındığında görece hoştu. "Normal insanlar bana ilaç gibi geliyor," diye yazmıştı Engelmann'a, "ve aynı zamanda bir işkence gibi."[24] Özellikle ortanca oğul Arvid'le yakın bir dostluk kurmuş, hatta bir tür baba figürü oluşturmuştu. Arvid Sjögren büyük, sakar, kaba bir çocuktu –daha sonraları "ayı adam" diye anılmıştı– hayatının büyük bölümünde manevi yol gösterici olarak Wittgenstein'ı izlemeyi sürdürecekti. Wittgenstein'ın etkisiyle, üniversite eğitiminden vazgeçti ve bunun yerine bir makine ustası eğitimi aldı. Belki de bu anlamda Wittgenstein'ın ilk müridiydi. Eğitimlerinin ve ayrıcalıklı yetiştirilme tarzlarının onlara sağladığı türden kariyerleri izlemektense, dürüst bir meslek öğrenmeyi seçen, 1930 ve 1940'ların Cambridge'indeki parlak üniversite öğrencilerinin habercisiydi.

Wittgenstein ve Russell Kasım ayı boyunca Aralıkta Lahey'deki buluşmalarıyla ilgili olarak yazıştı. Tarihlerin ayarlanması, bürokratik engellerin aşılması ve en azından Wittgenstein açısından seyahat açısından gereken paranın bulunması gerekiyordu. Bütün parasını da-

[24] LW'den PE'ye, 16.11.19.

gittiğini öğrendikten sonra, "Hayatını sürdürmek için para kazanmak zorunda olduğunu düşünmek korkunç," diye yazmıştı Russell, "ama bu davranışına şaşırmadım. Ben de daha yoksulum. Hollanda'nın çok pahalı olduğunu söylüyorlar, ama iflas etmeden bir hafta idare edebiliriz herhalde."[25] Wittgenstein'ın masraflarını karşılamak için Russell, onun Norveç'e gitmeden önce Cambridge'de bir satıcıya bıraktığı bazı kitap ve mobilyaları satın aldı. Aralarında, 1912'nin sonbaharında Wittgenstein'ın epey bir itinayla seçtiği mobilyalar da vardı. Russell bunlara 100 sterlin ödedi; özyaşamöyküsünde söylediğine göre şimdiye kadar yaptığı en iyi pazarlıktı.

Russell 10 Aralıkta Lahey'e vardı, yeni sevgilisi ve gelecekteki eşi Dora Black ona eşlik ediyordu. Hotal Twee Steden'e yerleştiler. "Lahey'e varır varmaz, hemen buraya gel, seni görmek için sabırsızlanıyorum – Kitabını yayımlatmanın bir yolunu bulacağız – gerekirse İngiltere'de" diye yazmıştı Russell.[26] Wittgenstein oraya birkaç gün sonra vardı, Arvid Sjögren de onunla beraberdi (Dora Russell onu şöyle hatırlıyordu: "Gölge gibi silik, anlaşılması güç, yemek zamanlarında bile çok az konuşan biri").[27] Russell ve Wittgenstein için hafta Wittgenstein'ın kitabı üzerine yapılan hararetli tartışmalarla geçti. 12 Aralıkta Colette'e yazdığı mektubunda Russell, Wittgenstein için "mantıkla öyle dolu ki, onunla özel hiçbir şey konuşamıyorum" demişti.[28] Wittgenstein birlikte oldukları zamanın bir dakikasını bile boşa harcamak istemiyordu. Erkenden kalkıyor, uyanana dek Russell'ın odasının kapısını çalıyor ve saatler boyunca hiç aralıksız man-

---

[25] BR'den LW'ye, 14.10.19.

[26] BR'den LW'ye, tarihsiz, ama kesinlikle Aralık 1919.

[27] Dora Russell, *The Tamarisk Tree* [*Ilgın Ağacı*], 1, s. 79.

[28] BR'den Colette'e, 12.12.19.

tık tartışıyorlardı. Kitabın üstünden satır satır geçtiler. Tartışmalar verimliydi: Wittgenstein en azından birisi kitabı anladığı için mutluluktan havalara uçarken, Russell kitabı öncesinden çok daha olumlu bir biçimde düşünüyordu.

Bu Russell'ın kitabın bütününe katıldığı anlamına gelmiyordu elbette. Özellikle Wittgenstein'ın dünyanın bütününe dair herhangi bir savın anlamsız olduğu görüşünü kabul etmeyi reddediyordu. Russell'a göre "Dünyada en azından üç şey vardır" önermesi hem anlamlı hem de doğruydu. Bu noktada tartışırlarken, Russell beyaz bir kâğıt aldı ve üzerine üç damla mürekkep damlattı: "Bu üç mürekkep lekesi burada olduğu için dünyada en azından üç şey olduğunu kabul etmesi için yalvardım, ama o kararlı bir biçimde reddetti":

> Kâğıdın üzerinde üç leke olduğunu kabul edeceğini, çünkü bunun sınırlı bir sav olduğunu söyledi; ama dünyanın bütününe dair bir şey söylenebileceğini kabul etmedi. [Russell, *Felsefi Gelişimim* (*My Philosophical Development*), s. 86]

"Öğretisinin bu bölümü, bana göre kesinlikle hatalıydı" diye ısrar ediyordu Russell.

Bununla bağlantılı olarak Russell, Wittgenstein'ın daha önce ona kitabın "ana görüşü" olduğunu söylediği şeyi de, önermeler aracılığıyla söylenemeyenin *gösterilebileceği* öğretisini kabul etmiyordu. Bu Russell için hoş olmayan mistik bir kavram olarak kalmıştı. Ottoline'a, Wittgenstein'ı tam bir mistik olarak bulduğuna şaşırdığını yazdı. "Mistik düşünce ve hissetme biçimlerine derinlemesine dalmış, ama sanırım (gerçi buna katılmayacaktır ama) mistizmde en çok hoşlandığı şey onu düşünmekten alıkoyan gücü."[29]

---

[29] BR'den OM'ye, 20.12.19.

Yine de mantık teorisi, kitabın en zor bölümlerini açıklamayı deneyecek, Lahey'deki tartışmalara dayanan bir önsöz yazmayı teklif edecek kadar etkilemişti onu. Artık çok satan bir yazar olan Russell'ın önsözüyle kitabın basılması neredeyse garantiydi. Wittgenstein Viyana'ya sevinçli bir ruh haliyle döndü. "Birlikte geçirdiğimiz zamandan *çok* zevk aldım," diye yazmıştı Russell'a 8 Ocak 1920'de, "ve birlikte geçirdiğimiz hafta boyunca oldukça fazla somut çalışma yaptığımızı düşünüyorum (sen de öyle, değil mi?)."[30] Ficker'e de şöyle yazmıştı: "Russell'ın adı iyi tanındığından ve oldukça özel bir okur kitlesini garanti edeceğinden, kitap şimdi bir yayıncı için daha az riskli ya da belki de hiç risk taşımıyor":

Tabii ki bununla, kitabın böylece doğru ellere ulaşacağını söylemek istemiyorum; ama en azından uygun koşullar daha fazla sağlanmış oluyor. [LW'den LF'ye, 28.12.19]

İki haftadan uzun bir süre cevap göndermeyen Ficker, belli ki hâlâ kitabın mali bir yükten başka bir şey olmayacağına inanıyordu. "Russell'la veya Russell'sız incelemesinin yayımlanması, bugünkü koşullar altında Avusturya'daki *hiçbir* yayıncının göze alamayacağı bir risk" diye yazmıştı 16 Ocakta.[31] Kitabını ilk olarak İngilizce yayımlatmasını tavsiye ediyordu, ardından da – eğer fırsat olursa– Almanca.

Ficker'den bir sonuç alamayacağını önceden tahmin eden Wittgenstein çoktan başka bir yayıncıyla görüşmeye başlamıştı. Engelmann aracılığıyla Dr. Heller denen birinden aldığı tavsiye mektubunu, Russell'ın önsözünü öğrendikten sonra kitapla fazlasıyla ilgilenen Leipzig yayınevi Reclam'a iletmişti.

---

[30] LW'den BR'ye, 8.1.20.

[31] LF'den LW'ye, 16.1.20.

1 Ludwig Wittgenstein'ın bebekliği.

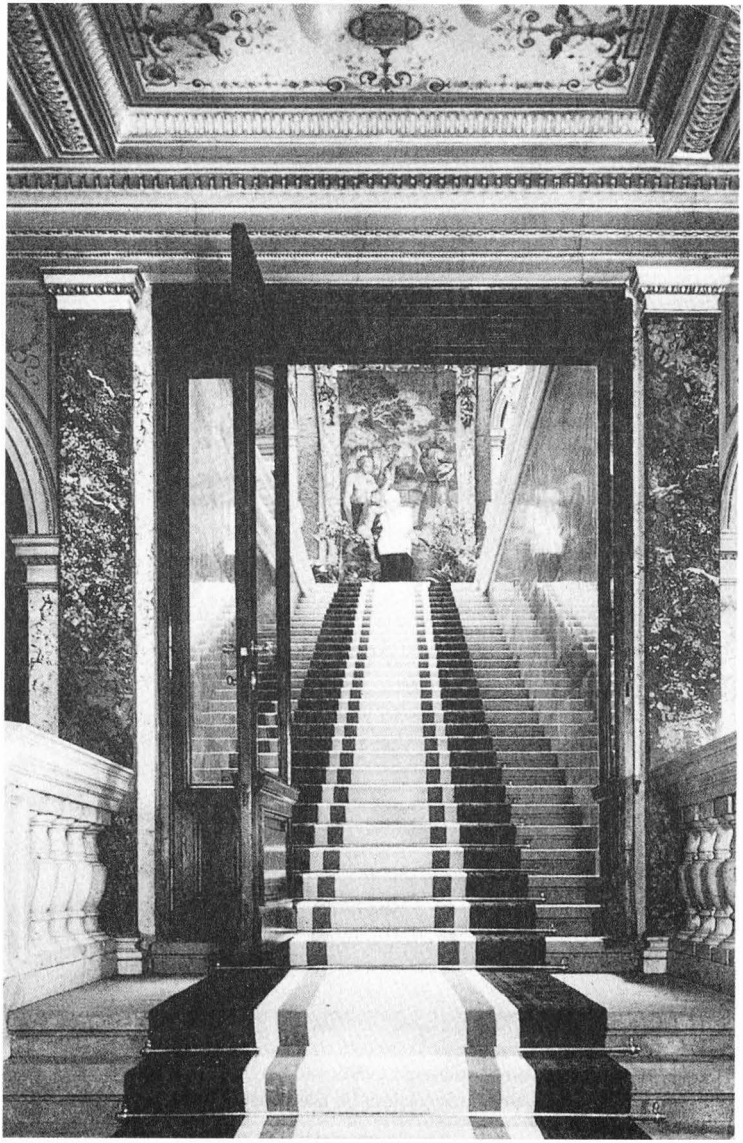
2 Hermann ve Fanny Wittgenstein'ın onbir oğlu ve kızı. Soldan sağa: Fine, Karl (Ludwig'in babası), Anna, Milly, Lydia, Louis, Clothilde, Clara, Marie, Bertha ve Paul.

3 Ludwig, y. 1891.

4 *sağda*: Allegasse'deki görkemli merdivenler.

5 Karl ve Leopoldine'nin yirmibeşinci evlilik yıldönümlerinde, Viyana Neuwaldeggase'deki aile evinde çekilmiş bir aile fotoğrafı, 1898. Ludwig en ön sırada soldadır.

6 Ludwig dokuz yaşında.

7 *sağda*: Margarete Wittgenstein, Jerome Stonborough'la evliliği münasabetiyle Gustav Klimt tarafından yapılmış tablo, **1905**.

8 *aşağıda*: Berlin Charlottenburg'daki Technische Hochschule.

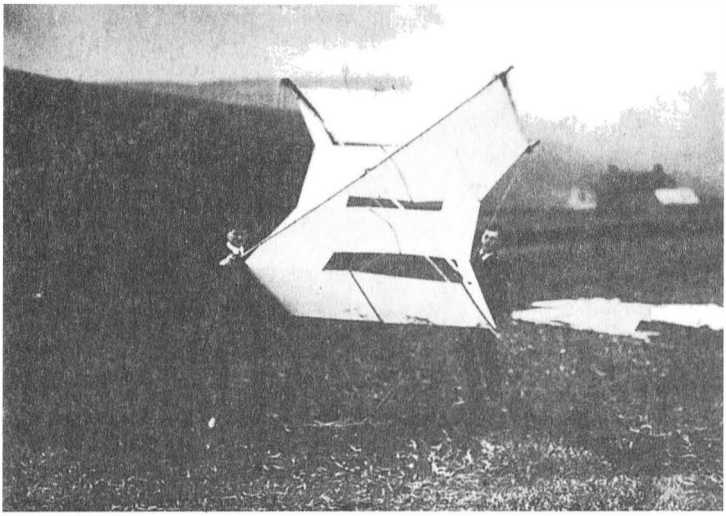
9 *en altta*: Aile Hochreit'ta akşam yemeğinde. Soldan sağa hizmetçi Rosalie Hermann, Hermine, Büyükanne Kalmus, Paul, Margarete, Ludwig.

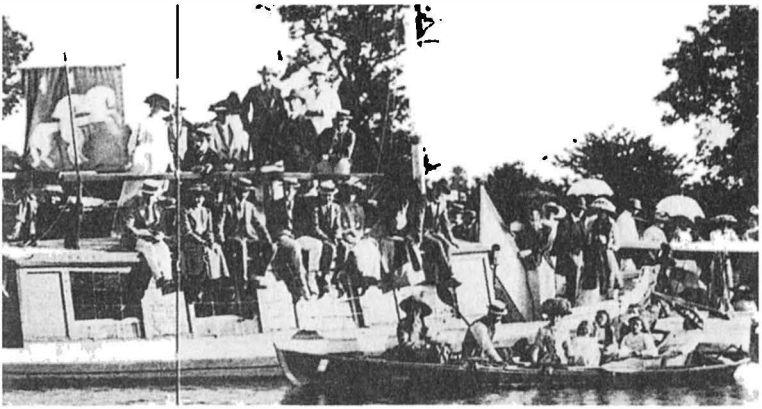

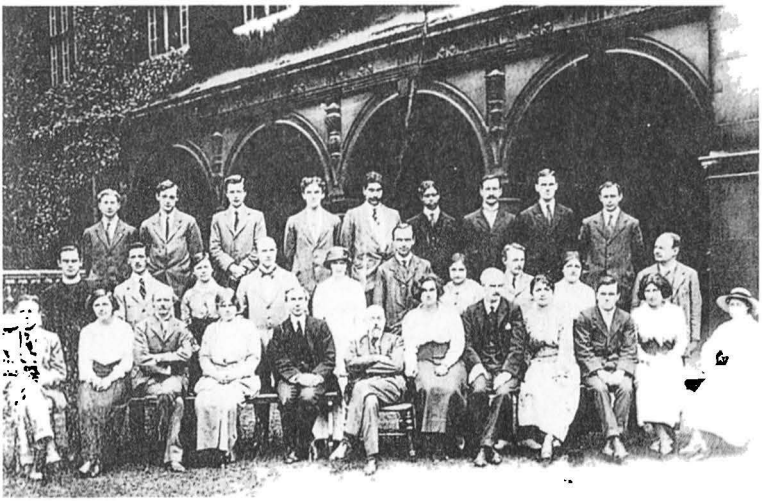

Wittgenstein & myself with a kite of his
Taken at Glossop whilst I was on
the kite-flying job.
It shows the house • The Grouse Inn
where we stayed.

11&12 *yukarıda*: Eccles'le Glossop'taki Uçurtma İstasyonu'nda.

10 *solda*: Ludwig Wittgenstein, yaklaşık onsekiz yaşında.

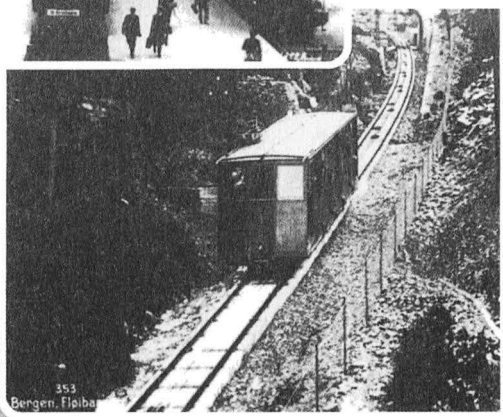
13 *en yukarıda*: Cambridge nehri üzerinde. Solda dirseğini oturağa dayayarak oturup dinlenen John Maynard Keynes; sağda çiçekli bir şapka ve uzun bir şalla ayakta duran Virginia Woolf, onun solunda spor bir ceket, beyaz pantolon ve kravat giymiş halde ayakta duran Rupert Brooke.

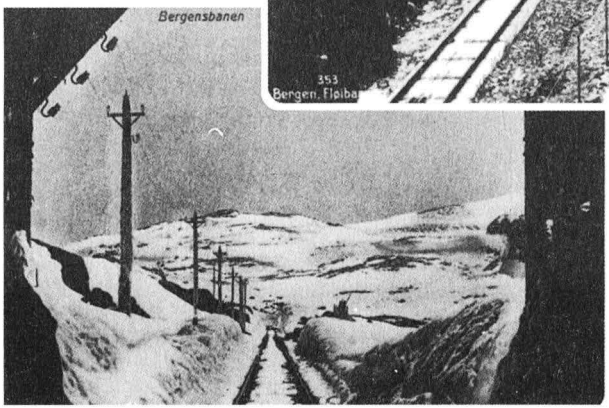
14 *yukarıda*: Ahlaki Bilimler Kulübü'nün üyeleri, Cambridge *y.* 1913. Ön sırada soldan üçüncü James Ward; onun sağına doğru Bertrand Russell; Russell'ın yanında W. E. Johnson; ikinci sırada en sağda McTaggart ve sağdan üçüncü G. E. Moore.

15 *sağda*: David Pinsent.

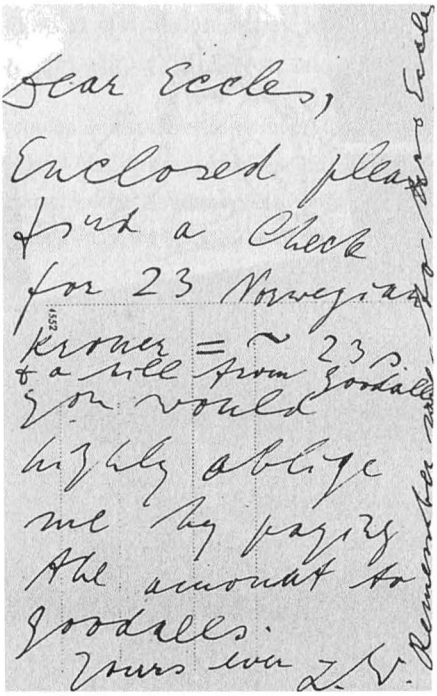

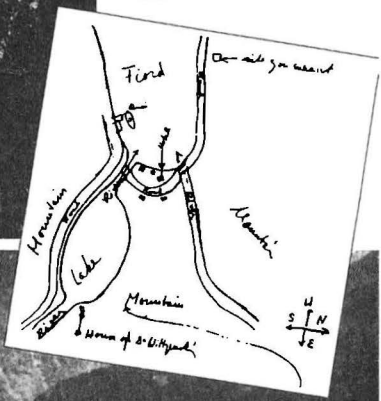
16-18 Norveç'ten yollanmış kartpostallar.

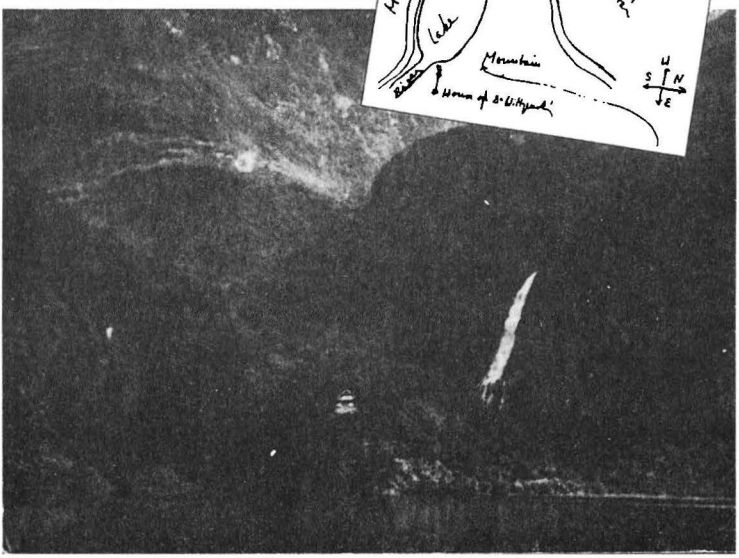

Dear Eccles,
Enclosed please
find a Check
for 23 Norwegian
kroner = ~ 23
of a bill from Goodall
You would
highly oblige
me by paying
the amount to
Goodalls.
Yours ever
L.V.

19&20 Eccles'e yollanmış kartpostallar.

21-23 Wittgenstein'ın Norveç'teki evinin fotoğrafları, bir krokiyle birlikte Wittgenstein tarafından Moore'a gönderilmiştir, Ekim 1936.

Wittgenstein hemen elyazmasını Ficker'den alarak Reclam'a gönderdi, Şubat ve Mart ayı boyunca da sabırsızlıkla Russell'ın önsözünün gelmesini beklemişti. Önsöz geldiğinde hemen düş kırıklığına uğradı. "İçinde katılmadığım o kadar çok şey var ki; hem beni eleştirdiğin hem de basitçe, bakış açımı açıklamaya çalıştığın yerler" dedi Russell'a.[32] Bununla birlikte kitabın baskısına hazırlık olarak önsözü Almancaya çevirttirmişti, ama bu her şeyi daha da kötüleştirdi: "İngilizce üslubundaki bütün incelik çeviride kayboldu ve geriye yüzeysellik ile yanlış anlama kaldı" diye yazdı Russell'a.[33] Önsözü Reclam'a gönderdi, ama bunun yayımlanmak için olmadığını söyledi; bu yalnızca yayıncının kitabı tanıması içindi. Sonuçta Wittgenstein'ın tahmin ettiği gibi Reclam kitabı reddetti. Russell'a "Bana karşılık verilemez gibi geliyor," dediği şu savla kendini avuttu:

> Eserim ya en üst düzeyde ya da en üst düzeyde değil. İkinci durumda (ve daha olası) ben de onun basılmamasına taraftarım. İlk söylediğim doğruysa ister yirmi isterse de yüzyıl erken ya da geç basılsın fark etmez. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin, *17*x'te mi yoksa y'de mi yazılıp yazılmadığını kim sorar.

Russell o sırada İşçi Partisi'nden bir heyetle birlikte Sovyet Rusya'yı ziyaret ediyordu ve Hazirandaki dönüşüne dek Wittgenstein'ın mektubunu görmedi. Mektuba, dikkate değer bir cömertlikle karşılık verdi. "Önsöz umurumda değil, ama eğer kitabın basılmazsa buna gerçekten üzülürüm. O takdirde, kitabını İngiltere'de bastırmayı deneyebilir miyim?"[34] Evet, diye yanıtladı Wittgenstein, "*ne istersen ya-*

---

[32] LW'den BR'ye, **9.4.20**.

[33] LW'den BR'ye, **6.5.20**.

[34] BR'den LW'ye, **1.7.19**.

pabilirsin." Kendisi denemekten vazgeçmişti: "Onu yayımlatmaya çalışmak istiyorsan, bütünüyle emrindedir."[35]

Daha önce Russell'a sunduğu teselli edici sav, Reclam'ın reddinden sonra Wittgenstein'ın derin bir bunalıma girmesini engellemedi. Mayısın sonunda Engelmann'a şöyle yazdı: "Sürekli olarak kendimi öldürmeyi düşünüyorum, bu fikir zaman zaman hâlâ aklıma geliyor. *En dibe battım.* Umarım asla böyle bir duruma düşmezsin! Bir daha ayağa kalkabilecek miyim? Her neyse, göreceğiz."[36]

Bu sırada yine tek başına yaşamaya başlamıştı. Nisan başında Sjögrenlerin evinden bu kez Rasumofskygasse'deki bir pansiyona taşınmıştı. Bu da önceki pansiyon gibi Viyana'nın Üçüncü Bölgesindeydi. "Bu ev değişimi midem kasılmadan anımsayamadığım durumlar eşlik etti," diye anlattı Engelmann'a.[37] Gerçekten de Bayan Sjögren'in ona âşık olduğu ortaya çıktıktan sonra evi terk etmişti.†

Wittgenstein'ın bu dönem boyunca Russell'a ve özellikle de Engelmann'a yazdığı mektuplar onun umutsuz, intihara eğilimli ve bunalımda olduğunu gösterir. Mektuplardaki kendini suçlamanın dozu, kendisine karşı daima acımasız olan Wittgenstein için bile aşırıydı. Bu mutsuzluğunu kendi "rezilliği ve çürümüşlüğü"ne bağlıyor ve şu korkuyu dile getiriyordu: "Bir gün şeytan gelecek ve beni alacak."‡

---

[35] LW'den BR'ye, **7.7.20**.

[36] LW'den PE'ye, **30.5.20**.

[37] LW'den PE'ye, **24.4.20**.

† En azından Sjögren ve Wittgenstein ailelerinin bazı üyeleri böyle olduğuna inanıyordu (Brian McGuinness, *a.g.y.*, s. **285**) ve bundan böyle Mima ve Wittgenstein'ı aynı yerlere davet etmekten kaçınmışlardı.

‡ Bartley'in kitabı yayımlandığından beri bu öz-ihtarları bazı açılardan sö-

Bunun nedeni hem Wittgenstein hem de Engelmann için dinin kişinin kendi kusurlarına ait bir farkındalıktan ayrılamayacak olmasıydı. Gerçekten de Engelmann için böylesi bir farkındalık dindar bakış açısının merkezini oluşturuyordu:

Eğer mutsuzsam ve mutsuzluğumun, kendim ve yaşam arasında büyük bir kopukluğu yansıttığını biliyorsam hiçbir şey çözmemişimdir. Bu yüzden üstün ve can alıcı bir kavrayışa ulaşmadığım, bu kopukluğun yaşamın bir hatası değil, benim böyle oluşumun bir hatası olduğunu kavrayamadığım sürece, duygularım ve düşüncelerimin kaosundan çıkacak bir yol bulamayabilirim ve yanlış bir yolda olurum.
Bu kavrayışa ulaşmış, ona tutunan ve hayatında tekrar tekrar bunu sürdüren kişi dindardır. [Engelmann, *a.e.*, s. 76-7]

Bu açıdan, mutsuz *olmak*, insanın kusuru kendisinde bulmasıydı: İnsanın ıstırabı sadece kendi "rezilliği ve çürümüşlüğü"nün sonucu olabilirdi. Dindar olmak, insanın kendi değersizliğinin farkına varması ve bunu düzeltme sorumluluğunu almasıydı.

Bu, Wittgenstein ile Engelmann arasındaki sohbetlere ve mektuplaşmalara hâkim olan bir konuydu. Örneğin Engelman'ın Ocak ayında Wittgenstein'a gönderdiği, din üzerine saptamalardan oluşan listede olduğu gibi:

İsa'dan önce insanlar Tanrı'yı (veya Tanrıları), kendilerinin dışında bir şeymiş gibi yaşadılar.

---

zümona "Prater epizodu"yla bağlantılı olarak yorumlamak alışılagelmiş bir tutumdur. Ancak herhangi bir bağlantı varsa da, Engelmann bunun farkında değildi. Wittgenstein'ın ölümünden sonra yazılan bir günlük kaydında, kendisine sık sık Wittgenstein'ın eşcinselliğinin sorulduğuna işaret ediyordu. Ama bununla ilgili söyleyecek hiçbir şeyi yoktu – Wittgenstein'la böyle şeyleri hiç konuşmazlardı.

İsa'dan beri insanlar (hepsi değil, ama onun aracılığıyla görmeyi öğrenenler) Tanrı'yı kendi içlerindeki bir şeymiş gibi görüyorlar. Böylece İsa aracılığıyla Tanrı'nın insanoğlunun içine çekildiği söylenebilir...

... İsa aracılığıyla Tanrı insan olmuştur.

Lusifer Tanrı olmak *istedi*, ama olamadı.

İsa Tanrı *oldu*, bunu istemeksizin.

O halde kötü olan, hak etmeksizin zevki *istemektir*.

Bununla birlikte eğer insan zevki istemeksizin doğruyu *yaparsa*, böylece mutluluk kendiliğinden gelir. [PE'den LW'ye, 31.12.19]

Wittgenstein bu saptamaları yorumladığında doğruluklarını değil, sadece ifadelerindeki uygunluğu tartıştı. "Hâlâ yeterince açık değiller," diye yazmıştı. "Inanıyorum ki, bunları çok daha uygun bir biçimde söylemek mümkün. (Ya da hiç söylenemezler, ki bu daha büyük bir olasılık)."[38] En mükemmel ifadeleri sessizlik bile olsa yine de doğru olurlar.

Wittgenstein, Engelmann'a "insanları anlayan birisi" gözüyle bakıyordu. Kitabı Reclam'da yayımlatma girişimi başarısızlıkla sonuçlanıp, duygusal ve ruhsal açıdan cesareti kırılınca onunla acilen konuşma ihtiyacı duymuştu. Mayısın sonunda, "en dibe" vurarak sürekli intiharı düşünmeye başladığında, destek görmek için yöneldiği kişi de Engelmann'dı. Bu desteği, Engelmann'ın kendi yaşadıklarından söz ettiği uzun bir mektup biçiminde aldı. Kısa bir süre önce kendi çalışma gerekçelerinden kaygıya düşmüştü – iyi ve dürüst gerekçeler olup olmadıklarını düşünüyordu. Yalnız kalmak ve bu konuyu düşünmek için şehir dışında biraz zaman geçirmişti. Ilk birkaç gün tatmin edici değildi:

[38] LW'den PE'ye, 9.1.20.

Ama ardından *sana* anlatabileceğim bir şey yaptım, çünkü beni, bunu bir aptallık olarak görmeyecek kadar iyi tanırsın. Yani bir saat içinde mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir biçimde hayatımdaki olayları hatırlamaya çalıştığım bir tür "itiraf" yazdım. Her olayla, nasıl davranmam gerektiğini kendim için açıklığa kavuşturmayı denedim. Böylesi bir genel üstten-bakış [*Übersicht*] aracılığıyla, karmaşık resim büyük ölçüde basitleşti.

Bir sonraki gün bu yeni kazanılan sezginin temelinde planlarımı ve gelecek için amaçlarımı gözden geçirdim.

"Böyle bir şeyin şimdi senin için iyi ya da gerekli olup olmadığını hiç bilmiyorum" diye yazmıştı, "belki de sana bunu anlatmam, şimdi bir şeyler bulmana yardımcı olacaktır."

"İntihar düşüncelerine ilişkin yazdıklarına gelince, düşüncelerim şöyle," diye ekliyordu Engelmann:

Tıpkı diğerleri gibi, böyle düşüncelerin arkasında da olasılıkla soylu bir güdüye ait bir şeyler yatar. Ama söz konusu güdünün kendisini bu yolla, intihar düşüncesi biçiminde göstermesi kesinlikle yanlış. İntihar kesinlikle bir hatadır. Bir insan yaşadığı sürece, asla tamamen kaybolmaz. Bununla birlikte insanı intihara sürükleyen şey tamamen kaybolmuş olduğu korkusudur. Önceden söylenenleri düşünürsen bu korku dayanaksızdır. İnsan bu korkuyla yapabileceği en kötü şeyi yapar, kendisini kayboluştan kurtulabilmesinin mümkün olacağı zamandan yoksun bırakır.

"Şüphesiz bunları benden daha iyi biliyorsundur," diye yazmıştı Engelmann, Wittgenstein'a bir şeyler öğretiyor gibi görünmesinden dolayı özür dileyerek, "ama insan bazen bildiklerini unutur."[39]

Kendi hayatını açıklığa kavuşturmak için, bir itiraf hazırlama tekniğini, Wittgenstein daha sonra da birden çok kez kullandı. Ancak bu

[39] PE'den LW'ye, **19.6.20**.

kez kendini iyi hissetmesine neden olan bu tavsiye değil, yalnızca Engelmann'ın kendi çabalarını okumaktı. "Bana çok zevk veren ve böylelikle biraz yardımı dokunan, sevecen mektubun için çok teşekkürler," diye yazdı 21 Haziranda, "dışarıdan gelecek herhangi bir yardımın ulaşamayacağı bir durumda olmama rağmen":

Aslında berbat bir ruhsal durum içindeyim. Daha önce bunu birkaç kez daha yaşadım: *Belirli bir gerçeği kabul etmeme* durumu. Acınacak bir durum, biliyorum. Ama görebildiğim tek bir çare var, o da söz konusu gerçekle uzlaşmak. Ancak bu tıpkı, yüzme bilmeyen birinin suya düştüğünde, elleri ve ayaklarıyla çırpındığında, başını suyun üstünde *tutamayacağını* hissettiğinde olanlar gibidir. Ben de böyle bir durumdayım. Biliyorum, insanın kendini öldürmesi çirkin bir şey. Elbette insan kendi yok oluşuna rıza *gösteremez* ve pratikte intihar eyleminin ilgili olduğu şeyi göz önüne getiren kişi intiharın daima *kendi savunmasına bir saldırı* olduğunu bilir. Ama hiçbir şey insanın kendisini gafil avlamak zorunda kalmasından daha kötü olamaz.
Tabii ki her şey gelip inancımın olmadığı gerçeğine dayanıyor! [LW'den PE'ye, 21.6.19]

Maalesef, burada tam olarak hangi gerçekten söz ettiğini anlamanın hiçbir yolu yoktur. Bunun kendisiyle ilgili ve dinsel imanın tek çare olduğunu hissettiği bir gerçek olduğu kesindir. Böyle bir iman olmadan yaşamı katlanılmazdı. Ölmek istiyordu, ama intihar edemiyordu. Russell'a anlattığı gibi: "Belki de benim için en iyisi bir gece yatıp bir daha uyanmamak olacak."[40]

"Ama belki de geriye daha iyi bir şey kalmıştır," diye parantez içinde ekliyordu. Mektup 7 Temmuzda, öğretmenlik sertifikasını aldığı gün yazılmıştı: belki de öğretmenlikte yaşamaya değer bir şeyler bulabileceğine işaret ediyordu.

---

[40] LW'den BR'ye, 7.7.20.

Wittgenstein, Lehrerbildungsanhalt'taki kursunu başarıyla tamamlamıştı, ama birtakım şüpheleri yok değildi. Engelmann'a anlattığına göre en iyi şey öğretmenlik yaparken çocuklara peri masalları okuyabilmesiydi: "Bu onları mutlu ediyor ve gerginliğimi alıyor." Bu, "şimdilerde hayatımdaki tek iyi şey."[41]

Esir kampından arkadaşı, kendisi de bir öğretmen olan ve Viyana'nın eğitim çevrelerinde iyi tanınan Ludwig Hänsel'den teşvik ve yardım görmüştü. Hänsel'e söylediğine göre, sınıf arkadaşlarıyla arasındaki kötü ilişki yüzünden en az bir kere kurstan vazgeçmeyi düşünmüştü. Hänsel anlayışlı bir biçimde bunu Wittgenstein'ın müzmin duygusallığına bağlamıştı. "Diğer insanlarla aranda herhangi bir duvar yok," diye yazmıştı. "Benim etrafımda daha kalın bir kabuk var."[42]

Lehrerbildungsanhalt'ta Wittgenstein, eğitim bakanı Otto Glöckel'in liderliğinde savaş sonrası yeni Avusturya cumhuriyetinin eğitimini yeniden şekillendirmeye çalışan Eğitim Reformu Hareketinin ilkelerine uygun olarak eğitildi. Bu laik, cumhuriyetçi ve sosyalist ideallerle ateşlenen bir hareketti ve pek çok tanınmış entelektüelin olumlu düşüncelerini, hatta katılımını kazanmıştı. Ancak Wittgenstein'ın kendini özdeşleştirebilecek bir hareket değildi. Onu bir öğretmen olmaya esinlendiren, öğrencileri bir demokraside yaşamaya uygun hale getirme düşüncesi değildi; böylesi toplumsal ve politik gerekçeler, Engelmann'la paylaştığı temel dinsel ahlaka yabancı geliyordu.

Hänsel de dindar bir insandı ve tam da bu nedenle Eğitim Reformu Hareketiyle ters düşüyordu. *Der Bund Neuland* adında, eğitimde

---

[41] LW'den PE'ye, 19.2.20.

[42] LH'den LW'ye, 17.1.20.

reform yaparken aynı zamanda Katolik Kilisesinin etkisini koruma, hatta arttırmayı hedefleyen Muhafazakâr-Katolik bir örgütün etkili isimlerinden biri olacaktı. Ama Wittgenstein, Glöckel programına ne kadar sıcak bakıyorsa bu harekete de o kadar sıcak bakıyordu. Savaş sonrası Avusturya'da kamu hayatına hâkim olan din adamları ve sosyalistler arasındaki mücadelede Wittgenstein ikircikli bir durumdaydı. Sosyalistlerin laikliğini, toplumsal ve politik değişime olan inançlarını reddederken, Katolik kurumuna duydukları hoşnutsuzluğu ve eşitlikçi tutumlarını paylaşıyordu. Bununla birlikte 1920'lerin politik açıdan çalkantılı ve giderek kutuplaşan dünyasında, böylesi çelişkili bir ruh hali ve uzak duruş daima bir yanlış anlamaya neden olacaktı: muhafazakâr din adamları için gelenekleri küçümsemesi sosyalist olarak mimlenmesi için yeterliydi; sosyalistlere göreyse bireyselliği ve temelde dindar bakış açısı onu papaz sınıfına ait bir gericilikle özdeşleştiriyordu.

Sonuçta Wittgenstein bazı hedeflerinden uzak durduğu Glöckel programı dahilinde eğitilmişti. Kolejdeki durumunun öğretim üyelerinin hakkında söylediklerini Hänsel'e soramayacak kadar belirsiz olduğunu hissediyordu. Hänsel'in anlattığına göre, bütün fakülte onu övüyordu. Ne yaptığını bilen, ciddi, yetenekli bir öğrenci-öğretmen olarak görülüyordu. Bütün derslerinin öğretmenleri –eğitim teorisi, doğal tarih, el yazısı ve müzik– çalışmasından memnundu. "Psikoloji profesörü büyük bir tatminle soylu Lord Wittgenstein'dan çok memnun olduğunu söyledi."[43]

Wittgenstein öğrenci-öğretmen olduğu yıl boyunca bazen esir kampından dostları Michael Drobil'in de eşliğinde Hänsel'le düzenli

[43] LH'den LW'ye, 5.3.20.

olarak görüştü. Hänsel'le yalnızca eğitimle ilgili meseleleri değil, ayrıca felsefe de tartışıyordu. Bilgili bir *Hofrat Direktor* [yüksek idari müdür] olarak Hänsel konuya yoğun bir ilgi duyuyordu ve hayatı boyunca, felsefi konular üzerine yirmiyi aşkın makale yayımladı (çoğunlukla etik). 23 Mayıs tarihli bir mektupta Wittgenstein'a "Eleştirel Gerçekçi" O. Külpe'nin *Die Realisierung* adlı kitabında yaptığı, üç tür nesne (fiili, ideal ve gerçek) arasındaki ayrımın bir özetini göndermişti. Külpe, bir daha hiçbir yerde anılmadığı için bu konuda Wittgenstein'ı ilgilendiren şeyin tam olarak ne olduğu bir sır olarak kalacaktır. Bununla birlikte o sıralarda, Wittgenstein'ın zihninin çekişme halinde olan realizm ve idealizm metafizikleriyle meşgul olduğuna dair bir başka kanıt da Frege'den gelen –Frege'nin Wittgenstein'a son yazışı olarak bilinen– 3 Nisan tarihli mektuptur.

Frege açıkça, Wittgenstein'ın idealizm konusunda "derin temeller"den söz ettiği, "Düşünce" [*Der Gedanke*] makalesi üzerine yaptığı eleştirileri yanıtlıyordu. "Elbette açıksözlülüğüne kızmıyorum," diye başlamıştı Frege:

Ama idealizmin hangi derin temellerini kavrayamadığımı düşünüyorsun bilmek isterim. İdealist bilgi teorisinin doğruluğuna inanmadığını anlıyorum. Dolayısıyla sanıyorum, yine de bu idealizm için hiçbir derin temelin olamayacağını kabul ediyorsun. O zaman, idealizm için temeller yalnızca görünür temeller olabilir, mantıksal olanlar değil.[44]

---

[44] "*Natürlich nehme ich Ihnen Ihre Offenheit nicht übel. Aber ich möchte gerne wissen, welche tiefen Gründe des Idealismus Sie meinen, die ich nicht erfasst hätte. Ich glaube verstanden zu haben, dass Sie selbst den erkenntnistheoretischen Idealismus nicht für wahr halten. Damit erkennen Sie, meine ich, an, dass es tiefere Gründe für diesen Idealismus überhaupt nicht gibt. Die Gründe dafür können dann nur Scheingründe sein, nicht logische*" GF'den LW'ye, **3.4.20**.

Bu uzun mektubun geri kalanında Frege, *Tractatus*'un netlik konusundaki eksikliğinin bir çözümlemesini yapmıştı. Bu kez yalnızca ilk önerme üzerine yoğunlaşır: "Dünya olduğu gibi olan her şeydir." Şöyle öne sürüyordu: Eğer bu ifadedeki "olan"ın "özdeşliği olan" anlamında olduğunu ve ek olarak, basitçe "dünyanın" bir tanımını vermek yerine bilgiyi iletmeyi amaçladığını varsayarsak, bir anlam ifade etmesi için "dünya" ve "olduğu gibi olan her şey" ibaresinin anlamını saptamanın bir yolu olmalıdır. Bu nasıl yapılacaktı? "Eğer sorularımı yanıtlayarak düşüncenin sonuçlarını anlamamı kolaylaştırırsan memnun olurum," diye yazmıştı.

İkisi arasındaki bugüne kalan son konuşma bu mektup oldu. Frege dört yıl sonra, kendi eserinden esinlenmiş bu ünlü kitabın muhtemelen tek kelimesini bile anlamaya yaklaşamadan ölmüştü. Wittgenstein'ın algıladığı idealizm için "derin temeller" kuşkusuz *Tractatus*'un **5.6-5.641** önermeleri arasında sunulan dünyayla bağlantılıydı. "Dünya *benim* dünyam[dır]," "Ben kendi dünyamım. (Mikrokozmos)," bununla birlikte *ben* dünyamın içinde değilim: "Özne dünyada değildir; dünyanın sınırlarından biridir." Böylece tek-bencilik, "tam olarak sonuna dek götürüldüğünde" saf realizmle çakışır: "Tek-benciliğin Ben'i, uzanımsız bir nokta olarak büzülüp durur; geriye de onunla eşleşmiş gerçeklik kalır." Böylece Frege'nin realizmi, Schopenhauer'ın idealizmi ve Weininger'in tek-benciliğiyle çakışıyordu.

Bu, Wittgenstein ve Engelmann tarafından benimsenen dinsel bireyselliğe felsefi dayanak oluşturan bir bakış açısıdır. Ben *dünyamım*, dolayısıyla eğer dünyadan ötürü mutsuzsam, bu konuda kesin bir şey yapabilmemin *tek* yolu kendimi değiştirmek olacaktır. "Mutlu insanın dünyası mutsuz insanın dünyasından farklıdır."

Yine de Frege bu düşüncenin metafiziğini anlaşılmaz bulmakta bir

anlamda haklıydı. Wittgenstein'ın kendi teorisine bakılacak olursa, bunun sözcüklerle ifadesi yalnızca saçmalığa gidebilirdi. Ancak Frege'ye bunu açıklayamaz, Russell'ı doğruluğuna inandıramaz, bir Mantıksal Sembolizm Teorisinin sonucu olarak ifadesine bir yayıncı bulamazken bile Wittgenstein her şeye rağmen eserinin tartışılmaz olduğu inancına sıkı bir biçimde bağlı kaldı. Geçen yıl, "dışsal" nedenlerden ötürü çok acı çekmiş olmasına karşın –Pinsent'in ölümü, Habsburg Imparatorluğu'nun yenilgisi, kitabının yayımlanmasındaki sorunlar– o yalnızca 'içsel' bir çözüm bulma yoluna gidiyordu. Son kertede kitabı yayımlanmasa ne olurdu? Önemli olan şey "kendisiyle hesaplaşması"ydı.

Böylece öğretmenlik eğitimini tamamladığı ve kitabını Russell'a bıraktığı yaz en acil gördüğü işe yoğunlaştı: mutsuzluğunun üstesinden gelmek için mücadele etmek, onu "mutlu insanın dünyası"ndan uzaklaştıran "içindeki şeytan"la savaşmak. Bu amaçla, Viyana'nın biraz dışındaki Klosterneuburg Manastırı'nda bahçıvan olarak çalışmaya başladı. Sabahtan akşama aralıksız çalışmak bir tür terapi görevi görüyordu. "Akşamları iş bittiğinde," diye yazmıştı Engelmann'a, "yorgun oluyorum, ama mutsuzluk hissetmiyorum."[45] El işlerindeki yetkinliğini kullanabileceği bir işti. Bir gün manastırın başrahibi o çalışırken yanından geçmiş ve şöyle yorumda bulunmuştu: "Demek zekâ bahçe işlerinde de işe yarıyormuş."[46]

Bununla birlikte terapi yalnızca kısmen başarılıydı. Acı çekmesine yol açan "dışsal" nedenler Wittgenstein'ı "mutsuz insanın dünyası"na hapsetmeye devam etti. "Her gün Pinsent'i düşünüyorum," diye yaz-

[45] LW'den PE'ye, 20.8.20.

[46] Bkz. *Hatıralar*, s. 123.

mıştı Russell'a Ağustosta. "Hayatımın yarısı onunla beraber gitti. Şeytan da diğer yarısını alacak."[47] Yaz tatili sona yaklaşırken ve bir ilkokul öğretmeni olarak yeni hayatı onu çağırırken Engelmann'a gelecekle ilgili korkunç hisleri olduğunu söyledi:

Cehennemdeki bütün şeytanlar bir araya gelerek başka tarafa çekmediği sürece, hayatım çok zor ya da kederli geçecek. [LW'den LF'ye, 20.8.20]

[47] LW'den BR'ye, 6.8.20.

9. "HER AÇIDAN BİR TAŞRA GÖREVİ"

Glöckel programı yandaşlarının reform hırsından etkilenmemiş olsa da Wittgenstein öğretmenlik mesleğine, yine de hayli idealist amaçlarla ve oldukça duygusal, taşrada yoksullar arasında yaşamanın ve çalışmanın nasıl olacağına dair, hayli romantik, Tolstoycu bir düşünceyle başladı.

Genel etik *Weltanschauung*'una uygun olarak onların dışsal koşullarını düzeltmeye değil, onları "içsel" olarak daha iyi bir duruma getirmeye çalışıyordu. Matematik öğreterek zekâlarını geliştirmeyi, Alman dilinin büyük klasikleriyle tanıştırarak kültürel farkındalıklarını arttırmayı ve onlarla birlikte *Kitabı Mukaddes* okuyarak ruhlarını iyileştirmeyi istiyordu. Amacı onları yoksulluklarından uzaklaştırmak değildi; dahası eğitimi onları şehirdeki "daha iyi" bir hayata hazırlayan bir araç olarak da görmüyordu. Daha çok akıllarına zihinsel edinimin değerini sokmak istiyordu – tıpkı daha sonra Cambridge öğrencilerine elle çalışmanın içkin değerini aşılamaya çalıştığı gibi.

İster Avusturya'nın kırsal kesiminde isterse Cambridge'de olsun icra ettiği öğretim faaliyetinde ortaya çıkan dürüst emek ile ince bir zekânın, derin kültürel bir anlayışın ve samimi bir ciddiyetin birleşimi olan, mütevazı bir gelir, ama zengin bir iç hayat barındıran Ruskinci bir idealdir.

Taşraya özgü yoksulluğun olduğu bir bölgede çalışmak onun için önemliydi. Bununla birlikte Lehrerbildungsanhalt mezunları için alışılmış olduğu üzere staj için bir yıllığına Semmering [geçidi] yakınlarındaki Maria Schultz'daki bir okula gönderildi. Burası Viyana'nın güneyinde küçük, hoş ve nispeten gelişmiş bir kasabaydı, bir haç

merkezi olarak ün yapmıştı. Bölgede ufak bir araştırma yaptıktan sonra istediği yerin orası olmadığına karar verdi. Hayrete düşmüş okul müdürüne durumu şöyle açıkladı; kasabanın içinde fıskıyesi olan bir park olduğuna dikkat etmişti: "Bu bana göre değil, ben her açıdan bir taşra görevi istiyorum."[1] Bu durumda okul müdürü, yakındaki tepelerin diğer tarafındaki bir köy olan Trattenbach'a gitmesini önerdi. Wittgenstein hemen yola çıktı. Doksan dakikalık bir yürüyüşten sonra tam düşündüğü gibi bir yer buldu.

Trattenbach küçük ve yoksuldu. İşi olan köylüler ya bölgedeki tekstil fabrikasında ya da civardaki çiftliklerde çalışıyorlardı. Bu köylüler için hayat zordu, özellikle de 1920'lerin yoksunluk yıllarında. Yine de Wittgenstein (en azından başlangıçta) bölgeden büyülenmişti. Geldikten kısa bir süre sonra, o sıralar Çin'de, Pekin Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulunan Russell'a, adresini gururla "öğretmen L W, Trattenbach" diye vermiş ve yeni işinin belirsizliğinden zevk alarak şöyle yazmıştı:

Trattenbach adlı küçücük bir köyde ilkokul öğretmeniyim. Dağlar arasında, Viyana'nın güneyine yaklaşık dört saatlik uzaklıkta. Herhalde ilk kez Trattenbach'taki bir ilkokul öğretmeni Pekin'deki bir profesörle mektuplaşıyordur. [LW'den BR'ye, 20.9.20]

Engelmann'a göre bir ay sonra daha da heyecanlıydı. Trattenbach'ı "harika ve küçücük bir yer" diye tanımlıyor ve "okuldaki işimden mutluyum" diyor; ama karamsar bir biçimde de ekliyordu, "buna çok ihtiyacım var. Yoksa cehennemdeki bütün şeytanlar iplerini koparıp içimde başıboş kalacaklar."[2]

---

[1] Adolf Hübner'in yaptığı görüşmede Leopold Baumrucker tarafından anımsanmıştır.

[2] LW'den PE'ye, 11.10.20.

İlk birkaç ayda Hänsel'e yazdığı mektuplar da buna benzer neşeli bir ruh hali taşıyordu. Öğrencilerine okuyacağı kitapları sağlaması için Hänsel'e güveniyordu ve Grimm masalları, *Gulliver'in Gezileri*, Lessing'in fabl ları ve Tolstoy'un efsanelerinden birkaç kopya sipariş etmesini rica ediyordu. Hafta sonları Arvid Sjögren, Moritz Nähe (Wittgensteinların aile fotoğrafçısı) ve Michael Drobil'in yanı sıra Hänsel de düzenli olarak ziyaretine geliyordu. Bu ziyaretler, meslektaşları da dahil olmak üzere köylüler ve Wittgenstein arasındaki zaten belirgin olan farkları daha çok ortaya çıkarıyordu. Söylenti ve spekülasyon konusu olması uzun sürmedi. Bir defasında meslektaşlarından biri olan Georg Berger, Wittgenstein ve Hänsel'e okul bürosunda otururlarken rastladı. Wittgenstein hemen, köyde hakkında neler söylendiğini öğrenmek istedi. Berger tereddüt etti, ama sıkıştırıldığında Wittgenstein'a: "köylüler seni zengin bir baron olarak görüyor" dedi.[3]

Berger asıl sözcüğü kullanmaktan imtina etmişti, ama Wittgenstein'a *ayrıksı* bir aristokrat gözüyle bakılıyordu. "*Fremd*" (tuhaf [yabancı –yn]) sözcüğü köylüler tarafından sık sık onu tanımlamak için kullanılıyordu. Böylesi zengin ve kültürlü bir adam neden yoksullar arasında yaşıyordu ki? Özellikle de yaşama biçimlerine bu kadar az ilgi gösterir ve Viyanalı kibar dostlarıyla arkadaşlık yapmayı tercih ederken? Neden böylesi sıkıcı bir hayat sürdürmeliydi ki?

Wittgenstein ilk başta, yöredeki konukevi "Zum braunen Hirschen"de küçük bir oda kiralamıştı, ama çabucak alt kattan gelen dans müziği gürültüsünün onun için çok fazla olduğunu fark ederek ayrıl-

[3] Bkz. Luise Hausmann, "Wittgenstein als Volkschullehrer," *Club Voltaire*, IV, s. 391-6.

dı. Ardından okulun mutfağında kendisi için bir yatak yaptı. Orada, Berger'e göre (insan ister istemez onun, köylülerin Wittgenstein hakkında anlattığı öykülerin baş kaynağı olduğundan şüpheleniyor) saatler boyunca mutfak penceresinin yanında oturur, yıldızları seyrederdi.

Kısa zamanda enerji dolu, coşkulu, ama oldukça katı bir öğretmen haline geldi. Kız kardeşi Hermine'nin de yazdığı gibi, birçok açıdan o doğuştan öğretmendi:

> Her şeyle ilgilendiği için bu yüzden herhangi bir şeyin en önemli yönünü seçerek başkaları için nasıl açık hale getireceğini biliyor. Bazı öğleden sonraları meslek okulumdaki çocuklara ders verdiği zamanlarda Wittgenstein'ı öğretirken izleme olanağı buldum. Hepimiz için olağanüstü zevkliydi. Ders vermekle kalmıyor, sorular aracılığıyla çocukların doğru çözümü bulmalarını sağlıyordu. Bir seferinde onlara bir buhar makinesi icat ettirdi, başka bir seferde kara tahta üzerinde bir köprü tasarlattı ve bir diğerinde de hareket eden insan figürleri çizdirdi. Çok büyük bir ilgi uyandırıyordu. Yeteneksiz ve genellikle dikkatsiz çocuklar bile şaşırtıcı derecede iyi yanıtlar buldular ve yanıtlama şansının kendilerine verilmesi için istekle birbirlerinin üstüne tırmanmaya çalıştılar. [*Hatıralar*, s. 5]

Eğitim Reformu Hareketi konusundaki kuşkularına rağmen, öğretmenlik kariyeri boyunca en büyük destek ve cesaretlendirmeyi Putre ve Bölge Okulları Müfettişi Wilhelm Kundt gibi reformculardan gördü. Öğretme yöntemleri, Reform Hareketinin bazı temel ilkelerini paylaşıyordu. En önemlisi, çocuğun kendisine söyleneni tekrarlamak yerine sorunları kendi başına düşünmeye teşvik edilmesiydi. Bu nedenle uygulamalı alıştırmalar, öğretiminde önemli bir yer tutuyordu. Çocuklara bir kedi iskeleti bir araya getirilerek anatomi, geceleri yıldızlara bakarak astronomi, kır yürüyüşündeki bitkileri tanımlayarak

botanik, bir Viyana gezisi sırasında binaların hangi üslupta yapıldığını saptayarak mimari öğretiliyordu. Wittgenstein ne öğretirse öğretsin, ilgi duyduğu her şeyde ortaya çıkardığı merak ve soru sorma heyecanını çocuklarda uyandırmaya çalışıyordu.

Doğal olarak bu, bazı çocuklarda diğerlerinden daha çok işe yaradı. Özellikle de erkek öğrencilerin bazılarında iyi sonuç aldı ve çoğu erkek olan gözde öğrencilerinden oluşan bir gruba, okul saatlerinin dışında fazladan dersler verdi. Bu çocuklar için bir tür baba figürü haline geldi.

Ancak yeteneksiz ya da heyecanıyla bir ilgi uyandırmayı başaramadığı çocuklar için, babalığa özgü bir sevecenliği temsil eden bir figür değil bir despottu. Matematik öğretmeye verdiği ağırlık yüzünden her sabah iki saati bu konuya ayırıyordu. Cebire başlamak için asla çok erken olmadığına inanıyor ve yaş grubu için olması gerekenden çok daha üst düzeyde matematik öğretiyordu. Öğrencilerinden bazıları, özellikle de kızlar, yıllar sonra bile günün ilk iki saatini dehşetle anımsıyorlardı. Onlardan biri olan Anna Brenner şöyle anımsıyor:

Cebir gördüğümüz aritmetik dersleri boyunca ilk sırada oturmak zorundaydık. Bir gün, arkadaşım Anna Völkerer ve ben cevap vermemeyi kararlaştırdık. Wittgenstein "Ne buldunuz?" diye sordu: Üç kere altının ne ettiği sorusunu Anna, "Bilmiyorum" diye cevapladı. Bana da bir kilometrenin kaç metre ettiğini sordu. Hiçbir şey söylemedim ve kulağıma bir yumruk yedim. Daha sonra da şöyle dedi: "Eğer bilmiyorsan, okulun en küçük sınıfından bilen bir çocuk getireceğim." Dersten sonra Wittgenstein beni öğretmenler odasına götürerek sordu: "(Aritmetik) yapmak istemiyor musun, yoksa yapamıyor musun?" "Hayır, istiyorum" dedim. Wittgenstein, "Sen iyi bir öğrencisin, ama aritmetiğe gelince... Yoksa hasta mısın? Başın mı ağrıyor?" de-

di. O zaman yalan söyledim: "Evet!" "Öyleyse," dedi Wittgenstein, "lütfen, lütfen Brenner, beni affedebilir misin?" Bunu söylerken ellerini dua eder gibi kaldırmıştı. Hemen yalanımdan utanç duydum. [Anna Brenner, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 23.1.75]

Bu anının da gösterdiği gibi, Wittgenstein'ın yöntemleri dayağı kullanması bakımından, Glöckel'in reformlarının önerilerinden kesin bir biçimde ayrılıyordu. Matematikte zayıf olan başka bir kız da, bir gün Wittgenstein'ın saçlarını çok sert bir biçimde çektiğini ve sonradan saçını taradığında birçoğunun döküldüğünü anımsıyordu. Eski öğrencilerinin anıları, onun elinden çıkan *Ohrfeige* (kulağa [şamar] patlatma) ve *Haareziehen* (saç çekme) öyküleriyle doludur.

Bu dayak haberleri çocukların ailelerine ulaştığında, ona karşı giderek artan olumsuz düşüncelere eklendi. Bunun nedeni köylülerin dayağa karşı olması ya da bu tür disiplin yöntemlerinin Glöckel'in önerilerine rağmen alışılmadık olması değildi. Bir erkek çocuğu yaramazlık yaptığında kulağına patlatılması normalken cebiri kavrayamayan bir kızın aynı muameleye maruz kalması beklenemezdi. Aslında o kızın cebiri *kavraması* bile beklenmezdi.

Zaten köylüler (buna bazı meslektaşları da dahildi), acayip davranışlarıyla onları bazen eğlendiren ve bazen de korkutan bu aristokratik ve tuhaf yabancıdan hoşlanmaktan uzaktılar. *Fremdheit*'ine [tuhaflığına] ilişkin anekdotlar bir tür köy efsanesine dönüşene dek tekrar tekrar anlatıldı. Örneğin iki meslektaşıyla bir Mozart triosu çalmak için bir araya gelişinin öyküsü. Kendisi klarnetteydi, Georg Berger keman bölümünü ve müdür Rupert Köllner de piyano bölümünü çalıyordu. Berger o günü şöyle anımsıyordu:

Tekrar tekrar en baştan başlamamız gerekmişti. Wittgenstein kesinlikle yorulmuyordu. Sonunda mola verdi! O zaman, müdür Rupert Köllner ve ben

istemeden düşüncesizlik yaparak bir dans ezgisini ezbere çalmaya başladık. Wittgenstein kızgınlıkla tepki gösterdi: "*Krautsalat! Krautsalat!*" diye bağırdı. Ardından da eşyalarını toplayıp gitti. [Berger; Hausmann, *a.e.*, s. 393'te alıntılanmıştır]

Başka bir öykü, Katolik Kilisesindeki bir din dersine katıldığı zamanla ilgilidir. Başrahibin de hazır olduğu derste Wittgenstein, papazın çocuklara yönelttiği soruları dikkatle dinledi. Sonra birdenbire ve duyulabilecek bir sesle "Saçmalık!" dedi.

Ama en harikası –köyün en çok hatırladığı öyküde anlatıldığı gibi– bölgedeki fabrikanın buhar makinesini, görünüşe göre mucizevi bir yöntemle tamir ettiği zamandır. Buradaki öykü, Wittgenstein'ın meslektaşlarından birinin o fabrikada çalışmış olan eşi Bayan Bichlmayer tarafından anlatılmıştır:

Makine bozulduğunda ofisteydim, bu nedenle fabrikada işler durmuştu. O günlerde buhara bağımlıydık. Ardından birçok mühendis geldi, ama onu çalıştıramadılar. Evde kocama neler olduğunu anlattım, daha sonra kocam da okuldaki öğretmenler odasında bunu anlattığında, öğretmen Wittgenstein "Onu görebilir miyim, bir bakmam için bana izin alabilir misin?" demiş. Bunun üzerine kocam müdürle görüştü. Müdür de izin vererek gelebileceğini söyledi... Daha sonra da kocamla beraber geldiler. Doğruca makine dairesine gitti. Hiçbir şey söylemeden sadece çevreye bakarak etrafta dolaştı. Ardından da şöyle söyledi: "Dört adam alabilir miyim?" Müdür onayladı ve dört adam geldi; iki çilingir ve başka iki adam. Her biri eline bir çekiç aldıktan sonra Wittgenstein hepsine bir numara ve farklı bir yer verdi. Seslendiğimde, onların sırayla belirli noktalara çekiçle vurmaları gerekiyordu: bir, dört, üç, iki...

Bu şekilde makinenin arızasını giderdiler. [Bayan Bichlmayer, Nedo, *a.e.*, s. 164-5'te alıntılanmıştır]

Bu "mucize" dolayısıyla Wittgenstein biraz keten kumaşla ödüllendirildi. İlk başta bunu reddetti, ama daha sonra okulundaki fakir çocuklar adına kabul etti.

Ama bu mucizeden ötürü köylülerin duyduğu minnettarlık *Fremdheit*'ine karşı büyüyen güvensizliklerini gidermeye yetmedi ve sonbahar döneminde köylülerle arasındaki ilişki giderek bozuldu. Bu dönem boyunca kız kardeşi Hermine, yeni kariyerindeki gelişmeleri dikkatli ve anaç bir ilgiyle takip etti. Bunu dolaylı yollardan, Hänsel aracılığıyla yapması gerekmişti, çünkü Wittgenstein Viyanalı arkadaşlarının yaptıkları ziyaretleri memnuniyetle karşılarken ailesi onu görmemek ve hiçbir yardım teklifinde bulunmamak konusunda sert bir biçimde uyarılmıştı. Yemek paketleri açılmadan geri gönderilmiş ve mektuplar yanıtlanmamıştı.

Hänsel, bazı güçlüklere rağmen Wittgenstein'ın ilk dönemi hayli iyi tamamladığını söyleyerek Hermine'nin kaygılarını gidermişti. 13 Aralıkta Hänsel'e açık bir iç rahatlamasıyla şöyle yazmıştı Hermine:

Nazik mektubunuz için gerçekten minnettarım. İlk olarak, Trattenbachlılar ve merakları dolayısıyla Ludwig'in katlandığı ıstırap konusundaki endişelerimi giderdiniz. O zaman yazdığı mektupları da cesaret verici bir izlenim bırakıyor; az ve öz yazdığı için iki misli daha iç rahatlatıcılar. İkinci olarak, kardeşim hakkında söylediğiniz her şeyi aslında benim düşündüklerimden farklı olmasa da çok takdir ediyorum. Tabii ki söylediğiniz her şey doğru, ancak bir kardeş yerine bir azize sahip olmak kolay değil ve "ölü bir filozof olmaktansa canlı bir köpek olmayı tercih ederim," şeklindeki İngiliz deyimine bir şey eklemek istiyorum: (sık sık) mutsuz bir *azizdense*, mutlu bir *kardeşe* sahip olmayı tercih ederim. [Hermine'den LH'ye, 13.12.20]

Kaderin tuhaf bir cilvesi olarak, bu mektuptan sadece birkaç hafta sonra, 2 Ocak 1921'de Wittgenstein ilahi bir yön seçmediği için ken-

disine kızarak Engelmann'a şöyle yazıyordu:

Seni Yılbaşında göremediğim için üzgündüm. Şu nedenden ötürü, *benden* saklanmak isteyebileceğin bana tuhaf geliyor: Bir yıldan uzun bir zamandır manevi açıdan ölüyüm! Buna göre iyi mi yoksa kötü mü olduğuma sen karar ver. Belki de bugünlerde pek nadir olmayan vakalardan biriyim: Bir görevim vardı ve yapmadım, şimdi de bu başarısızlık hayatımı mahvediyor. Gökyüzünde bir yıldız olmak için hayatımda olumlu bir şeyler yapmalıydım. Bunun yerine dünyaya yapışıp kaldım. Şimdiyse yavaş yavaş sönüyorum. Hayatım gerçekten anlamsızlaştı ve bu yüzden sadece boş hikâyelerden ibaret. Çevremdeki insanlar bunun farkında değiller ve fark etseler bile anlamazlardı; ama temel bir eksikliğimin olduğunu biliyorum. Eğer ne yazdığımı anlamazsan bundan memnun olmalısın. [LW'den PE'ye, 2.1.21]

Sonuçta Engelmann da anlamamıştı zaten.[4] Eğer Wittgenstein başarması gereken bitmemiş bir işi olduğunu düşünüyorsa, diye yanıtlamıştı, neden onu şimdi veya en azından ileride, yapmaya hazır olduğu bir zamanda yapmıyordu? Ayrıca *temel* bir eksiklikten söz etmesi kesinlikle yanlıştı. Daha önce de tartıştıkları gibi, hiç kimse konumunun değişemeyeceği kadar kayıp değildi. Ancak bu kez Engelmann'ın mektubu ters bir etki yaratmıştı: "Şu anda durumumu bir mektupta çözümleyemeyeceğim," diye yazmıştı Wittgenstein. "Bu arada bunu pek anlayacağını da sanmıyorum ... yakın gelecekte yapacağın bir ziyaret bana uygun olmaz. Tam şu anda, birbirimizle ne yapacağımızı bilmiyoruz."[5]

En azından şimdilik, Wittgenstein'ın iç dünyasını anlaması için yöneldiği kişi olarak Engelmann'ın yerini Hänsel almış gibidir. Witt-

[4] Bunu izleyen anlatı Engelmann'ın Wittgenstein'a yazdığı mektubun özetidir, tarihsizdir, ama neredeyse kesinlikle Ocak 1921'de yazılmıştır.

[5] LW'den PE'ye, 7.2.21.

genstein'a dair anılarında Hänsel şöyle yazar: "Öğretmenliği sırasında bir akşam bir çağrı aldığına, ama reddettiğine dair bir hisse kapıldığını söyledi."[6] Bu belki de Wittgenstein'ın Engelmann'a bir görevden söz etmesini açıklar; bunu yerine getirmesi onu cennete çıkaracaktı, ihmal etmesiyse dünyaya-bağlı kalmaya mahkûm edecekti.†

---

[6] Hänsel, "Ludwig Wittgenstein (1889-1951)," *Wissenschaft und Weltbild*, Ekim 1951, s. 272-8.

† Bu ayrıca Bartley tarafından (nereden olduğunu bilmiyoruz) alıntılanan, Wittgenstein'ın "olasılıkla 1920 Aralık ayının başlarında" gördüğünü söylediği bir rüyayla da bağlantılıdır Rüya şöyle:

> Bir papazdım. Evimin salonunda bir sunak vardı; sunağın sağında bir merdiven başlıyordu. Kırmızı halıyla kaplı büyük bir merdivendi, Alleegasse'dekine çok benziyordu. Sunağın dibinde, onu kısmen kaplayan bir Şark halısı vardı. Sunağın üstüne ve yanına birtakım dinsel nesneler ve tören giysileri yerleştirilmişti. Bunlardan biri, değerli bir metalden yapılmış bir değnekti.
>
> Ama bir hırsızlık olmuştu. Bir hırsız soldan girerek değneği çalmış. Bu polise bildirilmiş, bir polis gelmiş ve değneğin tarifini istiyordu. Örneğin ne tür bir metalden yapılmıştı? Söyleyemedim; altından mı yoksa gümüşten mi olduğunu bile söyleyemedim. Polis memuru öyle bir değneğin hiç var olup olmadığını sordu. Sonra sunağın diğer bölümlerini ve süslerini incelemeye başladım. Halının bir seccade olduğunu fark ettim. Gözlerim seccadenin kenarına odaklandı. Kenarlarının rengi, güzel göbeğinin renginden daha açıktı. Tuhaf bir biçimde solmuş gibiydi. Yine de hâlâ sağlam ve düzgündü. [Bkz. Bartley, *Wittgenstein*, s. 29]

Bu, Bartley'in kitabında, Wittgenstein'ın bir elyazmasından yararlanma imkânı bulduğunu en güçlü şekilde gösteren bölümdür. Bartley sadece, bu rüyayı Wittgenstein'ın kendisi anlatıyormuş gibi alıntılamakla kalmaz; ayrıca hem Wittgenstein hem de "başka birisi, muhtemelen Hänsel" tarafından yapılan yorumları da verir. Dahası "Prater epizodu"ndan farklı olarak, Bartley'in bilgisi –rüyanın içeriği, zamanlaması, hatta Hänsel ve Wittgenstein tarafından yapılan yorumlar da– diğer kaynaklardan alınan bilgilerle de tutarlıdır. Bartley, Hänsel'in (rüyadaki sembolizmi Eski Ahit'ten imgelere bağladığı) yorumlarına Wittgenstein'ın gösterdiği tepkiyi bile aktarır:

Ya da daha kesin konuşmak gerekirse, Trattenbach'a kısılıp kalmıştı. 1921'in bahar ve yaz dönemleri boyunca, Wittgenstein'ın ilk başlarda Trattenbach'ta duyduğu mutluluk, köy çocuklarını geleneksel beklentilerin üzerinde eğitme girişimleri, aileler, çocuklar (Wittgenstein'ın yüksek beklentilerini karşılayamayacaklarını düşünenler) ve kendi meslektaşları tarafından yanlış anlaşılma ve dirençle karşılaştıkça yavaş yavaş nefrete dönüştü.

Martta, Eylülde gönderdiği coşkulu mektubuna Russell'dan yanıt aldı. "Nasıl bir ilkokul öğretmeni olduğunu ve çocuklarla nasıl geçindiğini merak ediyorum" diye yazmıştı Russell:

Dürüst bir iş, belki de en dürüstü, bugünlerde herkes bir şekilde senin kaçtığın sahtekârlığa bulaşmış durumda.

Russell'ın keyfi yerindeydi; Pekin'i seviyor ve Dora Black'le açıkça

---

Böyle bir yorum herhangi bir rüyaya ilişkilendirilebiliyorsa, bunun *kendi* rüyası olacağını düşünmek Wittgenstein'ı hayrete düşürmüştü. [*a.g.e.*, s. 30]

Bu tepki de gayet akla yakındı. Bartley'e göre, Wittgenstein'ın kendisi de rüyayı simya terimleriyle yorumlama eğilimindeydi. Değnek aynı zamanda hem bir erkeklik sembolü "adi benlik" hem de simyasal bir dönüşümün simgesiydi (adi madenin altına veya gümüşe dönüşmesi). Kuşkulu polis ise Wittgenstein'ın kendi vicdanını bu dönüşüme ikna edemediğini gösteriyordu.

Sonuç olarak Wittgenstein'ın Engelmann'a yazdığı mektup, Hänsel'in hatırladıkları ve Bartley'in alıntıladığı rüyayı birleştirdiğimizde, 1921'in yılının Noel tatili sırasında kendini açık eden derin mizaç değişimini de inandırıcı biçimde açıklamış oluruz. Çünkü kendisinde bu denli arzuladığı dönüşümün gerçekten olabileceğine ikna olmadığı için bir rahip olma çağrısı olarak değerlendirdiği şeyi izlemeyi reddetmişti. Bu reddetme yalnızca "temel bir eksik"le açıklanabilirdi; çünkü bu olmasa o kadar istenen dönüşüm kesinlikle mümkün olacaktı. Gerçekten de adi madendi ve dünyada kısılıp kalması *gerekiyordu*.

"günah içinde" yaşayarak (İngiliz) geleneksel değerlerinin ara sıra aşağılanmasına neden olmaktan zevk alıyordu. "Çin'i ve Çinlileri seviyorum," diyordu Wittgenstein'a:

Tembeller, iyi huylular, gülmeyi seviyorlar, iyi çocuklara benziyorlar –Bana karşı çok yardımsever ve iyiler– Bütün uluslar onlara karşı ve kendi bildikleri şekilde yaşamdan zevk almalarına izin verilmemesi gerektiğini söylüyorlar – şiir yazmak, resim (çok güzeller) yapmak ve yeşil püsküllü çok telli çalgılarıyla eşsiz, ama neredeyse duyulamayacak kadar sessiz müziklerini yapmak isterlerken, bir ordu ve donanma oluşturmaya, kömürlerini çıkartarak çeliklerini eritmeye zorlanacaklar. Bayan Black ve ben bir avlunun çevresine inşa edilmiş bir Çin evinde yaşıyoruz, çalışma odamın kapısında çekilmiş bir fotoğrafımı da gönderirim sana. Öğrencilerimin hepsi Bolşevik, çünkü moda bu. Ben daha fazla Bolşevik olmadığım için şaşkınlar. Matematiksel mantık için fazla ilerlemiş değiller. Psikoloji, Felsefe, Politika ve Einstein üzerine dersler veriyorum. Ara sıra onları bir akşam davetine çağırıyorum, avluda havai fişek patlatıyorlar. Bunu derslerden çok seviyorlar. [BR'den LW'ye, 11.2.21]

Wittgenstein hemen Russell'a, ilk başta Trattenbach'ta hissettiği büyülenmenin yerini oranın sakinlerine karşı bir tiksintiye bıraktığını anlattı. "Çevrendeki insanlardan hoşlanmadığına üzüldüm," diye yanıtladı Russell. "Ortalama insan doğasının hiçbir yerde fazla yüksek olduğunu sanmıyorum ve diyebilirim ki, nerede olursan ol komşularını aynı derecede iğrenç bulursun."[7] "Hayır," diye ısrar ediyordu Wittgenstein, "buradakiler her yerden daha fazla işe yaramaz ve sorumsuz."[8] Russell ikna olmamıştı:

---

[7] BR'den LW'ye, 3.6.21.

[8] LW'den BR'ye, 23.10.21.

Trattenbach'taki insanları zorlayıcı bulmana çok üzüldüm. Ama onların geri kalan insan ırkından daha kötü olduklarına inanmayı reddediyorum: mantıksal içgüdülerim bu fikre karşı çıkıyor. [BR'den LW'ye, 5.11.21]

"Haklısın," dedi Wittgenstein sonunda kabul ederek; "Trattenbachlılar insan ırkının geri kalanıyla karşılaştırılırsa olağandan daha kötü değiller":

Ama Trattenbach, Avusturya'da çok önemsiz bir yer ve üzerinde konuşmak için fazla kasvetli, ama *Avusturyalılar* savaştan beri, büyük çöküntü yaşıyorlar. İşte, bu yüzden. [LW'den BR'ye, 28.11.21]

Russell, Wittgenstein'a *Tractatus*'un elyazmasını basılmaya çalışma talimatıyla birlikte, "iyi bir matematikçi ve matematiksel mantık öğrencisi" olan arkadaşı Dorothy Wrinch'le İngiltere'de bıraktığını söylemişti. "Elyazmasının yayımlanmasını sağlamaya kararlıyım ve eğer yokluğumda basılmazsa, döner dönmez konuyu ele alacağım," diye açıklıyordu.[9]

Bu umut verici haberden başka, 1921 yaz dönemi boyunca Wittgenstein'ın hayatındaki tek aydınlık nokta, öğrencilerinden biriyle olan ilişkisiydi. Karl Gruber adında, köyün en yoksul ailelerinden birinden gelen bir çocuktu. Gruber, Wittgenstein'ın yöntemlerine iyi yanıt veren, yetenekli bir çocuktu. Wittgenstein'ın öğrencilerinin birçoğu gibi, başlangıçta cebri zor bulmuştu. Sonradan "İnsanın," diye anımsıyordu "alfabenin harflerini kullanarak nasıl hesap yapabileceğini anlayamıyordum." Fakat Wittgenstein'ın kulağına bir tane patlatmasından sonra çok sıkı çalışmaya başlamıştı. "Kısa zamanda cebirde sınıfın en iyisi olmuştum."[10] Yaz döneminin sonunda okuldan ayrıl-

[9] BR'den LW'ye, 3.6.21.

[10] Karl Gruber, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 16.1.75; Wünsche, *Der*

ması ve bölgedeki fabrikada çalışması gerekiyordu. Wittgenstein, çocuğun eğitimine devam etmesi için yapabileceği her şeyi yapmaya karar vermişti. 5 Temmuzda Hänsel'e çocuğun durumunu açıklayan ve bu konuda tavsiye isteyen bir mektup yazdı. Ailesinin gücünün onu bir yatılı okula göndermeye yetmeyeceğini söylüyor, ne yapılabilir diye soruyordu. Viyana'nın orta okullarından birinde ona ücretsiz veya ucuz bir yer bulunabilir miydi? "Bana sorarsan," diyordu, "eğer kendini daha fazla geliştiremezse çok yazık olacak."[11] Hänsel, Viyana'da yoksul öğrencileri kabul eden bir Katolik kurumu olan Calasanzverein'ı önerdi. Ancak bu olana kadar Wittgenstein'ın okuldan ayrıldıktan sonra bile çocuğa ders vermeye devam etmesine karar verdiler. Hänsel zaman zaman onu sınava tabi tutarak, Viyana'daki *Gymnasium*'lardan birine girmesi için gereken düzeye ulaşıp ulaşmadığını görebilirdi.

Yaz tatilinde Wittgenstein, Arvid Sjögren'le birlikte bir Norveç seyahatine çıktı. 1914'ten beri ilk gidişiydi ve yokluğunda kendisi için inşa edilen evi de sonunda görebildi. Çok az parayla yola çıkmışlardı ve bir gece Hamburg'daki *en route* [yol üzerinde] bir Selamet Ordusu hostelinde kalmaları gerekecekti. Hänsel'e yazdığı bir mektupta açıkladığı gibi çalışarak geçen bir tatil olmuştu: "Sabahın erken saatlerinden akşama dek bir tür marangoz atölyesinde çalışıyorum ve Arvid'le beraber sandık yapıyoruz. Bu yolla bir yığın para kazandım." Her zamanki gibi, çok çalışmasının karşılığında aradığı ödül iç huzuruydu.

Volkschullehrer Ludwig Wittgenstein, s. 150'de alıntılanmıştır.

[11] LW'den LH'ye, 5.7.21.

"Sanırım bu seyahate çıkmakla çok iyi ettim," diyordu Hänsel'e.[12]

Trattenbach'a dönüşünden kısa bir süre sonra, Wittgenstein Russell'dan kitabının sonunda yayımlanacağını öğrendi. Russell Ağustos ayında, altı aylık hamile olan Dora Black'le beraber Çin'den dönmüştü. İngiltere'ye döndükten sonraki ilk iki ayını, çocuğunun meşruluğunu sağlamak için düzenlemeler yapmakla geçirmişti. Çin'deyken gemileri yakma eğilimde olan bir ruh hali içindeydi; Trinity'ye ona önerilen öğretim üyeliğinden istifa ettiğini yazmıştı ("çünkü," diyecekti sonradan, "aşikâr bir günahın içinde yaşıyordum")[13] ve karısı Alys'den de boşanmak için başvurmuştu. Ancak Earldom'un olası varisinin doğuşunun yakın olması, onu saygınlık yönünde adımlar atmaya sevketmişti. Alys'den boşanma ilamını 21 Eylülde almış, altı gün sonra Dora'yla evlenmiş ve bebek, John Conrad, geleceğin dördüncü Earl Russell'ı 16 Kasımda doğmuştu.

Oğlunun, unvanını miras almasını garantilemek için gerekli adımları attıktan sonra Russell dikkatini Wittgenstein'ın kitabının yayımlanmasına verebildi. Arkadaşı C. K. Ogden aracılığıyla Kegan Paul'ün Uluslararası Psikoloji, Felsefe ve Bilimsel Yöntem Kütüphanesi [*The International Library of Psychology, Philosophy and Scientific Method*] adlı monografi dizisinden yayımlanmasını garantiledi. C. K. Ogden yakın zaman önce burada editör olmuştu. Kitap hâlâ bir mali yük olarak görülüyordu, ama bu baş edilebilir ölçüdeydi. Ogden 5 Kasımda Russell'a şöyle yazmıştı: "Basmak 50 sterlinden aşağıya mal olmayacağı için bence kabul edilmesi memnuniyet verici, elbette, çok geçmeden

---

[12] LW'den LH'ye, 23.8.21.

[13] Russell, Littlewood'dan gelen bir mektuptaki not; Clark, *a.e.*, s. 485'te alıntılanmıştır.

ikinci bir baskı yaparlarsa ve baskı fiyatı birden düşerse masrafı çıkarabilirler."[14]

Bu görüşmelerden bağımsız olarak, Russell'ın arkadaşı Dorothy Wrinch, Russell'ın Çin'de olduğu sırada kitabın, Wilhelm Ostwald'ın editörlüğünü yaptığı *Annalen der Naturphilosophie* adında bir Alman dergisi tarafından da kabul edilmesini sağlamıştı. Yazdığı önsözün Almanca çevirisi hakkında Wittgenstein'ın neler hissettiğini bilen Russell, Bayan Wrinch'in İngiliz yayıncıları deneyeceğini varsayarak önsözü onda bırakmıştı. Ama Bayan Wrinch kitabın Cambridge Üniversitesi Yayınevi [Cambridge University Press] tarafından reddedilmesinin ardından –bunun tek başarı şansı olduğunu doğru tahmin ederek– üç Alman süreli yayınının editörlerine yaklaşmıştı. Yalnızca Ostwald'dan olumlu bir yanıt almıştı, o da sadece Russell'ın önsözü yüzündendi. "Başka bir durumda, makaleyi kabul etmezdim," diye yazmıştı Ostwald, Bayan Wrinch'e 21 Şubatta:

Ama Bay Bertrand Russell'a hem araştırmaları hem de kişiliği dolayısıyla öyle büyük bir saygım var ki, Bay Wittgenstein'ın makalesini memnuniyetle *Annalen der Naturphilosophie*'mde yayımlayacağım: Özellikle Bay Bertrand Russell'ın önsözü hoşnutlukla karşılanacaktır. [Ostwald'dan Dorothy Wrinch'e, 21.2.21; G. H. von Wright, "The Origin of the *'Tractatus'*," *Wittgenstein*, s. 63-109'da alıntılanmıştır]

Ostwald'dan baskı provaları eline ulaştıktan ve Ogden'den kitabın Kegan Paul'ün dizisinden çıkacağına dair söz aldıktan sonra, Russell neler olduğunu bildirmek için 5 Kasımda Wittgenstein'a bir mektup yazdı. Ostwald'ın, önsözünü basacağını anlattı: "Korkarım bundan

[14] CKO'dan BR'ye, 5.11.21; mektubun tam metni Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 353-4'te yer almaktadır.

hoşlanmayacaksın, bu nedenle özür dilerim, ama onun mektubundan da anlayacağın gibi yapacak bir şey yok."

Russell muhtemelen Wittgenstein'ı şok eden bir cümleyle "Bana gelince, şimdi Bayan Black'le evliyim ve birkaç gün içinde bir bebek bekliyoruz":

Bu evi (*31* Sydney Street, Londra) satın aldık ve çok sevdiğimiz, Cambridge'deki mobilyalarınla döşedik. Çocuk büyük olasılıkla senin yatağında doğacak.

Wittgenstein'a İngiltere'ye gelmesi konusunda ısrar ediyordu, mobilyalarının karşılığı olarak da masraflarını karşılamayı öneriyordu: "Eşyaların onlar için ödediğimden çok daha fazlası eder, bu yüzden ne zaman istersen sana daha fazla ödeme yapacağım. Onları satın aldığımda, ne kazandığımı bilmiyordum." Daha sonraki bir mektupta Wittgenstein'a 200 sterlin borcu olduğunu hesaplamıştı: "Jolley eşyalarına değerinin altında fiyat biçti diye neden seni dolandırayım ki."[15]

Wittgenstein bunu 28 Kasımda yanıtladı: "Yazdıklarımın basılacağına memnun olduğumu itiraf etmeliyim," diye yazdı. "Ostwald tam bir şarlatan olmasına rağmen":

Tabii ki yazdıklarımı değiştirmediği sürece! Provaları okuyacak mısın? Eğer okursan, lütfen baskının tamamen yazdıklarımdan oluşmasına dikkat et. Çalışmayı kendi zevkine göre pekâlâ değiştirebilir – örneğin kendi aptalca imlasını yerleştirebilir. Beni en çok memnun eden bütününün İngiltere'de çıkacak olması. [LW'den BR'ye, 28.11.21]

Belli ki Russell'ın provaları dikkatle okumak için çok az zamanı vardı ve zaten kitap provaların ona ulaşmasından çok önce baskıya

[15] BR'den LW'ye, 5.11.21.

gitmişti. Bu nedenle provalar düzeltilmeden kaldı. Ostwald yazıtı kendi zevkine göre değiştirmek bir yana –görünüşe göre bastığı kitabın anlamına yönelik hiçbir ilgi ve dikkat sarf etmeksizin– onu daktiloyla yazılmış haliyle basmıştı. Bu nedenle örneğin –çok daha fazla sayıdaki olağan baskı hatasının yanı sıra– Russellcı mantığın sembollerinin olması gereken yerlerde daktilo sembolleri bulunuyordu: Sheffer vuruşu için "!," değilleme imi (ve zaman zaman Sheffer vuruşu) için "/" ve önemli içerikler için büyük C harfi kullanılıyordu.

Ostwald Wittgenstein'a baskının hiçbir aşamasında danışmadı, ne de herhangi bir ayrı baskı gönderdi. Russell'dan sonunda basıldığını öğrendikten sonra, Hänsel'e yazması ve Viyana'daki kitapçılarda *Annalen der Naturphilosophie*'nin bir kopyasını aramasını istemesi gerekti. Arama başarısız oldu, bu nedenle ancak Ogden'in ona bir kopya gönderdiği bir sonraki yılın Nisan ayında Wittgenstein sonunda eserini basılmış olarak gördü. Dehşete düşmüştü. Engelmann'a söylediği gibi buna bir "korsan baskı" gözüyle bakıyordu ve 1922'de İngilizce baskısı ortaya çıkana kadar eserine doğru düzgün basılmış gözüyle bakmadı.

İngilizce baskı için çarkları Russell harekete geçirmişti. 6 Aralıkta Ogden'e tekrar yazdığında, ona Wittgenstein'ın 28 Kasım tarihli mektubunu da göndermişti:

> Wittgenstein'ın, devam etmek için gereken bütün yetkileri verdiğini gösteren mektubu iliştiriyorum, böylece yayıncılara her şeyin tamam olduğunu söyleyebilirsin... W.'nin durumu mantıklı bir biçimde karşılaması içimi rahatlatıyor. [BR'den CKO'ya, 28.11.21]

1921-2'nin kış ayları boyunca Ostwald basımının ayrı bir baskısı kullanılarak kitap, Frank Ramsey tarafından İngilizceye çevrildi. O zamanlar King's'de onsekiz yaşında bir üniversite öğrencisi olan

Frank Ramsey, Ogden'in arkadaşıydı ve daha o zamandan gelecek vaat eden bir matematikçi olarak görülüyordu.

Wittgenstein hem Ogden'in hem de Ramsey'in kafasını karıştıran belirli noktalar üzerine görüşünü soran bir soru listesiyle beraber Ramsey'in çevirisini Mart ayının sonuna doğru aldı. Bu kafa karışıklığı kısmen Ostwald'ın özensiz Almanca baskısının sonucuydu; kısmen de Wittgenstein'ın kastettiği anlamı yanlış anlamaktan kaynaklanıyordu. Hangisinin hangisi olduğunu söylemek Wittgenstein için imkânsızdı, çünkü hâlâ Ostwald'ın baskısının bir kopyasını görmemişti. Hatta Ostwald'ın onu bastığından ya da basacağından bile şüpheleniyordu.

Bu nedenle çevirinin düzeltilmesi işi uzun ve zordu, ama 23 Nisanda Wittgenstein ayrıntılı bir yorum ve öneriler listesi tamamlayarak Ogden'e göndermişti. Önerileri çoğunlukla İngilizcenin mümkün olduğunca doğallaştırılması ve Ramsey'in kelimesi kelimesine çevirisinin biraz serbest hale gelmesi isteğinden kaynaklanıyordu. Belirli Almanca sözcükleri ve deyimleri tanımlamak zorunda kalmasının yanı sıra bunlarla *kendisinin* ne demek istediğini açıklaması, ardından aynı anlam ve sese sahip İngilizce bir ifade bulması gerekiyordu. Bu nedenle İngilizce versiyon bir ölçüde sadece Almancadan bir çeviri olmayacak, aynı zamanda Wittgenstein'ın fikirlerinin yeniden ifade edilmesi olacaktı.

Ogden'in ortaya attığı ilk soru kitabın adıyla ilgiliydi. Ostwald, kitabı Wittgenstein'ın Almanca başlığı *Logisch-Philosophische Abhandlung* adıyla basmıştı. Harfiyen çevrildiğinde "Mantıki-Felsefi İnceleme" gibi uygunsuz bir şey çıkıyordu. Russell bir alternatif olarak *Philosophical Logic*'i [felsefi mantık] önermişti. Bu sırada Moore da – özellikle Spinoza'nın *Tractatus Theologico-Politicus*'unu çağrıştırması

için– "açık ve ideal" olarak *Tractatus Logico-Philosophicus*'u önermişti. Elbette bu, okurlara kitabı anlayabileceklerini düşündürtecek bir isim değildi ve Ogden de bu nedenle kaygılıydı. "Eğer doğru izlenimi bırakıyorsa, satan bir başlık olarak *Philosophical Logic* daha iyi" demişti Russell'a.[16]

Sorun Wittgenstein tarafından çözüldü. "Sanırım Latince olan ad şimdiki adından daha iyi," dedi Ogden'e:

"Tractatus logico-philosophicus" *ideal* değil belki, ama yine de onda doğru anlama yakın bir şeyler var, oysa "Philosophic logic [aynen alınmıştır – felsefi mantık]" yanlış. Aslına bakarsan ne anlama geldiğini bile bilmiyorum! Felsefi mantık diye bir şey yoktur. (Elbette birisi, bütün kitap saçma olduğundan adının da saçma olabileceğini söyleyebilir.) [LW'den CKO'ya, 23.4.22]

Wittgenstein'ın öneri ve yorumlarını Ogden (Wittgenstein'la yazışmaları bir yazarın isteyebileceği en titiz ve uyumlu editör olduğunu gösteriyor) dikkatle göz önüne aldı ve metin onların ışığında düzeltildi. Mayıs ayında İngilizce metnin üzerindeki çalışma az çok tamamlanmıştı.

Bir tek sorun kalmıştı. Wittgenstein daktilo yazılarını hazırladığı zaman, bir istisna dışında, son metne dahil edilmeyen bir dizi ek değini yazmış ve bu ek değiniler numaralanmıştı; istisna olansa No. 72'ydi. Bununla kastedilen de 4.0141 numaralı önermeydi: dil ve dünya arasındaki resimsel ilişkiyi bir müzikal düşünce, bir gramofon kaydıyla bir müzikal partisyon arasındaki ilişkiyle karşılaştırarak bir önceki önermenin ayrıntısına giriyordu. Ama Ostwald'ın baskısında önerme 4.0141 oldukça tuhaf bir biçimdeydi: "(*Siehe Ergänzung Nr.* 72)." Açıkça ek listeyi kaybetmiş ya da hiç almamış ve tahminen bunu

[16] CKO'dan BR'ye, 5.11.21.

kitabın diğer önermelerinden daha anlaşılmaz bulmamıştı. Ramsey'in çevirisindeki "(Bkz. Ek No. 72)"nin ne olduğunu araştırmaksa Ogden'e kalmıştı. "Bu nedir?" diye sordu Ogden. "Galiba bir hata var."[17]

Wittgenstein yanıtında ekleri açıkladı ve Ogden'e kitaba dahil etmeyi tasarladığı birisinin çevirisini gönderdi. Bu, Ogden'in aklına, oldukça güç –ve kısa– bir kitabı açıklamak ve genişletmek için daha fazla ek olabileceği fikrini getirdi.

Wittgenstein daha fazla göndermeyi reddetti. "Onları basmak gibi bir düşünce olamaz," dedi Ogden'e. "Ekler kesinlikle *basılmamalı*. Hem KESİNLİKLE GERÇEKTEN DE HİÇBİR AÇIKLAMA İÇERMİYORLAR hem de geri kalan önermelerimden daha az açıklar":

> Kitabın kısalığına gelince, *bunun için çok üzgünüm; ama ne yapabilirim*? Eğer beni bir limon gibi sıkarsan, benden daha fazla bir şey çıkaramazsın. Ergänzungen'i [ek] basmana izin vermek hiçbir yarar sağlamayacaktır. Bu tıpkı, bir marangoza gidip bir masa siparişi vermene ve onun masayı çok kısa yaptıktan sonra telafi etmen için sana rende talaşı, bıçkı tozu ve diğer süprüntüleri satmasına benzer. (Kitabı kalınlaştırmak için Ergänzungen'i basmaktansa kitabı satın alan ve anlayamayan okurun sövmesi için bir düzine beyaz sayfa da basabilirsin.) [LW'den CKO'ya, 5.5.22]

Temmuzda kitap baskıya hazır hale geldiğinde, Ogden Wittgenstein'a " 'Uluslararası Psikoloji ve Felsefe Kütüphanesi'nde *Tractatus Logico-Philosophicus* adı altında Almanca ve İngilizce basılması"nın karşılığı olarak bütün yayım haklarını Kegan Paul'e veren bir sözleşmeyi imzalaması için gönderdi.[18] Bu sözleşmedeki koşullar altında Witt-

---

[17] CKO'dan LW'ye, 20.3.22.

[18] Sözleşme Ogden tarafından Wittgenstein'a 18.6.22 tarihli bir mektupla ulaştırıldı.

genstein'a kitabın hakları için hiçbir şey ödenmiyordu ve satışından da hiçbir telif almaya hakkı yoktu. 1933'te bir tekrar basım planlandığında, Kegan Paul'ü telif ödemesi için ikna etmeye çalıştı, ama cevap alamadı.

Bu nedenle daha sonraki çalışmasını başka bir yayıncıya götürdü. Bununla birlikte o sıralarda ödemeden daha çok David'in annesi Ellen Pinsent'e kitabın ücretsiz bir kopyasının gönderilmesini sağlamakla ilgileniyordu. Basımın son aşamaları boyunca Ogden'e yazdığı her mektupta, Bayan Pinsent'in nerede olduğunu bulmasını ve kitabın kopyasını aldığından emin olmasını istedi.

Provalar Temmuzda hazırdı ve Wittgenstein onları gerektiği gibi düzelterek, Ağustosun ilk haftasında geri verdi. Görünüşe göre yayıncılar Wittgenstein'ın yaşamöyküsüyle ilgili bazı ayrıntılardan ve kitabın yazıldığı özel koşullardan Monte Cassino'daki esir kampından söz etmek istemiştir. Wittgenstein buna sert bir aşağılamayla yanıt verdi. "Italyan manastırı vs vs hakkındaki notuna gelince," diye yazmıştı Ogden'e 4 Ağustosta, "nasıl istersen öyle yap":

... yalnızca ne kadar uğraşırsam uğraşayım bunun ne işe yarayacağını anlamıyorum. Sıradan bir eleştirmen benim yaşımı niye bilsin ki? Genç bir adamdan daha fazlasını bekleyemezsiniz, özellikle de Avusturya cephesinde büyük bir gürültünün içinde yazdığını düşünürseniz demekle aynı şey? Eğer sıradan eleştirmenin astrolojiye inandığını bilseydim, kitabın önüne doğum tarihimin ve saatinin basılmasını önerirdim, böylece benim *yıldız falıma* bakabilirdi. (*26/IV 1889*, öğleden sonra 6) [LW'den CKO'ya, 4.8.22]

Kitap yayımlandığında Wittgenstein Trattenbach'tan ayrılmıştı. Russell'a, 23 Ekim gibi erken bir tarihte, bunun oradaki son yılı olduğunu ima etmişti, "çünkü diğer öğretmenlerle bile geçinemiyo-

rum"[19] ve o tarihten itibaren de hayatı giderek zorlaşmaya başladı. En azından daha yetenekli öğrencilerinin görüşünü genişletmeye kararlıydı ve Karl Gruber'e verdiği özel dersler, yeni sınıflarından bazı daha iyi öğrencilerin katılımıyla genişlemişti. Bunlara Emmerich Koderhold ve Oskar Fuchs da dahildi. Bu üçünün ailesinden de direnmeyle karşılaşmıştı. Fuchs'u bir oyun görmesi için Viyana'ya götürmeyi istediğinde geri çevrilmiş, Fuchs'un annesi oğlunu "o çılgın adam"a teslim etmek istememişti. Koderhold'un babasına, oğlunun Viyana'daki bir liseye girecek yetenekte olduğunu ve bunu yapması gerektiğini önerdiğinde bunun söz konusu bile olamayacağı cevabını aldı; çiftlikteki işlere yardım etmesi için çocuğa ihtiyaçları vardı. Ama en büyük düş kırıklığı en yetenekli öğrencisi Karl Gruber olmuştu. Wittgenstein okuldan sonra her gün saat dörtten yedi buçuğa kadar Gruber'e Latince, matematik, coğrafya ve tarih üzerinde yoğunlaşan bir eğitim veriyordu. Zaman zaman Hänsel, Gruber'in Wittgenstein'ın öğretme konusunda en niteliksiz olduğunu hissettiği Latincedeki ilerlemesini denetliyordu. Amaç Gruber'i Viyana'daki bir liseye sokmaktı. Gruber okula giderken Hermine'yle yaşayacaktı ve sorun da buradaydı: "Kendimi küçük düşmüş hissedecektim," diye açıklamıştı Gruber daha sonra:

> Sadaka için dilenmek istemiyordum ve kendimi hayır görmüş gibi hissedecektim. Orada "yoksul çocuk" olacak ve yediğim her lokma için teşekkür etmem gerekecekti. [Gruber, *a.e.*]

Belki bu nedenle veya yalnızca hem yerel fabrikada çalışıp hem de günde üç buçuk saat ders çalışma çabasından ve ailesinin cesaret kırıcı tutumu yüzünden Gruber, Wittgenstein'a derslerine devam etmek

[19] LW'den BR'ye, 23.10.21.

istemediğini söyledi. 16 Şubat 1921'de Wittgenstein Hänsel'e şöyle yazdı: "Bugün bana bazı kitapları geri getiren Gruber'le sohbet ettim. Çalışmalarına devam etmek için hiçbir isteği olmadığı anlaşıldı ... Elbette şu an nereye doğru gittiği konusunda hiçbir fikri yok, yani ne kadar kötü bir adım attığını bilmiyor. Ama nasıl bilebilir ki. Üzücü! Çok üzücü!"[20]

"Keşke ilkokul öğretmenliğinde bu kadar yoğun çalışmasaydın," diye yazdı Russell 7 Şubatta; "çok sıkıcı olmalı."[21] Wittgenstein aslında son günlerde kendini çok kötü hissettiğini söyledi, ama bu ilkokulda öğretmenlik yapmayı iğrenç bulmasından kaynaklanmıyordu: "Tam tersine!":

Ama insanların bütünüyle ve kesinlikle çok umutsuz olduğu bu ülkede öğretmen olma gerekliliği *kolay değil*. Burada mantıklı bir konuşma yapabileceğim hiç kimse yok. Buna daha fazla ne kadar dayanabileceğimi Tanrı bilir! [LW'den BR'ye, tarihsiz, ama kuşkusuz Şubat 1922. Bu mektup *Russell, Keynes ve Moore'a Mektuplar*'da [*Letters to Russell, Keynes and Moore*] yer almamaktadır, ancak inanıyorum ki Wittgenstein'ın yazışmalarının gelecek basımına dahil edilecektir. Brenner Arşivi'nin sahip olduğu koleksiyonda bulunmaktadır]

Russell, "Çin'i Avrupa'dan daha çok sevdim," diye yazmıştı: "insanları daha uygar – sık sık keşke orada olsaydım diyorum." Evet, diye yanıtladı Wittgenstein, "Çin'de yaşamayı İngiltere'de yaşamaktan daha güzel bulduğuna inanabiliyorum, buna karşın İngiltere'de olmak burada olmaktan hiç kuşkusuz bin kat daha iyidir."

Ogden'le mektuplaşmalarında, en azından konuşabildiği birkaç insanla birlikte olmak için yüzünü İngiltere'ye çevirdiğine dair bazı işa-

[20] LW'den LH'ye, 16.2.22.

[21] BR'den LW'ye, 7.2.22.

retler vardır. Mektuplarında sık sık Cambridge'deki eski arkadaşlarını, özellikle Johnson ve Keynes'i soruyor, hatırlanmayı istiyordu.

Yaz dönemi boyunca Russell'la planlanan bir buluşmayı heyecan ve sevinçle bekledi. Russell, erkek kardeşi ve karısının İsviçre'deki evlerinde kalmak üzere Avrupa'yı ziyaret etmeyi planlıyordu. Başlangıçta plan Wittgenstein'ın Russelllarla orada buluşması üzerine kurulmuştu, ama bu İnnsbruck'ta bir gece kalarak buluşma yönünde değiştirildi. Bu düzenlemeyi kararlaştırmak için yapılan yazışmalar sıcak ve dostane bir havadaydı. Aralarında çıkacak anlaşmazlıklara dair hiçbir ipucu yoktu. Avrupa'nın kötü durumu üzerine görüş alışverişinde bulunuyor, buluşmalarını nasıl beklediklerini anlatıyorlardı. Wittgenstein sevgiyle Russell'ın karısını ve bebeği sormuştu ("Küçük oğlan sevimli," diye yanıtladı Russell. "İlk başta kesinlikle Kant'a benziyordu, ama şimdi daha çok bir bebeğe benziyor.")[22]

Buna karşın buluşmaları, her iki taraf için de büyük bir düş kırıklığıyla sonuçlandı. Aslında bu ikisinin dost olarak son buluşmasıydı. Dora Russell'a göre, "zamanın koşulları" bunu "sorunlu bir buluşma" yapmıştı. O sırada Avusturya'daki enflasyon en üst noktasındaydı ve "Her yer ölü yiyici ve akbaba dolmuştu, turistler paranın değersiz olmasından yararlanarak Avusturyalıların zararına iyi zaman geçiriyorlardı":

> Hep beraber kalabileceğimiz bir oda arayarak sokak sokak dolaştık. Wittgenstein ülkesinin içinde bulunduğu durum ve herhangi bir tür konukseverlik gösterememesi yüzünden gururu incinmiş bir halde acı çekiyordu.

Sonunda tek kişilik bir oda tuttular. Russelllar yatağı alırken Wittgenstein kanepede uyudu. "Ama otelin bir terası vardı. Bertie,

---

[22] BR'den LW'ye, 9.5.22.

Wittgenstein'ın İngiltere'ye nasıl geleceğini tartışırken orada oturmak yeterince zevkliydi." Dora Russell bu konuda tartıştıklarını şiddetle yalanlar: "Wittgenstein hiç kolay biri olmadı, ama sanırım bütün anlaşmazlık felsefi düşüncelerindeki farklılıktan kaynaklanıyordu."[23]

Bununla birlikte Russell anlaşmazlığın dinsel konulardan kaynaklandığını anımsıyordu. Wittgenstein "bir Hıristiyan olmamam gerçeğinden dolayı fazlasıyla acı çekti"[24] ve o sıralarda "mistik heyecanının doruklarındaydı" diyordu.[25] O: "büyük bir ciddiyetle iyi olmanın akıllı olmaktan daha iyi olduğuna beni inandırdı," ama yine de (Russell burada eğlendirici bir paradoks görüyor gibidir) "yabanarılarından çok korkuyordu ve böcekler yüzünden İnnsbruck'ta bulduğumuz pansiyonda bir gece daha kalamadı."[26]

Çok sonraları Russell, İnnsbruck'taki buluşmadan sonra Wittgenstein'ın onu görüşmek için fazlasıyla kötücül saydığını ve bu yüzden bütün bağlantılarını kestiği izlenimini verir. Russell kötücül olarak düşünülmekten hoşlanmıştı ve hiç kuşkusuz belleğinde en taze kalan da buluşmanın bu yönü olmuştur. Aslında Wittgenstein, Russell'ın cinsel aşırılıklarını onaylamıyordu ve İnnsbruck'taki buluşmalarından önce Lessing'in *Religiösen Streitschriften*'ini okumasını önererek (Russell'ın uygulamadığı bir öneri), onu dinsel temaşa yoluna yöneltmeye çalışmıştı. Ama Wittgenstein'ın İnnsbruck'taki buluşmalarından sonra Russell'la bağlantı kurmaktan kaçındığı doğru değildir; buluşmayı izleyen aylar içinde en az iki mektup yazmıştır[27] ve her biri "Uzun za-

---

[23] Dora Russell, *a.e.*, s. 160.

[24] BR'den GEM'ye, 27.5.29.

[25] Russell, *Özyaşamöyküsü*, s. 332.

[26] *A.g.e.*

[27] Bu mektuplar şu an Brenner Arşivi'ndedir.

mandır senden hiç haber alamıyorum" sözleriyle başlar.

O halde haberleşmeyi Russell'ın kestiğine dair işaretler vardır. Belki de gerçek, Russell'ın Wittgenstein'ın din konusundaki içtenliğini hoş göremeyecek kadar can sıkıcı bulmuş olmasıdır. Çünkü eğer Wittgenstein'ın "mistik heyecanının doruklarında" olduğu doğruysa, Russell'ın da ateist katılığının doruklarında olduğu aynı şekilde doğrudur. Ottoline'ın esin verdiği "Dinin Özü" ve "Mistisizm ve Mantık" aşkınlığının yerinde, halk sözcüsü ve popüler bir yazar rolünde her fırsatta dile getirdiği şiddetli bir Hıristiyanlık karşıtlığı vardı.

Bir de Engelmann'ın çok üzerinde durduğu, bununla bağlantılı ve belki daha derin bir ayrılık vardı: dünyayı düzeltmeye çabalamakla, yalnızca kendini düzeltmeye çalışmak arasındaki fark. Bir kez daha yinelemek gerekirse, bu sadece Wittgenstein'ın daha içe kapanık ve bireyci olmasından değil, ama Russell'ın daha az böyle olmasından kaynaklanıyordu. Savaş onu bir sosyalist yapmıştı ve dünyanın yönetim biçiminin acilen değiştirilmesi gerektiğine inandırmıştı; kişisel ahlaka dair sorunlar, çok daha önemli olan ve dünyayı daha güvenli bir yer yapmaya dair kamusal kaygının yanında ikinci plandaydı. Engelmann'ın anlattığı, bu farkı en yalın biçimde ortaya koyan hikâyede hiç kuşkusuz Innsbruck'taki buluşma ima edilmiştir:

> Yirmilerde Russell bir "Barış ve Özgürlük İçin Dünya Örgütü" ya da buna benzer bir şey kurmak veya katılmak istediğinde Wittgenstein öyle sert bir biçimde kızmış ki, Russell ona şöyle söylemiş: "Herhalde *sen*, Savaş ve Kölelik İçin bir Örgüt kurmayı tercih edersin," Wittgenstein da bunu hararetle onaylamış: "Evet, bu bile daha iyi, bu bile!" [Engelmann, Nedo, *a.e.*'de alıntılanmıştır]

Eğer bu doğruysa, o zaman Russell, Wittgenstein'ı görüşmek için fazlasıyla kötücül bir kişi saymıştır. Çünkü artık hayatının kalan kıs-

mındaki etkinliklerinin temelini oluşturan etik görüşün bir kez daha tümden yadsınması söz konusu olamazdı.

Zaten Russell da Wittgenstein'la haberleşmek veya onu İngiltere'ye gelmeye ikna etmek için daha başka girişimde bulunmadı. Wittgenstein Avusturyalı köylülerin "basitlik ve alçaklık"ından kaçacaksa bile bu Cambridge'deki eski öğretmeni aracılığıyla olmayacaktı.

Wittgenstein'ın Trattenbach'ta ilkokul öğretmeni olarak geçirdiği dönemde yaşadığı başarısızlık tam da kendini bu işe adaması yüzündendi. Yüksek beklentileri ve bunları müsamahasız olarak uygulaması, öğrencilerinin çoğunun kafasını karıştırmış ve korkutmuş; diğer öğretmenlerle bile geçinememiş ve ailelerin düşmanlığını kazanmıştı. Ve Russell tarafından kabul etmeye zorlandığı gibi, Trattenbach'taki insanların kötülüğünde onlara özel hiçbir şey yoktu – aynı tepkiyle başka bir yerde de karşılaşabilirdi.

Eğer yapacak daha iyi bir şeyler bulabilseydi, okul öğretmenliğini tamamen bırakacağına dair bazı göstergeler vardır. Russell'la İngiltere'ye dönme konusunda konuştuğu kadar, Engelmann'la da "Rusya'ya uçma" olasılığını tartışmıştı. İki ülkede de ne yapabileceğini bilmiyordu. Kesinlikle felsefe değil – *bu konuda* söyleyebileceği her şeyi kitabında söylemişti.

Sonuçta onu Eylül 1922'de Trattenbach'la aynı bölgede yeni bir okula, bu kez Hassbach adlı bir köyde ortaokul öğretmenliğine başlarken buluruz. Bunu hiçbir büyük umudu olmadan yapıyordu. Başlamadan önce Engelmann'a "oradaki yeni çevreden (öğretmenler, mahalle papazı vb) çok olumsuz bir izlenim" edindiğini bildirmişti. "Bunlar *kesinlikle* insan değil, sadece iğrenç solucanlar," diyordu.[28]

[28] LW'den PE'ye, 14.9.22.

Belki de ortaokul öğretmenleriyle daha iyi geçinebileceği düşünülebilirdi, ama "özelleşmiş öğretim" numaralarını tamamen katlanılamaz buldu ve kısa zamanda ilkokula geri dönmeyi istedi. Yeni okulunda yalnızca bir ay kalabilmişti.

Kasımda Puchberg'deki bir ilkokula başladı. Burası Schneeberg dağlarının arasında, şimdi popüler bir kayak merkezi olan hoş bir köydü. Yine çevresindeki insanlarda herhangi bir insanlık görmedi; [şu an Brenner Arşivi'nin mülkiyetinde bulunan, tarihsiz, ama büyük bir olasılıkla Kasım ya da Aralık 1922'ye ait bir mektupta] Russell'a şöyle diyordu, aslında insan değiller, dörtte birleri hayvan ve dörtte üçleri insandı.

Tractatus'un kopyaları en sonunda eline ulaştığında, Puchberg'e geleli çok olmamıştı. Ogden'e 15 Kasımda şöyle yazdı: "Gerçekten hoş görünüyorlar. Keşke içeriği de göründüğünün yarısı kadar iyi olsaydı." Mantık üzerine olan üç ciltlik yapıtının iki cildi yayımlanmış olan Johnson'un kitabını alıp almayacağını merak ediyordu: "*Onun* kitap hakkında ne düşündüğünü bilmek isterim. Eğer onu görürsen lütfen sevgilerimi ilet."[29]

Doğal olarak, Puchberg'de de felsefe tartışabileceği kimse yoktu. Ama en azından müziğe duyduğu aşkı paylaşabileceği birini bulmuştu. Rudolf Koder, okulda müzik hocalığı yapan çok yetenekli bir piyanistti. Koder'in "Ayışığı" Sonatı'nı çaldığını duyunca Wittgenstein müzik odasına girmiş ve kendini tanıtmıştı. O günden sonra ikisi hemen hemen her öğleden sonra, klarnet ve piyano düetlerini – Brahms ve Labor'un klarnet sonatları ile Brahms ve Mozart'ın klarnet beşlilerinin düzenlemelerini çalmak için buluştular.

---

[29] LW'den CKO'ya, 15.11.22.

Daha sonra bölgedeki bir kömür ocağında çalışan ve köy korosunun bir üyesi olan Heinrich Postl da bu müzik toplantılara katılmaya başladı. Postl, Wittgenstein'la iyi dost oldu ve onun koruması altına girdi; sonraları Wittgenstein ailesi tarafından kapıcı ve kahya olarak işe alınacaktı. Wittgenstein ona sevdiği kitapların bazılarının kopyalarını verdi –Tolstoy'un *Kısa İncil*'i ile Hebel'in *Schatzkästlein*'ı– ve kendi ahlaksal değerlerini ona aşılamaya çalıştı. Böylece bir defasında Postl dünyayı düzeltmeyi istediği yorumunu yapınca, Wittgenstein şöyle yanıtladı: "Yalnızca kendini düzelt, dünyayı düzeltmek için yapabileceğin tek şey bu."[30]

Wittgenstein, Koder ve Postl dışında köylüler ve okul personeli arasından fazla dost edinmedi. Trattenbach'ta olduğu gibi, öğretme biçimi birkaç öğrencisini başka türlü ulaşamayacakları noktalara getirirken, çocukların evdeki işlerini engellendiği için aileleri kızdırdı.

Wittgenstein ilkokul öğrencilerine öğretme mücadelesi verdiği sırada *Tractatus* akademik çevrelerde giderek daha çok kişinin dikkatini çekiyordu. Viyana Üniversitesi'nden matematikçi Hans Hahn 1922'de kitap üzerine bir konferans verdi. Daha sonra Moritz Schlick'in başını çektiği bir grup felsefecinin de dikkatini çekti – bu grup zaman içinde ünlü Viyana Mantıkçı Pozitivistler Çevresine dönüşecekti. *Tractatus*, Cambridge'de de hocalardan ve öğrencilerden oluşan, küçük, ama etkili bir grubun tartışmalarının odağı olmuştu. Kitabın Cambridge'deki ilk genel tartışması büyük bir olasılıkla Ocak 1923'te, Richard Braithwaite'in Ahlaki Bilimler Kulübü'nde yaptığı "*Tractatus Logico-Philosophicus*'unda açıkladığı üzere Wittgenstein'ın mantığı" konulu konuşmadır.

---

[30] Adolf Hübner'in yaptığı bir görüşmede Postl tarafından alıntılanmıştır.

Bir süre için Wittgenstein'ın Cambridge'deki tek bağlantısı, ona Mart ayında şair ve edebiyat eleştirmeni I. A. Richards'la birlikte yazdığı ve kısa bir süre önce yayımlanan kitabı *Anlamın Anlamı*'nı [*The Meaning of Meaning*] gönderen Ogden'di. Ogden kitaba, Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta ele aldığı anlam sorununa nedensel bir çözüm getirmiş gözüyle bakıyordu. Wittgenstein ise bunun yersizce olduğunu düşünüyordu. "Sanırım açıkça itiraf etmeliyim, örneğin kitabımda söz ettiğim *sorunları anlamadığıma* inanıyorum (doğru çözümü vermiş olsam da olmasam da)."[31] Russell'a yazdığı 7 Nisan tarihli mektupta daha da ileri gidiyordu:

Kısa bir süre önce *Anlamın Anlamı*'nı aldım. Kuşkusuz sana da gönderilmiştir. Acınacak bir kitap değil mi?! Felsefe bu kadar kolay değildir! İnsan buna bakarak kalın bir kitap yazmanın ne kadar kolay olduğunu görebilir. En kötüsü de Profesör Postgate Litt. D. F. B. A. vs vs'nin önsözü. Bu kadar aptalca pek az şey okumuşumdur. [LW'den BR'ye, 7.4.23; mektup şu an Brenner Arşivi'nin mülkiyetindedir]

Bu, Wittgenstein'ın Innsbruck'taki talihsiz buluşmalarından sonra Russell'a yazdığı ikinci mektuptu ve yanıt için sabırsızlanıyordu. "Bir ara bana yaz," diye rica etmişti, "işlerin nasıl gidiyor ve bebeğin neler yapıyor; mantık çalışmaya çoktan başladı mı?"

Görünüşe göre Russell bunu yanıtlamamıştır. Wittgenstein'ın Ogden'in eserini kesin bir şekilde bir kenara bırakması muhtemelen onu kızdırmıştır, çünkü o kitapta eleştirilecek pek az şey bulmuştu. Kitap birçok açıdan, kendisinin *Zihin Çözümlemesi*'nde söylediği şeylerin yeniden ifade edilmesiydi. Kısa bir süre sonra *The Nation*'da Russell tarafından kaleme alınmış ve kitabı "önemi tartışılmaz" diye tanımla-

[31] LW'den CKO'ya, Mart 1923.

yan olumlu bir eleştiriyi okuyunca Wittgenstein şok oldu. Frank Ramsey'den öğrendiğine göre, Russell "*Anlamın Anlamı*'nın önemli olduğunu gerçekten düşünmüyor, ama satışını teşvik ederek Ogden'e yardım etmek istiyor"du;[32] bu da kesinlikle Wittgenstein'ın hoşnutsuzluğunu arttıran ve Russell'ın artık *ciddi* olmadığı inancını pekiştiren bir açıklamaydı. 1930'larda Wittgenstein, bir iki kez Russell'ın o sıralarda yaptığı felsefi çalışmalarıyla ilgilenme girişimlerinde bulundu (ve başarısız oldu), ancak bir daha asla Russell'a candan bir biçimde, bir dost olarak hitap etmedi.

Gittikçe artan bir şekilde yalnızlaştığından ("Büyük utancıma rağmen," diye yazmıştı Engelmann'a, "konuşabildiğim insanların sayısının sürekli azaldığını itiraf etmeliyim")[33] Wittgenstein'ın arkadaşlara *ihtiyacı* vardı. Ogden aracılığıyla Keynes'in *Manchester Guardian*'a özel bir ek olarak yayımlanan "Avrupa'nın Yeniden Yapılanması" gönderildiğinde, teşekkür etmek için doğrudan Keynes'e bir mektup yazmayı denedi. "Bizzat senden gelen ve nasıl olduğunu ve benzeri şeyler söyleyen bir satır tercih ederdim," diyordu ona:

Yoksa mektup yazmak için çok mu meşgulsün? Öyle olduğunu zannetmiyorum. Johnson'u hiç görüyor musun? Eğer görüyorsan, lütfen sevgilerimi ilet. Ondan da haber almayı çok istiyorum (kitabım hakkında *değil*, kendisi hakkında).

Eğer böyle bir şey yapmayı lütfedersen, ara sıra yaz bana. [LW'den JMK'ya, 1923]

Yanıt vermek Keynes'in bir yıldan daha fazla bir zamanını aldı. 27

---

[32] FR'den LW'ye, **20.2.24**; *Letters to C. K. Ogden* [*C. K. Ogden'e Mektuplar*], s. **83**-5'te yer almaktadır.

[33] LW'den PE'ye, **10.8.1923**.

Mart 1923'te Wittgenstein Ogden'e "Keynes bana mektup yazdı mı?" diye sordu. "Eğer yazdıysa, ona mektubunun bana ulaşmadığını söyler misin lütfen."[34] Hatta Keynes'in mektubunun yanlış adrese gitmesi olasılığına karşı Ogden'e daha önce iki kez vermiş olmasına rağmen Purchberg adresini tekrar verdi.

Wittgenstein'ı İngiltere'ye dönmeye ikna edebilecek (ve sonunda da yapan) kişi Keynes'di. Bu arada Cambridge'le bağlantısı, Keynes'in bir arkadaşı, onun gibi bir Havari ve King's Koleji'nin bir üyesi olan Frank Ramsey aracılığıyla devam ediyordu.

Yayımlandığı ilk yıl Cambridge'de *Tractatus*'u inceleyenler arasında Ramsey hiç şüphe yok ki en kavrayışlı olanıydı. Hâlâ bir üniversite öğrencisi olmasına rağmen (1923'te henüz ondokuz yaşındaydı), bir felsefi dergisi olan *Mind*'da Wittgenstein'ın eseri üzerine bir tanıtım yazmakla görevlendirilmişti. Bu tanıtım, bugün bile hâlâ eserin en güvenilir ve en derinlemesine eleştirilerinden biridir. Yazı Russellcı bir üslupla başlar:

> Geniş bir konu yelpazesinde özgün fikirler içeren, yazarının iddia ettiği gibi, temelde ele aldığı sorunların nihai çözümü olsun olmasın tutarlı bir dizge oluşturan bu çok önemli kitap olağanüstü bir ilgiyi ve bütün felsefecilerin dikkatini hak etmektedir. [Ramsey, "Critical Notice of L. Wittgenstein's 'Tractatus Logico-Philosophicus'," *Mind*, Ekim 1923, s. 456-78]

Ancak bunun ardından Ramsey, Russell'ın önsözündeki bazı yanlış anlamalara karşı çıkarak –örneğin Russell'ın Wittgenstein'ın "mantıksal olarak mükemmel bir dil" olasılığıyla ilgilendiğini düşünmesi– ve kitabın ana çizgilerinin daha dolu ve daha güvenilir bir açıklamasıyla devam eder.

---

[34] LW'den CKO'ya, 27.3.23.

Wittgenstein Ogden'den, Ramsey'in 1923'ün yaz tatilinde Viyana'ya gelmeyi düşündüğünü duyunca bizzat Ramsey'e mektup yazarak Puchberg'e davet etti. Ramsey bunu memnuniyetle kabul etti ve tam olarak ne beklemesi gerektiğini bilmeden 17 Eylülde oraya vardı. Orada kaldığı iki hafta boyunca Wittgenstein gününün beş saatini –okuldaki işi bittikten sonra, öğleden sonra ikiden akşam yediye kadar– *Tractatus*'u satır satır beraber gözden geçirmeleri için ona ayırdı. Ramsey "Son derece aydınlatıcı," diye yazmıştı Ogden'e; "bundan hoşlanır görünüyor ve saatte yaklaşık bir sayfa ilerliyoruz":

> Kitapla çok ilgili, buna karşın artık zihninin esnek olmadığını ve asla başka bir kitap yazamayacağını söylüyor. Köydeki okulda saat 8'den *12*'ye veya *1*'e kadar öğretmenlik yapıyor. Çok yoksul ve burada sadece tek bir arkadaşı olduğundan sanırım sıkıntılı bir hayat sürdürüyor. İş arkadaşlarının çoğu ona biraz deli gözüyle bakıyor. [FR'den CKO'ya, tarihsiz]

Kitabı böylesi ayrıntılı incelerken, Wittgenstein metinde bazı düzeltmelerle değiştirmeler yaptı ve bunlar sonraki basımlara dahil edildi. Hem Wittgenstein hem de Ramsey için, Ramsey'in kitabı baştan sona en küçük ayrıntısına kadar anlaması önemliydi. Wittgenstein –1914'te Norveç'e geldiğinde Moore'un yaptığına benzer şekilde– Ramsey'in de İngiltere'ye döndükten sonra her şeyi unutmasından endişeleniyordu. "Çok kötü," diye yazmıştı annesine gönderdiği mektupta Ramsey, " 'Anlaşıldı mı' diye sorduğunda, 'hayır' dediğimde şöyle diyor: 'Allah kahretsin, bunu baştan almak *dehşet* verici'."[35]

Ramsey, Wittgenstein'ın eserini bir yüksek matematik teorisine temel almak niyetindeydi. Kitabı incelemeyi nihayet bitirdiklerinde,

---

[35] FR'den annesine, 20.9.23.

"Kitabı daha da geliştirmeyi deneyeceğim, bu nedenle de fikir vermesi için onu sıkıştıracağım" diye yazmıştı:

Kendisinin daha fazla hiçbir şey yapmayacağını söylüyor, sıkıldığı için değil, zihni artık esnek olmadığı için. Hiç kimse 5 ila 10 yıldan fazla felsefe yapamaz diyor. (Onun kitabı 7 yıl almış.) Russell'ın da başka önemli bir şey yapmayacağına emin. [FR'den annesine, 20.9.23]

Wittgenstein en azından Russell'ın *Principia Mathematica*'sının yerini *bir şeyin* alması konusunda hemfikir olacak kadar Ramsey'in planını desteklemiş görünür. Russell'ın *Principia*'nın yeni bir basımını planladığını öğrendiğinde Ramsey'e "bir parça kızmış" gibi geldi: "çünkü R'ye kitabın çok yanlış olduğunu ve yeni bir baskının boşuna olacağını gösterdiğini düşünüyordu. Her şeyin yeni baştan yapılması gerekiyordu."

Wittgenstein'ın o sıradaki hayat koşulları konusunda Ramsey bir parça kaygılıydı:

Çok yoksul, en azından çok tutumlu bir biçimde yaşıyor. İçinde bir yatak, bir lavabo, küçük bir masa ve sert bir sandalyenin olduğu badanalı, *küçücük* bir odası var. Başka bir şey için yer yok. Dün akşam paylaştığım akşam yemeği ise oldukça tatsız sert bir ekmek, tereyağı ve kakaodan ibaretti. [anılan mektup]

Bununla birlikte Wittgenstein'ın genç görünüşünden ve atletik canlılığından da etkilenmişti. "Felsefesini açıklarken heyecanlanıyor ve canlı el kol hareketleri yapıyor, ama cana yakın bir gülümsemeyle gerginliği gideriyor." Wittgenstein'ın "kendi sözel ilhamını abarttığı"nı düşünme eğilimindeydi, ama onun dehasından şüphesi yoktu:

O harika biri. Moore'u büyük bir adam olarak düşünürdüm, ama W'nin yanında! [anılan mektup]

Wittgenstein açısından Ramsey'le yaptığı tartışmalar, yorucu bile olsalar her zamanki rutininde canlandırıcı ve keyifli bir değişim ve Cambridge'le memnuniyet verici bir bağlantı sağlıyordu. Ramsey'e, eğitim yılının sonunda muhtemelen Puchberg'den ayrılacağını söyledi, ama sonra ne yapacağı konusunda kesin bir fikri yoktu – belki bir bahçıvan olarak iş bulabilirdi veya iş aramak için İngiltere'ye geri dönebilirdi. Savaştan önce Russell'la geçirdiği altı döneme ve belki *Tractatus*'un bir mezuniyet tezi olarak kabul edilmesine dayanarak, Ramsey'den bir üniversite diplomasına hak kazanıp kazanmadığını öğrenmesini istedi.

Güz dönemi için Ramsey'in Cambridge'e dönmesi üzerine, Wittgenstein'la aralarında sıcak ve dostça bir yazışma başladı. Gönderdiği ilk mektuplardan birinde Ramsey (Keynes'den öğrendiğine göre) Cambridge diploması almaya uygunluğu belirleyen kuralların değiştiğini açıkladı. Altı dönem kalıp bir tez sunarak üniversite diploması almak artık mümkün değildi. Wittgenstein bir diploma istiyorsa, Cambridge'e dönerek en azından bir yıl daha geçirmeli ve ardından bir tez sunmalıydı. Bu yolla bir doktora unvanı elde etmeyi umabilirdi.

Keynes, Ramsey aracılığıyla masrafları için 50 sterlin ödemeyi önererek, Wittgenstein'ı İngiltere'ye gelmeye kandırmaya çalıştı. İlk başta bu öneriyi kendisi olduğunu belli etmeden yapmayı denedi. Ama doğrudan sorulduğunda Ramsey itiraf etmek zorunda kaldı: "50 sterlin Keynes'in":

Doğrudan söylemememi istedi, sana hiç yazmadığı için ondan almaktansa bilinmeyen bir kaynaktan gelen parayı kabul etmenin daha muhtemel olduğunu düşündü. Neden yazmadığını bilmiyorum, o da açıklayamıyor. Bu konuda bir tür "kompleksi" olması gerektiğini söylüyor. *Senden sıcak bir sevgiyle söz ediyor ve tekrar görmeyi çok istiyor.* [FR'den LW'ye, 20.12.23]

Ramsey ikna etmek için Wittgenstein'ın yeğeni Thomas Stonborough'a bile (onu Cambridge'den tanıyor olmalıydı) yazmıştı. "Keynes, L. W.'yi tekrar görmeyi çok istiyor ve önerdiği 50 sterlin de bunun mektupları yanıtlayamamasından daha önemli bir kanıt. L. W.'den dikkat çekici bir sevgiyle söz ediyor."[36]

Bu, Wittgenstein'ı önce bir yaz tatilinde İngiltere'ye gelmeye, sonra da öğretmenliği bırakıp Cambridge'de felsefe çalışmalarına devam etmeye ikna etmek için verilen uzun uğraşların başlangıcıydı. Ramsey, Wittgenstein'ın çok değiştiği ve büyük ölçüde insanlardan uzak yaşadığı böylesi uzun bir aradan sonra Cambridge ortamına girme konusundaki korkularını hafifletmek için elinden geleni yaptı. 20 Aralıkta bu korkuyu çok iyi anlayabildiğini yazdı, "ama bunu önemsememelisin" diyordu:

Cambridge'de pansiyon tutabilirim ve istediğinden veya görebileceğini düşündüğünden daha fazla kimseyi görmek zorunda kalmazsın. Kaçınılmaz bir biçimde onlarla çok fazla birlikte olacağın için insanlarla kalmanın zor olabileceğini anlayabiliyorum, *ama tek başına yaşarsan topluma da yavaş yavaş girebilirsin.*

Bunu, insanları sıkmaktan veya kızdırmaktan duyduğun korkuyu onaylama olarak anlamanı istemiyorum, çünkü *şahsen seni görmeyi çok istediğimi* biliyorum. Ama sadece şunu söylemek istiyorum, eğer böyle bir korkun varsa ilk başta herhangi birisiyle kalmadan tek başına yaşaman hiç kuşkusuz sorun olmayacaktır. [FR'den LW'ye, 20.12.23]

Ramsey, daha sonra bu yönde bir üstelemenin sonuçsuz olduğunu fark etti. Wittgenstein'ın istediği son şey, İngiltere'de *yalnız* yaşamak-

[36] FR'den Thomas Stonborough, Kasım ya da Aralık 1923; mektup şu an Brenner Arşivi'ndedir.

tı. Her halükârda Şubat 1924'te Wittgenstein'ı yaz için İngiltere'ye gelmeye ikna etmeye çalışmaktan vazgeçti ve bunun yerine ona Viyana'ya gelme planından söz etti.

Ramsey bir süredir psikanalize girme fikriyle ilgilenmişti. İlk başlarda bunun nedeni evli bir kadına duyduğu "mutsuz ihtiras"ın getirdiği duygusal fırtınalardı. 1924'ün Büyük Perhiz döneminde yaşadığı bunalımdan sonra bu fikre geri dönmüştü. Bu ve akademik kariyerine başlamadan önce Cambridge'e bir ara verme isteği yalnızca Viyana'da altı ay geçirme kararıyla sonuçlandı. Viyana'yı tercih etmesinin nedeni yalnızca psikanalize girme arzusu değildi, oradayken çalışmasını tartışmak üzere düzenli olarak Wittgenstein'ı da görebilecekti.

Kendi çalışmasıyla bağlantılı olarak *Principia Mathematica*'nın yeni baskısında yardım etmek için Russell'la görüşmüştü. Russell ona, yorumda bulunması için yeni basıma dahil etmek istediği düzeltmelerin müsveddesini vermişti. Ramsey'in eleştirileri kaydedilmemiştir. Yeni önsöz sadece, "yazarlar"ın (değiştirmelerden yalnızca Russell sorumlu olsa da Russell ve Whitehead'i kastederek) Ramsey'e "çok şey borçlu oldukları"nı belirtir.

Ama Wittgenstein'a göre Ramsey, bu projede oldukça acımasız davranmıştır:

Hiçbir önem taşımadığı konusunda çok haklısın. Matematiksel tümevarımın, indirgeme ilksavı kullanılmadan zekice bir kanıtı yalnızca. Temel hiçbir değişiklik yok, kimliği önceden nasılsa öyle. Onun çok yaşlı olduğunu hissettim: tek tek her şeyi anlamış görünüyor ve 'evet' diyordu, ama hiçbir etki yaratmamış oluyordu ve üç dakika sonra eski satırları üzerine konuşuyordu. Yapıtından artık yalnızca şunu kabul etmiş görünüyordu: bir ismin olacağı yere bir sıfat koymak saçmalık, ki bu da onun tipler teorisine yardımcı oluyor. [FR'den LW'ye, 20.2.24]

Gerçekten de yeni baskı hiç kimseyi memnun edememişti. Wittgenstein ve Ramsey, kitabın Wittgenstein'ın eleştirilerini çok az dikkate aldığını düşünürlerken, Whitehead fazlasıyla Wittgensteinci bulmuş ve Russell'ın eklediği yeni fikirlere karşı olduğunu belirten bir makale yayımlamıştı.

Ramsey Viyana'ya Mart ayında gitti. Thomas Stonborough ile yolculuk etti ve bu sırada Wittgenstein ailesi hakkında bazı çarpıcı gerçekler üzerine bilgilendirildi – Wittgenstein'ın üç erkek kardeşi intihar etmiş, geriye üç kız kardeşi ve bir erkek kardeşi kalmıştı, hepsi de Viyana'da yaşıyorlardı. Thomas Stonborough'la tanıştıktan sonra Ramsey, Wittgenstein hakkındaki "çok yoksul" yorumunun düzeltilmesi gerektiğini anlamış olmalıdır. Paris'te Thomas'ın babası Jerome Stonborough'la tanıştırıldı, annesine söylediğine göre "tıpkı zengin bir Amerikalı gibi görünüyordu."[37]

Ramsey Viyana'da, o sıralar Schönborn Palas'ta oturan Margarete'yle tanıştığında, Wittgenstein ailesinin zenginliğinin boyutunu kendi gözleriyle gördü: "Çok zengin olmalı." Gelecek Cumartesi için palastaki bir yemekli davete çağırılmıştı: "Anladığım kadarıyla eğlence çoğu kadın olmak üzere Wittgensteinlar ve çoğu erkek olmak üzere oğul Tommy'nin arkadaşlarından oluşuyordu. Erkeklerin sayısı epey fazla." Müzik, profesyonel bir yaylılar dörtlüsü tarafından yapılıyordu, önce Haydn ve ardından da Beethoven çalmışlardı. Ramsey Haydn'ı tercih ediyordu, ama farkında olmaksızın bunu belli ettiği söylendi – "Bundan kaçamayacağım için bence sakıncası da yoktu." Yemekten sonra Paul Wittgenstein'la konuştu; "ünlü bir piyanist ve

[37] FR'den annesine, Mart 1924 tarihli ("Trende Innsbruck-Viyana Pazar").

bir kolunu savaşta yitirmiş bir kardeş, şimdiyse tek elle piyano çalıyor. Lionel, Ludwig'le akraba olduğunu bilmeden adını duymuştu" ve Paul ile Hermine tarafından dışarıda bir öğle yemeğine davet edildi.[38]

Aileyle tanıştıktan sonra Ramsey, Wittgenstein'ın durumunun kendi kendini cezalandırıcı boyutunu daha iyi anlamıştı. Keynes'e yazarak "daha rahat bir hayat sürdürmesini sağlamanın veya enerjisini ve beynini aptalca harcamasını engellemeye çalışma"nın muhtemelen bir yararı olmayacağını anlattı:

Bunu şimdi açıkça anlayabiliyorum çünkü kız kardeşlerinden birini tanıdım ve ailenin geri kalanıyla da tanıştım. Çok zenginler ve ona para vermek ya da onun için herhangi bir şey yapmak için çırpınıyorlar. Wittgenstein bütün girişimlerini geri çeviriyor; Noel hediyelerini ve hasta düştüğünde gelen yemekleri bile geri gönderiyor. Bütün bunların nedeni onlarla arasının kötü olması da değil, çok özel bir amaç için olmadığı sürece kazanmadığı parayı istemiyor. Sanırım para kazanmak için öğretmenlik yapıyor ve sadece, eğer para kazanmanın daha iyi bir yolunu bulabilirse öğretmenliği bırakır. Bu da gerçek bir kazanma olmalı, en ufak bir şekilde kendisi için ayarlanmış görünen hiçbir işi kabul etmeyecektir. Çok, çok yazık.

Temel bir psikolojik açıklama bile ileri sürmüştü: "Görünüşe göre bu, çok katı yetiştirilmenin bir sonucu. Erkek kardeşlerinin üçü intihar etmiş – babaları tarafından çok çalışmaya zorlanmışlar: bir ara bu sekiz çocuğun yirmialtı özel öğretmeni varmış ve anneleri de onlarla hiç ilgilenmemiş."[39]

Viyana'daki ilk haftanın sonunda Ramsey, Wittgenstein'la bir gün

---

[38] FR'den annesine, tarih olarak yalnızca "Pazar" ibaresi yer almaktadır, ama kesinlikle Mart 1924'te Viyana'dan yazılmıştır.

[39] FR'den JMK'ya, 24.3.24; Nedo, *a.e.*, s. 191.

geçirmek üzere Puchberg'e gitti. Zihni büyük ölçüde psikanalizle meşguldü ve Wittgenstein'la matematiğin temelleri üzerine olan çalışması hakkında konuşmayı planlamıyordu. Ama görünüşe göre konuşmak için biraz gayret sarf etmiş, ancak Wittgenstein'ın yanıtlarını düş kırıcı bulmuştur. "Wittgenstein bana yorgun göründü," diye yazmıştı annesine, "aslında hasta değil; ama onunla çalışmam hakkında konuşmanın gerçekten hiçbir faydası yok, dinlemeyecek. Eğer bir soru ortaya atarsan senin yanıtını dinlemeyecek, kendisi bir yanıt düşünmeye başlayacak. Bu da onun için çok zor bir iş, çok ağır bir yükü yokuş yukarı çıkarmak kadar zor."[40]

Puchberg'i ziyaretinden sonra Ramsey, Keynes'e, Wittgenstein'ı kendi kendisini soktuğu bu düşmanca çevreden uzaklaştırmanın önemini vurgulayan bir mektup yazdı:

... eğer çevresinden uzaklaşırsa ve çok yorgun olmazsa ve onu harekete geçirmeme izin verirse daha fazla iyi iş çıkarabilir ve büyük bir olasılıkla bu düşünceyle İngiltere'ye gelebilir. Ama burada öğretmenlik yaptığı sürece herhangi bir şey yapacağını sanmıyorum. Sanki çok yıpranmış gibi, düşünmek onun için çok zahmetli bir iş. Yaz tatili boyunca burada olsaydım onu harekete geçirmeyi deneyebilirdim. [FR'den JMK'ya, 24.3.24]

Görünüşe göre Wittgenstein Ramsey'den Keynes'e yazarak İngiltere'ye gelme konusundaki tavrını açıklamasını istemişti. Meseleyi İngilizce yeterince açıklayamayacağını, Almanca yazdığı takdirdeyse Keynes'in anlamayacağına inanıyordu. Ramsey Wittgenstein'ın eski tanışıklıkları yenilemek üzere İngiltere'ye gelme konusunda büyük endişeleri olduğunu açıkladı. Russell'la artık konuşamadığını hissediyordu ve Moore'la tartıştıktan sonra aralarını düzeltememişlerdi; ge-

[40] FR'den annesine, 30.3.24.

riye Keynes ve Hardy kalıyordu. Keynes'i yeniden tanımayı çok fazla istiyordu, ama yalnızca eski yakınlıklarını yakalayabilirlerse. İngiltere'ye sadece ara sıra Keynes'i görmek ve yüzeysel bir tanışıklık kurmak için gelmek istemiyordu. Savaştan beri çok değiştiğini hissediyordu ve birlikte uzun zaman geçirmedikleri sürece Keynes onu asla anlamazdı.

Bu nedenle *eğer* Keynes onu kır evine konuk olarak davet ederek tekrar tanımak için uzun bir zaman harcamaya hazırsa İngiltere'ye gelmeye razı olabilirdi.

Ramsey bu açıklamayı bir uyarıyla bitirdi:

Korkarım ki bunu zor ve yorucu bulacaksın. Onu çok sevmeme rağmen, sohbetimizin başlıca dayanağını oluşturan, eserine duyduğum büyük ilgi olmasa, onunla bir iki günden fazlasını geçirmekten hoşlanacağımdan şüpheliyim. [anılan mektup]

Ama diye ekliyordu, "eğer gelmesini ve seni görmesini sağlayabilirsen memnun olurum; olasılıkla bu onu buradaki tekdüze yaşamdan kurtaracaktır."

Şimdilik Keynes, Wittgenstein'ı davet etme ve yazı onunla beraber sayfiyede geçirme önerisini yanıtlamamıştı; muhtemelen bu talebin çok fazla olduğunu düşünüyordu. Ancak –29 Martta, görünüşe göre, Ramsey'in mektubunu görmeden önce– geçen yıl Wittgenstein'dan gelen mektubu sonunda yanıtlamıştı. Bu uzun gecikmesinin sebebinin, yazmadan önce *Tractatus*'u anlama arzusu olduğunu yazmıştı: "Şu sıralar zihnim temel sorunları düşünmekten o kadar uzak ki, böyle konuları anlamak benim için olanaksız":

Kitabın hakkında ne diyeceğimi hâlâ bilmiyorum, olağanüstü önemli ve dâhice bir eser olduğunu kesin olarak hissetmemden başka. Doğru veya yan-

lış, kitap yazıldığından beri Cambridge'de yapılan bütün temel tartışmalara hâkim olmuş. [JMK'dan LW'ye, 29.3.24]

Wittgenstein'a *The Economic Consequences of the Peace* [*Barışın İktisadi Sonuçları*] de dahil, son yayımlanan kitaplarından bazılarını göndermişti. İngiltere'ye gelmesi için ısrar ederek şöyle vurguluyordu: "Daha başka çalışmalar yapmanı kolaylaştırmak için gücümün yettiği her şeyi yaparım."

Bu son ifade, en azından o an için yersiz olmuştu. Wittgenstein felsefi çalışmaya dönmek istiyordu istemesine, ama en çok da eski arkadaşlıklarını tekrar kurmak istiyordu. Ancak Temmuz ayında, felsefeye dönmesini sağlamak için yapılabilecek hiçbir şey olmadığı konusunda direten yarı İngilizce yarı Almanca bir mektup yazdı:

... çünkü artık, kendim bu tür etkinliklere yönelik hiçbir güçlü içsel itki duymuyorum. Söylemem *gereken* her şeyi söyledim ve bu nedenle de kaynak kurudu. Kulağa tuhaf geliyor, ama işte böyle. [LW'den JMK'ya, 4.7.24]

Öte yandan eğer İngiltere'de yapacak bir iş bulabilirse, sokakları süpürmek veya ayakkabı boyamak bile olsa, "Oraya büyük bir zevkle geleceğim." Böyle bir iş olmadan gelişini değerli kılabilecek tek şey, Keynes'in onunla yüzeysel olmayan bir görüşme biçimine hazır olması olacaktı. Keynes'i yeniden görmenin hoş olacağını söylüyordu, ancak: "pansiyonlarda kalmak ve her gün ya da iki günde bir seninle çay içmek *yeterince hoş* olmayacaktır." Ramsey'in daha önceden ana hatlarıyla ifade ettiği nedenlerden ötürü, samimi bir ilişki kurmak için çok çalışmaları gerekecekti:

Onbir yıldır görüşmüyoruz. Bu sürede senin değişip değişmediğini bilmiyorum, ama *ben* çok değiştim. Eskisinden daha iyi olmadığımı söylediğim için üzgünüm, ama *farklıyım*. Bu nedenle de, eğer buluşacaksak, seni görmeye ge-

len insanın aslında davet etmek istediğin kişi olmadığını düşünebilirsin. Birbirimizi *anlayabilsek* bile, hiç kuşkusuz bir iki sohbet buna karar vermek için yeterli olmayacaktır. Bu yüzden buluşmamızın sonucu senin açından düş kırıklığı ve sıkıntı, benim açımdan da sıkıntı ve umutsuzluk olacaktır.

Böyle bir davet hiç gelmediği için böyle zorluklar da hiç olmadı. Wittgenstein, yazı Viyana'da geçirdi.

1924'ün yaz döneminin onun Puchberg'deki son dönemi olacağına çoktan karar vermiş olmasına karşın o sıralarda görece mutlu görünüyordu. Ramsey Mayısta onu ziyaret ettiğinde, annesine Wittgenstein'ın daha neşeli göründüğünü bildirdi: "Haftalarca çocuklar için bir kedi iskeleti hazırlamakla uğraşmış, bundan keyif alıyor gibi görünüyor. Ama benim çalışmama hiçbir faydası yok," diye de yazmıştı.[41]

Ramsey'in Wittgenstein'a duyduğu saygı hiçbir şekilde azalmamıştı. Daha sonra şöyle yazmıştı:

Aslında büyük bir düşünce çağında yaşıyoruz, Einstein, Freud ve Wittgenstein, hepsi hayatta (ve hepsi de uygarlığın düşmanları olan Almanya veya Avusturya'da yaşıyor!) [FR'den annesine, 27.4.24; Nedo, *a.e.*, s. 188'de alıntılanmıştır]

Ancak yaz boyunca Avusturya'da kalmış olmasına rağmen Wittgenstein'ı görmek için çok az çaba sarf etmişti. Ogden ona bir mektup yazarak geçen yılki tartışmaları sırasında *Tractatus* metninde yapılan düzeltmeleri istediğinde, Wittgenstein'ı İngiltere'ye dönmeden kısa bir süre öncesine, Eylüle kadar görmeyeceği yanıtını verdi. Ogden düzeltmeleri yeni bir baskı ihtimaline karşı istiyordu. Ama o sıralarda bu zayıf bir olasılıktı. Ramsey'in mektubu şöyle bitiyordu:

---

[41] FR'den annesine; *Letters to C. K. Ogden*, s. 85'te alıntılanmıştır.

"Bu kadar az sattığına üzüldüm."[42]

Ramsey yazı, psikanaliz derslerini tamamlayarak ve tezi üzerine çalışarak geçirdi. Viyana'da bulunduğu sırada, Cambridge'e döndüğünde, yirmibir gibi olağanüstü genç bir yaşta King's Koleji'nde bir öğretim üyesi olacağı haberini aldı. Ayrılmadan önce sadece bir kez daha Wittgenstein'ı ziyaret etti. Önceden şöyle söylemişti: "Bugünlerde pek yapmadığımdan, matematik hakkında fazla konuşmak istemiyorum."[43]

Büyük bir olasılıkla bu, Wittgenstein "enerjisini ve beynini aptalca harcamaya" devam ettiği sürece, muhtemelen Ramsey'in çalışmasına "faydası" olmayacağını söylemenin kibar bir yoluydu.

Wittgenstein'ın, Avusturya kırsalındaki çocukların ufkunu genişletmek, aileleriyle diğer öğretmenlerin düşmanlığına direnmek için son girişimi, Eylül 1924'te bu kez Trattenbach'ın komşu köyü Otterthal'deki başka bir köy okulunda öğretmenliğe başlamak oldu.

Trattenbach'taki deneyimlerinden sonra Wechsel dağlarına geri dönmeyi seçmesi belki şaşırtıcıdır. Ama meslektaşlarıyla daha iyi ilişkiler kurabileceğine dair bazı umutları vardı. En azından Hermine böyle düşünüyordu. Wittgenstein, Otterthal'e taşınır taşınmaz Hänsel'e kardeşini ziyaret etmek gibi bir planı olup olmadığını sordu. "Doğal olarak," diyordu, "eğer birisi bana Ludwig'in ne durumda olduğunu söyleyebilirse çok mutlu olacağım, okulla olan ilişkilerini kast ediyorum":

Sanırım, eğitim programı diğer öğretmenlerden çok farklı olduğundan hiç-

[42] FR'den CKO'ya, 2.7.24.

[43] FR'den LW'ye, 15.9.24.

bir uyuşmazlık *olmaması* düşünülemez; ama en azından bu uyuşmazlığın, onun *dağılmasına yol açmadığı* umulabilir. [Hermine'den LW'ye, Sonbahar 1924]

Otterthal'deki okul müdürü, Trattenbach'ta olduğu sırada Wittgenstein'a dostça davranan Josef Putre'ydi. Putre bir sosyalist ve Glöckel'in Eğitim Reformu Hareketinin ateşli bir destekçisiydi ve öğretmenliğinin ilk iki yılında Wittgenstein, tavsiye almak için sık sık ona başvurmuştu.

Elbette Putre'yle arasında fikir ayrılıkları vardı, özellikle de dinin eğitimdeki rolü konusunda. Putre okullarda dua edilmesini engellemeye çalıştığı sırada, Wittgenstein öğrencileriyle her gün dua ediyordu. Bir defasında Putre, Katolik inancı 'söz'de desteklemeye karşı olduğunu ve bunu anlamsız bulduğunu söylediğinde Wittgenstein şöyle yanıtladı: "İnsanlar birbirlerini öperler; bu da ağızla yapılır."[44]

Putre'yle olan arkadaşlığına rağmen, Wittgenstein bir ay içinde Otterthal'in Trattenbach'tan daha kolay olmadığını anlamıştı. "Burada işler iyi gitmiyor," diye yazdı Hänsel'e Ekim ayında, "ve belki de öğretmenlik kariyerim artık sonuna yaklaşıyor":

Bu benim için çok zor. Bir değil bir düzine güç bana karşı ve ben neyim ki? [LW'den LH'ye, Ekim 1924]

Yine de Otterthal'de bulunduğu sırada Wittgenstein, belki de Avusturya'daki eğitim reformuna yaptığı en kalıcı katkıyı gerçekleştirdi – üstelik bu, Glöckel'in programının ilkeleriyle tamamen örtüşen bir katkıydı. Bu *Wörterbuch für Volksschulen*, ilkokullarda kullanılmak üzere hazırlanmış bir yazım sözlüğüydü. Böyle bir kitap yayımlama arzusu Hänsel'den okullarda kullanılan sözlüklerin fiyatları-

[44] Josef Putre, "Meine Erinnerungen an den Philosophen Ludwig Wittgenstein," 7 Mayıs 1953.

nı araştırmasını istemesinden sonra doğmuş gibidir. Yukarıda alıntılanan mektupta şöyle der:

Sözlüklerin bu kadar korkunç pahalı olabileceklerini hiç düşünmemiştim. Ömrüm yeterse ilkokullar için küçük bir sözlük hazırlayacağım. Acil bir ihtiyaçmış gibi görünüyor.

Böyle bir sözlüğe duyulan ihtiyaç yetkililer tarafından da son derece yerinde bulundu. O zaman yalnızca iki sözlük vardı, her ikisi de öğrencilere yazım kurallarını öğretmek amacıyla tasarlanmıştı. Biri, Wittgenstein'ın öğretmenlik yaptığı türden köy okullarındaki çocukların kullanması için fazla büyük ve fazla pahalıydı. Diğeri ise çok küçüktü ve kötü hazırlanmıştı; çocukların kullanma olasılığının neredeyse hiç olmadığı birçok yabancı sözcük içeriyor, genellikle yanlış yazdıkları birçok sözcüğü atlıyordu. Almanca derslerinde ve havanın kötü olduğu günlerde dışarı çıkmadıkları beden eğitimi derslerinde Wittgenstein sözcükleri tahtaya yazıyor ve çocuklar da defterlerine kaydediyorlardı. Daha sonra bu defterler bir araya getirilerek dikildi ve karton kapaklarla ciltlendi.

Yayımlanan sözlüğün önsözünde soruna getirilen bu çözümden söz ederken Wittgenstein şöyle der:

Uygulama aşamasında çalışan kişi bu işin zorluğunu anlayabilir. Çünkü sonuçta her öğrencinin elinde sözlüğün temiz ve eğer mümkünse doğru bir kopyası bulunmalıdır. Bu hedefe ulaşmak için de öğretmen, her bir öğrencinin yazdığı hemen her sözcüğü kontrol etmelidir. (Birkaç öğrenciyi örnek olarak alıp denetlemek yeterli değildir. Bu işin gerektirdiği disiplin üzerineyse konuşmak bile istemiyorum.)[45]

---

[45] Wittgenstein, *Wörterbuch für Volksschulen*'in önsözü; İngilizce çeviri Adolf Hübner'in Werner ve Elizabeth Leinfellner'le birlikte hazırladığı basımdan (Hölder-Pichler-Tempsky, 1977).

Bunun sonucu olarak yazımdaki şaşırtıcı düzelmeye ("Yazım bilinci uyandı!') dikkat çekmesine rağmen, belli ki bu zahmetli ve sıkıcı işi bir kez daha yapmak istemiyordu. *Wörterbuch*, hem kendisi hem de aynı konumdaki diğer öğretmenler için soruna daha pratik bir çözüm olarak düşünülmüştü.

Tractatus'un tam tersine sözlüğün basımı çabucak ve hiçbir büyük sorunla karşılaşılmaksızın gerçekleşti. Kasım 1924'te Wittgenstein Lehrerbildungsanhalt'taki eski müdürü Dr. Latzke'yle bağlantı kurarak planını haber verdi. Latzke de Viyana'daki bir yayınevi olan Hölder-Pichler-Tempsky'le bağlantı kurdu. 13 Kasımda bu yayınevi Wittgenstein'a sözlüğü basma istediklerini belirten bir mektup gönderdi. Sözlüğün elyazmaları 1924'ün Noel tatilinde teslim edildi ve bir sonraki Şubatta da provaları Wittgenstein'ın eline geçti.

Wittgenstein'ın önsözü 22 Nisan 1925 tarihliydi. Böyle bir sözlüğe duyulan gereksinimle sözcüklerin seçiminde ve düzenlenmesinde göz önüne alınan ölçütleri açıklıyordu. Bu ölçütlerin, bir öğretmen olarak kendi deneyimlerine dayandığı açık bir şekilde ifade ediliyordu. "Hiçbir sözcük dahil edilmeyecek kadar yaygın bilinir değildir," diyordu, "çünkü *wo*'nun uzun ünlüyü gösteren "*h*"yle, *was*'ın da "*ss*"yle yazıldığını gördüm."[46] Önsözden anlaşılacağı üzere Wittgenstein sözlüğü, özellikle Avusturya'nın kırsal kesimlerindeki ilkokulların ihtiyaçlarına yanıt vermek için yazmıştı. Bu yüzden sözlüğe girmesi beklenebilecek, ama Avusturya'da kullanılmayan bazı Almanca sözcükler atlanırken birtakım Avusturya lehçelerine ait ifadeler eklenmişti. Lehçe ayrıca Wittgenstein'ın deneyimlerinin gösterdiği gibi çoğu zaman karıştırılan farkları da açıklıyordu. Örneğin *das* ile *dass* arasındaki fark

[46] *A.g.e.*, s. xxxiii.

ve *-i* halindeki *ihn* ile *-e* halindeki *ihm* arasındaki ayrım gibi.

Yayıncıların kitabı baskıya sokmadan önce, amaçlandığı gibi kitabın okullarda kullanılmak üzere tavsiye edileceği garantisine ihtiyacı vardı. Bu nedenle onaylama için Aşağı Avusturya bölge eğitim kuruluna sundular. Kurul raporu Bölge Okul Müfettişi Eduard Buxbaum tarafından yazıldı. 15 Mayıs tarihli raporunda Buxbaum böyle bir sözlüğe duyulan gereksinim konusunda Wittgenstein'a katılır ve hatta bu gereksinimin "zamanın en acil sorunu" olduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Ayrıca "günlük kullanımdaki yaygın sözcükler"i vurgulama konusunda da hemfikirdir. Ancak Wittgenstein'ın sözcük seçimini hatalı bulur; *Bibliothek* (kütüphane), *Brücke* (köprü), *Buche* (kayın ağacı) vb gibi çok yaygın sözcükleri atlamasını eleştirir ve ayrıca Wittgenstein'ın önsözüne de kızar. Öğrencilere bir sözlük dayatmayı, onların yazımlarını kontrol etmek için tuhaf bir yol olarak yorumlar. Çocuklar bu sözcükleri kendileri kullandıktan sonra onlara doğru yazımları bizzat dayatmanın daha iyi olacağını düşünür. Wittgenstein'ın kendisinin de Alman dilini kullanımında hatalar bulur: Alman dilinde "*eine Arbeit von viele Monaten*" ("birkaç aylık bir çalışma") demek yerine "*eine mehrmonatliche Arbeit*" [bir aydan fazla süren çalışma –yn] gibi yanlış bir ifade hiçbir koşulda olmamalıdır, hatta önsözde bile.

Buxbaum raporu şöyle sona erer:

Söz konusu kusurlar giderildikten sonra bu sözlüğün, ilkokulların ve Bürgerschulen'in üst sınıfları için oldukça yararlı, eğitimsel bir araç olduğu görüşü ifade edilebilir. Aşağıda imzası bulunan kişinin düşüncesine göre, sözlüğü şimdiki haliyle hiçbir eğitim kurulu tavsiye edilebilir bulmayacaktır.[47]

[47] Buxbaum raporunun tam metni Adolf Hübner'in *Wörterbuch* için yazdığı editör sunuşunda alıntılanmıştır.

Wittgenstein'ın önsözü çıkarıldıktan ve Buxbaum'un sözünü ettiği sözcükler eklendikten sonra kitap gerekli resmi onayı aldı. Kasım ayında Wittgenstein ile yayıncı arasında bir sözleşme hazırlandı. Sözleşmenin şartlarına göre, Wittgenstein satılan her kitaptan toptan satış fiyatının yüzde onunu ve on tane ücretsiz kitap alacaktı. Kitap 1926'da yayımlandı ve sınırlı bir başarı elde etti. (Ama kitap ilginin Wittgenstein çalışmaları yapan akademisyenlerin ilgisinin üzerine yoğunlaştığı 1977'ye kadar tekrar basılmadı.)

Daha önce de gördüğümüz gibi, Otterthal'e vardıktan kısa bir süre sonra Wittgenstein, düşmanca bir çevre içinde öğretmeye çalışmanın baskısına daha fazla dayanamayacağına ikna oldu. Şubat 1925'te Engelmann'a şöyle yazdı:

Birlikte yaşadığım insanlardan, daha doğrusu insan olmayan yaratıklardan çok çekiyorum – kısacası hiçbir değişiklik yok! [LW'den PE'ye, 24.2.25]

Önceki gibi Wittgenstein gözde öğrencilerinden oluşan küçük bir gruptan coşkulu bir tepki almıştı. Bu çocuklar okuldan sonra fazladan özel ders için kalan özel bir grup oluşturmuşlardı. Wittgenstein'ın onları ilk isimleriyle tanıyordu; onları Viyana'ya geziye ve kır yürüyüşlerine götürüyor, gittikleri köy okulunda olması beklenen eğitimin çok üstünde bir standartta eğitiliyorlardı. Yine de daha önce olduğu gibi, onların eğitimlerine ve Wittgenstein'ın da onlara bağlılığı ailelerin düşmanlığını uyandırdı. Wittgenstein'ın çocuklarının eğitimlerine devam etmesi yönündeki önerisini geri çevirdiler. Aynı şekilde kızlar Wittgenstein'ın yöntemlerine daha fazla karşı koymuşlar, özellikle de matematikte, Wittgenstein'ın olağanüstü yüksek beklentilerine cevap veremedikleri veya vermek istemedikleri için saçlarının çe-

kilmesine veya kulaklarında bir şamar patlamasına içerlemişlerdi.

Kısacası gerçekten de hiçbir şey değişmemişti.

Engelmann da savaş sonrası Avrupa'sında yaşamayı güç buluyordu. Wittgenstein gibi o da kendisini daha erken bir çağa ait hissediyor, ama Wittgenstein'dan farklı olarak, bu çağı temelde *Yahudi* olarak tanımlıyordu. Anılarında "Avusturyalı-Yahudi ruhu"ndan ve "Viyanalı-Yahudi" kültüründen söz eder. Bu kültür hem kendisinin hem de Wittgenstein'ın mirasıydı. Göreceğimiz gibi Wittgenstein buna farklı bir biçimde bakıyordu. Ama her ikisinde, birbirinden farklı bir şekilde de olsa bir Yahudilik bilinci yükselirken, Avrupa'daki antisemitizm de bir salgın gibi yayılıyordu. Engelmann açısından, bu onun Siyonist olmasıyla sonuçlandı ve yüzünü Birinci Dünya Savaşında yıkılan ülkesinin yerine koymak için yeni bir anavatan olarak İsrail'in kuruluşuna çevirdi. Hiçbir zaman Siyonizme kapılmamasına rağmen (onun için Filistin'in dinsel çağrışımları Eski Ahit'ten çok Yeni Ahit'le ilgiliydi) Wittgenstein, Engelmann'ın Kutsal Topraklar'a yerleşme isteğinde destekleyecek bir şeyler bulmuştu. "Mektubunda benim için sevinç verici ve umut dolu tek haber Filistin'e gitmek istiyor olman" diye yazmıştı:

> Belki bu yapılacak en doğru şey ve ruhsal bir etkisi de olabilir. Sana katılmayı isteyebilirim. Beni de yanında götürmek ister misin?† [anılan mektup]

Engelmann'a gönderdiği mektuptan kısa bir süre sonra, Wittgenstein Manchester'daki arkadaşı Eccles'ten hiç beklemediği bir mektup

† Engelmann sonunda 1934'te Avrupa'yı terk ederek Tel Aviv'e yerleşti ve (1948'den sonra bir İsrail vatandaşı olarak) 1963'teki ölümüne dek orada kaldı. Wittgenstein'ın ona katılma düşüncesinden bir daha hiç söz edilmemiştir.

aldı. Savaştan beri ondan hiçbir haber almamıştı (Pinsent, Russell ve Keynes'den farklı olarak Eccles düşman ordusunun bir askeriyle dostça mektuplaşacak biri değildi). Eccles'in mektubu, Wittgenstein'ı İngiltere'ye gitmesi için ikna edecek hızlandırıcı etkiyi sağladı. 10 Martta, yeniden bağlantı kurdukları için memnuniyetini açıkça gösteren bir yanıt gönderdi:

Sevgili Eccles,

Senden haber aldığım için çok memnunum, bir şekilde savaşta öldürüldüğüne inanmıştım; ya da eğer yaşıyorsan benimle artık hiçbir ilişki kurmadığın için Almanlardan veya Avusturyalılardan çok fazla nefret ediyor olmalıydın.

... Keşke yakın zamanda seni tekrar görebilsem, ama ne zaman ve nerede görüşebileceğimizi Tanrı bilir. Belki yaz tatili sırasında bir buluşma ayarlayabiliriz. Ama İngiltere'ye gelmek için fazla zamanım ve *hiç* param yok. Yaklaşık altı yıl önce *bütün* paramı dağıttım. Geçen yıl Cambridge'den bir arkadaşım olan Bay Keynes'i (adını duymuş olabilirsin) görmek üzere İngiltere'ye gelmem gerekiyordu. Masraflarımı o ödeyecekti, ama sonunda gelmemeye karar verdim. Çünkü geçen uzun zaman ve (içsel ve dışsal) büyük olaylar birbirimizi anlamamızı engelleyebilirdi. Ancak şimdi –veya en azından *bu-gün*, eski arkadaşlarım tarafından hâlâ anlaşılabileceğimi hissediyorum ve fırsatını bulursam– Manchester'da gelip seni görebilirim. [LW'den LH'ye, 10.3.25]

7 Mayıs tarihli daha sonraki bir mektupta, geçen yaz Keynes'le birlikte kalmasını engelleyen (Keynes'in aslında kendisini davet etmemiş olmasını konuyla ilgisiz bularak dikkate almaz) noktayı vurgularken, Eccles'in Manchester'daki evinde kalma davetini de kabul eder:

İngiltere *1913*'ten beri değişmemiş olabilir, ama ben değiştim. Bununla bir-

likte sana bu değişimi tam anlamıyla açıklayamayacağım için (kendim çok iyi anlamama rağmen) bu konuda yazmamın da bir anlamı yok. Oraya geldiğimde kendin göreceksin. Ağustos ayının sonlarında gelmek istiyorum. [LW'den LH'ye, 10.3.25]

Wittgenstein Temmuzda Keynes'e İngiltere'ye gelme planından söz eden bir mektup yazdı. Mektubunda, gitmek veya gitmemek konusunda kararsız olduğunu söyleyerek son kararın Keynes'e bağlı olduğunu ima ediyordu: "Aslında gelmek istiyorum, eğer kaldığım süre zarfında seni de görebilirsem (yaklaşık Ağustosun ortalarında). Şimdi eğer beni görmek için en küçük bir isteğin varsa, lütfen AÇIKÇA söyle."[48] Keynes görünüşe göre cesaretlendirici bir yanıt verdi, hatta Wittgenstein'a yolculuk için 10 sterlin bile gönderdi. Wittgenstein yola çıkmadan önce şöyle yazdı: "Birbirimizle nasıl geçineceğimizi çok merak ediyorum. Kesinlikle bir rüya gibi olacak."[49]

Wittgenstein İngiltere'ye 18 Ağustosta vardı ve Eccles'i görmek için Manchester'a geçmeden önce, Lewes, Sussex'teki kır evinde Keynes'le birlikte kaldı. Daha önce Russell'a, iyi olmanın akıllı olmaktan daha üstün olduğu konusunda ısrar etmiş olmasına karşın; köylüler yerine Avrupa'nın en güçlü beyinlerinin arkadaşlığı mutluluk verici bir deneyimdi. Lewes'den Engelmann'a şöyle yazmıştı:

Biliyorum ki bu ihtişam –ruhun zenginlikleri– nihai iyi değil, ama yine de şimdi, bir ihtişam anında ölebilmeyi diliyorum. [LW'den PE'ye, 19.8.25]

Machester'e gittiğinde hem Eccles hem de karısı ondaki büyük değişim karşısında şaşkına döndüler. Onunla buluşmak üzere tren garı-

[48] LW'den JMK'ya, 8.7.25.

[49] LW'den JMK'ya, Temmuz ya da Ağustos 1925.

na gittiklerinde, savaştan önce tanıdıkları "hanımların gözdesi" tertemiz giyimli genç adamın yerine, izci üniforması gibi görünen giysilerin içinde hırpani kılıklı birisi bulmuşlardı. Görünümünün tuhaflığı, Wittgenstein'ın Eccles'e henüz *Tractatus*'u görmemiş olduğu (yanlış) izlenimini vermesiyle daha da pekişti. Bayan Eccles'ten bir kopya edinmesini istedi ve Bayan Eccles kitabı Manchester'daki kitapçılardan satın almaya çalışıp eli boş döndükten sonra Eccles üniversite kütüphanesinden bir tane ödünç aldı. Eccles güncesinde kendinden emin bir şekilde, ama hatalı olarak şöyle ifade eder: "Bu dönemde, *Tractatus*'un İngilizce baskısının ilk kopyasını edindi."[50] Açıkça Wittgenstein, Eccles'in kitabı görmesini çok istiyordu, ama azimli aramalarının nedeni olarak bunu itiraf edemeyecek kadar da utanıyordu.

İngiltere'den ayrılma vakti geldiğinde Cambridge'e gitti ve sonunda Johnson'la bir araya geldi. Johnson, Keynes'e 24 Ağustosta şöyle yazmıştı: "Wittgenstein'a onu bir kez daha görmekten çok memnun olacağımı söyle; ama artık köklerime daha fazla saldırıyı karşılayacak durumda olmadığımdan, mantığın temelleri üzerine konuşmama koşuluyla."[51] Wittgenstein Ramsey'yle de buluşmuştu. Ancak görünüşe göre ikisi çok şiddetli kavga etmiş olmalıydılar ki, iki yıl sonrasına dek hiçbir bağlantı kurmamışlardı.

Ramsey'yle yaşadığı kavgaya rağmen Wittgenstein'ın gezisi başarılı geçti. Eski arkadaşlarla tekrar bağlantı kurmak gibi yararlı bir amaca hizmet etmişti – bu bağlantılarından, Otterthal'deki yaşamın dayanılmaz hale gelmesi durumunda, ki bu çok uzak bir ihtimal değildi, yararlanmak niyetindeydi. "İhtiyacım olması halinde muhteme-

[50] Eccles, *a.e.*, s. 63.

[51] W. E. Johnson'dan JMK'ya, 24.8.25.

len İngiltere'ye gideceğim," diye açıklamıştı bunu Engelmann'a.[52] Eylülde yeni okul döneminin başlangıcında Hem Engelmann'a hem de Eccles'e yazdığı mektuplarda, gelecek yıl köy okullarında öğretmenlik girişimlerinin sonu olacakmış gibi "eski işi"ni *bir kez daha denemekten* söz ediyordu. "Bununla birlikte," diyordu Eccles'e, "kendimi o kadar da mutsuz hissetmiyorum, çünkü işler kötüye giderse, eninde sonunda böyle olacağı kesin, sana gelmeye karar verdim." Ekimde Keynes'e de, öğretmenliğe devam edeceğini söyleyen aynı tarzda bir mektup yazdı: "Bu yolda çektiğim sıkıntıların bana herhangi bir faydası olduğunu hissettiğim sürece":

Eğer birisinin dişi ağrıyorsa yüzüne sıcak su torbası koyması iyidir; ama bu sadece sıcak su torbası biraz acı verdiği sürece etkili olacaktır. Kişiliğime herhangi bir faydası olacak türden bir acıyı artık vermediğini fark ettiğimde torbayı çöpe atacağım. Elbette, eğer buradaki insanlar beni daha önceden kovmazlarsa. [LW'den JMK'ya, 18.10.25]

"Eğer öğretmenliği bırakırsam," diye eklemişti, "muhtemelen İngiltere'ye gelip orada bir iş arayacağım, çünkü *bu* ülkede hiçbir şey bulamayacağıma inanıyorum. Bu durumda da yardımını isteyeceğim."

Sonuçta işler daha da kötüye gitti ve Wittgenstein, belki tahmin ettiğinden bile önce sıcak su torbasını attı. Nisan 1926'da birdenbire hem öğretmenlikten ayrılmış hem de Otterthal'i terk etmişti. Buna neden olan olay, o sıralarda çok konuşuldu ve Otterthal köylüleriyle çevre bölgede "*Der Vorfall Haidbauer*" ("Haidbauer Vakası") olarak bilindi.

Babası ölmüş ve annesi Piribauer adında bir çiftçinin yanında yatılı hizmetçi olarak çalışan onbir yaşındaki Josef Haidbauer, Wittgen-

[52] LW'den PE'ye, 9.9.25.

stein'ın öğrencilerinden biriydi. Haidbauer solgun ve hastalıklı bir çocuktu, ondört yaşında da lösemiden öldü. Asi bir tip değildi, ama büyük bir olasılıkla sınıfta sorulara cevap vermekte ağır ve suskun kalıyordu. Bir gün Wittgenstein sabrı taşarak iki üç kez kafasına vurdu ve çocuğun olduğu yere yığılmasına neden oldu. Wittgenstein'ın çocuğa gereksiz bir sertlikle vurup vurmadığı –çocuğa kötü davranıp davranmadığı– sorulduğunda, öğrencilerden biri August Riegler (kuşku uyandıran bir mantıkla) şu yorumda bulunmuştu:

Wittgenstein'ın çocuğa kötü davrandığı söylenemez. Eğer Haidbauer'in cezası bir kötü davranmaysa, o zaman Wittgenstein'ın verdiği cezaların yüzde 80'i kötü muameleydi. [August Riegler, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 3.6.76]

Wittgenstein çocuğun yığıldığını görünce paniğe kapıldı. Sınıftakileri evlerine gönderdi, yöre doktorunun gelip bakması için (doktorun muayenehanesi Kirchberg yakınlarındaydı) çocuğu müdürün odasına taşıdı, sonra da aceleyle okuldan ayrıldı.

Dışarı çıktığında, görünüşe göre çocuklardan biri tarafından çağırtılmış Bay Piribauer'le karşılaşma talihsizliğini yaşadı. Köydekiler Piribauer'i, Wittgenstein'a karşı derin bir kin besleyen, kavgacı bir adam olarak anımsarlar. Kendi kızı Hermine'in Wittgenstein'la sık sık sorunları oluyordu ve bir defasında öyle sert bir yumruk yemişti ki, kulağının arkası kanamıştı. Piribauer, Wittgenstein'la koridorda karşılaştığında öfkeden kudurmuş bir haldeydi: "Bildiğim bütün küfürleri sıraladım. Bir öğretmen değil hayvan terbiyecisi olduğunu söyledim! Ve hemen polisi getireceğimi söyledim!"[53] Piribauer, Wittgenstein'ı tutuklatmak için karakola koştu, ama karakoldaki tek görevli polis de dışarıda bulunduğundan bu isteğini gerçekleştiremedi. Ertesi

[53] Franz Piribauer, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 20.4.75.

gün de bu girişimini yineledi, ama müdürden, Wittgenstein'ın gecele-yin ortadan kaybolduğunu öğrendi.

Wittgenstein, 28 Nisan 1926'da Bölge Okul Müfettişlerinden Wilhelm Kundt'a istifasını verdi. Elbette Kundt'un "Haidbauer Vakası"ndan haberi vardı, ama Wittgenstein'ı olayın daha fazla büyümeyeceği konusunda temin etti. Kundt, Wittgenstein'ın öğretmenlik yeteneğine çok değer veriyor ve onu kaybetmek istemiyordu. Sinirlerini yatıştırması için tatile çıkmasını ve öğretmenlikten vazgeçmeyi isteyip istemediğine daha sonra karar vermesini önerdi. Ama Wittgenstein kararlıydı. Hiçbir şey onu kalmaya ikna edemezdi. Kundt'un tahmin ettiği gibi, daha sonra yetkisini kötüye kullanmaktan aklandı. Ama artık, Avusturya'nın kırsal kesiminde bir öğretmen olarak herhangi bir şey başarma konusunda umutsuzluğa düşmüştü.

Umutsuzluğunun nedeni elbette Haidbauer olayı değildi, ama bu olay kaçınılmaz olarak Wittgenstein'ın istifasında bardağı taşıran son damla olmuştu. Bu umutsuzluğun kökleri daha derindeydi. Olaydan kısa bir süre önce, Otterthal'de okul müdürlüğü konumu için başvuran August Wolf'la tanışmış ve şöyle söylemişti:

Sana yalnızca başvurunu geri çekmeni tavsiye edebilirim. Buradaki insanlar öyle dar görüşlü ki, burada hiçbir şey başarılamaz. [August Wolf, Adolf Hübner'in yaptığı bir görüşmede anımsanmıştır, 10.4.75]

10. KIRSALDAN ÇIKIŞ

Otterthal'de olup bitenlerden sonra Wittgenstein için 1926'da yapılacak en doğal şey, Keynes'in konukseverliğinden yararlanmak ve İngiltere'ye dönmek olacaktı. Ancak Keynes'le bir kez daha bağlantı kurana kadar bir yıl geçmişti. Yazdığında bunu, yaşadığı büyük sıkıntıların üstesinden gelene kadar yazmayı ertelemiş olmasıyla açıkladı.

Otterthal'den ayrılmayı ve öğretmenlik kariyerini bırakmayı beklemesine rağmen, orayı terk etme biçimi onu tamamen perişan etmişti. Dava büyük bir küçük düşme olmuştu, kendisini acımasızlık suçlamasına karşı savunurken sınıfta uyguladığı dayağın boyutları hakkında yalan söyleme ihtiyacı hissettiği için bu küçük düşmeyi daha da derinden yaşamıştı. Bu olayın verdiği ahlaksal başarısızlık duygusu, on yıldan daha uzun bir süre aklından hiç çıkmadı ve sonunda, göreceğimiz gibi, suçun ağırlığından arınmak için onu sert tedbirler almaya götürdü.

Bu durumdayken İngiltere'ye dönmeyi düşünemezdi. O an için ne de Viyana'ya dönebileceğini hissediyordu. Bunun yerine dünyevi sıkıntılardan tamamen geri çekilmeyi düşündü. Öğretmenlikten istifa ettikten kısa bir süre sonra, keşiş olma olasılığını araştırmak için bir manastıra başvurdu. Yaşamı boyunca çeşitli zamanlarda, özellikle de büyük umutsuzluk duyduğu dönemlerde aklına gelen bir düşünceydi bu. Anlayışlı ve yüksek derecedeki bir peder ona umduğu şeyi bulamayacağını ve zaten tarikatın hoş karşılayamayacağı güdülerle hareket ettiğini açıkça söyledi. Seçenek olarak Viyana'nın biraz dışındaki Hüttelдorf'taki keşiş-misafirhanesinde bir bahçıvan olarak iş buldu. Bah-

çelerindeki alet kulübesinde üç ay boyunca barındı. Altı yıl önce olduğu gibi, bahçıvanlık etkili bir terapi sağladı ve yazın sonunda Viyana'ya dönüp toplumla yüzleşebileceğini hissetti.

Bahçıvan olarak çalıştığı sırada, 3 Haziran 1926'da, bir süredir hasta olan annesi Alleegasse'deki aile evlerinde öldü. Hermine'yi ailenin başı olarak bırakmıştı. Bunun Wittgenstein'ın Viyana'ya dönüşünü kolaylaştırıp kolaylaştırmadığını veya annesinin ölümünün onu herhangi bir biçimde etkileyip etkilemediğini söylemek imkânsızdır. Ama bu andan sonra, ailesine karşı tutumunda büyük bir değişim göze çarpar. 1914'te büyük bir korku ve endişeye neden olan Noel kutlamalarını şimdi, büyük bir zevkle bekliyordu. 1938'de *Anschluss* nedeniyle İngiltere'den ayrılması imkânsızlaşana kadar her Noel kutlamasına coşkuyla katıldı – yeğenlerine hediyeler dağıttı ve bunun karakterinden ödün vermek olduğuna dair hiçbir imada bulunmadan neşeli şarkılara ve yemeklere katıldı.

O halde Wittgenstein'ın 1926 yazında Viyana'ya dönüşü, ailesiyle arasındaki –1913'te babasının ölümüne kadar giden– soğukluğun sona erdiğini gösterir. Döndüğünde ona farklı bir tür terapi-iş önerildi. Bahçıvanlıktan farklı olarak bu iş başkalarıyla birlikte çalışma zorunluluğu getirecek ve onu topluma geri kazandırmaya yardım edecekti. Bundan başka, mimari estetik üzerine güçlü bir biçimde sahip olduğu fikirleri uygulama fırsatı da verecekti. Kardeşi Gretl ve Paul Engelmann, Gretl'ın yeni evinin tasarımı ve yapımında Engelmann'ın ortağı olmasını istemişlerdi.

Engelmann, Wittgenstein ailesi için daha öncesinde de bazı işler yapmıştı. Ailenin Neuwaldergasse'deki evinin yenilenmesinde çalışmış ve Paul Wittgenstein için Alleegasse'de, porselen koleksiyonunu sergilemesi için bir oda inşa etmişti. 1925'in sonuna doğru Gretl on-

dan Viyana'nın pek gözde olmayan bölgelerinden biri olan Üçüncü Bölgedeki Kundmanngasse'de (Wittgenstein'ın gittiği öğretmen okulunun hemen yanında) satın aldığı arsaya bir sıra ev yapmasını istedi. Wittgenstein planla hemen ilgilendi ve Otterthal'deki son yılı boyunca ne zaman Viyana'ya dönse, Gretl ve Engelmann'la büyük bir ciddiyet ve ilgiyle konu üzerine tartıştı. Engelmann'a göre Gretl'ın isteklerini Wittgenstein kendisinden daha iyi anlıyordu.

İlk planlar Wittgenstein'ın öğretmenliğinin son döneminde Engelmann tarafından hazırlanmıştı, ama Otterthal'den ayrılmasından sonra, projeye bir ortak olarak katılması için onu davet etmek doğal göründü. O zamanı şöyle anlatıyordu Engelmann: "Mimar ben değil oydu ve onun katılımından önce temel planlar hazır olmasına rağmen sonucu benim değil onun başarısı sayıyorum."[1]

Son plan 13 Kasım 1926 tarihliydi ve "Mimarlar: P. Engelmann & L. Wittgenstein" diye damgalanmıştı. Hiçbir mimari eğitim almamış ve başka bir mimarlık işi yapmamış olmasına karşın; Wittgenstein'ın bu unvanı ciddiye almaya başladığını ve mimarlığı yeni bir meslek, kendini yeniden yaratması için yeni bir yol olarak gördüğünü gösteren işaretler vardır. Uzun yıllar Viyana'daki şehir rehberinde profesyonel bir mimar olarak kayıtlıydı ve mektuplarını "Mimarlar: Paul Engelmann & Ludwig Wittgenstein, Viyana III. Bölge Parkgasse 18" başlıklı kâğıtlara yazdı. Ancak belki de –serbest çalışan bir profesyonel statüsünde diretme ve kardeşi için yaptığı mimarlık işinin yalnızca para kazandığı ve ciddi bir çalışma gerektirmeyen bir iş olduğunu inkâr etmesi– kişisel bağımsızlığının başka bir ifadesiydi yalnızca.

---

[1] Engelmann'ın F. A. von Hayek'e yazdığı bir mektuptan; Nedo, *a.e.*, s. 206'da alıntılanmıştır.

Evin tasarımındaki rolü pencereleri, kapıları, pencere kilitlerini ve radyatörleri tasarlamakla ilgiliydi. Bu iş ilk bakışta göründüğü kadar önemsiz değildi; çünkü sade, hatta çirkin denebilecek bir eve kendine özgü güzelliğini kazandıran tam da bu ayrıntılardı. Cephe süslemesinin hiç kullanılmamış olması eve çıplak bir görünüm kazandırmıştı. Ama bu görünüm, Wittgenstein tarafından tasarlanan hatların zarif oranları ve titiz uygulanımıyla giderilmişti.

Ayrıntılar her şeydi ve Wittgenstein bu ayrıntıların yapımını neredeyse fanatik bir kesinlikle denetliyordu. Bir çilingir, "Söyleyin Bay Mühendis, bir milimetre eksik ya da fazla, gerçekten çok fark eder mi?" diye sorduğunda Wittgenstein, adamın konuşması bitmeden önce "Evet!" diye gürlüyordu.[2] Wittgenstein'ın tasarladığı yüksek cam kapılardan sorumlu mühendislik firmasıyla yapılan tartışmalar sırasında görüşmeleri yürüten mühendis gözyaşlarına boğulmuş, işi asla Wittgenstein'ın standartlarına göre yapamayacağını düşünmeye başlamıştı. Basit görünen radyatörlerin gelmesi bir yıl sürmüştü, çünkü Avusturya'da hiç kimse Wittgenstein'ın aklında olan türden bir şey imal etmiyordu. Tek tek parçaların dökümleri yurt dışından getirildi, öyle olduğunda bile bütün takımlar kullanılamaz olarak reddediliyordu. Ama Hermine Wittgenstein'ın hatırladığı gibi:

> Ludwig'in oranları tam olarak tutturma konusundaki ödün vermez tutumuna en iyi kanıt olarak şu verilebilir: iş bitmiş ve sıra evin temizliğine gelmişken, neredeyse salon kadar büyük bir odanın tavanını üç santimetre yükseltti. [*Hatıralar*, s. 8]

Gretl eve 1928'in sonunda taşınabildi. Hermine'ye göre ev tam ona göreydi. Gretl'ın kişiliğinin bir uzantısıydı, "tıpkı, çocukluğundan

---

[2] *Hatıralar*, s. 6-7.

itibaren kendisini çevreleyen her şeyin özgün ve büyük olması gerektiği gibi." Fakat kendi adına Hermine'nin tereddütleri vardı:

... evi çok beğenmeme rağmen, içinde ne yaşamayı isteyeceğimi ne de yaşayabileceğimi her zaman biliyordum. Aslında benim gibi önemsiz bir ölümlüden daha çok tanrılara layık bir mekân gibi görünüyordu. İlk başta benim bile "ev kisvesine bürünmüş mantık" diye adlandırdığım bu kusursuzluk ve anıtsallığa karşı içimde hissettiğim belli belirsiz başkaldırıyı yenmem gerekmişti. [Leitner, *The Architecture of Ludwig Wittgenstein* (*Ludwig Wittgenstein'ın Mimarlığı*), s. 23'te alıntılanmıştır]

Bu küçük rahatsızlığı anlamak kolaydır. Ev, sıradan ölümlülerin rahatı fazla göz önünde bulundurulmadan tasarlanmıştı. Evin taşıdığı açıklık, titizlik ve kesinlik nitelikleri, gerçekten de yaşanacak bir yerden çok bir mantık dizgesinde aranacak niteliklerdi. İç tasarımda Wittgenstein evin konforuna ilişkin olağanüstü az taviz verdi. Halılar, avizeler ve perdeler kesinlikle reddedildi. Yerler koyu renk cilalı taştan oluşuyordu, duvarlar ve tavanlar açık renk bir toprak boyayla boyanmıştı, pencere ve kapıların metal kolları ile radyatörler boyanmadan bırakılmıştı ve odalar da çıplak ampullerle aydınlatılmıştı.

Kısmen bu çıplak anıtsallığın yüzünden ve kısmen de Avusturya'nın kendi üzücü kaderi yüzünden, inşası için bunca zaman, para ve enerji harcanan evin talihsiz bir geçmişi oldu. Gretl oraya taşındıktan sonra daha bir yıl geçmeden, 1929'daki Büyük İflas (aslında bu onun yoksul düşmesi anlamına gelmiyordu) evin çekip çevrilmesi için ihtiyacı olan birçok elemana yol vermesine yol açtı ve ondan sonra misafirlerini salonda değil, mutfakta ağırlamak durumunda kaldı. Dokuz yıl sonra *Anschluss*'un ardından Nazilerden kaçarak New York'ta yaşamaya başladı. Ardından evi boş bir halde, kalan tek hizmetlinin bakması için bıraktı. 1945'te Ruslar Viyana'yı işgal ettikten sonra, ev Rus

askerleri için baraka ve atlar için ahır olarak kullanıldı. Gretl 1947'de eve geri döndü ve 1958'deki ölümüne dek orada yaşadı. Ölümünün ardından ev oğlu Thomas Stonborough'a kaldı. Bir ev olarak kullanışlılığına dair Hermine'nin tereddütlerini paylaşan Stonborough, 1971'de yıkılması için bir müteahhite satana dek yıllarca boş bıraktı. Bu kaderden ancak Viyana Tarihi Eser Komisyonu'nun evin ulusal anıt ilan edilmesi için başlattığı bir kampanyayla kurtulabildi. Şimdi Bulgar Elçiliği'nin Kültür Bölümü binası olarak varlığını sürdürse de içi yeni amacına uygun olarak büyük ölçüde değişmiştir. Wittgenstein bugünkü durumunu görecek olsa –odalar L şeklindeki küçük odacıklara bölünmüş, duvarlar ve radyatörler beyaza boyanmış, salon halıyla ve ahşap panellerle kaplanmış vs– yıkılmasını tercih edeceğini söylemek mümkündür.

Wittgenstein, Gretl için yaptığı çalışma sonucunda Viyana toplumuna ve sonunda da felsefeye geri döndü. Kundmanngasse'deki ev inşa edilirken, Gretl ve ailesi Schönborn Palas'taki ilk katta kalmayı sürdürdüler. En büyük oğlu Thomas Cambridge'den yeni dönmüştü ve şimdi Viyana Üniversitesi'nde doktora eğitimi alıyordu. Cambridge'deyken, Marguerite Respinger adında İsviçreli bir kızla tanışmış ve onu Viyana'ya davet etmişti. Wittgenstein onunla, en azından kendisinin evliliğe ön hazırlık olarak gördüğü bir ilişkiye başladı ve bu 1931'e dek sürdü. Bilindiği kadarıyla, Wittgenstein'ın âşık olduğu tek kadın oydu.

Marguerite zengin bir aileden gelen hayat dolu, sanatçı ruhlu genç bir kadındı. Felsefeye karşı hiçbir ilgi duymuyordu ve Wittgenstein'ın bir arkadaşlık için ön koşul olarak gördüğü içten ciddiyete çok az sahipti. Diğer arkadaşlarının ve akrabalarının şaşkınlığına ve

bu durumdan pek memnun olmamalarına karşın, Wittgenstein'la olan dostluğu tahminen Gretl tarafından destek görmüştü. Wittgenstein'la ilk kez, inşaat alanındaki bir kazada, ayağını inciten Wittgenstein'ın Gretl'ın ailesiyle kaldığı sırada tanışmıştı. Marguerite, Wittgenstein'ın yatağının çevresinde toplanarak kitap okumasını dinleyen gençlerden oluşan –Thomas Stonborough ve Sjögren kardeşler, Talle ve Arvid'in de olduğu– bir gruptandı. İsviçreli yazar Johann Peter Hebel'den bir şey okumuştu, Marguerite bunu şöyle anlatır: "Böyle derin bir anlayışla okunduğunu duyunca duygulanmış ve kendimi evimde hissetmiştim."[3] Wittgenstein'ın dikkatinin ona kaymış olması Arvid Sjögren'in hoşnutsuzluğunu –belki de kıskançlığını– uyandırmıştı. Yine kendisini dinlemek için toplandıkları benzer bir durumda, sorusunu özellikle Marguerite'ye yönelterek, dinleyicilerine ne okumasını istediklerini sordu. "Ne okuduğunun bir önemi yok," diye fikrini söyledi Arvid tersleyerek, "Marguerite anlamayacaktır."[4]

Sjögren'in onaylamamasına rağmen Wittgenstein ve Marguerite hemen hemen her gün birbirlerini görmeye başladılar. Viyana'da bulunduğu sırada, Marguerite güzel sanatlar okuluna devam ediyor ve derslerinden sonra Wittgenstein'la buluşmak için Kundmanngasse'deki inşaat alanına gidiyordu. Ardından bir Western izlemek üzere sinemaya gidiyorlar ve bir kafede; yumurta, tereyağı, ekmek ve bir şişe sütten oluşan sade bir yemek yiyorlardı. Bu, Marguerite'nin alışkın olduğu yaşam biçimine pek uymuyordu. Kendisi gibi saygıdeğer ve genç bir bayanın; Wittgenstein gibi, her zaman dirsekleri aşınmış bir ceket, açık yakalı bir gömlek, torba gibi sarkmış bir pantolon ve

---

[3] Marguerite Sjögren (*kızlık soyadı* Respinger, şimdi de Chambrier), *Granny et son temps*, s. 101.

[4] Marguerite de Chambrier tarafından yazarla yapılan görüşmede anlatılmıştır.

kaba botlar giyen bir adamla görülmesi kesinlikle bir ölçüde cesaret gerektiriyordu. Üstelik Wittgenstein neredeyse iki katı yaşındaydı. Marguerite ara sıra Thomas Stonborough ve Talle Sjögren gibi daha genç, daha şık erkeklerle arkadaşlık etmeyi tercih ediyordu. Bu durum Wittgenstein'ı hem şaşırtıyor hem de kızdırıyordu. "Neden," diye ısrar etmişti Wittgenstein, "Thomas Stonborough gibi genç biriyle gezmek istiyorsun ki?"[5]

Her ikisinin kendi arkadaşlarına göreyse, Wittgenstein ve Marguerite'nin neden birbirleriyle gezmek istedikleri bundan daha da şaşırtıcı bir soruydu. Arvid Sjögren, Wittgenstein'ın Marguerite'den hoşlanmayan tek yakın arkadaşı değildi. Bir diğeri de Paul Engelmann'dı, ki Marguerite de kendi adına ondan hoşlanmıyordu. Onun, "bir insanın hoşlanmayacağı türden bir Yahudi" olduğunu söylüyordu.[6] İnsan muhtemelen Wittgensteinlara katlanabilirdi, çünkü muazzam zengindiler ve ne dinsel açıdan ne de "ırksal" açıdan Yahudi Viyana toplumuyla bütünleşmişlerdi. Ama açıkçası Engelmann *çok fazla* Yahudiydi. Wittgenstein'ın Marguerite'yle ilişkisinin başladığı sırada Engelmann'la arkadaşlığının bozulması bir tesadüf olabilir de olmayabilir de. Ancak ona âşık olduğu zaman boyunca Wittgenstein'ın kendi Yahudiliğine karşı tutumu derin bir değişime uğramıştı.

İlişkileri Gretl tarafından açıkça destek görüyordu, çünkü Marguerite'nin arkadaşlığının kardeşi üzerinde sakinleştirici ve "normalleştirici" bir etkisi olduğunu düşünüyordu. Bu doğru olabilir, gerçekten de Marguerite entelektüel derinlikten yoksun olduğu için Wittgenstein üzerinde böyle bir etki yaratmış olabilir. Wittgenstein ondan

---

[5] *A.g.e.*

[6] *A.g.e.*

açıkça içindeki düşünce dünyasına nüfuz etmeye çalışmamasını istemiş, Marguerite de bu isteğe memnuniyetle uymuştur.

Marguerite, o dönemde Wittgenstein'ın yaptığı bir büste modellik yapmıştı. Michael Drobil'in stüdyosunda yapılan büst, Marguerite'nin tam bir portresi değildir. Wittgenstein asıl olarak yüzün ifadesi ve duruşuyla ilgilenmesine karşın, yakalamaya çalıştığı onun gerçek ifadesi değil, kendisinin yaratmakla ilgilendiği şeydi. Âşık Wittgenstein'ı tarif ederken insanın aklına Weininger'in *Cinsiyet ve Karakter*'de söyledikleri gelir:

Bir kadına duyulan aşk yalnızca kadının gerçek nitelikleri göz önünde bulundurulmadığında mümkündür. Böylece asıl fiziksel gerçeklik, farklı ve tamamen hayal ürünü bir gerçeklikle yer değiştirilebilir. [*Cinsiyet ve Karakter*, s. 249]

Büst bittiğinde Gretl'a verildi ve Kundmanngasse'deki evde sergilendi – büst için uygun bir yuvaydı çünkü; estetik açıdan evin aynısıydı. Wittgenstein kısa mimarlık yolculuğundan şöyle bahsediyordu:

Gretl için inşa ettiğim ev, kesinlikle duyarlı bir kulağın ve *iyi* bir terbiyenin ürünü, büyük bir *anlayışın* (bir kültür anlayışının) ifadesi. Ama *ezeli* yaşam, patlayarak açığa çıkmaya çalışan vahşi yaşam – işte bu eksik. Bu yüzden de *sağlıklı* olmadığını söyleyebilirsiniz. [*Kültür ve Değer*, s. 38]

Heykelinin de "ezeli yaşam"dan yoksun olduğu söylenebilirdi. O yüzden Wittgenstein'ın kendi ölçütlerine göre, büyük bir sanat eseri olmaktan uzaktır. Çünkü: "Bütün büyük sanat eserlerinin içinde VAHŞİ bir hayvan vardır: *ehlileştirilmiş*."[7] Wittgenstein büstün, Drobil'in eserlerinin bir açıklamasından daha fazla bir şey olmadığını düşünüyordu.

---

[7] *Kültür ve Değer*, s. 37.

Wittgenstein en çok sevdiği sanat olan müzikte bile "patlayarak açığa çıkmaya çalışan vahşi yaşamı" ortaya koymaktan öte büyük bir anlayış gösteriyordu. Viyana'da bulunduğu bu zaman içinde sık sık yaptığı gibi diğerleriyle müzik yaptığında, doğru çalmakla ve duyarlı kulağını kullanarak diğer müzisyen arkadaşlarına olağanüstü bir kusursuzluk dayatmakla ilgileniyordu. Hatta müzik yaratmakla değil, müziği yeniden yaratmakla ilgilendiği bile söylenebilir. Çalarken kendisini, kendi ezeli yaşamını değil, başkalarının düşüncelerini, yaşamlarını ifade ediyordu. Bu noktada, kendisini bir yaratıcı olarak değil, ama yeniden üreten birisi olarak görmekte olasılıkla haklıydı.

Wittgenstein diğer sanatlara karşı da ilgili ve duyarlı olmakla birlikte, yaratıcılığı yalnızca felsefede uyanıyordu. Yalnızca o zaman, Russell'ın da uzun bir süre önce dikkat ettiği gibi, içinde "patlayarak açığa çıkmaya çalışan vahşi hayat" görülüyordu.

Wittgenstein, özel dehasını en iyi gösterebildiği faaliyete Gretl'ın evi üzerinde çalışırken geri döndü. Gretl sosyal bir katalizör işlevini görerek Wittgenstein'ı Viyana Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olan Moritz Schlick'le tanıştırdı.

İkisini bir araya getirmekle Gretl, Schlick'in uzun yıllardır kendi başına birçok kez yapmaya çalıştığı, ama başaramadığı şeyi başarmıştı. Schlick *Tractatus*'un yayımlandığı yıl olan 1922'de Viyana'ya gelmiş, Viyana'da kitabı okuyan ve değerini anlayan ilk insanlardan biri olmuştu. 1924'ün yazında Frank Ramsey'le Gretl'ın evinde buluştuktan sonra Wittgenstein'ın Puchberg'deki adresine bir mektup yazdı:

Tractatus Logico-Philosophicus'unuzun bir hayranı olarak uzun zamandır sizinle bağlantı kurma niyetindeydim. Profesörlüğüm ve diğer görevlerim, aslında Viyana'ya çağırılışımdan bu yana yaklaşık beş sömestr geçmiş olması-

na rağmen, bu niyetimi yerine getirmeyi ertelememe neden oldu. Her kış dönemi, mantığın temelleri ve matematikle ilgilenen meslektaşlarım ve yetenekli öğrencilerle düzenli toplantılar yapıyorum ve adınız bu grup içinde sık sık anılıyor; özellikle de matematikçi arkadaşım Profesör Reidemaster'ın hepimizi çok etkileyen bir dersinde eserinizi haber vermesinden bu yana. Yani temel fikirlerinizin doğruluğuna ve önemine inanmış, görüşlerinizi daha geniş kitlelere yaymakta bir rol oynamak için güçlü bir istek duyan birçok insan var burada, bunlardan biri de benim. [MS'den LW'ye, 25.12.24; *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi* (*Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle*), s. 13'te alıntılanmıştır]

Schlick mektubunda, Wittgenstein'ı Puchberg'de ziyaret etmek istediğini bildiriyordu. Aslında bu sırada Wittgenstein Otterthal'e taşınmıştı. Ama mektup en sonunda onu orada bulmuş ve Schlick'in ziyaret etmesi olasılığından memnun olduğunu bildiren bir yanıt vermişti. Schlick gelme niyetini tekrar bildiren bir mektup göndermişti hemen. Ama bu onbeş ay sonrasına yani Nisan 1926'ya kadar gerçekleşmeyecekti. Sonunda Otterthal'e doğru yola çıktığında, seçilmiş birkaç öğrencisi ona eşlik ediyordu. Schlick'in karısı, yolculuğa çıkarken kocasının ruh halini şöyle anlatır: "Sanki bir hac yolculuğuna çıkmak için hazırlanıyordu, Wittgenstein'ın dünyanın en büyük dehalarından biri olduğunu anlatırken büyük bir huşu içindeydi."[8] Hacılar Otterthal'e varıp da Wittgenstein'ın görevinden istifa ettiğini ve öğretmenliği bıraktığını öğrendiklerinde, büyük bir hayal kırıklığına uğradılar.

Bu nedenle Schlick, Şubat 1927'de Gretl'ın onu Wittgenstein'la tanışmak için yemeğe davet etmesine fazlasıyla sevindi. "Bir kez daha," diyordu Bayan Schlick, "ilgiyle bir hacının saygı dolu tavrını gözlem-

[8] Mrs. Blanche Schlick'ten F. A. Hayek'e; Nedo, *a.e.*'de alıntılanmıştır.

ledim."[9] Bu süre içinde Schlick, Wittgenstein'a bazı çalışmalarını göndermiş ve Wittgenstein'a, kendisinin ve başka birkaç kişinin mantıksal sorunlar üzerine yaptıkları tartışmalara katılmasını önermişti. Gretl davet mektubunda, Wittgenstein adına bu teklife yanıt vermiş, Schlick'e şöyle demişti:

Size en içten selamlarını gönderdi. Şu anki işi bütün enerjisini vermesini gerektiriyor ve aynı zamanda mantık sorunlarına kesinlikle yoğunlaşmayacağını hissediyor ve bu nedenle de özür diliyor. Birkaç kişinin bulunduğu bir toplantıya kesinlikle katılamayacak. Sizinle yalnız olursa, sevgili Profesör Schlick, bu tür konuları belki tartışabilir. O zaman şu anki durumunda, bu bağlamda size bir yararı olup olmayacağının netleşeceğini düşünüyor. [Gretl'dan MS'ye, 19.2.27; *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 14]

Wittgenstein'la buluşmasından sonra, karısının anımsadığına göre, Schlick "kendinden geçmiş gibiydi ve çok az konuşuyordu, soru sormamam gerektiğini hissettim."[10] Sonraki gün Wittgenstein, Engelmann'a şöyle anlatmıştı: "Ikimiz de diğerinin deli olduğunu düşündük." Bundan kısa bir süre sonra, Wittgenstein ve Schlick tartışmak için düzenli olarak buluşmaya başladılar. Engelmann'a göre: "Wittgenstein Schlick'i tartışmalarda seçkin ve anlayışlı bir arkadaş olarak görüyordu, Schlick'in son derece kültürlü kişiliğini de beğendiği için bu hissi daha da pekişmişti."[11] Ama Wittgenstein, Schlick'in "Çevre"sinin buluşmalarına katılmaya ikna edilememişti. Felsefecilerden ve matematikçilerden oluşan, felsefi sorunlara ve bilimsel *Weltanschauung*'larına ortak bir pozitivist yaklaşım sergileyen bir gruptu.

---

[9] *A.g.e.*

[10] Mrs. Schlick, *a.g.e.*

[11] Engelmann, *a.e.*, s. 118.

Perşembe akşamları buluşarak, matematiğin ve bilimin temellerini tartışan topluluk daha sonra gelişerek Viyana Çevresi'ni oluşturacaktı. Wittgenstein ancak "elini uzatan" biriyle konuşabileceğini söylemişti Schlick'e.

Bununla birlikte Wittgenstein, 1927 yılının yazında düzenli olarak bir grupla buluşuyordu. Pazartesi akşamları bir araya gelen kendisi ve Schlick'in yanı sıra Schlick'in Çevresinden özenle seçilmiş birkaç kişiden oluşan bir grup. Bu birkaç kişi Friedrich Waismann, Rudolf Carnap ve Herbert Feigl'dan ibaretti. Bu toplantıların başarısı, Schlick'in durumu duyarlı bir biçimde ele alma tarzına dayanıyordu. Carnap şöyle anımsar:

İlk toplantıdan önce Schlick bizi ısrarla, Çevrede alıştırıldığımız biçimde bir tartışmaya başlamamamızı sıkı sıkı tembihledi, çünkü Wittgenstein hiçbir koşul altında böyle bir şey istemiyordu. Soru sorarken bile tedbirli olmalıydık, çünkü Wittgenstein çok duyarlıydı ve doğrudan bir soru onu hemen rahatsız edebilirdi. Schlick'e göre en iyi yaklaşım, Wittgenstein'ın konuşmasına izin vermek ve ardından çok dikkatli bir şekilde gerekli açıklamaları sormaktı.[12]

Wittgenstein'ı bu toplantılara katılmaya ikna etmek için Schlick'in, tartışmaların felsefi olmasının zorunlu olmadığı konusunda ona güvence vermesi gerekmişti; ne isterse tartışabilirdi. Ara sıra dinleyicilerini şaşırtarak sırtını onlara döner ve şiir okurdu. Özellikle –daha önceden von Ficker'e de açıkladığı gibi, *Tractatus*'ta *söylemediği* şeyin söylediklerinden daha önemli olduğunu vurgulamak ister

[12] Carnap'ın Wittgenstein'a dair anıları ilk kez Paul Schlipp editörlüğündeki "Özyaşamöyküsü," *The Philosopy of Rudolf Carnap*'ta [*Rudolf Carnap'ın Felsefesi*] yer almış ve K. T. Fann, *Ludwig Wittgenstein: The Man and His Philosophy* [*LW: İnsan ve Felsefesi*], s. 33-9'da yeniden basılmıştır.

gibi– o sıralarda Viyana'da çok moda olan Rabindranath [Thakur] Tagore'un şiirlerini okuyordu. Bu Hintli şairin şiirleri, Schlick'in Çevresinin üyelerine taban tabana zıt mistik bir bakış açısını ifade ediyordu. Carnap, Feigl ve Waismann kısa bir zaman sonra *Tractatus Logico-Philosophicus*'un yazarının bekledikleri kadar pozitivist olmadığını anladılar. "Önceleri," diye yazmıştı Carnap:

> Wittgenstein'ın kitabını Çevrede okuduğumuz zaman, hatalı bir biçimde, metafiziğe karşı bizimkine benzer bir tutumu olduğunu düşünüyordum. Kitabındaki mistik ifadelere yeterince dikkat etmemiştim, çünkü bu alandaki duyguları ve düşünceleri benimkinden çok ayrıydı. Sadece onunla kurduğum kişisel bağlantı, bu noktadaki tutumunu daha net bir şekilde görmeme yardım etti. [a.g.e.]

Pozitivistlere göre netlik bilimsel yöntemle yakından ilişkiliydi. Özellikle Carnap için felsefi kesinlik ve netliğin tipik bir örneği olarak gördükleri kitabın yazarının hem mizaç hem de yöntem bakımından kesinlikle bilimsel olmadığını görmek tam bir şoktu:

> Bakış açısı, insanlara ve sorunlara, hatta teorik sorunlara karşı tutumu bir bilim adamından çok yaratıcı bir sanatçınınkine benziyordu; hatta neredeyse bir peygamberinkine veya bir kâhininkine benzediği söylenebilirdi. Belirli bir felsefi sorun üzerine olan görüşünü ifade etmeye başladığında, tam o anda içinde oluşan bir mücadeleyi sık sık hissederdik. Bu ifadesiz yüzünde bile kendini gösteren yoğun ve acılı bir gerilim altında karanlığı delerek ışığa çıkmanın mücadelesiydi. Bazen uzun ve çetin bir çabadan sonra sonunda ortaya çıkan yanıtları, önümüzde, yeni yaratılmış bir sanat eseri veya ilahi bir vahiy gibi dururdu. Fikirlerini dogmatik bir biçimde ileri sürdüğünden değil... Ama bizde adeta ilahi bir ilham aracılığıyla kazandığı izlenimini bırakırdı, bu nedenle de elimizde olmadan herhangi bir ciddi rasyonel yorumun veya çözümlemenin saygısızlık olacağını hissederdik. [a.g.e.]

Bir düşünceyi sınamanın en iyi yolunu, kuşkuların ve itirazların tartışılması olarak gören Çevrenin üyelerinin tersine Wittgenstein, Carnap'ın hatırladığına göre, "bir kez ilham edimiyle içgörü kazanıldıktan sonra hiçbir eleştirel sınamayı hoş görmüyordu."

Bazen bilim adamının kasti olarak rasyonel ve duygusuz tutumunun, aynı şekilde "aydınlanma" niteliği taşıyan her fikrin Wittgenstein'ı tiksindirdiği izlenimine kapılırdım.

Kişilikleri ve ilgi alanlarındaki bu farklılıklara rağmen, Wittgenstein ve Schlick'in Çevresinin üyeleri felsefi konular üzerine birçok yararlı tartışmalar yapabilmiştir. İlgi odaklarından birini Frank Ramsey'in "Matematiğin Temelleri [*The Foundations of Mathematics*]" adlı yeni makalesi sağladı. Ramsey'in Londra Matematik Derneği'ne Kasım 1925'te sunduğu ve Derneğin *Tutanaklar*'ında yayımlanan bir yazıydı bu.

Makale Ramsey'in, Frege ve Russell'ın matematiğin temellerine mantıkçı yaklaşımlarına tekrar güvenilirliklerini kazandırmak için Wittgenstein'ın eserini mantık üzerinde kullanması girişimlerinin başlangıcı oldu. 1930'da yirmialtı yaşındaki zamansız ölümüne kadar, Ramsey'in en öncelikli ve değişmeyen amacı, Russell'ın *Principia*'sındaki teorik boşlukları tamir ederek mantıkçı düşünce okulunun egemenliğini tekrar kurmak ve Hollandalı matematikçi L. E. J. Brouwer'in başını çektiği ve giderek etkisini artıran sezgici okulun önerdiği daha radikal alternatifi başlangıcında önlemekti. Genel olarak açıklarsak, aradaki fark, Russell bütün matematiğin mantığa indirgenebileceğini ve böylece saf matematikçilerin kabul ettiği bütün teoremler için sağlam bir mantıksal temel sağlanabileceğini göstermeye çalışırken; Brouwer ise matematiği –hem matematik hem de mantık için temelden farklı bir düşünceden yola çıkarak– yalnızca kendi dizgesi

içinde kanıtlanabilecek olan teoremlerin kabul edileceği biçimde *yeniden inşa etmek* istiyordu. Geri kalan teoremler, ki bunların arasında pek çok sağlam temelli teorem de yer alıyordu, kanıtlanmamış olarak bir kenara bırakılacaktı.

Ramsey, matematiğin (Wittgenstein'ın ortaya koyduğu anlamda) totolojiler içerdiğini ve böylece de matematiksel önermelerin basitçe mantıksal önermeler olduğunu göstermek için *Tractatus*'taki önermeler teorisini kullanmak istiyordu. Bu Wittgenstein'ın kendi düşüncesi değildir. *Tractatus*'ta mantıksal ve matematiksel önermeleri ayırır: bunlardan sadece birincisi totolojilerdir; ikincisi ise "denklemler"dir (*TLP* 6.22).

Ramsey'in amacı denklemlerin totolojiler *olduklarını* göstermekti. Bu girişimin merkezindeyse bir Özdeşlik Tanımı vardı. Bu tanım x = y ifadesinin yerine, özel belirlenmiş mantıksal bir Q(x, y) fonksiyonu kullanarak, aslında x = y'nin bir totoloji (eğer x ve y aynı değere sahipse) veya bir çelişki (eğer x ve y farklı değerlere sahipse) olduğunu göstermeye çalışır. Bu tanımın üstüne inşa ettiği Fonksiyonlar Teorisini matematiğin totolojili doğasını kanıtlamak için kullanmayı umuyordu. "Ancak bu şekilde," diye düşünüyordu, "onu (matematiği) Brouwer ve Weyl'in Bolşevik tehdidinden koruyabiliriz."[13]

Wittgenstein makaleyi, Ramsey'in bir kopya göndermiş olduğu Schlick aracılığıyla gördü. (Ramsey, 1925 yazındaki kavgaları yüzünden Wittgenstein'a göndermemişti.) Belli ki Wittgenstein makaleyi çok dikkatli bir biçimde okumuştu. 2 Temmuz 1927'de Ramsey'e yaz-

[13] Ramsey, "The Foundations of Mathematics," *Essays in Philosophy, Logic, Mathematics and Economics* ["Matematiğin Temelleri," *Felsefe, Mantık, Matematik ve İktisat Denemeleri*] içinde yeniden basılmıştır, s. 152-212.

dığı mektupta Özdeşlik Tanımını uzun uzadıya eleştiriyor ve böyle teorilerin (özdeşlik ifadelerinin totoloji veya çelişki olduğunu iddia eden ifadeler) yeterli olmayacağı görüşünü ifade ediyordu. Wittgenstein'ın kendisi –Russell'ın da 1919'da şaşkınlıkla keşfettiği gibi– matematiği mantık üzerine temellendirme girişimine hiçbir şekilde sahip çıkmıyor; hatta bu girişimi hatalı buluyordu: "Bütün bu sıkıntılardan kurtulmanın yolu," demişti Ramsey'e, "aslında çok ilginç bir fonksiyon olmasına rağmen, ne "Q(x, y)"nin ne de herhangi bir önermesel fonksiyonun "x=y"nin yerine kullanılamayacağını görmektir."[14]

Ramsey, Wittgenstein'ın itirazlarını iki kere yanıtladı – bir kez Schlick aracılığıyla ve bir kez de doğrudan Wittgenstein'a. Savunmasının ana fikri bir Özdeşlik *Tanımı* değil, sadece teorisinin sınırları içinde özdeşlik ifadelerinin işini yapacak ve ona istediği mantıksal sonucu verecek biçimde tanımlanmış bir ikame fonksiyonu vermeyi amaçladığıydı.

Wittgenstein ile Ramsey arasındaki farklılıkları ortaya koyması ve Wittgenstein'ın Ramsey'i "burjuva" bir düşünür olarak tanımlarken neyi kastettiğini göstermesi açısından bu görüş alışverişi ilginçtir. Wittgenstein'ın itirazı sorunun doğrudan özüne girmeyi ve Ramsey'in Russellcı matematiğin temellerini yeniden kurma girişiminin tamamının *felsefi* açıdan hatalı olduğunu göstermeye çalışır. Oysa Ramsey'in yanıtı mantıksal ve matematiksel bir soruyla, fonksiyonunun tasarlanan bu görevi yerine getirip getirmeyeceğiyle ilgileniyordu. Bu nedenle Wittgenstein'a göre Ramsey şu anlamda "burjuva"ydı:

> ... özel bir topluluk için meseleyi netleştirme hedefiyle düşünüyordu. Durumun özünü değil –veya en azından böyle yapmaktan hoşlanmıyordu–

[14] LW'den FR'ye, 2.2.27.

ama bu durumun mantıklı bir biçimde nasıl düzenlenebileceğini düşünüyordu. Bu durumun olası tek durum olmaması fikri kısmen huzurunu kaçırıyor kısmen de onu sıkıyordu. Mümkün olduğunca çabuk bir biçimde *bu* durumun temelleri üzerine düşünüme geçmek istiyordu. Bu iyi yaptığı ve onu gerçekten ilgilendiren şeydi; oysa gerçek bir felsefi düşünüm, sonucunu (eğer varsa) bir kenara koyup önemsiz ilan edene kadar onu rahatsız ediyordu. [*Kültür ve Değer*, s. 17]

Elbette politik metafor, Ramsey'in Brouwer'e ilişkin "Bolşevik tehdidi" ifadesini kastediyordu. Wittgenstein'ın benzetmeyi "gerçek felsefi düşünüm"ü Bolşevizmle eşit saydığı için kullandığı düşünülebilir. Ama bu doğru değildi. Wittgenstein, ne *bu* durumun meselelerini düzenlemekle ilgileniyor (Russellcı mantıkçılık) ne de bunun yerine bir başkasını (Brouwer'in sezgiciliği) koymak istiyordu. "Filozof, *hiçbir* düşünce topluluğunun vatandaşı değildir," diye yazmıştı. "Onu filozof yapan budur."[15]

Wittgenstein'ı en sonunda Keynes'e yazmaya yönelten de olasılıkla Ramsey'le olan bu yazışmadır. Öğretmenlikten ayrıldığından beri ilk kez yazıyordu ("Sıcak su torbasına daha fazla dayanamadım," diye açıklamıştı). *Rusya'ya Kısa Bir Bakış* [*A Short View of Russia*] kitabı için Keynes'e teşekkür ediyor ve o yılın (1927) Kasım ayında üzerinde çalıştığı evin biteceğini tahmin ettiğini söylüyordu. Ardından da İngiltere'yi ziyaret etmek istiyordu, "eğer beni görmek isteyen birileri varsa."

"Kitabınla ilgili olarak da," diye yazmıştı Wittgenstein, "beğendiğimi söylemeyi unuttum. Senin cennet ile dünya arasında daha fazla şey olduğunu bildiğini gösteriyor."[16]

---

[15] *Notlar*, s. 455.

[16] LW'den JMK'ya, Yaz 1927.

Sovyet Rusya'ya ilişkin genel bir bakıştan hoşlanmasının bu tuhaf nedeni, Keynes'in kitapta Sovyet Marksizminin bir ekonomik yenilik olarak değil, yeni bir din olarak takdir edilmesi gerektiğini vurgulamasıdır. Keynes Leninizmin ekonomik yönlerini şöyle geçiştirir: "Ekonomi üzerine modası geçmiş bir ders kitabını, eleştirinin üstünde ve ötesinde İncili olarak koyan bir öğreti. Bu ekonomi kitabının da yalnızca bilimsel açıdan değil, aynı zamanda modern dünya için de hiçbir ilginçliği ya da uygulanabilirliği olmadığını biliyorum."[17] Ama bu öğretiye eşlik eden dinsel coşkuyu etkileyici bulmuştu:

... bu dinsiz çağda, pek çok kişinin, kendi güdüsel gücünü bulabilmiş, yeni ve yalnızca eski bir dinin yeniden nüksedişi olmayan herhangi bir dine karşı güçlü bir duygusal merak hissetmesi kaçınılmazdır. Özellikle de bu yeni şey Rusya'dan, hem dünyaya hem de cennete Batı'daki kel kardeşlerinden daha yakın bir yerde olan –iki yüzyıl sonra doğduğu için gençliğin dehasını kaybetmeden veya rahatlıklara ve alışkanlıklara bağımlı olmadan önce, ailenin geri kalanının orta yaş hayal kırıklıklarının üstesinden gelebilen– Avrupa ailesinin saçları henüz dökülmemiş güzel ve aptal en küçük oğlu olan kardeşlerinden geldiği için. Sovyet Rusya'da iyi bir şeyler arayanların duygularını paylaşıyorum. [Keynes, *Rusya'ya Kısa Bir Bakış*, s. 13]

Keynes tarafından karakterize edilen Sovyet inancının Hıristiyanlıkla ortak noktası sokaktaki adamı yücelten bir tutum takınmasıydı. Ama içinde Hıristiyanlığın tersine olan başka bir şey vardı:

... değişmiş bir biçimde ve yeni bir düzenlemeyle, geleceğin gerçek dinine katkıda bulunabilir, eğer herhangi bir gerçek din varsa – *Leninizm mutlak ve cüretkâr bir biçimde doğaüstü olmayandır; duygusal ve etik özü, bireyin ve toplu-*

[17] Keynes, *Rusya'ya Kısa Bir Bakış*, s. 14.

mun Para Aşkına karşı tutumu üzerine kurulmuştur. [Keynes, *Rusya'ya Kısa Bir Bakış*, s. 15]

Ne böyle pasajların Wittgenstein'ın onayını nasıl kazandığını ne de Keynes'in tanımladığı inancın onun saygısını ve potansiyel olarak, bağlılığını kazandığını görmek güç değildir. Keynes'in, Sovyet Rusya'ya yapılan kısa bir gezinin ardından yazdığı kitabı, Russell'ın 1920'deki kendi ziyaretinden sonra yayımladığı *Bolşevizmin Teori ve Pratiği*'yle [*The Theory and Practice of Bolshevism*] ters düşüyordu. Russell'ın kitabı Sovyet rejimine duyulan nefreti ifade eder. O da Hıristiyanlıkla bir paralellik çiziyordu, ama bu paralelliği tam olarak küçümsemesini ifade etmek için kullanıyordu:

Benim gibi, insan gelişmesindeki ana gücün özgür akıl olduğuna inanan birinin, temelde Bolşevizme Roma Kilisesine karşı olduğu kadar karşı olması kaçınılmazdır. Komünizme esin veren umutlar çoğunlukla vaazla aşılananlar kadar takdir edilebilirdir. Ancak bunlara da en az onun kadar fanatikçe inanılır ve onun kadar zararlıdır. [Russell, *Bolşevizmin Teori ve Pratiği*, s. 18]

Wittgenstein'ın Sovyet Rusya'ya olan ilgisi Russell'ın kitabının yayımından kısa bir süre sonraya rastlar – neredeyse, Russell eğer nefret ettiyse mutlaka iyi bir tarafı vardır gibi düşünmüştü. Wittgenstein 1922'den itibaren ("konuştuğumuz, olası bir Rusya'ya uçuş fikri" hakkında Engelmann'a mektup yazdığında), Keynes'in sözleriyle "Sovyet Rusya'da iyi bir şeyler arayan"lardandı ve politik koşulların bunu yapmasını imkânsız kıldığı 1937'ye kadar Sovyetler Birliği'nde yaşamak ve çalışmak düşüncesi onu cezbetti.

Keynes'in kendisinin bir inanmayan olduğunu ilan etmesine rağmen, Sovyet Marksizmini doğaüstü *inançları* olmayan, ama coşkulu bir şekilde benimsenmiş dinsel *tutumları* (örneğin sokaktaki adamın değerine ve para aşkının kötülüklerine karşı) olan bir inanç şeklinde

sunarak, sanırım Wittgenstein'ın Sovyet Rusya'da bulmayı umduğu şey konusunda önemli bir ipucu sağlamıştır.

Wittgenstein'ın Keynes'e Kundermanngasse'deki evin Kasım 1927'ye kadar biteceğini öne sürmesi, daha önce açıklanan nedenlerden ötürü umutsuzca iyimserdi. Ancak bir yıl sonra İngiltere'ye planlanan geziyi yapmayı düşünebilir hale gelmişti.

Bu sırada Ramsey'i çok rahatsız eden "Bolşevik tehdidi"ni bizzat duyma ve görme fırsatı olmuştu. Mart 1928'de Brouwer, "Matematik, Bilim ve Dil" konulu bir konferans vermek üzere Viyana'ya gelmişti. Wittgenstein, konferansa Waismann ve Feigl'la beraber katıldı. Bittiğinde üçü bir kafede birkaç saat geçirdi ve Feigl bunu şöyle anlatır:

> ... o akşam Wittgenstein'ın geçirdiği değişimi gözlemlemek çok ilginçti ... son derece konuşkandı ve ilerideki yazılarının girişlerini oluşturacak fikirleri kabaca tanımlamaya başlamıştı ... o akşam, Wittgenstein'ın güçlü felsefi ilgi ve etkinliklere geri dönüşünü işaret ediyordu. [Feigl; Nedo, *a.e.*, s. 223'te alıntılanmıştır]

Feigl'ın anlattıklarından Wittgenstein'ın, Brouwerci sezgiciliği benimsediği sonucunu çıkarmak yanlış olacaktır; ancak Brouwer'i dinlemenin muazzam bir uyarıcı unsur olduğuna ve muhtemelen ilerideki yıllarda gelişecek bir tohumun ekilmesine yol açtığına şüphe yoktur. Wittgenstein'ın daha önceki çalışmalarında, Brouwer'in fikirlerinden haberdar olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur ve belki de Brouwer'in adını ilk kez duyması Ramsey'in 1925'teki makalesine rastlar. Ancak 1929'dan sonra birdenbire Brouwer'e göndermeleri ortaya çıkar – o kadar ki Russell 1930'da Wittgenstein'ın çalışması konusunda bilgi vermesi için çağırıldığında, sağlıksız bir etki olduğunu düşündüğü bu durumu fark etmişti:

... sonsuzlukla ilgili bir dolu malzemesi var, ki bunlar da her zaman için Brouwer'in söylediği şey olması tehlikesi taşıyor. O nedenle, bu tehlike her ne zaman ortaya çıkarsa durdurulması gerekiyor. [BR'den GEM'e, 5.5.30]

Bununla birlikte Wittgenstein'ın konferanstan sonraki heyecanı Brouwer'in fikirlerine katıldığı kadar katılmamasıyla da ilgilidir. Konferansta, Wittgenstein'ın hem erken hem de geç çalışmalarındaki görüşleriyle çelişen çok şey vardı. Özellikle sezgiciliğin felsefi temellerini oluşturan Kantçı "basit matematiksel sezgi" kavramına Wittgenstein hayatının hiçbir döneminde sempati duymamıştı. Hatta zamanla bu karşıtlığı daha da güçlendi. 1939'da matematiğin temelleri üzerine verdiği derslerde dinleyicilerine açık açık şöyle diyordu: "Sezgicilik bir saçmalık – bütünüyle."[18]

Yine de Brouwer'in görüşlerinde, Wittgenstein'ın görüşleriyle – özellikle de Russell ve Ramsey'in bakış açısıyla uyuşmadığı noktalarda– uyuşan belli unsurlar vardı. Bunlar, Russell'ın fark ettiği belirli noktadan –Wittgenstein'ın Brouwer'in uzayıp giden sonsuz bir dizi kavramını reddedişini kabul eder görünmesi– daha derine gider ve Russell ile Ramsey'in "burjuva" zihniyetine temelde ters düşen bir felsefi *tavır* oluşturur. Genel bir düzeyde, Brouwer'in felsefi konumunun, örneğin Schopenhauer'la bağdaştırılan Avrupa anti-rasyonalist düşünce geleneğine ait olduğu söylenebilir. Wittgenstein'ın da –Carnap'ın şaşkınlıkla keşfettiği gibi– Schopenhauer'a büyük sempatisi vardı. (Wittgenstein'ın Schopenhauer'ı Schlick'e karşı savunarak Carnap'ı şaşırtması bu dönemdedir.) Russell ve Ramsey gibi, Viyana Çevresi de kendilerini bu anti-rasyonalist gelenekle hiçbir ilgileri olmayan bir konuma yerleştirmişlerdi.

---

[18] *Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerler* [*Lectures on the Foundations of Mathematics*], s. 237.

Daha da özelde Brouwer'in Russell'ın mantıkçılığıyla uyuşmazlığında da Wittgenstein'a hitap edebilecek unsurlar vardı. Brouwer matematiğin mantığa dayanabileceğini veya dayandırılmaya ihtiyacı olduğunu kabul etmiyordu. Dahası genelde anlaşıldığı anlamda matematiğin "nesnelliği"ni de reddediyordu – yani Brouwer için matematikçilerin keşifler yaptıkları zihinden bağımsız bir matematiksel gerçeklik yoktu. Brouwer'in düşüncesine göre matematikçi, bir kaşif değil bir yaratıcıydı: matematik, olgulardan oluşan bir bünye değil, insan zihninin bir yapısıydı.

Wittgenstein bütün bu noktalara katılır ve daha sonraki çalışmaları da bu düşüncelerin onu *Tractatus*'un mantıksal atomizminden uzaklaştıran bir alana doğru gelişimi şeklinde görülebilir. Eğer bu gelişme onu sezgiciliğe eskisinden daha fazla yaklaştırmamış olsa bile Russell ve Ramsey tarafından ileri sürülen matematiğe mantıkçı yaklaşım –bu *Tractatus*'ta açıkladığı görüşleri belirlememiş olsa bile yönlendirmiş bir yaklaşımdı– konusundaki birçok uyuşmazlığını genelde ve ayrıntıda açıklığa kavuşturmasına yardım etmiştir.

Brouwer'in konferansı Wittgenstein'ı *Tractatus*'un hatalı olduğuna ikna edemedi. Ancak bununla birlikte kitabının konu üzerine yazılmış son söz olmadığına ikna etmiş olabilirdi. Gerçekten de söylenecek daha fazla şey olabilirdi.

Böylece **1928**'in sonbaharında ev bittiğinde ve düşünceleri yeniden İngiltere'ye gitmeye çevrildiğinde, belki artık felsefi çalışmaya dönmeyi de planlamış olabilirdi. Ancak Keynes'e yazdığı mektuplarında böyle bir niyeti olduğundan hiç söz etmez. Kasımda Keynes'e evin fotoğraflarını gönderdi –eşi Lydia Lopokova'ya yazdığı mektubunda Keynes evi yanlış bir biçimde "*à la Corbusier* [mimar Corbusier'in üslubunda]," diye tarif etmişti– ve Aralıkta, kısa bir tatil ve ziyareti

ima ederek, İngiltere'ye gelme isteğini bildirdi. "Burada benimle iki hafta kadar kalmak istiyor," diye yazmıştı Keynes; "Yeterince güçlü müyüm? Eğer bugünden itibaren o güne kadar hiç çalışmazsam güçlü olabilirim."[19]

Ancak hastalık Aralık ayı boyunca Wittgenstein'ın Viyana'da kalmasına neden oldu ve Ocağın başlarında en sonunda İngiltere'ye gelebildiğinde (Keynes'in görünüşte hiç şaşırmadığı gibi) ne Lewes'de bir tatil yapmaktan hoşlandı ne de sokakları süpürmek gibi bir iş aradı. Cambridge'e dönmek ve Ramsey'le felsefe üzerine çalışmak için gelmişti.

[19] JMK'dan eşine, **18.11.28**; Nedo, *a.e.*, s. **222**'de alıntılanmıştır.

III

1929-41

II. BÜYÜK DÖNÜŞ

"İşte Tanrı geldi. 5:15 treninde onu karşıladım." Wittgenstein'ın Cambridge'e dönüşünü Keynes, eşi Lydia Lopokova'ya yazdığı 18 Ocak 1929 tarihli bir mektupta bu sözlerle anlatıyordu. Wittgenstein henüz birkaç saattir İngiltere'de olmasına rağmen çoktan Keynes'e "Cambridge'de sürekli kalma" planından söz etmişti:

Bu arada çay içtik ve şimdi sana yazmak için çalışma odama çekildim. Yorgunluğun ezici olacağını görüyorum. Ancak benimle günde iki veya üç saatten daha fazla konuşmasına izin vermemeliyim. [JMK'dan LL'ye, 18.1.29]

Wittgenstein için, kendisinin temel bir değişim geçirmesine yol açan yıllar boyunca büyük ölçüde değişmeden kalmış bir üniversiteye dönmek, dahası 1913'te geride bıraktığı insanlarca karşılanmak tuhaf, neredeyse ürkütücü bir deneyimdi. Günlüğüne "sanki zaman geriye doğru ilerlemiş" diye yazmıştı. "Beni bekleyenin ne olduğunu bilmiyorum," ama ne olursa olsun "eğer hâlâ zaman varsa bir şeyleri kanıtlayacaktır!":

Şu anda büyük bir huzursuzluk içinde dolanıyorum, ama hangi denge noktasının etrafında dolaştığımı bilmiyorum. [Elyazması 105; Nedo, *a.e.*, s. 225'te alıntılanmıştır]

Wittgenstein, İngiltere'ye geldiğinde Keynes'in onu tekrar Havarilerin arasına sokmayı amaçlayan bir girişimi oldu. İngiltere'deki ikinci gününde Keynes, Wittgenstein'ın dönüşünü kutlamak için Havarileri özel bir akşam yemeğinde bir araya getirdi. Katılımcılar arasında Richard Braithwaite, Frank Ramsey, George Rylands, George Thomson, Alister Watson, Anthony Blunt ve Julian Bell vardı – o sı-

ralarda Cambridge entelejansiyasının kaymak tabakası. Toplantıda Wittgenstein onursal üye (Havari dilinde: bir "Melek") olarak seçildi. Cemiyetin 1912'de Wittgenstein'ın kendilerine karşı sergilediği tutumu affettiğini gösteren bir jestti bu. Bir sonraki toplantıda, ona resmen "aforozunun kaldırıldığı bildirildi."

Cemiyet açısından eşi görülmemiş bu alçakgönüllülüğün nedeni, Wittgenstein'ın yokluğunda, Cambridge seçkinlerinin arasında neredeyse efsaneleşmesi ve *Tractatus*'un moda entelektüel tartışmaların merkezi olmasıydı.

Ancak eğer Havariler bu "Tanrı"ya sahip çıkmayı umuyorsa düş kırıklığına uğrayacaklardı. Wittgenstein yalnızca birkaç toplantıya ve Keynes'in Gordon Meydanı'nındaki evinde yapılan akşam yemeğine katılmış ve cemiyetin Londra şubesi olarak görülebilecek Bloomsbury grubunun birkaç üyesiyle tanışmıştı. Ancak Bloomsbury grubunun ve Havarilerin İngilizlikleri ve bilinçli bir şekilde "uygar" estetizmleri ile Wittgenstein'ın katı çileciliği ve ara sıra zalim olabilen dürüstlüğü arasında pek az ortak zemin vardı. Her iki taraf için de bir şaşkınlık söz konusuydu. Leonard Woolf bir defasında Wittgenstein'ın Lydia Keynes'e karşı öğle yemeğindeki "hayvani biçimde kaba" davranışı karşısında dehşete düştüğünü anımsar.[1] Başka bir öğle yemeğinde Wittgenstein, bayanların önünde cinsellik hakkında tartışılmasından şok olmuş ve masayı terk etmişti. Kısacası Bloomsbury'nin ortamı kendini rahat hissedebileceği türden değildi. Frances Partridge, aralarında bulunduğu Belller, Stracheyler ve Stephenların aksine Wittgenstein'ın karşı cinsten üyelerle ciddi sorunları tartışmakta yeteneksiz ve isteksiz göründüğünü anlatır: "Karma bir toplantıdaki sohbetleri,

[1] Leonard Woolf, *Bir Özyaşamöyküsü, II, 1911-1969*, s. 406.

genellikle son derece basit, soğuk bir gülümsemenin eşlik ettiği zayıf esprilerle dolu oluyordu."[2]

Keynes'in davetlerinden birinde, Wittgenstein ile Virginia Woolf'un tanışmış olması olasıdır; eğer tanışmışlarsa görünüşe göre hiçbiri diğerinin üzerinde fazla etki yapmamıştır. Virgina Woolf'un ölümünden sonra Wittgenstein, Rush Rhees'e, onun yetiştirildiği ortamın etkilerinden söz etmişti. Woolf bir insanın değerinin edebiyat veya sanatta, müzikte, bilimde veya politikadaki üstünlüğüyle ölçüldüğü bir ailede büyümüştü ve bu nedenle başka "başarılar"ın da olabileceğini hiç sorgulamamıştı. Bu değerlendirme kişisel bir tanışıklığa dayanabilir, ama söylentiye dayanması olasılığı da aynı derecede mümkündür. Virginia Woolf'un günlüklerinde Wittgenstein'ın adı geçmez ve sadece mektuplarında yer alan birkaç önemsiz ayrıntıda söz edilir. Bunlardan birinde, Wittgenstein'ın Cambridge'e gelişinden birkaç ay sonra Clive Bell'e yazılmış bir mektupta, Bell'in oğlu Julian'la bağlantılı olarak Wittgenstein'dan söz eder:

Maynard, Julian'ın şüphesiz Kings'deki en önemli öğrenci olduğunu söylüyor ve belki bir burs bile alabilir. Maynard ondan ve şiirinden çok etkilenmiş görünüyor – bu arada Julian, Maynard'ı Wittgenstein hakkında yokladığını, ama yenilgiye uğradığını söylüyor. [Virginia Woolf, *A Reflection of the Other Person: Letters 1929-31*, s. 51]

Böyle bir söz ediş sadece şundan ötürü ilginçtir: Julian Bell'in Anthony Blunt'un öğrenci dergisi *The Venture*'da [*Macera*] Drydenvari ve hayli uzun bir taşlaması yayımlanacaktı. Bu, Wittgenstein'ın otoriter, kavgacı tarzının uygarlaşmamış yabaniliği olarak görülen şeye bir tür Bloomsbury karşılığıydı.

---

[2] Frances Partridge, *Memories*, s. 160.

Bell şiirde, Bloomsbury'nin "değer, zihin durumları içinde bilinir ve bulunur" inancını, böyle ifadeleri anlamsız bulan *Tractatus*'a karşı savunmaya çabalıyordu. Bell, Wittgenstein'ın kendi kurallarına kesinlikle uymadığını iddia ediyordu:

Çünkü çok ve boş konuşur,
Daima kendi sessizlik yeminini bozar;
Gece gündüz etikten, estetikten söz ediyor,
Ve her şeye iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış diyor.

Wittgenstein sadece insanın sessiz kalması gerektiğinde ısrar ettiği bu şeyler hakkında konuşmakla kalmıyordu, ayrıca *bütün* bunlara da hâkimdi:

... hiç gördünüz mü herhangi bir konu üstüne
Ludwig'in kanun koymaktan sakındığını?
Her ortamda çenemizi kapatışı,
Ve kekeleyerek kendi cevabını, lafı ağzımıza tıkışı;
Huysuz, öfkeli ve gürültülü, bitmez tükenmez tartışmaları,
Tabii ki haklıdır ve haklılığından gurur duyar,
Yaygındır böyle hatalar, kısmen herkes paylaşır,
Ama Wittgenstein dediğim dedikçidir Sanat üzerine.[3]

Şiir, Havarilerin bir üyesi olan Richard Braithwaite'e bir name biçimde yazılmıştı ve –Wittgenstein'ın, hor gören bir biçimde "şu Juli-

[3] Julian Bell, "An Epistle on the Subject of the Ethical and Aesthetic Beliefs of Herr Ludwig Wittgenstein" ["Herr Ludwig Wittgenstein'ın Etik ve Estetik İnançları Konusu Üzerine bir Taşlama"] ilk kez *The Venture*, Sayı 5, Şubat 1930, s. 208-15'te yayımlandı; ed. Irving M. Copi ve Robert W. Beard, *Essays on Wittgenstein's Tractatus*'da [*Wittgenstein'ın Tractatus'u Üzerine Denemeler*] yeniden yayımlandı.

an Belller" dediği– birçok genç Havari estetikçinin bakış açısını yansıtıyordu ve onlar tarafından da çok beğenilmişti. Yayımlandığında, şöyle anlatır Fania Pascal: "En kibar insanlar kahkahalar attılar; şiir birikmiş gerilimi, kırgınlığı, hatta korkuyu dağıttı. Çünkü Wittgenstein'ı hiç kimse alt edemez, aynı şekilde karşılık veremezdi."[4]

Eğer Wittgenstein sırtını Havariler'e tamamen dönmediyse, bunun başlıca nedeni Frank Ramsey'in de üyelerinden biri olmasıydı.

Cambridge'e döndüğü ilk yıl boyunca Ramsey yalnızca Wittgenstein'ın en değerli felsefi tartışma arkadaşı değil, aynı zamanda en yakın dostuydu da. Geldikten sonraki ilk iki hafta, Ramseylerin Mortimer Sokak'taki evlerinde kalmıştı. Ramsey'in eşi Lettice kısa zamanda yakın bir arkadaş ve sırdaş olmuştu – "yabani avcının vahşiliğini sonunda yatıştırmayı başaran" bir kadın, diye anlatıyordu bu durumu Keynes.[5] Wittgenstein'ı rahatlatarak güvenini kazanabilen güçlü bir espri anlayışına ve ayakları yere basan bir dürüstlüğe sahipti. Wittgenstein, Marguerite'ye duyduğu aşkı yalnızca onunla konuşabiliyordu. Buna karşın, Frances Partridge'in kocası Ralph'e yazdığı mektupta, onun bu güvene çok da sadık kalmadığı ortaya çıkmaktadır:

> Wittgenstein'ı bol bol görüyoruz; Lettice'e Viyanalı bir bayana âşık olduğu sırrını vermiş, ama kutsal olduğunu düşündüğü için evlilikten öyle kaygısızca söz edemeyeceğini hissediyormuş. [Partridge, *a.e.*, s. 159]

Burada şaşırtıcı olan, evlilikten öyle kolayca söz edemeyişi değil, evlilikten söz edebilmiş olmasıdır. O dönemde Marguerite'ye düzenli ve sık sık, bazen her gün mektup yazıyordu. Ancak yaklaşık iki yıl

---

[4] *Hatıralar*, s. 17.

[5] JMK'dan LL'ye, 25.2.29.

sonra Marguerite, Wittgenstein'ın onu karısı yapmak niyetinde olduğunu fark ettiğinde hemen geri çekildi. Aslında onun ilgisinden ötürü gurur duyuyor ve kişiliğinin gücünden dolayı saygı ve korku besliyordu, ama Wittgenstein'da bir kocada olmasını istediği nitelikleri görmüyordu. Çok sert ve çok talepkârdı (belki de Marguerite için birazcık fazla Yahudiydi). Üstelik niyetini belli ettiğinde, aklından geçenin platonik ve çocuksuz bir evlilik olduğunu da açıklamıştı ve bu da Marguerite'ye göre değildi.

Cambridge'deki ilk iki dönemi boyunca, Wittgenstein resmi olarak doktora öğrenimi gören bir "İleri Öğrenci" statüsündeydi. Kendisinden onyedi yaş küçük olan Ramsey hocasıydı. Uygulamada o ve Ramsey benzer veya ilgili sorunlar üzerine çalışan ve birbirlerinden eleştiri, yol gösterme veya esin bekleyen, eşit düzeyde iki kişi olarak buluşuyorlardı. Haftada birkaç kez buluşarak, uzun saatler boyunca matematiğin temellerini ve mantığın doğasını tartışıyorlardı. Wittgenstein günlüğünde bu buluşmaları "zevkli tartışmalar" olarak tanımlıyordu: "Bu tartışmaların neşeli bir tarafı var ve inanıyorum ki, iyi niyetle yapılıyorlar." Bunların neredeyse erotik bir tarafının olduğunu yazmıştı:

> Benim için birisinin düşüncelerimi ağzımdan alıp ardından, tabiri caizse, onları açığa sermesinden daha zevkli hiçbir şey yok.

"Bilimin tarlalarında yalnız başıma yürüyüşe çıkmaktan hoşlanmıyorum," diye de eklemişti.[6]

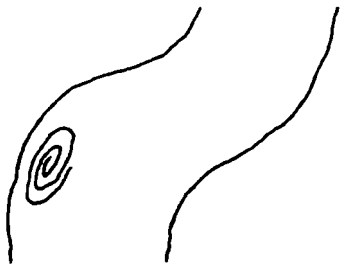
Ramsey'in bu tartışmalardaki rolü herhangi bir danışmanın rolüydü: Wittgenstein'ın söylediklerine itirazlar ileri sürmek. *Soruşturmalar*'ın önsözünde Wittgenstein, *Tractatus*'taki hatalarını fark etmede

---

[6] Elyazması 105; Nedo, *a.e.*, s. 225'te alıntılanmıştır.

Ramsey'in eleştirilerinden "tahmin bile edemeyeceği derecede" yararlandığını söyler. Bununla birlikte günlüğündeki başka bir zamana ait kayıtta daha az cömert davranır:

İyi bir itiraz insanın ilerlemesine yardımcı olur, sığ bir itiraz ise geçerli bile olsa sıkıcıdır. Ramsey'in itirazları da bu türden. İtirazı meseleyi kökünden, yaşamın olduğu yerden yakalamıyor; buna karşın, yanlış bile olsa hiçbir şeyin düzeltilemeyeceği kadar dışında bir yerinden alıyor. İyi bir itiraz bir çözüme doğru gidilmesine doğrudan yardım eder; sığ itiraz ise önce giderilmeli ve o andan sonra da bir tarafa bırakılabilmelidir. Tıpkı büyümeye devam etmek için bir ağacın gövdesindeki budaktan eğilmesi gibi.[7]

Birbirlerine büyük saygı duymalarına rağmen, Ramsey ile Wittgenstein arasında entelektüel ve kişilik bakımlarından büyük farklı-

---

[7] *"Ein guter Einwand hilft vorwärts, ein flacher Einwand, selbst wenn er recht hat, wirkt ermattend. Ramseys Einwände sind von dieser Art. Der Einwand fasst die Sache nicht an ihrer Wurzel, wo das Leben ist, sondern schon so weit aussen wo sich nichts mehr rectifzieren lässt, selbst wenn es falsch ist. Ein guter Einwand hilft unmittelbar zur Lösung, ein flacher muss erst überwunden werden und kann dann von weiter unten herauf (wie eine überwundene abgestorbene Stelle) zur Seite liegengelassen werden. Wie wenn sich der Baum an der vernarbten Stelle vorbei krümmt um weiter zu wachsen"*: Elyazması **107**, s. **81**.

lıklar vardı. Ramsey bir matematikçiydi, konunun mantıksal temelleri onu tam olarak tatmin etmediği için matematiği sağlam temeller üzerinde yeniden kurmak istiyordu. Wittgenstein ise matematiğin yeniden kurulmasıyla ilgilenmiyordu; ilgilendiği şey, matematik konusundaki karışıklığın çıktığı felsefi kökü ortaya koymaktı. Böylece Ramsey esin için Wittgenstein'a güvenebilirken, Wittgenstein da Ramsey'e eleştiri konusunda güvenebiliyordu. Dolayısıyla ikisi arasında hüsran yaşanması kaçınılmazdı. Bir defasında Ramsey, Wittgenstein'a açık açık "tartışma yönteminden hoşlanmıyorum," dedi. Bu sırada Wittgenstein ise daha önce de alıntılandığı gibi, Ramsey'den "(eğer varsa) sonucunu bir kenara koyup önemsiz olduğunu ilan edene kadar" *gerçek* felsefi düşünümlerden rahatsız olan "burjuva bir düşünür" olarak söz ediyordu.[8]

Cambridge'e döndüğü ilk yıldan itibaren Wittgenstein'ın gelişimine büyük etkisi olan Piero Sraffa "burjuva olmayan" bir düşünürdü. Sraffa, parlak bir İtalyan ekonomistti (genel olarak Marksist inanca yakındı) ve tutuklu İtalyan komünist lider Antonio Gramsci'nin yakın bir arkadaşıydı. Mussolini politikalarını eleştiren bir yazıyla kendi ülkesindeki kariyerini tehlikeye attıktan sonra Sraffa, çalışmasını sürdürmesi için Keynes tarafından King's'e davet edildi ve Cambridge'de ekonomi dalında onun için özel bir öğretim üyeliği kadrosu açıldı. Keynes tanıştırdıktan sonra Wittgenstein'la yakın arkadaşlar oldular. Wittgenstein haftada en az bir gününü onunla tartışmak için ayırdı. Bu toplantılara, Ramsey'le buluşmalarından bile çok değer vermeye başlamıştı. *Soruşturmalar*'ın önsözünde Sraffa'nın eleştirileri konu-

[8] Moore, "Wittgenstein's Lectures in 1930-33," *Philosophical Papers* ["Wittgenstein'ın 1930-33'teki Seminerleri," *Felsefi Makaleler*], s. 252-324'te alıntılanmıştır.

sunda şöyle der: "bu kitabın en önemli düşüncelerini *bu* dürtüye borçluyum."

Büyük ve –oldukça farklı entelektüel meşguliyetleri göz önünde bulundurulduğunda– kafa karıştırıcı bir iddiadır bu. Ama Sraffa'nın eleştirileri tam da ayrıntılara girmemeleri dolayısıyla (bunun felsefeci veya matematikçi olmamasından kaynaklandığı söylenebilir) önem kazanmış olabilir. Ramsey'den farklı olarak Sraffa'nın, Wittgenstein'ı belirli bir noktayı değil, bakış açısını bütünüyle düzeltmeye itecek gücü vardı. Wittgenstein'ın hem Malcolm'a hem de von Wright'a anlattığı ve o zamandan beri de tekrar tekrar anlatılan bir anekdot bunu örnekler. Wittgenstein sohbetlerinden birinde, bir önerme ile tarif ettiğinin aynı "mantıksal forma" (veya öykünün anlatılışına göre "gramere") sahip olmak zorunda olduğu konusunda ısrar etmişti. Bu fikri duyan Sraffa, tam bir Napolili edasıyla parmak uçlarıyla çenesini hafifçe dokunarak "*Bunun* mantıksal formu nedir?" diye sormuştu.[9] Öyküye göre bu, Wittgenstein'ı bir önermenin, tanımladığı gerçekliğin "resimsel" olması gerektiğine dair Tractaryancı fikirde ısrarından vazgeçirmişti.

Bu anekdotun önemi, Wittgenstein'ın anlamın Resim Teorisi'nden neden vazgeçtiğini açıklıyor olması değildir (çünkü bunu yapmaz); ancak Wittgenstein'ın konuları taze bir bakış açısıyla yeniden görmesini, Sraffa'nın nasıl sağlamış olabileceğini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Wittgenstein birçok arkadaşına, Sraffa'yla yaptığı tartışmaların kendisini, bütün dalları kesilmiş bir ağaç gibi hissettirdiğini anlatmıştı. Bu benzetme dikkatlice seçilmiştir: ölü dalların kesilmesi yenilerinin çıkmasına, daha canlılarının büyümesine olanak sağlar

[9] Bkz. Malcolm, *Hatırat*, s. 58.

(oysa Ramsey'in itirazları ölü dalları yerinde bırakıyor, ağacın da bunun çevresinde çarpık çurpuk büyümesine yol açıyordu).

Wittgenstein bir defasında Rush Rhees'e, Sraffa'yla konuşmakla kazandığı en önemli şeyin, felsefi sorunlara "antropolojik" bir yönden bakmak olduğunu söylemişti. Bu söz, Sraffa'nın neden böylesine önemli bir etki sahibi olarak anıldığını açıklar. Wittgenstein'ın sonraki çalışmaları ile *Tractatus* arasındaki en büyük fark "antropolojik" yaklaşımıdır. Yani *Tractatus*, dili, içinde kullanıldığı koşullardan ayrı olarak ele alırken, *Soruşturmalar* dilbilimsel ifadelere anlamını veren "yaşamın akışı"nın önemini vurgular: bir "dil-oyunu," onu oynayan "kabile"nin faaliyetlerinden ve yaşam biçiminden söz edilmeksizin açıklanamazdı. Eğer bakış açısındaki bu değişim Sraffa'dan kaynaklandıysa, o zaman sonraki çalışmalar üzerindeki etkisi en temel öneme sahip demektir. Ama bu durumda, bu etkinin meyve vermesi birkaç yıl almış olmalıdır, çünkü Wittgenstein'ın felsefi yöntemindeki bu "antropolojik" nitelik yaklaşık 1932'ye kadar ortaya çıkmamıştır.

Ramsey ve Sraffa sayılmazsa, Wittgenstein'ın Cambridge'deki öğretim üyeleriyle fazla bir ilgisi yoktu. Birkaç hafta geçtikten sonra Keynes'le olan ilişkileri büyük ölçüde işle sınırlanmıştı ve ne zaman Wittgenstein'ın halletmesi gereken resmi bir işi olsa, Keynes bu konuda değeri ölçülemez bir müttefik olmuştu, ancak yakın bir dost değildi. Bunun, Keynes'in memnun olduğu bir rol olduğu sonucu çıkarılabilir; çünkü Wittgenstein'ın *dostu* olmak, onun verebileceğinden veya vermeye hazır olduğundan daha fazla zaman ve enerji gerektirmekteydi.

Wittgenstein ilk geldiğinde şans eseri G. E. Moore da Londra'dan gelen aynı trendeydi ve Wittgenstein'ın Moore'a 1914'te yazdığı sal-

dırgan mektuptan sonra bozulan dostlukları hemen yeniden başladı. Artık bu sıralarda Cambridge'de Felsefe Profesörü olan Moore, Wittgenstein'ı çalışmasına devam etmesini sağlayan bursları ayarlama sorumluluğunu üstlendi; ama bunun dışında arkadaşlıkları felsefi olmaktan çok kişiseldi. Moore'un ifade etmedeki kesinliğine hayran oluyor ve bazen belirli bir noktayı vurgulamak istediğinde tam sözcüğü bulmak için ondan yararlanıyordu. Ancak Wittgenstein ona özgün bir felsefeci olarak çok az saygı gösteriyordu. "Moore mu?" demişti bir defasında "size kesinlikle hiç zekâsı olmayan bir insanın ne kadar ilerleyebileceğini gösterir."[10]

Benzer bir biçimde, o sıralarda iyice yaşlanmış olan mantıkçı W. E. Johnson'la da –ilk Cambridge döneminden başka bir tanıdık– aralarındaki entelektüel mesafeye rağmen Wittgenstein sevgi dolu bir dostluk sürdürmüştü. Wittgenstein, Johnson'u bir mantıkçıdan çok bir piyanist olarak takdir ediyor ve her pazar öğleden sonraları düzenlenen "ev davetleri"nde onu dinlemeye gidiyordu. Ondan hoşlanıyor ve hayranlık duyuyor olmasına rağmen, Johnson açısından Wittgenstein'ın dönüşü "Cambridge için bir felaket"ti. Söylediğine göre Wittgenstein "bir tartışmayı sürdürme konusunda oldukça yeteneksiz bir adam"dı.[11]

Kırkıncı doğum gününe yaklaşıyor olmasına rağmen Wittgenstein'ın dost çevresi büyük ölçüde Cambridge'deki daha genç kuşaktan oluşuyordu – Ahlaki Bilimler Kulübü'ne katılan (Havari-olmayan) üniversite öğrencileri. Fania Pascal'a göre, Wittgenstein bu öğrenci felsefe topluluğunu oluşturan "İngiliz orta sınıf çocukları"nda, bir öğ-

[10] *Hatıralar*, s. 51.

[11] *A.g.e.*, s. 103.

rencide olması gereken iki özellik bulmuştu: çocuksu masumiyet ve birinci sınıf beyin. Böyle olabilir, ancak sanırım şu da doğrudur ki; Wittgenstein genç kuşakla arasında daha çok ortak yön buluyordu. Bir anlamda kendisi de çok gençti. Hatta genç görünüyordu ve kırk yaşında bile onun bir üniversite öğrencisi olduğunu sanabiliyorlardı. Ama bundan da fazlasına, gençliğin entelektüel zindeliğe ve çevikliğine sahipti. "Zihin vücuttan çok daha önce hamlaşır," diye anlatmıştı Drury'ye ve bu anlamda o hâlâ bir ergendi.[12] Yani zihinsel görüş açısının çok küçük bir bölümü esnekliğini yitirmişti. Cambridge'e, o ana dek ulaştığı bütün sonuçları elden geçirip düzeltmek için dönmüştü – sadece yeni düşünce biçimlerini değil, yeni yaşam biçimlerini düşünmeye de hazırdı. Bu yüzden herhangi bir üniversite öğrencisi gibi hâlâ hayatı biçimlenmemiş, belirli bir düzene oturmamıştı.

Wittgenstein'ı *Tractatus Logico-Philosophicus*'un yazarı olarak duyan birçok kişi onun yaşlı ve ağırbaşlı bir Alman akademisyeni olduğunu düşünüyordu. İnsanlar, Ahlaki Bilimler Kulübü'nün toplantılarında karşılaştıkları gençlere özgü bir saldırganlık ve canlılık gösteren bu figüre tamamen hazırlıksız yakalanıyorlardı. Örneğin sonradan Wittgenstein'ın dost ve hayran çevresine katılan S. K. Bose şöyle anımsıyordu:

Wittgenstein'la ilk karşılaşmam, "Ahlaksal yargının doğası" üzerine bir bildiri sunduğum, Ahlaki Bilimler Kulübü'nün bir toplantısında oldu. Oldukça geniş katılımlı bir toplantıydı ve bazıları halının üstüne bağdaş kurmuş oturuyordu. Aralarında tanımadığımız biri vardı, Profesör Moore ve orada bulunan diğer kıdemli üye elbetteki onu tanıyordu. Ben bildiriyi okuduktan sonra o yabancı, insanın daha sonra Wittgenstein'la bağdaştır-

[12] *A.g.e.*, s. 105.

mayı öğreneceği o doğrudan (ama asla kaba olmayan) tarzda sorular yöneltti. Bir süre sonra, benimle konuşanın kim olduğunu öğrendiğimde, ortaya attığı soruları ve itirazları cevaplarken nasıl kibirli olduğumu fark ettikten sonra duyduğum utancı asla unutamadım. [bu anı S. K. Bose'un John King'e yazdığı ve Bay King'in nezaketle bana bir kopyasını ulaştırdığı, 5.4.78 tarihli bir mektupta yer almaktadır]

Wittgenstein, Ahlaki Bilimler Kulübü'nün tartışmalarına o kadar egemen olmaya başlamıştı ki, ahlak felsefesi profesörü C. D. Broad toplantılara katılmayı bıraktı. Daha sonra anlattığına göre, "her hafta Wittgenstein kararlaştırılan zamanda birilerine zor anlar yaşatırken ve müminler de kararlaştırılan zamanda 'aptalca bir övgü ifadesiyle hayret ederken' yoğun bir sigara dumanı içinde oturup saatler harcayamazdım."

Wittgenstein'ın üniversite öğrencisi arkadaş grubunun başka bir üyesi olan Desmond Lee de, tartışmak için daha gençleri tercih ettiği ve üzerlerinde sık sık uyuşturucu bir etkisi olduğu için Wittgenstein'ı Sokrates'e benzetiyordu. Her iki filozofun da büyülerine kapılanlar üzerinde neredeyse hipnotik bir etkisi vardı. Lee, Cambridge'den ayrıldığında bu büyüden kurtulmuştu ve Wittgenstein onu derin bir biçimde etkilenmişti, ama tam bir mürit olduğu söylenemezdi. Bununla birlikte çağdaşı Maurice Drury, Fania Pascal'ın tanımladığı genç müritlerin ilk ve belki de en mükemmel örneğiydi.

1929'da Wittgenstein'la tanıştığı ilk toplantıdan sonra, neredeyse Drury'nin yaşamındaki her önemli karar onun etkisi altında verildi. Aslında bir Anglikan papazı olarak atanmak üzere Cambridge'den ayrılmayı amaçlıyordu. "Sakın bir an bile bununla alay ettiğimi düşünme," dedi Wittgenstein, plan kendisine anlatıldıktan sonra, "ama bunu onaylayamam; hayır, onaylayamam. Bu tasmanın seni bir gün

boğmasından korkarım."[13] Bu muhtemelen ikinci veya üçüncü karşılaşmalarıydı. Bir sonraki buluşmada Wittgenstein konuya geri döndü: "Sadece düşün Drury, her hafta bir vaaz vermenin ne demek olduğunu bir düşün; bunu yapamazsın." İlahiyat fakültesinde geçen bir yılın ardından Drury ona hak verdi ve Wittgenstein'ın yönlendirmesiyle "sıradan insanlar" arasında bir iş buldu. Önce Newcastle'da ve ardından Güney Galler'de işsizlere yardım eden projelerde çalıştı. Daha sonra da yine Wittgenstein tarafından doktorluk eğitimi almaya sevk edildi. Savaştan sonra psikiyatri alanında uzmanlaştı (Wittgenstein'ın önerdiği bir tıp dalı). İlk başta bir Yatılı Psikiyatr ve ardından da Başdanışman Psikiyatr olarak 1947'den 1976'da ölene dek Dublin'deki St. Patrick's Hastanesi'nde çalıştı. Psikiyatrideki felsefi sorunlar üzerine yazdığı denemeleri *Sözcüklerin Tehlikesi* [*The Danger of Words*] adıyla 1973'te yayımlandı; fazlaca ihmal edilmiş olsa da bu çalışma, üslubu ve ele aldığı konular açısından Wittgenstein'ın öğrencilerinden biri tarafından yayımlanan en Wittgensteinci eserdir. "Neden şimdi bu yazıları topluyorum?" diye sorar önsözde ve şöyle yanıtlar:

Yalnızca bir nedenden ötürü. Bu satırların yazarı bir zamanlar Ludwig Wittgenstein'ın öğrencisiydi. Wittgenstein'ın öğrencilerini (en azından felsefi yetenek açısından büyük bir özgünlüğe sahip olmadığını düşündüklerini) akademik felsefeden başka özel bir alanda çalışmak ve uygulama yapmak üzere yönlendirdiği artık iyi bilinmektedir. Benim durumumdaysa tıp eğitimi almam için teşvik etti. Bana öğrettiklerinden yararlanmamam için değil, hiçbir koşulda "düşünmekten vazgeçmemem" için. Bu yüzden Wittgenstein'ın, sorunlarla yüz yüze gelmiş biri üzerindeki etkisini göstermek amacıyla bu denemeleri ortaya koydum. Bu sorunlar hem hemen mücadele edil-

[13] *Hatıralar*, s. 101.

mesi gereken pratik zorluklardı hem de üstünde düşünülmesi gereken daha derin bir felsefi karışıklığa sahip sorunlardı.

Benzer şekilde, ölümünden kısa bir süre önce Drury, "iyi niyetli yorumcular"ın etkisine karşı Wittgenstein'la yaptığı sohbetlerin notlarını yayımladı. Bu yorumcular "onun yazılarını tam da onlara karşı uyarılan entelektüel çevreye kolayca özümsenebilir gibi gösteriyorlar"dı.[14] Bu notlar, Wittgenstein'ın yaşamı ve eserlerini besleyen ruhsal ve ahlaksal tavırlar hakkında –belki de herhangi bir diğer ikincil kaynaktan daha fazla– bilgi sağlamaktadır. Drury, Wittgenstein'ın etkisinin, onun çalışmalarından esinlenen geniş akademik yazın ortamının içinde kapsanamayacak önemli bir boyutu olduğunu gösteren müritlerin ilkiydi. Havarisel ardıllık çizgisinin, akademik felsefenin sınırlarından çok daha öteye uzandığı söylenebilir.

Wittgenstein'ın üniversite öğrencileri arasındaki en yakın arkadaşlarından biri de aslında felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan bir adamdı. Wittgenstein, Gilbert Pattisson'la 1929'un Paskalya tatilinin ardından Viyana'dan dönen trende tanıştı ve on yıldan uzun bir süre, kesinlikle felsefeyle ilgisi olmayan, sevgi dolu bir dostluğu paylaştılar. Bu dostluk, Wittgenstein'ın Pattisson'un savaşa karşı aşırı milliyetçi bir tutum takındığından şüphelenmesiyle İkinci Dünya Savaşı yıllarında sona erdi. Pattisson (gerçekten de) cana yakın, nüktedan ve dünyayla ilgili bir kişilikti, yani Pascal'ın tarif ettiği masum ve aşırı utangaç müritlerden hayli farklıydı. Cambridge'deki öğrenimini tamamlayarak (çok az bir akademik çaba ve bağlılıkla), Londra'da uzman muhasebeci olmuş ve dahil olduğu sınıfın, yetiştirilişinin ve aldığı eğitimin onu hazırladığı türden rahat bir yaşam sürmüştü. Onunla bera-

[14] *A.g.e.*, s. xi.

berken Wittgenstein, Frances Partridge'in önemsiz ve zayıf bir espri anlayışı diye tanımladığı, ama Wittgenstein'ın kendisinin basitçe "saçmalık" dediği zevklere teslim olabiliyordu. Etrafında "tamamen saçmalıklardan konuşabildiği" birisinin bulunmasının derinden gelen bir ihtiyaç olduğunu söylüyordu.

Pattisson ve Wittgenstein, Cambridge'de *Tatler* gibi dergiler okuyorlar, içlerinde bolca bulunan "saçmalıktan" keyif alıyorlar ve özellikle bu tür dergilerde yer alan gülünç ilanlarla eğleniyorlardı. "Şıklığın Terzisi" Burton'un vitrininde sergilenen "Memnun bir müşteriden mektuplar"ın da hevesli okuyucularıydılar ve Wittgenstein'ın giysilerini almak üzere çıktıkları alışverişlerde bunlara abartılı bir dikkat gösteriyorlardı. (Birçok insana Wittgenstein hep aynı şeyleri giyiyormuş gibi görünebilir – açık yakalı bir gömlek, gri flanel pantolon ve kaba ayakkabılar; aslında bunlar çok titiz bir dikkatle seçiliyorlardı.)

Pattisson Cambridge'den ayrıldıktan sonra Wittgenstein ne zaman Londra'dan geçse (ki Viyana'ya gidip gelirken bunu sıkça yapıyordu) ikisi buluşuyor ve Wittgenstein'ın, "ritüel"leri olarak tanımladığı programı yerine getiriyorlardı. Bu, Lyons'da çay içmeyi ve ardında da Leicester Meydanı'ndaki büyük sinemalardan birine gitmeyi içeriyordu. Wittgenstein Londra'ya varmadan önce Pattisson'a bir kart gönderiyor ve ona geleceği zamanı bildiriyordu, böylece de Pattisson gerekli ayarlamaları yapabiliyordu – yani *Evening Standard*'dan "iyi" bir film gösteren bir sinema arıyordu. Wittgenstein için iyi bir filmin anlamı, tercihen bir kovboy filmi, eğer o yoksa bir müzikal ya da bir romantik komediydi, ama her zaman sanatsal veya entelektüel iddiadan uzak olmalıydı. Pattisson'un şehirdeki işinin bu ritüelin yanında ikinci sırayı aldığı anlaşılmaktadır: "Umarım büronda işgüzarlık yapmayacaksın," diye yazmıştı Wittgenstein bir defasında, Pat-

tisson işinin yoğunluğunu mazeret gösterdikten sonra. "Unutma, Bismarck'ın yeri bile doldurulabilir."

Wittgenstein'ın Pattisson'la mektuplaşması neredeyse tamamen "saçmalık"la doludur. Hemen hemen her mektubunda, bir nedenle bıkıp usanmadan gülünç bulduğu, İngilizce "*bloody* [uğursuz, lanet]" sıfatını kullanıyordu. Mektuplarına "Sevgili Yaşlı Uğursuz" diye başlıyor ve "uğursuzca sevgilerimle" veya "uğursuzluğa batmış hürmetlerimle" diye bitiriyordu.

Pattisson kendi "resimleri" olduğunu söylediği, dergilerden kesilmiş fotoğraflar gönderiyordu ve Wittgenstein da bunlara, "İmza olmadan da bunun bir Pattisson olduğunu hemen anlardım. Daha önce fırçayla hiç ifade edilememiş bir uğursuzluk var çünkü" diye aşırı ciddi bir takdirle yanıt veriyordu.[15] Wittgenstein da bunlara yanıt olarak "portreler" gönderiyordu. Bunlar, kendini geliştirme kursları ilanlarından kesilmiş, orta yaşlı seçkin görünüşlü erkeklerin fotoğraflarıydı. "En son fotoğrafım," demişti, mektubuna iliştirdiği böyle bir resim için. "Bir önceki yalnızca babacan bir şefkat ifade ediyordu; bu ise zafer."

Mektuplaşma boyunca, ilan verenin diliyle inceden dalga geçilirdi ve iki dostun birbirlerine böyle mektup yazması doğalmış gibi kullanılınca tarzın saçmalığı iyice ortaya çıkardı. Pattisson, Wittgenstein'a kendisinin (hakiki) bir fotoğrafını göndererek arkasına şöyle yazar: "Diğer yüzünde **47/6** kıyafetlerimizden biri resmedilmiştir." Wittgenstein ise "Öyle ya da böyle," diye yazıyordu bir mektubunun sonuna, "Burun Takviyeli No. **83** Kalite Çoraplarının gerçek erkeğin çorabı olduğunu içgüdüsel olarak hissedersiniz. O şıklığın çorabıdır - modaya

[15] LW'den GP'ye, Yaz 1931.

uygun ve rahattır."[16] Başka bir mektuba eklediği nottaysa şöyle yazar:

Cömertliğim sayesinde, bugünlerde ünlü saç yağı Glostora'dan ücretsiz bir numune alabilirsin. Saçların, bakımlı beyefendilere özgü o parlaklığı korusun. [LW'den GP'ye, Ekim 1931]

Wittgenstein'ın Pattisson'a yazdığı mektupların bazılarındaki espriler gerçekten de hayli zayıftı. Eklediği bir adresin sonu "W. C. 1." diye bitiyordu ve "W. C."ye doğru bir ok çizip şöyle yazmıştı: "Anlamı 'Tuvalet' değildir." Ve Dublin'deki Hazreti Isa Kilisesi Katedrali'nin resmi olan bir kartpostalın arkasındaysa şöyle yazıyordu: "Yanlış hatırlamıyorsam bu katedrali, en azından bir kısmını, Normanlar inşa etmişti. Elbette uzun zaman oldu, belleğim o zamanki kadar güçlü değil."[17]

Görüldüğü gibi Wittgenstein, Cambridge'de geçirdiği birkaç ay içinde oldukça geniş bir arkadaş çevresi oluşturmuştu. Bir ölçüde bu durum, tekrar topluma girme korkularının yersiz olduğunu gösteriyordu. Yine de Cambridge'de kendisini bir yabancı gibi hissetmeye, Paul Engelmann veya Ludwig Hänsel gibi en içsel düşünce ve duygularını kendi dilinde tartışabileceği ve anlaşıldığından emin olabileceği birilerinin eksikliğini duymaya devam etti. Belki de bu yüzden Cambridge'e döner dönmez, *Tractatus* yayımlandığından beri yapmadığı şeye dönüş yaptı: defterlerine kişisel, günlük benzeri notlar almaya başladı. Öncekiler gibi bunlar da çocukluğunda kullandığı şifreli yazıyla yazılarak felsefi ifadelerden ayrılıyorlardı. Başlardaki notlardan birinde, bu durumun ne kadar tuhaf olduğunu anlatır: "Uzun yıllardır

[16] LW'den GP'ye, Yaz 1930.

[17] LW'den GP'ye, 16.2.38.

defiere notlar almak için en ufak bir ihtiyaç hissetmemiştim" der ve bu alışkanlığın kökenini düşünür.[18] Berlin'de kendisiyle ilgili düşüncelerini yazmaya başlaması, kendisine ait bir şeyleri koruma ihtiyacından ortaya çıkmıştı. Bu önemli bir adım olmuştu ve bir parça kibir ve öykünme (Keller ve Pepys tarzında) barındırsa da gerçek bir ihtiyacı gideriyor; sırlarını açabileceği bir insanın boşluğunu doldurmasını sağlıyordu.

Wittgenstein Cambridge'deki insanlara tamamen açılamıyordu. Belki de onların fark ettiğinden çok daha fazla bilincinde olduğu dil ve kültür farklılıkları yüzünden anlaşılabildiğinden tam emin olamıyordu. Ne zaman bir yanlış anlama ortaya çıksa, bu farklılıklara bağlama eğilimindeydi. "Bir bildirimden anladığımız şeyler farklı," diye yazmıştı Ramsey'e böylesi bir yanlış anlamanın ardından. "Eğer yabancı insanlar arasında yaşaman gerekir de onlara bağımlı olursan, çektiğim zorluğu anlayacaksın."[19]

Derdini anlatamadığı insanlara bağımlı olduğu duygusu, yoğun bir biçimde acı çekmesine neden oluyordu. Özellikle de paranın söz konusu olduğu meselelerde. Mayıs 1929'da Keynes'e, bu endişelerini açıklamaya çalıştığı uzun bir mektup yazdı. "Eleştirmeden önce lütfen anlamaya çalış," diye yalvarıyor ve şunları ekliyordu: "Yabancı bir dilde yazmak bunu daha da güçleştiriyor." Keynes'in onun sohbetinden sıkıldığına emin olmuştu (önceden de gördüğümüz gibi bu konuda haksız da sayılmazdı). "*Şimdi lütfen kusuruna baktığımı düşünme!*" diyordu. "Neden benden sıkılmış olmayasın ki; bir an bile senin için eğlendirici veya ilginç olabildiğime inanmıyorum." Canını sıkan,

[18] Elyazması 107, s. 74-5.

[19] LW'den FR'ye, tarihsiz; bkz. *Briefe*, s. 261.

Keynes'in maddi yardım almak için arkadaşlıklarını kullandığını düşünebilmesi korkusuydu. Bu konudaki ve İngilizce konuştuğunda yanlış anlaşılıyor olduğuna ilişkin kaygısı nedeniyle bu korkunun tamamen uydurma bir doğrulamasını da hazırlamıştı.

Bu dönemin başlangıcında seni görmeye gelmiş ve borç verdiğin bir miktar parayı iade etmek istemiştim. Benim beceriksiz konuşma biçimim yüzünden, parayı iade etmeden önce "Ah ilk önce para istiyorum" diyerek başladım. Ama bunun anlamı "ilk önce şu para işini halletmek istiyorum" veya buna benzer bir şeydi. Ancak doğal olarak beni yanlış anladın ve bu nedenle her şeyi okuyabildiğim bir yüz ifadesi takındın. Ardından olanlar, yani cemiyet (Havariler) hakkındaki sohbetimiz, içinde bana karşı ne kadar olumsuz duygu biriktirdiğini gösterdi.

Bununla birlikte Keynes'in kendisini, onun bir dostundan çok hamisi olarak gördüğünü düşünmekte muhtemelen haklıydı. Ancak "Arkadaşlarımdan gelenlerin dışında bağış kabul etmem. (Üç yıl önce Sussex'teki yardımını bu yüzden kabul ettim.)" diye ısrar ediyordu. Şöyle bitiriyordu: "Kısa ve sevecen bir yanıt yazamazsan, lütfen bu mektuba cevap verme. Açıklama yapman için değil, nasıl düşündüğümü bilmen için yazdım. Bu yüzden eğer üç satırlık sevecen bir yanıt veremiyorsan, başka hiçbir cevap beni memnun etmeyecektir."[20]

Keynes'in buna cevabı bir nezaket ve duyarlılık harikasıydı:

Sevgili Ludwig,

Amma delisin! Elbette para hakkında söylediklerin zerre kadar doğru değil. Bu dönemin başlangıcında çek bozma veya bu tür şeyler dışında, benden başka herhangi bir şey istediğin hiç aklıma gelmedi. Vermeyi uygun bulduğum koşullar dışında benden para isteyebileceğini asla düşünmedim.

[20] LW'den JMK'ya, Mayıs 1929.

Geçen günkü notumda mali durumundan söz etmemem nedeni, aşırı ağır ücretlerden ötürü sıkıntı çektiğini duymuş olmamdandı. Bu yüzden de eğer gerçekten sıkıntı çekiyorsan, sanırım sana ilk geldiğin zaman da önerdiğim bir olasılığı, yani Trinity'den olabilecek makul bir yardım olasılığını gözden geçirmek istedim. Kendimin bir şeyler yapmasının iyi olup olmayacağını göz önüne aldığımda, yapmamamın daha iyi olacağına karar verdim.

Hayır – son buluşmamızda beni biraz ters konuşmaya sevk eden "alttan alta bir içerleme" değildi; sadece, seninle, seni kişisel olarak ilgilendiren bir konuda konuşurken, insanın doğru izlenimi bırakmayı başarmakta çektiği zorluk, neredeyse imkânsızlıktan kaynaklanan yorgunluk ya da sabırsızlıktı. Daha sonra da her şeyden iyice uzaklaştığında benim aklımdan geçenlerden olabildiğince ilgisiz bir açıklama bulursun, ama böyle bir şeye karşı savunmada bulunmak asla aklıma gelmez!

Gerçek şu ki, seni ve sohbetini sevmek ve eğlendirici bulmak ile bu yüzden sinirlerimin ölesiye yıpranması arasında gidip geliyorum. Bu yeni bir şey değil! Geçen yirmi yıl boyunca hep yaşadığım bir şey. Ama "içerleme" ya da "acımasızlık" değil – keşke kalbimin içine bakabilseydin, o zaman çok farklı bir şey görürdün. [JMK'dan LW'ye, 26.5.29]

Keynes, kendisini Wittgenstein'la daha yakın bir dostluğun getireceği gerilime sokmadan işleri düzeltmeyi başarmıştı Böylece Wittgenstein'ın yardımını vicdanı rahat bir şekilde kabul etmesine izin vermiş, böylece kendisi de yardımını sunan ve olması gerektiği gibi kabul edilen *dostane* bir hami konumuna gelmişti.

Bir tür mali destek olmaksızın Wittgenstein felsefi çalışmasını sürdüremezdi. İkinci döneminin sonuna geldiğinde (tahminen, bir mimar olarak kazandıklarından) biriktirdikleri, okul parasını ödemek ve yaşamını sürdürmek için yeterli değildi. Keynes'in Trinity'den verilen araştırma burslarına başvurması önerisine uymuştu, ama bu konuda kaçınılmaz güçlükler vardı. Bu güçlükler; Wittgenstein gibi zen-

gin bir aileden gelen birinin neden böyle bir bursa ihtiyaç duyduğu gerçeğini okulun anlaşılmaz bulmasından kaynaklanıyordu. Trinity'de danışman öğretmen olan Sir James Butler tarafından "Başka hiçbir para kaynağı yok muydu?" diye sorulmuştu Wittgenstein'a. Hayır, diye yanıtladı soruyu. Ona yardım edebilecek hiçbir akrabası yok muydu? "Var," diye cevapladı. "Şimdi, sanki bir şeyler saklamaya çalışmışım gibi görünüyor" diye yazmıştı Moore'a bu görüşmeden sonra, "şu yazılı açıklamamı da lütfen kabul et: yalnızca bir sürü zengin akrabam yok, ayrıca onlardan isteyecek olursam bana para da vereceklerdir, AMA ONLARDAN BIR KURUŞ BILE ISTEMEYECEĞIM."[21] Bunun nedeni, bir başka mektupta Moore'a açıkladığına göre şuydu:

Bazı çalışmalar yapmayı teklif ediyorum ve Kolej'in bu türden çalışmaları araştırma bursu, araştırma görevliliği vb şekillerde desteklediği yönünde aşağı yukarı bir fikrim var. Yani ben bir tür mal üretiyorum ve *eğer* bu işlerine yarıyorsa, onlara *yararlı olduğu* ve bunları *üretebildiğim* sürece Kolej'in bana imkân sağlamasını istiyorum. [LW'den GEM'ye, 15.6.29]

Burs almak için yaptığı başvuruya Frank Ramsey tarafından tam destek verilmişti. Wittgenstein'ın danışmanı olarak Moore'a yazdığı mektupta, böyle bir yardımın ne kadar gerekli olduğu konusunda onu uyarıyordu. "Benim düşünceme göre," diye yazmıştı, "Bay Wittgenstein, tanıdığım herkesten farklı türde bir felsefi dehadır":

Bu kısmen, bir sorunun özünde ne olduğunu görmede büyük bir yeteneğe sahip oluşundan ve kısmen de ezici zihinsel gücünden, bir soruyu kökenine kadar izlemesine olanak sağlayan ve yalnızca birkaç olası hipotezle tatmin olmayan düşünce yoğunluğundan dolayıdır. Genel olarak felsefede ve özel olarak da matematiğin temellerinde zihnimi karıştıran zorlukların çözümü-

[21] LW'den GEM'ye, **18.6.29**.

nü, başkalarından daha fazla onun eserlerinde bulacağımı umuyorum. Bu nedenle araştırmaya dönmesi özellikle bir şans gibi görünmektedir.

Bununla birlikte Wittgenstein'ın şimdiye dek ürettiği "mallar" üzerine Ramsey'in anlattıkları merak uyandırıcı bir biçimde kısaydı:

Geçen iki dönem boyunca, yaptığı çalışmayla yakın ilişki içindeydim. Ve bu konuda dikkate değer bir ilerleme kaydetmiş gibi geliyor bana. Önermelerin çözümlenmesindeki bazı sorularla başlamıştı. Şimdiyse bu sorular onu Matematiğin temelleri üzerine bugünlerde yapılan tartışmaların kökeninde yatan, sonsuzluk hakkındaki sorunlara yöneltti. İlk başta, matematiksel bilgi ve yatkınlık eksikliğinin bu alanda çalışmasına ciddi bir engel oluşturacağından korkuyordum. Ama kaydettiği ilerleme bunun böyle olmadığına çoktan inandırdı beni ve olasılıkla bu alanda da birinci derecede öneme sahip çalışmalar yapacak.

"Şimdi çok sıkı çalışıyor," diye ekliyordu Ramsey, "ve şimdiye kadar iyi gittiğini söyleyebilirim. Parasızlıktan ötürü bunun kesintiye uğraması, felsefe adına büyük bir talihsizlik olacaktır."[22]

Belki de yetkilileri daha fazla ikna edebilmek için Wittgenstein, "tezi" *Tractatus* sayesinde alelacele doktor unvanıyla ödüllendirildi. *Tractatus* yayımlananı yedi yıl olmuştu ve birçok kişi tarafından bir felsefe klasiği olarak değerlendiriliyordu. Sınavı yapacak olanlar Moore ve Russell'dı ve Russell'ı Sussex'teki okulundan Cambridge'e neredeyse zorla sürüklemişlerdi. 1922'de Innsbruck'taki buluşmalarından bu yana Wittgenstein'la hiç görüşmemişti, bu yüzden de doğal olarak endişeliydi. "Bana kalırsa," diye yazmıştı Moore'a, "Wittgenstein hakkımdaki fikrini değiştirmediyse sınavı benim yapmamdan pek hoşlanmayacaktır. Son görüşmemizde, Hıristiyan olmadığım için çok büyük acı duymuştu. Bu yüzden de o zamandan beri benden uzak

[22] FR'den GEM'ye, 14.7.29; Nedo, *a.e.*, s. 227'de alıntılanmıştır.

duruyor. Bu konuda çektiği ıstırabın azalıp azalmadığını bilmiyorum, ama o zamandan beri benimle hiçbir bağlantı kurmadığına göre benden hâlâ nefret ediyor olmalı. Mülakatın ortasında odadan çıkıp gitmesini istemem, ama korkarım böyle bir şey yapabilir."[23]

Mülakat, 18 Haziran 1929'da yapıldı ve komik bir tören havasında geçti. Russell, Moore'la sınav odasına girdikten sonra gülümsedi ve şöyle dedi: "Hayatımda bu kadar saçma bir şey yaşadığımı hatırlamıyorum."[24] Sınav eski dostlar arasında bir sohbetle başladı. Daha sonra bu gülünç durumdan keyiflenen Russell, Moore'a "Hadi, ama ona biraz soru sorman gerek – profesör olan sensin" dedi.[25] Bunu Russell'ın, Wittgenstein'ın anlamsız önermeler aracılığıyla tartışılmaz doğruları ifade etme iddiasında tutarsız olduğu inancını öne sürdüğü bir tartışma izledi. Elbette ki bu konuda Wittgenstein'ı ikna edemedi. Sonunda Wittgenstein her ikisinin de omuzlarını teselli edercesine sıvazlayarak tartışmayı bitirdi: "Üzülmeyin, hiçbir zaman anlamayacağınızı biliyorum."

Moore sınava ilişkin raporunda şöyle diyordu: "Kişisel görüşüm, Bay Wittgenstein'ın tezinin bir deha eseri olduğudur; ayrıca Cambridge Felsefe Doktoru unvanının gerektirdiği standartlara kesinlikle uymaktadır."

Wittgenstein doktora unvanını aldıktan bir gün sonra Trinity Koleji tarafından 100 sterlinlik bir bursla ödüllendirildi – 50 sterlin yaz ve 50 sterlin de gelecek Güz dönemi içindi.

---

[23] BR'den GEM'ye, 27.5.29.

[24] Aktaran Rhees; bkz. Nedo, *a.e.*, s. 227.

[25] Bu cümleyi izleyerek devam eden anlatı, Alan Wood'un Russell'ın yaşamöyküsünü anlattığı kitabı *The Passionate Sceptic* [*Tutkulu Şüpheci*], s. 156'da sunulan anlatıya dayanmaktadır.

Wittgenstein, yaz tatilinin ilk bölümünü Cambridge'de geçirdi. Malting House Road'daki Frostlake Kırevi'nde pansiyoner olarak Maurice Dobb ve karısıyla birlikte kaldı. Ünlü edebiyat eleştirmeni F. R. Leavis'le olan kısa ve sıkıntılı dostluğu bu zamana rastlar. İkisi Johnson'un "ev davetleri"nin birinde tanışmışlardı. Ara sıra uzun yürüyüşlere çıkarlardı. Wittgenstein, Leavis'in kişiliğine eserlerinden daha fazla hayrandı; hatta Leavis'den eserlerine rağmen hoşlandığı söylenebilir. Bir defasında Leavis'i şu sözlerle karşılamıştı: "Edebiyat eleştirisinden vazgeç!"[26] – Leavis dikkat çekici bir yanlış yargılamayla, "kendilerini seçkin ve kültürel bir sınıf sayan Keynes dostları ve onların çömezlerini" Wittgenstein'ın da böylesi bir sınıf olarak kabul ettiğini düşünerek bu tavsiyenin içinde sadece Bloomsbury'nin kötü etkisini görmüştü.

Wittgenstein'ın o zamanlar aşırı yoğun çalıştığını ve sürekli uykusuz olduğunu anımsar Leavis. Bir defasında, gece yarısını geçene kadar yürüdükten sonra Malting House Road'a dönerlerken Wittgenstein neredeyse Leavis'in koluna yaslanmadan yürüyemeyecek kadar bitkin düşmüştü. Sonunda Frostlake Kırevi'ne ulaştıklarında, Leavis ondan hemen yatağa gitmesini rica etti. "Anlamıyorsun," diye yanıtladı onu Wittgenstein. "Bir çalışmaya giriştiğimde daima onu bitirmeden öleceğimden korkarım. Bu yüzden günün temiz bir kopyasını hazırlar ve saklaması için Frank Ramsey'e veririm. Bugünün kopyasınıysa henüz hazırlamadım."[27]

O sıralar yazmakla meşgul olduğu makale "Mantıksal Form Üzerine Bazı Değiniler" adını taşıyordu ve bu çalışma, *Tractatus*'tan son-

[26] *Hatıralar*, s. 59.

[27] *A.g.e.*, s. 61.

raki yayımladığı tek felsefi yazısıydı. Aristotelesçi Cemiyet ve Zihin Derneğinin 1929 Yılı Ortak Oturumu'nun konferans raporları içinde basılmıştı. Bu oturum, profesyonel felsefecilerin İngiltere konferanslarının en önemlisiydi ve o yıl, 12-15 Temmuz tarihleri arasında Nottingham'da düzenleniyordu. Bununla birlikte neredeyse basılması için gönderir göndermez yazıyı değersiz olduğu gerekçesiyle reddetmesi, Wittgenstein'ın düşüncelerinin o sıralarda ne kadar hızlı geliştiğini gösterir. Bu yüzden de, görünüşe bakılırsa, makalenin tutanakların bir parçası olduğu toplantıda bambaşka bir şey okur: Matematiksel sonsuzluk kavramı üzerine olan makale gelecek kuşaklara kalamamıştır.

"Mantıksal Form Üzerine Bazı Değiniler" Wittgenstein'ın felsefesinde bir geçiş döneminin kaydı olarak yine de ilgi çekicidir – bu, *Tractatus*'un mantıksal yapısının zarar görmüş olmasına rağmen henüz yıkılmadığı bir dönemdir. Makale, Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki renk-dışlaması tartışmasına Frank Ramsey'in getirdiği eleştirileri yanıtlama girişimi olarak da görülebilir. Ramsey itirazlarını ilk olarak *Tractatus* için yazdığı tanıtım yazısında ifade etmişti. Şüphesiz bu itirazlar, 1929'un ilk iki döneminde ikisi arasındaki tartışmalarda daha ayrıntılı olarak incelenmişti.

Tractatus'un 6.375 numaralı önermesinde Wittgenstein şöyle vurguluyordu: "Nasıl yalnızca *mantıksal* bir zorunluluk varsa, aynı şekilde yalnızca *mantıksal* bir olanaksızlık vardır" ve sonraki önermede, bunu bir şeyin hem kırmızı hem mavi olmasının olanaksızlığına uygulamıştı:

> ... iki rengin görüş alanı içinde aynı anda aynı yerde bulunmaları olanaksızdır; hem de mantıksal olarak olanaksızdır, çünkü bu, rengin mantıksal yapısı yoluyla dışarıda bırakılmıştır.

Buradaki sorun, eğer durum böyleyse, o zaman "Bu kırmızıdır"ın bir atomik önerme olamayacağıdır. *Tractatus*'ta atomik önermelerin mantıksal olarak birbirlerinden bağımsız oldukları iddia edilir, ancak "Bu kırmızıdır" çok net bir biçimde "Bu mavidir"den bağımsız *değildir*: birinin doğruluğu diğerinin yanlışlığını dolaylı olarak belirtir. Bu nedenle renk isnatları karmaşık, daha fazla çözümlemeye yatkın olmalıdır. Wittgenstein *Tractatus*'ta bu zorluktan bir çıkış yolu olarak rengin çözümlemesini parçacıkların hızları açısından yapmaya çalışmıştı. Böylece bir şeyin hem kırmızı hem de mavi olmasının olanaksızlığı şu çelişkiyle ortaya çıkıyordu: "bir parçacığın aynı zamanda iki farklı hıza sahip olamaması; yani aynı zamanda iki yerde olamaması." [*TLP* 6.3751] Ama Ramsey, çözümlemenin bu düzeyinde bile sorunun yeniden ortaya çıktığında ısrar ediyordu:

... kırmızıdan kastettiğimiz şeyin çözümlemesini fizikçilerin böyle yaptığını varsaysak bile Bay Wittgenstein zorluğu uzay, zaman ve madde ya da eterin *zorunlu* niteliklerine indirgiyor sadece. Açık açık bunu, bir parçacığın aynı anda iki yerde olmasının *olanaksızlığına* bağlıyor. [Ramsey, *Tractatus* için tanıtım yazısı, Copi ve Beard, *a.e.*, s. 18]

Ve bu meselenin nasıl olur da fizikten çok mantığın sorunu olabileceğini anlamanın hâlâ çok zor olduğunu söylüyordu Ramsey.

Böylece Ramsey'in sözleri Wittgenstein'ı bir mücadeleye zorladı: ya uzay, zaman ve maddenin niteliklerinin *mantıksal* zorunluluklar olarak nasıl ortaya çıkabileceklerini gösterecek ya da renk-dışlamasına başka bir açıklama getirecekti. "Mantıksal Form Üzerine Bazı Değiniler"de Wittgenstein başka bir açıklama getirmeyi seçti.

Artık atomik önermelerin bağımsız olduğu iddiasını bir kenara bırakıyordu. Birinin doğruluğu gerçekten de diğerinin yanlışlığı anlamına gelebilirdi ve "Bu hem kırmızı hem de mavidir" bu yüzden "göz

ardı" ediliyordu. Ama böyle yapınca da, *Tractatus*'ta ortaya atılan mantıksal form kurallarının çözümlemesinde ciddi bir hata oluşuyordu. Çünkü *Tractatus* kurallarına göre böyle yapılar yalnızca Doğruluk-Çizelgesi Yöntemi'yle çeliştiği gösterilebilen "p ve p-olmayan" formları olarak çözümlenebiliyorsa göz ardı edilebilirlerdi. Bu nedenle makale sorunsal bir notla bir şekilde bitmektedir:

> Elbette notasyonumuzdaki eksiklik böyle saçma yapıların oluşumunu önlememektedir ve kusursuz bir notasyon, sözdiziminin kesin kurallarıyla böylesi yapıları dışlamak zorundadır... Bununla birlikte bu kurallar söz konusu görüngünün nihai çözümlemesine ulaşmadığımız sürece ifade edilemez. Hepimiz biliyoruz ki, bu henüz başarılamamıştır. ["Mantıksal Form Üzerine Bazı Değiniler," Copi ve Beard, *a.e.*, s. 31-7 içinde yeniden yayımlanmıştır]

Ertesi yıl ki çalışmasında Wittgenstein "söz konusu görüngünün nihai çözümlemesi"ni sağlamak için bazı girişimlerde bulundu ve bu kısa dönem boyunca çalışması, kendisinin de tanımladığı gibi, bir tür görüngübilim oldu. Bununla birlikte Sraffa'yla yaptığı tartışmaların yönlendirmesiyle kısa bir süre sonra *Tractatus*'un yapısını onarma girişiminden vazgeçti ve dünya ile dil arasında bir yapı ortaklığı olması *gerektiği* fikrini tamamıyla terk etti. Aslında bu fikirden vazgeçtiği bu an, belki de bu makaleyi konferansta okuyamayacağına karar verdiği andı. Makale, Ramsey'in ortaya attığı soruna bir çözüm getirmekten çok, Wittgenstein'ın *Tractatus*'un koşulları içinde bir çözümü olmadığına ilişkin bir itirafıtı.

Bunun yerine matematikteki sonsuzluk kavramı üzerine konuşmaya karar verince Russell'a konferansa katılmasını isteyen bir mektup yazdı – "orada bulunman tartışmayı son derece geliştirecek ve belki de onu değerli kılan tek şey olacaktır." Bu, Wittgenstein'ın kariyeri boyunca ilk ve son kez böyle bir konferansa katılışı oldu. Russell'a da

açıkladığı gibi konferansa dair büyük umutları yoktu: "Oradakilere ne söylersem söyleyeyim, gerekli etkiyi bırakmamasından ya da akıllarında yersiz karışıklıklara yol açmasından korkuyorum." Sonsuzluk hakkında söyleyeceklerinin onlara "tamamen Çince gibi gelmesinden" korkuyordu.[28]

Oxford'dan felsefeci John Mabbott konferansa katılmak için Nottingham'a geldiğinde, öğrenci pansiyonunda sırt çantalı, şort ve açık yakalı bir gömlek giymiş gençten bir adamla karşılaştığını anlatır. Wittgenstein'ı daha önce hiç görmemiştir; bu kişinin, pansiyonlarının konferans için boşaltıldığını bilmeyen bir öğrenci olduğunu düşünür. "Korkarım, 'burada felsefecilerin bir toplantısı var," der nazikçe. Wittgenstein soğuk bir biçimde yanıtlar: "Ben de [korkuyorum]."[29]

Sonuçta Russell katılmadı ve konferans da sadece Wittgenstein'ın böyle toplantılara duyduğu küçümsemeyi bir kez daha haklı çıkarmaya yaradı. Bununla birlikte toplantının bir olumlu sonucu Wittgenstein'ın Gilbert Ryle'la bir dostluk kurması olmuştu. Ryle'ın özyaşamöyküsel notlarında yazdığına göre, "bir süredir Wittgenstein'ın onu hayretler içinde izleyen bir hayranı"ydı.[30] Wittgenstein açısından, makalesi boyunca Ryle'ın yüzündeki ciddi ve ilgili ifade dikkatini çekmiş ve onu Ryle'la tanışmaya yöneltmişti. Daha sonra Ryle, Wittgenstein'ın öğrencileri üzerindeki etkisinin zararlı olduğuna ve Wittgenstein da Ryle'ın her şeye karşın *ciddi* olmadığına inandı. Ancak 1930'lu yıllar boyunca ikisi samimi bir dostluk sürdürdüler ve zaman zaman çıktıkları yürüyüşlerde birbirlerine eşlik ettiler. Bu yü-

---

[28] LW'den BR'ye, Temmuz 1929.

[29] John Mabbott, *Oxford Memories* [*Oxford Anıları*], s. 79.

[30] Ryle'ın ed. Oscar P. Wood ve George Pitcher, *Ryle* içindeki "Özyaşamöyküsel"inden.

rüyüşlerde yaptıkları sohbetler felsefeyle olduğu kadar filmlerle de ilgiliydi. Ryle kararlı bir biçimde, Wittgenstein'ın iyi bir İngiliz filminin sadece yapılmamış olduğu değil, böyle bir şeyin olanaksız da olduğu –neredeyse bunun (daha fazla çözümlemeye bağlı olarak) *mantıksal* bir olanaksızlık olduğu söylenebilirdi– savına karşı direniyordu.

Sonsuzluk hakkındaki makalesinin Nottingham'da toplanan felsefecilere "tamamen Çince" geleceği inancı, söylediği her şeyin muhtemelen yanlış anlaşılacağı duygusunun yeniden ortaya çıktığının tipik bir ifadesiydi. Kendisini anlama yeteneğinden yoksun insanlarla çevrelendiğini hissediyordu. Ramsey bile *Tractatus* teorisinden kökten ayrılmalarında onu takip edemiyordu. Eylül ayında günlüğüne, Ramsey'in özgünlükten yoksun oluşundan, sorunlarla ilk kez karşılaşıyormuşçasına meseleleri taze bir bakış açısıyla göremeyişinden şikâyet ediyordu. 6 Ekimde, Güz döneminin başında, durumu ya da en azından konumu hakkında hissettiklerini simgeleyen bir rüyayı kaydetmişti:

Bu sabah bir rüya gördüm: Uzun süre önce, benim için bir su çarkı yapması için birisini görevlendirmişim, ama artık istemiyormuşum. Ama o hâlâ bunun üzerinde çalışıyormuş. Çark yerde öylece duruyor ve kötü görünüyor; belki de içine bıçaklar yerleştirmek için her tarafına çentikler açılmış (bir buhar türbininin motorundaki gibi). Adam bunun ne kadar sıkıcı bir görev olduğunu anlatıyordu, şöyle düşündüm: ben yapımı kolay, basit bir kanatlı çark siparişi vermiştim. Adamın, açıklamada bulunmak veya daha iyi bir çark yapmak için fazlasıyla aptal olduğu düşüncesi canımı sıkmıştı. Bu yüzden onu öylece bırakmaktan başka yapabileceğim bir şey yoktu. Düşündüm ki: kendimi anlaşılır kılamadığım insanlarla beraber yaşamam gerekiyor – Yani gerçekten sık sık sahip olduğum bir düşünce bu. Aynı zamanda bunun benim hatam olduğunu da hissediyorum.

"Su çarkı üzerinde gayet anlamsızca ve kötü bir biçimde çalışan

adamın durumu," diye ekliyordu, "geriye doğru baktığımda, Manchester'da bir gaz türbini inşa etmek için verimsiz girişimlerde bulunduğum zamanlardaki kendi durumumdu." Ama bunun da ötesinde rüya, *Tractatus*'un yetersiz olduğunun kanıtlanmasından sonra, şimdiki entelektüel durumunu gösteriyordu. Beceriksizce inşa edilmiş, görev için yetersiz bir şey olarak öylece yatıyor ve adamsa (kendisi veya Ramsey?) *hâlâ* onunla uğraşıyordu. Gerçekte tamamen farklı, daha basit türden bir çarka ihtiyaç varken, daha özenilmiş bir çark yapmak için sıkıcı ve amaçsız bir güç sarf ediyordu.[31]

Kasım ayında Wittgenstein, *Tractatus*'un çevirmeni C. K. Ogden'den gelen bir daveti kabul etti. Havarilere benzer, ama daha az seçkinci ve bilimle daha ilgili bir cemiyet olan "Sapkınlar"a bir makalesini sunmak üzere davet edilmişti. Cemiyette daha önceleri H. G. Wells, Bertrand Russell, Virginia Woolf gibi tanınmış kişiler de konuşma yapmıştı (*Mr. Bennett ve Mrs. Brown* Virginia Woolf'un Sapkınlara yaptığı konuşmaya dayanır). Bu kez "Çince" konuşmak yerine *Tractatus*'un en ciddi ve yaygın yanlış anlaşılmasını düzeltme fırsatını kullanmayı tercih etmişti: pozitivist, anti-metafiziksel bir düşünceyle yazılmış bir eser olduğu fikrini.

Hayatı boyunca verdiği bu tek "halka açık" konferansta Wittgenstein'ın etik üzerine konuşmayı seçti. Konuşmasında, *Tractatus*'ta yer alan, etik konusunda herhangi bir şey söyleme girişiminin saçmalığa yol açacağı düşüncesini tekrarladı, ama bunda kendi tutumunun pozitivist bir anti-metafizikçiden kökten farklı olduğu gerçeğini netleştirmeye çalışmıştı:

---

[31] Elyazması 107, s. 153.

Bütün çabam ve inanıyorum ki Etik ve Din üzerine yazmayı veya konuşmayı deneyen herkesin çabası, dilin sınırlarını zorlamaktır. Bu tam olarak, kafesimizin duvarlarını zorlamaktır, kesinlikle ümitsizdir. Etik hayatın anlamı, mutlak iyi, mutlak değerli konusunda bir şeyler söyleme isteğinden kaynaklandığı ölçüde bir bilim sayılamaz. Söyledikleri hiçbir bakımdan bilgimize eklenemez. Ama insan zihninin, kişisel olarak derin bir saygı duymadan edemeyeceğim ve hiçbir şekilde alaya alamayacağım bir eğilimin belgesidir.

Wittgenstein ayrıca "kafesimizin duvarlarını zorlama"ya ilişkin bu eğilime kendi deneyimlerinden bazı örnekler de vermişti:

Eğer mümkün olursa, bu deneyimi sizin de benzer ya da ayrı deneyimleri anımsamanızı sağlamak için anlatacağım. Böylece araştırmamızda ortak bir düzleme gelebiliriz. Bunu anlatmanın en iyi yolunun, deneyimi yaşadığımda dünyanın varlığı karşısında hayret duyduğumu söylemek olduğuna inanıyorum. O zaman da "herhangi bir şeyin var olması ne kadar olağanüstü" ya da "dünyanın varolması ne kadar olağanüstü" gibi ifadeleri kullanmaya yatkın oluyorum. Zaten bildiğim ve aranızdan bazılarının da bilebileceği bir diğer deneyimden bahsedeceğim: buna kendini mutlak bir güvenlikte hissetme deneyimi denebilir. Kastettiğim, insanın, "güvenlikteyim, her ne olursa olsun hiçbir şey bana asla zarar veremez" deme eğiliminde olduğu bir zihin durumudur. ["Etik Üzerine Bir Seminer," *Philosophical Review*, Ocak 1965, s. 3-26'da yayımlanmıştır]

Sonra da insanın bu tür deneyimlerin ardından söylemeye yatkın olduğu şeylerin dilin yanlış bir kullanımı olduğunu, hiçbir anlama gelmediklerini göstermeye geçti. Yine de deneyimlerin kendileri "onları yaşayanlara, örneğin bana, bir bakıma doğasında var olan, mutlak bir anlama sahip görünürler." Olgusal dil tarafından yakalanamazlar, çünkü asıl anlamları olgu dünyasının ötesine uzanmaktadır. Wittgenstein o zamanki bir defterine, konuşmasına dahil etmediği, ama tutumunu mükemmel bir biçimde açıklayan bir cümle yazmıştır: "İyi

olan aynı zamanda ilahidir de. Kulağa garip gelse de bu, etiğimi özetliyor."[32]

Bununla birlikte bu konferansla ilgili en dikkat çeken şey, terimin genellikle anlaşıldığı biçimiyle, etikle hiç ilgisi olmamasıydı. Yani ahlak sorunlarından veya bu sorunların nasıl çözümleneceğinden ve anlaşılacağından hiç söz edilmiyordu. Bu anlamda Wittgenstein'ın etik üzerine düşüncelerini öğrenmek için, günlüklerine ve sohbetlerinin kayıtlarına dönmeliyiz.

Ancak etiği hiçbir şeyin söylenebilir olmadığı bir krallık olarak görmesine rağmen, Wittgenstein'ın aslında ahlak sorunları üzerine çok düşünüp çok şey söylediğine şüphe yoktur. Hatta yaşamını bir ahlak mücadelesinin yönettiği söylenebilir – bu *anständig* (ayıpsız) olma mücadelesiydi ve onun için her şeyden önce gurur ve kibrin dürüst olmama yönündeki ayartmalarını yenmek anlamına geliyordu.

Bazı dostlarının ısrar ettiği gibi, Wittgenstein'ın yalan söyleyemeyecek kadar dürüst olduğu doğru değildir. Ne de daima kendisini suçladığı kibirden hiçbir iz taşımadığı doğrudur. Elbette bu, normal standartlara göre onun dürüst olmadığı ya da kibirli anlamına gelmez. Kesinlikle böyle değildi. Ama insanları etkileme isteğinin mutlak doğruyu söyleme isteğine baskın geldiği durumlar olduğu da kesindi. Günlüğünde kendisinden şöyle söz eder:

Başkalarının hakkımda ne düşündükleri, beni olağanüstü ölçüde meşgul ediyor. Genellikle iyi bir izlenim bırakmaya çalışıyorum. Sık sık başkaları üzerinde bıraktığım izlenim hakkında düşünüyorum, bu iyi bir izlenimse mutluluk, değilse mutsuzluk veriyor.[33]

---

[32] *Kültür ve Değer*, s. 3.

[33] "*Was die anderen von mir halten beschäftigt mich immer ausserordentlich viel. Es*

Bununla yalnızca herkes için geçerli bir doğruyu ifade etmesine rağmen, aynı zamanda kendisi ile *Anständigkeit* [ayıpsızlık] arasındaki en büyük engel olduğunu hissettiği şeye –yani kibrine– dikkat çekiyordu.

Wittgenstein'ın genellikle bıraktığı izlenim bir aristokrat olduğu, ki bu hiç kuşkusuz kibrine işaret ediyordu. Örneğin F. R. Leavis bir defasında onun "Babamın evinde yedi tane kuyruklu piyano vardı," dediğini duyarak müzik tarihi yıllıklarında yer alan Prenses Wittgenstein'la bir akrabalığının olup olmadığını merak etmişti.[34] Aslında Cambridge'deki yaygın inanç, prens soyundan gelen Alman Sayn-Wittgenstein ailesinden olduğuydu. Wittgenstein bu yanlış anlamayı olumlu yönde desteklememesine rağmen, Leavis'in alıntıladığı gibi ifadeleri (bu arada, bunun da doğruluğu şüphelidir, Alleegasse'deki evde yalnızca üç veya dört kuyruklu piyano vardı) düzeltmeye uğraştığı da söylenemezdi. Gerçek kökenini ne ölçüde gizlediği konusunda görüşler çeşitlidir.† Belki de en önemlisi Wittgenstein'ın kendisinin bir şeyler sakladığını hissetmesiydi – aslında bir Yahudiyken, insanların onun bir aristokrat olduğunu düşünmelerine izin verdiğini hissediyordu. Aralık ayında, bu huzursuzluğun bir ifadesi olarak da görülebilecek karmaşık bir rüya anlatmıştı:

---

ist mir sehr oft darum zu tun, einen guten eindruck zu machen. D.h. ich denke sehr häufig über den Eindruck den ich auf andere mache und es ist mir angenehm, wenn ich denke, dass er gut ist und unangenehm im anderen Fall": Elyazması **107**, s. **76**.

[34] *Hatıralar*, s. **54**.

† Bartley, Wittgenstein'ın bir defasında, arkadaşlarının çoğu onun kökenleri hakkındaki gerçeği hiçbir şekilde saklamadığını iddia ederken, bir keresinde İngiltere'de yaşayan bir kuzeninden kısmen Yahudi kökenli olduğunu açıklamaması ricasında bulunduğunu iddia eder.

Tuhaf bir rüya:

Resimli bir gazetede, günün en çok konuşulan kahramanı Vertsagt'ın bir fotoğrafını gördüm. Resimde, arabasının içinde oturuyordu. İnsanlar onun rezil hareketlerinden bahsediyorlardı; Hänsel ve ağabeyim Kurt'a benzeyen biri daha yanımda duruyorlardı. Bu diğer kişi, Vertsag'ın (aynen alınmıştır) bir Yahudi olduğunu ancak zengin bir İskoçyalı Lord tarafından yetiştirilmiş olmanın tadını çıkardığını söyledi. Şimdiyse bir işçi lideriymiş (*Arbeiterführer*). Adını değiştirmemiş, çünkü orada öyle bir âdet yokmuş. Vurguyu ilk hecede telaffuz ettiğim Vertsagt'ın Yahudi olduğunu yeni öğreniyorum ve adının basitçe *verzagt* [Almanca "korkak"] olduğunu fark ediyorum. Diğer harflerden biraz daha koyu basılmış bir "*ts*"yle yazılmış olduğu kafama dank etmiyor. Her ahlaksızlığın arkasında bir Yahudi olmak zorunda mı diye düşünüyorum. Şimdi Hänsel ve ben bir evin terasındayız, belki de Hochreit'taki büyük ahşap kulübede ve Vertsag arabasıyla yoldan geçiyor; kızgın bir suratı, hafif kızılımsı açık renk saçı ve aynı renkte bir bıyığı var (Yahudiye benzemiyor). Arkasından gelen bir bisikletliye makineli tüfekle ateş açıyor, bisikletli acı içinde kıvranıyor ve acımasız kurşunlarla yere yığılıyor. Vertsag yoluna devam ederken bu kez bisikletiyle fakir görünümlü genç bir kız geçiyor, Vertsag ona da ateş ediyor. Kurşunlar göğsüne çarparken, neredeyse ateş üstündeki boş bir çaydanlığı andıran bir fokurdama sesi çıkarıyor. Kız için üzülüyorum ve kızın hiçbir yardım ve merhamet görmemesinin, acı çekerken ve öldürülürken insanların seyirci kalmasının yalnızca Avusturya'da yaşanabileceğini düşündüm. Ben de kıza yardım etmeye korkuyorum, çünkü Vertsag'ın beni vurmasından korkuyorum. Ona doğru ilerliyorum, ama ahşap bir levhanın arkasına saklanmaya çalışarak.

Sonra uyandım. Şunu da eklemeliyim, Hänsel'le konuştuğumda önce diğer bir kişi yanımızdayken ve sonra yanımızdan gittiğinde sonra utanıyorum. Kendimin de Yahudi kökenli olduğunu veya Vertsag'ın durumunun kendi durumum olduğunu söylemek istemiyorum.[35]

---

[35] "*Ein seltsamer Traum:*

Ich sehe in einer Illustrierten Zeitschrift eine Photographie von Evighzig (Vert-

sagt), der ein viel besprochener Tagesheld ist. Das Bild stellt ihn in seinem Auto dar. Es ist von seinen Schandtaten die Rede; Hänsel steht bei mir und noch jemand anderer ähnlich meinem Bruder Kurt. Dieser sagt, dass Vertsag ein Jude sei aber die Erziehung eines reichen schottischen Lords genossen habe. Jetzt ist er Arbeiterführer. Seinen Namen habe er nicht geändert weil das dort nicht Sitte sei. Es ist mir neu dass Vertsagt den ich mit der Betonung auf der ersten Silbe ausspreche, ein Jude ist, und ich erkenne dass ja sein Name einfach verzagt heisst. Es fällt mir nicht auf, dass es mit "ts" geschrieben ist was ich ein wenig fetter als das übrige gedruckt sehe. Ich denke: muss denn hinter jeder Unanständigkeit ein Jude stecken. Nun bin ich und Hänsel auf der Terrasse eines Hauses etwa des grossen Blockhauses auf der Hochreit und auf der Strasse kommt in seinem Automobil Vertsag; er hat ein böses Gesicht ein wenig rötlich blondes Haar und einen solchen Schnauzbart (er sieht nicht jüdisch aus). Er feuert nach rückwärts mit einem Maschinengewehr auf einen Radfahrer, der hinter ihm fährt und sich vor Schmerzen krümmt und der unbarmherzig durch viele Schüsse zu Boden geschossen wird. Vertsag ist vorbei und nun kommt ein junges Mädchen ärmlich aussehend auf einem Rade daher und auch sie empfängt die Schüsse von dem weiterfahrenden Vertsag. Und diese Schüsse die ihre Brust treffen machen ein brodelndes Geräusch wie ein Kessel in dem sehr wenig Wasser ist über einer Flamme. Ich hatte Mitleid mit dem Mädchen und dachte nur in Österreich kann es geschehen dass dieses Mädchen kein hilfreiches Mitleid findet und die Leute zusehen wie sie leidet und umgebracht wird. Ich selbst fürchte mich auch davor ihr zu helfen weil ich die Schüsse Vertsags fürchte. Ich nähere mich ihr, suche aber Deckung hinter einer Planke. Dann erwache ich. Ich muss nachtragen, dass in dem Gespräch ob Hänsel erst in Anwesenheit des anderen dann nachdem er uns verlassen hat ich mich geniere und nicht sagen will dass ich ja selbst von Juden abstamme oder dass der Fall Vertsags ja auch mein Fall ist. Nach dem Erwachen komme ich darauf dass ja verzagt nicht mit "ts" geschrieben wird, glaube aber sonderbarerweise dass es mit "pf" geschrieben wird "pferzagt." Ich habe den Traum gleich nach dem Erwachen notiert. Die Gegend die in dem Traum etwa der Gegend hinter der Hochreiter Kapelle entspricht (die Seite gegen en Windhut) stelle ich mir im Traum als einen steilen bewaldeten Abhang und eine Strasse im Tal vor wie ich es in einem anderen Traum gesehen habe. Ähnlich einem Stück der Strasse von Gloggnitz nach Schlagl. Als ich das arme Mädchen bedauere sehe ich undeutlich ein altes Weib, welches sie

Wittgenstein'ın rüyaya ilişkin düşünceleri en çok merkezdeki karakterin adıyla ilgiliydi. Adın (hiçbir anlamı olmayan) *pferzagt* biçiminde yazılmasının ve Macarca olmasının tuhaf olduğunu düşünüyordu: "Benim için kötü, kindar ve son derece eril bir şey ifade ediyor."

Ama belki de ilk düşüncesi daha isabetliydi: yani Vertsagt'ın durumunun neredeyse kendi durumu olduğu – kahraman gözüyle bakılan, bir aristokratın eğitimine ve görünümüne sahip, ama aslında bir Yahudi ve bencil bir adamın durumu. Ve en kötüsü, bunu itiraf etmek için fazlasıyla utanmış, fazlasıyla *verzagt* olduğunu hissediyordu. Bu korkaklık duygusu onu uzun yıllar boyunca etkisi altında tuttu ve sonunda, bu rüyadan yedi yıl sonra, Yahudi kökenine dair resmi bir itirafta bulunmaya yöneltti.

Bununla birlikte rüya konusunda en rahatsız edici olan Wittgenstein'ın kendi iç kaygılarını ifade etmek için Nazi sloganlarını kullanmasıdır. Her uygunsuzluğun arkasında bir Yahudi mi vardı? Bu soru *Kavgam*'dan fırlamış olabilirdi: Nazilere ait, gerçek niyetini ve doğasını gizleyerek Alman halkları arasında zehrini yayan, asalak, düzenbaz Yahudi imgesini fazlasıyla anımsatıyordu. Neyse ki, Wittgenstein'ın kendi *Unanständigkeit*'ını [uygunsuzluk] tanımlamak ve çözümlemek için bu imgeyi (ya da bundan çok farklı olmayan bir imgeyi) uyarlama eğilimi fazla uzun sürmedi. Bu dönem, 1931'de yazılan Yahudilik hakkında bir dizi değiniyle doruk noktasına ulaşır ve ardından ani bir biçimde son bulur.

---

bedauert aber sie nicht zu sich nimmt und ihr hilft. Das Blockhaus auf der Hochreit ist auch nicht deutlich, wohl aber die Strasse und was auf ihr vorgeht. Ich glaube ich hatte eine Idee dass der Name wie ich ihn im Traume ausspreche "Vért-sagt" ungarisch ist. Der Name hatte für mich etwas böses, *boshaftes, und sehr männliches*": Elyazması 107, s. 219, 1.12.29.

Wittgenstein bu rüyadan doğal olarak çıkarılabilecek bir soruyu tartışmamıştı: Vertsagt'ın masum bir kızı vurması, kendisinin Marguerite üzerindeki yozlaştırıcı etkisinin bir sembolü olabilir miydi? Elbette ki bu soruyu yanıtlamak mümkün değildir. Ama sanırım Marguerite'yle evlenme planlarının, onu kusurlarından arınmak, doğasının saklamayı tercih ettiği tatsız ve sahte yanlarını açığa çıkarmamak için daha derin ve daha büyük bir gayret göstermeye ittiği düşünülebilir. Bütün bunlar da Lettice Ramsey'e söz ettiği "kutsal" eyleme olan bağlılığına hazırlık içindi.

12. "DOĞRULAYICI AŞAMA"

Wittgenstein 1929'un sonuna doğru Marguerite'nin ilişkileri hakkındaki ikircikli duyguları ve onunla evlenme konusundaki şüphelerini bir parça sezmiş olmalıdır. Noeli onunla ve ailesiyle geçirmek üzere Viyana'ya vardıktan kısa bir süre sonra, Marguerite artık onu öpmek istemediğini bildirdi. Ona karşı duygularının, olması gerektiği türden olmadığını açıklamıştı. Wittgenstein bu ipucunu anlamadı. Günlüğündeki notlarda *Marguerite*'nin duyguları üzerinde durmaktan çok kendininkiler üzerinde yoğunlaşıyordu. Durumun acı verici olduğunu kabul etmekteydi, ancak aynı zamanda bundan ötürü mutsuz da değildi. Aslında her şey tensel isteklerinin tatmininden çok ruhsal durumuna bağlıydı. "Eğer ruhum beni bırakmazsa, o zaman olan hiçbir şey çirkin ya da önemsiz değildir. Bununla birlikte," diye ekliyordu, "eğer zor durumlara düşmek istemiyorsam, epey dikkatli olmam gerekecek."[1] Onun açısından sorun, Marguerite'nin gönlünü kazanmak değil, kendi arzularını yenmekti. "Ben bir canavarım, ama yine de bundan mutsuz değilim," diye yazmıştı Noel günü. "Hâlâ daha derin duygulardan yoksun olma tehlikesi içindeyim. Tanrı korusun!"[2]

Bu eğilimden bir sakınma tekniği olarak ya da belki de onu ortaya çıkarmak için bir özyaşamöyküsü yazmayı tasarladı. Burada da yine *her şey* ruh haline bağlıydı. 28 Aralıkta şöyle yazıyordu:

---

[1] Elyazması 108, s. 24, 19.12.29.

[2] Elyazması 108, s. 38, 25.12.29.

İnsanın kendisi hakkındaki gerçekleri yazabildiği ruh hali çeşitli biçimler alabilir; en ayıpsızından en uygunsuzuna kadar. Buna uygun olarak da yazılması çok arzu edilebilir veya çok yanlıştır. Aslında insanın yazabileceği doğru özyaşamöyküleri arasında, en yüksekten en alçağa kadar bütün derecelendirmeler vardır. Örneğin ben, özyaşamöykümü var olduğum düzlemden daha yüksek bir düzlemde yazamam. Yazıyor olmam gerçeği kendimi olduğumdan daha değerli göstermemi *gerektirmez*. Böylelikle kendimi olduğumdan çirkin bile *yapabilirim*. İçimde bir şeyler yaşamöykümü yazmamdan yana ve aslında hayatımı açık bir şekilde ortaya sermek istiyorum, hem kendi hem de başkalarının gözlerinin önünde açıkça durması için. Bir sınanmaya sokmak için olduğu kadar, ne yapıp edip netlik ve doğruluk üretmek için.[3]

Sonraki iki üç yıl boyunca, kendisiyle ilgili "çıplak gerçeği" açığa çıkarmak için notlar almayı sürdürmesine ve yazmaya değer bir özyaşamöyküsünün doğası üzerinde kafa yormasına rağmen bu plandan hiçbir şey çıkmadı.

Onun yazacağı bir özyaşamöyküsü neredeyse kesin olarak, örneğin Bertrand Russell'ın *Özyaşamöyküsü*'nden [*Autobiography*] daha çok Aziz Augustinus *İtiraflar*'ına [*Confessions*] yakın olurdu. Yani onu yaz-

---

[3] *"Die Wahrheit über sich selbst kann man in dem verschiedensten Geiste schreiben. Im anständigsten und unanständigsten. Und danach ist es sehr wünschenswert oder sehr unrichtig, dass sie geschrieben werde. Ja, es gibt unter den wahrhaften Autobiographien die man schreiben könnte, alle Stufen vom Höchsten zum Niderigsten. Ich zum Beispiel kann meine Biographie nicht höher schreiben als ich bin. Und durch die blosse Tatsache, dass ich sie schreibe, hebe ich mich nicht* notwendigerweise, *ich* kann *mich dadurch sogar schmutziger machen als ich schon war. Etwas in mir spricht dafür, meine Biographie zu schreiben und zwar möchte (m)ich mein leben einmal klar ausbreiten, um es klar vor mir zu haben und auch für andere. Nicht so sehr, um darüber Gericht zu halten, als um jedenfalls Klarheit und Wahrheit zu schaffen"*: Elyazması **108**, s. **46-7**, **28.12.29**.

mak temelinde ruhsal bir eylem olurdu. *Itiraflar*'ı muhtemelen "şimdiye dek yazılmış en ciddi kitap" sayıyordu.[4] Özellikle I. Kitaptan bir pasajı alıntılamaktan çok hoşlanıyordu: "Senin hakkında sessiz kalanların vay haline! En yetenekli konuşmacılar bile seni anlatmak için sözcük bulamayacaklar," ancak Wittgenstein, Drury ile tartışmalarında bunu şöyle değiştirmeyi tercih ediyordu: "bu yüzden ve yalnızca gevezeler saçma sapan konuşuyor diye seninle ilgili hiçbir şey söylemeyenlerin vay haline."[5]

Waismann ve Schlick'le yapılan sohbette, bu metin daha bile saldırganca çevrilmişti: "Ne, seni domuz, saçma sapan konuşmak istemiyorsun demek! Haydi durma, saçma sapan konuş, sorun değil!"[6] Bu saldırgan çeviriler, Augustinus'un kastettiği anlamı yakalamakta başarısız olsa bile kesinlikle Wittgenstein'ın bakış açısını yakalıyorlardı. Birinin gevezelerin saçmalıklarına bir son vermesi gerekiyordu, ancak bu insanın kendisinin saçma konuşmayı reddetmesi gerektiği anlamına gelmiyordu. Her zamanki gibi her şey, insanın bunu yaparkenki ruh haline bağlıydı.

Waismann ve Schlick'e, etik üzerine olan konuşmasının genel hatlarını yineliyordu: etik, söylenemeyen bir şeyi söyleme girişimidir, dilin sınırlarını zorlamaktır. "Etik üzerine söylenen bütün boş laflara son vermek kesinlikle önemli – sezgisel bilgi var mı yok mu, değer var mı yok mu, iyi denen şey tanımlanabilir mi tanımlanamaz mı."[7] Öte yandan saçma konuşma eğilimiyle *bir şey* anlatılmak istendiğini görmek de aynı derecede önemliydi. Örneğin Heidegger'in kaygı ve

---

[4] *Hatıralar*, s. 90.

[5] *A.g.e.*

[6] *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 69.

[7] *A.g.e.*

varoluştan kastettiği şeyin ("İnsanın karşısında tam anlamıyla kaygı duyduğu böylesi dünyada-var olmak"tır gibi ifadelerde) ne olduğunu tahmin edebildiğini söylüyor ve Kierkegaard'ın "paradoksal tutkusundan esinlenen Aklın çarpıştığı bu bilinmeyen bir şey"den söz etmesini anlıyordu.

Aziz Augustinus, Heidegger, Kierkegaard – bunlar Viyana Çevresi'ndeki sohbetlerde duyulması beklenmeyen isimlerdi – alay konusu olmalarının dışında. Örneğin Heidegger'in eserleri, mantıksal pozitivistler tarafından metafiziksel saçmalıkla kastettikleri türden şeylere örnek vermek amacıyla sıkça kullanılıyordu – bunlar, felsefe çöplüğüne mahkûm etmek istedikleri türden şeylerdi.

Wittgenstein Cambridge'deyken, Çevre bilinçli olarak birbirine kenetlenmiş bir grup haline gelmişti. *Die Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* ("*Dünyaya Bilimsel Bakış: Viyana Çevresi*") başlığı altında yayımlanan bir tür manifesto temelinde anti-metafiziksel görüşte birleşmişlerdi. Kitap, Schlick'e minnet jesti olarak hazırlanmış ve yayımlanmıştı. Schlick grubun lideri olarak tanınıyordu ve o yıl, dostları ve meslektaşlarıyla Viyana'da kalmak adına, Berlin'e gitme teklifini geri çevirmişti. Projeyi duyduğunda Wittgenstein, Waismann'a bu konudaki hoşnutsuzluğunu bildiren bir mektup yazdı:

Yalnızca Schlick sıradan bir insan olmadığı için, insanlar "iyi niyetlerinin" onu ve liderlik ettiği Viyana okulunu, böbürlenmelerle gülünç duruma düşürmemesine dikkat etmeliler. Bunu ona borçlular. "Böbürlenme" derken her türlü kendinden memnun tavrı kastediyorum. "Metafiziği terk etmek!" Sanki yeni bir şeymiş gibi! Viyana okulunun neyi başardığı görülmeli, söylenmemeli... Usta, eseriyle tanınmalıdır. [*Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 18'de alıntılanmıştır]

Çevre'nin öğretisinin temel ilkelerini ana hatlarıyla ortaya koyma-

nın dışında, manifesto ayrıca Waismann'ın yakında yayımlanacak *Mantık, Dil, Felsefe* [*Logik, Sprache, Philosophie*] adlı kitabının bir duyurusunu da içeriyordu. O zaman bu kitap, *Tractatus*'un fikirlerine bir giriş olarak tanımlanıyordu. Manifesto hakkındaki şüphelerine rağmen, Wittgenstein bu kitapta iş birliği yapmayı ve fikirlerini açıklamak için düzenli olarak Waismann'la buluşmayı kabul etti.

Tartışmalar Schlick'in evinde gerçekleşiyordu. Waismann, Wittgenstein'ın söylediklerinin neredeyse tamamını not alıyordu. Bu notlar kısmen tasarladığı kitabında kullanmak, kısmen de Viyana Çevresi'nin diğer üyelerine (Wittgenstein onlarla tanışmayı reddediyordu) Wittgenstein'ın en son düşünceleri konusunda bilgi vermek için saklanıyordu. Bu üyeler daha sonra, felsefe konferanslarında vb yerlerde okudukları kendi makalelerinde Wittgenstein'ın fikirlerini alıntılıyorlardı. Bu yolla Wittgenstein, Avusturya'daki felsefe tartışmalarında etkili, ancak kendini göstermeyen bir katılımcı olarak ün kazandı; hatta bazı Avusturyalı felsefeciler arasında, hakkında çok şey duydukları, ama hiç görmedikleri "Dr. Wittgenstein"ın, Schlick'in hayal gücünün bir uydurmasından, Çevre için göstermelik olarak yaratılmış mitolojik bir karakterden başka bir şey olmadığına ilişkin söylentiler bile vardı.

1929 yılında Wittgenstein'ın fikirlerinin *Tractatus*'takilerden hızla ve temelden uzaklaştığını ne Schlick ne de Waismann –Çevre'nin diğer üyeleri onlardan bile az– fark etmişti. Sonraki yıllarda Waismann'ın kitap fikri zorunlu olarak temel değişimlere maruz kaldı: Başlangıçta *Tractatus*'un fikirlerine bir açıklama getirmeyi amaçlayan kitap, ilk önce Wittgenstein'ın bu fikirlerde yaptığı değişikliklerin bir özeti ve sonunda Wittgenstein'ın tamamıyla yeni düşüncelerinin bir ifadesi olmuştu. Kitap bu en son söylemine ulaştıktan sonra,

Wittgenstein işbirliğinden çekildi ve kitap hiçbir zaman yayımlanmadı.†

Noel tatili boyunca Schlick ve Waismann ile yaptığı tartışmalarında Wittgenstein, *Tractatus*'u yazdığı zamandan bu yana düşüncelerinin hangi açılardan değiştiğini ana hatlarıyla ifade etmişti. *Tractatus*'taki temel önermeler açıklamasının yanlış olduğu ve bırakılması gerektiği inancını, bununla birlikte de mantıksal çıkarıma ilişkin başlangıçtaki düşüncelerini açıklamıştı:

... o zaman, bütün çıkarımların totolojik forma dayandığını düşünüyordum. O zaman, bir çıkarımın şu forma sahip olabileceğini görmemiştim: Bu adamın boyu 2 metre, bu nedenle boyu 3 metre değil. [*a.g.e.*]

"Bu kavrayışımda yanlış olan," demişti onlara, "mantıksal sabitlerin sözdizimi, önermelerin iç bağlantılarına dikkat etmeksizin ifade edilebileceğine inanmamdı." Ancak şimdi mantıksal sabitler kurallarının "o zaman hakkında henüz hiçbir şey bilmediğim daha kapsamlı bir sözdiziminin" yalnızca bir kısmını oluşturduğunu fark etmişti. Felsefede şimdi yapacağı iş, bu daha karmaşık sözdizimini tanımlamak ve çıkan sonuçta 'iç bağlantılar'ın rolünü netleştirmekti.

Bu işi *nasıl* başaracağına ilişkin düşünceleri sürekli olarak, bir haftadan diğerine ve hatta gün aşırı değişiyordu. Bu sohbetlerin bir özelliği de Wittgenstein'ın sözlerine, "Eskiden şuna inanırdım ki...," "Daha önce söylediğimi düzeltmem gerek...," "Konuyu bu şekilde ortaya koyduğumda yanılıyordum..." türünde açıklamalarla başlamasıydı.

† En azından ne Waismann'ın ne de Wittgenstein'ın sağlığında yayımlandı. 1965'te İngilizcede *Dilbilimsel Felsefenin İlkeleri* [*The Principles of Linguistic Philosophy*] adıyla yayımlandı, ancak Wittgenstein'ın ölümünden sonra yayımlanan kendi eserlerinin yanında az çok modası geçmiş kaldı.

Bununla, *Tractatus*'taki konumundan değil; o yılın başlarında veya belki de o haftanın başlarında ifade ettiği düşüncelerden söz ediyordu.

"Sözdizimi" ve onun kurduğu iç bağlantılardan ne kastettiğine bir örnek olarak birisinin şöyle söylediğini düşünüyordu: "Bir daire var. Uzunluğu 3 cm, genişliği 2 cm." Buna, ancak şöyle cevap verebileceğimizi söylüyordu: "Gerçekten mi! O zaman daire derken ne kastediyorsun?"[8] Bir başka deyişle "daire" sözcüğüyle kastettiğimiz şey eni boyundan uzun bir daire olasılığını ortadan kaldırır. Bu kurallar, sözdizimi ya da Wittgenstein'ın ayrıca kullandığı gibi dilimizin "grameri" tarafından getirilir; bu örnekte kurallar bir şeyin daire olması ile onun yalnızca *tek bir* çapa sahip olması arasında bir "iç bağlantı" kurarlar.

Geometrik terimlerin sözdizimi, bu türden dairelerin *a priori* mevcut olmalarına engel olur; tıpkı renk sözcüklerinin sözdiziminin bir şeyin hem kırmızı hem de mavi olmasını imkânsız kılması gibi. Bu farklı gramerlerin ortaya koyduğu iç bağlantıların, her biri bir *dizge* oluşturduğu için *Tractatus*'un totolojilerinin koşullarıyla çözümlenemeyen türden çıkarımlara izin verirler:

> Bir zamanlar şöyle yazmıştım [*TLP* 2.1512], "bir önerme bir cetvel gibi gerçekliğin yanına konmuştur..." Şimdiyse bir *önermeler dizgesi* bir cetvel gibi gerçekliğin yanına konmuştur demeyi tercih ediyorum. Demek istediğim şu: Eğer uzamsal bir cismin yanına bir cetvel koyarsam, aynı zamanda *derecelendirilmiş bütün çizgileri de* onun yanına koymuş olurum. [*a.g.e.*, s. 63-4]

Eğer bir cismi yirmibeş santimetre olarak ölçmüşsek, onun yirmiyedi buçuk santimetre *olmadığı* sonucunu hemen çıkarabiliriz vb.

Bu önermeler dizgelerinin sözdizimini tanımlarken Wittgenstein

---

[8] *A.g.e.*, s. 78.

Ramsey'in de söylediği gibi, "uzay, zaman ve maddenin *zorunlu* nitelikleri"nin belli ana hatlarını çiziyordu. O zaman bir anlamda fizik mi yapıyordu? Hayır, diye yanıtlıyordu bunu, fizik olayların durumlarını *doğruluk* veya *yanlışlık* açısından belirlemekle ilgiliydi; o ise *anlamsızdan anlamlıyı* ayırmakla ilgileniyordu. "Bu daire 3 cm uzunluğunda ve 2 cm genişliğindedir" demek yanlış değildir, ancak anlamsızdır. Ilgilendiği uzay, zaman ve maddenin nitelikleri, fiziksel bir araştırmanın değil, ama o zaman kabul etmeye eğilimli olduğu gibi, *görüngübilimsel* bir çözümlemenin konusuydular. "Fizik," diyordu, "olayların görüngübilimsel durumlardaki yapılarının bir betimlemesini vermez. Görüngübilimde daima bir olasılık söz konusudur, yani doğruluk ve yanlışlık değil, anlama dair bir olasılık."[9]

Konuların bu açıdan ele alınışı, Schlick açısından, rahatsızlık verici derecede Kantçı bir tını taşıyordu. Wittgenstein adeta *Saf Aklın Eleştirisi* tarzında "görünümün yapısı"nın genel ve zorunlu özelliklerini tanımlamaya girişmiş ve Husserl'e giden yola yönelmiş görünüyordu. Husserl'in görüngübilimini düşünerek Wittgenstein'a şunu sormuştu: "Görüngübilimsel ifadelerin sentetik *a priori* yargılar olduğuna inanan bir felsefeciye insan ne yanıt verebilir?" Wittgenstein buna anlaşılması güç bir cevap verdi: "Aslında sözcükler uydurmak mümkündür, ama onlarla bir düşünceyi bağdaştıramam derdim."[10] Bu sıralarda yazılan bir yorumdaysa daha açıktır: yerini totolojilerin alamayacağı gramatik kurallar (örneğin aritmetik denklemler) olduğu görüşü, "inanıyorum ki Kant'ın 7 + 5 = 12'nin analitik önerme değil de sentetik *a priori* olduğunda ısrar ederken söylemek istediğini açık-

[9] *A.g.e.*, s. 63.

[10] *A.g.e.*, s. 68.

lıyor."[11] Başka bir deyişle cevabı, Kant'ın ve Kantçıların *söylemeye* çalıştıkları şeyi gösteren soruşturmalarının *doğrultusunda* tanıdık bir cevaptı.

Wittgenstein'ın yeni düşüncelerindeki bu sözde-Kantçı dalgadan rahatsız olmalarına rağmen Schlick ve (dolayısıyla) Viyana Çevresi'nin diğer üyeleri bunun üzerinde fazla durmadılar. Wittgenstein'ın bu sohbetleri sırasında ifade ettiği bir başka nokta onların düşüncelerindeki ampirik eğilime daha çok hitap ediyordu. Eğer bir önermenin anlamı olacaksa, eğer bir şey söyleyecekse, o zaman doğru olması halinde ne olacağı konusunda aşağı yukarı bir fikrimiz olmalıdır. Bu nedenle de doğruluğunu veya yanlışlığını belirlemenin bir yolu olmalıydı. Bu, Viyana Çevresi'nde "Wittgenstein'ın Doğrulama İlkeleri" olarak bilindi ve Çevre'nin üyeleri tarafından öyle coşkulu bir şekilde benimsendi ki, o zamandan beri mantıksal pozitivizmin özü sayıldı. İngilizcede en iyi bilinen ve en kesin ifadesine, A. J. Ayer'in *Dil, Doğruluk ve Mantık*'ında [*Language, Truth and Logic*] (Waismann'ın *Mantık, Dil, Felsefe*'sinden –deyim yerindeyse– esinlenmiş bir isim) ulaştı. Bu kitap 1936'da yayımlanmış ve Ayer'in Viyana'da bir süre kalıp Çevre'nin toplantılarına katılmasından sonra yazılmıştı.

İlkeleri şu sloganda açıklanıyordu: Bir önermenin anlamı, onun doğrulanma biçimidir; bu da Wittgenstein tarafından Schlick ve Waismann'a aşağıdaki gibi açıklanmıştı:

Örneğin eğer şöyle söylersem, "Yukarıda, dolabın üstünde bir kitap var," bunu nasıl doğrularım? Ona şöyle bir göz atmam veya farklı taraflardan bakmam ya da onu ellerime almam, dokunmam, açmam, sayfalarını çevirmem ve benzer şeyler yapmam yeterli olur mu? Burada iki kavrayış vardır.

[11] *Felsefi Değiniler*, s. 129.

Biri nasıl başlarsam başlayayım, asla önermeyi tam olarak doğrulayamayacağımdır. Bir önerme daima, tabiri caizse, bir arka kapıyı açık tutacaktır. Ne yaparsak yapalım, hata yapmadığımızdan asla emin olamayız.

Diğer düşünce, ki ben bundan yanayım, şöyledir: "Hayır, eğer bir önermenin anlamını tam olarak asla doğrulayamayacaksam, o zaman o önermeyle hiçbir şey kastetmiş olamam. O zaman önerme hiçbir şey ifade etmez."

Bir önermenin anlamına karar vermek için, önermeyi ne zaman doğrulanmış sayacağımıza ilişkin çok özel bir yöntem bilmemiz gerekirdi. [*Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 47]

Daha sonra Wittgenstein, bu ilkeyi bir Anlam Teorisi'nin temeli olarak asla düşünmediğini söyledi ve bunun mantıksal pozitivistler tarafından yapılan dogmatik uygulamasından kendisini uzaklaştırdı. Cambridge'deki Ahlaki Bilimler Kulübü'nün bir toplantısında şöyle konuşmuştu:

Bir zamanlar, bir tümcenin nasıl kullanıldığını açıklığa kavuşturmak için kişinin kendisine şu soruyu sormasının iyi bir fikir olduğunu söylemiştim: "İnsan böyle bir önesürümü doğrulamayı nasıl dener?" Ancak bir sözcüğün veya tümcenin kullanımı hakkında netliğe ulaşmak için bu, diğerlerinin arasında sadece başka bir yoldur. Örneğin kişinin kendisine sormasının yararlı olduğu bir başka soru şudur: "Bu sözcük nasıl öğrenildi?" "Bir çocuğa bu sözcüğü kullanması nasıl öğretilir?" Ancak bazı insanlar bu öneriyi doğrulamayı bir dogmaya çevirme isteğine dönüştürdüler – sanki, anlam üzerine bir teori geliştiriyormuşum gibi. [Gasking and Jackson, "Wittgenstein as a Teacher"da alıntılanmıştır; bkz. Fann, *a.e.*, s. 49-55]

1930'ların başlarında, G. F. Stout ona doğrulama üzerine düşüncelerini sorduğunda Wittgenstein aşağıdaki meseli anlattı. Görünüşe göre meselin ana fikri şöyleydi: bir tümcenin hiçbir doğrulanma yolu olmadığını keşfetmek, içinde anlaşılacak bir şey olmadığını keşfetmek değil, hakkında önemli bir şeyi anlamaktı.

Bir kasaba düşünün. Oradaki polisler oturan herkesten yaşı, nereden geldiği, ne iş yaptığı gibi bilgileri toplamakla yükümlü olsun. Bu bilgiler bir yerde kayıtlıdır ve bir şekilde kullanılır. Bazen bir polis bir sakini sorguladığında onun hiçbir iş yapmadığını öğrenir. Polis bunu da kayıtlarına ekler, çünkü bu da adam hakkında yararlı bir bilgidir! [Malcolm, *a.e.*, s. 55'te alıntılanmıştır]

Sonradan yaptığı bütün bu inkârlara rağmen, 1930 yılı boyunca – Schlick ve Waismann'la yaptığı sohbetlerde, Waismann'a yazdırdığı bir "Tezler" listesinde ve kendi defterlerinde– Wittgenstein'ın bu ilkeyi, kulağa Viyana Çevresi ve Ayer'inkiler kadar dogmatik gelen ifadelerle kullandığını görürüz: "Bir önermenin anlamı, onun doğrulanma biçimidir," "Bir önermenin nasıl doğrulandığı, onun ne söylediğidir... Doğrulanma gerçeğin *tek* alameti değildir, önermenin *anlamıdır*" vb. Buna göre, Wittgenstein'ın düşüncesindeki bir "Doğrulamacı Aşama"dan söz edebiliriz. Ancak sadece doğrulama ilkesini Schlick, Carnap, Ayer vb'nin mantıksal deneyciliğinden ayırmak ve Wittgenstein'ın "görüngübilimsel" veya "gramatik" soruşturmalarının daha Kantçı çerçevesine yerleştirmek koşuluyla.

1930 yılının başında Cambridge'e dönen Wittgenstein, Frank Ramsey'i çok ciddi bir biçimde hasta buldu. Şiddetli bir sarılık nöbeti geçiriyordu ve bunun nedenini öğrenmek için ameliyat edilmek üzere Guy's Hastanesi'ne yatırılmıştı. Ameliyattan sonra durumu kritikleşti ve öleceği anlaşıldı. Ramsey'in yakın arkadaşı olan Frances Partridge, Frank Ramsey'in ölümünden önceki akşam hastane koğuşunda ziyarete gittiğinde Wittgenstein'ın koğuşa açılan küçük bir odada, Frank'ın yatağından birkaç adım ötede oturduğunu görerek şaşırdı:

Wittgenstein'ın şefkati ve kişisel acısı her nasılsa tasasız, hatta şakacı

tavrının altında belli oluyordu. Bu hali beni biraz sıktı. Frank bir ameliyat daha geçirmiş ve henüz kendine gelememişti. Lettice ise akşam yemeği olarak hiçbir şey yememişti. Bu yüzden üçümüz bir şeyler aramaya çıktık ve sonunda gar büfesinde sosis, şeri ve sandviç bulduk. Ardından Wittgenstein bizden ayrıldı; Lettice ve ben cehennemimize geri döndük. [Partridge, *a.e.*, s. 170]

Ramsey ertesi sabah 19 Ocakta saat üçte öldü; yirmialtı yaşındaydı.

Ertesi gün Wittgenstein ilk dersini verdi. Geçen dönemin sonunda Ahlaki Bilimler Fakültesi adına Richard Braithwaite tarafından bir dizi seminer vermek üzere davet edilmişti. Braithwaite ona dersin hangi isim altında açılacağını sordu. Uzun bir sessizlikten sonra Wittgenstein şöyle yanıtladı: "Derslerin konusu felsefedir. Felsefe'den başka ne ad verilebilir."[12] Wittgenstein hocalık kariyeri boyunca da derslerini benzeri olmayan bu genel isim altında verdi.

1930'un Büyük Perhiz dönemi boyunca her hafta Güzel Sanatlar Okulu'nun dersliğinde bir saatlik dersler verdi. Bunları aynı hafta Clare Koleji'nde, kaşif R. E. Priestley'den (daha sonra Sir Raymond Priestley oldu) kiralanan bir odada yapılan iki saatlik tartışmalar izledi. Sonradan derslik formalitesini tamamen bıraktı ve Trinity'de kendi odasını kullanma hakkını kazandığı 1931'e kadar hem ders hem de tartışmalar Priestley'nin odasında yapıldı.

Ders anlatma biçiminin herhangi bir üniversite hocasından oldukça farklı olduğu anlatılır: hiçbir not olmaksızın anlatıyor ve sık sık izleyicilerin karşısında ayakta dikilip sesli düşünüyormuş gibi görünüyordu: Ara sıra durup "bir dakika, bir düşüneyim!" diyor ve çevir-

[12] S. K. Bose tarafından John King'e yazılan bir mektupta anlatılmıştır, 5.4.78.

diği eline öylece bakarak birkaç dakika oturuyordu. Bazen sınıfın cesur bir üyesi tarafından sorulan bir sorunun yanıtlanmasıyla ders yeniden başlardı. Wittgenstein genellikle kendi aptallığına söylenerek, "Amma da aptalım!" der veya öfkeli bir biçimde, "Lanet olasıca şey, çok zor!" diye bağırırdı. Derse katılanlar yaklaşık onbeş kişiydi ve çoğu üniversite öğrencisiydi, ama birkaç öğretim üyesi de bulunuyordu. En dikkat çekeni G. E. Moore'du. Moore, sınıftaki tek koltuğa oturur (diğerleri katlanabilir sandalyelere oturuyorlardı), piposunu içer ve bol bol not alırdı. Wittgenstein'ın samimi ve inişli çıkışlı performansı dinleyen herkeste unutulmaz bir etki bırakırdı ve bu etki, (C. K. Ogden'le birlikte *Anlamın Anlamı*'nın yazarı olan) I. A. Richards'ın "Yolunu Kaybetmiş Şair" adlı şiirinde, güçlü bir biçimde anlatılıyordu:

Bu tuhaf derslerde duyuyorum onun sesini ve senin
–Katlanır sandalyeler eğri büğrü her yere yayılmışken;
Moore koltukta her şeyi yazmaya niyetlenmişken–
Heyecanla bekler her ruh her sözcüğü söylediğin.

Birkaçı uzun dayanabilir senin bitkin güzelliğine,
Kibirli dudaklar, parlak koca gözler aşağılayıcı,
Çatılmış kaş, ölçülü gülüş, doğuştan ıstıraplı
Dünyadan vazgeçiş adayarak kendini görevine.

Nasıl azap hissederler, sihir-sınırındaki dinleyicilerin
Sözcüklerin gelişini izleyen ve bekleyen,
Sen sessizken tutarlar nefeslerini,
Kederli, yardımsız, adına saklanan mahkûmların.

Ateşi karıştır yine! Pencereyi aç!
Kapat onu! –sabırlı arşınlama boşuna,

Kısır açılımlar ulaşan tavana–
Geriye atıl yine karıştırmak için bir külü.
"Ah çok açık! Kesinlikle açık!"
Gergin sinirler incelip daha gerginleşir okulun her tarafında;
Kalemler zehirlidir: "Ah, ben lanet olası bir aptalım!
Allahın belası bir aptal!" – Bu yüzden: ne kadar açık.
Bu değil, Usta'nın eğitimli olmamasından:
Özgür-düşünce ifadeleri inci gibi yükselir diğerleri bakarken
Onunla kanar kalpler. Ama – isteyebilir misiniz bir alevlenme keskin,
Canlandırmaya çalışın! Kim olacaktır sonraki tuğlayı atan?
Pencere yeniden açılır, ateş yeniden saldırır,
(Bırak, ama dışarıda kalanı bırak, uzun zamandan beri, yalnız!)
Büyük sessizlik; bir cümle başladı; ardından inilti
İlerleyen kalemleri zapt eder. Nakarata geri döner. [I. A. Richards, "Yolunu Kaybetmiş Şair (The Strayed Poet)," *Internal Collequies* içinde, Routledge, 1972, s. 183-6]

Richard'ın başlığı tam yerindeydi; Wittgenstein'ın ders verme ve yazma tarzı da garip bir şekilde konuyla bağdaşmıyordu. Adeta matematiğin temellerinin çözümlemesi ve Anlam Kuramı içinde kaybolmuş bir şair gibiydi. Kendisi de bir defasında şöyle yazmıştı: "Sanırım felsefeye karşı tutumumu şu sözlerle özetlemiş oldum: felsefe aslında *şiirsel bir eser* gibi yazılmalıdır."[13]

Bu derslerde Wittgenstein felsefe anlayışını, "özel türden bir yapboz durumundan," yani "*dil* yapbozlarından kurtulma girişimi" olarak özetliyordu.[14] Kullandığı yöntemse dilimizin gramer özelliklerini açıklamaktı: gramer, bize neyin anlamlı ve neyin anlamsız olduğunu

[13] *Kültür ve Değer*, s. 24.

[14] *Seminerler 1930-1932*, s. 1.

söyler – "bize dille bir şeyler yapma imkânı verir, diğerleriyle değil; özgürlüğün ölçüsünü ayarlar." Renk prizması, bu anlamda bir gramer örneğidir; çünkü yeşilimsi bir maviden söz edebilmemize rağmen, yeşilimsi bir kırmızıdan söz edemeyeceğimizi söyler. Bu yüzden doğrulukla değil, ama olasılıkla ilgilidir. Bu anlamda geometri de gramerin bir parçasıdır. "Gramer, gerçekliğin bir aynasıdır."

Gramer tarafından saptanan "iç bağlantılar"a dair düşüncesini açıklarken, Wittgenstein bunu açıkça, *Anlamın Anlamı*'nda Ogden ve Richards'ın ve *Zihin Çözümlemesi*'de Russell'ın benimsediği nedensel anlam görüşüyle karşılaştırır. Nedensel bir ilişki *dışsal*dır. Örneğin Russell'a göre, sözcükler kesin duyumsamalar ve/ya imgeler oluşturma niyetiyle kullanılırdı ve "ortalama bir dinleyici o sözcükten niyet edildiği biçimde etkilenmişse" sözcük doğru kullanılmış olurdu.[15] Wittgenstein'a göre, bu tür bir neden ve sonuçtan söz etmek konudan uzaklaşmaktı. Notlarında şu benzetmeyle Russell'ın analojisini alaya alıyordu: "Eğer bir elma yemek istediysem ve birisi mideme yumruk atarak iştahımı kaçırdıysa, o zaman aslında istediğim şey bu yumruktu."[16]

Dönemin sonunda tekrar Wittgenstein'ın çalışmasını sürdürmesi için gerekli maddi kaynağın nasıl sağlanacağı sorunu baş gösterdi. Trinity tarafından geçen yaz verilen burs tamamıyla harcanmıştı ve görünüşe göre kolej kurulunun, bu bursun yenilenmeye değip değmeyeceğine dair şüpheleri vardı. Bu nedenle Moore, 9 Martta Petersfield'deki Russell'a yazdı ve Wittgenstein'ın yaptığı çalışmayı ince-

[15] Russell, *Zihnin Çözümlemesi*, s. 198.

[16] *Felsefi Değiniler*, s. 64.

leyerek koleje değeri hakkında rapor verip veremeyeceğini sordu:

... Kurul bir burs vermezse, çalışmasına devam etmesi için yeterli geliri sağlamanın başka yolu yokmuş gibi görünüyor; ve korkarım ki, konunun uzmanlarından olumlu bir rapor almadıkları sürece burs vermeleri yönünde fazla bir şans yok; ve sen de, tabii ki, bunu yapacak en yetkili kişisin. [GEM'den BR'ye, 9.3.30]

Moore'un da beklediği gibi, Russell bu konuda fazla hevesli değildi. "Nasıl reddedebileceğimi bilmiyorum," diye yanıtlamıştı:

Aynı zamanda onunla tartışmak da işin bir parçası olduğundan bunun çok fazla çaba gerektirdiğinde haklısın. Bir tartışmada onunla karşıt fikirlerde olmaktan daha yorucu bir şey bilmiyorum. [BR'den GEM'ye, 11.3.30]

Bunu izleyen hafta Wittgenstein, Russell'ı Beacon Hill Okulu'nda ziyaret etti ve ona çalışmasını açıklamayı denedi. Wittgenstein, "Elbette iki gün içinde fazla bir ilerleme kaydedemedik," diye yazdı Moore'a, "ama birazcık anlamış görünüyordu."[17] Cambridge'e döndüğünden beri yaptığı çalışmaların bir özetini vermek için Paskalya tatilinden sonra Russell'la tekrar buluşmayı ayarladı. Böylece Wittgenstein'ın Viyana'daki Paskalya tatili, elyazmalarından seçilmiş değinileri bir sekretere daktilo ettirme işiyle geçti. "Korkunç bir iş ve bunu yaparken kendimi berbat hissediyorum," diye şikâyet etmişti Moore'a.

Bu çalışmanın sonucunda *Felsefi Değiniler* [*Philosophical Remarks*] olarak yayımlanan temiz kopya ortaya çıkmıştır. Bu eser genellikle bir "geçiş" çalışması olarak anılır –yani *Tractatus* ile *Felsefi Soruşturmalar* arasında bir geçiş– ve belki de herhangi bir kafa karışıklığına

[17] LW'den GEM'ye, Mart ya da Nisan 1930.

yol açmaksızın böyle adlandırılabilecek tek çalışmadır. Gerçekten de Wittgenstein'ın felsefi gelişiminde hayli geçici bir aşamayı temsil eder. *Tractatus*'taki Anlamın Teorisi'nin yerine Schlick ve Waismann'la yaptığı tartışmalarda ana hatlarını oluşturduğu sözde-Kantçı "görüngübilimsel çözümleme" projesini koymanın yollarını aradığı bir dönemdir bu. Göreceğimiz gibi, bu projeyi ve onunla beraber, anlamlılığın ölçütü olarak Doğrulama İlkesindeki ısrarını da kısa zamanda bir kenara bırakmıştır. Tüm yazılarının içinde en doğrulamacı ve aynı zamanda en görüngübilimsel olanı *Felsefi Değiniler*'dir. Viyana Çevresi tarafından benimsenmiş araçları kendisininkine taban tabana zıt bir görev için kullanmıştır.

Nisanın sonuna doğru Viyana'dan dönüşünün ardından, Wittgenstein hazırladığı taslağı göstermek üzere Russell'ı Cornwall'daki evinde ziyaret etti. Russell açısından hiç uygun bir zaman değildi. Karısı Dora başka bir adamdan (Amerikalı gazeteci Griffen Barry) yedi aylık hamileydi; kızı Kate suçiçeği geçiriyordu ve oğlu John da kızamıktan yatıyordu. Evliliği, her iki tarafın karşılıklı sadakatsizlikleriyle çatırdıyordu. Russell umutsuzca çalışıyordu. Eğitim reformundaki maddi kaynaklarını hızla tüketen deneyini karşılayacak popüler gazete yazıları, konferanslar ve şişirme kitaplar yazıyordu. O sıralarda öyle yoğun bir baskı altındaydı ki, Beacon Hill Okulu'ndaki meslektaşları ciddi bir biçimde delirmeye başladığını düşünüyorlardı.

Bu sıkıntılı koşullarda Wittgenstein orada bir buçuk gün kaldı, ardından canı sıkkın Russell, Moore'a bir mektup yazarak Wittgenstein'ın eserini özetlemek için hayli usanmış bir girişimde bulundu:

Maalesef hastaydım ve bu yüzden de umduğum kadar hızlı yanıt veremedim. Bununla birlikte konuşmamız sırasında ne üzerine çalıştığı konusunda hayli fikir edindim sanırım. "Uzay" ve "gramer" sözcüklerini, birbirlerine az

ya da çok bağlı olan özel anlamlarda kullanıyor. Eğer "Bu kırmızıdır" demek anlamlıysa, "Bu gürültülüdür" demenin anlamlı olamayacağını savunuyor. Bir renkler "uzay"ı var, bir de sesler "uzay"ı. Görünüşe bakılırsa bu "uzaylar" Kantçı bir anlamda a priori olarak verilirler veya kesin olarak böyle değilse bile bundan çok farklı da değil. Grammer hataları "uzaylar"ın karıştırılmasının sonucudur. Bundan başka sonsuzluğa dair bir dolu malzemesi var, ki bunlar daima Brouwer'in söylediklerine dönüşme tehlikesi içindeler. Bu yüzden ne zaman bu tehlike ortaya çıkarsa bir son verilmeli. Teorileri kesinlikle önemli ve kesinlikle çok özgün. Doğru olup olmadıklarını bilmiyorum: İçtenlikle, matematiği ve mantığı neredeyse korkunç bir biçimde zor kıldığından, doğru olmamalarını diliyorum. [BR'den GEM'ye, 5.5.30]

"Bu mektubun Kurul için yeterli olup olmayacağını bana bildirebilir misin?" diye rica etmişti Moore'a. "Sormamın nedeni; şu sıralarda o kadar çok işim var ki, bir de Wittgenstein'ın yazdıklarını başından sonuna dikkatle okumak için göstereceğim çaba neredeyse kaldırabileceğimden fazla. Ancak eğer gerçekten gerekli görürsen, devam edeceğim." Moore bunu gerekli görmemesine rağmen, Russell için üzücü ama mektubun Kurul'a sunulacak bir rapor olarak yeterli olduğunu düşünmüyordu. Bu nedenle Russell, mektubunu kendi deyişiyle, "Kurul'un anlayabileceği daha görkemli dil'le yeniden yazdı ve mektup, Wittgenstein'ın çalışması hakkında bir rapor olarak kabul edilerek Wittgenstein 100 sterlinle ödüllendirildi. "Yalnızca sağlıklı olduğum zamanlarda Wittgenstein'ı anlayabildiğimi fark ediyorum," diye açıklamıştı Russell bu durumu Moore'a, "ki şu sıralar sağlıklı değilim."[18]

Russell'ın o sıralarda yaşadığı sıkıntılar düşünüldüğünde, Witt-

[18] BR'den GEM'ye, 8.5.30.

genstein'ın çalışmasını incelemek gibi zorlu bir işi başarmış olması şaşırtıcıdır. Wittgenstein ise Russell'ın bu müşkül durumunu sert bir biçimde eleştiriyordu. Russell'ın popüler eserlerinden nefret ediyordu: *Mutluluğun Fethi* [*The Conquest of Happiness*] "mide bulandırıcı"ydı; *Inandığım Şey* [*What I Believe*] "kesinlikle 'zararsız bir şey' değil"di. Ve Cambridge'deki bir tartışma sırasında, birisi Russell'ın evlilik, cinsiyet ve "özgür aşk" hakkındaki (*Evlilik ve Ahlak*'ta [*Marriage and Morals*] açıklanan) düşüncelerini savunmaya yeltendiğinde Wittgenstein şöyle yanıt verdi:

Eğer birisi bana onun en kötü yerlere gittiğini söylerse onu yargılamaya hakkım yoktur; ama eğer bana oraya gitmesine üstün bilgeliğinin yol açtığını söylerse, o zaman onun bir sahtekâr olduğunu bilirim. [*Hatıralar*, s. 112]

25 Nisanda Cambridge'e geri dönüşünün ardından, Wittgenstein günlüğüne sınırlı aşk hayatındaki gelişmeleri kaydetmişti:

Paskalya tatilinin ardından Cambridge'e geri döndüm. Viyana'dayken genellikle Marguerite'yle beraberdim. Paskalya pazarında Neuwaldegg'deydik. Üç saat boyunca uzun uzun öpüştük ve çok güzeldi.[19]

Paskalya döneminden sonra Wittgenstein, yazı ailesiyle ve Marguerite'yle beraber geçirmek üzere Viyana'ya döndü. Bir aile mülkü olan Hochreit'ta kaldı, ama büyük evde değil, ormancının kulübesinde oturmayı tercih etti. Burada çalışması için ihtiyacı olan huzuru, sükuneti ve sakin çevreyi bulmuştu. Trinity Koleji'nden, kendisini yaz boyunca geçindirecek 50 sterlinlik bursunu almıştı. Ama Moore'a yazdı-

[19] "*Nach den Osterferien wieder in Cambridge angekommen. In Wien oft mit Marguerite. Ostersonntag mit ihr in Neuwaldegg. Wir haben uns viel geküsst drei Stunden lang und ez war sehr schön*": Elyazması 108, s. 113, 25.4.30.

ğı gibi: "Yaşamım şimdi o kadar ekonomik ki, aslında burada olduğum sürece para harcamama imkân yok."[20] Kendisini çalışmasından ayırarak verdiği birkaç moladan biri, Gilbert Pattisson'a saçma mektuplarından yazmak içindi:

Sevgili Gil (yaşlı hayvan),
Bir ihtiraslı bir hedefin var; tabii ki öyle; yoksa bir insandan daha çok bir farenin ruhuna sahip bir serseri olurdun yalnızca. Şu an bulunduğun yerde kalmak istemiyorsun. Hayattan daha çok şey bekliyorsun. Kendine ve sana bağlı (ya da bağlı olacak) insanlara yararı olacak daha iyi bir konum ve daha büyük bir kazanç hak ediyorsun.

Nasıl olup da bu kadar az parayla yoksulların saflarında olmadığımı sorabilirsin? Bunlar ve başka sorunlar üzerine düşünmek için, Viyana'dan yaklaşık 3 saatlik mesafede bir sayfiye yeri olan yukarıdaki adrese çekildim. Etiketini mektuba eklediğim yeni, büyük bir defter aldım ve çok çalışıyorum. Ayrıca yakın zamanda çekilmiş fotoğrafımı da ekliyorum. Felsefe yapmak için onu istemediğimden, kafamın üst tarafı kesilmiş durumda. Düşüncenin düzenlenmesi için en kullanışlı yolun listeleme olduğunu fark ettim. Küçük gri kitaplar, zihnimi bir "kartoteks"e dönüştürmemi mümkün kıldı. [LW'den GP'ye, Yaz 1930]

Wittgenstein yazın başlarında, öncelikli olarak Eylülde Königsber'de yapılacak müspet bilimlerdeki Bilgi Teorisi konulu konferansta Waismann'ın yapacağı bir konuşmayı hazırlamak üzere, Schlick'in Viyana'daki evinde Schlick ve Waismann'la buluştu. Waismann'ın konuşması olan "Matematiğin Doğası: Wittgenstein'ın Bakış Açısı," matematiğin temelleri üzerine ana düşünce okullarını kapsayan bir dizideki dördüncü konuşma olacaktı (diğerleri şunlardı: mantıkçılık konusunda Carnap, sezgicilik konusunda Heyting ve formalizm konu-

[20] LW'den GEM'ye, 26.7.30.

sunda von Neumann). Bu konuşmanın ana amacı, Doğrulama İlkesinin matematiğe uygulanmasıyla şu basit kuralın oluşturulmasıydı: "Matematiksel bir kavramın anlamı onun kullanım kipi ve matematiksel bir önermenin anlamıysa onun doğrulanma yöntemidir." Konferans gerçekleştiğinde, Waismann'ın ve konferansa katılan diğer bütün konuşmacıların konuşmaları, Gödel'in ünlü Eksiklik Kanıtlaması'nın duyuruluşunun gölgesinde kaldı.†

Wittgenstein yaz boyunca büyük bir olasılıkla tasarlanan ortak kitaba bir ön hazırlık olarak Waismann'a bir "Tezler" listesi yazdırdı. Bu tezler çoğunlukla *Tractatus*'taki öğretilerinin bir yeniden ifadesiydi, ama doğrulama konusu üzerine birçok "açıklama"yı da içeriyordu. Burada Doğrulama İlkesinin en genel ve doğrudan formu ifade ediliyordu: "Bir önermenin anlamı onun doğrulanma biçimidir" ve bu aşağıdaki şekilde de açıklanmıştır:

---

† Gödel'in birinci ve ikinci Eksiklik Teoremleri şunları ifade eder: (1) her tutarlı formal dizgede ne doğru ne de yanlış olduğu kanıtlanabilecek bir tümce olacaktır ve (2) formal bir aritmetik dizgesinin tutarlılığı o dizge *içinde* kanıtlanamaz. Bunlardan birincisinin (bazen yalnızca Gödel Teoremi olarak anılır) Russell'ın *Principia Mathematica*'daki, matematiğin tamamını tek bir mantık dizgesi içinden türetme arzusunun ilkesel olarak gerçekleştirilemeyeceğini gösterdiğine inanılır. Wittgenstein'ın, Gödel'in sonucunun bu yorumunu kabul edip etmediği aydınlığa kavuşmamış bir noktadır. Gödel'in Kanıtlaması üzerine yorumları (bakınız *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler* [*Remarks on the Foundations of Mathematics*], I. Bölüm'e Ek) ilk bakışta, matematiksel mantık eğitimi alan birine şaşırtıcı bir biçimde ilkel görünecektir. Bu yorumların bildiğim en iyi ve en olumlu irdelenmesi, S. G. Shanker'in *Gödel Teoremine Yakından Bakış*'ındaki [*Gödel's Theorem in Focus*] "Gödel'in Teoreminin Önemi Üzerine Wittgenstein'ın Değinileri"ndedir. ed. S. G. Shanker (Croom Helm, 1988), s. 155-256.

Bir önerme, doğrulanma yöntemi aracılığıyla bulunandan fazlasını söyleyemez. Eğer "Arkadaşım kızgın" diyorsam ve bunu belirli bir algılanabilir davranış sergilemesi sonucu öğreniyorsam, söylemek istediğim tek şey, onun bu davranışı sergilediğidir. Ve eğer daha fazlasını kastediyorsam, fazladan neye dayandığını açıkça belirtemem. Bir önerme yalnızca ne söylüyorsa onu söyler, bunun ötesinde hiçbir şey yoktur. [bkz. *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 244]

Neredeyse bu tezler yazılır yazılmaz, Wittgenstein *Tractatus*'un hatalı dogmatizmini paylaşıyor gözüyle baktığı anlatım biçimlerinden ötürü hoşnutsuzluk duydu. Gerçekten de Wittgenstein kesinlikle hiçbir teze dayanmayan bir felsefe anlayışı geliştiriyordu. Aslında bu *Tractatus*'taki felsefe üzerine değinilerle, özellikle **6.53** numaralı önermede dolaylı olarak belirtiliyordu:

Felsefede doğru yöntem aslında şu olurdu: Söylenebilir olandan, yani doğabilimi tümcelerinden –yani felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan bir şeyden– başka bir şey söylememek, sonra her seferinde de başka birisi doğaötesi bir şey söylemeye kalkıştığında, ona, tümcelerindeki belirli imlere hiçbir imlem bağlamamış olduğunu göstermek. Bu yöntem ona doyurucu gelmeyecektir – ona felsefe öğrettiğimiz duygusunu duymayacaktır– ama tam doğru yöntem bu olurdu.

Bununla birlikte *Tractatus*'un kendisi, numaralandırılmış önermeleriyle, bu yönteme bağlı kalmaktaki başarısızlığıyla kötü bir ün yapmıştır. Bu önermelerin gerçekten önerme olmadıkları, "sözde-önermeler" veya "açıklamalar" oldukları ısrarının bu ana sorundan kaçınmak için yetersiz bir yol olduğu ortadaydı. Waismann tarafından derlenen Tezlerde de benzer bir güçlük olacağı açıktı. Felsefi netlik, öğretilerin ifade edilmesinden daha başka bir yolla açıklanmak zorundaydı. **1930**'da, tam Waismann'ın Wittgenstein'ın "Tezler"inin sunu-

muna hazırlandığı sırada, Wittgenstein şöyle yazmıştı: "Felsefede tezler ileri sürülmeye çalışılsaydı, onları tartışmak asla olanaklı olmazdı, çünkü herkes onlarla uzlaşmış olurdu."[21]

Wittgenstein, öğretiler öğretmek ve teoriler geliştirmek yerine, bir felsefecinin bir tekniği, bir netliğe ulaşma yöntemini göstermesi gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bu kavrayışın içerimlerinin belirginleşmesi onu, Drury'ye söylediği gibi, "gerçek bir dinlenme alanı"na getirmişti. "Yöntemimin doğru olduğunu biliyorum," demişti Drury'ye. "Babam bir işadamıydı, ben de bir işadamıyım: felsefemin bir iş gibi olmasını istiyorum, bir şeyleri yapmayı, bir şeyleri oturtmayı istiyorum."[22] Bununla, Wittgenstein'ın felsefesindeki "geçiş aşaması" da sona eriyordu.

---

[21] *Felsefi Soruşturmalar*, I, 128.

[22] *Hatıralar*, s. 110.

13. SİS KALKIYOR

Wittgenstein Drury'ye bahsettiği dinlenme yerine 1930 sonbaharında Cambridge'e döndüğünde kavuşmuştu. Yani felsefedeki doğru-*yöntemi* net bir biçimde kafasında oluşturmuştu. Güz döneminde vereceği derslerine bir kehanetle başlamıştı: "Felsefenin nimbusu [karabulut] dağıldı," diye duyurmuştu:

> Artık felsefe yapmak ve becerikli felsefecilerden bahsetmek için bir yönteme sahibiz. Simya ile kimya arasındaki farkı karşılaştırın: kimyanın bir yöntemi vardır ve becerikli kimyacılardan söz edebiliriz. [*Seminerler 1930-1932*, s. 21]

Simyadan kimyaya geçiş analojisi kısmen yanıltıcıydı. Wittgenstein mistik bir sözde-bilimin yerine gerçek bir bilimi koyduğunu düşünmüyordu. Felsefenin ("nimbus"unun) bulanıklığını ve mistikliğini deldiğini ve arkasında *hiçbir şey* olmadığını keşfetmişti. Felsefe bir bilime dönüştürülemezdi, çünkü bulunacak hiçbir şeyi yoktu. Yapbozları gramerin yanlış kullanımının, yanlış anlaşılmasının sonucuydu ve çözüm değil, ayrışma gerektiriyordu. Bu sorunları ayrıştırmanın yöntemiyse yeni teoriler üretmeye değil, zaten biliyor olduklarımızı hatırlatanları bir araya getirmeye dayanıyordu:

> Felsefede bulduklarımız önemsizdir; bize yeni gerçekler öğretmez, bunu yalnızca bilim yapar. Ama bu önemsiz şeylerin doğru dürüst özetleri fazlasıyla zordur ve muazzam bir öneme sahiptir. Aslında felsefe önemsiz şeylerin özetidir. [*a.g.e.*, s. 26]

Bizler felsefede, bilim adamları gibi bir ev inşa etmeyiz. Bir evin temellerini bile atmayız. Yalnızca "bir odayı toplarız."

"Bilimler Kraliçesi"nin kibrinin bu kırılışı hem zafer hem çaresizliğin bir arada yaşandığı bir durumdu; daha genel kültürel çürümenin bir belirtisi olarak, masumiyetin kayboluşuna işaret ediyordu:

... bir kez bir yöntem bulununca, buna paralel olarak kişiliğin ifadesi için kullanılan olanaklar sınırlandırılır. Çağımızın eğilimi bu tür olanakları sınırlamaktır; bu kültürü çökmekte olan veya kültürsüz bir çağın tipik özelliğidir. Yüce bir insan böyle dönemlerde daha az yüce olmamalıdır, ama şimdi felsefe bir beceri sorununa indirgenmiştir ve felsefecilerin nimbusu gözden kaybolmaktadır. [*a.g.e.*, s. 21]

Bu değini, bu sıralarda Wittgenstein'ın söylediği ve yazdığı başka birçok şey gibi, Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü*'nün [*Der Untergang des Abendlandes – Decline of the West*] (1918; İngilizce basımı 1926) etkisini göstermektedir. Spengler bir uygarlığın körelmiş bir kültür olduğuna inanıyordu. Bir kültür çöktüğünde yaşayan bir organizmayken mekanik ve cansız bir yapı olarak katılaşır. Böylece sanatın geliştiği bir dönemin yerini fiziğin, matematiğin ve mekaniğin egemen olduğu bir dönem alır. Bu genel görüş, özellikle ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Batı Avrupa kültürünün çöküşüne uygulandığında Wittgenstein'ın kendi kültürel kötümserliğiyle mükemmel uyum gösteriyordu. Bir gün korkunç sıkıntılı bir halde Drury'nin odasına vardığında, Spengler'in teorisinin resimli bir temsilini gördüğünü açıklar:

Cambridge'de dolaşıyorken bir kitapçının önünden geçtim; vitrinde Russell, Freud ve Einstein'ın portreleri vardı. Biraz daha ilerideki bir müzik dükkânında Beethoven, Schubert ve Chopin'nin portrelerini gördüm. Bu portreleri karşılaştırdığımda, güçlü bir biçimde, yalnızca bir yüzyıllık bir zaman diliminde insan ruhun saran korkunç yozlaşmayı hissettim. [*Hatıralar*, s. 112]

Bilim adamlarının ele geçirdiği bir çağda, büyük kişilik –Weininger'in "Deha"sı– hayatın akışı içinde hiçbir yere sahip olamazdı; yalnızlığa zorlanıyordu. Yalnızca odasını toplayarak oyalanabilir ve çevresinde sürüp giden bütün ev inşalarından kendisini uzak tutar.

1930'un Güz dönemi boyunca Wittgenstein, bir kitap için birkaç önsöz taslağı yazdı – Waismann'la üzerinde çalıştığı kitap için değil, yılın başlarında Russell'a gösterdiği daktilo edilmiş kopya içindi bu. Her bir taslakta, yazarkenki ruh halini belirginleştirmeye, eseriyle arasına bir mesafe koymaya çalıştı: adeta kendi küçük, düzenli odasının sınırları içinde çalıştığını açıklığa kavuşturmak istiyordu.

Ama burada tanıdık bir ikilemle karşı karşıya kaldı: Tutumunu bu şekilde mi açıklıyordu? Bunu anlayanlar zaten eserlerinde yansıdığını göreceklerdi; anlayamayanlarsa buna dair yaptığı açıklamayı da anlamayacaktı. Bu, defterlerinde kendisiyle tartıştığı bir ikilemdi: "Birisine anlamadığı bir şey söylemek anlamsız, anlamayacağını sözlerinize ekleseniz bile. (Ki insan bu durumu genellikle sevdiği kişiyle yaşar)":

Eğer bazı insanların içeri girmesini istemediğin bir odanız varsa, anahtarı olmayan insanlar için üstüne bir kilit takarsınız. Ama onlara odadan bahsetmenin de hiçbir anlamı yok, elbette odaya dışarıdan hayran kalmalarını istemediğiniz sürece!

Yapılacak onurlu şey, kapıya, yalnızca açabilecek insanların fark edeceği, geri kalanların dikkat etmeyeceği bir kilit takmaktır. [*Kültür ve Değer*, s. 7]

"Ama," diye ekliyordu, "sanırım, kitabın Avrupa ve Amerika'nın ilerleyen uygarlıklarıyla hiçbir ilgisinin olmadığını söylemek uygun olur. Bu yüzden özü ancak bu uygarlığın çevresi dahilinde mümkün olabilse de farklı amaçları vardır." İlk önsöz taslaklarından birinde açıkça, kendi eserinin batılı bilim adamlarının eserleriyle ilişkisinden söz eder:

Yazarkenki niyetimi ne olursa olsun anlamayacaklarından ötürü, tipik batılı bilim adamının eserimi anlayıp anlamaması veya değer verip vermemesi, benim için fark etmiyor. Bizim uygarlığımız "ilerleme" sözcüğüyle tanımlanıyor. İlerleme kaydetmek bir nitelik olmaktan çok, bir ilerleme biçimidir. Tipik olarak da inşa edilir. Hiç olmadığı kadar karmaşık bir yapı inşa etmekle meşgul. Netlik bile yalnızca bu amaca giden bir yol olarak aranıyor, kendi içinde bir amaç olarak değil. Oysa tam tersine benim için açıklık ve feraset kendi başlarına değer taşır.

Ben bir bina inşa etmekle değil, olası binaların temellerine dair ferasetli bir görüşle ilgileniyorum.

Dolayısıyla bilim adamlarıyla aynı hedefi amaçlamıyorum, benim düşünme biçimim onlarınkinden farklıdır. [*a.g.e.*]

En son taslakta, bilimden veya bilim adamlarından hiç söz edilmez. Wittgenstein bunun yerine "hepimizin içinde bulunduğu Avrupa ve Amerika uygarlıklarının uçsuz bucaksız akıntısını besleyen" ruhtan bahseder ve eserinin ruhunun farklı olduğunda ısrar eder. Buna karşın aynı etkiye dinsel bir görüş ifade ederek ulaşır:

"Bu kitap Tanrı'nın inayetiyle yazılmıştır" demek istiyorum, ama şimdilerde bu safsata gelecektir, yani yanlış anlaşılacaktır. Bunun anlamı kitabın iyi niyetle yazıldığıdır ve böyle değil de kibir vb gibi bir duygudan geldiği sürece yazar kitabının kınandığını görmeyi dilemektedir. Kitabı ancak kendisini bu kusurlardan kurtardığı ölçüde kurtarabilir. [*Felsefi Değiniler*, önsöz]

Wittgenstein derslerinde tekrar tekrar herhangi bir felsefi *teori* sunmadığını açıklamaya çalıştı; yalnızca bu tür bir teoriye duyulacak herhangi bir *ihtiyaçtan* kaçma araçları sunuyordu. Düşüncemizin sözdizimi, grameri daha önceleri düşündüğü gibi, görüngübilimsel veya başka türlü çözümleme aracılığıyla tanımlamaz veya ortaya çıkarılamazdı. "Felsefi çözümleme" diyordu, "bize düşünce hakkında yeni

hiçbir şey söylemez (ve eğer söyleseydi de bu bizi ilgilendirmezdi)."[1] Gramerin kuralları felsefe tarafından doğrulanamaz, hatta tanımlanamazdı. Felsefe, örneğin dilimizin (Chomsky'nin terimini kullanırsak) "gramer-derinliği"ni belirleyen türden bir "temel" kurallar listesinden oluşamaz:

> Araştırmalarımız sayesinde temel önermelere asla varamayız; bizi daha fazla soru sormaktan alıkoyan dilin sınırına ulaşırız. Meselelerin temeline inemeyiz, ancak daha fazla ilerleyemediğimiz, daha fazla soru soramadığımız bir noktaya geliriz. [*Seminerler 1930-1932*, s. 34]

Gramerin kurduğu "içsel ilişkiler" daha fazla incelenemez veya doğrulanamaz; yalnızca kuralların doğru ve yanlış kullanıldığı yerlerden örnekler verebiliriz, sonra da şöyle deriz: "Bak – kuralı görmüyor musun?" Örneğin müzikal bir beste ile çalınması arasındaki ilişki rastgele bir biçimde kavranamaz (sanki gizemli bir şekilde, belli bir bestenin belli bir biçimde çalmamıza *neden olduğunu* keşfetmişiz gibi), ne de ikisini birleştiren kurallar ayrıntılı bir şekilde tanımlanabilir – belli bir yorum verildiğinde de, *her* icra bir besteyle uyum içinde olabilir. Sonuç olarak sadece "çalınması ile beste arasındaki ilişkilerdeki kuralı *görmemiz*" gerekir. Eğer bunu göremiyorsak hiçbir açıklama onu anlaşılır kılmayacaktır; eğer görebiliyorsak, o zaman açıklamaların gereksiz olduğu bir noktaya gelinir: hiçbir "temel" türden açıklamaya ihtiyacımız yoktur.

Wittgenstein'ın bu noktadaki ısrarı, "geçiş" aşaması ile daha sonraki olgun felsefesi arasındaki dönüm noktasını işaretler. Yöntemindeki daha sonraki gelişmeler, örneğin "dil-oyunları"nı kullanması, daha az belirleyici öneme sahiptir. Bu gelişmelerin, deneyimsel bir

---

[1] *Seminerler 1930-1932*, s. **35**.

doğası vardı: Wittgenstein'ın (felsefi ikilemlerden çıkış yollarını görebilmeleri için) belirli bağlantıları ve farklılıkları insanlara göstermekte kullandığı farklı yolları yansıtıyorlardı. Ancak kesin nokta, *Tractatus*'un, felsefecilerin *söyleyecek* hiçbir şeyleri olmadığı, yalnızca *gösterecek* bir şeyleri olduğu fikrini kelimenin tam anlamıyla benimsemesi ve bu fikri tam bir kesinlikle uygulayarak "sözde-önermeler"le bir şey söyleme girişimini bütünüyle terk etmesiydi.

Bağlantıları *görmedeki* bu vurgulama Wittgenstein'ın sonraki felsefesini Spengler'in *Batının Çöküşü*'ne bağlar ve aynı zamanda da kültürel kötümserliği ile sonraki çalışmalarının konuları arasındaki bağlantıyı anlamak için bir anahtar sağlar. *Batının Çöküşü*'nde Spengler, Form İlkesi (*Gestalt*) ile Yasa İlkesi arasında bir ayrım yapar. Form İlkesi tarih, şiir ve yaşamla, Yasa İlkesi ise fizik, matematik ve ölümle birliktedir. Bu ayrıma dayanarak genel bir yöntembilimsel ilkeyi açıkça belirtir: "Ölü formları teşhis etmek için kullanılan araç, Matematiksel Yasadır. Yaşayan formları anlamak için kullanılan araç Analojidir."[2] Spengler tarihi, bir yasalar dizisine dayanarak değil, daha çok farklı kültürel dönemlerin arasındaki benzerlikleri görerek anlamakla ilgileniyordu. En çok da tarihin "kılık değiştirmiş bir doğa bilimi" olduğu fikriyle savaşmakla ilgileniyordu – bu, "ruhsal-siyasi olayları, günden güne ortaya çıkan yüzeysel değerlerine göre alarak onları bir 'neden' ve 'sonuç' şemasına oturtmaktı."[3] Tarihçilerin işi olguları toplamak ve açıklamalar sağlamak değil, aralarındaki morfolojik (ya da Spengler'in tercih ettiği gibi fizyonomik) ilişkileri görerek olayların önemini algılamaktı.

---

[2] Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü*, s. 4.

[3] *A.g.e.*, s. 6.

Spengler'in fizyonomik tarih yöntemi mefhumu, kendisinin de kabul ettiği gibi, Goethe'nin –yaprağın bir dizi ara formdan geçerek ulaştığı bitki-formunun gelişimini izleyen– *Bitkilerin Başkalaşımı*'nda [*Die Metamorphose der Pflanze*][Φ] örneklenen morfolojik doğa incelemesi mefhumundan esinlenmişti. Tıpkı Goethe'nin "Doğadaki Nedenselliği değil de Yazgıyı" incelemesi gibi, Spengler da "işte burada insanlık tarihinin form-dilini geliştireceğiz," diyordu.[4] Goethe'nin morfolojisinin altında, Newtoncu bilimin mekanikliğine duyulan tiksinti yer alıyordu. Bu ölü ve mekanik incelemenin yerine, "canlı formların *tam anlamıyla* canlı olduklarını tanıyacak, görünür ve elle dokunulabilir parçalarını, genel bağlamlarında görecek, içeriden bir şeyin *tezahürleri* olarak algılayacak" bir disiplin koymak istiyordu.[5]

Wittgenstein'ın, teorinin yerine "önemsiz şeylerin özeti"ni koyan felsefi yöntemi de aynı gelenektendi. Bir dersinde "bir ifadenin kullanımının morfolojisini veriyorum," demişti.[6] Waismann'la birlikte çalıştığı *Mantık, Dil, Felsefe*'de bu bağlantı iyice açıklanmıştı:

Düşüncelerimiz burada, Goethe'nin *Bitkilerin Başkalaşımı*'nda ifade ettiği belli görüşlerle el eledir. Ne zaman benzerlikler algılasak, onlara ortak bir köken bulma alışkanlığındayız. Böylesi bir görüngünün geçmişteki kökenini izlemek dürtüsü, kendisini belirli bir düşünme tarzında ifade eder. Bu, deyim yerindeyse böyle benzerlikler için tek bir dizgeyi tanır, yani zamanda bir dizi düzenlemesini (bu da tahminen, nedensel şemanın biricikliğiyle

---

[Φ] Tam adı *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären* [*Bitkilerin Başkalaşımını Açıklama Amacıyla Araştırma*] –yn.

[4] *A.g.e.*, s. 26.

[5] Erich Heller, "Goethe and the Scientific Truth," *The Disinherited Mind* ["Goethe ve Bilimsel Doğru," *Mahrum Zihin*], s. 4-34 içinde alıntılanmıştır.

[6] Bkz. Malcolm, *a.e.*, s. 43.

bağıntılıdır). Ancak Goethe'nin görüşü bunun tek olası kavrama biçimi olmadığını gösterir. Asal bitki anlayışı, Darwin gibi bitkiler aleminin zamansal gelişimiyle ilgili hiçbir hipotez içermez. O halde bu fikirle çözülen sorun *nedir*? Bu, özet niteliğinde sunum sorunudur. Goethe'nin "Bitkilerin bütün organları dönüşmüş yapraklardır" aforizması bize, bir tür doğal merkez etrafında bitkilerin organlarını benzerliklerine göre gruplayabildiğimiz bir düzen sunar. Yaprağın asal formunun benzer ve akraba formlara dönüştüğünü görürüz, çanak yapraklara, taçyapraklara, yarı taçyapraklara, yarı erciklere vesaire. Türün bu duyusal dönüşümünü, yaprağı ara formları aracılığıyla bitkinin diğer organlarına bağlayarak izleriz.

Burada tam olarak yaptığımız şey budur. Dilin bir biçimini çevresiyle karşılaştırıyor veya dilimizin başlangıçtaki yapısının var olduğu uzamın tamamının genel bir açısını elde etmek amacıyla imgelemimizde dönüştürüyoruz. [Waismann, *Principles of Linguistic Philosopy* (*Dilbilim Felsefesinin İlkeleri*), s. 80-81]

Wittgenstein'ın felsefi çalışmalarında yapmaya çalıştığı şeye ilişkin açık ifadelere çok nadir rastlarız. Belki de Drury'nin deyişiyle, "iyi niyetli yorumcular"ın Wittgenstein'ın yazılarını "tam da onlara karşı uyarılan entelektüel çevreye kolayca özümsenebilir gibi gösteriyor" olması şaşırtıcı değildir. Ama hepsinden öte, birisini bir odayı toplarken gördüğümüzde, bir yandan da ne yaptığını ve neden yaptığını açıkladığını duymayız – yalnızca işine devam ettiğini görürüz. Wittgenstein da çalışmalarına bu "iş-gibi" tutumla yaklaşıyordu.

1930'un Güz döneminin sonunda Wittgenstein, Trinity Koleji'nde beş yıllık bir öğretim üyeliğiyle ödüllendirildi. Yılın başlarında Russell'a gösterdiği daktilo edilmiş metin (ölümünden sonra *Felsefi Değiniler* adıyla yayımlandı), Russell ve Hardy'nin sınav gözetmeni olarak onay vermeleriyle, öğretim üyeliği tezi olarak kabul edildi. Ödül sa-

yesinde, felsefi çalışmalarına maddi kaynak bulma sorunu bir süreliğine çözülmüştü. Bu ödül ona, ortaya koyacağı "mallar"a gerçekten de bir talep olduğuna emin olarak yeni yönteminin sonuçlarını çözme fırsatı verebilirdi. Keynes tarafından gönderilen tebrikleri yanıtlarken şöyle yazmıştı: "Evet, bu öğretim üyeliği işi çok iyi oldu. Umalım ki beynim daha uzun yıllar üretken olsun. Olup olmayacağını Tanrı bilir!"[7]

Wittgenstein'ın teoriye yönelik saldırısı 1930'un Noel tatilinde Schlick ve Waismann'la yaptığı tartışmaların en önemli konusudur. "*Benim için,*" demişti onlara, "teori değersizdir. Bir teori bana hiçbir şey vermez."[8] Etiği, estetiği, dini, matematiği ve felsefeyi anlamada teoriler yararsızdı. O yıl Schlick etik üzerine bir kitap yayımlamıştı. Teolojik etiği tartışarak, iyinin özündeki iki temel kavrayışı birbirinden ayırmıştı: ilkine göre iyi iyiydi, çünkü o Tanrı'nın istediği şeydi; ikincisine göreyse, Tanrı iyiyi isterdi, çünkü o iyiydi. Schlick ikincisinin daha derin olduğunu söylüyordu. Onun aksine Wittgenstein ilkinde ısrar ediyordu: "Çünkü ikincisi 'sanki' neyin iyi olduğu üzerine neden gösterebilirmişsin gibi yüzeysel ve rasyonalistken, ilki 'neden' iyi olduğuna dair herhangi bir açıklamanın yolunu kesiyor":

İlk kavrayış açık bir biçimde, iyinin özünün olgularla hiçbir ilgisinin olmadığını ve bundan dolayı da herhangi bir önermeyle açıklanamayacağını söylüyor. Eğer düşündüğüm şeyi tam olarak açıklayabilen herhangi bir önerme varsa, o da "Tanrı'nın emrettiği şey iyidir" önermesidir. [*Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 115]

Benzer biçimde estetik değere ilişkin herhangi bir açıklamanın yo-

---

[7] LW'den JMK'ya, Aralık 1930.

[8] *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 117.

lu da kesilmek zorundaydı. Bir Beethoven sonatında değerli olan şey nedir? Notalar dizisi mi? Beethoven'ın onu bestelerken hissettikleri mi? Dinlenildiğinde insanda oluşan zihin durumu mu? "Bunu şöyle cevaplardım," demişti Wittgenstein, "bana her ne söylenirse söylensin reddederim. Bunun nedeni de açıklamanın yanlış olması değil, bir *açıklama* olması olurdu":

> Eğer bana bir *teori* olan herhangi bir şey söylenirse, Hayır, hayır! derim. Bu beni ilgilendirmiyor – tam olarak aradığım şey bu değil. [a.g.e., s. 116]

Ayrıca dinin doğruluğunun, değerinin, kullanılan *sözcüklerle* hiçbir ilgisi olamazdı. Aslında kesinlikle hiçbir sözcüğe ihtiyaç yoktu. "Konuşmak din için elzem midir?" diye sormuştu:

> İçinde hiçbir öğretisel önermenin olmadığı, bu yüzden de hiçbir konuşmanın olmadığı bir dini pekâlâ hayal edebiliyorum. Açıkçası dinin özünün konuşma gerçeğiyle hiçbir ilgisi yoktur ya da daha doğrusu: insanlar konuştuğunda, o zaman bunun kendisi dinsel eylemin bir parçasıdır ve teori değildir. Bu yüzden kullanılan sözcüklerin doğru, yanlış veya saçma olmaları kesinlikle önemsizdir.
>
> Dinde, konuşma *metaforik* de değildir; aksi takdirde aynı şeyleri düz yazıda söylemenin de mümkün olması gerekirdi. [a.g.e., s. 117]

"Eğer sen ve ben dinsel yaşamlar sürdürüyor olsaydık, din hakkında fazla konuşmamız gerekmemeliydi," diye anlatmıştı Drury'ye daha önceden, "ama bizim hayat tarzımız farklı."[9] Herhangi bir felsefi teori kurma olasılığından vazgeçtikten sonra, bu değini sonraki çalışmasının ana konusuna işaret eder. Goethe'nin *Faust*'taki "*Am Anfang war die Tat*" ("Başlangıçta eylem vardı") tümcesi, onun da ima ettiği

[9] *Hatıralar*, s. 114.

gibi, sonraki felsefesinin tümüne bir motto olarak hizmet etmiş olabilir.

Eylem, etkinlik birincil önem taşıyordu ve mantığını ya da gerekçesini, elimizdeki ona ait hiçbir teoriden alamazdı. Bu, dil ve matematikte olduğu kadar etik, estetik ve din bakımından da doğruydu. "Oyunu oynayabildiğim sürece, onu oynayabilirim ve her şey yolundadır," demişti Waismann ve Schlick'e:[10]

Moore'la sürekli tartıştığım bir soru var: Sıradan dilin önermeleriyle söylemek istediğimiz şeyi yalnızca mantıksal çözümlemeyle mi açıklanabilir? Moore böyle düşünmeye eğilimli. Yani insanlar, 'Bugün hava dünden daha açık' dediğinde anlatmak istedikleri şey konusunda bilgisizler mi? Burada mantıksal çözümleme mi beklemeliyiz? Ne berbat bir fikir! [*Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 129-30]

Elbette böyle bir şey beklememiz gerekmez: "Hiç kuşkusuz ki, bir önermeyi çözümlemesini bilmeksizin anlayabilmeliyim."

O tatilde Waismann ve Schlick ile yaptığı tartışmalarının büyük bir bölümünü, bu ilkenin matematik felsefesine nasıl uygulanacağının açıklamasıyla geçti. Matematik sembollerini doğru bir biçimde kullanabildiğimiz sürece –kuralları uygulayabildiğimiz sürece– hiçbir matematik "teori"si gerekli değildir; bu kuralların temel, nihai bir doğrulanışı ne arzu edilir ne de mümkündür. Bu, matematiğin "temelleri" üzerine yapılan bütün tartışmanın bir yanlış anlamaya dayandığı anlamına gelir. Müziğin ve sanatın matematik ve diğer bilimlerden üstün olduğuna dair Spenglerci inancı göz önüne alındığında, Wittgenstein'ın neden felsefenin bu belirli dalı üzerinde kendisini bu kadar sıkıntıya soktuğu merak edilebilir. Ancak ilk başta onu felsefeye

[10] *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 120.

çeken şeyin bu felsefi sis olduğu ve hayatının büyük bölümünde bunu gidermenin felsefi çalışmalarının ilk hedefi olarak kaldığı unutulmamalıdır.

Wittgenstein'ın felsefeye hevesini ilk uyandıran şey, Russell'ın Frege'nin mantığında bulduğu çelişkilerdi. 1911 yılında bu çelişkileri çözmek felsefenin ana görevi olarak görünmüştü. Şimdiyse böylesi çelişkilerin önemsiz olduğunu söylemek istiyordu. Sis bir kez kalktıktan ve bu tür sorunları çevreleyen nimbus dağıldıktan sonra, asıl sorunun çelişkilerin kendileri değil, onları önemli ve ilginç ikilemler gibi gösteren eksik vizyonlar olduğu görülebilirdi. Bir oyun kurarsınız ve belli durumlarda iki kuralın birbiriyle çeliştiğini fark edersiniz. Yani? "Böyle bir durumda ne yaparız? Çok basit – yeni bir kural ortaya koyarız ve uyuşmazlık çözülür."[11]

Bunlar ilginç ve önemli görünmüştü, çünkü Frege ve Russell'ın sadece bir oyun kurmadıkları, matematiğin temellerini ortaya çıkardıkları varsayılmıştı. Eğer mantık dizgeleri çelişikse, o zaman bütün matematik sağlam olmayan bir temele dayanıyormuş ve sağlamlaştırılmaya ihtiyacı varmış gibiydi. Ama Wittgenstein bunun soruna hatalı bir bakış olduğunda ısrar ediyordu. Kendi günlük dilimizi kullanmak için Moore'un çözümlemesine ne kadar ihtiyacımız varsa, matematiği güvenle kullanmak için Frege'nin ve Russell'ın mantığına da o kadar ihtiyacımız vardı.

Bu nedenle formalist matematikçi David Hilbert tarafından geliştirilen "metamatematik" gereksiz oluyordu.[†] Hilbert matematiğin bir

---

[11] *A.g.e.*, s. 120.

[†] Hilbert'in matematiğin temellerine formalist yaklaşımı, 1904'te Heidelberg'de düzenlenen Uluslararası Üçüncü Matematikçiler Kongresi'nde yer alan "Mantık ve Aritmetiğin Temelleri Üzerine" başlıklı bir konferansta açıklandı

"meta-teori"sini kurmaya uğraşıyor, aritmetik için kanıtlanabilir tutarlı bir temel kurmanın yollarını arıyordu. Ancak Wittgenstein kurduğu teorinin meta-matematik değil, matematik olduğunu söylemişti: "Herhangi bir hesaplamadan farksız bir hesaplama." Açık bir *bakış açısına* ihtiyaç duyulurken, o bir kurallar ve kanıtlar dizisi sunuyordu. Oysa "kanıt sisi dağıtamaz":

> Eğer matematiğin doğası konusunda net değilsem, hiçbir kanıt bana yardım edemez. Ve eğer matematiğin doğası konusunda netsem, o zaman da onun tutarlılığı hakkında hiçbir soru ortaya çıkamaz. [*a.g.e.*, s. 121-2]

Buradan alınacak ders, her zamanki gibi, şudur: "*Bir teori bekleyerek, temel bir matematik anlayışı kazanamazsınız.*"[12] Bir oyunu anlamak, bir başkasının kurulmasına bağlı olamazdı. Bu tartışmalarda çokça başvurulan oyun analojisi, "dil-oyunu" tekniğinin sonraki gelişimine işaret eder ve önceden söz edilen "önermeler dizgesi"nin yerini alır. Analojinin amacı, bir oyunun hiçbir *gerekçesi* olamayacağının açık olmasıydı: eğer birisi onu oynayabiliyorsa, onu anlıyordur. Benzer şekilde gramer veya sözdizimi için de aynı şey geçerlidir: "Sözdiziminin bir kuralı, oyunun bir düzenlenişine karşılık gelir... Sözdizimi için bir doğrulama yoktur."[13]

Ama, diye sormuştu Waismann, bir oyunun teorisi olamaz mıydı? Örneğin belirli bir hamle dizisinin mümkün olup olmadığını söyleyen bir satranç teorisi vardır – örneğin verilen bir pozisyondan sekiz

---

ve 1920'lerde yayımlanan bir dizi makalede geliştirildi. Bunlardan en önemli iki tanesinin İngilizce çevirisi ed. Jean von Heijenoort, *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic*'te [*Frege'den Gödel'e: Matematiksel Mantık Üzerine Bir Kaynak Kitap*] (Harvard, 1967) yeniden basıldı.

[12] *A.g.e.*, s. 129.

[13] *A.g.e.*, s. 126.

hamlede şah mat yapılıp yapılamayacağı gibi. "Eğer bir satranç teorisi varsa," diye eklemişti, "neden aritmetik oyununun da bir teorisi olmasın ve bu oyunun olasılıklarına dair temel bir şeyler öğrenmek için bu teorinin önermelerini kullanmayalım. Bu teori de Hilbert'in meta-matematiğidir."[14]

Hayır, diye yanıtlamıştı Wittgenstein, "satranç teorisi" denen şey de bir hesaplama, bir oyundur. Gerçek satranç parçaları yerine sözcükler ve sembolleri kullanıyor olduğu gerçeği bizi yanıltmamalıdır: "Oraya sekiz hamleyle varabileceğimi göstermek, aslında oraya simgesel olarak varmamdan ibarettir; dolayısıyla satranç tahtasının üzerinde satranç taşlarıyla yaptığım şeyi imlerle yapmam da aynı şeydir ... bu konuda hemfikiriz, öyle değil mi? Bir tahtanın üstünde küçük tahta parçalarını itmek gereksiz bir şeydir."[15] Cebirde hesap yapmak için gerçek rakamlar yerine harfler kullanıyor olmamız cebri aritmetik teorisi yapmaz; cebir sadece başka bir hesaplamadır.

Sisin kalkmasından sonra Wittgenstein için hiçbir meta-teori, oyun teorileri söz konusu olamazdı. Yalnızca oyunlar ve oyuncuları vardı, kurallar ve onların uygulanışı: "Başka bir kuralı uygulamak için bir kural koyamayız." İki şeyi bağlamak için her zaman bir üçüncüsüne ihtiyacımız yoktur: "Şeyler, bir ip olmaksızın, doğrudan bağlanmalıdır; yani zaten birbirleriyle bağlantı içinde olmalıdır, bir zincirin halkaları gibi."[16] Bir sözcük ile anlamı arasındaki bağlantı bir teoride değil, ama uygulamada, sözcüğün *kullanımında* bulunmalıdır. Bir kural ile onun uygulaması, sözcük ile eylem arasındaki doğrudan

[14] *A.g.e.*, s. 133.
[15] *A.g.e.*
[16] *A.g.e.*, s. 155.

bağlantı başka bir kuralla açıklığa kavuşturulamaz; *görülmelidir*: "Burada meselenin esasını *görmek* şudur: yeni dizgeyi görmediğiniz sürece, onu anlamış değilsinizdir."[17] Wittgenstein'ın teoriden vazgeçmesi, Russell'ın düşündüğü gibi, ciddi düşünmenin, anlama çabasının reddedilmesi değil; anlaşılacak şeye dair farklı bir düşünce benimsenmesiydi – kendisinden önce Spengler ve Goethe'nin savunduğu gibi "bağlantıları görmeye dayanan anlayış"ın önemini ve zorunluluğunu vurgulayan bir düşünceydi.

[17] *A.g.e.*, s. 123.

14. YENİ BİR BAŞLANGIÇ

Wittgenstein için her şey ruha dayanıyordu. Bu, felsefesi için olduğu kadar özel ilişkileri için de geçerliydi. Örneğin onun metafiziği reddedişi ile mantıksal pozitivistlerin reddedişini ayıran şey, her şeyden öte reddetmekteki ruh haliydi. 1930'un Güz dönemi boyunca yazdığı önsözlerde eserinin özünü açık bir hale getirmeye çalışmıştı. 1931'de bir başka olasılığı, önceden söylemeye çalıştığı şeyi *gösterme* yolunu düşünmeye başladı. "Sanırım şimdi," diye yazmıştı, "kitabıma metafiziğin bir tür büyücülük olduğuna dair değinilerle başlamak doğru olacaktır:"

Ama bunu yaparken büyücülüğü ne savunmalı ne de aşağılamalıyım.

Büyünün derin tarafı korunacaktır –

Aslında bu bağlamda, büyüyü dışarıda bırakmanın kendisi büyücünün özelliğidir.

Daha önceki kitabımda (şu ağaç veya bu masa değil de) "*dünya*" hakkında konuşmaya başladığımda sözcüklerim aracılığıyla daha üst bir düzeni hayal etmek dışında başka bir şey mi yapmaya çalışıyordum? [*Frazer'ın Altın Dal'ı Üzerine Değiniler*, s. vi]

Bu değinilerden memnun değildi ve onların yanına "S" ("*schlecht*"="kötü") yazmıştı. Ama yine de Wittgenstein'ın niyetlerini ortaya koymaktadırlar. *Tractatus*'ta olduğu gibi, daha üst düzene ait bir şeyi, sözcüklerle "hayal etmeyi" denemeyeceğine göre, bir teoriyle, deyim yerindeyse, buna *işaret etmek* istiyordu. Tıpkı konuşmanın dinde gerekli olmaması gibi, sözcükler de metafizikte neyin doğru ya da neyin derin olduğunu ortaya koymada gerekli olamazdı.

Gerçekten de büyücülükte olduğu gibi metafizikte de derin olan şey, onun temelde dinsel bir duygunun ifadesi olmasıydı: Wittgenstein'ın etikle bağlantılı olarak sözünü ettiği dilin sınırlarıyla karşılaşma arzusu, aklın sınırlarını aşma ve Kierkegaard'ın "inanç sıçrayışı"nı benimseme arzusuydu. İster Kierkegaard ve Heidegger'in felsefelerinde olsun, ister Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ında Dr. Johnson'un dualarında veya manastır tarikatlarının kendilerini adayışlarında ortaya çıksın, bütün tezahürleri içinde bu arzu Wittgenstein'ın derinden saygı duyduğu bir şeydi. Saygısı, onun Hıristiyan biçimleriyle sınırlı da değildi. *Bütün* dinlerin harika olduğunu söylemişti Drury'ye: "en ilkel kabilelerinki bile. İnsanların dinsel duygularını ifade etme biçimleri pek çok farklılık gösteriyor."[1]

Wittgenstein'ın büyüde "derin" bulduğu şey, tam olarak onun dinsel duygusunun ilkel bir ifadesi olmasıydı. Bununla bağlantılı olarak, Sir James Frazer'ın ilkel ayinler ve büyücülük üzerine anıtsal eseri *Altın Dal*'ını [*The Golden Bough*] uzun zamandır okumak istiyordu ve 1931'de Drury kitabın ilk cildini Cambridge Union kütüphanesinden ödünç aldı. Eserin tamamı onüç ciltten oluşuyordu, ama Wittgenstein ve Drury, kitabı birkaç hafta birlikte okumalarına rağmen, Wittgenstein'ın Frazer'ın yaklaşımıyla aynı görüşte olmadığını açıklamak için sık sık okumayı kesmesi nedeniyle ilk cildin küçük bir bölümünün ötesine asla geçemediler. Frazer'ın büyülü ayinleri bilimin ilk biçimleriymişçesine ele alışından başka hiçbir akıl yürütme, öfkesini daha çok uyandıramazdı. Frazer'a göre, düşmanının kuklasına bir iğne batıran yabanılın böyle yapmasının nedeni, bunun hasmını yaralayacağına ilişkin hatalı bir bilimsel hipotez oluşturmuş olmasıydı. Witt-

[1] *Hatıralar*, s. 102.

genstein'a göre bu, derin bir şeyi karşılaştırılmayacak kadar "sığ" bir şeye indirgeyerek açıklamaktı. "Frazer'da hayatın nasıl da dar olduğunu gördük!" diye bağırmıştı. "Sonuç olarak da yaşadığı dönemin İngiliz yaşamından farklı hayat tarzlarını anlamasının, onun için nasıl imkânsız olduğunu!"

Frazer, bütün aptallığı ve yavanlığıyla, temelde zamanımızın İngiliz olmayan bir papazını düşünemez...

Frazer, yabanılların çoğundan daha fazla yabanıl. Bu yabanıllar ruhani konuları anlamaya, yirminci yüzyıldaki bir İngilizden daha uzak olmayacaktır. Dinsel ayinlere getirdiği açıklamalar ayinlerin kendilerinden daha da ham. [*Frazer Üzerine Değiniler*, s. 5]

Frazer'ın bu ayinler üzerine topladığı olgu toplamının eğer herhangi türden bir teorik açıklama notuyla beraber sunulmamış, birbirleriyle –ve kendi ayinlerimizle– ilişkilerinin *gösterilebileceği* bir biçimde düzenlenmiş olsa daha öğretici olabileceğini düşünüyordu. O zaman, Goethe'nin *Bitkilerin Başkalaşımı*'nda bitki-formlarını tanımlarken söylediği gibi, biz de şöyle diyebilirdik: "*Und so deutet das Chor auf ein geheimes Gesetz*" ("Ve bütün bunlar bilinmeyen bir yasaya işaret eder"):

Bu yasayı bir evrim hipotezinde açıklayabilirim veya yine bir bitki şemasıyla analoji kurarak dinsel bir tören şeması olarak verebilirim, ama bunu sadece gerçek malzemeyi düzenleyerek de yapabilirim, böylece bir parçadan diğerine kolaylıkla geçebilir ve onu açıkça anlaşılır biçimde gösteren net bir bakış açısı edinebiliriz.

Bizim için, ferasetli bir sunum kavramı temeldir. Konuları yazma biçimimize, konuları görme yolumuza işaret eder. (Zamanımıza özgü görünen bir tür Weltanschauung. Spengler.)

Bu ferasetli sunum, tam olarak "bağlantıları görmemiz" gerçeğine dayanan anlayışı mümkün kılar. [*a.g.e.*, s. 8-9]

O zaman büyü ayinlerinin bir *morfolojisi*, onların derinliklerindekileri aşağılamaksızın veya savunmaksızın içerecektir. Bu açıdan, "büyü niteliği"ne sahip olacaktır. Aynı şekilde Wittgenstein, kendi yeni felsefe yönteminin eski metafiziksel teorilerin saygı duyulması gereken yanını içereceğini ve *Tractatus*'un sihirbazlık numaralarına girişmeksizin metafizik özelliğini taşıyacağını umuyordu.

Burada tasarladığı özyaşamöyküsüyle bir analoji de vardı. Bunun da, herhangi bir tür açıklama, doğrulama veya savunma olmaksızın kendi doğasının özünü ortaya çıkarmasını amaçlamıştı. Meydana çıkacak şeyin "yüreksiz" hatta belki "çirkin" bir doğa olabileceğini kabul ediyordu. Ama her şeyden önemlisi, gerçek kişiliğini olduğu gibi ortaya koyarken onu inkâr etmemesi, hafife almaması ya da yanlış bir biçimde onunla gurur duymaması gerektiğini düşünüyordu:

> Bir benzetmeyle açıklayabilirsem: Eğer bir "sokak serserisi"nin yaşamöyküsünü yazması gerekiyorsa, tehlike onun
>
> (a) doğasını inkâr etmesi,
>
> veya (b) onda gurur duyabileceği bir neden bulması,
>
> veya (c) konuyu sanki bunun –böyle bir doğası olmasının – hiçbir önemi yokmuş gibi sunmasıdır.
>
> Birinci örnekte yalan söylemektedir, ikincisinde doğal bir aristokrat özelliğinin izinin, sakat bir beden nasıl doğal zarafete sahip olamazsa, kendisinin de sahip olamayacağı *vitium splendidum* [*görkemli kusur*] bir gururun taklidini yapmaktadır. Üçüncü örnekte ise, sosyal demokrasinin bir jestiymişçesine, kültürü bedensel niteliklerin üstüne koyar – ama bu da bir aldatmacadır. O neyse odur, bu da önemlidir, ama bir gurur duyma nedeni değildir, öte yandan her zaman kendi özsaygısının yöneldiği hedeftir. Ve ötekinin aristokrat gururunu ve küçümsemesini kendi doğam olarak kabul ederim. Bunu yaparken yalnızca kendi doğamın ne olduğunu ve öteki insanı da doğamın içinde bulunduğu çevrenin –merkezi böylece olasılıkla çir-

kin nesne, benim kişiliğim olan dünya– bir parçası olarak hesaba katmış olurum.[2]

Rush Rhees'in işaret ettiği gibi, Wittgenstein'ın özyaşamöyküsü yazma anlayışında, bunu neredeyse manevi bir görev olarak gören anlayışta, Weiningerci bir şey vardı. "Eksiksiz bir özyaşamöyküsü ortaya çıkarmak," diye yazıyordu Weininger *Cinsiyet ve Karakter*'de, "bunu yazma ihtiyacının insanın kendi içinde başlaması, bu daima üstün bir insanın işaretidir":

Çünkü dindarlığın kökleri iman sahibi bir bellekte yatar. Maddi avantajlar veya sağlığı için geçmişinden vazgeçmesi teklif veya talep edilen kişilikli bir insan bunu reddedecektir. Önerilen dünyadaki en büyük hazineler veya mutluluğun kendisi olsa bile. [Rhees, *Hatıralar*, s. 182'de alıntılanmıştır]

Tasarladığı özyaşamöyküsünün en büyük ilgiyi gördüğü yıl olan 1931'de, Wittgenstein'ın defterleri ve sohbetleri Weininger gönderme-

---

[2] *"Wenn ich es durch einen Vergleich klar machen darf: Wenn ein "Strassenköter" seine Biographie schriebe, so bestünde die Gefahr a) dass er entweder seine Natur verleugnen, oder b) einen Grund ausfindig machen würde, auf sie stolz zu sein, oder c) die Sache so darstellen, als sei diese seine Natur eine nebensächliche Angelegenheit. Im ersten Falle lügt er, im zweiten ahmt er eine nur dem Naturadel natürliche Eigenschaft, den Stolz, nach, der ein vitium splendidum ist, das er ebensowenig wirklich besitzen kann, wie ein krüppelhafter Körper natürliche Gracie. Im dritten Fall macht er gleichsam die sozialdemokratische Geste, die Bildung über die rohen Eigenschaften des Körpers stellt, aber auch das ist ein Betrug. Er ist was er ist und das ist zugleich wichtig und bedeutsam, aber kein Grund zum Stolz, andererseits immer Gegenstand der Selbstachtung. Ja ich kann den Adelsstolz des Andern und siene Verachtung meiner Natur anerkennen, denn ich erkenne ja dadurch nur meine Natur an und den andern der zur Umgebung meiner Natur, die Welt, deren Mittelpunkt dieser vielleicht hässliche Gegenstand, meine Person ist"*: Elyazması 110, s. 252-3, 1.7.31.

leri ve Weiningerci düşüncelerle doludur. *Cinsiyet ve Karakter*'i üniversite öğrencisi arkadaşları olan Lee, Drury ve bir de Moore'a önermiştir. Verdikleri yanıtlar anlaşılır biçimde soğuktur. Savaş öncesi Viyana'sında hayal gücünü heyecanlandıran eser, savaş sonrası Cambridge'in soğuk ışığında tam anlamıyla tuhaf görünüyordu. Wittgenstein bir açıklama yapmak zorunda kalmıştı. "Weininger'e pek de hayran olmadığını tahmin edebiliyorum," diye yazmıştı Moore'a 28 Ağustosta, "ama bu feci çeviri ve W.'in sana çok yabancı gelmesi yüzünden":

Garip olduğu doğrudur; ama o hem büyük hem de gariptir. Onunla aynı fikirde olman gerekmez, daha doğrusu onunla aynı fikirde olman olası değil, ama büyüklük bizim hemfikir olmadığımız şeyde bulunur. Büyük olan onun muazzam hatasıdır. Yani kabaca kitabın tamamına bir ~ eklersen, önemli bir gerçeği söyler. [LW'den GEM'ye, 23.8.31]

Bu anlaşılması güç sözle ne demek istediği belirsiz kalmıştır. Weininger'in ana teması olan kadınların ve dişiliğin bütün kötülüklerin kaynağı olduğu konusunda Wittgenstein, Drury'ye şöyle itiraf etmişti: "Nasıl da yanılmış, Tanrım yanılmış."[3] Ama bu, bütün kitabı yadsımakla elde edilen önemli gerçeği pek açığa çıkarmaz. Saçmalığın yadsınması önemli bir gerçek değil, sıradan bir şeydir ("Bütün kötülüklerin kaynağı kadınlar *değildir*"). Belki de Wittgenstein, Weininger'in, Kadın ve Erkeğin özel karakteristiklerini yakaladığını, ama yanlış şüpheliyi itham ettiğini söylemek istiyordu. Ne de olsa, "Vertsagt"la ilgili rüyasında kurban olan kadınken, suçu işleyen kişi de adı tatsız biçimde "eril" bir çağrışım yapan bir erkekti.

Özyaşamöyküsel notlarında, "yüreksiz," "çirkin" doğasını varsayı-

[3] *Hatıralar*, s. 91.

lan herhangi bir dişil özelliğe atfettiğini söyleyecek hiçbir şey yoktur.

Bununla birlikte Weiningerci bir Yahudilik kavrayışını kabul etme eğiliminde olduğuna dair birkaç ifade vardır. En azından, daha az kahramansı özelliklerinin kendisinden daha Yahudi olan atalarıyla ilgisi olduğunu düşünüyordu. Weininger gibi Wittgenstein da Yahudilik kavramını böylesi ataların sınırlarının ötesine taşımaya hazırdı. Örneğin Rousseau'nun kişiliğinde "Yahudimsi bir şeyler" olduğunu düşünüyordu.[4] Ve Weininger gibi, bir Yahudi ile bir İngiliz arasında bazı karakteristik benzerlikler görüyordu. Bu nedenle: "Mendelssohn bir doruk değil, bir düzlüktür. Onun İngilizliği;"[5] "Trajedi, Yahudiliğe özgü bir şey değildir. Sanırım, Mendelssohn da bestecilerin en trajik-olmayanıdır."[6]

Ancak –burada da Weininger'i izlemektedir– "Yahudiler"den söz ederken çoğu zaman belirli bir ırk grubunu düşündüğü açıktır. Gerçekten de Wittgenstein'ın Yahudiliğe ilişkin değinilerindeki en şaşırtıcı şey, ırkçı antisemitlerin dilini –hatta sloganlarını– kullanmasıdır. Asıl rahatsız edici olan *Cinsiyet ve Karakter*'in değil, *Kavgam*'ın yankılarıdır. Hitler'in en çirkin fikirlerinin çoğu – Yahudileri bir parazit, "uygun koşulları bulur bulmaz üreyen zararlı bir bakteri" olarak tarif etmesi;[7] Yahudilerin kültüre katkısının bütünüyle ikincil, yani "Yahudilerin, yaratıcı ve kültürel açıdan kutsanmış ırkları ayırt eden özelliklerden yoksun olduğu"[8] ve dahası bu katkının bir başka kültürün

---

[4] *Kültür ve Değer*, s. 20.

[5] *A.g.e.*, s. 2.

[6] *A.g.e.*, s. 1.

[7] Hitler, *Kavgam*, s. 277.

[8] *A.g.e.*, s. 275.

düşünsel inceliğiyle sınırlı kaldığı iddiası ("çünkü Yahudiler ... kendilerine ait bir kültüre asla sahip olmadığından, düşünsel eserlerinin temelleri daima başkaları tarafından sağlanmıştır")[9] – bütün bu acınacak saçmalıklar, Wittgenstein'ın 1931 yılındaki değinilerinde kendilerine bir paralellik bulur.

Bu sözler Wittgenstein tarafından yazılmamış olsa, Yahudilerin doğasına ilişkin açıklamaların çoğu, antisemit bir faşistin sayıklamaları olarak algılanabilirdi. "Zaman zaman," diye başlıyordu bu değinilerden biri, "Yahudilerin ketum ve kurnaz doğasının, uzun süre zulüm çekmelerinin bir sonucu olduğu söylenir":

Bu kesinlikle doğru değildir; öte yandan bu zulme rağmen varolmaya devam etmeleri yalnızca böyle bir ketumluğa eğilimli olmalarındandır. Şu ya da bu hayvanın soyunun tükenmesinden kurtulmasının sadece kendisini gizleme yeteneği veya becerisi yüzünden olduğunu da söyleyebilirdik. Elbette ki bununla böyle bir beceriyi övmek gibi bir amacım yok. [*Kültür ve Değer*, s. 22]

Soylarının tükenmesinden sadece, fark edilmekten sakınarak mı kurtuluyorlardı? Bu nedenle mi ketum ve kurnaz olmak zorundaydılar? Bu antisemit paranoyanın en kaba hali, "aramızdaki düzenbaz Yahudi"den duyulan korku ve tiksintiydi. Wittgenstein'ın hastalık metaforunu benimsemesi de öyle. "Şu tümöre bedenimizin son derecede normal bir parçası olarak bakın!" dendiğini hayal eder ve buna şöyle cevap verir: "İdeal bir beden kavrayışına sahip olup olmamaya kendi isteğimle karar verebilir miyim?" Bu Hitlervari metaforu Avrupalı Yahudilerin konumuyla bağdaştırıyordu:

Avrupa halklarının tarihinde, Yahudilerin Avrupa meselelerindeki rolü,

[9] *A.g.e.*, s. 273.

aslında hak ettiği ölçüde ele alınmamıştır, çünkü bu tarih içinde onlar bir tür hastalık ve anormallik olarak hissedilmişlerdir. Hiç kimse bir hastalığı normal yaşamla aynı düzeye koymak istemez [ve hiç kimse bir hastalıktan, sağlıklı bedensel süreçlerle (en ağrılı olanlarla bile) aynı haklara sahipmiş gibi söz etmek istemez].

Şöyle söyleyebiliriz: beden için hissettikleri bütün duygular değişirse, o zaman insanlar bu tümöre bedenlerinin normal bir parçası gözüyle bakabilirler (eğer bedene duyulan tüm ulusal duygular değişirse). Aksi takdirde yapabilecekleri en iyi şey ona *katlanmaktır*.

Bir bireyin bu türden bir hoşgörü veya kayıtsızlık sergilemesi beklenebilir; ancak bir ulustan beklenemez, çünkü onu ulus yapan böyle şeylere *kesinlikle* kayıtsız kalmamasıdır. Yani birisinin *hem* bedene yönelik eski estetik duygusunu koruyup *hem de* tümörü hoş karşılamasını beklemekte bir çelişki vardır. [*a.g.e.*, s. 20]

Bu "zararlı bakteriyi" aralarından atmaya çalışanlar, böyle yapmakta haklıdırlar demeye getiriyordu. Ya da en azından –ulus olarak– başka türlü davranmalarının beklenemeyeceğini.

Bu metafor, ırkçı bir Yahudilik kavramı olmaksızın hiçbir anlam ifade etmezdi elbette. Ne kadar "özümsenmiş" olsa da bir Yahudi asla bir Alman veya Avusturyalı olamayacaktı, çünkü aynı "beden"den değildi: Yahudi, bu beden tarafından bir ur, bir hastalık olarak tecrübe edilmişti. Bu metafor, özellikle Avusturyalı antisemitlerin korkusunu betimlemeye uygundu; Avusturya ulusuyla kaynaştıkça, temsil ettikleri hastalık, onlar dışında sağlıklı olan Ari ulus için daha da tehlikeli oluyordu. Bu nedenle Wittgenstein'ın değinilerinden çıkan antisemitizmi, Karl Kraus'un "Yahudilerin kendi kendilerine duyduğu nefret"le aynı kefeye koymak hayli yanlış olacaktır. Kraus nefret ettiği ve Yahudilere özgü saydığı (açgözlülük vb) özellikleri, herhangi bir ırksal mirasa değil, Yahudilerin toplumsal ve dinsel yalıtılmışlığına bağlı-

yordu. Öncelikle Yahudilerin "getto zihniyetine" saldırıyordu. Yahudi ve Yahudi olmayanları birbirinden ayırmak ve Yahudilere Alman halklarının bedenindeki bir tümör olarak bakmak bir yana, durup dinlenmeksizin Yahudilerin tamamen asimilasyonu için çalıştı: "Ayrışarak kurtuluşa!"

Bu açıdan bakıldığında Kraus, Nazi propagandasının korkunçluğunu anlamada Wittgenstein'dan daha iyi bir konumdaydı – bu propagandanın entelektüel öncülerini tanımada da daha anlayışlı olduğu eklenebilir. Elbette Wittgenstein da, bir zamanlar Drury'ye söylediği gibi Nazilerin insanlıkdışı "bir grup gangster" olduğunu görebiliyordu. Ancak Spengler'in *Batının Çöküşü*'nü Drury'ye, yaşadıkları çağ hakkında bir şeyler öğrenebileceği bir kitap olarak tavsiye ettiği sırada, Kraus, Spengler ile Naziler arasındaki benzerliklere dikkat çekmiş, Spengler ile Batı'nın *Untergangster*'lerinin[10] karşılıklı olarak birbirlerini anladığından söz etmişti.

Wittgenstein'ın ırkçı antisemit sloganlar kullanması endişe vericiydi, ancak bu onunla Naziler arasında hiçbir yakınlık oluşturmuyordu. Yahudilik üzerine değinileri temelde bir içe bakıştan ibaretti. Kültürel yozlaşma duygusu ve Yeni Düzene (Spengler'den Hitler'e uzanan yol) duyduğu arzunun içeriye, kendi iç durumuna dönmesini temsil ediyorlardı. Çok kısa bir zaman için (neyse ki 1931'den sonra, defterlerinde Yahudiliğe dair hiçbir değini yoktur) sürmüştür. Antise-

[10] Field, *a.e.*, s. 207'de alıntılanmıştır – [Wittgenstein evrenine hoş geldiniz! *Untergangster* diye bir sözcük Almancada bulunmamaktadır. Ancak "bir grup gangster," "*Batı'nın Çöküşü*" ve Almanca *Untergang*: çökme, yıkılma ifadelerini yan yana koyduğumuzda belki de o muhteşem *Untergangster*'e ulaşırız; "çökenler, çürüyenler" ya da "aşağılık gangsterler." Yaşasın ikili anlamlar, yaşasın anlamın girdaplanarak zenginleştiği dil oyunları –yn.]

mitizmin o zamanki güncel dilini için bir tür benzetme olarak kullanma fikrine kapılmıştır (tıpkı Vertsagt rüyasında olduğu gibi, Nazilerin yaydığı Yahudi imgesi –bir saygınlık örtüsünün altında en korkunç suçları işleyen kurnaz ve yalancı sahtekâr imgesi– kendi "gerçek" doğasına ilişkin korkularında yankısını buluyordu). Pek çok Avrupalının, özellikle Almanın, kendi "yoz kültür"lerinin yerini alacak Yeni Düzene ihtiyaç hissetmesi gibi Wittgenstein da hayatında yeni bir başlangıç için çaba harcıyordu. Özyaşamöyküsel notları özünde günah çıkarmaya yönelikti ve 1931'de "itirafın," diye yazdı, "yeni hayatımın bir parçası olması gerekiyor."[11] Baştan başlamadan önce eskiyi karara bağlaması gerekiyordu.

Belki de en ironik şey, Wittgenstein'ın felsefi sorunların çözümü için tamamıyla yeni bir yöntem geliştirmeye başlarken –bütün Batı felsefesi geleneğinde eşi olmayan bir yöntem (Goethe ve Spengler'e bu gelenekte bir yer bulunmadığı sürece)– kendi felsefi katkısının niteliğini, Yahudilerin özgün düşüncede yeteneksiz oldukları gibi saçma bir suçlamanın çerçevesi içinde değerlendirme eğiliminde olmasıydı. "Bir başkasının eserini," diye yazmıştı, "[o kişinin] kendisinden daha iyi anlamak Yahudi zekâsına özgüdür."[12] Örneğin kendi eseri özünde, başka insanların fikirlerinin açıklığa kavuşturulmasıydı:

Yahudiler arasında "deha" yalnızca din adamında bulunur. En büyük Yahudi düşünürler bile yalnızca yeteneklidir, o kadar. (Örneğin ben.) Aslında sadece kopya etmeye yönelik düşündüğüm konusunda doğruluk payı var sanırım. Bir düşünce düzeni *keşfettiğime* inanmıyorum. Daima bir başkasından bir düşünceyi almışımdır. Doğrudan o düşünceyi alıp, hevesle netliğe

[11] *Kültür ve Değer*, s. 18.

[12] *A.g.e.*, s. 19.

kavuşturma çalışmamda kullanmışımdır sadece. Yani Boltzmann, Hertz, Schopenhauer, Frege, Russell, Kraus, Loos, Weininger, Spengler, Sraffa beni böyle etkilemişlerdir. Breuer ve Freud'un durumları Yahudi kopyacılığına bir örnek olarak alınabilir mi? – Benim keşfettiğim şey yeni *benzetmelerdir*. [*a.g.e.*, s. 18-19]

Kendi başarısını bu küçük görüş, kendini kendi gururundan –bir zamanlar Pattisson'a bir mektubunda espriyle tanımladığı gibi, gerçekten de "gelmiş geçmiş en büyük filozof" olduğuna inanmaktan– korumanın bir yolu olabilirdi. Sahte gururun tehlikesinin ciddi bir biçimde farkındaydı. "Ne zaman iyi çerçevelenmiş veya doğru şeylerle çevrelenerek asılmış bir resim görsem," diye yazmıştı, "kendimi sanki, o resmi ben yapmışçasına gurur duyarken yakalıyorum."[13] Ve böyle bir gurur fonuna karşı da kendisine sınırlamalarını, "Yahudiliği"ni hatırlatmak zorunda hissediyordu:

Yahudi, tam anlamıyla, "her şeyin ona göre hiçbir şey olduğunu" görmek zorundadır. Ama bir anlamda, özel olarak kendisine ait hiçbir şeyi olmadığı için bu özellikle zordur. Fakir olmanız *gerektiğinde* iradeli bir biçimde fakirliği kabul etmek, zengin olabileceğinizde kabul etmekten daha zordur.

Yahudi zihninin, bir başkasının zihninde yetişen küçücük bir çiçeği veya bir çimen yaprağını üretme ve onu anlaşılabilir bir resme koyma gücüne sahip olmadığı (doğru veya yanlış) söylenebilir. Bunu söylediğimizde bir hataya işaret etmiş olmayız ve yapılan şey tamamen açık olduğu sürece her şey yolundadır. Sadece Yahudi bir eserin doğası, Yahudi olmayan bir eserinkiyle karıştırıldığında bir tehlike vardır, özellikle bu karmaşaya düşen, bu karmaşayı kolayca yapabilen Yahudi eserin yazarının kendisiyse. (Sanki sütü kendisi üretmiş gibi gururlu görünmez mi?) [*a.g.e.*]

---

[13] *A.g.e.*, s. 19.

Yaşadığı sürece Wittgenstein kendi gururuna karşı mücadele etmeyi, felsefi başarıları ve kendi ahlak temizliğine karşı şüphelerini ifade etmeyi hiç bırakmadı. Ancak 1931'den sonra, bu şüpheleri ifade etmekte antisemit dili kullanmaktan vazgeçti.

Wittgenstein'ın Yahudilik üzerine değinileri, tasarladığı özyaşamöyküsü gibi, özünde bir günah çıkarmaydı ve bir şekilde kendisiyle Marguerite için planladığı "kutsal" birleşmeyle bağlantılı görünüyordu. Bunlar, Marguerite'yle evlenme niyetini olanca ağırbaşlılığıyla sürdürdüğü yıla rastlıyordu.

Yazın başlarında Wittgenstein, ileride düşündüğü ortak yaşamlarına hazırlanmak üzere Marguerite'yi Norveç'e davet etti. Ancak zamanlarını ayrı geçirip yalnızlıktan yararlanarak ciddi bir biçimde düşünmelerini, böylece de gelecekteki yeni yaşamları için ruhen hazır olmalarını tasarlıyordu.

Dolayısıyla o kendi evinde kalırken Marguerite için de Anna Rebni'nin çiftlik evinde bir oda ayarladı. Anna Rebni yüz yaşındaki annesiyle beraber yaşayan, yetmiş yaşında, sert bir kadındı. Orada geçirdiği iki hafta boyunca Marguerite, Wittgenstein'ı çok az gördü. Çiftlik evine vardığında valizlerini açarken, Wittgenstein'ın oraya gizlice bıraktığı bir İncil buldu. İçinde bir de mektup vardı, anlamlı bir biçimde Korintlilere I. Mektup, 13'ün arasına konmuştu – Aziz Pavlus'un sevginin doğası ve erdemi üzerine söylevinin olduğu yere. Bu, Marguerite'nin farkına varamadığı çok derin bir imaydı. Düşünmek, dua etmek ve İncil okumak yerine –Wittgenstein zamanının çoğunu böyle geçiriyordu– 1913'te Pinsent ne yaptıysa onu yaptı ve Skjolden'in sunduğu kısıtlı eğlenme ortamından yararlanmak için olanca gücüyle çabaladı. Çiftliğin etrafında yürüyüşe çıktı, fiyortta yüzdü, köylülerle

tanıştı ve biraz Norveççe öğrendi. İki hafta sonra, kız kardeşinin düğününe katılmak üzere Roma'ya hareket ettiğinde evleneceği adamın Ludwig Wittgenstein *olmadığına* emindi. Düşündüğü yalnızca, Wittgenstein'ın sunduğu bir yaşamın taleplerini asla karşılamayacağı değildi. Wittgenstein'ın da kendisinin istediği yaşamı asla sağlayamayacağını biliyordu. Örneğin Wittgenstein çocuk sahibi olmayı kesinlikle istemediğini açık açık söylemişti. Bunu yapmanın, sadece yaşamın sefaletine bir kişiyi daha katmak olduğunu düşünüyordu.

Norveç'te geçirdiği zamanın bir kısmında Wittgenstein'a, Gilbert Pattisson da katıldı. Ziyaretinin yaklaşık bir haftalık kısmı, Marguerite'nin orada bulunuşuyla çakışan Pattisson'un, kuşkusuz orada bulunduğu üç hafta boyunca Wittgenstein'ı neşelendirecek bir şeyler yaptığından emin olabiliriz – yine de her zamanki gibi, "felekten bir gün çalmak için" bir geceliğine Oslo'ya giderek zaman zaman Wittgenstein'dan uzaklaşmayı gerekli buldu.

Norveç'teki ziyaret, Wittgenstein'ın Marguerite'yle evlenmeye yönelik düşüncelerine son vermiş olabilirdi, ama bu arkadaşlığın bozulmasıyla sonuçlanmadı (hiç olmazsa hemen değil). 1931 yazısının sonlarında üç hafta boyunca, Hochreit'ta birbirlerini hemen hemen her gün gördüler. Önceden olduğu gibi, Marguerite aile konutunda Gretl'ın misafiri olurken, Wittgenstein da malikanenin kenarındaki korucu evinde kalıyordu. Torunları için yazdığı hatıraların bir cildinde Marguerite, David Pinsent'in rolünü anımsatan bir sözle şu yorumda bulunur: "Varlığım, ona fikirlerini geliştirirken gereksindiği huzuru sağlıyordu."[14]

[14] Sjögren, *a.e.* s. 122.

Wittgenstein Hochreit'ta, o zamanlar *Felsefi Gramer* [*Philosophical Grammar*] adını taşıyan kitabını tamamlamaya uğraşıyordu. Bu başlıktan bir ders kitabı kokusu alınabileceğini kabul ediyordu, "ama bu sorun değil, çünkü arkasında bir kitap var."[15]

Eserini baskıya hazırlarken Wittgenstein tuhaf bir şekilde zahmetli bir yöntem kullanıyordu. Küçük defterlere değiniler yazarak başlamıştı. Ardından, bu değinilerin içinde en iyi bulduklarını seçmiş ve belki de farklı bir sırada büyük elyazması ciltlere yazmıştı. Bunların arasından bir seçim daha yaptıktan sonra, bir sekretere daktilo ettirmişti. Ortaya çıkan temiz kopya, bazen kesip tekrar düzenlemelerle, başka bir seçimde temel olarak kullanılmıştı – ve sonra da bütün süreç baştan başlamıştı. Bu süreç yirmi yıldan daha fazla sürmüş olmasına rağmen kitap, Wittgenstein'ı bütünüyle tatmin eden bir düzenlemede asla toplanamadı. Bu yüzden yazınsal vasiyetinin uygulayıcılarının ya çeşitli temiz kopyalardan ve elyazmalarından en doyurucu olanını seçmeleri gerekmiş (*Felsefi Değiniler*, *Felsefi Soruşturmalar*, *Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler* [*Remarks on the Philosophy of Psychology*]) ya da bu sorumlular söz konusu metinler arasından bizzat kendileri derlemeler (veya yeniden düzenlenmeler) yapmışlardır (*Felsefi Gramer*, *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler* [*Remarks on the Foundations of Mathematics*], *Kültür ve Değer* [*Culture and Value*], *Notlar* [*Zettel*]). Bunları bugün, Wittgenstein'ın sonraki eserleri olarak biliyoruz, ancak gerçekte hiçbiri bitmiş bir çalışma olarak görülemez.

Bu düş kırıklığına uğratıcı koşullar için 1913'te Russell'ı çileden çıkaran ve talihsiz Friedrich Waismann'ın sabrını daha da zorlayan, yayım konusundaki aşırı titizliğini sorumlu tutabiliriz. 1931'de Witt-

[15] Bkz. *Felsefi Gramer*, s. 487.

genstein yeni düşünceleri için tatmin edici bir sunum biçimi hazırlamaya henüz başlarken; Waismann, 1929'da *Mantık, Dil, Felsefe* adıyla yayımlanacağı duyurulan, Wittgenstein'ın fikirlerinin kendisi tarafından sunumu olan kitabın tamamlanmak üzere olduğunu düşünüyordu. 10 Eylülde Schlick, California'dan Waismann'a yazdığı mektupta; kitabın yakında yayıma hazır olacağını ve gelecek Paskalya Viyana'ya döndüğünde basılmış olarak göreceğini varsaydığını yazıyordu.

Ancak Waismann o yaz Wittgenstein'ı çok az gördü. Tatilin sona ermesinden kısa bir süre önce, Wittgenstein yeni çalışmasından derlenmiş en son temiz kopyaları göstermek için onunla buluştu. Bu yeni çalışmanın ışığında, tasarlanan kitapta yapılması gereken değişiklikleri tartıştılar. Bu tartışmalara dayanarak Waismann "Tezler"ini yeniden yazdı ve yeni versiyonu Schlick'e gönderdi. Bu arada Wittgenstein'ın, Waismann'ın onun yeni düşüncelerini yanlış anlatabileceğine yönelik endişeleri artıyordu. Kasım ayında Schlick'e "şu Waismann meselesi" hakkında bir mektup yazarak onu son düzenleme için beklettiğinden dolayı özür diledi. Schlick'e karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi istediğini vurguluyordu, ancak: "Bu iş için hiç hevesli değilim. Waismann'ın *birçok* şeyi, benim doğru olarak gördüğümden *bütünüyle* farklı bir biçimde sunacağına inanıyorum."[16]

Asıl sorun, özünde tasarlandığı haliyle kitabın artık gereksizleşmiş olmasıydı. Wittgenstein'ın fikirleri o kadar temelden değişmişti ki; artık onları, özünde *Tractatus*'un güncelleştirilmiş versiyonu olan bir biçimde sunamazdı. "Kitapta artık hiç katılmadığım *bir sürü* ifade var," demişti Schlick'e. *Tractatus*'ta "temel önermeler" ve "amaçlar" hakkında söylenenlerin hatalı olduğunun gösterildiğini, sadece eski

[16] LW'den MS'ye, 20.11.31.

hataları tekrarlayan bir çalışmayı yayımlamanın hiçbir gereği olmadığını söylüyordu. *Tractatus*'taki önermelerin çözümlemelerinin yerine mutlaka, " 'amaçlar,' 'temel önermeler' vb üzerine söylediğim bütün dogmatik şeylerin" bir kenara bırakılmasını sağlayacak gramerin "net bir temsili" konulmalıdır.[17]

Wittgenstein'ın Waismann'la bir sonraki buluşması 1931'in Noel tatilinde gerçekleşti. O zaman, kitabın bütün planının değişmesi gerektiği konusundaki görüşünü Waismann'a açıkladı. Felsefi tezlerin durumu hakkındaki yeni düşüncesinin içerimlerini şöyle anlatmıştı:

Eğer felsefede tezler olsaydı, uyuşmazlıklara meydan vermeyecek bir biçimde olmaları gerekirdi. Herkesin, ah evet, elbette çok açık, diyeceği bir şekilde oluşturulmaları gerekirdi. Farklı görüşlere sahip olma ve bir sorudan şüphe etme gibi bir ihtimal olduğu sürece, bu, meselelerin henüz yeterince açık olarak ifade edilemediklerini gösterir. Kusursuz açıklıktaki ifadeye – nihai netlik– bir kez ulaşıldığında artık ikinci bir defa düşünme veya gönülsüzlük olamaz, çünkü bunlar her zaman bir şeyin iddia edildiğini ve henüz bunu kabul edip etmeyeceğimi bilmediğim duygusundan çıkar. Bununla birlikte eğer grameri kendin için açık bir hale getirirsen, eğer kısa adımlarla her bir adımın mükemmel bir biçimde açık ve doğal olduğu biçimde ilerlersen hiçbir uyuşmazlık ortaya çıkamaz. Tartışma her zaman belirli adımları açık olarak ifade etmemekten ya da dışarıda bırakmaktan doğar, bu nedenle de karşı çıkılabilecek bir iddia da bulunduğu izlenimi verilir. [*Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 183]

Tractatus'la ilgili olarak Waismann'a şunları anlatmıştı: "Onda hâlâ dogmatik olarak ilerlemiştim... Çok uzaktan ve çok belirsiz biçimde bir şey görmüştüm ve ondan mümkün olduğunca çok şey elde et-

[17] Anılan mektup.

meyi istiyordum." "Ama," diye eklemişti kararlılıkla, "bu türden tezlerin bir yeniden kullanımı artık mazur gösterilemez."[18] Bu tartışmanın Waismann tarafından tutulan notlarının, California'daki Schlick'e gönderilmesi ve Waismann'ın plandaki değişiklikten Schlick'i haberdar ederek nedenlerini açıklaması gerektiği konusunda ısrar ediyordu.

1932'nin başında Wittgenstein Cambridge'e döndüğünde, Schlick'e Waismann'ın notlarını alıp almadığını ve onları "bir şeye benzetip benzetemediğini" soran bir mektup yazdı.[19] Projeyi sürdürmesi için Waismann'ı cesaretlendirmede direttiğine göre, besbelli ki Schlick benzetebildiğini düşünüyordu. Wittgenstein gibi Waismann da bunu Schlick'in hatırına yapıyordu. "İşin kendisi" konusunda Wittgenstein'dan daha hevesli olmadığını varsayabiliriz. Bir sonraki Paskalyada içinde bulunduğu tatsız durum Wittgenstein'ın önerdiği yeni bir işlemle daha da zor bir hale geldi: kitap için gerekli olan materyali doğrudan Wittgenstein'dan almak yerine, Wittgenstein'ın temiz kopyaları göndereceği Schlick'e bağımlı olacaktı. Başka bir deyişle Wittgenstein, fikirlerini aktaran kişi olarak Waismann'a duyduğu inancı bütünüyle kaybetmişti; örneğin Viyana Çevresi üyelerine Wittgenstein'ın yeni fikirlerini sunma sorumluluğu Waismann'a verilmiyordu artık.

Artık neredeyse bütün enerjisini yeni düşüncelerini kendine ait bir sunumuna yönelmişti. Birçok farklı düzenlemeler denedi – numaralanmış değiniler, numaralanmış paragraflar, içindekilerin notlarla

---

[18] *Ludwig Wittgenstein ve Viyana Çevresi*, s. 184.

[19] LW'den MS'ye, 4.3.32.

açıklanmış bir tablosu vs. Derslerinde, Batı geleneği içinde yerini saptamak istercesine, C. D. Broad'ın üniversitedeki "Felsefenin Unsurları" dersinde felsefi biçimler ve teorilerin taksonomisini öğretiyordu. Hume ve Descartes'ın yöntemini reddediyor, ancak Kant'ın eleştirel yöntemiyle ilgili olarak: "Bu, doğru türden yaklaşımdır," diyordu.[20] Spekülatif felsefenin tümdengelim ve diyalektik yöntemleri –ilki Descartes, ikincisi Hegel tarafından temsil edilen– arasındaki ayrım konusunda çekincelerle de olsa Hegel'den yana çıkmıştı:

... diyalektik yöntem çok sağlam ve bizim de kullandığımız bir biçim. Ama Broad'ın betimlemesinin belirttiği gibi, iki önermeden, a ve b'den, daha karmaşık bir önerme bulmayı denememeli. Amacı, dilimizdeki belirsizliklerin nerede olduğunu ortaya çıkarmak olmalı. [*Seminerler 1930-1932*, s. 74]

Broad'un üç "doğruluk teorisi" –Tekabüliyet Teorisi, Bağdaşım Teorisi ve Pragmatik Teori– konusunda hafifseyici bir tavrı vardı: "Felsefe, farklı 'teoriler' arasında bir seçim değildir":

["Doğru"] sözcüğünün en azından üç farklı anlamı olduğunu söyleyebiliriz; ama bu teorilerden herhangi birisinin, sözcüğü nasıl kullandığımızın bütün gramerini verebildiğini varsaymak veya onunla uyuşmayan durumları tek bir teori içine sığdırmaya çalışmak yanlış olacaktır. [*a.g.e.*, s. 75]

Teorinin yerini alan şey *gramerdir*. Bu dersler boyunca Moore, Wittgenstein'ın "gramer" sözcüğünü epeyi tuhaf bir anlamda kullandığında diretmek için ateşli bir girişimde bulundu. Wittgenstein'ın sınıfına, sözcüğün normal anlamını Wittgensteinci kullanımından ayıran bir yazı sundu. Bu nedenle "Üç adam çalışıyorlardı" tümcesi, tartışmasız bir biçimde gramerin yanlış kullanımıydı, ancak "Farklı

[20] *Seminerler 1930-1932*, s. 73.

renkler, görsel bir alan içinde aynı zamanda, aynı yerde olamazlar"ın benzer bir hataya düştüğü net değildi. Eğer bu ikincisi de gramerin bir yanlış kullanımı olarak adlandırılırsa, o zaman "gramer" her örnekte farklı anlama gelmek zorundaydı. Hayır, diye yanıtlamıştı bunu Wittgenstein. "Doğru ifade, '...'yı söylemenin anlamı yoktur'dur."[21] Kuralların her iki türü de aynı anlamda kurallardı. "Sadece bazıları felsefi tartışmanın konusudur; bazıları ise değildir":

> Gramer kurallarının tümü aynı türdendir, ama insan bir kuralı çiğnediğinde yapılan hata bir diğerini çiğnediğinde yapılan hatadan farklıdır. Eğer "çalışıyorlardı" yerine "çalışıyordu" deseydi bu hiçbir karışıklığa yol açmazdı; ama diğer bir örnekte fiziksel uzamla analoji (iki insanın *aynı* sandalyede olmasını karşılaştırın) karışıklığa neden olur. Aynı yerde iki rengi düşünemediğimizi söylediğimiz zaman, öyle olmamasına rağmen bunun bir önerme olduğunu düşünme hatasını yaparız; ve eğer bir analoji tarafından yanıltılmadıysak, bunu söylemeyi asla denemeyeceğizdir. "Yapamamak, edememek" sözcüğünü kullanmak yanıltıcıdır, çünkü yanlış bir analoji akla getirir. Şöyle söylememiz gerekir, "(Şunu) söylemenin hiçbir anlamı yok. ..." [*a.g.e.*, s. 98]

O zaman, felsefecilerin gramatik hataları, yalnızca daha fazla olumsuz etkileri olması açısından, Moore'un sözünü ettiği sıradan hatalardan ayrılıyordu. Bu nedenle bu hataları araştırmak anlamsızdı, hatta bundan daha da kötüydü ve yalnızca zarar verebilirdi; asıl yapılması gereken onları araştırmak değil, insanın kendini onlardan kurtarmasıydı. Bu nedenle Wittgenstein, öğrencilerinden biri olan Karl Britton'a, üniversite eğitimini felsefe üzerine yaptığı sürece felsefeyi ciddiye *alamayacağı* konusunda ısrar etti. Üniversite eğitiminden vaz-

[21] *A.g.e.*, s. 97.

geçmesini ve başka bir şey yapmasını şiddetle tavsiye etti. Britton bunu reddettiğinde, Wittgenstein sadece bu durumun onun felsefeye duyduğu ilgiyi söndürmeyeceğini umdu.

Britton'a yaptığı gibi öğrencilerinin çoğuna şiddetle felsefe öğretmeni olmaktan kaçınmalarını tavsiye ediyordu. Bundan daha kötü olabilecek yalnızca bir şey vardı ve o da gazeteci olmaktı. Britton gerçek bir iş yapmalı ve sıradan insanlarla çalışmalıydı. Akademik yaşam iğrençti. Britton'a, Londra'dan döndüğünde, bir üniversite öğrencisinin bir diğeriyle konuşurken, "Ah, gerçekten mi!" dediğine kulak misafiri olduğunda, Cambridge'e dönmüş olduğunu hissettiğini anlattı. Okuldaki kat görevlisinin dedikoduları, profesörlerin yemek masasının samimiyetsiz akıllılığına tercih edilebilirdi.

Maurice Drury, Wittgenstein'ın tavsiyesine çoktan uymuş ve Newcastle'daki bir grup işsiz tersane işçisiyle beraber çalışıyordu. Bununla birlikte projenin tamamlanmasına yakın Newcastle'daki Armstrong Koleji'nin, felsefe bölümüne öğretim görevlisi olmak için başvurma isteğine kapıldı. Sonunda görev Dorothy Emmett'e verildi ve Drury işsiz madenciler için ortak sebze ve meyve bahçesi yapılışına yardım etmek için Güney Galler'e gitti. "Bayan Emmett'e çok şey borçlusun," diye ısrar etmişti Wittgenstein; "seni profesyonel bir felsefeci olmaktan kurtardı."[22]

Mesleği bu küçümseyişine rağmen Wittgenstein, akademik filozoflar tarafından fikirlerinin kullanımına karşı kıskanç ve tetikteydi. 1932'nin yazında, Rudolf Carnap ile *Prioritätstreit* [ayrıcalıklı tartışma] denebilecek bir anlaşmazlığa düştü. Buna, Viyana Çevresi'nin dergisi *Erkenntnis*'te yayımlanan, Carnap tarafından kaleme alınmış "*Die physi-*

[22] Bkz. *Hatıralar*, s. 123.

kalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft" başlıklı bir makale yol açmıştı (bu makale daha sonra İngilizcede, *The Unity of Science* [Bilimin Birliği] başlığıyla yayımlandı). Makale "fizikselcilik" leh-ineydi – bilimsel bir çalışmaya dahil edilmeye değer *bütün* ifadelerin, söz konusu bilim ister fiziksel, biyolojik, ister psikolojik ya da toplumsal görüngüyü ele alsın eninde sonunda fiziğin diline indirgenebilir olduğunu söylüyordu. Carnap bu düşünceyi, Viyana Çevresi filozofları arasındaki en sert pozitivist olan Otto Neurath'ın görüşüne borçlu olduğunu kabul ediyordu.

Ama Wittgenstein, Carnap'ın, Viyana Çevresiyle yaptığı sohbetlerde ifade ettiği fikirleri kullandığına ve bunu kendisinin adını anmaksızın yaptığına inanıyordu. Ağustos 1932'de Schlick'e yazdığı iki ve Carnap'a yazdığı bir mektupta Wittgenstein, Carnap'ın makalesine duyduğu kızgınlığın tamamıyla etik ve kişisel nedenlerden kaynaklandığında ısrar ediyor ve kesinlikle Carnap tarafından yayımlanan fikirlerin yazarı olduğunu kabul ettirme veya akademik topluluktaki saygınlığına duyduğu endişeyle bir ilgisinin olmadığını söylüyordu. 8 Ağustosta Schlick'e şunları yazmıştı:

> ... bütün içtenliğimle, bugünün uzman felsefecilerinin benim hakkımda ne düşündüklerinin hiçbir önemi olmadığını söyleyebilirim; çünkü ben onlar için yazmıyorum. [LW'den MS'ye, 8.8.32]

Ancak yine de söylemek istediği, Carnap'ın adı altında yayımlanan fikirlerin – örneğin görünür tanım ve hipotezlerin doğası hakkında olanların– aslında *kendi* fikirleri olduğuydu. Carnap'ın bunları, Waismann'la yaptığı konuşmaların kayıtlarından aldığını iddia ediyordu. Carnap'ın ana savının *fizikselcilikle* ilgili olduğu cevabına karşılık, Wittgenstein temel fikrin *Tractatus*'ta olduğunu iddia ediyordu: " 'Fizikselcilik' meselesini ele almadığım doğru değildir (sadece bu –ber-

bat– isimle değil) ve bunu da *Tractatus*'un bütününün yazıldığı özlükle yaptım."[23]

Carnap'ın makalesinin yayımlanmasıyla birlikte, Wittgenstein'ın Waismann'la yaptığı felsefi sohbetler nihayet bir son buldu. Kaydedilen son tartışmalarındaysa Wittgenstein, Carnap'ın hipotez kavramını kendisinden değil de Poincaré'den aldığı iddiasını çürütmeye çalışıyordu. Bundan sonra Waismann'a, Wittgenstein'ın yeni fikirlerine ayrıcalıklı ulaşma konusunda bir daha güvenilmedi.

Wittgenstein'ın Waismann'a karşı artan güvensizliği ve Carnap'ın küstahlığı olarak gördüğü şeye kırgınlığı, çalışmalarının basılabilir bir sunumunu hazırlama konusunda yenilenen çabalarıyla aynı zamana rastladı.

1932 yazı boyunca Hochreit'ta geçirdiği zaman zarfında, geçen iki yıl süresince yazdığı sekiz ciltlik müsveddelerdeki değinilerden yaptığı geniş bir seçmeyi bir sekretere daktilo ettirdi. (Schlick'e yazdığı 8 Ağustos tarihli mektupta, yazdırma işi için günde yedi saatten fazla bir zaman harcadığından söz ediyordu.) Sonuç, Wittgenstein araştırmacıları tarafından "Daktilo Edilmiş Büyük Metin" olarak bilinen şeydir. Bu, Wittgenstein'dan kalan diğer bütün daktilo edilmiş metinlerden daha fazla bölüm başlığı ve içindekiler listesiyle bitmiş bir kitap görüntüsü sunar ve *Felsefi Gramer* olarak yayımlanan yapıtın temelini oluşturur. Bununla birlikte yayımlanan metnin aynı değildir.

Özellikle "Felsefe" başlıklı ilginç bir bölüm yayımlanan versiyona dahil edilmemişti. "Felsefenin tüm yapabileceği," diyordu o bölümde, "putları yıkmaktır." "Ve," diye eklemişti Viyana Çevresi'ne saldıra-

[23] LW'den MS'ye, 8.8.32 (Bu çeviri için Dr. P. M. S. Hacker'e minnettarım).

rak, "bu da diyelim ki, 'put yokluğundan' yenilerini yapmamak anlamına gelir." Felsefe sorunlarıyla gerçek hayatta değil, dildeki bazı analojilerin yanıltmasıyla "Zaman nedir?," "Sayı nedir?" gibi sorular sorduğumuzda karşı karşıya kaldığımızı vurgular. Bu sorular yanıtlanamaz; derin ve kusursuz olmalarından ötürü değil, daha çok saçma oldukları için – dilin bir yanlış kullanımı olduğu için yanıtlanamazlar. Böylece:

Asıl keşif, bana, istediğim zaman felsefe yapmayı bırakma yetisi kazandıracak olandır – felsefeyi huzura kavuşturacak olandır, böylece *kendisini* soru olarak sunan sorular tarafından ona daha fazla eziyet edilmeyecektir. – Bunun yerine, şimdi bir yöntemi örneklerle sergiliyoruz ve örnekler dizisi kesintiye uğrayabilir. *Tek* bir sorun değil, sorunlar çözülmüştür (güçlükler elenerek) ... "Ama o zaman işimizin sonuna asla gelemeyiz!" Elbette gelemeyiz, çünkü bir sonu yoktur.[24]

Felsefeyi yalnızca keyfi bir başlangıca sahip ve sonu olmayan bir açıklığa kavuşturma görevi olarak gören anlayış, felsefe üzerine tatmin edici bir kitabın nasıl *yazılabileceğini* düşünmeyi neredeyse imkânsız kılar. Schopenhauer'ın, felsefe üzerine bir başlangıcı ve bir sonu olan bir kitabın bir tür tutarsızlık olduğu yargısını, Wittgenstein'ın onaylayarak alıntılamasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu yüzden neredeyse Daktilo Edilmiş Büyük Metin'i yazdırmayı bitirir bitirmez, kapsamlı bir düzeltmeye girişmesi de sürpriz değildir. Bununla birlikte en az gözden geçirip düzelttiği bölüm matematik felsefesi

---

[24] Elyazması 213, s. 413; Anthony Kenny, "Wittgenstein on the Nature of Philosophy," *The Legacy of Wittgenstein* ["Wittgenstein ve Felsefenin Doğası," *Wittgenstein'ın Mirası*], s. 38-60 içinde alıntılanmıştır. Ayrıca yine aynı makaleler derlemesinde bkz. "From the Big Typescript to the '*Philosophical Grammar*', " ["Daktilo Edilmiş Büyük Metin'den 'Felsefi Gramer'e"] s. 24-37.

üzerinedir (bu yüzden bu bölümlerin eksiksiz bir kopyası *Felsefi Gramer*'de yer alır). Bu alandaki çalışmasının, dil üzerine değinileriyle aynı ilgiyi görmemiş olması şanssızlıktır.

Wittgenstein'ın kendisinin matematik konusundaki çalışmasını felsefeye yaptığı en büyük katkı olarak değerlendirmesi bir yana, felsefi bakış açısının yirminci yüzyılın uzman felsefecilerininkinden kökten bir farkı da yine bu çalışmada ortaya çıkar. Modern uygarlığın akışına ters düşerek çalıştığı inancının doğruluğunu en açık burada görebiliriz. Değinilerinin yöneldiği hedef, şu ya da bu felsefeciye ait belirli bir matematik görüşü değildi; etkin matematikçiler arasında neredeyse herkes tarafından inanılan ve dahası, bir yüzyıldan fazladır bütün kültürümüze egemen olmuş bir anlayıştı: Yani matematiği bir *bilim* olarak gören bakış açısıydı.

"Bu konulardaki karışıklık baştan sona," diye yazmıştı Daktilo Edilmiş Büyük Metin'de, "matematiği doğa bilimlerinden biri olarak ele almanın sonucudur":

> Bu da matematiğin kendisini doğa bilimlerinden ayırması gerçeğiyle bağlantılıdır; fizikle doğrudan bağlantılı olarak yapıldığı sürece doğa bilimi olmadığı açıktır. (Benzer olarak mobilyaları temizlemek için kullandığınız sürece süpürgenin bir odanın mobilyalarından biri olduğu yanılgısına düşmezsiniz.) [*Felsefi Gramer*, s. 375]

Wittgenstein'ın matematik felsefesinin, bu yüzyılın ilk yarısı boyunca (Frege ve Russell'ın öncülük ettiği) mantıkçılar, (Hilbert'in öncülük ettiği) formalistler ve (Brouwer ve Weyl'in öncülük ettiği) sezgicilerden oluşan muhaliflerin konunun temellerine dair yaptığı tartışmalara bir katkısı olmamıştır. Tam tersine bu, tartışmaların temelini, matematiğin temellere *ihtiyacı olduğu* düşüncesini yok etme girişimiydi. Matematiğin, bu "temelleri" araştırmadan çıkan bütün dalla-

rının –Küme Teorisi, Kanıt Teorisi, Niceliksel Mantık, Yinelenen Fonksiyon Teorisi vb– bir felsefi karışıklığa dayandığını düşünüyordu. Böylece:

> Felsefi açıklığın matematiğin gelişmesine etkisi, güneş ışığının patates filizlerinin gelişmesine olan etkisiyle aynı olacaktır. (Karanlık bir kilerde metrelerce büyürler.) [*a.g.e.*, s. 381]

Elbette ki Wittgenstein, bütün felsefi girişiminde olmasa bile matematik konusunda, yel değirmenleriyle savaştığını biliyordu. "Hiçbir şey bana," diye yazmıştı, "yazdıklarımı okuyan bir bilim adamının veya bir matematikçinin, çalışma biçiminde benden ciddi bir biçimde etkilenmesinden daha az olası görünmüyor."[25] Sık sık vurguladığı gibi, uzman felsefeciler için yazmadığı gibi, uzman matematikçiler için de yazmıyordu.

[25] *Kültür ve Değer*, s. 62.

15. FRANCIS

Wittgenstein'ın, soyut matematiğin gidişatına Don Kişotvari saldırısı 1932-3 akademik yılında doruğa ulaştı. Bu yıl boyunca iki grup ders verdi; birinin adı "Felsefe," diğerinin adı ise "Matematikçiler İçin Felsefe"ydi. Bunlardan ikincisinde üniversite öğrencisi matematikçiler üzerinde kötü etkisi olduğunu düşündüğü, eğitimlerinde kullanılan ders kitaplarıyla mücadele etmeye çalıştı. Hardy'nin (o zamanlardaki standart üniversite metni olan) *Saf Matematik*'inden [*Pure Mathematics*] alıntıları yüksek sesle okuyor ve bunu, bütün saf matematik disiplinini çevrelediğine inandığı felsefi sisi açıklamak için kullanıyordu. Sisin yalnızca, matematik konusunda çok derinlere gömülmüş olduğu için ender olarak incelenen, birçok yaygın varsayımın kökünden sökülmesiyle dağıtılabileceğini düşünüyordu.

Bu varsayımlarından ilki matematiğin; Cantor, Frege ve Russell tarafından ona verilen mantıksal temeller üzerinde durduğuydu. Derslerine, bu soru karşısındaki konumunu doğrudan ifade ederek başlıyordu. "Matematiğin dayandığı gizli bir temel var mıdır?" diye sormuştu etkileyici bir üslupla:

> Mantık matematiğin temeli midir? Bana göre matematiksel mantık sadece, matematiğin parçasıdır. Russell'ın hesaplaması esas değildir; sadece başka bir hesaplamadır. Temeller koyulmadan önce bir bilimin hiçbir sorunu yoktur. [*Wittgenstein's Lectures Cambridge* (*Wittgenstein'ın Cambridge Seminerleri 1932-1935*), s. 205]

Bu varsayımlardan bir diğeriyse matematiğin bir biçimde nesnel olarak doğru (şu ya da bununla ilgili) *gerçekleri* keşfetmekle ilgilendiği fikriydi. Bunların *neyin* doğru olduğu ve bu nesnelliğin neye dayandığı, Platon'un zamanından beri matematik felsefesinin konusu olmuştur; bu yüzden felsefeciler geleneksel olarak matematiksel ifadelerin *fiziksel* dünya için doğru olduğunu söyleyenler (deneyciler) ile bu düşüncenin matematiğin değiştirilemezliğine uygun düşmeyeceğini hissederek, bunların *matematiksel* dünyanın –Platon'un ebedi idealar ya da formlar dünyasının (bu yüzden Platoncular)– doğruları olduğunu iddia edenler olarak ayrılmışlardır. Bu ayrıma Kant üçüncü bir görüş eklemiştir. Bu görüş, matematiksel ifadelerin "sezgimizin formu"nun doğrusu olduğuydu ve bu da aşağı yukarı Brouwer ve sezgicilik okulunun görüşüydü. Ama Wittgenstein için, matematiğin doğruları keşfetmekle ilgilendiği görüşü bütünüyle saf matematiğin gelişimi ve matematiğin fiziksel bilimden ayrılmasıyla (kullanılmayan süpürgenin mobilyanın parçası sanılması) baş gösteren bir hataydı. Eğer, diyordu Wittgenstein, matematiğe bir dizi *teknik* gözüyle bakarsak (hesaplama, ölçme vb yüzünden), o zaman doğal olarak, neyle *ilgili* olduğu sorunu ortaya çıkmayacaktır.

Wittgenstein'ın eleştirdiği matematik görüşü, Hardy'nin verdiği ve 1929'da *Mind*'da "Matematiksel Kanıt" başlığıyla yayımlanan bir konferansta gayet kısa ve öz bir biçimde dile getirilmişti. Hardy –felsefeye yaptığı gezintisine, bir matematikçi olarak yaptığı ciddi çalışmaya göre tatlı ve eğlendirici bir değişiklik gözüyle bakıyormuş gibi görünüyordu– açıkça şunları söylüyordu:

> ... öyle ya da böyle, matematiksel doğrunun kayıtsız şartsız değişmez geçerliğini kabul etmeyen hiçbir felsefe bir matematikçiye göre anlaşılır olamaz. Matematiksel teoremler doğru veya yanlıştırlar; doğrulukları veya yanlış-

lıkları mutlaktır ve onlara ilişkin bilgimizden bağımsızdır. *Bir* anlamda, matematiksel doğru nesnel gerçekliğin parçasıdır ... ancak [matematiksel önermeler], şu ya da bu anlamda, bu anlam ne kadar kolay bulunmaz ve karmaşık olursa olsun, gerçeklikle ilgili teoremlerdir... Zihnimizin yaratıları değillerdir. [Hardy, "Mathematical Proof," *Mind*, Ocak 1929, s. 1-25]

Bu konferansın hem tarzı hem de içeriği, Wittgenstein'ı çileden çıkarmıştı. Sınıfına şunları anlattı:

Matematikçilerin konuşmaları matematikten ayrıldıklarında saçmalaşıyor; örneğin Hardy'nin matematiği, zihnimizin bir yaratısı olmayışı gibi tanımlaması. Felsefeyi, matematiğin ve bilimin katı gerçeklerinin çevresindeki bir dekor, bir atmosfer gibi tasarlamış. Bir yanda bu disiplinler, öte yanda felsefe; bir odanın ihtiyaçları ve dekoru gibi düşünülmüşler. Hardy felsefi fikirleri düşünüyor. Bense felsefeyi, düşünceyi netleştirme etkinliği olarak tasarlıyorum. [*Seminerler 1932-5*, s. 225]

O sırada matematikle ilgili olarak Wittgenstein, bu netleştirme eylemini sunmak istediği biçim konusunda epey net bir fikre sahipti; ancak daha genel anlamdaki felsefi konumunun sunumunda hâlâ doyurucu bir anlatım biçimine ulaşamamıştı. Ona göre felsefe de matematik gibi bir dizi teknikti. Ancak matematiksel teknikler zaten varken ve onun görevi, izleyicilerini onları teknikler olarak (doğru ya da yanlış önermeler olarak değil) görmeye ikna etmeye dayanırken, geliştirmek istediği felsefi teknikler kendi yaratılarıydı ve hâlâ emekleme aşamasındaydılar.

"Felsefe" adındaki ders dizisinde Wittgenstein, giderek felsefi yönteminin merkezini oluşturacak bir teknik ortaya attı: "dil-oyunları" olarak adlandırdığı uydurma tekniği. Bu, dilin dar biçimde tanımlanmış pratik bir amaç için kullanıldığı hayali durumlar uydurma yöntemiydi. Kendi dilimizden veya tamamıyla uydurma bir dilden birkaç

sözcük veya deyim olabilirdi, ama esas olan durumu betimlemekte, ne amaçla *kullanıldığından* söz etmeksizin dilin tanımlanamayacağıydı. Bu teknik bir tür terapiydi; amacı kendimizi dili "hayatın akışı"ndan soyutlanmış olarak düşünmekten dolayı ortaya çıkan felsefi karışıklıktan kurtarmamızdı.

Wittgenstein dinleyicilerini kurtarmaya çabaladığı düşünme biçiminin örnekleri olarak, kendisinin ve Russell'ın önceki çalışmasından söz ediyordu. İkisi de yanılmış, dilin *bir* tipi, önesürüm tümcesi üzerinde yoğunlaşarak, bütün dili sanki o tipten başka hiçbir şey içermiyormuşçasına çözümlemeye çalışmış ya da sanki dilin diğer kullanımları o temel konu üzerine çeşitlemeler olarak çözümlenebilirmişçesine çalışmışlardı. Böylece de uygulanamaz bir kavrama varmışlardı – "atomik önermeler"e:

> Russell da ben de mantıksal çözümleme yoluyla, ilk öğeleri veya "birey"leri ve bunun sonucu olarak da olası atomik önermeleri bulmayı umuyorduk... Her ikimiz de atomik önermelere veya bireylere hiçbir örnek vermemekte hatalıydık. İkimiz de örnekler sorununu farklı biçimlerde bir yana itmiştik. "Çözümleme yeterince ilerlemediğinden örnek veremiyoruz, ama zamanla oraya varacağız," demememeliydik. [*a.g.e.*, s. 11]

Russell'la ikisinin önerme kavramı çok katıydı ve dil-oyunu yönteminin amacı deyim yerindeyse böyle kavramları gevşetmekti. Örneğin Wittgenstein izleyicilerinden dil-oyununu, bir çocuğa nesneleri göstererek ve adlarını söyleyerek dil öğretmek gibi görmelerini istemişti. Bir önermenin kullanımı bu oyunun neresinde başlar, diye sormuştu. Eğer bir çocuğa "Kitap" dediğimizde bize bir kitap getirirse, bir önerme mi öğrenmiş olur? Ya da yalnızca bir doğruluk ve yanlışlık söz konusu olduğu zaman mı önermeleri öğrenmiş olur? Ama o zaman yine de tek bir sözcük –örneğin "Kaç sandalye?" sorusuna ya-

nıt olarak verilen "Altı" sözcüğü– doğru veya yanlış olabilir. Bu nedenle de o bir önerme midir? Wittgenstein bu soruları nasıl yanıtladığımızın önemli olmadığını ima eder. Asıl sorun bunlara verilebilecek *her* yanıtın nasıl keyfi olduğunu ve böylece de kavramlarımızın nasıl "akışkan" olduğunu görmemizdi – bir zamanlar, Russell ve kendisinin savunduğu çözümleme türüne girmeye zorlanamayacak kadar akışkan:

> Dil-oyunları aracılığıyla "dil"i, "önerme"yi ve "tümce"yi kullandığımız belirsiz biçimi göstermek istedim. Emirler gibi, bazen önermeler olarak adlandırabileceğimiz bazen de adlandırmayacağımız pek çok şey vardır ve dil olarak adlandırılabilecek tek bir oyun yoktur. Dil-oyunları mantığın anlaşılması için bir ipucudur. Önerme olarak adlandırdığımız şey az ya da çok keyfi olduğu için, mantık dediğimiz şey de Russell ve Frege'nin varsaydığından farklı bir rol oynayacaktır. [*a.g.e.*, s. 12-13]

Bu derslere katılanlar arasında o zamanlar Trinity'deki üçüncü yılında bulunan ve kısa sürede Wittgenstein'ın yaşamındaki en önemli kişi –sadık arkadaşı, güvenilir sırdaşı ve hatta felsefe çalışmalarındaki en değerli işbirlikçisi– olacak olan yirmi yaşındaki bir matematik öğrencisi de vardı.

Francis Skinner, St. Paul's'den Cambridge'e 1930'da gelmişti ve döneminin en çok gelecek vaat eden matematikçilerinden biri olarak biliniyordu. Ama Wittgenstein'a olan ilgisi nedeniyle Cambridge'deki ikinci yılında matematik çalışmaları ikinci plana düştü. Tamamen sorgulamaksızın ve neredeyse takıntılı bir biçimde Wittgenstein'a düşkündü. Onda, Wittgestein'ı etkileyen şeyin ne olduğunu sadece tahmin edebiliyoruz. Tanıyan herkesçe çekingen, alçakgönüllü, yakışıkl ve hepsinden önemlisi inanılmaz kibar olarak anımsanıyordu. Ancak Wittgenstein'ı etkilediğine hiç kuşku yoktur. Pinsent ve Mar-

guerite gibi Skinner'in de yalnızca varlığı, Wittgenstein'ın çalışmasını yürütmesi için ihtiyaç duyduğu huzuru sağlıyor görünüyordu. 1932'de Wittgenstein o zamanlar bitirmeye uğraştığı çalışmayla ilgili olarak Skinner'in çalışmayla olan ilişkisinin, Pinsent'in *Tractatus*'taki rolüyle paralel olduğunu düşündüren bir not bıraktı:

Bu kitabın tamamlanmasından veya basılmasından önce ölmem halinde, notlarım, "Felsefi Değiniler" başlığı altında parça parça ve "Francis Skinner"e ithafla yayımlanmalıdır. [Elyazması 114]

Wittgenstein, Skinner'in kendisine yazdığı mektupları saklamıştı. Ölümünden sonra özel eşyalarının arasında bulunan bu mektuplardan arkadaşlığın nasıl geliştiğine ilişkin bir fikir edinebiliyoruz. (Wittgenstein'ın Skinner'e yazdığı mektuplar, Skinner'in ölümünden sonra Wittgenstein tarafından geri alınmış ve tahminen yakılmıştı.) Günümüze kalan ilk mektup 26 Aralık 1932 tarihlidir ve Wittgenstein'ın verdiği bir Noel ağacına teşekkür etmek için yazılmıştır. İki gün sonra Skinner şöyle yazar: "Beni düşündüğünüzü öğrendiğime memnun oldum. Ben de sizi çok düşünüyorum."[1]

1933'ün Paskalya tatiline kadar birbirlerine "Francis" ve "Ludwig" diye hitap etmemişlerdi. Bu tarihten sonraysa Skinner –biraz çekingen ve tedirgin bir dille de olsa– bir sevgiliye yazdığını çağrıştıracak biçimde kendisini ifade etmiştir. 25 Martta Guernsey'de tatildeyken, şöyle yazmıştı:

Sevgili Ludwig,

Geçen Cumartesi ayrıldığımızdan bu yana seni çok düşündüm. Umarım doğru şekilde düşünmüşümdür. Kız kardeşinin sana verdiği kutu hakkında konuşurken birkaç kez gülümsemiştim ve sen de bunun kibar bir gülümse-

[1] FS'den LW'ye, 28.12.32.

yiş olmadığını görebildiğini söylemiştin. Bazen seni düşündüğümde aynı biçimde gülümsüyorum. Gülümsemenin yanlış olduğunu hep biliyordum, çünkü hemen ardından bunu aklımdan çıkarmaya çalışıyordum, ama ne kibar olmadığını bilmiyordum.

... Birkaç gündür Kanal'daki bir adada kalıyorum. Burada Fransızca konuşan insanlar var. Bir defasında sana Fransızca konuşup konuşamadığını sorduğumu hatırlıyorum. Sen de bana, çocukluğunda evinizde kalan çok hoş bir bayan tarafından sana öğretildiğini söylemiştin. Bu sabah bunu düşündüğümde, bana anlattığın böyle şeyleri hatırlamaktan ne kadar zevk aldığımı bilmenin seni memnun edeceğini umdum.

Francis[2]

Wittgenstein'ın, bu mektupta ortaya çıkan çocuksu yalınlığı –neredeyse saflığı bile denilebilir– sevimli bulduğunu varsaymalıyız. Skinner'in mektuplarında, Cambridge'deki birçok öğrencide ve öğretim görevlisinde bulunan, Wittgenstein'ın hayli nefret ettiği "akıllı görünme merakı"ndan hiçbir iz yoktur. "Ah, gerçekten mi!" dediğini duyabileceğiniz tiplerden değildi. Ne de mektuplarında herhangi bir egoizm belirtisine rastlanabilirdi. Wittgenstein'a olan bağlılığında (trajik bir biçimde kısa süren hayatının geri kalan kısmında da devam etmişti), Skinner kendi iradesinden neredeyse bütünüyle feragat etmişti. Başka her şey ikinci sırada geliyordu. Kız kardeşi, annesiyle beraber Francis'i görmek üzere Trinity'ye geldikleri bir günü şöyle anımsar: Merdivenlerden aşağı hızla inerek onları karşılamış ve "Meşgulüm. Orada Dr. Wittgenstein bekliyor. Çalışıyoruz. Daha sonra gelin," diye susturmuştu.[3]

Fania Pascal'ın, Wittgenstein'ın müridi olmanın ön koşulu olarak

---

[2] FS'den LW'ye, **25.3.33**.

[3] Pascal, *Hatıralar*, s. **23**'te alıntılanmıştır.

tanımladığı çocuksu masumiyetin ve birinci sınıf beynin en mükemmel örneğiydi Skinner. Akademik başarının değerini iyi bilen bir aileden geliyordu. Babası, Chelsa Politeknik'te fizikçiydi ve iki ablası, ondan önce Cambridge'de eğitim görmüştü. Kardeşlerden ilki, Eski Yunan ve Latin Dili ve Edebiyatı; ikincisi ise matematik okumuştu. Francis'in –gerçekten de kaçınılmaz görülüyordu– akademik bir kariyerin peşine düşmesi bekleniyordu. Wittgenstein'ın müdahalesi olmasaydı neredeyse kesinlikle böyle olacaktı.

Öğrenciliğinin son yılında, Skinner'in bütün ilgisi Wittgenstein'da toplanmıştı, öyle ki 1933 yazında matematikten birincilikle mezun olduğunda ve yüksek lisans bursuyla ödüllendirildiğinde, ailesi, bursun Wittgenstein'la beraber çalışmasına imkân tanımak için verildiğini sanmıştı. Aslında bu ödül Trinity tarafından ve matematik araştırmalarını sürdürmede kullanması niyetiyle verilmişti.

O sıralarda Wittgenstein'ın Cambridge'den uzakta geçirdiği uzun yaz tatillerine katlanmak Skinner için zor olmaya başlamıştı. Yazın sonunda şunları yazmıştı: "Senden çok daha uzak olduğumu hissediyorum ve sana tekrar yakın olmak için can atıyorum."[4] Wittgenstein'a doğduğu yer olan Hertfordshire'daki Letchworth kasabasının bir dizi kartpostalını göndermişti. Kartların ön yüzlerine, görünüşte kasabayla ilgili biraz bilgi vermek için düzenlenmiş, çalakalem yorumlar yazmıştı; ama aslında bunlar daha çok Skinner'in kendi ruhsal durumunu ortaya çıkarıyor, Wittgenstein yüzlerce mil uzaktayken Letchworth'un olmak istediği en son yer olduğunu gösteriyorlardı.

Howard Köşesi'ni gösteren bir kart üzerinde, Letchworth "Bahçe-Kent"inin, herkesin sayfiyede yaşama şansına sahip olmasını isteyen

[4] FS'den LW'ye, 2.10.33.

Sir Ebenezer Howard tarafından kurulmuş olduğunu açıklıyordu. "Sonuç," diye yazmıştı, "korkunç bir biçimde bunaltıcı ve berbat bir şey (en azından benim için)." Broadway'i gösteren bir kart üzerinde: "Bu, kasabaya ve gara giden yol. Bir tarafta bir evler sırası var. Ne zaman görsem kendimi mutsuz hissederim." Spirella Works'un bir fotoğrafının üzerinde: "Bu, Letchworth'daki en büyük fabrika ... bahçe bana daima, oldukça sıradan ve ölü görünür." Son iki kart ise Leys Bulvarı'nı göstermektedir – "kasvetli ve sıkıcı bir cadde. Bütün insanlar uyumsuz bir biçimde giyinmiş ve yüzlerinde sinsi ifadeler var" – ve East Cheap [Doğu Ucuz]– "saçma bir isim ... Bu sokaklarda dedikoduyla çevrelendiğimi hissediyorum."

Wittgenstein'la olan arkadaşlığı, bu "sıkıcı" ve "ölü" yaşamdan bir tür kaçış ve sonunda –ailesinin büyük şaşkınlığına rağmen– onların beklentilerinden kurtuluşu sağlayacak; ayrıca canı gönülden uyacağı bir dizi yeni beklenti de verecekti. Yüksek lisans bursunun üç yılında çalışmasını basıma hazırlamak için olanca gücüyle Wittgenstein'la beraber çalıştı ve o zaman geldiğinde, Wittgenstein'ın onun için daha uygun gördüğü bir iş uğruna akademik yaşamı tamamen terk etti.

Wittgenstein'ın dostlarına ve öğrencilerine akademiden ayrılmaları yönündeki tavsiyesi okuldaki atmosferin doğru dürüst bir yaşam sürdüremeyecek kadar az oksijene sahip olduğu inancına dayanıyordu. Drury'ye Cambridge'de hiç oksijen yok demişti. Bu, onun için sorun değildi – o kendisininkini üretiyordu. Ama çevrelerindeki havaya bağımlı olan insanlar için daha sağlıklı bir çevreye ulaşmak önemliydi. Onun ideali tıp alanında bir işti. Marguerite'yi çoktan bu yönde desteklemişti. O sıralar Marguerite, Berne'de hemşirelik eğitimi görüyordu. Bu, Wittgenstein'ın çok büyük bir özel ilgi gösterdiği bir projeydi. İlişkilerinde herhangi bir romantik ilgi kalmamıştı ve Mar-

guerite, Talle Sjögren'e âşık olmuştu. Ama Wittgenstein hâlâ Marguerite'nin eğitiminin nasıl gittiğini görmek için zaman zaman Berne'ye gidiyordu.

1933'ün yazında, Güney Galler'deki işsiz madencilerle beraber çalıştığı projesinin tamamlanmasının ardından Drury de hemşirelik eğitimi almak istediğine karar verdi. Ancak aldığı eğitim göz önüne alındığında doktor olarak daha faydalı olacağını öğrendi. Wittgenstein bunu öğrenir öğrenmez konuyu derhal ele aldı. Keynes ve Gilbert Pattisson'un Drury'ye gerekli parayı ödünç vermelerini ayarladı ve Drury'ye bir telgraf gönderdi: "Hemen Cambridge'e gel." Drury trenden henüz inmişti ki, Wittgenstein şöyle dedi: "Tartışacak hiçbir şey yok: her şey çoktan hazırlandı, derhal bir tıp öğrencisi olarak öğrenim görmeye başlayacaksın."[5] Daha sonra bütün öğrencilerinin arasında en çok Drury'nin kariyeri üzerindeki etkisinden ötürü gurur ve memnuniyet duyduğunu söylemişti.

Wittgenstein'ın kendisi de birçok defalar, ciddi biçimde doktorluk eğitimi almayı ve akademik felsefenin "ölülüğü"nden kaçmayı düşünmüştü. Oksijen üretebilirdi – ama bir cesede ciğer vermenin ne anlamı vardı? Elbette, en son düşüncelerini öğrenmek istediği pek çok felsefeci olduğunu biliyordu; 1933'e gelindiğinde, *Tractatus*'un yayımlanmasından sonra fikirlerini kökten bir biçimde değiştirdiği, özellikle Cambridge ve Viyana'da olmak üzere herkesçe biliniyordu. Yeni çalışmasını, *onlar* –"felsefi gazeteciler"– için hazırladığını kabul etmeyi kararlı bir biçimde reddetmişti; buna karşın oksijeninin onlar tarafından yeniden kullanıldığını görmeye katlanamıyordu. Mart 1933'te, *Cambridge University Studies* [Cambridge Üniversitesi Çalışma-

[5] *Hatıralar*, s. 124.

ları] başlıklı bir derlemede Richard Braithwaite'in bir makalesi onu üzmüştü. Braithwaite, makalede Wittgenstein dahil, çeşitli felsefecilere dair izlenimlerinin ana hatlarını çiziyordu. Braithwaite'in, onun şu anki düşüncelerini sunduğunun düşünülebileceği gerçeği, Wittgenstein'ı *Mind*'a bir mektup yazarak, kendisine atfedilen görüşlerin bütün sorumluluğunu reddetmesine yol açtı: "[Braithwaite'in] ifadelerinin bazı bölümleri görüşlerimi yanlış biçimde yansıtıyor," diye yazmıştı; "diğerleri de yine açıkça onlarla çelişmektedir." Mektubunu şöyle bitirmişti:

> Çalışmamın basımını geciktiren zorluk, onu açık ve tutarlı bir biçimde, *a fortiori* [daha kesin olarak] sunma zorunluluğu, düşüncelerimi bir mektup boyutunda ifade etmekten alıkoyuyor beni. Bu nedenle okur, onlarla ilgili yargılarını bir süre için ertelemek zorunda. [*Mind*, 42 (1933), s. 415-16]

Mind'ın aynı sayısında Braithwaite'den gelen pişmanlık dolu bir özür de vardı, ancak bu özür umulmadık bir iğnelemeyle sona eriyordu: "Dr. Wittgenstein'ın görüşlerini ne ölçüde yanlış yansıttığım konusunda, hepimizin merakla beklediği kitap ortaya çıkana dek bir karar veremeyiz."[6]

[6] *Mind*, 42 (1933).

16. DİL OYUNLARI
Mavi ve Kahverengi Kitaplar

Wittgenstein'ın 1933-34 akademik yılı için Cambridge'e dönüşünden sonra, Wittgenstein ve Skinner birbirlerinden ayrı görülmez oldular: İkisinin de okulda odası vardı; beraber yürüyüşe çıkıyorlar, konuşuyorlar ve sahip oldukları her türlü sosyal yaşamı (başta Westernleri ve müzikalleri izlemek üzere sinemaya gitmek) paylaşıyorlardı. Belki de hepsinden önemlisi beraber çalışıyorlardı.

Wittgenstein geçen yılki gibi, döneme biri "Felsefe" diğeri "Matematikçiler İçin Felsefe" başlıklı iki grup dersle başladı. İkinci grup Wittgenstein'ın bütün korkusuna rağmen özellikle popüler olmuş, derslere otuz kırk kişi katılmaya başlamıştı. Bu rakam vermek istediği resmi olmayan türden dersler için çok fazlaydı. Üç dört hafta sonra, dersleri artık bu şekilde sürdüremeyeceğini söyleyerek izleyicilerini hayrete düşürdü. Bunun yerine, ders notlarını küçük bir öğrenci grubuna yazdırmayı önerdi. Böylece bu notlar çoğaltılabilir ve diğerlerine de ulaştırılabilirdi. Daha sonra Russell'a ifade ettiği gibi, bu fikir, öğrencilerin "beyinlerinde olmasa da ellerinde evlerine götürebilecekleri bir şeyleri" olmasını sağlayacaktı. Seçilen grup, en gözde beş öğrencisinden oluşuyordu – Skinner, Louis Goodstein, H. M. S. Coxeter, Margaret Masterman ve Alice Ambrose. Kopyası çıkarılan notlar mavi karton kapaklarla ciltlenmişti ve bu yüzden de o zamandan beri bu notlar, "Mavi Kitap" [*The Blue Book*] olarak bilinmektedir.

Bu, Wittgenstein'ın yeni felsefe yönteminin herhangi bir biçimde

ilk yayımlanışıydı; bu nedenle büyük bir ilgi uyandırdı. Başka kopyalar da yapılıp dağıtıldı ve kitap Wittgenstein'ın umduğundan, hatta istediğinden çok daha geniş bir okur kitlesine ulaştı. Örneğin 1930'ların sonunda Oxford felsefe bölümündekilere dağıtılmıştı. Böylece *Mavi Kitap*, felsefi karışıklığı çözmek için "dil-oyunu" kavramını ve buna dayanan tekniği felsefi tartışmalara sokan kitap oldu.

Mavi Kitap birçok açıdan, Wittgenstein'ın sonraki dönem felsefesinin sunumuna bir ilk örnek olarak görülebilir. Çalışmasını tutarlı bir biçimde düzenlemek için yaptığı sonraki bütün girişimler gibi (*Kahverengi Kitap* [*Brown Book*] ve *Felsefi Soruşturmalar* dahil), "felsefi kafa karışıklığının önemli kaynaklarından biri"yle başlar – yani onlara karşılık gelen bir şey aramak için isimler tarafından yanlış yönlendirilme eğilimiyle. Bu nedenle "Zaman nedir?," "Anlam nedir?," "Bilgi nedir?," "Düşünce nedir?," "Sayı nedir?" vb sorular sorar, bu sorulara bir *şeyi* adlandırarak karşılık veririz. Dil-oyunlarının tekniği bu eğilimi kırmak için tasarlanmıştı:

> Gelecekte dikkatinizi tekrar tekrar dil oyunları olarak adlandıracağım şeye çekeceğim. Bunlar, hayli karışık günlük dilimizin imlerinden daha basit imleri kullanma yoludur. Dil oyunları bir çocuğun sözcükleri kullanmaya başlamasıyla oluşan dil formlarıdır. Dil oyunlarının araştırılması, dilin ilkel formlarının ya da ilkel dillerin araştırılmasıdır. Eğer önermelerin gerçeklikle olan doğruluk ve yanlışlık, uyuşma ve uyuşmazlık sorunlarını, önesürümün, varsayımın ve sorunun doğasını araştırmak istiyorsak; bu düşünme formlarının ortaya çıktığı dilin ilkel formlarına, hayli karmaşık düşünme süreçlerinin kafa karıştırıcı zemini olmaksızın bakarak büyük yarar sağlayabiliriz. Dilin böyle basit formlarına baktığımızda, dili normal kullanışımızı sarıyormuş gibi görünen zihinsel sis yok olur. Açık ve saydam olan etkinlikleri, tepkileri görürüz. [*Mavi Kitap*, s. 17]

İsme karşılık gelen bir töz arama eğilimi, verilen her kavram için bir "öz" –genel bir terim altında sınıflandırılan her şeyin ortak paydası– olduğu fikriyle bağlantılıydı. Böylece örneğin Platoncu diyaloglarda Sokrates, "Bilgi nedir?" gibi felsefi soruları, bilginin tüm örneklerinde ortak olan şeyi arayarak yanıtlamaya çalışır. (Bununla bağlantılı olarak Wittgenstein bir defasında yönteminin Sokrates'inkinin tam tersi olarak özetlenebileceğini söylemişti.) *Mavi Kitap*'ta Wittgenstein, *öz* kavramının yerine daha esnek olan *aile benzerlikleri* düşüncesini koymaya çabalar:

Bütün oyunlarda ortak bir payda bulunması gerektiğini düşünmeye ve bu ortak özellik nedeniyle çeşitli oyunların "oyun" genel terimi altında yer aldığını düşünme eğilimindeyiz. Oysa oyunlar bir *ailenin*, aile benzerliğini taşıyan üyeleridir. Bazıları benzer burna, bazıları benzer kaşlara ve bazıları da yine benzer yürüme biçimine sahiptirler; ve bu benzerlikler üst üste biner. [*a.g.e.*]

Wittgenstein, özü aramanın "genellemeye duyulan isteğin" bir örneği olduğunu ifade eder. Bu istek, zihnimizin bilimin yöntemiyle meşgul olmasından kaynaklanmaktadır:

Felsefecilerin gözlerinin önünde sürekli olarak bilimin yöntemleri vardır ve karşı konulmaz bir biçimde soruları sorma ve yanıtlama işini bilimin yaptığı şekilde yapmaya yönlendirilirler. Metafiziğin asıl kaynağı bu eğilimdir ve felsefecileri tam bir karanlığa götürür. [*a.g.e.*, s. 18]

Wittgenstein'ın bu eğilimden kaçınması –her türlü genel sonucu bildirmeyi kesinlikle reddedişi– belki de çalışmalarını anlamayı zorlaştıran ana etkendir, çünkü deyim yerindeyse ahlakın neye işaret ettiğini anlamaksızın değinilerinin neye işaret ettiğini anlamak zordur. Bir defasında bir konferans dizisinin başlangıcında, kendisinin de

açıkladığı gibi: "Söylediğimiz şey kolay, ancak onu neden söylediğimizi bilmek çok zor olacaktır."[1]

1933'ün Noel tatili boyunca, Skinner, Wittgenstein'a birkaç günde bir, onu ne kadar özlediğini, ne kadar sık düşündüğünü ve tekrar görmeyi ne kadar çok istediğini söyleyen mektuplar yazdı. Wittgenstein'la geçirdiği her an sevgiyle anımsanıyordu:

Sana mendilimi sallamayı kestikten sonra, Folkestone'a doğru yürüdüm ve Londra'ya dönmek için 8:28 trenine bindim. Seni ve birbirimize hoşça kal değdiğimiz zamanın ne kadar muhteşem olduğunu düşündüm... Seni geçirmeyi çok sevdim. Seni çok özlüyor ve çok düşünüyorum.

Sevgiyle,
Francis[2]

Alleegasse'de aileyle beraber geçirilen Noelde Marguerite (Gretl'ın konuğu olarak Noelleri Viyana'da geçirmeye devam ediyordu), Talle Sjögren'le nişanlandığını ilan ederek bir tür sansasyona neden oldu. Babasının onaylamamasına karşın Gretl tarafından desteklenen Marguerite hayli kısa bir nişan sürecinden sonra Talle ile yeni yıl arifesinde evlenmişti. En azından babası İsviçre'de, güvenli bir uzaktaydı. Wittgenstein ise değildi. Evlendiği günü anımsarken Marguerite şöyle yazmıştı:

Pazar sabahı, düğünümden bir saat önce Wittgenstein beni görmeye geldiğinde, umutsuzluğum doruğuna ulaştı. "Bir gemiye biniyorsun, deniz dalgalı olacak, hep bana bağlı kal ki alabora olmayasın," dedi bana. O ana dek ne onun derin bağlılığını ne de belki de büyük aldatmacasını hissetmiştim. El-

---

[1] *Seminerler 1932-5*, s. 77.

[2] FS'den LW'ye, 17.12.33.

lerinde yıllardır daha iyi bir varlık olarak şekillendirmeye çalıştığı yumuşak bir kil gibiydim. Düşen birine yeni bir yaşam veren bir Samiriyeli o.[Φ] [Sjögren, *a.e.*, s. 137]

Wittgenstein'ın ona olan bağlılığının ne kadar derin olduğunu, Marguerite'nin o güne dek anlamamış olduğuna inanmak zordur. Ancak Wittgenstein'ın hayatındaki rolünün temelde *etik* bir amaç taşıdığını hissetmesi, onun arkadaşlıklarının birçoğu için iş geçerli bir durumdu. Fania Pascal'ın ifadesiyle, "zihninde daha iyi bir sen hayali taşıyordu." Yine de kısmen bu türden bir ahlaksal baskıyla yaşamak istemediği için Marguerite evlenmek için başkasını seçmişti.

Wittgenstein, 1934 yılının büyük bir bölümünde üç farklı, ama birbiriyle ilişkili proje üzerinde çalışmaya devam etti. Bu projeler, *Mind*'a yazdığı mektubunda tanımladığı sorunu çözme girişimiydi: felsefi yöntemini "açık ve tutarlı bir biçimde" sunma sorunu. Cambridge'de *Mavi Kitap*'ı yazdırırken, Daktilo Edilmiş Büyük Metin'i de geniş çapta gözden geçirdi – Russell'a söylediği gibi "ufak tefek düzeltmeleri"ni yaptı. (Bu "ufak tefek düzeltmeler"in sonuçları *Felsefi Gramer*'in ilk bölümüne dahil edilmiştir.) Viyana'da da (artan bir isteksizlik ve sürekli büyüyen kuşkularla da olsa) Waismann'la beraber bir kitap yayımlama planında işbirliği yapmayı sürdürdü. 1934'ün Paskalya tatilinde bu plan yeni bir dönemece girdi: şimdi, Wittgenstein ile Waismann'ın kitabın ortak yazarları olması öngörülüyordu. Wittgenstein hammaddeyi sağlayıp form ve yapıyı denetleyecek; Waismann ise kitabı açık ve tutarlı bir dille kaleme almaktan sorumlu olacaktı. Yani Wittgenstein'a göre işin en zor kısmı Waismann'a kalmıştı.

[Φ] Bkz. Luka 10:33 –yn.

Her yeni düzenlemeyle, Waismann'ın konumunu daha da kötüye gidiyormuş gibi görünüyordu. Ağustos ayında Schlick'e, Wittgenstein'la beraber bir kitap yazmanın zorluklarından yakınıyordu:

Olgulara daima, sanki ilk kez görüyormuşçasına yaklaşmak gibi harika bir yeteneği var. Ancak sanırım bu, hep o an aklına gelen esinin peşine düştüğü ve önceden kabaca tanımladıklarını yok ettiği için onunla beraber çalışmanın ne kadar zor olduğunu da gösteriyor ... insanın tek gördüğü yapının azar azar yıkılışı ve her şeyin yavaş yavaş tamamıyla farklı bir görünüm kazanması. Bu yüzden insan neredeyse, sonunda her şey değiştiği için düşüncelerin nasıl bir araya getirildiğinin kesinlikle bir önemi olmadığı duygusuna kapılıyor. [FW'den MS'ye, 9.8.34]

Wittgenstein'ın, o an aklına gelen esinin peşine düşme alışkanlığı yalnızca çalışması değil hayatı için de geçerliydi. 1934'te, yayıma bir kitap hazırlamak için iki projeyle (Viyana'da *Mantık, Dil, Felsefe* ve İngiltere'de de *Felsefi Gramer*) ilgileniyor olması gerçeğine karşın, akademik yaşamdan bütünüyle vazgeçmeyi ve Skinner'le beraber, ikisinin de işçi olarak çalışacakları Rusya'ya gitmeyi tasarlıyordu. Doğal olarak Skinner'in ailesi bu düşünceden ötürü endişeliydi, ancak her zaman Wittgenstein'la olabileceğinden dolayı bu Skinner'in kendisi için paha biçilmez bir avantajdı. Wittgenstein'la beraber olmayı neredeyse bir gereklilik olarak görmeye başlamıştı; Wittgenstein'dan uzakta hiçbir şey aynı değildi. "Eğer seninleysem," diye yazmıştı Paskalya tatilinde, "her şeyi derinlemesine hissedebiliyorum."[3] Mektuplarının konusu daima buydu:

Seni çok düşündüm. Seninle beraber olmayı özledim. Gece muhteşemdi, özellikle de yıldızlar çok güzel görünüyorlardı. Her şeyi, seninle beraberken hissettiğim şekilde hissedebilmeyi istedim. [FS'den LW'ye, 25.3.34]

[3] FS'den LW'ye, 25.3.34.

Açık havada seninle beraber olmayı özlüyorum. Seni ve yürüyüşlerimizin ne kadar harika olduğunu düşünüyorum. Gelecek haftaki gezimizi *çok büyük* bir sabırsızlıkla bekliyorum. Sevimli Paskalya kartını dün aldım. Diğer karttaki caddede yer alan evlerin çok güzel göründüklerini düşündüm. Onlara, seninle beraberken bakmak isterdim. [FS'den LW'ye, 4.4.34]

Skinner mektuplarında ayrıca Wittgenstein'ın onun yanında olmasının *ahlaksal* gerekliliğini de vurguluyordu, sanki Wittgenstein'ın rehberliği olmazsa şeytanın avucuna düşecekti. Buna en iyi örnek, 24 Temmuz 1934'te, Boulogne'da Wittgenstein'ı yolcu ettikten bir gün sonra yazdığı mektuptadır. Mektup, ona hoşça kal demenin ne "harika ve tatlı" olduğu hakkındaki alışılmış sözlerle başlar; ardından, Boulogne'da yalnız başına kalır kalmaz nasıl da günahkâr olduğunu tarif ederek sürdürür. Bir kumarhaneye gitmiş, on frank kaybetmiş ve bütün kararlılığına rağmen geri dönmeye ayartılmış, bu sefer de elli frank kazanmıştı. Kendisinden iğrenerek öğleden sonra gemisiyle İngiltere'ye dönmeye yemin etmiş, ancak ayrılma zamanı geldiğinde bir kez daha kumarhaneye sürüklenmişti. O sırada, kaybolmuş bir ruhtu:

Çok dikkatli bir biçimde ve kendimi oldukça dizginleyerek oynamaya yeniden başladım. Ardından birazcık kaybettim ve birdenbire dizginlerimi ve dikkatimi kaybedip giderek daha düşüncesizce oynadım. Korkunç heyecanlanarak kendimi kaybettim. Toplam *150* frankım gitti. İlk olarak yanımdaki bütün Fransız parasını kaybettim, yaklaşık *80* frank, ardından *10*'luk bir banknotu Fransız parasına çevirdim ve kaybettim; sonra sahip olduğum bütün İngiliz gümüşlerini bozdurdum ve onları da kaybettim. Daha sonra yaklaşık saat beşte kumarhaneden ayrıldım. Temiz havaya çıktığımda birdenbire kumar oynamaya başladığımdan beri nasıl anormal ve iğrenç bir şekilde davrandığımı fark ettim. Para kazanmak için böylesi bir istek duymuş olmam korkunç göründü. Birdenbire ne kadar pis ve aşağılık bir duruma düştüğümün farkına vardım. Fiziksel olarak allak bullaktım ve bedenimin he-

yecanlı olduğunu hissettim. Perişan bir halde bir süre sokaklarda dolaştım. Aşağılanma duygusu öyle korkunçtu ki, kumarbazların neden sık sık intihar ettiklerini anladığımı hissediyordum. Kendimi kaba hissettim. Kendimi tahrip ettiğimi hissettim. Ardından otele döndüm ve her yanımı yıkadım. **[FS'den LW'ye, 24.7.34]**

Skinner'in bir Dostoyevski olmadığı kesindir ve kendi ahlaksal bozukluğunu betimlemesi tuhaf bir biçimde inandırıcılıktan yoksundur. Buna karşın, Wittgenstein'ın hayran olduğunu bildiği Rus romanlarınınkine benzer bir etki hedeflediği kesindir. Umutsuz bir intihar eğilimini akla getiren öyküsü, karşı konulmaz biçimde kurtarıcı dinin gerekliliğini işaret eder görünür. Gerçekten de temizlendikten sonra, nasıl Boulogne'da Wittgenstein'la ziyaret ettiği kiliseyi aramaya çıktığını anlatarak devam eder. Kilisenin içinde: "Seni çok düşündüm. Neredeyse hiç bakamamama rağmen, Kilise'nin beni rahatlattığını hissettim." Şunları da eklemişti: "Eğer sana hiçbir şeyden bahsetmeden mektup yazmış olsaydım, korkunç bir ahlaksız ve bütünüyle sevgini hak etmeyen biri olarak hissederdim kendimi."

Din konusu birkaç hafta sonra, 11 Ağustosta yeniden gündeme geldi. Skinner'in *Anna Karenina*'dan alıntıladığı pasajda, neredeyse intihar etmek üzere olan Levin şunları söylüyordu: "Ne olduğumu bilmeden yaşayamam." Pasaj şöyle bitiyordu: "Ama Levin kendini ne astı ne de vurdu, tam tersine yaşadı ve mücadeleyi sürdürdü." "Bu son cümleyi okuduğumda," diyordu Skinner, Wittgenstein'ın pek çok kez kullandığı bir ifadeyi yineleyerek, "birdenbire müthiş bir şey okuduğumun farkına vardım":

Birdenbire okuduğum her şeyin ne anlama geldiğini anladım. Sonraki bölümleri okumaya devam ettim ve hepsi çok büyük bir doğrulukla yazılmış gibi göründü. İncil'den bölümler okuyormuşum gibi hissettim. Hepsini an-

layamadım, ama onun din olduğunu hissettim. Sana bunu söylemeyi çok istiyordum. [FS'den LW'ye, 11.8.34]

Skinner ve Wittgenstein o sıralarda, Sovyetler Birliği'ne yakında gerçekleştirecekleri ziyaretlerine hazırlanmak için birlikte Rusça dersi almaya başlamışlardı. Öğretmenleri Marksist bir aydın ve Komünist Parti üyesi Roy Pascal'ın karısı Fania Pascal'dı. Wittgenstein'ın Rusya'ya gitmeyi istemesinin nedenleri konusunda Bayan Pascal şunları söyler: "Kanımca, Rusya'ya karşı olan duyguları her zaman politik ya da toplumsal meselelerden çok, Tolstoy'un ahlaksal öğretileri ve Dostoyevski'nin manevi içgörüleriyle ilgiliydi." Skinner'in mektuplarının havası ve içeriği de bunu destekler görünmektedir. Yine de Wittgenstein ve Skinner'in ziyaret etmek ve çalışmak istedikleri yer Tolstoy ve Dostoyevski'nin Rusya'sı değil, Stalin'in Beş Yıllık Planlarının Rusya'sıydı. Ve onlar, bu ikisi arasındaki farkı göremeyecek kadar politik açıdan saf ya da bilgisiz değildi.

Wittgenstein, Marksizme karşı düşmanca tutumu yüzünden Pascal üzerinde olasılıkla "bir eski zaman muhafazakârı" izlenimini bırakmıştı. Oysa Wittgenstein'ın arkadaşlarından birçoğu, çok farklı bir izlenime sahipti. Örneğin 1930'larda Wittgenstein'ı yakından tanıyan George Thomson, bu yıllarda Wittgenstein'ın "giderek büyüyen politik bilinci"nden bahseder ve Wittgenstein'la çok sık politikadan konuşmamalarına rağmen, şunları söyler: "Güncel olayları yakından izlediğini gösterecek kadar bilgi sahibiydi. İşsizliğin ve faşizmin kötülüklerinin ve giderek büyüyen savaş tehlikesinin farkındaydı." Wittgenstein'ın Marksizme yönelik tutumuyla ilgili olarak Thomson şunları ekler: "Teoride karşıydı, ama pratikte destekliyordu."[4] Bu ifa-

[4] George Thomson, "Wittgenstein: Some Personal Recollections," *Revolutio-*

de, Wittgenstein'ın bir zamanlar Rowland Hutt'a (Wittgenstein'la 1934'te tanışan, Skinner'in yakın bir arkadaşı) yaptığı bir yorumla uyum içindedir: "*Kalben* bir komünistim."[5] Bu dönemde Wittgenstein'ın arkadaşlarının birçoğunun ve özellikle Sovyetler Birliği hakkında bilgi edinmek için güvendiklerinin Marksist oldukları da unutulmamalıdır. George Thomson dışında, Wittgenstein'ın bilhassa politik sorunlar konusunda görüşlerine herkesten çok değer verdiği Piero Sraffa, Nicholas Bachtin ve Maurice Dobb da vardı. 1930'ların ortasındaki politik kargaşada, Wittgenstein'ın görüşlerinin işçi sınıfı ve işsizlerden yana olduğuna ve genel olarak, Sol görüşe bağlı olduğuna hiçbir şüphe yoktur.

Yine de Wittgenstein için Rusya'nın çekiciliğinin politik ve ekonomik teori olarak Marksizmle en ufak bir ilgisi yoktur. Daha çok inandığı türden yaşamın Sovyetler Birliği'nde yaşanmasıyla ilgilidir. 1934'ün yazında İrlanda'nın batı sahilinde, Drury'nin ağabeyinin Connomera'daki kır evinde yaz tatillerini geçirirlerken, Wittgenstein ve Skinner'in Maurice Drury'yle yaptığı bir sohbet sırasında bu ortaya çıkar. Oraya vardıkları gün, Drury onlar için kızarmış tavuk, yağlı puding ve şeker pekmezinden oluşan oldukça özenilmiş bir yemek hazırlamıştı. Wittgenstein bunun üzerine hoşnutsuzluğunu belirterek Connemara'da kaldıkları süre boyunca sabah kahvaltısında yulaf lapası, öğle yemeğinde sebze ve akşam yemeğinde de haşlanmış yumurtadan başka bir şey yememeleri gerektiğinde ısrar etti. Rusya konusu açıldığında Skinner, Wittgenstein'da tehlikeli izlenimi bırakan bir düşünme biçimiyle, "ateşli" bir şeyler istediğini söyledi. "Sanırım," de-

---

nary World ["Wittgenstein: Bazı Kişisel Hatıralar," *Devrimci Dünya*], XXXVII, no. 9, s. 86-8.

[5] Yazarla yaptığı sohbette Rowland Hutt tarafından alıntılanmıştır.

di Drury, "Francis şeker pekmezini yanında götürmek istemediğini söylüyor." Wittgenstein bundan çok hoşlandı. "Ah, bu mükemmel bir ifade: anlamının ne olduğunu tamamen anladım. Evet, şeker pekmezini yanımızda götürmek istemiyoruz."[6]

Wittgenstein için Rusya'da bir işçinin yaşamı, muhtemelen şeker pekmezsiz hayatın örneğiydi. Sonraki yıl, bu yaşamın nasıl olacağına dair bir fikir edinmesi için Skinner'e Rowland Hutt'la birlikte kış aylarında bir çiftlikte iş ayarladı. Soğuk bir Şubat sabahı, Wittgenstein'ın kendisi de işe yardım etmek için geldi.

1934-35 yıllarında Wittgenstein'ın yazdırdıkları şimdi, *Kahverengi Kitap* olarak bilinmektedir. *Mavi Kitap*'tan farklı olarak bir dizi dersin yerini tutmuyordu, tam tersine Wittgenstein'ın kendi çalışmasını kendisine açık ve kesin bir biçimde ifade etme girişimiydi. Bu notlar haftanın dört günü, günde iki ila dört saat arası Wittgenstein'la oturan Skinner ve Alice Ambrose'a yazdırılmıştı. *Kahverengi Kitap* kabaca, yönteme ve uygulanmasına karşılık gelen iki kısma ayrılmıştı. Dil-oyunları yöntemini anlatan I. Kısım neredeyse bir ders kitabı gibi okunuyordu. Aziz Augustinus'un "çocukken konuşmayı nasıl öğrendiğini" anlatmasına ayrılan bir sunuş paragrafından sonra yetmişiki tane numaralı "alıştırma" içeriyordu. Çoğunda okuru da alıştırmaya katıyordu. Örneğin:

> Dillerinde "kitap çekmecededir" veya "su bardağın içindedir" gibi tümce formlarının olmadığı, buna karşın bu formları kullanmamızın gerektiği yerde, "Kitap çekmeceden çıkarılabilir," "Su bardaktan çıkarılabilir" diyen insanlar düşünün. [*Kahverengi Kitap*, s. 100]

Dillerinde, bizim "O böyle böyle yaptı"mıza karşılık gelen bir ifade olan ve

---

[6] *Hatıralar*, s. 125-6.

bizim "O böyle böyle yapabilir"imize karşılık gelen bir başka ifade olan, bununla birlikte ikinci ifadenin yalnızca ilk ifadeyi de doğrulayan aynı gerçek tarafından doğrulanmasıyla kullanıldığı bir kabile düşünün. [*a.g.e.*, s. 103]

İnsanların ya da hayvanların okuma makineleri olarak kullanıldığını düşünün; okuma makinesi olmak için belirli bir eğitime gereksinim duydukların ı hayal edin. [*a.g.e.*, s. 120]

Kitabı okumak zordu, çünkü bu çeşitli durumları düşünmemizin amacı ayrıntılı bir biçimde nadiren açıklanmıştı. Wittgenstein okuru gittikçe daha karmaşıklaşan bir dizi dil-oyunundan geçiriyor ve ara sıra da tanımladığı oyunların çeşitli özelliklerini yorumluyordu. Bu değinilerin amacını açıkladığı zaman ise, bunun felsefi yapbozculuğa yol açabilecek düşünceleri önlemek için olduğunu iddia ediyordu. Sanki kitap en başından her türlü örtük felsefileştirmenin önünü alma dersinin kitabı olarak tasarlanmış gibiydi. Böylece ilk başta yalnızca dört isim içeren bir dille karşılaşırız –"küp," "tuğla," "taş" ve "sütun"– ve bu isimler de bir inşa etme "oyun"u içinde kullanılmaktadır (bir inşaatçı "Tuğla!" diye bağırır ve diğeri de ona tuğla getirir). Sonraki oyunlarda bu ilk-dile önce sayılar, sonra özel isimler, "bu" ve "orada" sözcükleri, sorular ve yanıtlar, en sonunda da renk sözcükleri ekleniyordu. Şimdiye kadar, bundan çıkarılan tek felsefi sonuç, bu farklı dillerin nasıl kullanıldığını anlamada zihinsel imgelerin varlığını varsaymanın zorunlu olmadığıdır. Bütün oyunlar böyle imgeler olsun ya da olmasın oynanabilir. Bunun da söylenmeyen amacı, zihinsel imgelerin dilin her türlü anlamlı kullanımının olmazsa olmaz sonucu olduğu fikrinin çözülmesiydi.

Önce sonsuz bir diziyi ve ardından "geçmiş," "şimdi," "gelecek" kavramlarını sunan başka bir dizi dil-oyununun ardından Wittgen-

stein, bütün bunların felsefi sorunlarla ilgisinden söz eder. Günün bir zamanını diğerinden ayırma yolunu az çok ilkel bir biçimde veren bir dizi dil-oyununu daha tarif ettikten sonra bunları kendi dilimizle karşılaştırır. Kendi dilimiz şu türden soruların kurulmasına olanak vermektedir: "Şimdiki zaman, geçmiş olduğunda nereye gider ve geçmiş nerededir?" "Burası," der, "felsefi yapbozculuğun en verimli kaynaklarından biridir."[7] *Kahverengi Kitap*'ı bir felsefe eseri gibi ele alan bir okur için, kitabın ilk otuz sayfasında felsefenin tek anılışı olan bu ifade bir tür rahatlama gibi gelir. Böyle soruların, simgeciliğimizin bizi yanıltarak belirli analojilere yönlendirmesi sonucu ortaya çıktığını belirtir (bu durumda, geçmiş bir olay ile bir *şey* arasındaki analoji, "Bir şey oldu" ile "Bir şey bana doğru geldi" dememiz arasındaki analojidir). Aynı şekilde: "Zamanda belli bir noktadan söz etmek için hem 'şimdi' hem de 'saat altı' deme eğilimindeyizdir. Sözcüklerin bu kullanımı, insanın şöyle bir soruyla ifade edeceği bir yapboz yaratabilir: 'Şimdi' nedir? – çünkü zamanın bir anı olduğu halde 'konuştuğum an' veya 'saatin vurduğu an' vs vs denilemez."[8] Wittgenstein temelde Aziz Augustinus'un zaman sorunuyla ilgili olan bu noktada, en sonunda yönteminin amacını ayrıntılarıyla açıklar:

> Yanıtımız şudur: "şimdi" sözcüğünün işlevi, zamanın bir özgülleştirilmesi olmaktan bütünüyle farklıdır – eğer dili kullanımımızda bu sözcüğün gerçekte oynadığı role bakarsak bu kolaylıkla görülebilir; ancak *bütün dil oyununa* bakmak yerine yalnızca bağlamlara, dilin içinde sözcüğün kullanıldığı ibarelerine bakarsak bu gizlenebilir. [*a.g.e.*]

Wittgenstein'ın *Kahverengi Kitap*'ı yayımlama niyetinde olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. 31 Temmuz 1935'te Schlick'e yazdığı mek-

---

[7] *Kahverengi Kitap*, s. 108.

[8] *A.g.e.*

tupta kitabı, "bana göre bütün meselenin nasıl ele alınması gerektiği"ni gösteren bir belge olarak tanımlar.[9] Felsefeyi tümüyle bırakıp Rusya'da işçilik yapmayı planladığı sırada, felsefedeki yedi yıllık çalışmasının sonuçlarını bir başkasının (belki Waismann'ın) yararlanabileceği biçimde sunma girişimiydi.

Bununla birlikte başka birisinin, düşüncelerini sadık bir biçimde sunma girişiminden tatmin olması pek mümkün değildi. Fikirlerini sunmak için başkaları tarafından tekrar tekrar girişimlerde bulunuldu. Bunlara karşı Wittgenstein her seferinde öfkeyle karşılık verdi: Eğer ona borçlu olduklarını kabul etmezlerse fikirlerini çalmakla, eğer kabul ederlerse fikirlerini yanlış sunmakla suçladı. *Kahverengi Kitap*'ın yazdırılması sırasında, bu kez Wittgenstein'ın gazabına uğrama sırası Alice Ambrose'taydı. Alice Ambrose, *Mind*'da "Matematikte Sonluluk" başlıklı bir makale yayımlamayı planlıyordu. Bu makalede, Wittgenstein'ın konuyla ilgili görüşlerinden aldıklarını sunacaktı. Makale Wittgenstein'ı fena halde kızdırdı ve Ambrose'u yayımlamaktan vazgeçirmeye çalıştı. Alice Ambrose ve o zamanlar derginin editörü olan G. E. Moore bu baskıya karşı koyduklarında Wittgenstein, Alice Ambrose'la olan ilişkisini birdenbire kesti. Yine de yukarıda söz edilen, Schlick'e yazdığı mektupta Alice Ambrose'u suçlamaz. Buna karşın, onu makalesi konusunda cesaretlendiren akademisyenleri suçlar. Hata en başta, sonuçlarını henüz yayımlanmaya hazır hissetmediği halde, yeni çalışmasının ne olduğunu öğrenmek isteyen akademik filozofların merakından kaynaklanıyordu. Eşeğin önüne hoşaf koymakta ne kadar isteksiz de olsa, onlara doğru şeylerin sunulması gerektiğinde kararlıydı.

---

[9] LW'den MS'ye, **31.7.35**.

17. SAFLARA KATILMAK

Wittgenstein, 1 Temmuz 1935'te Schlick'e gönderdiği mektupta o yaz muhtemelen Avusturya'ya gelemeyeceğini yazmıştı:

Eylülün başında Rusya'ya gitmek istiyorum. Ya orada kalacağım ya da iki hafta kalıp sonra İngiltere'ye döneceğim. Bu durumda, İngiltere'ye döndüğümde ne yapacağım hâlâ belli değil, ama muhtemelen felsefeye devam etmeyeceğim. [LW'den MS'ye, 31.7.35]

1935 yazı boyunca, planladığı Rusya ziyareti için hazırlıklar yaptı. Rusya'da bulunmuş ve oradaki koşullarla ilgili bilgi verebilecek çoğu Komünist Parti üyesi olan arkadaşlarıyla düzenli olarak buluştu. Olasılıkla onların, kendisi ve Skinner için iş bulmasına yardımı dokunabilecek insanlarla ilişkiye geçmesini sağlayabileceklerini de umuyordu. Bu dostlar arasında Maurice Dobb, Nicholas Bachtin, Piero Sraffa ve George Thomson vardı. Dostlarının edindiği izlenim Wittgenstein'ın Rusya'ya yerleşerek işçi olmayı ya da tıp eğitimine başlamayı istediğiydi. Her durumda felsefeyi bırakacaktı. George Thomson'la Trinity'deki Fellow's Garden'daki bir buluşmasında, felsefe çalışmayı bırakacağına göre defterlerine ne olacağı konusunda karar vermesi gerektiğini söylemişti. Onları bir yere mi bırakmalıydı, yoksa yok mu etmeliydi? Thomson'a, değeri konusunda duyduğu şüpheleri uzun uzun dile getirerek felsefesini anlattı. Ancak Thomson'un ısrarcı yalvarışlarından sonra defterlerini yok etmemeyi ve onları kolej kütüphanesine bırakmayı kabul etti.

O sıralarda Cambridge'de, büyüyen faşizm ve kitlesel işsizlik so-

runlarıyla boğuşan Batı Avrupa ülkelerine karşı Sovyet Rusya'yı bir alternatif olarak gören tek kişi Wittgenstein değildi. 1935 yazı, Cambridge'deki öğrenciler için Marksizmin üniversitedeki en önemli entelektüel güç olduğu ve bir haç yolculuğu ruhuyla birçok öğrencinin ve profesörün Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiği yıl oldu. Anthony Blunt ve Michael Straight ünlü Rusya seyahatlerini o zaman yaptılar. Bu yolculuk, "Cambridge Casus Şebekesi"nin ve "Cambridge Komünist Hücresi'nin oluşumuna öncülük etti. Maurice Dobb, David Hayden-Guest ve John Cornford tarafından kurulan örgüt, Cambridge'deki seçkin entelektüellerin çoğunu içerecek kadar genişlemişti, bunlara Havarilerin genç üyelerinin çoğu da dahildi.

Wittgenstein'ın hiçbir zaman bir Marksist olmaması gerçeğine karşın, Cambridge Komünist Partisi'nin çekirdeğini oluşturan öğrenciler onu kendilerine yakın görüyordu. Bu öğrencilerden birçoğu (Hayden-Guest, Cornford, Maurice Cornforth ve diğerleri) onun derslerine katılıyordu. Buna karşın, Wittgenstein'ın Rusya'ya gitmeyi istemesinin nedenleri çok farklıydı. Batı Avrupa ülkelerinin çöküşüne yaklaşımı daima Marksçıdan çok Spenglerci olmuştu ve daha önce de söz ettiğimiz gibi, Keynes'in *Rusya'ya Kısa Bir Bakış*'ında çizdiği Sovyetler Birliği'ndeki yaşam portresinden çok fazla etkilenmişti – bu portre bir ekonomi teorisi olarak Marksizmi şiddetle eleştirirken, Rusya'da yeni bir din olarak uygulanışını övüyordu. Bu dinde doğaüstü hiçbir inanış yoktu, buna karşın dinsel tutumlara sıkı sıkıya sarılmıştı.

Belki de bu nedenle Wittgenstein, Keynes tarafından anlaşılabileceğini hissetmişti: "Eminim ki, Rusya'ya gitmeyi isteme nedenlerimi kısmen anlayabiliyorsundur," diye yazmıştı ona 6 Temmuzda. "Bunların kısmen kötü, hatta çocukça nedenler olduğunu kabul ediyorum.

Ama aynı zamanda hepsinin altında daha derin ve hatta iyi nedenler olduğu da gerçektir."[1] Aslında Keynes, Wittgenstein'ın planını onaylamıyordu. Yine de Wittgenstein'ın Sovyet yetkililerinin kuşkularını aşabilmesi için elinden gelen her yardımı yaptı. Wittgenstein Rus Büyükelçiliği'nde Vinogradoff adında bir memurla buluşmuş ve Keynes'e bu randevuyu şöyle anlatmıştı: "Sohbetimiz sırasında son derece dikkatliydi... Herhangi birinin referansının bana yardımcı olabileceğini çok iyi biliyordu tabii ki, ama bunu almama yardımcı olmayacağı son derece açıktı."[2] Keynes, kendisinden beklenebileceği gibi, doğrudan en üstteki kişiye gitti ve Wittgenstein'ın Londra'daki Rus Büyükelçisi Ivan Maisky'yle tanışmasını sağladı: "Size Dr. Ludwig Wittgenstein'ı tanıştırabilir miyim... Kendisi saygıdeğer bir filozof [ve] çok eski ve yakın bir dostumdur... Ona herhangi bir yardımda bulunabilirseniz büyük minnettarlık duyarım." Şunları da eklemişti: "Rusya'ya gitmeyi istemesinin nedenlerini anlatmayı ona bırakıyorum. Kendisi Komünist Parti üyesi değildir. Ama Rusya'daki yeni rejimin temsil ettiğine inandığı yaşam biçimine karşı güçlü bir yakınlık duymaktadır."[3]

Maisky'yle yaptığı toplantıda Wittgenstein hem saygın hem de saygılı görünmek için epey titiz davrandı. Maisky'nin komünist olmasının, kendisine "Ekselansları" diye hitap edilmesini istemeyeceği ya da resmiyet ve kibarlık standartlarına yüksek burjuvadan herhangi bir memurdan daha az saygı göstereceği anlamına gelmeyeceği konusunda Keynes onu uyarmıştı. Wittgenstein bu tavsiyeye harfiyen uy-

---

[1] LW'den JMK'ya, 6.7.35.

[2] Anılan mektup.

[3] Keynes'in takdimi tam metin olarak *Russell, Keynes ve Moore'a Mektuplar*, s. 135-6'da yer almaktadır.

du. Bu toplantı, hayatı boyunca kravat taktığı ve "Ekselansları" tabirini mümkün olduğunca sık kullandığı birkaç durumdan biri oldu. Gerçekten de sonradan Gilbert Pattisson'a anlattığına göre, büyükelçiye saygı gösterme konusunda o kadar endişeliydi ki, odadan *dışarı* çıkarken ayakkabılarını paspasa iyice silmişti. Wittgenstein toplantıdan sonra Keynes'e Maisky hakkında şunları söylemişti: "Kesinlikle çok nazikti ve toplantının sonunda bana Rusya'da tanıdığı ve yararlı bilgiler edinebileceğim bazı insanların adreslerini göndermeye söz verdi. Rusya'da oturma izni çıkarmamı pek mümkün görmüyor, ama tamamen umutsuz bir çaba olduğunu da sanmıyor."[4]

Rus Büyükelçiliği'ndeki –pek cesaretlendirici olmayan– bu toplantıların dışında Wittgenstein, Sovyetler Birliği'yle Kültürel İlişkiler Derneği (SCR) aracılığıyla da bağlantılar kurmaya çalıştı. SCR, 1924'te kurulmuştu ve İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki kültürel bağları güçlendirmeye çabalayan (ve halen çabalamakta olan) bir örgüttü. Seminerler, tartışmalar ve sergiler düzenliyor, kendi dergisi olan *Anglo-Soviet Journal*'ı yayınlıyordu. Bu derginin 1930'larda yayımlanan her sayısında, Sovyet seyahat şirketi *Intourist* tarafından Rusya'ya düzenlenen turların ("Hayatınızın deneyimini yaşamak için SSCB'yi ziyaret edin" vb) bir ilanı vardı. Çünkü (kardeş örgüt Sovyet Rusya Dostları Derneği'nden farklı olarak) amaçları politik olmaktan çok kültüreldi. SCR'nin çok sayıdaki üyesi arasında, komünist olmayan Charles Trevelyan ve bizzat Keynes gibi pek çok kişi yer alıyordu. Ama 1935'te, Sovyet Rusya Dostları Derneği'ni yöneten kişiler (Hayden-Guest, Pat Sloan vb) SCR'yi de yönetmeye başlamıştı. Wittgenstein 19 Ağustosta başkan yardımcısı Bayan Hilda Browning'le gö-

[4] LW'den JMK'ya, Temmuz 1935.

rüşmeye SCR bürosuna gitti. Ertesi gün Gilbert Pattisson'a şunları yazmıştı:

Bayan B.'yle yaptığım görüşme umduğumdan daha iyi geçti. En azından yararlı bir bilgi edindim: – R.'da oturma izni almak için tek şansımın oraya turist olarak gitmek ve resmi makamlarla görüşmek olduğu & bu yüzden bu noktada yapabileceğim tek şey, takdim mektupları elde etmeye çalışmak. Bayan B. ayrıca iki yer için bana böyle mektuplar verebileceğini söyledi. Bu hiç yoktan iyidir. Yine de hiçbir şey hallolmuş değil, hâlâ hiçbir şey bilmiyorum. Sadece ne yapmam için izin verecekleri konusunda değil, ne yapmak istediğim konusunda da. Utanç verici, ama iki saatte bir fikrimi değiştiriyorum. Aslında ne mükemmel bir budala olduğumu anlıyorum ve kendimi hayli berbat hissediyorum. [LW'den GP'ye, yalnızca "Salı" olarak tarihlenmiştir, bu ancak 20.8.35'te yazılmış olduğuna uygun düşer]

Takdim fırsatını kesinleştirdiği iki yer, Kuzey Enstitüsü ve Ulusal Azınlıklar Enstitüsü'ydü. Her ikisi de Sovyetler Birliği'ndeki etnik azınlıklar arasındaki okur-yazarlık düzeyini yükseltmek için çalışıyorlardı. Bunu "hiç yoktan iyidir" olarak görmesine rağmen, Wittgenstein bir öğretmenlik işini çok da istemiyordu. Keynes'in de söylediği gibi, yalnızca bir Sovyet kurumu tarafından davet edilirse Sovyetler Birliği'nde oturma izni alması olasıydı: "Onlara yararlı olabilecek türden donanımlı bir teknisyen olsaydın," diye yazmıştı Keynes, "bu kadar zor olmayabilirdi. Ama böyle bir donanımın olmaksızın, ki tıbbi donanım çok işe yarayabilirdi, kolay olmayacaktır."[5] Yaşamı boyunca doktor olma arzusu besleyen Wittgenstein, İngiltere'de tıp okuma ve mesleği Rusya'da uygulama olasılığını göz önüne alarak, tıp eğitiminin finanse edilmesi için Keynes'den söz bile almıştı. Yine

[5] JMK'dan LW'ye, 10.7.35.

de asıl istediği şey bir işçi olarak Rusya'ya yerleşmesine izin verilmesiydi. Ancak bir Sovyet kurumundan bunu yapmak için bir davet olma olasılığının son derece düşük olduğuna giderek kendisi de inanmaya başlamıştı. Sovyet Rusya'da kıt olmayan tek şey vasıfsız işçiydi.

7 Eylülde Leningrad'a gitmek üzere yola çıktığında, Wittgenstein'ın tüm elde edebildiği Hilda Browning'den aldığı takdim mektupları ve Moskova'da yaşayan birkaç kişinin adları ve adresleriydi. Londra'daki Hay's iskelesinden Gilbert Pattisson tarafından uğurlandı. Francis seyahate çıkamayacak kadar hastaydı. Ancak hem kendisi hem de Francis için iş aradığı anlaşılmaktadır. Aynı gemide, yemeklerde karısıyla beraber Wittgenstein'ın karşısına oturduklarını anımsayan Dr. George Sacks da vardı. Wittgenstein'ın yanında, Amerikalı Yunan Ortodoks bir papaz oturuyordu. Kederli ve dalgın görünen Wittgenstein gözlerini boşluğa dikmiş oturuyor, kimseyle konuşmuyordu. Ancak bir gün elini havaya kaldırıp "Wittgenstein" diye haykırarak kendini papaza tanıtmıştı. Papaz da kendi adını söyleyerek cevap vermişti. Yolculuğun geri kalanındaysa Wittgenstein sessiz kalmıştı.

12 Eylülde Leningrad'a vardı ve sonraki iki hafta bir iş teklifini garantilemek çabasıyla cep ajandası pek çok insanın ismiyle ve adresiyle doldu. Leningrad'da Kuzey Enstitüsü'nün yanı sıra üniversitede felsefe profesörü olan Bayan Tatiana Gornstein'ı ziyaret etti ve Leningrad Üniversitesi'nde felsefe dersi vermeyi önerdi. Moskova'da matematiksel mantık profesörü Sophia Janovskaya'yla tanıştı. Janovskaya'yla hemen kurduğu bu dostluk, İngiltere'ye döndükten sonra mektuplar aracılığıyla uzun zaman sürdü. Wittgenstein kadının açık sözlülüğünden etkilenmişti. İlk tanıştıklarında Janovskaya hayrete düş-

müştü: "Ne, şu büyük Wittgenstein mı?" ve felsefe üzerine yaptıkları bir sohbette hiç çekinmeden "Daha fazla Hegel okumalısınız," demişti.[6] Felsefe tartışmalarında Janovskaya, Wittgenstein'ın diyalektik materyalizm ve Sovyet felsefi düşüncesinin gelişimiyle ilgilendiği (elbette yanlış) izlenimini edinmişti. Görünüşe göre Janovskaya aracılığıyla Wittgenstein'a ilk önce Kazan Üniversitesi'nde bir Felsefe Kürsüsü, daha sonra da Moskova Üniversitesi'nde felsefe hocalığı teklifi gelmiştir.

Wittgenstein Moskova'da bulunduğu sırada, o zaman bir Sovyet sendika örgütçüsü olarak çalışan, İngiliz komünist Pat Sloan'la da iki üç kez görüşmüştü (yaşamının bir dönemi *Yanılsamalar Olmaksızın Rusya* [*Russia Without Illusions*], 1938 kitabında anlatılır). Bu buluşmalar muhtemelen Wittgenstein'ın beden gücüyle çalışabileceği bir iş bulma umutları üzerine yoğunlaşmıştır. Eğer öyleyse, görünüşe göre bunda başarısız olmuşlardı. George Sacks şöyle anımsar: Moskova'da "biz [o ve karısı] Wittgenstein'ın bir kolektif çiftlikte çalışmak istediğini duyduk, ama Ruslar ona kendi işini yaparak daha yararlı olacağını ve Cambridge'e dönmesi gerektiğini söylemiş."[7]

17 Eylülde hâlâ Moskova'dayken, Wittgenstein Francis'ten bir iş bulana kadar orada kalması için ısrar eden bir mektup aldı. "Keşke seninle beraber olabilseydim ve gördüklerini görebilseydim," diye yazmıştı, "ama kendimi sanki yanındaymış gibi hissediyorum." Bu mektuptan, Wittgenstein ile Skinner'in tahminen Sovyetler Birliği'ne

---

[6] Bu hikâye George Sacks tarafından, Hugh Whitemore'un hazırladığı ve ilk yayınlanışı BBC 2'de, Nisan 1973'te gerçekleşen *A Thinking Man As Hero* adlı bir televizyon programında anlatılmıştır. Bu kaynağa dikkatimi çeken Bay Whitemore'a müteşekkirim.

[7] Anılan kaynak.

yerleşmeden önce, gelecek akademik yılı *Kahverengi Kitap*'ı yayıma hazırlamakla geçirmeyi planladıkları anlaşılmaktadır. Gelecek akademik yıl olan 1935-36, hem Skinner'in üç yıllık yüksek lisans bursunun hem de Wittgenstein'ın Trinity'deki beş yıllık öğretim üyeliğinin son yılı olduğu için bu tahmin akla yakın görünmektedir. Francis ona, "Gelecek yıl yapacağımız işi sık sık düşünüyorum," demişti. "Geçen yıl kullandığın yöntemin özünde çok iyi olduğunu hissediyorum":

Hissettiğim her şey tamamıyla çok basit, yine de bütünüyle çok aydınlatıcı. Buna devam etmenin ve yayıma hazırlamanın çok iyi olacağını düşünüyorum. Bu yöntemin çok değerli olduğunu hissediyorum. Buna devam etmemizi yürekten diliyorum. Elimizden gelenin en iyisini yapacağız.

"Tekrar belirtmek isterim ki," diye eklemişti, "eğer Moskova'da daha fazla bir şeyler öğrenebileceğini hissedersen, umarım planladığından daha uzun kalırsın. Bu her ikimiz için de faydalı olacaktır."[8]

Belli ki Wittgenstein kalışını uzatmak için hiçbir neden görmemişti. Ziyareti yalnızca, buraya gelmeden önce ona söylenenlerin doğrulanmasını sağlamıştı: Sovyetler Birliği'ne bir öğretmen olarak memnuniyetle kabul edilebilirdi, ama bir kolektif çiftliğe işçi olarak giremezdi. Oradan ayrılmadan önceki Pazar günü Pattisson'a Londra'da buluşmayı öneren bir kart yazdı:

Benim sevgili Gilbert'im!
Yarın akşam Moskova'dan ayrılacağım (Napolyon'un *1812*'de kaldığı odada kalıyorum). Ertesi gün gemim Leningrad'dan ayrılıyor ve yalnızca Neptun'un bana karşı insaflı olmasını umabilirim. Gemim ayın *29*'unda [Eylül] Pazar günü Londra'ya varacak. Gemiyi karşılayabilir ya da kaldığım yere

[8] FS'den LW'ye, 17.9.35.

(genellikle "Strand Palas"ta kalırım) benim için bir mesaj bırakabilir misin? Yaşlı ve uğursuz yüzünü görmek için sabırsızlanıyorum. Uğursuz kal.

Ludwig

Not: Eğer sansür memuru kartı okursa, bunu hak etmiş demektir! [LW'den GP'ye, Eylül 1935]

Wittgenstein, İngiltere'ye döndükten sonra Rusya'ya yaptığı gezi hakkında çok nadir konuştu. Francis'e, Fania Pascal'a iletmesi için bir rapor göndermişti. Bayan Janovskaya'yla olan buluşmasından ve Kazan'da akademik iş önerisinden söz ederek "geleceği hakkında hiçbir karar almadığı"nı söylemişti.[9] Raporun söylemediği, Wittgenstein'ın Sovyetler Birliği'ne ait izlenimleriydi – gördüklerinden hoşlanıp hoşlanmadığına dair hiç ipucu vermemişti. Bu konuda bir iki yorumun dışında tamamen suskun kalmıştı. Bu suskunluğu için arkadaşlarına sunduğu gerekçe, *adının* kullanılmasına izin vermiş olan Russell gibi (*Bolşevizmin Teori ve Pratiği*'nin yayımlanışından sonra) kendi adının da Sovyet-karşıtı propagandayı desteklemek için kullanılmasını istememesiydi.

Bu durum, Sovyetler Birliği izlenimleri konusunda açık olması halinde olumsuz bir portre sergileyebileceğini ortaya koyar. Tutumu konusunda önemli bir ipucu belki de Gilbert Pattisson'a yaptığı şu yorumda bulunabilir: Rusya'da yaşamanın bir orduda er olmaya benzediğini söylemişti. Yalnızca hayatta kalmak için bile gerekli olan bayağı sahtekârlığın derecesi yüzünden "bizim gibi yetiştirilmiş insanlar"ın orada yaşaması zordu. Eğer Wittgenstein Rusya'daki yaşamı Birinci Dünya Savaşı sırasındaki *Goplana* deneyimiyle karşılaştırılabilir olduğunu düşünmüşse, bu kısa ziyaretinden sonra oraya yerleşmeye

[9] *Hatıralar*, s. 29.

pek az bir eğilim göstermesi belki de şaşırtıcı değildir.

Yine de Sovyet rejimine duyduğu sempatiyi ve sıradan Sovyet vatandaşların maddi koşulları iyiye gittiğinden, rejimin güçlü ve kolayca yıkılmayacak oluşuna dair inancını sık sık dile getiriyordu. Rusya'daki eğitim sisteminden hayranlıkla söz ediyor, daha önce öğrenmeye bu kadar istekli ve anlatılanlara bu kadar katılımcı insanlar görmediğini belirtiyordu. Ama Stalin rejimine duyduğu yakınlığın belki de en önemli nedeni, Rusya'da çok az işsiz olmasıydı. "Asıl önemlisi," demişti Rush Rhees'e bir defasında, "insanların işi olması."[10] Rusya'daki yaşamın sıkı bir biçimde denetim altında tutulmasından söz edildiğinde –istihdam edilmelerine karşın, işlerinden ayrılmak ya da değiştirmek konusunda işçilerin hiçbir özgürlüğünün olmadığına işaret edildiğinde– Wittgenstein bunu önemsemez görünüyordu. "Zorbalık," demişti Rhees'e omuzlarını silkerek, "beni öfkelendirmiyor."[11] Ama "bürokrasi yönetimi"nin Rusya'ya sınıf ayrımını getirdiği iddiası öfkesini uyandırıyordu: "Eğer Rus rejimine duyduğum yakınlığı bozabilecek bir şey varsa, o da sınıf ayrımının büyümesidir."[12]

Rusya'dan döndükten sonraki iki yıl Wittgenstein, kendisine önerilen Moskova'da öğretmenlik yapması teklifini zaman zaman düşündü. Bu süre zarfında Sophia Janovskaya'yla mektuplaşmaya devam etti ve Norveç'e gittiğinde Fania Pascal'ın Janovskaya'ya şeker hastalığı için ensülin göndermesini ayarladı. Uzun bir zamandan sonra Haziran 1937'de Engelmann'a yazdığı bir mektupta şöyle demişti: "belki de

[10] *A.g.e.*, s. 205.
[11] *A.g.e.*
[12] *A.g.e.*

Rusya'ya giderim."[13] Ama bundan kısa bir süre sonra iş önerisi geri çekildi, çünkü (Piero Sraffa'ya göre) bu sırada bütün Almanlar (Avusturyalılar dahil) Rusya'da şüpheli görülmeye başlamıştı.[14]

Yine de 1936'daki göstermelik yargılamalardan, Rusya'yla Batı arasındaki ilişkilerin gittikçe kötüleşmesinden ve 1939 Nazi-Sovyet Paktı'ndan sonra bile, Wittgenstein Sovyet rejimine duyduğu yakınlığı dile getirmeyi sürdürdü – öyle ki, bazı öğrencileri "Stalinci" olduğunu bile düşünüyordu. Bu etiket tabii ki saçmadır. Ama insanların yalnızca Stalin yönetiminin zorbalığını gördüğü yerde, Wittgenstein Stalin'in önündeki sorunları ve bu sorunları aşmadaki başarısının ölçüsünü vurguluyordu. İkinci Dünya Savaşının arifesinde, Drury'ye Rusya'nın desteği olmadan İngiltere ile Fransa'nın Hitler'in Almanya'sını yenemeyeceklerini ileri sürmüştü. Drury'ye şöyle demişti: "İnsanlar Stalin'i Rus Devrimine ihanetle suçluyor. Ama aşması gereken sorunlar hakkında hiçbir fikirleri yok; Rusya'yı tehdit ettiğini gördüğü tehlikeler hakkında da." Sanki konuyla ilgisi varmış gibi hemen arkasından şunu eklemişti: "İngiliz Kabinesi'nin bir fotoğrafına bakıyordum ve kendi kendime şöyle düşündüm: 'bir sürü zengin, yaşlı adam'."[15] Bu yorum, Keynes'in Rusya'yı "hem dünyaya hem de cennete Batı'daki kel kardeşlerinden daha yakın bir yerde olan, Avrupa ailesinin saçları henüz dökülmemiş güzel ve aptal en küçük oğlu" olarak tanımlamasını hatırlatır. Sanırım, Wittgenstein'ın Rusya'da yaşamayı isteme nedenleri –hem "kötü ve hatta çocukça" nedenler hem de "derin ve hatta iyi" olan nedenler– kendini Batı'nın yaşlı adamla-

[13] LW'den PE'ye, 21.6.37.

[14] Bkz. John Moran, "Wittgenstein and Russia," *New Left Review*, LXXIII (Mayıs-Haziran 1972), s. 83-96.

[15] *Hatıralar*, s. 144.

rından ve Batı Avrupa'nın çözülüp çürümekte olan kültüründen ayırma isteğiyle yakından ilgiliydi.

Elbette bu, sıradan insanlar arasına katılmaya duyduğu sürekli arzunun bir başka ifadesiydi. Tıpkı 1915'teki Avusturyalı yetkililer gibi, Sovyet yetkililer de bir memur olarak kendilerine bir erden daha faydalı olacağını biliyordu; Wittgenstein'ın kendisi de sıradan askerlerin "bayağı sahtekârlığı" arasında yaşamaya gerçekten katlanamayacağını fark etmişti. Yine de durumun başka türlü olmasını dilemeye devam etti.

1935'in sonbaharında Wittgenstein Trinity'deki öğretim üyeliğinin son yılına başladığında, bu süre dolunca ne yapacağına ilişkin hâlâ bir fikri yoktu. Belki Rusya'ya giderdi – belki Rowland Hutt gibi, "sıradan insanlar" arasında bir iş bulurdu; ya da belki, Skinner'in istediği gibi *Kahverengi Kitap*'ı yayıma hazırlamaya yoğunlaşabilirdi. Kesin olan bir şey vardı: Cambridge'de ders vermeye devam etmeyecekti.

Son yılındaki seminerleri "Duyu Verileri ve Kişisel Deneyim" konusunu ele alıyordu. Bu derslerde felsefecilerin bir şey yaşadığımızda (bir şey gördüğümüzde, acı hissettiğimizde vb) bir deneyimimizin ilk içeriği olan bir şey, bir duyu verisi olduğunu düşünme eğilimiyle mücadele etmeye çalışıyordu. Ama örneklerini felsefecilerden değil, sıradan konuşmalardan seçmişti. Edebi alıntılarıysa büyük felsefi eserlerden ya da felsefe dergisi *Mind*'dan değil, *Street&Smith*'in *Dedektif Öyküleri Mecmuası*'ndan [*Detective Story Magazine*] yapıyordu.

Bir derse *Street&Smith*'den bir pasajla başlamıştı. Hikâyenin anlatıcısı olan dedektif gemi saatinin tik taklarından başka hiçbir sesin duyulmadığı bir gece yarısı bir geminin güvertesinde yalnız başına

dururken şöyle düşünüyordu: "Bir saat olsa olsa şaşırtıcı bir alettir: sonsuzluğun kırıntılarını ölçer: belki de hiç var olmayan bir şeyi ölçer." Wittgenstein sınıfına bu türden bir karışıklığı, "aptal bir filozof"un söylediklerinde değil de "aptal bir dedektif öyküsünde" bulmanın çok daha açıklayıcı ve önemli olduğunu söylemişti:

Burada, "saat elbette şaşırtıcı bir alet değildir" diyebilirsiniz. – Eğer bazı durumlarda size şaşırtıcı bir aletmiş gibi gelirse ve hâlâ elbette şaşırtıcı değil diyebilirseniz – o zaman bu bir felsefi sorun çözme yoludur.

Burada saat şaşırtıcı bir alete dönüşür, çünkü dedektif saati için "sonsuzluğun bir kırıntısını ölçer, belki de hiç var olmayan bir şeyi ölçer" der. Saati şaşırtıcı yapan şey, adamın o sırada göremediği ve bir hayalet gibi görünen bir tür varlığı işe katmasıdır.

Bununla ve duyu verileriyle ilgili söylediklerimiz arasındaki bağlantı şudur: Şaşırtıcı olan, "elle dokunulabilir" diyebileceğimiz bir şeyin işe girmesidir. Sanki sandalye ya da masayla ilgili elle dokunulamaz hiçbir şey yoktur, ama geçici kişisel deneyimle vardır gibi görünmektedir. ["Duyu Verileri ve Kişisel Deneyimin Dili – I (Wittgenstein'ın 1936 Seminerlerinde Rush Rhees tarafından alınan notlar)," *Felsefi Soruşturmalar*, VII, no. 1 (Ocak 1984), s. 1-45]

O yıl Wittgenstein'ın derslerinde sürekli yinelenen bir konu, felsefecilere karşı dünyayı sıradan algılayışımızı savunma kaygısıydı. Bir felsefecinin zaman ya da zihinsel durumlar konusunda sıradan insanın aklına gelmeyen şüpheler ortaya atması, felsefecinin sıradan bir insandan daha fazla kavrayışa sahip olduğunu göstermiyordu. Bir bakıma kavrayışı daha azdı, felsefeci-olmayanların aklına gelmeyen yanlış anlamaların ayartmalarına maruz kalıyordu:

"Doğruluk"tan "sayılar"dan vb şeylerden söz eden sıradan adamın ne hakkında konuştuğunu gerçekten anlamadığını düşünüyoruz. Algılamayla ilgili tuhaf bir şeyler görüyorum ve sanki bu hiç tuhaf değilmiş gibi konuşuyor. Ne hakkında konuştuğunu bilip bilmediğini söylemeli miyiz?

Her ikisini de söyleyebilirsiniz. Satranç oynayan insanlar düşünün. Kurallara baktığımda ve irdelediğimde tuhaf sorunlar olduğunu görüyorum. Ama Smith ve Brown hiç güçlük çekmeden satranç oynuyorlar. Oyunu anlıyorlar mı? Eh, oynuyorlar ya. [*a.g.e.*, no. 2 (Nisan 1984), s. 139]

Bu bölüm, Wittgenstein'ın bir felsefeci olarak konumuna ilişkin kendi şüphelerini, "tuhaf sorunlar görme" bıkkınlığını ve kurallarını irdelemektense oyunu oynamaya başlama isteğini anımsatmaktadır. Düşünceleri yeniden doktorluk eğitimi alma fikrine yönelmişti. Bu sırada Drury, Dublin'de ilk lisans sınavına hazırlanıyordu. Wittgenstein ona yazarak, oradaki tıp okuluna başlamasının mümkün olup olmadığını araştırmasını istedi. Eğitim harcamalarını tahminen Keynes karşılayacaktı. Drury'ye ikisinin psikiyatr olarak uzmanlaşabilecekleri önerisinde bulunmuştu. Wittgenstein, tıbbın bu dalına özel bir yeteneği olduğunu hissediyor ve özellikle Freudcu psikanalizle ilgileniyordu. O yıl Drury'ye doğum günü hediyesi olarak Freud'un *Düşlerin Yorumu*'nu [*Interpretation of Dreams – Die Traumdeutung*] göndermiş, kitabı ilk okuduğunda kendi kendisine, "İşte, en sonunda söyleyecek bir şeyleri olan bir psikolog," dediğini anlatmıştı.[16]

Wittgenstein'ın iyi bir psikiyatr olabileceğini hissetmesi, felsefe yapma tarzıyla Freudcu psikanalizin benzer bir yeteneği gerektirdiği inancına dayanır görünmektedir. Tabii ki bu teknikler aynı değildi. Wittgenstein, felsefi yönteminin "terapötik pozitivizm" olarak adlandırılmasına ve psikanalizle karşılaştırılmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Örneğin A. J. Ayer *Listener*'daki bir makalede bu karşılaştırmayı yaptığında Wittgenstein'dan sert bir paylama mektubu almıştı. Bununla birlikte Wittgenstein kendi çalışmalarıyla Freud'unkiler arasında bir tür bağlantı olduğunu görmeye de eğilimliydi. Bir defasında

[16] *Hatıralar*, s. 136.

Rhees'e kendisini "Freud'un müridi" diye tanımlamıştı ve çeşitli zamanlarda hem kendisinin hem de Freud'un başarılarını çarpıcı benzerlikte sözlerle özetlemişti. "Hepsi mükemmel benzetmeler," demişti Freud'un eserlerini işlediği bir derste.[17] Kendisinin felsefeye katkıları içinse şunu diyordu: "Ben yeni *benzetmeler* buluyorum."[18] Aydınlatıcı benzerlikler ve metaforlar kurarak özet niteliğinde bir görüş oluşturma yeteneği, psikiyatri dalına sağlamayı istediği katkıymış gibi görünüyordu.

Ancak yıl yavaş yavaş geçer ve kitabını bitirme fikri ağır basarken, Wittgenstein'ın doktorluk eğitimi almaya ya da başka herhangi bir tür iş bulmaya ilgisi giderek azaldı. Yılın sonunda öğretim üyeliğinin süresi biterken, Wittgenstein önündeki olanakları birkaç gözde öğrencisiyle tartıştı. Bunlara son katılanlardan biri de lisansüstü öğrencisi Rush Rhees'ti. Rhees, Edinburgh, Göttingen ve Innsbruck'ta felsefe öğrenimi gördükten sonra, G. E. Moore'un öğrencisi olmak üzere Eylül 1935'te Cambridge'e gelmişti. İlk başta Wittgenstein'ın öğrencilerinin tuhaf davranışları yüzünden onun derslerine katılmayı ertelemişti, ama Şubat 1936'da bu kaygıların üstesinden geldi ve o yıl kalan tüm derslere katıldı. Wittgenstein'ın en yakın arkadaşlarından biri oldu ve Wittgenstein'ın ölümüne dek öyle kaldı. Haziran 1936'da Wittgenstein, Rhees'i çaya davet etti ve onunla herhangi bir iş bulmaya çalışıp çalışmaması ya da kendi başına bir yerlere gidip zamanını kitabı üzerinde çalışarak geçirip geçirmemesi sorununu tartıştı. Rhees'e şöyle demişti: "Hâlâ biraz param var. Bu para bitene kadar da kendi başıma yaşayıp çalışabilirim."[19]

---

[17] Moore, "Wittgenstein's Lectures," *a.e.*, s. 316.

[18] *Kültür ve Değer*, s. 19.

[19] *Hatıralar*, s. 209.

Bu ikinci fikir galip geldi ve Wittgenstein'la Skinner daha sonra Haziranda Dublin'de Drury'yi ziyaret ettiklerinde psikiyatri eğitimi alma konusu konuşulmadı. Bu kararı perçinleyen şey belki de Moritz Schlick'in ölüm haberiydi. Schlick'in öldürüldüğünü duyduğunda Wittgenstein Dublin'deydi – Schlick, akli dengesi bozuk bir öğrenci tarafından Viyana Üniversitesi'nin merdivenlerinde vurulmuştu. Daha sonra öğrencinin Nazi Partisi üyesi olduğu gerçeği, cinayetin politik bir nedenini olduğu söylentilerinin yayılmasına yol açtı. Buna karşın kanıtlar öğrencinin, doktora tezini reddeden Schlick'e daha çok kişisel bir kini olduğunu gösteriyordu. Haberi aldıktan hemen sonra Wittgenstein, Friedrich Waismann'a şunları yazmıştı:

Sevgili Bay Waismann,
Schlick'in ölümü gerçekten çok büyük bir talihsizlik. Hem siz hem de ben çok şey kaybettik. Karısına ve çocuklarına acılarını paylaştığımı, tahmin edersiniz, nasıl söyleyeceğimi bilmiyorum. Eğer Bayan Schlick ya da çocuklarının biriyle bağlantıya geçebilirseniz ve onları içten bir duygudaşlıkla düşündüğümü, ama ne yazmam gerektiğini bilmediğimi söyleyebilirseniz bana büyük bir iyilik yapmış olursunuz. Bu mesajı iletmenizin mümkün olup olmadığını bana bildirin lütfen.

İçten sevgi ve saygılarla
Ludwig Wittgenstein

Schlick'in ölümü Waismann ile Wittgenstein'ın 1929'da yaptıkları birlikte bir kitap yazma planlarının hâlâ gerçekleştirilebileceğine dair her türlü düşünceye de son vermişti. Waismann'ın, Wittgenstein'ın sürekli fikir değiştirmesine olan kızgınlığı ve Wittgenstein'ın Waismann'ın kendisini anladığına güvenememesi söz konusuyken, yalnızca Schlick'e duydukları karşılıklı saygı ve onun projenin devamı için cesaretlendirmesiyle zayıf da olsa kitabın tamamlanabileceği umudunu canlı tutmuştu. Schlick'in ölümünden sonra Waismann, Wittgen-

stein'sız çalışmaya karar verdi ve kitabı kendi başına bitirip, kendi adıyla yayımlayacağına ilişkin bir sözleşme imzaladı. Kitap, 1939'da prova baskısı aşamasına geldi, ama daha sonra geri çekildi.

Bu sırada Wittgenstein, 1913'te yaptığı gibi Norveç'e gitmeye karar vermişti. Orada dikkatini dağıtacak herhangi bir şey olmadan yalnız yaşayabilir ve eserini tamamlayabilirdi. Bu kararın Schlick'in ölümünün hemen ardından verilmiş olması olasıdır; ancak üç yıllık yüksek lisans öğrenciliği Wittgenstein'ın öğretim üyeliğiyle aynı zamanda sona eren Francis'le ilişkisinin "dikkat dağıtıcılığı"ndan uzaklaşma ihtiyacı gibi daha kişisel bir nedenden kaynaklanmış olması da mümkündür.

1936 yazına dek, Wittgenstein ve Francis her ne yaparlarsa –doktorluk eğitimi almak, Rusya'ya gitmek, "sıradan" insanlarla çalışmak ya da Wittgenstein'ın kitabı üzerinde çalışmak– birlikte yapacaklarmış gibi anlaşılır. Yani en azından Francis tarafından böyle anlaşılır. Ama Wittgenstein'ın Francis'i felsefi bir işbirlikçi olarak ciddiye alıp almadığı şüphelidir; fikirleri *yazdırmak* için işe yarıyordu, özellikle *Mavi* ve *Kahverengi Kitaplar*'ın İngilizce yazdırılmasında faydalı olmuştu. Ama fikirlerin *tartışılması* ve düşüncelerin netleştirilmesinde Francis'in hiçbir faydası yoktu; Wittgenstein'a duyduğu huşu dolu saygı onu felç ediyor ve herhangi bir katkıda bulunmasını engelliyordu. "Bazen," demişti Wittgenstein Drury'ye, "sessizliği beni çok kızdırıyor ve ona 'Bir şey söyle, Francis!' diye bağırıyorum." "Ama," diye eklemişti, "Francis bir düşünür değil. Rodin'in *Düşünen Adam* heykelini bilirsin; geçen gün birdenbire Francis'i bu durumda hayalimde canlandıramadığımı fark ettim."[20]

[20] *Hatıralar*, s. 127.

Benzer nedenlerle Wittgenstein, Francis'in akademik çalışmaya devam etmesini de engelledi. "Akademik yaşamda asla mutlu olamaz," diye karar vermiş ve Francis de her zamanki gibi onun kararını kabul etmişti. Ama Francis'in ailesi ve arkadaşlarından çoğu böyle düşünmüyordu. Örneğin St. Paul's ve Cambridge'de Francis'le aynı dönemde okuyan ve daha sonra Leicester Üniversitesi'nde matematiksel mantık profesörü olan Louis Goodstein, Francis'in profesyonel bir matematikçi olarak parlak bir geleceği olabileceğini düşünüyordu. Francis'in matematiği bırakma kararını söylediği ilk insanlardan biriydi ve bu kararda sadece Wittgenstein'ın akademik yaşamdan kendi hoşlanmayışının talihsiz etkisini görerek şiddetle karşı çıkmıştı. Francis'in ailesi de aynı tepkiyi gösterdi. Özellikle annesi, Wittgenstein'ın oğlu üzerindeki etkisinden fazlasıyla nefret ediyordu. Hem Rusya'ya yerleşme planlarına hem de Francis'in potansiyel olarak parlak akademik kariyerini bırakması gerekliliği fikrine büyük bir dehşetle tepki gösterdi. Kız kardeşi Priscilla Truscott da bu duruma aynı derecede inanamıyordu: "Neden?" diye ısrarla bir yanıt istemişti. "*Neden?*"

Ama Francis için yalnızca Wittgenstein'ın ne düşündüğü önemliydi. Sonucu ondan uzakta yaşamak, yeteneklerini neredeyse hiç kullanmadığı ve sömürüldüğünü hissettiği bir işte çalışmak olsa da Wittgenstein'ın kararına bağlı kaldı. Skinner doktorluk eğitimi almak için değil, bir fabrika teknisyeni olmak için üniversiteden ayrıldı, Wittgenstein'ın yanında da değildi, tek başınaydı. Doktorluk eğitimi alabileceği fikri uygulanması imkânsız bir fikirdi: ailesi onun tıp eğitimini karşılayamazdı ve Keynes'in Wittgenstein'ın tıp eğitimini karşılama sözü Francis'i kapsamıyordu. Francis, İspanya İç Savaşında Uluslararası Tugayda savaşmak için gönüllü oldu, ama fiziksel engeli

yüzünden geri çevrildi. (Sağlığı daima sorunlu olan Francis'in bir bacağı, çocukken geçirdiği ve tekrarlanması tehlikesiyle hep karşı karşıya olduğu kemik iltihabı yüzünden topaldı.)

Wittgenstein'ın (dolayısıyla Skinner'in) tıptan sonraki ikinci tercihi teknisyenlikti. Bu yüzden 1936 yazında Francis, Cambridge Instrument Company'de iki yıl sürecek çırak teknisyenlik işine başladı. Zamanının çoğunda kılavuz vidalar yapmakla görevliydi, rutin ve yorucu bu işten ne hoşlanmış ne de ilgi duymuştu; Wittgenstein'ın hatırı için katlandığı bu iş sadece sıkıcıydı. Ama Fania Pascal, Skinner'in kendi sınıfından insanlardansa işçiler arasında daha mutlu olduğuna inanır. İşçiler daha cana yakın ve daha doğaldır ona göre. Belki de bu doğruydu, ancak fabrikadaki ilk birkaç yılında Francis iş arkadaşlarıyla iş dışında pek zaman geçirmedi. Akşamlarını ya yalnız ya da üniversiteden arkadaşlarıyla geçiriyordu – Bachtinlerle, Rowland Hutt ve Pascal'la. En çok istediği şey Wittgenstein'la beraber yaşamak ve çalışmaktı, ancak bu arzusu Wittgenstein'ın kendisi tarafından reddedilmişti.

Francis, Weiningerci bir aşk anlayışına sahip değildi; aşkı korumak için ayrılığa, arada belli bir mesafe bırakmaya inanmıyordu. Öte yandan Wittgenstein olasılıkla Weininger'in görüşünü paylaşıyordu. Norveç'teyken günlüğüne, yalnızca ondan ayrı olduğunda Francis'in ne kadar eşsiz olduğunu ve onu gerçekten takdir ettiğini fark ettiğini kaydetmişti. Bu yüzden belki de ondan kesin olarak uzaklaşmak için Norveç'e gitmeye karar vermişti.

Wittgenstein Norveç'e gitmek için yola çıkmadan önce Gilbert Pattisson'la Fransa'da tatil yaptı. İkisi Bordeaux bölgesini arabayla dolaştılar. Pattisson, Wittgenstein'ın yanında kendisini görece rahat hissettiği ve eğlenebildiği birkaç insandan biriydi. Ama Pattisson açısın-

dan Wittgenstein'ın arkadaşlığı biraz fazla yük olabiliyordu. Daha önce 1931'de yaptığı gibi, tatilinin en azından birkaç gecesini Wittgenstein'dan uzakta, dizginsiz bir lüks içinde canının istediğini yapabileceği –şarap içerek, ziyafet çekerek ve kumar oynayarak– bir tatil yerinde geçirmek için sürekli ısrar etmişti. Wittgenstein bir defasında kumar zevkinde Pattisson'a eşlik ettiğinde, para harcama sanatında acemi olduğunu göstermişti. Casino Royal'a beraber gitmişler, Wittgenstein için tamamen yeni bir oyun olan rulet oynamışlardı. Pattisson'a kuşkuyla şu yorumda bulunmadan önce oyunu dikkatle incelemişti: "Nasıl olup da *kazanabildiğini* anlamıyorum!"[21] Görünüşe göre, kuralları irdelemek bazen oyunu oynamaktan daha yararlıdır.

[21] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Gilbert Pattisson tarafından alıntılanmıştır.

18. İTİRAFLAR

Wittgenstein'ın 1936'da Norveç'e gitmek üzere yola çıkışı, Ekim 1913'teki önceki gidişini güçlü bir biçimde anımsatır. Her iki durumda da belirli bir işi gerçekleştirmek –felsefi değinilerinin son bir formülasyonunu hazırlamak– için belirsiz bir süreliğine gidiyordu. Her iki durumda da ardında sevdiği birini bırakmıştı.

1913'teki fark, Pinsent'in ona eşlik etme isteği taşımıyor olmasıydı. Wittgenstein'ın ona ne kadar âşık olduğunu Pinsent'in fark edip etmediği kuşkuludur ve bu aşka karşılık vermediği neredeyse kesindir. Wittgenstein'la "tanışıklığı"ndan ötürü "minnettar"dı, ama hiçbir şekilde bu tanışıklığa tabi değildi. Ekim 1913'te hukuk eğitimi Pinsent için Wittgenstein'la dostluğundan çok daha fazlasını ifade ediyordu ve bu ara muhtemelen ona bir tür rahatlık getirmişti.

Ama Francis için Wittgenstein'la ilişkisi hayatının tam merkezindeydi: eğer sorulmuş olsaydı, gidip onunla Norveç'te yaşamak için her şeyden vazgeçebilirdi. "Mektubunu aldığımda," diye yazmıştı ayrılmalarından yalnızca birkaç hafta sonra, "gelip odanı temizlemene yardım edebilmiş olmayı diledim."[1] Cambridge'de Wittgenstein'sız yaşam yalnız ve kasvetliydi. Artık ailesiyle iyi geçinemiyordu, Wittgenstein'ın çalışmalarına katılamıyor ve Wittgenstein'ın hatırı için sürdürse de fabrikadaki işinden nefret ediyordu. Şüphesiz, Wittgenstein istediği için, işiyle ilgili düzenli raporlar veriyordu. Bunlarda, hevesli olmaktan çok uzak görünüyordu: "İşim yolunda. Kılavuz vi-

[1] FS'den LW'ye, 6.9.36.

dalar üzerinde çalışıyorum," (21.8.36); "İşim yolunda gidiyor. Kılavuz vida yapmanın neredeyse sonuna geliyorum. Geçen hafta birtakım el aletleri yapmam gerekti, ki başta biraz zordu. Şimdi nikelle kaplanmaya hazır hale gelmeleri için onları cilalıyorum," (1.9.36); "200 havalandırma kanalı ve manometre siparişim var. Keşke bu kadar çok olmasaydı," (14.10.36). Sonunda fabrikadaki konumu hakkında Rowland Hutt'la girıştiği bir tartışmanın ardından nazik ve uysal Francis bile hoşnutsuzluğunu ifade edecek duruma geldi:

Firmayla ilişkim konusunda net değilim. Yeteneklerimi tamamen kullanabildiğim bir iş yapıp yapmadığım konusunda da emin değilim. Bana göre (ki Hutt da benimle aynı fikirde) özel muamele görmek ile senin için bir şey yapmaları arasına bir sınır konmalı. Örneğin eğer ustabaşı orada beş yıl geçirmiş olsaydım, beni çabucak ilerletebileceğini söyledi, ama yalnızca iki yıldır oradayım ve firma nasılsa hiçbir zaman çok işlerine yaramayacağımın farkında, bu çok farklı.

Wittgenstein'ın ona "umutlu, değerbilir ve düşünceli" olmak konusunda söylediklerini aklından çıkarmamaya çalıştığını belirtmişti, ama bu koşullar altında hiç de kolay olmuyordu. Açıkça söylemiyordu, ama insan bu tür bir konumda umacak pek bir şeyinin olmadığını, hiçbir şeyin değerbilir olmayı gerektirmediğini ve Wittgenstein'la birlikte olmayı istemesinin dışında düşüncelerini hiçbir şeyin meşgul etmediğini tahmin edebilir. Hutt'la yaptığı sohbeti, "Konuşmak için burada olmanı ne çok istediğimi hissettirdi bana," diye anlatmıştı Wittgenstein'a. Mektuplarında tekrar tekrar şunu vurguluyordu: "Büyük bir sevgiyle çok düşünüyorum seni."[2] Bu mektuplaşmaların Wittgenstein tarafı günümüze kalmamıştır, ama bu sevgi ilanlarının biçi-

[2] FS'den LW'ye, 1.11.36.

mi zaman zaman Wittgenstein'ın dile getirmiş olabileceği tereddütler üzerine güvenini tazelemek için yazıldıklarını ortaya koyar: "Sana olan duygularım hiç değişmedi. Asıl gerçek bu. Seni büyük bir sevgiyle ve çok düşünüyorum."[3]

Francis'in Wittgenstein'dan duygularını paylaşma adına aldığı tek şeyin "umutlu, değerbilir ve düşünceli" kalma tavsiyesi olması olasıdır. Wittgenstein Norveç'teyken Francis'ten çok kendisi ve çalışması –her zamanki gibi ikisi iç içeydi– üzerinde yoğunlaşmıştı. 1913-14'te olduğu gibi 1931'de de Norveç'te yalnız olmak, hem mantık hem de günahları konusunda ciddi bir biçimde düşünmesine neden olmuştu.

"Buraya gelmenin benim için en doğru şey olduğuna inanıyorum, Tanrı'ya şükürler olsun," diye yazmıştı Moore'a Ekimde. "Başka bir yerde buradaki gibi çalışabileceğimi düşünemiyorum. Burası sakin ve harika bir manzarası var; demek istediğim, dingin ciddiyet." Hem Moore'un hem de Rhees'in herhangi bir şey yazmakta zorlandıkları haberlerini, iyiye işaret olduğunu söyleyerek yanıtlamıştı: "Kimse mayalanmakta olan şarabı içemez, bununla birlikte mayalanması onun bir bulaşık suyu olmadığını gösterir." "Gördün mü," diye eklemişti, "hâlâ güzel benzetmeler yapabiliyorum."[4]

Wittgenstein Moore'a fiyort, civardaki dağlar ve en yakın köye göre kulübesinin yerini gösteren bir harita göndermişti. İşaretlenmiş nokta, kürek çekmeksizin köye ulaşmasının imkânsız olduğunu gösteriyordu. Yumuşak bir havada bu çok sorun değildi, ama Ekim ayı yağmurlu ve soğuk olurdu. Pattisson'a şöyle yazmıştı: "Hava muhte-

[3] FS'den LW'ye, 26.10.36.

[4] LW'den GEM'ye, Ekim 1936.

şemken berbat bir hale dönüştü. Şimdi korkunç yağmur yağıyor. İki gün önce ilk karımız yağdı."[5] Pattisson bu mektuba, Wittgenstein'ın çok memnun olduğu muşamba bir gemici şapkası göndererek karşılık verdi. "Memnun Müşteriden Mektuplar"ı anımsatarak şöyle yazmıştı: " 'Hem duruşu hem de modeli mükemmel' zevk terzisi Bay Burton'a hep yazdıkları gibi."[6]

Kitabının son biçimini oluştururken temel malzeme olarak kullanma amacıyla *Kahverengi Kitap*'ın bir kopyasını yanına almıştı. Bir aydan daha uzun bir süreyi onu gözden geçirip düzeltmekle, İngilizceden Almancaya çevirmekle ve bunları yaparken kitabı yeniden yazmakla geçirdi. Kasım ayının başında bundan vazgeçti, sıkıntı içinde şöyle yazmıştı: "*Dieser ganze 'Versuch einer Umarbeitung' vom (Anfang) bis hierher ist nichts wert*" ("Başlangıçtan tam buraya kadar olan bütün gözden geçirip düzeltme girişimi, beş para etmez"). Moore'a yazdığı bir mektupta, şimdiye kadar yazdıklarını baştan sona okuduğunda hepsini "ya da neredeyse tümünü sıkıcı ve yapay" bulduğunu açıklamıştı:

Önümde İngilizce versiyonun olması muhakememe ket vurdu. O yüzden tekrar en baştan başlamaya ve düşüncelerime kendilerinden başka hiçbir şeyin yol göstermemesine karar verdim. İlk bir iki gün zor geldi, ama sonra kolaylaştı. Böylece şimdi yeni bir versiyon yazıyorum ve kitabın son halinden biraz daha iyi olduğunu söylerken umarım yanılmıyorumdur. [LW'den GEM'ye 20.11.36]

Bu yeni versiyon, Wittgenstein'ın kitabındaki açılış anlatımının son hali oldu. Kitap *Felsefi Soruşturmalar*'ın kabaca 1-188 arasındaki

---

[5] LW'den GP'ye, Ekim 1936.

[6] LW'den GP'ye, 2.2.37.

paragraflarını şekillendirmiştir (kitabın yaklaşık dörtte biri) ve Wittgenstein'ın sonraki çalışmaları arasında tatmin edici bulduğu tek bölümdür – yeniden gözden geçirme ya da yeniden düzenleme girişiminde bulunmadığı ya da eğer zamanı olsaydı gözden geçirmeyi *istediğine* dair bir belirti olmayan tek kısımdır.

Kitap büyük ölçüde *Kahverengi Kitap*'ın düzenlemelerine sadık kalır. Aziz Augustinus'un konuşmayı nasıl öğrendiğine dair anlatımıyla başlar, bunu dil-oyunu kavramını tanıtmakta kullanır. Ardından da bir kurala uyulmasına ilişkin bir tartışmaya geçer. Ama bu son versiyonda, Augustinus'un *İtiraflar* pasajı gerçekten alıntılanmıştır ve bu pasajla başlama amacı daha açık bir biçimde anlatılmıştır:

> Bana öyle geliyor ki, bu sözler bize insan dilinin özünün belirli bir resmini verir. O da şu: Dildeki tekil sözcükler nesneleri adlandırır –tümceler bu tür adların birleşimleridir. – Bu dil resminde şu düşüncenin köklerini buluruz: Her sözcüğün bir anlamı vardır. Bu anlam sözcükle karşılıklı ilişkilidir. Anlam, sözcüğün yerine geçtiği nesnedir. [*Felsefi Soruşturmalar*, I, 1]

Kitabın geri kalanı, bu düşüncenin olası etkilerinin ve felsefecilerin düştüğü tuzakların incelenmesi ve bu tuzaklardan çıkış yollarının önerilmesinden oluşuyordu. Bu çıkışların hepsi, yukarıda söz edilen felsefi düşüncenin ortaya çıkmasına yol açan ve Augustinus'un ifade ettiği (felsefe-öncesi) dil resmini yerinden söküp atmakla başlıyordu. Wittgenstein bu yolla felsefi karmaşayı felsefe-öncesi köklerinden söküp atmayı umuyordu.

Zaman zaman düşünüldüğü gibi, Aziz Augustinus'dan alıntı Wittgenstein'ın daha sonra yanlış olduğunu göstereceği bir dil *teorisini* sunmak için verilmemiştir. Ne de olsa *İtiraflar* (en azından öncelikli olarak) felsefi bir eser değil, dinsel bir özyaşamöyküsüdür ve Augustinus'dan alıntılanan pasajlar *teori oluşturmaktan* çok konuşmayı nasıl

öğrendiğini anlatmaktadır. Bu nedenle Wittgenstein'ın felsefi girişiminin amacını göstermek için bu denli uygundur. Bu kitap hiçbir teori ortaya koymasa da Augustinus'un anlatımı bir *resim* içermektedir. Ve Wittgenstein için *bütün* felsefi teorilerin kökeni, tam da böyle bir resmin içindedir ve yeni bir resmin, yeni bir metaforun sunumuyla sökülmelidir:

> Dilimizin formları içine çekilmiş bir benzetme yanlış bir görünüm ortaya koyar ve bu bizi rahatsız eder. [*a.g.e.*, 112]

> Bir *resim* bizi esir aldı. Ve biz onun dışına çıkamıyoruz. Zira o dilimizde yatıyor ve dilimiz onu bize amansızca tekrarlıyor gibi görünüyor. [*a.g.e.*, 115]

Wittgenstein'ın kitabının başlangıcının son versiyonu *Kahverengi Kitap*'tan farklıdır. Burada okuru herhangi bir açıklama olmaksızın sadece bir dil-oyunları dizisine yönlendirmektense, yöntemini açıklamak ve yanlış anlaşılmasını engellemek için arada bir duraklar:

> Bizim açık ve basit dil-oyunlarımız dilin gelecekteki düzenlenişi için hazırlayıcı çalışmalar değildirler – sanki ilk yaklaşımlar sürtünme ve hava direncini görmezden geliyormuş gibi. Dil-oyunları, daha çok, yalnızca benzerliklerle değil, farklılıklarla da dilimizin olgularına ışık tutmak anlamına gelen *karşılaştırma nesneleri* olarak kurulurlar. [*a.g.e.*, 130]

> Bizim amacımız kurallar dizgesini, sözcüklerimizin duyulmadık biçimlerde kullanımı için saflaştırmak ya da tamamlamak değildir.
>
> Zira amaçladığımız açıklık aslında *tam* açıklıktır. Ama bu yalnızca felsefi sorunların *tamamen* ortadan kaybolması gerektiği anlamına gelir.
>
> Gerçek keşif, istediğim zaman felsefe yapmayı bırakabilmemi sağlayan keşiftir. – felsefeye huzur verendir, öyle ki onun artık, *kendisinin* sorduğu sorularla başı ağrıtılmaz. – Bunun yerine biz artık örneklerle bir yöntem gösteririz ve bu örnekler dizisiyle ilişik kesilebilir. – Sorunlar çözülür (güçlükler giderilir) yoksa *tek* bir sorun değil. [*a.g.e.*, 133]

Felsefe anlayışı ve yöntemine ilişkin görüşüne doğal bir tepki geleceğini tahmin ederek şöyle sorar: "Bizim araştırmamız, yalnızca ilginç olan her şeyi, yani büyük ve önemli olan her şeyi, yıkıyor gibi göründüğünden kendi önemini nereden alır? (Sanki bütün yapılar geride yalnızca taş ve moloz parçaları bırakıyormuş gibi.) Yıktıklarımız iskambil kartlarından yapılmış evlerden başka bir şey değildir ve biz onların üzerinde durdukları dil zeminini temizliyoruz." Metaforu değiştirir, ama aynı anlamda:

> Felsefenin sonuçları, bayağı saçmalığın bir ya da diğer kısmının ve anlama yetisinin, başını dilin sınırlarına vurarak edindiği yumruların açığa çıkmasıdır. Bu yumrular bu keşfin değerini görmemizi sağlarlar. [*a.g.e.*, 119]

Kendileri bu türden "yumrular"a sahip olmayan insanlar için böylesi açıklamaların herhangi bir şey ifade edip etmediği şüphelidir. Ama ne de olsa bu yöntem, tıpkı Freudcu analizin psikolojiyle ilgisi olmayanlar için geliştirilmemesi gibi, bu türden insanlar için geliştirilmemişti. *Felsefi Soruşturmalar* –belki de herhangi bir felsefi klasikten daha fazla– yalnızca okurun zekâsını değil, *dahil* olmasını da gerektirir. Diğer büyük felsefi eserler –örneğin Schopenhauer'ın *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'sı– "Schopenhauer'ın ne söylediğini bilmek isteyen" biri tarafından ilgiyle ve zevkle okunabilir. Ancak eğer *Felsefi Soruşturmalar* bu yaklaşımla okunacak olursa, entelektüel açıdan zor olduğu için değil, Wittgenstein'ın "ne söylediği"ni anlamak pratik açıdan imkânsız olduğu için, kitap çabucak sıkıcı ve okunması zevksiz bir hal alacaktır. Çünkü gerçekten herhangi bir şey *söylememekte*, zihin karışıklıklarının çözümü için bir teknik göstermektedir. Bunlar *sizin* zihin karışıklıklarınız olmadığı sürece bu kitap pek ilgi çekici olmayacaktır.

Kitabın anlaşılması için istenen kişisel dahil olma derecesiyle ilin-

tili olarak, kitabı Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ından bir alıntıyla başlatmanın neden uygun görüldüğüne dair bir başka gerekçe daha vardır. Wittgenstein için *bütün* felsefe, dürüst ve içten yapıldığı sürece bir itirafla başlamalıdır. İyi felsefe yazma ve felsefi sorunlar üzerinde iyice düşünme sorununun, akıldan çok istenç meselesi olduğunu sık sık belirtmiştir – yanlış anlamanın baştan çıkarıcılığına direnmek, yüzeyselliğe kapılmamak için gereken istençtir bu. Gerçek anlayışı engelleyen şey, genellikle insanın akıl noksanlığı değil, kibrinin varlığıdır. Bunun için: "İçinizdeki kibir binasının sökülüp atılması gerekir. Bu da çok zor bir iştir."[7] İnsanın kibrinin yerinden bu şekilde sökülmesinin gerektirdiği kendi kendini irdeleme, yalnız düzgün bir insan olmak için değil, düzgün felsefe yazmak için de gereklidir. "Eğer insan çok acı verici olduğu için kendine inme konusunda isteksizse, yazılarında da yüzeysel kalacaktır":

> İnsanın kendisi hakkında kendisine yalan söylemesi, kendi istenç durumuyla ilgili kendinizi aldatmanız, [insanın] üslup[u] üzerinde zararlı bir etkiye yol açar; bunun sonucu, neyin gerçek neyin yanlış olduğunu söyleyememeniz olacaktır...
>
> Eğer kendime rol yaparsam, o zaman üslup bunu ifade eder. Ve artık o üslup benim olamaz. Eğer ne olduğunuzu bilmek konusunda isteksizseniz, yazınız bir tür hilekârlıktır. [Rhees, *Hatıralar*, s. 174'te alıntılanmıştır]

Wittgenstein'ın en çok memnun kaldığı değiniler dizisini kendisiyle ilgili insafsızca dürüst olduğu –"kendine inmek" ve kibrinin onu hilekâr olmaya zorladığı durumları kabul etmek için en kuvvetli çabayı harcadığı– bir zamanda yazması rastlantı değildir.

---

[7] *Kültür ve Değer*, s. 26.

Kitabının başlangıcının son biçimini hazırladığı aylarda, Wittgenstein ayrıca yaşamında zayıf ve sahtekâr olduğu zamanları anlatan bir de itiraf kaleme aldı. Niyeti, aile üyelerine ve birkaç yakın dostuna bu itirafı okumaktı. Muhtemelen kendi hilekârlığını kabul etmenin yeterli olmadığını; zayıflığına yol açan "kibrin sökülüp atılması" için başka insanların da bu itirafa dahil olması gerektiğini hissediyordu. Bu onun için son derece önemli bir meseleydi ve 1936 Kasımında, başkalarının yanı sıra Maurice Drury, G. E. Moore, Paul Engelmann, Fania Pascal ve tabii ki Francis Skinner'e Noel döneminde bir ara onlarla buluşması *gerektiğini* bildiren mektuplar yazdı. Bu mektuplardan yalnızca Moore'a yazdığı mektup bugüne ulaşmışsa da diğerlerinin genel olarak buna benzediğini tahmin edebiliriz. Moore'a çalışmasının yanı sıra "içimde pek çok şey olup bitiyor (zihnimde demek istiyorum)" demişti:

Onlar hakkında şu anda bir şey yazmayacağım, ama Cambridge'e geldiğimde, ki yeni yılda birkaç günlüğüne geleceğim, umarım seninle onlar hakkında konuşabilirim; ve o zaman bazı zor ve ciddi konularda tavsiyeni ve yardımını isteyeceğim. [LW'den GEM'ye, 20.11.36]

Francis'e karşı biraz daha açık bir itirafta bulunmayı düşündüğünü söylemiş olmalıdır. 6 Aralık tarihli bir mektupta Francis'i söz verirken buluruz: "Bana söyleyeceğin her ne olursa olsun, sana olan sevgimi değiştiremez. Ben de her açıdan kötü bir insanım." Francis için daha önemlisi, sonunda Wittgenstein'ı tekrar görecek olmasıydı: "Sık sık seni ve birbirimize duyduğumuz sevgiyi düşünüyorum. Bu, devam etmemi sağlıyor, bana neşe veriyor ve ümitsizliği aşmama yardım ediyor."[8] Üç gün sonra verdiği sözü tekrarlar: "Bana kendinle il-

[8] FS'den LW'ye, 6.12.36.

gili ne anlatırsan anlat, sana duyduğum sevgide hiçbir değişiklik olmayacak... Senden çok daha kötü olduğum için seni affetmem söz konusu bile olamaz. Seni sık sık düşünüyorum ve hep seveceğim."[9]

Wittgenstein Noeli Viyana'da geçirdi ve itirafını Engelmann'a, ailesinin bazı üyelerine ve olasılıkla başka dostlarına da (kuşkusuz, Hänsel'in de bunlara dahil olduğu düşünülebilir) sundu. Bu kişilerin hiçbiri, itirafın içeriğine dair herhangi bir bilgi bırakmadılar. Engelmann, Wittgenstein'dan aldığı mektupları yayımladığında, itiraftan bahseden mektubu atlamıştı; büyük olasılıkla da yok etmişti. Yeni yılda Wittgenstein Cambridge'i ziyaret etti ve G. E. Moore, Maurice Drury, Fania Pascal, Rowland Hutt ve Francis'e de söz konusu itirafı okudu.

Moore, Drury ve Francis, itirafın içerdiği gizi açıklamadan öldüler; bu nedenle bu konuda yalnızca Pascal ve Hutt'ın anılarına dayanarak bir şeyler söyleyebiliriz. Diğerlerinin itirafa nasıl tepki gösterdiklerini bilmiyoruz, ancak Pascal muhtemelen Drury ve Moore'un tepkilerini doğru olarak yansıtır. Henüz kendisiyle konuşulmadan onların nasıl davrandığını bilmektedir: "Sabırla dinlediler, pek az şey söylediler, ama arkadaşça destek gösterdiler, tavır ve bakışlarla bu itirafa hiç gerek olmadığını, ama yapması gerektiğini düşünüyorsa pekâlâ yapabileceğini belli ettiler."[10] Drury'ye göreyse itirafı *dinlememiş*, okumuştur. Drury, Moore'un onu önceden okumuş olduğunu ekler; Wittgenstein'a göre bunu yapması hayli sıkıntı verici olmuştur. Bunun dışında da anılarında itiraf hakkında başka bir şey söylemez. Francis konusundaysa, Pascal şunları düşünmekte şüphesiz haklıydı:

---

[9] FS'den LW'ye, **9.12.36.**

[10] *Hatıralar*, s. **38.**

"Hayretten donakalmış halde oturuyordu, derinden etkilenmişti, bakışları Wittgenstein'a kilitlenmişti."[11]

Hem Rowland Hutt hem de Fania Pascal için itirafı dinlemek sıkıntılı bir deneyim olmuştu. Hutt'ın durumunda bu rahatsızlık yalnızca, Lyons Cafe'de karşısında oturan Wittgenstein'ın günahlarını yüksek ve anlaşılır bir sesle ezbere okumasından duyduğu utançtı. Öte yandan Fania Pascal tüm bu olup bitenlerden ötürü kızgındı. Wittgenstein onu görmeye gelip gelemeyeceğini sormak için uygunsuz bir zamanda telefon etmişti. Pascal, konunun acil olup olmadığını sorduğundaysa, kesinlikle acil olduğu ve bekleyemeyeceği yanıtını almıştı. "Şayet bekleyebilecek bir şey varsa," diye düşünmüştü masanın karşısından Wittgenstein'ın yüzüne bakarak, "o da, bu tür ve bu üslupta hazırlanmış bir itiraf olurdu." Wittgenstein'ın itirafını okuduğu resmi ve soğuk tavır, anlayışla tepki göstermesini imkânsız kılmıştı. Bir noktada bağırdı: "Ne yani? Mükemmel olmak mı istiyorsun?" "*Elbette* mükemmel olmak istiyorum," diye gürledi Wittgenstein.[12]

Fania Pascal, Wittgenstein'ın itiraf ettiği "günahlar"dan ikisini hatırlar. Bunların yanı sıra belleğinden silinen pek çok küçük günah da vardı. Bunlardan bazılarını Rowland Hutt hatırlar.[13] Biri, Wittgenstein'ın Amerikalı bir tanıdığının ölümüyle ilgilidir. Ortak bir arkadaşlarından ölümünü öğrendikten sonra Wittgenstein acı habere uygun bir biçimde tepki gösterir. Bunda samimi değildir, çünkü gerçekte haber onun için hiç de yeni değildir; ölüm haberini çoktan duymuştur. Bir diğer günah ise, Birinci Dünya Savaşındaki bir olayla il-

---

[11] *A.g.e.*

[12] *A.g.e.*, s. 35.

[13] Ve yaptığımız pek çok sohbette Hutt bunları bana aktarmıştır.

giliydi. Yetkili subay Wittgenstein'a, bir akarsu üzerindeki asma köprüden geçerek bazı bombaları karşıya taşımasını söylemişti. İlk başta bunu yapmaktan çok korkmuştu. Sonunda korkusunun üstesinden gelmiş, ama başlangıçtaki korkaklığı hiç aklından çıkmamıştı. Yine başka bir günah, çoğu insanın onun bakir olduğunu düşünmesiyle ilgiliydi, ama bakir değildi: genç bir adamken bir kadınla cinsel ilişkiye girmişti. Wittgenstein, "bakir" ya da "cinsel ilişki" sözcüklerini kullanmamıştı, ama Hutt'ın onun kastettiği şeyin bu olduğundan hiçbir şüphesi yoktu. Wittgenstein'ın kullandığı asıl sözcükler aklında kalmamıştı. Hutt bu sözcüklerin, "Çoğu insan kadınlarla hiçbir ilişkim olmadığını düşünüyor, ama oldu," gibi bir şeyler olduğunu tahmin etmektedir.

Fania Pascal'ın hatırladığı "günahlar"ın ilki, Wittgenstein'ın çoğu kişinin, dörtte üç Ari, dörtte bir Yahudi olduğuna inanmalarına izin vermesiydi. Oysa bunun tersi doğruydu. Yani Wittgenstein büyük ebeveynleri arasında üçü Yahudi kökenliydi. Nuremberg Yasalarına göre bu durum Wittgenstein'ı Yahudi yapıyordu ve bu itirafı Nazi Almanyasının varlığıyla ilişkilendirmekte Pascal kesinlikle haklıydı. Wittgenstein'ın söylemediği ancak onun sonradan keşfettiği şey, "Yahudi" büyükbabalarından hiçbirinin aslında Yahudi olmadığıydı. İkisi Protestan, biriyse Katolik olarak vaftiz edilmişlerdi. Pascal bunu "Ne Yahudi ama" diye belirtir.

Şimdiye kadar bütün bu suçlar "ihmal" suçuydu: Wittgenstein'ın bir şeyi yapmakta *başarısız* olmasını ya da yanlış bir izlenimi düzeltmemesiyle ilgili durumlardı. Son ve en acı verici günah, Wittgenstein'ın söylediği bir yalanla ilgiliydi. Pascal, itirafın bu aşamasında "kendini dizginlemesi gerekti, korkak ve utanç dolu davranışını heceleri yutarak anlattı," diye hatırlar. Ama bu itirafı anlatışı, anlattığı

olayın tuhaf bir biçimde çarpıtıldığı izlenimini verir:

> Avusturya'daki bir köy okulunda öğretmenlik yaptığı o kısa dönemde, sınıfındaki küçük bir kıza vurmuş ve onu yaralamış (aklımda ayrıntılar kalmadı, ama fiziksel şiddet içeren bir eylem olduğunu anımsıyorum). Kız şikâyet etmek için müdüre gittiğinde, Wittgenstein böyle bir şey yaptığını yalanlamış. Bu olay ilk gençlik yıllarında bir kriz olarak kalmış. Öğretmenliği bırakmasına yol açmış olabilir, belki de tek başına yaşaması gerektiğini fark etmesini sağlamıştır. [*Hatıralar*, s. 37]

Bu olay pek çok açıdan çarpıtılmıştı. Birincisi olay Otterthal'de meydana geldiğinde Wittgenstein otuzlarının sonlarındaydı, ki bu "ilk gençlik yıllarında" olduğunu söyleyemeyecek kadar yaşlı olduğunu gösterir. Daha da önemlisi Pascal, herkesin anlattığı gibi, fiziksel şiddet eylemlerinin Wittgenstein'ın sınıflarında nadir görülen bir durum olmadığı ya da şiddet suçlamalarına yanıt vermek için bir mahkemeye çıktığı konusunda habersiz gibidir. Wittgenstein'ın bunlardan söz etmeyip, bu tek olayı Otterthal'deki davranışlarının bir sembolü olarak kullanmış olması mümkündür. Ancak Pascal'ın belleğinin onu yanıltıyor olması da olasıdır, hatta muhtemelen yanıltıyor olmalıdır. Ne de olsa Wittgenstein'ın itirafını dinleyecek bir ruh halinde değildi, üstelik bunu okurkenki tavrından ötürü daha da soğumuştu. Rowland Hutt bu itirafı, o tek olayda yaptığını müdüre inkâr etmesiyle ilgili değil de, bir mahkemedeki davada yalan söylediğini kabul etmesiyle ilgili olarak algılamıştır. Bu açıdan alındığında, itiraf hem Otterthal köylülerinin anlattıklarına daha iyi uyar hem de bu aldatmanın Wittgenstein'ın aklından neden hiç çıkmadığını daha iyi açıklar.

Wittgenstein'ın itiraf ettiği bütün aldatmacalar arasından en çok Otterthal'deki davranışının ağırlığını hissettiğine ve bundan kendini kurtarabilmek için her şeyi yapmaya Pascal'la Hutt'un tahmin edebile-

ceğinden çok daha fazla hazır olduğuna hiç şüphe yoktur. Bu itiraftа bulunduğu aynı yıl içinde, fiziksel olarak zarar verdiği çocuklardan şahsen özür dilemek üzere kapılarına giderek Otterthal köylülerini oldukça şaşırttı. Bu çocuklardan en az dördünü (ve belki daha da fazlasını) ziyaret ederek, onlara karşı yanlış davranışlarından ötürü affını diledi. Otterthal köylüsü Georg Stangel'in anımsadığına göre, bu kişilerden bazıları ona şefkatle yaklaşmıştı:

Ben Wittgenstein'ın öğrencisi değildim, ama savaştan kısa bir süre önce erkek kardeşimden ve babamdan özür dilemek için babamın evine geldiğimde oradaydım. Wittgenstein öğleyin, saat *13* gibi mutfağa geldi ve bana Ignaz'ın nerede olduğunu sordu. Kardeşimi çağırdım, babamda oradaydı. Wittgenstein, eğer ona haksızlık ettiyse özür dilemek istediğini söyledi. Ignaz özür dilemesine gerek olmadığını belirtti, Wittgenstein'dan çok şey öğrenmişti. Wittgenstein yaklaşık yarım saat kaldı, Gansterer ve Goldberg'e giderek aynı biçimde onlardan da af dilemeyi istediğinden söz etti. [Georg Stangel, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 19.2.75]

Ancak Wittgenstein'a karşı suçlamayı yönelten Bay Piribauer'in evinde daha az hoşgörüyle karşılanmıştı. Orada, şiddet dolu bir tarzda kulaklarını ve saçlarını çekerek kulağının kanamasına ve saçlarının yolunmasına neden olduğu için ona karşı derin bir kin taşıyan Piribauer'in kızı Hermine'e özürlerini iletti. Wittgenstein'ın bağışlanma ricasına, kız yalnızca hor görerek karşılık vermişti: "*Ja, ja.*" ["elbette, elbette."][14]

Bunun Wittgenstein için ne kadar aşağılayıcı bir durum olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca kendini bu şekilde aşağılamasının nedeni, neredeyse kesin bir biçimde kendini cezalandırmak gibi görünür.

[14] Leopold Piribauer, Adolf Hübner'in yaptığı görüşme, 3.12.74.

Ama bu, sanırım, itiraflarının ve özürlerinin amacını yanlış anlamak olacaktır. Amaç, bir tür ceza olarak, kibrini *incitmek* değildi; onu *söküp atmaktı* – sanki dürüst ve doğru düşüncenin yolunda duran bir engelmiş gibi kaldırıp fırlatmaktı. Eğer Otterthalli çocuklara haksızlık ettiğini hissediyorsa, o zaman onlardan özür dilemesi gerekirdi. Bunu herkes düşünebilir, ama çoğu insan bu fikre gülüp geçecektir ve sonra da çeşitli nedenlerden ötürü aklından çıkacaktır: olay uzun bir zaman önce gerçekleşmişti; köylüler böyle bir özürden anlamazlardı ve çok tuhaf olduğunu düşünürlerdi; kışın Otterthal'e gitmek çok zordu; bu tür bir özür zor ve küçük düşürücüydü ve bu sıkıntıya değmeyecek başka benzer nedenler verilebilirdi. Ancak sanırım, çoğumuzun yapacağı gibi bu nedenleri zorlayıcı bulmak, eninde sonunda korkaklığa teslim olmaktır. Ve özellikle bu durum, Wittgenstein'ın yapmamaya kesin karar verdiği bir şeydir. Yani Otterthal'e acı ve utanç *aramak* için değil, bu acı ve utanca rağmen özrünü gerçekleştirme kararlılığından ötürü gitmişti.

İtirafının etkilerini iyice ölçüp biçerek şöyle yazmıştı:

> Geçen yıl, Tanrı'nın da yardımıyla, kendimi toparladım ve bir itiraf hazırladım. Bu beni daha sakin sulara, daha iyi insan ilişkilerine, daha büyük bir ciddiyete getirdi. Ama şimdi sanki hepsini harcamış gibiyim ve önceki halimden çok farklı değilim. Son derece korkağım. Eğer bunu düzeltmezsem, yine o zamanlar ilerlediğim suların içine tamamen sürükleneceğim. [Rhees, *Hatıralar*, s. 173'te alıntılanmıştır]

Wittgenstein itiraflarına bir tür ameliyat, korkaklığı yok etmek için yapılan bir operasyon gözüyle bakıyordu. Bunu, sürekli tedaviye ihtiyaç duyan ölümcül bir enfeksiyon olarak görüyordu. 1937'nin yeni yılında Norveç'e döndükten kısa bir süre sonra bir kaza geçirdi ve kaburga kemiklerinden birini kırdı. Ancak ahlaksal durumu acil bir

meseleyken bu kazaya sadece gülüp geçti. Pattisson'a şunları söylemişti: "Kaburgamı yerinden çıkarmayı ve ondan kendim için bir eş yaratmayı düşündüm, ama bana kaburgadan kadın yapma sanatının kaybolduğunu söylediler."[15]

Eğer itirafların Francis üzerinde bir etkisi olduysa, bu da büyük olasılıkla, aklından geçenleri birazcık daha özgürce söylemek, kendi *gizlediği* şeylerin bazılarını açığa çıkarmak için cesaretlendirmiş olmasıydı. "Kendimden utandığım için böyle yapmış olsam bile, bazı şeyleri senden gizlemenin yanlış olduğunu hissediyorum," diye yazmıştı Mart 1937'de. Ama onun durumunda açıkladığı bitmiş işler değil, halihazırdaki duyguları ve özellikle de fabrikada çalışarak Cambridge'de olmayı değil, Wittgenstein'la birlikte olup tercihen onunla çalışmayı istediği duygusuydu. "Bazen seninle birlikte birtakım işler yapabilmeyi diliyorum, ne olursa olsun. Yaşamımın bir parçası olduğunu hissediyorum." Onu endişelendiren kendi ahlaksal durumu (ve kesinlikle Wittgenstein'ınki) değil, ilişkileriydi – aralarındaki uzaklığın arttığı ya da koşulların onları ayrılmaya zorlayacağı korkusuydu:

Sık sık ilişkimizi düşünüyorum. Birbirimizden bağımsız mı hareket edeceğiz, senden bağımsız hareket edebilecek miyim? Eğer savaş çıkarsa ne olacak? Ya da sonsuza dek ayrılırsak? Cesaretim fena halde azalıyor. Seni çok sık özlüyorum. Her nasıl olursam olayım, kötü bir şey yapmış olsam bile, yakınımda olduğunu hissediyorum. Her zaman kalbimdesin. Seni düşünmeyi seviyorum. [FS'den LW'ye, 1.3.37]

Artık Wittgenstein'ın çalışmalarına dahil olmadığını düşünmek, hiçbir açıdan Wittgenstein'ın iş ortağı olmadığını fark etmek Francis için acı vericiydi. Mayıs ayında şöyle yazmıştı: "Şu sıralar yaptığın

[15] LW'den GP'ye, 18.1.37.

çalışmayı doğru dürüst anlayabildiğimi bile sanmıyorum ve daha fazla anlamaya çalışmanın benim için iyi olacağını düşünüyorum." Mektup aynı zamanda Sraffa'yla buluşmasını da anlatıyor, ondan çok şey öğrendiğini söylüyordu. Sraffa, "işçiler hakkında çok hoş bir tarzda" konuşuyordu. Ancak artık kendisi de bir işçi olan Francis büyük bir şaşkınlıkla, felsefenin sorunlarının ona hayli uzak göründüğünü fark etmeye başlıyordu:

Son günlerde, felsefenin şimdi ne işime yaradığını düşünmeye çalışıyorum. Entelektüel vicdanımı kaybetmek istemiyorum. Felsefe öğrenmekle geçirdiğim o yıllar bir işe yarasın istiyorum. Sadece daha akıllı bir insan haline gelmiş olmayı istemiyorum artık. Sözcükleri doğru biçimde kullanmaya çalışmanın önemini akılda tutmayı istiyorum... Ayrıca sanırım, felsefi sorunların benim için gerçekten önemli sorunlar olduğunu unutmamalıyım. [FS'den LW'ye, 27.5.37]

27 Mayıs tarihli bu mektup, Wittgenstein'a Viyana'dan yazılmıştı. 1937 baharı boyunca Norveç'teki çalışması kötü gitmişti – "Kısmen," demişti Moore'a, "kendim hakkında çok kaygılı olduğum için,"[16] ve yaz mevsimini önce ailesiyle, sonra da East Road'da Francis'le birlikte geçirdi. Cambridge'de, tahminen Francis'in de ona yardım *edebileceği* bir işe girişti: *Felsefi Soruşturmalar*'ın ilk 188 paragrafını oluşturan ve geçen kış kaleme alınan değinilerin bir kopyasını yazdırdı. 10 Ağustosta yine Norveç'e gitmek üzere yola çıktı.

Wittgenstein'ın Norveç'e endişe dolu döndüğü, bu dönemde tuttuğu günlüklerinden anlaşılmaktadır. Gemiyle Skjolden'e doğru yol alırken, çok az yazabildiğini kaydeder, ama aklı "tüm içtenliğiyle"

[16] LW'den GEM'ye, 4.3.37.

işinde değildir. Birkaç gün sonra kendisini "bencil, düşüncesiz, kaygılı" olarak tanımlar. Yalnız yaşamaktan ötürü kaygılıdır. "Kederli olmaktan ve çalışacak gücü bulamamaktan korkuyorum":

Birisiyle birlikte yaşamak isterdim. Sabahları bir insan yüzü görmek için. – Öte yandan artık çok *hassaslaştım*, bu yüzden yalnız yaşamak benim için belki de daha iyidir. Artık olağanüstü hakirim.

"Hissediyorum," diye yazmıştı, "tamamen fikirsiz kalamam, ama yalnızlık beni üzecektir ve çalışmaktan alıkoyacaktır. Evimde bütün düşüncelerimin yok olup gitmesinden, bir umutsuzluk ruhunun bana tümüyle sahip olmasından korkuyorum."[17] Ama başka nerede çalışabilirdi ki? Skjolden'de olmak, ama evinde kalmamak düşüncesi onu rahatsız ediyordu, Cambridge'de ise, "*Öğretebilirim*, ama aynı zamanda yazamıyorum." Ertesi gün: "mutsuz, umutsuz ve dikkatsiz"di ve şunu fark ediyordu: "Francis nasıl da eşsiz ve yeri doldurulamaz biri. Yine de onunlayken bunun ne kadar az farkındayım":

Ufak tefek şeylerin tuzağına düşmüş durumdayım tamamen. Sinir bozucuyum, yalnızca kendimi ve hayatımın berbat olduğunu düşünüyorum, ama aynı zamanda ne kadar berbat olduğu konusunda da hiçbir fikrim yok.[18]

---

[17] "*Eitel, gedankenlos, ängstlich ... Ich möchte jetzt bei jemandem wohnen. In der Früh ein menschliches Gesicht sehen. Anderseits bin ich jetzt wieder so verweichlicht, dass es vielleicht gut wäre allein sein zu müssen. Bin jetzt ausserordentlich verächtlich ... Ich habe das Gefühl, dass ich jetzt nicht ganz ohne Ideen wäre, aber dass mich die Einsamkeit bedrücken wird, dass ich nicht arbeiten werde können. Ich fürchte mich, dass in meinem Haus alle meine Gedanken werden getötet werden. Dass dort ein Geist der Niedergeschlagenheit von mir ganz Besitz ergreifen wird*": Elyazması **118**, **16.8.37**.

[18] "*Unglücklich, ratlos und gedankenlos ... Und da kam mir wieder zum Bewusstsein, wie einzig Francis ist und unersetzlich. Und wie wenig ich doch das weiss, wenn ich mit ihm bin.*

Evine dönmeye cesaret edememişti. Önceleri sevimli gelen odası, şimdi yabancı ve düşmanca haliyle onu rahatsız ediyordu. Eve gitmek yerine Anna Rebni'de kalmaya başladı, ama bunu yaparken bile vicdanıyla mücadele etmesi gerekmişti. Anna Rebni'yle birlikte kalması ve kendi evini bomboş bırakması ona "tekinsiz" (*unheimlich*) gelmişti: "Evin bana ait olmasından ve orada kalmamaktan utanıyorum. Ama bu utancın böylesi güçlü bir duygu uyandırması tuhaf."[19] Rebni'nin evinde geçirdiği bir geceden sonra, orada bulunmaktan ötürü kendini tuhaf hissettiğini yazmıştı: "Burada kalmaya hakkım ya da herhangi bir iyi nedenim olup olmadığını bilmiyorum. Yalnız kalmaya ne gerçekten ihtiyacım var ne de çalışmak için karşı konulmaz bir isteğim." Dizlerinde güç olmadığını hissediyordu. "İklim yüzünden mi?? – Kaygının [endişe: *die Sorge*] beni bu kadar kolay alt edebilmesi korkunç." Evine dönmeyi düşünüyordu, "ama orada kedere yenilmekten korkuyorum."[20] Yokuş yukarı yürümenin güç olduğunu ve insanın bunu ancak istemeyerek yapacağını yazmıştı. Kendisini bu çabayı sarf edebilmek için fazlasıyla güçsüz buluyordu. Bir iki gün bu sıkıntının fiziksel olmaktan çok psikolojik olduğunu düşündü. "Şimdi gerçekten hastayım," diye yazmıştı 22 Ağustosta, "karın ağrıları ve ateş var."[21] Ertesi akşam ateşinin normal olduğunu kaydetmişti, ama kendisini her zamankinden daha yorgun hissediyordu. İlk iyileşme işaretini 26 Ağustosta kaydetmişti: bir kez daha Norveç manzarasını zevkle seyre-

---

Bin ganz in Kleinlichkeit verstrickt. Bin irritiert, denke nur an mich und fühle, dass mein Leben elend ist, und dabei habe ich auch gar keine Ahnung, wie elend es ist": Elyazması **118**, **17.8.37**.

[19] Elyazması **118**, **18.8.37**.

[20] Elyazması **118**, **19.8.37**.

[21] Elyazması **118**, **22.8.37**.

debilmişti. O gün iki mektup almıştı (kendi deyişiyle "hediyelere boğulmuş"tu) – mektupların biri Francis'ten, diğeri ise Drury'dendi, "*her ikisi de heyecan uyandırıcı güzellikte.*"[22] Aynı gün, sonunda –Norveç'te yaşamaya gelişinden bir yıl sonra– Francis'i kendisine katılması için davet eden bir mektup yazdı. "Umarım her şey yolunda gider. Ve az da olsa beni yola getirebilir."

Francis daveti mutlulukla kabul etti. 23 Ağustosta şöyle yazmıştı: "Bir mektubunda bana 'Keşke yanımda olsaydın' demiştin. Eğer seni görmeye gelirsem, sana bir yardımım dokunabilir mi? Bilirsin ki gelirim ve gelmeyi istiyorum."[23] Şimdi şunu diyordu: "Gelip seni görmeyi çok istiyorum. Kesinlikle bana iyi geleceğini düşünüyorum. Bundan çok eminim."[24] Ama bacağındaki ameliyat gerektiren bir kist yüzünden, Eylülün üçüncü haftasından önce yola çıkması mümkün olmamıştı.

Bu süre zarfında Wittgenstein yavaş yavaş zihinsel dengesini ve çalışma yetisini yeniden kazanarak eve taşınabildi. "Yaşamda karşılaştığın sorunları çözme yolu," diye yazmıştı 27 Ağustosta, "sorun yaratanı ortadan kaldıracak biçimde yaşamaktır":

Yaşamın sorunlu olduğu gerçeği, senin yaşam şeklinin yaşamın kalıbına uymadığını gösterir. Bu yüzden yaşam biçimini değiştirmek zorundasındır ve yaşamın bir kez bu kalıba uyduktan sonra sorunlu olan şey ortadan kalkacaktır.

Ama yaşamda hiçbir sorun görmeyen birinin önemli şeylere, hatta en önemli şeye kör olduğunu düşünmez miyiz? Öyle bir adamın amaçsızca, bir köstebek gibi kör yaşadığını ve eğer görebilseydi sorunu da görebileceğini söylemek gelmiyor mu içimden?

---

[22] Elyazması 118, 26.8.37.
[23] FS'den LW'ye, 23.8.37.
[24] FS'den LW'ye, 30.8.37.

Ya da daha doğrusu şöyle mi söylemeliyim: doğru biçimde yaşayan bir adam sorunu *dert* olarak görmeyecektir, dolayısıyla bu sorun onun için belirsiz bir fon değil, yaşamını çevreleyen parlak bir hale olacaktır. [Elyazması 118, 27.8.37]

Bu koşullarda Wittgenstein kendisini ne kör ne de doğru biçimde yaşayan biri gibi görüyordu. Yaşam sorununun bir sorun, bir dert olduğunu düşünüyordu. Kaçınılmaz biçimde, sorunu kendisi olarak tanımladı: "Kendimi kötü yönlendiriyorum, aşağılık ve sefil duygularla düşüncelerim var" (Elyazması **118**, **26.8.37**); "Ben bir korkağım, her vesileyle tekrar tekrar fark ediyorum bunu" (Elyazması **118**, **2.9.37**); "Dinsizim, ama *Angst*'a [kaygı] sahibim" (Elyazması **118**, **7.9.37**). Son cümledeki "ama" bir güven verme anlamı taşıyor görünür, bu iman yokluğunu kaygıyla hissederse, sanki bu en azından kör gibi yaşamadığını kanıtlayacak ve "yaşamını çevreleyen parlak bir haleyle" yaşama olanağını verecektir. 4 Eylülde şöyle yazmıştı:

Hıristiyanlık bir doktrin değildir; demek istediğim, insan ruhuna ne olduğu ve ne olacağı üzerine bir teori değil, insan yaşamında gerçekten olan bir şeylerin tanımıdır. Çünkü "günah bilinci" gerçek bir olay olduğuna göre, ümitsizlik ve iman yoluyla kurtuluş da öyledir. Böyle şeylerden söz edenler (örneğin Bunyan) başkaları ne kadar cilalarsa cilalasın sadece kendilerine neler olduğunu anlatırlar. [Elyazması 118, 4.9.37; bkz. *Kültür ve Değer*, s. 28]

Aradığı Tanrı her zamanki gibi içindeydi – kendi ümitsizliğinin inanca dönüşümü. Şiddetli fırtınaların yaşandığı sonraki birkaç gün boyunca, Tanrı'ya lanet etme isteğine kapıldığı için kendisini azarladı. Bunun "yalnızca kötücüllük ve batıl inanç" olduğunu söyledi.[25]

[25] Elyazması 118, 7.9.37.

11 Eylülde Wittgenstein'ın çalışabilme yeteneği, büyük kitap taslaklarından birini (defterlerinin yerine) yazmaya başlamasına yetecek kadar canlanmıştı, ama "çok resmi ve kötü bir tarzda" yazmaktan korktuğunu söylüyordu. Çalışabileceğini hissediyordu, ama bunu yapmakta hiçbir keyifli yan göremiyordu: "Çalışmam sanki kurumuş gibi," diye yazmıştı 17 Eylülde.[26]

Ertesi gün Francis'le buluşmak üzere Bergen'e gitti. Cinsel anlamda çok duyarlı hissettiğini yazmıştı: gece uyuyamadığında, şehvetli fanteziler kurmuştu. Bir yıl önce daha edepliydi – daha *ciddi*. Francis eve geldikten sonra Wittgenstein ona karşı "şehvetli, hassas, edepsiz"-di:[27] "Iki üç kez yattım onunla. Ilk başta yaptığımız şeyin yanlış olduğunu hissetmiyordum, ama *ardından* utanç geliyordu. Ayrıca ona karşı haksızca, sinirli ve samimiyetsiz davranıyordum, bir de acımasız."[28] Bunun Francis'le cinsel ilişkiye girdikleri tek zaman olup olmadığını bilmiyoruz. Ama şifreli notlarında bir tek bundan söz edildiği kesindir. Asıl ilginç nokta, birlikte olmalarını anlatışıyla Francis'e sevgisiz davrandığı ifadelerinin yan yana olmasıdır. Ya da belki de dile getirdiği, sevgisiz olma *korkusudur*, tıpkı Weininger'in şu sözlerinde haklı olduğunu görmeyi bekler: "sevilen nesneyle cinsel dürtüyü uyandıran bir fiziksel temas ... aşkı anında öldürmek için yeterlidir."

Francis'in Wittgenstein'ın evinde kaldığı on gün ya da daha fazla zaman boyunca yalnız bir tane şifreli not vardır: "Çok sabırsızım!"

---

[26] Elyazması **118**, **17.9.37**.

[27] Elyazması **118**, **22.9.37**.

[28] "*Zwei oder dreimal mit ihm gelegen. Immer zuerst mit dem Gefühl, es sei nichts Schlechtes,* dann *mit Scham. Bin auch ungerecht, aufjahrend und auch falsch gegen ihn gewesen und quälerisch*": anılan elyazması.

(Elyazması 119, 25.9.37) Ama Francis'in ayrıldığı 1 Ekim günü şunları yazmıştır:

Geçen 5 gün güzeldi: buradaki hayata alıştı, her şeyi aşkla ve sevecenlikle yaptı, şükürler olsun sabırsız değildim ve olmak için de hiçbir nedenim yoktu gerçekten, kendi kokuşmuş karakterim dışında. Dün Sogndal'e kadar ona eşlik ettim; bugün kulübeme geri döndüm. Biraz üzüntülüyüm, ayrıca da yorgun.[29]

Tabii ki Francis için Wittgenstein'ın evinde birlikte geçirdikleri ilk gecenin şehveti ve yakınlığının Weiningerci hiçbir çağrışımı yoktu. Aşkını kaybetme korkusu olmaksızın kendini Wittgenstein'ın "hassasiyet"ine teslim edebilmişti. Örneğin tarihsiz bir mektupta şöyle yazar: "Geçmişte birlikte yaptığımız her şeyi, ayrıca burada Cambridge'de yaptıklarımızı hep hatırlıyorum. Bu da sana bazen çok şiddetli bir özlem duymama yol açıyor"[30] ve Norveç'e yaptığı ziyaretten hemen sonraki mektupları, bu ziyaretin nasıl "harika" olduğunu tekrar tekrar belirtir niteliktedir:

Sürekli olarak seni ve seninle geçirdiğim o harika zamanı düşünüyorum. Olabileceğinin en güzeliydi... Seninle birlikte olmak ve o evde seninle yaşamak çok güzeldi. İkimiz adına harika bir armağan oldu bu. Bana çok faydasının dokunacağını umuyorum. [FS'den LW'ye, tarihsiz]

Seninle beraberken kendimi nasıl iyi hissettiğimi, senin yanında olmanın ve beraber manzarayı seyretmenin nasıl da harika olduğunu düşünüyorum

---

[29] "*Die letzten 5 Tage waren schön: er hatte sich in das Leben hier hineingefunden und tat alles mit Liebe und Güte, und ich war, Gott sei Dank, nicht ungeduldig, und hatte auch wahrhaftig keinen Grund, ausser meine eigene böse Natur. Begleitete ihn gestern bis Sogndal; heute in meine Hütte zurück. Etwas bedrückt, auch müde*": Elyazması 119, 1.10.37.

[30] FS'den LW'ye, tarihsiz.

hep. Bana karşı çok iyiydin. Seninle olmanın bana çok faydası dokundu... Seninle birlikte olmak harikaydı. [FS'den LW'ye, 14.10.37]

Francis, orada kaldığı süre boyunca, tıpkı bir yıl önce yapmayı arzuladığı gibi, Wittgenstein'ın odasını temizlemesine yardım etti. Wittgenstein'ın pisliğe duyduğu büyük nefret, onu, odasının zeminini temizlemek için özellikle zahmetli bir yöntem benimsemeye itmişti: kiri emmeleri için yere yaş çay yaprakları atıyor, daha sonraysa onları süpürüyordu. Nerede kalırsa kalsın bu işi düzenli olarak yapıyordu ve kaldığı süre boyunca yaşadığı yerin herhangi bir odasında halı bulunmasını kararlılıkla reddediyordu. Francis, East Road'daki dairesine döndüğünde, orada kalışının bir tür hatırası olarak bu titizliği benimsemişti:

Sık sık seni düşünüyorum. Ayrıca birlikte odanı temizlememizin ne kadar güzel olduğunu da düşünüyorum. Döndüğümde, dövülerek temizlenmiş olsa da halımı sermemeye karar verdim, çünkü yeterince temiz tutamayacağımı biliyorum. Şimdi odamı süpürmem gerek. Bunu yapmak hoşuma gidiyor, çünkü beraber geçirdiğimiz zamanı hatırlatıyor bana. O zaman bu işi doğru dürüst nasıl yapabileceğimi öğrendiğime memnunum. [FS'den LW'ye, 26.10.37]

Francis, Ahlaki Bilimler Kulübü'nün bir toplantısında da Wittgenstein'ın görevini üstlenmişti. Toplantıyı anlatırken, neredeyse diğer bütün kayıtlı ifadelerinde kullandığı mütevazı ve yumuşak tonu bir yana bırakarak, tahminen Wittgenstein'dan aldığı, alışılmadık bir öfke sergiler:

Prof. Moore gelmemişti, koltuğa Braithwaite oturdu. Makale etik üzerineydi. Tartışmada en iğrencin Braithwaite olduğunu düşündüğümü söylemeliyim. Bütün ciddiyeti aldı götürdü. Tartışmadan sorumlu değilmiş ya da tartışmanın ciddi bir amacı yokmuş gibi konuştu. Tartışma boyunca sürekli

bir gülüşme vardı, çoğu da onun kışkırtmasıydı. Söylediği şeyler yalnızca kötü olsaydı umursamazdım, ama ciddiyet yoksunluğundan nefret ettim. Bu, tartışmadan yararlı ve değerli herhangi bir şeyin çıkmasını engelledi. [FS'den LW'ye, 22.10.37]

Wittgenstein bunu günlüğünde, "Fr.'in hoş mektubu" diye anlatır:

Braithwaite'in başkanlığındaki tartışmanın nasıl sefil bir biçimde kötü geçtiğini yazmış. Korkunç. Ama diğer insanlar da yeterince ciddi olmayınca, bu konuda ne yapılabilirdi bilmiyorum. Üstelik ben herhangi bir şeyi kararlılıkla yapmak için *fazlasıyla korkak* olurdum.[31]

Başka bir mektupta Francis, Fania Pascal'ın İşçi Eğitimi Birliği'nde vermeyi kabul ettiği, güncel olayları işleyen "Modern Avrupa" seminerlerinden de aynı onaylamayan üslupla söz eder. Burada Wittgenstein kararlı bir müdahale girişiminde bulunur: Pascal'ın "kaba ve tehditkâr" olarak tanımladığı bir mektup yazar; bu mektup, "benim açımdan olabilecek en büyük öfke patlamasına yol açtı, ona ifade etmeye cüret edemeyeceğim için de öfkem daha da arttı."[32] Wittgenstein, ona asla bu dersi vermemesi gerektiğini yazmıştı – bu Pascal için yanlıştı, kötü ve yaralayıcıydı. *Neden* böyle düşündüğünü ve mektupta tam olarak neler bulunduğunu asla öğrenemeyeceğiz; Pascal bir kızgınlık nöbetinde mektubu yırtıp atmıştı.

Francis'in ilk mektubu, Skjolden'den ayrılışından yaklaşık iki haf-

---

[31] "*Lieben Brief von Fr., er schreibt über eine Sitzung des Mor. Sc. Cl. Und wie elend schlecht die Diskussion unter Braithwaits Vorsitz war. Es ist scheusslich. Aber ich wüsste nicht, was dagegen zu machen wäre, denn die andern Leute sind auch zu wenig ernst. Ich wäre auch zu feig, etwas Entscheidendes zu tun*": Elyazması 119, 27.10.37.

[32] Bkz. *Hatıralar*, s. 32.

ta sonra Wittgenstein'a ulaştı. Aslında bu alışılmadık uzunlukta bir gecikme olmasa da korkularını desteklemek için yeterli olmuştu. 16 Ekimde şunları yazmıştı: "Yaklaşık 12 gündür Francis'ten haber alamadım ve çok endişeleniyorum, çünkü henüz İngiltere'den bir şey yazmış değil. Tanrım, ne kadar acı ve mutsuzluk var bu dünyada."[33] Ertesi gün ilk mektubu gelir: "Rahatladım ve sevindim. Tanrı yardımcımız olsun."[34]

Bu sırada, Ludwig Hänsel'in oğlu Hermann da ona kısa bir ziyarette bulunur: "*İyi* bir izlenim bıraktı. Onunla *çok* yakın ilişkilerim yok, çünkü o kabaca-işlenmiş [*grobkörnig*] biri ve ben de kabaca-işlenmiş insanlara göre değilim pek." Ama bu parça kabaca işlenmiş de olsa geldiği ağaç iyiydi, Hänsel, "benden çok daha iyi bir insan," ona ne kadar bencil bir insan olduğunu göstermişti: "bir şeylerin ahlakımı bozmasından ne kadar endişeleniyorum; en küçücük bir şey zarar görünce nasıl da *canım sıkılıyor*."[35] Çalışma enerjisini ve hayal gücünü kaybetmekten korkuyordu. Çürüme imgeleri zihninde iz bırakıyordu:

> Uzun bir süredir durduğu yerdeki kesekâğıdından birkaç elma aldım. Çoğunun yarısını kesip atmam gerekti. Daha sonra, yazdığım bir tümceyi başka bir yere kopyalarken ikinci yarısının kötü olduğunu gördüm ve hemen onu yarısı çürük bir elma gibi algıladım. [*Kültür ve Değer*, s. 31]

Bu düşünme biçiminde de dişil bir şeyler yok mu, diye sormuştu kendi kendine, ki bununla: "Karşıma çıkan her şey, o sıralar düşündüğümün bir resmi oluyor benim için." Sanki, Weininger'in deyimiyle, kavramlardan çok "henid"lerle düşünme yanlışına düşüyordu yine.

---

[33] Elyazması 119, 16.10.37.
[34] Elyazması 119, 17.10.37.
[35] Elyazması 119, 10.10.37.

Norveç'te geçirdiği son iki ay, Kasım ve Aralık, boyunca Wittgenstein'ın günlüğü benliğini saran korkular, kaygılar ve tatsız düşüncelerle doludur. Kendisinin, arkadaşlarının ve ailesindekilerin hastalanması ya da ölmesi üzerine düşünüyordu. Oradan ayrılamadan önce kendisine bir şeylerin olmasından endişeleniyordu. Anna Rebni'yle ilişkisi ve Norveç'ten ayrıldıktan sonra ne yapacağı konusunda kendi kendini yiyordu. O zaman kitabı bitmiş olacak mıydı? Tekrar kendi başına çalışabilecek miydi, yoksa birisiyle beraber olabileceği bir yere mi gitmeliydi – belki Dublin'e, Drury'ye?

Şehveti ve sevme yeteneği konusunda da endişeliydi. Mastürbasyon yaptığı zamanları bazen utançla, bazen de şaşkınlık dolu kuşkularla kaydetmişti: "Ne kadar kötü olabilir? Bilmiyorum. Kötü olduğunu sanıyorum, ama böyle olduğunu düşünmek için hiçbir nedenim yok."[36] Temiz ve saf bir kalple sevme yeteneği, mastürbasyon yapma dürtüsünün gösterdiği cinsel arzuyla tehdit edilmiş mi oluyordu?

Marguerite'ye duyduğum aşk ya da karasevda ile Francis'e duyduğum aşkı düşünüyorum. M'ye olan hislerimin tamamen soğumuş olması benim için kötüye işaret. Bir fark olduğu kesin; ama *katı yürekliliğim* hâlâ sürüyor. Affedilebilir miyim; yani içten ve sevgi dolu olabilmem mümkün mü?[37] [Elyazması 120, 1.12.37]

---

[36] "*Heute Nacht onaniert* [metinde yok, alıntı da mevcut – *bu gece mastürbasyon yaptım* –yn]. *Wie schlecht ist es? Ich weiss es nicht. Ich denke mir, es ist schlecht, aber habe keinen Grund*": Elyazması 120, 21.11.37.

[37] "*Denke an meine frühere Liebe, oder Verliebtheit, in Marguerite und an meine Liebe für Francis. Es ist ein schlimmes Zeichen für mich, dass meine Gefühle für M. so gänzlich erkalten konnten! Freilich ist hier ein Unterschied; aber* meine Herzenskälte *besteht.*
Möge mir vergeben werden; d. h. aber: möge es mir möglich sein, aufrichtig und liebevoll zu sein."

Bu gece mastürbasyon yaptım. Vicdan azapları. Ama dürtü ve ayartmayla onlara eşlik eden imgeler, başkalarına sığınamadan önüme çıkarlarsa, buna dayanmak için fazlasıyla zayıf olduğum inancı da var. Yine de daha *dün akşam* temiz bir yaşam sürme ihtiyacı üzerine düşünüyordum. (Marguerite ve Francis'i düşündüm.)[38] [Elyazması 120, 2.12.37]

Tüm bu sıkıntılar, kaygılar ve korkular içinde, üzerinde çalıştığı kitabı bitirmeye çalışıyordu. Bugün *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*'in I. Kısmını oluşturan değinilerin çoğunu bu aylar boyunca yazdı, ancak o sıralar bunların bir önceki yıl yazdığı eserin ikinci yarısını oluşturmaları niyetindeydi. Söz konusu değiniler, bir önceki eserinde açıkladığı yöntemin, matematik felsefesindeki sorunlara uygulanarak, bu sorunların "zekamızın dil aracılığıyla büyülenmesi"nden meydana geldiğini göstermeye çalışıyordu.[39] "Antropolojik" yöntemini, özellikle Frege ve Russell'ın mantıkçılığının yükselmesine yol açan düşünme biçimini yavaş yavaş ortadan kaldırma girişiminde kullanır. Bizden farklı muhakeme uylaşımları ya da biçimleri olan kabileler hayal ederek ve insanların yaygın olarak kullandıklarından farklı metaforlar kurarak, belli analojilerin, "dilimizin belli formları içinde erimiş benzetmeler"in egemenliğini zayıflatmaya çalışır. Örneğin mantıksal önermeleri, olgulara dayanan önermelerle analojik kabul eden Platonculuğa saldırır. "Mantıksal çıkarıma karşılık gelen bir doğru yok mudur?" diye sordurur konuşmacısına. "Bundan şunun

---

[38] "*Heute nacht onaniert. Gewissensbisse, aber auch die Überzeugung, dass ich zu schwach bin, dem Drang und der Versuchung zu widerstehen, wenn die und die Vorstellungen sich mir darbieten, ohne dass ich mich in andere* flüchten *kann.* Gestern abend *noch hatte ich Gedanken über die Notwendigkeit der Reinheit meines Wandels. (Ich dachte an Marguerite und Francis.)*"

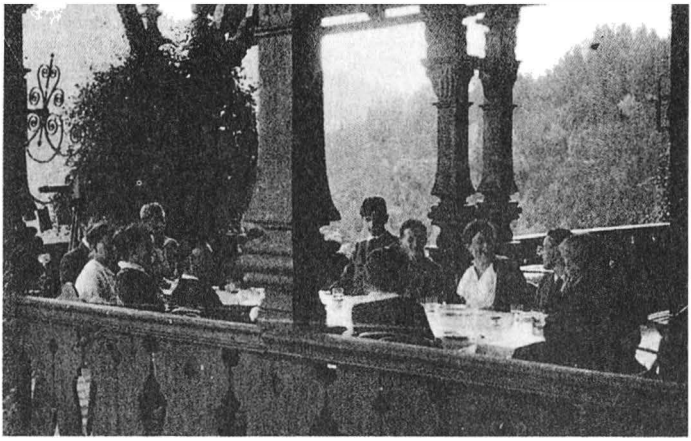
[39] *Felsefi Soruşturmalar*, I, 109.

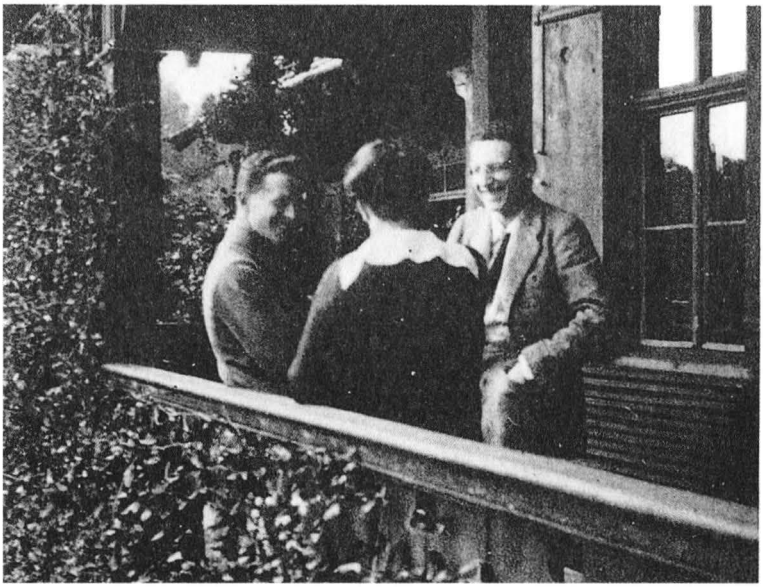
çıkacağı *doğru* değil midir?" Pekâlâ, diye yanıtlar Wittgenstein, eğer farklı bir çıkarım yapsak ne olur? Doğruyla nasıl bir çatışmaya gireriz?

Metremiz ahşap ya da çelik yerine çok yumuşak lastikten yapılmışsa doğruyla nasıl çatışmaya girmemiz gerekir? – "Eh, o zaman masanın gerçek ölçüsünü bilemememiz gerekir." – Demek istediğiniz: sert cetvellerimizle alacağımız *o* ölçüyü almamamız gerektiği ya da alacağımızdan emin olamayacağımız. [*Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, I, s. 5]

Burada anlatılmak istenen, doğru ya da yanlış muhakeme ölçütünün, dışsal bir Platoncu doğrular dünyası tarafından değil, daha çok kendimiz, "bir *gelenek*, bir *kullanım* ve belki de pratik ihtiyaçlarımız" tarafından sağlandığıdır. Yumuşak olanlar yerine sert cetveller kullanma geleneği *daha doğru* değildir; sadece daha kullanışlıdır.

Ayrıca Wittgenstein mantıkçılığın kalbinde yatan benzetmeye de saldırır: matematiksel bir kanıtla mantıksal bir sav arasındaki analoji. Mantıksal bir savda bağlantılar çeşitli (ampirik) önermeler arasında, bir sonucun doğruluğunu saptama niyetiyle yapılır: Bütün insanlar ölümlüdür; Sokrates bir insandır; *o halde* Sokrates ölümlüdür. Öte yandan matematiksel bir kanıtın sonucu asla ampirik bir önermenin doğruluğu değil, genel olarak uygulanabilir bir *kuralın* saptanmasıdır. Bu özel saldırıda, Wittgenstein'ın matematiksel ve ampirik önermeler arasında analoji olmadığını göstermesi gerekiyordu, ama bu nokta üzerine olan değinileri tam anlamıyla tatmin edici değildir. Tatmin edici olmadığını zaman zaman kendisi de kabul ederek metnin içinde dile getirmiştir: "Ben yalnızca –beceriksiz bir biçimde– aritmetik bir önerme ile ampirik bir önermenin rolleri arasındaki açık bir

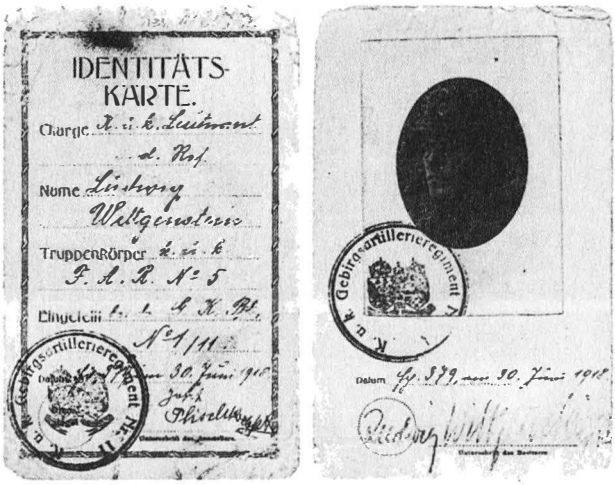

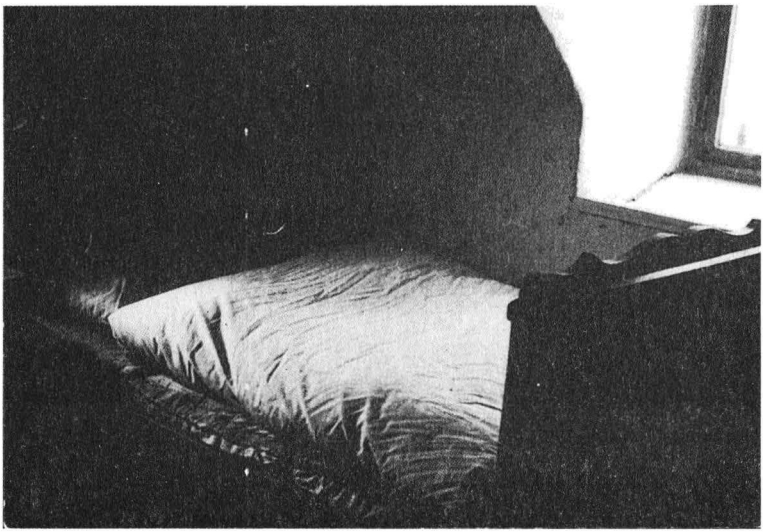
24 *en yukarıda*: Hochreit'ta aileyle birlikte.

25 *yukarıda*: Ludwig, Helene ve Paul Hochreit'ta.

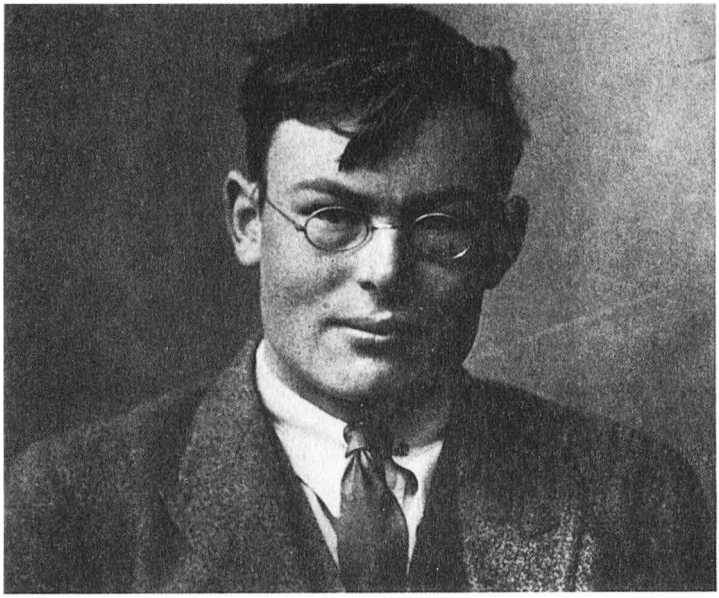
26&27 *aşağıda*: Wittgenstein'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri kimlik kartı.

28 *en altta*: Wittgenstein'ın Trattenbach'taki "*Zum Braunen Hirschen*" konukevindeki odası.

IDENTITÄTS-
KARTE.
Charge k. u. k. Leutnant
d. Res.
Name Ludwig
Wittgenstein
Truppenkörper k. u. k.
F. A. R. № 5
Eingetheilt k. k. 2. K. Bt.
№ 1/111
30. Juni 1918
Gebirgsartillerieregiment
Datum 30. Juni 1918

30 Frank Ramsey.

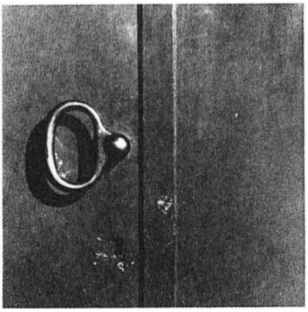
29 Wittgenstein, Schneeberg'in eteğindeki Puchberg'te öğrencileriyle.

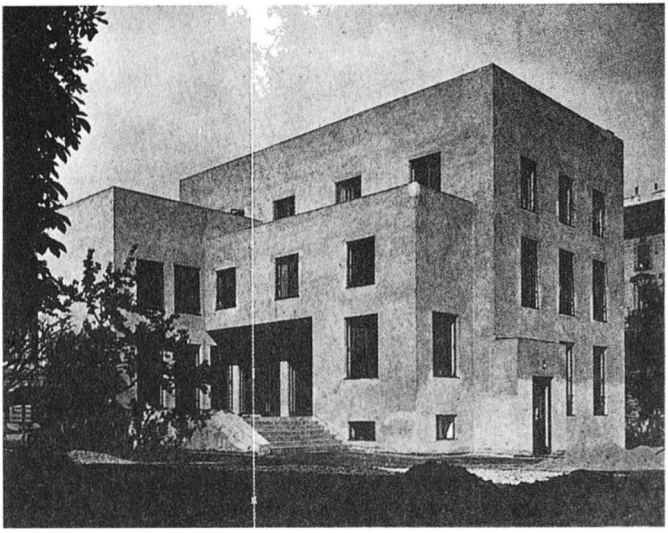
31 *solda*: Wittgenstein, **1925**.

32&33 *aşağıda ve sağda*: Wittgenstein'ın kız kardeşinin Kundmanngasse'deki evi için tasarladığı kapı-kolu ve pencere-kancası örnekleri.

34 *en altta*: Kundmanngasse'deki ev.

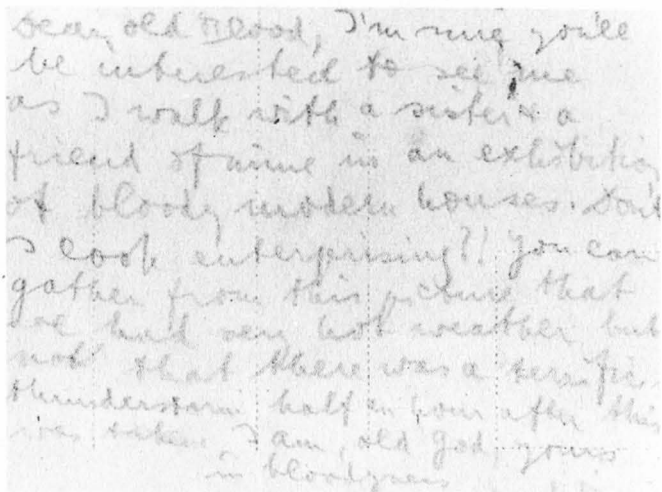

35&36 Wittgenstein'ın portreleri: yukarıda Trinity Kolej'den burs kazandığında, **1929**; sağda Araştırma Görevlisi olduğu sıradaki portresi, **1930**.

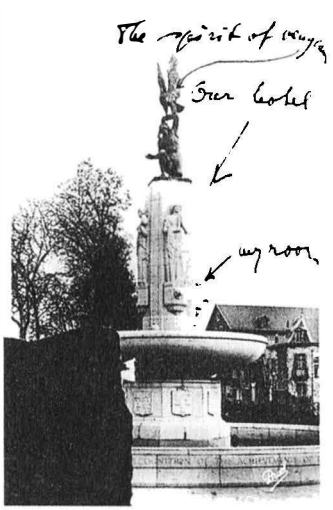
37&38 Viyana'dan Gilbert Pattisson'a yollanmış kartpostal: "Sevgili yaşlı uğursuz, Eminim ki beni kız kardeşim ve bir arkadaşımla birlikte müthiş modern evlerden oluşan bu sergide yürürken görmek senin ilgini çekecektir. Sence de çok atik gözükmüyor muyum? Bu fotoğraf'a bakarak havanın çok sıcak olduğunu düşünebilirsin, ama durum öyle değil, bunun çekilmesinden yarım saat sonra korkunç bir fırtına koptu. Uğursuzca sevgilerimle, Ludwig."

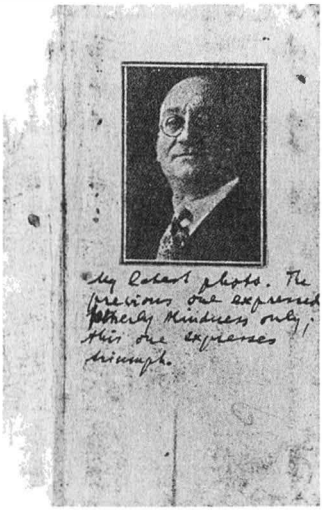
39 *aşağıda*: Wittgenstein ve Francis Skinner Cambridge'de.

40 *en altta*: Wittgenstein yeğeni Marie Stockert'le (Helene'in kızı)

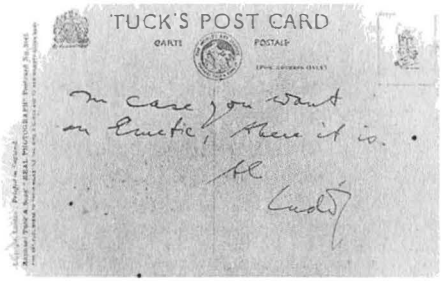

41 *en yukarıda solda*: Wittgestein tarafından Fransa Tours'da tatildeyken Pattison'a yollanmış kartpostal, **1949**.

43 *yukarıda*: Wittgenstein Fransa'da Gilbert Pattisson'la tatildeyken, **1936**.

42 *solda*: Wittgenstein'ın Gilbert Pattisson'a yolladığı tipik bir "saçmalık": "En son fotoğrafım. Bir önceki yalnızca babacan bir şefkat ifade ediyordu, bu ise zafer."

44&45 *aşağıda ve sağda*: Wittgenstein'ın Münih'teki Chamberlain diplomasisine yönelik huysuz tepkisi: "Bir Kusturucuya ihtiyacın olursa diye, işte burada bir tane var."

46 *yukarıda*: Wittgenstein Trinity'deki Fellows Garden'da (fotoğrafı çeken Norman Malcolm).

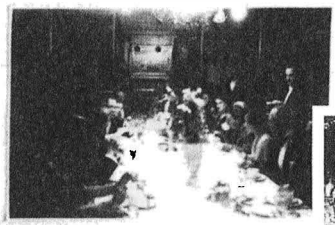

50 *sağda*: Wittgenstein Swansea'de (fotoğrafı çeken Ben Richards).

47 *solda*: Wittgenstein'ın fotoğraf albümünden: Francis Skinner ve Viyanadaki Yılbaşı'nda ailesi ve arkadaşları.

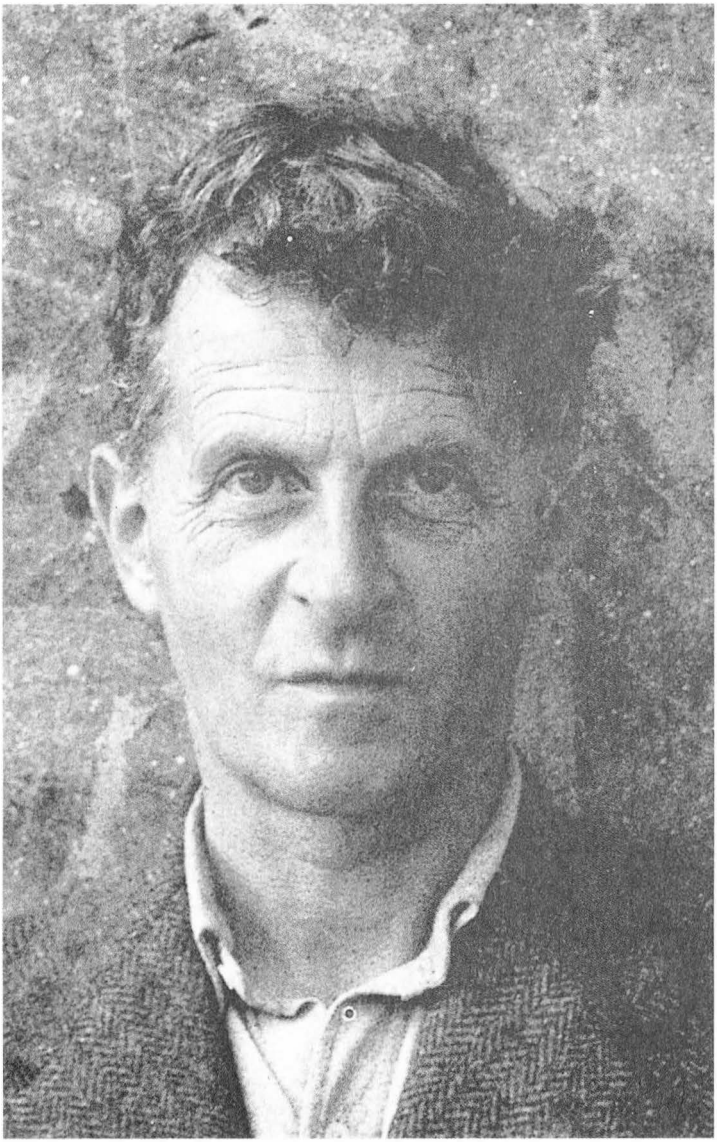
49 *aşağıda*: Tommy Mulkerrins, Connemara'daki küçük, ama kalabalık kulübesinin önünde annesi, teyzesi ve kız kardeşleriyle.

48 *solda*: Kingstonların İrlanda, Wicklow'daki çiftlik evi, Wittgenstein **1948**'de burada kalmıştı.

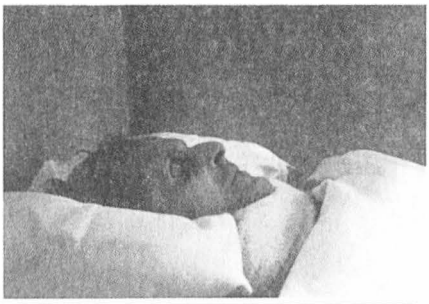

51 Wittgenstein ve Ben Richards Londra'da.

52 *sağda*: Wittgenstein'ın çekilmiş en son fotoğraflarından biri; von Wrightların Cambridge'deki evinin bahçesinde; Wittgenstein fotoğraf çekilirken yatağından çarşafını getirmiş ve arkasına asmıştı.

53 Wittgenstein'ın ölüm döşeği.

54 Wittgenstein'ın Cambridge, St. Giles'deki mezarı.

benzerlikle birlikte *temel* farklılığa işaret ediyorum."[40] Bu noktayı sunumundan ya da matematik felsefesindeki başka konuları ele alış biçiminden asla memnun olmadı ve sonraki altı yıl boyunca tekrar tekrar bunu iyileştirmeye çabaladı.

Yazma aşamasında Wittgenstein bu eserinden hoşnutsuzdu. Günlüğünde eserini sık sık ve sert bir biçimde eleştirir. Tarzının kötü, fazlasıyla belirsiz olduğunu ve sürekli olarak yazdığının üstünü çizip düzeltmesi gerektiğini tekrar tekrar söyler: "Yazarken sinirli oluyorum, bütün düşüncelerim tıkneſes. Sürekli olarak, ifade ettiğim şeyi *tam anlamıyla* açıklayamadığımı hissediyorum. Yavan kalıyor."[41] Bu onun kendi sinirliliğini, çok az uyuduğu ve uzun bir süredir güneş yüzü görmediği gerçeğini gösterir. Havanın durumu moralini bozuyordu; çok soğuktu. Fiyort çoktan tamamen donmuştu ve gölün üzeri de buz tutmaya başlamıştı. Artık kürek çekemediğinden, buzun üstünden yürümesi gerekiyordu, ki bu da onu endişelendiriyordu. Noel için Viyana'ya gitmek üzere oradan ayrılana değin gün saydı. Elbette istediği zaman oradan ayrılabilirdi, ama bu doğru olur muydu?

Kaçıp gitmek istiyorum, ama bu yanlış olur ve ben bunu yapamam. Öte yandan belki yapabilirim – *yarın* toplanıp ertesi gün yola çıkabilirim. Ama bunu yapmayı ister miyim? Doğru olur mu? Buradan gitmek yanlış mı? Kesinlikle. Yarın *kötü* bir duyguyla yola çıkmış olurum. Bir ses bana, "Her şeye katlan," diyor. Ayrıca bu her şeye katlanma arzusunda bir kibir de var, ama daha iyi bir şey de. – Şu an buradan daha erken ya da bir an önce gitmeme ikna edici olabilecek tek neden, belki başka bir yerde daha iyi çalışabil-

---

[40] *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, s. 110.

[41] "*Ich bin beim Schreiben nervös und alle meine Gedanken kurz von Atem. Und ich fühle immer, dass ich den Ausdruck nicht ganz verteidigen kann. Dass er schlecht schmeckt*": Elyazması 119, 11.11.37.

mem olacak. Şu an üzerimdeki baskının çalışmamı neredeyse imkânsız kıldığı bir gerçek ve belki de birkaç gün içinde bu tam anlamıyla imkânsız olacak.[42]

Sonraki birkaç gün tekrar çalışabildiğinde hak etmediği bu lütuf için Tanrı'ya şükretti. Gerçekten dindar bir insanın hissetmediği şeyi daima hissettiğini yazmıştı – Tanrı onun ne olduğundan sorumluydu: "Bu durum dindarlığın zıddı. Tekrar tekrar şunu söylemek istiyorum: 'Tanrım, eğer bana yardım etmezsen ben ne yapabilirim ki?'"[43] Ve bu tutum İncil'in öğrettikleriyle uyuşsa da gerçekten dindar bir insanın tutumu değildi, çünkü böyle bir insan kendi davranışlarının sorumluluğunu üstlenirdi. "*Mücadele etmek* zorundasın," diye zorluyordu kendini; "Tanrı'yı boş ver."[44]

Bu zorlamalara rağmen, "şehvetli, zayıf ve bayağı"ydı ve hastalanacağı ya da eve giderken yolda kaza geçireceği gibi bütün eski kaygıları devam ediyordu. Kışı Norveç'te geçirmenin getirdiği tüm sorunlar canını sıkıyordu. Bunlar Russell'ın da 1913'te belirttiği sorunlardı: "Her an değişen zorlu hava koşulları, soğuk, kar, buz vb, karanlık ve

---

[42] "*Ich möchte fliehen, aber es wäre unrecht und ich kann es gar nicht. Vielleicht aber könnte ich es auch – ich könnte* morgen *packen und den nächsten Tag abfahren. Aber möchte ich es? Wäre es richtig? Ist es nicht richtig, hier noch auszuhalten? Gewiss. Ich würde mit einem* schlechten *Gefühl morgen abfahren. "Halt es aus," sagt mir eine Stimme. Es ist aber auch Eitelkeit dabei, dass ich aushalten will; und auch etas Besseres. – Der einzige triftige Grund hier früher oder gleich abzureisen wäre, dass ich anderswo jetzt vielleicht besser arbeiten könnte. Denn es ist Tatsache, dass der Druck, der jetzt auf mir liegt, mir das Arbeiten beinahe unmöglich macht und vielleicht in einigen Tagen wirklich unmöglich*": Elyazması 120, 22.11.37.

[43] Elyazması 120, 28.11.37.

[44] Anılan elyazması.

yorgunluğum her şeyi çok zorlaştırıyor."[45] Elbette Francis'ten teşvik ve sevecen kaygı mektupları alıyordu:

Orada fırtına olmasına üzüldüm. Gölü geçerken lütfen çok dikkatli ol. Hep seni düşünüyor olacağım. Norveç'te birlikte geçirdiğimiz zamanı anımsamayı seviyorum. Bunu düşünmek-bana iyi geliyor. [FS'den LW'ye, 1.11.37]

Ne var ki, Norveç'teki son gecesi, 10 Aralık, geldiğinde, bunu bir tür iç huzuruyla karşılayarak asla dönmemesinin kesinlikle mümkün olduğunu kaydetmişti.

Wittgenstein, Bergen'e dönerken gemide, İsa'nın Dirilişini ve kendisinde bile buna inanma isteği uyandıranın ne olduğunu not etmişti. Eğer İsa öldükten sonra yükselmediyse, o zaman mezarda herhangi bir insan gibi çürümüş olmalıydı. "*O öldü ve çürüdü.*" Korkunçluğunu anlamak için bu düşünceyi tekrar etmesi ve altını çizmesi gerekmişti. Eğer durum böyleyse İsa herhangi bir öğretmenden farksızdı, "ve artık *yardım* edemez; ve biz bir kez daha öksüz ve yalnız kaldık. O yüzden kendimizi bilgelik ve kurguyla mutlu etmemiz gerek." Ve eğer elimizdekilerin tümü buysa, o zaman: "Hayal kurmaktan başka bir şey yapamadığımız, kapatıldığımız ve cennetle bağlantılarımızın kesildiği bir tür cehennemdeyiz." Eğer kurtarılmak, günahtan arındırılmak istiyorsa, o zaman bilgelik yeterli değildi; imana ihtiyacı vardı:

Ve iman da benim spekülatif zekâmla değil *kalbimle*, *ruhumla* ihtiyaç duyduğum şeye duyulan imandır. Soyut aklım değil, ruhum tutkularıyla, tabiri caizse etiyle ve kanıyla kurtarılmalıdır. Belki şöyle söyleyebiliriz: Yalnız *sevgi* Dirilişe inanabilir. Veya: Dirilişe inanan *sevgidir*. Diyebiliriz ki: Kurtarıcı sevgi Dirilişe bile inanır; Dirilişe bile sıkıca tutunur.

[45] Elyazması 120, 30.11.37.

Öyleyse belki de en sonunda yalnızlığın korkunçluğundan kaçmak için yapması gereken şey sevmekti. Bunu yapabilirse kuşkularının üstesinden gelebilir, Dirilişe inanabilir ve böylece kurtarılabilirdi. Ya da belki ilk önce ihtiyaç duyduğu şey, Tanrı tarafından *sevilmekti*:

> Deyim yerindeyse, kuşkularla savaşan şey *kurtarılmadır*. *Buna* sıkıca tutunmak, bu inanca sıkıca tutunmak olmalıdır. Yani bunun anlamı: ilk önce günahlarınızdan kurtarılmalı ve kurtarılmayı bırakmamalısınız – sonra göreceksiniz ki, bu inanca sıkıca tutunmuşsunuz.

İlk olarak günahlarınızdan kurtarılmalısınız: "O zaman her şey farklı ve şu an yapamadığınız şeyleri yapabilir olmanız 'doğal' olacak." Yani Dirilişe inanmak gibi. O halde görünüşe göre, kurtuluş için Dirilişe inanmak gerekliydi, ama Dirilişe inanmak için de kurtuluş gerekliydi. Bu kısırdöngüyü kim kıracaktı: kendisi mi, Tanrı mı?[46]

Norveç'teki korkunç yalnızlıktan kaçtığında, Wittgenstein daha derin bir cehennemden, daha büyük bir yalnızlıktan kaçışının Tanrı'nın sorumluluğu olduğunu söylemişti.

Günahlarını itiraf edebilirdi, ama affetmek onun işi değildi.

---

[46] Elyazması 120, 12.12.37; Wittgenstein'ın günlüğünden yapılan bu uzun alıntının tam metni *Kültür ve Değer*, s. 33'te yer almaktadır.

19. *FINIS AUSTRIAE*[Ψ]

Aralık 1937'de, tıpkı Temmuz 1914'te olduğu gibi Wittgenstein ülkesinin tarihi için kritik bir anda Norveç'ten Avusturya'ya döndü. Önceki kriz Habsburg İmparatorluğu'nun sona ermesine yol açarken şimdiki kriz de Avusturya'nın yok olmasıyla sonuçlanacaktı.

Hitler'in Avusturya'yı Alman *Reich*'ına [Nazi Almanyası] dahil etmeye hem niyeti hem de imkânı olması, Aralık 1937'de bu konuda fikir sahibi olanlar için hiç sürpriz olmadı. *Kavgam* 1925'te yayımlanmıştı ve ilk sayfasında Hitler şöyle demişti: "Alman-Avusturya, büyük anavatanı Almanya'ya dönmek zorundadır... Tek kan, tek Reich gerektirir."[1] Bundan birkaç sayfa sonra da: "ilk gençliğimde, beni asla terk etmeyen ve gittikçe derinleşen bir anlayış edindim: *Almancılık ancak Avusturya'nın yıkılmasıyla korunabilir.*"[2] 1934'teki Nazi *Putsch* [hükümet darbesi] girişimi başarısız olduktan sonra, Hitler Avusturya'yı yıkma politikasını "yasal" yoldan sürdürdü; "Avusturya-Almanya İlişkilerinin İyileştirilmesi" antlaşmasında, Avusturya bir "Alman Devleti" olduğunu onaylamış ve Avusturya şansölyesi Schuschnigg, kabinesine "Milliyetçi Muhalefet" olarak iki Nazi üyesi kabul etmek zorunda kalmıştı. Hitler'in sonradan Versailles Antlaşması'nı reddedişi, yeniden silahlanma kampanyası, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın buna müdahale etmede gönülsüz davranmaları Nazi muhalefetinin Avus-

---

[Ψ] Avusturya'nın Sonu –çn.

[1] Hitler, *Kavgam*, s. 3.

[2] *A.g.e.*, s. 15.

turya'yı bir gün bağımsız bir ülke olarak değil, Nazi Almanyasının bir parçası olarak yönetmesini kaçınılmaz kıldı.

Pek az istisna dışında Viyana'daki Yahudi nüfusunun çoğunluğu eli kulağındaki *Anschluss*'un olası sonuçlarının farkına varmakta yavaş – belki de bunu kendilerine itiraf etmeye gönülsüz– kaldı. Bunun kaçınılmazlığını kabul edenler bile olası etkilerine inanmakta güçlük çekiyorlardı. Tabii ki, Nuremberg Yasalarının Avusturya'da uygulanamayacağı ileri sürülebilirdi. Yahudi nüfusu, Avusturyalı yaşam biçimiyle çok iyi kaynaşmıştı: yüksek mevkilerde pek çok Yahudi vardı, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında pek çok evlilik ve ataları tamamıyla Yahudi olan pek çok sadık Avusturya vatandaşı vardı. Ari ile Ari olmayan arasındaki ayrımın böylesi bulanık olduğu bir ülkede bu yasalar nasıl uygulanabilirdi?

Yani en azından Hermine Wittgenstein böyle düşünüyordu. 1945'te anılarını yazarken, bu kadar saf olabilmesini inanılmaz bulmuştu – "ama," diye ekler, "benden daha zeki insanlar da bu tehlikeli politik olaylara aynı aptallıkla bakmıştı."[3] Bunun ardından gelenlerin ışığında, özellikle 1937 Noelini hoşnutlukla hatırladığı görülür. Aileleriyle beraber erkek ve kız kardeşlerinin dördünün de orada bulunmasından (o sırada kendisi ve Ludwig ailenin tek çocuksuz üyeleridir; dört çocuğu ve sekiz torunu olan büyükanne Helene'nin geniş bir ailesi vardır), okulundan eski ve yeni öğrencileriyle hep birlikte ilahiler söyleyerek, geçmişten söz ederek, gülüp şakalaşarak geçirmekten ne kadar mutlu olduğunu anlatır. En komiği de Noel ağacı etrafında toplanıp Avusturya ulusal marşını söylemeleridir. "Gece yarısı şölen sona erdi, hepimiz bunun şimdiye dek geçirdiğimiz en güzel Noel olduğunu

[3] Hermine Wittgenstein, *Familienerinnerungen*, s. 148.

düşünüyorduk ve gelecek yılki Noelle ilgili plan yapmaya başlamıştık çoktan."[4]

Wittgenstein'ın o zamana ilişkin günlük notlarında bu duygusal *Gemütlichkeit*'tan [rahatlık] eser yoktur. Öte yandan politik olaylardan da bahsedilmez. Ama onun mevcut durum konusunda kız kardeşi kadar saf olduğuna inanmak imkânsızdır. Norveç'te kaldığı süre boyunca tek bilgi kaynağının Fania Pascal'ın gönderdiği *Illustrated London News* [Resimli Londra Haberleri] olduğu doğrudur; öte yandan geçen yıl içinde iki kez Cambridge'de bulunduğu ve orada Pierro Sraffa'nın bilgece politik çözümleme ve yargılarının paha biçilmez avantajından yararlanmış olduğu unutulmamalıdır. Ocak ayındaki Ari olmayan kökenlerine ilişkin itirafının, hem Nuremberg Yasalarının koşulları hem de bunların gelecekte Avusturya vatandaşlarına uygulanması olasılığının farkında olarak yapıldığına inanıyorum.

Yine de günlüğünde politikayı tartışmaz. Bunun yerine kendisinden –Norveç'teki yıpratıcı zamanlarından sonraki zihinsel ve fiziksel yorgunluğundan, birlikte olduğu insanlarla sohbet etmenin ne kadar güç olduğundan, onlarla ne kadar zor konuştuğundan, zihninin fazlasıyla bulanık olduğundan ve orada bulunmasının kendisine ne kadar *gereksiz* olduğunu hissettiğinden– söz eder. Freud hakkında da yazar:

Freud'un düşüncesi: Delilikte kilit bozulmaz, sadece değişir; eski anahtar artık onu açamaz, ancak farklı biçimde yapılmış bir anahtarla açılabilir. [El-yazması 120, 2.1.38; *Kültür ve Değer*, s. 33]

Belki burada da kendisinden, eğer yeni bir anahtar bulabilirse kendi hapishanesinin kapılarını açabileceği duygusundan söz etmektedir; o zaman "*her şey* farklı olacak"tır.

---

[4] *A.g.e.*

Ocak ayının ilk haftasında safra kesesi rahatsızlığı yüzünden yatağa bağlanıp kalmış olsa da, çok yorgun ve zayıf hissetmesinin gerçek nedeninin bu olduğuna neredeyse hiç inanmaz. Yataktayken, şehveti üzerine kafa yormuş ve Francis'e olan duygularını düşünmüştü. Ne zaman hasta olsa, şehvetli düşüncelere açık ve şehvetli arzulara hassas olduğunu yazmıştı. Francis'i bedensel anlamda arzulayarak düşünüyordu, "ve bu da kötü, ama şimdi tam olarak böyle."[5] Francis'ten uzun zamandır haber alamadığı için endişeleniyordu ve her zamanki gibi en kötü şeyi düşünme –örneğin, Francis'in ölmüş olma ihtimalini göz önünde bulundurma– eğilimindeydi: "Düşündüm ki: eğer ölmüşse bu iyi ve doğru olur, böylece 'aptallığım'dan kurtulurum." Bu karanlık, ben-merkezci düşünceye hemen karşı çıktı, ama yalnızca kısmen: "Her ne kadar böyle düşünsem de, sadece *yarı yarıya* ciddiyim."[6]

Arada bir fark varsa da bu nitelendirme yine de şok edicidir. Meseleyi bir kez daha düşündükten sonra, Francis'in ölümünün iyi bir şey olabileceğini düşünmeye gerçekten hâlâ *yarı yarıya* bile olsa eğilimli miydi?

"Üşüyorum ve kendi içime gömüldüm," diye yazmış olması,[7] Viyana'da herhangi biriyle aşka dayalı bir ilişkisinin olamayacağını düşündüğü gerçeğini ortaya koyar. Alleegasse'deki rahat hayatın kendisi için iyi olmadığını düşünmeye eğilimliydi, ama başka nereye gidebilirdi ki? Norveç'teki evinin yalnızlığının katlanılamaz olduğunu görmüştü ve Cambridge'deki akademik yaşama tekrar girmeye istekli de-

---

[5] Elyazması 120, 5.1.38.

[6] Elyazması 120, 4.1.38.

[7] Anılan elyazması.

gildi. Yine Dublin kendini çekici bir alternatif olarak sunuyordu. Orada Drury'yle birlikte olabilir, hatta psikiyatri eğitiminde Drury'ye katılabilirdi. Her şey sürekli değişiyordu; artık nerede yaşamak istediğini bilmediği gibi ne yapabileceğini de bilmiyordu. Ama bir tek şeye emindi: konuşabileceği birisiyle birlikte olmaya ihtiyacı vardı.†

Wittgenstein 8 Şubatta Dublin'e vardı ve Drury'nin Chelmsford Road'daki eski dairesine taşındı. Oradaki ikinci gününde kendini: "dinsiz, huysuz, sıkıcı" olarak tanımlamıştı. Çalışamamanın, ne yapması gerektiğini bilememenin, yalnızca ot gibi yaşayarak beklemenin o "iğrenç hali" içindeydi. Hâlâ *yalan söyleme* eğiliminde olduğunu söylüyordu: "Tekrar tekrar, kendimle ilgili gerçekleri söyleme kararlılığını gösteremediğimi görüyorum. Ya da bunu kendime yalnızca bir an için itiraf edip, daha sonra unutuveriyorum." Bencilliği, yüreksizliği ve gerçeklerden duyduğu korku onu kendisiyle ilgili kabul etmek istemediği şeyleri saklı tutmaya itiyordu: "artık onları bulabilecek kadar *zeki* olmayacağım zamana dek."[8] Iki gün sonra, anlaşıldığı kadarıyla hiçbir şey yapmadığı Dublin'e geldiğinde pişman olmaya

† Wittgenstein'ın Francis'le değil de Drury'yle birlikte olmayı tercih etmesi bir açıklama gerektirir. Ancak maalesef bu konuda tahminlerde bulunmak zorundayız; günlüğünde Francis'le birlikte olmak için Cambridge'e gitmesi gerektiği fikrini aklından bile geçirmez. Belki kaçtığı Francis değil Cambridge'dir ya da belki orada doktorluk eğitimi alabileceği olasılığı Dublin'i onun için çekici kılmıştır. Ama yukarıda alıntılanan cümlelerin ışığında, Cambridge'i itici bulma nedeninin Francis'e duyduğu arzu ve Francis'in de ona karşı neredeyse ezici arzusu olma olasılığı da vardır. – Kendisiyle Francis arasındaki şehveti, kendi içinde görmeyi dilediği şeyle bağdaştıramıyordu.

8 Elyazması 120, 10.2.38.

başlamıştı; "öte yandan beklemem gerekecek, çünkü hâlâ hiçbir şey pek net değil."[9] Dublin'deki bu ilk birkaç hafta felsefeye ilişkin çok az not aldı; felsefi düşünceleri adeta uykuya dalmıştı: "Her açıdan yeteneğim bir tür yarı-uyku halinde."[10]

Felsefi düşünceleri uyurken psikiyatr olma fikri uyanmıştı. Drury'den St. Patrick's Hastanesi'ne kendisi için bir ziyaret ayarlamasını istedi; böylece ciddi zihinsel hastalıkları olan hastalarla tanışabilecekti. Bunun kendisi için çok ilgi çekici bir konu olduğunu söyledi. Ziyaretten sonra (İngilizce olarak) şöyle yazmıştı: "Manyağın içindeki akıllı adamı gör! (ve kendi içindeki deli adamı.)" Bunu izleyen birkaç hafta boyunca, haftada iki üç kez, uzun süredir orada bulunan hastaların bazılarını ziyarete gitti. Yine de bunun nereye varacağı konusunda kararsız kaldı.

O sırada Drury doktorluk eğitiminin son yılındaydı ve Dublin Şehir Hastanesi'nde kalıyordu. Wittgenstein'a hastanenin acil kısmında çalıştığı zaman yaptığı sakarlıklardan rahatsız olduğunu ve tıbbı seçmekle bir hata yapıp yapmadığını merak ettiğini söyledi. Tıp eğitimi alıp almama konusunda kendi tereddüt etse de Wittgenstein Drury'nin şüphelerini ortadan kaldırmada hızlı davrandı. Ertesi gün, Drury ondan kararlılıkla şunları söyleyen bir mektup aldı: "Hata yapmadın, çünkü o zamanlar bildiğin ya da bilmenin gerekli olduğu, ama gözden kaçırdığın hiçbir şey yoktu." Drury'ye şunları vurgulamıştı: "Kendini değil, başkalarını düşün":

İnsanların fiziksel ve zihinsel acılarına bak, onlara yakınsın ve bu sıkıntılarına iyi bir ilaç olmalı. Bir diğer yol, ne zaman ihtiyacın olursa dinlenmen

[9] Elyazması 120, 14.2.38.

[10] Elyazması 120, 15.2.38.

ve kafanı toplamandır. (Benimle olmaz bu, çünkü ben seni dinlendirmem.) ... Hastalarına daha yakından, başı dertte insanlar olarak bak ve bu kadar çok insana "iyi geceler" deme fırsatının daha çok tadını çıkar. Bir tek bu bile çoğu kişinin seni kıskanmasına yol açacak cennetten bir hediyedir. Ve inanıyorum ki, böyle şeyler yıpranmış ruhunu iyileştirecektir. Dinlendirmeyecektir; ama yalnızca sağlıklı bir biçimde yorulduğun zaman dinlenebilirsin. Sanırım bir biçimde, insanların yüzüne yeterince yakından bakmıyorsun.

Mektup şöyle bitiyordu: "Sana iyi düşünceler, ama daha çok da iyi duygular diliyorum."[11]

Avusturya'nın 1938'in ilk aylarında yüz yüze geldiği krizden Wittgenstein'ın günlüğünde ilk kez 16 Şubatta söz edilir. "Çalışamıyorum," ardındansa şöyle yazmıştı:

Milliyetimin olası bir değişikliğini çok fazla düşünüyorum. Bugünkü gazetede, Avusturya ile Almanya arasında daha fazla bir zorunlu yakınlaşma olduğunu okudum. – Ama gerçekten ne yapmam gerektiğini bilmiyorum.[12]

Aynı gün, "Milliyetçi Muhalefet"in Nazi lideri Dr. Arthur Seyss-Inquart, Avusturya İçişleri Bakanlığı'na atandı ve Hitler'le Schuschnigg'in Berchtesgaden'deki buluşmasının önemi bütün dünya tarafından anlaşıldı.

Bu buluşma 12 Şubatta gerçekleşmiş ve başlangıçta Avusturya'da, iki ülke arasındaki daha samimi ilişkilerin bir işareti olarak kutlanmıştı. Ancak daha sonra fark edildi ki, bu "dostça müzakere"de Hit-

---

[11] Mektubun tam metni *Hatıralar*, s. 95-6'da yer almaktadır.

[12] *"Kann nicht arbeiten. Denke viel über einen eventuellen Wechsel meiner Nationalität nach. Lese in der heutigen Zeitung, dass eine weitere zwangsweise Annäherung Österreichs an Deutschland erfolgt ist. – Aber ich weiss nicht, was ich eigentlich machen soll"*: Elyazması 120, 16.2.38.

ler, Schuschnigg'den, Nazi bakanlarının Avusturya polisinden, ordusundan ve mali işlerinden sorumlu olmalarını talep etmiş ve şöyle bir tehdit savurmuştu: "Ya taleplerimi üç gün içinde yerine getirirsiniz ya da ordum Avusturya topraklarına girer."[13] 15 Şubatta *The Times*'da şu haber yer almıştı:

Eğer Herr Hitler'in Dr. Von Seyss-Inquart'ın Avusturya polisini de kontrol edebilecek Avusturya İçişleri Bakanı yapılması önerisi kabul edilseydi, Avusturya'daki Nazi karşıtlarının görüşüne göre bu, çok geçmeden Avrupa haritasına boydan boya "*finis Austriae*" [Avusturya'nın sonu] sözcüklerinin yazılması anlamına gelirdi. [George Clare, *Last Waltz in Vienna* (*Viyana'da Son Vals*), s. 166'da alıntılanmıştır]

Ertesi günkü gazete, Seyss-Inquart'ın bakanlık yeminini ettikten hemen sonra Berlin'e gitmek üzere Viyana'dan ayrıldığını kuru bir ifadeyle bildirdi: "İçişleri Bakanı'nın ilk işinin yabancı bir ülkeyi ziyaret olması, Hitler-Schuschnigg buluşmasından sonra Avusturya'nın kendisini içinde bulduğu olağandışı durumun açık bir belirtisidir."[14]

Sonraki birkaç hafta Wittgenstein gelişmeleri yakından takip etti. Her akşam Drury'ye: "Haber var mı?" diye soruyordu, ki olasılıkla Drury de Wittgenstein'ı o günkü haberleri anlatarak yanıtlıyordu. Ama Drury'nin anılarında hangi gazeteleri okuduğu yer almaz. *Anschluss*'a yol açan günleri anlatma biçiminin, en azından biraz tuhaf olduğu söylenebilir. 10 Mart akşamı Wittgenstein'a bütün gazetelerde Hitler'in Avusturya'yı istila etmeye hazırlandığı haberlerinin olduğunu söylediğinde, Wittgenstein'ın buna hayli görülmedik bir saflıkla yanıt

[13] Roger Manvell ve Heinrich Fraenkel, *Hitler: The Man and the Myth*, s. 142'de alıntılanmıştır.

[14] George Clare, *Last Waltz in Vienna*'da [*Viyana'da Son Vals*] alıntılanmıştır.

verdiğini yazar: "Bu aptalca bir dedikodu. Hitler Avusturya'yı istemez. Avusturya hiçbir işine yaramaz." Drury'nin anılarına göre, ertesi akşam Hitler'in Avusturya'yı gerçekten aldığını ona söylemesi gerekmişti. Wittgenstein'a, kız kardeşlerinin herhangi bir tehlike içinde olup olmadıklarını sormuştu. Yine Wittgenstein bu soruya da beklenmedik bir kaygısızlıkla yanıt vermişti: "Onlar fazlasıyla saygı görürler, hiç kimse onlara dokunmaya cüret edemez."[15]

Bu ifadeden Wittgenstein'ın 16 Şubat tarihli gazetelerden okuduklarını unuttuğu düşünülebilir – yani Avusturya'nın tehdit altında olmasıyla ilgili hiçbir şey bilmediği, Nazi rejiminin yapısı konusunda tamamıyla cahil olduğu ve ailesinin güvenliğine kayıtsız kaldığı sanılabilir. Bunlar bütünüyle yanlıştır ve Drury'ye bu yanıltıcı izlenimi vermesinin nedeninin, sıkıntılarına bir yenisini eklemek istememesi olduğu düşünülebilir. Drury'nin Wittgenstein'ın sözlerini olduğu gibi kabul etmeye eğilimli oluşuysa, belki de Wittgenstein'a karşı olan sorgusuz sualsiz tutumu ve kendi politik saflığı konusunda çok şey söyler. Sanırım, arkadaşlıklarına ayrı ayrı anlamlar yükleyen Wittgenstein'ın bu konuları Drury'yle tartışmaya değer görmemiş olması da olasıdır. Drury'yle dinsel sorunları tartışırdı; politika ve dünya meselelerini tartışmak için güvendiği insanlar Keynes, Sraffa ve Pattisson'dı.

Ancak bir tek bu örneği alsak bile –yani Wittgenstein'ın olayların farkında oluşu hakkında bilebileceğimiz ya da şüphelenebileceğimiz başka bir şeyi katmadan bile– Drury'nin öyküsü hâlâ biraz kafa karıştırıcıdır. Eğer her akşam Wittgenstein'a haberleri bildiriyorsa, örneğin 9 Martta Schuschnigg'in Avusturya halkına bağımsız bir Avustur-

[15] *Hatıralar*, s. 139.

ya isteyip istemediklerini soran bir halk oylamasına gideceği duyurusunu da söylemiş olması gerekirdi. Ertesi gün Hitler'in işgale hazırlık olarak ordularını Avusturya sınırına dayamasına yol açan da bu duyuru oldu. Eğer Wittgenstein bu ikinci habere Hitler'in Avusturya'yı istediğini yalanlayarak tepki gösterdiyse, kendisi (ya da Drury) Schuschnigg'in halk oylamasının amacının ne olduğunu düşünüyordu? Avusturya'nın bağımsızlığının yeniden doğrulanmasına ne gerek vardı? Kimden bağımsızlaşıyordu?

Dahası, Hitler Avusturya'yı birliklerin sınırda toplanmasının ertesi günü değil, Schuschnigg'in istifa ederek yerine Seyss-Inquart'ın şansölye olduğu gün işgal etmişti. Hitler ve Alman birlikleri, yeni şansölye tarafından 12 Martta davet edilene kadar sınırı geçmediler ve o zaman *Anschluss* resmen etkinlik kazandı. Bu önemsiz bir nokta gibi görülebilir, ama o üç günün olayları, bunları yaşayanların zihnine derin bir biçimde kazındı ve bu günlerin her birinde değişen olaylar Drury için olmasa bile Wittgenstein için çok büyük önem taşımalıydı. Avusturya 10 Martta Schuschnigg'in yönetiminde bağımsız bir devletken 11 Martta Nazi kanunları yönetiminde bağımsız bir devlet; 12 Marttaysa Nazi Almanyasının bir parçası olmuştu. Yahudi kökenli bir Avusturyalı aile için ikinciyle üçüncü gün arasında kesin bir fark vardı: bu da bir Avusturya vatandaşı olmakla bir Alman Yahudisi olmak arasındaki farkı vurgular.

Anschluss gününde Wittgenstein günlüğüne şöyle yazmıştı: "Avusturya hakkında duyduklarım beni rahatsız ediyor. Ne yapmam gerektiğinde kararsızım. – Viyana'ya gitmeli mi, gitmemeli mi? Özellikle Francis'i ve ondan ayrılmayı istemediğimi düşünüyorum."[16]

[16] *"Was ich von Österreich höre, beunruhigt mich. Bin im Unklaren darüber, was ich*

Drury'ye verdiği güvencesine rağmen Wittgenstein ailesinin güvenliği konusunda endişeliydi. İlk tepkisi, onlarla birlikte olmak için bir an önce Viyana'ya gitmek istemek oldu; onu alıkoyan ise, eğer bunu yaparsa Francis'i bir daha asla göremeyebileceği korkusuydu. Yine de ailesine, eğer ona ihtiyaç duyuyorlarsa Viyana'ya gelebileceğini söyleyen bir mektup yazdı.

Bu mektuplaşmalardan bugüne kalan tek mektup, 14 Martta Hitler'in muzaffer tören alayının Viyana'yı boydan boya geçtiği gün Sraffa'nın yazdığı, *Anschluss*'un ardından Wittgenstein'ın konumunu uzun uzun çözümleyen bir mektuptur. Wittgenstein'ın Sraffa aracılığıyla politik görüş ve tavsiyeye hangi düzeyde açık olduğunu kesin bir biçimde ve Wittgenstein'ın Viyana'ya gitmesinin olası sonuçları konusunda tavsiye almak için hemen ona yazmış olduğunu gösterir.

Bu mektup şöyle başlar:

Konuyu muhtemelen karışık bir biçimde tartışmaya başlamadan önce, soruna net bir yanıt vermek istiyorum. Dediğin gibi, Avusturya'dan ayrılabilmen ve İngiltere'ye dönebilmen senin için "yaşamsal önem" taşıyorsa, şüphe yok ki – *Viyana'ya gitmemelisin.*

Sraffa, Avusturya sınırının Avusturyalıların çıkışına kapatılacağı ve bu yasakların kısa zamanda kaldırılabilme olasılığı olsa da eğer Wittgenstein Viyana'ya giderse uzun süre dışarı çıkmasına izin verilmeyeceğine işaret etmişti. "Şüphesiz, artık bir Alman vatandaşı olduğunun farkındasındır," Sraffa şöyle devam etmişti:

---

tun soll, nach Wien fahren oder nicht. Denke hauptsächlich an Francis und dass ich ihn nicht verlassen will": Elyazması 120, 12.3.38.

Avusturya'ya girer girmez Avusturya pasaportun geri alınacaktır: ardından da Alman pasaportuna başvurmak zorunda kalacaksın, eğer Gestapo hak ettiğin konusunda tatmin olursa onu edinebileceksin...

Savaş olasılığına gelince, bilmiyorum: her an çıkabilir veya bir iki "barış" yılımız daha olabilir. Gerçekten hiçbir fikrim yok. Ne var ki, 6 aylık bir barış olasılığına pek güvenemezdim.

Wittgenstein, Sraffa'ya Cambridge'de öğretim görevlisi olmasının durumuna bir faydası olup olmayacağını da sormuş olmalıdır ki, mektup şöyle devam eder:

Eğer her şeye karşın yine de Viyana'ya dönmeye karar verirsen, sanırım: a) Cambridge'de öğretim üyesi olman halinde Avusturya'dan çıkabilme şansın kesinlikle artacaktır; b) bir kez Avusturya'dan (Almanya'dan demeliyim) çıkmana izin verildikten sonra, İngiltere'ye giriş yapmanda hiçbir zorluk olmayacaktır; c) İrlanda veya İngiltere'den ayrılmadan *önce* pasaportunu bir Alman konsolosluğunda Alman pasaportuyla değiştir: Bence kısa zamanda bu değişikliği yapmaya başlayacaklar; ve söz konusu değişimi Viyana'da yapmandansa burada yapman daha iyi; ve eğer bir Alman pasaportuyla gidersen, (yüzde yüz kesin olmamakla birlikte) tekrar dışarı çıkmana izin verilmesi daha mümkün.

"Birkaç şey konusunda dikkatli olmak zorundasın," diye uyarmıştı Sraffa:

1. eğer Avusturya'ya gidersen, Yahudi kökenli olduğundan söz etmemelisin, aksi takdirde sana kesinlikle pasaport vermeyeceklerdir;

2. İngiltere'de paran olduğunu söylememelisin, çünkü sen oradayken parayı Reichsbank'a [Alman Devlet Bankası] aktarman için zorlayabilirler;

3. eğer Dublin veya Cambridge'de kayıt ya da pasaport değişimi için Alman konsolosluğu tarafından çağrılırsan vereceğin cevaplara dikkat et, öfkeyle verilmiş bir cevap Viyana'ya bir daha asla dönememene yol açabilir;

4. Eve gönderdiğin mektuplara çok dikkat et, tamamen kişisel meselelere bağlı kal, çünkü mektuplar kesinlikle okunuyor.

Sraffa, milliyet değiştirme meselesiyle ilgili olarak, eğer Wittgenstein Irlanda vatandaşlığına başvurmaya karar verirse, o zaman bunu Avusturya pasaportu kendisinden alınmadan önce yapması tavsiyesinde bulunmuştu. Çünkü bir Avusturyalı olarak bunu yapmak, bir Alman olarak yapmaktan daha kolay olacaktı. Öte yandan:

Mevcut koşullarda, bir on yıl daha ikamet etmeksizin alabileceğin tek vatandaşlık olan İngiliz vatandaşlığı konusunda bir tereddütün olmasın: ayrıca İngiltere'de bunu almana yardım edebilecek arkadaşların var: ve Cambridge'deki bir işin vatandaşlığı çabucak alabilmeni sağlayacağı kesin. [Piero Sraffa'dan LW'ye, 14.3.38]

Gelecek cuma Italya'ya gitmek üzere yola çıkacak olan Sraffa Wittgenstein'ı, eğer o zamandan önce gelebilirse meseleyi tartışmak için Cambridge'e davet etti, ama uyarıyordu: "sonrasında bana gönderilen mektuplar Italya'ya iletilecek, bu yüzden söylediklerine dikkat et, Italyan sansür memuruna yazıyor olabilirsin." Şöyle bitirmişti: "Bu kafa karıştırıcı mektup için özür dilerim." Bu bitiriş, mektuplaşmalarının geri kalanında eriştiği açıklık ve kesinlik düzeyinin ne olduğu açısından merak uyandırıcıdır.

"Şüphesiz, artık bir Alman vatandaşı olduğunun farkındasındır." Sraffa'nın bu ürkütücü kelimeleri yazdığı gün, Wittgenstein'ın günlüğü onun tam da bu farkındalıkla mücadele ettiğini gösterir:

Şimdi olağanüstü zor bir durumdayım. Avusturya'nın Alman Devleti'ne dahil edilmesi yüzünden Alman vatandaşı oldum. Benim için korkunç bir durum bu, çünkü hiçbir anlamda tanımadığım bir iktidara tabiyim artık. [El-yazması 120, 14.3.38; Nedo, *a.e.*, s. 296'da alıntılanmıştır]

İki gün sonra, "*beyninde* ve dilinde," Avusturya vatandaşlığından çıkmaya karar verdi ve birkaç yıllığına göç etme düşüncesine boyun eğdi: "hiçbir değişiklik olmaz. Ama akrabalarımı yalnız bırakma düşüncesi korkunç."[17]

Wittgenstein Sraffa'nın mektubunu aldıktan hemen sonra, durumu onunla konuşmak üzere Dublin'den ayrılarak Cambridge'e gitti. 18 Martta günlüğüne şunları kaydetmişti:

Dün Sraffa bana, şimdilik hiçbir koşulda Viyana'ya gitmemem gerektiği tavsiyesinde bulundu, çünkü şimdi akrabalarıma yardım edemem ve büyük bir olasılıkla Avusturya'dan çıkmama izin verilmez. Ne yapmam gerektiği konusunda *tam olarak* net değilim, ama şimdilik, sanırım Sraffa haklı.[18]

Sraffa'yla yaptığı bu görüşmenin ardından ne yapacağına karar verdi. İlk önce, Cambridge'de akademik bir işi sağlama alacak, daha sonra da İngiliz vatandaşlığı için başvuracaktı. Bu iki amaçla ilgili olarak yardım için hemen Keynes'e yazdı. Keynes'e durumu açıklayarak başladı: Avusturya'nın ilhakıyla bir Alman vatandaşı ve Nuremberg Yasalarına göre bir Alman Yahudisi olmuştu: "Aynı şey elbette kardeşlerim için de geçerli (ama çocukları için değil, *onları* Ari sayıyorlar)." "Şunu söylemek zorundayım," diye eklemişti, "bütün iğrenç sonuçlarını bir yana koysak bile, bir Alman vatandaşına dönüşme (ya da olma) fikri, beni DEHŞETE DÜŞÜRÜYOR. (Aptalca gelebilir, ama böyle.)" Viyana'ya gitme seçeneğine karşı çıkan Sraffa'nın savlarını

---

[17] Elyazması 120, 16.3.38; Nedo, *a.e.*'de alınıılanmıştır.

[18] "*In Cambridge: Sraffa riet mir gestern vorläufig auf keinen Fall nach Wien zu gehen, da ich meinen Leuten jetzt nicht helfen könnte und* aller *Wahrscheinlichkeit nach nicht mehr aus Österreich herausgelassen würde. Ich bin nicht* völlig *klar darüber, was ich tun soll, aber ich glaube vorläufig, Sraffa hat recht*": Elyazması 120, 18.3.38.

ana hatlarıyla verdi: Avusturya pasaportu elinden alınacaktı ve bir Yahudi olarak yeni bir pasaport verilmeyecekti; bu yüzden de Avusturya'dan çıkması veya tekrar bir iş bile bulması mümkün olmayacaktı. Bir Alman Yahudisi ya da bir İngiliz öğretim görevlisi olma arasında seçim yapacaksa, çok istekli olmasa da ikincisini tercih etmek zorundaydı:

İngiliz vatandaşlığı alma düşüncesi daha önce de *aklımdan geçmişti*; ama temelde hep reddettim bunu: çünkü sahte-İngiliz olmak istemiyorum (sanırım ne demek istediğimi anlayacaksın). Ne var ki, durum benim için şu an tamamıyla değişti. Şimdi iki yeni milliyetten birini seçmek zorundayım; bunlardan biri beni her şeyden mahrum ediyor, diğeri ise en azından yetişkinliğimin çok büyük bir kısmını geçirdiğim, en yakın dostlarımı edindiğim ve en iyi işlerimi yaptığım bir ülkede bana çalışma imkânı veriyor.

... Cambridge'de bir iş bulmaya gelince, orada 5 yıl boyunca "fakülte öğretim görevlisi asistanı" olduğumu hatırlarsın... Şimdi başvuracağım da *bu*, çünkü açıkta başka iş yok. Aslında zaten bunu düşünüyordum, ama şimdi değil, belki gelecek sonbahar yapacaktım. Ama şimdi *bir an önce* bir iş bulmak önemli benim için; çünkü a) vatandaşlığa kabul edilmeme faydası olacaktır b) bunu başaramazsam ve "Alman" olmam *gerekirse*, İngiltere'de bir İŞİM olması halinde, akrabalarımı ziyaret etmek için Avusturya'ya gittiğimde çıkmama izin verilmesi daha kolay olacaktır.

Wittgenstein, Sraffa'nın tavsiyesi üzerine Keynes'den, vatandaşlık başvurusunda yardımı dokunacak bir avukatla –"bu konularda deneyimli biri"– tanıştırılmasını istedi. "Hiçbir mali sıkıntım olmadığını eklemek istiyorum. Yaklaşık 300 ya da 400 sterlinim olacak ve dolayısıyla bir yıl kadar kolaylıkla dayanabilirim."[19]

---

[19] LW'den JMK'ya, 18.3.38. Mektubun tam metni *Briefe*, s. 278-9'da yer almaktadır.

Keynes'in bu mektuba yanıtı günümüze kalmamıştır, ama Wittgenstein'ın üniversitede bir yer edinmesini sağlamak ve İngiliz vatandaşlığına başvurusuna yardım etmek için elinden gelen her şeyi yaptığı açıktır. Bununla beraber Wittgenstein, Keynes'in durumunu yanlış anlamasından her zamanki gibi endişe duyuyordu, bu yüzden Keynes'in mektubunu Pattisson'a gönderip, onu "koklamasını" istedi. Hepsinden önemlisi, Keynes'in onu üniversite yetkililerine ve İçişleri'ne türlerin en zavallısı, düşkün mülteci olarak sunmasından endişeliydi. Bu nedenle Keynes'in Akademik Yardım Konseyi'nden bir burs almaya uygun olabileceği önerisinden kuşkulanmıştı. Pattisson'a, "mülteciler gibi, parası olmayan insanlara destek veren bir kurumdan yardım kabul etmem haksızlık olacağı gibi, *tamamen* yanlış bir kategoride yer almama da yol açacaktır," demişti. Bu noktada öylesine tedirgindi ki, Keynes'in bir avukatla tanıştırmasından faydalanıp faydalanmaması gerektiği konusunda şüphelere kapılıyordu:

> Bu tanıştırmadan *belli belirsiz* bir korku duyuyorum, eğer azıcık da olsa yanlış biçimde ifade edilirse, meseleyi benim için daha zor bir hale sokabilir; örneğin beni bir çeşit *mülteci* olarak gösterirse işin yanlış bir yönünü vurgulamış olur. [LW'den GP'ye, 26.3.38]

Endişeleri asılsız çıktı. Üniversite başvurusuna hemen yanıt verdi ve gelecek dönemin başından itibaren öğretim görevliliği ataması aldı.

İngiliz pasaportu için uzun bekleyişi süresince, ailesinin durumu Wittgenstein'ı çok endişelendirdi. İçinde bulundukları tehlikenin boyutunu kestirmesi zordu ve *Anschluss*'dan kısa bir süre sonra şu notu aldığında da endişeleri giderilmiş olmadı (not İngilizce yazılmıştı):

Canım Ludwig'im,

Gün geçmiyor ki Mining'le ben senden söz etmeyelim; sevgi dolu düşüncelerimiz hep seninle. Bizim için endişelenme lütfen, burada gerçekten iyiyiz, moralimiz yerinde ve burada olmaktan çok mutluyuz. En büyük mutluluğumuz seni yeniden görmek olacak.

Sevgiyle,
Helene[20]

Wittgenstein günlüğünde bunu (kuşkusuz doğru olarak) ciddi bir biçimde ele almaz: "Viyana'dan iç rahatlatıcı *gibi görünen* haberler var. Sansür memuru için yazıldığı besbelli."[21]

Aslında hem Helene hem de Hermine içinde bulundukları tehlikenin önemini anlamakta yavaş davranmışlardı ve sonunda farkına vardıklarında da panige kapıldılar. Hermine, *Anschluss*'dan kısa bir süre sonra, Paul'ün şu haberi nasıl korku dolu bir sesle verdiğini hatırlar:[22] "Yahudi sayılıyoruz!" Hermine, bu haberin Paul'ün kalbine neden böylesi büyük bir korku saldığını anlayabiliyordu. Konser piyanisti olarak kariyeri onun için çok önemliydi ve bir Yahudi olarak konser vermesine izin verilmeyecekti; ayrıca ülkede uzun yürüyüşler yapmayı severdi ve "*Juden verboten*" ["Yahudiler giremez"] yazılı tabelalar, yürüyüşlerinin keyfini büyük oranda azaltıyor olmalıydı. Ama Hermine'nin kendisi için, Alman yasalarına göre bir Yahudi sayılması gerçeği pek bir şey ifade etmez görünmektedir. Hayatının çoğunu kendi dört duvarı içinde geçirmişti ve toplum içinde eskiden ona selam veren birkaç kişi artık bunu yapmasa da, kesinlikle aynı biçimde yaşamaya devam edecekti.

---

[20] Nedo, *a.e.*, s. 300'de yer almaktadır.

[21] Elyazması 120, 25.3.38.

[22] Bkz. Hermine Wittgenstein, *a.e.*, s. 154-81.

İlk başta Paul, ailenin Ari muamelesi görmesi için teminatlar bulmaya çalıştı; temelde her zaman sadık, vatansever vatandaşlar olmuşlardı ve ülkeleri için çok şey yapmışlardı. Bu amaçla o ve Gretl (bir Amerikan vatandaşı olarak Gretl kişisel bir tehlike içinde değildi) Nazi yetkilileriyle pazarlık yapmak üzere Berlin'e gittiler. Başvuruları hiçbir sonuç getirmedi. İki kuşak öncesinden Ari büyükbaba ya da büyükanneye sahip olduklarına dair kanıt gösterebilmelerine karşın, onlara yine de Yahudi kaldıkları söylendi.

Ailenin bir diğer kolu, Wittgenstein'ın soyundan gelen Milly Hala, Hermann Christian Wittgenstein'ın Ari kimliğini gösteren belgeleri ortaya çıkarmak için çaba sarf etti. Berlin arşivlerinde, Milly'nin büyük torunu Brigitte Zwiauer tarafından yazılmış ve Hermann Christian davasını savunan bir rapor bugüne kalmıştır. Bu rapor *Reichstelle für Sippenforschung*'a ("Soyağacı Araştırma Bakanlığı," kimin Ari olup olmadığını belirlemekten sorumlu Nazi bakanlığı) hitaben yazılmıştı ve Hermann Christian'ın ailede, asil Waldeck ailesine mensup bir üyenin gayri meşru oğlu olarak bilindiği ifade ediliyordu. Zwiauer, bununla ilgili doğrudan bir kanıt olmadığını kabul eder, ancak aksi bir kanıt olmadığını da vurgular; Hermann Christian Yahudi toplumu içinde yetişmiş olsa da bir Yahudinin oğlu olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Onun Ari kökenlerine ilişkin dolaylı bir kanıt olarak, Hermann ve Fanny'nin onbir çocuğunun fotoğraflarını raporuna ekler. "Bu çocukların tamamen Yahudi iki ebeveynin soyundan gelmesi," diye iddia eder, "biyolojik olarak bize imkânsız görünmektedir."[23] Rapor, Hermann'ın kendine "Christian" göbek adını benimsediğine, yetişkin yaşamında Yahudi toplumuyla ilişkide bulunmaktan

[23] Brigette Zwiauer, "An die Reichstelle für Sippenforschung," 29 Eylül 1938.

sakınan bir antisemit olarak bilindiğine ve çocuklarının Yahudilerle evlenmesine izin vermediğine işaret eder. Bu rapor 29 Eylül 1938 tarihlidir; ancak Naziler bunu kabul etmelerinde fayda gördükleri yaklaşık bir yıl sonrasına dek söz konusu rica görmezden gelinmiştir.

Hermine, Gretl ve Helene'nin bu raporla hiçbir ilgileri yoktu. Onlara göre Hermann Christian, Moses Maier'in oğluydu ve eğer bunun anlamı Alman yasalarına göre Yahudi sayılmalarıysa, o zaman öyleydiler. Büyük olasılıkla Paul, Alman *Reich*'ında Yahudi olmanın sonuçlarından kaçmak için gerekli olan her tür girişimde bulunmuştu. Sonuçta yeniden sınıflandırılmayı ümitsiz buldu ve dolayısıyla sadece, Büyük Almanya'dan mümkün olan en kısa sürede ayrılmanın yollarını aradı. Hermine ve Helene'yi de aynı şeyi yapmaları için uyarmıştı – her şeyi arkalarında bırakmalı ve İsviçre'ye gitmeliydiler. Bir ev yanıp kül olduğunda, yapılacak mantıklı şeyin pencereden atlamak ve içerideki şeyleri unutmak olduğunu iddia ediyordu. Ama Hermine arkadaşlarından, ailesinden ve sevgili Hochreit'ından ayrılamadı; Helene ise çocuklarından ve torunlarından ayrılmayı göze alamadı. Her ikisi de gitmeyi reddettiler. Temmuz 1938'de, karşılıklı sarf edilen kötü sözlerden sonra, Paul kız kardeşlerini Avusturya'da bıraktı ve İsviçre'ye yalnız gitti.

Helene ve Hermine, yazı Hochreit'ta geçirmek üzere Viyana'dan ayrıldılar; hâlâ Yahudi olmalarının kendileri için herhangi bir tehlike yaratmayacağına inanıyorlardı. Onları bu inançtan Gretl kurtardı; Eylül ayında Hochreit'a gelip, Almanya'nın dışında, konuyla yakından ilgisi bulunan insanlar tarafından savaşın her an (bu, Çekoslovakya krizinin ortaya çıktığı zamandı) patlak verebileceğine yaygın bir biçimde inanıldığını anlattı. Ayrıca Almanya'daki Yahudilerin yakalana-

rak, yetersiz beslenip kötü muamele görecekleri toplama kamplarına yerleştirileceği de biliniyordu. Gretl, Hermine ve Helene'yi Avusturya'dan ayrılmaları için uyarmıştı.

Bununla birlikte artık Alman Yahudilerinin İsviçre'ye giriş yapması artık mümkün değildi ve başka planlar hazırlamak gerekmişti. Gretl'ın önerisi üzerine, Hermine, kendisi ve Helene için Viyana'daki bir Yahudi avukattan Yugoslav pasaportları satın almayı kabul etti. Görünüşe göre Hermine, onlar adına pasaportları almak için Yugoslavya'ya giden Arvid Sjögren'in, aldıklarının sahte belgeler hazırlayan bir atölyede yapıldıklarını bildirene dek, Yugoslav hükümetinin vatandaşlık verme yolunun bu olduğuna inanıyordu.

Hermine yine de planı sürdürdü ve sahte pasaportları kullanarak İsviçre'ye vize almak için tek başına Münih'e gitti. Çok kısa bir süre sonra, polis bu özel sahtekârlığın kaynağını araştırmaya başladı ve Hermine ve Helene, İsviçre'ye gitmek üzere uçağa binemeden, Gretl ve Arvid'le beraber tutuklandılar. Bir gece fazladan kalan Gretl dışında her biri iki gece hapiste kaldılar. Bunu izleyen davada Gretl, tüm fiyaskonun tek sorumlusu olarak kendini gösterdi ve bu iddia yargıç tarafından kabul edildi. Buna karşın Hermine'ye göre en iyi savunmaları, görünümleri ve konuşma tarzlarıydı. Mahkeme huzurunda, *Kavgam*'da tarif edilen kirli, pis kokan, kaftan giyen Yahudiler olarak değil, yüksek burjuvadan ünlü ve zengin bir Avusturyalı ailenin onurlu üyeleri olarak bulunmuşlardı. Dördü de haklarında yapılan suçlamalardan aklandılar.

Wittgenstein'ın bu öykünün ne kadarını bildiğini söylemek imkânsızdır. Ne olursa olsun, kız kardeşlerinin durumundan duyduğu endişe hasta düşmesi için yeterli olmuştu. Ekim 1938'de Moore'a yazdığı bir mektupta, "son bir iki aydır müthiş bir sinir gerginliği"nden

bahseder ve bunu şu gerçeğe bağlar: "Viyana'daki ailemin başı büyük belada."[24] Kız kardeşlerine elinden gelen yardımı yapabilmek için, Viyana'ya giderken kullanmayı düşündüğü İngiliz pasaportunu beklemek onun için katlanılmaz bir hal almıştı. Tüm bu gerginliğin ortasında, Neville Chamberlain'in Münih'ten dönüşünün "günümüzde barış" ifadesiyle sunulması, bardağı taşıran son damla oldu. Wittgenstein, Gilbert Pattisson'a Chamberlain'in "başarı"sını kutlamak için basılmış kartpostallardan birini gönderdi. Chamberlain'le karısını gösteren resmin altında şunlar okunuyordu: "Barış hacısı. Bravo Bay Chamberlain!" Kartın arkasına Wittgenstein şöyle yazmıştı: "Bir Kusturucuya ihtiyacın olursa diye, işte burada bir tane var."[25]

1938-39 kışında Reichsbank, Wittgenstein ailesinin elinde bulunan çok büyük miktardaki dövizi soruşturmaya başladı. Nazi kanunlarına göre, Reichsbank'ın, aileyi paranın onlara devredilmesi konusunda zorlama yetkisi vardı. Ancak servetin korunması için yapılmış karmaşık düzenlemeler yüzünden parayı üzerlerine geçirmeleri zordu. Bu durum Gretl'ın aklına, kız kardeşlerinin güvenliğini sağlamak için başka bir olasılık getirdi: Hermine ve Helene'nin Ari muamelesi göreceklerini gösteren yazılı bir belge karşılığında, söz konusu dövizi onlara devretmeye razı olacaklardı.

Böylece Berlin'deki yetkililerle Wittgensteinlar arasında uzun süren bir pazarlıklar dizisi başlamış oldu. Bu pazarlıklar, Wittgensteinların dövizinin transferi karşılığında, Brigitte Zwiauer tarafından geçen yıl hazırlanan raporun Nazilerce kabul edilmesiyle sonuçlandı. Paul ile ailenin geri kalanı arasındaki anlaşmazlık yüzünden, pazarlık-

[24] LW'den GEM'ye, 19.10.38.

[25] LW'den GP'ye, Eylül 1938.

ların bir çözüme ulaşması güç olmuştu. O sıralar İsviçre'den ayrılmış ve Amerika'da yaşamaya başlamış olan Paul, kız kardeşlerinin Avusturya'da kalma yönündeki saçma arzusunu tatmin etmek için Nazilerle anlaşma yapmaya karşıydı. Nazilerin eline böylesi büyük bir servet vererek yardım etmenin yanlış olduğunu savunuyordu. (Hermine bu ikinci iddiayı Paul'ün akıl hocalarına bağlıyordu; bunların kesinlikle Yahudi olduklarına da dikkat çekiyordu – sanki, böyle bir kaygıyı ancak bir Yahudi konuyla ilgili bulabilirmiş gibi.)

Bu tartışmalar, Gretl'ın bütün tarafları memnun edecek bir anlaşma sağlama çabasıyla New York, Berlin ve Viyana arasında yaptığı seyahatlerle, 1939'un bahar ayları boyunca sürdü ve Wittgenstein 2 Haziran 1939'da İngiliz pasaportunu nihayet aldığında sorun hâlâ çözülmemişti. Ancak bir ay sonra, bir anlaşmaya ulaşmada Gretl'a yardım etmek amacıyla Berlin, Viyana ve New York'a gitmek için pasaportunu kullandı. Hermine'nin de dediği gibi erkek kardeşi, ne deneyim ne de mizaç açısından bu tür bir durum için uygundu. Bundan başka (bunu özellikle belirtmemiştir, ama) henüz iki yıl önce itiraf ettiği şey konusunda bir yalanı kabul etmeleri için Nazilere rüşvet vermenin ironisini fark etmemesi imkânsızdı. Yine de söz konusu pazarlıklara yapabildiği kadar kesinlik ve kararlılıkla katıldı. "Ve eğer," diye ekler Hermine, "New York'ta aklındaki şeyi başaramamış olsaydı, suç aslında onun olmazdı."[26] Her yerde ima ettiği gibi, suç Paul'ündü.

Paul'ün itirazlarına rağmen, bu pazarlıkların sonucu, aile servetinin büyük bir kısmının İsviçre'den Reichsbank'a transfer edilmesi oldu ve *Reichstelle für Sippenforschung* Viyana'daki bürosuna resmi bir deklarasyon gönderdi. Buna göre Hermann Christian Wittgenstein ka-

[26] Hermine Wittgenstein, *a.e.*, s. 120.

yıtsız şartsız *deutschblütig* [Alman kanına sahip] oldu. Dolayısıyla Ağustos 1939'da Hermine, Helene ve Hermann Christian'ın bütün diğer torunları, Yahudi değil *Mischlinge* (Yahudi kanı karışmış) olduklarını ifade eden belgeler aldılar.[27] Daha sonra, Şubat 1940'ta Berlin'deki yetkililer daha da ileri gittiler ve *Mischlinge*'leri kapsayan düzenlemelerin Hermann Christian Wittgenstein'ın soyundan gelenlere uygulanabilir olmadığını ifade eden bir bildiri yayımladılar, böylece "Reich Vatandaşlık Yasası"na [Nuremberg Yasaları] göre yapılan ırksal sınıflamaları gelecekte hiçbir güçlük ortaya koymayacak"tı.[28] Böylece Hermine ve Helene savaş yıllarını, görece sıkıntı çekmeden atlatabildiler.

---

[27] Bu belgeler Berlin'de çıkarılmış ve günümüze kadar saklanmışlardır. Hermine'inki 30.8.39 tarihliydi ve üzerinde şöyle yazıyordu: "Eichwald, Teplich 1.12.1874 doğumlu, 16 Argentinierstrasse, Vienna IV'te mukim Hermine Maria Franziska, Yahudi ırkına mensup iki ataya sahip olması nedeniyle 14 Kasım 1935 tarihli birinci Reich Vatandaşlık Yasası uyarınca Yahudi kanı karışmış olarak tanımlanmaktadır."

[28] Bu belge 10 Şubat 1940 tarihlidir ve Nedo, *a.e.*, s. 303'te yer almaktadır.

20. GÖNÜLSÜZ PROFESÖR

Eğer *Anschluss* olmasaydı, Wittgenstein bir daha Cambridge'e döner miydi bilinmez. Ama yaşamda akademi dışında bir yer bulma girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Skinner ve Hutt'ı cesaretlendirdiği gibi, zaman zaman "sıradan" insanlar arasında bir iş bulmaktan söz etse de, bunu gerçekleştirmek için pek az bir çaba sarf etmiş görünmektedir. Rusya'da çalışma ve/ya doktorluk eğitimi alma planlarını daha kararlı bir biçimde kovalasa da, bunlar sağlam ve sarih bir niyete asla dönüşmedi. Belki de kitabını bitirmek için ihtiyacı olan zihinsel huzuru ve yoğunlaşmayı aramaya Dublin'de Drury'yle ya da Norveç'te kendi başına devam edecekti. Ancak biriktirdiği 300 veya 400 sterlin ömür boyu geçinmeye yeterli değildi. Eninde sonunda, para kazanacağı bir iş bulması gerekecekti. Yani 1930'da Moore da söylediği gibi, ürettiği türden malları kullanabilecek birini bulması gerekiyordu. Bu malların en çok talep gördüğü yer, kaçınılmaz biçimde, akademik yaşamda ve özellikle de Cambridge'deydi. Bu yüzden er ya da geç bir öğretim üyeliği için başvurması son derece mümkündü. Ama kesin olarak şu söylenebilir ki, eğer *Anschluss* olmasaydı, bu başvuru Nisan 1938 kadar erken bir tarihte gerçekleşmezdi.

Bunun nedeni yalnızca Wittgenstein'ın o zamanlar öğretmenliğe dönmeye hevesli olmaması değildi; Francis'le olan ilişkisi konusunda da endişeliydi. Yeni yılda günlüğüne düştüğü notların da gösterdiği gibi, Francis'le arasındaki şehvet duygularından kaygılanıyordu ve en azından kendi adına, bu türden cinsel arzuların gerçek aşkla bağdaşıp bağdaşmadığı konusunda endişe duyuyordu. Francis'i, onun şehvetli

"duyarlılığı"nın baştan çıkarmasından uzakta, arada bir mesafe varken sevmeyi tercih ederdi. Ne var ki, Francis'i büsbütün kaybetme korkusu onu Cambridge'e geri getirerek bu baştan çıkarma alanına her zamankinden daha kesin bir şekilde sokmuştu.

Döndükten sonra Francis'in East Road'da bir bakkal dükkânının üstündeki pansiyonuna taşındı ve Francis'in hep istediği gibi, bir çift olarak bir yıldan fazla bir süre orada yaşadılar. Wittgenstein'ın eseri üzerinde birlikte çalıştıkları dönem uzun süre önce sona ermişti. Wittgenstein üniversitede ders verip kitabı üzerinde çalışmaya devam ederken, Francis fabrikada çalışıyordu. Bu dönemde Francis'e ait hiçbir mektup yoktur ya da Wittgenstein'ın şifreli günlük notları arasında konuyla ilgili hiçbir ifadeye rastlanmaz, dolayısıyla bu yıl boyunca ilişkilerinin nasıl ya da neden kötüye gittiğini bilemiyoruz. Tek bildiğimiz, 1939'da ilişkinin kötüleştiği ve sonraki iki yıl yalnızca Francis'in sonsuz sadakati, hatta Wittgenstein'a duyduğu saplantılı aşkın çabalarıyla devam ettiğidir. Anlaşıldığı kadarıyla, Wittgenstein'ın Francis'e duyduğu aşk, aynı zamanda hem çok istediği hem de korktuğu fiziksel yakınlıkla bir arada barınmadı – belki de barınamadı.

Wittgenstein, o zamanki öğrencileri arasında yeni bir müritler kuşağı buldu. Sınıfının, kendini rahat hissettiği sayıyı aşmaması için derslerini hep alışıldığı gibi *Cambridge University Recorder*'da ilan etmedi. Bunun yerine John Wisdom, Moore ve Braithwaite, bu derslerle ilgilenebilecek öğrencilere katılmayı isteyip istemediklerini sordular. Derslere katılan öğrencilerin sayısı ondan fazla değildi. Bu seçilmişler arasında Rush Rhees, Yorick Smythies, James Taylor, Casimir Lewy ve Theodore Redpath da vardı. Sınıfta Wittgenstein'ın hepsini yakından tanıyacağı kadar az sayıda öğrenci vardı; bununla birlikte o

dönemde özellikle Rhees, Taylor ve Smythies'le çok yakın arkadaş oldular.

Dersler Taylor'un odasında yapılıyordu. Yayımlanmış anılarda neredeyse hiç adı geçmeyen Taylor Kanadalıydı, Toronto Üniversitesi'ni bitirmişti, G. E. Moore'un öğrencisi olarak Cambridge'e gelmiş ve Moore aracılığıyla Wittgenstein'ın arkadaşı olmuştu. Savaştan sonra kendisine, bir Avustralya üniversitesinin felsefe bölümünde öğretim görevliliği teklifi geldi, ancak bu görevi kabul etmek üzere yoldayken Brisbane'deki bir bar kavgasında öldü. Smythies, yayımlanmış metinlerde adı çok sık geçen, ama hakkında pek az bilgi verilen esrarengiz kişiliklerden biridir. Wittgenstein'a içten bağlı bir mürit olan Smythies, profesyonel bir felsefeci olmasa da felsefi sorunları ciddi ve derinden düşünmeye asla ara vermemesiyle gerçek bir Wittgensteincı karakterdir. Wittgenstein'ın hayatı boyunca yakın arkadaşı olarak kalmıştır. Cambridge'den ayrıldığında Oxford'da kütüphaneci olarak çalışmaya başlamıştı. Yaşamının sonraki döneminde paranoid şizofrene yakalandı ve Maurice Drury'nin hastası oldu. 1981'de, trajik koşullarda öldü. Böyle insanlar söz konusu olduğunda, özellikle 1930'larda Wittgenstein'ın güçlü biçimde etkilediği kişilerin hiçbirinin (Smythies kadar Drury, Skinner ve Hutt'ı da düşünebiliriz) akademik yaşam içine girmedikleri akla gelir. Bundan dolayı, Wittgenstein'ın etkisinin büyük ve önemli bir yönü, çalışmalarından esinlenmiş geniş akademik literatüre yansımamış ya da yansıyamamıştır. Bu kişiler arasından bir tek Maurice Drury bir şeyler yayımlamıştır; felsefi ve psikolojik konular üzerine kaleme aldığı makale derlenmesi *Sözcüklerin Tehlikesi*, her ne kadar ikincil kaynaklarda tamamen görmezden gelinmiş olsa da, tavrı ve ilgilendiği şeyler açısından, Wittgenstein'a pek çok ikincil metinden daha sadıktır.

Drury doktorluk eğitiminin son yılındaki tatilinde Wittgenstein'ın yeni derslerinden birine katılma fırsatı buldu. Bu derste Wittgenstein öğrencilerinden birine not almayı bırakmasını söylemişti:

> Eğer bu kendiliğinden söylenmiş sözleri yazarsan, bir gün biri çıkıp sanki üstünde düşünülmüş görüşlerimmiş gibi bunları yayımlayabilir. Bunun olmasını istemiyorum. Çünkü şimdi, düşüncelerim bana geldiği haliyle özgürce konuşuyorum, ama tüm bunların daha çok düşünülmesi ve daha iyi ifade edilmesi gerek. [*Hatıralar*, s. 141]

Neyse ki bu talep görmezden gelindi ve bu derslerde alınan notlar gerçekten de yayımlandı.[†]

Wittgenstein külliyatında bu dersler emsalsizdir. Yalnızca işlenen konular bile onları eşsiz kılmaya yeterliydi, çünkü genel olarak matematikle ya da felsefeyle değil, estetik ve dinsel inancı da ele alıyordu. Başka bağlamlarda kullandığı örneklerin çoğunu bu konuları tartışmasına da taşıdığı için –Cantor'un Köşegen Kanıtlaması, Freud'un neden ve akıl arasındaki kafa karışıklığı vb– bu farklılık sanıldığından daha az radikaldir; yani estetik tartışmaları, örneğin matematik felsefesi ya da psikoloji felsefesi tartışmalarından çok da farklı görünmez. Bu dersleri farklı kılan şey, atmosferleridir. Aklına geldiği gibi ve ihtiyatsız bir tarzda konuşması nedeniyle felsefedeki amacına dair en net ifadelerden birini ve bu amacın kendi kişisel *Weltanschauung*'una nasıl bağlı olduğunu ortaya koyarlar. Bunlar aracılığıyla *Mavi Kitap*'ta dile getirdiği gibi, amacının yalnızca felsefecilerin "bilim yöntemini

---

[†] Bkz. *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar Üzerine Seminerler ve Söyleşiler* [*Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*], ed. Cyril Barrett (Blackwell, 1978) [metinde bundan sonra *Seminerler ve Söyleşiler* biçiminde anılacaktır –yn].

gözleriyle görüp karşı konulmaz biçimde baştan çıkıp bilimin yaptığı gibi sorular sorup yanıtlar verirken yol açtıkları zararı" ortaya çıkarmak olmadığı görülmektedir; daha genel anlamda, bilime ve bilimsel yönteme tapınmanın kültürümüzün tamamı üzerinde yarattığı zararlı etkiyi göstermeyi hedefliyordu. Örneğin estetik ve dinsel inanç – elbette Wittgenstein için özellikle can alıcı örnekler– bilimsel yöntemin uygun olmadığı ve buna uydurulmaya çalışıldığında da çarpıtılan, yüzeyselleşen ve kafa karışıklığına yol açan yaşam ve düşünce alanlarına iki örnekti.

Wittgenstein dinleyicilerine yaptığının "insanları düşünme biçimlerini değiştirmeye ikna etmek" olduğunu söylüyordu. Söylediğine göre, bir diğerine karşı bir başka düşünme biçiminin "propagandasını yapıyordu." "Öteki'nden sahiden iğreniyorum," diye ekliyordu.[1] "Öteki"ni, bilime tapınmak olarak tanımlamıştı ve o yüzden bu derslerin bir kısmını, söz konusu tapınmayı yaymaya çalışmanın güçlü ve zarar verici bulduğu biçimleri –zamanın popüler bilim eserlerinden söz ediyordu– kötülemeye ayırıyordu, Jeans'in *Gizemli Evren*'i [*The Mysterious Universe*] bunlardan biriydi:

> Jeans *Gizemli Evren* adında bir kitap yazdı, hiç sevmedim ve yanıltıcı olarak adlandırıyorum onu. Başlığı alalım... *Gizemli Evren* başlığının, Bilim ve Bilim Adamı oluş put olmak üzere bir tür puta tapma içerdiğini söyleyebilirim. [*Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar Üzerine Seminerler ve Söyleşiler* (*Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*), s. 27]

Wittgenstein estetiği tartışırken, felsefenin bu isimle anılan disiplinine katkıda bulunmaya çalışmıyordu. Böyle bir disiplinin olabileceği düşüncesi bile "öteki"nin bir sonucu ya da belirtisiydi. Bunun

---

[1] *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnançlar üzerine Seminerler ve Söyleşiler*, s. 28.

yerine, söz konusu disiplini sanatsal beğeni sorularından kurtarmaya çalışıyordu, özellikle de bir tür estetik bilimi olabileceği düşüncesinden:

Estetiğin bize güzelin ne olduğunu söyleyen bir bilim olduğunu düşünebilirsiniz – ki bu fazlasıyla gülünç. Sanırım bu, ne tür kahvenin daha lezzetli olduğunu da içermeli. [*a.g.e.*, s. 11]

Rhees, bozulma "teorisi" (Wittgenstein'ın örneklerinden birine, Alman müzik geleneğinin bozulmasına dayanarak) hakkında bir şey sorduğunda, Wittgenstein bu sözcüğe dehşetle tepki göstermişti: "Bir teorim olduğunu mu sanıyorsun? Bozulmanın ne olduğunu söylediğimi mi düşünüyorsun? Yaptığım şey, bozulma diye adlandırılan farklı şeyleri tanımlamak."[2]

Wittgenstein estetiğin geleneksel sorularını yanıtlamaya çalışmaktansa ("Güzel nedir?" vb), sanatsal beğeninin bir resmin önünde durup, (felsefi estetik tartışmalarının bazıları okunduğunda böyle düşünebilir) "Bu çok güzel," demekten ibaret olmadığını gösteren bir dizi örnek verir. Beğeni kültürden kültüre değişir, şaşırtıcı çeşitlilikte biçimlere bürünür ve genellikle hiçbir şey *söylememeye* dayanır. Beğeni, kelimelerle olduğu kadar sıklıkta eylemlerle, memnuniyet belirten tavırlarla olduğu kadar nefret belirten tavırlarla da, bir şiir okuma ya da bir müzik parçasını çalma tarzımızla, aynı parçayı ne sıklıkla okuduğumuz ya da çaldığımızla ve bunu nasıl yaptığımızla *gösterilmelidir*. Bu farklı beğeni biçimlerinin, "Sanatsal beğeni nedir?" sorusuna yanıt olarak ayırabileceğimiz tek bir ortak paydası yoktur; karmaşık "aile benzerlikleri" dizileriyle birbirlerine bağlıdırlar. Yani:

Beğeninin neye dayandığını tanımlamak yalnızca güç değil, imkânsızdır.

[2] *A.g.e.*, s. 10.

Neye dayandığını tanımlamak için bütün bir çevreyi de tanımlamamız gerekir. [*a.g.e.*, s. 7]

Hepsinin ötesinde, estetiğin neden ve nasıl anlaşılacağının yanıtını ararken, *nedensel* bir açıklama aramayız. Ne estetik bilimi diye bir şey vardır ne de fizik gibi bilimlerin ya da psikoloji gibi sözde bilimlerin bu sorulara yanıt getirebilecek sonuçları bulunmaktadır. Wittgenstein, Freud'un eserlerinden iki tür açıklamayı alıntılar; bunlar sırasıyla, ne pahasına olursa olsun kaçınılması gerektiğini düşündüğü indirgeyici türden açıklamalar ve yaymaya çalıştığı diğer "düşünme tarzı"dır.

Bunlardan ilki, *Düşlerin Yorumu*'ndan alınmıştır ve Freud'un hastasının ona güzel bir rüya olarak anlattığı şeyin "açıklanmasına" dayanır. Freud söz konusu rüyayı tekrar yazarken cinsel anıştırmaları belirtmek için –neredeyse insanın gözüne sokarcasına– belirtmek için bazı kelimeleri büyük harfle yazar:

Yüksek bir yerden aşağı iniyordu... Elinde BÜYÜK BİR DAL vardı; aslında bir ağaç gibiydi, KIRMIZI tomurcuklarla donanmıştı... Ardından, aşağıya indikten sonra, benzer bir ağacı tarayan bir uşak gördü; yani uşak ağaçtan aşağı yosun gibi sarkmış bazı YOĞUN SAÇ ÖBEKLERİNİ açmak için bir DAL PARÇASI kullanıyor [...]. [*Düşlerin Yorumu*, s. 463-5]

Böylece devam ediyordu. Daha sonra rüyasında kadın, dallar koparıp onları oracıkta öylece uzandıkları (UZANMAK) yola atan insanlara rastlar. Kendisinin de bir tane alıp alamayacağını sorar – yani diye açıklar Freud, bir tane koparıp koparamayacağını sorar; bunun anlamı mastürbasyondur (Almancada "koparmak" ifadesi, "otuzbir çekmek" ifadesine karşılık gelir). Freud şöyle ekler: "Rüyayı gören kişi, yorumlandıktan sonra bu güzel rüyaya olan sempatisinin çoğunu yitirdi."

Wittgenstein'ın buna yanıtı, Freud'un hastasını kandırdığını söylemek olmuştur: "Ben olsam hastaya şöyle derdim: 'Bu çağrışımlar rüyayı çirkinleştiriyor mu? Rüya güzeldi. Neden çirkinleşsin ki?'" Freud'un rüyanın güzel unsurlarını müstehcen imalara indirgemesi belli bir çekicilik ve merak içermektedir, ama Freud'un rüyanın *gerçekten* neye işaret ettiğini gösterdiğini söylemek yanlıştır. Wittgenstein bunu şu durumla karşılaştırır: "Eğer Redpath'i 200 derecede kaynatırsak, su buharlaştığında geriye kalan biraz kül vb olur. İşte Redpath aslında bundan ibarettir." Bunu söylemenin belli bir çekicilik barındırabileceğini söyler, "ama en hafifinden yanıltıcıdır da."[3]

Wittgenstein'ın onaylamayla söz ettiği Freudcu türden açıklamalar *Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkileri*'nde [*Jokes and their Relation to the Unconscious*] yer almaktadır. Wittgenstein bu konuda herhangi bir örnek vermez, ama belki de basit bir tane yeterli gelecektir. Kitabın başlarında Freud, Heine'nin *Reisebilder*'indeki [*Yolculuk Resimleri*] bir espriden söz eder. Heine'nin karakterlerinden biri, mütevazı bir piyangocu, Baron Rothschild'la olan yakınlığıyla övünürken şöyle söyler: "Bana eşitmişim gibi davranıyor – milyonerdeşmişiz[Ψ] gibi."[4] Freud, bunun bizi güldürme nedeninin sadece Rothschild'ın adama eşiti olarak, ancak bir milyonerin davranabileceği kadar samimi davrandığı düşüncesinin zekice özetlenmesi değil, ayrıca bastırılmış ikincil bir düşüncenin de ortaya çıkarılması olduğunu iddia eder: aslında zengin bir adamın tenezzülüne maruz kalmakta hayli nahoş bir şeyler vardır.

---

[3] *Seminerler ve Söyleşiler*, s. 24.

[Ψ] *Familiar*: tanıdık, bildik ile *millionaire*: milyoner sözcüklerinin birleştirilmesiyle yapılmış uydurma bir sözcük; *familionairely* –çn.

[4] Bkz. Freud, *Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkileri*, s. 47-52.

Eğer böyle bir açıklamayı kabullenme eğilimindeysek, Wittgenstein bunu neye dayanarak yaptığımızı sorar?

"Nedensel değilse doğru olduğunu nasıl bilebilirsiniz?" "Evet, doğru," diyorsunuz. Freud espriyi, bizi esprinin bir ucundan diğer ucuna götüren bir düşünce zincirinin ifadesi olarak kabul ettiğimiz farklı bir biçime dönüştürüyor. Doğru bir açıklamanın tamamen yeni bir anlatımına. Deneyimle uyuşmasa da kabul edilen bir anlatıma. [*Seminerler ve Söyleşiler*, s. 18]

Kabul edilmenin böyle bir açıklama biçimi için temel olduğunu vurguluyordu: "Kabul edilir açıklamayı yapmanız gerekir. Açıklamanın bütün amacı budur." Bu da tam olarak estetikte istenen türde bir açıklamadır: bir şeyin güzel oluşuna ya da güzel olarak düşünmemize bir *neden* oluşturan değil, daha çok önceden düşünmediğimiz bağlantıları göstererek nesinin güzel olduğunu *gösteren* bir açıklamadır – örneğin belli bir müzik parçasının ya da belli bir oyunun, bir şiirin vs neden doğru olarak büyük bir eser kabul edildiğini gösterir.

Bu derslerde Wittgenstein, insanın bir sanatsal eserin büyüklüğünü anlamaya başladığında ne olduğuna ilişkin kendi deneyimlerinden bazı örnekler verdi. On sekizinci yüzyıl şairi Friedrich Klopstock'un şiirlerini okuduğunu ve onlarda herhangi bir şey bulamadığını söyledi. Daha sonra şairi okuma biçiminin anormal bir şekilde vezni vurgulamak olduğunu fark etmişti:

Şiirlerini bu yeni biçimde okuduğumda, dedim ki: "Ah-ha, artık bunu neden yaptığını biliyorum." Peki ne olmuştu? Bu türden ıvır zıvırı okumuş ve hatırı sayılır ölçüde sıkılmıştım, ama şiirleri bu belli bir biçimde, dikkatle okuduğumda gülümseyip şöyle dedim: "*Muhteşem* vs. Ama hiçbir şey söylemesem de olurdu. Asıl önemlisi, onu tekrar tekrar okumamdı. Bu şiirleri okuduğumda, onay hareketleri denilebilecek jestler yaptım ve yüz ifadeleri takındım. Ama asıl önemli olan şiirleri tamamen farklı, daha dikkatli oku-

muş olmamdı ve başkalarına da şöyle dedim: "Bakın! İşte böyle okunmalı." [*a.g.e.*, s. 4]

Verebileceği bir diğer örnek, Hintli şair Rabindranath [Thakur] Tagore'un *Karanlık Odanın Kralı*'ydı [*Rācā – The King of the Dark Chamber*]. Wittgenstein bu oyunu ilk olarak 1921'de, Almanca çevirisinden okumuştu (orijinali Bengal dilinde yazılmıştı); o sırada Tagore ününün doruğundaydı ve başta Almanya ve Avusturya olmak üzere Avrupa'da çok popülerdi. O zaman Engelmann'a bir mektup yazıp, tüm büyük bilgeliğine rağmen oyunun onda derin bir etki bırakamadığını söylemişti. *Hiçbir şey hissetmemişti:*

Tüm bu bilgelik bir buzluktan çıkmış gibi geliyor bana; tüm bunları, kendi gerçek *duygularından* almak yerine, okuyarak ve dinleyerek (pek çoğumuzun Hıristiyan bilgeliğine ilişkin bilgiyi alma biçimi gibi) ikinci elden edindiğini öğrensem şaşırmayacağım. Belki de tarzını anlayamıyorum; gerçeğin hükmettiği bir adam tarzını duyumsatmıyor bana. (*Örneğin Ibsen'in atmosferi gibi.*) Burada çevirinin benim aşamadığım derin bir boşluk yaratmış olma olasılığı da var. Baştan sona *ilgiyle* okudum, ama beni alıp götürmedi. İyiye bir işaret değil. Çünkü beni alıp götürebilecek bir konu bu – yoksa artık hiçbir şeyin duygulandıramayacağı kadar duyarsızlaştım mı? Şüphesiz, bu da bir olasılık.

– Yine de bir tek an bile burada bir dramanın yer aldığına ilişkin bir şey hissetmiyorum. Soyut bir biçimde alegoriyi anlıyorum o kadar. [LW'den PE'ye, 23.10.21]

Bundan sadece birkaç ay sonra Hänsel'e, Tagore'u yeniden okuduğunu bildiren bir mektup yazdı, "bu kez çok *daha* büyük bir zevkle." "Artık inanıyorum ki," demişti Hänsel'e, "burada *gerçekten* büyük bir şeyler var."[5] Bunun ardından *Karanlık Odanın Kralı* en sevdiği kitap-

[5] LW'den LH'ye, Kasım 1921.

lardan, arkadaşlarına verme alışkanlığında olduğu kitaplardan biri oldu. Estetik üzerine dersler verdiği dönemde de bu oyunu Yorick Smythies'le birlikte tekrar okudu; bu kez Tagore'un kendi yaptığı İngilizce çevirisinden. Yine çevirinin bir boşluk bıraktığı görülüyordu ve bunun üstesinden gelmek için –adeta metnin buzlarını çözmek için– Smythies ile Wittgenstein kendi çevirilerini yaptılar. Smythies'in kâğıtları arasında, oyunun II. Perdesinin ikisi tarafından hazırlanarak daktilo edilmiş bir kopyası bulundu. Şöyle başlıyordu:

KARANLIK ODANIN KRALI, Rabindranath Tagor (aynen alınmıştır). Rabindranath Tagor'un *İngilizcesinden* L. Wittgenstein ve Yorick Smythies'in *kullandığı İngilizceye*, L. Wittgenstein ve Yorick Smythies *tarafından* çevrilmiştir.[6]

Smythies ile Wittgenstein'ın yaptığı hemen hemen bütün değişiklikler, Tagore'un "şiirsel" eski moda söyleminin yerine, modern, deyimsel sözcük ve cümlelerin konulmasını içeriyordu. Böylece Tagore'un "chamber [oda]" dediği yere onlar, "room [oda]" (başlık dışında) dediler ve Tagore'un: "Odadan mahrum değil," diye yazdığı yere, onlar "Odası yok değil," yazdılar vb.

Oyun dinsel uyanışın bir alegorisidir ve Wittgenstein'ın konuya ilişkin kendi düşüncelerinin pek çoğunu yansıtır. Başlıktaki Kral tebaası tarafından hiç görülmemiştir, bazıları varlığından şüphe duyar, diğerleri ise kendisini göstermeye cesaret edemeyecek kadar çirkin olduğuna inanırlar. Hizmetçi Surangama gibileri Kral'a öyle bağlı ve öyle saygılıdır ki, onu *görme* talebinde bulunmazlar; ölümlülerle karşılaştırılamayacak türden bir varlık olduğunu *bilirler*. Yalnızca efendi-

[6] Bu fragman şu anda Bayan Peg Rhees'in mülkiyetindedir; nazik bir biçimde bunun bir kopyasını da sahip olmamı sağlayan Rush Rhees tarafından şahsıma gösterilmiştir.

lerine tabi olma konusundaki gururlarını tamamen yenebilen bu insanlar, Kral'ın yaklaştığını ve orada olduğunu hissedebilirler. Oyun Kral'ın karısı Sudarshana'nın uyanışını –gururunun kırılışı, boyun eğişi de denebilir buna– ele alır. Başta gururlu bir Kraliçe olarak gösterilir; kocasının acımasızlığından yakınan, onunla sadece hep karanlık tutulan bir odada buluşan bir kadındır. Onu görmek, yakışıklı olup olmadığını bilmek için yanar tutuşur ve bu arzu nedeniyle dışarıdaki dünyada buluştuğu ve kocası sandığı başka bir krala âşık olur. Bu hatayla tam bir ümitsizliğe sürüklendiği, tamamen aşağılanmış, küçülmüş ve gururu çöpe atılmış hissettiği sırada gerçek kocasıyla barışabilir ve kendini tümüyle ona bırakarak boyun eğebilirdi. Yani Kraliçe Sudarshana ancak hizmetçi Surangama'nın seviyesine indiğinde aydınlanabilirdi. Gerçek değere sahip *her şeyin* Kral tarafından kendisine bahşedildiğini fark etmesiyle oyun sona erer. Artık Kral ona şöyle diyebilir: "Gel, benimle gel şimdi, dışarı çık – *ışığa*!"

Oyunun Wittgenstein ve Smythies tarafından çevrilen bölümü, Surangama ile Sudarshana arasında geçen diyalogun olduğu bölümdür. Hizmetçi, Kraliçe'ye, onu hiç görmediği ve babasını krallıktan süreren büyük acı çekmesine yol açtığı halde Kral'a nasıl tamamen bağlandığını anlatır. Kral babasını sürgüne gönderdiğinde, diye sorar Kraliçe, Surangama kendisini büyük bir eziyet altında hissetmemiş midir? "Bu beni çok öfkelendirdi," diye yanıtlar hizmetçi:

Yıkıp yok etme yolundaydım: bu yol bana kapandığındaysa, yapayalnız kaldığımı düşündüm, yardımsız ve sığınaksız. Kafesteki vahşi bir hayvan gibi delirdim, hırsla sağa sola saldırdım – çaresiz öfkemin pençesindeyken herkesi paramparça etmek istedim.

"Peki tüm bunları yapan Kral'a nasıl böyle bağlandın?" diye sorar Sudarshana. Duyguların ne zaman böyle değişti? "Size söyleyemem,"

diye gelir yanıt:

Ben de bilmiyorum. Bir gün geldi, içimdeki bütün isyanın kendi kendisini yok ettiğini fark ettim ve bütün ruhum, tozun içinde, mütevazı bir teslimiyetle boyun eğdi. Sonra da anladım ki... Anladım ki o korkuda olduğu kadar güzellikte de karşılaştırılamaz. Esirgenmiştim, kurtarılmıştım.

Wittgenstein'ın Tagore çevirisi dinsel inanç konusundaki dersleriyle birlikte verimli bir biçimde okunabilir; çünkü çevirdiği bu pasajlarda Tagore, Wittgenstein'ın kendi dinsel idealini ifade etmektedir. Surangama gibi Wittgenstein da Tanrı'yı görmeyi ya da onun varlığına nedenler bulmayı istemiyordu. Eğer kendisini yenebilirse – eğer bir gün gelip bütün ruhu tozun içinde, mütevazı bir teslimiyetle boyun eğerse– o zaman Tanrı'nın, eğer böyle denebilirse, ona geleceğini düşünüyordu; o zaman esirgenecekti.

Dinsel inanç üzerine olan seminerlerinde, bu inancın sadece ilk bölümü üzerine yoğunlaşır – dinsel inançlar için nedenlere sahip olma zorunluluğunu reddetmeye. Bilimsel düşünme tarzının önemini reddetmeleri bakımından bu seminerler estetik üzerine olanlarla aynıdır. Ayrıca Drury'ye söylediği şu değinilerin daha ayrıntılı bir değerlendirilişi olarak da görülebilirler: "Russell ve papazlar hep birlikte muazzam bir hasar meydana getirdiler, muazzam bir hasar."[7] Neden Russell ve papazlar bir suçlamada eşleşmişlerdir? Çünkü her iki taraf da dinsel inançlar için felsefi bir doğrulamanın, dinsel inançların güvenilirliği için gerekli olduğu fikrini destekliyordu. Öğretilerine hiçbir *kanıt* bulmadığı için dini aşağılayan ateist de Tanrı'nın varlığını *kanıtlamaya* çalışan inançlı kişi de "öteki" karşısında kurban durumuna düşer – bilimsel düşünme tarzına taparlar. Dinsel inançlar bi-

[7] *Hatıralar*, s. 102.

limsel teorilerle analojik değillerdir ve aynı kanıtsal ölçüt kullanılarak kabul ya da reddedilemezler.

Bir adamı dindar yapabilecek türden bir deneyimin, kesinlikle deneyden sonuç çıkarma ya da bir veri toplamından tahmin yapmaya benzemediği konusunda ısrar eder Wittgenstein. Rüyasında Yargı Gününü gören ve artık kıyametin nasıl olacağını bildiğini söyleyen birini örnek olarak alır:

Diyelim ki biri "Bu zayıf bir kanıt" dedi. Ben de derim ki: "Eğer onu yarın yağmur yağacağına ilişkin kanıtla karşılaştırmak istiyorsanız, bu bir kanıt bile değil." Adam sanki kuralları biraz gevşeterek sizin kanıt diyebileceğiniz bir hale getirebilir. Ama bu kanıt olarak fazlasıyla saçma olabilir. Ama artık şöyle söylemeye hazır olacak mıyım: "en hafifinden söylersek, inancını fazlasıyla zayıf bir kanıta dayandırıyorsun?" Neden bu rüyaya kanıt olarak bakayım – meteorolojik olaylara ilişkin kanıtın geçerliliğini ölçermiş gibi, bu rüyanın da geçerliliğini ölçeyim?

Eğer onu Bilimde kanıt olarak adlandırılan herhangi bir şeyle karşılaştırırsanız, aklı başında birinin şöyle savunmasına güvenemezsiniz: "Evet, bu rüyayı gördüm ... dolayısıyla ... Yargı Gününü de." Siz de şunu diyebilirsiniz o zaman: "Fazlasıyla büyük bir gaf." Eğer birdenbire karatahtaya rakamlar yazıp sonra da şöyle derseniz: "Şimdi de bunları toplayacağım" ve ardından: "*2* artı *21* eşittir *13*" vs ben de şunu derim: "Bu bir gaf değil." [*Seminerler ve Söyleşiler*, s. 61]

Dinsel inançları nasıl kabul ya da reddederiz, Tanrı'nın varlığı, Yargı Günü, ruhun ölümsüzlüğü vb şeylerde neye inanacağımız sorununa gelince Wittgenstein bu derslerde tarafsız kalır:

Birisi çıkıp şöyle derse: "Neye inanıyorsunuz, Wittgenstein? Şüpheci misiniz? Ölümden sonra tekrar dirilip dirilmeyeceğinizi biliyor musunuz?" Şu bir gerçek ki, şöyle derim: "Söyleyemem. Bilmiyorum," çünkü şunu söyledi-

ğimde ne söylediğim hakkında tam bir fikrim yoktur, "Var olmam sona ermez" vs. [*a.g.e.*, s. 70]

Ancak başka yerlerde yazdıklarında açık olarak görülür ki, (örneğin Bergen'e giderken gemide yazdığı ve daha önce alıntılanan sözlerindekiler gibi), eğer Tanrı'ya ve Diriliş'e inanacak olursa –bu inançların ifadelerine bazı *anlamlar* yükleyecek bile olsa– bu herhangi bir kanıt bulduğundan değil, kurtarıldığı için olacaktır.

Yine de Wittgenstein'ın, bu kurtarılışın nasıl olmasını beklediği ya da umduğu konusunda süregiden, rahatsız edici bir şüphe vardır – yani onun elinde midir, yoksa Tanrı'nın mı?

Bu temel soruda *Karanlık Odanın Kralı* da Wittgenstein gibi tartışmalı bir cevap verir. Sudarshana kurtarıldıktan sonra, Kral'a şunu söyler: "Sen güzel değilsin, efendim – bütün karşılaştırmaların ötesindesin!" Buna Kral'ın yanıtı şöyledir: "Benimle karşılaştırılabilecek olan senin içindedir." "Eğer öyleyse," der Sudarshana, "bu da karşılaştırmanın ötesindedir":

> Sevgin içimde yaşıyor – bu sevgide yansıyorsun ve kendi yüzünü bende görüyorsun: bunların hiçbiri benim değil, hepsi senin. [*Karanlık Odanın Kralı*, s. 199]

Öte yandan oyunun başka yerlerinde bu aynayı tutan Kral'dır. Onun çirkin olduğunu düşünenlerin, aynada yansıyan kendi görüntülerine göre Kral'ı biçimlendirdikleri için böyle yaptıkları söylenir bize. Bu nedenle insan şunu sormak ister: "bütün karşılaştırmaların ötesinde yatan" içimizde midir, değil midir? Onu görmek için ne yapmamız gerekir – *yansıyabilsin* diye aynayı, yani kendimizi mükemmelleştirmek mi, yoksa gözlerimizi iyice açıp aynaya bakarak kendi *içimizde* yansıdığını görmek mi? Belki de burada anlamlı dilin sınırlarını zorlamakta ve Üçüncünün Olmazlığı Yasası ile Çelişki Yasasının

uygulanabilirliğinin ötesine geçmekteyiz.[†] "O," belki de hem içimizde hem de değil, onu bulmak için hem içimizde aramalı hem de dışımızdaki bir şeye, bir güce olan bağımlılığımızı kabul etmeliyiz.

"O"nun içimizde yansımasına izin vermekle, onu kendi yansımamızda bulmak arasındaki fark belki de göründüğü kadar büyük değildir. Her iki durumda da, yansımaya gölge düşüren çamuru ortadan kaldırmalıyız. Bu konuda Wittgenstein çok çalışmıştır, en ufak bir lekeyi bile temizlemiş ve en ufak yanlış davranışın bile hesabını vermiştir. Örneğin Ekim 1938'de George Thomson'un kayınvalidesine, son derece önemsiz bir kabahat dolayısıyla ciddi bir özür mektubu yazmıştır:

Sevgili Bayan Stewart,
Bugün Bayan Pate'in bürosunda söylediğim bir yalandan ötürü sizden özür dilemeliyim. Size, yakın bir zaman önce Bayan Thomson'u Birmingham'da gördüğümü söyledim; ama akşam eve döndüğümde bunun kesinlikle doğru olmadığı aklıma geldi. Birkaç hafta önce Birmingham'da Bachtinlerde kaldım, Bayan Thomson'u görmeye *çalıştım* ve telefonda konuştuk; ama onu görmem mümkün olmadı. Bugün öğleden sonra sizinle konuştuğumda, aklımda Birmingham'a gitmeden önce Bayan Thomson'u evinizde gördüğüm vardı. Aptallığım için beni lütfen affedin.

Saygılarımla,
L. Wittgenstein[8]

Kibrini yavaş yavaş atarak kurtuluşu araması bağlamında, Wittgenstein'ın felsefi çalışması tuhaf bir şekilde ikircikli bir yerde du-

---

[†] Üçüncünün Olmazlığı Yasası, hem bir önermenin hem de onun değilleme önermesinin doğru olma zorunluluğunu ifade eder; Uyuşmazlık Kanunu ise *her ikisinin de* doğru olamayacağını belirtir.

[8] LW'den Bayan Stewart'a, 28.10.38; mektup şu an Bayan Katherine Thomson'un mülkiyetindedir.

rur. Bir taraftan, bu arayışı yönlendiren aynı düşünceyi taşıdığı kuşkusuzdur. Öte yandan bu kibrinin en büyük kaynağıdır. Herhangi bir kibir sorununu sürekli olarak çalışmasının dışında tutmaya çalışmış ve gururdan değil de, kendi deyimiyle "Tanrı'nın haşmetiyle" yazmış olsa da, yine de Russell'ın deyimiyle "Lucifer'in kibri" dediği kibrini her şeyden çok felsefi çalışmasına yansıttığını görürüz.

1938 yazında, Norveç'te yazdığı çalışmanın daktilo metinlerini yayımlanması için düzenledi. Bu daktilo sayfaları, *Felsefi Soruşturmalar*'ın ilk versiyonunu oluşturur. "Birden fazla nedenden dolayı," diye yazmıştır önsözünde:

> burada yayınladığım, başkalarının bugün yazdıklarıyla temas noktalarına sahip olacaktır. – Benim değinilerim, kendilerini benimkiler olarak gösterecek işaretler taşımıyorlarsa, – onların bana ait olduğuna dair herhangi bir iddiada bulunmak istemem.

Yine de bunların onun olması Wittgenstein için çok büyük bir önem taşıyordu. Carnap, Braithwaite, Waismann, Ambrose ve başkalarının bunlardan türemiş fikirlerini yayımlaması, bunları şimdi basmasının asıl nedeniydi. Daha sonraki bir önsözde bu kadarını kabul eder:

> Fikirlerimin (derslerimde, daktilo metinlerimde ve tartışmalarımda ortaya koyduğum) çeşitli biçimlerde yanlış anlaşılmış, az ya da çok saptırılmış ya da zayıflatılmış fikirlerimin ortalıkta dolanmakta olduğunu kabul etmem. Bu kibrime dokundu ve onu susturmakta güçlük çektim.

Ancak gurur ona yayımlama arzusu verdiği kadar, bunu yapmasından da alıkoydu. Eylül ayında kitap Cambridge Üniversitesi Yayınları'na [*Cambridge University Press*] önerildi; orijinal Almanca metinle İngilizce çevirisi paralel basılacaktı. Ama yaklaşık bir ay sonra, yayı-

nevine Wittgenstein'ın kitabını yayımlama konusunda kararsız olduğu söylendi ve bu proje bir süre için rafa kaldırıldı.

Wittgenstein'ın tereddütünün iki nedeni vardı. Birincisi ve en önemlisi, kitabın ikinci yarısından gittikçe içini sinmemeye başlamıştı; bu bölüm matematik felsefesi üzerineydi. İkinci neden ise, kitabının çeviri sorunlarından duyulan kaygıydı.

Moore'un tavsiyesi üzerine, Wittgenstein çeviriyi Rush Rhees'in üstlenmesini istedi. Bu çok zor bir görevdi – salt Wittgenstein'ın Almancası zorlu olduğu için değil (örneğin Kant'ın Almancasının zorluğuyla karşılaştırılabilir), daha çok Wittgenstein'ın dilinin, hem konuşma diline özgü bir rahatlık hem de titiz bir kesinlik barındırması gibi nadir bulunan tuhaf bir özellik taşıyor olmasından ötürüydü.

1938'in Güz dönemi boyunca Rhees çeviri üzerine çalıştı. Bu zaman zarfında ortaya çıkan sorunları tartışmak üzere Wittgenstein'la düzenli olarak buluştu. Ocak 1939'da Cambridge'den ayrılıp ABD'ye gitmesi gerekti, bu yüzden çalışmasının bir müsveddesini Wittgenstein'a bıraktı. Düşüncelerini anlatmak için başkalarının yaptığı hiçbir girişimden asla kolay kolay memnun olmayan Wittgenstein, gördüğü şey karşısında dehşete düştü.

Artık eserinin iyi bir İngilizce basımını yapma sorunu, onu yayımlamanın dışında bir önem kazandı. O zaman G. E. Moore'un istifasıyla boşalan Felsefe Profesörlüğü görevine başvurmaya karar verdi ve bu başvuruyu desteklemek için kitabının çevrilmiş kısmını sunmak istedi. Her koşulda seçilmeyeceğinden emindi; bunun nedeni kısmen diğer adaylardan birinin, kazanacağından emin olduğu John Wisdom olması, kısmen de seçmenlerden birinin Oxford'dan, Wittgenstein'ın çalışmalarını onaylamayan R. G. Collingwood olmasıydı. Ama bu iki dezavantajı fazlasıyla telafi eden başka bir şey daha vardı:

seçmenler arasında John Maynard Keynes'in de bulunduğu gerçeği. Keynes'in İngilizce versiyonu okuması için Wittgenstein, Rhees'in çevirisini aceleyle düzeltmeye girişti. "Tamamının saçma olduğunu söylememe gerek yok," diye yazmıştı Moore'a, "çünkü çok iyi çevrilmiş olsa bile, ondan hiçbir şey anlayamazdı."[9]

Muhtemelen Wittgenstein, Keynes'in desteği olsa da olmasa da ve çevirinin niteliğine bakılmaksızın Kürsüyle ödüllendirilecekti. 1939'da zamanının en önde gelen felsefi dehası olarak görülüyordu. "O Kürsüyü Wittgenstein'a vermemek," demişti C. D. Broad, "Einstein'a Fizik Kürsüsünü vermemek gibi olur."[10] Kendisi Wittgenstein'ın çalışmalarının büyük bir hayranı olmayan Broad sadece bir gerçeği dile getiriyordu.

11 Şubatta Wittgenstein, olması gerektiği gibi profesör seçildi. Bu kaçınılmaz biçimde kibrini hem dışavuran hem de kınayan bir durumdu. "Profesörlük almak insanın gururunu okşuyor&rvs," diye yazmıştı Eccles'e, "ama demiryolu geçitlerini açıp kapama işi yapsam benim için çok daha iyi olabilirdi. Konumumdan büyük heyecan duymuyorum (kibrimin&raptallığımın duyduğu hariç)."[11] Ama bu İngiliz vatandaşlığına başvurusuna yardım etti ve 2 Haziran 1939'da İngiliz pasaportunu aldı. İngiliz hükümetinin Avusturyalı Yahudileri kabul etme politikası her ne kadar kısıtlı olsa da, Cambridge Üniversitesi'nin Felsefe Profesörüne vatandaşlık vermeyi reddedemezlerdi.

Wittgenstein'ın fikirlerinin yayımlanması söz konusu olduğunda, çeviri sorunlarından daha ciddisi, matematik felsefesi üzerine yazdık-

---

[9] LW'den GEM'ye, 2.2.39.

[10] *Hatıralar*, s. 141.

[11] LW'den WE'ye, 27.3.39.

larından hoşnutsuzluk duymasıydı. 1939'un üç döneminde bu konuya bir dizi ders ayırdı. Bu dersler bir yere kadar geçen yılın estetik ve dinsel inanç dersleriyle benzer konular içeriyordu; ancak bu kez hep birlikte büyük zarar verenler Russell ile *mantıkçılardı* ve felsefi teorisyenlerin kıskaçlarından kurtarılması gereken matematikti. Gerçekten de bu derslerde izlenecek strateji önceki estetik derslerinde, Cantor'un Köşegen Kanıtlaması tartışmasında bildirilmişti. Wittgenstein, bu kanıtlamaya duyduğu nefreti ve bu tür kanıtlamaların yalnızca "cazibeleri" yüzünden (bununla muhtemelen, birbirinden farklı sonsuz sayıda sonsuz asal sayı olduğunun kanıtlanabileceğinin söylenmesinin ortaya koyduğu çekiciliği kastetmektedir) ilgi gördüğünü ifade etmişti. "Bu cazibenin sonuçlarını ve 'Matematik'le ilişkilerini göstermek için elimden geleni yaparım," demişti:

> Matematik olduğu için ... yadsınamaz gibi görünüyor ve bu durum ona daha da büyük bir cazibe kazandırıyor. Bu ifadeyi çevreleyen unsurları açıklayacak olursak, bunun tamamen farklı bir biçimde de ifade edilebileceğini görürüz. Onu öyle bir tanımlayabilirim ki, pek çok insan için cazibesini kaybeder ve kesinlikle benim için de kaybedecektir. [*Seminerler ve Söyleşiler*, s. 28]

O halde amaç matematiğin yeniden yorumlanmasıydı: Cantor'un Kanıtlaması'yla açılmış görünen matematiksel alem, matematikçilerin keşiflerini bekleyen büyüleyici bir dünya olarak değil de bir bataklık, felsefi karmaşaların yaşandığı bir bataklık olarak sunuluyordu. Matematikçi Hilbert bir defasında şöyle demişti: "Kimse bizi Cantor'un yarattığı cennetten kovamayacak." Wittgenstein ise sınıfına, "Kimseyi bu cennetten kovalamayı düşünmediğimi söyleyebilirim," diye anlatmıştı:

> Çok farklı bir şey yapacağım: size bunun bir cennet olmadığını göstermeye çalışacağım – böylece kendi rızanızla orayı terk edeceksiniz. Şöyle diyece-

ğim: "Burada istediğiniz gibi kalabilirsiniz; sadece şöyle bir çevrenize bakın." [*Wittgenstein'ın Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerleri: Cambridge, 1939 (Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics: Cambridge, 1939)*, s. 103]

Bu matematik seminerleri, Wittgenstein'ın bilim putuna tapıma karşı genel saldırısının bir bölümünü oluşturur. Gerçekten de bu özel seferberliğin mücadelesinin en önemli parçası olduğunu düşünmüştür. "Dinsel hiçbir mezhep yoktur ki," diye yazmıştır bir keresinde, "yanlış kullanılan metafiziksel ifadeler, matematikte olduğu kadar fazla günahın sorumlusu olsun."[12] Matematiğin metafiziği tarafından dayatılan "cazibe" Jeans'in *Gizemli Evren*'i gibi kitaplardan bile daha etkilidir ve bilimin putlaştırılmasında güçlü bir etkiye sahiptir. Wittgenstein bunun kültürümüzün yozlaşmasının en önemli belirtisi, hatta destekleyici nedeni olduğunu düşünüyordu.

Bu nedenle de görevi bu metafiziği ortadan kaldırmaktı. Bu derslerin bir özelliği de, bu görevi başarmaya çalışırken, daha önce olduğu gibi matematiğin kendisini hiçbir teknik bilgiçlikle tartışmamasıdır. Örneğin 1932-33'te olduğu gibi, Hardy'nin ders kitabı *Saf Matematik Dersi*'nden [*A Course of Pure Mathematics*] bölümler okumaz ya da *Felsefi Gramer*'de yaptığı gibi, belli kanıtları (Skolem'in Çağrışım Yasası Kanıtlaması gibi) özenli ve ayrıntılı çözümlemelere tabi tutmaz. Teknik ayrıntılardan bütünüyle uzak durur. Mesela Russell Paradoksunu matematiksel bakış açısından son derece ilkel olan bir tarzda ele alır:

> Russell çelişkisini ele alalım. Yüklemler dediğimiz kavramlar var – "adam," "sandalye" ve "kurt" yüklemler, ama "Jack" ve "John" değil. Bazı yüklemler kendilerine uygulanırlar, bazılarıysa uygulanmazlar. Örneğin "sandalye" sandalye değildir, "kurt" kurt değildir, ama "yüklem" yüklemdir. Bunun

[12] *Kültür ve Değer*, s. 1.

saçmalık olduğunu söyleyebilirsiniz. Bir bakıma öyledir de. [*Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerler*, s. 222]

Bu bilgiçlik eksikliğinin propagandacı bir amacı olduğunu düşünüyorum. Wittgenstein'ın matematiksel mantığı işlerken rastgele, günlük bir dil kullanması ve bu sorunlar ortaya konurken terimleri basitçe "saçmalık" olarak geçiştirmesi, onların "cazibe"lerine yenik düşenlerin (örneğin, 1911'deki kendisi de dahil olmak üzere) ciddi ve içten tartışmalarına bir panzehir görevi görür. Ama ayrıca ortaya atmayı istediği sorunlar için de teknik ayrıntılar konu dışıdır. "İrdeleyeceğim bütün yapbozlar," demiştir ilk seminerinde, "en basit matematikle – altı yaşımızdan onbeşimize kadar olan dönemde öğrendiğimiz ya da mesela Cantor'un Kanıtlaması'nda kolayca öğrenebileceğimiz hesaplamalarla– örneklendirilebilir."[13]

Bu seminerler dizisi, Wittgenstein'ın saldırdığı fikrin en yetenekli savunucularından ve ayrıca yüzyılın en büyük matematikçilerinden biri olan Alan Turing'in de izleyicilerin arasında bulunması açısından dikkate değerdi. 1939'un Paskalya dönemi boyunca Turing de "Matematiğin Temelleri" başlığı altında seminerler verdi. Bunlar Wittgenstein'ınkilerden çok farklı olamazdı. Turing'in semineri matematiksel mantık disiplinine bir girişti; bu seminerde öğrencileriyle, son derece katı bir ilksavlı mantık dizgesinden seçtiği matematiksel teoremlerin kanıtlanması tekniğini işliyordu. Bu anlamda *onun* derslerinin "matematiğin temelleri"yle herhangi bir ilgisi olduğunun düşünülmemesini istemişti Wittgenstein:

Bir diğer düşünce de matematiğin "matematiğin temelleri" adını taşıyan, belli bir dalında seminer vereceğim olabilir. *Principia Mathematica*'da vs

[13] *Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerler*, s. 14.

böyle bir daldan söz edilmektedir. Bu konuda seminer vermeyeceğim. Konuyla ilgili hiçbir şey bilmiyorum – aslında *Principia Mathematica*'nın sadece ilk cildini biliyorum. [*a.g.e.*]

Bir ara (hem kendisi hem de Russell tarafından) *Principia*'nın bölümlerini tekrar yazma sorumluluğunu almasının düşünüldüğünden söz etmez. O zamanki seminerleri, matematiğin bu dalıyla yalnızca, var oluş gerekçilerini yok etmeye çalışması bakımından ilgiliydi. Şu gösterilmeye çalışılıyordu: "Temeller olarak adlandırılan *matematiksel* sorunlar, bizim için, boyalı kayanın boyalı kuleye yaptığı destekten daha fazla matematiğin temelleri değildir."[14]

Seminerler çoğu kez Wittgenstein ile Turing arasında, birincisinin saldırdığı ikincisinin ise matematiksel mantığın önemini savunduğu bir diyalog olarak gelişti. Gerçekten de Turing'in varlığı tartışmanın konusu için o kadar gerekliydi ki, bir semineri katılmayacağını bildirdiğinde, Wittgenstein sınıfa o seminerin "bir tür ara" olacağını söylemişti.[15]

Wittgenstein'ın tekniği belli özel kanıtların yeniden yorumlanması değildi; daha çok matematiksel mantığın onun inandığı gibi felsefi sapma olarak ortaya çıkacağı biçimde bütün matematiği yeniden tanımlamak ve matematiğin, matematiksel nesnelere (sayılar, kümeler vs) ilişkin gerçekleri keşfeden bir bilim olduğu tanımını tamamen ortadan kaldırmaktı. "Matematiksel bir keşif olarak adlandırılan şeyin," demişti, "matematiksel bir buluş olarak adlandırılmasının çok daha iyi olduğunu göstermek için yılmadan çalışacağım."[16] Onun görüşüne göre, matematikçilerin keşfedeceği hiçbir şey yoktu. Matematikte-

[14] *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, VII, s. 16.

[15] *Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerler*, s. 67.

[16] *A.g.e.*, s. 22.

ki bir kanıt bir sonucun doğruluğunu saptayamazdı; daha çok belli imlerin *anlamını* sabitlerdi. Bu yüzden matematiğin "değiştirilemezliği" *belli* bir matematiksel doğrular *bilgisine* değil, matematiksel önermelerin *gramatik* olduğu gerçeğine dayanır. Örneğin iki artı iki eşittir dört'ü yalanlamak, bu konudaki genel kabule ters düşmek değil, ilgili terimlerin anlamlarının bilinmediğini göstermektir. Muhtemelen Wittgenstein, Turing'i matematiği bu ışıkta görmeye ikna edebilirse, herkesi ikna edebileceğini düşünmüştü.

Ama Turing ikna olmadı. Russell ve çoğu profesyonel matematikçi için olduğu gibi onun için de matematiğin güzelliği ve büyük "cazibesi" kesinlikle kanıtlama gücünde, belirsiz bir dünyada, tartışma ötesi doğrular sağlayabilmesinde yatıyordu. ("Çürütülmezlik, senin adın matematik!" demişti W. V. Quine.) Bir defasında Wittgenstein'ın ne söylediğini anlayıp anlamadığı sorulduğunda Turing şöyle yanıt vermiştir: "Anlıyorum, ama bunun sözcüklere yeni anlamlar yüklemekten ibaret olduğunu kabul etmiyorum." Wittgenstein buna –oldukça tuhaf– bir açıklama getirmişti:

Turing söylediğim hiçbir şeye itiraz etmiyor. Her bir sözcükte hemfikir. Bunların temelinde yattığını düşündüğü fikre itiraz ediyor. Matematiği zayıflattığımızı, matematiğe Bolşevizm karıştırdığımızı düşünüyor. Ama kesinlikle böyle değil. [*Matematiğin Temelleri Üzerine Seminerler*, s. 67]

Wittgenstein'ın felsefi yöntem anlayışında kendisi ile Turing arasında görüş ayrılığı olmaması önemliydi. Felsefesinde hiçbir tez ileri sürmüyordu, öyleyse nasıl katılmayacağı bir şey olabilir? Turing bir defasında, "Ne demek istediğini anlıyorum," dediğinde Wittgenstein şiddetle tepki göstermişti: "Bir şey demek istemiyorum."[17] Eğer Tu-

[17] *A.g.e.*, s. 95.

ring, Wittgenstein'ın söylediği şeye itiraz etmeye eğilimliyse, bunun tek nedeni sözcükleri Wittgenstein'dan farklı şekilde kullanıyor olmasındandı – bu yalnızca *sözcüklere anlam yükleme* sorunu olabilirdi. Ya da bu daha çok yalnızca Wittgenstein'ın belli sözcükleri kullanımını Turing'in anlamaması sorunuydu belki. Örneğin Turing matematikte deneyler olabileceğini söylüyordu – yani matematiksel bir araştırmayı fizikte yürütebileceğimiz türden bir deneyle takip edilebilirdik: "Bunun nasıl sonuçlanabileceğini bilmiyoruz, ama bir bakalım ..." Wittgenstein'a göre bu bütünüyle imkânsızdı; matematikle fizik arasında kurulan benzerlik tamamen hatalıydı ve çözmeye çalıştığı karmaşaların en önemli kaynaklarından biriydi. Peki, Turing'in görüşüne kendisine ait bir görüşle karşı çıkmadan bunu nasıl açıklığa kavuşturabilirdi? Yapması gerekenler: (a) Turing'in, her ikisinin de "deney" sözcüğünü aynı anlamda kullandığını kabul etmesini sağlamak; ve (b) bu anlamda, ona matematikçilerin deney yapmadıklarını göstermekti.

Turing, onunla benim "deney" sözcüğünü iki farklı biçimde kullandığımızı düşünüyor. Ama bunun yanlış olduğunu göstermek istiyorum. Yani eğer ne demek istediğimi anlatabilirsem, o zaman Turing matematikte deneyler yaptığımızı söylemekten vazgeçecektir. Belli bilinen gerçekleri doğru sıraya koyabilirsek, Turing'le 'deney' sözcüğünü farklı biçimlerde kullanmadığım ortaya çıkacaktır.

"Ortadan kaldırılması bunca güç bir yanlış anlama nasıl mümkün olabilir?" diyebilirsiniz.

Eğitim farkıyla kısmen açıklanabilir bu. [*a.g.e.*, s. 102]

Bu ayrıca Turing'in matematikçiler cennetinden çıkmayı reddettiği gerçeğiyle ya da Wittgenstein'ın Bolşevizminden şüphe duyduğuyla da açıklanabilir. Wittgenstein'ın bakış açısına göre açıklanamaz olan, ortada gerçek bir fikir ayrılığı olduğudur. "Açıkçası," demişti sınıfına,

"bütün mesele bir fikir sahibi olmamam gerektiği."[18]

Bununla birlikte Wittgenstein belli ki çok güçlü fikirlere sahipti – üstelik bunlar pek çok profesyonel matematikçinin konularını kavrayışıyla çelişiyordu. Turing'in, "matematiğe Bolşevizm karıştırdığı"ndan şüphelendiğini ileri sürmesi, Frank Ramsey'in 1925 tarihli "Matematiğin Temelleri" adlı makalesini anımsatmaktadır.[19] Makalede Ramsey matematiğin Üçüncünün Olmazlığı Yasasını reddederek geleneksel çözümlemedeki meşru olmayan belirli standart kanıtlamaları geçersiz gören Brouwer ve Weyl'in "Bolşevik tehdidinden" kurtarılması gerektiğinden söz eder. Ama Wittgenstein'ın Bolşevizmi Turing'e çok daha aşırı gelmiş olmalıdır. Buna rağmen, Wittgenstein'ın meydan okuduğu Üçüncünün Olmazlığı Yasası değil, Çelişki İlkesidir.

Matematiğin temelleri üzerine kurulmuş bütün geleneksel düşünce okulları –mantıksalcılık, formalizm ve sezgicilik– eğer bir dizge içinde gizli bir çelişki barındırıyorsa, o zaman tutarsızlık gerekçesiyle reddedilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Gerçekten de matematiğe sağlam mantıksal temeller sağlamanın tüm amacı, geleneksel anlamıyla Hesaplamanın açıkça tutarsız olmasıdır.

Bu derslerde, Wittgenstein "gizli çelişkiler" kaygısıyla alay eder ki, bu da Turing'in en çok üzerinde durduğu ve önemsediği ayrılık noktasıdır. Wittgenstein Yalancı Paradoksu durumunu örnek verir:

Aslında bir bakıma bunun insanın kafasını karıştırabilmesi çok tuhaf – düşünebileceğinizden çok daha sıradışı. Çünkü durum şöyledir: eğer bir adam "ben yalan söylüyorum" derse, bundan da doğru söylediğini çıkarırız, bun-

[18] *A.g.e.*, s. 55.

[19] *A.g.e.*, s. 67.

dan da yalan söylediğini ve böyle sürüp gider. Peki, ne olmuş? Bezginlik geçirene dek böyle devam edebilirsiniz. Neden olmasın? Hiç sorun değil. [*a.g.e.*, s. 206-7]

Bu tür paradokslarda kafa karıştırıcı olan noktayı Turing şu şekilde açıklamaya çalışır: "insanlar çelişkiyi genellikle bir şeyin yanlış yapıldığına ölçüt olarak kullanırlar. Ama bu örnekte, yanlış yapılmış bir şey bulamazsınız." Evet, diye yanıtlamıştı onu Wittgenstein, çünkü hiçbir şey yanlış *yapılmamıştır*: "Biri çıkıp, 'Bu yalnızca bir tipler teorisiyle açıklanabilir,' diyebilir. Ama burada neyin açıklanmaya ihtiyacı var?"

Belli ki, Turing'in hem neden kafa karıştırıcı olduğunu, hem de neden *önemli* olduğunu açıklaması gerekmişti. "Çelişki içeren bir dizginin asıl zararı," demişti, "bir uygulama olmadan ortaya çıkmayacaktır; bu durumda da bir köprünün yıkılmasına ya da bu türden bir şeye yol açabilir."[20] Bir sonraki seminerde, bu atışmaya yine dönmüştü ve neredeyse tüm ders ikisi arasında "gizli çelişkileri" bulmanın önemi konusunda bir tartışmayla geçmişti:

Turing: Hiçbir gizli çelişki içermediğini bilene dek hesaplamanı uygulama konusunda rahat olamazsın.

Wittgenstein: Burada büyük bir hata varmış gibi geliyor bana. Çünkü hesaplamaların belli sonuçlar veriyor ve sen de köprünün yıkılmamasını istiyorsun. Olayların yalnızca iki şekilde aksayacağını söyleyebilirim: ya köprü yıkılır ya da hesaplarında bir hata yaparsın – örneğin çarpma işlemini yanlış yaparsın. Ama sen üçüncü bir şeyin yanlış olabileceğini düşünüyor gibisin: hesaplamanın yanlış olduğunu.

Turing: Hayır. İtiraz ettiğim köprünün yıkılması.

---

[20] *A.g.e.*, s. 211.

Wittgenstein: Peki yıkılacağını nereden biliyorsun? Bu bir fizik sorunu değil mi? Biri köprünün hesaplarını yapmak için zar atarsa, belki de asla yıkılmaz.

Turing: Eğer biri Frege'nin sembolizmini kabul eder ve ona bununla çarpım yapma tekniği gösterilirse, o zaman bir Russell Paradoksu kullanarak da yanlış bir çarpma yapabilir.

Wittgenstein: Bu bizim çarpma dediğimiz işlemi yapmak olmayacaktır. Ona bir çarpma kuralı ver, belli bir noktaya geldiğinde her iki yoldan birini seçebilir, ki biri onu tamamen yanlışa götürecektir. [a.g.e., s. 217-18]

"Şöyle söyler gibisin," dedi Turing, "eğer insan ufacık bir sağduyu kullanırsa, başı belaya girmez." "Hayır," diye gürledi Wittgenstein, "Demek istediğim kesinlikle bu DEĞİL."[21] Söylemek istediği daha çok bir çelişkinin insanı yoldan çıkaramayacağı, çünkü hiçbir yere gitmediğiydi. Kimse bir çelişkiyle yanlış hesaplama yapamazdı, çünkü kimse onu hesaplamada kullanamazdı zaten. Çelişkilerle, üzerlerine kafa yorup zaman kaybetmekten başka hiçbir şey yapılamazdı.

İki seminer sonra Turing katılmayı kesti; şüphesiz Wittgenstein çelişkinin bir matematik dizgesi için vahim bir kusur olduğunu kabul etmediği sürece aralarında ortak zemin kurulamayacağına ikna olmuştu. Wittgenstein'ın saldırdığı bütün fikirlerin sınıftaki tek temsilcisi olarak derslere katılmak, Wittgenstein'ın avenesiyle çevrelenmiş olmak ve konuları kendisine tamamen yabancı bir şekilde tartışmak gerçekten de belli bir cesaret istiyordu. Turing'in mükemmel bir yaşamöyküsünü kaleme almış olan Andrew Hodges, Turing'in bu tartışmalardaki çekingenliğinden şaşkınlıkla söz eder ve örnek olarak da matematikteki bir "kural"ın doğası üzerine yapılan uzun tartışmalara

[21] *A.g.e.*, s. 219.

rağmen Turing makineleri açısından hiçbir tanım getirmemiş olmasını gösterir.[22] Ancak tabii ki Turing, Wittgenstein'ın böyle bir tanımı konuyla ilgisiz bulup reddedeceğini fark etmiş olmalıdır; tartışma daha temel bir düzeyde yürütülüyordu. Wittgenstein şu ya da bu tanıma değil, bu tür tanımlar yapma güdüsüne saldırıyordu.

Alister Watson ya da olası başka istisnalar dışında, bu derslere katılan pek çok kişi Wittgenstein ile Turing arasındaki tartışmalarda neyin söz konusu olduğunu tümüyle kavrayamıyor, Wittgenstein'ın görüşlerinin matematik felsefesi üzerine daha önce yazılan veya söylenen her şeyden nasıl radikal bir şekilde ayrı olduğunu anlayamıyordu. Genellikle matematikten çok Wittgenstein'la ilgiliydiler. Örneğin Norman Malcolm, "Wittgenstein'ın önemli bir şey yaptığının" farkında olmakla birlikte, on yıl sonra ders notlarını tekrar çalışana dek "bu derslerden neredeyse hiçbir şey anlamadığını" söylemişti.[23]

O sıralarda Harvard'da doktora öğrencisi olan Malcolm, Moore'la birlikte çalışmak üzere **1938**'in Güz döneminde Cambridge'e gelmişti ve çabucak Wittgenstein'ın kişiliğinin büyüsüne kapılmıştı. Bu kişilik en iyi ve en doğru biçimde (Wittgenstein'ı tanıyan pek çok kişi aynı fikirdedir) onun anılarında anlatılır. Wittgenstein, Malcolm'un yumuşaklığına ve insani anlayışına ısınmış ve ikisi Malcolm'un Cambridge'de geçirdiği kısa zaman boyunca yakın dost olmuştu. Malcolm ABD'ye döndükten sonra, iyi bir mektup arkadaşı olduğu kadar, İngiltere'de Amerikan dergilerini bulmanın zor olduğu bir zamanda Wittgenstein'ın en sevdiği dergi olan *Street&Smith*'in *Dedektif Öyküle-*

[22] Bkz. *The Enigma of Intelligence* [*Anlağın Muamması*], not (**3-39**), s. **547-8**.

[23] Malcolm, *Hatırat*, s. **23**.

ri Mecmuası'nın çok değerli bir sağlayıcısı da oldu.

Wittgenstein'ın neden *Street&Smith*'de ısrar ettiği bilinmez – Malcolm başka dergiler gönderdiğinde Wittgenstein ona, "iyi, eski, denenmiş olanlara" bağlı kalmaktansa neden özgün olmaya çalıştığını sorarak kibarca paylamıştı: o sıralarda bu dergi daha ünlü rakibi *Kara Maske*'yle [*Black Mask*] neredeyse aynıydı. Her ikisi de çoğunlukla aynı yazar grubu tarafından yazılan "çetin ceviz" dedektif öyküleri basmaktaydı. Bu yazarların en ünlüleri: Carroll John Daly, Norbert Davis, Cornell Woolrich ve Erle Stanley Gardner'dı. Raymond Chandler *Street&Smith*'de "No Crime in the Mountains" ["Dağlarda Suç İşlenmez"] adında az bilinen tek bir öyküsünü yayımlamıştı ve Dashiell Hammett o sıralarda "ucuz dergiler" için yazmayı tamamen bırakmıştı.

Çetin ceviz dedektif kavramı, en azından bir açıdan Wittgenstein'ın kendisiyle çakışır: her ikisi de, kendi farklı biçimlerinde, "mantık bilimi"nin önemini yeriyorlardı; biri *Principia Mathematica*'yla, diğeri ise Sherlock Holmes'la. Tipik bir *Street&Smith* öyküsünde, "Bütünden parçalara inmeye çabalayan, çıkarsama yapmaya uğraşan kitap türü dedektiflerden değilim," der Race Williams,

> Çok çalışan, bir falsoyu görür görmez tanıyan ve aynı dakikada, aynı saniyede, hatta işin içinde silah varsa aynı anda harekete geçebilen, hep tetikteki adamlardanım.[24]

Bu hızlı hareket eden, hızlı ateş eden, dürüst adamlar filmlerdeki kovboylarla açık bir benzerlik taşırlar, dolayısıyla Western'in Wittgenstein'ın en sevdiği tür olmasında hiçbir tesadüf yoktur. Bununla

[24] *Street&Smith*'in *Dedektif Öyküleri Mecmuası*, Ocak 1945. Race Williams, Carroll John Daly'in yarattığı bir karakterdi ve türünün ilk örneğiydi, zira Daly "çetin ceviz" dedektif öyküsünü literatüre kazandırmasıyla tanınır.

birlikte 1930'ların sonunda bu düşkünlüğüne müzikaller de dahil oldu. Malcolm'a en sevdiği aktrislerin Carmen Miranda ve Betty Hutton olduğunu söyledi. Derslerinden ötürü yorgun ve bıkkın olduğunda hep yaptığı gibi, çıkınca sinemaya gidiyordu. Malcolm, Smythies ya da sınıftaki diğer arkadaşlarından biri kendisine eşlik ediyordu. Sinemada daima ön sırada otururdu; orada görüntüye iyice dalabiliyordu. Bunu Malcolm'a "duş almak gibi" diye tanımlamıştı, derse ait düşüncelerini tamamen uzaklaştırıyordu.

O zamanlar ulusal marşın filmin sonunda çalması adetti; marş çalarken seyirci ayağa kalkmalı ve saygı duruşunda bulunmalıydı. Bu Wittgenstein'ın tahammül edemediği bir törendi ve başlamadan önce sinemadan koşarak çıkardı. Ayrıca filmler arasında gösterilen haber filmlerini de katlanılamaz bulurdu. Almanya'yla savaş yaklaşıp da bu filmler gitgide daha vatansever ve aşırı milliyetçi olduğunda Wittgenstein'ın öfkesi arttı. Notları arasında bu filmleri yapanlara yazılmış bir mektup müsveddesi vardı; onları "Goebbellerin usta öğrencileri" olmakla suçluyordu. Gilbert Pattisson'la on yıla dayanan arkadaşlığı bu sıralarda, Pattisson'un savaşa karşı tutumunda aşırı milliyetçi bir şeyler algıladığında son buldu. Norman Malcolm'la olan dostluğu da benzer bir meseleden ötürü tehdit altındaydı. Bir gazete satıcısının, Alman hükümetinin İngilizleri Hitler'e suikast düzenleme girişimiyle suçladığını duyuran tabelasının yanından geçerken Wittgenstein eğer bu doğruysa hiç şaşırmayacağını söyledi. Malcolm itiraz etti. Böyle bir eylemin İngilizlerin "ulusal karakteriyle" uyuşmadığını söyledi. Wittgenstein, bu "ilkel" yoruma öfkeyle tepki gösterdi:

... eğer tek yaptığı anlaşılması güç mantık sorunları hakkında sağduyulu bir biçimde konuşmanı sağlamaksa, eğer günlük yaşamın önemli sorunları üzerine düşünmene bir katkısı yoksa; eğer seni, TEHLİKELİ deyimleri kendi

amaçları için kullanan insanlar gibi kullanan herhangi bir ... gazeteciden daha vicdanlı yapmayacaksa felsefe çalışmanın ne yararı olur. [bu Wittgenstein'ın daha sonraki bir mektupta hatırladığı tepkisiydi, LW'den NM'ye, 16.11.44. Bkz. *Hatırat*, s. 93-4]

Malcolm'un Şubat 1940'ta ABD'ye dönüşünden önce araları düzeldi, ama bir süre için Wittgenstein dersten önce Malcolm'la yürüyüşe çıkma alışkanlığını kesti.

Yaklaşan savaşa hazırlık olarak kabaran milliyetçi duyarlılık ve Almanya-karşıtı duygulardan sakınmak için Wittgenstein'ın nedeni vardı. Savaş ilan edildiği 3 Eylül 1939 günü, o ve Skinner Galler'deydi; Drury'yi ziyarete gitmişlerdi ve Pontypridd'de bir otelde kalıyorlardı. Ertesi sabah bölgedeki polis merkezine rapor vermesi söylendi; adının Alman oluşu otel yöneticilerinin şüphesini çekmişti. O sırada bir İngiliz vatandaşı olmuştu ve bunu kanıtlama konusunda hiçbir sorunu yoktu. Ama Skinner ve Drury'ye söylediğine göre, gelecekte çok dikkatli olması gerekecekti.

Savaşın ilk iki yılında Wittgenstein, savaşa dahil olabileceği alternatif bir iş bulma (örneğin ambulans tugayına katılma) çabalarına rağmen Cambridge'de öğretim üyesi olarak kalmaya zorlandı. Eylül 1937'de, çalışmasının kötüye gittiği bir sırada, kendini başka bir şey yapmaya yönlendirmeye çalıştı. Ama: "şimdi başka bir şey yapma gücünü nasıl bulabilirim ki," diye sordu kendine, "bir savaşta olduğu gibi zorlanmadığım sürece?"[25] Savaş çıktığında fark etti ki, onu başka bir şey yapmaya zorlamak bir yana, böyle yapmaktan bile alıkoyuyordu. "İşe yarar" bir şey yapmaya açılan kapılar, Alman adı ve

[25] Elyazması 118, 12.9.37; Baker ve Hacker, *An Analytical Commentary* [*Analitik Bir Yorum*], s. 11'de alıntılanmıştır.

Avusturya kökeni nedeniyle kapanıyordu. Ders vermeyi ve kitabının ikinci yarısı üzerinde çalışmayı sürdürürken, aynı zamanda Cambridge'den kaçmak arzusu taşıyor ve öyle ya da böyle mücadeleye dahil olmak istiyordu. "Burada kalırsam yavaş yavaş öleceğimi hissediyorum," demişti John Ryle'a. "Bunun yerine çabucak ölme riskine girmeyi tercih ederim."[26]

Malcolm'u akademik bir kariyerden vazgeçirmeye çalıştı, ama başarısız oldu (Smythies'in akademik bir göreve getirilmeyeceğinden emindi zaten – o "çok ciddi"ydi). Malcolm bunun yerine beden gücüyle çalışılacak bir iş yapamaz mıydı? Örneğin Bir hayvan çiftliğinde ya da tarımda? Malcolm bunu reddetti. Harvard'a döndü, doktorasını aldı ve Princeton'da öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Wittgenstein mektuplarında uyarılarını tekrarladı. Malcolm'un doktorasını kutluyor, onu iyi bir şekilde kullanması ve ne kendisini ne de öğrencilerini aldatmaması konusunda uyarıyordu: "Çünkü eğer büyük bir hata yapmıyorsam, senden beklenecek olan *budur*."[27] Akademik görevinde ona şans dilerken, Malcolm'un kendisini kandırma eğiliminin baskın geleceğini tekrar vurguluyordu: "*Yalnızca bir mucize* felsefe öğretmenliğinde düzgün bir iş çıkarmanı sağlayabilir."[28]

Savaş patlak verdiğinde, Skinner'in Cambridge Instrument Company'deki çıraklığı sona ermişti. Bu noktada, görünüşe göre teorik çalışmaya dönme girişiminde bulunmuştur. Leeds'den gönderilmiş Ekim 1939 tarihli bir mektupta bir kitap üzerine (bir matematik ders

---

[26] John Ryle'ın eşi Miriam'a yazdığı bir mektupta alıntılanmıştır. Mektup şu an Dr. Anthony Ryle'ın mülkiyetindedir.

[27] LW'den NM'ye, 22.6.40.

[28] LW'den NM'ye, 3.10.40.

kitabı olduğu varsayılabilir) eski matematik öğretmeni Ursell'le birlikte çalışmaktan söz eder. Tahminen bu projeden vazgeçilmiştir (en azından, böyle bir kitabın yayımlandığına dair hiçbir iz bulamadım). Skinner mektupta, böyle bir işin artık kendisine ne kadar zor geldiğini söyler ve bir iş bulmak üzere yakında Cambridge'e geleceğinden söz eder. Ayrıca Wittgenstein'la arasındaki bir tür kopukluğu, ilişkilerindeki bir sorunu da ima eder; bunu yaparken de her zaman olduğu gibi bütün suçu üstlenir:

Senden uzak olduğumu hissettiğini yazmana neden olduğum için çok üzgünüm. Aramızdaki bağların zayıflamasına yol açabilecek bir şekilde davranmam korkunç bir şey. İlişkimize herhangi bir zarar gelirse bu felaketim olur. Lütfen yaptığım şey için beni affet. [FS'den LW'ye, 11.10.39]

Ne yaptığını söylemez ve şüphe yok ki ne yaptığını bilmiyordu da; tek bildiği Wittgenstein'ın aşkını kaybettiğiydi. Cambridge'e döndükten sonra Wittgenstein'la ayrı yaşadılar: Kendisi East Road'dayken Wittgenstein Whewell's Court'ta en sevdiği pansiyon odalarında kalıyordu.

Skinner'in ölümünden sonra Wittgenstein yaşamının son iki yılında ona sadakatsiz olmakla kendini sürekli suçladı. Bu suçluluğun Wittgenstein'ın, Skinner'in Keith Kirk adındaki işçi sınıfından genç arkadaşına karşı olan duygularıyla ilgili olduğu mantıklı bir tahmindir. 1939'da, o sıralar ondokuzunda olan Kirk, Skinner'le birlikte çıraklık yapıyordu ve ona kullandıkları aletlerin matematiği ve mekaniğiyle ilgili sorular sormaya başladığında arkadaş olmuşlardı. Yeterli bir öğretmen olmak için fazlasıyla suskun olan Skinner, Kirk'ü Wittgenstein'la tanıştırdı ve o günden sonra Wittgenstein, Kirk'ün o sıralarda hazırlandığı City and Guilds uzmanlık sınavları için ona düzenli olarak fizik, matematik ve mekanik dersleri verdi.

Kirk için bir Cambridge profesöründen aldığı bu dersler beklenmedik, ama son derece makbule geçen bir yardım kaynağı ve eşsiz bir fırsattı. Ama Wittgenstein'ın günlüğünde, beklenenin tam tersine daha çok aralarındaki ilişkiyi düşündüğü görülür:

Haftada bir iki kez K'yı görüyorum; ama bu ilişkinin doğru olup olmadığından şüpheliyim. Gerçekten hayırlı olabilir mi.[29] [Elyazması 117, 13.6.40]

Bütün gün Kirk'le aramdaki ilişkiyi düşünerek kendimi meşgul ettim. Çoğu bakımdan *son derece* samimiyetsiz ve boş. Bu düşünceleri yazacak olursam, ne kadar aşağılık ve yalan oldukları görülür – ne kadar *ahlaksız* oldukları.[30] [Elyazması 123, 7.10.40]

1940 ve 1941'in ilk yarısı boyunca Kirk ücretsiz derslerini almak üzere düzenli olarak Wittgenstein'ın Trinity'deki odasına geldi. Wittgenstein ders kitabı olmaksızın öğretiyordu; bunun yerine Kirk'ü sorunları temel ilkelerinden yola çıkarak düşünmeye zorlayacak bir dizi soru soruyordu. Bu yüzden bir ders Wittgenstein'ın Kirk'e su kaynadığında ne olduğunu sormasıyla başlayabiliyordu: Kabarcıklar nedir? Neden yüzeye yükselirler? Ve benzeri. Bu nedenle Kirk'ün bu derslerdeki başarısı büyük oranda onun düşünme yeteneğine bağlıydı ve Wittgenstein'ın felsefe sınıflarında olduğu gibi sık sık uzun sessizlikler oluyordu. Ancak Kirk'e göre, bu derslerde öğrendiklerini hiç unutmadı ve Wittgenstein'ın kazandırdığı düşünme biçiminin ona hep faydası oldu.

Wittgenstein'ın ona karşı yardımsever bir öğretmenden farklı

---

[29] *"Sehe K ein – bis zweimal die Woche; bin aber zweifelhaft darüber, inwieweit das Verhältnis das richtige ist. Möge es wirklich gut sein."*

[30] *"Habe den ganzen tag mich mit Gedanken über mein Verhältnis zu Kirk beschäftigt. Grössententeils sehr falsch und fruchtlos. Wenn ich diese Gedanken aufschriebe, so sähe man wie trieſstehend und ungrade //schlüpferig// meine Gedanken sind."*

duygular beslediği konusunda Kirk'ün en uzak bir fikri yoktu. Dersten sonra zaman zaman bölge sinemasında bir Western izlemek üzere Skinner ve Wittgenstein'a katılırdı, ama bunlardan başka ders dışında dışarıda Wittgenstein'ı pek az gördü.

Bu dersler 1941'de, Kirk Savaş Bakanlığı tarafından Bournemouth'daki Hava Bakanlığı Araştırmaları'nda çalışmaya gönderildiğinde son buldu. Taşınmak City and Guilds çalışmalarına son vermişti, ama Wittgenstein'la olan arkadaşlığı bu kadar çabuk bitmedi. Wittgenstein iletişimini koparmamak için elinden geleni yaptı. Kirk'ün nasıl olduğunu görmek için bir kez Bournemouth'a gitti ve Kirk Cambridge'e döndüğünde Wittgenstein her seferinde onunla bir buluşma ayarladı.

Bu son ziyaretlerinden birinde Wittgenstein Kirk'ü son derece endişeli bir halde arayıp Francis'in çocuk felcinden dolayı ciddi biçimde hastalanarak hastaneye kaldırıldığını söyledi. Bundan birkaç gün sonra, 11 Ekim 1941'de Francis öldü.

Wittgenstein'ın ilk tepkisi hassas bir metanetti. Arkadaşlarına Francis'in ölümünü bildirdiği mektuplarda vakur bir hava yaratabilmişti. Örneğin Hutt'a şöyle yazmıştı:

Sevgili Ro(w)land,

Çok kötü haberlerim var.

Francis dört gün önce çocuk felcinden hastalandı ve dün sabah öldü. *Hiçbir* acı ya da can çekişme olmaksızın, *tamamen* huzur içinde öldü. Yanındaydım. Şimdiye dek gördüğüm en mutlu yaşamlardan birini sürdüğünü düşünüyorum, ayrıca en huzur dolu ölümlerden birini.

Sana güzellik ve mutlululuk diliyorum.

Daima dostun, Ludwig[31]

[31] LW'den RH'ye, 12.10.41.

Ama cenazede bu metaneti kayboldu. Skinner'in kız kardeşi onun törende "korkmuş, vahşi bir hayvan" gibi davrandığını söylemişti ve sonrasında eve gitmeyi reddetmiş, ama Letchworth'un çevresinde Trinity'de öğretim üyesi olan Dr. Burnaby'yle "serkeş bir halde" yürürken görülmüştü.[32] Her koşulda Skinner'in evinde hiç de hoş karşılanmayacaktı. Skinner'in ailesi hassas oğulları üzerindeki etkisini daima kuşkuyla karşılamıştı. Cambridge Instrument Company'deki işinin Francis'in ölümünü hızlandırdığına inanan annesi cenazede Wittgenstein'la konuşmayı reddetti.

Ama Wittgenstein'ın Francis'e karşı hissettiği suçluluğun onu etkileme biçimiyle hiçbir bağlantısı yoktu. Daha içsel meselelerle –yaşamının son yıllarında Francis'e karşı nasıl hissettiğiyle– ilgiliydi. 28 Aralık 1941'de şöyle yazmıştı:

Francis'i çok düşünüyorum, ama daima sevgisizliğimin verdiği vicdan azabıyla; minnettarlıkla değil. Yaşamı ve ölümü yalnızca beni suçlamak için sanki, yaşamının son iki yılında ona karşı pek çok kere sevgisiz kaldığım, kalbimde ona ihanet ettiğim için. Eğer sonsuz bir nazikliği ve sadakati olmasaydı, ona karşı *tamamen* sevgisiz olabilirdim.

Bu paragraftan hemen sonra, Kirk'e karşı hissettiklerini sorgulamaya geçer: "Keith'i sık sık görüyorum ve bunun tam olarak ne anlama geldiğini bilmiyorum. Hayatı bir düzene oturtamamaktan kaynaklanan hak edilmiş hayal kırıklığı, kaygı, üzüntü ve yetersizlik."[33]

---

[32] Pascal, *Hatıralar*, s. 26'da alıntılanmıştır.

[33] *"Denke viel an Francis, aber immer nur mit Reue wegen meiner Lieblosigkeit; nicht mit Dankbarkeit. Sein Leben und Tod scheint mich nur anzuklagen, denn ich war in den letzten 2 Jahren seines Lebens sehr oft lieblos und im Herzen untreu gegen ihn. Wäre er nicht so unendlich sanftmütig und treu gewesen, so wäre ich* gänzlich *lieblos gegen ihn geworden ... Keit(h?) sehe ich oft, und was das eigent-*

Yaklaşık yedi yıl sonra, Haziran 1948'de şöyle yazmıştı: "Francis'le birlikte geçirdiğim son zamanı çok düşünüyorum; ona nasıl da iğrenç davrandım... Yaşamım boyu bu suçluluk duygusundan kurtulabileceğimi hiç sanmıyorum."[34]

Wittgenstein'ın Kirk'e duyduğu karasevda bütün saflığında –kesinlikle konuşulmamış, anlaşılmamış ve karşılık bulmamıştı– daha önceleri Pinsent ve Marguerite'ye duyduğu aşkları niteleyen bir özellik taşıyordu; yani karşısındaki kişinin duygularına karşı tam bir aldırmazlık. Pinsent'in, Marguerite'nin –ve kesinlikle Kirk'ün de– ona âşık olmaması, onlara duyduğu sevgiyi etkilememişti. Aslında bu durum belki de sevgisini vermesini kolaylaştırıyordu, kendi duygularının mükemmel yalıtılmışlığında ilişki güvenli bir biçimde yürütülebiliyordu. Bir zamanlar etkisinde kaldığı ve sonraki çalışmalarının çoğunun karşı çıktığı (sonraki çalışmalarını sineğe içinde bulunduğu şişeden çıkacak yolu gösterme girişimi olarak tanımlıyordu) felsefi tekbencilik paralelini, romantik ilişkilerini yaşadığı duygusal tek-bencilikte buluyordu. Francis'le bu yalıtılmışlık tehlikeye girmişti ve bu tehdit karşısında Wittgenstein, tıpkı Schopenhauer'ın meselindeki oklu kirpiler gibi, kendini dikenli bir dış yüzeyin arkasına çekmişti.

---

lich heisst, weiss ich nicht. Verdiente Enttäuschung, Bangen, Sorge, Unfähigkeit mich in eine Lebensweise niederzulassen": Elyazması 125, 28.12.41.

[34] "*Denke viel an die letzte Zeit mit Francis: an meine Abscheulichkeit mit ihm ... Ich kann nicht sehen, wie ich je im Leben von dieser Schuld befreit werden kann*": Elyazması 137, 11.7.48.

IV

1941-51

21. SAVAŞ İŞİ

Savaşın ilk iki yılında, Wittgenstein'la yapılan sohbetlerin değişmeyen konusu, akademik yaşam dışında bir iş bulamamasına duyduğu ölkeydi. Dışarıda bir savaş varken felsefe öğretmeyi çekilmez buluyordu ve bu savaşa katkıda bulunabilmeyi her şeyden çok istiyordu. Bunu yapma şansını Oxfordlu felsefeci Gilbert Ryle'la olan dostluğu sayesinde yakaladı. Gilbert'in kardeşi John Ryle Cambridge'de Kürsü sahibi bir Fizik Profesörüydü, ama 1940'ta ani hava saldırılarına karşı yapılan hazırlıklara yardım etmek için Guy's Hastanesi'ne dönmüştü. Eylül 1941'de Wittgenstein, John Ryle'a, onunla tanışmak üzere Guy's'a gelmek istediğini belirten bir mektup yazdı. Ryle onu öğle yemeğine davet etti ve tanışır tanışmaz etkilendi. "Dünyanın en ünlü felsefecilerinden biri," diye yazdı karısına. "Yakası açık yeşil bir gömlek giyiyor ve hayli çekici bir yüzü var":

Trinity'de hocalık yaparak geçirdiği yıllardan sonra, onlar gibi olmak bir yana, oranın cansızlığı altında ezilir olmuş. Bana dedi ki: "Eğer orada kalırsam yavaş yavaş öleceğimi hissediyorum. Bunun yerine çabucak ölme riskini almayı tercih ederim." Bu yüzden savaş-işi olarak bir hastanede beden gücüyle yapılan mütevazı bir işte çalışmak istiyor ve eğer gerekirse makamından da istifa edecek, ama bu konuda konuşulmasını kesinlikle istemiyor. Ayrıca işin hava saldırılarına açık bir alanda olmasını istiyor. Atölye departmanı onu, hastanenin her türlü tamiratını yapan daha yaşlı işçilerin altında ufak tefek işlerde çalışan bir adam olarak almaya hazır. Sanırım zihni herkesten farklı işlediği için zekâya dayanan bir savaş-işi aramanın aptalca olacağının farkında. Bu akşam ona işi anlatan bir mektup yazdım, ama onu ikna etmek için aşırı bir çaba sarf etmiyorum.

Bir gün onu ve bir-iki Kanadalıyı getirip seninle tanıştırmalıyım. [John Ryle'ın Miriam Ryle'a mektubu, 29.9.41]

Belli ki Wittgenstein'ın aşırı bir iknaya ihtiyacı yoktu; bu mektuptan bir ya da iki hafta sonra Guy's'da çalışmaya başladı. Ama ufak tefek tamirat işleri yapan adam olarak değil, dispanser hademesi olarak.

John Ryle, Wittgenstein'ın iş değişikliği –Cambridge'deki Felsefe Profesörlüğünden Guy's Hastanesi'ndeki dispanser hademeliğine– hakkında konuşmama isteğine saygı gösterdi. Görünüşe göre, Guy's personelinden herhangi birine de yeni hademenin "dünyanın en ünlü felsefecisi" olduğundan söz etmemiştir. Bu ağzı sıkılığının bir göstergesi de, Ryle'ın yakın arkadaşı ve savaş sırasında hastanenin gazetesi *Guy's Gazette*'nin editörü (ve dolayısıyla da sürekli ilginç bir hikâye peşinde) olan Humphrey Osmond'un, Wittgenstein'ın Guy's'da çalıştığını, 1958'de Norman Malcolm anılarını yayımlayana dek öğrenmemiş olmasıdır. Ryle'ın sessizliğini korumuş olması onun şansına olmuştur, çünkü eğer *Gazette* "Ünlü felsefeci Guy's'da" gibi bir manşet atmış olsaydı, Wittgenstein'ın en şiddetli öfkesiyle karşılaşacağına hiç kuşku yoktur.

Guy's'da olduğu süre zarfında Wittgenstein, Nuffield Yatakhanesi'ndeki tıpçı personelle birlikte kaldı ve onlarla yemek yedi. (Bu bile tek başına onu hastanedeki diğer hademelerden ayırmaya yeterlidir, çünkü tıpçı olmayan personel genellikle hastane bölgesinin dışında yaşardı ve doktorlardan ayrı yemek yerdi.) Nuffield Yatakhanesi'ne yerleşmesinden kısa bir süre sonra, yemekte hastane hemotologu Dr. R. L. Waterfield tarafından heyecanla selamlandı. Waterfield, Cambridge'de bulunmuş ve Ahlaki Bilimler Kulübü'nün toplantılarına ka-

tılmıştı. Tanınması üzerine Wittgenstein'ın yüzü kâğıt gibi bembeyaz oldu ve: "Aman Tanrım, sakın kimseye kim olduğumu söylemeyin!" dedi.[1] Yine de ya Waterfield ya da başka bir kaynak aracılığıyla –ve *Guy's Gazette*'nin hikâyeyi asla öğrenememiş olmasına rağmen– Guy's personelinin pek çoğu Wittgenstein'ın kim olduğunu gayet iyi biliyordu. Onu uzaktan yakından tanıyan herkes "Profesör Wittgenstein" olarak tanıyordu.

Bir hademe olarak Wittgenstein'ın görevi dispanserden koğuşlara ilaçları götürmekti. Ryle'ın karısı Miriam'a göre, hastalara bunları yutmamalarını tavsiye ediyordu. Eczanedeki şefi Bay S. F. Izzard'dı. Daha sonra ona Wittgenstein'ı hademe olarak hatırlayıp hatırlamadığı sorulduğunda şöyle yanıt verdi: "Evet, çok iyi hatırlıyorum. Buraya gelip çalıştı ve işe başlamasından üç hafta sonra buranın nasıl idare edilmesi gerektiğini anlattı. Anlayacağınız, düşünmeye alışmış bir adamdı."[2] Kısa bir süre sonra, üretim laboratuvarında eczane teknisyenliği görevine geçti; buradaki görevlerinden biri de cildiye bölümü için Lassar merhemi hazırlamaktı. Drury, Wittgenstein'ı Guy's'da ziyarete gittiğinde, personelden birisi ona, daha önce hiç kimsenin Lassar merhemini bu kadar yüksek kalitede imal edemediğini anlattı.

Wittgenstein Guy's'a bir dost ihtiyacıyla gitmişti. Francis'in ölümünden ve Kirk'ün Bournemouth'a gidişinden sonra umutsuz bir yalnızlığa düşmüştü. Bir tür duygusal ilişkiye ihtiyacı vardı. 20 Ağustos 1941'de Rowland Hutt'a, "Kalbinden gelen *bir tek sözcük*, aklından çıkan 3 sayfadan daha değerli benim için!" diye yazmıştı.[3] Ve 27 Ka-

---

[1] Bu hikâye bana Dr. R. L. Waterfield tarafından anlatılmıştır.

[2] Ronald MacKeith'ın *Guy's Hospital Gazette*, XC (1976), s. 215'e yazdığı bir mektupta alıntılanmıştır.

[3] LW'den RH'ye, 20.8.41.

sımdaysa: "Francis hakkında yazamıyorum ve senin ona ilişkin yazdıkların, doğruluk payı olsa da, her nasılsa *benim* onunla ilgili düşüncelerimi harekete geçirmiyor." Hutt'a dispanserdeki işinden, haftada nasıl yirmisekiz şilin kazandığından ve işin ne kadar zor olduğundan söz etti. "Umarım bedenim buna dayanabilecek. Ruhum *çok* yorgun ve kesinlikle iyi bir durumda değil; yani kesinlikle olması gerektiği gibi değil." "Belki de," diye ekledi, "birbirimizi tekrar görmemizin bize bir şekilde yardımı dokunur."[4]

Eğer Hutt'la buluşacaklarsa, bunun bir anlam ifade edecek kadar uzun olması Wittgenstein açısından önemliydi. Sonraki mektuplarda, pazar günü, yani hastanede çalışmadığı tek gün buluşmanın önemi üstünde durmuştu:

Eğer bir şekilde pazar günü *gelemezsen*, hafta içi bir gün buluşuruz. Bu durumda yarım saat bile geç kalmak akılsızca olacaktır; bu koşullar altında her şeyi mahvetmemiz çok kolay, ama bir o kadar da sakıncalı! [LW'den RH'ye, "Pazar" olarak tarihlenmiştir]

"Her şeyi hesaba katacak olursak," diye açıklamıştı bir diğer mektupta, "*alelacele* görüşmek *bizim gibi insanlar için* iyi bir plan değil. Eğer mümkünse hiç acelemiz olmadan zaman geçirmeliyiz."[5] Önerilen buluşma konusunda Hutt tereddüt gösterince, Wittgenstein birbirlerini görmeye çalışmadan önce üç ay beklemelerini söyledi:

Mektubunda da yazdığın gibi, benimle görüşmeyi istediğini söylemek sana bu kadar zor geliyorsa, neden beni göresin ki? *Benimle* görüşmek isteyen insanlarla görüşmek isterim. Kimsenin beni görmek istemeyeceği bir zaman gelirse (belki de yakında gelecektir), sanırım ben de kimseyi görmeyeceğim. [LW'den RH'ye, 26.1.42]

---

[4] LW'den RH'ye, 27.11.41.

[5] LW'den RH'ye, "Çarşamba."

Bedeninin dispanser hademeliği işini kaldıramayabileceği korkusu gerçekti. Artık elliiki yaşındaydı ve *yaşlı* görünmeye (ve hissetmeye) başlamıştı. "Beş civarında işi bıraktığımda," diye anlatmıştı Hutt'a, "neredeyse kıpırdayamayacak kadar yorgun oluyorum." Eğer bedeni zayıfsa, ruhu da Francis'in ölümünün ardından neredeyse paramparçaydı. Noeli, East Road'da Francis'in dairesinin altındaki bakkalın sahibi Barbrooke ailesiyle geçirdi. Hüzünlü bir buluşma oldu. Yeni yıl arifesinde Hutt'a şunları yazdı:

Kendimi büsbütün yalnız hissediyorum ve korkarım ki böyle aylar, yıllar geçecek! ... Umarım sen mutlusundur ve mutluluğunun kıymetini benden iyi bilirsin. [LW'den RH'ye, 31.12.41]

1942'nin yılbaşında John Ryle karısına verdiği sözü tuttu ve Wittgenstein'ı onunla tanışmaya Sussex'teki evlerine götürdü. Ne mutlu ki bu hafta sonunu, o sıralar ondört yaşında olan oğulları Anthony günlüğüne kaydetti. İlk izlenimleri pek de olumlu değildi:

Babamla, adı Winkenstein (yazım hatası?) olan başka bir Avusturyalı (?) profesör 7.30'da geldiler. Babam çok yorgundu. Wink çok tuhaf – İngilizcesi iyi değil, sürekli "yani" ve hoş görülemez anlamında "hoş görülebilir" deyip duruyor.

Ertesi günün sonunda, Wittgenstein'ın doğru yazımına biraz daha yaklaşmış olsa da, babasının yeni arkadaşı Anthony'nin kalbini kazanmaktan hâlâ çok uzaktı:

Sabahleyin babam, Margaret, keçiler, Tinker[Φ] ve ben yürüyüşe çıktık. Hava

---

[Φ] Anthony burada *Thinker*: düşünür yazacağı yerde *Tinker*: teneke, lehim işleri yapan tamirci yazıyor; elbette biz bu sözcük oyununu dilimize çeviremiyor ve olduğu gibi bırakıyoruz –yn.

buz gibiydi, ama güneşliydi. Witkinstein sabahı mültecilerle geçirdi. Bizim onlara karşı çok zalim davrandığımızı düşünüyor.

Öğleden sonrayı tartışarak geçirdik – imkânsız biri, ne zaman bir şey söylesen, "Hayır hayır, asıl mesele o değil," diyor. Belki onun için asıl mesele bu değil, ama bizim için öyle. Onu dinlemek çok sıkıcı. Yemekten sonra ona çevreyi gösterdim; yoksul küçük çocuklara iyi davranmam için bana yalvardı –bu konuda fazlasıyla diğer uca gidiyor– annem onların iyi yurttaşlar olmalarını istiyor, o ise mutlu olmalarını. [Bu günlük hâlâ yazarının, yani Dr. Anthony Ryle'ın elindedir]

Rylelar Sussex'te bir kır evi kiralamışlardı ve "yoksul küçük çocuklar" da mülteciler – Bayan Ryle'ın siyasi bir tavır olarak işe aldığı Portsmouth'tan iki işçi çocuğu. Rus Kızıl Haçı için eldiven örülmesi işini örgütlediği bir grup çocuğa katılmışlardı. Her ne kadar bu çocuklara iyi bakıyor olsa da görünüşe göre onlara sıkı bir disiplin uyguluyordu. John Ryle'ın evde olduğu zamanlarda ya da misafirleri olduğunda, Ryle ailesi mültecilerle aralarına belli bir mesafe koyardı – örneğin farklı odalarda yemek yerlerdi. Wittgenstein orada kaldığı süre boyunca onlarla birlikte yemek yiyerek, çocuklara desteğini ve sempatisini göstermekte ısrar etmişti.

John Ryle'ın Wittgenstein'dan neden hoşlandığını ve ona neden saygı duyduğunu anlamak kolaydır. Wittgenstein gibi Ryle da Cambridge'deki akademik yaşama uyum sağlamakta güçlük çekmişti ve Wittgenstein'ın, Cambridge'in "cansızlığı"ndansa bombardımana açık bir hastanede çalışma tehlikesini tercih etmesini paylaşıyordu. Cambridge'de olduğu sürede politik olarak etkin bir rol üstlenmişti ve sol kanattan bağımsız aday olarak 1940 seçimlerine katılmıştı. 1938'den sonra Yahudi doktorların Avusturya ve Almanya'dan kaçırılmasında etkin rol oynadı (tahminen, Anthony Ryle'ın Wittgenstein'ı "başka bir

Avusturyalı profesör" olarak tarif etmesinin nedeni budur).

Ryle'ın iyilikseverliği, ani hava saldırıları sırasında Guy's'da çalışmış personelin çoğu tarafından içtenlik ve minnettarlıkla hatırlanmaktadır. O zaman çoğu gençti ve Birinci Dünya Savaşına katılmış Ryle'dan farklı olarak hiçbir savaş tecrübeleri yoktu. Humphrey Osmond'un, ağır bombardıman sırasında Guy's'da çalışmanın tehlikesine dair anıları –ve Ryle'ın, personelin bu tehlikelerle başa çıkmasına yardımcı olsun diye verdiği telkinler– tipiktir:

Hastaneye bir sürü yangın bombası düştü ve arazisinde en azından bir düzine patlamış ya da patlamamış bomba var... Bombardımanların ve çok sayıda yaralı akışının yarattığı baskı altında Guy's'da kalan az sayıdaki personel birbirlerini çok iyi tanımıştı... Eskiden Guy's'ın çatısında yangınları izlerdim... Dedikodu yapıp çay içerek epey zaman geçirirdik... Nuffield Yatakhanesi'nin bodrumunda kamp kurardık. Ryle bilge ve zeki bir adamdı, I. Dünya Savaşı boyunca siperlerde pekişen soğukkanlılığı benim gibi bombalanmaktan nefret edenler için çok büyük bir destekti. [Dr. H. Osmond'un yazara mektubundan, 4.2.86]

Nisan ayında Wittgenstein yıllardır ona sıkıntı veren safra taşını aldırmak için Guy's'da ameliyat oldu. İngiliz doktorlara güvensizliği (hem Ramsey'in hem de Skinner'in doğru dürüst bir tıbbi bakım görmüş olsalardı ölmeyeceklerine inanıyordu) ameliyat sırasında bilincinin açık kalması konusunda ısrarcı davranmasına neden oldu. Genel anesteziyi reddetti; neler olduğunu izleyebilmek için ameliyathaneye aynalar yerleştirtti. Şüphesiz acı verici olan bu işlem sırasında ona destek vermek için Ryle ameliyat boyunca elini tutup yanında oturdu.

Ryle bir yana, Wittgenstein Guy's'daki yeni arkadaşlarını doktorlardan çok teknisyenlerden seçiyordu. Bunlardan biri de, bir radyograf ve Ryle'ın kuzeni olan Naomi Wilkinson'dı. Bayan Wilkinson has-

tanede, Wittgenstein'ın düzenli olarak katıldığı gramofon resitalleri düzenlerdi. Wittgenstein plak seçimine büyük bir ilgi gösterirdi ve genellikle yapılan seçim konusunda çok eleştirel olurdu. Müziğe karşı bu ortak ilginin bir sonucu olarak Bayan Wilkinson'la arkadaş oldular ve Wittgenstein arkadaşlarının pek çoğu gibi onu da Lyons'da çaya davet etti. Bu çayların birinde Wilkinson ona, kaç kişinin onun felsefesini anladığını düşündüğünü sordu. Yanıtlamadan önce soruyu uzun uzun düşündü: "Iki – ve bunlardan biri de Gilbert Ryle."[6] Ama maalesef ikincinin kim olduğunu söylemedi. Belki de Gilbert Ryle'ı seçmesi, ellili yaşlarında olmasına rağmen, çocukluğundaki nezaketi, karşısındakini hoşnut edecek şeyler söyleme eğilimini tümüyle yitirmemiş olduğunun bir göstergesiydi yalnızca.

Naomi Wilkinson'ın gramofon resitalleri belki de Wittgenstein'ın Guy's'da çalışırken kaydettiği bir rüyadaki unsurlardan birinin ortaya çıkmasına yol açmıştı:

> Bu gece bir rüya gördüm: kız kardeşim Gretl, Louise Politzer'e bir hediye veriyordu: bir çanta. Rüyamda çantayı gördüm, aslında daha çok çelik kilidini gördüm; çok büyük ve kare şeklinde ve çok güzel yapılmıştı. Şu müzelerde gördüğümüz türden, eski ve karmaşık asma kilitlere benziyordu. Bu kilitte, diğer pek çok özelliğinin yanı sıra, anahtar deliğinden ya da öyle bir yerden "Gretl'inden" sözlerini söyleyen bir mekanizma vardı. Bu aletin mekanizmasının ne kadar karmaşık olduğunu, bir tür gramofon olup olmadığını ve plakların ne tür bir malzemeden yapıldığını, bir ihtimal çelikten olup olamayacağını düşündüm. [Elyazması 125, 16.10.42; Nedo, *a.e.*, s. 305'te alıntılanmıştır]

Wittgenstein'ın kendisi bu rüyaya herhangi bir yorum getirmez;

---

[6] Bayan Wilkinson tarafından yazara anlatılmıştır.

ancak bu dönemde Freud'un çalışmalarına olan ilgisi, Freud'un ana düşüncesini açıklamak için daha önce kilit metaforunu kullanmış olması ve Gretl'ın, ailesinin Freud'a en yakın üyesi olduğu gerçeği, sanıyorum bu rüyanın, rüyaların yorumuyla *ilgili* olduğunun düşünülmesini mümkün kılıyor. Rüyalar bir şey söylemektedir ve Freud'un çalışmalarının ustaca kullanılması, söylediklerini duyabilmemizi sağlar (bu adeta Freud'un teorilerinin anahtar deliği aracılığıyla olur), ama bir şey söylüyor olmalarının ardında yatan mekanizma ve rüya sembollerini oluşturan malzemeler (bilinçdışı) içinden çıkılması zor ve karmaşıktır; Freud'un ondokuzuncu yüzyıl mekaniğiyle kurduğu oldukça kaba paralellik açısından anlaşılamaycak kadar karmaşıktır üstelik.

Öyle ya da değil, bunlar 1942 yazında Wittgenstein'la Rhees'in tartışmalarının ana konularıydı. Hem Rhees'in yanında kalmak hem de safra taşı ameliyatından sonra iyileşmek üzere Swansea'ye gitti ve ikisi de Wittgenstein'ın çok sevdiği Güney Galler sahil şeridinde yürüyüşlere çıktılar. Rhees o sıralarda, Wittgenstein'ın felsefe tartışmalarında bir yol arkadaşı olarak değer verdiği, hayatta kalmış pek az insandan biriydi; ama felsefi çalışmalarının matematik felsefesine yoğunlaştığı bir dönemde, Rhees'le sohbetlerinin Freud'un psikolojideki açıklamaları üzerine olması ilgi çekicidir.

Bir anlamda, rüyadaki imgeler semboller olarak görülebilir, diye vurguluyordu; bu anlamda her ne kadar rüya gören anlamıyorsa da anlamlı bir rüya dilinden söz edilebilir. Bu, rüyayı bir yorumcuyla tartışıp yorumunu kabul ettiğimizde ortaya çıkabilir. Benzer şekilde, görünüşte çalakalem anlamsız şekiller çizdiğimizde bir psikanalist sorular sorup çağrışımları izlediğinde çizdiğimiz şekilleri neden çizdiğimize dair bir açıklama bulabiliriz: "o zaman çalakalem çiziktirme-

nin, hiç kimse tarafından anlaşılamasa da, bir tür yazı, bir tür dil kullanımı gibi olduğundan söz edebiliriz."[7] Ama böyle bir açıklamayı bilimde verilen açıklamalardan ayırmak Wittgenstein için önemliydi. Rüyaların ya da çalakalem çiziktirmelerin açıklamaları, yasaların uygulanmasıyla gerçekleştirilemezdi, "ve böyle yasaların *olmadığı* gerçeği bana önemli geliyor."[8] Freud'un açıklamalarının mitolojiyle, bilimle olduğundan daha çok ortak yönü vardı; örneğin Freud, kaygı duygusunun daima doğum sırasında hissettiğimiz kaygının bir tekrarı olduğu görüşünü kanıtlayacak hiçbir kanıt üretmez ve yine de "bu belirgin bir çekiciliği olan bir düşüncedir":

Mitolojik açıklamalardaki gibi, tüm bunların daha önce olmuş bir şeyin tekrarı olduğunu söyleyen açıklamaların çekiciliğine sahip. Ve insanlar bunu kabul ettiğinde ya da benimsediğinde, o zaman belli şeyler onlar için daha net ve kolay görünür. [*Seminerler ve Söyleşiler*, s. 44]

Freud'un açıklamaları, Wittgenstein'ın kendi çalışmalarında ortaya konulan açıklamalara benzerdir. Neden sonuç ilişkisine dayalı ya da mekanik bir teori sunmazlar, ama:

... insanların kabul etmeye eğilimli oldukları ve belli şekilde davranmalarını kolaylaştıran bir şey verirler: belirli bir şekilde davranmaları ve düşünmelerini doğal kılar. Belli bir şekilde düşünmeyi bırakmış, başka bir şekilde düşünmeyi benimsemişlerdir. [*a.g.e.*, s. 44]

Bu bakımdan Wittgenstein, Rhees'e kendisini, o sıralar Freud'un "mürit"i ya da "yandaş"ı olarak tanımlar.

---

[7] *Seminerler ve Söyleşiler*, s. 44.

[8] *A.g.e.*, s. 42.

İkinci Dünya Savaşının büyük çoğunluğunda Wittgenstein'ın felsefi ilgisi matematik felsefesi üzerinde toplanmıştı. Bu sıralarda yazdığı çoğu şey, Norveç'teki son aylarında aldığı notların ve dolayısıyla bu notlara dayanan *Soruşturmalar*'ın bölümlerinin geliştirilmesi için bir girişimdi. Guy's'da çalıştığı süre boyunca matematik üzerine notlar alarak üç defter doldurdu. Bunlar ve bunlardan derlenen elyazması cilt yayımlanmıştır ve *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*'in IV, V, VI ve VII. Kısımlarını oluştururlar.

Her ne kadar ana hatlarıyla bu, konu üzerine yaptığı ilk çalışmalara benzerse de, matematiksel mantığa saldırı daha ağır terimlerle ifade edilmiştir. Belki de onun en tartışmalı çalışmalarından biridir.

"Matematik ve Metafizikçiler" makalesinde Russell, Wittgenstein'ın yarattığı polemiğin hedefinin en kusursuz özetini verir. "Modern matematiğin en önemli zaferlerinden biri," diye yazar Russell, "matematiğin gerçekte ne olduğunun keşfedilmesine dayanır":

> Tüm saf matematik –Aritmetik, Analiz ve Geometri– mantığın ilkel fikirlerinin kombinasyonlarıyla oluşturulmuştur ve önermeleri mantığın tasım ve diğer çıkarım kuralları gibi genel ilksavlarından çıkarılmıştır... Bu yüzden formal mantığın konusu kendisini matematikle özdeş olarak ortaya koyar.

Sonsuz küçük, sonsuzluk ve süreklilik sorunlarını tartışmaya devam eder:

> Zamanımızda üç kişi –Weierstrass, Dedekind ve Cantor– yalnızca üç problem geliştirmediler, onları tamamen çözdüler de. Çözümler, matematiğe aşina olanlar için, en ufak bir şüphe ve zorluğa meydan vermeyecek biçimde net. Bu başarı muhtemelen çağımızın en büyük övünç kaynağı. [Russell, "Matematik ve Metafizikçiler," *Mistisizm ve Mantık*, s. 59-74]

Wittgenstein'ın çalışması, hem burada ana hatları çizilen matematik kavramına hem de ona yönelik olarak geliştirilen tutuma bir saldırıydı. Guy's'da bulunduğu dönem zarfında tuttuğu defterlerinin birinde, "Matematiğin ne olduğunu bulacağım diye neden zahmet edeyim ki?" diye sorar:

Çünkü bir matematiğe ve ona dair özel bir kavrayışa sahibiz, sanki işlevi ve konumu için bir ideal gibi – ve bunun açık bir biçimde çözülmesi gerekiyor.

Benim görevim Russell'ın mantığına içeriden değil, dışarıdan saldırmak.

Yani: ona matematiksel olarak değil –aksi takdirde bu matematik yapmak olur– konumuna, makamına saldırmak. [*Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, VII, s. 19]

Wittgenstein'a göre formal mantık kendisini matematikle özdeş göstermemiştir; gösterdiğini söylemek "neredeyse birinin çıkıp dolap yapmanın tutkal sürmekten ibaret olduğunu söylemeye çalışması gibi"dir.[9] Ne de matematiksel mantık bize en sonunda matematiğin ne olduğunu göstermiştir. Daha çok "matematikçilerin ve felsefecilerin düşüncelerini tamamen bozmuştur." Weierstrass, Dedekind ve Cantor'un çalışmaları, çağımızın en büyük başarıları olmak şöyle dursun matematiğin kalanıyla ilişkileri "normal bir bedende amaçsızca ve anlamsızca büyümüş görünen kanserli bir urdur."[10]

Mantık ve matematiğin farklı teknikler olduğunu ve matematiksel mantığın sonuçlarının Russell'ın atfettiği öneme (sonsuzluk, süreklilik ve sonsuz küçük kavramlarını anlamada) sahip olmadığını göstermek için Wittgenstein pek çok yöntem denemiştir: Örneğin matematikte ve günlük yaşamda kullanılan sonsuzluk, süreklilik ve sonsuz

---

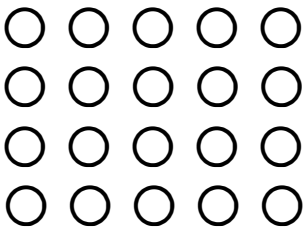
[9] *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, V, s. 25.

[10] *A.g.e.*, VII, s. 11.

küçük kavramlarının Cantor, Dedekind ve Weierstrass tarafından verilen tanımlarla bir açıklığa kavuşmadığını, daha çok çarpıtıldığını göstermeye çalışmak da bunlara dahildi.

Bununla birlikte saldırısının odağı, matematiğin tipik örneği olan kanıtlama yöntemlerinin mantıkta kullanılanlarla benzeşmediğini göstermeye dayanıyordu. Mantıktaki bir kanıtlama, bir sonucun doğruluğunu saptamayı amaçlayan bir dizi önermeye dayanır. Wittgenstein'ın göstermek istediği, matematikteki bir kanıtlamanın daha çok bir tekniğin kullanışlılığını saptamayı amaçlayan bir dizi *resme* dayandığıdır.

Örneğin bu resmin:

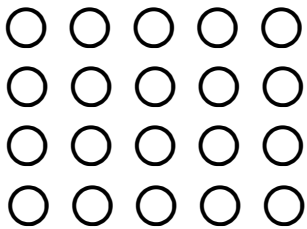

çarpma için bir Komütatif Yasasının bir kanıtlaması sayılmaması için bir neden görmemektedir – yani: (a x b) = (b x a). Resme önce bir yönden sonra da diğer yönden bakıldığında, (**5 x 4**)'ün (**4 x 5**)'e eşit olduğu görülebilir ve ardından yer değiştirme ilkesi başka durumlar için de kullanılabilir.

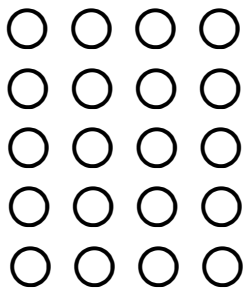
Burada hiçbir önerme ya da sonuç sorunu yoktur ve dolayısıyla komütatif yasasının, eğer doğruysa hangi *konuda* doğru olduğu sorusu ortaya çıkmaz. Ve eğer mantığın ilksavlı dizgeleri yerine, böyle bir resim paradigmatik olarak alınırsa, o zaman matematiksel man-

tıkçıların –Russell'ın söylediği gibi– "matematiğin gerçekte ne olduğunu keşfedenler" olduklarını düşünmek için hiçbir neden yoktur. "Matematiğin temelleri" üzerine yaptıkları çalışmalarda sadece farklı türden bir resim çizmişler ve farklı türden bir teknik keşfetmişlerdir.

Ama matematikte resimlerin rolünü vurgulama meselesi sadece konuya dair belli bir kavramı yıkmak için değildir. Aynı zamanda yerine "bağlantıları görme"nin rolünü vurgulayan bir matematiksel akıl yürütme kavramı koymak içindir. Yukarıdaki resimden yer değiştirme ilkesini kavramak için bunu:

bununla aynı görmek gerekir:

Eğer "bağlantıyı göremiyorsak" kanıtlama bizi hiçbir şeye ikna edemeyecektir. O zaman kanıtlamanın anlaşılması, Wittgenstein'ın *Weltanschauung*'unun temelini oluşturan türden bir kavrayışa basit, ama iyi bir örnektir. Matematiksel kanıtlamalar, Wittgenstein'ın felsefi değinileri gibi "açık ve net temsiller" olarak görülmelidir. Bunların da amacı "bağlantıları görmeye dayanan kavrayışları" üretmektir.

Bu bakımdan, kulağa tuhaf gelse de, saf matematikteki kanıtlamalar Freudcu psikanalizin ortaya koyduğu açıklamalarla benzeşir. Belki de Wittgenstein'ın ilgi alanının matematikten psikolojiye kaymasının ipuçları, Freud'un "örüntülerini" matematikçilerin "resimlerinden" daha ilginç bulmasında yatmaktadır.

Kendi yaşamındaki olayları bu türden bir modele oturtabilmenin Wittgenstein için bir tür avuntu olduğu tahmin edilebilir.

"Yaşamımın geleceğine ilişkin hiçbir umudum yok," diye yazmıştı 1 Nisan 1942'de:

Önümde, upuzun ölü bir yaşamdan başka bir şey yok sanki. Kendim için korkunç bir gelecekten başka bir gelecek düşünemiyorum. Arkadaşsız ve neşesiz.[11]

Birkaç gün sonra:

Beni şu an tehdit eden, mutlak bir yalıtılmışlık korkusu çekiyorum. Bu yaşama nasıl katlanabileceğimi bilmiyorum. Her gün yalnızca kasvetli bir hüzün getiren akşamlardan korkmam gereken bir yaşam gibi görüyorum bunu.[12]

---

[11] *"Ich fühle keine Hoffnung mehr für die Zukunft in meinem Leben. Es ist als hätte ich nur mehr eine lange Strecke lebendigen Todes vor mir. Ich kann mir für mich keine Zukunft als eine grässliche vorstellen. Freundlos und freudlos"*: Elyazması 125, 1.4.42.

[12] *"Ich leide sehr unter Furcht vor der gänzlichen Vereinsamung, die mir jetzt droht.*

Guy's'da kendisini sürekli meşgul etmesi gerektiğini hissediyordu. "Eğer hareketsizlikte mutluluk bulamıyorsan," demişti kendisine, "koşmakta bul!"

Peki ya koşmak için çok yorgunsam? "Ruhen çökene kadar yıkılmaktan söz etme."
Düşmemek için bir bisikletçi gibi pedal çevirmeyi, hareket etmeyi sürdürmeliyim.[13]

"Mutsuzluğum çok karmaşık," diye yazmıştı Mayısta, "öyle ki tanımlaması zor. Ama muhtemelen asıl mesele hâlâ *yalnızlık*."[14]

Skinner'in ölümünden sonra Kirk, Bournemouth'a dönmüştü ve Wittgenstein, Skinner'le olduğu gibi, ondan da mektup alamadığı için kaygılanmaya başlamıştı. 27 Mayısta şunu not etti:

On gündür K'dan hiçbir haber almadım, oysa bir hafta önce haber iletmesi için baskı yapmıştım. Belki de benimle ilişkisini kesiyor. *Trajik* bir düşünce![15]

Ich kann nicht sehen, wie ich dieses Leben ertragen kann. Ich sehe es als ein Leben, in dem ich mich jeden Tag werde vor dem Abend fürchten müssen, der mir nur dumpfe Traurigkeit bringt": Elyazması **125**, **9.4.42**.

[13] " '*Wenn du das Glück nicht in der Ruhe finden kannst, finde es im Laufen!' Wenn ich aber müde werde, zu laufen? 'Sprich nicht vom Zusammenbrechen, ehe du zusammenbrichst.'*

Wie ein Radfahrer muss ich nun beständig treten, mich beständig bewegen, um nicht umzufallen": Elyazması **125**, **9.4.42**.

[14] "*Mein Unglück ist so komplex, dass es schwer zu beschreiben ist. Aber wahrscheinlich ist doch* Vereinsamung *die Hauptsache*": Elyazması **125**, **26.5.42**.

[15] "*Höre seit 10 Tagen nichts mehr von K, obwohl ich ihn vor einer Woche um dringende Nachricht gebeten habe. Ich denke, dass er vielleicht mit mir gebrochen hat. Ein* tragischer *Gedanke!*": Elyazması **125**, **27.5.42**.

Aslında Kirk, Bournemouth'da evlenmiş ve makine mühendisi olarak kendisine başarılı bir kariyer yapmıştı; Wittgenstein'ı bir daha hiç görmedi. Ama Kirk için ortada "kesecek" bir şey yoktu. Wittgenstein'ın bir biçimde eşcinsel ya da aralarındaki ilişkinin bir öğretmen öğrenci ilişkisinden başka türlü olabileceğini asla düşünmemişti.

Wittgenstein bunu kabullenircesine, günlüğe düştüğü aynı notta şunları yazdı: "Çok ıstırap çektim, ama görünüşe bakılırsa yaşamımdan *ders* çıkaramadım. Hâlâ acı çekiyorum, *tıpkı* yıllar önce olduğu gibi. Daha güçlü ya da daha bilge olmadım."[16]

Biraz rahatlama -bu umutsuz yalnızlığa biraz avuntu- Guy's'da dispanserdeki genç bir meslektaşıyla, Roy Fouracre'yle kurduğu dostluktan geldi. Onu Wittgenstein'a sevdirenin, temelde Fouracre'nin sıcaklığı ve neşeli hoş mizacı olduğu söylenebilir. Wittgenstein, Drury'ye, zaman zaman telaşa kapıldığı ya da heyecanlandığında Roy'un ona, "Sakinleş Prof," dediğini anlatmıştı. Bundan hoşlanıyordu.

Fouracre, Nuffield Yatakhanesi'nin üçüncü katındaki odasında Wittgenstein'ı ziyaret ederdi. Oda, tıpkı Cambridge'deki odası gibi, tamamen boştu ve Fouracre etrafta felsefe kitapları yerine, dedektif dergilerinden oluşmuş düzgün yığınlar görünce şaşırmıştı. O sıralar Fouracre, modern dillerde mektupla öğrenim görüyordu ve çoğunlukla Wittgenstein odasında sakin ve sessizce otururken o da oturup okurdu. O günlerde Wittgenstein, iki hafta sonunda bir Cambridge'de verdiği derslere hazırlanıyordu. Diğer hafta sonlarında Wittgenstein

---

[16] *"Ich habe viel gelitten, aber ich bin scheinbar unfähig aus meinem Leben zu lernen. Ich leide noch immer so wie vor vielen* Jahren. *Ich bin nicht stärker und nicht weiser geworden"*: Anılar elyazması.

ve Fouracre, hayvanat bahçesinde ya da Hackney'deki gölde kürek çektikleri Victoria Park'ta gezintiye çıkıyorlardı.

Wittgenstein'ı yakından tanıyan pek çok kişi gibi, Fouracre de onun virtüöz ıslığını hatırlar. Wittgenstein'ın senfonilerin bütün bölümlerini ıslıkla çalabilme yeteneğini, Brahms'ın *St. Anthony Çeşitlemeleri*'ni muhteşem çaldığını ve başka birileri yanlış çaldığında Wittgenstein'ın onları durdurarak ciddiyetle nasıl çalınması gerektiğini söylediğini anımsar – bu onun dispanserdeki bazı iş arkadaşlarınca sevilmemesine yol açmıştır.

Fouracre'nin geçmişi Skinner'inkine benzemiyordu. Skinner Letchworth'ta orta sınıf bir ailede büyümüş, devlet okulunda ve Cambridge'de eğitim görmüştü. Fouracre ise Londra'nın doğusunda, Hackney'deki bir devlet yurdunda yaşamış ve onbeş yaşında çalışmaya başlamıştı. Ama kişisel özellikleri pek çok bakımdan benzerdi. Fania Pascal'ın Skinner'i tarifi:

> Neşeliydi ve başkalarının arkadaşlığından hoşlanırdı. Hiçbir kurnazlığı yoktu, kimse hakkında kötü bir şey düşünemezdi. Daha hesapçı olmayı öğrenebilirdi, ama yazık ki bunun için fazla fedakâr, fazla mütevazı idi. [*Hatıralar*, s. 24]

Bu tarif Fouracre tarifi olarak da alınabilir. Skinner gibi Fouracre de Wittgenstein'dan epeyce gençti – Wittgenstein elliiki, o ise yirmili yaşlarının başındaydı. Wittgenstein'ın Fouracre'yle dostluğunun Skinner'e duyduğu aşkın yerini doldurduğunu düşünmek yanlış olmakla birlikte, birlikte çalıştıkları onsekiz ay boyunca Fouracre'nin Wittgenstein'ın yaşamında, Skinner'in Cambridge'de olduğuna benzer bir rol oynadığı doğrudur. Yani Wittgenstein'a bir tür *insani* temas sağlıyordu: Francis gibi o da, yalnızca varlığı bile rahatlatıcı etkiye sahip biriydi.

Fouracre'ye daha sonra yazdığı mektuplarının çoğunda Wittgenstein, Guy's'dan içtenlikle ve belki bir parça nostaljiyle söz eder:

Guy's'daki ortamın kötüleştiğini duyduğuma üzüldüm. Hayal etmesi zor. [LW'den RF'ye, 8.6.49]

İşle ilgili ne gibi haberler yazacağını merak ediyorum. Nuffield Yatakhanesi'nin önüne benim koca bir heykelimi dikmiyorlardır herhalde. Yoksa dikiyorlar mı? Tabii ki hiçbir taş anıt benim ne harika bir insan olduğumu gerçek anlamda gösteremeyecektir. [LW'den RF'ye, 15.12.50]

Belli ki Fouracre bu son sözlere karşılık Wittgenstein'a Guy's'daki bütün heykellerin alaşağı edildiğini söyleyerek yanıt vermiş olmalıdır. "Bunu duyduğuma sevindim," diye yazdı Wittgenstein, bir sonraki mektubunda, "saygısızca yapılmamış olması koşuluyla!"[17]

John Ryle dışında Guy's'daki tıpçı personelden Wittgenstein'ın güvenini ve arkadaşlığını kazanan tek kişi, felsefeyle ilgilenen genç bir doktor (o sıralar otuzlarının başında) olan Basil Reeve'di. Reg Waterfield'den yemek masasındaki yeni üyenin (daha önce "hastanedeki doktorlar arasında ilginç ve hayli kayıp göründüğünü" düşündüğü) Ludwig Wittgenstein olduğunu öğrendiğinde onunla tanışmayı denemeye karar verdi. Böylece yemekte Wittgenstein'ın yanına oturmaya başladı ve sonunda ikisi arasında bir dostluk gelişti. Sohbetlerinin konusu nadiren felsefe oluyordu; bunun yerine sohbet konuları sanat, mimarlık, müzik, Wittgenstein'ın tanıdıkları veya hatta yemek masasındaki bazı tıp konularına dair Freudcu yorumlamalar bile olabiliyordu. Daha sonraları sohbetler Reeve'in kendi çalışmaları üzerine yoğunlaştı, Wittgenstein bunlara yakın bir ilgi göstermeye başlamıştı.

[17] LW'den RF'ye, 1.2.51.

Reeve, Guy's'ın Tıbbi Araştırma Kurulu'nun Klinik Araştırma Biriminde, meslektaşı Dr. Grant'la birlikte çalışıyordu. Ani hava saldırıları ilk başladığında bu birimin laboratuvarları yıkılmıştı ve asıl araştırmalarını artık sürdüremeyen Grant ile Reeve o sıralarda Guy's'a gelen hava akınından yaralananları tedavi etmeye başladılar. Amaçları, sadece savaş yaralanmalarında değil her türden akut travmatik yaralanmada ortaya çıkabilecek "yara şoku"yla ilgili bilgi edinmekti.

Grant'la Reeve'in ilk baştaki sorunu, bilimsel literatürü ayrıntılı bir şekilde incelemiş olmalarına rağmen, görünüşe göre klinik olarak "yara şoku" durumunu tanımlamanın tatmin edici bir yolu olmamasıydı. Bazı yazarlar bu durumu homokonsantrasyonun [kandan dokulara plazma sızmasıyla meydana gelen yüksek düzeyde alyuvar yoğunlaşması –çn] varlığına dayanarak açıklarken, bazılarıysa düşük tansiyon, benzin sarartması ve yüksek nabza bağlardı. Bu nedenle Grant, araştırmanın hayli erken aşamalarında "yara şoku" kavramından vazgeçilmesi gerektiğini ve yaralıların incelenmesinin bu terim kullanmadan yapılmasını önerdi. Ocak 1941'de –Wittgenstein Guy's'a gelmeden on ay önce– Grant yara şoku vakalarında gereken incelemelere ilişkin hazırladığı taslakta, bu kavrama dair itirazlarını sıralıyordu:

Hava akınlarında yaralananlar üzerinde yapılan son incelemeler, özellikle son savaşta yapılan bütün çalışmalara rağmen, travma vakaları ya da yara şokunun doğası ve tedavisiyle ilgili pek az şey bilinmektedir. İlk olarak, 'şok'un teşhisi için yapılan uygulamalar geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Kehanette bulunamayız ve genellikle tedaviyle ilgili şüphelerimiz var. Dahası ortak bir teşhis temelinin olmayışı, benimsenen çeşitli tedavi yöntemlerinin ne kadar etkili olduğunu değerlendirmeyi imkânsız kılmakta.

Bu nedenle "şok" teşhisinden kaçınmak ve onun yerine hastaların duru-

munu ve gelişimini verilen tedaviyle birlikte doğru ve tam bir şekilde kaydetmek görüşü için iyi bir zemin vardır. [Dr. R. T. Grant, "Memorandum on the Observations Required in Cases of Wound Shock," Tıbbi Araştırma Kurulu Arşivleri]

Sanırım Wittgenstein'ın soruna bu radikal yaklaşımı neden ilginç ve önemli bulduğu açıktır. Grant'ın "şok" sorununu ele alma biçimi, Heinrich Hertz'in fizikteki "güç" sorunlarını ele alma biçimiyle açık bir paralellik taşır. *Mekaniğin İlkeleri*'nde Hertz, "Güç nedir?" sorusuna doğrudan yanıt vermek yerine, 'güç'ü temel bir kavram olarak kullanmadan Newtoncu fiziği yeniden tanımlayarak sorunu ele almayı önermiştir. Wittgenstein hayatı boyunca Hertz'in soruna getirdiği çözümü, felsefi karmaşaların nasıl giderilebileceğine mükemmel bir örnek olarak görmüştür ve –felsefedeki kendi amacını tanımlamak için– Hertz'in *Mekaniğin İlkeleri*'ndeki önsözünden aşağıdaki cümleyi sık sık alıntılamıştır:

Bu sıkıntı verici çelişkiler ortadan kaldırıldığında, gücün doğasına ilişkin soru yanıtlanmış olmayacaktır; bununla birlikte artık tedirgin olmayan zihinlerimiz, gayri meşru sorular sormaya son verecektir.

Bu cümlenin bilinçli bir yansıması olarak Wittgenstein şöyle yazdı:

Felsefe yapma biçimimde bütün amaç bir ifadeye belli rahatsızlıkları ortadan kaldıracak bir biçim vermektir. (Hertz). [Elyazması 213 ("Daktilo Edilmiş Büyük Metin"), s. 421]

Grant'ın "şok" teşhisinden kaçınma önerisinde de, diyebiliriz ki bütün amaç: "bir ifadeye belli rahatsızlıkları ortadan kaldıracak bir biçim vermektir."

Ama Grant'ın yaklaşımı genel olarak hoş karşılanmadı – özellikle de ordu tarafından. Ordu Kan Nakil Servisi'nden Albay Whitby,

Grant'ın raporuna Tıbbi Araştırma Kurulu'na yazdığı aşağıdaki mektupla tepki gösterdi:

Pek çok önsöz ve bazı tartışmalar "Şok" sözcüğüne karşı yergi olmaya adanmıştır. Bu noktanın çok fazla vurgulanması gerektiğini sanmıyorum.

Geçen savaşta varılan sonuçları çöpe atmak adil değil. Bu adamlar aptal değildi ... en azından düşük tansiyonun sürekli gözlenen bir işaret olduğu temel gerçeğini saptadılar. Grant, kayıtları kendisinin ayrıntı standardına erişmediğinden geçen savaşa ilişkin değerli bütün Tıbbi Araştırma Kurulu literatürünü görmezden geliyor. [Albay Whitby'den Dr. Landsborough Thomson'a, 5.7.41, Tıbbi Araştırma Kurulu Arşivleri]

Projeyi Reeve'le tartışırken Wittgenstein'ın da fark ettiği gibi, Birinci Dünya Savaşı sırasında tanımlanan yaralanma şoku teorilerine ilişkin sorun aslında ayrıntı standartlarının yetersizliğinden değil, kullanışsız bir kavramla çalışıyor olmalarındandı. En çok ilgilendiği tam olarak " 'Şok' sözcüğüne karşı yergi"ydi. (Reeve, yıllık bir rapor yazmak söz konusu olduğunda Wittgenstein'ın kullanışsızlığını vurgulamak için "şok" sözcüğünü baş aşağı yazmayı önerdiğini hatırlar.)

Wittgenstein projeye gösterdiği ilgi dolayısıyla Reeve tarafından Dr. Grant'la tanıştırıldı. Dr. Grant, Wittgenstein'ın araştırmalara ilişkin sorduğu soruların ve yaptığı önerilerin doğruluğu ve yerindeliğinden hemen etkilendi. 1942'de, Grant'ın ekibine düzenli olarak araştırma malzemesi sağlayan Londra bombardımanlarının hızı kesilmeye başladı. Bu nedenle birim araştırmaları için uygun yaralıları başka yerlerde aramaya koyuldu. İki kez Bomba Kumanda merkezleri ziyaret edildi ve hava akınları sırasında meydana gelen birkaç hava mürettebatı yaralanması gözlemlendi. Ama araştırmada yol kat etmek için daha sürekli bir yaralı akışına ihtiyaç vardı. Bu nedenle birimin, koğuşlarında çok sayıda ağır endüstriyel ve trafik kazaları sonucunda

yaralananları barındıran Newcastle'daki Royal Victoria Kliniği'ne taşınması ayarlandı. Bu taşınma planlanırken Wittgenstein Reeve'e birimle birlikte Newcastle'a gitmek istediğini söyledi.

Birim Kasım 1942'de Newcastle'a taşındı. Grant'ın teknisyeni nedense gitmeyi reddetti ve Wittgenstein'ın projeye duyduğu ilgiyi hatırlayan Grant bu görevi ona önerdi. 1943'ün baharında Fouracre orduya katılmak için Guy's'dan ayrılmıştı ve muhtemelen Wittgenstein'ı orada tutacak pek bir şey kalmamıştı. Nisan 1943'te Grant, Tıbbi Araştırma Kurulu'nun Londra bürosundan Dr. Herrald'a şunları yazdı:

Sözünü ettiğim Profesör Ludwig Wittgenstein, 29 Nisanda deneme süresi bir ay olmak üzere Laboratuvar Asistanı olarak birime katıldı. Sizinle de konuştuğumuz gibi, kendisine haftada 4 sterlin ödenecektir. [Dr. Grant'tan Dr. Herrald'a, 1.6.43]

Dispanser hademesi olarak haftada yirmisekiz şilin kazandığı düşünülürse, bu durum gelir düzeyinde önemli bir artış meydana getirmiş olmalıdır. Bir aylık deneme süresi sona erdiğinde Grant, Herrald'a düzenlemeyi teyit etmek için tekrar yazdı ve şunu ekledi: "Çok yararlı olduğunu kanıtlıyor."

Bedensel güç gerektiren bir işi, araştırma biriminde asistanlık gibi daha çok beyin gücü gerektiren bir işle değiştirmek şüphe yok ki Wittgenstein'ın hoşuna gitmişti ve bunun nedeni sadece hademeliğin gerektirdiği fiziksel gücün zor gelmesinden değildi. Guy's'dan ayrılmadan hemen önce, 17 Martta Hutt'a düşünmenin değeriyle ilgili şunları yazdı: "Düşündüğünden bir parçacık daha fazla düşünebilmenin," diyordu, "sana iyi gelebileceğini *hayal edebiliyorum*. – Umarım ailen seni düşünmekten alıkoymuyordur!? Eğer böyle yapan biri varsa *son derece* aptalca davranıyor demektir." O sırada Hutt, Woolworth'ten

ayrılmış ve orduya katılmıştı. Üstleriyle yaşadığı bazı sorunları Wittgenstein'a yazmıştı. "Bunun kısmen dışsal, kısmen içsel olduğunu tahmin edebiliyorum," diye yanıtladı onu Wittgenstein:

Demek istediğim, sana karşı hak ettiğin kadar iyi olmayabilirler, ama sende de bir güvenilmezlik *eğilimi* var. Yani bazen soğuk, bazen sıcak, bazen de ılık olabilirmişsin gibi; eğer insanlar zaman zaman sıcaklık dönemine aldırmayıp, sana sadece soğuk ve ılık olarak davranıyorlarsa şaşırmamalısın. [LW'den RH'ye, 17.3.43]

Newcastle'a gitmek üzere yola çıkmadan önce Wittgenstein, bir süre Swansea'de Rush Rhees'le zaman geçirdi. Orada, geçen yaz Freud'la ilgili yaptıkları sohbetlere devam ettiler. Ana konu yine rüyaların onun ilgisini çeken türden bir dil oluşturduğu – *ne anlama* geldiklerini bilmesek bile, doğal olarak rüyaların bir *anlamı* olduğunu düşündüğümüz gerçeğiydi. Buna paralel olarak, Rhees'e Moskova Katedrali'nin beş kulesinden söz etti: "Bunların her birinin tepesinde farklı türden bir kıvrımlı şekil var. İnsan, bu farklı şekillerin ve düzenlemelerin mutlaka bir anlamı olması gerektiği izlenimine kapılıyor."[18] Söz konusu sorun, Freud'un çalışmalarının rüyaları yorumlamamıza ne kadar imkân verdiğiydi. Asıl bir açıklamaya değil bir yorumlamaya ihtiyaç olduğunu vurguluyordu. Bu nedenle bilimsel bir rüya teorisinin –örneğin bize bir rüyayı tanımladıktan sonra rüya gören kişiye belirli anıların hatırlatılabildiğini öngörmemizi sağlayan bir teorinin– meseleyle en ufak bir ilgisi yoktu. Freud'un çalışmaları tam olarak konuyu bu türden bilimsel bir açıdan ele almadığı için ilginçti. Bir rüyayla ilgili bizi asıl şaşırtan onun nedenselliği değil, *anlamıdır*. İstediğimiz açıklama, rüyanın imgelerini gördüğümüz "açıyı

[18] *Seminerler ve Söyleşiler*, s. 45.

değiştiren" bir tür açıklamadır, böylece artık anlamları olacaktır. Freud'un, rüyaların arzuların gerçekleşmesi olduğu düşüncesi önemlidir, çünkü "istenen türden yorumu işaret eder,"[19] ama fazlasıyla geneldir. Bazı rüyalar açıkça isteklerin yerine getirilmesidir – "örneğin yetişkinlerin cinsel rüyaları." Ama bunların Freud tarafından kesinlikle dikkate alınmayan türden rüyalar olması tuhaftır:

> Freud genellikle cinsel yorumlama dediğimiz türden açıklamalarda bulunuyor. Ama verdiği rüya raporlarının arasında doğrudan cinsel bir rüya diyebileceğimiz bir tek örnek bulunmaması ilginçtir. Halbuki bunlar o kadar yaygındır ki. [*Seminerler ve Söyleşiler*]

Bu da yine Freud'un bütün rüyalar için *tek bir* örüntü oluşturma kararlılığıyla ilişkiliydi: ona göre bütün rüyalar, örneğin korkunun dışavurumları olmaktan çok özlemin dışavurumlarıydı. Felsefe teorisyenleri gibi Freud da bilimsel yöntemin ve "genelleştirme arzusu"nun cazibesine kapılıyordu. Ne tek bir tip rüya ne de bir rüyadaki sembolleri yorumlamanın tek bir yolu vardı. Rüya sembolleri bir anlam taşıyorlardı –"açıkça, dille belirli benzerlikler taşırlar"[20]– ama onları anlamak bir tür genel rüyalar teorisini değil, örneğin bir müzik parçasını anlamak için gereken türden çok yönlü bir yetenek gerektiriyordu.

Nisan ayında Wittgenstein, Grant'ın Newcastle'daki araştırma birimine katılmak üzere Swansea'den ayrıldı. Birimin üyelerinden Basil Reeve, Dr. Grant ve Grant'ın sekreteri Bayan Helen Andrews, hepsi, hastaneye yürüme mesafesindeki Brandling Park'ta aynı eve yerleş-

[19] *A.g.e.*, s. 47.
[20] *A.g.e.*, s. 48.

mişlerdi. Ev, Bayan Moffat'a aitti. Bayan Andrews, Wittgenstein'ın gelişini şöyle hatırlıyor:

Bayan Moffat'ın evinde boş bir oda vardı, bu yüzden bizimle orada buluştu. O sırada biz yerleşmiş ve tuhaf muhitimize uyum sağlamıştık, ama Prof. W. kolay alışamadı. Neşeli, konuşkan bir havayla kahvaltıya indi, o sırada Guardian gazetesinin Manchester baskısını okuyor ve pek konuşmuyorduk. Akşamleyin dinlenirken, akşam yemeği için bize katılmayıp odasında yemeyi tercih etti. Bayan Moffat söylene söylene yemeğini bir tepsiye koydu, o aşağı indi ve tepsiyi alıp gitti. (Bunun Dr. Grant'a karşı kabalık olduğunu düşündüm.)

Güzel kömür sobası olan bir oturma odamız vardı ve hiçbir akşamı orada bizimle geçirmedi. Hemen her akşam sinemaya gitti, ama ertesi gün ona sorulduğunda filmlerle ilgili hiçbir şey hatırlayamıyordu. Sadece dinlenmek için gidiyordu.

Wittgenstein'ın gelişinden kısa bir süre sonra, Bayan Moffat'ın rahatsızlanması yüzünden birimin üyelerinin Brandling Park'taki evden ayrılmaları gerekti. Her biri ayrı pansiyonlar buldular, ama Bayan Andrews'in hatırladığına göre, "Prof. W., yabancı aksanı, pejmürde görünüşü ve profesör olduğunu söylemesi yüzünden kalacak bir yer bulmakta güçlük çekti, çünkü pek çok ev sahibesi doğal olarak ondan hayli şüphelenmişti."[21]

Wittgenstein'ın her akşam film izlemeye gitmesi, Newcastle'da ne kadar yoğun çalıştığının ve işi ne kadar ciddiye aldığının bir göstergesidir. Drury'ye yazdıkları da bunu anımsatır:

Felsefenin çok zor olduğunu düşünüyorsun, ama iyi bir mimar olmanın zorluğu yanında bunun hiçbir şey ifade etmediğini söyleyebilirim sana. Viyana'da kız kardeşim için bir ev inşa ederken, gün sonunda öyle bitkin düşü-

[21] Bayan Helen Andrews tarafından yazara anlatılmıştır, 12.11.85.

yordum ki, tek yapabildiğim her akşam "sinemaya" gitmekti. [*Hatıralar*, s. 106]

Bir diğer göstergesi de Newcastle'da bulunduğu süre zarfında felsefeye ilişkin hiçbir şey yazmamış olmasıdır; oysa Guy's'dayken matematik felsefesine dair değinilerle üç defter doldurmuştu. Kendisini teknisyenlik görevleriyle sınırlandırmadı, araştırmanın arkasındaki düşünce sürecine de yoğun ve aktif bir ilgi besledi. Hem Grant hem de Reeve düşüncelerini Wittgenstein'la tartışmanın faydasını görmüş ve çalışmalarına gösterdiği ilgiden yüreklenmiş olsalar da zaman zaman araştırmayla bu kadar meşgul olmasını biraz aşırı buluyorlardı. Bayan Andrews, birim çok yoğun çalıştığından Grant'ın bazen bütün bir günü tatil yapmayı ve Hadrianus Surları boyunca hep birlikte yürüyüşe çıkmayı önerdiğini hatırlıyor. Wittgenstein'ın bu ortak yürüyüşlere hiçbir zaman davet edilmediğine dikkat ederek Grant'a onu neden çağırmadığını sordu. Bayan Andrews'e, eğer gelirse yürüyüşün amacını saptıracağı, çünkü onun "sürekli iş konuştuğu" söylendi.

Her ne kadar bu "dinlenme-günü" yürüyüşlerine davet edilmemiş olsa da, hem Grant hem de Reeve başka pek çok sefer Roma Surları boyunca pek çok yürüyüşte Wittgenstein'a eşlik ettiklerini hatırlıyorlar. Sohbet genellikle araştırmaları üzerinde yoğunlaşırdı, ama Wittgenstein özellikle Reeve'le daha özel konuları tartışırdı. Örneğin Reeve'e çocukluğunun ilk dönemlerini anlatmış, dört yaşına kadar konuşmadığından söz etmişti. Drury'ye de anlattığı ve kendisi için büyük önemi olduğu açık bir çocukluk anısını Reeve'e de anlattı. Evinin tuvaletinde, duvardan bir parça sıva düşmüş ve o daima bu şekli bir ördek gibi görmüştü, ama onu korkutuyordu: ona göre bu şekil, Bosch'un *Temptations of St Anthony* resmindeki canavarlara benziyordu.

Reeves ara sıra Wittgenstein'a felsefeyle ilgili şeyler sordu, ama Wittgenstein tipik bir şekilde onu bu konuya duyduğu ilgiden soğutmaya çalıştı. Reeve'e, kendi uzmanlık alanı tıptan farklı olarak, felsefenin tamamen işe yaramaz olduğunu ve eğer mecbur değilse peşine düşmenin hiçbir mantığının olmadığını vurguladı. "Tıpta *adam gibi* bir iş yapıyorsun," dedi Reeve'e; "bununla yetin." "Zaten," diye eklerdi muzipçe, "fazla aptalsın."[22] Ama kırk yıl sonra Reeve'in, düşünme biçiminin Wittgenstein tarafından iki önemli şekilde etkilendiğini söylemesi ilginçtir: birincisi şeylerin olduğu gibi olduklarını aklından çıkarmama; ikincisi şeylerin nasıl olduğunu anlamak için aydınlatıcı karşılaştırmalar arama.

Bunların her ikisi de Wittgenstein'ın sonraki dönem felsefesinin merkezinde yer alan düşüncelerdir. Gerçekten de Wittgenstein, Piskopos Butler'ın "Her şey neyse odur, başka bir şey değil," sözünü *Felsefi Soruşturmalar*'da bir motto olarak kullanmayı düşündü. Aydınlatıcı karşılaştırmaların önemi ise sadece Wittgenstein'ın ana düşüncesi "bağlantıları görmeye dayanan anlama"nın özünde yatmakla kalmıyor, aynı zamanda Wittgenstein tarafından felsefeye yaptığı tüm katkı olarak görülüyordu. Wittgenstein'ın Reeve'le sohbetleri, "şok"la ilgili düşüncelerini aydınlatmak konusunda Grant'la Reeve'e yardım etme çalışması gibi, felsefi bir etki yaratmanın felsefe tartışmaktan başka yolları da olduğunu gösterir. Wittgenstein, neyin farklı olduğunu söyleyerek değil, bir insanın fikirlerinin nasıl aydınlığa kavuşturulmakta kullanılacağını göstererek bir düşünme ve anlama biçimi ortaya koydu.

Hem Grant hem de Reeve, Wittgenstein'ın etkisinin, birimin nihai

[22] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Dr. Basil Reeve tarafından alıntılanmıştır.

raporunun giriş bölümünde vücut bulan düşüncede önemli bir rol oynadığını hatırlıyor. Raporun ana başlığında "şok" sözcüğü anlamlı bir biçimde kullanılmamış, bunun yerine *Insanda Yaralanmanın Genel Etkileri Üzerine Gözlemler* denmişti. İddianın temel mantığı, Grant'ın Ocak 1941'deki ilk metniyle aynıdır, ancak " 'Şok' sözcüğüne karşı yergi" daha da sert terimlerle ifade edilir:

Uygulamada, şok teşhisinin, genel olarak kabul edilmiş bir ölçütten çok teşhisi koyan kişinin kişisel bakış açısına bağlı gibi göründüğünü saptadık. Bu bakış açılarını bilmeden hastanın yatağına çağırılana dek ne beklememiz gerektiğini bilmiyorduk. Tek başına hasta kartı, hastanın hangi belirtileri sergilediğini, ne kadar hasta olduğunu ya da hangi tedaviye ihtiyaç duyduğunu göstermeye yetmiyordu. Teşhislerde saptadığımız tek ortak nokta, hastanın *hasta* göründüğüydü. Bu nedenle çeşitli tanımlarıyla "şok" sözcüğünü atına yoluna gittik. O zamandan beri, yaralanma araştırmalarında bunun herhangi bir değeri olmadığını gördük; daha çok tarafsız gözleme bir engel ve bir yanlış anlama nedeni olmuştur. [*İnsanda Yaralanmanın Genel Etkileri Üzerine Gözlemler* (HMSO, 1951)]

Bu Wittgenstein tarafından yazılmış olsun olmasın, kendi felsefi çalışmasının sahip olmasını umduğu etkiye sahiptir – yani pek çok saptırılmış araştırma yöntemine son noktayı koymaktadır. Tıbbi Araştırma Kurulu'nun 1939-1945 yılları raporunda, Grant'ın yönetiminde yapılan çalışmadan şöyle söz edilir:

Yaralanma "şok"u tek başına klinik ve patolojik bir varlıkmış gibi 'şok' sorununa saldırının değerine ilişkin ciddi bir şüphe getirdi. Sonuç olarak savaşın başlangıcında Komite için başlatılan birkaç araştırma yönteminden vazgeçilmiştir. [*Medical Research in War* (*Savaşta Tıbbi Araştırma*), Tıbbi Araştırma Kurulu'nun 1939-1945 yılları raporu, s. 53]

Gerçekten de bu rapor, Wittgenstein'ın sonraki dönemlerde mate-

matik felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarının yapmasını umduğu etkiye sahipti – yani güneş ışığının patates filizleri üzerindeki etkisine.

Grant ve Reeve tarafından yürütülen araştırmanın başlıca amacı, "şok" sözcüğünün yaralanma etkilerinin teşhis edilmesinde kullanılmasına karşı mücadele etmek değil, Birinci Dünya Savaşında yapılan araştırmada elde edilenlerden daha verimli başka teşhisleri ve tedavileri ortaya çıkarmaktı. Bunun için yaralanma etkilerine ilişkin ayrıntılı gözlemlere ihtiyaçları vardı. Çalışmanın bu uygulama boyutunda Wittgenstein'ın rolü, dokunun donmuş bölümlerini keserek örneğin yağın varlığını saptayabilmek için kimyasal maddeyle rengini değiştirmekti. Görünüşe göre de işini çok iyi yapmıştı.

Bu histolojik çalışmanın yanı sıra Grant, Wittgenstein'dan Pulsus [nabız] Paradoksuna ilişkin yaptığı araştırmalarda da yardımcısı olmasını istedi. Pulsus Paradoksu, ağır yaralı hastalarda sık sık ortaya çıkan, solunuma bağlı olarak değişen bir nabız basıncıdır. Burada ellerindeki nabız basıncını kaydeden cihazdan daha iyi bir cihaz icat ederek teknolojik bir yenilik getirmiş görünmektedir. Hem Grant hem de Reeve bu cihazın yenilikçi olduğunu hatırlıyorlar, ama hiçbiri ayrıntılarını anımsamıyor. Bu nedenle bu cihaza ait tek tanım Drury'nin ordudan izin alarak Newcastle'da Wittgenstein'ı ziyaret ettiği zamanı anlatırken verdiği tanımdır:

Kuzey Afrika'daki seferberliğin sona ermesinden sonra, Normandiya çıkarmasına hazırlanmak üzere tekrar İngiltere'de gönderildim. Karaya çıkıştan kalan bir dönemde, birkaç günü Wittgenstein'la geçirmek üzere Newcastle'a gittim... Beni Araştırma Birimi'ndeki odasına götürdü ve araştırması için tek başına tasarladığı cihazı gösterdi. Dr. Grant ondan nefes alışla (derinlik ve oran) nabız (miktar ve oran) arasındaki ilişkiyi araştırmasını istemiş.

Wittgenstein kendi kendisinin deneği olabileceği şekilde ve döner bir makara üzerine gerekli izlerin çıkmasını sağlayabilmiş. İlk cihaz üzerinde geliştirmeler yapmış, öyle ki Dr. Grant, onun için keşke felsefeci değil de fizyolog olsaydı, demiş. Sonuçları bana anlatırken tipik bir söz etti: "İlk bakışta düşünebileceğinden çok daha karmaşık." [*Hatıralar*, s. 147]

Drury'nin Newcastle'a ziyareti bize ayrıca aydınlatıcı bir sohbet de verir. Bu sayede Wittgenstein'ın cinselliğe karşı tutumundaki ilginç bir değişikliği öğreniriz. 1943'te, Weininger'in cinsellik ve tinselliğin uyuşmaz olduğu görüşünü kabul etmekten hayli uzaklaşmış, cinselliği dinsel bir saygı ifadesi olarak görmeye yaklaşmıştı. Drury, Newcastle'da Wittgenstein'la kaldığı sırada ikisinin Durham'a giden bir treni yakaladıklarını ve orada nehir kenarında yürüyüşe çıktıklarını anlatır. Yürürlerken Drury, Wittgenstein'a Mısır'daki deneyimlerinden, özellikle de Luksor'da gördüğü tapınaklardan söz etti. Wittgenstein'a, tapınakları görmenin muhteşem bir deneyim olmasının yanı sıra birinin duvarında gördüğü, ereksiyon halindeki bir fallusla tasvir edilen Tanrı Horus kabartması karşısında şaşırdığını ve şok olduğunu söyledi. Boşalma halinde olan Tanrının menisi bir kasede toplanıyordu. Drury'nin üstü kapalı kınamasına Wittgenstein destekleyici bir itirazla karşılık verdi:

> Neden insan ırkının devamlılığını sağlayan böyle bir eylemi büyük bir saygı ve huşuyla karşılamasınlar ki, Tanrı aşkına? Her dinin, Aziz Augustinus'un cinselliğe karşı tutumunu benimsemesi gerekmez. [Drury, *Hatıralar*, s. 148'de alıntılanmıştır]

Wittgenstein Newcastle'a ilk taşındığında, Drury'nin bir başka sözünü daha bile hafifseyici bir açıksözlülükle yanıtladı. Drury ona yeni işinde şans dilediğini yazmış ve Wittgenstein'ın pek çok arkadaş edinmesini umduğunu eklemişti. Wittgenstein şöyle karşılık verdi:

Düşüncesiz ve aptal olmaya başladığın apaçık belli. Benim "pek çok arkadaşım" olabileceğini nasıl düşünebilirsin? [*a.g.e.*, s. 147'de alıntılanmıştır]

Her ne kadar sert bir biçimde ifade edilmiş olsa da, bu doğruydu şüphesiz. Wittgenstein'ın Newcastle'daki tek arkadaşı Basil Reeve gibi görünmektedir. Grant'la iyi geçiniyordu ve ikisi de müziğe ilgi duyuyorlardı (Grant bir defasında, Beethoven'ın "İmparator" Konçertosu'nun açılış bölümünden hoşlanmadığını söylediğinde, Wittgenstein'ın heyecanla kendisini onayladığını hatırlıyor), ama Wittgenstein'ın Guy's'da Roy Fouracre'yle paylaştığı türde sıcaklık –basit insani temas– yoktu. Grant bunu yapamayacak kadar işiyle meşguldü. Wittgenstein, Fouracre'ye Cambridge'deki felsefi çalışmalarının neden olduğu insan temas eksikliklerden yakınmıştı, ama Newcastle'da, Norman Malcolm'a yazdığı mektupların da gösterdiği gibi, Cambridge'deki arkadaşlarını özlemeye başlamıştı:

Aylardır Smythies'den haber alamadım. Oxford'da olduğunu biliyorum, ama bana yazmıyor. – [Casimir] Lewy hâlâ Cambridge'de... Rhees hâlâ Swansea'de dersler veriyor... Umarım Moore'u görüyorsundur ve sağlığı yerindedir. [LW'den NM'ye, 11.9.43]

Burada biraz yalnız hissediyorum, konuşacak birilerinin olduğu bir yerlere gitmeye çalışabilirim. Örneğin Swansea'ye; Rhees'in felsefe dersleri verdiği yere. [LW'den NM'ye, 7.12.43]

Belki daha da önemlisi kendi çalışmalarını sürdürme fırsatını özlemeye başlamış olmasıydı. Grant ve Reeve'in çalışmalarına yoğunlaşmak artık yeterli gelmiyordu:

İçsel veya dışsal nedenler dolayısıyla felsefe yapamadığım için ben de pişmanım, çünkü bana gerçek tatmini sağlayan tek iş. Başka hiçbir iş beni gerçekten canlandırmıyor. Şu sıralar aşırı yoğunum, zihnim sürekli meşgul,

ama günün sonunda sadece yorgun ve üzgün hissediyorum. [LW'den NM'ye, 11.9.43]

"İçsel nedenler" felsefede hâlâ iyi bir çalışma yapıp yapamayacağına dair şüpheleriydi. Reeve'e sık sık "Beynim öldü," der ve 1913'te Norveç'teki günlerinden hüzünlü bir özlemle söz ederdi: "*O zamanlar* zihnim yanıyordu ... ama artık öldü."

"Dışsal nedenler" ise Newcastle'daki işin gerektirdikleri ve hoşnut edici olmaktan uzak pansiyonlardı. Ayrıca hastane kayıt memurlarıyla pratisyenlerin hastalarla ilgili patavatsızca ve sık sık küfre varan yorumlarına sürekli maruz kalmak, onun için gittikçe kabul edilmesi daha zor bir hal aldı ve genç doktorların, mesleklerinin baskısına karşı tavırlarını anlamak için Reeve'den daha fazla yardım talep etmeye başladı.

Belki de bu hayal kırıklıkları ve karısıyla küçük bebeğin Newcastle'a gelmesinin Reeve'in zamanını kısıtlaması sonucunda Wittgenstein'ın Reeve'le ilişkisi bozulmaya başladı. Wittgenstein –daima sahiplenici arkadaş– Reeve'den daha fazla zaman ve ilgi ister oldu; buna karşılık, Reeve'in iş ve ev yaşamının gerektirdikleri verebileceği zamanı kısıtlıyordu. Sonunda kötü bir biçimde ayrıldılar. Wittgenstein'ın Reeve'e hoşça kal sözleri şunlar oldu: "Sandığım kadar iyi bir insan değilmişsin." Reeve kendini rahatlamış hissediyordu, çünkü Wittgenstein'ın talep ettiği duygusal desteği vermek zorunda değildi artık.

Wittgenstein'ın felsefi çalışmaya dönme konusundaki hüsranı ve Reeve'le gittikçe kötüleşen ilişkisi göz önüne alındığında, Grant ve Reeve'in Newcastle'dan ayrılacağını duymak büyük olasılıkla onu rahatlatmıştır. Yaptıkları araştırmalar, kan kaybının ve doku hasarının

etkilerinin daha ileri düzeyde incelenmesini zorunlu kılmıştı ve bu, sivil yaşamda bulabileceklerinden daha ağır yaralılara ulaşmalarını gerektiriyordu. Bu nedenle araştırmalarını savaş alanında yürütmek üzere, 1943'ün sonlarına doğru İtalya'ya nakillerini gerçekleştirecek düzenlemeler yapıldı.

Grant'ın yerini Londra'da Grant ve Reeve gibi hava saldırısında yaralananlar üzerinde gözlemler gerçekleştiren Dr. E. G. Bywaters aldı. Ayrılmadan önce Grant, Tıbbi Araştırma Kurulu'nun Londra'daki Genel Merkezi'nden Dr. A. Landsborough Thomson'a şunları yazdı:

Bu arada, Wittgenstein laboratuvar asistanlığını sürdürmeyi kabul etti, ancak kalış süresi Bywaters'la nasıl geçineceğine bağlı.

Newcastle'dan ayrılmaya karar verse bile, Wittgenstein'ı Kurul'un bir çalışanı olarak tutması konusunda onu uyardı:

Wittgenstein laboratuvar çalışmasını savaş çabasına bir katkı olarak yapıyor, size daha önce de söylediğim gibi Cambridge'de Felsefe Profesörüdür. Reeve ve ben gittikten sonra burada çalışmayı sürdüremeyeceğine karar verirse, onu daha fazla kullanamamak yazık olacaktır... Birinci sınıf bir beyni var ve fizyoloji hakkında şaşırtıcı bir bilgiye sahip. Sorunları görüşmek için mükemmel bir adam. Uygulama açısından, laboratuvar asistanı olarak bize çok iyi hizmet etti ve ayrıca solunuma bağlı değişen kan basıncı üzerine kendi cihazını ve deneylerini yaparak yeni gözlemlerde bulundu. Geçinmesi kolay bir adam değil, ama uygun koşullar sağlanırsa faydalı ve teşvik edici bir iş arkadaşı olabiliyor. Savaştan sonra Cambridge'deki kürsüsüne döneceğini tahmin ediyorum. [Dr. Grant'tan Dr. Landsborough Thomson'a, 13.12.43]

Grant ve Reeve nihayet, Ocak 1944'ün sonunda İtalya'ya gittiler. Daha önce de gördüğümüz gibi, Bywaters gelmeden önce Wittgen-

stein yalnız ve morali bozuktu. Bir teknisyen olarak görevlerini dikkat ve ilgiyle yerine getirmeye devam etse de sosyalleşmek umurunda değildi. Bywaters şöyle hatırlıyor:

Konuşmuyordu ve hayli içine kapanıktı: kahve ya da çay zamanı sohbet felsefi konulara geldiğinde katılmayı reddediyordu. Bu konuda hayal kırıklığına uğradım, ama benim için hazırladığı, akciğer ya da başka organların donmuş kısımlarına titiz ve dikkatli yaklaşımından memnundum. Odasındaki katlanabilir koltuğu herhangi bir sosyalleşmeye tercih eden, esrarengiz, fazla konuşmayan, belki de hayli depresif biri olarak hatırlıyorum. [Dr. E. G. Bywaters tarafından yazara anlatılmıştır, 9.11.85]

Yeni bir teknisyen bulma konusunda genel merkezden yardım isteyen bir mektup yazdığında, Bywaters oraya geleli yalnızca üç hafta olmuştu:

Profesör Wittgenstein, Dr. Grant için burada histolojik çalışmalar yapıyordu... Şimdiyse Cambridge'den bir mektup aldı. Önümüzdeki üç ay ya da daha uzun bir zamanı kendi uzmanlık konusu (felsefe) üzerine bir inceleme yazmakla geçirmesini istiyorlar. [Bywaters'tan Cuthbertson'a, 8.2.44]

Bir hafta sonra, 16 Şubatta şöyle yazdı:

Profesör Wittgenstein bugün bizden ayrıldı: Son bir yıldır ya da daha fazla zamandır konuşulan, ama artık kâğıt üstünde istedikleri, felsefe konusunda bir tez yazmak üzere Cambridge'deki Kürsüsüne geri çağırıldı. [Bywaters'tan Herrald'a, 16.2.44]

Böylece 16 Şubat 1944'te Wittgenstein Newcastle'dan ayrıldı ve Cambridge'e döndü. Bywaters'ın mektubunda sözü edilen "son bir yıldır ya da daha fazla zamandır konuşulan," ama "artık kâğıt üstünde istedikleri" incelemeyi "isteyenlerin" Cambridge Üniversitesi değil, Cambridge Üniversitesi Yayınları olduğunu varsaymak mantıklıdır.

Eylül 1943'te Wittgenstein, yeni kitabı *Felsefi Soruşturmaları* eski kitabı *Tractatus*'la birlikte yayımlamaları önerisiyle yayıneviyle görüşmeye başlamıştı. Bu, yılın başlarında, Nicholas Bachtin'le birlikte *Tractatus*'u okurlarken aklına gelmişti. Bu fikirden Reeve'e de söz etti; *Tractatus*'takileri çürüten fikirlerin *Tractatus*'la birlikte yayımlanması düşüncesinden hoşlandığını söyledi. Cambridge Üniversitesi Yayınları'nın 14 Ocak 1944'te öneriyi kabul ettiklerini doğrulamaları da Bywaters'ın "Şimdiyse Cambridge'den bir mektup aldı ..." diyen ilk mektubuna uyuyor. Ama bu plan, tıpkı Üniversite Yayınları'nın 1938'de kabul ettiği bir önceki plan gibi, asla gerçekleştirilememiştir.

22. SWANSEA

Bywaters'ın "Cambridge'deki Kürsüsüne geri çağırıldığı" için Wittgenstein'ın Newcastle'daki araştırma biriminden ayrılması gerektiği izlenimine karşın, Wittgenstein mümkün mertebe Cambridge dönmemeye kararlıydı. Profesörlük görevine yeniden başlamadan önce kitabını bitirmek istiyordu ve bu amaç için Swansea'nin çok daha iyi bir yer olduğunu düşünüyordu. Swansea'ye gitme düşüncesi, Grant ve Reeve'in yeni yılda Newcastle'dan ayrılacakları ona söylendikten sonra, geçen Aralık ayında aklına gelmişti. Malcolm'a yazdığı bir mektupta da söylediği gibi, felsefe tartışabileceği biriyle birlikte olmak istiyordu ve en açık seçenek Rhees'ti. "Bilmiyorum, Rhees'e hatırlar mısın," diye yazdı. "Onu derslerimde görmüşsündür. Moore'un öğrencisiydi; harika bir insandır ve felsefeye de gerçekten yeteneklidir."[1]

Ama Newcastle'dan ayrılmadan bir hafta önce, birdenbire Swansea'de uzun bir süre çalışamayabileceği aklına takıldı. Rhees'e de açıkladığı gibi, profesörlük görevinden izinli olmasının nedeni 'önemli' bir savaş işi yapmasıydı:

Eğer örneğin buradan ayrılıp başka bir iş bulmaya çalışırsam, mesela bir hastanede, Genel Kurul'u bundan haberdar etmem ve onların yeni işi onaylaması gerekir. Eğer haftaya Cambridge'e gelirsem ne yaptığımı bilmek isteyeceklerdir, ben de onlara birkaç ay felsefe üzerinde çalışmak istediğimi söylemek zorunda kalacağım. Bu durumda şöyle diyebilirler: eğer felsefe yap-

[1] NM'den LW'ye, 7.12.43.

mak istiyorsan bir savaş işi yapmıyorsun demektir ve felsefeni Cambridge'de yapman gerekir.

... Şu an Cambridge'de çalışamayacağıma neredeyse eminim! Umarım Swansea'ye gelebilirim. [LW'den RR'ye, 9.2.44]

Wittgenstein'ın korkuları boş çıktı ve Cambridge'de birkaç hafta geçirdikten sonra, kitabı üzerinde çalışmak üzere Swansea'ye gitmesi için izin verildi. 1944 Martında Cambridge'den ayrıldı ve ertesi sonbahara kadar dönmedi.

Swansea'nin tek çekici yönü, Rhees'le her gün yapılacak olası tartışmalar değildi. Wittgenstein Galler kıyılarını seviyordu ve belki de daha önemlisi Swansea sakinlerini Cambridge'dekilerden daha cana yakın buluyordu. "Hava berbat," diye anlattı Malcolm'a 1945'te, "ama Cambridge'de olmamaktan hoşnutum."

Burada, sevdiğim pek çok insan tanıyorum. Onlarla geçinmek İngiltere'dekilerden çok daha kolay geliyor bana. Örneğin sokakta yürürken ya da çocukları gördüğümde gülümsemek aklıma daha sık geliyor. [LW'den NM'ye, 15.12.45]

Rhees, gazetedeki bir ilan aracılığıyla Langland Koyu sahilinde yaşayan Bayan Mann'ın evinde ona bir oda buldu. Burası o kadar uygun bir yerdi ki, Bayan Mann Wittgenstein'a bir mektup yazıp fikrini değiştirdiğini ve onu kiracı olarak alamayacağını bildirdiğinde bile bunu kabul etmeyi reddetti ve ne olursa olsun taşınmakta ısrar etti. 1944 baharı boyunca onunla kaldı ve kadın, sağlığı dönem dönem kötü gittiğinde ona bakarak, gerçekten de iyi bir ev sahibesi olduğunu kanıtladı.

Bayan Mann'ın yanına taşındıktan kısa bir süre sonra Rowland Hutt'la mektuplaşmaya başladı. Bu mektuplar, Fania Pascal şunları yazarken neler düşündüğünü gösterir niteliktedir: Eğer bir cinayet işle-

diysen ya da dinini değiştirmek üzereysen, Wittgenstein danışılacak en iyi kişidir, ama daha sıradan endişeler ve korkular için tehlikeli olabilir: "çareleri tamamen sert ve kesip atma türünden olacaktır. Seni ilk günahtan yargılayacaktır."[2]

O sıralarda Hutt, Kraliyet Ordusu Tıbbi Kolordusunda görev yapıyordu ve işinden memnun değildi. Bir komisyona verilmeyi ve bir laboratuvarda ya da bir ameliyathanede çalışabilmeyi umuyordu. Morali son derece bozuk bir şekilde Wittgenstein'a durumundan şikâyet eden bir mektup yazdı. Tıpla ilgili bir meslek isteğini her zaman desteklemiş olsa da, Wittgenstein, Hutt'un yakınmalarına bir kariyer sorunu değil de ruhsal bir sorunmuş gibi yaklaştı. "Mektubundan iyi bir izlenim edinmedim," diye yazdı Hutt'a, 17 Martta. "Yine de sorunun ne olduğunu söylemek benim için zor":

> Gittikçe daha çok tembelleşiyormuşsun gibi geliyor bana. Bunun için seni *suçlamıyorum*, böyle bir şeye hakkım yok. Ama bu konuda ne yapılabileceğini düşünüyorum. Bir psikologa görünmek –olağanüstü bir *adam* olmadığı sürece– sana bir fayda sağlamayacaktır.

Her koşulda, Hutt'un özellikle bir ameliyathanede başarılı olabileceğinden şüpheliydi: "Orada hızlı ve becerikli olman gerekir, ki öyle olduğundan pek emin değilim." Ama: "Bir şey bana çok açık görünüyor: küçük düşürücü ve moralini bozan bir işi sürdürmemelisin." Asıl sorun, Wittgenstein'ın da kabul ettiği gibi, Hutt'un özsaygısını korumasıydı. Eğer bir görev alamazsa ve yaptığı her ne olursa iyi yapmaya hazırlıksızsa, hangi konumda olursa olsun, cepheye yakın bir birime gönderilmek için başvuruda bulunması gerekliydi. Wittgenstein orada, "en azından bir tür *yaşam* sürdüreceksin," demişti:

---

[2] *Hatıralar*, s. **32**.

Ben çok korkağımdır, senden daha korkak; uzun bir mücadeleden sonra ne zaman bir şey yapmak için cesaretimi toplasam, sonrasında kendimi hep *çok daha* özgür ve mutlu hissederim.

"Bir ailen olduğunu biliyorum," diye yazdı, tavsiyesine gelecek en açık itirazı tahmin ederek, "ama kendine yardımın dokunmuyorsa, ailene hiç dokunmayacaktır." Ve eğer Lotte, Hutt'un karısı, bunu şimdi fark etmediyse, "bir gün fark edecektir."[3]

Wittgenstein'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında arkadaşlarına bulunduğu diğer tavsiyeler gibi bu tavsiyenin de, Birinci Dünya Savaşında bizzat edindiği deneyimlere dayandığı açıktır. Örneğin "Normandiya Çıkartması" için gemiye binmek üzere yola çıkmadan önce Maurice Drury, Wittgenstein'a hoşça kal demek için Swansea'ye geldi. Wittgenstein, Drury'yi şu sözlerle uğurladı:

Eğer göğüs göğüse bir çarpışmaya karışacak olursan, sadece bir kenarda dur ve seni katletmelerine izin ver.

"Bunun," diye yazar Drury, "geçen savaşta kendi kendine vermek zorunda kaldığı tavsiyelerden biri olduğunu hissettim."[4] Benzer şekilde, Norman Malcolm ABD donanmasına katıldığında, Wittgenstein ona Gottfried Keller'in *Hadlaub* romanının (tahminen ikinci el ve birazcık pejmürde) "kirli bir kopyası"nı göndermişti. Kitabın temiz olmamasının avantajı, diye yazmıştı Wittgenstein, "onu makine dairesinde *daha fazla* kirletme riski olmadan okuyabilmen."[5] Malcolm'ın *Goplana* gibi buharlı bir gemide beden gücüyle bir iş yaptığını düşünmüştü besbelli. Savaş ona âdeta, kendisinden daha genç arka-

[3] LW'den RH'ye, 17.3.44.

[4] *Hatıralar*, s. 149.

[5] LW'den NM'ye, 24.11.44.

daşları aracılığıyla, 1914-18 yıllarının şiddetli ve dönüştürücü olaylarını tekrar yaşama fırsatı vermişti.

Eğer Hutt'un yerinde olsaydı, 1915'te olduğu gibi hiç tereddüt etmeden cepheye gönderilmek için başvuracağı düşünülebilir.

Ama Hutt'a verdiği tavsiye aynı zamanda daha genel bir tutuma da dayanıyordu. "Sanırım," dedi ona, "sürünmekten vazgeçip yeniden *yürümeye* başlamak zorundasın":

Bu arada, cesaretten söz ettiğim zaman, senden daha yüksek rütbedekilerle kavga çıkar demek istemiyorum; özellikle de hiçbir işe yaramayacağı kesin olduğunda ve tek yaptığın zevzeklikse. Demek istediğim: bir yükü sırtlan ve onu *taşımaya* çalış. Biliyorum, bunu söylemeye hiçbir hakkım yok. Yük taşıma konusunda kendim de pek başarılı sayılmam. Yine de tek söyleyebileceğim bu; muhtemelen seni görebilene kadar. [LW'den RH'ye, 17.3.44]

Hutt karşılık olarak, bu tavsiyeyi yerine getireceğine yönelik hiçbir belirti göstermeyen bir mektup yazdı. Mektubunda kısa zaman önce bir psikologa gittiğini bildiriyordu. "Keşke askeri meselelerle ilgili daha çok şey bilseydim," diye alaycı bir tavırla yanıtladı sabrını yitirmiş Wittgenstein:

Bir psikologun ordudaki tıbbi personelle ilgili ne gibi bir yardımı olabilir, hiç anlayamıyorum mesela. Sende *zihinsel* hiçbir sorun olmadığı muhakkak! (Veya olsa bile psikolog bunu bilmeyecektir.)

Önceki tavsiyesini ana hatlarıyla tekrarladı. Eğer iş bulamazsa, o zaman Hutt'un yapması gereken tek şey vardı: "*Gerçekten çok iyi yaptığın* işi yap; öyle ki yaparken, özsaygını kaybetmeyesin":

Beni anlayıp almadığını bilmiyorum. Daha iyi ya da daha uygun bir iş bulmak için elindeki her yolu kullanmak akıllıca bir şeydir. *Ancak* eğer bu yollar işe yaramazsa, o zaman hep şikâyet etmenin ya da mücadele etmenin

anlamını yitirdiği, yerleşmen gereken bir an gelir. Bir odaya dalıp, "Ah, bu sadece geçici bir şey," diyen ve çantalarını boşaltmayan bir adama benziyorsun. Şimdilik bu doğru – bir süre için. Ama eğer daha iyi bir yer *bulamıyor* ya da başka bir şehre taşınma riskini *alamıyorsa*, o zaman yapılacak şey çantalarını boşaltması ve oda iyi de kötü de olsa oraya yerleşmesidir. Çünkü *her şey* bekleme halinde yaşamaktan daha iyidir.

"Bu savaş bitecek," diye vurguladı ısrarla, "en önemlisi, o bittikten sonra ne tür bir insan *olacağın*. Yani: bu bittiğinde *insan* olmalısın. Ve eğer kendini şimdi eğitmezsen olamazsın":

Yapılacak ilk şey şu: Eğer faydasızsa karşı koymaktan vazgeç. Bana öyle geliyor ki, ya cepheye yakın bir yere gönderilmek için başvurmalı ve yalnızca her şeyi *göze almalısın* ya da eğer bunu yapmak istemiyorsan olduğun yerde *oturacak*, harekete geçmeyi değil *şu an* yaptığın işi iyi yapmayı düşüneceksin.

"Sana karşı son derece açık sözlü olacağım," diye ekledi, Hutt'un durumu üzerinden belki de kendi geçmişini düşündüğünü gösteren bir diğer öneriyle, "ve belki ailenin ulaşamayacağı bir yerde olmanın senin için daha iyi *olabileceğini* söyleyeceğim":

Ailen elbette ki yatıştırıcıdır, ama yumuşatıcı bir etkileri de olabilir. Ancak belli ağrılar için deriyi yumuşatmak değil sertleştirmek gerekir. Bu konudaki fikrim şu (ki belki de son derece yanlış): ailen yerleşmeni ve sağa sola bakmadan oturup işini yapmanı zorlaştırıyor ya da imkânsız kılıyor. Ayrıca belki biraz daha fazla kendini dinlemelisin, bu da ailenin etrafında olmasını imkânsız kılabilir. Bu mektubu Lotte'ye göstermen halinde bana şiddetle karşı çıkarsa şunu söyleyebilirim: eğer karşı çıkmazsa iyi bir eş olmayabilir, ama bu sana söylediğimin *yanlış* olabileceği anlamına gelmez! [LW'den RH'ye, 24.3.44]

Hâlâ bir işin özlemini çeken Hutt, Wittgenstein'a komutanıyla gö-

rüştüğünü ve yakında bunu tekrar yapabileceğini söyleyen bir mektup yazdı. "Bana öyle geliyor ki," diye yanıtladı Wittgenstein, "ya temelsiz umutlar ya da umutsuzluk içinde yaşıyorsun... Komutanını bir komisyon görevi için sıkboğaz etmek bana saçma geliyor. Reddedildiğinden beri değişen *hiçbir* şey olmadı!"

Şunu yazmışsın: "Tüm bu adımlar buradaki konumumu ya tatminkâr kılacak ya da en azından çok daha iyi bir hale getirecek." Bunların hepsi saçmalık ve bunları okumak gerçekten midemi bulandırıyor. Her şeyi senin için daha tatminkâr yapabilecek tek adım, kendi içinde attığın adımdır. (Ailenden uzaklaşmanın da sana yardımı dokunmayacağını söylemiyorum.) **[LW'den RH'ye, 20.4.44]**

Bu konuya ilişkin mektuplaşma Haziranda, Wittgenstein'ın son sözü söylemesinin ardından sona erdi. "Sana *şans* ve *sabır* diliyorum!" diye yazdı son olarak, "Ve psikologlarla ilişkinin kesilmesini."[6]

Bu sırada Wittgenstein Bayan Mann'ın evinden, Metodist bir papazın, Muhterem Wynford Morgan'ın evine taşınmıştı. Eve ilk ziyaretinde Bayan Morgan ilgili bir ev sahibesi gibi davranarak, çay isteyip istemediğini, herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sormuştu. Başka bir odada oturan kocası şöyle seslenmişti: "Sorma, *ver*." Bu Wittgenstein'ı çok etkileyen bir söz olmuştu, pek çok fırsatta bunu arkadaşlarına anlattı.

Ama başka açılardan Wittgenstein ev sahibinden çok da hoşlanmamıştı. Asla okumadığı kitapları duvarlarına sıra sıra dizdiği için onunla dalga geçiyor, bunları sadece cemaati geldiğinde onları etkilemek için bulundurmakla suçluyordu. Morgan, Wittgenstein'a Tanrı'ya inanıp inanmadığını sorduğunda şöyle yanıt verdi: "Evet, inanıyo-

[6] LW'den RH'ye, **8.6.44**.

rum, ama sizin inandığınızla benim inandığım şey arasında sonsuz bir fark olabilir."[7]

Bu söz elbette Metodizm ile Hıristiyanlığın başka biçimleri arasındaki farka gönderme yapmaz. Wittgenstein artık Katolik olmadığı gibi Metodist de değildi. Katolik olan arkadaşları hakkında bir keresinde şöyle demişti: "Onların inandıkları bütün o şeylere kendimi inandırmam mümkün değil." Bunlardan biri de, Wittgenstein Muhterem Morgan'ın pansiyoneriyken, din değiştirdiğini bildiren bir mektup yazan Yorick Smythies'di. Bu Wittgenstein'ı çok endişelendirmişti, çünkü Smythies'i Kierkegaard okumaya teşvik ederek din değiştirmesinde istemeden bir rol oynamış olabileceğini düşünüyordu. Smythies'e yanıtı dolaylı oldu: "Eğer biri bana ip cambazı kıyafeti aldığını söylerse, onunla ne yapacağını görene dek bundan etkilenmem."[8]

Bu benzetmenin amacı defterlerinin birinde açıklığa kavuşur:

Dürüst bir dindar düşünür ip cambazı gibidir. Sanki havada yürüyormuş gibi görünür. Aldığı en naziğinden bir destektir. Yine de ip üstünde yürümek gerçekten mümkündür. [*Kültür ve Değer*, s. 73]

Bu denge eylemini gerçekleştirebilenlere büyük hayranlık beslese de Wittgenstein kendini onlardan biri olarak görmez. Örneğin mucizelerin gerçekliğine inanmaz.

Bir mucize âdeta Tanrı'nın bir jestidir. Tıpkı sakince oturan bir adamın, ardından etkileyici bir jest yapması gibi, Tanrı da dünyanın düzgünce dönmesini sağlar ve sonra da sembolik bir olayla, doğanın bir jestiyle bir azizin sözlerine eşlik eder. Eğer bir aziz konuşurken çevresindeki ağaçlar reverans yapar gibi eğilirlerse bu bir örnek olacaktır. – Peki bunun olduğuna inanıyor muyum? İnanmıyorum.

---

[7] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Rush Rhees tarafından alıntılanmıştır.

[8] Drury, *Hatıralar*, s. 88'de alıntılanmıştır.

Bu anlamda bir mucizeye inanmamın tek yolu, böyle özel bir biçimde meydana gelen bir olaydan etkilenmektir. Öyle ki şöyle söyleyebilmeliyim örneğin: "Bu ağaçları görüp de, kelimelere yanıt verdiklerini hissetmemek imkânsızdır." Tıpkı şöyle söyleyebileceğim gibi: "Bu köpeğin yüzünü görünce, efendisinin yaptığı şeye karşı tetikte ve dikkat kesilmiş olduğunu görmemek imkânsızdır." Ve bir azizin sözleri ve yaşamının salt söylentisinin bile, insanı ağaçların eğildiği söylentisine inandırabileceğini düşünüyorum. Ama ben bu kadar etkilenmiyorum. [*a.g.e.*, s. 45]

Morgan'a ifade ettiği Tanrı'ya olan inanç, herhangi belli bir öğretinin doğruluğuna bağlanmakla değil, daha çok hayata karşı dindar bir tutumu benimsemekle oluşurdu. Bir defasında Drury'ye söylediği gibi: "Dindar bir adam değilim, ama her sorunu dindar bir bakış açısından görmeye engel olamıyorum."[9]

Morgan'ın yan komşusu Clement ailesiydi ve Wittgenstein onlarla hemen arkadaş oldu – Malcolm'a, Swansea'deki insanlarla geçinmeyi Ingiltere'dekilerden daha kolay bulduğunu söylemesine iyi bir örnektir bu. Özellikle her hafta pazar günü kendisini öğle yemeğine davet eden Bayan Clement'ten hoşlanmıştı. "O bir melek," demişti kadının kocasına bir pazar günü öğle yemeğinde. "Öyle mi?" diye yanıtladı Bay Clement. "Allahın cezası adam, tabii ki öyle!" diye kükredi Wittgenstein. Gerçekten de Bayan Clement'ten öyle etkilenmişti ki, Morganlarda kalmaktansa onun evinde pansiyoner olmayı istedi. O zamana kadar Clementler hiç pansiyoner almamıştı ve pek de niyetleri yoktu, ama ısrar edilince Wittgenstein'ın taşınmasına razı oldular. Wittgenstein'ın Clementlerle ilişkisi sonraki üç yıl boyunca sürdü ve Cambridge'deki son yıllarında, tatillerini onların evinde misafir olarak geçirdi.

---

[9] *Hatıralar*, s. 79.

Clementlerin iki kızı vardı: onbir yaşındaki Joan ile dokuz yaşındaki Barbara. Orada kaldığı sürece Wittgenstein'a ailenin bir üyesi gibi davranılmıştı. "Wittgenstein" demeyi güç bulduklarından ona "Vicky" diyorlardı. Ancak yalnızca onların böyle söylemesine izin verilmişti. Clementlerde kaldığı süre boyunca, Wittgenstein alışılmadık biçimde yemeklerini aileyle yedi. Aile yaşamına başka açılardan da katıldı. Özellikle, kızlarla *Ludo* ve *Yılanlar ve Merdivenler* oynamayı seviyordu – öyle ki, Wittgenstein'ın kendini iyice kaptırdığı bir *Yılanlar ve Merdivenler* oyunu iki saatten fazla sürünce, kızların oyun bitmeden bırakmak için ona yalvarmaları gerekti.

Kızların eğitimine de yakından ilgi gösterdi. Büyük olanı, Joan, o sırada bölge ilkokulunda burs sınavlarına giriyordu. Sonuçların açıklandığı gün, Wittgenstein eve geldiğinde onu gözyaşları içinde buldu. Sınavı geçemediği söylenmişti. Wittgenstein böyle olamayacağı konusunda ısrarlıydı. "Allah hepsini kahretsin!" dedi. "Göreceğiz bakalım!" Joan ve annesi endişeyle peşinden gelirken, Wittgenstein Joan'ın okuluna, ona sınavı geçemediğini söyleyen öğretmenle görüşmeye gitti. "Ona geçemediğini söylemişsiniz, çok şaşırdım," dedi öğretmene, "ve yetkilerime dayanarak söyleyebilirim ki, geçmek *zorunda*." Bir şekilde gözü korkan öğretmen kayıtları kontrol etti ve herkesin içini rahatlatacak şekilde, gerçekten bir hata yapıldığını ve Joan'ın sınavı geçmeye yeterli notu aldığını ortaya çıkardı. Wittgenstein, öğretmenin "beceriksiz bir aptal" olduğunu söyledi, ama hem kararının doğruluğunun hem de Joan'ın yeterliliğinin kanıtlanmasına karşın Bayan Clement bir daha okula gitmeye utandı.[10]

Kendi kendine edindiği aile sorumlulukları ve hemen her gün

[10] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Bayan Clement tarafından alıntılanmıştır.

Rhees'le çıktığı yürüyüşlerden başka, Wittgenstein'ın Swansea'deki yaşamını çoğunlukla yazmak oluşturuyordu. *Soruşturmalar*'ın **1938** tarihli daktilo müsveddelerini, defterlerini ve Guy's'da çalışırken yazdığı kalın ciltli defterlerini yanına almıştı; gelecek sonbahar Cambridge'e dönme zamanı geldiğinde yayımcılar için hazır olacağını umduğu kitabı gözden geçirme işine koyuldu.

Swansea'deki ilk iki ayında, çalışmasının odağı matematik felsefesiydi. Guy's'da tuttuğu ve "Matematik ve Mantık" başlığını attığı defterlerden çalışmaya yeniden başladı. Bu defterlerdeki başlıca meşguliyeti bir kuralı izleme fikriyle ilgiliydi. **1938** versiyonunun I. Kısmı bu fikre ilişkin karmaşaları içeren değinilerle bitiyor ve 2. Kısmı bu karmaşaları matematik felsefesinin sorunlarını tartışmaya bir ön hazırlık olarak çözme girişimiyle başlıyordu. Ancak *Soruşturmalar*'ın ölümünden sonra yayımlanan ve üstünde tekrar çalışılmış versiyonunda, bir kuralı izleme tartışması bunun yerine psikoloji felsefesindeki konuları tartışmaya ön hazırlık olarak kullanılır. Bu değişiklik, Swansea'de **1944** yılının bahar ve yaz aylarında meydana gelmiştir.

Swansea'deyken Wittgenstein'ın ilgi alanlarının ne kadar hızlı ve kökten değiştiğini, yalnızca birkaç ay arayla meydana gelen iki olay gösterebilir. İlki, oraya taşındıktan kısa bir süre sonra meydana gelmiştir ve John Wisdom'ın bir yaşamöyküsü sözlüğüne eklemek için Wittgenstein'la ilgili yazdığı kısa bir yaşamöyküsel paragrafla bağlantılıdır. Yayımlanmadan önce görüşlerini almak üzere Wisdom yazıyı Wittgenstein'a gönderdi. Wittgenstein sadece bir değişiklik yaparak paragrafa son bir cümle ekledi: "Wittgenstein'ın en büyük katkısı matematik felsefesine olmuştur."[11] İki ya da üç ay sonra, Wittgenstein o

[11] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Rush Rhees tarafından alıntılanmıştır.

zamandan beri "Özel Dil Savı" olarak bilinen bir dizi değinisini düzenlemekle uğraşırken, Rhees ona: "Matematikle ilgili bu çalışman ne hakkında?" diye sordu. Wittgenstein elini geçiştirircesine sallayarak cevap verdi: "Ah, onu bir başkası da yapabilir."[12]

Tabii ki matematik felsefesinden psikoloji felsefesine geçmek ve tekrar geri dönmek, bir alandaki sorunları analojiler olarak kullanıp diğer alandaki önemli noktaları göstermek, Wittgenstein'ın 1930'ların başlarından beri derslerinde, defterlerinde ve sohbetlerinde yaptığı bir şeydi. 1944'teki, özel bir dilin mümkünlüğü fikriyle mücadeleye olan ilgisi de yeni değildi: 1932'deki derslerinde bunu tartışmıştı. 1944'teki değişimde önemli olan, bunun kalıcı olmasıydı: Wittgenstein bir daha asla matematikle ilgili değinilerini yayımlanabilir hale getirme girişimine dönmedi ve yaşamının geri kalanını, psikoloji felsefesine ilişkin düşüncelerini düzenlemekle, yeniden düzenlemekle ve gözden geçirip düzeltmekle geçirdi. Dahası, görünüşte kalıcı olan bu değişim, kitabının matematik felsefesine ayrılmış bölümünü tamamlamak için en kaygılı göründüğü bir zamana denk gelmişti.

Sanırım bu değişikliğe ilişkin ipucu, Wittgenstein'ın kitabının değişen planında, özellikle bir kuralı izlemeye ilişkin değinilerinin, matematik tartışmalarına bir ön hazırlık olması değil de, daha çok hem matematik hem de psikolojik kavramlara ilişkin araştırmalarına bir giriş olması gerektiğini fark etmesinde yatar. Rhees'e "bir başkası da yapabilir" demesine ve matematik üzerine çalışmalarına bir daha asla dönmemiş olması gerçeğine rağmen, Wittgenstein, matematikle ilgili

---

(Rhees'in hafızasının kendisini yanılttığı yönünde hiçbir kuşkusu yoktur, ancak Profesör John Wisdom'a bu konuyu sorduğumda, kendisi böylesi bir olayı hatırlamadığını belirtmiştir.)

[12] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Rush Rhees tarafından alıntılanmıştır.

yazdıklarının *Felsefi Soruşturmalar*'a ait olduğunu düşünmeyi sürdürdü. Böylece kitabın 1945'te yazılan önsözünde yine de 'matematiğin temelleri' kitabın içerdiği konulardan biri olarak yer aldı ve sonradan, 1949 gibi geç bir tarihte bile defterlerinden birine şunları yazdı:

Felsefi Soruşturmalar'ımda yer alan matematikle ilgili araştırmaları "Matematiğin Başlangıçları" olarak adlandırmak istiyorum. [Elyazması 169, s. 37]

Bu nedende değişiklik her şeyden önce, Wittgenstein'ın bir kuralı izleme üzerine olan değinilerinin gücünü kavrayışındaki bir değişiklik olarak düşünülmelidir. Artık bir değil iki yöne gidiyorlardı ve bu gerçeği gördükten sonra Wittgenstein, daha çok psikolojik kavramları araştırmaya giden yolu izleme eğiliminde olmuştu. Her ne kadar adımlarını geriye doğru izleyerek çatallanan bu yolun öbür kolunu izleyecek kadar yaşamamış olsa da, izlenecek bir yol olduğu düşüncesinden vazgeçmemiştir. Bu nedenle *Soruşturmalar*'daki son söz –"Bir soruşturma, bizim psikoloji soruşturmamızla tamamen analojik olan matematik dolayısıyla olanaklıdır"– Rhees'e yaptığı yorumla uyuşmaktadır. Kitabının ilk kısmındaki bütün içerimleri *o* açıklamasa da, yine de bunların başkası tarafından yapılabilmesi hâlâ olasıdır.

Bir defasında, Rhees'le sohbetlerinde Wittgenstein, ancak felsefi konumunu değiştirdiği ve yeni bir şeyler geliştirdiğinde kendini gerçekten etkin hissettiğini belirtmişti. Buna örnek olarak, felsefi mantığında önemli bir değişiklik olarak gördüğü, "gramatik" ve "maddi" önermeler arasındaki ilişkiye bakışıyla ilgili bir şeyi verdi. Önceden bu ayrımın sabit olduğunu düşünüyordu. Ama artık ikisi arasındaki sınırın akışkan ve değişime açık olduğunu düşünüyordu. Aslında bu bir görüş değişikliğinden çok, vurguda bir değişiklik olarak ortaya çıkar; *Soruşturmalar*'ın 1938 versiyonunda bile bu ayrım sabit olarak ele alınmamıştır. Ama özellikle akışkanlığın altını çizmemiştir. 1944

yazı boyunca süren çalışmalarını yönlendiren de işte bu vurgudur.

İki tip önerme arasındaki ayrım Wittgenstein'ın bütün felsefesinin kalbinde yatar: psikoloji, matematik, estetik, hatta dinsel düşüncelerinde, görüşlerine katılmadığı insanlara getirdiği ana eleştiri, maddi önerme ile gramatik önermeyi karıştırıyor olmalarıydı. Aslında doğru olarak gramatik (Wittgenstein'ın hayli tuhaf ifadesiyle) icat olarak görülmesi gereken bir şeyi keşif olarak sunuyorlardı.

Bu nedenle ona göre Freud bilinçdışını keşfetmemiş; daha çok "bilinçdışı düşünceler" ya da "bilinçdışı güdüler" gibi terimleri psikolojik tanımın gramerine kazandırmıştır. Benzer şekilde Georg Cantor sonsuz sayıda sonsuz kümenin varlığını keşfetmemiş; "sonsuz" sözcüğüne, farklı sonsuzlukların bir hiyerarşisinden söz edebilmeyi anlamlı kılan yeni bir anlam kazandırmıştır. Böylesi yeniliklerin cevaplaması gereken soru, bu "yeni keşfedilmiş" varlıkların mevcut olup olmadığı değil, sözcük dağarcığımıza yaptıkları bu eklemelerin ve gramerimize kazandırdıkları bu değişikliklerin yararlı olup olmadığıdır. (Wittgenstein'a göre Freud'unkiler yararlıydı, ama Cantor'unkiler değildi.)

Wittgenstein gramatik önermeleri pek çok biçimde tanımlıyordu –"doğruluğu apaçık ortada olan önerme," "kavram-oluşturan önerme" vs– ama en önemlilerden biri onları *kurallar* olarak tanımlamaktı. Gramatik/maddi ayrımın akışkanlığını vurgularken, kavram-oluşumuna –ve böylece neyi söylemenin anlamlı ve neyi söylemenin anlamsız olduğuna dair kurallar saptanması– tartışılmaz mantıksal form yasaları (*Tractatus*'ta da düşünmüş olduğu üzere) tarafından saptanmış bir şey olmadığına dikkat çekiyordu. Bu daima bir gelenekle, bir uygulamayla bağlantılı bir şeydi. Bu nedenle farklı gelenekler ya da uygulamalar *bizim* kullanışlı bulduklarımızdan farklı kavramlar

olduğunu varsayar. Bu da benimsediklerimizin yerine farklı kuralların (neyin anlamlı neyin anlamsız olduğuna karar vermek için) kabulünü gerektirecektir.

Gramatik önermeler meselesi Wittgenstein'ın matematik felsefesinde merkezi bir rol oynar; çünkü matematiğin "acımasızlığı"nın belli matematiksel doğruları bilmeye değil, daha çok matematiksel önermelerin gramatik olduğu gerçeğine dayandığını göstermek istiyordu. "2 + 2 = 4"ün kesinliği, onu bir tanım olarak değil bir kural olarak kullandığımız gerçeğine dayanır.

Matematik felsefesine ilişkin son yazdıklarında –Rhees'le sohbetinde olduğu gibi– Wittgenstein gittikçe artan bir biçimde kural-izlenmesi ile gelenekler arasındaki ilişkiyle ilgilenmeye başlamıştı:

"Bir kuralı izleme" kavramının uygulanması bir gelenek olduğunu varsayar. Dolayısıyla şöyle söylemek saçma olacaktır: bir kez olsun dünyada biri bir kuralı izledi (ya da bir işaret levhasını izledi; bir oyun oynadı, bir tümce kurdu ya da birini anladı; vesaire). [*Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*, VI, s. 21]

Bu o kadar genel bir ifadedir ki, söz konusu değininin alındığı defterde –1944'te yazılan– Wittgenstein'ın matematiği düşünüp düşünmediği açık değildir. Ama bu ifadeyle, Wittgenstein'ın özel bir dilin mümkünlüğüne karşı savı arasındaki bağlantı açıktır:

Bugün, daha önce hiç uygulanmamış, ama yine de anlaşılan yeni bir kural ortaya atabilirim. Peki şimdiye dek hiçbir kuralın uygulanmamış olması mümkün olabilir miydi?

Eğer şimdi şöyle denirse: "Hayali bir uygulamanın olması yeterli olmaz mıydı?" Cevap şu olur: Hayır. [*a.g.e.*, s. 32]

Bu şekilde bakıldığında kitabı, bir kuralı izleme bölümünün mate-

matik felsefesine değil de özel bir dilin mümkünlüğüne karşı sava doğru gidecek şekilde yeniden düzenlemek tamamen doğal görünüyordu. Bu yaz boyunca yaptığı çalışmada Wittgenstein, *Soruşturmalar*'ın 1938'deki I. Kısmını yaklaşık iki katı uzunluğa çıkardı ve artık kitabın ana kısımları olarak görülen yeri ekledi: kural-izleme üzerine olan bölüm (yayımlanmış versiyonda 189-242 arası paragraflar) ve "deneyimin mahremiyeti" üzerine olan bölüm (243-421 arası paragraflardaki "Özel Dil Savı" diye bilinen yerler).

Ağustos ayında, sonbaharda Swansea'den ayrılmadan önce bitirmeye niyetlendiği kitabı görünüşe göre son kez düzenlemeye girişti. Daha sonra Hutt'a, "Herhalde yine bir savaş işine başlayacağım," dedi.[13] 3 Eylül tarihli bir mektupta şöyle yazar: "Ekimin başında buradan ayrılmam gerektiğinde ne yapacağımı henüz bilmiyorum. Dilerim olaylar bu kararı bana bırakmaz." Müttefikler Fransa içlerine doğru hızla ilerlerken ve Ruslar Polonya'ya girerken, savaşın yakında Almanya'nın yenilgisiyle son bulacağı artık belli olmuştu. Wittgenstein bunda sevinmek için hiçbir gerekçe görmedi. "Eminim ki," dedi Hutt'a, "bu savaştan sonraki barış, savaşın kendisinden çok daha korkunç olacak."[14]

Doğru dürüst bir savaş işi bulamadığından ya da artık izni dolduğundan, Swansea'den ayrılma zamanı geldiğinde Cambridge'e dönmek zorunda kaldı. Bunu hiç istemeyerek yaptı ve bunda kitabının bitmemiş olmasının da payı vardı. Swansea'den ayrılmadan önce elinde, yayımlanabilir olarak gördüğü bölümlerin bir daktilo müsveddesi vardı. (Bu 421. paragrafa kadar az çok kitabın son haline uymaktadır.)

---

[13] LW'den RH'ye, 3.8.44.

[14] LW'den RH'ye, 3.9.44.

Kitabın önceden en önemli gördüğü bölümünü (matematik felsefesiyle ilgili bölüm) tatmin edici biçimde düzenleme umudundan vazgeçince, artık tek umudu "ilk cildi" tamamlamaktı: psikolojik kavramlar çözümlemesini.

23. BU ZAMANIN KARANLIĞI

Wittgenstein Ekim 1944'te Cambridge'e döndü. Kitabını bitirmemiş olduğu için sıkıntılıydı ve ders verme sorumluluğunu yeniden üstlenmeye hiç de hevesli değildi.

Russell da Cambridge'e dönmüştü; son altı yılını Amerika'da yaşamak ve çalışmakla geçirmişti. Herkesçe bilinen evlilik, ahlak ve din konusundaki görüşleri Amerikan toplumunun daha muhafazakâr kısımları tarafından kışkırtılan öfke ve galeyanla karşılaştığı için oradaki yaşamı katlanılmaz bir hal almış ve Trinity Koleji'nin daha sakin ve huzurlu ortamında beş yıllık öğretim üyeliği davetini memnuniyetle kabul etmişti. Ama geldiğinde, İngiliz akademisyen felsefeciler arasında artık moda olmadığını gördü; Moore ve Wittgenstein ondan çok daha fazla etkiliydi. Yanında *Batı Felsefesi Tarihi*'nin [*History of Western Philosophy*] müsveddelerini getirmişti; bu kitap büyük bir ticari başarı kazanmış olsa da (yıllarca Russell'ın ana gelir kaynağı oldu), bir felsefeci olarak hanesine artı getirmedi.

Russell'ın keskin zekâsına duyduğu hayranlık sürse de Wittgenstein onun 1920'lerden bu yana yayımladığı popüler eserlerden nefret ediyordu. "Russell'ın kitapları iki renkte ciltlenmeli," demişti Drury'ye bir defasında:

> ... matematiksel mantığı ele alanlar kırmızıyla – ve bütün felsefe öğrencileri bunları okumalı; etik ve siyasetle ilgili olanlarsa maviyle – ve hiç kimsenin bunları okumasına izin verilmemeli. [*Hatıralar*, s. 112'de alıntılanmıştır]

Wittgenstein, Russell'ın başarabileceği her şeyi başardığını düşü-

nüyordu. "Russell, felsefe yapacağım diye kendisini öldürmeyecektir artık," dedi Malcolm'a gülümseyerek. Buna karşın Malcolm, 1940'larda hem Russell'ın hem de Wittgenstein'ın katıldığı nadir bir Ahlaki Bilimler Kulübü toplantısını hatırlar, "Tartışmada Wittgenstein, Russell'a karşı çok saygılı ve itaatkârdı, başka kimseyle böyle olduğunu hatırlamıyorum."[1]

Kendi payına Russell, Wittgenstein'ın son dönemdeki çalışmalarında hiçbir değer göremiyordu. "İlk zamanlardaki Wittgenstein," demişti, "derin düşünceye tutkuyla bağlı, benim de onun gibi önemini hissettiğim zor sorunların son derece farkında ve (en azından ben öyle düşünüyordum) gerçek felsefi dehaya sahip bir adamdı":

> Sonraki Wittgenstein ise, tam tersine ciddi düşünmekten sıkılmış ve böyle bir eylemi gereksiz kılmış bir öğreti icat etmiş görünüyor. [Russell, *Felsefi Çelişimim*, s. 161]

Bu nedenle ikisi 1944'ün sonbaharında (on dört yıllık bir ayrılıktan sonra) tekrar buluştuklarında aralarında pek az sıcaklık olması şaşırtıcı değildir. Döndükten yaklaşık bir hafta sonra, "Russell'ı gördüm," diye yazdı Rhees'e; "nedense bende *kötü* bir izlenim bıraktı."[2] Bundan sonra da eski öğretmeniyle pek az ilgisi oldu ya da hiç olmadı.

Russell'ın, Wittgenstein'ın sonraki çalışmalarını küçük görmesi, şüphesiz felsefi bakımdan yalnız bırakılışına duyduğu kişisel gücenikliğiyle (tamamen buna bağlanamazsa da) artmıştı. En çok ilgilendiği felsefi sorunlar artık temel sayılmıyordu. Kısmen Wittgenstein'ın da etkisiyle Bilgi Teorisi, anlam çözümlemesinin gölgesinde kalmıştı.

---

[1] Malcolm, *a.e.*, s. 57.

[2] LW'den RR'ye, 17.10.44.

Böylece **1948** yılında *İnsan Bilgisi: Olanakları ve Sınırları* [*Human Knowledge: Its Scope and Limits*] –Russell, felsefi konumunun ana ifadesi olarak görüyordu bu çalışmayı– yayımlandığında soğuk bir kayıtsızlıkla karşılandı. Bu nedenle Russell'ın aşağılamalarından en büyük payı Wittgenstein'ın müritleri aldı:

Uzun bir süre moda sayıldıktan sonra, insanın kendisini artık antika olarak görülür bulması kesinlikle hoş bir tecrübe değil. Böyle bir şeyi nezaketle kabul etmek güç. Leibniz, ilerlemiş yaşında Berkeley'e yapılan övgüleri duyduğunda şöyle demişti: "Cisimlerin gerçekliğini tartışan İrlanda'daki genç adam, ne kendisini yeterince açıklamış ne de doğru dürüst iddialar ortaya koyabilmiş görünüyor. Onun, paradokslarıyla tanınmayı istediğinden şüpheleniyorum." Pek çok İngiliz felsefeciye göre, benim yerimi almış olan Wittgenstein için tam olarak aynı şeyleri söyleyemem. O paradokslarla değil, paradokslardan kaypak bir kaçınmayla tanınmak istiyor. Eşsiz bir adamdı ve müritlerinin, onun nasıl biri olduğunu bilmediklerinden şüpheliyim. [Russell, *a.e.*, s. 159]

Moore aynı sıkıntılara düşmemişti; ancak **1944** yılında Wittgenstein'la aralarındaki ilişki hâlâ dostça olmasına karşın, Wittgenstein'la uzun, zorlu felsefi tartışmaları hoşnutlukla karşılayamayacak kadar yaşlı ve zayıftı. Bu nedenle karısı, Wittgenstein'ın ziyaretlerini bir buçuk saatle sınırlamıştı; Wittgenstein buna çok öfkeliydi. "Moore her zamanki gibi çok hoş," demişti Rhees'e:

Sohbetimiz Bayan Moore tarafından bölündüğü için onu uzun göremedim. Daha sonra bana, Moore'un göründüğü kadar iyi olmadığını ve uzun sohbetler yapmaması gerektiğini söyledi. Bunun tamamen zırvalık olduğuna inanmak için iyi nedenlerim var. Arada bir tuhaf bilinç kayıpları oluyor, ama o yaşlı bir adam. Yaşına göre gayet iyi durumda. Ama Bayan Moore onun benimle görüşmesinden hoşlanmıyor. Belki benim, onun hakkında

yazılan kitabı eleştireceğimden ve genel olarak, morali üzerinde kötü bir etkim olacağından korkuyor. [LW'den RR'ye, 17.10.44]

Wittgenstein'ın sözünü ettiği kitap *G. E. Moore'un Felsefesi*'dir [*The Philosophy of G. E. Moore*]. 1942 yılında yayımlanan ve editörlüğünü P. A. Schilpp'in yaptığı kitap, önemli felsefecilerin Moore'un felsefesinin çeşitli yönleri üzerine yazdıkları pek çok makalenin bir araya toplanmasından oluşmuştur. Moore kitabın hazırlanmasını onayladı ve özel kısa bir özyaşamöyküsel pasaj yazdı. Wittgenstein bunu şiddetle kınadı. Kitabı duyduktan sonra Moore'a şunları yazdı: "Dibinde, aralarında Russell'ın da bulunduğu pek çok bilim adamının ve felsefecinin yattığını gördüğüm bir uçurumun kıyısında yürüyor olmandan korkuyorum."[3] Kitap çıktığında Moore ABD'deydi. Bu nedenle 1944'ün sonbaharındaki buluşmaları, Wittgenstein'ın onunla ilgili eleştirilerini yineleyebilmek için kitabın yayımlanışından bu yana eline geçen ilk fırsattı. Bu nedenle Dorothy Moore endişelerinde muhtemelen tamamıyla haklıydı.

Aslında Wittgenstein, Bayan Moore'u yalnızca Moore'la buluşmalarını etkileyen zaman düzenlemesinden ötürü suçlamakla hata ediyordu. Moore Amerika'dayken bir felç geçirmişti ve karısı da doktorunun her tür heyecanı ve yorgunluğu yasaklayan talimatlarına uyuyordu. Bu nedenle bütün felsefeci dostlarıyla yaptığı tartışmaları bir buçuk saatle sınırlamıştı. Aralarından bir tek Wittgenstein'ın buna içerlediğini söylerdi: "Ne kadar yorucu olabildiğinin farkında değil, öyle ki bir seferinde Moore bana, 'Çok uzun kalmasına izin verme,' dedi."[4]

Ama Wittgenstein, Moore'un görüşmelerini kısa kesmeye karısı

---

[3] LW'den GEM'ye, 7.3.41; bkz. *Briefe*, s. 254.

[4] Rahibe Mary Elwyn McHale, *a.e.* s. 77.

tarafından zorlandığına inanmaya devam etti. İki yıl sonra Malcolm'a, "doğruya büyük bir aşkla bağlı" Moore'un, bir tartışmayı doğru dürüst bir sona varmadan kesmeye zorlanmasını yakışıksız bulduğunu söyledi. İstediği kadar uzun tartışabilmeliydi; eğer çok heyecanlanır ve yorulursa, felç geçirip ölürdü – eh, bu da çok iyi bir ölüm olurdu: "çalışırken."[5]

Felsefeci ile doğruyu arayışı arasına *hiçbir* şey girmemeliydi. "Düşünmek bazen kolay, genellikle zor, ama aynı zamanda da çok heyecan verici," diye yazmıştı Rhees'e:

Ama en önemli olduğu zaman en uyuşmaz olduğu zaman, yani insanın en önemli fikirlerini yağmalamakla; insanı tamamen sersemleterek; bir değersizlik duygusuyla tehdit ettiği zamanlar. Bu durumlarda ben ve diğerleri düşünmekten çekiniyoruz ya da ancak uzun bir mücadelenin ardından tekrar düşünecek hale gelebiliyoruz. Eminim bu hali sen de biliyorsundur ve sana *çok büyük cesaret* diliyorum! Her ne kadar bu cesaret bende bulunmasa da. Hepimiz *hasta* insanlarız. [LW'den RR'ye, 17.10.44]

Dikkati, savaşın başında Malcolm'la yaptığı, Malcolm'un İngilizlerin "ulusal karakteri"nden söz ettiği tartışmaya vermişti. Bu söz konusu durumu kanıtlıyordu – çünkü tam da uyuşmaz olduğu için açık seçik düşünmenin önemli olduğu zamana bir örnekti. "Sonra şöyle düşündüm," diye yazdı Malcolm'a:

... eğer tek yaptığı anlaşılması güç mantık sorunları hakkında sağduyulu bir biçimde konuşmanı sağlamaksa, eğer günlük yaşamın önemli sorunları üzerine düşünmene bir katkısı yoksa; eğer seni, TEHLİKELİ deyimleri kendi amaçları için kullanan insanlar gibi kullanan herhangi bir ... gazeteciden daha vicdanlı yapmayacaksa felsefe çalışmanın ne yararı olur.

---

[5] Malcolm, *a.e.*, s. 56.

Yani "kesinlik," "olasılık," "algılama" vs üzerine düşünmenin zor olduğunu biliyorum. Ama eğer mümkünse kendi hayatın ve başkalarının hayatı üzerine gerçekten dürüstçe düşünmek ya da düşünmeye çalışmak daha da zor. Ve sorun, bu şeyler hakkında düşünmenin heyecan verici değil, çoğunlukla düpedüz tatsız olması. Tatsız olduğunda da o zaman en önemli oluyor.

Malcolm bir süredir yazmamıştı ve –belki de 1914'te Russell'la arasının açılmasını göz önüne alarak– Wittgenstein bunun, Malcolm'ın felsefe dışı ciddi konuları konuşurlarsa çatışmaya düşeceklerinden korktuğu için olduğunu düşünmeye başladı. "Belki de çok yanıldım," diye yazdı:

Ama her neyse, eğer birbirimizi bir daha görürsek bunları deşmekten kaçmayalım. Eğer kendi canını yakmak istemiyorsan doğru düzgün düşünemezsin. Bunu gayet iyi biliyorum, çünkü bundan sürekli kaçınıyorum. [LW'den NM'ye, 16.11.44]

Aslında Malcolm'un yanıt yazmasındaki aksamanın ne Wittgenstein'ın hatırladığı tartışmayla ne de "çok ciddi konularda tamamen aynı fikirde" olmayacaklarını sanmasıyla hiçbir ilgisi yoktu. Daha çok Birleşik Devletler Donanması'ndaki subaylık görevinin yoğunluğuyla ilgiliydi ve bu onu, 1945 Mayısına kadar Wittgenstein'a yazmaktan alıkoymuştu. Bu mektubunda, "ulusal karakter" yorumunun aptalca olduğunu kabul ediyordu. Ama şanssızlık eseri, mektubu Wittgenstein'a ulaşmadan önce o İngiltere'ye vardı. Gemisi Southampton'a yanaştığında Malcolm, Wittgenstein'ı Cambridge'de ziyaret etmek için izin aldı. Wittgenstein'ın, mektup göndermemesini onun gerçekten de "sürekli kaçındığına," meseleyi deşmekte isteksiz olduğuna dair bir işaret olarak yorumladığı açıktı. Malcolm, Whewell's Court'a vardığında, Wittgenstein onu selamlamadı bile, sadece resmiyetle başını eğerek onu yumurtadan oluşan akşam yemeğine katılma-

ya davet etti. "Uzun süre sessizce oturduk," diye hatırlıyor Malcolm. "Bütün akşam soğuk ve sertti. Birbirimizle hiç konuşmadık."[6]

Bu buluşmadan bir gün sonra Wittgenstein, Malcolm'ın mektubunu aldı ve hemen ona sıcak, gönül alıcı bir yanıt yazdı: "Bu mektubu seni görmeden önce almış olsaydım, birbirimizle iletişim kurmamız çok daha kolaylaştırdı." Bundan sonra birbirlerine ilk isimleriyle seslenmelerini önerdi.[7] Eğer Wittgenstein, Malcolm'dan, "ulusal karakter"le ilgili yorumunun aptalca olduğunu kabul eden ve "meseleyi deşmeye" ihtiyacı olduğunu bildiren bu mektubu almamış olsaydı, dostluklarının sona erebileceğini düşünmek mantıklıdır.

Savaşın son yılında, hem kitabını bitirme girişimleri hem de derslerini kavrayamayan öğrencilere düşüncelerini anlatma çabaları sonucu, Wittgenstein kendisini –hem kendisinde hem de diğer insanlarda bulunan– yüzeysellik ve aptallığa karşı mücadele ediyormuş gibi hissetmeye başladı; yaşamındaki diğer her şey bu mücadelenin yanında ikinci plandaydı. "Bu savaşın," diye yazdı Hutt'a, "*hepimizin* üzerinde *kötü* bir etkisi olduğuna inanıyorum. (Sağlığım yerinde olsa da, beni yavaş yavaş öldürüyor sanki.)"[8]

Bu mücadelede müttefiki olarak gördüğü birkaç insandan biri de Rhees'ti. Rhees, Wittgenstein'a, Swansea'deki ilgisiz öğrencilere mantık öğretmekte çektiği sıkıntıları yazdığında Wittgenstein anlayışlı ve destekleyici bir cevap yazdı:

Sıkıntı verici koşullarda çalıştığını duyduğuma üzüldüm. Lütfen vazgeçme

---

[6] Malcolm, *a.e.*, s. 36.

[7] LW'den NM'ye, 22.5.45.

[8] LW'den RH'ye, yalnızca "Perşembe" olarak tarihlenmiştir, ama büyük bir olasılıkla 1944 Sonbaharına aittir.

ya da umutsuzluğa düşme! Her şeyin ne kadar bunaltıcı görünebildiğini biliyorum ve elbette kaçmayı ilk kendimin düşüneceğini de biliyorum; ama kendini toparlarsın umarım. Bir mantık dersinde nasıl bir yol tavsiye ettiğimi merak ediyorum. Öğrencilerin yarı yarıya uyuklarken, öğretilen mantıkta herhangi bir başarı sağlamaktan daha zor bir şey yoktur. (Braithwaite'in derslerimde horladığını duydum.) Lütfen *lanet olası zor* yolu seç! – Umarım, emeğini boşa çıkarmayacak *bir tane görece* akıllı ve uyanık öğrencin vardır!

... Tekrarlıyorum; Lütfen lanet olası zor yolu seç! Şikayet et, küfret, ama devam et. Öğrenciler aptal, ama bir şeyler alıyorlardır.

Kendi öğrencilerinden memnun değildi. "Sınıfım son derece zayıf," diye yazdı Rhees'e. "Şimdiye dek 6 kişi geldi ve hiçbiri gerçekten iyi değil."

Ancak hoşnutsuzluğunun en büyük kaynağı, kitabının tamamlanmaktan hâlâ çok uzak olduğu gerçeğiydi. Rhees'e şöyle yazdı: "Yakın gelecekte bu kitabı bitirmek konusunda hiçbir umudum yok." Bu onda bir değersizlik duygusu oluşturmuştu, başkalarının kitaplarını okumak durumu daha da kötüleştiriyordu:

Son zamanlarda çok okudum; bir Mormon tarihi ve Newman'ın iki kitabı. Bu okumaların ana etkisi kendi değersizliğimi biraz daha fazla hissetmem oldu. Çevresindeki gürültülerin farkında olan, ama bir şekilde bunlardan uyanmayan, uyuklayan bir adam gibi farkındayım bunların. [LW'den RR'ye, 28.11.44]

Derslerinde geçen yaz Swansea'de yoğunlaştığı psikoloji felsefesinin sorunlarını ele alıyordu. Ders notu olarak William James'in *Psikolojinin İlkeleri*'ni [*Principles of Psychology*] kullanmayı düşünmüştü –temel olarak mücadele etmeyi düşündüğü kavramsal karmaşaları örneklendirmek için– ancak Rhees'e de söylediği gibi, "haklıydın; James'i ders kitabı olarak kullandım, doğaçlama konuştum (ya da kafadan at-

tım)."[9] Aslında bu derslerde yaptığı, o sıralarda *Soruşturmalar*'da yazdığı bölümlerde ele aldığı sorunları düşünmekti.

Bu sorunlar, zihinsel sürecin varlığını öne sürenler ile bunu yadsıyanlar arasındaki tartışma üzerinde toplanıyordu. Wittgenstein hiçbirini haklı göstermek istemiyordu; istediği, tartışmanın her iki tarafının da hatalı bir analojiye dayandığını göstermekti:

Zihinsel süreçler ve durumlar ile davranışçılık üzerine olan felsefi sorun nasıl ortaya çıkar? – İlk adım tamamen gözden kaçan adımdır. Süreçlerden ve durumlardan söz eder ve bunu onların doğaları hakkında karar vermeksizin yaparız. Belki de bazen onlar hakkında daha çok şey bileceğiz – böyle düşünürüz. Ama işte bizi meseleyi belirli bir tarzda görmeye iten tam da budur. Çünkü bir süreci daha iyi bilmeyi öğrenmenin ne anlama geldiğinin kesin bir kavramına sahibiz. (Hokus pokus numarasında kesin hareket yapılmıştır ve bu, tam da masum olduğunu düşündüğümüz harekettir.) Ve şimdi de düşüncelerimizi anlamamızı sağlamış olan analoji parçalara ayrılıyor. Öyleyse henüz keşfedilmemiş ortamdaki henüz kavranmamış süreci yadsımamız gerekir. Şimdi de zihinsel süreçleri yadsıyormuşuz gibi görünürüz. Ve doğal olarak onları yadsımak istemeyiz. [*Felsefi Soruşturmalar*, I, 308]

"Felsefedeki amacınız nedir?" diye sorar kendine, bu pasajdan hemen sonra ve şöyle yanıtlar: "Sineğe sinek-şişesinden çıkış yolunu göstermek." William James'in ders kitabı, bu özel şişede sıkıştıklarında insanların söylemeye yöneldiği türden şeylere örnek vermek için kullanılıyordu.

Örneğin "Benlik" kavramı ele alınırken James, kendi "benliklerin Benliği"ne içgözlemsel olarak bakmaya çalıştığında neler olduğunu tanımlar. Bu içgözlem girişimleri sırasında en bilincinde olduğu şeyin başının devinimleri olduğunu kaydeder. Şöyle bağlar:

---

[9] LW'den RR'ye, **28.11.44**.

... Dikkatle incelendiğinde, "benliklerin Benliği"nin temelde kafanın ya da kafa ile boğaz arasındaki kendine özgü devinimlerin toplamından oluştuğu görülür. [William James, *Psikolojinin İlkeleri*, I, 301]

Wittgenstein'a göre bu, "ne 'benlik' sözcüğünün anlamını ('kişi,' 'insan,' 'onun kendisi,' 'benim kendim' gibi bir şey anlamına geldiği kadarıyla), ne de böyle bir şeyin herhangi bir çözümlemesini değil, ama kendisine 'benlik' sözcüğünü söylediğinde ve onun anlamını çözümlemeye çalıştığında bir filozofun dikkatinin durumunu ortaya koymuştu." Ve şunu ekler: "Bundan pek çok şey öğrenilebilirdi."[10]

Dilin, mücadele etmek istediği karmaşıklığını örneklendirmek için Aziz Augustinus'un ve matematik felsefesindeki düzensizliği örneklendirmek için Russell'ı kullanması gibi, Wittgenstein'ın psikoloji felsefesindeki örnekleri sağlamak için James'i kullanması bir saygısızlık göstergesi değildir. Malcolm'a da dediği gibi, *Soruşturmalar*'a başlamak için Augustinus'dan bir alıntı yapmıştı, çünkü: "Bu kadar büyük bir akıldan çıkan fikir önemlidir," yani James'in psikoloji üzerine yorumlarını alıntılamasının asıl nedeni kesinlikle ona büyük saygı duymasıydı. Drury'ye okuması konusunda ısrar ettiği birkaç kitaptan biri de James'in *Dinsel Deneyim Çeşitleri*'ydi. Drury ona bu kitabı çoktan okuduğunu söyledi: "William James'in herhangi bir yapıtını okumak hep hoşuma gitmiştir. Çok insani bir kişilik." Evet, demişti Wittgenstein: "Onu iyi bir felsefeci yapan da bu; gerçek bir insan olması."[11]

Swansea'deki Noel tatili boyunca, kitabı bitirme olasılığı çok geç-

[10] *Felsefi Soruşturmalar*, I, 413.

[11] *Hatıralar*, s. 106.

meden güçlendi ve Wittgenstein yayın tarihinin yakın olduğu rahatlığıyla Trinity'ye vardı. Kitabın önsözünün son hali, "Cambridge, Ocak 1945" tarihlidir.

Önsözde kitabı, "son onaltı yıldır (yani 1929'da Cambridge'e döndüğünden beri) beni uğraştıran felsefi soruşturmaların tortusu" olarak tanımlar ve değinileriyle ilgili şunları söyler:

Ben bunları şüpheli duygularla sunuyorum. Bunun yapıtın pek çok kısmına dağılması olanaksız değil, yapıt zayıf ve zaman da karanlık olunca, bir zihne veya diğerine ışık tutmak elbette pek olası değil.

Belli ki "şüpheli duygular" yayınlama eğilimine galip gelmişti. Wittgenstein daktilo edilmiş metnini yayıncılara teslim etmedi, bunun yerine yılın geri kalanında soruşturmalarını psikolojik kavramlara doğru kayda değer bir biçimde yayarak genişletmeye çalıştı.

Bu genişletme için 1931'den beri yazdığı elyazmalarından seçmeler yaptı. 1945'in Paskalya ve Büyük Perhiz dönemleri boyunca bunun üzerinde çalıştı ve yaz geldiğinde bir sekretere bunları yazdırmak için hazırdı. 13 Haziranda Rhees'e şöyle yazdı:

Dönem bitti ve benim düşüncelerim Swansea istikametinde geziniyor. Paskalyadan beri hayli iyi çalışıyorum. Şimdi bazı şeyleri, değinileri, ilk ciltte (eğer böyle bir kitap olursa tabii) olmasını istediğim şeyleri yazdırıyorum. Bu yazdırma işi aşağı yukarı bir ay ya da 6 hafta daha alacak. Bundan sonra Cambridge'den ayrılabilirim. [LW'den RR'ye, 13.6.45]

İki hafta sonra çok daha hüsrana uğramış bir havadaydı. Malcolm'a eseri için şöyle diyordu: "Çok yavaş gidiyor, lanet olsun. Keşke önümüzdeki sonbaharda yayıma hazır bir cilt oluşturabilseydim; ama yetiştiremeyeceğim galiba. Boktan ve berbat çalışıyorum!"[12]

[12] LW'den NM'ye, 26.6.45.

Aslında değinilerini dikte etme işi onu Ağustosa kadar Cambridge'de tuttu. Ortaya çıkan daktilo edilmiş metne kitabın son hali gözüyle bakmıyordu, daha çok –geçen yıl Swansea'de hazırladığı müsveddeyle birlikte– bunlardan kitabın son halinin derlenebileceğini düşünüyordu. Ne olursa olsun, yayımlanabilir bir versiyonun ufukta olduğundan emindi artık. "Noelde yayımlayabilirim," dedi Malcolm'a:

Ortaya çıkardığım şey iyi olduğu için değil, ama artık yapabileceğim kadar iyi bir halde. Sanırım bittiğinde onu ortaya çıkarmam gerekecek. [LW'den NM'ye, 17.8.45]

Daktilo edilmiş metni hazırladığı aylarda, "bu zamanın karanlığı"ndan gittikçe daha fazla bunalmaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşının son aşamalarına, görülmemiş boyutta vahşet ve zulüm sahneleri eşlik ediyordu. Dresden'in Şubat ayında İngiliz ve Amerikan hava kuvvetleri tarafından bombalanması, şehrin neredeyse tamamen yıkılmasına ve 130.000 sivilin ölümüne neden oldu. Nisanda, her iki tarafın da verdiği korkunç kayıplarla Berlin müttefiklerin ve Viyana Rusların eline geçti. Almanların 7 Mayıstaki teslim olmalarından kısa bir süre önce, Belsen ve Buchenwald'daki toplama kamplarında müttefiklerin bulduğu çürümüş ceset yığınlarının fotoğrafları ortaya çıktı. 14 Mayısta Wittgenstein, Hutt'a şöyle yazdı: "Son altı ay, öncesinden de daha mide bulandırıcıydı. Keşke bir süreliğine bu ülkeden uzaklaşabilsem ve Norveç'te olduğum gibi, bir yerlerde yalnız kalabilseydim." Cambridge, "Sinirime dokunuyor," diyordu.[13]

Temmuzdaki İngiltere seçimlerinde İşçi Partisi'ne oy verdi ve arkadaşlarını da aynı şeyi yapmaları konusunda şiddetle uyardı. Churchill'den kurtulmanın önemli olduğunu hissediyordu. Malcolm'a dedi-

[13] LW'den RH'ye, 14.5.45.

ği gibi, şuna inanıyordu: "Bu barış yalnızca bir ateşkes":

Bu savaştaki "saldırganların," elbette gelecekteki bir savaşı onlardan başkası başlatamayacağı için, tamamen ortadan kaldırılması aldatmacasından leş gibi kokular yayılıyor, hatta korkunç bir gelecek vaat ediyor. [LW'den NM'ye, tarihsiz]

Böylece Japonlar Ağustosta nihayet teslim olduklarında, Swansea sokaklarındaki kutlamalar kendisini daha iyi hissetmesini sağlamadı. "İki VJ[Ψ] günümüz oldu," diye yazdı Malcolm'a, "ve gerçek sevinçten çok, gürültü olduğunu düşünüyorum." Savaşın sonucunda yalnızca karanlık görüyordu. Hutt terhis edildiğinde, Wittgenstein ona "bol şans" dileyen bir mektup yazdı – "Asıl demek istediğim: Olacaklara dayanma gücü diliyorum." Hutt'a, son zamanlarda kendini iyi hissetmediğini anlatmıştı: "Bunun nedeni kısmen böbreklerimden birinde sorun olması, kısmense müttefiklerin Almanya ve Japonya'daki hayvanlıklarıyla ilgili okuduklarımın midemi bulandırması."[14]

Almanya ve Avusturya'daki kronik yiyecek kıtlığı haberleri, İngiliz ordusunun yendiği düşmanla "dostluk" kurmama politikası ve – bunun tam ortasında– basında yer alan, Alman halkını savaştan ötürü *cezalandırma* çağrıları bağlamında, Wittgenstein *News Chronicle*'da Victor Gollancz tarafından yazılmış bir makaleyi okuduğuna memnun oldu. Gollancz, "uluslararası ilişkilerde kendi haklılığından emin olmaya" son verilmesini ve Alman halkına yiyecek sağlanmasını talep ediyordu: "Yalnızca kendi başımıza da gelebilir diye değil, açlık çeken

---

[Ψ] Japonya'nın savaşmayı bıraktığı 15 Ağustos 1945 günü ya da Japonya'nın resmen teslim olduğu gün 2 Eylül 1945 günü *VJ* (*Victory over Japan* – Japonya Zaferi) günü olarak anılır –çn.

[14] LW'den RH'ye, 8.9.45.

komşularımızı doyurmak yapılacak doğru şey olduğu için."[15] Rhees'e Gollancz'ın makalesinden söz ettikten sonra, ona Gollancz'ın daha önce yayımladığı *Buchenwald'ın Asıl Anlamı Nedir* [*What Buchenwald Really Means*] adlı kitapçığını ödünç verdi. "Hıristiyan etiğine inanan bir Yahudi" olarak yazan Gollancz, İngiliz basınının Buchenwald dehşetine gösterdiği tepkiye saldırıyor ve *bütün* Almanları bundan sorumlu tutmanın yanlışlığına işaret ediyordu. Dahası İsa örneğinin hepimizi kurtarmış olması gereken ve bizi Eski Ahit'e geri götüren "kolektif suç" kavramına saldırıyordu.

Wittgenstein, Gollancz'ın Almanlara karşı insancıl bir tutum çağrısında bulunduğu açıklamanın hem güçlü hem de zayıf yanlarından çok etkilenmişti. 4 Eylülde ona, *News Chronicle*'daki makalesinden ötürü övgü dolu bir mektup yazdı. "Birinin göze çarpan bir yerde, açıkça bir kötülüğe kötülük dediğini görmekten ötürü memnun" olduğunu yazdı. Buchenwald kitapçığıyla ilgili olaraksa Gollancz'a şunları yazdı:

> Günlük basın ile BBC'nin acımasızlığına, alçaklığına ve adiliğine yönelttiğiniz sert eleştirilerinize derinden katılıyorum (ne söyleseniz azdır). (Sinemalarımızdaki haber filmleri daha da zehirli, eğer böyle bir şey mümkünse tabi.) Bu kötülükler karşısındaki tutumunuza büyük yakınlık duyduğum için dolayı onlara karşı yürüttüğünüz tartışmaya bana ciddi görünen bir eleştiri getirmem gerektiğini düşünüyorum.

Gollancz'ın ikincil noktalarla süslemeler yapmasının eleştirisinin etkisini zayıflattığını söyledi, "bunlar zayıf ve belirsiz olmasalar bile, okurun dikkatini asıl konudan uzaklaştırıyor ve polemiği etkisiz kılıyor." Eğer Gollancz "günlük basının ve radyonun bağırışlarının üstünden" duyulmak istiyorsa, konuya sadık kalsa iyi ederdi:

---

[15] Ruth Dudley Edwards, *Victor Gollancz: A Biography*, s. 406.

Eğer insanların pisliği temizlemesini gerçekten istiyorsanız, hayatın ya da mutluluğun değeri gibi felsefi konulardan söz etmemelisiniz. Bu ancak akademik bir sohbet başlatmaya yarar.

İnsanların Buchenwald dehşetine karşı yanlış tutumları üzerine yazarken, örneğin Eski ve Yeni Ahit konusunda sizinle hemfikir olanları mı ikna etmek istiyordunuz sadece? İkna olsalar bile, gereğinden uzun alıntılarınız dikkatlerinin asıl konudan sapmasına yarıyor. İkna olmazlarsa da –ki savlarınızca cidden sarsılan pek çok sayıda kişi olmuyor– bütün bu laf salatasının makaleyi tamamıyla şüpheli kıldığını hissedeceklerdir. Eski görüşlerinden gönül rahatlığıyla vazgeçemeyecekleri daha da doğrudur.

Burada kesiyorum. – Eğer bana, sizi eleştirmek yerine neden oturup kendim makaleler yazmadığımı soracak olursanız yanıtım, bilgimin, ifade yeteneğimin, düzgün ve etkin gazetecilik için gerekli zamanımın bulunmayışı olacaktır. Aslında sizin görüşünüze ve yeteneğinize sahip birine bu eleştiri mektubunu yazmak, benden esirgenen şeye, örneğin kendi başıma iyi bir makale yazmaya en yakın noktadır. [LW'den Victor Gollancz'a, 4.9.45; Ruth Dudley Edwards, *Victor Gollancz: A Biography*, s. 406-7'de tam metni yer almaktadır]

Bu mektup, Wittgenstein'ın polemik sanatına yönelik sağlam beğenisini ortaya koyar. Gollancz'a verdiği tavsiyeleri genel hatlarıyla yaklaşık bir yıl sonra Rush Rhees'e tekrar etti. Rhees, Karl Popper'in Platon, Hegel ve Marx'ı aynı kefeye koyarak, totaliterliğin savunucuları olmakla suçladığı *Açık Toplum ve Düşmanları* [*The Open Society and Its Enemies*] kitabı için yazdığı coşkulu yazısından ötürü Gilbert Ryle'a saldırıyordu. Wittgenstein, Rhees'e bu makalenin amacına katıldığını söyledi, ancak çok fazla süslemede bulunduğu ve yaptığı atışları yeterince isabet ettiremediği için onu eleştiriyordu:

Polemik ya da yumurta fırlatma sanatı, sen de iyi bilirsin ki, diyelim boks gibi büyük yetenek gerektiren bir iştir... Ryle'a yumurta atmanı istiyorum – ama yüzünü bozma ve onları sıkı fırlat! Güçlük şu: karşındaki adamı değil

de kendini yaralayacak lüzumsuz gürültüler ya da jestler yapmamak. [*Hatıralar*, s. 203]

Ama Gollancz, Wittgenstein'ın tavsiyesini küçümser bir kayıtsızlıkla karşıladı. Yanıtı ("Bay L. Wittgenstein"a hitabıyla başlıyordu) kısa ve geçiştirmeye yönelikti: "İyi niyetlerle yazıldığına emin olduğum mektubunuz için teşekkür ederim." Wittgenstein bu ters cevaba bozulmadı. "Eh, oldukça zengin bir ifade!" dedi Rhees'e gülümseyerek, sonra da Gollancz'ın notunu ateşe attı.[16]

Avrupa'nın geleceğine ilişkin korkularına ve yakında daha korkunç başka bir savaşın olacağı inancına rağmen, Wittgenstein 1945 yazının sonlarını Swansea'de keyifli bir tatil yaparak geçirdi. Ya da en azından Malcolm'a söylediği gibi, "Cambridge'de olmamanın keyfini sürüyor"du.[17]

"Kitabım yavaş yavaş son haline yaklaşıyor," dedi Malcolm'a bu yazın sonunda:

... eğer iyi bir çocuk olur ve Cambridge'e gelirsen okumana izin veririm. Muhtemelen hayal kırıklığına uğrayacaksın. Gerçek şu ki: hayli kötü. (Bir *100* yıl daha çalışsam onu düzeltemem aslında.) Ama bu beni endişelendirmiyor. [LW'den NM'ye, 20.9.45]

Bu son iki cümle doğru değildi; kitabının olması gerektiği kadar iyi olmayışı onu gerçekten endişelendiriyordu ve düzeltebileceğini gerçekten de düşünüyordu. Tam olarak bu iki nedenden ötürü kitap ölümüne kadar yayımlanmadan kaldı.

---

[16] Edwards, *a.e.*, s. 408'de alıntılanmıştır. Wittgenstein'ın tepkisi bana Rush Rhees tarafından anlatılmıştır.

[17] LW'den NM'ye, 8.9.45.

Profesörlük görevlerini sürdürmek için Cambridge'e dönmekten endişe duyuyordu ve Malcolm'a bir an önce İngiltere'ye gelmesi için yalvarıyordu. "O saçma felsefe profesörlüğü işinden istifa etmeye karar vermeden önce [gel]. Yaşayan ölü olmak gibi bir şey bu."

Şimdiki *Felsefi Soruşturmalar*, I. Kısmın son hali 1945-46'nın Güz ile Büyük Perhiz dönemlerinde hazırlandı. 1944'te Swansea'de yaptığı çalışmaya eklemek üzere, yaz boyunca yazdırdığı metinden yaklaşık 400 değini seçti ve bazı yeniden düzenlemeler ve yeniden numaralandırmalardan sonra, kitabın şu an içerdiği numaralandırılmış 693 paragraf oluştu.

Böylece aşağı yukarı kitabın gelişimi üç aşamada tanımlanabilir: 1-188 arasındaki paragraflar 1938 versiyonunun I. Kısmından oluşur; 189-421 arasındaki paragraflar 1944'te eklenmiştir ve 421-693 arasındaki paragraflar ise 1945-46'da yapılan ve 1931-1945 arasındaki elyazmalarından derlenmiş genişletmeden oluşur.

Bu karmaşık yamalı bohça, önsözünde Wittgenstein tarafından çok iyi açıklanır:

Elde ettiğim sonuçları bir bütün halinde toplamaya yönelik birkaç başarısız girişimden sonra bunu hiçbir zaman başaramayacağımı anladım. Yazabildiğim en iyi şey felsefi değinilerden fazlası olmayacaktı; düşüncelerimi, kendi doğal eğilimlerine karşıt bir yönde gitmeye zorladığımda hemen sakatlanıyorlardı. – Ve bu şüphesiz soruşturmanın asıl doğasıyla bağlantılıydı. Çünkü bu bizi, geniş bir düşünce alanını her yönde çaprazlama dolaşmaya zorlar. – Bu kitaptaki felsefi değiniler sanki bu uzun ve çapraşık yolculuklar sırasında yapılmış bir dizi peyzaj taslağıdır.

Aynı veya hemen hemen aynı noktalara sürekli olarak değişik yönlerden yaklaşıldı ve yeni taslaklar çizildi. Bunların pek çoğu kötü çizilmişti ya da karakteristik değildi; zayıf bir teknik ressamın tüm kusurlarıyla doluydu. Ve bir yana bırakıldıklarında, bakana bir manzara resmi sunabilsinler diye

düzenlenmesi ve birçok kez kesilip kırpılması gereken daha iyice olanlardan bir kaçı kaldı. Bu nedenle bu kitap aslında yalnızca bir albümdür.

Şimdi bile bu albümde memnun olmadığı taslaklar vardı ve bu son yeniden düzenlemeyi yayınlamak için hiçbir girişimde bulunmadı. Ama yaşamının geri kalanında bu daktilo edilmiş metinden "kitabım" diye söz etti ve en güvendiği öğrencileri ve arkadaşlarıyla onu paragraf paragraf gözden geçirdi, yani öldüğünde kitabını tamamen anlaşılmaz bulmayan en azından birkaç kişi vardı.

Kitabının temelde yanlış anlaşılacağına inanıyordu –*özellikle* akademisyen felsefeciler tarafından– ve bu da şüphesiz yaşarken kitabının yayımlanmamasının bir diğer nedeniydi. Önsözün yeniden yazılmış bir versiyonunda şöyle ifade eder: "Bu kitabı, hiçbir gönülsüzlük olmadan kamuya açıyor değilim":

> Büyük ölçüde olmasını istemediğim ellere düşecek. Kısa bir süre sonra –ki onun için dileğim bu– felsefi gazeteciler tarafından tamamen unutulur ve böylece daha iyi bir tür okur için korunmuş olur. [*Kültür ve Değer*, s. 66]

Wittgenstein'ın profesyonel felsefeye düşmanlığı ve Cambridge'e duyduğu nefret akademik kariyeri boyunca hep sürdü, ancak İkinci Dünya Savaşını izleyen, "Avrupa'da yeniden inşa" yıllarında bu duyguların insanlığın sonuna ilişkin bir tür kıyamet vizyonuyla birleştiği görülüyordu. 1946'nın Paskalya tatilinde Karl Britton'la tanışıklığını pekiştirdi. Eskiden öğrencisi olan Karl Britton Swansea Üniversitesi'nde felsefe dalında öğretim üyesiydi. Bir öğleden sonra, sahil boyunca uzun bir yürüyüş sırasında Wittgenstein Britton'a yeni bir savaşın planlandığına ve atom silahlarının her şeye son vereceğine inandığını anlattı: "Yapmak istedikleri bu, yapmak istedikleri bu."[18]

---

[18] Bkz. Britton, *a.e.*, s. 62.

Kıyamet kaygısı ile akademik felsefeye olan düşmanlığını birbirine bağlayan şey, bilimin çağımızdaki gücüne duyduğu nefretti. Bilim bir yandan felsefecileri "genellemelere arzu duymaya" teşvik ediyor, bir yandan da atom bombası üretiyordu. Tuhaf bir biçimde bombayı bile hoş karşılayabiliyordu, yeter ki ona duyulan korku toplumun bilimsel ilerlemeye saygısını azaltacak bir şeyler yapabilsin. Britton'la yaptığı sohbetle yaklaşık aynı zamanlarda şunları yazdı:

Halk tarafından şimdilerde yaşanan ya da her koşulda ifade edilen atom bombasına duyulan histerik korku, sonunda gerçekten yararlı bir şeyin icat edildiğini akla getiriyor neredeyse. Dehşet hiç değilse, çok etkili acı bir ilaç izlenimini yaratıyor. Düşünmeden edemiyorum: eğer faydalı bir tarafı olmasaydı, nâdan kimseler protesto etmezlerdi. Belki bu da çok çocukça bir fikir. Tek söyleyebileceğim, bombanın –bizim iğrenç, üfürükten bilimimize– bir son, bir yıkım, bir kötülük olasılığı getirmiş olduğu. Ve bu da kesinlikle tatsız bir düşünce değil. [*Kültür ve Değer*, s. 49]

"Dünyayı gerçekten kıyamet bakış açısından gören bir bakış," diye yazdı, "hiçbir şeyin kendini tekrar etmediğini söyler." Son gerçekten gelecektir:

Örneğin bilim ve teknoloji çağının insanlığın sonunun başlangıcı olduğuna inanmak saçma değildir; gerçeğin eninde sonunda bilineceği düşüncesiyle birlikte, büyük ilerleme düşüncesi de bir kuruntudur; bilimsel bilgi konusunda iyi ya da arzulanabilir hiçbir şey yoktur ve onu arayan insanoğlu tuzağa düşmektedir. İşlerin böyle olmadığı hiç bir şekilde açık değildir. [*Kültür ve Değer*, s. 56]

Her iki durumda da bilimsel ilerleme bir sona varacaktı. Ama onun için en karamsar bakış açısı, bilimin ve teknolojinin zaferini önceden görendi:

Bilim ile endüstri ve bunların ilerleyişi modern dünyadaki en kalıcı şey haline dönüşebilir. Bilimin ve endüstrinin yaklaşan çöküşü hakkında her türlü spekülasyon, şimdiki ve gelecekteki uzun bir zaman boyunca belki de düşten başka bir şey değildir; belki de bilim ve endüstri süreç içinde sonsuz bir acıya yol açarak dünyayı birleştirecek – demek istediğim, onu tek bir birim halinde sıkıştıracak, ama barış, burada yeri olan son şey olacak.

Çünkü savaşlara gerçekten de bilim ve teknoloji karar verir ya da öyle görünmektedir. [*Kültür ve Değer*, s. 63]

Bu nedenle "bu zamanın karanlığı," 1930'ların başlarından itibaren kendi çalışmalarında karşı çıktığı sahte bilim putuna tapınmaya doğrudan atfedilebilir. Böylece bilim ve endüstrinin yaklaşan çöküşüne ilişkin "düşü," kendi düşünme biçiminin daha genel biçimde kabul edilip anlaşılacağı bir çağın beklentisiydi. Drury'ye söylediği şu sözlerle bağlantılıdır: "Benim düşünme biçimim bu çağda istenmiyor, gelgite karşı çok güçlü yüzmeliyim. Belki yüz yıl içinde insanlar yazdıklarımı gerçekten isterler."[19] Bununla birlikte eğer bunu yapmaya niyetleri varsa ve kıyamet bakış açısı saçma değilse, o çağ hiç gelmeyebilir de. Onun düşünme biçiminin istendiği bir çağ hiç olmayacaktır.

Wittgenstein'ın politik önsezileri onu sola yaklaştırırken, bilime tapınmayı en büyük kötülük sayması Marksizmden uzak tuttu. Max Eastman'ın *Marksizm: Bilim mi?* [*Marxism: Is it Science?*] kitabını incelerken (Rhees'in kitap rafından almıştı), Eastman'ın, eğer devrime yardımı dokunacaksa Marksizmin daha bilimsel olması gerektiği görüşünü şöyle yorumladı:

[19] Drury, *Hatıralar*, s. 160'ta alıntılanmıştır.

Aslında bilimden daha *tutucu* bir şey yoktur. Bilim demiryolu rayları döşer. Bilim adamları için de çalışmalarını bu raylar boyunca ilerletmek önemlidir. [Rhees, *Hatıralar*, s. 202'de alıntılanmıştır]

Komünistlerin İngiliz devletinin kayıtsızlığına duyduğu şiddetli nefreti paylaşıyordu ve bir tür devrim görmek istiyordu. Ama devrimin, çağımızın bilimsel *Weltanschauung*'unun bir reddi olmasını istiyordu, bir onayı değil.

Her koşulda, kendisini bir partiyle tanımlaması, kendisini bir filozof –oluşturduğu "muhteşem fikirler" ne olursa olsun, insafsızca gerçeği arayışında bunlardan isteyerek vazgeçecek biri– olarak görmesiyle sınırlanıyordu. Bu sırada Rhees, (Troçkist) Devrimci Komünist Partisi'ne katılması gerektiğini düşünüyordu, çünkü Wittgenstein'a da dediği gibi, "Şu anki topluma ilişkin analizleri ve eleştirilerinin ana noktalarına ve amaçlarına gittikçe daha çok katılıyorum."[20] Wittgenstein onun düşüncelerini paylaşıyordu, ama sadık bir parti üyesi olarak görevlerinin bir filozof olarak görevleriyle uyuşmayacağı gerekçesiyle onu caydırmaya çalıştı. Felsefe yaparken, ilerlediğin yönü değiştirmeye her an hazır olmak gerektiğinde ısrar ediyordu ve eğer bir filozof olarak düşünürsen, komünizmin fikirlerini diğerlerinden farklı biçimde ele alamazdın.

Ne tuhaftır ki, politik meselelere duyduğu ilgi en güçlü ve Sol'a duyduğu sempati en üst noktasındayken en çok saygı duyduğu Marksist entelektüelle tartışma şansını kaybetti. Mayıs 1946'da Piero Sraffa, Wittgenstein'ın konuşmak istediği konulara artık zamanını ve dikkatini veremeyeceğini söyleyerek, Wittgenstein'la sohbet etmek istemediğine karar verdi. Bu Wittgenstein için büyük bir darbe oldu. Fel-

[20] Bkz. *Hatıralar*, s. 207-8.

sefi konulardan uzak durmak anlamına bile gelse, haftalık sohbetlerine devam etmeleri için Sraffa'ya yalvardı. "Herhangi bir şey hakkında konuşabilirim," dedi ona. "Evet," diye yanıtladı Sraffa, "ama *kendi* tarzınla."[21]

Bu durumun bir katkısı olmuş mudur olmamış mıdır bilinmez, Wittgenstein 1946'nın yaz dönemi boyunca gittikçe artan biçimde Kürsüsünden istifa etmeyi ve Cambridge'den ayrılmayı düşündü. Yaz tatili için Swansea'ye döndüğünde, hem Cambridge'e hem de akademik felsefeye duyduğu nefret had safhadaydı. Rhees'in yokluğunda, Karl Britton bu nefretin yarattığı öfkeyle yüzleşmek durumunda kaldı:

Bir Temmuz günü ... Wittgenstein beni aradı ve arkadaşının olmadığını söyleyerek onu dışarı çıkarmamı istedi. Ama çok saldırgan bir hali vardı. *Mind* dergisinde "Tedavi Edici Pozitivizm" üzerine iki yazı yayımlanmış ve (sonradan öğrendiğime göre) bu onu çok kızdırmış ve üzmüş. Benimleyken de, Zihin Derneği ve Aristotelesçi Cemiyet'in Birleşik Şölenine, felsefecilerin geleneksel cümbüşüne gitmekten ötürü kızgındı: bunu havailiğin ve uzak ilgilerin bir işareti olarak alıyor. Profesyonel filozoflara sövüp saydı, İngiltere'deki felsefenin haline kederlendi ve şunu sordu: "İnsan yalnız başına ne yapabilir?" Bir dahaki cümbüşün 1947'de Cambridge'de yapılacağını ve bir makale okuyacağımı ona söylediğimde, şöyle dedi: "Çok iyi, az önce söylediğin benim için sadece, gelecek yaz Cambridge'de hıyarcıklı veba görüleceği. Öğrendiğime çok memnun oldum, o sırada kesinlikle Londra'da olacağım." (Gerçekten de oradaydı.) [Britton, *a.e.*, s. 62]

Sonradan Wittgenstein, Britton'un evinde yemek yedi. Daha dostça bir havadaydı, (Londra ve Cambridge'e duyduğu nefretten farklı ola-

[21] Rush Rhees tarafından yazara anlatılmıştır.

rak) Swansea'yi sevdiğinden söz ediyordu. Britton'a, İngiltere'nin kuzeyini de sevdiğini söyledi. Newcastle'daki bir olayı hatırlıyordu: Otobüs biletçisine belirli bir sinemaya gitmek için nerede inebileceğini sormuştu. Biletçi, o sinemanın kötü bir film gösterdiğini ve diğerine gitmesi gerektiğini söyledi. Bu da otobüste, Wittgenstein'ın hangi filmi görmesi gerektiği konusunda hararetli bir tartışmaya yol açmıştı. Bundan hoşlandığını söyledi Britton'a; bu Avusturya'da olabilecek türden bir şeydi.

Son yapılan karşılaştırma dikkat çekicidir ve belki de o sıralar "parçalanan ve çürüyen İngiliz uygarlığı"[22] diye adlandırdığı şeye şiddetle saldırmasını kısmen açıklamaktadır. Basitleştirmek gerekirse: Viyana'yı özlüyordu. *Anschluss*'dan beri oraya gitmemişti ve o zamandan beri Avusturya'daki ailesinden ve arkadaşlarından çok az haber almıştı.

Bir profesör olmak yeterince kötüydü, ama bir İngiliz profesör olmak nihayetinde dayanılmaz bir hal almıştı.

[22] Elyazması 134; Nedo, *a.e.*, s. 321'de alıntılanmıştır.

24. BİR GÖRÜNÜŞ DEĞİŞİMİ

Wittgenstein'ın insanlığın kaderi konusundaki kötümserliğinin nedeni İkinci Dünya Savaşını sona erdiren korkunç olaylar değildi – daha önce de gördüğümüz gibi, bunun daha uzun bir tarihi vardır; ama bu olaylar, insanlığın felakete doğru gittiğine ilişkin uzun zamandır beslediği inancı pekiştirmiş görünmektedir. İnsanların mekanik yollarla öldürülüşüne ve teknolojinin dehşetli sergilenişine tanıklık etmek –Dresden'deki yangın bombaları, toplama kamplarındaki gaz odaları, Japonya'ya atılan atom bombaları– nihayetinde güçlü bir biçimde "savaşlara bilim ve teknolojinin karar verdiği"ni ortaya koymuştu. Ve bu durum,onun insanlığın sonuna, ruhun yerine makineyi koymanın, Tanrı'dan uzaklaşıp bilimsel "ilerlemeye" inanmamızın neden olacağına ilişkin kıyamet bakış açısını daha ileri taşımış görünmektedir.

Savaş sonrası yıllarda defterleri bu türden düşüncelerle doludur. Kafasına takılan bir resmin, uygarlığımızın "selofanla ucuz bir biçimde sarmalanmış ve yüce olan her şeyden, adeta Tanrı'dan soyutlanmış" olduğunu yazdı. Evler, arabalar ve çevremizdeki diğer süsler, ona göre "insanı kökenlerinden, yüce ve ebedi olandan ayırıyordu."[1] Yaşamın kendisi sona eriyor gibiydi, endüstri çağının süslerince boğulmuştu. Ve tabii ki, ona dikkat çekmekle bu gidişi değiştirmeyi ummak boşunaydı. Bu yolculuk gerçekten gerekli mi? Böyle bir soru sorulabilirdi, ama insanlığın yanıt olarak, "Düşündüm de, hayır," de-

[1] *Kültür ve Değer*, s. 50.

mesi pek olası değildi. Wittgenstein yine de tüm bu felaketin kökeninde yattığına inandığı düşünme biçimini yok etmek için çalışmayı sürdürdü. Müritleri arasında, onun ölümünden sonra bu çalışmayı sürdürebilecek insanlar vardı. Bir okul ya da bu türden bir şey kurmak gibi bir isteği yoktu. "Çalışmalarımın başkaları tarafından, insanların yaşam biçiminde bütün bu soruları gereksiz kılacak bir değişim yapmak adına sürdürülmesini isteyeceğimden kesinlikle emin değilim," diye yazdı.[2]

Sorunun hiçbir zaman teorik değil, ancak varoluşsal bir çözümü olabilirdi. İstenen ruhun bir değişimiydi: "Bilgelik soğuk ve bu noktada aptalca. (Öte yandan iman, bir tutkudur.)"[3] Tekrar nefes almak için yalnızca doğru biçimde düşünmenin hiçbir faydası yoktur; eylem –deyim yerindeyse selofanı yırtıp atmak ve ardındaki canlı dünyayı ortaya çıkarmak– gerekir. Onun deyişiyle: " 'Bilgelik gridir.' Öte yandan yaşam ve din renk doludur."[4] Dinsel imanın tutkusu, teorinin cansızlığının üstesinden gelebilecek tek şeydir:

İnanıyorum ki, Hıristiyanlığın söylediği şeylerden biri, güvenilir öğretilerin tamamen işe yaramaz olduğudur. *Yaşamınızı* değiştirmeniz gerektiği gibi. (Ya da yaşamınızın *yönünü*.)

Bilgeliğin tamamıyla soğuk olduğunu söyler; yani ancak demiri *soğukken* dövebildiğiniz kadar yaşamınızı düzenlemek için kullanabilirsiniz onu. Mesele, güvenilir bir öğretinin sizi *etkisi altına almaya* gerek olmamasıdır; doktor reçetesi gibi uyabilirsiniz ona. – Ama burada sizi harekete geçirecek ve yeni bir yöne döndürecek bir şeye ihtiyacınız vardır. – (Yani ben böyle anlıyorum.) Döndürüldüğünüzde, dönmüş olarak *kalmak* zorundasınızdır.

---

[2] *A.g.e.*, s. **61**.

[3] *A.g.e.*, s. **56**.

[4] *A.g.e.*, s. **62**.

Bilgelik tutkusuzdur. Aksine iman, Kierkegaard'ın *tutku* dediği şeydir. [*Kültür ve Değer*, s. 53]

Russell'ın uzun zaman önce ve hatalı bir biçimde kendi teorik tutkusu olarak tanımladığı şey aslında büyük bir reddedişti: Wittgenstein'ınki iman dolu teori-karşıtı bir tutkuydu. Russell'ın, düşünmekten alıkoyma gücünden ötürü Wittgenstein'ın mistisizmi sevdiğine ilişkin sonraki sözleri ve Wittgenstein'ın ciddi düşünmeyi gereksiz kılan bir öğretiyi benimsemesiyle alay etmesi, "ciddi düşünme" ile gerçek teoriyi formüle etme girişimlerini eşit sayacak olursak, aslında hedefe daha yakındır.

Wittgenstein'ın "*ilksel* yaşam, vahşi yaşam açığa çıkmak için patlamaya çabalıyor" ideali –kendisi nadiren buna ulaştığını hissetse de– hem çalışmalarının amacını hem de yaşamının yönünü anlamak için bir anahtardır. Kendisini fazla teorik, fazla "bilge" hissedince cansızlaştığını hissediyordu. Tutkuya, dine duyulan ihtiyaç yalnızca çevresindeki dünyada gördüğü bir şey değildi; kendi içinde hissettiği bir şeydi. Çağımıza özgü kusurların kendisinde de paylaştığını ve aynı devaya ihtiyacı olduğunu hissediyordu: inanç ve aşk. Ve çağımızın Tanrı inancını imkânsız bulması gibi, onun için de dua etmek mümkün değildi: "Sanki dizlerim kaskatı kesilmiş. Gevşersem dağılmaktan (kendimin dağılacağından) korkuyorum."[5]

Aşk için de buna derin bir ihtiyaç olduğunu hissediyordu, kendini genellikle yetersiz, korkmuş duyumsuyordu. Bu duyguyu kaybetmiş olmaktan korkmakla birlikte geçiciliğinin ve belirsizliğinin fazlasıyla bilincindeydi. 1946'da –muhtemelen her şeye rağmen hâlâ birini sevebildiğini fark etmesinin verdiği bir tür rahatlamayla– Cambridge'de

[5] *A.g.e.*, s. 56.

tıp eğitimi gören Ben Richards'a âşık oldu. Richards, Wittgenstein'ın kalbini ısıtabileceğini öğrendiğimiz niteliklere sahipti: müthiş nazik, biraz ürkek, belki yumuşak başlı, hayli kibar, düşünceli ve duyarlı.

İkinci Dünya Savaşının sonrasındaki derin umutsuzluk ortamında, Wittgenstein, Ben'e olan aşkında en azından biraz teselli bulmuştur – zaman zaman bu durum, onun için yalnızca başka bir endişe kaynağı olsa da sadece başka bir konuda üzülmeye sevk etmiş görünmektedir: "Çok üzgünüm, çoğunlukla üzgünüm," diye yazdı 8 Ağustos 1946'da. "Yaşamım bir sona doğru yaklaşıyor gibi hissediyorum":

> B.'ye olan aşkımın benim için yaptığı *tek şey* şu: konumumla ve çalışmamla ilgili diğer küçük sıkıntıları arkaplana itti.[6]

Âşık olmanın getirdiği kaygılar belki de katlanılması en güç olanlardı. Ben çok gençti – Wittgenstein'dan neredeyse kırk yaş daha küçüktü. 12 Ağustosta yazdığı gibi, Ben'in büyüyerek ona duyduğu aşktan, "bir delikanlının küçük bir çocukken hissettiklerini artık hatırlamaması gibi" vazgeçtiğini düşünmek kolaydı.[7] Böylece birkaç gün sonra, Ben'den sabırsızlıkla mektup beklediği sırada, Ben'in onu terk etmesinden daha olası, aslında daha doğal başka bir şey olamazmış gibi geliyordu. Yine de her sabah Ben'den hiçbir mektup bulamadığında şu ona tuhaf geliyordu: "Henüz *farkına varmadığım* bir şey olduğunu hissediyorum; gerçeği daha net görebileceğim bir açı bulmam gerekiyormuş gibi."[8]

---

[6] "*Ich bin sehr traurig, sehr oft traurig. Ich fühle mich so, als sei das jetzt das Ende meines Lebens ... Das* eine, *was die Liebe zu B. für mich getan hat ist: sie hat die übrigen kleinlichen Sorgen meine Stellung und Arbeit betreffend in den Hintergrund gejagt*": Elyazması 130, s. 144, 8.8.46.

[7] Elyazması 131, 12.8.46.

[8] Elyazması 131, 14.8.46.

Wittgenstein'ın sevdiğinden mektup beklerken hissettiği bu neredeyse dayanılmaz acı tanıdık bir durumu anımsatır. Pinsent, Skinner ve hatta Kirk'le de böyle olmuştur. Yine de Ben'e olan aşkında yeni bir duygu, geçmişin benmerkezciliğinden ayrılan bir taraf vardır. Sanki ilk kez farkına varıyormuşçasına 14 Ağustosta şunları yazıyordu:

İnsanın *karşısındakinin* neler çektiğini düşünmesi, *gerçek* aşkın işaretidir. Çünkü o da çekiyor, o da zavallı bir insan. [Elyazması 131, 14.8.46; Nedo, *a.e.*, s. 325'te alıntılanmıştır]

Belki de sinek sonunda şişeden çıkmanın yolunu bulmuştu. Dahası şişenin dışındaki hayatın ille de daha iyi olmadığını keşfetmişti. İnsanın alışkın olmadığı bir ortamda bulunması tehlikeli bile olabilirdi. 18 Ağustosta, "Akıl sağlığımın pamuk ipliğine bağlı olduğunu hissediyorum," diye yazdı:

Bu tabii ki, B.'ye ilişkin duyduğum üzüntü ve endişelerin beni çok yıpratması yüzünden. Yine de şayet bu kadar tutuşmaya hazır, "yüksek derecede yanıcı" olmasaydım sorun olmayacaktı.[9]

Eskiden insanların manastırlara gittiğini düşündü. "Aptal ya da duyarsız insanlar mıydılar? – Eh, bu insanlar hayatlarına devam etmek için böylesi bir yola başvurdularsa kolay halledilir bir sorun değil demek ki!"[10]

Ama eğer aşk, gerek insani gerekse ilahi olsun, sorunun çözümü

---

[9] *"Ich fühle, meine geistige Gesundheit hängt an einem dünnen Faden. Es ist natürlich die Sorge und Angst wegen B., die mich so abgenützt hat. Und doch könnte auch das nicht geschehen, wenn ich nicht eben leicht entzündbar wäre, 'highly inflammable'"*: Elyazması 131, 18.8.46.

[10] Elyazması 131, 20.8.46; *Kültür ve Değer*, s. 49.

olabiliyorsa, alınan değil, armağan olarak bahşedilen bir şey olmalıydı. Böylece başka felsefecilerin ondan aldıkları fikirleri yayımlamalarına ilişkin endişeleriyle mücadele etmek için, kendisine çalışmalarının yalnızca "eğer yukarıdan üzerine bir ışık yansıyorsa" değerli olduğunu hatırlatıyordu:

Ve eğer bu olursa – neden emeğimin meyvelerinin çalınması beni endişelendirsin ki? Eğer yazdıklarımın gerçekten bir değeri varsa, herhangi biri o değeri benden nasıl çalabilir? Ve eğer yukarıdan gelen ışık eksikse, her şekilde yalnızca akıllı biri olurum, başka bir şey değil. [*Kültür ve Değer*, s. 57-8]

Ve Ben'e olan aşkıyla ilgili olarak şunu yazdı:

"Çünkü arzularımız ne arzuladığımızı bile bizden gizler. Nimetler kendi kılıkları vs içinde yukarıdan gelirler." Ne zaman B.'den sevgi gelse kendime bunu söylüyorum. Çünkü bunun büyük ve nadir bir armağan olduğunu çok iyi biliyorum; nadide bir mücevher olduğunu da – bir de tam olarak hayalini kurduğum türden bir şey olmadığını biliyorum.[11]

Tabii ki Cambridge'den kaçmanın başka nedenleri de vardı. Tam Swansea'den oraya geldiği gün, 30 Eylülde Wittgenstein şunları yazdı:

O yerle ilgili her şey beni tiksindiriyor. İnsanların resmiliği, yapaylığı, hallerinden memnuniyetleri. Üniversite havası midemi bulandırıyor.[12]

---

[11] " *'Denn die Wünsche verhüllen uns selbst das Gewünschte. Die Gaben kommen herunter in ihren eignen Gestalten etc.' Das sage ich mir wenn ich die Liebe B's empfange. Denn dass sie das grosse, seltene Geschenk ist, weiss ich wohl; dass sie ein seltener Edelstein ist, weiss ich wohl, – und auch, dass sie nicht ganz von der Art ist, von der ich geträumt hatte*": Elyazması **132**, **29.9.46**.

[12] "*Alles an dem Ort stösst mich ab. Das Steife, Künstliche, Selbstgefällige der Leute. Die Universitätsatmosphäre ist mir ekelhaft*":.

Fouracre'ye, "En çok özlediğim, bol bol saçma sapan konuşabildiğim birisi,"[13] diye yazdı. Fouracre, Guy's'dan görüşmeyi sürdürdüğü tek kişiydi. Evlendikten kısa bir süre sonra, 1943'te orduya katılmış ve Uzakdoğu'ya gönderilmişti. Şubat 1947'ye kadar eve dönmedi. Uzaktayken Wittgenstein onu çok özledi ve kayda değer bir sıklıkta ona yazdı: "Şu bo... Sumatra ya da her neredeysen oradan dön" diye ısrar ediyordu. Bu mektupların tümü günümüze kalmadı, ama kalanlardan Wittgenstein'ın Fouracre'ye olan sevgisi açıkça görülmektedir. 1946 Ağustosundan Aralığa kadar yazılan altı mektupluk dizinin her biri "Tanrı seni korusun!" temennisiyle ve Fouracre'den eve dönmesi ricasıyla bitmektedir.

Bu altı mektubun ilki Ağustos 1946 tarihlidir ve Wittgenstein'ın Fouracre için toplayıp Uzakdoğu'ya gönderdiği bazı süpürgeotlarından söz eder. Avrupa'daki "berbat" durumu anlatır ve şöyle bitirir: "Yani döndüğünde harika hiçbir şey bulamayacaksın. Ama yine de yakın zamanda dönersin umarım. Beni çiçek toplayıp Sumatra'ya gönderme zahmetinden kurtarırsın!"[14]

Üsluptaki hafiflik ve Wittgenstein'ın hoşlandığı türden bir "saçmalığı" yoğun biçimde içermesi bakımından, bu mektuplar Pattisson'a yazdıklarını hatırlatır. Neredeyse hepsi bir espri ya da eğlenceli bir söz içerir:

Düzenli bir şekilde mektup alamadığın için kusura bakma, özellikle de benim dopdolu mektuplarımı. Yani kâğıt, mürekkep ve hava. – Sivrisinekler çok iyi olduğun için ısırmıyor değiller seni –çünkü değilsin– çünkü çok bo.... şekilde berbatsın ve onlar kan istiyorlar – Dilerim Hollandalılar

[13] LW'den RF'ye, 9.11.46.

[14] LW'den RF'ye, Ağustos 1946.

yiyecek dağıtım sorumluluğunu alırlar yakında ve seni geri gönderirler! [LW'den RF'ye, 7.10.46]

Mektuplarımı neden alamadığını hiç bilmiyorum! Çok harika oldukları için sansürcüler hatıra diye onları saklıyorlar mıdır dersin? Buna hiç şaşırmam! – Tanrı aşkına Güney Sumatra ve Orta Sumatra'daki turunu bitir de bir uçağa atlayıp (doğramacıların kullandıklarından demiyorum)[*] evine dön. [LW'den RF'ye, 21.10.46]

Dönemin başındakinden çok daha iyi hissediyorum kendimi artık. O zaman çok kötü hissediyordum ve tuhaf yorgunluk nöbetleri geçiriyordum. Sonunda umutsuz bir halde burada, Cambridge'de bir doktora gittim... Şunu yap, bunu yap dedi ve sonunda B vitaminini denememi söyledi... İşe yarayacaklarından hiçbir umudum olmadan B vitamini hapları aldım ve beni büyük bir şaşkınlığa uğratarak işe yaradılar. Şimdi onları düzenli alıyorum ve artık yorgunluk nöbetleri geçirmiyorum. Aslına bakarsan, B vitamini yüzünden zilzurna sarhoş olduğumda öyle esprili oluyorum ki, espriler sıkış tıkış doluyor ve bir türlü çıkamıyor. Korkunç bir şey değil mi? [LW'den RF'ye, 9.11.46]

Fouracre'yle arasındaki basit, rahat ilişki, akademik hayatın dışında neyin mümkün olduğuna ilişkin bir model olarak kaldı. 21 Ekim tarihli mektubunda şunları yazdı:

Her gün işimden emekli olmayı ve diğer insanlarla aramda daha insani bir bağ kurabilecek başka bir şey yapmayı düşünüyorum. Ama ne yaparım Tanrı bilir! Çünkü şimdiden antika bir ihtiyarım. [LW'den RF'ye, 21.10.46]

Bu mektup da bildik nakaratla biter: "Dilerim şu bo.... Sumatra'dan dönersin."

Kasım ayının başında Ahlaki Bilimler Kulübü'nün bir toplantısın-

---

[*] Wittgenstein ve küçük oyunlar *plane*: Uçak; marangoz rendesi, plânya –yn.

dan sonra, orada kendi yaptıklarının kibrinden ve aptallığından iğrenerek "Öğretmeye devam etmeli miyim?" diye sordu kendisine. Oranın "atmosferi çok kötü"ydü.

Bu toplantılardaki hâkimiyeti, Cambridge'deki diğer felsefeciler (özellikle de Broad ve Russell) ve pek çok konuk konuşmacı tarafından hoş karşılanmıyordu. 26 Ekimde, Karl Popper kulübe "Felsefi Sorunlar Var mıdır?" sorusunu yöneltiğinde, daha sonra ünlü olacak bir çatışma yaşandı. Popper'in seçtiği konu ve bunu ele alma tarzı özellikle Wittgenstein'ı kışkırtmak için tasarlanmıştı (Popper onun felsefi sorunların varlığını inkâr ettiğini düşünüyordu). Gerçekten de onu kızdırdı, ama bunun nasıl olduğu efsanenin sisleri arasında kaybolmuştur. Popper ile Wittgenstein'ın yumruk yumruğa geldiği, her ikisinin de elinde birer maşa olduğuna ilişkin hikâyeler anlatılır. Popper özyaşamöyküsünde, yerine başka bir hikâye koyarak bu söylentinin önünü keser; ama o sırada orada bulunanlardan bazıları bu hikâyenin ayrıntılarıha itiraz etmiştir. Popper'e göre, o ve Wittgenstein felsefi sorunların var olup olmadığıyla ilgili hararetli bir tartışmaya daldılar ve kendisi ahlak kurallarının geçerliliği sorununu örnek olarak verdi. Bütün bu süre boyunca bir maşayla oynayan Wittgenstein daha sonra elinde maşa ayağa kalktı ve ahlak kurallarına bir örnek göstermesini istedi. "Konuk konuşmacıları maşayla tehdit etmemek," diye yanıtladı Popper; bunun üzerine Wittgenstein da fırlayıp odadan çıktı.[15] Russell da toplantıdaydı ve Popper'den yana olduğunu belli etmişti. Bu tartışmanın başka bir anlatımı, Popper ile Wittgenstein'ın birbirlerini konuyu karıştırmakla suçladıkları, sonun-

[15] Popper'ın anlatımı *Unended Quest: An Intellectual Autobiography*, s. 122-3'te sunulmuştur.

da Wittgenstein'ın çileden çıkmış bir halde dışarı fırladığı ve Russell'ın ardından şöyle söylediğidir: "Tüm bu karmaşayı yaratan sensin Wittgenstein."

Her ne olduysa, o sıralar genç Cambridge felsefecilerinin Wittgenstein'a duyduğu güçlü sadakati etkilemedi. Gilbert Ryle, zaman zaman Ahlaki Bilimler Kulübü'ne yaptığı ziyaretlerinde şunun farkına varmaktan rahatsız olduğunu yazar: "Wittgenstein'a duyulan saygı o kadar aşırı ki, başka bir felsefeciden söz etme, örneğin benim söz etmem, alaylarla karşılanıyor":

> Wittgenstein'ınkilerden başka düşünceleri küçük görme, pedagojik olarak öğrenciler açısından korkunç, Wittgenstein'ın kendisi açısından da sağlıksız göründü bana. Bu durum aslında felsefi bir çokdilli olmamak, ama tekdilli olmaktan kaçınmak gerektiği kararına varmamı sağladı; en önemlisi de bir tekdillinin yankısı olmaktan kaçınmaktı,o bir dâhi ve bir dost olsa da.

Ryle, Wittgenstein'ın, "yalnızca felsefi sorunları yoruma açık sorunlardan gerektiği gibi ayırmakla kalmıyor, ayrıca bundan daha az düzgün bir biçimde şu izlenimi verdiğini" düşünüyordu:

> ... ilk olarak, kendisi başka felsefecileri incelememiş olmaktan gurur duyardı –aslında incelemişti, ama fazla değil– ve ikinci olarak da onları inceleyen insanların akademik, bu yüzden de gerçek filozoflar olmadıklarını düşünürdü. [Wood & Pitcher, *a.e.*, s. 11'de Ryle'ın bölümü]

Bir yere kadar Ryle bunları bir Oxfordlu olarak yazıyordu (eleştirileri, Oxford eğitim sisteminin erdemlerini övme bağlamında sunuluyordu), ancak Wittgenstein'ın geçmişin büyük eserlerini okumaya yönelik tutumuyla ilgili söyledikleri tamamen doğrudur. "Ne kadar az felsefe okumuş olsam da," diye yazdı Wittgenstein, "kesinlikle çok az değil, *aslında gereğinden fazla* okudum. Ne zaman felsefi bir kitap

okusam şunu görürüm: kesinlikle düşüncelerimi geliştirmiyor, daha da kötüleştiriyor."[16]

Bu tutum, genel olarak geçmişteki şeylere saygı göstermenin Cambridge'den daha güçlü olduğu ve felsefe eğitiminin konuyla ilgili büyük eserleri okumaktan ayrı tutulamayacağı Oxford'da asla hoş karşılanmazdı. Aristoteles'ten tek bir sözcük okumadığını gururla söyleyen bir adamın, değil bölüme başkanlık etmek, Oxford'da herhangi bir eğitimci görevi üstlenmesi neredeyse anlaşılamazdı. Wittgenstein'ın bakış açısından Oxford bir "felsefe çölüydü."

Oxfordlu felsefecilerden oluşan bir dinleyici topluluğuna hitap ettiği bilinen tek sefer, Jowett Cemiyeti'nde konuşmak için bir daveti kabul ettiği Mayıs 1947'ydi. Cemiyetin lisans öğrencisi sekreteri Oscar Wood'un, Descartes'ın "*Cogito, ergo sum*"u üzerine sunacağı bir makaleye yanıt verecekti. Toplantı Magdalen Koleji'nde yapıldı ve katılım alışılmadık derecede yüksek düzeydeydi. Wood'un yaşıtı Mary Warnock günlüğüne şunu not etti: "Şimdiye kadar gördüğüm hemen hemen bütün felsefeciler oradaydı." Orada bulunan daha tanınmış felsefeciler arasında Gilbert Ryle, J. O. Urmson, Isaiah Berlin ve H. A. Prichard vardı. Wittgenstein, Wood'un makalesine yanıt verirken Descartes'ın savının geçerli olup olmadığı sorununu tamamen görmezden geldi ve bunun yerine ortaya atılan sorunu çözmek için kendi felsefi yöntemini getirmeye yoğunlaştı. Kurulu Oxford ortodoksisine göre, kişisel olarak da H. A. Prichard için, bu hoş karşılanmayan bir yenilikti:

Wittgenstein: Eğer bir adam gökyüzüne bakıp bana, "Sanırım yağmur yağacak, öyleyse varım," derse, onu anlamam.

---

[16] Elyazması 135, 27.7.47.

Prichard: Bunda bir sorun yok; bizim bilmek istediğimiz *cogito* geçerli mi değil mi?

Prichard –Mary Warnock onu günlüğünde şöyle tarif etmişti: "Müthiş yaşlı ve sağır, korkunç öksürüyor. İncelikten tamamıyla yoksun"– Descartes'ın *cogito*'sunun geçerli bir sonuç olup olmadığı sorusundan söz etmesini sağlama çabasıyla birkaç kez Wittgenstein'ın sözünü kesti. Her seferinde de, Wittgenstein bunun önemsiz olduğuna işaret ederek sorudan kaçındı. Prichard, Descartes'ın ilgilendiği şeyin Wittgenstein'ın o akşam tartıştığı her sorundan çok daha önemli olduğunu söyleyerek sertçe karşılık verdi. Mary Warnock'un sözcükleriyle, daha sonra, "iğrenmiş bir ifadeyle ayaklarını sürüyerek gitti." Yaklaşık bir hafta sonra da öldü.[17]

Toplantıdaki çoğunluğun düşüncesi Pritchard'ın katlanılamaz ölçüde kaba olduğu yönünde olmasına karşın, itirazlarına belirli oranda destek de geldi. Ayrıca Wittgenstein'ın yanıtını Wood'un makalesinin özüne yöneltmeyerek Wood'u haksızca küçümsediği de hissediliyordu. Wittgenstein'ın tarihdışı, varoluşsal felsefe yapma yöntemi, Oxford'daki büyük felsefecilere duyulan saygı bağlamında ele alındığında kolayca küstahlık olarak algılanabilir.

Bu toplantı için Wittgenstein'ın Oxford'a gelmesinde, Wood'a aracılık ederek dolaylı biçimde sorumlu olan kişi Elizabeth Anscombe'du. Anscombe Oxford, St. Hugh's'da lisans öğrencisiydi ve 1942'de yüksek lisans öğrencisi olarak Cambridge'e gelerek ve Wittgenstein'ın derslerine katılmaya başlamıştı. Wittgenstein 1944'te yeniden ders

[17] Mary Warnock'un günlüğü, 14.5.47. Lady Warnock, Oscar Wood ve Sir Isaiah Berlin'e bu toplantıya dair hatıralarını paylaştıkları için minnettarım. Wittgenstein ile Pritchard arasındaki alıntılanan polemik *A Wittgenstein Workbook*, s. 6'dan alınmıştır.

vermeye başladığında, en hevesli öğrencilerinden biri oydu. Ona göre, Wittgenstein'ın terapötik yöntemi, daha teorik yöntemlerin başarısızlığa uğradığı yerde, onu felsefi karmaşadan kurtarmayı başaran müthiş bir özgürleşme, bir "ilaç" duygusu uyandırıyordu. "Yıllarca," diye yazar, "kafelerde, örneğin nesnelere bakıp kendi kendime şöyle söyleyerek zaman harcadım: 'Bir paket görüyorum. Ama gerçekte gördüğüm ne? Orada sarı bir alandan daha fazla bir şey gördüğümü nasıl söyleyebilirim?'":

Görüngübilimselcilikten hep nefret ettim ve onun tuzağına düştüğümü hissettim. Ondan çıkabileceğimi sanmıyordum, ama ona inanmıyordum da. Onunla ilgili güçlükleri, mesela Russell'ın onda bulduğu yanlış şeyleri işaret etmenin hiçbir faydası yoktu. Gücü, sinir merkezi canlı kaldı ve şiddetle hüküm sürdü. Ancak Wittgenstein'ın *1944*'teki derslerinde bu sinirin çıkarıldığını, "Elimde bu var ve bunu (diyelim ki) 'sarı' olarak tanımlıyorum" merkezi düşüncesinin etkili biçimde saldırıya uğradığını gördüm. [Anscombe, *Metaphysics and the Philosophy of Mind* (*Metafizik ve Zihin Felsefesi*), s. vii-ix]

Anscombe **1946-47**'de, Somerville Koleji'nde araştırma asistanlığı kazandığında tekrar Oxford'daydı, ama haftada bir kez, bir başka öğrenci W. A. Hijab'la birlikte Wittgenstein'ın özel derslerine katılmak üzere Cambridge'e gitmeyi sürdürdü. Bu dersler de hem Hijab'ın hem de Anscombe'un isteğiyle din felsefesinin konuları işleniyordu. Yıl sonuna gelindiğinde Anscombe, Wittgenstein'ın akademisyen kadınlara, özellikle de kadın felsefecilere duyduğu nefrete bir istisna oluşturup onun en yakın arkadaşlarından ve en güvendiği öğrencilerinden biri olmuştu. Aslında Wittgenstein tarafından sevgiyle "babalık" diye hitap edilen bir tahri erkek oldu. Wittgenstein bir derste, (başka) hiçbir bayan öğrencinin orada olmadığını fark ettiğinde, neşeyle ona, "Tanrı'ya şükürler olsun kadınları attık başımızdan!" dedi.

O sıralarda Anscombe, Kafka'nın ateşli bir hayranıydı ve bu heyecanı paylaşma çabasıyla Wittgenstein'a onun romanlarından bazılarını ödünç verdi. "Bu adam," dedi Wittgenstein, "sıkıntıları hakkında yazmayarak kendisine çok büyük sıkıntı yaratıyor."[18] Buna karşılık olarak Weininger'in *Son Dört Şey* [*The Four Last Things*] ile *Cinsiyet ve Karakter* kitaplarını tavsiye etti. Weininger'in, kusurları ne olursa olsun, gerçekten kendi sıkıntıları üzerine yazan bir adam olduğunu söyledi.

Bu doğrudanlık –"kökü çıkarmak" için gereksiz olan her şeyi ve bütün maskeleri söküp atmak konusundaki bu kararlılık– ilham verici olduğu kadar huzursuzluk verici de olabilirdi ve Anscombe onu özgürleştirici gören nadir insanlardan biriydi. Wittgenstein'ın son dönem derslerinin birkaçına katılan Iris Murdoch, hem onu hem de çevresini "çok cesaret kırıcı" bulmuştu:

İnsanların cesaretini kıran, alışılmadık derecede doğrudan yaklaşımı ve hiçbir tür kişiselliği işe sokmayışı ... çoğu insanla bir çerçeve içinde tanışırsınız ve nasıl konuşacağınız vs konusunda belirli âdetleriniz vardır. Kişiliklerin çıplak bir şekilde karşı karşıya gelmesi söz konusu değildir. Ama Wittgenstein böyle bir karşılaşmayı daima bütün ilişkilerine dayattı. Onunla sadece iki kez karşılaştım, onu iyi tanımıyordum ve belki de bu yüzden bir insan olarak hep huşuyla ve dehşetle düşünüyorum. [Iris Murdoch, Ved Mehta tarafından *The Fly and the Fly Bottle* (*Sinek Şişesindeki Sinek*), s. 55'te alıntılanmıştır]

Bu dönemde Wittgenstein'ın en çok saygı duyduğu öğrenci Georg Kreisel'di. Aslen Grazlı olan Kreisel, 1942'de matematik lisans öğren-

[18] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Profesör Anscombe tarafından alıntılanmıştır.

cisi olarak Trinity'ye gelmiş ve Wittgenstein'ın savaş sırasında verdiği matematik felsefesi derslerine katılmıştı. 1944'te –Kreisel henüz yirmibir yaşındayken– Wittgenstein, Kreisel'in şimdiye kadar tanıdığı, aynı zamanda bir matematikçi de olan en yetenekli felsefeci olduğunu söyleyerek Rhees'i çok şaşırttı. "Ramsey'den daha mı yetenekli?" diye sordu Rhees. "Ramsey mi?!" diye yanıtladı Wittgenstein. "Ramsey matematikçiydi!"[19]

İki yılı aşkın bir süredir matematik felsefesi üzerine bir şey yazmamış olmasına karşın 1946 ve 1947 yılları boyunca, Kreisel'le bu konu üzerine düzenli tartışmalarda bulundu. Alışılmadık şekilde bu tartışmaların gidişatı Wittgenstein'dan çok Kreisel tarafından belirleniyordu ve ölümünden sonra, Wittgenstein'ın matematik üzerine düşünceleri yayımlandığında, Kreisel onların eğilimine duyduğu şaşkınlığı ifade etti. *Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*'i okuduktan sonra, Kreisel, bu konuların Wittgenstein'la olan tartışmalarında ortaya atılan konular olduğunu fark etmişti: "konular ilgi odağının çok uzağında olmasına karşın hiç şüpheye düşürmedi beni."[20]

Kreisel'le yaptığı tartışmaların teşvikiyle Wittgenstein, Cambridge'deki son yılında, haftalık psikoloji felsefesi derslerine, düzenli olarak matematik felsefesi seminerleri ekledi. Ama Kreisel, tartışmaların seminerlerden daha yararlı olduğunu hatırlar. Wittgenstein'ın topluluk önündeki performansını "gergin ve tutarsız" bulduğunu söyler.[21]

---

[19] Hikâye bana Rush Rhees tarafından anlatılmıştır.

[20] Kreisel, "Wittgenstein's '*Remarks on the Foundations of Mathematics*'," *British Journal for the Philosopy of Science* ["Wittgenstein'ın 'Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler'i," *Britanya Bilim Felsefesi Dergisi*], IX (1958), s. 135-58.

[21] Kreisel, "Critical Notice: '*Lectures on the Foundations of Mathematics*'," *Ludwig Wittgenstein: Critical Assessment* ["Eleştirel Görüş: 'Matematiğin Temelleri

Kreisel müritlere benzemiyordu. Cambridge'den ayrıldıktan sonra Kurt Gödel'le çalıştı ve tam olarak, Wittgenstein'ın çalışmalarının saldırı oluşturduğu bir dalda, "kanserli ur" dediği matematiksel mantık dalında önde gelen adlardan biri oldu. "Wittgenstein'ın matematiksel mantık üzerine görüşlerinin pek bir değeri yoktur," diye yazdı sonraları, "çünkü çok az şey biliyordu ve bildikleri Frege-Russell'ın yapıp ettikleriyle sınırlıydı."[22] *Mavi ve Kahverengi Kitaplar* yayımlandığında, bu reddedişi daha da güçlü, hatta sert terimlerle ifade ediyordu. "Geleneksel felsefenin önemli sorunlarına bir giriş olarak," diye yazdı eleştirisinde, "bu defterler içler acısı":

> Bu çoğunlukla kişisel bir tepkiye dayanıyor. Wittgenstein'ın bakış açısıyla erken tanışmanın, tek başına bir disiplin olarak felsefeye yönelik verimli bir bakış açısı oluşturmaya yardım etmektense, bunu engellediğine inanıyorum.[23]

Wittgenstein'ın kendisi de sık sık öğrencileri üzerinde kötü bir etkisi olduğunu düşünürdü. "Ekebileceğim tek tohum," demişti, "belli bir jargondur." İnsanlar jestlerini taklit ettiler, ifadelerini benimsediler, hatta onun tekniğini kullanarak felsefi metinler kaleme aldılar – bunların hepsi, çalışmalarının hedefinin anlaşılmadığını gösterir.

O ise bu hedefi tekrar tekrar anlaşılır kılmaya çalıştı. Son seminerler dizisi amaçlarının yadsınamaz ve belirsizlikten uzak ifadesiyle başladı: amaç, psikoloji kavramının "zihinsel görüngünün bilimi"

Üzerine Seminerler'," *Ludwig Wittgenstein: Eleştirel Değerlendirme*], s. **98-110**.

[22] Kreisel, *British Journal for the Philosopy of Science* [*Britanya Bilim Felsefesi Dergisi*], *a.e.*, s. **143-4**.

[23] Kreisel, "Wittgenstein's Theory and Practice of Philosopy," *British Journal for the Philosopy of Science* ["Wittgenstein'ın Teori ve Pratiği," *Britanya Bilim Felsefesi Dergisi*], XI (**1960**), s. **238-43**.

olarak yol açtığı karmaşıklıkları çözmekti:

Bu dersler psikoloji felsefesi üzerinedir. Ve Psikoloji bilimini yapmayacağımız ve bu bilim dalı kurulduğunda bulunan şeyler konusunda belli bir bilgimizin olmadığını gördükten sonra, bir bilimden kaynaklanan ve onda gerçekleşen meseleleri tartışmak tuhaf görünebilir. Ama psikologların ve psikolog olmayanların (ve bizim) söylediklerine baktığımızda, kendilerini doğal bir biçimde ortaya koyan sorular ve yapbozlar vardır.

Psikoloji genellikle Zihinsel Görüngünün bilimi olarak tanımlanır. Göreceğimiz gibi bu biraz tuhaftır: fiziksel görüngünün bilimi olarak fizikle karşılaştırın. Burada "görüngü" sözcüğü sorun yaratabilir. Şöyle bir kanı ediniriz: bir tarafta belli şeyler yapan bir tür görüngümüz var, öte yandan da başka şeyler yapan başka bir tür bir görüngü: peki bu iki tür şey nasıl karşılaştırılabilir? Her ikisinin de öbürünün yaptığı türden şeyi yaptığını söylemek belki de saçma olacaktır. "Zihinsel görüngünün bilimi" – bununla herkesin kastettiğini, yani düşünmeyle, karar vermeyle, istemeyle, arzulamayla, merak etmeyle ilgilenen bilimi kastediyoruz... Burada tuhaf bir yapboz ortaya çıkıyor. Psikolog bağıntılarını, insanları burunlarını karıştırırken, tansiyonları yükselirken, kaygılı görünürken, bir şeyi S saniye sonra kabul ederek S artı üç saniye sonra bunun üzerine düşünürken, bir parça kâğıt üstüne "Hayır" yazarken ve buna benzer durumlarda izleyerek bulur. Peki, zihinsel görüngünün bilimi nerededir? Yanıt: sizin kendi zihinsel olan bitenlerinizi gözlemlediğinizdedir. Nasıl? İçgözlemle. Ama eğer gözlemliyorsanız, yani kendi zihinsel olan bitenlerinizi gözlemleme yoluna gidiyorsanız, onları değiştirerek yenilerini yaratabilirsiniz: böylece gözlemlemenin bütün amacı bunu yapmamanız gerektiği olur – gözlemlemenin tam da kaçınılan şey olması gerekir. Öyleyse zihinsel görüngünün biliminin sorunu şudur: başkalarının ve kendimin zihinsel görüngülerini, doğru dürüst bir "gözlemleme" anlamında gözlemleyemem. O halde bu bizi nerede bırakır?[24]

---

[24] A. C. Jackson'ın aldığı notlardan. Bu notlar (Aynı derse katılan P. T. Geach ve K. J. Shah'ınkilerle birlikte) şu an *Wittgenstein'ın Felsefi Psikoloji Üzerine Seminerleri 1946-7* [*Wittgenstein's Lectures on Philosophical Psychology: 1946-7*]

Bu son soruya yanıtı: iç gözlemle ya da davranış çözümlemesi yoluyla daha fazla veri toplanmasıyla çözülemeyecek bir sisin, bir karmaşa kümesinin içinde olduğumuzdur. Bu sis bir düşünme *teorisiyle* de dağıtılmayacaktır. Onu dağıtabilecek tek şey, kavramsal bir araştırma, "niyet," "isteme," "umut" vs sözcüklerin kullanımının çözümlenmesidir. Söz konusu çözümleme, bu sözcüklerin anlamlarını bir yaşam biçiminden, bir "dil-oyunundan," fiziksel görüngüyü tanımlayıp açıklayandan çok farklı bir şeyden kazandıklarını gösterir.

İlk iki dönemdeki dersleri aşağı yukarı *Soruşturmalar*, I. Kısmın son üçte birlik bölümünü oluşturan konuları kapsıyordu: "Düşünme nedir?" sorusu, "fiziksel görüngü" çözümlemesi ve "amaç," "istemek," "anlamak" ve "kastetme" gibi belli psikolojik kavramların incelenmesi.

Wittgenstein, felsefi sorunlara yaklaşımının hangi biçimlerde yanlış anlaşılmaya maruz kaldığını artık iyice anlamıştı ve bu derslerde çoğu zamanını felsefi yöntemini anlatmaya ayırıyordu. Ayrıca Ahlaki Bilimler Kulübü'nde, "İnandığım felsefe ya da felsefi yöntem" (Moore'a katılması için yazdığı mektupta böyle demişti) konusunda bir konuşma yaptı. Yaygın bir karışıklık nedeni de görünüşte bir *görüngüyle* ("Düşünme nedir?") ilgili bir soruyla başlasa da *sözcükleri* (örneğin "düşünme") kullanma biçimimizi soruşturarak bitirmiş olmasıydı.

İkinci dersinde daha önce söylediklerini özetlediğinde, pek çok insanın bu süreçten duyduğu rahatsızlığı da özetlemiş oldu:

---

adıyla basılmış haldedir, ancak ben bu kitabı yazarken böylesi bir kaynak yoktu özel olarak ulaşılabilen not kopyalarına dayanmak zorundaydım. Dolayısıyla benim notları sunduğum hal ile mevcut basılı halleri arasında küçük farklılıklar olabilir.

Önceki güne dönelim. Şunları önerdiğimi hatırlıyorsunuzdur: (i) çözümleme isteriz. Ama bu (ii) düşünmenin tanımını isteriz anlamına gelmedikçe bir işe yaramayacaktır. Daha sonra da şüpheli bir adım attım. Şöyle önerdim: Belki de aslında "düşünme"nin kullanımını istiyoruzdur. "Ama," diyorsunuz, "açıkça 'sözcüklerin kullanımını' bilmek istemiyoruz." Bir anlamda, açıkça bilmiyoruz da. [A. C. Jackson'ın notlarından]

Bu, sözcüklerin kullanımını bilmiş olmak için bilmek istemiyoruz demektir. Sözcüklerin (gerçek ve hayali) kullanımını tanımlamanın amacı, yani felsefecilerin verdiği "fakirleştirilmiş örneklerle beslenmenin" sonucu olarak olaylara karmaşık bir biçimde bakmanın etkisini azaltmaktı:

Benim verdiğim, bir ifadenin kullanımının morfolojisi. Aklınızın ucundan bile geçmemiş kullanım biçimleri olduğunu gösteriyorum. Felsefede, bir kavrama belli bir biçimde bakmak zorunda olduğunuzu hissedersiniz. Benim yaptığım farklı görme biçimlerini önermek, hatta icat etmek. Daha önce düşünmediğiniz olasılıklar öneriyorum. Bir olasılık ya da en fazla iki olasılık olduğunu düşünüyordunuz. Ama ben diğerlerini düşünmenizi sağladım. Dahası, kavramın o sınırlı olasılıklara uymasını beklemenin ne kadar saçma olduğunu görmenizi sağladım. Böylece zihinsel krampınız geçiyor; ifadelerin kullanım alanını araştırmak ve farklı türden kullanımlarını tanımlamak konusunda özgürleşiyorsunuz. [Malcolm, *a.e.*, s. 43]

Bu yöntemle ilgili bir diğer sorun, daha zengin örneklerle beslerken, Wittgenstein'ın ormanın tamamını göstermeden öğrencilerini ağaçların arasından geçiriyor olması tehlikesiydi. Öğrencilerinden ikisinin, D. A. T. Gasking ile A. C. Jackson'ın hatırladığı kadarıyla bu dersleri takip etmedeki zorluk: "tüm bu çokça tekrarlanan, somut ayrıntılarla donanmış konuşmanın nereye gittiğini anlama güçlüğünden kaynaklanıyordu – örnekler birbirine nasıl bağlıydı ve bunun

insanın kendi kendine soyut terimlerle ifade etmeye alışkın olduğu sorunlarla nasıl bir bağlantısı vardı?"[25]

Wittgenstein bu sorunun da farkındaydı. "Büyük olasılıkla yollarını bulamayacakları, uçsuz bucaksız bir peyzajın ayrıntılarını gösteriyorum öğrencilerime," diye yazdı.[26] Derslerinde, analojinin ayrıntılarına girdi:

Size felsefe öğretirken, Londra'da yolunuzu nasıl bulacağınızı gösteren bir rehber gibiyim. Sizi şehrin kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına, Euston'dan setlere ve Piccadilly'den Marble Arch'a götürmem gerekiyor. Şehrin içinde her yöne pek çok yolculuk yaptıktan sonra, her caddeden pek çok kez geçmiş olacağız – her seferinde caddeyi farklı bir yolculuğun parçası olarak geçeceğiz. Bunun sonunda Londra'yı tanıyacaksınız; doğuştan bir Londralı gibi yolunuzu bulabileceksiniz. Elbette iyi bir rehber sizi ara sokaklardansa daha önemli caddelere götürecek; kötü bir rehber bunun tersini yapacaktır. İşte felsefede ben daha çok kötü bir rehberim. [Gasking ve Jackson, *a.e.*, s. 51]

Wittgenstein yazarken de, ara sokakları geçmekle çok fazla zaman harcıyor olabileceğini düşünüyordu. Kitabında "neyi tartışıp neyi tartışmamak gerektiğini" bilmenin henüz çok uzağında olduğunu söylüyordu:

Böyle şeyler hakkında konuşup konuşmamam gerektiğini bilmeden ayrıntılara takılıp duruyorum hâlâ ve sonunda sadece konu dışı bırakmak için çok büyük bir alanı inceliyor olabileceğim izlenimine kapılıyorum. [*Kültür ve Değer*, s. 65]

Geçen yıl hazırladığı daktilo edilmiş metni "kitabım" olarak ad-

---

[25] Gasking ve Jackson, "Wittgenstein as a Teacher," Fann, *a.e.*, s. 49-55.

[26] *Kültür ve Değer*, s. 65.

landırıyor olsa da, bunlardan kesinlikle hoşnut değildi, özellikle de son üçte birlik bölümünden – yani büyük oranda önceki elyazmalarından alınmış, psikolojik kavramların çözümlenmesinden. Yine de kitabı konuşmak için, haftada bir akşamüstleri Norman Malcolm'la (Malcolm, Wittgenstein'ın son yılında Guggenheim Bursu'yla Cambridge'deydi) buluşuyordu. Daktilo edilmiş metnin bir kopyası paragraf paragraf birlikte okumaları düşüncesiyle Malcolm'a ödünç verdi. Malcolm'un hatırladığı kadarıyla yöntem şöyleydi:

> Eserin başından başlayarak Wittgenstein önce bir cümleyi Almanca okuyor, sonra da onu İngilizceye çevirip, anlamı konusunda bana bazı yorumlarda bulunuyordu. Ardından bir sonraki cümleye geçiyor ve böyle devam ediyordu. Bir sonraki buluşmada en son kaldığımız yerden devam ediyordu. [Malcolm, *a.e.*, s. 44]

"Bunu, yayımlandığında kitabımı anlayacak en azından bir kişi olması için yapıyorum," diye açıkladı Wittgenstein. O sıralar bu metni yayımlama niyeti olmadığı ve son bölümünü yeniden ifadelendirme üzerinde çalıştığı göz önüne alındığında, bu biraz tuhaftır. Malcolm'la yaptığı tartışmalarla aynı dönemde, psikolojik kavramlar konusundaki soruşturmalarının daha tatmin edici bir sunumunu çıkarmayı umduğu bir dizi elyazması da vardı. Gerçi zamanını boşa harcadığı söylenemez, çünkü buluşmalarının tarzı, kitabın son bölümüne gelmelerinden önce değişmişti. Wittgenstein'ın "tartışma" biçimi, Malcolm için fazlasıyla ayrıntılandırmaya dayanıyordu; o günlerde *kendi* zihnini meşgul eden felsefi sorunları tartışmak istiyordu. Bu nedenle Wittgenstein yöntemi yavaş yavaş gevşetti.

1946 yılının Güz dönemi boyunca, Wittgenstein'ın Ben Richards'a duyduğu aşk ona hem mutluluk hem de uzun acılı dönemler yaşattı.

"Tam anlamıyla mutluluk," diye yazdı 8 Ekimde. "Son 2 haftayı B.'yle geçirmemiş olsaydım şimdi böyle yazamazdım. İşin içinde hastalık ya da bir kaza olsaydı, o zamanı böyle geçiremezdim."[27]

Ama mutluluk kırılgandı – ya da en azından böyle olduğunu hissediyordu. "Aşkta çok az *inancım* ve çok az *cesaretim* var," diye yazdı 22 Ekimde:

Çok kolay inciniyorum, incinmekten korkuyorum ve insanın kendisini *böyle* koruması aşkı tamamen öldürüyor. Gerçek aşk için *cesaret* gerek. Ama bunun anlamı, ayrılmak ve (aşkından) feragat etmek için de cesaretin olması demek; başka bir deyişle ölümcül bir yaraya dayanmak. Ancak en kötüsünün başıma gelmemesini ummaktan başka çarem yok.[28]

"Hayatımdaki gerçeklerle doğrudan yüzleşmek için ne cesaretim ne de gücüm ve netliğim var," diye yazdı birkaç gün sonra. Bu gerçeklerden birinin şu olduğunu düşünüyordu: "B. bana karşı bir *ön*-aşk duyuyor [burada Almanca bir sözcük oyunu var: (dilimize ön-aşk olarak çevrilebilecek *Vorliebe* (ya da *vor-liebe*) bir hoşlanma, bir düşkünlük/eğilim anlatır], bu sürekli bir şey olamaz":

Nasıl biteceğini bilmiyorum elbette. Ne de bir kitabın yaprakları arasında-

---

[27] "*Alles ist Glück. Ich könnte jetzt so nicht schreiben, wenn ich nicht die letzten 2 Wochen mit B. verbracht hätte. Und ich hätte sie nicht so verbringen können, wenn Krankheit oder irgend ein Unfall dazwischen gekommen wäre*": Elyazması 132, 8.10.46.

[28] "*Ich bin in der Liebe zu wenig* gläubig *und zu wenig* mutig ... *ich bin leicht verletzt und fürchte mich davor, verletzt zu werden, und sich in* dieser *Weisse selbst schonen ist der Tod aller Liebe. Zur wirklichen Liebe braucht es* Mut. *Das heisst aber doch, man muss auch den Mut haben, abzubrechen, und zu entsagen, also den Mut eine Todeswunde zu ertragen. Ich aber kann nur hoffen, dass mir das Fürchterlichste erspart bleibt*": Elyazması 132, 22.10.46.

ki bir memento gibi ezilmeden nasıl canlı olarak bir parçasının korunabileceğini.

Ben'i kaybedeceğine emindi ve bu inanç ilişkiyi sürdürmeyi acılı kılıyordu. "Hayatımda korkunç bir zorluk," oluşturuyordu: "*Bu* olasılıkla *bu* ilişkiyi sürdürüp sürdüremeyeceğimi ya da buna nasıl katlanacağımı bilmiyorum."

Bununla birlikte ilişkinin bitmesi düşüncesine de katlanamıyordu: "Ne zaman kendimi ayrılmış düşünsem, kimsesizlik beni dehşete düşürüyor."[29] Her koşulda bu aşk, bir kenara atmanın neredeyse Tanrı'ya küfür sayılacağı, cennetten gelmiş büyük ve harika bir armağan değil miydi? İlişkiye devam etmenin de bitirmenin de getirdiği acı ve ıstırap, dayanabileceğinden daha büyük görünüyordu.

Ama ertesi gün şunda ısrar etti: "aşk bir *sevinçtir*. Belki acıyla yoğrulmuş bir sevinç, ama yine de bir sevinç işte." Eğer bu bir sevinç değilse, o zaman aşk da değildir. "Aşkta güvenle dinlenebilmeliyim." Ancak şüpheleri ona huzur vermiyordu. Ben sevgi doluydu, buna şüphesi yoktu. "Sevgi dolu bir kalbi reddedebilir misiniz?" Bu soru hemen asıl şüpheyi hatırlatıyordu: "bu *benim* için sevgiyle atan bir kalp mi?" İngilizce (muhtemelen de Ben'den) şu sözü alıntılar: "Dostluğun ruhunu incitmemek için her şeyi yaparım," ve İngilizce

---

[29] "*Ich habe nicht den Mut und nicht die Kraft und Klarheit den Tatsachen meines Lebens gerade in's Gesicht zu schauen. – B. hat zu mir eine* Vor-*Liebe. Etwas, was nicht halten kann.* Wie *diese verwelken wird, weiss ich natürlich nicht. Wie* etwas *von ihr zu erhalten wäre, lebendig, nicht gepresst in einem Buch als Andenken, weiss ich auch nicht ... Ich weiss nicht, ob und wie ich es aushalten werde,* dies *Verhältnis mit* dieser *Aussicht weiterzunähren ... Wenn ich mir vorstelle, dass ich es abgebrochen hätte, so fürchte ich mich vor der Einsamkeit*": Elyazması **133**, **25.10.46**.

devam eder (bu kez kesinlikle kendi sözcükleriyle): "Kesinlikle eminim: *dostluğumuzu* incitmeyecek." Ben'e âşık olduktan sonra yalnızca dostluk, şefkat değil, aşk da talep ediyordu:

Bir insan kendi derisinden sıyrılamaz. Hayatım boyunca, içimin derinliklerinde demirlemiş bir istekten vazgeçemem. Çünkü *aşk* doğayla bağlantılıdır; doğal olmazsam, aşk bitecektir – Şöyle diyebilir miyim: "Mantıklı olacağım ve artık onu istemeyeceğim?" ... Şunu diyebilirim: Bırak canı ne isterse yapsın –bir gün her şey değişecek– *Aşk*, insanın kalbine yakın tuttuğu paha biçilmez bir incidir, insan onu *hiçbir* şeyle değişmez, her şeyden çok değer verir.[†] Aslında bu –eğer biri âşıksa– bunun ne kadar *değerli* olduğunu *gösterir*. Böylece insan, kıymetli bir madeni bütün diğerleri arasından ayırt etmenin *ne demek olduğunu* öğrenir.

"Korkutucu olan, belirsizlik." Bu belirsizlikte ise Wittgenstein'ın hayal gücü her türden korkutucu olasılıkla ona eziyet ediyordu. "Tanrı'ya güven," diyordu kendisine. Ama bütün mesele hiçbir şeye güvenemiyor olmasıydı:

Bulunduğum yerle Tanrı'ya güvenmek arasında *uzun* bir mesafe var. Sevinçli umut ile korku yakın kuzenler. Diğerinin hemen yanı başında olmaksızın birini elde edemiyorum.[30]

[†] MATTA 13:45-6'ya bir gönderme: "Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satıp o inciyi satın aldı." Dikkatimi bu anıştırmaya çeken Dr. David McLintock'a minnettarım.

[30] "*Die Liebe ist ein* Glück. *Vielleicht ein Glück mit Schmerzen, aber in Glück ... In der Liebe muss ich sicher* ruhen *können. – Aber kannst du ein warmes Herz zurückweisen; Ist es ein Herz, das warm für* mich *schlägt;* – I'll rather do anything than to hurt the soul of friendship. – I must know: he won't hurt *our friendship. Der Mensch kann aus seiner Haut nicht heraus. Ich kann nicht eine Forderung, die tief in mir, meinem ganzen Leben verankert, liegt, aufgeben. Denn*

Ayrıca âşık olmaya hakkının olup olmadığı konusunda da bir şüphe vardı. Böyle yapmakla, Francis'in hatırasına vefasızlık etmiş olmuyor muydu? "Kendine bu soruyu sor," diye yazdı 10 Kasımda:

... öldüğünde yasını kim tutacak; hem matemleri *ne kadar derin* olacak? F.'nin yasını kim tutuyor –bunu yapmaya herkesten daha fazla nedeni olan– ben ne kadar derin bir matem duyuyorum onun için? Birisinin yaşamı boyunca yasını tutmasını hak etmiyor muydu? Eğer bunu hak eden birisi varsa, o da oydu.

Bununla birlikte Francis Tanrı'nın ellerindeydi: "Burada insan şöyle demek istiyor: Tanrı onu koruyacak ve kötü bir insanın esirgediğini ona verecek."[31] Ama kendi yaşamı tamamen kendi ellerindeydi. İki gün sonra ayrı bir yere yazılmış bir söz basitçe şöyle diyordu: "Yaşamın temel güvensizliği."[32] Temeller her an çökebilirdi. "Bir insanın dostluğunu sınamak konusunda fazla korkak

---

die Liebe *ist mit der Natur verbunden; und würde ich unnatürlich, so würde //müsste// die Liebe aufhören. – Kann ich sagen: "Ich werde vernünftig sein, und das nicht mehr verlangen?" ... Ich kann sagen: Lass ihn gewähren, – es wird einmal anders werden. – Die* Liebe, *die ist die Perle von grossem Wert, die man am Herzen hält, für die man* nichts *eintauschen will, die man als das wertvollste schätzt. Sie* zeigt *einem überhaupt – wenn man sie hat – was grosser Wert* ist. *Man lernt, was es* heisst: *ein Edelmetall von allen andern aussondern ... Das Furchtbare ist die Ungewissheit ... "Auf Gott vertrauen" ... Von da, wo ich bin, zum Gottvertrauen ist ein* weiter *Weg. Freudevolle Hoffnung und Furcht sind einander verschwistert. Ich kann die eine nicht haben ohne dass sie an die andre grenzt*": Elyazması **133**, **26.10.46**.

[31] "*Frag dich diese Frage: Wenn du stirbst, wer wird dir nachtrauern; und* wie *tief wird die Trauer sein? Wer trauert um F.; wie tief trauere ich um ihn, der mehr Grund zur Trauer hat als irgend jemand? Hat er* nicht *verdient, dass jemand sein ganzes Leben lang um ihn trauert? Wenn jemand so er. Da möchte man sagen: Gott wird ihn aufheben und ihm* geben, *was ein schlechter Mensch ihm versagt*": Elyazması **133**, **10.11.46**.

[32] Elyazması **133**, **12.11.46**.

olma," diye vurguluyordu. Ben'le olan ilişkisinin üstündeki baskıya dayanıp dayanmayacağını bilmeliydi: "Eldeyken çok uzun görünen, ama üzerine ağırlığını verir vermez eğilen baston hiçbir işe yaramaz."[33]

Sağlamlığına güvenemeyeceğiniz bir baston taşımaktansa, bastonsuz yürümek daha iyiydi kuşkusuz:

Onun aşkı yoksa bile neşeli olamıyor musun? Bu aşk olmayınca umutsuzluğa batmak *zorunda* mısın? Bu dayanak olmadan yaşayamaz mısın? Burada sorulacak soru şu: bastona yaslanmadan dimdik *yürüyemiyor* musun? Ya da bu sadece onu bırakma konusunda *karar verememen* mi? Yoksa ikisi de mi? – Gelmeyen mektupları beklemeye devam *etmemelisin.*

Dayanak olarak kullanıldığı sürece ilişkinin değeri yoktu: "beni bu dayanağa iten aşk değil, iki ayağımın üstünde tek başıma güvenle duramıyor olduğum gerçeği."[34]

Ben'siz yaşamı kesinlikle daha yalnız ve mutsuz olacaktı. Ama neden acı çekilmesindi? Her şeye rağmen: "Bazı insanlar hayatları boyunca hastadır ve bildikleri tek mutluluk, şiddetli acıyla dolu uzun bir dönemin ardından gelen birkaç ağrısız saattir (kutsanmış bir rahat nefes)":[35]

---

[33] Elyazması **133, 15.11.46**.

[34] "*Kannst du nicht auch ohne seine Liebe fröhlich sein?* Musst *du ohne diese Liebe in Gram versinken? Kannst du ohne diese Stütze nicht leben? Denn das ist die Frage: kannst du* nicht *aufrecht gehn, ohne dich auf diesen Stab zu lehnen? Oder kannst du dich nur nicht* entschliessen *ihn aufzugeben? Oder ist es beides? – Du* darfst *nicht immer Briefe erwarten, die nicht kommen ... Es ist nicht Liebe, was mich zu dieser Stütze zieht, sondern, dass ich auf meinen zwei Beinen allein nicht sicher stehen kann*": Elyazması **133, 27.11.46**.

[35] "*Mancher Mensch ist im ganzen Leben krank und kennt nur das Glück, das der fühlt, der nach langen heftigen Schmerzen ein paar schmerzlose Stunden hat. (Es ist ein seeliges Aufatmen.)*": Elyazması **133, 23.11.46**.

Bir insanın acı çekmesi, örneğin bir yaşlının yorgun ve yalnız olması, hatta yarı çıldırması o kadar duyulmamış bir şey mi?[36]

Yorgunluk, yalnızlık, delilik – bunlar kaderiydi ve kabullenmesi gerekiyordu: "Ama abartılı hiçbir şey olmamalı. Bunun önlemini almak zorundasınızdır."[37]

Yapması en zor şey, umutla sevmek ve bu umutlar karşılığını bulmayınca umutsuzluğa düşmemekti: "Hayırsever bir tanrıya duyulan inanç aslında sadece bu hayatın dışavurumudur."[38]

Böyle yaşamak gerçek bir çözüm, felsefi çalışmalarının yanında sönük kalacağı bir başarı olacaktı: "Eğer kalben mutsuzsam tüm yeteneklerim ne işime yarar? Eğer asıl, en önemli şeyi halledemiyorsam, felsefi sorunları çözmenin bana ne yardımı olur?"[39] Peki dersleri gerçekte ne işe yarıyordu?

Derslerim iyi gidiyor, bundan iyisi olamaz. Ama geride ne etki bırakıyorlar ki? Kimseye yardımım dokunuyor mu? Öğrenciler için trajik roller oynayan bir aktör olsaydım da, ancak bu *kadar* yararı dokunurdu. Öğrendikleri şeyler öğrenmeye değmez; ve bıraktığım kişisel izlenim de hiçbir işlerine yaramaz. Belki bir iki istisna dışında hepsi için geçerli bu.[40]

---

[36] "*Ist es so unerhört, dass ein Mensch leidet, dass z. B. ein ältlicher Mensch müde und einsam ist, ja selbst, dass er halb verrückt wird?*": Elyazması **133**, **2.12.46**.

[37] Elyazması **133**, **12.2.46**.

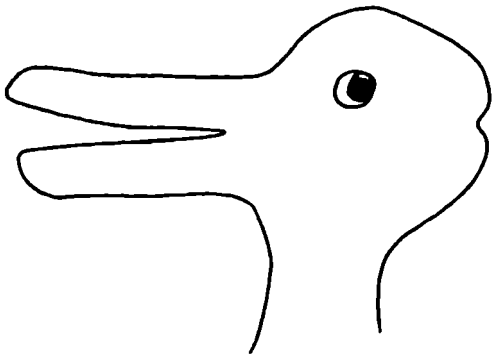
[38] Elyazması **134**, **4.4.47**.

[39] "*Wozu dient mir all meine Geschicklichkeit, wenn ich im Herzen unglücklich bin? Was hilft es mir, philosophische Probleme zu lösen, wenn ich mit der Hauptsache nicht ins Reine kommen kann?*": Elyazması **134**, **13.4.47**.

[40] "*Meine Vorlesungen gehen gut, sie werden nie besser gehen. Aber welche Wirkung lassen sie zurück? Helfe ich irgendjemand? Gewiss nicht* mehr, *als wenn ich ein grosser Schauspieler wäre, der ihnen Tragödien vorspielt. Was sie lernen, ist*

1947'nin yaz döneminde Wittgenstein ders vermeyi bırakmaya karar verdi. Georg von Wright'a profesörlükten istifa edeceğini ve bunu yaptığında, von Wright'ı ardılı olarak görmek istediğini söyledi.

Wittgenstein'ın son döneminde verdiği dersler özellikle ilginçtir, çünkü gelecek iki yıl içinde onu meşgul edecek konulara giriş niteliğindeydi ve şimdi *Felsefi Soruşturmalar*'ın II. Kısmını oluşturan daktilo edilmiş metinde nihai ifadelerini bulacaklardı. Bu derslerde ilk olarak ünlü muğlak ördek-tavşan figürünü tanıttı:

Bunu bir çocuğa gösterdim diyelim. "Bu bir ördek," ve hemen ardından, "Ha, bir tavşan" diyecektir. Yani bir tavşan olduğunu kabul edecektir. – Bu bir tanıma deneyimidir. Siz de beni sokakta gördüğünüzde, "Ah, Wittgenstein," diyorsunuz. Ama her zaman bir tanıma deneyimine sahip değilsiniz. – Deneyim ancak ördekten tavşana ve tersine geçişte meydana gelir. Aralarında görünüş adeta isteğe bağlıdır. [P. T. Geach tarafından alınan notlardan; bkz. *Wittgenstein'ın Felsefi Psikoloji Üzerine Seminerleri*, s. 104 (ayrıca bkz. 24. dipnot)]

---

nicht wert gelernt zu werden; und der persönliche eindruck nützt ihnen nichts. Das gilt für Alle, mit vielleicht einer, oder zwei Ausnahmen": Elyazması 133, 19.11.46.

Figürdeki asıl nokta, birden fazla açıdan görülebilir olmasıdır: aynı resim bir ördek ya da bir tavşan olarak görülebilir. Wittgenstein'ı ilgilendiren de bu *olarak-görme* görüngüsüdür. Bu türden görüngüyü tanımlarken, psikolojik durumlardan bir tür nesneymiş gibi söz etmek büyük bir çekiciliğe sahiptir. Örneğin şu anda onu bir ördek olarak, sonra bir tavşan olarak gördüğümüzü söylediğimizde, dışarıdaki figür –resim– değişmemiştir; değişen bizim içsel resmimizdir – duyu-verimizdir. Eğer bu düşünce genelleştirilirse, tam olarak, Wittgenstein'ın psikoloji felsefesindeki hedefi olan duyumsal deneyim teorisine, dolaysız deneyimimize ait nesnelerin, ampiristlerin duyu-verileri dediği özel, belirsiz kendilikler olduğuna dair görüngüselci kavrama varacaktır. Böyle bir genellemeden duyulan korku yüzünden, Wittgenstein'ın görünüş-görmeye ilişkin vurguladığı ilk noktalardan biri –yukarıda söz edilen derste ve *Felsefi Soruşturmalar*'da– bunun tipik bir şey olmadığıdır; her şeyi bir şey olarak görmeyiz:

"Şimdi onu ... olarak görüyorum" demek, benim için, bir çatal ve bıçak gördüğümde, "Şimdi bunu bir çatal ve bıçak olarak görüyorum" demek kadar az anlam taşıyacaktır. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 279]

Ancak olarak-görme deneyimi bütün algılamalar için tipik olmasa da, Wittgenstein için özel bir öneme sahipti ve bunun nedeni sadece görüngüselciliğin tehlikeleri değildi. Felsefi yönteminin amacının belli şeylerin görünüşünü değiştirmek olduğu söylenebilir – örneğin matematiksel bir kanıtlamayı bir önermeler dizisi olarak değil bir resim olarak görmek, matematiksel bir formülü bir önerme olarak değil bir kural olarak görmek, psikolojik durumların birinci tekil kişi anlatımlarını (örneğin "acı çekiyorum") tanımlamalar olarak değil ifadeler olarak görmek ve benzeri. "Bağlantıları görmeye dayanan anlayış," bir görünüş değişiminden kaynaklanan anlayıştır.

Soruşturmalar'da da belirttiği gibi, ördek-tavşan figürünü, Joseph Jastrow'un *Psikolojideki Gerçekler ve Masallar*'ından [*Fact and Fable in Psychology*] (1900) almıştır, ama görünüş-görmeye ilişkin tartışmaları Jastrow'dan çok daha fazla Wolfgang Köhler'e borçludur. Tartışmasının büyük bölümünü Köhler'in *Gestalt Psikolojisi* [*Gestalt Psychology*] (1929) kitabının ve özellikle de "Duyumsal Düzenleme" hakkındaki bölümünü düşünerek yürütmüştü. Derslerin çoğu, Wittgenstein'ın kitaptan okuduğu kısa bir pasajla başlardı.

Wittgenstein'ın Köhler'e olan ilgisini anlamak için sanıyorum ikisinin de Goethe'den aldıkları ortak mirası anlamamız gerekir. Hem Köhler hem de Wittgenstein için "*Gestalt*" sözcüğü, kökenleri Goethe'nin (renklerin, bitkilerin ve hayvanların) morfolojik incelemelerinde olan bir anlama biçimine ilişkin yananlamlara sahipti. Ve her ikisi de bu Goetheci kavramı çok farklı biçimlerde, düşüncelerinin merkezi bir ilkesi olarak kullandılar.

Almanca "*Gestalt*" sözcüğü genellikle "şekil" ya da "form" anlamına gelir. Ama Köhler, Goethe'den sonra onu çok farklı bir anlamda kullandı:

> Alınan dilinde –en azından Goethe'nin zamanından ve özellikle de doğal bilimler üzerine olan yazılarından beri– "gestalt" isminin iki anlamı vardır: nesnelerin bir niteliği olarak "şekil" ve "form" yananlamlarıyla birlikte, tikel somut ve karakteristik bir kendilik, sıfatlarından biri şekil ya da form sahibi olmak olan ve tek başına var olan bir şey anlamına da gelir. Bu geleneğin ardından, gestalttheori'de "gestalt" sözcüğü ayrımlaştırılmış herhangi bir bütün anlamına gelir. [Wolfgang Köhler, *Gestalt Psikolojisi*, s. 148]

"Ayrımlaştırılmış bütün" ya da Köhler'in çoğunlukla ifade ettiği gibi, "düzenlenmiş bütün" fikri, Köhler'in davranışçılık-karşıtı psikolojisinin temelini biçimler. Davranışçıların mekanik uyarın-tepki

modeline karşılık, Köhler insan davranışının "dinamik" bir modeli olarak adlandırdığı, algılamada düzenlemenin etkin rolünü vurgulayan modeli kullanır. Köhler, algılarımızın farklı uyarımlar değil, düzenlenmiş *Gestalten* olduğunu söyler: örneğin bir sayfa üstünde üç nokta görmeyiz; onları bir üçgen biçiminde birleştirerek bir bütün olarak, bir *Gestalt* olarak görürüz.

Köhler'in insan psikolojisine "dinamik" bir anlayışla yaklaşmasıyla, Goethe'nin doğaya "dinamik" bir anlayışla yaklaşması arasında yakın bir paralellik vardır. Köhler'in davranışçılıktaki içkin mekanizmaya karşı çıkması gibi, Goethe de bilimsel araştırmalarına, çağının mekanikçi Newtoncu bilimine karşı bir alternatif oluşturma arzusuyla başladı.

Goethe'nin doğal formların morfolojik olarak kavranmasındaki ilk girişimi bitkileri incelemesi oldu. Düşüncesi –bunu "İtalya Gezisi"nde geliştirmişti– eğer bütün bitkiler bir tek *Gestalt* görünüşünde görülebilirse, bitki-yaşamının sistematik olarak (ama mekanik olmayan bir biçimde) incelenebileceğiydi. Doğal görüngünün her bir türü için –örneğin bitkiler ve hayvanlar– tek bir form –*Urphänomen*– olabilirdi; yani bu türdeki bütün örnekler başkalaşımlar olarak görülebilirdi. Bitkilerde bu *Urphänomen*, *Urpflanze* ("ilk bitki") olacaktı.

Bununla birlikte Goethe'nin eserinde *Urpflanze*'nin doğasıyla ilgili bir karışıklık vardı; bir yerde ona, bir gün keşfedilebilecek gerçek bir bitki gözüyle bakıyordu:

> Burada [İtalya'da], bitkiler bizdeki gibi saksılarda ya da cam altında değil, açık havada özgürce büyüyüp doğal kaderlerinin gereğini yerine getirdiklerinden daha anlaşılırlar. Böylesine çeşitli yeni ve yenilenmiş formlar görmek aniden eski hayalimi akla getiriyor: Bu çokluk içinde *Urpflanze*'yi keşfedemez miyim? Kesinlikle bir tane olmalı. Hepsi aynı temel model üzerine

kurulmasaydı, bu ya da şu formun bir bitki olduğunu nasıl tanıyabilirdim? [Goethe, *İtalya Gezisi*, s. 258-9]

Ama bir ay sonra, bunu doğada keşfedilebilir bir şey olarak değil, kendisi tarafından yaratılan ve olasılıkların bir ölçütü olarak doğaya getirilen bir şey olarak tasarıyordu:

Urpflanze dünyadaki en tuhaf yaratık olacak; öyle ki Doğanın kendisi beni kıskanacak. Bu modelle ve ona ait anahtarla, sonsuza dek bitkiler icat edip durmak ve varoluşlarının mantıksal olduğunu bilmek mümkün olacak; yani gerçekte var değillerse de, var olabilecekler. [*a.g.e.*, s. 310]

Bu iki kavrayış arasındaki farklılık temel öneme sahiptir. Birincisi, Goethe'nin morfolojiye bakışını, aldatıcı türde bir sözde-evrimci teori gibi göstermektedir – sanki bu, diğer bütün bitkilerin (tesadüfen) türediği bitkiyi bulmaya dayanan Darwinci bir görevdir. İkincisi, *Urpflanze*'nin herhangi bir nedensel çıkarım amacıyla kullanılamayacağını netleştirir; morfolojinin görevi, (evrimin vs) ampirik yasalarını keşfetmek değil, bize tüm bir bitki-yaşamı alanının bir *Übersicht*'ini ("genel üstten-bakış") sunmaktır. Goethe'nin eseri ile Wittgenstein'ınki arasında bağlantıyı kuran bu ikinci kavrayıştır.

Goethe'nin morfolojisi Wittgenstein'a, ele aldığı görüngüyle ilgili hiçbir açıklama yapmaksızın onu netleştirmeye çalışan bir araştırma örneği sunmuştur. Bu tip araştırma, analojiler görmeye dayanır. Ancak Wittgenstein'ın bu morfoloji tekniğini kavrayışında can alıcı önemde bir nokta vardır: düşünce ya da kavramlar ne kadar nesneyse *Urphänomene* (*Urpflanze* vs) olarak kullanılan *Gestalten* de o kadar nesneydi. Bir *Gestalt*'ı, fiziksel bir nesneyi gördüğümüz anlamda değil, bir benzerlik gördüğümüz ya da tanıdığımız anlamda görür ya da tanırız. Bu fark merkezi öneme sahiptir, ama *Gestalt*, *Urphänomen*,

Urpflanze vs hepsi isim olduğu için ve onları gördüğümüzden ve tanıdığımızdan söz edebildiğimiz için kolayca gözden kaçar. Bu nedenle *Soruşturmalar*'da görünüş-görme'yi tartışırken Wittgenstein bu ayrımın ustaca net bir ifadesini verir:

"Görmek" sözcüğünün iki kullanımı:

Birincisi: "Orada ne görüyorsun?" – "Bunu görüyorum" (ve o halde bir betim, bir çizim, bir kopya). Diğeri: "Bu iki yüz arasında bir benzerlik görüyorum" – bunu söylediğim insan yüzleri benim kadar açıkça görüyor olsun.

Bunun önemi, iki görüş "nesnesi" arasındaki kategori farkıdır. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 277]

"Görmek" sözcüğündeki bu belirsizlik, Goethe düşüncesini açıklamaya çalıştığında, Schiller'le *Urpflanze* konusunda yaşadığı fikir ayrılığının kökeninde yatar:

Büyük bir heyecanla ona *Bitkilerin Başkalaşımı*'nı açıkladım ve birkaç karakteristik kalem darbesiyle gözlerinin önünde sembolik bir bitki oluşturdum.

Schiller bu "sembolik bitki"yi bir görüntü nesnesi saymayı reddetti:

... bitirdiğimde başını sallayıp şöyle dedi: Bunun *deneyimle* ilgisi yok, bu bir fikir. [Heller, *a.e.*, s. 6'da alıntılanmıştır]

Ama Goethe bundan etkilenmedi ve gördüğü bir şeyden söz ettiğinde ısrar etti:

Eh, bu daha iyi; demek ki bilmeden fikirlere sahibim ve hatta *onları gözlerimle görüyorum* ... eğer benim için deneyim olan bir şeyi o fikir olarak kabul ediyorsa, o zaman her şeye rağmen ikisi arasında bir tür uzlaşma, bir tür ilişki olmak zorunda. [*a.g.e.*]

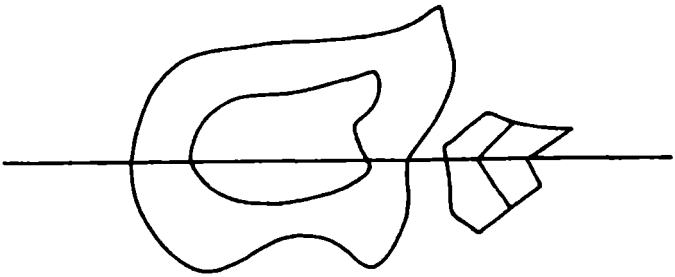
Wittgenstein'a göre hem Goethe hem de Schiller'in haklı olduğu

söylenebilirdi: Schiller, *Urpflanze*'nin (fiziksel nesnelerden çok) fikirlerle aynı kategori de olduğunda ısrar etmekte haklıydı; Goethe ise bir anlamda onu kendi gözleriyle gördüğünde ısrar etmekte haklıydı. Felsefenin görevi bunun nasıl böyle olabildiğini açıklamaktır – olarak-görme görüngüsünü, bir *Gestalt*'ın (bir "görünüş," "düzenlenmiş bütün") aynı anda hem bir fikir hem de bir görüntü "nesnesi" olmasının paradoksal görünmeyeceği bir biçimde tanımlamaktır.

O halde, Köhler'in *Gestalt Psikolojisi*'nde ortaya konulan konular, Wittgenstein için merkezi öneme sahipti. Ancak Köhler'in onları ele alış biçimi, Wittgenstein'ın "Özel Dil Savı"nda gidermeye çalıştığı kavramsal karmaşalarla çatışıyordu. Bu karmaşalar Köhler'in bir *Gestalt*'ı, "tikel somut ve karakteristik kendilik, sıfatlarından biri şekil ya da form *sahibi olmak* olan tek başına olarak var olan bir kendilik" diye tanımlamasıyla başlıyordu. Bu zaten tanımlanan şeyin bir nesne, özel bir nesne olarak anlaşılmasına yol açıyordu. Ve bu tam olarak, Köhler'in kendi algılama teorisi için ihtiyaç duyduğu türden bir nesneydi; çünkü algılanan bir nesnenin "düzenlenişi," rengi ve şekli kadar onun bir parçasıdır demek istiyordu. Bu, fiziksel bir nesne ile zihinsel bir mefhum (bir fikir vs) arasındaki ayrımı bulanıklaştırır ve bir şekilde belirsiz bir *şeye* ait hayli karmaşık bir kavramla sonuçlanır:

> Eğer görsel bir izlenimin "düzenlenişini" renkler ve şekillerle aynı düzeye koyarsanız, içsel bir nesne olarak görsel izlenim fikrinden uzaklaşırsınız. Elbette bu da bu nesneyi melez kılar; tuhaf bir şekilde değişen bir yapı yapar.

Aynı biçimde Wittgenstein, Köhler'in bir algıyı farklı biçimlerde "düzenlediğimizde" değişen şeyi tanımlamak için "görsel gerçeklik" deyimini kullanmasından da hoşnut değildi. Örneğin normalde, gösterilene dek aşağıdaki şekildeki 4 rakamını görmeyiz:

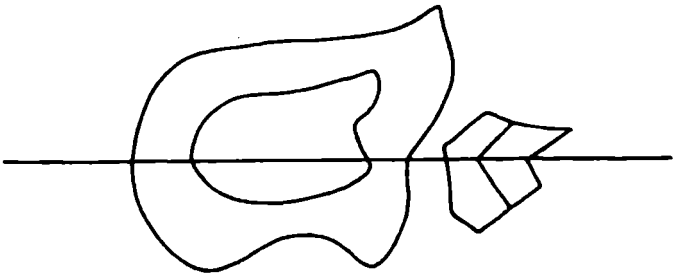

Köhler bu konuda şöyle der:

Okura, 4 rakamının önündeki alanda olduğunu söylediğimde, şüphesiz onu bulacaktır (bakınız aşağıdaki şekil); ancak eğer teorik önyargılarla etkilenmediyse, önce 4 formunun görsel bir gerçeklik olarak var olmadığını itiraf edecektir; eğer daha sonra var olmaya başlarsa, bu görsel gerçekliğin bir dönüşümü anlamına gelir. [Köhler, *a.e.* s. 153]

Wittgenstein derslerinde, bu pasajı aşağıdaki gibi alaya alır:

Şimdi Köhler diyor ki: "iki görsel gerçeklik görürsünüz." Neye karşı olarak? Tahminen yoruma. Bunu nasıl yapıyor? [yani bu nasıl kuruluyor?] İnsanlara sorarak olmaz. Köhler sorulacağını asla söylemiyor; ama "Eğer teori tarafından körleştirilmediyseniz, iki görsel gerçeklik olduğunu kabul edersiniz" diyor. Elbette yalnızca belli bir teoriye bağlı kalmayanların "İki görsel gerçeklik vardır" diyeceklerini kastediyor olamaz. Şöyle demek istiyor olmalı: siz ister (*1*) teori tarafından körleştirilmiş olun veya ister (*2*) şunu ya da bunu söyleyin, ancak "iki görsel gerçeklik vardır" dediğinizde haklı olacaksınız. [*Wittgenstein'ın Felsefi Psikoloji Üzerine Seminerleri*, s. 329-30]

Ancak bu belirsiz figürler durumlarında (önce ördek, sonra tavşan gördüğümüz; önce yatay bir çizgi üzerinde iki bilinmeyen form, sonra da figürde gizli **4** rakamını gördüğümüz), eğer görsel gerçekliğimizin değiştiğini ya da figürün düzenlenişinin değiştiğini söylememiz gerekmiyorsa, ne söyleyebiliriz? Ne *değişti*? Tipik olarak, Wittgenstein bu süreci, bu sorunun ortaya çıkmayacağı bir biçimde tanımlamak ister. Tüm felsefi karmaşa durumlarında olduğu gibi, sorunun kendisi yanıltıcıdır. " 'Ne değişti,' diye sormak anlamsızdır" der Wittgenstein sınıfına. " 'Düzenleme değişti' cevabı da aynı biçimde anlamsızdır."[41]

Ancak Köhler'in tanımında içkin olarak bulunan karmaşayı ortadan kaldıracak isabetli bir görünüş-görme formüle etmenin kolay olmadığını gördü. Bu derslerden iki yıl sonra, Drury'ye ördek-tavşan resmini gösterip şöyle dedi: "Şimdi, bir şeyi bir şey olarak görmenin neyle ilintili olduğunu söylemeye çalışıyorsun. Kolay değil. Üstünde çalıştığım bu düşünceler granit kadar sert."[42]

---

[41] Bkz. *Wittgenstein'ın Felsefi Psikoloji Üzerine Seminerleri*, s. **104**.

[42] *Hatıralar*, s. **159**.

Bu zorlanma, nihayet *Soruşturmalar*'da yayımlanan paradoksal, hatta çelişkili tanımlarda da kendini göstermiş olabilir:

Bir görünüş değişiminin ifadesi, yeni bir algının ve aynı zamanda algının değişmediğinin ifadesidir.

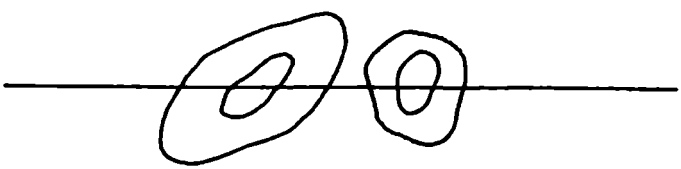
"... gibi/olarak görmek" algının bir parçası değildir. Ve bu nedenle o görmeye benzer ve yine benzemez.

Bir konuda *netti*: her nasıl tanımlanırsa tanımlansın, "özel bir nesneye" başvurarak olmamalıydı:

... her şeyden önce, "Yine de benim görsel izlenimim bu çizim değildir: kimseye gösteremediğim bu'dur" demeyin. – Elbette o bu çizim değildir, ama benim kendi içimde taşıdığım aynı kategoriden herhangi bir şey de değildir. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 280-2]

Ancak görünüş değişimine ilişkin sorulacak sorunun: "*Ne* değişiyor?" değil, ama: "Değişim ne *fark* yaratıyor?" olması gerektiği konusunda da kesin konuşur. Bu nedenle Köhler'in saklı 4 örneği hakkındaki tartışmasında Wittgenstein "görsel gerçekliğin dönüşümü"nden söz etmek yerine, figürü farklı bir biçimde görmenin sonuçlarından söz eder:

Köhler, çok az insanın kendiliğinden *4* figürünü çizimde göreceğini söylüyor ki, bu kesinlikle doğru. Eğer birisi düz figürleri tanımlarken ya da kop-

yalarken kuraldan kökten bir sapma gösteriyorsa, kopyalamada ve tanımlamada farklı "birimler" kullanması onunla normal insanlar arasında nasıl bir fark yaratıyor? Yani böyle biri başka şeylere gelince normal insanlardan nasıl ayrılacaktır? [*Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, I, s. 982]

Bir resim söz konusu olduğunda, onu farklı biçimde görmenin sonucu farklı biçimde kopyalanmış olması olabilir (örneğin biri yukarıdaki resmi kopyalarken, 4 figürüyle başlayabilir); bir müzik parçası söz konusu olduğunda, onu farklı biçimde duymak farklı söylenmesine, çalınmasına ya da ıslıkla seslendirilmesine neden olabilir; söz konusu olan bir şiirse farklı biçimde okunabilir. Bu örneklerden, Wittgenstein'ın: "İçsel süreç'in dış ölçüte ihtiyacı vardır" (*FS*, I) yargısının altında, davranışçıların görünüşte benzer sloganlarından çok farklı bir amaca sahip olabileceğini (ve sahip olduğunu) görebiliriz.

Ancak felsefi bir *Weltanschauung* durumunda, bir "görünüş değişiminin" sonucunun bir *yaşam* değişimi olabileceğini göz önüne alırsak bu özellikle açıktır. Wittgenstein örneğinde, gerçekten istediği sonuç –"dış ölçüt"– müziğe, şiire, sanata ve dine günümüz toplumunun bilime yaklaştığı kadar ciddi ve saygılı yaklaşan bir kültürdü.

Böyle bir görünüş değişimini istemenin herhangi bir anlamı var mıydı?

Bir felsefeci "Dünyaya böyle bakın!" der – ama öncelikle bu insanların böyle bakacağını garanti etmez. İkincisi de uyarısı tamamen çok geç kalmış olabilir; dahası, böyle bir uyarının her koşulda hiçbir şey başaramaması da mümkündür ve şeylerin algılanış biçimlerindeki böyle bir değişiklik için itkinin tamamen başka bir yerden kaynaklanması gerekmektedir. [*Kültür ve Değer*, s. 61]

Bununla birlikte "şeylerin algılanış biçimindeki bu değişikliğin"

bir şekilde gerçekleşmesi onun için çok önemliydi. Onun ve Engelmann'ın daha önceleri ısrar ettikleri gibi, şeylerin nasıl olduğu ile nasıl olmaları gerektiği arasındaki uyuşmazlığın daima içsel bir değişime işaret ettiği doğru değildi. Dışsal olanın tecavüzünün, bir etkisinin olmasının önüne geçmek imkânsızdı. Yine de bir şekilde şeyleri değiştirmeye çalışmak gerekiyordu.

Ya da en azından dışsal çevreyi değiştirmek. Wittgenstein artık İngiltere'den gitmesi gerektiğinden emindi. "Bu ülkede," diye yazdı 13 Nisanda, "benim gibi insanlar için insansevmezlikten öte aşikâr bir tepki yok." İngiltere'de bir devrimin olabileceğini düşünememek, her şeyi daha da moral bozucu yapıyordu: "Bu ülkeyle ilgili şöyle diyebilir insan: rutubetli, soğuk bir *ruhsal* iklimi var."[43] On gün sonra:

> Cambridge gittikçe nefret dolu geliyor bana. Parçalanan ve çürüyen İngiliz uygarlığı. Siyasetin kötü amaçlar ile *amaçsızlık* arasında gidip geldiği bir ülke.[44]

"[Ben] kendimi dünyada bir yabancı gibi hissediyorum," diye yazdı Temmuzda. "Ne insanlıkla ne de Tanrıyla bir bağınız varsa, o zaman bir *yabancısınızdır*."[45]

---

[43] "*Für Leute wie mich liegt in diesem Lande nichts näher als Menschenhass. Gerade dass man sich in all dieser Solidität auch keine Revolution denken kann macht die Lage noch viel hoffnungsloser. Es ist als hätte diese ganze grenzenlose Öde "come to stay." Es ist als könnte man von diesem Land sagen, es habe ein nasskaltes geistiges Klima*": Elyazması **134, 13.4.47**.

[44] "*Cambridge wird mir mehr und mehr verhasst.* The disintegrating and putrefying English civilization. *Ein Land, in dem die Politik-zwischen einem bösen Zweck und* keinem *Zweck schwankt*": Elyazması **134, 23.4.47**.

[45] "*fühle mich fremd //als Fremdling// in der Welt. Wenn dich kein Band an Menschen und kein Band an Gott bindet, so* bist *du ein Fremdling*": Elyazması **135, 28.7.47**.

Dönem biter bitmez Swansea'ye gitti ve orada iki hafta Ben'le kaldı. Henüz Kürsüsünden resmen istifa etmiş olmamasına karşın, İngiltere'den ayrılmaya ve yalnız yaşamaya karar vermişti. Önce Norveç'i, sonra da İrlanda'yı düşündü. Ağustosta, kısa süre önce Dublin'deki St. Patrick's Hastanesi'ne psikiyatr olarak atanan Drury'yi ziyaret etmek üzere Dublin'e gitti. Wittgenstein bu yeni görevle yakından ilgiliydi: "Eğer bu psikiyatri işinin senin için doğru şey olduğu ortaya çıkarsa, hiç şaşırmayacağım," dedi Drury'ye. "En azından 'yerle gök arasında daha fazla şey olduğunu' biliyorsun vs."[46] Drury ona, St. Patrick's'de verilen tedavinin temelini oluşturan kitabı ödünç verdi: Sargant ve Slater'ın *Psikiyatri Tedavisinde Fiziksel Yöntemler*'i [*Physical Methods of Treatment in Psychiatry*]. Wittgenstein tipik bir biçimde, sağlam bilimsel tekniğin değerini heyecanla takdir eden, ama bir yandan da hemen sınırlarını hatırlatan bir tepki gösterdi kitaba:

Bu harika bir kitap. Yazılma amacını sevdim. Ben'e de okutacağım bu kitabı. Senin, "Bu tedavi yöntemlerinin neler başaracağını görelim bakalım" tavrını tam olarak anlayabiliyorum şimdi.

Kesinlikle yaptığın işin önemini azımsamak istemiyorum; ama insanların bütün sorunlarının bu şekilde çözülebileceğini düşünme sakın. [*Hatıralar*, s. 152]

Ağustos sonunda Cambridge'e döndü, Kürsüsünden istifa etmeye kararlıydı, ama Norveç'e mi yoksa İrlanda'ya mı gitmesi konusunda hâlâ bir karara varamamıştı. Viyana'da bir ay geçirmeyi planlıyordu, ardından, von Wright'a yazdığı gibi:

... uzunca bir süre yalnız kalabileceğim bir yere gideceğim ve eğer mümkün olursa, kitabımın bir kısmını bitireceğim... Şimdiye dek Cambridge'deki

[46] *Hatıralar*, s. 152.

yetkili kişilere hiçbir şey söylemedim, çünkü tam olarak kesinleşmiş bir şey yok. (Aslında şimdi bunun, yani Cambridge'den ayrılmamın kaçınılmaz olduğunu görüyorum.)

"Kafamda *büyük* bir kargaşa var," dedi von Wright'a:

Bunun nedeni kısmen şu: bütün olup bitenlerden sonra Viyana'yı tekrar görmekten büyük endişe duyuyorum ve bir bakıma, Cambridge'deki işimden istifa etmekten de korkuyorum. Ama üstesinden geleceğim. [LW'den GHvW'ye, 27.8.47]

Çok daha kötüleştiğini bildiği bir Viyana'ya dönme düşüncesi korkunçtu. Bu durumda, gerçek muhtemelen tahmin edilenden bile kötüydü. Şehir hâlâ Rus ordusunun işgali altındaydı ve Ruslar, Wittgenstein'ın Gretl için inşa ettiği evi bir süre kışla ve ahır olarak kullanmışlardı. Avusturyalılar işgal ordusundan nefret ediyorlardı; vahşet, tecavüz ve yağma hikâyeleri yaygındı. Kundmanngasse evini korumak için sadakatle elinden gelen her şeyi yapan Gretl'ın hizmetçisi Ruslardan kötü muamele görmüştü. Durum tamamen kötü ve moral bozucuydu. Wittgenstein'ın uzaktan kuzeni Friedrich von Hayek, ziyaretinden dönüşünde onunla bir trende karşılaştığını hatırlıyor: Hayek'e göre: "Viyana'da Ruslarla (bir işgal ordusu olarak) karşılaştığında gösterdiği tepki, onlarla ilk kez karşılaştığı ve bütün hayallerinin yıkıldığı izlenimini uyandırıyordu."[47] Her ne kadar, bunun Wittgenstein'ın Ruslarla ilk karşılaşması olduğunu düşünmek tamamıyla yanlış olsa da, Hayek'in onun öfkesine ve hayal kırıklığına ilişkin izlenimi şüphesiz doğrudur. Başka türlü bir tepkiyi düşünmek gerçekten zordur.

Wittgenstein, Viyana'dan döner dönmez istifasını verdi. Güz döne-

[47] John Moran, *a.e.*, s. 92'de alıntılanmıştır.

mini paralı izin olarak kullanabileceği söylendi. Bu yüzden 1947'nin sonuna kadar profesörlükten resmen ayrılmamasına rağmen hem ders verme hem de Cambridge'de yaşama yükünden kurtulmuş oldu.

Oradan ayrılmadan önceki bir ayı, psikoloji felsefesi üzerine yaptığı son çalışmayı daktilo etmekle geçirdi. Bunlar *Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, Cilt I olarak yayımlanmıştır. Wittgenstein bunları, ayrı, yayımlanabilir bir çalışma olarak değil, *Felsefi Soruşturmalar*'ın son üçte birlik bölümünü düzeltme amacıyla kullanılacak malzeme olarak daktilo etti. "Çoğunlukla kötü," dedi von Wright'a, "yine de onu kullanışlı bir hale getirmem, yani daktilo etmem gerek, çünkü okuduğumda aklıma daha iyi düşünceler gelebilir." Ve şöyle ekledi:

> Geleceğime ilişkin kesinlikle iyimser değilim, ama istifa eder etmez bunun yapılacak tek doğal şey olduğunu hissettim. [LW'den GHvW'ye, 27.8.47]

İrlanda'ya ve yalnızlığa gidişini, yalnızca Cambridge'den, ders vermekten ve İngilizlerden değil, daha acı verici olan, sevdiğine yakın olma işkencesinden bir kaçış olarak görmemek mümkün değildir. Yalnız kalma nedeni görünürde kitabını bitirmekti, ancak İrlanda'da geçirdiği yıllarda bol bol yazmış olmasına karşın, bu çalışmayı bitirmek için yoğun bir çaba harcandığını görmek zordur. Bu çalışmada tamamen yeni bir düşünce çizgisinin peşine düşüyordu ve bundan çıkarılabilecek en güçlü izlenim, Wittgenstein'ın "bütün gücüyle felsefe yaptığı"ydı – bu "onun ayağını yerden kesen yegâne iş"ti.

25. İRLANDA

Wittgenstein, İrlanda'daki ilk iki haftasını Dublin'de Ross's Otelinde geçirdi. Drury'nin serbest olduğu saatlerde birlikte Dublin içinde ve çevresinde uygun bir pansiyon aradılar. Wittgenstein'ın istediği huzur ve yalnızlığı sağlayacak bir yer bulamadılar, ama Drury'nin St. Patrick's'den dostu Robert McCullough soruna geçici bir çözüm buldu. McCullough tatillerini Wicklow'da, Richard ve Jenny Kingston'ın Red Cross'taki çiftlik evinde geçiriyordu. Kingstonlar ona daimi bir konuk almaya hazır olduklarını bildirdiler. Wittgenstein, McCullough'dan bu haberi alır almaz yola çıktı – "araya kaynamak" niyetindeydi (bu sıralarda Wittgenstein'ın sözcük dağarcığına Amerikan dedektif öykülerinden gelen ifadeler yerleşmişti). Wittgenstein, Wicklow'dan büyülendi. "Dönüş yolunda, otobüste," dedi Drury'ye, "burasının gerçekten ne kadar güzel bir ülke olduğunu tekrarlayıp durdum kendime."

Ne var ki Kingstonların çiftlik evine yerleştikten kısa süre sonra Rhees'e kendisini orada "soğuk ve rahatsız" hissettiğini yazdı: "Birkaç ay içinde İrlanda'nın batısında, çok daha ıssız bir yere geçebilirim."[1] Ama birkaç hafta içinde iklime alıştı; Drury onu Red Cross'ta ilk kez ziyaret ettiğinde her şey yolunda görünüyordu. Wittgenstein ona şunları söyledi: "Bazen fikirlerim o kadar hızlı geliyor ki, kalemim yönlendiriliyormuş gibi hissediyorum. Şimdi profesörlüğü bırakmakla

[1] LW'den RR'ye, 9.12.47.

doğru yaptığımı açıkça görüyorum. Bu yazdıklarımı Cambridge'de asla yazamazdım."[2]

Cambridge'in temsil ettiği "parçalanan ve çürüyen İngiliz uygarlığı"ndan uzakta olmak, kuşkusuz, İrlanda'da yaşamanın başlıca cazip taraflarından biriydi. Von Wright bir mektubunda Cambridge'de Felsefe Kürsüsü için başvurmaya tereddüt ettiğini yazdığında, Wittgenstein cevabında onu çok iyi anladığını söyledi. Aslında von Wright'ın başvurmayacağını sanıyordu, çünkü: "Bir İngiliz haline gelme ya da İngiltere'de mülteci olma beklentisi, bana günümüzde çekici olmaktan çok uzak görünüyordu."[3]

Von Wright sonunda başvurduğunda Wittgenstein teşvik sözlerine korku dolu uyarılar kattı:

Cambridge tehlikeli bir yer. Yüzeysel biri olacak mısın? yağcı? Eğer olmayacaksan korkunç acılar çekeceksin. – Mektubunda beni özellikle rahatsız eden pasaj, Cambridge'de hocalık yapma düşüncesinin seni heyecanlandırdığından söz ettiğin yer. Bana şöyle geliyor: eğer Cambridge'e gideceksen, GÖSTERİŞ PEŞİNDE KOŞMAYAN bir adam olarak gitmelisin. Umarım korkularım yersizdir ve umarım gücünü aşan ayartmalara kapılmazsın! [LW'den GHvW'ye, 23.2.48]

Cambridge'de olmamanın dışında, Red Cross'ta yaşamanın başlıca cazip tarafı Wicklow kırlarının güzelliğiydi. Kış ılık geçiyordu, Wittgenstein hemen her gün yürüyüşe çıkabiliyordu. "Burasının Gal kıyılarına benzer bir tarafı yok," diye yazdı Rhees'e, "ama renkler muhteşem ve bu her şeye değiyor."[4] Ablası Helene'e de şunları yazdı:

---

[2] *Hatıralar*, s. 153-4.

[3] LW'den GHvW'ye, 22.12.47.

[4] LW'den RR'ye, 5.2.48.

Renkler çoğu zaman muhteşem olmasaydı, burası bana bu kadar çekici görünmezdi. Atmosferle bir ilgisi var sanıyorum, çünkü yalnızca çayırlar değil, gök, deniz, hatta bütün kahverengi şeyler muhteşem – Burada kendimi Cambridge'dekinden çok daha iyi hissediyorum. [LW'den Helene'ye, 10.1.48; Nedo, *a.e.*, s. 326'da alıntılanmıştır]

Red Cross çevresinde dolaşmaya çıkarken not defterini yanına alıyor, çoğu zaman dışarıda çalışıyordu. Wittgenstein'a bu yürüyüşler sırasında birkaç kez rastlayan Kingstonların bir komşusu, onu bir keresinde bir hendekte oturmuş, çevresinden habersiz, hiç durmadan bir şeyler yazarken gördüğünü hatırlamaktadır. Bu herhalde, Wittgenstein'ın Drury'ye sözünü ettiği, fikirlerin hızı yüzünden kaleminin yönlendirildiğini hissettiği anlardan biriydi. Ama Wittgenstein bu ilham anlarına çok fazla önem atfetmeme konusunda dikkatliydi:

Schiller bir mektubunda (sanırım Goethe'ye) bir "şiir halet-i ruhiyesi"nden söz eder. Neyi kastettiğini bildiğimi, buna yabancı olmadığımı sanıyorum. İnsanın doğaya duyarlı olduğu, düşüncelerinin doğanın kendisi kadar canlı göründüğü ruh hali. Ama Schiller'in daha iyi bir şey üretmemiş olması (ya da bana öyle geliyor) tuhaf, üstelik bu nedenle böyle bir ruh durumunda ürettiklerimin herhangi bir değeri olduğundan pek emin değilim. Böyle durumlarda düşüncelerime parlaklık veren şey onları *arkadan* aydınlatan bir ışık belki de. Bu düşüncelerin *kendilerinin* parlak olmaması çok mümkün. [*Kültür ve Değer*, s. 65-6]

Wittgenstein, bugün *Felsefi Soruşturmalar*'ın I. Kısmını ve *Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*'in birinci cildini oluşturan daktilo yazılarını yanına almıştı. Red Cross'ta yazdıklarıyla birlikte bunlardan, kitabının birinci bölümünün nihai versiyonunu hazırlamayı umuyordu. (Matematik felsefesinin ele alındığı ikinci kısım, artık yarım bırakılmış bir proje olarak görülebilirdi.) Bütün dostlarına çalışmalarının

oldukça iyi gittiğini bildirdi. Ne var ki daha bu mektuplarda bile Wittgenstein'ın yazdıklarını yayımlama görevini başkalarına bırakma eğiliminde olduğunu gösteren işaretler vardır. "Bu kitabı günün birinde yayımlayacak mıyım, Tanrı bilir," diye yazdı von Wright'a, "ama benden uzun yaşarsan, ölümümden sonra ona bakmanı isterim. Üzerinde epey düşünülmüş bir çalışma."[5]

Sağlığı Wittgenstein'ın istediği ölçüde yoğun çalışmasını engelliyordu. 5 Şubat 1948'de Rhees'e "beden sağlığım çok iyi" diye yazmış olmasına rağmen, sık sık hazımsızlık çekiyordu.[6] Bununla mücadele etmek için, çalışırken yanında bir kutu "Scragg's" bisküvisi bulunduruyordu. Bu ilaca çok güveniyor, sık sık Arklow'a kadar yürüyüp stoğunu yeniliyordu (Kingstonların çocukları Maude ve Ken, bu bisküvilerden başka pek az şey yediğini hatırlıyorlar). Ne var ki bisküviler sorunu çözmüş görünmüyordu: "Çalışmam fena gitmiyor," diye yazdı Ocakta Malcolm'a; "kurtulamadığım bir tür hazımsızlıktan rahatsız olmasaydım çok iyi gidebilirdi."[7]

Daha kötüsü (ve belki hazımsızlıkla bağlantılı olarak) sinirlerinin kötüleşmekte olmasıydı. 3 Şubatta günlüğüne şöyle yazdı:

Kendimi iyi hissetmiyorum. Fiziksel olarak değil, zihinsel olarak. Delirmeye başladığımdan korkuyorum. Tehlikede miyim, ancak Tanrı bilir. [Elyazması 137, 3.2.48]

Cambridge'deki son yılında yaşadığı ruhsal dengesizliğin nedeni Ben'in yakınında oluşu olsa bile, ondan uzaklaşmak durumu düzeltmemişti. 5 Şubatta Malcolm'a şunu yazdı: "zaman zaman tuhaf sinir-

---

[5] LW'den GHvW'ye, 22.12.47.

[6] LW'den RR'ye, 5.2.48.

[7] LW'den NM'ye, 4.1.48.

sel dengesizlik durumları yaşıyorum – devam ettiği sürece berbat olduğunu, insana dua etmeyi öğrettiğini söyleyebilirim yalnızca."[8] Aynı gün Rhees'e de şunu yazdı:

Sinirlerim, korkarım, sık sık yanlış davranıyor. Tabii yorgun ve yaşlılar. – Çalışmam genelinde oldukça iyi gidiyor. Bu da yine yaşlı bir adamın çalışması: çünkü aslında yaşlı olmasam da bir şekilde yaşlı bir ruhum var. Umarım bedenim ruhumdan daha uzun yaşamaz! [LW'den RR'ye, 5.2.48]

"Çoğu zaman, doğruca deliliğe giden yolda olduğuma inanıyorum," diye yazdı von Wright'a bir ay sonra. "Beynimin bu gerilime uzun süre dayanabileceğini hayal etmek çok güç."[9]

Sonraki iki haftayı akut depresyon halinde, çalışamadan ve yaşadığı koşullardan memnuniyetsizliği gitgide artarak geçirdi. Önceleri ev sahiplerinden memnundu. "Çok sakinler," diye yazmıştı Aralıkta von Wright'a. "Yemeklerimi odamda yiyorum, beni pek rahatsız etmiyorlar."[10] Ama Martta, ailenin en küçüğü (o sırada onbir yaşındaydı) Ken'in bir arkadaşı evde kalmaya başladı. İkisi aynı yatak odasını paylaşıyor, geceleri geç vakte kadar konuşup gülüşüyorlardı. Wittgenstein sessiz olmaları için öfkeyle duvara vurduğunda, bunu şaka sanıyorlardı. Wittgenstein ise gerçekten çaresizlik içindeydi. Dublin'deki Drury'ye bir telgraf gönderip Ross's Otelinde yer ayırtmasını, kendisiyle orada buluşmasını, durumun acil olduğunu bildirdi. Drury şunları hatırlar: "Gelir gelmez onu görmeye gittim. Sıkıntılı ve sinirli görünüyordu":

WITTGENSTEIN: Sonunda geldi.

---

[8] LW'den NM'ye, 5.2.48.

[9] LW'den GHvW'ye, 17.3.48.

[10] LW'den GHvW'ye, 22.12.47.

DRURY: Anlamadım; ne oldu?

WITTGENSTEIN: Her zaman korktuğum şey oldu: artık çalışamıyorum. Son iki haftadır hiç iş yapmadım. Geceleri de uyuyamıyorum. Alt odada kalanlar geceleri geç vakte kadar oturup konuşuyorlar, mırıltıları beni deli ediyor. [*Hatıralar*, s. 154-5]

Drury, Wittgenstein'a rahat uyuyabilmesi için bazı ilaçlar verdi ve kardeşinin batı sahilindeki kulübesinin artık boş olduğunu, Wittgenstein'ın orayı kullanabileceğini söyledi. Orada en azından huzur ve yalnızlık bulabilirdi.

Wittgenstein rahatlamış halde, Drury'nin önerisini düşünmek üzere Red Cross'a geri döndü. Paskalyayı Kingstonlarla geçirdi, ama hâlâ çalışamadığını görünce Drury'nin önerisini kabul etmeye karar verdi. Bu arada sinirleri ve Kingstonlarla ilişkileri epey düzelmişti. Red Cross'tan ayrılmasından kısa süre önce çocuklara çikolata dolu, parlak yeşil büyük bir Paskalya yumurtası armağan etti; 28 Nisanda batı sahiline yola çıkarken de konuk defterini, "Geçirdiğim çok güzel günler için teşekkürler" diye imzaladı.

Bu sözde herhangi bir alay ya da samimiyetsizlik görmek için sebep yoktur – bu kuşkusuz Wittgenstein'ın Kingstonlara karşı minnettarlığının sahici bir ifadesidir. Ama ayrılışından bir hafta önce Rhees'e yazdığı mektuptan da anlaşılacağı gibi, Red Cross'taki en azından son iki ayını "çok güzel günler" diye betimlemek pek mümkün değildir:

Bugünlerde seni çok düşündüm ve kulağa kötü gelebilir, ama Paskalya tatilinde beni görmeye gelmemeni yazdığıma sevindim. Çünkü son 6 ila 8 haftayı kötü geçirdim. Önce korkunç depresyonlara girdim, ardından kötü bir gribe yakalandım, bütün bu süre içinde de buradan nereye gideceğimi bilmiyordum. Artık yavaş yavaş iyileşiyorum; gelecek hafta buradan ayrılıp

Batıya, Rosro'ya gitmek niyetindeyim. Bunun büyük dezavantajları var (Dublin'e *10* saatlik yol), ama görebildiğim kadarıyla, yapabileceğim başka bir şey yok. Yani gelseydin beni büyük sıkıntı içinde bulacaktın. Bana kuvvet, cesaret ve şans dile! Son bir ay içinde çalışmam neredeyse hiç ilerlemedi; ancak son birkaç gündür biraz düşünebiliyorum (felsefe düşünmeyi kastediyorum; çünkü beynim sersemlemiş olsa da durmuş değildi, keşke öyle olsaydı!). **[LW'den RR'ye, 15.4.48]**

Wittgenstein Rosro'yu, yani Connemara'daki kulübeyi, **1934**'te Francis Skinner ve Maurice Drury'yle geçirdiği tatilden biliyordu. Killary limanının ağzında, denize karşı duruyordu. Çevresindeki kır manzarasına, olağanüstü sivri tepeleriyle "Oniki Iğne" diye bilinen bir dağ sırası egemendi. Sahil koruma karakolu olarak inşa edilmiş, ama Birinci Dünya Savaşından sonra terk edilmişti. **1920**'lerin başlarında yalnızca IRA tarafından bazen tutsakları saklamakta kullanılan kulübeyi, Maurice Drury'nin kardeşi Miles tatil evi yapma amacıyla **1927**'de satın aldı. Çevresinde birkaç kulübe daha vardır, ama dükkân, postane gibi şeyler kilometrelerce uzaktadır. Bu yalıtılmışlık, Wittgenstein'ın ifadesiyle "büyük dezavantajları" olsa da, çalışmasının kesintiye uğramaması için gerekliydi.

Wittgenstein'ı orada Thomas Mulkerrins karşıladı. (Wittgenstein'ın da Killary'deki herkes gibi "Tommy" diye seslenmeyi öğrendiği) Mulkerrins, Rosro'dan yarım mil kadar uzakta küçük bir kulübede yaşıyor ve haftada **3** sterlin karşılığında Drurylerin tatil eviyle ilgileniyordu. (Ek iş olarak da turba topluyor ve uskumru avlıyordu.) Drury, Tommy'ye Wittgenstein'ın sinirlerinden rahatsız olduğunu söylemiş ve elinden geldiğince ona yardımcı olmasını istemişti. Bu nedenle Tommy her sabah Wittgenstein'a süt ve turba götürüyor,

rahatı yerinde mi diye kontrol ediyordu. Wittgenstein onu Malcolm'a "çok hoş biri ve kesinlikle Wicklow'da yanında kaldığım insanlardan daha iyi bir arkadaş" diye betimledi.[11]

Ama daha sonra Rhees'e Mulkerrinslerden bu kadar olumlu ifadelerle söz etmedi. Hiçbiri çalışmayı sevmiyordu. Tommy'nin annesi, mükemmel bir terzi olmasına rağmen, paçavralar içinde dolaşıyordu; Tommy de çok iyi bir marangoz olmasına rağmen, kulübelerindeki her sandalyenin bir bacağı kırıktı. Wittgenstein günlüğünde Tommy'yi –"burada bütünüyle bağımlı olduğum kişi"– basitçe "güvenilmez" diye betimledi.[12]

Güvenilmez olsa da olmasa da Tommy'den başkası yoktu. En yakın komşuları olan Mortimer ailesi, Wittgenstein'ı tamamen deli olarak görüyor, onunla her türlü ilişkiden kaçınıyordu. Koyunlarını korkutacağı gerekçesiyle arazilerine girmesini bile yasaklamışlardı. Bu yüzden Wittgenstein, Rosro'nun arkasındaki tepelere yürüyüş yapmak istediği zaman, uzun ve dolambaçlı bir yol izlemek zorunda kalıyordu. Bu yürüyüşlerinden birinde, Mortimerler onun aniden durup elindeki sopayla toprağa bir şekil (ördek-tavşan?) çizdiğini, uzun bir süre dikkatle bunu seyrettiğini, sonra yoluna devam ettiğini gördüler. Bu ilk izlenimlerini doğrulayan bir kanıttı. Bir gece Mortimerlerin köpeğinin havlaması dikkatini dağıtınca Wittgenstein'ın gösterdiği şiddetli tepki de bir başka kanıt oldu. Aslında Wittgenstein bir zamanlar Avusturya köylülerine nasıl görünmüşse şimdi de Mortimerlere öyle görünüyordu.

Tommy de Wittgenstein'ın biraz tuhaf olduğunu düşünüyordu.

---

[11] LW'den NM'ye, **5.6.48**.

[12] Elyazması **137**, **17.7.48**; Nedo, *a.e.*, s. **326**'da alıntılanmıştır.

Ama hem Drury ailesine bağlılığından (Miles Drury bir keresinde kayıktan atlayıp Tommy'yi boğulmaktan kurtarmıştı) hem de "Profesör"le arkadaşlık etmek hoşuna gitmeye başladığından, Wittgenstein'ın Rosro'da geçirdiği zamanı mümkün olduğunca rahat ve keyifli hale getirmek için elinden geleni yapmaya hazırdı. Örneğin Wittgenstein'ın yüksek temizlik ve hijyen standartlarını karşılamak için çok çalıştı. Wittgenstein'ın isteği üzerine her sabah süt ve turbanın yanı sıra kendi içtiği çayın yapraklarını da getiriyordu. Yapraklar her sabah kiri emmeleri için mutfak zeminine serpiliyor, sonra süpürülüp atılıyordu. Wittgenstein kulübeyi tespihböceklerinden kurtarmak için de Tommy'ye başvurdu. Tommy bunu kulübenin her tarafına boğucu miktarda dezenfektan toz serperek başardı. Hayatı boyunca her türlü böcekten korkan Wittgenstein sonuçtan memnundu; nefes alamama tehlikesini tespihböceklerinin görüntüsüne tercih ediyordu.

Kulübe bir yatak odası ve mutfaktan ibaretti. Wittgenstein zamanının çoğunu mutfakta geçiriyor, ama burasını yemek hazırlamakta kullanmıyordu. Wittgenstein Rosro'da, Galway'deki bir dükkândan gelen konservelerle besleniyordu. Bu diyet Tommy'yi kaygılandırıyordu. "Konserveler seni öldürecek," dedi bir keresinde. "İnsanlar zaten fazla uzun yaşıyor," diye cevap verdi Wittgenstein karamsarlıkla.[13] Wittgenstein mutfağı çalışma odası olarak kullanıyordu; Tommy sabahları geldiğinde çoğu zaman onu mutfaktaki masanın başında kıskaçla tutturulmuş kâğıtlara yazarken buluyordu. Neredeyse her gün Wittgenstein'ın beğenmeyip attığı kâğıtlardan oluşan bir yığın oluyordu. Bunu yakmak da Tommy'nin işiydi.

Bir sabah Tommy, Rosro'ya geldiğinde, dışarıdan Wittgenstein'ın

[13] Bu hikâye, yazara, Thomas Mulkerrins tarafından anlatılmıştır.

sesini işitti. Kulübeye girdiğinde, Wittgenstein'ın yalnız olduğunu görüp şaşırdı. "Yanında biri var sandım," dedi. "Vardı," diye cevap verdi Wittgenstein. "Çok sevgili bir dostumla konuşuyordum – kendimle." [14] Bu sıralarda not defterlerinden birine de şunu yazmıştı:

Hemen her zaman kendimle söyleşilerimi yazıyorum. Kendimle tête-à-tête [kafa kafaya verdiğimde] kendime söylediklerimi. [*Kültür ve Değer*, s. 77]

Tommy'yle geçirdiği zaman dışında, Wittgenstein'ın Rosro'daki yalnızlığını kesintiye uğratan tek şey, Ben Richards'ın 1948 yazındaki birkaç haftalık ziyareti oldu. Birlikte Wittgenstein'ın sevdiği tepelerde ve sahilde yürüyüşlere çıktılar, bölgenin muhteşem hayvan ve bitki zenginliğinin keyfini çıkardılar.

Wittgenstein, Killary'de görülen farklı kuş türlerine özel bir ilgi duyuyordu. (Buz dalgıçları, karabataklar, çulluklar, deniz saksağanları, deniz kırlangıçları ve martı çeşitleri İrlanda'nın batı kıyısında yaygın kuşlardır.) Önceleri kuşların adını Tommy'ye soruyordu. Gördüğü bir kuşu ona tarif ediyor, o da bunun hangi kuş olduğunu söylüyordu. Ancak açıkça itiraf ediyordu: "Söylediğim adlar her zaman doğru değildi." Wittgenstein birkaç kez onun yanlışını yakaladıktan sonra, kuşların adını Tommy'ye sormaktan vazgeçip bunun için Drury'nin gönderdiği resimli el kitaplarını kullanmaya başladı.

Wittgenstein deniz kuşlarını daha iyi gözleyebilmek için Killary kıyısının açıklarındaki adacıklardan birinde küçük bir kulübe yaptırmak istiyordu. Ama sonunda Tommy (ki kulübeyi yapmak ona düşecekti) tahtadan yapılmış bir kulübenin adanın sert rüzgârlarına dayanamayacağına Wittgenstein'ı ikna etti. Bunun yerine Wittgenstein'ı kayıkla dolaşmaya çıkarıyordu; Tommy kürek çekerken Wittgenstein ya

[14] Thomas Mulkerrins'ten yazara.

deniz kuşlarını seyrediyor ya da sessizce oturup düşünceye dalıyordu. Kayıkla dolaşırken sohbet ettikleri ender zamanlarda Wittgenstein Norveç'te kulübesine erzak getirmek için fiyortu kayıkla geçtiği zamanları anlatıyor, Tommy de Wittgenstein'ın Killary'nin tarihiyle ilgili sorularını yanıtlıyordu.

Wittgenstein daha evcil kuşlara, kırıntı aramak için kulübeye gelen kızılgerdanlara ve ispinozlara da ilgi duyuyordu. Onlar için dışarıya yiyecek bırakıyordu. Sonunda kuşlar o kadar evcilleştiler ki, mutfak penceresine gelip Wittgenstein'ın elinden yemeye başladılar. Wittgenstein Rosro'dan ayrılırken, artık her gün yiyecek bekleyen kuşları beslemesi için Tommy'ye bir miktar para bıraktı. Ne var ki Tommy kulübeye sonraki gidişinde, kuşların evcilliğinin onlara felaket getirdiğini gördü. Pencerenin önünde yiyecek beklerken, çevredeki kedilere av olmuşlardı.

Rosro'daki hayat tarzı meşakkatli olsa da, Wittgenstein'ın zihinsel ve fiziksel sağlığının düzelmesi için gerekli koşulları sağlamış gibidir. Gördüğümüz gibi, Wittgenstein Rosro'ya geldiğinde hiç iyi değildi. "Son zamanlarda kötü günler geçirdim: ruhen, zihnen ve bedenen," diye yazdı gelişinden birkaç gün sonra, 30 Nisanda Malcolm'a. "Haftalardır çökmüş haldeydim, sonra hastalandım, şimdi zayıf ve sersem gibiyim. 5-6 haftadır hiç çalışmadım."[15] Ama kulübenin yalnızlığı, kıyı manzarasının güzelliği, kuşların dostluğu ve Tommy Mulkerrins'in (bütünüyle güvenilir değilse de) iyi niyetli desteği bir ay içinde Wittgenstein'ı iyileştirdi. Artık yine çalışabilir durumdaydı.

Rosro'da Wittgenstein'ın en büyük şikâyeti, bütün ev işlerini

[15] LW'den NM'ye, 30.4.48.

kendisinin yapmak zorunda olmasıydı. Bu canını sıkıyordu, ama Malcolm'un karısı Lee'ye yazdığı gibi: "aynı zamanda kuşkusuz büyük bir nimet, çünkü beni sağlıklı tutuyor, düzenli bir hayat yaşamaya zorluyor, her gün küfretsem de genelde bana iyi geliyor."[16]

Rosro'nun uzaklığının tek kötü tarafı, ucuz Amerikan romanlarına ulaşmanın güçlüğüydü. En yakın köy on mil uzaktaydı ve orada bulunabilecek kitaplar o kadar kısıtlıydı ki, Norman Malcolm'dan düzenli olarak gelen dergi paketini beklerken Wittgenstein Dorothy Sayers okumak zorunda kaldı. "O kadar b....n ki, beni depresyona soktu," diye yazdı Malcolm'a. Onun gönderdiği dergileri aldığı zaman rahatlıyordu: "dergilerden birini açtığım zaman, havasız bir odadan temiz havaya çıkmış gibi oluyorum."

Ama köydeki dükkânda, büyük bir şans eseri, en sevdiği dedektif romanını, Norbert Davis'in *Korkuyla Randevu*'sunu [*Rendezvous with Fear*] buldu. Bu kitabı Cambridge'deki son yılında okumuş, çok beğenerek, Moore ve Smythies'e ödünç vermişti (daha sonra Ben Richards'a da verdi). Kitabı kitapçı da gördüğünde dayanamayarak alarak tekrar okudu ve bu sefer kitabı daha da takdir etti: "Çünkü bildiğin gibi," diye yazdı Malcolm'a, "beni eğlendiren, okumaktan hoşlandığım yüzlerce öykü okudum, ama belki yalnızca ikisine gerçekten iyi diyebilirim, bunlardan biri de Davis'inki." Malcolm'dan Davis hakkında bilgi toplamasını istedi:

Bu çılgınlık gibi görünebilir, ama öyküyü tekrar okuduğumda bir kez daha o kadar hoşuma gitti ki, yazara bir mektup gönderip teşekkür etmek istedim. Bu delilikse şaşırma, zaten deliyim. [LW'den NM'ye, 4.6.48]

Ne var ki Malcolm anılarında şöyle demektedir: "Hatırladığım

[16] LW'den Lee Malcolm'a, 5.6.48.

kadarıyla, bu yazar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadım."[17] Bu üzücü bir durumdur, çünkü 1948'de Norbert Davis'in teşviğe gerçekten çok ihtiyacı vardı. Dashiell Hammett ve başka *Kara Maske* yazarlarıyla birlikte Amerikan "çetin ceviz" dedektif öykülerinin öncülerinden biriydi. 1930'ların başında avukatlık mesleğini bırakıp dedektif öyküleri yazmaya başlamış, on yılını başarılı bir yazar olarak geçirmiş, ne var ki 1940'ların sonlarında durumu kötüleşmişti. Wittgenstein'ın Malcolm'a mektubundan kısa süre sonra Raymond Chandler'a gönderdiği bir mektupta Davis, son yazdığı onbeş öyküden yalnızca birinin yayımlandığını söylüyor ve 200 dolar borç istiyordu.[18] Bundan bir yıl sonra, Wittgenstein'ın yazarına teşekkür mektubu göndermeyi isteyecek kadar sevdiği belki tek kitabı yazmış olmanın ayrıcalığından habersiz, yoksulluk içinde öldü.

Kuşkusuz, Wittgenstein'ın bu minnettarlık duygusu, bir ölçüde, Connemara'da dedektif romanlarının kıtlığıyla da bağlantılıydı. Ama *Korkuyla Randevu*'yu okuduğu çok sayıdaki dedektif öyküsünün hepsinden çok beğenmesinin nedeni neydi?

Bu sorunun cevabı belki de romandaki mizah duygusunda yatmaktadır. Gerçekten de bu mizah romanın en çarpıcı tarafıdır. Öyküdeki dedektif, Doan, epey gülünç ve çekicilikten uzak görünümüyle, Sam Spade, Philip Marlowe gibi başka roman kahramanlarından ayrılır: kısa, şişman bir adamdır; Carstairs adındaki iyi eğitilmiş, Danua cinsi kocaman köpeği onu nereye gitse takip eder. Davis'in tarzının Raymond Chandler'ı en çok etkileyen özelliği, yani karakterlerini rastgele

---

[17] Anılan mektuba istinaden.

[18] Bkz. Frank MacShane (ed.), *Selected Letters of Raymond Chandler* (Cape, 1981), s. 167.

öldürmesi, *Korkuyla Randevu*'da özellikle belirgindir. Örneğin Davis, Güney Amerika'daki Azteca Otelindeki turistleri betimleyerek sahneyi hazırladıktan sonra, "Garcia"yı tanıtır:

Bütün bunlar, adına şimdilik Garcia diyeceğimiz adama çok sıkıcı görünüyordu. Garcia, rengi ve kıvamı sıcak sirkeyi andıran birasını yudumlayarak dik dik bakıyordu. İnce, solgun bir yüzü, siyah, dağınık bir bıyığı vardı ve şaşıydı. Aslında Azteca Otelinden gelen turistlere daha fazla ilgi göstermeliydi, çünkü içlerinden biri onu kısa süre sonra vurup öldürecekti. Ne var ki o bunu bilmiyordu, söyleseydiniz de size gülerdi. Kötü bir adamdı. [Norbert Davis, *Korkuyla Randevu*, s. 9]

Doan başka bir "kötü adam"ı, Bautiste Bonofile'i vurduğu zaman, öykünün kadın kahramanı, romantik ve naif Jane, endişeyle sorar: "Yaralandı mı?" "Yok canım," der Doan, "sadece öldü."[19]

"Mizah bir ruh hali değil, bir dünyaya bakış tarzıdır," diye yazdı Wittgenstein Rosro'da. "Öyleyse, Nazi Almanyasında mizahın yok edildiğini söylemek doğruysa, bu, insanların neşeli olmadıklarını ya da bunun gibi bir şeyi değil, çok daha derin ve daha önemli bir şeyi anlatır." Bu "bir şey"in ne olduğunu anlamak için belki mizaha tuhaf ve anlaşılmaz bir şey gibi bakmak öğretici olacaktır:

İki kişi diyelim ki birlikte bir espriye gülüyorlar. Birisi bir biçimde alışılmadık belirli sözcükler kullanmıştır, bunun üzerine ikisi gülüşmeye başlamıştır. Çok farklı bir ortamdan gelen birine bu çok tuhaf görünebilir. Oysa biz bütünüyle makûl buluruz. (Bu sahneye geçenlerde bir otobüste tanık oldum ve kendimi buna alışık olmayan birinin yerine koyabildim. Bu bakış açısından sahne bana bütünüyle akıldışı ve acayip bir hayvanın tepkileri gibi göründü.) [*Kültür ve Değer*, s. 78]

---

[19] *A.g.e.*, s. 86.

Mizahı anlamak, müziği anlamak gibi, Wittgenstein'ın felsefi anlayış kavramına bir analoji sağlar. Burada anlama için gereken şey, olguların keşfedilmesi ya da kabul edilmiş öncüllerden mantıksal olarak geçerli sonuçların çıkarılması da değil –hele *teorilerin* kurulması hiç değildir– doğru bakış açısıdır (espriyi "görmek," müzikteki ifadeyi işitmek ya da felsefi sisten çıkış yolunu görmek için). Ama bu "doğru bakış açısı"yla kastedilen şey nasıl açıklanabilir ya da öğretilebilir?

Öyleyse birine "müziği anlama"nın ne anlama geldiğini nasıl açıklarız? Anlayan birinin deneyimlediği imgeleri, kinestetik duyumları vb belirterek mi? İfade içeren hareketlerine dikkat çekerek açıklamamız *daha muhtemeldir* – Ne olursa olsun, burada açıklamanın ne işlevinin olduğu ve müziği anlamanın ne demek olduğunu anlamanın ne anlama geldiği sorusu da vardır. Kimileri gerçekten şöyle söyleyecektir: müziği anlamak demek, müziğin kendini anlamak demektir. Burada soru şu olurdu: "Öyleyse birine müziği anlaması öğretilebilir mi?" Çünkü ancak bu türden bir öğretime müziğin açıklaması denebilir.

Dinleme ve icra sırasında ve başka zamanlarda da müzik anlayışına uygun belli bir *ifade* tarzı vardır. Bu ifade bazen jestler içerir, ama bazen de yalnızca çalış ya da mırıldanış tarzını, kimi durumda da yaptığı karşılaştırmaları ve sanki müziği örnekleyen imgeleri içerir. Müziği bir şekilde anlayan, anlamayandan farklı (örneğin farklı bir yüz ifadesiyle) dinler, parça hakkında farklı konuşur. Ama belirli bir temayı anladığını, yalnızca o temayı dinlemesine ya da çalmasına eşlik eden tezahürlerde değil, genel müzik anlayışında da gösterecektir.

Müziği kavramak insan yaşamının bir tezahürüdür. Bu birine nasıl betimlenebilirki? Eh, sanırım bunun için her şeyden önce *müziği* betimlememiz gerekirdi. O zaman insanların müziğe vereceği tepkiyi betimleyebilirdik. Peki yapmamız gereken bu kadar mı, yoksa ona müziği kendi başına

anlamasını da öğretmeli miyiz? Anlamasını sağlamak ve bir açıklama vermek, ona, deyimin *farklı* anlamlarında "anlamanın ne olduğunu öğretmek" olmayacaktır. Ve yine şiiri ya da resmi anlamayı öğretmek, müziği anlamakta rol oynayan unsurları öğretmeye yardımcı olabilir. [*a.g.e.*, s. 70]

Müziğin anlaşılması üzerine bu değiniler –daha önce alıntılanan, mizahla ilgili olanlar gibi– Wittgenstein'ın "felsefi metinlerinin arasına dağılmış olsa da doğrudan doğruya felsefi çalışmalarına ait olmayan" (*Kültür ve Değer*, editörün önsözü) bir değini derlemesinde yayımlanmıştır. Ama bunların Wittgenstein'ın felsefi çalışmalarıyla bağlantısı, editörün bu sözünün akla getireceğinden daha doğrudandır. Wittgenstein Rosro'da çalışırken, kafasındaki başlıca felsefi sorunlardan biri, görünüş-görme sorunuydu. Bu sorunu tartışırken sık sık "görünüş-körü" (ya da bazen dediği gibi "gestalt-körü"), bir şeyi bir şey olarak göremeyen insanlar hayal ediyordu. Wittgenstein'ın bir espriyi görememenin ya da müziği anlayamamanın neye benzediği üzerine değinileri, bu felsefi meşguliyetlerinden ayrı olmayıp, onların bir parçasıdır.

"Bu görünüşlere karşı kör olan birinde eksik olan ne olurdu?" diye sorar Wittgenstein ve cevap verir: "Buna şu cevabı vermek saçma değildir: hayal gücü."[20] Ama bireylerin hayal gücü, gerekli olsa da, yeterli değildir. İnsanların "görünüşlerin" farkında olması (ve dolayısıyla mizahın, müziğin, şiirin ve resmin bir anlamı olması) için gereken bir başka şey de, bir kültürdür. Dolayısıyla Wittgenstein'ın görünüş-görmeyle ilgili kaygıları ile kültürel kaygıları arasında basit ve doğrudan bir bağlantı vardır. Bu durum, aşağıdaki değinilerde açıkça ortaya konmaktadır (bunlar Rosro'da yazılmıştır ve şu da eklenmeli-

[20] *Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, II, s. 508.

dir ki, Wittgenstein'ın *bona fide* [asıl] felsefi çalışmaları arasında yayımlanmıştır):

F harfinin hangi tarafa baktığı, mesela bir burnun nereye çizileceği sorusunu anlamayan birinde eksik olan nedir? Ya da bir sözcüğün bir kaç kez tekrarlandığında bir şey kaybettiğini, yani anlamını kaybettiğini ya da sözcüğün o zaman yalnızca bir sesten ibaret hale geldiğini fark etmeyen birinde?

Biz şöyle deriz: "İlk başta orada imge gibi bir şey vardı."

Yoksa böyle biri, bir tümceyi, o tümceyi anlayanların yapabileceği şekilde değerlendiremiyor, yargılayamıyor mu? Yoksa o kişi için tümce canlı değil mi (bütün içerimleriyle)? Yoksa o sözcükte bir anlam kokusu yok mu? Ve böylece o kişi bir sözcüğe sık sık bizden farklı bir tepki mi verecek? – Böyle *olabilir*.

Ama bir melodiyi anlayarak işittiğimde, içimde özel bir şey sürüp gitmez mi – onu anlamadan işittiğimde sürüp gitmeyen bir şey? Peki, ne? – Hiçbir cevap gelmez; ya da aklıma ne gelirse gelsin, sönük kalır. Gerçekten, "Şimdi onu anladım" diyebilirim ve belki onun hakkında konuşurum, onu çalarım, başka melodilerle karşılaştırırım vb. İşitmeye anlamanın *imleri* eşlik edebilir.

Anlamaya, işitmeye eşlik eden bir süreç demek yanlıştır. (Kuşkusuz anlamanın tezahürü olan ifade içererek çalmanın da işitmeye eşlik ettiği söylenemez.)

Çünkü "ifade içererek çalma"nın ne olduğu nasıl açıklanabilir? Elbette çalmaya eşlik eden bir şeyle değil. – Bu açıklama için gereken ne? Şu söylenebilir: bir kültür. – Eğer biri belli bir kültür içinde yetiştirilirse – ve böylece müziğe filanca biçimde tepki verirse, ona "ifade içererek çalma" ibaresinin kullanımını öğretebilirsiniz. [*Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, II, s. 464-8]

Görünüşleri görme, müziği, şiiri, resmi ve mizahı anlama, bir kültüre, bir hayat biçimine ait ve ancak onun içinde devam edebilecek tepkilerdir:

İnsanlar aynı mizah duygusuna sahip olmadıkları zaman, ortaya çıkan durum neye benzer? Birbirlerine uygun tepkiler göstermezler. Sanki belli insanlar arasında birine top atma adeti vardır, o kişinin de topu yakalayıp geri atması beklenmektedir; oysa kimileri topu geri atmak yerine ceplerine koyabilirler. [*Kültür ve Değer*, s. 83]

Nitekim Nazi Almanyasında mizahın kökünün kurutulduğu doğruysa, bu, insanların neşeli olmadıklarını değil, Nazilerin bütün bir hayat tarzını, dünyaya bakış tarzını ve onunla birlikte gelen tepkiler ve âdetler dizisini yok etmeyi becerdikleri anlamına gelir. (Deyim yerindeyse, Nazilerin topu ceplerine koydukları anlamına gelir.)

Görünüş-görme konusundaki felsefi güçlük, *prima facie* [ilk izlenimden] ve kafa karıştırıcı bir olgudan, görünüş değişse de görülen şeyin değişmemesinden kaynaklanır; aynı çizim şimdi ördektir, şimdi de tavşan. Bunun gibi aynı espri, şiir, resim ya da müzik parçası, şimdi tuhaf, acayip bir davranış, kâğıt üzerindeki sözcükler, tuval üzerindeki lekeler ya da karmakarışık gürültüdür, şimdi de (anlaşıldığında) gülünç, duygusal, güzel ya da sadece anlamlıdır: "Kavranılmaz olan *hiçbir şeyin*, ama yine de *her şeyin* değişmiş olmasıdır."[21]

Wittgenstein'ın felsefe hakkındaki "her şeyi olduğu gibi bırakır" deginisi sık sık alıntılanır.[22] Ne var ki şeylere bakış tarzımızdan başka hiçbir şeyi değiştirmeye çalışmamasının altında Wittgenstein'ın *her şeyi* değiştirmeye giriştiği o kadar sık fark edilmez. Wittgenstein'ın kendi çalışmalarının etkisiz kalacağı yolundaki kötümserliği, şeylere bakış tarzımızın felsefi inançlarımız tarafından değil, kültürümüz tarafından, yetişme tarzımız tarafından belirlendiği kanısıyla

[21] *Psikoloji Felsefesi Üzerine Deginiler*, II, s. 474.

[22] *Felsefi Soruşturmalar*, I, 124.

bağlantılıdır. Bunun karşısında, bir keresinde Karl Britton'a dediği gibi: "İnsan tek başına ne yapabilir?"

Gelenek herkesin alıp öğrenebileceği bir şey değildir, kişinin canı istediğinde öğrenebileceği bir düşünce tarzı değildir; tıpkı kendi atalarını seçemeyeceği gibi.

Geleneği olmayan, ama olmasını isteyen biri, mutsuz bir aşığa benzer. [*Kültür ve Değer*, s. 76]

Wittgenstein'ın bir geleneği vardı – çok sevdiği bir gelenek: Alman/Avusturya ondokuzuncu yüzyıl edebiyatı, sanatı ve (özellikle) müziği. Ama hayatının büyük kısmında, bu geleneğin artık canlı olmadığının kesinlikle farkındaydı. Bu anlamda mutsuz bir âşık olmaktan çok, umutsuz bir biçimde yas tutuyordu. Çalışmalarını sürdürebilmek için gerekli bulduğu, Connemara'nın fiziksel yalıtılmışlığı, bu çalışmaları kaplayan kültürel yalıtılmışlık duygusuna denk düşer.

Wittgenstein 1948 yazı boyunca. Mayıstan Ağustosa kadar Rosro'da kaldı. Bu dört ay içinde çok fazla şey yazdı. Ama bu hayat tarzının zorumlulukları ve sağlığının istikrarsızlığı yüzünden, başarmak için yola çıktığı şeyi tamamlayamadı. "Hem bedensel hem zihinsel açıdan çok çabuk yoruluyorum," diye yazdı von Wright'a.[23] "Önemli bir başarı elde edemeyecek kadar yumuşağım, zayıfım ve bu yüzden çok tembelim," diye yazdı günlüğüne de:

Büyük insanların gayreti, başka şeylerin yanı sıra, iç zenginliklerinden tamamen ayrı olarak, onların *güçlü oluşlarının* da bir işaretidir. [*Kültür ve Değer*, s. 72]

[23] LW'den GHvW'ye, 26.5.48.

Ayrıca kendisine bir hayalet musallat olmuş gibi, kişileştirme eğiliminde olduğu melankoli nöbetlerinden şikâyetçiydi. "Kederin seninle çekişmesine izin verme," diye yazdı 29 Haziran'da:

Bırak, yüreğine girsin. Delilikten korkman da gerekmez. Belki sana düşman olarak değil, dost olarak gelir; bunda kötü olan tek şey, senin direnmen. Kederin yüreğine girmesine izin ver. Kapıyı üstüne kilitleme. Zihnindeyken kapının dışında durmak korkutucu; ama *yürekte*, değil.[24]

11 Temmuzda hayaletin bir adı vardı:

Francis'le geçirdiğim son zamanları çok düşünüyorum; ona karşı ne kadar iğrenç olduğumu. O sırada çok mutsuzdum, *ama yüreğim de kötüydü*. Hayatta bu suçluluktan nasıl kurtulurum, bilmiyorum. [Elyazması 137, 11.7.48]

Rosro'da yalnız yaşamanın psikolojik ve fiziksel zorluklarına uzun süre dayanamayacağını düşünüyordu. Kışı orada geçirmeye dayanması ise neredeyse düşünülemeyecek bir şeydi. "Ama," diye yazdı 17 Temmuzda, "bunun *yolunu aramaya* karar verdim":

Bol bol dua ediyorum. Ama doğru ruhla mı, bilmem – C ve B'nin [Con Drury ve Ben] destekleri olmasaydı burada yaşayamazdım. [Elyazması 137, 17.7.48]

Tommy'ye kendisini kışın konuk edip edemeyeceğini sordu. Tommy edemeyeceğini söyledi; iki odalı küçük kulübesi kendisi, annesi ve kız kardeşiyle zaten fazla kalabalıktı. Wittgenstein yakındaki Kylemore Evinin (şimdi Kylemore Oteli) sahibesi Bayan Phillips'e de

---

[24] "*Lass dich die Trauer nicht verdriessen! Du solltest sie ins Herz einlassen und auch den Wahnsinn nicht fürchten! Er kommt vielleicht als Freund und nicht als Feind zu dir und nur dein* Wehren *ist das Übel. Lass die Trauer ins Herz ein, verschliess ihr nicht die Tür. Draussen vor der Tür im Verstand stehend ist sie furchtbar, aber im* Herzen *ist sie's nicht*": Elyazması 137, 29.6.48.

sordu, ama Bayan Phillips yalnızca yaz aylarında konuk aldığını söyledi. Connemara'da kalacaksa Rosro'da yalnız yaşamak zorundaydı.

Wittgenstein Ağustosta Connemara'dan ayrıldı. Önce Dublin'e gidip Drury'yi ziyaret etti, sonra Uxbridge'e geçip Benlerin aile evinde kaldı. Eylülde, kansere yakalanan Hermine'yi ziyaret etmek üzere Viyana'ya gitti.

İngiltere'ye dönüşünde, Cambridge'de birkaç hafta geçirip İrlanda'da yazdıklarından seçtiklerini daktilo ettirdi. Daktilo edilmiş bu metin şimdi *Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*'in ikinci cildini oluşturmaktadır. Ne var ki Wittgenstein, önceki gibi bunu da ayrı bir kitap olarak düşünmüyordu. Niyeti –ya da görünüşteki amacı– *Soruşturmalar*'ı gözden geçirirken yararlanabileceği notları kullanışlı bir biçimde hazır bulundurmaktı.

Wittgenstein bu işi bitirdikten sonra 16 Ekimde Dublin'e döndü. Baştaki niyeti Rosro'ya geçmekti; Viyana'dan Tommy'ye bir mektup göndererek kulübeyi dönüşü için hazırlamasını istemişti. Ne var ki, gördüğümüz gibi, oraya dönme konusunda ciddi kuşkuları vardı. Drury de Wittgenstein'ın doktoru olarak bu fikre sıcak bakmıyordu; kışın orada hastalanırsa ona bakacak kimse olmayacağından ve tıbbi müdahale alamayacağından çekiniyordu. Wittgenstein, Dublin'de kaldığı otelin sıcak, rahat, her şeyden önemlisi de sessiz odasında da pekâlâ çalışabileceğini fark etti. Sonunda kışı Ross's Otelinin tepesindeki bu odada geçirdi.

1948 yılında Ross's Oteli, Parkgate Caddesi üzerinde, Phoenix Parkına yakın, büyük, ama fazla lüks olmayan bir oteldi. (Bina bugün de otel olarak kullanılmaktadır, ama büyük ölçüde tadilat geçirmiş ve adı Ashling Oteli olarak değiştirilmiştir.) Otel çevrede "Protestan" oteli diye biliniyordu: sürekli konuklarından birçoğu Protestandı ve

konferans ya da toplantılar dolayısıyla Dublin'e gelen Protestan din adamları orada kalırdı. "Dublin'de din adamlarının yüzüne baktığımda," dedi Wittgenstein Drury'ye, "Protestan olanlar bana Katolik olanlar kadar kendini beğenmiş görünmüyor. Çok küçük bir azınlık olduklarını bildiklerinden olsa gerek."[25]

Phoenix Parkındaki Zooloji Bahçelerine kısa bir yürüyüş mesafesinde olduğunu fark etmesi Wittgenstein için daha önemliydi. Drury'nin yardımıyla Kraliyet Zooloji Derneğine üye oldu, böylece bahçeye ücretsiz girebiliyor ve yemeklerini dernek üyelerinin odasında yiyebiliyordu. Dublin'de kaldığı süre içinde Drury'yi hemen her gün gördü: öğle yemeklerini birlikte Zooloji Bahçelerinde ya da Grafton Caddesindeki Bewley's Café'de yiyorlardı. Bewley's Café'nin kadın garsonu, Wittgenstein'ın hiç değişmeyen menüsüne hemen alıştı, omlet ve kahvesini o istemeden getirmeye başladı. Drury Wittgenstein'a Glasnevin'deki Botanik Bahçelerini de gösterdi. Wittgenstein oradaki Palmiye Evinde, kış boyunca çalışabileceği sıcak ve rahat bir yer buldu.

Dublin'de geçirdiği kış ayları boyunca Wittgenstein'ın çalışmaları çok yoğun geçti. "Kafamda henüz güneş parlarken, bu çok kısa sürede demiri tavında dövmeye çalışıyorum," diye yazdı 6 Kasımda Malcolm'a.[26] Bir keresinde Drury planladıkları gibi öğle yemeğine çıkmak üzere Wittgenstein'la otelde buluştuğunda, Wittgenstein ona "Bir dakika bekle, şu yazdığımı bitireyim," dedi. Sonra iki saat boyunca tek kelime etmeden yazmaya devam etti. İşini bitirdiğinde, yemek

[25] *Hatıralar*, s. 166.

[26] LW'den NM'ye, 6.11.48.

vaktinin üzerinden ne kadar zaman geçtiğinin farkında bile değildi.[27]

Wittgenstein'ın Dublin'de yazdıkları, *Psikoloji Felsefesi Üzerine Son Yazılar* [*Last Writings on Philosophy of Psychology*] başlığıyla yayımlanmıştır. Bu başlık yüzünden birçokları bunun Wittgenstein'ın son çalışması olduğu yanılgısına düşer. Oysa Wittgenstein bundan sonra *Felsefi Soruşturmalar*'ın II. Kısmını, *Kesinlik Üzerine*'yi [*On Certainty*] ve *Renk Üzerine Değiniler*'i [*Remarks on Colour*] yazdı. Bununla birlikte *Psikoloji Felsefesi Üzerine Son Yazılar*, Wittgenstein'ın psikolojik kavramlar üzerine *Soruşturmalar*'ın birinci bölümünde verdiğinden daha iyi, daha ferasetli bir çözümleme verme amacıyla 1946'da Cambridge'de başladığı çalışmaların son ürünüdür. "Filozofun genellik arayışı"nın kısırlığını ve yol açtığı kafa karışıklığını sergilemek üzere psikolojik kavramların ("korku," "umut," "inanç" vb) çokluk ve karmaşıklığını gösterme çabalarının bir devamıdır. Başka şeylerin yanında, bildirme kipindeki bütün tümcelerin *betimleme* sayılabileceğini kabul etmenin tehlikelerini göstermek üzere düzenlenmiş ince ayrımlarla doludur:

> Şu sözü işitirim: "Korkuyorum." Ve sorarım: "Bunu neyle bağlantılı olarak söyledin? Yüreğinden kopup gelen bir iç çekiş miydi, bir itiraf mıydı, kendini gözleme miydi... ?" [*Son Yazılar*, I, s. 47]

Phoenix Parkındaki yürüyüşlerinden birinde Drury Hegel'den söz açtı. "Hegel bana her zaman, farklı gibi görünen şeylerin aslında aynı olduğunu söylemek istiyor gibi görünüyor," dedi Wittgenstein. "Oysa ben, aynı gibi görünen şeylerin aslında farklı olduğunu göstermekle ilgileniyorum."[28] *Kral Lear*'daki (I. perde, IV. sahne) Kent Earl'ü-

---

[27] *Hatıralar*, s. 156.

[28] *Hatıralar*, s. 157.

nün sözünü kitabında motto olarak kullanmayı düşünüyordu: "Size farklılıkları öğreteceğim."

Wittgenstein hayatın indirgenmez çeşitliliğini vurgulamakla ilgileniyordu. Zooloji Bahçelerinde dolaşmaktan aldığı keyif, oradaki çiçek, çalı ve ağaçların zengin çeşitliliği ve kuş, sürüngen ve memeli türlerinin çokluğuyla yakından ilişkiliydi. Bütün bu çeşitliliğe tek bir şema dayatmaya çalışan teoriler ona küfür gibi görünüyordu. Darwin yanılıyor olmalıydı: onun teorisi "gerekli çokluktan yoksun"du.[29]

Wittgenstein'ın bu "Son Yazılar"da özellikle ilgilendiği kavramlar "düşünme" ve "görme"dir. Daha özel olarak da bu ikisi arasındaki bağlantıyla ilgilenir. Wittgenstein'ın ikinci dönem çalışmalarının bütününün temelinde yatan bir fikir, aynı zamanda bir tür düşünme (ya da en azından bir tür *anlama*) olan bir görme türünün var olduğudur: bağlantılar görme. Bir bağlantıyı, görünüş ya da *Gestalt*'ı gördüğümüzle aynı anlamda *görürüz*. Bu anlamdaki "görme"yi, fiziksel nesneleri görmeden ayırt etmek ve bu anlamdaki "görme" ile "düşünme" ve "anlama" kavramları arasındaki bağlantı ve farklılıkları betimlemek, Wittgenstein'ın Ross's Otelinde yazdıklarının ana görevidir.

"Şimdi bir şeyi bir şey olarak görürken ne olup bittiğini söylemeye çalış," diye meydan okudu Wittgenstein Drury'ye. "Hiç kolay değil. Şimdi üzerinde çalıştığım bu düşünceler granit kadar sert."[30] Drury buna James Ward'dan bir alıntıyla cevap verdi: "*Denken ist schwer*" ("Düşünmek zordur"). Wittgenstein'ı not defterine aşağıdaki parçayı yazmaya iten belki de bu cevaptır:

"Düşünmek zordur" (Ward). Bu gerçekte ne anlama geliyor? Niye zordur? –

[29] *A.g.e.*, s. 160.

[30] *A.g.e.*, s. 159.

Neredeyse "bakmak zordur" demeye benziyor. Çünkü dikkatle bakmak zordur. İnsan dikkatle bakıp yine de hiçbir şey göremeyebilir ya da gördüğünü sanır, ama açık seçik göremeyebilir. İnsan hiçbir şey görmese de bakmaktan yorulabilir. [*Kültür ve Değer*, s. 74]

Wittgenstein aynı gün Drury'ye şunu da söyledi: "Müziğin hayatımda ne anlama geldiği üzerine kitabımda tek kelime etmem mümkün değil. Öyleyse, anlaşılmayı nasıl umabilirim?"[31] Ama Wittgenstein'ın o sıralarda yazdıkları, bunun için güçlü bir ipucu verir. Çünkü Wittgenstein, "görme"nin (ya da "işitme"nin) bir şeyi anlama eylemindeki anlamına dikkat çekerken, bir paradigma olarak müzik örneğini hiçbir zaman gözden uzak tutmaz:

Birinin "ressam gözüne" ya da "müzisyen kulağına" sahip olduğunu söyleriz, ama bu niteliklere sahip olmayan biri, bir tür körlükten ya da sağırlıktan muzdariptir denmez. [*Son Yazılar*, I, s. 782]

Birinin "müzik kulağına" sahip olmadığını söyleriz; "görünüş körlüğü" de bu işitme yeteneksizliğiyle (bir bakıma) karşılaştırılabilir. [*a.g.e.*, s. 783; krş. *Felsefi Soruşturmalar*, II, xi, s. 304]

Müziği anlama örneği, Wittgenstein için, yalnızca müziğin hayatında çok önemli bir yer tutmasından dolayı önemli değildir. Açık ki, bir müzik parçasının anlamı, o müziğin "yerini tuttuğu" herhangi bir şey söylenerek betimlenemez. Böylece de: "Bir cümleyi anlamak, bir müzik temasını anlamaya, sanıldığından çok daha yakındır."

"Şu sıralarda yazdıklarımı bir gün okuyabilmeni isterdim," dedi Wittgenstein Drury'ye.[32] Ne var ki Drury'nin St. Patrick's'deki işi ve Wittgenstein'ın ilgilendiği özgül felsefi sorunlara görece uzak olması,

---

[31] *Hatıralar*, s. 160.

[32] *Hatıralar*, s. 160.

bunları Wittgenstein'la ayrıntılı bir şekilde tartışmasını önlüyordu. Aslında Drury, felsefe tartışmamanın Wittgenstein'ın kararı olduğunu hatırlamaktadır: "Sanırım düşüncelerinin benimkilerden çok ileri gittiğini hissediyordu ve bunların beni silip süpüreceğinden, onun soluk bir yankısı haline geleceğimden korkuyordu."[33] Wittgenstein, Kasımda Ross's Oteline gelip bir iki hafta onunla kalan Ben Richards'la da bu yazdıklarını tartışmadı.

Ama Aralıkta Elizabeth Anscombe ve Rush Rhees'le bunları ayrıntılı bir şekilde tartışma fırsatını buldu. Anscombe aralığın ilk iki haftasında otelde kaldı, ondan hemen sonra Dublin'e gelen Rhees ise Noeli Wittgenstein'la geçirdi. Wittgenstein önceden Rhees'in vasiyetinin uygulayıcısı olmasına karar vermişti, muhtemelen yayım işlemini de Rhees ve Anscombe'un uygulamasına karar vermiş olabilirdi. Her koşulda son iki ay içinde yazdıklarını ikisiyle de satır satır okudu ve bunları önceki iki yıl içinde hazırladığı daktilo metinlerle birlikte *Felsefi Soruşturmalar*'ı düzeltme çabalarında kullanma girişimlerini tartıştı.

Rhees Dublin'den yeni yılın ilk günü ayrıldı. Wittgenstein çalışmalarına aynı hızla devam etmeyi umarak otelde kaldı. Ne var ki ocağın ilk günlerinde, önceki yıl çektiği rahatsızlıklara benzeyen bir hastalığa yakalandı. Bunu Malcolm'a "bir tür bağırsak enfeksiyonu" diye betimledi. "Elbette işime yararı olmuyor," diye ekledi. "Bir hafta çalışmaya tamamen ara vermek zorunda kaldım, şimdi de çalışmam sürüne sürüne ilerliyor – tıpkı bugünlerde yürüyüşe çıktığımda yaptığım gibi."[34]

---

[33] *A.g.e.*, s. 97.

[34] LW'den NM'ye, 28.1.49.

Wittgenstein kendini yorgun, hasta ve yaşlı hissediyordu. Bunun belki de son hastalığı olduğunu düşünüyordu. Kendini yalnız da hissediyordu. "Drury'nin gitgide daha vefasız olduğunu düşünüyorum," diye yazdı 29 Ocakta günlüğüne. "Yanında daha rahat ettiği dostlar buldu."[35] Doktoru Wittgenstein'da gastroenteritten daha ciddi bir hastalık bulmadı, ama Wittgenstein ona güvenmediği için önerdiği tedaviyi uygulamadı. 11 Şubatta "çok zayıf ve acı içinde" olduğunu yazdı. Hermine'nin ölüm döşeğinde olduğunu öğrenmişti – "benim için ve herkes için *büyük* bir kayıp." Hermine'nin çok çeşitli yetenekleri vardı, ama bunlar gün ışığına çıkmamış, saklı kalmıştı: "insanın iç organlarının saklı olması *gerektiği* gibi."[36]

Wittgenstein Şubat boyunca çalışmalarını sürdürebildi, ama Noelden önceki kadar yoğun ve verimli bir çalışma değildi. Mart sonunda bu kısıtlı çalışma kapasitesini de yitirdi; sonraki birkaç ay boyunca hiçbir şey yazamadı. Ama bu süre içinde birçok şey okudu. Drury, üye olduğu Kraliyet Dublin Derneği'nin kütüphanesinden Wittgenstein'a kitaplar getiriyordu. Wittgenstein'ın daha çok tarih kitapları istediğini hatırlıyor – Macaulay'in *Essays Critical and Historical*'ı, Livius'un ikinci Pön Savaşı üzerine kitabı, Morley'nin *Life of Cromwell*'i, Ségur'un *L'Histoire de Napoléon*'u ve Bismarck'ın *Gedanken und Erinnerungen*'i. Bunların çoğu Wittgenstein'ın daha önce okuduğu kitaplardı. Örneğin 1937'de Macaulay'in denemeleri üzerine şunu yazmıştı:

> [Onlarda] mükemmel çok şey var; ama insanlar hakkındaki değer yargıları sıkıcı ve gereksiz. İnsan ona şöyle demek istiyor: elini kolunu sallamayı bırak! ne söylemen gerekiyorsa onu söyle. [*Kültür ve Değer*, s. 27]

---

[35] Elyazması 138, 29.1.49.

[36] Elyazması 138, 11.2.49.

1942'de de Hannibal'in İtalya'yı işgali üstüne Livy'nin yazdıkları hakkında Rhees'e "çok ilgimi çekiyor," demişti. Drury'ye söylediğine göre, en sevdiği pasajlardan biri, Hannibal'in Cannae savaşından sonra saygısını gösterebilmek için iki konsülün savaş alanındaki cesetlerinin aranmasını emretmesiyle ilgili pasajdı.

İçinde bulunduğu durumda, çalışmak kolay gelmedikçe buna gayret etmemeye kararlıydı: "çünkü aksi halde, ne kadar çabalasam da hiçbir şey çıkmayacak."[37] Mart başında Ben tekrar otele gelip on gün kaldı: "Güzel günler. Hep sevgi dolu." Ama Ben'le olmanın keyfini sürerken bile sağlığının iyi olmadığının farkındaydı. İyi uyuyamıyordu, geleceğiyle ilgili düşünceler de onu rahat bırakmıyordu: "*Gelecek ne getirecek, bilmiyorum.*"[38] Ben'in gidişinden birkaç gün sonra şunu yazdı: "Çoğu zaman ruhum ölmüş gibi."[39]

Drury'yle gitgide daha fazla dinsel konulardan söz ediyorlardı. Wittgenstein, Drury'nin "Yunan" dinsel fikirlerini, "yüzde yüz İbrani" dediği kendi düşünceleriyle karşı karşıya getiriyordu. Drury, Origenes'in nihai geri dönüş üzerine görüşünü, Şeytan'ın ve düşmüş meleklerin bile eski şerefli durumlarına geri döndürülecekleri düşüncesini takdir ediyor ve bunun sapkınlık diye mahkûm edilmiş olmasına üzülüyordu. "Elbette reddedilecekti," diye ısrar etti Wittgenstein:

Bu, başka her şeyi saçmalık haline getirirdi. Eğer şimdi yaptıklarımız sonunda hiçbir fark ortaya çıkarmayacaksa, hayatın hiçbir ciddiyeti kalmaz.

Drury, Wittgenstein'ın "İbrani" din anlayışının belki de *Kitabı Mukaddes*'te baştan sona hissedilen saygılı korku duygusuna dayandığını

---

[37] Elyazması 138, 2.3.49.

[38] Elyazması 138, 15.3.49.

[39] Elyazması 138, 17.3.49.

söyledi ve bunu örneklemek için Eski Ahit'ten bir alıntı yaptı: "Ama onun geleceği güne kim dayanabilir? O belirince kim durabilir?" (MALAKİ 3:2). Bu, Wittgenstein'ın donakalmasına yol açtı: "Sanırım, şimdi çok önemli bir şey söyledin. Farkında olduğundan çok daha önemli."[40]

Wittgenstein'ın "İbrani" din anlayışının merkezinde (çok sevdiği İngiliz şair Blake'in anlayışında da olduğu gibi) felsefenin dinden kesin bir şekilde ayrılması yatar: "Hıristiyanlık hakikatse, onun hakkındaki bütün felsefe yanlıştır."[41] Wittgenstein, Drury'yle konuşmalarında, Yuhanna'nın daha felsefi İncil'ini diğer İncillerden ayırıyordu: "Dördüncü İncil'i anlayamıyorum. O uzun söylevleri okuduğum zaman, bana sinoptik İncillerde [MATTA, MARKOS, LUKA –yn] konuşandan farklı biri konuşuyormuş gibi geliyor."[42]

Ya Aziz Pavlus? Wittgenstein 1937'de şunu yazmıştı: "İncillerde sakin ve berrak akan kaynak, Pavlus'un Mektuplarında köpürüp bulanıyor gibi." O zamanlar İncillerdeki tevazua karşılık Pavlus'ta "gurur ya da öfke gibi bir şey" görmüştü. İncillerde kulübeler, Pavlus'ta ise bir kilise vardı: "Orada bütün insanlar eşit ve Tanrı'nın kendisi de bir insan; Pavlus'ta daha şimdiden hiyerarşi gibi bir şey var; ayrıcalıklar ve resmi görevler var."[43] Oysa şimdi Drury'ye bu görüşünün yanlış olduğunu söylüyordu: "İncillerdeki ve Mektuplardaki din, bir ve aynı din."[44]

---

[40] *Hatıralar*, s. 161.

[41] *Kültür ve Değer*, s. 83.

[42] *Hatıralar*, s. 164.

[43] *Kültür ve Değer*, s. 30.

[44] *Hatıralar*, s. 165.

Ama yine de dinsel inanca temelde etik yaklaşımı içinde bile, Pavlus'un kader öğretisini pek hoş karşılamıyordu. Çünkü Origenes'in öğretisi gibi bu da "şimdi yaptıklarımız sonunda hiçbir fark yaratmayacak" sonucunu veriyor gibiydi. Bu durumda hayatın ciddiyeti nasıl korunabilirdi?

Wittgenstein 1937'de Pavlus'un öğretisini ancak en korkunç acılardan ortaya çıkabilecek bir öğreti olarak nitelemişti: "Bu bir teori olmaktan çok bir iç çekiş ya da feryat." Bu öğreti Wittgenstein'ın kendi "dindarlık düzeyinde" ancak "dinsizlik, çirkin bir saçmalık" gibi görünebilirdi:

Bu iyi ve tanrısal bir resimse, tamamen farklı düzeydeki birisi için öyledir; o düzeyde, benim kullanabileceğimden tamamen farklı bir şekilde kendi hayatında kullanabilir. [*Kültür ve Değer*, s. 32]

1949'da ise bu öğretiden artık "dinsizlik" diye söz etmiyordu, ama "iyi ve tanrısal bir resim" olarak nasıl kullanılabileceğini de tam olarak göremiyordu:

Birine şunun öğretildiğini düşün: Şunu şunu yaparsan, şöyle şöyle yaşarsan, ölümünden sonra seni ebediyen eziyet göreceğin bir yere gönderecek bir varlık var; insanların çoğu oraya gider, az sayıda kişi de ebedi mutluluk içinde yaşayacağı bir yere gider. – Bu varlık iyi yere gidecekleri önceden seçmiştir ve çünkü yalnızca belli bir tür hayat yaşayanlar eziyet yerine gidecektir, geri kalanların ise böyle yaşamasını ayarlamıştır.

Böyle bir öğretinin etkisi ne olur? Eh, burada cezadan değil de, bir tür doğal zorunluluktan söz ediliyor. Herhangi birine durumu bu şekilde sunacak olursanız, o da böyle bir öğreti karşısında yalnızca umutsuzluk ya da inançsızlık gösterebilirdi.

Bunun öğretilmesi etik bir yetiştirme olamazdı. Birini hem etik bir biçimde yetiştirmek hem de bu öğretiyi öğretmek istenseydi, bunun etik bir

biçimde eğitildikten *sonra* öğretilmesi ve bir tür anlaşılmaz gizem diye sunulması gerekirdi. [*a.g.e.*, s. 81]

Wittgenstein, hiçbir tıbbi kanıta dayanmasa da ölümünün yakın olduğunu hissediyordu. Malcolm bir mektubunda maddi durumunu sorduğunda, kendisine iki yıl daha yetecek parası olduğu cevabını verdi: "Ondan sonra ne olacağını henüz bilmiyorum. Ama belki o kadar yaşamam."[45]

Nisanda Viyana'ya gidip ölüm döşeğindeki Mining'i ziyaret etti. Üç ya da dört hafta orada kaldıktan sonra, 16 Mayısta Dublin'e döndü. Malcolm'a Mining'in henüz hayatta olduğunu, ama iyileşmesinden umut kesildiğini yazdı: "Viyana'da hiçbir şey yazacak halde değildim. Kendim de berbat durumdaydım."[46]

Wittgenstein, Dublin'e döndükten kısa süre sonra, Drury'nin tavsiyesiyle, Trinity Koleji'nin Tıp Profesörüne muayene olmaya gitti. Yıl başından beri bağırsaklarından rahatsızdı ve genel bir yorgunluktan şikâyetçiydi. Önce midesinde bir tümörden kuşkulanıldı, tam bir muayene için hastaneye yatırıldı, ama röntgen filmlerinde tümöre rastlanmadı. Bulunan tek hastalık nedeni anlaşılamayan ve pek rastlanmayan bir anemiydi. Demir ve karaciğer hülâsası tedavisine başladı ve hâlâ felsefeye yoğunlaşamıyor olsa da durumu yavaş yavaş düzeldi.

İki nedenle anemiden çabucak kurtulma kaygısındaydı. Birincisi kendisini uzun süredir Amerika'ya davet eden Norman Malcolm'ın davetini kabul ederek, yazı onun Ithaca'daki evinde geçirmeye karar ver-

[45] LW'den NM'ye, 18.2.49.

[46] LW'den NM'ye, 17.5.49.

mişti (ama önce şakayla, Malcolm'ın kendisini en beğendiği film yıldızı Betty Hutton'la tanıştırmasını şart koştu). 21 Temmuzda yola çıkacak *Queen Mary* transatlantiğinde yer ayırtmıştı. İkinci neden, Amerika'ya yola çıkmadan önce Cambridge'de birkaç hafta geçirerek 1946'dan beri yaptığı çalışmaların nihai, gözden geçirilmiş bir daktilo metnini hazırlamak istemesiydi.

Wittgenstein nekahet dönemini Dublin'de geçirdi ve bugün *Felsefi Soruşturmalar*'ın II. Kısmını oluşturan yazılarının son halini muhtemelen bu sırada hazırladı. Drury ona dinlendirici bir meşgale olacağını düşünerek bir gramofon ve plaklar vermeyi teklif etti. Wittgenstein bunu reddetti. Bu ona bir kutu çikolata vermeye benzeyecekti: "ne zaman duracağımı bilemem." Öte yandan, Drury'nin işten yorulduğu zamanlar müzik dinlemesi gerektiğini söyledi. Ve ertesi sabah Drury'nin odasına bir radyo gönderdi. Bundan kısa süre sonra Drury'nin radyodan dinlediği kayıtlara dayanarak kayıt tekniklerinde büyük bir iyileşme olduğundan söz etmesi üzerine, Wittgenstein tipik bir Spenglerci bir yorum yaptı:

> Tam da yeniden üretim tekniklerinde böyle büyük bir iyileşme olduğu bir zamanda, müziğin nasıl çalınması gerektiğini bilen insanların gitgide azalması çok karakteristik. [*Hatıralar*, s. 163]

13 Haziranda Drury ve Wittgenstein radyoda A. J. Ayer ile Peder Copleston arasında "Tanrı'nın varlığı" üzerine bir tartışma dinlediler. Wittgenstein, Ayer hakkında, "söyleyecek bir sözü var, ama kendisi inanılmaz derecede sığ," dedi. Öte yandan Copleston, "tartışmaya hiçbir şey katmadı." Hıristiyanlığın inançlarını felsefi savlarla doğrulamaya çalışmak, meselenin özünü görememekti.[47]

---

[47] *Hatıralar*, s. 159.

Wittgenstein bir hafta sonra Dublin'den ayrıldı. Not defterleri, el-yazmaları ve daktilo edilmiş metinlerden oluşan büyük yığını toplarken, Dublin defterini kapatmakla kalmadığı gibi, felsefeye yaptığı bütün katkıyı da sona erdiriyor izlenimini veriyordu. Drury'ye bir zamanlar Ludwig Hänsel'den aldığı bir mektuptan söz etti. Hänsel bu mektubunda, Wittgenstein'ın çalışmalarının iyi gitmesi umudunu ifade ediyordu – Tanrı'nın istediği buysa. "İşte, bütün dileğim bu," dedi Wittgenstein – "Tanrı'nın istediği buysa":

> Bach, *Orgelbüchlein*'ın başlık sayfasına şöyle yazmış: "Tanrı'nın görkemi için ve bu sayede komşum da yararlansın diye." Ben de kendi çalışmam hakkında bunu söylemeyi isterdim. [*a.g.e.*, s. 168]

Burada geçmiş zaman kullanılması anlamlıdır; Wittgenstein'ın çalışmasının henüz tamamlanmamış olduğunu düşündüğünü göstermektedir.

Wittgenstein, Birleşik Devletler yolculuğundan önceki ayı von Wright'la Cambridge'de ve Ben Richards'la Uxbridge'de geçirdi. Von Wright, Wittgenstein'ın ardılı olarak Cambridge'de Felsefe Profesörlüğünde birinci yılını henüz tamamlamıştı ve Lady Margaret Road'da kiralık bir evde ("Strathaird") oturuyordu. Wittgenstein orada kalırken, iki odalı ayrı bir daireye yerleşti ve yemeklerini aile (von Wright, karısı ve iki çocuğu) ile birlikte yedi. "Korktuğum tek bir şey var," diye yazmıştı oraya kalmaya gitmeden önce von Wright'a: "Felsefe tartışamayabilirim. Elbette o zamana kadar durumun değişmesi mümkün, ama şimdiki durumda felsefe sorunlarını düşünmeye bile mecalim yok. Kafam *tamamen* durgun."[48]

Cambridge'de geçirdiği bu birkaç hafta içinde başlıca kaygısı, son

[48] LW'den GHvW'ye, 1.6.49.

üç yılda yazdıklarından yaptığı, bugün *Felsefi Soruşturmalar*'ın II. Kısmını oluşturan nihai seçmeyi bir daktilografa dikte etmekti. Bu, Wittgenstein'ın hazırladığı bilinen son daktilo edilmiş metindir ve dolayısıyla psikolojik kavramlar üzerine değinilerini yayımlanabilir bir biçimde düzenleme girişimlerinin vardığı son noktayı temsil eder.

Ne var ki bu işin tamamlanışını temsil etmez: Elizabeth Anscombe'a Dublin'de söylediği gibi, Wittgenstein bu yeni seçmeyi *Felsefi Soruşturmalar*'ın I. Kısmını düzeltmekte kullanacağı malzeme olarak görüyordu. Wittgenstein düzeltme işini kendisi tamamlamadığı için, bugün elimizdeki kitap, ikinci "kısmı" birinci kısmının düzenlenmesinde kullanılacak malzeme olarak tasarlanmış, tatmin edici olmaktan uzak iki kısımlı bir yapıdadır. Dahası, başta "ikinci kısım" olarak tasarlanan çalışma –matematiksel kavramların çözümlenmesi– kitapta hiç yer almamaktadır. Wittgenstein'ın kitabının yapısı konusundaki olağanüstü titizliği ironik bir sonuç vermiş, kitap başta düşündüğü halinden çok farklı bir biçimde yayımlanmıştır.

Bu yeni daktilo edilmiş metnin en uzun bölümü, görünüş-görme sorunlarıyla ilgilidir ve Wittgenstein'ın önceki üç yıl içinde bu konuda yaptığı, yukarıda tartıştığımız çalışmaların damıtılmış halidir. Bu bölüm (yayımlanmış kitapta otuzaltı sayfa), daktilo edilmiş bütün metnin yaklaşık olarak yarısını oluşturur. Ne var ki Wittgenstein, Rhees'e, kendisini özellikle tatmin eden bölümün "Moore Paradoksu"yla ilgili bölüm (X. Bölüm) olduğunu söylemiştir. Wittgenstein, söylediğine göre, bu paradoks üzerine yazdığı pek çok şeyi bu görece kısa (basılı üç sayfa) bölüme sığdırmış olmaktan memnundu.

"Moore Paradoksu," bir önerme dile getirerek sonra ona inanmadığını söyleme saçmalığına Wittgenstein'ın verdiği addır – örneğin:

"Bu odada bir yangın var, ama ben buna inanmıyorum." "Moore Paradoksu" belki yanıltıcı bir addır: Wittgenstein, büyük bir olasılıkla hatalı olarak, bu saçmalık tipini Moore'un keşfettiğine inanıyordu. (Hatta bir keresinde Malcolm'a, Moore'un bütün çalışmaları arasında kendisini gerçekten etkileyen tek çalışmanın bu keşif olduğunu söylemiştir.) Wittgenstein'ın bu Paradoksa gösterdiği ilgi, böyle bir bildirimde bulunan insanların normalde kendi kendileriyle çeliştiklerini söyleyeceğimiz halde, bildirimin formal olarak çelişki olmamasından kaynaklanıyordu. Yani iki bildirim "Bu odada bir yangın var" ile "RM bu odada bir yangın olduğuna inanmıyor" birbiriyle çelişmez.

Wittgenstein bu Paradoksa ilk kez 1944'te Moore'un Ahlaki Bilimler Kulübüne sunduğu bir makalede rastladı. Hemen Moore'a yazarak bu "keşfini" yayımlaması için üsteledi ve bu paradoksu niçin bu kadar önemli bulduğunu açıkladı:

Önesürümün *mantığı* üzerine bir şey söyledin. Yani: "Diyelim ki: durum p, ama ben durumun p olduğuna inanmıyorum" demek anlamlıdır, oysa "Durum Ben–p, ama ben durumun p olduğuna inanmıyorum" demek anlamsızdır. Bu *önesürüm* hesaba katılmamalıdır ve "sağduyu"yla hesaba katılmaz, tıpkı bir çelişki durumunda olduğu gibi. Ve bu tam da mantığın mantıkçıların sandığı kadar basit olmadığını gösterir. Özellikle de: çelişkinin sanıldığı gibi *benzersiz* bir şey olmadığını gösterir. Çelişki, *yalnızca* kabul edilmeyecek mantıksal form değildir ve belli koşullarda kabul edilebilir. Bana öyle geliyor ki, makalenin başlıca erdemi bunu göstermek.

Ne var ki Moore durumu böyle görmüyordu. Moore, Paradoksun, formal çelişki halinde ortaya çıkmadığına göre, mantıksal değil psikolojik sebeplerle saçmalık olduğunu söyleme eğilimindeydi. Wittgenstein bunu şiddetle reddetti:

Birine "Yandaki odada yangın var mı?" diye sorarsam, o da bana "olduğuna

inanıyorum" diye cevap verirse, şöyle söyleyemem: "Konu dışına çıkma! Sana yangını sordum, zihin durumunu değil!" [LW'den GEM'ye, Ekim 1944]

Wittgenstein'a göre, neyi söylemenin anlamlı neyi söylemenin anlamsız olduğuna ilişkin her araştırma mantığın bir parçasıydı ve bu anlamda "mantığın mantıkçıların sandığı kadar basit olmadığına" dikkat çekmek kendi araştırmalarının başlıca ilgi noktalarından biriydi. Bu, Wittgenstein'ın sonraki çalışmalarında Bertrand Russell'ın erkenden fark ettiği boyuttu. 1930'da Trinity Koleji Kurulu'na verdiği raporda Wittgenstein'ın teorilerinin "yeni, çok orijinal ve kuşkusuz önemli" olduğunu söylerken bunu anlatmaya çalışıyordu: "Doğru olup olmadığını bilmiyorum. Basitlikten hoşlanan bir mantıkçı olarak, doğru olmadığını düşünmek isterim."

"Moore Paradoksu" Wittgenstein'ı ilgilendiriyordu çünkü: mantıkçının basitlik arzusuna karşıt olarak, dilimizin formlarının, formal mantık kategorilerinin onlar için hazırladığı çekmecelere biçimleri bozulmadan yerleştirilemeyeceğini gösteriyordu. "Yandaki odada yangın olduğuna inanıyorum" bildirimi, tereddütlü bir şekilde de olsa, yandaki odada yangın olduğunu belirtmekte kullanılır; bir zihin durumunu belirtmekte kullanılmaz. ("Tereddütlü bir önesürümü, bir tereddüt önesürümü gibi görmeyin.")[49] Bu durum onu şu bildirimlerden ayırır: "O zaman yandaki odada yangın olduğuna inanıyordum" ve "Yandaki odada yangın olduğuna inanıyor" – bunların ikisi de, normalde, ateş hakkında değil, insanların inançlarıyla ilgili bildirimler olarak görülür. Dilimizin mantığının bu özelliği, şu kullanışlı formu: "x, p'ye inanıyor/inanıyordu" kurup sonra da x ve p'ye hangi değerler verilirse verilsin bu formun değişmediğini düşünmemizi ya-

[49] *Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 276.

saklar: "Yandaki odada yangın olduğuna inanıyorum" bildirimi ile "Yandaki odada yangın olduğuna inanıyordum" bildirimi aynı türden değildir:

"Ancak, 'İnanmıştım,' elbette, 'İnanıyorum'un şimdide olması gibi aynı şeyi geçmiş zamanda söylemeli!" – Elbette √*1*'in *1*'le bağıntıyı anlatması gibi √*-1* de *-1*'le bağıntıyı anlatmalıdır! Bu hiç bir şey ifade etmez. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 272]

Eğer √x formunu x'e hangi değer verilirse verilsin tek bir anlama sahip sayarsak, √-1 bizi içinden çıkılmaz bir karışıklığa sürükler. Çünkü sıradan çarpım kurallarımıza göre, eksi birin karekökü ne pozitif ne de negatif bir sayı olabilir, oysa "tam sayılar" alanında olabileceği başka bir şey yoktur. Ama yine de √-1'in bir kullanımı vardır: saf ve uygulamalı matematiğin birçok önemli dalında vazgeçilmez bir kavramdır. Ama ona bir anlam vermek için, "çarpma," "karekök," hatta "sayı"nın farklı anlamlarını oluşturmak gerekli görülmüştür. Öyle ki, eksi birin karekökünün gerçek sayı değil de i, yani bir "imgesel sayı" (ya da bazen dendiği gibi, "operatör") olduğu söylenir. Bu yeni çerçevede, $i^2 = -1$ ve eksi birin karekökü kavramı, hiçbir sorun çıkarmamakla kalmaz, bütün bir "Karmaşık Sayılar" Teorisinin temelini oluşturur. Wittgenstein'ın eksi birin kareköküne ilgisi, "Moore Paradoksu"na gösterdiği ilgiyle aynı sebebe dayanır: yüzeysel form benzerliklerinin çok önemli anlam farklarını gizliyor olabileceğini gösterir.

Bu fikir, Wittgenstein'ın kitabının ana temalarından biridir ve Drury'ye söylediği gibi Kent Earl'ünün "Size farklılıkları öğreteceğim" sözünü motto olarak kullanmayı düşünmesini haklı çıkarır. Bu durum özellikle *Felsefi Soruşturmalar*'ın II. Kısmındaki psikolojik kavram çözümlemelerinde belirgindir. Wittgenstein, tıpkı mantığın man-

tıkçıların düşündüğü kadar basit olmadığını göstermek istediği gibi, psikolojik kavramların ve bunların içinde kullanıldığı tümcelerin de felsefeci ve psikologların olmasını istedikleri kadar aynı olmadığını göstermek ister. Her iki durumda da amacı, "genelleme arzusu"nun gücünü kırmaktır – insanları düşünmeye başlamadan önce bakmaya teşvik etmektir.

Örneğin " 'Korkuyorum' tümcesi ne anlama gelir?" sorusunun, bu tümcenin kullanılabileceği bütün durumları kapsayacak tek bir cevabı yoktur. Çünkü eksi birin karekökü örneğinde olduğu gibi, çeşitli kullanımlar arasındaki benzerlikler kadar farklar da önemli olabilir:

Burada her türlü şeyi düşünebiliriz, örneğin:

"Hayır, hayır! Korkuyorum!"

"Korkuyorum. Bunu size üzülerek itiraf etmek zorundayım."

"Hâlâ biraz korkuyorum, ama önceki kadar değil."

"Kendime itiraf etmesem de aslında korkuyorum."

"Kendime her türlü korkuyla işkence ediyorum."

"Korkarım, şimdi tam da korkusuz olmam gereken an!"

Bu tümcelerin her birine özel bir ses tonu ve farklı bir bağlam uygundur. Sanki bizden çok daha kesin olarak düşünmüş ve bizim yalnızca bir sözcük kullandığımız yerde farklı sözcükler kullanmış insanlar düşünmek olanaklıdır. [*a.g.e.*, s. 270]

Belli bir durumda "Korkuyorum"un ne anlama geldiğini anlamak için, söylendiği ses tonunu ve bağlamı hesaba katmak gerekir. Burada genel bir korku teorisinin (hele ki genel bir dil teorisinin) yararlı olacağını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. İnsanların yüzlerine, seslerine ve durumlarına karşı keskin ve dikkatli bir duyarlılık çok daha yerinde olur. Böylesi bir duyarlılık ancak deneyim yoluyla kaza-

nılabilir – çevremizdeki insanları dikkatle gözleyip dinleyerek. Bir keresinde Wittgenstein ve Drury, Irlanda'nın batısında dolaşırken, bir kulübenin önünde beş yaşında bir kız çocuğu gördüler. "Drury, şu çocuğun yüzündeki ifadeye bak," dedi Wittgenstein ve ekledi: "İnsanların yüzüne yeterince dikkat etmiyorsun. Bu bir kusur; düzeltmeye çalışman gerekir."[50] Bu, Wittgenstein'ın kendi psikoloji felsefesinde cisimleşmiş bir tavsiyedir: "İçsel sürecin dışsal ölçütlere gereksinimi vardır." Ama bu dışsal ölçütlerin de dikkatle gözlenmeye gereksinimi vardır.

"İçsel" olan bizden gizlenmiş değildir. Birinin dışsal davranışlarını gözlemlemek –eğer bunları anlıyorsak– onun zihin durumunu gözlemlemektir. Bu az çok ince bir anlayış gerektirebilir. Temel bir düzeyde: "Açıkça belli bir nedenle acı içinde kıvranan birini görürsem şöyle düşünmem: ne olursa olsun, duyguları benden gizli."[51] Ama daha derin bir düzeyde, bazı insanlar, hatta baştan başa kültürler, bizim için her zaman bir muamma olarak kalır:

Birinin belli insanların içinden ne geçtiğini asla bilemeyeceğini hissedebilecek olması yaklaşımımız açısından önemlidir. Bu insanları hiçbir zaman anlamayacaktır. (Avrupalıların gözünde İngiliz kadınları.) [*Kültür ve Değer*, s. 74]

Bunun nedeni, "ölçüsüz önemdeki kanıt"ı, "bakış, jest ve ton incelikleri"ni yorumlamak için gerekli deneyim ortaklığının eksik olmasıdır. Bu fikir, Wittgenstein'ın en çarpıcı aforizmalarından birinde şöyle özetlenmiştir: "Eğer bir aslan konuşabilseydi onu anlayamazdık."[52]

---

[50] *Hatıralar*, s. 126.

[51] *Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 317.

[52] *Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 317.

Teori yapmanın sonucu olan soyutlamalar, genellemeler, yasalar ve ilkeler, Wittgenstein'a göre, bu "ölçüsüz önemdeki kanıt"ı daha iyi anlama çabalarımıza olsa olsa engel olabilir. Peki, teori olmadan anlayışımızı nasıl iyileştirebiliriz, içgörümüzü nasıl derinleştirebiliriz?

İnsanları anlamakla ilgili olarak yapılması en güç ve en önemli ayrımlardan birini örnek alalım: sahici bir duygu ifadesi ile sahte bir duygu ifadesi arasındaki ayrım:

Duygu ifadelerinin sahiciliği konusunda "uzman yargısı" diye bir şey var mıdır? – Burada bile yargısı "daha iyi" olanlar ve yargısı "daha kötü" olanlar vardır.

İnsan üzerine bilgisi daha iyi olanların yargısından genellikle daha doğru teşhisler çıkacaktır.

Bu bilgi öğrenilebilir mi? Evet; kimileri öğrenebilir. Ama bu konuda ders alarak değil, "*deneyim*" yoluyla. – Başka biri bu konuda birine öğretmenlik yapabilir mi? Elbette. Zaman zaman ona doğru *ipucunu* verir. – Burada "öğrenme" ve "öğretme" böyledir. – Öğrenilen bir teknik değildir; doğru yargılar öğrenilir. Kurallar da vardır, ama bunlar bir dizge oluşturmaz ve ancak deneyimli insanlar bunları doğru uygulayabilir. Hesaplama kurallarının aksine. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 322]

Böyle bir öğretmenin örneği, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'indeki Peder Zosima figürü olabilir:

Zosima dede için herkes şöyle söylüyordu. Bunca yıldır ona içini dökmeye, öğüt almaya, yaralarına merhem olacak bir sözcük işitmeye gelen sürüyle ziyaretçinin anlattıklarını dinleyip, edilen itirafları, anlatılan dertleri, düşünceleri benliğine öylesine sindirmişti ki, sonunda güçlü bir sezinleme yeteneği edinmişti; öyle ki, karşısına çıkan hiç tanımadığı bir ziyaretçinin niçin geldiğini, ne istediğini, hatta ne çeşit bir acı çektiğini hemen sezinliyordu. [Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 50]

Dostoyevski burada Peder Zosima'yı betimlerken, Wittgenstein'ın psikolojik içgörü idealini betimlemektedir. Drury, Wittgenstein'ın ısrarıyla *Karamazov Kardeşler*'i okuduktan sonra, Zosima figürünü çok etkileyici bulduğunu söylemişti. "Evet," diye cevap verdi Wittgenstein: "doğrudan başka insanların ruhunu görebilen ve onlara öğütler veren böyle insanlar gerçekten yaşamıştır."[53]

Wittgenstein, kendimizi ve başkalarını anlamamız konusunda, böyle insanların bize öğretebileceklerinin, modern psikoloji "bilim"inin deneysel yöntemlerinin öğretebileceklerinden daha fazla olduğunu düşünüyordu. Bunun nedeni, bu bilimin henüz gelişmemiş olması değil, kullandığı yöntemlerin amaca uygun olmamasıydı:

Psikolojinin kafa karışıklığı ve kısırlığı, ona "genç bir bilim" denerek açıklanamaz; onun durumu, örneğin erken dönemlerindeki fiziğin durumuyla karşılaştırılamaz. (Matematiğin bazı dallarıyla karşılaştırılabilir. Küme Teorisi.) Çünkü psikolojide deneysel yöntemler ve *kavramsal karışıklık* vardır. (Başka durumda da kavramsal karışıklık ve kanıtlama yöntemlerinin olması gibi.) Deneysel yöntemin varlığı, bizi rahatsız eden sorunları çözme aracına sahip olduğumuzu düşündürür; oysa sorun ve yöntem birbirinin yanından geçip gider.

Felsefi Soruşturmalar'ın ikinci bölümü, Wittgenstein'ın kitabının ikinci cildinin neyi içereceğine dair bir göndermeyle sona erer:

Bir soruşturma, bizim psikoloji soruşturmamızla tamamen analojik olan matematik dolayısıyla olanaklıdır. Diğeri ne kadar psikolojik bir soruşturmaysa bu da o kadar matematiksel bir soruşturmadır. Hesaplamalar içermez, böylece de örneğin mantıksal değildir. "Matematiğin temelleri" üzerine bir soruşturma adını hak edebilir. [*Felsefi Soruşturmalar*, II, s. 325]

---

[53] *Hatıralar*, s. 108.

Bu metni dikte ettikten sonra Wittgenstein, 12 Temmuzda, Birleşik Devletler'e yola çıkmadan önce son haftasını Ben Richards'la geçirmek üzere Uxbridge'e gitti. Ömrünün geri kalan iki yılında, felsefe yazmaya devam etmekle birlikte, kitabını başta amaçladığı gibi düzenlemek için başka hiçbir girişimde bulunmadı. Bu yüzden *Felsefi Soruşturmalar*, Wittgenstein'ın 1949 yazında bıraktığı az çok geçici haliyle bize ulaştı.

26. HİÇBİR TOPLULUĞA AİT OLMAYAN BİR YURTTAŞ

Wittgenstein'ın hayatının son iki yılı sanki bir sonsözmüşçesine yaşandı. Tamamlanmamış olsa da eserini yayıma hazırlama işi –en azından onun için– sona ermişti. Artık kitabının –yaklaşık yirmi yıl boyunca hayatının merkezi olan çalışmanın– o hayattayken yayımlanmayacağını kabul etmişti. Kitabı yayıma hazırlama ve Wittgenstein'dan öldükten sonra yayımlanmasını sağlama işi başkalarının eline kalmıştı. Ve başka açılardan da diğer insanlara, Birinci Dünya Savaşı öncesinden beri olmadığı şekilde bağımlıydı. Geliri, kendine ait bir evi yoktu ve daha önceleri hasretini çektiği yalnızlık ve müthiş bağımsızlıktan pek haz etmiyordu. Son iki yılını arkadaş ve öğrencilerinin misafiri olarak –Ithaca'da Malcolm'la, Cambridge von Wright'la ve Oxford'da Elizabeth Anscombe'la– geçirmişti.

Ama başkalarıyla birlikte yaşama güdüsü esasen maddi nedenlerden kaynaklanmıyordu. Gerçekten de başkalarıyla yaşamasını gerektirecek parasal bir yoksunluğa sahip değildi: daha önce Malcolm'a söylediği gibi, Cambridge'deki maaşından biriktirdiği, iki yıl daha yetecek parası vardı. Başkalarıyla birlikte yaşama ihtiyacı kısmen duygusal, kısmen fiziksel (gitgide hastalanıyordu ve ilgiye muhtaçtı) kısmen de entelektüel bir ihtiyaçtı. Yaşadığı sürece bir filozof olarak yaşamak istemişti ve artık, çoğu zaman yalnız yaşayıp yazmaya halinin olmadığını hissetmesine karşın, felsefe tartışabilecek halde olduğunu hissediyordu. Bu nedenle felsefi düşüncesi için itici gücün, şimdiye

dek olduğundan çok daha büyük ölçüde başkalarının düşünce ve sorunları tarafından sağlandığını görüyoruz. Hayatının son iki yılında yazdığı eser, doğal olarak birçok açıdan *Soruşturmalar*'ın bir parçası olsa, başka bir açıdan *Soruşturmalar*'dan bir hayli farklıdır; diğer insanların sorunlarının çözümüne çok daha fazla eğilir. Daha önce bizzat bütün eserlerine atfettiği niteliği –başkalarının eserlerini açıklığa kavuşturma niteliği– taşır ve faydalı olması amacı gözetilerek diğer eserlerinden çok daha bilinçli bir şekilde yazılmıştır. Sanki ona ev sahipliği yapanların misafirperverliğini, sahip olduğu en değerli şeyi – felsefi yeteneğini– onların hizmetine sunarak ödüllendirmek istemiştir.

Birleşik Devletlere gitmeden önce Malcolm'la yaptığı yazışmalarda Wittgenstein defalarca, Ithaca'ya geldiğinde Malcolm'a felsefi açıdan faydalı olup olamayacağı sorusuna dönüyordu. "Zihnim yorgun & bitkin" diye yazmıştı Nisan ayında. "Eğer burada tartışacak biri olsa sanırım felsefe tartışabilirdim, ama tek başıma buna yoğunlaşamıyorum."[1] İki ay sonra şöyle yazmıştı: "*Tamamen* alık & ahmak olsaydım da misafirperverliğini bana sunacağını *biliyorum*, ama evinde sadece ölü bir ağırlık olmak istemiyorum. Böylesi bir nezakete hiç olmazsa *birazcık* karşılık verebileceğimi hissetmek istiyorum."[2]

21 Temmuz 1949'da denize açıldı, *Queen Mary*'yle Atlantik'i geçecekti. "Anemim neredeyse tedavi edildi," diye yazmıştı yola çıkmadan önce, Malcolm'un onu karşılamasının gerekmediğinde ısrar ederek: "Belki filmlerdeki gibi gemide tanışacağım & bana yardım edecek gü-

[1] LW'den NM'ye, 1.4.49.

[2] LW'den NM'ye, 4.6.49.

zel bir kız bulurum."[3] Fakat Malcolm onu karşılamak için oradaydı ve onu açıkça zinde ve güçlü bir halde "rampayı sırtında bir çanta, bir elinde ağır bir valiz diğer elinde bastonla uzun adımlar atarak inerken" görünce şaşırmıştı.

Malcolmlara göre, en azından bazı açılardan, çok şey talep etmeyen bir misafirdi. Bütün öğünlerde ekmek ve peynir yemekte ısrar etmiş ve her zaman aynı olduğu sürece ne yediğini çok umursamadığını açıklamıştı.

Malcolmlar Ithaca civarındaki yerleşim bölgesinin dışında, Cayuga Tepeleri sınırının hemen kenarında yaşıyordu ve Wittgenstein yakınlardaki kırsal bölgede sık sık uzun yürüyüşler yapıyordu. Bölgedeki alışılmadık bitki örtüsüne büyük ilgi gösteriyordu. Malcolm'un Cornell'in Üniversitesi'nden meslektaşı olan Stuart Brown en azından bir keresinde bu alışılmamışlığın şaşkınlıkla karışık bir inançsızlığa yol açtığını hatırlıyor:

Genelde arabayla eve bırakma önerisini kabul etmezdi. Ama yağmurlu bir öğleden sonra durup onu Malcolmlara bırakmayı önerdim. Sevinçle kabul etti ve arabaya bindikten sonra bana topladığı bir bitkinin tohum zarflarını göstererek, adını sordu. "Süt-otu" dedim ve ota adını veren beyaz gövdeye işaret ettim. Daha sonra benden bitkinin çiçeklerini tarif etmemi istedi. Bunda öylesine sefil bir şekilde başarısız oldum ki, en sonunda arabayı bir tarlanın yanında durdurdum, dışarı çıktım ve ona bazıları çiçek açmış bazıları da üzerinde tohumlar barındıran biraz daha bitki topladım. Huşu içinde bir çiçeklere bir tohum zarflarına, bir tohum zarflarına bir çiçeklere baktı. Aniden hepsini ezip buruşturdu, arabanın zeminine attı ve ayağıyla çiğnedi. "İmkânsız!" dedi. [Stuart Brown; McHale, *a.e.*, s. 78'de alıntılanmıştır]

---

[3] LW'den NM'ye, 7.7.49.

Brown, Wittgenstein'ın Cornell'de tartışmalar yaptığı bir grup felsefeciden biriydi. Diğer felsefeciler Max Black, Willis Doney, John Nelson ve Oets Bouwsma'ydı. "Burada eski işimi yapıyorum," demişti Roy Fouracre'ye yazdığı bir mektupta.[†] Sık sık Fouracre'yi düşündüğünü söylüyordu – "çünkü sık sık eski işimi Guy's ya da bu tip başka bir yerde sürdürebileceğimi düşündüm & şimdi öylesine yaşlı bir felçliyim ki dispanser laboratuvarında yaptığım işi mümkün değil yapamam."[4] Malcolm'a da hayatının geri kalanında ne yapacağına dair kaygısını ifade etmişti: "Bir insan dünyada sadece tek bir şeye –yani belli bir yeteneğe– sahipse, bu yeteneği kaybetmeye başladığında ne yapabilir?"

Bu arada Cornell'de bu yetenek çok rağbet görüyor ve takdir ediliyordu. Wittgenstein, Malcolm'la birlikte şaşırtıcı derecede çok seminer ve tartışmaya katılmıştı. Düzenli olarak Brown, Bouwsma ve Black'le çeşitli felsefi konuları tartıştıkları toplantılara, Doney'le *Tractatus*'u okumak için seminerlere ve Bouwsma'yla Frege'nin "On Sense and Reference"ını tartışmak için buluşmalara katılıyordu. Ayrıca Nelson ve Doney'le belleğe dair bir sorunu tartışmak için buluşmuştu, Nelson bu olayı "muhtemelen hayatımda geçirdiğim felsefi açıdan en zorlu iki saat" diye hatırlıyor:

Soruşturmasının amansızca derinlemesine ve sıkıştırması altında kafam ne-

---

† Fouracre, Şubat 1947'de nihayetinde Sumatra'dan dönmüştü ve o tarihten Wittgenstein'ın ölümüne kadar ikisi arkadaşlıklarını sürdürmüş ve hem Londra hem de Cambridge'de düzenli olarak görüşmüşlerdi. Wittgenstein ne zaman uzakta olsa Fouracre'ye, Fouracre askerdeyken olduğu gibi düzenli olarak yazıyordu. Ithaca'nın yanı sıra Dublin, Viyana ve Oxford'dan yazılmış mektuplar da duruyor.

4 LW'den RF'ye, 28.7.49.

redeyse patlamaya hazır gibiydi... Hiç soluklanma arası yoktu – zorlaştığında konudan hiç kaytarılmadı. Tartışmayı bitirdiğimizde tamamen tükenmiştim. [*a.g.e.*, s. 80'de alıntılanmıştır]

Nelson'unkiler tipik tepkilerdi. Bu toplantıların konuları genellikle başkaları tarafından önerilse de, tartışmalara hep, katılımcılardan alışık olmadıkları bir yoğunlaşma ve hararetli ilgi düzeyi talep eden Wittgenstein damgasını vuruyordu. Böyle bir tartışmadan sonra Bouwsma, Wittgenstein'a bu tip akşamların onu uykusundan edip etmediğini sormuş, o da etmediğini söylemiş. "Ama sonra" diye hatırlıyor Bouwsma:

... bütün ciddiyetiyle ve böyle bir durumda Dostoyevski'nin takınacağı türden bir tebessüm takınarak şunu ekledi: "Hayır, ama biliyor musun, keçileri kaçırabileceğimi düşünüyorum." [Bouwsma'nın Wittgenstein'la sohbetlerine dair notvları halihazırda basılmıştır; bkz. *Wittgenstein Söyleşileri 1949-1951* (*Wittgenstein Conversations 1949-1951*), s. 9]

Malcolm'dan sonra Bouwsma, Wittgenstein'ın en çok vakit geçirdiği kişiydi. Anlaşılan o ki, Wittgenstein onda bir tartışma arkadaşında mutlaka olması gerektiğini düşündüğü ciddiyeti görmüştü. Diğerlerinin aksine Bouwsma, Wittgenstein'la aynı yaştaydı. Nebraska Üniversitesi'nde Malcolm'un hocası olmuştu ve Malcolm, Bouwsma'nın G. E. Moore'la çalışmak üzere Cambridge'e gitmeye teşvik ettiği birçok öğrenciden biriydi. Bouwsma, G. E. Moore'un çalışmalarından bizzat derinlemesine etkilenmiş, Moore'un idealizmi çürütüşlerinin etkisi altında Hegelciliğinden vazgeçmişti. Daha sonra Moore'un bir diğer öğrencisi, Alice Ambrose aracılığıyla Wittgenstein'ın *Mavi Kitap*'ıyla tanışmış ve kitap üzerinde dikkatli bir biçimde çalışmıştı.

Malcolm'un evinde yanlarında başkaları da varken birkaç kez görüştükten sonra Wittgenstein, Bouswma'yla baş başa bir görüşme

ayarlamıştı. Yukarıda alıntılanan sohbeti o zaman yapmışlardı. Wittgenstein, Bouswma'yı görmeye esasen ona tartışmalarının "herhangi bir faydası" olup olmadığını sormak için gitmişti – Bouwsma bundan bir şey almış mıydı? "Ben çok yararsız bir insanım," demişti ona. "Sohbet iyi değildi. Entelektüel açıdan, olmuş olabilir, ama mesele bu değil... Yararsızlığım, yararsızlığım." Cambridge'deki görevinden istifa etmesinin nedenleri üzerine Bouwsma'yla konuşmuştu:

Birincisi kitabımı bitirmek istiyordum... İkincisi niye öğretmeliydim? X kişisinin beni dinlemesinin ona ne faydası var? Sadece düşünen insan bundan faydalı bir şey alabilir.

"Belli bir saplantısı olan ve ciddi olan" birkaç öğrencinin istisna olduğunu belirtmişti. Ama çoğu ona zeki olduğu için geliyordu "evet ben zekiyim, ama bunun ne önemi var."

Önemli olan öğretisinin iyi bir etkisinin olmasıydı ve bu anlamda onu en çok memnun eden öğrenciler profesyonel felsefeci olmamış olanlardı – örneğin Drury ve Smythies ve matematikçi olanlar. Profesyonel felsefe içersinde öğretisinin yarardan çok zarara yol açtığını düşünüyordu. Bunu Freud'un insanları şarap gibi sarhoş eden öğretileriyse karşılaştırıyordu. Öğretiyi ayık kafayla nasıl kullanacaklarını bilmiyorlardı. "Anlıyor musun?" diye sormuştu. "Ah, evet," diye yanıtlamıştı Bouwsma. "Sadece bir formül bulmuşlardı." "Kesinlikle."[5]

O akşam Bouwsma Wittgenstein'ı arabasıyla kasabayı yukarıdan gören tepenin en üst noktasına götürmüştü. Ay üstlerindeydi. "Eğer bunları ben planlamış olsaydım," demişti Wittgenstein, "güneşi asla yapmazdım."

---

[5] Bouwsma, *Wittgenstein Söyleşileri*.

Bak! Ne kadar güzel! Güneş ise fazla parlak ve fazla sıcak... Ve eğer sadece ay olsaydı okuma ve yazma diye bir şey olmazdı. [*a.g.e.*, s. 12]

Bahsi geçen diğer toplantı ve buluşmalara ek olarak Wittgenstein Malcolm'la birkaç hususi tartışma yapmıştı. Bunlara özel bir ilgi gösterilmelidir, çünkü Wittgenstein'ın hayatının son onsekiz ayında yazdığı eser için temel uyarıcı bu tartışmalar olmuştur.

Felsefi Soruşturmalar'ın her iki kısmının da kopyalarını yanında Ithaca'ya götürmüştü, böylece Malcolm'la birlikte baştan sona okuyabileceklerdi. Malcolm'a, kitap tam olarak bitmemiş olmasına karşın, artık ölmeden önce son düzeltmeleri yapabileceğini düşünmediğini söylemişti. Ve kitabı bitmemiş haliyle bir yayıncıya götürmek istemese de arkadaşlarının okumasını ve anlamasını istiyordu. Bu nedenle kitabı teksir makinesiyle çoğaltmayı ve gözden geçirilmesi gereken değinilerin yanına parantez içinde "Bu çok doğru değil" ya da "Bu şüpheli" gibi memnuniyetsizlik ifadeleri ekleyerek arkadaşlarına dağıtmayı düşünmüştü. Malcolm planı sevmemiş ve Wittgenstein'a bundan vazgeçmesini tavsiye etmişti; teksir kopyaların bu kadar önemli bir eser için uygun bir basım şekli olmadığını düşünüyordu.

Daha zaman alıcı bir alternatif, Wittgenstein'ın arkadaşlarının her birine kitabı paragraf paragraf okuması olacaktı. Görünüşe göre bu yönde bazı girişimlerde bulunmuştu. Ithaca'ya varmasından kısa bir süre sonra Malcolm'a kitabı baştan sona bu şekilde beraber okumayı önermişti – tıpkı 1946'da Cambridge'de yapmaya başladıkları gibi. Fakat Malcolm bu yöntemi yine çok kısıtlayıcı bulmuş ve birkaç buluşmadan sonra proje bir kez daha rafa kaldırılmıştı. Bunun yerine Malcolm'un kendi çalışmasıyla daha yakından ilişkili felsefi bir konu üzerine bir dizi tartışmaya başlamışlardı.

Bu tartışmaların konusu Moore'un "Dış Dünyanın Kanıtı" ve "Sağduyunun Savunusu" başlıklı makalelerinde felsefi şüpheciliği çürütme girişimiydi. Şüphecilik dış dünyaya dair hiçbir şeyin, hatta dışsallığın bile kesin olarak bilinemeyeceğini öne sürer. Moore'un "Dış Dünyanın Kanıtı" en azından bazı dış nesnelerin var olduğunun kesin olarak gösterilebileceğini kanıtlama yönünde bir girişimle açılır ve Moore o ünlü "kendi ellerinin varlığı" örneğini ele alır:

> Şimdi, örneğin iki insan elinin var olduğunu kanıtlayabilirim. Nasıl mı? İki elimi yukarı kaldırıp, sağ elimle bir hareket yaparken "İşte bir el" diyerek ve sol elimle bir hareket yaparken "ve işte diğeri" diye ekleyerek. [Moore, "Dış Dünyanın Kanıtı," *Felsefi Makaleler*, s. 146]

"Sağduyunun Savunusu"nda Moore hepsinin doğru olduğunu kesin olarak bildiğini iddia ettiği bir sağduyuya dayalı inançlar listesi sunar: Moore'un bedeni olan bir beden vardır; bu beden varoluşu süresince dünyanın yüzeyinden çok uzaklaşmamıştır; bu dünya Moore doğmadan uzun yıllar önce varolmuştur.

Wittgenstein'ın ziyaretinden kısa süre önce Malcolm, Moore'u bu bilgi iddialarında "bilmek" fiilini yanlış şekilde kullandığı için eleştiren bir makale yayımlamıştı. Bir eli yukarı kaldırıp "bunun bir el olduğunu kesin olarak biliyorum" demek ya da bir ağaca işaret edip "bunun bir ağaç olduğunu kesin olarak biliyorum" demek, diye iddia etmişti Malcolm, "bilmek"in anlamsız bir kullanımıdır. Moore, Malcolm'a yazdığı mektupta kendi "bilmek" kullanımını hararetle savunmuştu ve şimdi Malcolm Wittgenstein'ın bu konudaki görüşünü öğrenme fırsatına sahipti; bu fırsatı boşa harcamamaya kararlıydı.

Malcolm'la yaptığı sohbette Wittgenstein şu hususta ısrar etmişti: "Bir ifade sadece hayatın akışı içersinde anlamlıdır." Dolayısıyla Moore'un bildirimlerinin anlamsız olup olmadığı bunların anlamlı bir

şekilde kullanılabileceği bir durum düşünüp düşünemeyeceğimize bağlıdır: "Bir tümceyi anlamak kullanımlarından birine hazırlıklı olmak demektir. Eğer bunun için hiçbir kullanım düşünemiyorsak o zaman bunu hiç anlamayız."[6] Bu nedenle:

Moore'un "bunun bir ağaç olduğunu biliyorum" bildiriminin dilin yanlış bir kullanımı olduğunu söylemek yerine bunun açık bir anlamının olmadığını ve Moore'un kendisinin de bunu nasıl kullandığını bilmediğini söylemek daha iyi... Buna olağan bir kullanım yüklemediğini bile açıkça göremiyor. [Malcolm, *a.e.*, s. 72]

Wittgenstein, Moore'un bazı bildirimleri için diğer bildirimleri için olduğundan daha kolay bir şekilde olağan kullanımlar düşünebileceğimizi düşünüyordu: " 'Bunun bir el olduğunu biliyorum' için olağan kullanımlar düşünmek zor değil; 'Dünyanın uzun yıllardır var olduğunu biliyorum' için bunu yapmak daha zor."[7]

Moore elbette bildirimlerini "olağan" bir şekilde kullanmıyordu; bunları felsefi bir tespit yapmak için kullanıyordu. Okurlarını iki eli olduğu konusunda bilgilendirmiyordu; felsefi şüpheciliği çürütmeye çalışıyordu. Wittgenstein bu noktada Moore'un başarısız olduğunu gayet açık bir biçimde belirtiyordu:

Şüpheci felsefeciler "Bilmiyorsun" dediğinde ve Moore "Biliyorum" diye yanıt verdiğinde, bu yanıt eğer onları Moore'un herhangi bir şüphe duymadığı konusunda temin etmiyorsa, gayet faydasızdır. Ama konumuz bu değil. [Malcolm, *a.e.*, s. 73]

Wittgenstein şüpheciliğe dair *Tractatus*'ta özetle dile getirdiği gö-

---

[6] Malcolm, *a.e.*, s. 73.

[7] *A.g.e.*, s. 72.

rüşü muhafaza etmişti: "Şüphecilik, soru sorulamayan bir yerde şüphelenmeye kalkışınca, çürütülemez *değil*, açıkça saçmadır."[8] Moore'un "sağduyuya dayalı önermeler"inde felsefi açıdan ilgi çekici bir şeyler bulması bu şüphecilik görüşüyle bağlantılıdır. Bunlar "kesin bilgi"ye ilişkin örnekler olmaktan çok, şüphenin saçma olduğu durumların örnekleridir. Eğer Moore'un iki elini havaya kaldırdığından cidden şüphe edebilseydik, duyularımızın güvenilirliği de dahil herhangi bir şeyden şüphe etmemek için hiçbir neden olmazdı. Ve bu durumda şüphelerimizi ortaya attığımız ve yanıtladığımız çerçeve tamamıyla çökerdi: "Bazı önermeler benim 'referans çerçeveme' dahildir. Eğer *bunlardan* vazgeçmek zorunda kalsaydım hiçbir şeyi *yargılayamazdım*."[9] Bir ağacın önünde otururken söylenen "Bu bir ağaçtır" bildirimi böyle bir önerme olabilirdi:

> Eğer ağaca doğru yürüseydim ve hiçbir şeye dokunamasaydım duyularım bana söylediği her şeye inancımı yitirebilirdim... Moore "Bir ağaç olduğunu biliyorum" demesinin nedeni, kısmen, eğer bunun bir ağaç *olmadığı* ortaya çıkarsa "vazgeçmek" zorunda kalacağı yönündeki hissiydi. [Malcolm, *a.e.*, s. 71]

Bizim referans çerçevemize dahil olan bazı yargıların (bunlar arasında Moore'un bazı sağduyuya dayalı bildirimleri de bulunmaktadır) olduğu ve bunlardan anlamlı bir şekilde şüphe edilemeyeceği fikri Wittgenstein tarafından ABD'yi ziyaretini takiben hayatının son onsekiz ayında yazılan bir eserde geliştirilmişti.†

---

[8] *Tractatus*, 6.51.

[9] Malcolm, *a.e.*, s. 74.

† Bu eser *Kesinlik Üzerine* başlığıyla yayımlanmıştır.

Sonbahar döneminin başlangıcında Malcolm, Wittgenstein'ı Cornell Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunlarının toplantısına götürmüştü. Wittgenstein'ın orada bulunması John Nelson'ın hatırladığı kadarıyla muazzam bir etki yaratmıştı. "Tam toplantı başlamadan önce," diye yazıyor Nelson, "Malcolm koridorda belirdi, bize doğru yaklaşıyordu":

> Yanında koluna girmiş, ceket ve eski bir askeri pantolon giymiş çelimsiz, yaşlı bir adam vardı. Eğer zekâyla ışıldayan suratı olmasa onu Malcolm'un yolda bulduğu ve soğukta kalmasın diye getirmeye karar verdiği bir serseri sanabilirdiniz onu.
>
> ... Gass'a doğru eğildim ve "Bu Wittgenstein" diye fısıldadım. Gass şaka yaptığımı sandı ve "Dalga geçmeyi bırak" gibi bir şey söyledi. Daha sonra Malcolm ve Wittgenstein içeri girdi. [Gregory] Vlastos takdim edildi, bildirisini okudu ve kürsüden indi. Bu özel toplantıyı yöneten Black ayağa kalktı ve sağ tarafına döndü ve herkesi şaşırtacak biçimde ... Malcolm'un yanında getirdiği üstü başı dökük yaşlı adamı takdim etmek üzere olduğu açıklık kazandı. Daha sonra o afallatıcı sözler çıktı Black'in ağzından: "Rica etsem buyurur musunuz, Profesör Wittgenstein..." Black "Wittgenstein" dediğinde öğrencilerden ani bir iç çekme sesi yükseldi. Unutmayın: "Wittgenstein" *1949*'un felsefe dünyasında, özellikle de Cornell'de esrarengiz ve huşu uyandırıcı bir isimdi. Yükselen o iç çekme sesi tam da eğer Black "Rica etsem buyurur musunuz, Platon..." deseydi yükselecek türdendi. [McHale, *a.e.*, s. 79-80'de alıntılanmıştır]

Wittgenstein bu toplantıdan kısa bir süre sonra hasta düşmüş ve muayene için hastaneye yatırılmıştı. Ekimde İngiltere'ye dönmek için yerini şimdiden ayırtmıştı ve ameliyatın sonucunda ABD'de kalmak zorunda olmaktan aşırı derecede kaygılanıyordu. Kendisine Mining gibi kanser teşhisi konacağından ve hayatının geri kalanını yatalak geçireceğinden korkuyordu. Hastaneye gitmeden bir gün önce Malcolm'a bir cinnet anında şöyle demişti:

Amerika'da ölmek istemiyorum. Ben bir Avrupalıyım – Avrupa'da ölmek istiyorum... Gelmekle ne büyük aptallık etmişim. [Malcolm, *a.e.*, s. 77]

Neyse ki muayenede ciddi bir soruna rastlanmamış ve takip eden iki haftada İngiltere'ye planlandığı gibi geri dönmek için kendini yeterince toparlayıp, Ekim sonunda Londra'ya varmıştı. Asıl planı Cambridge'de von Wright'la birkaç gün geçirmek ve sonra Dublin'deki Ross's Oteline geri dönmekti. Fakat Londra'ya vardıktan kısa süre sonra yine hasta düşmüş ve 9 Kasıma kadar Cambridge'e gidecek gücü bulamamıştı; Cambridge ulaştıktan sonra bile Dublin'e gidip yolculuğu tamamlayamayacak kadar hastaydı.

Drury bir keresinde Wittgenstein'a eğer Cambridge'de doktora ihtiyacı olursa Dr. Edward Bevan'a başvurmasını söylemişti. Drury, Bevan'la savaş esnasında, orduda onunla aynı birimdeyken tanışmış ve yeteneğinden etkilenmişti. Şans eseri Bevan ayrıca von Wright'ın da aile doktoruydu. Bu nedenle Cambridge'e varmasından kısa süre sonra Wittgenstein, Dr. Bevan tarafından muayene edilmişti. Son teşhis 25 Kasımda kondu: prostat kanseri.

Wittgenstein kanser olduğunu öğrendiğinde kesinlikle şoka uğramamış, ancak bu konuda bir şeyler yapılabileceğini duyduğunda kesinlikle sarsılmıştı. Prostat kanseri hormon terapisine genellikle iyi yanıt verirdi, dolayısıyla Wittgenstein'a hemen östrojen reçete edildi. Hormonun yardımıyla altı yıl daha yaşamayı ümit edebileceği söylenmişti. "Hayatım bu şekilde uzatıldığı için üzgünüm" diye yazmıştı Rhees'e, "böylesi bir yarım-hayatı altı ay yaşamak bile çok gelir."[10]

Kanser olduğunu öğrendikten birkaç gün sonra Helene'e yazdığı mektupta Alleegasse'deki aile evinde kalmak için Viyana'ya gitmesinin

[10] LW'den RR'ye, 4.12.49.

uygun olup olmayacağını sormuştu. "Sağlığım çok kötü," demişti, "ve bu yüzden çalışamıyorum. Viyana'da huzur bulmayı ümit ediyorum... Alleegasse'deki eski odamı (tavan lambalı olanı) alabilirim, bu iyi olur."[11]

Helene'i onu kötü bir durumda bulacağı ve her günün belli bir kısmını yatakta geçirmek zorunda kalacağı konusunda uyarmasına karşın ona hastalığının gerçek doğasından hiç söz etmemişti. Kanser olduğunu ailesine bildirmemekte kararlıydı. Viyana'ya gitmeden önce Malcolm'a yazdığı mektupta hastalığından kimseyi haberdar etmemesini rica etmişti: "Bu benim için çok önemli, çünkü Yılbaşı için Viyana'ya gitmeyi & ailemi gerçek hastalığımdan haberdar etmemeyi planlıyorum."[12]

24 Aralıkta Viyana'ya uçtu ve Alleegasse'deki eski odasına yerleşti. Hermine hasta yatağında kanserden ölmek üzere olduğu ve Wittgenstein da aynı hastalığa tutulmuş bir insanın bariz solgunluğunu taşıdığı için ailesinin hastalığının gerçek doğasını tahmin etmemiş olması pek mümkün değil. Fakat Wittgenstein durumu gizleme çabalarını sürdürmüş ve von Wright üstü kapalı bir bir telgraf göndermişti: "VIYANA'YA VARDIM SAĞLIĞIM VE KEYFİM YERİNDE. ARKADAŞLARA BİLDİR."[13]

Oradaki ilk ayında Wittgenstein hiçbir şey yazmamıştı. Aile evinin son derece fevkalade bir biçimde sahip olduğu o konforlu yaşamı sürdürme lüksünü tanımıştı kendine. Alleegasse'de iyi besleniyor ve iyi bakılıyor ve hatta gönlü hoş tutuluyordu. "Şimdiye dek hiç konsere gitmedim," diye yazmıştı von Wright'a:

---

[11] LW'den Helene'ye, **28.11.49**; Nedo, *a.e.*, s. **337**'de alıntılanmıştır.

[12] LW'den NM'ye, **11.12.49**.

[13] LW'den GHvW'ye, **26.12.49**.

ama bir hayli müzik dinliyorum. Bir arkadaşım [Rudolf Koder] bana (çok güzel) piyano çalıyor ve kız kardeşlerimden biriyle piyano düetleri yapıyorlar. Geçen gün Scumann'ın iki yaylı kuartetini ve Mozart'ın dört el için yazılmış bir sonatını çaldılar. [LW'den GHvW'ye, 26.12.49]

"Çok mutluyum & *çok* iyi bakılıyorum," diye yazmıştı Dr. Bevan'a. Bevan ona Ben hakkında yazmış ve anlaşılan o ki Ben'in ürkekliği üzerine yorumda bulunmuştu. "O *ürkek* olmaktan çok," diye açıklamıştı Wittgenstein, "özellikle de *iyi* tanıdığı kişilerin önünde *çok* utangaç ve *çok* ezikti":

Barts'da işe girmesinin gerçekten de o kadar önemli olup olmadığını bilseydim keşke. Bunun önemli olduğunu düşünüyor gibi. Ama keşke Londra dışına çıkabilseydi! Barts'ın onun için iyi olmadığını düşünüyorum. Bununla yüzeysel, kendini beğenmiş ya da benzeri bir şey olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu *kastetmiyorum*. Orada hiçbir tehlike yok. Ama keşke kendini açabileceği daha basit & daha kibar insanlarla birlikte olabilseydi, aksi taktirde kendini gittikçe daha da geri çekecek.

Doktoruna göre Wittgenstein sağlık durumu konusunda çok da konuşmaya istekli değildi. Ancak (özellikle de bir Avusturya kışında – "-15 C°'yi gördük," demişti Bevan'a) bekleneceği üzere durumu tehlikeliydi:

Son zamanlarda mide sorunlarının eşlik ettiği biraz kötü bir gribe yakalandım; bir doktora gitmenin eşiğinde olduğumdan korkuyor & *bundan* çok endişe ediyordum, ama kendiliğinden geçti & yine neredeyse yeni doğmuş gibiyim. [LW'den Dr. Bevan'a, 7.2.50]

Elbette sadece felsefe yapabildiği sürece gerçekten "neredeyse yeni doğmuş" gibi hissedebiliyordu. 1948'de "Renkler bizi felsefe yapmaya teşvik eder. Belki de bu Goethe'nin renkler teorisine olan tutkusunu

açıklar," diye yazmıştı ve Ocak 1950'de Goethe'nin *Farbenlehre*'sini ("Renk Teorisi") tam da kendini felsefe yapmaya teşvik etmesi niyetiyle okumaya başladı.[14] "Kısmen sıkıcı ve itici, ama bazı açılardan aynı zamanda çok öğretici ve felsefi olarak ilgi çekici," demişti von Wright'a.[15] Başlıca iyi yanı diye belirtiyordu Malcolm'a, "beni düşünmem yönünde uyarıyor."

Düşünmenin yanı sıra nihayetinde onun yazması için de uyarıcı oldu. Goethe'nin *Farbenlehre*'sinden esinlenen yirmi değinilik küçük bir dizi ondan geriye kaldı. Büyük bir olasılıkla Wittgenstein'ın son Viyana ziyareti esnasında yazılmış olan bu değiniler *Renk Üzerine*'nin II. Kısmı olarak yayımlanmıştır.

Wittgenstein bu değinilerde Goethe'nin Renk Teorisini, daha önce Goethe'nin diğer bilimsel eserlerine yaptığı gibi, kendi felsefi soruşturmalarıyla bağlantılandırmıştı. Kendi teorisini Newton'un Optik Teorisi'nin başarılı bir çürütülüşü olarak gören Goethe'nin aksine Wittgenstein teorinin her neyle ilgileniyorsa olursa olsun fiziğe bir katkı olmadığından emindi. Bu daha çok *kavramsal* bir soruşturmaydı. Wittgenstein'ın bakış açısıyla bu durum teoriyi daha az değil, daha çok ilgi çekici kılmıştı:

> Bilimsel soruları ilgi çekici bulabilirim, ama beni asla gerçekten kıskaçlarına almıyorlar. Yalnızca kavramsal ve estetik sorular bunu yapıyor. Esasen bilimsel sorunların çözümüne karşı ilgisizim; ama diğer türden sorunlarınkine değil. [*Kültür ve Değer*, s. 79]

Goethe'nin çalışmaları kesinlikle, tıpkı bilimsel soruşturmalar gibi, dikkatli gözlemlere dayanır, ama bu gözlemler bizim açıklayıcı

---

[14] *Kültür ve Değer*, s. 66.

[15] LW'den GHvW'ye, 19.1.50.

yasalar oluşturmamızı sağlamaz. buna rağmen belli kavramlara açıklık kazandırmamızı sağlarlar. Örneğin şu önermeyi ele alalım: "Beyazla karıştırılması renkteki renkliliği ortadan kaldırır; ama sarıyla karıştırılması kaldırmaz." Ne tür bir önermedir bu?

Söylediğim gibi, bu bir fizik önermesi olamaz. Burada bir görüngübilime, bilimle mantık arası bir şeye inanma ayartısı çok kuvvetli. [*Renk Üzerine*, II, s. 3]

Bu bir fizik önermesi olamaz, çünkü tersi yanlış değil anlamsızdır. "Eğer biri bunun böyle olduğunu düşünmeseydi, bu, tam tersini tecrübe ettiğini değil, daha ziyade onu anlayamayacağımızı gösterirdi."[16] Dolayısıyla bu önermeyi (ve buna benzer diğerlerini) çözümlemek ister fiziksel ister görüngübilimsel olsun bir olguya açıklık kazandırmak değildir; bazı kavramlara ("renk," "renklilik," "beyaz" vb) açıklık kazandırmaktır. Bu nedenle:

Görüngübilimsel analiz (örneğin Goethe'nin düşüneceği gibi) kavramların analizidir ve fizikle ne uzlaşabilir ne de çelişebilir. [*a.g.e.*, s. 16]

11 Şubatta Hermine öldü. "Son 3 gün her an sonunun gelebileceğini bekliyorduk," diye yazmıştı Wittgenstein ertesi gün von Wright'a. "Ani ve sarsıcı değildi."[17]

Bu arada kendi sağlığı iyiye gitmeye devam etti ve Elizabeth Anscombe'la (kendisi Wittgenstein'ın eserini çevirmeye hazırlık olarak Almancasını geliştirmek için Viyana'daydı) haftada iki ya da üç kez buluşabilecek haldeydi. Anscombe felsefi çalışma yapma becerisini

[16] *Renk Üzerine*, II, s. 16.

[17] LW'den GHvW'ye, 12.2.50.

geri kazanma çabaları için onu daha da kamçılamıştı. Avusturya Üniversite Topluluğu'nun Alpbach'taki bir toplantısında Anscombe o zamanlar Viyana Üniversitesi'nde öğrenci olan Paul Feyerabend'le tanışmıştı. Ona Wittgenstein'ın eserinin elyazmalarını vermiş ve onunla görüş alışverişinde bulunmuştu. Feyerabend, üniversitede resmi müfredattan memnun olmayan öğrenciler tarafından kurulmuş gayri resmi bir felsefe kulübü olan Kraft Çevresi'ne üyeydi. Bu tam da Wittgenstein'ın kendini umumi olarak felsefe tartışmaya muktedir hissettiği türden gayri resmi bir topluluktu ve en nihayetinde katılmaya ikna edilmişti. Feyerabend şunları hatırlıyor:

> Karar vermek için uzun süre düşünen ve sonra da toplantıya bir saatten fazla geç gelen Wittgenstein coşkulu bir performans sergiledi ve bizim saygısız tavrımızı diğer her yerde karşılaştığı dalkavukça hayranlığa tercih etmiş gibi gözüküyordu. [Paul Feyerabend, *Science in a Free Society* (*Özgür Bir Toplumda Bilim*), s. 109]

Kraft Çevresi'ndeki bu toplantı büyük bir olasılıkla Viyana'dayken katıldığı tek umumi felsefeciler toplantısıydı. Buna karşın Anscombe'la yaptığı düzenli görüşmeler muhtemelen "onu felsefe yapmaya teşvik etmeye" yardımcı olmuştu. Goethe'nin renk teorisi üzerine yirmi değininin yanı sıra, Malcolm'la yaptığı sohbetlerin konusunu sürdüren altmışbeş değinilik bir dizi de vardır. Bunlar *Kesinlik Üzerine*'nin ilk altmışbeş değinisi olarak yayımlanmıştır. Bu değinilerde Wittgenstein, tıpkı "Moore Paradoksu" gibi Moore'un "Sağduyunun Savunusu"nun da mantığa yapılan bir katkı olduğu konusunda ısrar eder. Çünkü: "bir dil oyununu betimleyen her şey mantığın bir parçasıdır."[18]

[18] *Kesinlik Üzerine*, s. 56.

Buradaki düşünce çizgisi şaşırtıcı bir şekilde *Tractatus*'takini (Wittgenstein'ın daha sonra bizzat kabul ettiği üzere: *Kesinlik Üzerine*, s. 321) anımsatır. Ana fikir şudur: eğer bir önermenin tersi anlamlıysa, o zaman bu önerme ampirik bir hipotez olarak kabul edilebilir, çünkü doğruluğu ya da yanlışlığı şeylerin dünyadaki haline bağlıdır. Ama eğer bir önermenin tersi anlamlı değilse, o zaman önerme dünyayı değil, bizim kavramsal çerçevemizi betimliyor demektir; bu durumda, mantığın bir parçasıdır.

Dolayısıyla: "Fiziksel nesneler vardır" ampirik bir önerme değildir, çünkü tersi yanlış değil, kavranamazdır. Benzer şekilde, eğer Moore iki elini havaya kaldırırsa ve bizim tepkimiz "Moore'un elleri yok" demek olursa, bizim bildirimimiz yanlış değil, aklileştirilemez olarak görülmelidir. Ama eğer durum bundan ibaretse, o zaman bu "çerçeve önermeler" bir bilgi gövdesini değil, dünyayı anlama şeklimizi betimler. Bu durumda, Moore'un yaptığı gibi, bunların doğru olduğunu kesin olarak bildiğinizi iddia etmeniz bir anlam ifade etmez:

> Eğer "Ben şunu şunu biliyorum" gramatik bir önerme olarak kavranırsa, elbette "ben" önemli olamaz. Ve bu tam olarak "Bu durumda şüphe diye bir şey yok" ya da " 'Ben bilmiyorum' ifadesi bu durumda bir anlam ifade etmez" anlamına gelir. Ve elbette buradan "Ben biliyorum"un da bir anlam ifade etmediği sonucu çıkar. [*Kesinlik Üzerine*, s. 58]

Moore'a dair bu değiniler ve Goethe'ye dair değiniler arasında önemli bir paralellik söz konusudur. Her iki durumda da Wittgenstein'ın derdi deneysel önermeler gibi görünen şeylerin aslında, bizim deneyimimizi değil, deneyimimizin içinde betimlenebileceği çerçeveyi betimleyen gramatik önermeler olarak görülmesi gerektiğine işaret etmektir. Hem Moore hem de Goethe'ye dair tartışması, bazı

açılardan, *Soruşturmalar*'da dile getirilen genel bir doğrunun uygulanışıdır:

Eğer dilin bir iletişim aracı olması gerekiyorsa yalnızca tanımlarda değil aynı zamanda (bu kulağa tuhaf gelebilir ama) yargılarda da uzlaşma olmalıdır. Bu mantığı feshediyor gibi görünüyor, ama böyle yapmaz. [*Felsefi Soruşturmalar*, I, 242]

"Beyazla karıştırılması renkteki renkliliği ortadan kaldırır" ve "Dünya uzun zamandır vardır" gibi bildirimler böylesi yargılara örnektir. Bunları kabul etmek aslında mantığı ortadan kaldırmaz, ama örneğin Goethe'nin Renk Teorisi ve Moore'un "Sağduyunun Savunusu"na dair tartışmaları onun temel tartışmalarına dahil ederek mantığı bir hayli genişletir ve karmaşıklaştırır.

Viyana'da yazılan eser sadece bu tartışmaların başlangıcı niteliğindedir. Önceki yıl Dublin'de yazılan eserle karşılaştırıldığında sönük kalır. Diğer eserin özdeyişsel yoğunluğunu barındırmaz, Wittgenstein'ın en iyi eserinin ayırt edici niteliği olan şaşırtıcı derecede yaratıcı metaforları da içermez. Buna karşın sağlığına yavaş yavaş kavuştukça Wittgenstein'ın felsefi yazın kapasitesine de tekrar kavuştuğunu gösterir.

Wittgenstein Viyana'dan 23 Martta ayrıldı ve Londra'ya geri dönerek Rush Rhess'in eşi Jean'in Goldhurst Terrace'daki evinde bir hafta kaldı. Tekrar İngiltere'de olmak, diye yazmıştı, "çok üzücü."[19] İngiltere'deki düzen "berbat"tı. İnsanlar ölü gibiydi; bütün yaşam kıvılcımları sönmüştü.

4 Nisanda tekrar von Wright'ın Cambridge'deki evine taşındı, ora-

[19] Bkz. Elyazması 173, 24.3.50.

da kendisini Oxford Üniversitesi'nden gelen, 1950 yılında John Locke seminerlerini vermesine dair bir davet bekliyordu. Bunlar geleneksel olarak seçkin bir konuk profesör tarafından verilen, prestijli ve görece iyi maaşlı bir dizi yıllık seminerdi. Parasal karşılığın yüksekliğine (kendisine dersler için 200 sterlin teklif edilmişti) rağmen, aklını çelememişlerdi. 200'den fazla öğrenciden oluşan büyük bir dinleyici kitlesinin olacağı ve seminerler esnasında hiç tartışma yapılmayacağı söylenmişti. Başka hiçbir iki koşul ona daha itici gelemezdi. Malcolm'a şöyle demişti: "Büyük bir dinleyici kitlesine faydalı olacak resmi seminerler verebileceğimi düşünmüyorum."[20]

Wittgenstein'ın parasının yakında tükeneceğinden endişe duyan Malcolm onun adına Rockefeller Vakfı'na başvurmuştu. Wittgenstein'a vakfın bir yöneticisinin, Chadbourne Gilpatrick'in ilgisini ona bir araştırma bursu vermeye çekmeyi başardığını söylemişti. Acımasızca dürüst, kayda değer bir öz-değerlendirme, Wittgenstein'ın buna duyduğu minnettarlığı hafifletmişti. Elbette bursu kabul etmek için bazı sebepler vardı:

İstediğim yerde yaşayabilme, başkaları için yük ya da sıkıntı kaynağı olmama, doğam beni buna yönelttiği sürece felsefe yapma düşüncesi elbette hoşuma gidiyor.

"Ama," demişti Malcolm'a, Rockefeller Vakfı "bana dair bütün gerçeği bilmezse" parayı alamam:

Gerçek şu ki. a) *1949* Mart'ı başından beri devamı getirilmiş iyi bir çalışma yapamadım. b) Bu tarihten önce bile yılda 6 ya da 7 aydan daha fazla iyi çalışamıyordum. c) Yaşlandıkça düşüncelerim bariz bir şekilde güçsüzleşti & artık daha nadiren billurlaşıyorlar & çok daha kolay yoruluyorum. d) Sağ-

[20] LW'den NM'ye, 5.4.50.

lık durumum, beni enfeksiyon kapmaya yatkın hale getiren daimi hafif anemim yüzünden biraz istikrarsız. Bu gerçekten iyi bir çalışma yapma şansımı daha da azaltıyor. e) Kesin tahminlerde bulunmam imkânsız olsa da, zihnimin bir daha asla eskiden, örneğin *14* ay önce olduğu kadar kuvvetli bir şekilde işlemeyeceği bana kuvvetle muhtemel geliyor. f) Ölmeden önce herhangi bir şey yayımlayacağıma söz veremem.

Malcolm'den bu mektubu vakfın yöneticisine göstermesini istemişti. "Yalan söyleyerek bir bursu kabul etmenin imkânsız olduğu açık & sen beni istemeden fazla tozpembe bir ışık altında sunmuş *olabilirsin*." "Yaşadığım sürece & zihinsel durumum buna izin verdiği sıklıkta," diye eklemişti, "felsefi sorunlar üzerine düşüneceğime & bunlar üzerine yazmaya çalışacağıma inanıyorum":

Ayrıca geçen *15 20* yılda yazdığım çoğu şeyin yayımlandıklarında insanların ilgisini çekebileceğine de inanıyorum. Ama üreteceğim her şeyin yavan, esinden yoksun & ilgi çekicilikten uzak olması da gayet muhtemel. [LW'den NM'ye, 17.4.50]

Sekiz ay sonra Gilpatrick onu ziyarete gittiğinde Wittgenstein şöyle demişti: "mevcut sağlık durumum & zihinsel sönüklüğümle burs almayı kabul edemem."[21]

"Zihinsel sönüklüğü"nü kısmen kanserinin belirtilerini hafifletmek için aldığı östrojenlere bağlıyordu. Östrojen alırken felsefe yazmak için gereken yoğun konsatrasyona ulaşmakta zorluk çekiyordu. "Biraz çalışma yapıyorum," demişti Malcolm'a 17 Nisanda "ama basit şeylerde takılıp kalıyorum & hemen hemen bütün yazdıklarım gayet sönük."[22]

---

[21] LW'den NM'ye, 12.1.51.

[22] LW'den NM'ye, 17.4.50.

Söz konusu çalışma *Renk Üzerine*'nin III. Kısmını oluşturur ve Goethe'nin *Farbenlehre*'si üzerine Viyana'da yazdığı değinilerin bir devamıdır. Bazı açılardan Wittgenstein'ın bu çalışmaya dair kendi değerlendirmesini doğrular: "renk kavramlarının mantığına," özellikle de "ana renk," "şeffaflık" ve "parlaklık" kavramlarına açıklık kazandırmaya yönelik kendini tekrar eden ve biraz zorlama bir girişimdir bu. Wittgenstein memnuniyetsizliğini açığa vurmuştur: "Hakkında bu kadar usandırıcı bir şekilde yazdığım şey zihni daha az köhnemiş biri için açıkça ortada olabilir."[23] Yine de bu çalışma Goethe'nin çeşitli renklerin genel ayırt edici niteliklerine dair söylediklerinin fevkalade kısa ve özlü bir reddedilişini içerir:

Aynı müzikal tema minörde majörde olduğundan farklı bir niteliğe sahiptir, ama genel anlamda bir minör mod niteliğinden söz etmek tamamen yanlıştır. (Schubert'te majör genellikle kulağa minörden daha hüzünlü gelir.)

Ve aynı şekilde resmi anlamak için tek tek renklerin ayırt edici niteliklerinden söz etmenin değersiz ve yararsız olduğunu düşünüyorum. Bunu yaptığımızda aslında özel kullanımları düşünüyoruz. Bir masa örtüsü rengi olarak yeşilin şu, kırmızınınsa bu etkiyi yaratması, bunların bir resimdeki etkisine dair herhangi bir sonuca varmamıza olanak tanımaz. [*Renk Üzerine*, s. 213]

Birinin Rembrandt'ın çizdiği bir yüzün gözbebeğindeki bir noktaya işaret edip "odamın duvarı bu renge boyanmalı" dediğini bir düşünsenize. [*a.g.e.*, s. 263]

Wittgenstein'ın son fotoğrafları Nisan 1950'de von Wrightlarla birlikte kalırken çekilmişti. Bu fotoğraflarda Wittgenstein ve von Wrigth bir yatak çarşafının önünde, katlanan sandalyelerde otururlar.

---

[23] *Renk Üzerine*, III, s. 295.

Bu tuhaf düzenleme (fotoğrafları çeken) K. E. Tranøy'un hatırladığı gibi Wittgenstein'ın kendi fikriydi:

1950 baharında von Wrightlarla bahçede çay içiyorduk. Güneşli bir gündü ve Wittgenstein'a fotoğrafını çekebilir miyim diye sordum. Eğer objektife sırtı dönük oturmasına izin verirsem çekebileceğimi söyledi. Hiç itiraz etmedim ve makinemi almaya gittim. Bu arada Wittgenstein fikrini değiştirmişti. Şimdi fotoğrafı bir pasaport fotoğrafı tarzında çekmeme karar vermişti ve von Wright da onun yanında oturacaktı. Yine kabul ettim ve Wittgenstein kendi yatak çarşafını almaya gitti; Elizabeth von Wright'ın dolaptan yeni bir çarşaf verme teklifini kabul etmemişti. Çarşafı kıvırarak verandanın önüne serdi ve iki sandalye çekti. [K. E. Tranøy, "Wittgenstein in Cambridge, 1949-51," *Acta Philosophica Fennica*, XXVII, 1976; Nedo, *a.e.*, s. 335'te alıntılanmıştır]

25 Nisanda Wittgenstein Cambridge'den ayrıldı ve Elizabeth Anscombe'un Oxford, St. John Caddesi'ndeki evine taşındı. "von Wrightlarla birlikte kalmak hoşuma gidiyor," demişti Malcolm'a, "ama iki çocuk çok gürültücü & benim sessizliğe ihtiyacım var."[24] Anscombe'un evinde ikinci katta bir odaya yerleşmişti, zemin katta Frank ve Gillian Goodrich, birinci kattaysa Barry Pink kalıyordu. Taşındıktan kısa süre sonra von Wright'a şöyle demişti: "Ev çok gürültülü değil, ama çok sessiz de değil. İşlerin nasıl gideceğini henüz bilmiyorum. Kiracıların hepsi daha ziyade kibar görünüyor ve hatta birisi çok kibar."[25]

"Çok kibar" olan, o zamanlar sanat fakültesine devam eden Barry Pink'ti. Barry'nin ilgi alanları çok ve çeşitliydi: "Pink bir seferde altı tabureye birden oturmak istiyor," demişti Wittgenstein bir keresinde

[24] LW'den NM'ye, **17.4.50**.

[25] LW'den GHvW'ye, **28.4.50**.

"ama yalnızca bir poposu var."[26] Pink, Yorick Smythies'in eski bir arkadaşıydı ve Smythies ve Anscombe gibi sonradan Katolik olmuştu. Wittgenstein, Pink için kendi ilgi alanına giren bütün her şeye –sanat, heykel, taş işçiliği, makine yapımı vb– dair konuşmaya istekli ve muktedir biriydi.

İkisi Oxford civarında yürüyüşe çıkardı ve bir Pink bir süre Wittgenstein'ın sırdaşı olmuştu. Düşünceleri, duyguları ve yaşamlarına dair gayet dürüstçe konuşabiliyorlardı. Örneğin insanın gerçek doğasını gizleme eğilimini tartışmışlardı. Buna istinaden Pink, filozof olarak yaptığı çalışmaların, hatta filozof olmasının eşcinselliğiyle bir ilgisi olup olmadığını sormuştu. İma edilen şey bir filozof olarak yaptığı çalışmaların Wittgenstein için bir şekilde kendi eşcinselliğini gizleme aracı olmuş olabileceğiydi. Wittgenstein soruyu öfkeli bir ses tonuyla reddetmişti: "Kesinlikle hayır!"[27]

Wittgenstein yazı Norveç'te Ben'le birlikte geçirmeyi planlıyordu; Ben o zamanlar Londra'da, Barts'daki tıp öğreniminin son sınıfındaydı. Ancak Temmuzdaki son yeterlik sınavlarını verememiş ve bu yüzden Eylüldeki "bütünlemeye" çalışmak için bütün yazı Londra'da geçirmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla tatilleri sonbahara kadar ertelenmiş ve Wittgenstein yaz boyunca Oxford'da kalarak kendini, renk üzerine Cambridge'de yazdığı değinilerin devamına adamıştı.

Renk üzerine değinilerle aynı elyazması defterinde Shakespeare üzerine bir dizi değini de var, ki bunlar *Kültür ve Değer*'de yayımlanmıştır (s. **84-6**). Shakespeare'in büyüklüğünü bir türlü takdir edeme-

---

[26] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Barry Pink tarafından alıntılanmıştır (Pink Wittgenstein'ın kullandığı sözcüğün "popo" olduğundan kesinkes emindi)

[27] Yazarla yaptığı sohbet sırasında Barry Pink tarafından alıntılanmıştır.

yişi Wittgenstein'ı uzun zamandır rahatsız ediyordu. Örneğin 1946'da şunları yazmıştı:

Doğruluğunu bizzat görmediğimiz bir şeye inanmakta ne kadar da güçlük çektiğimiz dikkate değer bir şey. Örneğin Shakespeare için seçkin insanlarca yüzyıllardır dile getirilen hayranlığı duyduğumda, kendimi onu övmenin adet olduğu şüphesinden –bunun böyle olmadığını kendime söylemek zorunda olsam da– kurtaramıyorum. Gerçekten ikna olmam için bir Milton'ın otoritesi gerekiyor. Onun çürütülemez olduğunu peşinen kabul ediyorum. – Ama bununla elbette Shakespeare'e çok büyük miktarda övgünün binlerce edebiyat profesörü tarafından anlamadan ve yanlış nedenlerle bol keseden sunulduğuna ve sunulmakta olduğuna inanmadığımı kastetmiyorum. [*Kültür ve Değer*, s. 48]

Shakespeare'i büyük bir şair olarak kabul etmekte yaşadığı zorluklardan biri de Shakespeare'in metafor ve benzetmelerinden çoğunu sevmemesiydi: "Shakespeare'in benzetmeleri, *olağan anlamda*, kötü. Eğer yine de iyilerse –ki ben olup olmadıklarını bilmiyorum– kendi başlarına hepsinin bir kaide yaratmaları gerekiyor."[28] Ben'le tartıştığı bir örnek *II. Richard*'da Mowbray'ın konuşmasında iner kalkar kapı parmaklıklarının dişler için bir metafor olarak kullanılmasıydı: "Ağzımın içinde dilime ulaşamazsın/Dişlerim ve dudaklarımla iki parmaklık korur onu."

Daha temel bir zorluk Wittgenstein'ın genel olarak İngiliz kültürünü sevmemesiydi: "İnsanın bir yazardan keyif alması için onun ait olduğu kültürü sevmesi gerektiğine inanıyorum. Eğer insan bu kültürü vasat ya da nahoş buluyorsa, hayranlığı seyreliyor."[29] Ama bu

[28] *Kültür ve Değer*, s. 49.

[29] *A.g.e.*, s. 85.

Wittgenstein'ı Blake ya da Dickens'a hayran olmaktan alıkoymamıştı. Aradaki fark şu ki Wittgenstein, Shakespeare'i büyük bir insan olarak hayranlık duyulacak bir yazar olarak görmüyordu:

Shakespeare'e sadece hayretle bakakalabilirim; onunla asla bir şey yapmam...

"Beethoven'in büyük kalbi" – kimse "Shakespeare'in büyük kalbi"nden söz edemez...

Ben Shakespeare'in "şairin kaderi" üzerine kafa yormuş olabileceğini düşünmüyorum.

Kendini bir peygamber ya da insanoğlunun öğretmeni olarak da göremezdi.

İnsanlar ona neredeyse görülmeye değer, olağanüstü bir doğa olayına bakar gibi hayretle bakakalıyor. Bunun onları büyük bir *insanla* temasa geçirdiği hissine kapılmıyorlar. Daha ziyade bir görüngüyle temasa geçiyorlar. [*a.g.e.*, s. 84-5]

Öte yandan Wittgenstein Dickens'ta –herkesçe kavranılabilir ve Hıristiyan erdemlerini savunan Tolstoyvari sanat anlayışına uygun– "iyi evrensel sanat"ından ötürü saygı duyabileceği bir İngiliz yazar bulmuştu. Fouracre Sumatra'dan döndüğünde ona gecikmiş bir Noel hediyesi olarak *Bir Noel Şarkısı*'nın yeşil deri kaplı ve üzerine neşeli "Mutlu Noeller" çıkartmaları yapıştırılmış bir cep baskısını vermişti. Bu kitabı seçmesi elbette manidardı. F. R. Leavis Wittgenstein'ın *Bir Noel Şarkısı*'nı neredeyse ezbere bildiğini hatırlıyor ve aslında bu kitabı *Sanat Nedir?* başlıklı incelemesinde, Tolstoy'la birlikte, "Tanrı sevgisinden akıp gelen" en yüksek sanat kategorisine yerleştirmişti. Bu nedenle Wittgenstein'ın hayatında onun "sıradan insana" duyduğu –Fouracre örneğinde işçi sınıfından gelen sıradan bir insana duyulan basit ve dolambaçsız sevgide kendini belli eden– Tolstoyvari saygının

ender bir örneği olarak öne çıkan bu arkadaşlık çerçevesinde verilebilecek son derece uygun bir hediyeydi.

1950 yazının sonlarına doğru Wittgenstein Moore'un "sağduyuya dayalı önermeler"inin felsefi önemine dair değinilerine kaldığı yerden devam etti. Bu çalışma *Kesinlik Üzerine*'deki 65-299. değinileri oluştur. Wittgenstein burada Moore'un bildirimlerinin, bunların inkârının sadece yanlış olmakla kalmayıp kavranamaz olması gibi bir özelliğe sahip olduğu görüşünün ayrıntılarına girer:

Eğer Moore kesin olduğunu ilân ettiği bu önermelerin tersini dile getirseydi onun görüşünü paylaşmamakla kalmazdık: aklını oynatmış olduğunu düşünürdük. [*Kesinlik Üzerine*, s. 155]

Bu nedenle: "eğer bazı yanlış bildirimlerde bulunursam, bunları anlayıp anlamadığım belirsiz hale gelir." Moore bize böylesi bildirimlerin örneklerini sunar. Bir diğer örnek de insanın nerede yaşadığını bilmesi olabilirdi: .

Aylarca A adresinde yaşadım, caddenin adını ve evin numarasını sayısız kez okudum, burada sayısız mektup aldım ve sayısız insana adresi verdim. Eğer bu adres konusunda yanılıyorsam, bu hata, eğer Almanca değil de Çince yazdığıma (yanlış bir şekilde) inansaydım yapacağım hatadan daha küçük bir hata değildir.

Eğer arkadaşım günün birinde uzun zamandır şöyle şöyle bir yerde yaşadığını hayal etseydi, ben buna hata değil, muhtemelen geçici bir zihinsel rahatsızlık derdim. [*a.g.e.*, s. 70-71]

Bizim için bir hata, yalnızca doğru olduğuna inandığımız şu ya da bu önermeye değil, inançlarımız için gerekçeler sunabildiğimiz çerçeveye ters düştüğünde zihinsel bir rahatsızlığa dönüşür. Wittgenstein,

Moore'un "Dünyanın yüzeyinden ayrılmadığımı biliyorum" demesinin ancak çok çok farklı bir çerçeve içerisinde düşünen insanlarla karşılaştığı bir durumda uygun olabileceğini düşünür:

> Moore'un vahşi bir kabile tarafından yakalandığını ve kabiledekilerin onun dünya ile ay arası bir yerden geldiği yönündeki şüphelerini dile getirdiklerini hayal edebilirim. Moore onlara şunu şunu bildiğini söylüyor, ama onlara kesinliğinin gerekçelerini sunamıyor, çünkü onların insanın uçma yetisine dair fantastik fikirleri var ve fiziğe dair hiçbir şey bilmiyorlar. Bu durumda böyle bir bildirimde bulunabilirdi. [*a.g.e.*, s. 264]

Ama bu örnek farklı bir çerçevenin ille de deliliğin kanıtı olması gerekmediğine işaret eder. 1950'de bir insanın dış uzayda bulunup, dünyaya geri dönmüş olabileceğini varsaymak saçmaydı. Artık bu fikre alıştık. Çerçeveler hem kültürden kültüre hem de aynı kültür içerisinde zaman ilerledikçe değişir.

Fakat bu Wittgenstein'ın aleyhine bir husus değildir. Tam tersine Wittgenstein bir çerçevenin kendisinin meşrulaştırılamayacağını ve doğru olduğunun kanıtlanamayacağını vurgular; çerçeve doğrulama ve kanıtlamanın gerçekleşebileceği sınır çizgilerini sağlar:

> Gördüğüm ya da duyduğum her şey bana hiçbir insanın asla dünyadan uzaklaşmadığı inancını veriyor. Dünya resmimdeki hiçbir şey bunun aksini destekler bir şey söylemez.
>
> Ama ben dünya resmimi, kendimi bunun doğruluğu konusunda ikna ederek edinmedim; bu resme sahip olmamın nedeni doğruluğuna kani olmam da değil. Hayır: bu, doğru ve yanlışı üzerinde birbirinden ayırdığım, miras alınmış zemindir. [*a.g.e.*, s. 94]

Çerçeveler değişir: bir zamanlar saçma diye reddedilen şey şimdi kabul edilebilir; yerleşik kesinlikler yerinden çıkarılır ve terk edilir.

Ancak bir çerçeve olmaksızın hiçbir şeye anlam veremeyiz ve belli bir çerçevede, bu çerçeveyi kullanarak dünyayı betimleyen önermeler ve çerçevenin kendisini betimleyen önermeler arasında bir ayrım –bu ayrım sonsuza dek aynı yerde sabitlenmiş olmasa da– olmalıdır:

... düşüncelerin nehir yatağı değişebilir. Ama nehir yatağı üzerindeki suyun hareketleri ile yatağın kendisinin değişmesini –ikisi arasında keskin bir ayrım olmasa da– birbirinden ayırıyorum. [*a.g.e.*, s. 97]

Ancak bizimkinden temelde farklı bir dünya tablosuna sahip insanlara örnek bulmak için hayali vahşi kabileleri düşünmek zorunda değiliz:

Ben her insanın iki ebeveyni olduğuna inanıyorum; ama Katolikler İsa'nın sadece bir insan anneye sahip olduğuna inanıyor. Ve başka insanlar da ebeveyni olmayan insanlar olduğuna inanabilir ve aksi yöndeki bütün delillere hiç itimat etmeyebilirler. Katolikler ayrıca bazı koşullarda bir ekmek parçasının doğasını tamamen değiştirdiğine ve aynı zamanda bütün delillerin aksini kanıtladığına inanıyorlar. Bu yüzden eğer Moore "Bunun kan değil, şarap olduğunu biliyorum," deseydi, Katolikler ona karşı çıkardı. [*a.g.e.*, s. 239]

Bu değini büyük bir olasılıkla Wittgenstein'ın o sıralar Anscombe'la Tözseldönüşüm [kabaca ekmek ve şarabın İsa'nın et ve kanına dönüşmesi –yn] konusunda yaptığı bir sohbet tarafından tetiklemişti. Görünüşe göre Anscombe'dan "bazı koşullarda bir ekmek parçasının doğasını tamamen değiştirdiğinin" gerçekten bir Katolik inancı olduğunu duymak Wittgenstein'ı şaşırtmıştı. Bu muhtemelen, Malcolm'a Anscombe ve Smythies hakkında "Kendimi onların inandığı bütün o şeylere mümkün değil inandıramıyorum" dediğinde aklından geçen şeyin bir örneğiydi. Böylesi inançlar onun kendi dünya resminde bir

yer bulamıyordu. Fakat Katolikliğe olan saygısı onu bunları birer hata ya da "geçici zihinsel rahatsızlık" olarak görmekten alıkoyuyordu.

"Bir dünya resmim var. Doğru mu yoksa yanlış mı? Bu, her şeyden önemlisi, benim bütün sorgulama ve iddialarımın dayanağı." Dinsel bir inancın bu dayanağı sağlamaması ve dinsel inançların "doğru ve yanlışı üzerinde birbirinden ayırdığım, miras alınmış zemin"in parçası olmaması için hiçbir sebep yok.[30] Ama bunun için dört dörtlük bir dinsel eğitim ve yönlendirme gerekli olabilir: "İnsan muhtemelen belli bir yetiştirme tarzıyla, hayatını filan filan şekilde biçimlendirerek 'birini Tanrının var olduğuna ikna edebilir'."[31]

Ama böyle bir yetiştirmenin olmadığı yerde dinsel inanç ne ölçüde aklileştirilebilir? Görünüşe göre Wittgenstein Tanrı kavramının bazı durumlarda (kendi durumunda olduğu gibi) insana hayat tarafından dayatılabileceğini düşünüyordu:

Hayat Tanrıya inanması için insanı eğitebilir. Deneyimler de bunu ortaya çıkarır; ama bununla vizyonları ve bize "bu varlığın varlığını" gösteren diğer deneyim biçimlerini değil, örneğin çeşitli ıstırapları kastediyorum. Bunlar ne bize bir nesneyi gösterir ne de Tanrıya dair varsayımlara yol açar. Deneyimler, düşünceler – hayat bize bu kavramı dayatabilir.

Dolayısıyla bu belki de "nesne" kavramına benzer. [*Kültür ve Değer*, s. 86]

Elbette bu durumda bu imanın büründüğü biçimin, Katolik Bakireden Doğma ve Tözseldönüşüm öğretilerini kabul etme ya da hatta kavrama bile olması pek mümkün değil. İnsana dayatılan şey daha ziyade belli bir tutumdur:

Söz konusu tutum, belli bir konuyu ciddiye almak ve sonra, belli bir nok-

[30] *Kesinlik Üzerine*, s. 162.

[31] *Kültür ve Değer*, s. 85.

tanın ötesinde, artık bunu ciddi bir şey olarak görmeyip, başka bir şeyin daha da önemli olduğunu düşünmektir.

Örneğin biri şöyle şöyle bir adamın belli bir eseri tamamlayamadan ölmesinin çok ciddi bir mesele olduğunu söyleyebilir; ama başka bir anlamda, önemli olan bu değildir. Bu noktada "daha derin bir anlamda" sözcüklerini kullanırız. Aslında bu durumda da kullandığınız *sözcüklerin* ya da bunları kullanırken ne düşündüğünüzün, hayatınızın çeşitli noktalarında yaptıkları değişiklik kadar önemli olmadığını söylemek isterim. İki insan Tanrıya inandığını söylediğinde ikisinin de aynı şey kastettiğini nasıl bilebilirim? Aynı şey Teslis inancı için de geçerli. *Bazı belli* kelime ve ifadelerin kullanılmasında ısrar eden ve diğerlerini yasaklayan bir teoloji hiçbir şeyi daha açık hale getirmez (Karl Barth). Adeta kelimelerle el kol hareketleri yapar, çünkü bir şey söylemek ister ve bunu nasıl ifade edeceğini bilmez. Bu kelimelere anlamını *pratik* verir. [*a.g.e.*, s. 85]

Wittgenstein'ın ikinci paragraftaki örneği elbette tesadüfi değildir. Ama eğer bu örneğin ima ettiği gibi *Felsefi Soruşturmalar*'ın ölümünden önce tamamlanması önemli olan şey değilse, o zaman "daha derin bir anlamda" daha da önemli olan bu "başka bir şey" nedir?

Görünüşe göre cevap şu: Tanrıyla barışması. Sonbaharda Wittgenstein Anscombe'dan onu "felsefi olmayan" bir rahiple temasa geçirmesini rica etmişti. Katolik öğretinin daha incelikli hususlarını tartışmak istemiyordu; dinsel inancın hayatında pratik bir fark yarattığı biriyle tanışmak istiyordu. Anscombe onu, Katolikliğe geçişi esnasında Yorick Smythies'e yol göstermiş olan Dominiken rahip Peder Conrad'la tanıştırmıştı. Conrad, Wittgenstein'la konuşmak için iki kez Anscombe'un evine gelmişti. "Bir rahiple," diye hatırlıyor Conrad, "rahip olarak konuşmak istiyor ve felsefi sorunları tartışmak istemiyordu":

Çok hasta olduğunu biliyor ve Tanrı hakkında konuşmak istiyordu, sanırım dinine tamamen geri dönme niyetindeydi, ama aslına bakılırsa Tanrı ve ruha dair genel bir bağlamda sadece iki sohbetimiz olmuştu, sanırım. [Peder Conrad tarafından yazara anlatılmıştır, 30.8.86]

Fakat Anscombe'un, Wittgenstein'ın Conrad'ı "dinine tamamen geri dönme niyeti"yle görmek istediği konusunda, eğer Conrad bununla Wittgenstein'ın Katolik Kilisesine geri dönmek istediğini kastediyorsa şüpheleri var. Wittgenstein'ın Katolik Kilisesinin bazı öğretilerine inanamadığı yönündeki açık beyanları göz önüne alındığında, şüphelerine hak vermek gerekiyor.

Ben, Eylüldeki bütünlemelerde başarılı olmuştu, artık ertelenmiş Norveç ziyaretleri için Wittgenstein'a katılmakta serbestti. Ekimin ilk haftası Wittgenstein'ın Sogne fiyortu yamacındaki ücra kulübesine doğru o uzun ve zorlu yolculuğa çıktılar.

Yılın bu zamanı o kadar kuzeye gitmenin sağlık durumu tehlikede olan Wittgenstein için akıl kârı olmadığı düşünülebilir. Fakat üşütüp hastalanan Ben olmuştu. Norveç'e varmalarından kısa bir süre sonra bronşit olmuş ve Wittgenstein'ın kulübesinden fiyortun daha yukarısındaki bir bakım evine götürülmesi gerekmişti. Daha sonra Anna Rebni'nin çiftlik evine taşınmış ve tatillerinin geri kalanını orada geçirmişlerdi.

Ben'in yanında Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nin J. L. Austin tarafından yapılan yeni yayımlanmış çevirisi vardı ve Norveç'teyken Wittgenstein'la birlikte Frege'nin eserini uzunca bir süre okuyup, tartıştılar. Wittgenstein bir kez daha Norveç'te yaşayabilecek ve felsefe üzerine çalışabilecek durumda olabileceğini düşünmeye başlamıştı.

Oxford'a döndükten sonra von Wright'a, Ben'in hastalığına karşın

"orada kalmaktan çok büyük keyif aldık" diye yazmıştı:

Hava hep harikaydı ve olası en müthiş nezaketle çevrelenmiştik. Ve o zaman ve oradayken çalışmak için bir kez daha Norveç'e dönmeye karar verdim. Burada [Oxford] gerçek bir sessizlik yok. Her şey yolunda giderse 30 Aralıkta gemiye binip, tekrar Skjolden'e gideceğim. Kulübemde kalabileceğimi sanmıyordum, çünkü orada yapmam gereken fiziksel işler benim için çok ağır, ama eski bir arkadaşım çiftlik evinde kalmama izin vereceğini söyledi. Elbette artık doğru düzgün çalışabilecek durumda mıyım bilmiyorum, ama en azından kendime gerçek bir şans veriyorum. Eğer orada çalışamazsam hiçbir yerde çalışamam. [LW'den GHvW'ye, 29.1.51]

30 Aralık için Newcastle'dan Bergen'e giden bir gemide yer bile ayırtmıştı. Ancak Noelden kısa bir süre sonra Anna Rebni, Wittgenstein'a onu misafir edemeyeceğini söyledi. Ne olursa olsun Wittgenstein bu yolculuğu yapabilecek durumda değildi. Planladığı Norveç yolculuğundan önce muayene olmak için Dr. Bevan'ı ziyarete gittiğinde, Bevan'ın evinde hasta düşmüş ve Noeli orada geçirmek zorunda kalmıştı. Fakat bunların hiçbiri onu planından caydırmamıştı ve Noelden sonra Norveç'teki başka bir arkadaşına, Arne Bolstad'a mektup yazmış ve yalıtılmış olarak yaşayıp, çalışabileceği bir yer bilip bilmediğini sormuştu. Ama bu da sonuç vermemişti.

Norveç'e gitme planları suya düştüğü için Wittgenstein bir diğer gözde sığınağını denemişti: bir manastır. Peder Conrad Midlands'deki Blackfriars Manastırı'nda kalması için ayarlamalar yapmıştı, burada bulaşık yıkamak gibi ev işlerini yaparak bir Keşiş hayatı sürebilir ve en önemlisi yalnız kalabilirdi.

Ancak Ocak 1951'de Wittgenstein'ın sağlık durumu bütün bunları olanaksız kıldı. Sürekli tıbbi müdahaleye ihtiyacı vardı. Durumu kötüleşince Dr. Bevan'ı artık daha sık görmesi gerektiği için Cambrid-

ge'e gitmek zorunda kaldı. Aldığı hormonlara ek olarak Addenbrook Hastanesi'nde X-ışını tedavisi görüyordu.

Bir İngiliz hastanesinde ölmekten çok korkuyordu, ama Bevan eğer gerekirse son günlerini evinde tedavi görerek geçirebileceğine ona söz vermişti. Şubat başında Wittgenstein Bevan'ın teklifini kabul etti ve ölmeye onun Cambridge'deki evine gitti: "Öykünün ve Ökenin Sonu"

27. ÖYKÜNÜN VE ÖKENİN SONU

Wittgenstein Bevanların evine vardığında artık çalışma yapmayacağı gerçeğine boyun eğmişti. Norveç yolculuğundan beri hiçbir şey yazmamıştı ve Sogne fiyortunun yamacında yaşama ve çalışma fikrinden vazgeçtiği için artık tek dileği hayatının bu verimsiz son aylarının sayısının az olmasıydı. "Şu anda çalışmayı *düşünemiyorum* bile," diye yazmıştı Malcolm'a, "& bunun önemi yok, keşke çok yaşamasam!"[1]

Bayan Bevan başlarda, özellikle de onun için tam bir işkence olan ilk tanışmalarından sonra Wittgenstein'dan biraz korkuyordu. Wittgenstein evlerine taşınmadan önce Dr. Bevan onu eşiyle tanıştırmak için akşam yemeğine davet etmişti. Eşini Wittgenstein'ın çene çalınacak türde biri olmadığı ve düşüncesiz bir şey söylememeye dikkat etmesi konusunda uyarmıştı. Bayan Bevan da işi garantiye almak için çoğunlukla sessiz kalmıştı. Ama Wittgenstein Ithaca ziyaretinden söz ettiğinde sevinçle söze karışmıştı: "Amerika'ya gittiğiniz için ne kadar şanslısınız!" Yanlış bir şey söylediğini hemen fark etmişti. Wittgenstein gözlerini üzerine dikerek kadına gerekli cevabı vermişti: "Ne demek *şanslı*?"[2]

Fakat Wittgenstein oraya gittikten birkaç gün sonra Bayan Bevan

---

[1] LW'den NM'ye, tarihsiz.

[2] Bu ve bu bölüm boyunca alıntılanacak Wittgenstein'ın Bayan Bevan'a yönelik yaptığı bütün yorumlar, 1985-7 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz bir dizi görüşmede Bayan Bevan'ın bana anlattığı biçimde sunulmuştur.

onun yanında rahat olmaya başladı ve en sonunda ikisi yakın arkadaş oldular. Ama bunun sebebi özellikle kolay bir misafir olması değildi:

Beğenileri çok basit olsa da çok talepkâr ve titizdi. Banyosunun hazır, yemeklerinin zamanında olacağı ve gündelik olayların düzenli bir örüntüyü takip edeceği *anlaşılmıştı*.

Ayrıca Wittgenstein'ın oradayken hiçbir şey için –hatta Bayan Evan'ın dışarı çıktığında alması için masanın üzerine bıraktığı alışveriş listesi için bile– para ödemeyeceği de anlaşılmıştı. Listede yiyecek ve kitaplar ve elbette aylık olarak *Street&Smiths*'in *Dedektif Öyküleri Mecmuası* yer alıyordu.

Arkadaş olduklarında Wittgenstein ve Bayan Bevan, düzenli gündelik örüntünün bir parçası olarak her gün saat altıda civardaki bir meyhaneye gidiyorlardı. Bayan Bevan şöyle hatırlıyor: "Hep iki Porto şarabı söylerdik, birini ben içerdim diğerini ise o büyük bir keyifle Aspidistra bitkisine dökerdi – bu yaptığını bildiğim tek sahtekârca hareketti." Wittgenstein'la konuşmak, onunla yaşadığı ilk tecrübeye rağmen, şaşırtıcı derecede kolaydı: "Anlamadığım konuları benimle hiç tartışmaması ve tartışmayı da denememesi kayda değerdi, böylece ilişkimizde kendimi hiç daha aşağı seviyede ya da cahil hissetmedim." Fakat bu bütün söylediklerinin anlamının her zaman için apaçık olduğu anlamına gelmiyor; belki de en vecizli olanı, Elizabeth Anscombe'un kocası Peter Geach'ee dair yorumuydu. Bayan Bevan, Geach'in nasıl biri olduğunu sorduğunda ciddi bir ifadeyle şöyle cevap vermişti: "Somerset Maugham okuyor."[3]

Şubatta Wittgenstein Fouracre'ye şunları yazmıştı:

---

[3] Bu pasajda Bayan Bevan'ın Wittgenstein'a dair hatıralarını içeren yazılı bir anlatımdan yararlanılmıştır.

Bir süredir, yaklaşık 6 haftadır hastayım & günün bir kısmını yatakta geçirmek zorundayım. Londra'ya bir daha ne zaman geleceğimi bilmiyorum. Eğer gelme şansım olmazsa haber veririm & sen bir Pazar günü buraya gelip beni ziyaret edebilirsin. [LW'den RF'ye, 1.2.51]

Fouracre'ye kanser olduğunu söylemez ve durumu mektup yazıldıktan kısa süre sonra belirgin bir şekilde kötüleştiği için, Wittgenstein'ın Fouracre'yle Londra'da bir daha görüşmesi mümkün olmaz. Ama hastalığın bu aşamasında bile böylesi bir buluşmadan söz etmesi, onun için Guy's'daki eski meslektaşıyla yaptığı görüşmelerin onun için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Şubat sonunda Wittgenstein'ın hormon ve X-ışını tedavisini sürdürmenin artık bir anlamı olmadığına karar verildi. Birkaç aydan fazla yaşamayı bekleyemeyeceği bilgisiyle birlikte sunulmuş olsa da bu Wittgenstein için çok büyük bir rahatlama olmuştu. Bayan Bevan'a şöyle demişti: "Şimdi daha önce hiç çalışmadığım gibi çalışacağım." Haklıydı da. Hayatının geri kalan ayları boyunca Wittgenstein şimdi *Kesinlik Üzerine*'yi oluşturan değinilerin yarısından fazlasını (300-676 nolu paragraflar) yazmış ve böylece çoğu insan için eserlerinde bulunabilecek en kolay anlaşılır metni ortaya çıkarmıştı.

Bu çalışma Wittgenstein'ın Moore'un "Sağduyunun Savunusu"na dair daha önceki tartışmalarında da yinelediği düşüncüleri bir araya getirir, ama meseleleri çok daha derinlemesine inceler ve fikirleri şimdiye dek olduğundan çok daha açık ve veciz bir şekilde ifade ediyor. Kendini, kendi konsantrasyon eksikliği nedeniyle paylarken bile bunu yerinde, eğlenceli bir benzetmeyle yapar: "Artık her şeyi, bazen gözlüğünü bazen anahtarını koyduğu yeri hep unutan ve aramak zorunda kalan yaşlı bir kadın gibi felsefe yapıyorum."[4] Bu öz-hoşnut-

[4] *Kesinlik Üzerine*, s. 532.

suzluğa karşın yazdığı eserin ilgi çekici olacağından hiç şüphesi yoktu: "Notlarımı okumanın bir felsefecinin, bizzat düşünebilen birinin ilgisini çekebileceğine inanıyorum. Çünkü hedefi ancak nadiren vurmuş olsam bile, hiç durmadan nişan aldığım hedefin ne olduğunu fark edecektir."[5]

Nişan aldığı hedef, şüphenin anlamsızlaştığı noktaydı – Moore'un yanlış bir atış yaptığına inandığı hedefti. Her şeyden şüphe edemeyiz ve bu, sadece yeterince zaman olmaması ya da yapacak daha iyi şeylerin olması gibi pratik nedenlerden ötürü değil, ayrıca şu doğasında olan, mantıksal nedenden ötürü doğrudur: "Sonu olmayan bir şüphe, şüphe bile değildir."[6] Ama "...'yı biliyorum"la biten bildirimlerle bu sona ulaşamayız. Böylesi bildirimlerin sadece "hayatın akışı" içersinde bir kullanımı vardır; bunun dışında, absürd görünürler:

> Bahçede bir filozofla oturuyorum; bize yakın olan bir ağacı göstererek defalarca "bunun bir ağaç olduğunu biliyorum" diyor. Başka biri geliyor ve bunu duyuyor ve ben ona şöyle diyorum: "Bu arkadaş deli değil. Sadece felsefe yapıyoruz." [*Kesinlik Üzerine*, s. 467]

Şüphenin sonuna, daha ziyade, pratikte ulaşırız: "Çocuklar kitapların var olduğunu, sandalyelerin var olduğunu vesaire vesaireyi öğrenmezler – kitapları tutmayı, sandalyelerde oturmayı vesaire vesaireyi öğrenirler." Şüphelenme ancak birçok şüphelenmeyen davranış edinildikten sonra öğrenilebilen biraz özel bir pratik türüdür: "Şüphelenen ve şüphelenmeyen davranış. Birincisi ancak ikincisi varsa vardır."[7] Wittgenstein'ın değinilerinin ana noktası, filozofların ilgile-

---

[5] *A.g.e.*, s. **387**.

[6] *A.g.e.*, s. **625**.

[7] *A.g.e.*, s. **354**.

rini sözcüklerden, tümcelerden uzaklaştırıp, onları kullandığımız durumlara, onlara anlamını veren bağlamlara odaklamaktır:

Nihayetinde mantığın betimlenemez olduğunu söylemeye gitgide daha da yaklaşmıyor muyum? Dil pratiğine bakmalısınız, o zaman bunu görürsünüz. [*a.g.e.*, s. 501]

Tutumu Goethe'nin *Faust*'taki şu satırında özetleniyordu: *Im Anfang war die Tat* ("Başlangıçta eylem vardı"). Bu canı gönülden katılarak alıntıladığı ve haklı biçimde *Kesinlik Üzerine*'nin –ve aslında Wittgenstein'ın son dönem felsefesinin– mottosu olarak kabul edilebilecek bir ifadeydi.

Kesinlik Üzerine son değini 27 Nisanda, Wittgenstein bilincini yitirmeden bir gün önce yazılmıştı. Bundan bir önceki gün altmışikinci doğum günüydü. Sonuncusu olacağını biliyordu. Bayan Bevan hediye olarak bir elektrikli battaniye verirken "Nice mutlu yıl dönümlerine" dediğinde gözlerini ona dikmiş ve "Yıl dönümü falan olmayacak" diye karşılık vermişti. Ertesi gece Bayan Bevan'la birlikte her gece uğradıkları meyhaneden döndükten sonra hastalığı şiddetlenmişti. Dr. Bevan sadece birkaç gün daha yaşayacağını söylediğinde "Güzel!" diye haykırmıştı. Bayan Bevan 28 Nisan gecesi onun yanında kalmış ve İngiltere'deki yakın arkadaşlarının ertesi gün geleceğini söylemişti. Wittgenstein bilincini yitirmeden önce ona şöyle demişti: "Söyle onlara, harika bir hayatım oldu."

Ertesi gün Ben, Anscombe, Smythies ve Drury ölürken Wittgenstein'ın yanında olmak için Bevanların evinde toplanmışlardı. Smythies yanında Peder Conrad'ı da getirmişti, ama kimse Conrad her zamanki gibi ölmek üzere olan kişi için dua okuyup, günahlarını koşullu olarak affetsin mi karar veremiyordu; ta ki Drury Wittgenstein'ın Katolik arkadaşlarının onun için dua ettiğini umduğunu söylediğini

hatırlayana dek. Mesele böylece karara bağlanmış ve hepsi Wittgenstein'ın odasına çıkıp, Condrad gerekli duaları okurken diz çökmüşlerdi. Bundan kısa süre sonra Dr. Bevan Wittgenstein'ın öldüğünü açıklamıştı.

Ertesi sabah Cambridge'deki St. Giles Kilisesi'nde onun için Katolik adetlerine göre bir defin töreni yapılmıştı. Bunu yapma kararını yine Drury'nin hatırladığı bir şey tetiklemişti. Drury diğerlerine şöyle demişti:

> Wittgenstein'ın bana bir keresinde Tolstoy'un hayatındaki bir olayı anlattığını hatırlıyorum. Tolstoy'un erkek kardeşi öldüğünde, o zamanlar Rus Ortodoks Kilisesini acımasızca eleştiren Tolstoy bölge papazına gitmiş ve kardeşinin Ortodoks törenle defnedilmesini sağlamış. "Şimdi," demişti Wittgenstein, "benzer bir durumda ben de aynısını yapardım." [*Hatıralar*, s. 171]

Drury bundan söz ettiğinde herkes bütün Katolik duaların mezar başında bir rahip tarafından okunması gerektiği konusunda uzlaşmıştı, ama Drury şunu kabul etmektedir: "Yaptığımızın doğru olup olmadığı konusu beni o zamandan beri rahatsız ediyor." Drury bunun üzerinde fazla durmaz, ama rahatsızlık belki de Tolstoy'a dair hikâyenin Wittgenstein'ın durumuna uygun düşüp düşmediğine dair şüpheden kaynaklanır. Çünkü hikâyenin ana fikri, kendisi Ortodoks Kilisesine bağlı olmasa da Tolstoy'un kardeşinin inancına saygı gösterecek duyarlılığa sahip olmasıydı. Ama Wittgenstein'ın durumu bunun tam tersiydi: Katolik inancına bağlı olan o değil, Anscombe ve Smythies'di.

Wittgenstein Katolik değildi. Hem sohbetlerinde hem de yazılı olarak Katoliklerin inandığı şeylere kendini inandıramadığını defalarca belirtmişti. Daha da önemlisi Katolik inancını uygulamıyordu da.

Ama yine de cenazesinin dinsel bir tören eşliğinde kaldırılmasında uygun bir yan vardı. Çünkü merkezi bir öneme sahip fakat tanımlanması zor bir anlamda sofuca bir dindar yaşam sürmüştü.

Wittgenstein ölümünden birkaç gün önce kendisini Cambridge'de ziyaret eden Drury'ye şöyle demişti: "Önümde yaşayacak çok uzun zaman olmadığını bilmeme karşın kendimi asla bir 'gelecekteki hayat'ı düşünürken bulmamam garip değil mi? Bütün ilgim hâlâ bu hayata ve halen sürdürebildiğim yazma uğraşına yönelik."[8] Ama Wittgenstein gelecekteki bir hayatı düşünmese bile nasıl yargılanabileceğini de düşünmezdi. Ölümünden kısa süre önce şöyle yazmıştı:

Tanrı bana şöyle diyebilir: "Seni kendi ağzından yargılıyorum. Senin kendi eylemlerin, diğer insanların bunları yaptığını gördüğünde seni tiksintiden titretti." [*Kültür ve Değer*, s. 87]

Wittgenstein'ın aradığı o Tanrı'yla barışma hali Katolik Kilisesinin kollarına tekrar kabul edilmek değildi; bu, o en acımasız yargıcın, kendi vicdanının, "yüreğimde yaşayan Tanrı"nın tetkikinden sonra varlığını sürdürebilecek bir etik ciddiyet ve bütünlük haliydi.

[8] *Hatıralar*, s. 169.

EK:

BARTLEY'NİN WITTGENSTEIN'I VE ŞİFRELİ DEĞİNİLER

Son zamanlarda Wittgenstein'ın hayatına gösterilen ilginin tetiklemesinde en çok payı olan kitaplardan biri de III. W. W. Bartley'nin kısa çalışması *Wittgenstein*'dır. Bu, Wittgenstein'ın "kayıp yıllarının," felsefeyi bıraktığı ve Avusturya taşrasında ilkokul öğretmenliği yaptığı 1919-1929 arası dönemin bir özetidir. Görünüşe göre Bartley'nin bu kitabı yazarken asıl ilgilendiği şey Wittgenstein'ın hayatının bu döneminin onun felsefesiyle olan ilişkisini ve özellikle de (Birinci Dünya Savaşından sonra Avusturya'daki eğitim politikasını şekillendiren hareket olan) Avusturya Eğitim Reformu Hareketinin eğitimsel kuramlarının Wittgenstein'ın daha sonraki felsefesi üzerindeki etkisini vurgulamaktı.

Ancak Bartley'nin kitabına gösterilen ilgi ana temalara değil, neredeyse tamamen kitabın başlarında Wittgenstein'ın cinselliğine dair yaptığı sansasyonel iddialara odaklanma eğilimi gösterdi. İleri sürülen bu şeylerin yarattığı ilgi bence aşırı, ama kendimi bunlara dair bir şeyler söylemek zorunda hissediyorum. Bu kitabı yazarken bana en çok sorulan soru şuydu: "Bartley konusunda ne yapacaksın?" – bunun anlamı, kitabımda Bartley'nin Wittgenstein'ın eşcinsel hafifmeşrepliği iddialarına nasıl bir karşılık vereceğimdi.

Peki bu iddialar açıkça nedir? Bartley'ye göre Wittgenstein Viya-

na'da öğretmenlik yaptığı ve tek başına pansiyonlarda kaldığı dönemde *Prater* (Viyana'da, Londra'daki Richmond Park'a benzeyen büyük bir park) yakınlarında "sert genç adamların onu cinsel olarak doyurmaya hazır olduğu" bir bölge keşfetmişti. Wittgenstein bu yeri bir kez keşfettikten sonra, diye iddia ediyor Bartley:

[Wittgenstein] buradan uzak kalamadığını dehşet içersinde fark etmişti. Her hafta birçok gece kaldığı odalardan tüyüyor ve arkadaşlarına söylediği gibi, pek kontrol edemediği bir kötü cin tarafından ele geçirilmiş halde çabucak Prater'e gidiyordu. Wittgenstein, Prater'deki yürüyüş yolları ve çimenliklerde dolaşırken bulabileceği sert, pervasız eşcinsel gençleri, Kärtnerstrasse'deki Sirk Ecke'yi ve şehrin sınırındaki civar barları mesken tutan sözde daha incelikli gençlere fazlasıyla tercih ettiğini anlamıştı. [*Wittgenstein*, s. 40]

1985'te yazılan ve kitabının gözden geçirilmiş bir baskısında yayımlanan bir "Sonsöz"de Bartley bu pasajın yaygın bir yanlış yorumlanışına açıklık getirir. Görünüşe göre söz konusu "sert genç adamlar"ın fahişe olduğunu ima etmek istememiştir. Ama bu yanlış anlamadan kendini kurtardıktan sonra, söylediklerinin doğruluğunun arkasında durur.

Fakat söylediklerinin doğru olduğunu nasıl bildiği muammasına açıklık getirmez. Bu iddialar için ne bu gözden geçirilmiş baskıda ne de özgün baskıda bir kaynak gösterilmez. Sadece bilgisinin "onun [Wittgenstein'ın] arkadaşlarının sunduğu gizli anlatımlara" dayandığını söyler.

Yayımlandığından beri bu pasaj hararetli ve görünüşe göre çözümsüz bir uzlaşmazlığa konu olmuştur. Wittgenstein'ı iyi tanıyan birçok kişi kendini rencide olmuş hissetmiş ve öfkelerini yazdıkları eleştiri yazıları ve periyodik yayınlara gönderdikleri mektuplarda Bartley'nin

kitabını aşağılayarak ve Wittgenstein'ın cinselliğine dair iddialarının yanlış olduğuna –tanıdıkları Wittgenstein böyle şeyler yapmış olamayacağı için, yanlış olması *gerektiğine*– yemin ederek boşaltmışlardı.

Öte yandan Wittgenstein'ı tanımayan, ama yayımlanan mektuplarını ve arkadaşlarının ve öğrencilerinin ona dair hatıratlarını okuyan birçok kişi Bartley'in söylediğinin doğru olduğuna inanmaya yatkın hissetmişti – aslında Bartley'nin Wittgenstein'ın acılar içinde kıvranan kişiliğini anlamanın anahtarını sunduğunu hissediyorlardı. Hatta bazıları (Bartley bizzat böyle düşünmese de) bu cinsel karşılaşmaların Wittgenstein'ın felsefesini anlamanın anahtarını sunduğunu düşünmüştü. Örneğin Colin Wilson (deha ile cinsel sapkınlık arasındaki ilişkiyi konu alan) *Uyumsuzlar: Dehanın Cinsel Sapkınlıkları* [*The Misfits: A Study of Sexual Outsiders*] adlı kitabında ancak Bartley'nin kitabını okuduktan sonra Wittgenstein'ın eserlerini anlayabildiğini hissettiğini söylüyordu.

Görünüşe göre birçok insan Wittgenstein'ı suçluluk duygusu taşıyan ve hafifmeşrep bir eşcinsel olarak düşünmeyi çok doğal buluyor, ki Bartley'nin iddialarını delil olmaksızın kabul ediyorlar. Bu, Wittgenstein'a dair izlenimlerine bir şekilde "uyuyor" – öyle ki Wittgenstein'ın suçluluk duygusu içersinde Prater'in yürüyüş yollarında "sert genç eşcinseller" arayarak gezindiği görüntüsü onun kamusal imgesinin silinmez bir parçası haline gelmiştir. Bir keresinde biri bana "Wittgenstein, felsefenin Joe Orton'udur" demişti.

Bence Bartley'nin iddialarının genel kabul görmesinin bir diğer nedeni de, Wittgenstein'ın arkadaşlarının ve özellikle de yazınsal vasiyetinin uygulayıcılarının eğer doğru olduklarını bilselerdi bile bunların doğruluğunu kabul etmeyecekleri yönündeki yaygın histir. Bir örtbas etmenin söz konusu olduğu hissedilmektedir. Wittgenstein'ın

vasiyetinin uygulayıcılarından biri olan Profesör Elizabeth Anscombe, Paul Engelmann'a yazdığı bir mektupta (bu mektup, Engelmann'ın *Ludwig Wittgenstein'dan Mektuplar ve Bir Hatırat*'ının [*Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir*] girişinde yayımlanmıştır) şöyle diyerek bu görüşe mühimmat sağlamıştı:

Eğer bir düğmeye basarak insanların onun kişisel yaşamıyla ilgilenmeyecekleri garanti edilebilseydi, bu düğmeye basardım.

Vasiyetinin uygulayıcılarının Wittgenstein'ın felsefi müsveddelerindeki –şifreli günlükler diye anılan– kişisel değinilerine yaklaşımları da sağlanan mühimmatı arttırmıştır.

Wittgenstein bu değinileri, felsefi değinilerinden, çocukken öğrendiği çok basit bir şifreyle (a = z, b = y, c = x vs) yazarak ayırmıştı. Şifrenin basitliği ve Wittgenstein'ın bunu eserlerinin yayımlanışına dair talimatlar için kullanmış olması, bu şifreyi, söylediklerini gelecek kuşaklardan değil, daha ziyade, örneğin omzunun üzerinden eğilebilip bakabilecek ya da müsveddelerini masanın üzerinde bulabilecek kişilerden gizlemek için kullandığına işaret ediyor.

Bu değinilerin daha az kişisel olanları *Kültür ve Değer* başlığı altında yayımlandı. Daha kişisel değiniler ise halen yayımlanmadı. Wittgenstein'ın bütün elyazmalarının mikrofilm baskısında bu daha kişisel değiniler kâğıt parçalarıyla kapatılmıştı.

Bütün bunlar (*a*) insanların şifreli değinilerin içeriğine dair merakını arttırdı ve (*b*) vasiyetin uygulayıcılarının bir şeyler sakladığına dair görüşleri doğruladı. Ve bu da Bartley'nin başka türlü olsa olağandışı olacak iddialarının kabul edilmesi lehine bir görüş ikliminin yaratılmasına yardımcı oldu. "İşte!" diye düşündü insanlar. "Demek Anscombe'un yıllardır üzerini örtmeye çalıştığı şey buymuş!"

Bartley kendini yalan yanlış şeyler yaydığı suçlamalarına karşı savunmak için bu görüş ikliminden faydalanmıştı. Daha önce sözünü ettiğimiz ("Beni Eleştirenlere Polemiksel Bir Yanıt" başlığını taşıyan) "Sonsöz"de kitabına duydukları öfkeyi dile getiren vasiyetin uygulayıcılarının blöf yaptığını iddia eder. Çünkü başından beri ellerinde:

> ... Wittgenstein'ın elinde çıkma, çok basit ve uzun zaman önce çözülüp, yazıya dökülmüş bir şifreyle yazılmış, eşcinselliğine dair bildirimlerimi doğrulayan şifreli defterler vardı.

Aslında bu doğru değil. Şifreli değinilerde Wittgenstein ilk önce David Pinsent, sonra Francis Skinner ve son olarak da Ben Richards'a (yaklaşık 30 yıl ya da daha fazla bir süre boyunca) duyduğu aşkı *irdeler* ve bu anlamda değiniler onun eşcinselliğini "doğrular." Ama *Bartley*'nin Wittgenstein'ın eşcinselliğine dair bildirimlerini doğrulamaları gibi bir şey söz konusu değildir. Yani bu değinilerde ne "sert genç adamlar" aramak için Prater'e gitmekten söz edilir ne de Wittgenstein'ın hayatının herhangi bir döneminde hafifmeşrep bir cinsellik yaşadığını ima eden bir şey vardır. Bunları okuyunca insan tam tersine böyle bir hafifmeşrepliğe uygun yapıda olmadığı, en ufak bir (eşcinsel ya da heteroseksüel) cinsel arzuyu sergilemenin bile onu son derece rahatsız ettiği izlenimine kapılır.

Bu gerçeği çok fazla insan belirtemezdi, çünkü şifreli değinileri çok az sayıda kimse görmüştü. Bartley'nin "şifreli defterler"den söz ediş şekli onu bilgisinin de ikinci el olduğunu, bahsi geçen kaynakları aslında görmediğine işaret eder. Açıkçası şifreli defterler diye müstakil bir şey *yoktur*. Şifreli değiniler (Bartley'nin düşündüğü gibi) iki ciltte toplanmaz, Wittgenstein'ın edebi ve felsefi *Nachlass*'ını [miras] oluşturan yaklaşık seksen deftere dağılmış durumdadırlar. Dolayısıyla Bartley'in iddia ettiği "doğrulama" tamamıyla asılsızdır.

Bartley'i çürütme girişimleri arasında en sık alıntılananlar Rush Rhees ve J. J. Stonborough'un *The Human World*'deki (Sayı 14, Şubat 1972) girişimleridir. Bence bunlar başarısız girişimlerdir. Doğrusu Rhees, Bartley'i olağan anlamda, söylediklerinin yanlış olduğunu gösterme anlamında çürütmeye girişmez bile. Savının özü şudur, Bartley'nin söylediği şey doğruysa bile bunu tekrar etmesi "zalimlik"ti. Stonborough'un yazısı ise tumturaklı üslubu, ağır ironisi ve ahlaksal öfkesinden soyundurulduğunda sadece tek, o da biraz zayıf bir sav içerir: eğer Wittgenstein Bartley'nin öne sürdüğü gibi davranmış olsaydı ona şantaj yapılırdı. Bartley "Sonsöz"ünde kolayca bu savın üstesinden gelir. Rhees ve Stonborough, verdiği bilgilerin doğrulu yerine Bartley'nin kitabının ahlaksallığına yoğunlaşarak bence meseleyi bulandırmaktan başka bir şey yapmadılar ve farkında olmadan onu mazur gördüler.

Bartley'nin bildirimlerini etkili bir şekilde çürütmenin tek yolu ya aldığı bilginin yanlış olduğunu ya da bunu yanlış yorumladığını göstermektir. Ve buna kalkışmadan önce, söz konusu bilginin ne olduğunu bilmek gerekir. Bartley de bunu ifşa etmeyi kararlılıkla reddediyor.

Bartley'nin kitabının çeşitli yerlerinde, kitabı yazarken Wittgenstein'ın 1919-20'den kalma bir elyazmasına erişme şansının olduğuna dair işaretler vardır. Buna dair en çarpıcı belirtiyle (gözden geçirilmiş baskısının) 29. sayfasında karşılaşırız: burada Wittgenstein'ın gördüğü bir rüyaya dair bir anlatıyı alıntılar ve Wittgenstein'ın rüyaya dair kendi yorumu üzerine fikirlerini belirtir. Bartley'nin buradaki bilgisinin bizzat Wittgenstein tarafından yazılmış bir belge dışında başka bir kaynaktan nasıl gelebileceğini aklım almıyor. Wittgenstein'ın arkadaşlarının Bartley'e Prater gezilerini anlattıklarını düşün-

mek safdilliliğin sınırlarını zorluyorsa, ona Wittgenstein'ın birinci ağızdan anlatılmış rüyalarına dair anlatılar sunmuş olmaları inanmayı düpedüz olanaksız kılıyor.

Ne ilginçtir ki yukarıda sözü edilen şifreli değinilerde Wittgenstein arada sırada rüyalarını kayda geçirir ve yorumlar (elinizdeki kitapta da böylesi üç örnek bulunabilir, s. **398**, **403-4** ve **620**). Ve Bartley'nin alıntıladığı rüyanın irdelenişi, Wittgenstein'dan geriye kalan muhafaza edilmiş her şeyden daha incelikli olmasına karşın Wittgenstein'ın çeşitli dönemlerde Freud'un rüyaları yorumlama tekniklerine gösterdiği ilgiyle tam bir uyum içersindedir.

Bu nedenle Bartley'nin alıntıladığı rüya anlatılarının gerçek olduğuna inanmak için her türlü neden ve dolayısıyla Bartley'nin, varlığı Wittgenstein'ın yazınsal vasiyetinin uygulayıcılarınca bilinmeyen (doğrusu, onlardan saklanmış olan) bir elyazmasına erişim şansına sahip olduğunu düşünmek için *prima facie* [ilk izlenimde] bir neden var elimizde. Vasiyetin uygulayıcılarının elinde, bu tarihlere ait bazı metinlerin var olması gerekse de **1919** ve **1920**'ye ait hiçbir metin yoktur.

Eğer bu (hiç şüphesiz bir hayli spekülatif) hipotez doğruysa, o zaman bu metin "Prater epizodları"nın da kaynağı olabilirdi. Bartley'le yaptığım yazışmalarda doğrudan doğruya böyle bir elyazması olup olmadığını sormuştum. Bunu ne doğruladı ne de reddetti; bilgi kaynağını ifşa etmenin bir sırra ihanet etmek olacağını ve bu kadar nursuz olmaya hazır olmadığını söylemişti. Dolayısıyla ben hipotezin hâlâ yalanlanmayı beklediği görüşündeyim.

Bu kitabı yazarken yazınsal vasiyetinin uygulayıcılarının elindeki bütün şifreli değinilere sınırsız erişim şansına ve istediğimi alıntıla-

ma iznine sahiptim. Wittgenstein'ın duygusal, ruhsal ve cinsel yaşamını herhangi bir şekilde gözler önüne seren hemen hemen bütün değinileri alıntılamayı tercih ettim. (Ketumluk, Lytton Strachey'nin bir keresinde söylediği gibi, yaşamöyküsünde kabul edilecek bir şey değildir.) Eşcinselliğinin Wittgenstein'a azap çektirdiği yönündeki yaygın anlayışı destekleyebilecek hiçbir şeyi dışarıda bırakmadım, ancak ben şahsen bunun gerçeği ciddi bir şekilde çarpıtan bir basitleştirme olduğuna inanıyorum.

Şifreli değinilerin açığa çıkardığı şey Wittgenstein'ın eşcinselliğinden değil, cinselliğin kendisinden rahatsızlık duyduğudur. İster bir kadın ister bir erkeğe yönelik olsun aşka çok değer veriyordu. Bunu bir lütuf, nerdeyse ilahi bir lütuf gibi görüyordu. Ama tıpkı Weininger gibi (ki ben *Cinsiyet ve Karakter*'in aşk ve sekse dair Wittgenstein'ın söylediği, yazdığı ve yaptığı çoğu şeyde sezilen birçok tutumu dile getirdiğine inanıyorum) aşkı cinsellikten keskin bir şekilde ayırıyordu. İster eşcinsel ister heteroseksüel olsun cinsel tahrik onu çok fazla rahatsız ediyordu. Görünüşe göre bunun olmak istediği insan türüyle bağdaşmaz bir şey olduğunu düşünüyordu.

Şifreli değinilerin açığa çıkardığı bir diğer şey de Wittgenstein'ın aşk ve cinsel yaşamını, olağanüstü bir biçimde yalnızca imgeleminde yaşadığıdır. Bu, en çarpıcı şekilde Keith Kirk örneğinde karşımıza çıkar (Wittgenstein onu kısa bir süre için saplantı halinde getirmiş, bunun da Francis Skinner'e olan aşkına "sadakatsiz"lik olduğunu düşünmüştü; bkz. s. **606-9**), ama aynı zamanda Wittgenstein'ın neredeyse bütün mahrem ilişkilerinde kendini belli etmektedir. Wittgenstein'ın bir ilişkiyi algılayışı genellikle diğer kişinin algılayışıyla tamamen ilgisiz olurdu. Eğer Keith Kirk'le tanışmamış olsaydım, şifreli değinilerden okuduklarıma bakarak onunla Wittgenstein'ın bir çeşit "iliş-

ki" yaşadığından neredeyse tamamen emin olurdum. Ama Kirk'le tanıştıktan sonra artık var olan ilişki her neyse bunun sadece Wittgenstein'ın zihninde var olduğuna eminim.

İzninizle Bartley'e dair spekülasyonlarıma son bir şey eklemek istiyorum: bilgilerini 1919-1920 arasında yazılmış bir elyazmasındaki şifreli değinilere dayanıyor olmasının olası olduğuna, ama bu değinilerden Wittgenstein'ın cinsel açıdan hafifmeşrep davranışlarda bulunduğu çıkarımını yapmakta çok acele ettiğine inanıyorum. Prater'de keşfettiği "sert eşcinsel gençleri" büyüleyici bulmuş, onları görebileceği noktaya defalarca geri dönmüş ve büyülenişini defterlere günlük şeklinde kayda geçirmiş olması Wittgenstein'a dair bildiğimiz diğer şeylere tam olarak uyardı. Ama gençlerin Wittgenstein'ın bu büyülenişinden haberdar olmaması ve aslında onun varlığının bile farkında olmaması da bildiğimiz şeylere tam olarak uyardı. Eğer Wittgenstein sokaktaki gençlere karşı "cinsel açıdan hafifmeşrep"se, ben bunun Francis Skinner'e "sadakatsizliği"yle aynı anlamda olduğuna inanıyorum.

KAYNAKÇA

Aşağıda bu yaşamöyküsünün yazımında kullanılmış temel basılı kaynakların bir listesi bulunmaktadır. Wittgenstein'ın çalışmalarının ya da Wittgenstein'a dair çalışmaların daha ayrıntılı bir kaynakçası için bkz. V. A. ve S. G. Shanker (ed.), *Ludwig Wittgenstein: Critical Assessments*, V: *A Wittgenstein Bibliography* (Croom Helm, 1986).

ANSCOMBE, G. E. M., *Metaphysics and the Philosophy of Mind*, Collected Philosophical Papers, II (Blackwell, 1981).

AUGUSTINE, SAINT, *Confessions* (Penguin, 1981) – AZİZ AUGUSTİNUS, *Confessiones/Itiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas Dizisi No. 5 (Kabalcı Yayınevi, yakında).

AYER, A. J., *Wittgenstein* (Weidenfeld & Nicolson, 1985).

— *Part of My Life* (Collins, 1977).

— *More of My Life* (Collins, 1984).

BAKER, G. P., *Wittgenstein, Frege and Vienna Circle* (Blackwell, 1988).

BAKER, G. P. ve HACKER, P. M. S., *Wittgenstein: Meaning and Understanding* (Blackwell, 1983).

— *An Analytical Commentary on Wittgenstein's Philosophical Investigations*, I (Blackwell, 1983).

— *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity: An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*, II (Blackwell, 1985).

— *Scepticism, Rules and Language* (Blackwell, 1985).

BARTLEY, W. W., *Wittgenstein* (Open Court, rev. 2/1985).

BERNHARD, THOMAS, *Wittgenstein's Nephew* (Quartet, 1986) – *Wittgenstein'ın Yeğeni*, çev. Fatih Özgüven (Metis Yayınları, Baskısı Yok).

BLOCK, IRVING (ed.), *Perspectives on the Philosophy of Wittgenstein* (Blackwell, 1981).

BOUWSMA, O. K., *Philosophical Essays* (University of Nebraska Press, 1965).

— *Wittgenstein: Conversations 1949-1951*, ed. J. L. Craft ve Ronald E. Hustwit (Hackett, 1986).

CLARE, GEORGE, *Last Waltz in Vienna* (Pan, 1982).

CLARKE, RONALD W., *The Life of Bertrand Russell* (Jonathan Cape and Weidenfeld & Nicolson, 1975).

COOPE, CHRISTOPHER ve diğerleri, *A Wittgenstein Workbook* (Blackwell, 1971).

COPI, IRVING M. ve BEARD, ROBERT W. (ed.), *Essays on Wittgenstein's Tractatus* (Routledge, 1966).

DEWIDOWICZ, LUCY S., *The War Against the Jews 1933-45* (Weidenfeld & Nicolson, 1975).

DEACON, RICHARD, *The Cambridge Apostles: A History of Cambridge University's Elite Intellectual Secret Society* (Robert Royce, 1985).

DELANY, PAUL, *The Neo-pagans: Rupert Brooke and the Ordeal of Youth* (The Free Press, 1987).

DOSTOYEVSKİ, FYODOR, *The Brothers Karamazov* (Penguin, 1982) – *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay (İletişim Yayınları, 2001).

DRURY, M. O'C., *The Danger of Words* (Routledge, 1973).

DUFFY, BRUCE, *The World As I Found It* (Ticknor & Fields, 1987).

EAGLETON, TERRY, "Wittgenstein's Friends," *New Left Review*, CXXXV (Eylül-Ekim 1982); yeniden basım *Against the Grain* (Verso, 1986).

FANN, K. T. (ed.), *Ludwig Wittgenstein: The Man and His Philosophy* (Harvester, 1967).

FEYERABEND, PAUL, *Science in a Free Society* (Verso, 1978) – *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev. Ahmet Kardam (Ayrıntı Yayınları, 1999).

FICKER, LUDWIG VON, *Denkzettel und Danksagungen* (Kösel, 1967).

FIELD, FRANK, *The Last Days of Mankind: Kary Kraus and His Vienna* (Macmillan, 1967).

FREGE, GOTTLOB, *The Foundations of Arithmetic* (Blackwell, 1950).

— *Philosophical Writings* (Blackwell, 1952).

— *Philosopnical and Mathematical Correspohdence* (Blackwell, 1980).

— *The Basic Laws of Arithmetic* (University of California Press, 1967).

FREUD, SIGMUND, *The Interpretation of Dreams* (Penguin, 1976) – *Rüyaların Yorumu*, çev. Selçuk Budak, 2 cilt (Öteki Yayınevi, 1999).

— *Jokes and Their Relation to the Unconscious* (Penguin, 1976) – *Espiriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev. Emre Kapkın (Payel Yayınevi, 1993).

GAY, PETER, *Freud: A Life for Our Time* (Dent, 1988).

GOETHE, J. W., *Italian Journey* (Penguin, 1970).

— *Selected Verse* (Penguin, 1964).

GRANT, R. T. ve REEVE, E. B., *Observations on the General Effects of Injury in Man* (HMSO, 1951).

HACKER, P. M. S., *Insight and Illusion: Themes in the Phillosophy of Wittgenstein* (Oxford, rev. 2/1986).

HÄNSEL, LUDWIG, "Ludwig Wittgenstein (1889-1951)," *Wissenschaft und Weltbild* (October, rev. 2/1986).

HALLER, RUDOLF, *Questions on Wittgenstein* (Routledge, 1988).

HAYEK, F. A. von, "Ludwig Wittgenstein" (yayımlanmamıştır, 1953).

HELLER, ERICH, *The Disinherited Mind: Essays in Modern German Literature and Thought* (Bowes & Bowes, 1975).

HENDERSON, J. R., "Ludwig Wittgenstein and Guy's Hospital," *Guy's Hospital Reports*, CXXII (1973), s. 185-93.

HERTZ, HEINRICH, *The Principles of Mechanics* (Macmillan, 1899).

HILMY, S. STEPHEN, *The Later Wittgenstein: The Emergence of a New Philosophical Method* (Slackwell, 1987).

HITLER, ADOLF, *Mein Kampf* (Hutchinson, 1969).

HODGES, ANDREW, *Alan Turing: The Enigma of Intelligence* (Burnett, 1983).

IGGERS, WILMA ABELES, *Karl Kraus: A Viennese Critic of the Twentieth Century* (Nijihoff, 1967).

JAMES, WILLIAM, *The Varieties of Religious Experience* (Penguin, 1982).

— *The Principles of Psychology*, 2 cilt (Dover, 1950).

JANIK, ALLAN ve TOULMIN, STEPHEN, *Wittgenstein's Vienna* (Simon & Schuster, 1973).

KAPFINGER, OTTO, *Haus Wittgenstein: Eine Dokumentation* (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Kültür Dairesi, 1984).

KENNY, ANTHONY, *Wittgenstein* (Allen Lane, 1973).

— *The Legacy of Wittgenstein* (Blackwell, 1984).

KEYNES, J. M., *A Short View of Russia* (Hogarth, 1925).

KÖHLER, WOLFGANG, *Gestalt Psychology* (G. Bell & Sons, 1930).

KRAUS, KARL, *Die Letzten Tage der Menschenheit*, 2 cilt (Deutscher Taschenbuch, 1964).

— *No Compromise: Selected Writings*, ed. Frederick Ungar (Ungar Publishing, 1984).

— *In These Great Times: A Karl Kraus Reader*, ed. Harry Zohn (Carcanet, 1984).

KREISEL, G., "Wittgenstein's '*Remarks on the Foundations of Mathematics*'," *British Journal for the Philosophy of Science*, IX (1958), s. 135-58.

— "Wittgenstein's Theory and Practice of Philosophy," *British Journal for the Philosophy of Science*, XI (1960), s. 238-52.

— "Critical Notice: '*Lectures on the Foundations of Mathematics*'," *Ludwig Wittgenstein: Critical Assessments*, ed. S. G. Shanker (Croom Helm, 1986), s. 98-110.

LEINTER, BERNHARD, *The Architecture of Ludwig Wittgenstein: A Documentation* (Studio Internationa, 1973).

LEVY, PAUL, *G. E. Moore and the Cambridge Apostles* (Oxford, 1981).

LUCKHART, C. G., *Wittgenstein: Sources and Perspectives* (Harvester, 1979).

MABBOTT, JOHN, *Oxford Memories* (Thornton's, 1986).

MAHON, J., "The great philosopher who came to Ireland,' *Irish Medical Times* (Şubat 14, 1986).

MCGUINNESS, BRIAN, *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921* (Duckworth, 1988).

— (ed.), *Wittgenstein and His Times* (Blackwell, 1982).

MCHALE, RAHİBE MARY ELWYN, *Ludwig Wittgenstein: A Survey of Source Material for a Philosophical Biography* (Catholic University of America'ya su-

nulmuş yüksek lisans tezi, 1966).

MALCOLM, NORMAN, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir* (G. H. Von Wright tarafından hazırlanmış yaşamöyküsel bir anlatıyla birlikte) (Oxford, rev. 2/1984).

MANVELL, ROGER ve FRAENKEL, HEINRICH, *Hitler: The Man and the Myth* (Grafton, 1978).

MAYS, W., "Wittgenstein's Manchester Period," Guardian (24 Mart 1961).

— "Wittgenstein in Manchester," *"Language, Locig and Philosophy": Proceedings of the 4th International Wittgenstein Symposium* (1979), s. 171-8.

MEHTA, VED, *The Fly and the Fly-Bottle* (Weidenfeld & Nicolson, 1963).

MOORE, G. E., *Philosophical Papers* (Unwin, 1959).

MORAN, JOHN, "Wittgenstein and Russia," *New Left Review*, LXXIII (Mayıs-Haziran 1972).

MORTON, FREDERIC, *A Nervous Splendour* (Weidenfeld & Nicolson, 1979).

NEDO, MICHAEL ve RANCHETTI, MICHELLE, *Wittgenstein: Sein Leben in Bildern und Texten* (Suhrkamp, 1983).

NIETZSCHE, FRIEDRICH, *Twilight of the Idols* ve *The Anti-Christ* (Penguin, 1968) – *Putların Batışı*, çev. Mustafa Tüzel (Ithaki Yayınları, 2005) ve *Deccal*, çev. Oruç Aruoba (İnkılâp yayın, 1987).

ODGEN, C. K. ve RICHARDS, I. A., *The Meaning of Meaning* (Kegan Paul, 1923).

PARAK, FRANZ, *Am anderen Ufer* (Europäischer Verlag, 1969).

PARTRIDGE, FRANCES, *Memories* (Robin Clark, 1982).

POPPER, KARL, *Unended Quest: An Intellectuan Autobiography* (Fontana, 1976).

RAMSEY, F. P., "Critical Notice of L. Wittgenstein's 'Tractatus Logico-Philosophicus'," *Mind*, XXXII, sayı 128 (Ekim 1923), s. 465-78.

— *Foundations: Essays in Philosophy, Logic, Mathematics and Economics* (Routledge, 1978).

RHEES, RUSH, "Wittgenstein" [Bartley'nin eleştirisi, *a.e.*] *The Human Word*, XIV (Şubat 1974).

— *Discussions of Wittgenstein* (Routledge, 1970).

— *Without Answers* (Routledge, 1969).

— (ed.), *Recollections of Wittgenstein* (Oxford, 1984).

RUSSEL, BERTRAND, *The Principles of Mathematics* (Unwin, 1903).

— *The Problems of Philosophy* (Home University Library, 1912) – *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu (Kabalcı Yayınevi, 1994).

— *Our Knowledge of the External World* (Unwin, 1914) – *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu (Kabalcı Yayınevi, 1996).

— *Mysticism and Logic* (Unwin, 1918).

— *Introduction to Mathematical Philosophy* (Unwin, 1919).

— *The Analysis of Mind* (Unwin, 1921).

— *The Practice and Theory of Bolshevism* (Unwin, 1920).

— *Marriage and Morals* (Unwin, 1929) – *Evlilik ve Ahlak*, çev. Sultan Neval Şimşek (Kaknüs Yayınları, 1998).

— *The Conquest of Happiness* (Unwin, 1930) – *Mutluluk Yolu*, çev. Nurettin Özyürek (Varlık Yayınları, 1992).

— *In Praise of Idleness* (Unwin, 1935).

— *An Inquiry into Meaning and Truth* (Unwin, 1940).

— *History of Western Philosophy* (Unwin, 1945).

— *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (Unwin, 1948).

— *Logic and Knowledge*, ed. R. C. March (Unwin, 1956).

— *My Philosopical Development* (Unwin, 1959).

— *Autobiography* (Unwin, 1975).

RUSSELL, DORA, *The Tamarisk Tree*, I: *My Quest for Liberty and Love* (Virago, 1977).

RYAN, ALAN, *Bertrand Russel: A Political Life* (Allen Lane, 1988).

SCHOPENHAUER, ARTHUR, *Essays and Aphorisms* (Penguin, 1970).

— *The World as Will and Representation*, 2 cilt (Dover, 1969).

SHANKER, S. G., *Wittgenstein and the Turning Point in the Philosophy of Mathematics* (Croom Helm, 1987).

SJÖGREN, MARGUERITE, *Granny et son temps* (İsviçre'de özel olarak basılmıştır, 1982).

SKIDELSKY, ROBERT, *John Maynard Keynes*, I: *Hopes Betrayed 1883-1920* (Macmillan, 1983).

SPENGLER, OSWALD, *The Decline of the West* (Unwin, 1928) – *Batının Çöküşü*, çev. Giovanni Scognamillo-Nuray Sengelli (Dergah Yayınları, 1997).

SRAFFA, PIERO, *Production of Commodities By Means of Commodities* (Cambridge, 1960).

STEINER, G. A., *Reading Against Shakespeare*, 1986 yılı W. P. Ker Dersi (University of Glasgow, 1986).

TAGORE, RABINDRANATH, *The King of the Dark Chamber* (Macmillan, 1918).

THOMSON, GEORGE, "Wittgenstein: Some Personal Recollections," *The Revolutionary World*, XXXVII-IX (1979), s. 87-8

TOLSTOY, LEV, *A Confession and Other Religious Writings* (Penguin, 1987) – *İtiraflarım*, çev. İhsan Özdemir (Timaş Yayınevi, 2002).

— *Master and Man and Other Stories* (Penguin, 1977) – *Efendi ile Uşak*, çev. Hamit Kaplan (Timaş Yayınevi, 2002).

— *The Kreutzer Sonata and Other Stories* (Penguin, 1985) – *Kroyçer Sonat*, çev. Nihal Yalaza Taluy (Can Yayınları, 2003).

— *The Raid and Other Stories* (Oxford, 1982) – *Baskın*, çev. Ahmet Ekeş (Engin Yayınevi, 2003).

WAISMANN, F., *The Principles of Linguistic Philosophy*, ed. R. Harré (Macmillan, 1965).

WALTER, BRUNO, *Theme and Variations: An Autobiography* (Hamish Hamilton, 1947).

WEININGER, OTTO, *Sex and Character* (Heineminn, 1906).

WITTGENSTEIN, HERMINE, *Familienerinnerungen* (yayımlanmadı).

WOOD, OSCAR P. ve PITCHER, GEORGE (ed.), *Ryle* (Macmillan, 1971).

WRIGHT, G. H. von, *Wittgenstein* (Blackwell, 1982).

— "Ludwig Wittgenstein, A Biographical Sketch," Malcolm, *a.e.*

WUCHTERL, KURT ve HÜBNER ADOLF, *Ludwig Wittgenstein in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (Rowohlt, 1979).

WÜNSCHE, KONRAD, *Der Volksschullehrer Ludwig Wittgenstein* (Suhrkamp, 1985).

WITTGENSTEIN'IN METİNLERİ

— Review of P. Coffey *The Science Logic, The Cambridge Review*, XXXIV (1913), p. 351 – [*Mantık Bilimi*'ne eleştiri yazısı].

— "Notes on Logic," *Notebooks 1914-16*, s. 93-107 – "Mantık Üzerine Notlar," *Defterler 1914-16*, s. 113-31.

— "Notes Dictated to G. E. Moore in Norway," *Notebooks 1914-16*, s. 108-19 – "Norveç'te G. E. Moore'a Yazdırılan Notlar," *Defterler 1914-16*, s. 133-47.

— *Notebooks 1914-16*, ed. G. E. M. Anscombe ve G. H. Von Wright (Blackwell, 1961) – *Defterler 1914-16*, çev. Ali Utku (Birey Yayıncılık, 2004).

— *Prototractatus – An Early Version of Tractatus Logico-Philosophicus*, ed. B. F. McGuinness, T. Nyberg ve G. H. Von Wright (Routledge, 1971).

— *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. C. K. Ogden ve F. P. Ramsey (Routledge, 1922).

— *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. D. F. Pears ve B. F. McGuinness (Routledge, 1961) – *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba (YKY, 4. Baskı/2003).

— *Wörterbuch für Volksschulen*, ed. Werner ve Elizabeth Leinfelner ve Adolf Hübner (Hölder-Pichler-Tempsky, 1977).

— "Some Remarks on Logical Form," *Proceedings of the Adistotelian Society*, IX (1929), s. 162-71; *Essays on Wittgenstein's Tractatus*, ed. I. M. Copi ve R. W. Beard (Routledge, 1966) içinde yeniden basılmıştır – ["Mantıksal Form Üzerine Bazı Değiniler"].

— "A Lecture on Ethics," *Philisophical Review*, LXXIV, no. 1 (1968), s. 4-14 – ["Etik Üzerine Bir Seminer"].

— *Philosophical Remarks*, ed. Rush Rhees (Blackwell, 1975) – [*Felsefi Değiniler*].

— *Philosophical Grammar*, ed. Rush Rhees (Blackwell, 1974) – [*Felsefi Gramer*].

— *Remarks on Frazer's Golden Bough*, ed. Rush. Rhees (Brynmill, 1979) – [*Frazer'ın Altın Dal'ı Üzerine Değiniler*].

— *The Blue and Brown Books* (Blackwell, 1975) – [*Mavi ve Kahverengi Kitaplar*].
— "Notes for Lectures on 'Private Experience' and 'Sense Data'," ed. Rush Rhees, *Philosophical Review*, LXXVII, no. 3 (1968), s. 275-320; *The Private Language Argument*, ed. O. R. Jones (Macmillan, 1971), s. 232-75 içinde yeniden basılmıştır – ["'Kişisel Deneyim' ve 'Duyu Verileri' Üzerine Seminerler İçin Notlar"].
— "Cause and Effect: Intuitive Awareness," ed. Rush Rhees, *Philosophia*, VI, nos. 3-4 (1976).
— *Remarks on the Foundations of Mathematics*, ed. R. Rhees, G. H. von Wright ve G. E. M. Anscombe (Blackwell, 1967) – [*Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler*].
— *Philosophical Investigations*, ed. G. E. M. Anscombe ve R. Rhees (Blackwell, 1953) – *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt (Küyerel Yayınları, 1998).
— *Zettel*, ed. G. E. M. Anscombe ve G. H. von Wright (Blackwell, 1981) – *Zettel* [*Notlar*], çev. Doğan Şahiner (Nisan Yayınları, 2004).
— *Remarks on the Philosophy of Psychology*, I, ed. G. E. M. Anscombe ve G. H. von Wright (Blackwell, 1980) – [*Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, I].
— *Remarks on the Philosophy of Psychology*, II, ed. G. H. von Wright ve Heikki Nyman (Blackwell, 1980) – [*Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler*, II].
— *Last Writings on the Philosophy of Psychology*, I: *Preliminary Studies for Part II of Philosophical Investigations*, ed. G. H. von Wright ve Heikki Nyman (Blackwell, 1982) – [*Psikoloji Felsefesi Üzerine Son Yazılar*]
— *Remarks on Colour*, ed. G. E. M. Anscombe (Blackwell, 1977) – [*Renk Üzerine Değiniler*]
— *On Certainty*, ed. G. E. M. Anscombe ve G. H. von Wright (Blackwell, 1969) – [*Kesinlik Üzerine*]
— *Culture and Value*, ed. Heikki Nyman'la işbirliği içinde G. H. von Wright (Blackwell, 1980) – [*Kültür ve Değer*]

SEMİNER VE SÖYLEŞİLERDE ALINAN NOTLAR

• *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversation Recorded by Friedrich*

Waismann, ed. B. F. McGuinness (Blackwell, **1979**).

- "Wittgenstein's Lectures in **1930-33**," G. E. Moore, *Philosophical Papers* (Unwin, **1959**), s. **252-324** içinde.
- *Wittgenstein's Lectures: Cambridge, 1930-1932*, ed. Desmond Lee (Blackwell, **1980**).
- *Wittgenstein's Lectures: Cambridge, 1932-1935*, ed. Alice Ambrose (Blackwell, **1979**).
- "The Language of Sense Data and Private Experience – Rush Rhees tarafından Wittgenstein'ın Seminerlerinde alınan notlar, **1936**," *Felsefi Soruşturmalar*, VII, no. **1** (**1984**), s. **1-45**; devamı *Felsefi Soruşturmalar*, VII, no. **2** (**1984**), s. **101-40**.
- *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, ed. Cyril Barrett (Blackwell, **1978**) – *Estetik Ruhbilim Dinsel İnanç Üzerine Dersler*, çev. Abdülbaki Güçlü (Bilim ve Sanat Yayınları, **1997**).
- *Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics: Cambridge, 1939*, ed. Cora Diamond (Harvester, **1976**).
- *Wittgenstein's Lectures on Philosophical Psychology 1946-47*, ed. P. T. Geach (Harvester, **1988**).

YAZIŞMALAR

- *Briefe, Briefwechsel mit B. Russell, G. E. Moore. J. M. Keynes, F. P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker*, ed. B. F. McGuinness ve G. H. von Wright (Suhrkamp, **1980**).
- *Letters to Russell, Keynes and Moore*, ed. B. F. McGuinness'in yardımlarıyla G. H. von Wright (Blackwell, **1974**).
- *Letters to C. K. Ogden with Comments on the English Translation of the Tractatus Logico-Philosophicus*, ed. G. H. von Wright (Blackwell/Routledge, **1973**).
- *Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir by Paul Engelmann*, ed. B. F. McGuinness (Blackwell, **1967**).

- *Briefe an Ludwig von Ficker*, ed. G. H. von Wright ve Walter Methlagl (Otto Müller, 1969).
- "Letters to Ludwig von Ficker," ed. Allan Janik, *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, ed. C. G. Luckhardt (Harvester, 1979), s. 82-98 içinde.
- "Some Letters of Ludwig Wittgenstein," W. Eccles. *Hermathena*, XCVII (1963), s. 57-65 içinde.
- Letter to Editor, *Mind*, XLII, no. 167 (1933), s. 415-16.
- "Some Hitherto Unpublished Letters from Ludwig Wittgenstein to Georg Henrik von Wright," *The Cambridge Review* (28 Şubat 1983).

DİZİN

A Christmas Carol, *Bkz.* Dickens, Charles

Ambrose, Alice, **482, 492, 495, 588, 777**

Analysis of Mind, The, *Bkz.* Russell, Bertrand

Andrews, Helen, **637-9**

Anscombe, Elizabeth, **70, 700-2, 756, 764, 773, 788-9, 795-6, 801-4, 808, 811, 817**

Anti-Christ, The, *Bkz.* Nietzsche, Friedrich

Anzengruber, Ludwig, **91**

Aristoteles, **122-3, 394, 687, 699**

Augustinus, Aziz, **409-10, 492, 494, 520-1, 643, 675**

Itiraflar, **408, 446, 520, 523**

Autobiography, *Bkz.* Russell, Bertrand

Ayer, A. J., **13, 417, 509, 762**

Dil, Doğruluk ve Mantık [*Language, Truth and Logic*], **415**

Bachtin, Nicholas, **491, 496, 514, 587, 648**

Bamber, Jim, **67-8**

Barry, Griffen, **423, 796**

Barry, Pink, **13, 795-6**

Barth, Karl, **803**

Bartley, W. W., **14, 36, 256, 274, 294-5, 402, 814-9, 820, 822**

Beethoven, Ludwig van, **31, 38, 47, 83, 99, 105, 127, 138, 139, 142, 323, 431, 439, 644, 798**

Békássy, Ferenc, **113-4, 172, 190**

Bell, Clive, **371**

Bell, Julian, **369, 371-2**

Berkeley, George, **668**

Berlin, Isaiah, **13, 699**

Bevan, Bayan Joan, **807-9, 811**

Bevan, Dr. Edward, **784, 786, 805-7, 811-2**

Bieler, Dr. Max, **202-7**

Black, Dora (Russell), **270, 295, 296, 299, 301, 309-10, 310, 423**

Black, Max, **776, 783**

Blake, William, **759, 798**

Bliss, Frank, **113-4, 172, 190**

Blue Book, The, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig

Blunt, Anthony, **369, 371, 497**

Bolstad, Arne, **147, 191, 805**

Boltzmann, Ludwig, **57-8, 456**

Bosch, H., **639**

Bose, S. K., **380, 381, 418**

Bouwsma, Oets, **776-8**

Brahms, Johannes, **27, 30, 31, 38, 105, 127, 128, 313, 630**
Braithwaite, Richard, **314, 369, 372, 418, 481, 539, 540, 573, 588, 673**
Braumüller, Wilhelm, **259, 261**
Brenner, Anna, **289, 290**
Brenner, Der, **164-8, 263-6**
Britton, Karl, **464-5, 683-8, 749**
Broad, C. D., **74, 80, 124, 381, 463, 479, 590, 697**
Brooke, Rupert, **114**
Brouwer, L. E. J., **356-9, 362-4, 424, 469, 472, 597**
Brown Book, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Brown, Stuart, **775-6**
Browning, Hilda, **499, 501**
Burnaby, Dr., **608**
Butler, Joseph (Piskopos), **640**
Butler, Sir James, **390**
Buxbaum, Eduard, **333-4**
Bywaters, Dr. E. G., **646-8**

Cantor, Georg, **471, 575, 591, 593, 623-5, 662**
Carnap, Rudolf, **354-6, 364, 417, 426, 465-7, 588**
Chandler, Raymond, **601, 743**
Chomsky, Noam, **434**
Coffey, P., **122-3**
Mantık Bilimi [*The Science of Logic*], **122**
Collingwood, R. G., **590**
Conquest of Happiness, The, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Conrad, Peder, **173-4, 299, 803-5, 811**
Cornford, John, **497**
Cornforth, Maurice, **497**
Course of Pure Mathematics, A, *Bkz.* **Hardy, G. H.**
Coxeter, H. M. S., **482**
Critique of Pure Reason, *Bkz.* **Kant, Immanuel**
Culture and Value, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**

Dallago, Carl, **165-8, 267**
Daly, Crroll John, **601**
Danger of Words, The, *Bkz.* **Drury, Maurice**
Darwin, Charles, **437, 720, 754**
Däubler, Theodor, **167**
David Copperfield, *Bkz.* **Dickens, Charles**
Davis, Norbert, **601, 742, 743**
Korkuyla Randevu [*Rendezvous with Fear*], **742-4**
Decline of the West, *Bkz.* **Spengler, Oswald**
Dedekind, Richard, **623-5**

Descartes, René, 463, 699, 700
Detective Story Magazine, *Bkz.* Street&Smith
Dickens, Charles, 798
Bir Noel Şarkısı [*A Christmas Carol*], 798
David Copperfield, 92
Dobb, Maurice, 393, 491, 496-7
Doney, Willis, 776
Dostoyevski, F. M., 489, 490, 771, 777
Karamazov Kardeşler, 206, 770-1
Draegni, Halvard, 147, 191
Drobil, Michael, 237, 280, 287, 350, 351
Drury, Maurice, 27-8, 380-3, 409, 430-1, 437-9, 446, 450, 454, 465, 479, 480, 491-2, 506, 509, 511-2, 524-5, 535, 542, 553-9, 572-5, 584, 603, 615, 629, 638-9, 642-3, 652, 656-7, 666, 675, 685, 724, 728, 731-7, 740, 750-9, 761-3, 767-9, 771, 778, 784, 811-3
Sözcüklerin Tehlikesi [*The Danger of Words*], 382, 574
Drury, Miles, 737, 739

Eastman, Max, 685
Eccles, Willam, 61, 68, 98, 162-3, 335-9, 590
Ehrenstein, Albert, 167
Emerson, Ralph Waldo, 185
Emmett, Dorothy, 465
Engelmann, Paul, 16, 98, 166-7, 222-9, 230, 233-6, 242-3, 253, 256-8, 268-9, 272, 274-9, 282-6, 293-5, 302, 311-2, 316, 334-9, 343-4, 349, 353-4, 361, 386, 505, 524-5, 581, 727, 817
Esterle, Max von, 165

Fackel, Die, 43, 47, 164, 167
Faust, *Bkz.* Goethe, J. W. von
Feigl, Herbert, 354-5, 362
Feyerabend, Paul, 789
Ficker, Ludwig von, 164-9, 177, 182, 193, 200, 201, 263-8, 272, 355
Figdor, Fanny, *Bkz.* Wittgenstein, Fanny
Fletcher, W. M., 159
Fouracre, Roy, 629, 630, 631, 635, 644, 695-6, 776, 798, 809
Frazer, Sir James, 446-7
Altın Dal [*The Golden Bough*], 445-6, 831
Frege, Gottlob, 15-6, 46, 64-6, 70-4, 116-7, 125, 166, 177-8, 188, 204, 212, 218, 222, 227-9, 230, 231, 235, 242-6, 259, 260-4, 281-2, 356, 441-2, 456, 469, 471, 475, 543, 599, 704, 776, 804

Aritmetiğin Temel Kaideleri [Grundgesetze der Arithmetik], **64-6, 125, 243**
Freud, Sigmund, **26, 32-3, 43, 260, 328, 431, 456, 509, 510, 522, 551, 575, 578-9, 580, 621-2, 627, 636-7, 662, 713, 778, 820**
Düşlerin Yorumu [Interpretation of Dreams – Die Traumdeutung], **509, 578**
Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkileri [Jokes and their Relation to the Unconscious], **579**
Fuchs, Oskar, **307**

Gardner, Erle Stanley, **601**
Gasking, D. A. T., **416, 707-8**
Geach, Peter, **705, 716, 808**
Geschlecht und Charakter, *Bkz.* **Weininger, Otto**
Gestalt Psychology, *Bkz.* **Köhler, Wolfgang**
Gilpatrick, Chadbourne, **792-3**
Glöckel, Otto, **279-80, 290, 330**
Gödel, Kurt, **427, 442, 704**
Goethe, J. W. von, **436-7, 444, 455, 718-9, 720-2, 733, 786-9, 790-1, 794**
Bitkilerin Başkalaşımı [Die Metamorphose der Pflanze], **436, 447, 721**
Faust, **91, 439**
Golden Bough, The, *Bkz.* **Frazer, Sir James**
Gollancz, Victor, **678-9, 680-1**
Goodrich, Frank ve Gillian, **795**
Goodstein, Louis, **482, 513**
Gornstein, Tatiana, **501**
Gospel in Brief, *Bkz.* **Tolstoy, Lev**
Gramsci, Antonio, **376**
Grant, Dr. (Tıbbi Araştırma Kurulu Klinik Araştırma Biriminden), **109, 111-2, 127, 632-9, 640-9**
Grillparzer, Franz, **27**
Groag, Heinrich ("Heini"), **223**
Gruber, Karl, **297, 307-8**
Grundgesetze der Arithmetik, *Bkz.* **Frege, Gottlob**
Gürth, Oberleutnant [üsteğmen], **185, 189, 192-5**

Hadlaub, *Bkz.* **Keller, Gottfried**
Haecker, Theodor, **165-9, 267**
Hahn, Hans, **314**
Hammett, Dashiell, **601, 743**
Hänsel, Hermann, **14, 541**
Hänsel, Ludwig, **237, 279, 280, 287, 292-5, 298-9, 302, 307-8, 329, 330, 386, 403-4, 525, 541, 581, 763**
Hardy, G. H., **326, 437, 472-3**
Saf Matematik Dersi [A Course of

Pure Mathematics], **471, 592**
Hauer, Karl, **167**
Havariler (Cambridge Münazara Cemiyeti), **86-8, 112, 114, 369, 370-3, 388, 399, 497**
Hayden-Guest, David, **497-9**
Hayek, Friedrich von, **13, 108, 344, 352, 729**
Hebel, Johann Peter, **314, 348**
Hegel, G. W. F., **463, 502, 680, 753, 777**
Heidegger, Martin, **409, 410, 446**
Heinrich, Karl, **167**
Herrald, Dr. (Tıbbi Araştırma Kurulu), **635**
Hertz, Heinrich, **57-8, 456, 633**
Mekaniğin İlkeleri [*The Principles of Mechanics*], **57, 633**
Hijab, W. A., **701**
Hilbert, David, **441-3, 469, 591**
History of Western Philosophy, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Hitler, Adolf, **34, 40-1, 53, 451-4, 506, 549, 555-9, 602**
Kavgam [*Mein Kampf*], **41, 405, 451, 549, 568**
Hodges, Andrew, **600**
Holmes, Sherlock, **601**
Howard, Sir Ebenezer, **478-9**
Human Knowledge: Its Scope and Limits, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Hume, David, **463**
Husserl, Edmund, **414**
Hutt, Rowland, **13, 491-2, 507, 514, 517, 525-8, 572-4, 607, 615-7, 635, 650-4, 664, 672, 677-8**
Hutton, Betty, **602, 762**

Interpretation of Dreams, *Bkz.* **Freud, Sigmund**
Introduction to Mathematical Philosophy, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Izzard, S. F., **615**

Jackson, A. C., **707**
James, William, **674-5**
Dinsel Deneyim Çeşitleri [*Varieties of Religious Experience*], **91, 172, 187, 675**
Psikolojinin İlkeleri [*Principles of Psychology*], **673**
Janovskaya, Sophia, **501-5**
Jeans, Sir James Hopwood
Gizemli Evren [*The Mysterious Universe*], **576, 592**
Joachim, Joseph, **27**
Johnson, Samuel, **446**
Johnson, W. E., **78-9, 176, 190, 309, 313, 316, 338, 379, 393**
Jokes and their Relation to the Unconscious, *Bkz.* **Freud, Sigmund**

Jolles ailesi (Berlin), **59, 176-7, 188, 193-4, 199, 200, 201, 231, 254**
Jourdain, Philip E. B., **66, 125, 145**

Kafka, Franz, **702**
Kant, Immanuel, **45-6, 56-8, 63, 309, 363, 414-7, 423-4, 463, 472, 589**
Saf Aklın Eleştirisi [Critique of Pure Reason], **237, 273, 414**
Keller, Gottfried
Hadlaub, **59, 387, 652**
Kerensky, Alexander, **228**
Keynes, John Maynard, **86-8, 111-4, 152, 176, 190-1, 241, 308-9, 316-7, 320-1, 324-7, 336-9, 342, 359, 360-2, 365, 369, 370-3, 376, 378, 387-9, 393, 438, 480, 497-9, 500, 506, 509, 513, 557, 562-4, 590**
Rusya'ya Kısa Bir Bakış [A Short View of Russia], **359**
Kierkegaard, S., **168, 410, 446, 656, 691**
King of the Dark Chamber, The, *Bkz.* **Tagore, Rabindranath [Thakur]**
Kingston ailesi (Wicklow), **731-6**
Kirk, Keith, **605-9, 615, 628-9, 693, 821-2**
Klimt, Gustav, **31-2, 237**
Klingenberg, Hans, **147, 188, 191**
Klopstock, Friedrich, **580**
Koder, Rudolf, **313-4, 786**
Koderhold, Emmerich, **307**
Köhler, Wolfgang, **718-9, 722-5**
Gestalt Psikolojisi [Gestalt Psychology], **718, 722**
Kokoschka, Oskar, **31-2, 43, 167**
Köllner, Rupert, **290**
Kraft Çevresi, **789**
Kranewitter, Franz, **167**
Kraus, Karl, **32, 43-9, 98, 163, 164, 165, 223, 233-6, 264, 453-6,**
Kreisel, Georg, **702-4**
Külpe, O.,
Die Realisierung, **281**
Kundt, Wilhelm, **288, 341**
Kupelwieser, Paul, **29**

Labor, Josef, **30, 127-8, 189, 313**
Lamb, Horace, **62, 66**
Landsborough Thomson, Dr. A., **646**
Language, Truth and Logic, *Bkz.* **Ayer, A. J.**
Lasker-Schüler, Else, **167**
Last Writings on Philosophy of Psychology, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Lawrence, D. H., **238**
Leavis, F. R., **18, 78, 393, 402, 798**
Lee, Desmond, **381, 450**

Leibniz, G. W., **668**
Lewy, Casimir, **573, 644**
Littlewood, J. E., **62, 299**
Livius, **757**
Logik, Sprache, Philosophie, Bkz. **Waismann, Friedrich**
Loos, Adolf, **32-3, 43, 98, 163, 166-9, 222-3, 236, 257, 263, 456**
Lopokova, Lydia (Keynes), **365, 369, 370**
Mabbott, John, **397**
Macaulay, Thomas Babbington, I. Baron, **757**
MacCarthy, Desmond, **161**
Maier, Moses [LW'nin büyükbüyükbabası], **25, 567**
Maisky, Ivan, **498-9**
Malade imaginaire, Bkz. **Molière**
Malcolm, Norman, **19, 24, 91, 377, 417, 436, 600-4, 614, 644, 649, 650, 652, 657, 667, 670-8, 681-2, 707, 709, 734, 738, 741-3, 752, 756, 761-2, 765, 773-9, 780-9, 792-5, 801, 807**
Mann, Bayan (ev sahibesi), **650, 655**
Marriage and Morals, Bkz. **Russell, Bertrand**
Marx, Karl, **680, 685**
Masterman, Margaret, **482**
McCullough, Robert, **731**
Meaning of Meaning, The, Bkz. **Ogden, C. K.**
Mein Kampf, Bkz. **Hitler, Adolf**
Mendelsshon, Felix, **27, 451**
Metamorphose der Pflanze, Die, Bkz. **Goethe, J. W. von**
Mind, **317, 472-3, 481, 486, 495, 507, 687**
Miranda, Carmen, **602**
Moffat, Bayan (ev sahibesi), **638**
Molière
Malade imaginaire [*Hastalık Hastası*], **224**
Moore, Dorothy, **668-9**
Moore, G. E., **24, 79, 80, 97, 108, 112-6, 152, 156-9, 160-1, 166, 190, 195-8, 241, 246, 303, 318-9, 325, 376-9, 380, 390-2, 419, 421-5, 440-1, 450, 463-4, 495, 498, 510, 518-9, 524-5, 532, 539, 568, 572-4, 589, 590, 600, 644, 649, 666-9, 670, 706, 742, 764-7, 777, 780-2, 789, 790-1, 799, 800-1, 809, 810**
Morgan, Muhterem Wynford, **655-7**
Morrell, Ottoline, **71, 96, 238**
Morrell, Philip, **71**
Mortimer ailesi (Connemara), **738**
Mulkerrins, Tommy, **737-9, 740-1, 750-1**

Murdoch, Iris, **702**
Musil, Robert, **33**
Myers, C. S., **89**
Mysterious Universe, The, *Bkz.* Jeans, Sir James Hopwood

Nâhe, Moritz, **210, 287**
Nelson, John, **776-7, 783**
Neugebauer, Hugo, **167**
Neurath, Otto, **466**
Neville, E. H., **74, 569**
Nietzsche, Friedrich, **185-8, 217-8**
Deccal [*The Anti-Christ*], **186-8**
Norton, H. T. J., **74, 123**
Notebooks 1914-16, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Notes on Logic, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig

Oberkofler, Josef, **167**
Ogden, C. K., **74, 244, 299, 300-8, 313-8, 328, 399, 419, 421**
Anlamın Anlamı [*The Meaning of Meaning*], **315-6, 419, 421**
On Certainty, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Origenes, **758, 760**
Osmond, Humphrey, **614, 619**
Ostwald, Wilhelm, **300-4**

Partridge, Frances, **370-3, 384, 417-8**
Partridge, Ralph, **373**
Pascal, Fania, **373, 379, 381, 383, 477, 486, 490, 504-5, 514, 524-8, 540, 551, 608, 630, 650**
Pascal, Roy, **490**
Pattisson, Gilbert, **383-6, 426, 456-8, 480, 499, 500-4, 514-9, 531, 557, 564, 569, 602, 695**
Perplexities of John Forstice, The, *Bkz.* Russell, Bertrand
Perry, Ralph, **204**
Petavel, J. E., **60-1**
Philosophical Grammar, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Philosophical Investigations, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Philosophical Remarks, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Pinsent, Bayan Ellen, **232, 257, 306**
Pinsent, David, **77, 88-9, 90, 97-8, 100-9, 111, 115-6, 119, 120-1, 125-9, 134-9, 140-6, 161-2, 170-1, 176, 183-4, 190-8, 205-6, 219, 233, 283, 336, 457-8, 475-6, 516, 609, 693, 818**
Piribauer, Bay, **340, 529**
Piribauer, Hermine, **340, 529**
Platon, **472, 680, 783**
Popper, Karl, **680, 697**
Postl, Heinrich, **314**
Pötsch, Leopold, **41**

Prichard, H. A., **699, 700**
Priestley, R. E. (daha sonra Sir Raymond), **418**
Principia Mathematica, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Principles of Mathematics, The, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Principles of Mechanics, The, *Bkz.* **Hertz, Heinrich**
Principles of Psychology, *Bkz.* **James, William**
Principles of Social Reconstruction, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Prisons, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Problems of Philosophy, The, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Putre, Josef, **288, 330**

Quine, W. V., **595**

Rāca, *Bkz.* **Tagore, Rabindranath [Thakur]**
Ramsey, Frank, **302-5, 316-9, 320-9, 338, 352, 356-9, 362-5, 369, 373-8, 387, 390-9, 414, 417-8, 597, 619, 703**
Ramsey, Lettice, **373, 406, 418**
Ravel, M.
Sol El Için Konçerto, **38**
Realisierung, Die, *Bkz.* **Külpe, O.**
Rebni, Anna, **147, 457, 534, 542, 804-5**
Redpath, Theodore, **573, 579**
Reeve, Basil, **148, 631-9, 640-9**
Remarks on Colour, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Remarks on the Foundations of Mathematics, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Remarks on the Philosophy of Psychology, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Rendezvous with Fear, *Bkz.* **Davis, Norbert**
Respinger, Marguerite, **347-9, 350, 373-4, 406-7, 425, 457-8, 476, 479, 480, 485-6, 542, 609**
Rhees, Rush, **37-8, 70, 172-9, 211, 256, 371, 378, 392, 449, 505, 508, 510, 518, 523, 530, 573-4, 577, 582, 589, 590, 621-2, 636, 644, 649, 650, 656, 659, 660-3, 667-8, 670-3, 676, 679, 680-1, 685-7, 703, 731-8, 756 758, 764, 784, 819**
Richards, Ben, **692-4, 709, 711, 714, 728, 734, 740-2, 756-8, 763, 772, 786, 796-7, 804, 818**
Richards, I. A., **315, 419, 421**
Riegler, August, **340**
Rilke, Rainer Maria, **165-9, 266-8**
Roads to Freedom, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Rousseau, Jean-Jacques, **451**

Russell, Bertrand, **23, 48, 56-8, 63-6, 70-9, 80-9, 90-9, 100, 106-9, 110-9, 120-6, 129, 130-6, 139, 140, 144-9, 150-8, 161, 166, 171-2, 176-8, 190, 196-8, 203-5, 225, 230, 234, 238-9, 240-8, 254-9, 261, 266, 269, 270-4, 278, 282-3, 286, 295-9, 300-9, 310-9, 320-5, 336-7, 351, 356-9, 361-4, 391-2, 396-9, 399, 421-7, 431-2, 437, 441, 444, 456, 459, 469, 471, 474-5, 482, 486, 504, 543, 546, 584, 588, 591-2, 595, 599, 623-6, 666-9, 671, 675, 691, 697-8, 701, 704, 766**

Batı Felsefesi Tarihi [*History of Western Philosophy*], **666**

Bolşevizmin Teori ve Pratiği [*The Theory and Practice of Bolshevism*], **361, 504**

Evlilik ve Ahlak [*Marriage and Morals*], **425**

Felsefe Sorunları [*The Problems of Philosophy*], **71-2, 82, 95**

Hapishaneler [*Prisons*], **72, 95, 106**

İnandığım Şey [*What I Believe*], **425**

İnsan Bilgisi Olanakları ve Sınırları [*Human Knowledge Its Scope and Limits*], **668**

John Forstice'ın Zihin Karışıklıkları [*The Perplexities of John Forstice*], **95-6**

Matematiğin İlkeleri [*The Principles of Mathematics*], **63-5, 239**

Matemetik Felsefesine Giriş [*Introduction to Mathematical Philosophy*], **204-5, 239, 241 246**

Mutluluğun Fethi [*The Conquest of Happiness*], **425**

Özgürlüğe Giden Yollar [*Roads to Freedom*], **239**

Özyaşamöyküsü [*Autobiography*], **84, 131, 408**

Principia Mathematica, **63, 71-2, 78, 82, 84, 119, 125, 134-6, 239, 319, 322, 356, 594, 601**

Toplumsal Yeniden Yapılanmanın İlkeleri [*Principles of Social Reconstruction*], **239**

Zihin Çözümlemesi [*The Analysis of Mind*], **238-9, 256, 315, 421**

Rylands, George, **369**

Ryle, Anthony, **617-8**

Ryle, Gilbert, **397-9, 613, 620, 680, 698-9**

Ryle, John, **604, 613-8, 631**

Sacks, Dr. George, **501-2**

Sayers, Dorothy, **742**

Scheu, Robert, 44
Schiele, Egon, 31-2
Schiller, F. von, 721-2, 733
Schilpp, P. A., 669
Schlick, Moritz, 314, 351-8, 364, 409, 410-7, 423, 426, 438, 460, 462, 466-7, 487, 494-6, 511-2
Schönberg, Arnold, 32-3, 128
Schopenhauer, Artur, 46, 208, 215-8, 226, 234, 282, 364, 456, 468, 522, 609
Istenç ve Tasarım Olarak Dünya [*Die Welt als Wille und Vorstellung – The World as Will and Representation*], 46, 208, 217, 522
Schuster, Arthur, 60
Science of Logic, The, Bkz. Coffey, P.
Sex and Character, Bkz. Weininger, Otto
Seyss-Inquart, Dr. Arthur, 555-8
Shakespeare, William, 124, 796-8
Short View of Russia, A, Bkz. Keynes, John Maynard
Sjögren ailesi (Viyana), 268-9, 274
Sjögren, Arvid, 269, 270, 287, 298, 348-9, 568
Sjögren, Talle, 348-9, 480, 485
Skinner, Francis, 11, 13, 475-8, 482, 485-9, 490-2, 496, 502-3, 507, 511-4, 524, 572, 574, 603-8, 619, 628, 630, 693, 737, 818, 821-2
Sloan, Pat, 14, 499, 502
Smythies, Yorick, 13, 573-4, 582-3, 602, 604, 644, 656, 742, 778, 796, 801, 803, 811-2
Sokrates, 117-8, 123, 381, 484, 544
Spengler, Oswald, 48, 431, 435, 436, 440, 444, 447, 454-6, 497, 762
Batının Çöküşü [*Der Untergang des Abendlandes – Decline of the West*], 431, 435, 454
Spinoza, B., 216-7, 303
Sraffa, Piero, 376-8, 396, 456, 491, 496, 506, 532, 551, 557, 559, 560-3, 686-7
Stalin, Joseph, 490, 505-6
Stangel, Georg, 529
Stonborough, Jerome, 142, 323
Stonborough, Thomas, 321, 323, 347-9
Stout, G. F., 416
Strachey, James, 87, 113, 115
Strachey, Lytton, 86-7, 112-5, 821
Straight, Michael, 14
Street&Smith – Dedektif Öyküleri Mecmuası [*Detective Story Magazine*], 507, 601, 808
Strigl, Pepi, 42
sub specie aeternitatis [ezeli-ebedi

bir bakışla], **106, 216-7, 234**

Tagore, Rabindranath [Thakur], **355, 581-2, 584**
Karanlık Odanın Kralı [Râcâ – The King of the Dark Chamber], **581-2, 586**
Taylor A. J. P., **170**
Taylor, James, **573**
Tesar, Ludwig Erik, **167**
Theory and Practice of Bolshevism, The, *Bkz.* **Russell, Bertrand**
Thomson, George, **12, 369, 490-1, 496, 587, 634, 646**
Tolstoy, Lev, **99, 177-9, 185, 201, 206, 285, 287, 314, 490, 798, 812**
Anna Karenina, **489**
Kısa İncil [Gospel in Brief], **177-9, 201, 206, 314**
Sanat Nedir?, **798**
Tractatus Logico-Philosophicus, *Bkz.* **Wittgenstein, Ludwig**
Trakl, Georg, **165-9, 182-3, 193**
Traumdeutung, Die, *Bkz.* **Freud, Sigmund**
Trevelyan, Charles, **499**
Trevelyan, George, **171**
Truscott, Priscilla, **513**
Turing, Alan, **593-9, 600**

Untergang des Abendlandes, Der, *Bkz.* **Spengler, Oswald**

Urmson, J. O., **699**
Varieties of Religious Experience, *Bkz.* **James, William**

Wagner, Hermann, **167**
Waismann, Friedrich, **354-5, 362, 409, 410-2, 415-7, 423, 426-8, 432, 436-8, 440, 442, 459, 460-2, 466-7, 486-7, 495, 511, 588**
Mantık, Dil, Felsefe [Logik, Sprache, Philosophie], **411, 415, 436, 460, 487**
Walter, Bruno, **30**
Ward, James, **108, 754**
Warnock, Mary, **13**
Waterfield, Dr. R. L., **614-5, 631**
Watson, Alister, **369, 600**
Weierstrass, Karl, **623-5**
Weininger, Otto, **47-9, 50-6, 108, 143, 152, 215, 264, 282, 432, 449, 450, 451, 456, 514, 537, 538, 541, 643, 702**
Cinsiyet ve Karakter [Geschlecht und Charakter – Sex and Character], **47, 49, 106, 259, 350, 449, 450-1, 702, 821**
Son Dört Şey, **702**
Weiss, Richard, **167**
Wells, H. G., **399**
Welt als Wille und Vorstellung, Die, *Bkz.* **Schopanhauer, Artur**

Weyl, Hermann, **357, 469, 597**
What I Believe, Bkz. **Russell, Bertrand**
Whitby, Albay (Ordu Kan Nakil Servisi), **633**
Whitehead, Alfred North, **84, 109, 125, 136, 171, 322-3**
Wilkinson, Naomi, **619**
Wisdom, John, **573, 589, 659, 660**
Wittgenstein (Fidgor), Fanny [LW'nin büyükannesi], **26-8, 566**
Wittgenstein, Hans [LW'nin erkek kardeşi], **34-7, 40, 63, 83**
Wittgenstein, Helene [LW'nin kız kardeşi], **34, 38, 255, 550, 565-9, 571, 732, 784-5**
Wittgenstein, Hermann Christian [LW'nin büyükbabası], **25-9, 566-7, 570-1**
Wittgenstein, Hermine [LW'nin kız kardeşi], **31, 34, 41, 45, 61-2, 66, 70, 97, 171, 192, 237, 254-5, 268, 288, 292, 307, 324, 329, 343-7, 550, 565-9, 570-1, 751, 757, 785, 788**
Wittgenstein, Karl [LW'nin babası], **28-9, 30-6, 40, 44, 120**
Wittgenstein, Kurt [LW'nin erkek kardeşi], **34-5, 236**
Wittgenstein, Leopoldine ["Poldy," LW'nin annesi], **29, 30, 38**
Wittgenstein, Ludwig
Defterler 1914-16 [*Notebooks 1914-16*], **146, 158, 181, 196, 213-8**
Felsefi Değiniler [*Philosophical Remarks*], **422-3, 433, 437, 459**
Felsefi Dilbilgisi [*Philosophical Grammar*], **459, 467-9, 486-7, 592**
Felsefi Soruşturmalar [*Philosophical Investigations*], **11, 374-8, 422, 429, 459, 483, 508, 519, 520, 522, 532, 543, 588, 623, 640, 648, 659, 661, 664, 674-5, 682, 706, 716-8, 721, 725, 730, 733, 748, 751, 753, 755-6, 762, 764-9, 770, 771, 772, 774, 779, 791, 803**
Frazer'ın Altın Dalı Üzerine Değiniler [*Remarks on Frazer's Golden Bough*], **445**
Kahverengi Kitap [*Brown Book*], **482-3, 492-5, 503, 507, 512, 519, 520-1, 704**
Kesinlik Üzerine [*On Certainty*], **753, 789, 790, 799, 809, 810-1**
Kültür ve Değer [*Culture and Value*], **175, 350-1, 359, 401, 420, 432, 451-2, 455, 459, 470, 510, 523, 536, 541, 548, 551, 592, 656, 683-5, 689, 691-4, 708,**

726, 733, 740, 744, 746, 748-9, 755, 757, 759, 760, 769, 787, 796, 797, 802, 813, 817
Mantık Üzerine Notlar [*Notes on Logic*], 140, 145-8, 196, 241
Matematiğin Temelleri Üzerine Değiniler [*Remarks on the Foundations of Mathematics*], 459, 543-4, 623-4, 663, 703
Mavi Kitap [*The Blue Book*], 482-6, 492, 575, 777
Notlar [*Zettel*], 459
Prototractatus, 229
Psikoloji Felsefesi Üzerine Değiniler [*Remarks on the Philosophy of Psychology*], 459, 730, 733, 751
Psikoloji Felsefesi Üzerine Son Yazılar [*Last Writings on Philosophy of Psychology*], 753, 755, 831
Renk Üzerine Değiniler [*Remarks on Colour*], 753, 787-8, 794
Tractatus Logico-Philosophicus, 46, 74-6, 85, 106-7, 145, 196, 203-4, 208, 211-2, 216-8, 225-8, 230, 232, 237, 258, 265, 281-2, 297, 300, 303-5, 313-8, 320, 326, 328, 332, 338, 351-2, 355-7, 364, 370, 372, 374, 378, 380, 386, 391-9, 411-3, 422-3, 427-8, 435, 445, 448, 460-1, 466-7, 476, 480, 648, 662, 776, 781-2, 790
Wörterbuch für Volksschulen, 330, 332
Wittgenstein, Margarete ["Gretl," LW'nin kız kardeşi], 31, 34, 38, 42-3, 46, 57, 98, 142, 255, 323, 343-9, 350-3, 458, 485, 566-9, 570, 620-1, 729
Wittgenstein, Paul [LW'nin erkek kardeşi], 34-9, 40, 214, 323, 565-9, 570
Wittgenstein, Rudolf [LW'nin erkek kardeşi], 34-6, 48
Wolf, August, 341
Wood, Oscar, 699, 700
Woolf, Leonard, 370
Woolf, Virginia, 371, 399
Woolrich, Cornell, 601
World as Will and Representation, The, *Bkz.* Schopenhauer, Artur
Wright, Georg von, 70, 180, 300, 377, 716, 728-9, 730-5, 749, 763, 773, 784-8, 791, 794-5, 804
Wright, Orville ve Wilbur, 60
Wrinch, Dorothy, 297, 300

Zettel, *Bkz.* Wittgenstein, Ludwig
Zweig, Fritz, 223-4
Zweig, Max, 223
Zwiauer, Brigitte, 566, 569

WITTGENSTEIN

RAY MONK

"Üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı" der ve felsefe tarihine geçecek kitabı *Tractatus*'u bitirir Wittgenstein. Az çok felsefeyle haşır neşir olan herkes için bu bitiş cümlesi nasıl bir başlangıç noktasıysa, Wittgenstein için de bu kitabın bitişi –yani sarsıcı bir felsefi sistemin kuruluşu– bir başlangıca işaret ediyordu. Wittgenstein, disiplinin uzun tarihi boyunca belirleyici olmuş figürlerin hiçbirinin yapmadığı bir şeyi yapacak, ilk kurduğu felsefi sisteme aykırı ikinci bir felsefi sistem kuracaktı. *Felsefi Soruşturmalar* adlı kitapta şekillendirdiği sistem yine Wittgenstein'ın soyut düşünme becerisinin nerelere kadar uzanıp, hangi sınırlara ulaşabileceğini gösterir.

Ama tüm bu aşkın görünümün ardında kim var? Wittgenstein'a insanlığını iade etme vakti geldi... Varoluşu yalnızca bir görev belki de, doğruluğu arayış, doğruluğu reddediş, bilinemez olanın bilinişi... Zekice denklemler, anlamsız önermeler, dâhice söz oyunları, zorlama anılarda aramak yerine, bir ilk gençlik kitabının sarsıcılığında, âşkın uygunsuzluğunda, saplantılı bir arzuda, soylu bir ruhta, bir dâhinin hayata dahil olabilmek için verdiği çabada bulmak gerek Wittgenstein'ı...

York ve Oxford Üniversitelerindeki çalışmalarından sonra bu kitabı yazmaya koyulan Ray Monk yazılmış en kesin, idraki keskin ve bilinçli Wittgenstein yaşamöyküsünü bedenlendirdi. Bu sayfalar boyunca Monk alıntılar, görüşmeler, tamamına ulaşma şansı bulduğu Wittgenstein'ın elyazmaları, mektuplar, günlükler ve Wittgenstein'ın ve ailesi ile dostlarının hatıratları arasında dolaşıyor. Akıcı ve devamlılığı olan bir anlatı yaratacak şekilde onları iç içe örüyor. Wittgenstein'ın kendi dünya tasarımıyla bağını koparmadan olası ve alçakgönüllü yorumlarla, ısrarcı, zorlayıcı ya da spekülatif olmaktan kaçınarak onun duygularını ve güdülenmelerini anlatmaya çalışıyor.

Her zaman tutkulu bir bağlılığın peşinde olan, sözcükleri kudretli, ama eylemleri daha da çok ses getiren bir Doğrucu'nun hikâyesi...

ISBN 975-997-026-0

